

biblioteka
SVEDOČANSTVA
br. 22

Srebrenica:
OD PORICANJA DO PRIZNANJA

Biblioteka SVEDOČANSTVA br. 22

**Srebrenica:
OD PORICANJA DO PRIZNANJA**

Izdavač:
**Helsinški odbor
za ljudska prava u Srbiji**

Za izdavača:
Sonja Biserko

* * *

Urednik:
Sonja Biserko

Prelom:
Nebojša Tasić

Korice:
Ivan Hrašovec

Štampa:
Zagorac, Beograd, 2005.

Tiraž: 750

ISBN: 86-7208-104-8

* * *

**Zahvaljujemo se Vladi Sjedinjenih Američkih Država i fondaciji
Heinrich Boell na pomoći za objavljivanje ove knjige.**

CIP - Каталогизација у публикацији
Народна библиотека Србије, Београд

355.426(497.6)''1992/1995''(093.2)

341.322.5(497.6)''1995''(093.2)

SREBRENICA : od poricanja do priznanja / [urednik Sonja Biserko]. - Beograd :
Helsinški odbor za ljudska prava u Srbiji, 2005 (Beograd : Zagorac). - 811 str. ; 21 cm.
- (Biblioteka Svedočanstva ; br. 22)

Tiraž 750. - Str. 7-9: Napomena priređivača / Sonja Biserko. - Napomene i bibliografske
reference uz tekst.

ISBN 86-7208-104-8

1. Бисерко, Соња

а) Грађански рат - Босна и Херцеговина - 1992-1995 - Историјска грађа б) Ратни
злочини - Сребреница - 1995 - Историјска грађа

COBISS.SR-ID 119931404

Srebrenica:

OD PORICANJA DO PRIZNANJA

Sadržaj:

- Predgovor priređivača 7

I ETIOLOGIJA I GENEZA GENOCIDA

- Janja Beč: Od *Hate Speech* do *Hate Silence*: Banalnost ravnodušnosti 13
- Emir Suljagić: Pismo srpskom prijatelju 19
- Ton Zwaan: O etiologiji i genezi genocida i drugih masovnih zločina uperenih protiv određenih grupa 22

II MEĐUNARODNA ZAJEDNICA I SREBRENIČKI MASAKR

- Srebrenica je najstrašnije poniženje Zapada od kraja Drugog svjetskog rata 61
- Izjave preživjelih svjedoka masakra: Krici su dopirali sa svih strana 65
- Pet godina poslije pada Srebrenice 72
- Srebrenica 2003/2004: Sa mrtvima u Srebrenicu se vraćaju živi 80
- Majke Srebrenice ponovo napuštene i zaboravljene 82
- Apel Društva za ugrožene narode, 31. mart 2003. godine 84
- Saopćenja za štampu Društva za ugrožene narode 86

III HRONOLOGIJA GENOCIDA U SREBRENICI

- Izveštaj Štaba policijskih snaga Pale, 6. juli 1995: Početak agresorske ofanzive na Srebrenicu, "Zaštićenu zonu" UN 101
- Izveštaj UNPROFOR, štab sektora sjeveroistok, Tuzla - Komandi UNPROFOR u Sarajevu, 16. juli 1995: Genocid izveden planski, sistematski i organizirano 103
- Pismo Tadeuša Mazovjeckog Radovanu Karadžiću, Tuzla, 24. juli 1995. 109
- Pismo Tadeuša Mazovjeckog predsjedniku Komisije za ljudska prava, Ženeva, 27. juli 1995: Ostavka zbog neaktivnosti UN u spriječavanju genocida u Srebrenici 110
- Izveštaj Tadeuša Mazovjeckog, 22. avgust 1995: Masovna i pojedinačna likvidacija civila 112
- Delovi Izveštaja Generalnog sekretara prema Rezoluciji Generalne skupštine 52/35 (1998), 15. novembar 1999. 138
- Ričard Batler: Iskaz o vojnim događanjima u Srebrenici, 1. novembar 2002 - Operacija "Krivaja 95" 198

IV SREBRENICA PRED HAŠKIM TRIBUNALOM

- Presuda Radislavu Krstiću pred Haškim tribunalom 359

V PRIZNANJA AKTERA ZLOČINA

- Izjava o činjenicama kako ih je naveo Dragan Obrenović 651
- Izjava o činjenicama i prihvatanje krivice - Momir Nikolić 661
- Priznanje Biljane Plavšić 670

VI SRBIJA, REPUBLIKA SRPSKA I SREBRENICA

- Srebrenica i Žepa, vanredni broj - Izveštaj Helsinškog odbora za ljudska prava u Srbiji 675
- Saopštenja o Srebrenici i Žepi - Helsinški odbor za ljudska prava u Srbiji 688
- Zoran Petrović Piroćanac: Počelo je krećenje grada 690
- Velimir Ćurgus Kazimir: Zavera stida 696
- Emil Vlajki: Srebrenica kao metafora 701
- Emisija "Katarza" radija B92, autor Jasna Janković: Izveštaj o zločinu 704
- Julija Bogoeva: Srebrenica - morbidno savršenstvo zločina 713
- Latinka Perović: Duboki muk - još uvek 719
- Rade Vukosav: Zašto je ubijena Srebrenica 721
- Zoran B. Nikolić: Odgovorni čute - nemoćni žmure 726
- Tamara Kaliterna: Bratstvo ubijenih, jedinstvo ćutljivih 730
- Gordana Katana: Republika Srpska kažnjena jer i dalje odbija sprovesti pravu istragu o zbivanjima u Srebrenici 734
- Intervju sa Žan-Rene Ruezom: Srebrenica je više od tragedije 738
- Milošević znao za "usporeni genocid" 750
- Izjava predsjednika Međunarodnog suda za ratne zločine Theodora Merona na Memorijalnom groblju "Potočari", Hag, 23. juni 2004. 756
- Janja Beč: Genocid *Live* 759
- Tanja Topić: Zastrahujuća srebrenička istina 769
- Izvještaj Komisija za istraživanje događaja u i oko Srebrenice od 10. do 19. jula 1995 - Banja Luka, jun 2004. 784

Napomena priređivača

Knjiga koja je pred čitaocem je pokušaj da se u potpunosti sagleda kontekst srebreničkog masakra, kao pojedinačno najvećeg i najmonstruoznijeg zločina počinjenog tokom jugoslovesnkih ratova 1991-1999. godine. Taj zločin ostaje kao opomena čovečanstvu o neophodnosti stalne spremnosti za prepoznavanje politike koja planira takve zločine. Do njih nikada ne dolazi preko noći.

Uprkos činjenici da međunarodno humanitarno pravo i korpus ljudskih prava nikada nisu bili razvijeniji, do najvećeg stradanja nedužnih civilnih žrtava došlo je upravo u XX veku. Do masovnog stradanja civila došlo je čak i nakon holokausta nad Jevrejima u Drugom svetskom ratu, što je međunarodnu zajednicu ponukalo na osnivanje dva ad hoc krivična suda, jedan za Jugoslaviju i drugi za Ruandu. Njihovo postojanje ubrzalo je i stvaranje stalnog Krivičnog suda, takođe u Hagu.

Zločin u Srebrenici dogodio se pune četiri godine nakon početka rata na teritoriji bivše Jugoslavije. Rat u Bosni i Hercegovini je od početka 1992. godine bio genocidan, jer je politika zvaničkog Beograda podrazumevala etničko čišćenje. Ono je kroz različite forme nasilja i zastrašivanja, odnosno terora, imalo za cilj da, Bošnjake, sa teritorija na kojima su stolicima živeli, prvenstveno onih duž reke Drine, otera, kako bi se stvorile čiste srpske etničke teritorije. Etničko čišćenje nisu izmislili Srbi. Međutim, uznemirava činjenica da se ono odvijalo, uprkos svim informacijama kojima se raspolagalo o masovnim ubistvima, maltretiranju, uništavanju kulturne baštine, pljačkama privatne imovine, masovnom nasilnom transferu ljudi i sl.

Etničko čišćenje je bilo cilj rata, a ne njegova posledica. Postavlja se pitanje: kako je Srebrenica uopšte bila moguća? S jedne strane odgovor je u nečinjenju međunarodne zajednice, koja je prema Konvenciji o sprečavanju i kažnjavanju genocida (iz 1949) bila obavezna da deluje, odnosno da (ga) "spreči i kazni". Konvencija o genocidu definiše genocid kao "bilo koje delo počinjeno s namerom da uništi, u celini ili delimično, nacionalnu, etničku, rasnu ili versku grupu, kao što su: ubistvo pripadnika grupe, nanošenje teških fizičkih ili psihičkih povreda pripadnicima grupe, hotimično nametanje određenoj grupi uslova sračunatih na to da, u celini ili delimično izazovu fizičko uništenje nametanjem određenih mera s namerom da se spreči rađanje u nekoj grupi, prinudno preseljenje dece iz jedne grupe u drugu".

Nažalost, zapadne vlade su izbegavale da zločin nazovu pravim imenom – genocidom – kako bi izbegle i svoje obaveze proizašle iz Konvencije, koja, u krajnjoj liniji, podrazumeva i intervenciju. S druge strane, srpske snage su, ohrabrene oklevanjem međunarodne zajednice, realizovale svoju zločinačku politiku bez ikakvog kažnjavanja. Događalo se upravo suprotno: u to vreme Konatakt-grupa pokušava da ubedi strane u konfliktu da pristanu na etničku podelu Bosne i Hercegovine, do čega je kasnije i došlo u Dejtonu.

Genocid u Srebrenici bio je deo srpske strategije koja je Srebrenicu, zajedno sa Žepom i Goraždem, smatrala “muslimanskim koridorom” (tzv. “zelena transferzala”) koji povezuje Sarajevo i Tursku preko Sandžaka, Albanije i Kosova. Po njihovom tumačenju, to je bila svojevrsna opasnost za čitavu Evropu, pa je zbog toga Srebrenica bila na meti Ratka Mladića još od 1992. godine. Ta interpretacija rata još uvek je aktuelna u Srbiji. Ona je utoliko prisutnija, ukoliko se u Hagu sve više obelodanjuju počinjeni zločini i njihova monstruoznost.

Haški tribunal je prvi međunarodni sud osnovan nakon 40 godina i prvi uopšte koji je nadležan za kažnjavanje genocida, ali u vreme dešavanja u Srebrenici, kao nova institucija nije bio u mogućnosti da spreči takvo finale rata u Bosni i Hercegovini, pa čak ni da kasnije spreči sličan scenario na Kosovu. Samo je Vlada BiH još 1993. godine pokrenula postupak protiv Jugoslavije pred Međunarodnim sudom pravde u Hagu za genocid u Bosni i Hercegovini. Taj proces je još u toku. Aktuelne vlasti u Beogradu pokušavaju da na svaki način spreče proces pred ovom međunarodnom institucijom. U tu inicijativu uključeni su istaknuti stručnjaci za međunarodno pravo, a među njima su i prominentne ličnosti nekadašnje antiratne alternative, pod izgovorom da se na taj način štite državni interesi.

Kredibilitet proklamovanih demokratskih i moralnih vrednosti zapadnih zemalja događajima u Srebrenici bio je doveden u pitanje. Međunarodne snage, koje su štatile Srebrenicu kao zaštićenu zonu UN jednostavno su ovaj grad predale srpskim snagama koje je predvodio Ratko Mladić. Holandski bataljon, koji je štitio Srebrenicu i Žepu, je, ne reagujući, posmatrao kako vojska bosanskih Srba osvaja zone bezbednosti – Srebrenicu i Žepu, da bi potom hladnokrvno, na očigled celog sveta, likvidirala blizu 10.000 muških civila, ne birajući ni godine ni uzrast.

Sa moralne tačke gledišta, Srebrenica je bila prekretnica u bosanskom ratu, ali istovremeno i simbol ravnodušnosti i ignorancije zapadnih zemalja. Genocid u Srebrenici usledio je nakon genocida u Ruandi, gde je ubijeno oko milion ljudi, što je međunarodna zajednica takođe ignorisala. Zato je Srebrenica isprovocirala ozbiljne moralne dileme svuda u svetu, osim u Srbiji. Srebrenica je bila simbol neuspeha i neefikasnosti i Klintonove administracije na spoljnopolitičkom planu. Zato je ubrzo usledila zvršna strategija međunarodne zajednice koja je Franju Tuđmana, Aliju Izetbegovića i Slobodana Miloševića odvela u Dejton.

U 2005. godini obeležava se desetogodišnjica ovog zločina. Srebrenica je tačka na kojoj se zapadna civilizacija "prelomila" i vratila svojim izvornim vrednostima. Onim antifašističkim, na kojima zapadna civilizacija sada i počiva. Osuđeni su i odgovorni za zločin genocida u Srebrenici, među kojima i general Radislav Krstić kao najodgovorniji izvršilac. Ratko Mladić i Radovan Karadžić kao inspiratori i organizatori, još uvek su na slobodi. Proces suočavanja je pokrenut u celom svetu. Čak je i vlada Republike Srpske pod pritiskom pripremila vlastiti izveštaj o zločinu u Srebrenici. Takođe pod međunarodnim pritiskom, priznala je čak i broj ubijenih i, makar formalno, izvinila se.

Samo je Srbija ostala izvan tog procesa. Još uvek se negira broj nestalih i ubijenih. I ne samo to. Tvrdi se da se ne radi o civilima, već o presvučenim vojnicima. Aktuelni predsednik Srbije Boris Tadić je inaugurisan na dan godišnjice zločina u Srebrenici (2004. godine). Srebrenicu je spomenuo samo usput, tvrdeći pri tome, da je prevideo taj datum. A da nije, inauguracije sigurno ne bi bilo toga dana, jer su navodno na taj dan njegovog dedu ubile ustaše.

U Srbiji ipak postoje pojedinci, grupe i organizacije koje Srebrenicu doživljavaju kao sopstvenu odgovornost i sopstveni stid. To su ljudi koji ne propuštaju priliku da se oglase, obeleže ili reaguju, kadgod je reč o Srebrenici i o ovom zločinu.

Nastojeći da prezentira hronologiju zločina u Srebrenici, ova knjiga je istovremeno i doprinos suočavanju i katarzi strane koja je genocid počinila. Bez obzira što je to dugačak i bolan proces, treba verovati da će se ipak uspeti u tome.

Sonja Biserko

I

ETIOLOGIJA I GENEZA GENOCIDA

Janja Beč

***OD Hate Speech DO Hate Silence:* BANALNOST RAVNODUŠNOSTI**

“Oči žrtava će se zatvoriti kada se ostvari pravda ili se neće zatvoriti nikad.”

Miguel Asturias, Gvatemala,
Nobelova nagrada za književnost

“Ja ne znam, nemam pojma kako će oni živiti bez nas, e čula sam da je ona jedna sve plače za nama, ova Trivina ćerka Zagorka, ona kaže sva plače, ko pobi Nefinu djecu, to sam čula, pa kažem ti kako smo mi živili, pazili se ko braća ali kako mi nisu rekli izbavi svoju djecu, neće bit dobro, nisu mi morali sve reći, samo neće bit dobro, pa ja bi svoju djecu sklonila”.

“Ti si puno škola završila?” pitala me.

“Pa tako, puno.”

“Zašto nam nisu rekli?”

“Ne znam, to nema u knjigama.”

“A šta misliš, da li je njima žao, da li je njima žao nas?”

Janja Beč, “Pucanje duše”

Nefu sam upoznala u Begunskom centru u Mariboru u zimu, decembra 1995, pred Novu godinu, kada sam već završavala svoje istraživanje o ratnim zločinima i genocidu počinjenim nad bošnjačkim narodom u Bosni i Hercegovini u proleće 1992. i u julu 1995. u Srebrenici. Nefa je seljanka, nepismena, udata u selo Cejvani, a rođena u selu Hanifići, opština Kotor Varoš. Sina i svekra su joj zaklali u Vrbanjcima a majku i sestru spalili u džamiji u Hanifićima, u proleće 1992. Tada nisam znala da joj odgovorim, to je tada bila tabu tema u Srbiji, o tome se nije govorilo.

Ja sam tada počela da koristim izraze "zavera ćutanja" koji, koliko ja znam, potiče od kneza Vjazemskog koji je tako određivao ćutanje Rusa za vreme tiranije cara Nikolaja I, a malo posle kada se ćutanje nastavilo, izraz "zločin ćutanja" o ćutanju Amerikanaca za vreme rata u Vijetnamu. Danas koristim i treći izraz "teret / nasleđe ćutanja" koji je prvi počeo da koristi izraelski psiholog Dan Bar-On u svojim istraživanjima započetim 1985. u Nemačkoj o deci nacističkih visokih oficira i tvoraca Holokausta. Danas, deset godina posle početka moga istraživanja, i više od dvanaest godina od proleća 1992, kada je počeo genocid nad Bošnjacima 1992-1995, i skoro deset godina kada je dobio svoje veliko tragično finale u julu 1995. u Srebrenici, koristim i dalje sve te izraze kada predajem.

Predajem na postdiplomskom kursu čiji sam autor: "Ratni zločini, genocid i sećanja: Koreni zla, ja hoću da razumem". Predajem od školske 2002/2003. godine u Sarajevu u Centru za interdisciplinarnu postdiplomsku studiju, Regionalni postdiplomski studij ljudska prava i demokratija u Jugoistočnoj Evropi, univerziteti Sarajevo i Bolonja, i u Dubrovniku u Inter University Centre, univerziteti Sarajevo, Hamburg, Madrid, Beer Sheva, Montpellier, Granada, Buenos Aires, Maputo i po svetu kao gostujući profesor. U Srbiji sam prvi put posle 15 godina predavala u aprilu 2004, zatim u Novom Sadu, i u maju 2004. u Kragujevcu u okviru projekata Helsinškog odbora za ljudska prava u Srbiji: "Škole za demokratiju" i "Škole ljudskih prava". Tada sam prvi put imala priliku da razgovaram sa studentima iz ova dva grada i da pokušam da odgovorim na Nefino pitanje – da li je nama, da li je nama žao njih.

Svoja predavanja uvek počinjem na isti način, kažem uvek da je to o čemu ja predajem bolno i riskantno, da ne želim nikoga da povredim i da je moj cilj da govorimo o tome što je bilo naš život i što će obeležiti ovaj region za nekoliko generacija posle nas, ma koliko da je bolno, zato što ovaj region nikada nije imao potencijal da se suoči sa svojim patnjama niti da prođe kroz svoj bol i traume. Vekovima na periferiji velikih carstava, Otomanskog, austrougarskog, fašističkog, komunističkog i sada EU carstva, formirana je "psihologija periferije" kao psihologija potlačenih i uskraćenih i vekovima internalizirana agresija tlačenih s kojima se nikada nije suočilo. Kažem i da kada jedan "genocid počne da se zaboravlja istog trenutka započinje drugi" (Elie Wiesel), da narodi koji nemaju potencijal da se suoče sa svojim zločinima jesu osuđeni da te zločine ponove (Genocid nad Jermenima 1915/1916. u toku raspada Otomanskog carstva, u Turskoj je i danas to tabu tema), da ćutanje o genocidu nad Bošnjacima i nesposobnost suočavanja u Srbiji blokira ceo region, da smo prošli faze zavere, zločina ćutanja i da smo sada u fazi tereta ćutanja, da smo prešli put od hate speech do hate silence i da smo sada, po meni, u stanju koje ja zovem banalnost ravnodušnosti. Stvaranje i očuvanje svesti o ranim zločinima i genocidu jeste preduslov za očuvanje same ljudske supstance odnosno čovečnosti (Milan Popović), mogućnost za zaustavljanje istorijskog propadanja srpskog naroda (Latinka Perović), i puta u varvarstvo (Srđa Popović).

Sada, ovog proleća, sam rekla studentima u Novom Sadu i Kragujevcu da oni nisu ništa krivi (Karl Jaspers) i da ne pristanu na kolektivnu krivicu. I da moramo govoriti o tome, da moramo slušati jedni druge, da moramo promisliti šta se desilo i da moramo opet graditi poverenje (*listen / talk / reflect / trust* metoda, Dan Bar-On & Janja Beč). I da ja verujem da će njihova generacija to moći da iznese ma koliko bilo bolno. Da će taj proces suočavanja omogućiti razvoj pozitivne samopercepcije koja je uslov za poštovanje i sebe i drugih. Da znam da nisu imali od koga da čuju i nauče, i da pokušaju sada da počnu da razumevaju (Hanna Arendt) korene zla (Ervin Staub) da se ne bi ponovili. I da oni imaju pravo i dužnost da znaju šta se desilo. Znati užasne stvari je strašno, ali ne znati ih – još strašnije (Dan Bar-On).

Da li je uzaludno to što ja radim sada, ne samo ja, naravno, ali zastrašujuće mali broj ljudi, u Srbiji? Kratkoročno gledano, da. Ali dugoročno, a to je proces koji traje nekoliko generacija, nije uzaludno. Šta meni već sada daje osnovu za tako jasan odgovor? Pa upravo ta marginalna, malobrojna grupa studenata, oko pedeset u Kragujevcu i oko dvadeset u Novom Sadu. Nedovoljno za velike zaključke, znam, ali dovoljno za nadu.

Predavanja su trajala jedan dan i za to vreme sam govorila prvo teorijski deo, objašnjavanje osnovnih kategorija koje se koriste. Moram da kažem, najveće nepoznavanje sam srela upravo kod ovih studenata, a predavala sam svim nacionalnostima u regionu, nije uvek bilo lako, bilo je puno problema, ali tolikog neznanja nikada. I tolikog zapanjujućeg “papagajskog” ponavljanja onoga što se čuje uglavnom u medijima, pre svega na tv programima, bez upitanosti, bez sumnje...

Genocid se uglavnom meša sa ratnim zločinima, odnosno stavlja se znak jednakosti, i to je deo procesa relativiziranja, koji je već uzeo maha, uglavnom osmišljen i ostvarivan preko elite u Srbiji, relativiziranje koje se izkazuje na različite načine, ali se svodi na: “da, ali svi su TO radili.” Drugi deo rečenice da jeste, tačno je, ratni zločini su se dešavali na svim stranama, ali se genocid desio samo prema Bošnjacima, se ne izgovara, barem ne u dominantnom javnom govoru. Optužnice u Hagu za genocid, koje se ipak više ne mogu sakriti, kao što su se skrivale, na primer, sekundarne masovne grobnice po Bosni i Hercegovini, se uglavnom prećutkuju ili se tretiraju kao deo trgovine, finansijske transakcije sa međunarodnom zajednicom. Zato je i vrednija rečenica jedne studentkinje u Novom Sadu na kraju kursa koja je svom kolegi koji je izgovorio upravo tu čuvenu rečenicu, “da, ali svi su to radili”, rekla: “ratne zločine jesu, ali ovo je bio genocid”; onda on pokušava da kaže: “ali...”, a studentkinja kaže: “Posle genocida nema ali!” I plače. Dečak, uglavnom su to meni deca, od 16 do 22 godine, čuti. Sagnuo glavu. Čuti. Stid i krivica. Nije isto, ali stid jeste prvi korak u suočavanju.

Posle toga čitala sam priču o Hidi iz moje knjige “Pucanje duše”, Hidi koja je 31. maja 1992. u selu Prhovo, opština Ključ, izgubila tri ćerke i sina.

“Što si sine dolazio, da vidim gdje ste vi, hajde da jedeš sine ovde sam ti spremila, ne mogu mama, obuče se i ode. Nikad ga više nisam videla... Tukli su nas sa svih strana sa svakim oružjem i onda su bacili granatu i stroj je pao. Posle su došle tri devojčice sa baterijom da traže ko je živ. Je si li živa, pitaju me, sva sam krvava od tih mojih ćera što su mi u krilo pale...” Tišina.

Onda optužnica za Biljanu Plavšić, tačke 1-6, genocid, saučesništvo u genocidu, istrebljenje, ubistvo, hotimično lišavanje života: ubistva, tačka 12, selo Prhovo, “pogubljenje, otprilike 30. maja 1992, više od šezdeset bosanskih Muslimana i/ili bosanskih Hrvata, meštana sela Prhovo, među kojima je bilo žena i dece, i masovno pogubljenje, otprilike 1. juna 1992, više od stotinu muških osoba, bosanskih Muslimana i / ili bosanskih Hrvata iz sela Velagići, opština Ključ.” Tišina.

Govorim o pravdi, o formalnoj i interpersonalnoj, na primeru Hide, o Međunarodnom sudu za ratne zločine u Hagu koji prvi put u istoriji postoji, i procesiraće sve slučajeve koji se dese od 1. jula 2002, sudiće pojedincima, ne narodima za četiri najteža zločina: genocid, zločin protiv čovečnosti, ratni zločin i agresiju. O institucijama međunarodne pravde koji su mu prethodili, preko suda u Ankari i Lajpcigu, posle Prvog svetskog rata, o sudovima u Nirnbergu i Tokiju posle Drugog svetskog rata, o Međunarodnom sudu za krivično gonjenje osoba odgovornih za teška kršenja međunarodnog humanitarnog prava počinjena na teritoriji bivše Jugoslavije od 1991, o istrazi koja počinje sa Hidom i Prhovom, da bi stigla do optužbe za genocid, o tome da reč genocid nije ni postojala do 1933, barem nije bila u upotrebi, kada je Raphael Lemkin, pravnik, započeo svoj krstaški rat za ono što je postalo Konvencija o genocidu, usvojena 9. decembra 1948, “Genocid je svako dole opisano delo, (tačke a, b, c, d, e) počinjeno u nameri da se uništi, delimično ili u potpunosti, jedna nacionalna, etnička, rasna ili verska grupa kao takva”, i da je najteže dokazati upravo to – nameru. Da je u prvoj verziji Rezolucija koju je usvojila Generalna skupština 11. decembra 1946. postojala i politička grupa, ali da to nije ušlo u Konvenciju o genocidu, a da su upravo “ubijanja grupe ljudi zbog političkih razloga postale forma genocida našeg vremena” (Ervin Staub), Kambodža (1975-1979), Argentina (1976), Gvatemala (1962-1996). I da je genocid, kao oblik ekstremnog razaranja samo poslednji korak od mnogo pre učinjenih u kontinuitetu destrukcije. I da je i Srebrenica samo poslednji korak, kako se meni čini, u tom kontinuitetu destrukcije. Počelo je u proleće 1992, i u Prhovu i to je bio prvi korak na tom putu, u tom kontinuitetu destrukcije i zla. Srebrenica je bila samo tragično, monstruozno finale Prhova. Puno Prhova je moralo da se desi, sa 60 žrtava, od proleća 1992, puno ćutanja je moralo da se desi, da bi Srebrenica 12-16. jula 1995. sa 7.000-10.000 žrtava bila moguća.

Gledamo film “Krik iz groba” o Srebrenici, BBC produkcija, nikada nisam čula takvu tišinu. Nekoliko studenata je napustilo salu. Oni koji su ostali, čute. Posle vidim, a znala sam i u mraku, to se čuje u toj tišini,

neki su plakali, neki su držali za ruke nekog pored sebe, ruka kao utočište, ne mora sve rečima da se kaže, reči i ne mogu sve da kažu. Tišina. Onda, jedna studentkinja u Kragujevcu ustaje i kaže: "Ja Vama verujem, to što ste nam rekli i što sam videla. Ja to nisam znala, i meni je teško da to znam. Vi ste rekli da ja nisam kriva, ali mene su letos napali na moru što sam Srпкиnja i ja sam pobešla. Kako da živim sada, šta da radim, sada kada znam?"

Kako ćemo da živimo dalje, kako živeti posle genocida koji jeste počinjen prema Bošnjacima 1992-1995, od Prhova do Srebrenice? Nastaviti sa zaverom, zločinomćutanja? Kako da nove generacije nose taj teret ćutanja koji im je dat kada su još bili deca, kao moji studenti u Novom Sadu i Kragujevcu? Kako izaći iz banalnosti ravnodusnosti koja sada vlada i koja je, po meni, i teža od ćutanja? Mi smo prešli put od govora mržnje do ćutanja mržnje. Ravnodusnost je odbrana, naravno, kao što su i dva vodeća projekta danas u Srbiji – racionalizacija, "svi su TO radili" i normalizacija, "A Indijanci, a Gulag, a Holokaust?"

Pa, moguć put, po meni, iz toga *hate silence*, i banalnosti ravnodusnosti je sledeći: znali smo, žao nam je, stidimo se. On će trajati nekoliko generacija, ali moglo bi sada da se počne. Danas je već pitanje pristojnosti reći, znali smo. To je minimum. Ne negirati, to nije pristojno, to – znali smo – je prvi korak ka nekoj interpersonalnoj, ne formalnoj pravdi. Istorijska pristojnost. Posebno je to važno za generaciju mojih studenata iz Novog Sada i Kragujevca. Ne pobeći, ne reći da nisi znao/znala. Reći, znam, tada sam ja imao/imala 10 godina. Ali znam.

Sledeći nivo je, izgovoriti – žao nam je. Do toga se ne dolazi teško, samo svako sebi da postavi jedno pitanje, posebno iz moje generacije, "a kako bi meni bilo? Kako bi meni bilo da su meni moje ćere krvave, mrtve meni u krilo pale kao Hidi?" To je pitanje empatije, empatije za genocid gde god da se on desi, i to je pitanje za ceo svet za naredni milenijum, ali ovde se sada radi o nama. I sledeći nivo, za ljude koji to mogu da osete i izgovore, je reći – stidim se. Nisam kriv/a, ali se stidim. Krivica i stid. Jedina prava, istinska promena je moguća samo u nama samima.

Gvatemala je bila u ratu od 1962. do 1996, oko 200.000 ljudi je ubijeno, 83,33 odsto su bili muškarci, pripadnici Maja naroda. To je bio genocid nad Maja narodom. Namera da se u potpunosti ili delimično uništi jedan narod. Dvadeseti vek, vek ekstrema pa i vek ekstremnog ubijanja, je počeo sa genocidom počinjenom nad Jermenima u Otomanskom carstvu 1915/1916, posle toga Holokaust, Kambodža, Argentina, Gvatemala, Kongo, Uganda, Ruanda, a završio se sa genocidom na periferiji toga istog nekadašnjeg carstva, u Bosni i Hercegovini 1992/1995. Hanna Arend je posle Holokausta rekla da moramo da pomeramo granice u našem umu ako hoćemo da razumemo šta se desilo. Te se granice, na žalost, stalno pomeraju. Korene zla možemo pokušati da razumemo i kada poredimo sebe sa drugima, to se mora raditi jako pažljivo, naravno, sa Gvatemalom smo vrlo slični, u puno stvari. U Gvatemali, posle 34 godine rata i

ekstremnog ubijanja, njihova elita je imala snage da se suoči i da uradi izveštaj o genocidu nad Maja narodom, "Tz'inil Na 'Tab'al"/Gvatemala Memory of Silence"... "To je autentični deo naše istorije, nije nikakva zavera ili imaginacija... istina je korisna za svakoga, i žrtve i egzekutore... mi znamo da će ovaj izveštaj stvoriti šok u javnosti ali mi se moramo ogledati u tom ogledalu naše prošlosti, i reći istinu javno... istina i pravda će omogućiti da buduće generacije u Gvatemali žive u demokratiji ne zaboravljajući poštovanje zakona... mi moramo da prihvatimo istorijske činjenice i da naučimo od toga stradanja i patnje... hiljade ljudi je mrtvo, hiljade tuguje, pomirenje za one koji su preživeli nije moguće bez pravde... Miguel Angel Asturias, dobitnik Nobelove nagrade za književnost, kaže: "Oči žrtava će se zatvoriti kada se ostvari Pravda ili se neće zatvoriti nikad"... mi dajemo ovaj izveštaj u ruke svakog ljudskog bića u Gvatemali, muškarcima i ženama, sadašnjim i budućim, da bi buduće generacije bile svesne ogromne tragedije koja se nama desila. Neka nam ovaj izveštaj pomogne da čujemo i razumemo druge i da živimo u miru."

Glavni tužilac u Nirnbergu, Robert H. Jackson, je rekao da istraga mora da dokaže nezamislive zločine preko zamislivih činjenica. Nije genocid nezamisliv, genocid je zamisliv, on pokazuje kako funkcioniše ovaj svet. Da li ima nade? Pomirenje? Ta reč u Kmerskom jeziku, u Kambodži, posle dva miliona mrtvih, ne postoji. U Kambodži se kaže – "kar phas phsa" i to znači "izlečenje, preko promene u srcu". Meni se čini da su studenti u Kragujevcu i Novom Sadu, na različite načine, ipak doživeli tu promenu u srcu koja meni daje nadu da mogu Nefi da kažem, ako je opet vidim negde – "Ima tamo Nefo ljudi, ima tamo ljudi, kojima je žao vas."

Emir Suljagić

PISMO SRPSKOM PRIJATELJU

Prijatelju, nije ovo bio samo rat, niti samo zločin: bila je ovo, prije svega, izdaja. Tebi i našim zajedničkim prijateljima neko je ponudio nagodbu, dao vam mogućnost da sve što ste znali zamijenite za nešto drugo, i vi ste je prihvatili. I sve ovo što se desilo nekima od nas, svaki sličan zločin ustvari, može se svesti na vrlo ličnu izdaju, na spremnost određenog broja ljudi da trguju dijelovima svog života. Zato ti, dakle, pišem.

Prije nešto više od godinu dana, Momir Nikolić priznao je svoj dio krivice za pokolj u Srebrenici. Kada je priznanje i formalno bilo okončano, istrčao sam iz sudnice, niz stubište, i utrčao u toalet zaključavajući vrata za sobom. Iz nekog razloga fizički potpuno malaksao, naslonio sam se na zid i počeo histerično plakati i galamiti, kroz slinu koja se skupljala u ustima, ponavljao kao u transu: "Gotovo, gotovo, nema više, nema više majora Nikolića!"

Ne znam koliko je to trajalo, ali mi je poslije toga uistinu bilo lakše; nekoliko dana kasnije, ipak sam shvatio da nije gotovo. Od Nikolića sam dobio priznanje, ali od tebe želim izvinjenje: nije me izdao on, nego ti. Priznanje od njega je dovoljno, jer je kriv. Tvoje izvinjenje će značiti da si nevin; tim prije što znaš da Nikolić govori istinu.

Ne znam gdje si bio onih nekoliko dana u julu 1995, kada su pobili skoro sve ljude koje sam znao. Dobar dio njih si poznavao i ti. Znaš li gdje su ih držali prije nego što su ih pobili? U staroj srednjoj školi, u hangaru iza škole "Vuk Karadžić", u samoj školi, a još u Potočarima sam čuo da su neke držali i na nogometnom stadionu. Gledaš li utakmice otada? Autobusi su bili svuda po gradu, skoro sto autobusa koji su rano ujutro 13. jula krenuli ka Zvorniku. Da li ste njih ispratili s istom pažnjom s kojom svake godine dočekujete njihove supruge i djecu?

Da budem pošten, strah me je ovoga što pišem. Siguran sam da ćeš ti to shvatiti kao odrješenje grijeha. Međutim, ne mogu praštati u bilo čije ime, niti to može bilo ko drugi. Ako hoćeš da znaš, evo i zašto: mrtvih odavno ima mnogo više nego živih.

Pišem ti, međutim, zato što želim dobiti odgovore na sva pitanja. Želim da znam i gdje si bio tih dana, i šta si mislio, i kako si naučio živjeti

s tim, i kada si posljednji put otišao na izlet izvan grada, i šta pomisliš svaki put kada prođeš pored neke naizgled netaknute livade pored puta, i zašto si se svaki dan proteklih osam godina na ulici ili u kafani ili u kući pozdravljao sa ubicama? Sve. Želim da znam i šta ste ti i tvoja familija pričali kada ste bili sami u kući, a šta kada bi se takav razgovor zapodjenuo u gradu, pred drugima; da li se ti i prijatelji iz razreda poneki put sjetite škole i kako izgovarate imena naših ubijenih prijatelja, kako se osjećaš svaki put kad spomeneš Muju Džananovića ili Mensura Cvrka? I da li ih uopće spominješ? Kako se osjećaš kada na nekom sporednom putu nabasaš na staru, odbačenu cipelu, koja je mogla, samo mogla, biti ostavljena tu nakon što je njen vlasnik ubijen?

Zastrašujuća u tom zločinu, na trenutke više i od razmjera, jeste njegova priroda, bliskost između ubica i žrtava. Sve te ljude su na strijeljanje vozili autobusima kojima smo se mi vozili u školu, sa istim onim vozačima; prije toga su ih držali u školama u koje su išli naši roditelji, a poslije njih i mi; tamo gdje su radili, ubijale su ih njihove nekadašnje kolege; zagnuli ih u masovne grobnice, ponovo otkopali i rasijali posvuda oko grada ljudi koje su svaki dan mogli sresti i koje su sretali na bratunačkim ulicama.

Ali, zločin u Srebrenici bio je zločin uvjerenja, zar ne?

Za razliku od većine svojih prijatelja, vjerujem da su ubice u Srebrenici vjerovalle kako je to što čine dobro. Nećeš se složiti, ali kako drugačije da nazovem to što se – kada više nije bilo ljudi koji bi čuvali zarobljenike – Miroslav Deronjić, tada u zvučnom zvanju posebnog komesara za Srebrenicu, oslonio na pomoć “naoružanih dobrovoljaca”? Ili to što je direktor magacina u Kravici mrtav hladan posmatrao kako u njegovom skladištu ubijaju nekoliko stotina ljudi? Ili to što su skeleti virili iz zemlje mjesecima, a seljani obavljali radove na njivama kao da ih ne primjećuju? Vi ste, prijatelju, vjerovali da tako treba.

I sve dok ne kažete drugačije, historija će vas sumnjičiti. Jer, koliko god da nema kolektivne krivice, ne postoji ni kolektivna nevinost.

Ovaj put, međutim, za razliku od aprila 1992, ubice nisu bili kriminalci pušteni iz zatvora i dovedeni s druge strane granice. Ovi su se svaku noć vraćali svojim familijama, smijali sa svojom djecom i suprugama, da bi narednog jutra ponovo oblačili uniforme i postajali ubice. I sve se znalo: i ko je ubijen, i ko zarobljen, i gdje su svi zarobljenici bili smaknuti... O svemu tome vi i danas znate sve. I osam godina nakon svega birate da šutite. Da, pišem u množini, jer ovdje jednina ne važi: za ovakvo nešto potrebna je množina, potrebno je “mi” – saučesništvo cijele zajednice.

Da li si se ikad zapitao šta je sve bilo potrebno da se izvede tako masovno ubistvo?

Evo: trebalo je prvo sakupiti kamione i autobuse za prevoz zarobljenika; trebalo je pronaći gorivo za toliki broj kamiona, koje je u to vrijeme, zbog naftnog embarga, bilo takoreći dragocjeno; pronaći mjesta, uglavnom zgrade, i osigurati ih, za čuvanje zarobljenika do smaknuća; pronaći dovoljno velik broj poveza za oči i ruke; organizirati streljačke

vodove za ubistvo nekih osam do deset hiljada ljudi, a zatim tešku mašineriju potrebnu za iskopavanje grobnica; pokopati ih jednom, pa kasnije i drugi put... Sve to, na prostoru između Zvornika i Bratunca, za samo šest dana... I ti ćeš reći da nisi znao. Ništa od toga ne bi bilo moguće, ili ako hoćeš, šteta bi bila mnogo manja da svi vi, zajedno, niste zdušno, sa takvim entuzijazmom, prionuli na posao.

Zato me strašno boli kada onako bijedno, u našim rijetkim telefonskim razgovorima – pazeći na svaku izgovorenu riječ, ali se trudeći pritom da razgovor teče prirodno – ti i svi ostali zaobilazite svaki pomen na juli 1995; boli jer shvatam da nemam izbora nego da vjerujem u najgore u ljudskoj prirodi. I nakon svakog takvog razgovora osjetim se prljavo, onako kako bi se ti, ustvari, trebao osjećati.

Volio bih da još jednom mogu sebi dopustiti da pokažem interes za tvoj svakodnevni život. Nedavno sam, međutim, shvatio da ne mogu, da sam toliko užasno povrijeđen i da me svaki napor da saznam šta ti i ostali “običan” svijet radite, iznova vrijeđa. Ne može me zanimati ništa slično, jer ste svi vi godinama odbijali da se zimate za to kako je izgledao moj, naš, svakodnevni život, prvo u one tri godine rata, ali i svih osam poslije. Strašno, najviše zapravo, boli ravnodušnost.

I sada, kada malo bolje razmislim, drago mi je što nemam zajedničkih, razrednih, fotografija; drago mi je što nemam fotografija na kojima bih pored tebe mogao vidjeti nekog prijatelja ubijenog i izdanog kao i ja. Moj život naseljen je sjenkama i ima ih tako mnogo da nisam siguran da mi treba bilo kakav fizički dokaz da su nekada postojali. Ti si živ, i možda upravo praviš važne planove za budućnost. Ali, bez njih nikada nećeš biti ništa više od sjenke.

(Autor je specijalni dopisnik *Dana* iz Haaga.
U Srebrenici je boravio od 18. maja 1992. do 21. jula 1995;
u vrijeme masakra radio je kao prevodilac
vojnih promatrača UN)

Ton Zwaan

O ETIOLOGIJI I GENEZI GENOCIDA I DRUGIH MASOVNIH ZLOČINA UPERENIH PROTIV ODREĐENIH GRUPA

Centar za proučavanje holokausta i genocida
Univerzitet u Amsterdamu / Holandska kraljevska
akademija nauka i umetnosti, Novembar 2003.

Uvod

Osnovni cilj ovog izveštaja je da se obezbede instrumenti za analizu, uz pomoć kojih će čitalac moći da shvati na koji način u ljudskom društvu može doći do genocida i drugih masovnih zločina koji su upereni protiv određenih grupa. Izveštaj počinje od istorijskog i sociološkog aspekta nekih od glavnih procesa i uzročnih mehanizama, koji su u prošlosti doveli do toga da takvi zločini budu počinjeni. Izveštaj je sastavljen na zahtev Tužilaštva Međunarodnog krivičnog suda za bivšu Jugoslaviju. Međutim, on se ne bavi pitanjem da li je u bivšoj Jugoslaviji bilo genocida i drugih masovnih zločina uperениh protiv određenih grupa.

Zaključci koji su izvedeni u ovom izveštaju zasnivaju se na istraživanju u vezi sa navodnim genocidima koji su počinjeni na drugim mestima, izvan Bosne i Hercegovine. Tužilaštvo je od mene tražilo da isključim svako pominjanje Bosne. Iz Tužilaštva su mi stavili do znanja da će to omogućiti /sudskom/ Veću da uzme u obzir saznanja koja postoje u vezi sa genocidom i da donese takve odluke o tome kako da ta saznanja primeni na činjenice vezane za ovaj slučaj, bez ikakvog rizika od toga da ću ja iznet svoje mišljenje o onome što bi mnogi, za jedan deo ovog slučaja, smatrali "konačnim pitanjem".

Svrha ovog izveštaja nije da ospori postojeću pravnu definiciju genocida niti da pokuša da izađe izvan njenih okvira. Njegov jedini cilj jeste da se rezimiraju, sintetišu i u sažetom obliku predstave neki od

opštih nalaza i uvida do kojih se došlo u oblasti 'proučavanja genocida' tokom proteklih dvadesetak godina.

Proučavanje genocida sa aspekta istorijskih i društvenih nauka, koje postepeno dobija svoj oblik od početka 1980-ih godina i širi se još i danas, uglavnom je proisteklo iz dve vrste studija.

- S jedne strane, broj detaljnih i temeljnih studija u vezi sa određenim slučajevima genocida i drugih masovnih zločina uperenih protiv određenih grupa, koji su se desili u istoriji, znatno se povećao tokom proteklih decenija. Tu posebno mesto imaju studije koje se bave genocidom nad Jermenima, koji je počinjen u Osmanlijskom carstvu, za vreme Prvog svetskog rata, zatim progonima Jevreja i genocidu nad njima u Nemačkoj, kao i u okupiranoj Evropi, u periodu između 1933. i 1945. godine, genocidom u Kambodži, za vreme režima Crvenih Kmera, u periodu između 1975. i 1979. godine, i, na kraju, genocidom u Ruandi, 1994. godine.¹

Međutim, sve više su se ispitivali i mnogo manje poznati slučajevi.² Većinu ovih studija napisali su istoričari i one se zasnivaju na rezultatima pedantnog istraživanja dokumentarnih i usmenih istorijskih izvora.

---

¹ Vidi, na primer, Vahakn N. Dadrian, *The History of Armenian Genocide. Ethnic Conflict from the Balkans to Anatolia to the Caucasus* /kao u originalu/ /"Istorija genocida nad Jermenima: etnički sukob od Balkana preko Anadolije do Kavkaza"/ (Njujork/Oksford: Berghahn Books, 1997, drugo izdanje (1995)); (prije) Richard G. Hovannisian, *Remembrance and Denial. The Case of Armenian Genocide* /"Sećanje i poricanje: slučaj genocida nad Jermenima"/, (Detroit: Wayne State U.P, 1999); Raul Hilberg, *The Destruction of the European Jews* /"Uništenje Jevreja u Evropi"/, (Njujork: Harper & Row, 1984 (1961)); Michael R. Marrus, *The Holocaust in History* /"Holokaust kroz istoriju"/, (London: Weidengeld & Nicolson, 1988); Omer Bartov, *Murder in Our Midst, The Holocaust, Industrial Killing, and Representation* /"Ubistvo među nama, holokaust, ubijanje teškim fizičkim radom i predstavljanje"/, (Njujork/Oksford: Oxford U.P, 1996); David Chandler, *The Tragedy of Cambodian History. Politics, War, and Revolution since 1945* /"Tragedija u istoriji Kambodže: politika, rat i revolucija od 1945. godine"/, (New Haven/London: Yale U.P, 1991); Ben Kiernan, *The Pol Pot Regime. Race, Power, and Genocide in Cambodia under the Khmer Rouge 1975-79* /"Režim Pola Pota: rasa, moć i genocid u Kambodži, za vreme vlasti Crvenih Kmera, 1975-1979"/, (New Haven/London: Yale U.P, 2002, drugo izdanje); Gérard Prunier, *The Rwanda Crisis. History of a Genocide* /"Križa u Ruandi: istorija jednog genocida"/, (London: Hurst & Co, 2002 (1995)); Alison de Forges: "Leave None to Tell the Story". *Genocide in Rwanda* /"Ne ostaviti nikoga /u životu/ da ispriča šta se desilo" - Genocid u Ruandi"/, (Njujork/London: Human Rights Watch, 1999).

² Vidi, na primer, Mark Levene i Penny Roberts, *The Massacre in History* /"Pokolj kroz istoriju"/ (Njujork/Oksford: Berghahn Books, 1999), i Samuel Totten, William S. Parsons, Israel W. Charny, *Century of Genocide. Eyewitness Accounts and Critical Views* /"Vek genocida: svedočenja očevidaca i kritički osvrti"/, (Njujork/London: Garland Publishing, Inc, 1997), u kojima je dokumentovano četrnaest slučajeva.

- S druge strane, sve je više stručnjaka za društvene nauke, koji, polazeći od svojih disciplina i kroz primenu različitih teorijskih pristupa, proučavaju (aspekte) genocida i drugih zločina uperenih protiv određenih grupa. Među njima su politikolozi, sociolozi i antropolozi, kao i kriminolozi, psiholozi i psihijatri.³ Pored toga, postoji ogromna literatura, čiji su autori osobe koje su preživele genocid, očevici i posmatrači, a ima i izuzetno dobrih studija koje se bave različitim aspektima ove teme, čiji su autori dobro obavešteni novinari, pravnici i pripadnici drugih profesija.⁴

Prema tome, oblast proučavanja genocida se, na razne načine, može s pravom nazvati interdisciplinarnom. Na kraju, zahvaljujući sve većoj dostupnosti mnogih konkretnih i detaljnih studija slučaja, kao i sve boljim teorijskim uvidima u procese genocida, u različitim periodima i na različitim mestima, omogućena je izrada sve više komparativnijih studija, koje su uglavnom napisane iz istorijsko-sociološkog ugla gledanja.⁵

---

³ Na primer, Barbara Harff i Ted Robert Gurr: "Toward Empirical Theory of Genocides and Politicides: Identification and Measurement of Cases since 1945" /"U pravcu empirijske teorije genocida i političkih ubistava: utvrđivanje i merenje slučajeva od 1945. godine"/, *International Studies Quarterly*, (1988), /br/ 32, str. 359-371; Frank Chalk i Kurt Jonassohn, *The History and Sociology of Genocide. Analyses and Case Studies* /"Istorija i sociologija genocida: analize i studije slučajeva/, (New Haven/London: Yale U.P, u saradnji sa Institutom za proučavanje genocida iz Montreala, 1990); Helen Fein, *Genocide: A Sociological Perspective* /"Posmatranje genocida iz sociološkog ugla"/, (London: Sage Publications, 1993); (priir) Alexander Laban Hinton, *Genocide: An Anthropological Reader* /"Genocid: antropološki pregled"/, (Malden, Mass. /Masačusec//Oxford: Blackwell, 2002); (priir) Alexander Laban Hinton, *Annihilating Difference. The Anthropology of Genocide* /"Razarajuća razlika: antropologija genocida"/, (Berkeley/London: University of California Press, 2002); Alex Alvarez, *Governments, Citizens, and Genocide. A Comparative and Interdisciplinary Approach* /"Države, građani i genocid - komparativni i interdisciplinarni pristup"/, (Bloomington: Indiana U.P, 2001); Erich Fromm, *The Anatomy of Human Destructiveness* /"Anatomija ljudske destruktivnosti"/, (Harmondsworth: Penguin, 1982 (1974)); Ervin Straub, *The Roots of Evil. The Origins of Genocide and Other Group Violence* /"Koreni zla: poreklo genocida i drugih oblika grupnog nasilja"/, (Kembriđž/Njujork: Cambridge U.P, 1989); Robert Jay Lifton, *The Nazi Doctors. Medical Killing and the Psychology of Genocide* /"Nacistički lekari: ubijanje primenom medicinskih eksperimenata i psihologija genocida"/, (London: Macmillan, 1986).

⁴ Dve takve studije, koje su nedavno objavljene, su: Samantha Power: "A Problem from Hell". *America and the Age of Genocide* /"Problem iz pakla: Amerika i doba genocida"/, (Njujork: Basic Books, 2002); Nicolaus Mills i Kira Brunner, *The New Killing Fields. Massacre and the Politics of Intervention* /"Nove oblasti ubijanja: masakr i politika intervencije"/, (Njujork: Basic Books, 2002).

⁵ Neke od najvažnijih studija su sledeće: Leo Kuper, *Genocide. Its Political Use in the Twentieth Century* /"Genocid i njegova primena u političke svrhe u dvadesetom veku"/, (Harmondsworth: Penguin, 1981); Robert F. Melson, *Revolution and Genocide. On the Origins of the Armenian Genocide and the Holocaust* /"Revolucija i genocid: o poreklu genocida nad Jermenima i holokausta"/, (Čikago/

Bez ikakve namere da kažemo da je oblast genocida u potpunosti proučena, ipak bi se moglo reći da su ta proučavanja dobila svoju formu tokom proteklih decenija, zahvaljujući trudu (sada već) starijih (ili penzionisanih) istraživača i istaknutih autora, kao što su Raul Hilberg, Leo Kuper, Frank Chalk, Kurt Jonassohn, Helen Fein, Robert Melson, Irving Louis Horowitz, Omer Bartov, Yehuda Bauer, Israel Charny, Ervin Staub, Norman Naimark i drugi, jer se rezultati njihovog istraživačkog rada i onoga što su napisali i dalje smatraju veoma značajnim, a danas mnogi mlađi stručnjaci novim studijama daju svoj doprinos ovoj oblasti.

Njihov rad takođe čini osnovu na kojoj je ovaj izveštaj sastavljen.

Redovno se organizuju međunarodne naučne konferencije na temu genocida i drugih masovnih zločina uperenih protiv određenih grupa, postoji više stručnih organizacija stručnjaka koji se bave proučavanjem ove oblasti, kao i dva vodeća stručna časopisa: "Holocaust and Genocide Studies" /kao u originalu/ "Proučavanje holokausta i genocida"/ i "Journal of Genocide Research" /kao u originalu/ "Dnevnik istraživanja genocida"/. Još uvek rastuće interesovanje naučnika, političara i javnog mnjenja za ovu temu doprinelo je osnivanju instituta i centara za dalje proučavanje ove oblasti, u većem broju zemalja zapadne Evrope i severne Amerike, a mnogi profesori istorije i društvenih nauka trenutno drže kurseve na ovu temu, na mnogim univerzitetima.

Centar za proučavanje holokausta i genocida osnovan je u Holandiji relativno skoro. Centar je zvanično otvoren 8. septembra 2003. godine, javnom manifestacijom koja je održana u auli Univerziteta u Amsterdamu. Nastao kao rezultat zajedničke inicijative Univeziteta u Amsterdamu (UvA) /kao u originalu/, Holandskog instituta za ratnu dokumentaciju (NIOD) /kao u originalu/ i Holandske kraljevske akademije nauka i umetnosti (KNAW) /kao u originalu/, ovaj centar se uglavnom finansira sredstvima holandske vlade.

Osnivači centra bili su vođeni idejom o tome da je Holandiji potreban centar u kojem će se na jednom mestu prikupljati i dalje razvijati akademsko i stručno znanje vezano za Shoah /kao u originalu/ /holokaust/ i druge oblike genocida, te da je akademskim predavanjima na ovu temu potrebno sistematski posvetiti pažnju, kao i da takav centar može da pruži novi podsticaj nivou obaveštenosti javnosti i javnim raspravama o

---

London: University of Chicago Press, 1992); Alex Alvarez, *Governments, Citizens, and Genocide. A Comparative and Interdisciplinary Approach* "Države, građani i genocid - komparativni i interdisciplinarni pristup"/, (Bloomington: Indiana U.P, 2001); Norman Naimark, *Fires of Hatred. Ethnic Cleansing in Twentieth-Century Europe* "Plamen mržnje: etničko čišćenje u Evropi dvadesetog veka"/, (Kembridž, Mass. /Masačusec/London: Harvard U.P, 2001); Eric D. Weitz, *A Century of Genocide. Utopias of Race and Nation* "Vek genocida: utopija rase i nacije"/, (Prinston/Oksford: Princeton U.P, 2003); (priir) Robert Gellately i Ben Kiernan, *The Specter of Genocide. Mass Murder in Historical Perspective* "Avet genocida: masovno ubistvo iz istorijskog ugla"/, (Njujork/Kembridž: Cambridge U.P, 2003).

ovom vrlo ozbiljnom i duboko problematičnom pitanju. Novi centar za proučavanje holokausta i genocida ima četiri zadatka, a to su: akademska istraživanja, predavanja na univerzitetu, podsticanje interesovanja javnosti i javnih rasprava, kao i doprinos budućim programima za "obuku predavača" za ovu temu.⁶

O etiologiji i genezi genocida i drugih masovnih zločina uperenih protiv određenih grupa

1. Konceptualizacija: definicije i rasprave

1. Otkako je po prvi put upotrebljen, 1944. godine, u knjizi pravnog stručnjaka Raphaela Lemkina, *Axis Rule in Occupied Europe* /"Vladavina sila Osovine u okupiranoj Evropi"/, izraz "genocid" postao je uvrežen i ušao je u široku upotrebu. Međutim, ispostavilo se da je taj pojam izuzetno složen i težak i da u sebi sadrži različita značenja. Godinama je ovaj pojam bio predmet rasprave političara i diplomata, pravnika i pravnih stručnjaka, istoričara i stručnjaka za društvene nauke, kao i raznih drugih intelektualaca i šire javnosti. Tokom tih rasprava, istaknuti su neki aspekti genocida i srodnih masovnih zločina, dok su neki drugi njihovi aspekti ostali uglavnom neistraženi. U nekim slučajevima je ovaj pojam

---

⁶ Akademske osoblje centra trenutno broji četiri člana: jednog redovnog profesora i direktora centra, dr Johannes Houwinka ten Catea, i tri honorarna vanredna profesora, dr Nanci Adler, dr Karela Berkhoffa i autora ovog izveštaja, dr Tona Zwaana. Istoričar Johannes Houwink ten Cate je stručnjak za Shoah /kao u originalu/ /holokaust/ u zapadnoj Evropi, a naročito u Holandiji. Njegovo uvodno predavanje (održano 8. maja 2003) upravo se pojavilo u štampi, pod naslovom: *De naam van de misdaad en de persoon van de schrijftafelmoordenaar* /kao u originalu/ ("Naziv zločina i ličnost 'Shreibtischtäter' /kao u originalu/"), (Amsterdam: Vossiuspers UvA, 2003). Istoričari Nanci Adler i Karel Berkhoff oboje su stručnjaci za istočnu Evropu 20. veka, a posebno za bivši Sovjetski Savez/ Rusiju. Nanci Adler je nedavno objavila delo: *The Gulag Survivor: Beyond the Soviet System* /"Čovek koji je preživio Gulag: izvan sovjetskog sistema"/ (New Brunswick, Njujork/London: Transaction Publishers, 2002); Delo Karela Berkhoffa, *Harvest of Despair. Life and Death in Ukraine under Nazi Rule* /"Žetva očaja: život i smrt u Ukrajini za vreme vladavine Nacista"/, pojaviće se na proleće 2004. godine (Harvard University Press). Sociolog i antropolog Ton Zwaan nedavno je objavio komparativnu studiju, pod nazivom *Civilisering en decivilisering. Studies over staatsvorming en geweld, nationalisme en vervolging* /kao u originalu/ ("Civilizacija i odsustvo civilizacije: proučavanje načina formiranja države i nasilja, nacionalizma i progona"), (Amsterdam: Boom, 2001), koja sadrži studije slučajeva o genocidu nad Jermenima, progonu Jevreja u Nemačkoj, u periodu između 1933. i 1939. godine, i o raspadu Jugoslavije, u periodu između 1985. i 1995. godine.

proširivan, a u nekima sužavan. Kao što je predstavljeno u masovnim medijima, u javnim raspravama se taj pojam ponekad koristio u dosta slobodnom značenju, dok se, u nekim drugim situacijama, opet koristio u strogo ograničenom smislu. Značenje ovog pojma iznova se preispitivalo sa svakim novim slučajem navodnog genocida, koji je počinjen nakon 1945. godine. Bez obzira na izvesno šire slaganje stručnjaka za ovu oblast oko osnovnog značenja pojma "genocid", još i danas se vode rasprave o najprikladnijoj definiciji i konceptualizaciji.⁷ Može se zaključiti da značenje ovog pojma još uvek nije u potpunosti utvrđeno, osim u slučajevima u kojima postoji strogo utvrđena pravna koncepcija.

2. Prvobitno je Lemkin, u nekoliko svojih priloga na ovu temu, stremio ka dosta širokoj koncepciji genocida. U svojoj knjizi iz 1944. godine, on je, na primer, rekao:

"U opštem smislu, genocid nužno ne podrazumeva neposredno uništenje jedne nacije, osim kada je ono izvršeno masovnim ubijanjem svih pripadnika jedne nacije. Umesto toga, njegova svrha je da označi organizovani plan, koji podrazumeva različite postupke koji imaju za cilj uništenje osnovnih temelja života nacionalnih grupa (...) /kao u originalu/ Ciljevi takvog plana bili bi raspad političkih i društvenih institucija kulture, jezika, nacionalnih osećanja, religije, Fiğ /kao u originalu/ ekonomskog postojanja nacionalnih grupa, kao i uništenje lične bezbednosti, slobode, zdravlja, dostojanstva, pa čak i života pojedinaca koji pripadaju tim grupama."⁸

Nekoliko godina kasnije, 1947. godine, on je napisao jedan članak, u listu *American Journal of International Law* /kao u originalu/ "Američki časopis za međunarodno pravo":

"(...) /kao u originalu/ zločin genocida obuhvata svakojava dela, uključujući ne samo lišavanje života, već i sprečavanje života (putem abortusa, sterilizacije), kao i postupke koji u znatnoj meri ugrožavaju život i zdravlje (veštački izazvane infekcije, /teranjem na/ rad do smrti u posebnim logorima, namerno razdvajanje porodica u cilju raseljavanja.../kao u originalu/)."⁹

⁷ Od nedavno objavljenih rasprava, vidi: Alex Alvarez, *Governments, Citizens, and Genocide. A Comparative and Interdisciplinary Approach* ("Države, građani i genocid - komparativni i interdisciplinarni pristup"/, (Bloomington: Indiana University Press, 2001), str. 28-55; Eric D. Weitz, *A Century of Genocide. Utopias of Race and Nation* ("Vek genocida: utopija rase i nacije"/, (Princeton/Oksford: Princeton University Press, 2003), str. 8-15; i (prije) Steven L.B. Jensen, *Genocide: Cases, Comparisons and Contemporary Debates* ("Genocid: slučajevi, poređenja i savremene rasprave"/, (Kopenhagen: Danski centar za proučavanje holokausta i genocida, 2003).

⁸ Raphael Lemkin, *Axis Rule in Occupied Europe* ("Vladavina sila Osovine u okupiranoj Evropi"/, (Washington, D.C.: Karnegijeva zadužbina za mir u svetu, 1944), str. 79.

⁹ Raphael Lemkin: "Genocide as a Crime Under International Law" ("Genocid kao oblik zločina po međunarodnom pravu"/, *American Journal of International Law*, /br/ 41, (1947), str. 147.

3. Otprilike u isto vreme, većalo se unutar nekoliko odbora u Ujedinjenim nacijama, što je, na kraju, doprinelo da se donese Konvencija Ujedinjenih nacija o sprečavanju i kažnjavanju zločina genocida, koju je Generalna skupština UN usvojila 9. decembra 1948. godine, a prema nedavnim podacima, do sada su tu konvenciju prihvatile 142 zemlje.¹⁰ Kao što je opštepoznato, u članu 1 Konvencije se potvrđuje da genocid, "bilo da je počinjen u miru ili u ratu, po međunarodnom pravu predstavlja zločin, koji se one (potpisnice, /primedba/ T.Z.-a /Tona Zwaana/) obavezuju da će sprečiti i kazniti", dok, prema definiciji iz člana 2, "genocid" predstavlja:

"Svaki od sledećih postupaka koji su počinjeni u nameri da se, u celini ili delimično, uništi jedna nacionalna, etnička, rasna ili verska grupa, kao takva: (a) ubijanje pripadnika grupe; (b) nanošenje teških telesnih ili psihičkih povreda pripadnicima grupe; (c) namerno nametanje toj grupi uslova za život za koje je smišljeno da će dovesti do njenog potpunog ili delimičnog fizičkog uništenja; (d) uvođenje mera koje imaju za cilj da spreče rađanje /potomstva/ u toj grupi; (e) namerno premeštanje dece iz te grupe u neku drugu grupu.'

4. U godinama posle toga, istoričari i stručnjaci za društvene nauke, koji su se bavili proučavanjem genocida, razmišljali su o načinu na koji je Konvencija nastala, a bilo je dosta rasprava o prednostima i nedostacima definicije "genocida", onako kako je sročena u Konvenciji. Jedan od njih, pravnik i sociolog Leo Kuper, istakao je da je Konvencija o genocidu iz 1948. godine stvorena u prilično snažno ispolitizovanoj atmosferi, u trenutku kad su počeli da se pomaljavaju prvi obrisi hladnog rata. Tokom pripremnih razmatranja, vladala su dosta oprečna mišljenja koja su se ticala suštinske prirode tog zločina, grupa koje bi trebalo zaštititi, pitanja umišljaja, uključivanja kulturnog genocida u ovaj pojam, problema sprovođenja zakona i kažnjavanja, kao i toga koji stepen uništenja bi mogao da se smatra genocidom.¹¹

5. Kuper, koji se u svom delu uglavnom držao definicije genocida iz Konvencije, i pored toga je tvrdio da je ta ista definicija ponekad previše ograničena za istoričare i stručnjake za društvene nauke, koji pokušavaju da shvate i objasne genocid i druge masovne zločine uperene protiv određenih grupa. On smatra da je glavni propust napravljen time što su političke grupe isključene iz spiska zaštićenih grupa. Mnogi stručnjaci koji se bave proučavanjem ove oblasti izneli su isti argument, ponekad dodajući da isključivanje ekonomskih grupa (klasa) iz tog spiska predstavlja još jedan propust. U prilog ovoj tezi obično se iznose dva argumenta. S jedne strane, tvrdi se da su političke razlike često podjednako značajne kao rasne, nacionalne, etničke ili verske razlike tako da i one predstavljaju osnov za

¹⁰ Eric D. Weitz, *A Century of Genocide* /"Vek genocida"/, (Princeton, 2003), str. 9.

¹¹ Leo Kuper, *Genocide. Its Political Use in the Twentieth Century* /"Genocid i njegova primena u političke svrhe u dvadesetom veku"/, (Harmondsworth: Penguin, 1981), str. 19-39, a naročito str. 24.

pokolj i uništenje. S druge strane, zločini genocida nad nacionalnim, etničkim, rasnim ili verskim grupama su, u opštem smislu, posledica političkog sukoba, ili su s njim tesno povezani, a, štaviše, ne mogu se objasniti bez pominjanja značajnih razlika u nivou (političke) moći koju imaju grupe koje su u taj sukob umešane. Iako su mnogi stručnjaci za genocid u svom radu prihvatili definiciju iz Konvencije, a gotovo svi oni uvažavaju značaj međunarodno prihvaćene definicije, drugi su predložili razne druge definicije i oblike konceptualizacije. To se može ilustrovati uz pomoć nekoliko primera.

6. Prema rečima dva poznata autora iz ove oblasti, Franka Chalka i Kurta Jonassohna, "genocid" se može definisati kao:

"(...) /kao u originalu/ oblik jednostranog masovnog ubijanja, u kojem država ili neki drugi organ vlasti namerava da uništi jednu grupu, kao što su ta grupa i pripadništvo njoj definisani od strane počinioca."¹²

Jedan drugi viši stručnjak za genocid, Helen Fein, potvrdila je da je "genocid":

"(...) /kao u originalu/ kontinuirano i namerno delovanje počinioca koje ima za cilj da neposredno ili posredno fizički uništi jednu zajednicu putem zabrane biološke i društvene reprodukcije pripadnika te grupe, koje se kontinuirano vrši bez obzira na to što se žrtva predala ili što od nje ne pretila nikakva opasnost."¹³

Još jedan stručnjak za genocid, Israel Charny, predložio je generičku definiciju "genocida":

"(...) /kao u originalu/ masovno ubijanje velikog broja ljudskih bića, u slučaju kada se ne radi o vojnoj akciji protiv vojnih snaga zakletog neprijatelja, već u slučaju kada su žrtve u suštini nezaštićene i bespomoćne."¹⁴

S druge strane, još jedan stručnjak za ovu oblast, Irving Louis Horowitz, "genocid" definiše kao:

"(...) /kao u originalu/ strukturalno i sistematsko uništavanje nedužnih ljudi od strane birokratskog državnog aparata."¹⁵

Kao primer za trenutno uobičajeno i laičko značenje pojma "genocid", može se citirati definicija iz Websterovog rečnika: "Third

¹² Frank Chalk i Kurt Jonassohn, *The History and Sociology of Genocide. Analyses and Case Studies* /"Istorija i sociologija genocida: analize i studije slučajeva/, (New Haven/London: Yale University Press, u saradnji sa Institutom za proučavanje genocida iz Montreala, 1990), str. 23.

¹³ Helen Fein, *Genocide: A Sociological Perspective* /"Posmatranje genocida iz sociološkog ugla"/, (London: Sage Publications, 1993), str. 24.

¹⁴ Israel Charny: "Toward a Generic Definition of Genocide" /"Prema generičkoj definiciji genocida"/, u delu *Genocide: Conceptual and Historical Dimensions* /"Konceptijske i istorijske dimenzije genocida"/, prir. George J. Andreopolis, (Philadelphia: University of Pennsylvania Press, 1994), str. 66.

¹⁵ Irving Louis Horowitz, *Taking Lives: Genocide and State Power* /"Oduzimanje života: genocid i državna vlast"/ (New Brunswick: Transaction Publishers, 1997, četvrto izdanje), str. 21.

New International Dictionary of the English Language" /Trećeg novog međunarodnog rečnika/. Pod odrednicom "genocid" se navodi da "genocid" predstavlja:

"namernu primenu sistematskih mera (kao što su ubijanje, nanošenje telesnih ili psihičkih povreda, nehumani uslovi za život, sprečavanje rađanja), koje su smišljene da dovedu do istrebljenja jedne rasne, političke ili kulturne grupe ili do uništenja njenog jezika, religije ili kulture."¹⁶

7. Mogli bi se citirati i mnogi drugi autori i izvori, ali iz tih primera će biti jasno da, iako su mnogi stručnjaci za ovu oblast obično usredsređeni na namerno masovno ubijanje i uništavanje nedužnih ljudi, kao osnovno značenje pojma "genocid", oni takođe naglašavaju različite dimenzije genocidnog procesa u celini i skreću pažnju na njegove različite aspekte.

8. Ova raznolikost gledišta, sama po sebi, ne bi trebalo čudi. Opšta koncepcija "genocida" odnosi se na čitav niz različitih slučajeva navodnih zločina genocida u stvarnom svetu, od kojih se svaki sastoji od (delimično) različitih i dosta složenih događaja i dešavanja u različitim zemljama i u različitim periodima, koje je često teško razumeti i objasniti. Ta složenost ispoljava se u samoj koncepciji, kao i u naučnim studijama ovih pojava, koje su urađene sa istorijskog i društvenog aspekta. Pored toga, pojam "genocida" daleko je od neutralnog, jer u sebi zapravo sadrži jako mnogo značenja i to u ljudskom, moralnom, političkom i pravnom smislu. Isto tako, budući da u osnovi podrazumeva različite oblike nasilja i masovnog ubijanja, mnogi ljudi na pojavu genocida obično reaguju snažnim emocijama i snažnim mišljenjima. Na kraju, genocid je svakako i zločin, koji je kažnjiv po međunarodnom pravu, a mnogi čak smatraju da je to najteži i najgnusniji oblik zločina u istoriji čovečanstva. Iz tog razloga je počinocima genocida na svim nivoima odgovornosti obično jako stalo da se genocid zataška, da se drži u tajnosti, da se poriče, dok, s druge strane, žrtve imaju svako pravo na ostvarenje pravde, a preživeli s pravom zahtevaju da se njihova sudbina i njihovi gubici priznaju, tako da očekuju neku vrstu zadovoljenja i pravde. Stoga, nije ni čudo što se "genocid" može smatrati koncepcijom oko koje se vode mnoge rasprave.¹⁷

---

¹⁶ Merriam-Webster, *Webster's Third New International Dictionary of the English Language, Unabridged* /Websterov treći novi međunarodni rečnik engleskog jezika, integralna verzija/, (Keln: Könemann, 1993), str. 947.

¹⁷ Uporedi Robert Gellately /kao u originalu/, Ben Kiernan: "The Study of Mass Murder and Genocide" /"Studija o masovnom ubistvu i genocidu"/, u, *ibid.* (prir), *The Specter of Genocide. Mass Murder in Historical Perspective* /"Avet genocida: masovno ubistvo iz istorijskog ugla"/, (2003), str. 3-26; Ian Kershaw: "Afterthought. Some Reflections on Genocide, Religion and Modernity" /"Naknadno razmišljanje: nekoliko razmišljanja o genocidu, religiji i savremenosti"/ u delu *In God's Name. Genocide and Religion in the Twentieth Century* /U ime Boga: genocid i religija u dvadesetom veku/, (prir) Omer Bartov i Phyllis Mack, (Njujork/Oksford: Berghahn Books, 2001), str. 373-383.

9. U vreme kada je iskovana reč "genocid" i kada su Lemkin i članovi raznih odbora Ujedinjenih nacija, koji su sastavili i formulisali Konvenciju, uložili prve napore da se taj fenomen konceptualizuje, stvaranju osnovnog okvira, na koji su sve uključene strane mogle da se pozovu, doprineli su nedavno završen svetski rat, nemački nacionalsocijalizam i njegova destruktivna politika, kao i ubijanje Jevreja, o kojem se, uzgred budi rečeno, tada daleko manje znalo nego danas. Iako je sâm Lemkin, u glavnim crtama, svakako bio svestan genocida nad Jermenima, koji se desio samo nekoliko decenija pre toga, uništavanje i istrebljenje Jevreja postalo je takoreći "standardni model" onoga što genocid, u suštini, predstavlja.

10. Kada se suoče s podacima u vezi sa drugim procesima genocida, koji su se desili u drugo vreme i na drugim mestima, mnogi ljudi, svesno ili nesvesno, obično upoređuju i "mere" te procese po ugledu na "standardni model", o kojem je toliko toga sada već opštepoznato. Na to, samo po sebi, ne mogu se staviti nikakve primedbe, jer je uništavanje Jevreja od strane nemačkih nacionalsocijalista /Nacista/ nesumnjivo ipak bilo najsystematičniji pokušaj sprovođenja "totalnog" i "potpunog" genocida ikada počinjenog, pa, kao takvo, zaslužuje da se proučava, da se o njemu uvek i iznova raspravlja i u javnoj sferi treba stalno da mu se posvećuje pažnja. Međutim, neke primedbe mogu se staviti onda kada upoređivanje sa "standardnim modelom" otežava otkrivanje i priznavanje drugih procesa progona i genocida i kada to, implicitno ili eksplicitno, dovodi do zaključaka da ti drugi procesi "zapravo nisu ozbiljni" slučajevi genocidne politike ili da oni "samo delimično" predstavljaju genocid, ili onda kada to čak dovodi do direktnog poricanja da se u drugim slučajevima sprovodi politika genocida ili da je došlo do nekakvog oblika zločina genocida.¹⁸

11. Da bi se suprotstavili ovakvom načinu rezonovanja, istaknuti stručnjaci za genocid su, u poslednjih nekoliko godina, naglašavali da se, prema rečima kriminologa Alexa Alvareza, "genocid pojavljuje u različitim oblicima i u različitom ruhu, a svaki od njih se odlikuje različitim ciljevima i pobudama", i da "ti različiti ciljevi doprinose kreiranju različitih strategija i taktika", koje se primenjuju u konkretnim slučajevima.¹⁹ Yehuda Bauer, na primer, smatra da je možda najbolje da se politike i procesi genocida posmatraju kao kontinuum, sa rasponom koji ide od slučajeva masovnog ubistva, preko različitih vrsta genocida, do svoje najveće krajnosti, koju predstavlja ubijanje Jevreja. Nekoliko godina pre toga, sličnu tvrdnju izneo je Robert Melson, koji smatra da je od

---

¹⁸ Uporedi kod Roberta Cribba: "Genocide in the Non-Western World: Implications for Holocaust Studies" /"Genocid u nezapadnom svetu: implikacije za proučavanje holokausta"/, u delu, *Genocide: Cases, Comparisons and Contemporary Debates* /"Genocid: slučajevi, poređenja i savremene rasprave"/, priir. Steven L.B. Jensen, (2003), str. 123-140.

¹⁹ Alvarez (2001), op.cit. str. 50.

suštinskog značaja da se prizna i potvrdi činjenica da se zločini genocida razlikuju po tome u kojoj meri je planirano da budu smrtonosni, kao i po tome kojih razmera su bili i koliko dugo su trajali.²⁰ Moglo bi se dodati da, uprkos tome što su Nacisti pokušali da izvrše "totalni" genocid nad Jevrejima, oni u tome ipak nisu potpuno uspeli. Zapravo, svaki genocid je, u izvesnom smislu, bio "delimični" genocid. Da bi se napravila razlika među njima, mogu biti korisni kriterijumi koje je Melson primenio za planiranu smrtonosnost i trajanje genocida. Tada bi se, na primer, moglo doći do zaključka da su zaista postojale dosta značajne razlike između ubijanja Jevreja i nacionalsocijalističke politike genocida prema nekim delovima stanovništva Poljske i Rusije pod nemačkom okupacijom, ali bi se istovremeno moglo potvrditi da se, u sva tri slučaja, sprovođila politika genocida i da je došlo do procesa genocida, kao i to da nema svrhe umanjivati značaj niti poricati "ozbiljnost" poslednja dva slučaja samo zato što je prvi slučaj bio krajnje ozbiljan.

12. Na kraju, Helen Fein je razradila još jedno korisno sredstvo, uz pomoć kojeg se može otkriti i ući u trag zločinima genocida. Ona tvrdi da postoji pet osnovnih uslova, kada se može reći da se radi o "genocidnoj politici" ili o "genocidu". Ukratko rečeno: postoji kontinuitet u napadima koje su počinio izvršili da bi uništili pripadnike neke grupe; počinio deluju kolektivno ili na organizovani način; žrtve su odabrane samo zato što pripadaju nekoj grupi; žrtve su bespomoćne ili su ubijene, bez obzira na to da li su se predale ili su pružale otpor; uništavanje se vrši s ciljem ubijanja, a ubistvo je sankcionisano od strane počinitelaca /kao u originalu/.²¹

Ovi kriterijumi, ukoliko mogu da posluže onima koji primenjuju pravne definicije, mogu da budu od pomoći i kod pravljenja razlike između ratnih zločina i zločina genocida. Štaviše, Feinova je utvrdila dva tipična uslova, koji su takođe naglašeni u ovom izveštaju, a koji se mogu uočiti kod genocida: kao prvo, odsustvo sankcija za ubistva ili nesprovođenje sankcija, i, kao drugo, prisustvo ideologija i uverenja kojima se genocidu daje legitimitet.

Kao što je prethodno napomenuto, značenje pojma "genocid", sa istorijskog i sociološkog stanovišta proučavanja genocida, i dalje je relativno otvoreno i nalazi se u fazi razvoja. U ovom trenutku, čini se da je bolje da se primeni jedan širi, otvoren, komparativni i procesualni pristup tom fenomenu i pojmu koji ga označava.

13. Iako ne postoji nijedna jedina jasna, nedvosmislena i opšteprihvaćena definicija genocida, većina definicija i konceptualizacija

²⁰ Yehuda Bauer: "Is the Holocaust Explicable?" /"Da li se holokaust može objasniti?"/, *Holocaust and Genocide Studies* /"Studije o holokaustu i genocidu"/, /br/ 5, (1990), str. 145-155; Robert F. Melson, *Revolution and Genocide. On the Origins of the Armenian Genocide and the Holocaust* /"Revolucija i genocid: o poreklu genocida nad Jermenima i holokausta"/, (Čikago/London: University of Chicago Press, 1992), str. 24-29.

²¹ Fein (1993), op.cit, str. 25-27.

sadrži bitne zajedničke elemente. Smatra se da je, usredsređivanjem na te elemente, moguće doći do praktičnog poimanja zločina čiji je cilj genocid, koji će izazvati pravu reakciju. Ako se kao polazna osnova uzmu istorijske i detaljne studije konkretnih slučajeva zločina genocida, kao i komparativne istorijsko-sociološke studije procesa genocida, čini se da je moguće da se, na osnovu tih studija, dođe do opštih uvida u neke od glavnih činilaca i uzročnih sila, koje su u prošlosti doprinele stvaranju genocidnih politika i procesa, a koje verovatno mogu do svega toga ponovo da dovedu i u budućnosti. Ove studije takođe bacaju svetlo na šire okolnosti i uslove pod kojima se procesi genocida mogu razviti. Stoga se čini da je moguće dati pregled etiologije i geneze genocida i drugih masovnih zločina uperenih protiv određenih grupa.

2. Rat, građanski rat i zločini genocida

14. Prva stvar oko koje se slažu gotovo svi autori koji se bave proučavanjem genocida jeste da pažljivo treba napraviti razliku između genocida s jedne i rata i građanskog rata s druge strane. U savremenom smislu te reči, rat obično podrazumeva sukob praćen nasiljem koji se odvija između dve ili više suverenih država, koji se prvenstveno vodi između pripadnika njihovih oružanih snaga. To može da podrazumeva i znatan broj vojničkih žrtava. Zbog uvođenja prakse "totalnog rata", koja se naročito primenjivala tokom Drugog svetskog rata u 20. veku, čija je jedna od posledica bila teškoća u pravljenju razlike između boraca i onih koji to nisu bili, takođe može doći do velikog broja civilnih žrtava. Međutim, vojne i civilne žrtve rata ne smatraju se žrtvama genocida. Isto važi i kada se radi o građanskom ratu. Građanski rat podrazumeva sukob praćen nasiljem koji se odvija između dve ili više naoružanih i organizovanih strana u jednom društvu, koje su prethodno bile u sastavu iste suverene države. Američki istoričar i sociolog, Charles Tilly, okarakterisao je takvo stanje kao "stanje revolucije" ili kao stanje "višestrukog suvereniteta".²² Umesto jedne suverene države koja je ranije postojala i koja je imala glavni monopol nad nasiljem na celoj svojoj teritoriji, sada na toj istoj teritoriji postoji nekoliko naoružanih strana, koje se bore oko te države, a svaka od njih tvrdi da ima monopol nad nasiljem, dok je prethodni monopol na centralnom nivou rasparčan i srušen.²³ Građanski rat takođe može da dovede do znatnog broja žrtava kod suprotstavljenih strana, što opet može

---

²² Charles Tilly, *From Mobilization to Revolution* /"Od mobilizacije do revolucije"/, (Reading, Mass. /Masačusec/: Addison-Wesley, 1978), str. 189-222.

²³ U svom delu posvećenom sociologiji države, Max Weber je upotrebio izraz "monopol nad nasiljem", kao ključnu osobinu kojom se država odlikuje. (Vidi, *Wirtschaft und Gesellschaft* /kao u originalu/, (Tübingen: J.C.B. Mohr, 1922, str. 22, 29)). Ovaj izraz, između ostalog, podrazumeva da država polaže isključivo pravo na upotrebu nasilja (/ima/ monopol) /kao u originalu/, dok je drugima zabranjeno da koriste nasilje. To takođe znači da država sme da koristi sredstva nasilja (oružje i vojnike), koja su koncentrisana na njenoj strani, a koja se obično

da dovede do stradanja civila, bilo posredno zbog ratnih dejstava bilo kroz neprijateljstva koja su povezana sa vojnim akcijama, ali, ipak se takve žrtve obično ne smatraju žrtvama genocida.

15. Ono po čemu se genocid u načelu razlikuje od rata ili od građanskog rata jeste to što je, kod genocida, jedna strana – progonitelji i počinioци genocida – naoružana i organizovana radi primene sile, dok je druga strana – progonjeni i žrtve – nenaoružana i neorganizovana za primenu sile. Mada su, u nekim slučajevima, manje grupe unutar veće kategorije žrtava sporadično pružale oružani otpor, retki su slučajevi takvog oružanog otpora a, taj otpor je obično bivao ugušen od strane nadmoćnije sile, koju su predstavljali počinioци genocida. U slučaju genocida, sredstva nasilja, kao i sredstva (vojne) organizacije krajnje su neravnomerno raspoređena i u ogromnoj meri su koncentrisana na jednoj strani, na strani počinilaca.

16. Ove tvrdnje jasno odražavaju nekoliko definicija koje smo citirali, a naročito definicije koje su dali Charny, Chalk i Jonassohn, kao i Feinova. Genocid nije ni rat niti građanski rat, već spada u oblik jednostranog, a ne dvostranog ili višestranog, ubijanja, dok su žrtve, uglavnom nezaštićene i bespomoćne pred silinom počinilaca genocida, pa čak i onda kada ne predstavljaju apsolutno nikakvu pretnju, one su mete progona, nasilnog proterivanja sa njihovih ognjišta, deportacije i potencijalnog, kao i stvarnog uništenja.

17. Mada se većina stručnjaka za genocid slaže da treba praviti razliku između genocida, s jedne, i rata i građanskog rata, s druge strane, prirodno je što oni istovremeno priznaju da u ratu ili u građanskom ratu može doći do više različitih načina da se stvore uslovi za genocid i da se počine zločini genocida.²⁴ Na primer, (opasnost koja preči od) rata ili građanskog rata može da stvori pogodnu priliku da se počine zločini genocida, a istovremeno, može da posluži i kao paravan i izgovor za takve zločine. To je sasvim očigledno bio slučaj sa genocidom nad Jermenima i nad Jevrejima, a to je odigralo veliku ulogu i kod genocidâ koji su počinjeni u Kambodži i Ruandi.

3. Kriza i zločini genocida

18. U jednom opštijem smislu, mnogi stručnjaci za genocid su tvrdili da se genocid i drugi masovni zločini koji su upereni protiv određenih grupa dešavaju samo u uslovima ozbiljne, produžene i uporne krize u dotičnoj državi-društvu. To bi se moglo smatrati drugim zajedničkim elementom oko kojeg se većina autora slaže. Nije poznat nijedan slučaj u kojem su zločini genocida ikada duže vreme činili

---

finansiraju iz prihoda od poreza. Monopol nad nasiljem i monopol nad porezima međusobno su uslovljeni i zajedno čine okosnicu svake države.

²⁴ Vidi, na primer, kod Omera Bartova, *Murder in Our Midst. The Holocaust, Industrial Killing, and Representation* /"Ubistvo među nama, holokaust, ubijanje teškim fizičkim radom i predstavljanje"/, (Njujork/Oksford: Oxford University Press, 1996), str. 3-50.

“normalan” aspekt ljudskog društva, niti se desilo da je proces genocida iznenada izbio u nekom društvu, takoreći “kao grom iz vedra neba”, kao potpuno neočekivani i spontani događaj. Naprotiv, zločini genocida dešavaju se isključivo tokom faza ili perioda teške krize u kojoj se neka država-društvo nalazi.

19. Takve krize predstavljaju rezultat prethodnih i međusobno povezanih međunarodnih i domaćih događaja i sila. One proističu iz kobne kombinacije dugoročnog razvoja događaja i kratkoročnih događaja, razvijaju se mnogo sporije ili su nastale usled brzih i drastičnih promena i obično su prvenstveno političke ili ekonomske prirode. Normalno je da uslovi (pretećeg) rata i građanskog rata mogu u velikoj meri da doprinesu nasatanku ovakvih kriza. Međutim, bez obzira na poreklo, brzinu razvoja ili osnovnu prirodu takve krize, jedna od njenih najvažnijih posledica jeste ozbiljna i sve veća destabilizacija države i društva, koja opet ima za posledicu sve veću polarizaciju i sve manje miroljubive društvene odnose, kao i povećanu primenu nasilja. Ozbiljna destabilizacija može imati mnogo različitih oblika i može se ispoljiti na različite načine, ali sledeći aspekti, koji su ovde formulisani u sažetom obliku, spadaju u najznačajnije.²⁵

20. Kao prvo, u uslovima sve većih pritisaka spolja i iznutra, vlade, državni organi i druge političke i administrativne institucije, počinju da funkcionišu slabije nego pre. To može da podrazumeva učestale promene u režimu vlade i u političkom režimu, kao i dosta brze promene u načinu funkcionisanja države, naročito u pogledu organizovanih snaga koje imaju monopol nad nasiljem. Sâm monopol može biti podriven ili njegovo funkcionisanje, iz različitih razloga, može biti ozbiljno narušeno. Dok se politički i ekonomski problemi množe i uvećavaju, država je sve manje u stanju da s njima izađe na kraj, a kamoli da ih reši.

21. Kao drugo, destabilizacija će verovatno početi da se ispoljava i kroz sve veće i oštrije nadmetanje različitih političkih elita, stranaka ili grupacija u zemlji za političke položaje i vlast. Dok slabi funkcionisanje državne organizacije i drugih političkih institucija, povećava se rizik da će određene političke elite prestati da prihvataju prethodno važeća legitimna ograničenja u svom političkom ponašanju i politici. Tada oni mogu da počnu da na razne načine podrivaju legitimitet institucionalnog poretka, bilo unutar državnih organa ili izvan njih, i da pokušaju da ojačaju svoju bazu moći putem masovne mobilizacije naroda, a kada se kriza bude produbila, mogu čak da počnu da razmišljaju i o upotrebi sile zarad postizanja svojih političkih ciljeva, bez obzira na to o kojim se ciljevima radi. Ako do toga dođe, a politički protivnici počnu da prete silom ili da zapravo čak pribegnu sili i nasilju jedni protiv drugih, mir će u ozbiljnoj

---

²⁵ Ova tvrdnja je potpunije razrađena u studiji Tona Zwaana, *Civilisering en decivilisering. Studies over staatsvorming en geweld, nationalisme en vervolging* /kao u originalu/ (“Civilizacija i odsustvo civilizacije: proučavanje načina formiranja države i nasilja, nacionalizma i progona”), (Amsterdam: Boom, 2001), str. 346-390.

meri biti narušen, što se može ispoljiti u vidu političkih ubistava, žestokih uličnih nereda, terorističkih napada i drugih oblika političkog nasilja. Kada se, u dovoljnoj meri, jednom pređe prag nasilja, proces polarizacije unutar društva ući će u novu fazu, postaće mnogo ozbiljniji i veći i biće mnogo teže naći put kojim će stvari moći da se vrate u mnogo mirnije stanje.

22. Kao treće, stanovništvu u širem smislu, ili makar njegovim većim delovima, nastanak takve krize, kao i destabilizacija i polarizacija koje će uslediti, doneće, između ostalog, iskustva i osećanja sve veće napetosti, nesigurnosti i straha. Takva osećanja mogu se javiti usled drastičnog pogoršanja ekonomske situacije – na primer, zbog rapidnog povećanja nezaposlenosti, iznenadnog gubitka ličnih prihoda i povećanja rizika po ličnu imovinu u novcu ili u stvarima. Takva osećanja takođe mogu biti naglašena onda kada se stekne utisak da država i organizovane snage koje imaju monopol nad nasiljem – odnosno policija, sudstvo i oružane snage – više nisu u stanju da garantuju i da zapravo vode računa o bezbednosti svojih građana i bezbednosti grupa kojima neki smatraju da pripadaju. Sve veća konkurencija između glavnih političkih elita takođe može da odigra svoju ulogu u svemu tome. Neki delovi stanovništva aktivno će učestvovati u masovnoj političkoj mobilizaciji i na taj način će i sami postati deo procesa polarizacije koji je u toku, a kroz koji će se, između ostalog, povećati mogućnost da ljudi na pristalice drugih političkih grupacija u zemlji počnu sve više da gledaju kao na svoje neprijatelje, a ne na svoje sugrađane. "Susedi" se tada mogu pretvoriti u takoreći potencijalno opasne neprijatelje.

23. Kad se to desi, proces polarizacije će ponovo dobiti zamah. Ljudi će različito reagovati na sve veću materijalnu i fizičku nesigurnost, ali za mnoge od njih, sve veća nesigurnost će takođe podrazumevati sve veću psihičku dezorijentisanost i nesigurnost, zbog koje mnogi mogu postati podložni uticaju radikalnih političkih ideja, kao i retorici, apelima i obećanjima radikalizovanih političkih elita.

24. Na ovom mestu treba izreći nekoliko upozorenja. Prvo, razvojni model novonastale krize, ozbiljne destabilizacije i sve veće polarizacije političkih elita i nekih delova stanovništva, kako je u glavnim crtama naznačeno u prethodnom tekstu, nužno je veoma uopšten. Kako je do takvih događaja došlo u konkretnim slučajevima iz prošlosti – na primer, u Osmanlijskom carstvu, dve decenije pre Prvog svetskog rata, u Nemačkoj, u periodu između 1919. i 1932. godine, za vreme Vajmarske republike, u Kambodži, u prvoj polovini 1970-ih godina, pre nego što su Crveni Kmeri došli na vlast 1975. godine, i u Ruandi, u periodu između 1990. i 1994. godine, pre nego što je vlast preuzeo radikalni režim Hutua – sasvim je druga priča i nije predmet rasprave u ovom izveštaju. Pored istorijskih razlika među tim slučajevima – koje su zaista prilično velike – cilj ovog modela je da, u širem smislu, ukaže na slične događaje koji mogu da dovedu do situacija u kojima zločini genocida mogu biti počinjeni. Drugo, iako ovaj model ukazuje na nekoliko važnijih uslova ili okolnosti

koje mogu dovesti do genocida, njime još uvek nije precizirano koji faktori i uzročne sile su odlučujući za pojavu genocida i drugih masovnih zločina koji su upereni protiv određenih grupa.

4. Političko rukovodstvo, država i zločini genocida

25. Jedan takav odlučujući faktor, koji bi se mogao smatrati trećim i veoma bitnim zajedničkim elementom oko kojeg se stručnjaci za genocid uglavnom slažu, jeste ključni i presudni značaj političkog ponašanja nacionalnog političkog rukovodstva države-društva, kao i političke odluke koje ono donosi. Suočene sa ozbiljnom krizom i destabilizacijom, koja bi zbog nje mogla uslediti, kao što je, u kratkim crtama, navedeno u prethodnom tekstu, različite političke elite, stranke i grupe u zemlji mogu da se ujedine i da pokušaju da prebrode krizu kako najbolje znaju i umeju. Istorijski gledano, to se, na primer, često dešavalo u demokratskim zemljama kojima je pretio rat, ili tokom perioda rata ili teške ekonomske krize. Međutim, isto je tako moguće da kriza i destabilizacija u suštini dovedu do još veće nesloge, podela i polarizacije političkih elita i (politički mobilisanih) delova stanovništva. U takvim slučajevima, takođe se može desiti da, nakon perioda rastućeg rivalstva i sukoba, a obično u nekakvoj kombinaciji masovne političke mobilizacije, primene nasilja, zakulisnih političkih intriga, jedna radikalna ili radikalizovana politička elita (ili jedan njen deo ili struja) izbije na vrh odnosno uspe da se domogne najviših političkih i upravnih položaja u državnoj organizaciji. Upravo to se desilo kada je Hitler postao nemački kancelar, 1933. godine; kada je radikalna struja političkog pokreta Ittihad ve Terakki /kao u originalu/ pod rukovodstvom Envera i Talaata Pasje, silom preuzela vlast u Osmanlijskom carstvu, 1913. godine; kada je vojska Crvenih Kmera, pod vođstvom Pola Pota i drugih, zauzela Pnom Pen, 1975. godine i kada je jedna grupa iz senke, sastavljena uglavnom od radikalnih Hutu oficira vojske, pod vođstvom pukovnika Théonesta Bagosore, preuzela vlast u glavnom gradu Ruande, Kigaliju, u noći 6. aprila 1994. godine.

26. Čim dođu na vlast, na državnom nivou, takvi radikalni i nemilosrdni političari i političke elite tada mogu temeljno da korumpiraju državnu organizaciju, da je pretvore u de facto diktaturu i da iskoriste sva sredstva moći koje država ima na raspolaganju da bi ostvarili svoje političke ciljeve. Jedan od tih ciljeva može biti genocid nad određenim grupama ili manjinama, a u četiri upravo pomenuta slučaja, svakako se radilo o genocidu. Posmatrano u ovom svetlu, genocidne politike, koje namerno donosi političko rukovodstvo, kao i sâm genocid, počinju od političkih odluka koje su donete na najvišem državnom nivou.²⁶

---

²⁶ Iznete su tvrdnje da, iako se ispostavilo da su utvrđene demokratije koje dobro funkcionišu do sada bile imune na genocid, postoji snažna međusobna veza između radikalnih diktatura, bez obzira na to da li su one desničarske ili levičarske,

27. Presudni značaj političkih odluka političkih vlasti na centralnom nivou formulisan je na različite načine. Neki autori, kao što su Chalk i Jonassohn, kao i Horowitz, govore o genocidu od strane "države i drugih organa vlasti" ili od strane "birokratskog državnog aparata". Kao što je Helen Fein primetila: "Praktično svi uvažavaju činjenicu da je genocid prvenstveno državni zločin."²⁷ Drugi, međutim, u ovom kontekstu više vole da govore o 'vladajućoj eliti', 'političkoj eliti', 'političkom establišmentu (vladinom i nevladinom)' ili o 'političkom rukovodstvu'. Dok jedna kategorija autora želi da naglasi značaj državne organizacije (birokratije i organizovanih snaga koje imaju monopol nad nasiljem) za i tokom sprovođenja politike genocida, druga kategorija autora želi da podvuče činjenicu da državom rukovodi narod i da su tu ne radi toliko o državi kao instituciji ili organizaciji kao takvoj, koju treba posmatrati kao koren zla, već se mnogo više radi o načinu na koju određene političke vođe, njihovi pomoćnici i poslušnici, koriste državu.

28. Bez obzira na forumulaciju, svi autori koji se bave proučavanjem genocida naglašavaju da, kod pojave zločina genocida, ukupna zapažanja, stavovi, ponašanje i odluke političkog rukovodstva na centralnom nivou predstavljaju odlučujući faktor. Genocid nije spontani izraz mržnje među zajednicama, koja postoji još od davnih vremena – mada mogu postojati i takve vrste mržnje, a pod određenim okolnostima mogu ih raspirivati i hladiti politički preduzetnici i ideolozi. Genocid ne proističe ni iz praiskonskih osećanja naroda, koje vlada ili politička elita nije u stanju da kontroliše. Drugim rečima, genocid i drugi masovni zločini koji su upereni protiv određenih grupa nisu pojave koje se razvijaju "odozdo nagore". Sigurno je da mnoga društva zauzdavaju ekstremistički nastrojene pojedince i manje grupe, koje bi mogle biti spremne i voljne da primene nasilje nad nedužnim ljudima, a teške krize, ratovi ili građanski ratovi često pobuđuju veliku ostrašćenost naroda, ali te snage nikada same od sebe ne prerastaju u genocid. Ponekad, pod određenim uslovima, može doći do slučajnih izliva neprijateljstva ili čak do pokolja ili pogroma, ali "u normalnim uslovima", obično su država i njeni organi bezbednosti, pre svega policija i sudstvo, a, po potrebi,

---

i zločina genocida. Uporedi kod Barbare Harff i Teda Roberta Gurra: "Toward Empirical Theory of Genocides and Politicides: Identification and Measurement of Cases since 1945" /"U pravcu empirijske teorije genocida i političkih ubistava: utvrđivanje i merenje slučajeva od 1945. godine"/, *International Studies Quarterly*, (1988), /br/ 32, str. 359-371; Helen Fein: "Accounting For Genocide after 1945: Theories and Some Findings", /"Objašnjavanje genocida nakon 1945. godine: teorije i neki nalazi"/, *International Journal of Group Rights* /"Međunarodni časopis o pravima grupa"/, (1993), /br/ 1, str. 79-106; Robert F. Melson, *Revolution and Genocide. On the Origins of the Armenian Genocide and the Holocaust* /"Revolucija i genocid: o poreklu genocida nad Jermenima i holokausta"/, (Čikago/London: University of Chicago Press, 1992).

²⁷ Fein, *Genocide* /"Genocid"/, (1993), str. 12

i vojska, u stanju da zaustave, zauzdaju i sankcionišu takve oblike masovnog političkog nasilja.

29. Kada državni organi ne uspeju ili nisu voljni da to učine, oni time podstiču i doprinose razvoju procesa genocida. Takvim procesi podrazumevaju veliki broj žrtava, kao i znatan broj počinilaca. Ovo iznova ukazuje na ključnu ulogu političkog rukovodstva na centralnom nivou u izvršenju zločina genocida. Zločini genocida dešavaju se "odozgo nadole". Na osnovu istraženih slučajeva zločina genocida u 20. veku – serija "strukturnog" i "sistematskog" nasilnog iskorenjivanja i događaja u kojima je primenjeno nasilje, kao i deportacije i pokolji koji su izvršeni na širem području i tokom dužeg vremenskog perioda – može se izvesti zaključak da se takvi zločini događaju uz znanje, saglasnost i učešće državnih organa.

30. Takva saglasnost i takvo učešće mogu se javiti u različitim oblicima, pa je najbolje da se posmatraju kao kontinuum. S jedne strane, to može da bude eksplicitna i javna politika, koja je rezultat (obično tajne) strateške odluke najviših organa vlasti o ostvarivanju određenih političkih, ideoloških ili ekonomskih ciljeva. S druge strane, ta politika može biti prikrivenija, implicitnija i tajnovitija. U tom slučaju, stvarni počinioци zločina genocida deluju uz tolerisanje, saučesništvo i prećutno odobravanje države. Često je primećeno da ova dva oblika mogu da se nadovežu jedan na drugi. Primenom takozvanog metoda "tipičnog za ideal", uočeno je se proces progona i genocida odvija u nekoliko faza.²⁸ Kao prvo, mora da se definiše ciljna grupa; kao drugo, mora da se izvrši eksproprijacija imovine pripadnika te grupe; kao treće, oni moraju da budu koncentrisani /na jednom mestu/; kao četvrto, moraju da budu deportovani; i, na kraju, značajan broj njih mora da bude ubijen. Iako, u stvarnosti, ove faze mogu vrlo brzo da odvijaju jedna za drugom, u zavisnosti od okolnosti, uočeno je da prve faze procesa progona mogu da se odvijaju sasvim javno, dok su kasnije faze, u najvećem broju slučajeva, obavijene velom tajnosti. Međutim, bilo je i drugih slučajeva: na primer, genocid u Ruandi, koji je trajao otprilike tri meseca, od početka aprila 1994. do jula iste godine, javno je najavljivan na sav glas, u velikoj meri se odvijao na javnim mestima širom te zemlje i u njemu su učestvovali mnogi "obični" ljudi i (gotovo) svi su to mogli da vide.²⁹ Takođe se napominje da stvarno ubistvo i ubijanje, kao "krajnju" fazu u procesu genocida, mogu da počine državni agenti, a često i pripadnici specijalnih jedinica policije,

²⁸ Na primer, kod Raula Hilberga, *The Destruction of the European Jews* /"Uništenje Jevreja u Evropi"/, (Njujork: Harper & Row, 1984 (1961)), str 32-32.

²⁹ Uporedi: Gérard Prunier, *The Rwanda Crisis. History of a Genocide* /"Kriza u Ruandi: istorija jednog genocida"/, (2002), str. 192-280; Philip Gourevitch, *We wish to inform you that tomorrow we will be killed with our families. Stories from Rwanda* /"Obaveštavamo vas da će sutra ubiti nas i naše porodice. Priče iz Ruande"/, (London: Picador, 2000 (1998)).

odnosno pripadnici vojske, koji su stavljeni u poseban položaj i koji su izuzeti iz primene principa vladavine prava, kao i iz uobičajene vojne discipline, ili ih, pak, mogu počinuti pripadnici specijalnih pomoćnih ili paravojnih snaga, koji su neposredno povezani sa državnim organima vlasti na centralnom nivou. Takve grupe ili bande su, na primer, odigrale veoma značajnu ulogu za vreme genocida nad Jermenima, kao i u Ruandi.

31. Treći zajednički element iz analiza zločina genocida ukazuje na nekoliko važnih logičnih zaključaka. Jedan od tih zaključaka jeste da, kad se radi o genocidu i drugim masovnim zločinima uperenim protiv određenih grupa, uvek su najviši državni organi odgovorni za ono što se dešava tokom procesa genocida, i to zbog:

- svog direktnog i aktivnog učešća u prisilnom iskorenjivanju, deportaciji i ubijanju ljudi (odnosno u planiranju svega toga);
- tajnog i prećutnog saučesništva;
- (samo u hipotetičnom smislu) nepreduzimanja nikakvih mera, čime su prenebregnuli prava i živote velikog broja građana i zapravo odobrili genocid koji se vrši.

32. Još jedan logičan zaključak jeste taj da dela genocida, koji su počinili pojedinci, manje grupe, jedinice ili bande, ne mogu pojedinačno da se posmatraju i procenjuju, odvojeno jedna od drugih i takoreći izolovano. Sasvim suprotno, bolje je da se pojedinačna dela posmatraju i shvataju kao sastavni deo ukupne situacije na jednom području ili u jednoj zemlji (odnosno nekom njenom delu), tamo gde su se desila, unutar veće celine dominantne strukture vlasti i moći. Konkretni slučajevi zverstava, pokolja, silovanja, izuzetno brutalnog ponižavanja žrtava, kao i materijalnog razaranja, mučenja i ubijanja, svakako se mogu pojedinačno analizirati, ali ih isto tako treba posmatrati i u odnosu na pozadinu strukture vlasti. Zahvaljujući odlukama donetim na najvišem nivou, bilo da se one pojave u obliku eksplicitnih naređenja bilo da se "prećutno" podrazumevaju, pojedinci i grupe na srednjim (na primer, regionalnim) ili na nižim (na primer, lokalnim) nivoima vlasti imaju priliku i mogu da dođu do sredstava da tako postupaju, a da to prođu nekažnjeno. Štaviše, oni su često podstaknuti trenutnom političkom retorikom i isto tako dobijaju materijalnu nagradu za svoja dela. Upravo zahvaljujući svom položaju u ukupnoj hijerarhiji vlasti i moći u o jednoj zemlji, oni takoreći "imaju ovlašćenja" da se ponašaju nemilosrdno i bezobzirno, a ta hijerarhija, po svojoj prirodi, ne mora da bude isključivo birokratsko-administrativnog ili vojnog karaktera, već može da bude i uopštenija i neformalnija. Zahvaljujući takvim "ovlašćenjima", ljudi mogu i hoće da čine stvari koje nikada ne bi ni pomislili da učine kad bi pojedinačno morali da snose punu odgovornost za svoje postupke, u "normalnim" političkim i pravnim okolnostima. Ovi uvidi mogu se povezati sa sledećim odeljkom izveštaja.

5. Proces genocida, planiranje i "podela poslova"

33. U svojoj definiciji "genocida", Helen Fein je naglasila da genocid podrazumeva "kontinuirane postupke" /kao u originalu/ od strane počinitelja.³⁰ Genocid ne predstavlja zaseban događaj niti pojedinačno delo, već je on mnogo adekvatnije konceptualizovan u vremenu i prostoru kao proces, kao međusobno povezani niz različitih dela počinjenih od strane prilično velikog broja međusobno zavisnih ljudi, koji su, na organizovan način, delovali kao pojedinci ili kao grupa. Ovo bi se moglo smatrati četvrtim značajnim zajedničkim elementom mnogih analiza genocida. Proces genocida predstavlja niz događaja koji se odvijaju prema određenom obrascu, za koji se može uočiti da ima svoje faze, i kojeg odlikuje izvesna i njemu svojstvena "unutrašnja logika". Procesi genocida imaju svoj početak, strukturisan tok i svoj kraj, koji nastupa pod određenim okolnostima.

34. Ne postoje slučajni ili nenamerni zločini genocida. Kao što je konstatovano u prethodnom odeljku, proces genocida potiče od odluke ili od paketa konstitutivnih odluka političkog rukovodstva na centralnom nivou određene države-društva. To rukovodstvo donosi odluku da pokrene politiku genocida, mada takva odluka može da se pojavi u raznoraznim oblicima. Takve odluke izuzetno retko postoje u pisanoj formi. Odluke se donose usmeno, a zatim se dalje prenose nižim nivoima hijerarhije, i to isključivo usmenim putem. Kako su stručnjaci za genocid temeljno dokazali, počinioci genocida na svim nivoima odgovornosti obično se služe uvijenim jezikom, zakamufliranim izrazima i eufemizmima, da bi prikriili svoje prave namere, kao i suštinu postupaka na koje se izdata naređenja odnose. Ovde veoma značajnu ulogu ima prećutno podrazumevanje, a, u različitim okolnostima, "novajlije" u poslu veoma brzo ovladavaju tim jezikom, a isto tako nauče i da ćute, kad je to potrebno. Taj uvijeni jezik koristi se ne samo da bi se od radoznalaca sa strane sakrilo ono što se zapravo radi i da bi se ta dela u najvećoj mogućoj meri držala u tajnosti, već on takođe služi potrebama samih počinitelja, jer, time što se ne imenuju planirana dela niti ono što se zapravo dešava, počinioci mogu da izbegnu da u potpunosti postanu svesni svojih postupaka ili čak mogu da poveruju da ti postupci (ili njihov udeo u njima) nisu "sasvim stvarni." Štaviše, što se tiče samih žrtava, uz pomoć jezika koji se koristi, od žrtava se može sakriti ono što će se dogoditi, a to takođe može doprineti da sami počinioci prestanu da posmatraju žrtve kao ljudska bića, na primer, kad se za ljudska bića koriste izrazi "komadi" ili "paketi", ili kad se ubijanje ljudi naziva "posebnim tretmanom" ili jednostavno "poslom."³¹ Moglo

---

³⁰ Helen Fein, op. cit, str. 24.

³¹ Robert Jay Lifton, *The Nazi Doctors. Medical Killing and the Psychology of Genocide /"Nacistički lekari: ubijanje primenom medicinskih eksperimenata i psihologija genocida"/*, (London: Macmillan, 1986), naročito str. 192-213; Ervin Straub, *The Roots of Evil. The Origins of Genocide and Other Group Violence*

bi se pretpostaviti da su najviši rukovodioci koji učestvuju u prvoj fazi odlučivanja veoma svesni toga da su njihove odluke, po svojoj prirodi, nečuvene, ekstremističke i duboko zločinačke.

35. Prve odluke da se započne politika genocida, kao i prva naređenja izdata funkcionerima ispod najvišeg nivoa vlasti, kao i onima na srednjem nivou, bez obzira da li se radi o administrativnim, vojnim ili policijskim zvaničnicima ili vođama paravojnih formacija, ne samo što se obično prenose isključivo usmenim putem, već mogu biti i dosta dobro upakovane tako da zvuče prilično uopšteno. Sasvim otvoreno rečeno, zločin genocida ima za cilj da se neko otarasi (određenih kategorija) ljudi, da se "oni" uklone, a ukupna strateška odluka o tome može biti baš ta izjava. Određeni ljudi moraju biti isključeni i izbačeni iz nečije države, društva, zemlje, teritorije, iz nečijeg sela, malog ili velikog grada, sa nečijeg područja, iz nečije pokrajine ili regiona, a prva generička, strateška odluka o tome može da se sastoji od samo dva elementa, od grubog pojmovnog izdvajanja ciljane grupe ili kategorije ("Jermeni", "Jevreji", "Cham" /kao u originalu/ /starosedeoci Kambodže i Vijetnama, koji su pod snažnim uticajem indijske kulture/, "Vijetnamci", "Tutsi", "novi ljudi", "intelektualci", "kulaci") i od izražene želje ili naređenja da se otarase "njih". Kako se vrši precizno definisanje, svrstavanje u kategorije, pojmovno izdvajanje i obeležavanje jedne ili više ciljnih grupa? Donošenje odluke o tome kada, gde, kako, kojim tempom i na kojim područjima to treba da se uradi i planira se da se uradi u budućnosti, prepušteno je posebnim i proverenim moćnicima ili ovlašćenim agentima /posrednicima/. Oni su ti koji vrše preciznije pripreme i prave planove i na taj način aktiviraju razne vrste (državnih) agencija i organa, a eventualno, i privatnih firmi i organizacija, koje će učestvovati u celom poduhvatu. Oni, sa svoje strane, obično biraju svoje pomoćnike, poslušnike i osoblje sa nižih nivoa, u koje imaju poverenja, a koji će morati da obave prljavi deo posla, ako do toga kasnije dođe.

36. Ovo donekle baca svetlo na proces pripremanja i planiranja zločina genocida. Kad se donese prva generička odluka (ili više njih), mogu se javiti neke veoma uopštene i neodređene odluke, od kojih neke čak spadaju u domen fantastike, u vezi s tim kako dalje postupati. Te ideje uglavnom ukazuju na određeni opšti pravac: (prisilno) iseljavanje, ostali vidovi proterivanja pripadnika jedne ili više ciljnih grupa, mere raseljavanja, razni oblici teške negativne diskriminacije, mere "prisile" koje nisu precizirane, itd. Međutim, ne postoji nijedan detaljan i "realan" plan za to, ne postoji scenario kako će postepeno da se odvija, a kamoli projekat o tome šta treba uraditi da bi se neko otarasio određenih kategorija ljudi. Tipično je da detaljne pripreme i planovi dobijaju svoj oblik tek onda kada se donese jedna ili više odluka o generalnoj politici. Proces planiranja

---

/"Koreni zla: poreklo genocida i drugih oblika grupnog nasilja"/, (Kembriđž/ Njujork: Cambridge University Press, 1989), str. 28-33, 67-78, 128-150.

razvija se kroz vreme, a sprovodi ga nekoliko nadležnih i ovlašćenih agenata /posrednika/ i organizacija (ili neki njihovi delovi) na različitim nivoima, i on podrazumeva saradnju i konkurenciju, sa svim problemima oko koordinacije, koji obično prate svaki poduhvat velikih razmera. Svaki agent /posrednik/ i svaka organizacija koja učestvuje u tome, u relativnom smislu, uživa određeni stepen autonomije i određenu slobodu u planiranju i delovanju, što ponekad nameće blisku saradnju između različitih agenata /posrednika/ i organizacija, a to, u nekim slučajevima, može da dovede i do nesuglasica i tvrdoglavih sukoba među njima. Planiranje se takođe razvija putem procesa "učenja kroz rad", tako da počinioци polako napreduju, korak po korak, mada mogu napredovati i naglo, prema ispunjenju svojih ciljeva, tako što će odabrati i zadržati "uspešne" metode, a odbaciti "neuspešne" načine i metode.³²

37. Na taj način, proces genocida dobija zamah, izlazi iz početne faze i napreduje kroz proces planiranja i kroz prve organizovane napore da se ti planovi realizuju u praksi, ka sledećoj fazi, u kojoj sve više postaje realnost. To je proces kojim se upravlja, on je organizovan i manje-više koordinisan. Kao što su stručnjaci za genocid dokazali, genocidna dela i postupci tada veoma brzo prelaze u rutinu. Proces planiranja postaje sve intenzivniji, planovi se sve više sprovode u praksi, a na osnovu toga, stiče se praktično iskustvo i obezbeđuju se sredstva i metode, koje će se sistematski primenjivati u praksi, a onda će se mere prisile i pojedinačni pokolji, koje su se, u početku činile slučajnim, takoreći sve "zbiti" u jedan genocid, u sistematski i krajnje brutalan progon određenih kategorija stanovništva. Na neki način, genocid dobija ubrzanje poput zamajca. U početku je potrebno uložiti dosta energije i napora da bi se pokrenuo, ali čim prođe prva faza, točak se okreće sve brže i brže dok ne postigne maksimalnu brzinu i ne nastavi nesmetano da se okreće. To ipak ne znači da u procesu genocida više neće biti nikakvih "prepreka" i "poteškoća", ali će one, najverovatnije, biti "savladane", a ceo proces dobiće svoju strukturnu dinamiku, dok će sve uključene strane – kako počinioци tako i žrtve, mada na sasvim različite načine – postati manje-više povezane s njim.

38. Što se tiče počinilaca, može se uočiti sličnost sa grupom ljudi koji započinju "uobičajenu" karijeru kriminalaca. Jedan zločin vodi drugom, mnogo težem zločinu, koji opet vodi ka trećem, još težem, i tako unedogled. Ljudi koji su u njega umešani sve više zapadaju u kriminal, znaju šta je ko uradio, pa će biti sve više stvari koje će morati da kriju. Za njih će biti gotovo nemoguće da se vrate zakonitom načinu života, a međusobno poverenje i nepoverenje postaće veoma značajno za nastavak njihovih aktivnosti, a, budući da se radi o teškom kriminalu, verovatno i za to da ostanu živi. U toku takvog procesa, oni će jedni drugima postati saučesnici, a onda će svakom od njih biti još teže da sve to napuste. Pokušaj

---

³² Mnogi konkretni primeri mogu se naći, na primer, kod Hilberga, op. cit, (1984).

da se izade iz tog vrzinog kola čak može biti kažnjen smrću. Što su zločini teži, njihovi počinioi se sve više drže zajedno, čime se umanjuju šanse bilo pojedinaca bilo grupe za "povratak" /poštenom životu/.

39. Sve ovo takođe ima neke veze sa završetkom procesa genocida. Kad se ti procesi jednom pokrenu, isti ljudi koji su ih započeli teško da će moći ili nikako neće moći da ih zaustave. Iz raznoraznih razloga i u zavisnosti od raznih okolnosti i uslova, može da dođe do izvesnog popuštanja, možda i kašnjenja ili čak i povremenih prekida u procesima genocida, ali, u većini slučajeva, oni bivaju konačno zaustavljeni tek nakon žestoke vojne intervencije spolja. Genocid nad Jermenima okončan je tek 1918. godine, kad je Turska izgubila rat, a savezničke trupe ušle u prestonicu, i kad je većina najvažnijih ključnih vođa pobjegla u Nemačku (iako se taj genocid kasnije ponovio u nekoliko navrata). Genocid nad Jevrejima okončan je tek kada su savezničke trupe potpuno zauzele Nemačku i konačno porazile genocidni režim nacionalsocijalista. Genocid u Kambodži u velikoj meri je okončan tek kada je vijetnamska vojska s uspehom izvršila invaziju na tu zemlju i kad su preostale vođe Crvenih Kmera pobjegle u džunglu, na granici sa Tajlandom, dok je genocid u Ruandi prestao tek onda kada su snage Patriotskog fronta Ruande (RPF) /kao u originalu/ zauzele veći deo zemlje, uključujući glavni grad, i kada su pripadnici vodećeg radikalnog, "genocidnog" /kao u originalu/ režima Hutua bili primorani da pobjegnu u severoistočni Kongo, kao i na druga mesta u Africi, Evropi i Sjedinjenim Državama. Kao što se vidi iz ovih primera, genocidna dela retko kada bivaju zaustavljena od strane "unutrašnjih" snaga, već najčešće od strane "spoljnih" snaga, koje tada obično moraju da plate visoku cenu za svoju intervenciju.

40. Poslednja napomena u ovom odeljku odnosi se na "podelu poslova" između počinilaca zločina genocida na različitim nivoima. Stručnjaci koji se bave proučavanjem genocida dokazali su da političko rukovodstvo na centralnom nivou, dakle, oni koji donose odluke na najvišem nivou, obično upravo samo to i rade. Oni donose opšte odluke, ali obično ne učestvuju u daljoj razradi detaljnih planova i priprema, niti aktivno učestvuju u samom izvršavanju opštih naređenja "na terenu". Oni lično ne učestvuju u ponižavanju, terorisanju, silovanju, iskorenjivanju, deportaciji, mučenju i ubijanju pripadnika jedne ili više ciljnih grupa. Oni retko kad direktno prisustvuju takvim događajima. Iako ih njihovi ađutanti i zamenici obično obaveštavaju, usmenim, a ponekad i pismenim putem, o tome kako napreduju konkretni genocidni postupci, kao i proces genocida u celini, oni neposredno ne učestvuju više u tome. Njihova uloga u procesu genocida uglavnom se sastoji u trasiranju opšteg pravca, započinjanju, u opštem smislu, i otvaranju mogućnosti, kao i u davanju legitimiteta i, u širem smislu, obezbeđivanju sredstava, a za sve to koriste ovlašćenja koja imaju na položaju na kojem se nalaze, kao i zahvaljujući svojoj priznatoj poziciji vođe. Oni tim procesom bukvalno rukovode "na daljinu". Naravno, oni mogu da podstaknu ljude, javno ili u četiri oka,

da počnu da preziru i mrze (pripadnike) jedne ili više ciljnih grupa i da budu spremni da preduzmu "mere" protiv njih, čime doprinose razvoju (potencijalno) genocidne situacije. Kao što će se pokazati u sledećem odeljku, njihov radikalni ideološki stav u javnosti obično ima značajan uticaj na pojavu zločina genocida.

41. Takođe se može reći da se upravljanjem "na daljinu" služe rukovodioci na višim i srednjim nivoima državne vlasti, kao i druge organizacije u hijerarhiji, koje učestvuju u procesu genocida. Zvaničnici i funkcioneri na srednjem nivou vlasti mnogo su neposrednije uključeni u sve to, mada može da se desi da oni ipak uspeju da se, u velikoj meri, drže podalje od "krajnje" faze u tom procesu. U konačnoj fazi, regionalni i lokalni komandanti, kao i niži službenici administracije i pripadnici vojske, policije i paravojnih snaga, aktivno će učestvovati u obavljanju prljavog "posla", u samom iskorenjivanju, terorisanju, ponižavanju, deportovanju, silovanju, mučenju i ubijanju ljudi.

42. Očigledan paradoks leži u tome da oni koji imaju najveći uticaj na ovaj proces u celini – na pokretanje, započinjanje, vršenje opštih priprema i pravljenje opštih planova, nadgledanje i upravljanje – zapravo sami ne vrše nasilje koje je za to potrebno, dok oni koji vrše nasilje obično imaju mnogo manje veze sa pripremanjem, planiranjem i koordinacijom, jer se njihov "posao" uglavnom isključivo svodi na to da budu izvršioци. Iako ovi drugi mogu biti uhvaćeni na delu, ovi prvi, ljudi iz senke, bez sumnje snose mnogo veću odgovornost za politiku i proces genocida, ali oni – u većini slučajeva kroz istoriju i to sve donedavno – često uopšte ne budu uhvaćeni.³³

43. Bez obzira na zamršenu "podelu poslova", unutar kategorije počinilaca genocida, i na relativnu autonomiju koju (gotovo) svaki od njih ima, svi počinioци na različitim nivoima povezani su manje-više zajedničkim osećajem za svrhu i nameru, a to je da se oslobode "nepoželjnih". Da bi to mogli da izvedu, potrebna im je vrhovna vlast, ali vlast, organizacija i odgovarajući metodi nasilja, sami po sebi, nisu dovoljni za to. Gotovo sve istorijske i sociološke studije, koje se bave zločinima genocida, ukazuju na presudni značaj nekakvog oblika zajedničke i jedinstvene ideologije.

6. Zločini i ideologija genocida

44. Većina stručnjaka za genocid se slaže da ideologija ima najveću ulogu u procesima genocida, kao i da nju treba posmatrati kao značajnu uzročnu silu. Ona se može smatrati petim zajedničkim elementom i uvidom. Sasvim sigurno, odluku o politici genocida donose određeni ljudi, određeni moćnici u državi i oni pokreću, započinju i održavaju proces genocida, u saradnji sa mnogim drugim licima, koji

---

³³ Leo Kuper, *The Prevention of Genocide / "Sprečavanje genocida"*, (New Haven/London: Yale University Press, 1985), str. 173-194.

dolaze iz različitih oblasti i sa različitih nivoa države-društva. Genocid i drugi masovni zločini upereni protiv određenih grupa sastoje se iz međusobno povezanih i organizovanih neprijateljskih postupaka, koje neka međusobno organizovana ljudska bića sprovode nad određenim kategorijama drugih ljudskih bića. Međutim, to kako ljudi postupaju i zašto postupaju na određeni način u velikoj meri zavisi i oblikuje se prema njihovoj kulturi i civilizaciji, u širem smislu, kao i prema ideologiji kojoj su oni, u užem smislu, privrženi.

45. Opšti pojam "ideologije" dosta je složen i sadrži u sebi razna značenja, mada je antropolog Clifford Geertz iskovao jedno značenje koje, na ovom mestu, može da posluži da se neke stvari pojasne.³⁴ Prema Geertzovom mišljenju, najbolje je da se "ideologija" posmatra kao orijentir: kao niz manje ili više povezanih ideja, na osnovu kojih ljudi mogu da shvate često zamagljenu društvenu stvarnost koja ih okružuje i da se u toj stvarnosti ponašaju onako kako možda smatraju da je treba. Ideologija obično sadrži dijagnozu i terapiju, model sveta onakvog kakav jeste, kao i model sveta onakvog kakav bi trebalo da izgleda. Ona ljudima govori nešto o sadašnjem stanju stvari u njihovom društvu (a često i šire u svetu) i ukazuje im na to kako treba da se ponašaju da bi ostvarili boljitak u budućnosti. Ideologija usmerava ljude i daje im smisao, omogućava im da shvate društvenu stvarnost, koju je često teško dokučiti, a koja, pored toga, može da bude preteća, naročito u nesigurnim vremenima. U skladu s tim, potreba za (novom) ideologijom obično raste onda kada države-društva uđu u period sveobuhvatnih političkih, ekonomskih i društvenih promena, na primer, u doba teške krize, revolucije ili (građanskog) rata, kada može da dođe do novih pojava i događaja i kada društveni odnosi u jednom društvu prolaze kroz korenite promene, a stari načini, koji su nekada pružali osećaj smisla i svrhe, kao da gube svoju vrednost ili zapravo vrlo brzo postaju zastareli.

46. Prema tvrdnjama iznetim u gorenavedenom trećem odeljku, zločini genocida se sada dešavaju u doba ozbiljne i uporne krize. Tokom trajanja procesa destabilizacije, polarizacije i pratećeg gubitka mira, razni sukobljeni političari i pripadnici političkih elita iskoristiće ideje i ideologije da bi ojačali svoje položaje moći i dali im legitimitet, da bi mobilisali pristalice i trasirali pravac u kojem smatraju da bi željeni postupci i događaji trebalo da se odvijaju. Može biti da oni sami iskreno veruju u ideologiju koju propagiraju, ali, isto tako, može biti da oni te ideje koriste na jedan mnogo ciničniji način, samo zato što misle da će uz pomoć njih ostvariti svoje ciljeve – na primer, da steknu vlast (ili još veću vlast) ili da ostanu na

³⁴ Clifford Geertz: "Ideology as a Cultural System" / "Ideologija kao sistem kulture"/, u, id, *The Interpretation of Cultures* / "Tumačenje kultura"/, (Njujork: Basic Books, 1973), str. 193-233. Radi uvida u konkretne studije koje se bave kulturnim aspektima genocida, vidi, *Annihilating Difference. The Anthropology of Genocide* / "Razarajuća razlika: antropologija genocida"/, (prir) Alexander Laban Hinton, (Berkeley/London: University of California Press, 2002).

vlasti. Međutim, oni će ideje koristiti onako kako im odgovara, bez obzira na njihovu istinsku vrednost, a te ideje, iznad svega, imaju za cilj da pridobiju, po mogućnosti, strastvenu podršku njima i njihovim politikama. Tako će se oni pobrinuti da privuku mišljenja, osećanja i zapažanja za koja osnovano smatraju da već postoje kod njihovih (potencijalnih) pristalica i sledbenika.

47. Ideologije na koje se pozivaju u početku mogu da obuhvate čitav niz raspoloživih političkih ideja, ali, sa produblјivanjem krize i nastavljanjem procesa polarizacije, umerenije i razumnije ideje (kao i političari koji se za njih zalažu) neizbežno će nestati, dok će radikalnije ideje (kao i njihovi promoteri) postajati sve uticajnije. U velikoj meri će se izgubiti zlatna sredina, kako u politici tako i u društvu.³⁵

48. U raznim oblicima radikalnih ideologija istaknuto mesto zauzima nacionalizam, delimično zbog toga što je uočeno da se kriza odvija u "nacionalnim" razmerama, delimično zbog toga što nacionalizam kao ideologija može da ima veliki broj pristalica u svim oblastima, slojevima i klasama društva, a delimično zbog "prirodne naklonosti" između nacionalizma i političkog (i vojnog) rukovodstva (odnosno onih koji na njega polažu pravo), a i zbog toga što nacionalistička ideologija pruža obilje mogućnosti da se igra na kartu pojedinačnih ili kolektivnih osećanja /nacionalnog/ ponosa, identiteta i smisla kod širih slojeva stanovništva.³⁶ Od raznoraznih oblika nacionalizma, koji se obično kreću u rasponu od umerenog patriotizma i građanskog nacionalizma, s jedne strane, do radikalnog i ponekad ekstremnog (rasističkog) etničko-kulturnog nacionalizma, s druge, ova druga varijanta obično postaje dominantna, iako samo privremeno. U istoriji se to desilo u četiri slučaja, koji su u prethodnom tekstu više puta pominjani, a to su: nacionalsocijalizam /nacizam/ u Nemačkoj, nakon 1933. godine, turski radikalni nacionalizam, nakon 1913. godine, ekstremni nacionalizam Hutua, od 1990. godine naovamo, pa čak i slučaj u Kambodži, kad su Crveni Kmeri preuzeli vlast 1975. godine. Iako se ovaj poslednji slučaj isprva često tumačio kao poseban slučaj komunističkog i maoističkog radikalizma, u novijim studijama se ističe da je na mnoge politike rukovodstva, a naročito na politiku genocida, umnogome uticao etnički nacionalizam Kmera.³⁷

---

³⁵ Uporedi kod Lea Kupera, *The Pity of It All. Polarisation and Racial and Ethnic Relations* /"Sva tragedija polarizacije i rasnih i međunacionalnih odnosa"/, (London: Duckworth, 1977).

³⁶ Uporedi kod Tona Zwaana (2001), op.cit, str. 86-105.

³⁷ David Chandler, *The Tragedy of Cambodian History. Politics, War, and Revolution since 1945* /"Tragedija u istoriji Kambodže: politika, rat i revolucija od 1945. godine"/, (New Haven/London: Yale University Press, 1991); Ben Kiernan, *The Pol Pot Regime. Race, Power, and Genocide in Cambodia under the Khmer Rouge 1975-79* /"Režim Pola Pota: rasa, moć i genocid u Kambodži za vreme vlasti Crvenih Kmera, 1975-1979"/, (New Haven/London: Yale Universtiy Press, 2002, drugo izdanje).

49. Dugoročan društveni proces stvaranja nacije, između ostalog, predstavlja proces nečijeg uključivanja u društvo i isključivanja iz njega, a, na isti način, radikalni nacionalizam predstavlja ideologiju uključivanja i isključivanja, što, na kraju, predstavlja ideologiju napada i odbrane.³⁸ Kao što je prethodno rečeno, kad se radi o stanju teške krize, dijagnoza radikalne nacionalističke ideologije će u svakom slučaju u sebi sadržati "definiciju stanja", gruba i pojmovna podela nacije na "grupu koju činimo 'mi'" i na obično izrazito negativnu definiciju onih koji navodno predstavljaju neprijateljsku "grupu koju čine 'oni' – 'neprijatelji'", za koje se smatra da su krivi za stanje u koje je nacija navodno zapala. Pored toga, dijagnoza će takođe ukazati na terapiju. Tipično je da se koristi retorika i da se daju obećanja da će nacija doživeti spasenje i iskupljenje onda kada se svi budu posvetili nacionalističkoj stvari, kada se nacija bude očistila od "tuđinskih elemenata" i kada unutrašnji i spoljni protivnici i neprijatelji budu poraženi. Bez obzira na konkretne okolnosti i uslove, apostrofiraće se klasični nacionalistički kredo o političkoj autonomiji, nacionalnom jedinstvu i navodno homogenom, kolektivnom kulturnom identitetu.

50. Radikalna nacionalistička "definicija stanja" obično sadrži kratak pregled trenutne krize, koji se svodi na ideju da drugi ljudi omalovažavaju i diskriminišu naciju, da je nacija u (nedavnoj) prošlosti nepravedno izgubila moć i prestiž i da joj, u neposrednoj budućnosti, prete još teži gubici. Kao argument za to, govoriće se da su ugroženi njeni vitalni interesi, njena bezbednost, kao i njen ponos, identitet i smisao, a možda čak i puko fizičko postojanje. Isto tako /će se govoriti da/ nacija nije nimalo kriva za sve to što se desilo. Nacionalna "grupa 'mi'" najčešće se opisuje kao grupa koju čine poštenu, vredni i ispravni ljudi, koji su uvek ispunjavali svoju dužnost i koji ne traže ništa više od onoga što im realno pripada, ali koje, navodno moćna "grupa 'onih'" na razne načine ugrožava i pretili im, a da to ovi prvi ničim nisu izazvali. Iako jedan deo ove dijagnoze može biti realan, on obično predstavlja mešavinu istorijskih činjenica, poluistina, ispredanja mitova i osećanja netrpeljivosti, koja može snažno da privuče mnoge ljude koje je takva kriza snašla. Nacionalistička ideologija im daje "objašnjenje" za to što se dešava, obezbeđuje im okvir uz pomoć kojeg će moći da razumeju svoju pojedinačnu i kolektivnu sudbinu, kako prošlu tako i sadašnju, a za one koji budu usvojili radikalni nacionalistički način razmišljanja, otvaraju se mogućnosti za sadržajno i svrsishodno delovanje.

51. Upravo u tom trenutku, takav sistem kolektivnih uverenja može postati opasan za određene "grupe koje čine 'oni'", "ostali", za koje se smatra da ne pripadaju naciji, već, koji se, nasuprot tome, pod pritiskom krize koja traje, sve više definišu kao prekora i prezira vredni neprijatelji,

---

³⁸ Ton Zwaan, *Civilisering en decivilisering. Studies over staatsvorming en geweld, nationalisme en vervolging* /kao u originalu/ ("Civilizacija i odsustvo civilizacije: proučavanje načina formiranja države i nasilja, nacionalizma i progona"), (Amsterdam: Boom, 2001), str. 81-83.

koji su krivi za sve. Snažno poistovećivanje sa sopstvenom nacijom lako može ide ruku pod ruku sa snažnim nepoistovećivanjem sa (pripadnicima) drugih nacija i nacionalnih grupa i "izdajicama" u sopstvenim redovima. Sistemi kolektivnih nacionalističkih uverenja mogu da pobude mržnjom ispunjene kolektivne fantazije, koje lukavi političari mogu da kanališu u različite oblike kolektivnog delovanja, kao i u politike koje su uperene protiv "outsajdera", od kojih im navodno pretila opasnost, bez obzira na to o kome se radi i na koji način su oni pojmovno obeleženi. Upravo u tome se i nalazi veza između takve radikalne nacionalističke ideologije, politike genocida i zločina genocida.

52. Sa ekstremno nacionalističkog stanovišta, treba napasti ljude koji navodno predstavljaju pretnju, pripadnike manjina ili na neki drugi način pojmovno izdvojenih kategorija ili grupa unutar stanovništva u celini. Budući da se oni zamišljaju kao oličenje apsolutnog zla, kao osnovni uzrok svih problema sa kojima se nacija suočava, kao neko ko predstavlja najveću pretnju njenom daljem postojanju i procvatu, protiv njih je dozvoljeno preduzeti sve mere. Štaviše, budući da su okarakterisani kao oličenje zla, na njih se više ne gleda kao na ljudska bića, a uobičajene moralne obaveze prema njima, kao ljudskim bićima, prestaju da važe. Oni su stavljeni van zakona, i to u najširem mogućem smislu, i treba ih isključiti, terorirati, oduzeti im imovinu, iskoreniti ih, proterati, oterati što dalje iz zemlje, i, na kraju, u najekstremnijim slučajevima, ubiti. Kao što je Leo Kuper zapazio:

"Ideološka dehumanizacija žrtava predstavlja nepromenjivu odliku, a kroz masovni pokolj /nad njima/, poriče se da su i oni ljudska bića. To se ispoljava i u načinu na koji se postupa sa žrtvama, u odlaganju njihovih tela, u opscenom sknavljenju leševa. Često postoje "rituali ponižavanja", kojima se, uz brutalan prezir, namerno odbacuju najdublje ljudske vrednosti, kao i najdublja osećanja ljudske privrženosti. Tako se mučenje muškaraca vrši pred očima njihovih supruga i dece, višestruko silovanje žena vrši se u prisustvu članova njihovih porodica, ubijaju se deca u naručju svojih majki, a potencijalne žrtve pod prisilom moraju da ubijaju druge žrtve, svoje sapatnike, i to na najstrašnije moguće načine."³⁹

Najčešće, u stvarnosti, pojedinci i grupe koje su meta genocida, sasvim sigurno ne predstavljaju ili jedva da predstavljaju ikakvu pretnju postojanju nacije, a kamoli da su odgovorni za probleme sa kojima se ona suočava, niti, pak, predstavljaju otelotvorenje apsolutnog zla. Međutim, stvar je u tome da, kada radikalno i nacionalistički nastrojeno političko rukovodstvo umisli da oni to jesu i kada veliki deo stanovništva takođe poveruje u to, a njihova uverenja često su osnažena žestokim propagandnim kampanjama klevetanja, ishod svega toga može biti katastrofalan. Kao što su sociolozi često primećivali, citirajući svog kolegu, W. Thomasa, koji je rekao:

---

³⁹ Leo Kuper, *Genocide. Its Political Use in the Twentieth Century* /"Genocid i njegova primena u političke svrhe u dvadesetom veku"/, (Harmondsworth: Penguin, 1981), str. 104.

“kad ljudi situacije definišu kao realne, te situacije, po svojim posledicama, zaista jesu realne.”

53. Pod takvim okolnostima, političke vođe, koje pokreću politike genocida, kao i oni koji aktivno učestvuju u procesu genocida na svim nivoima odgovornosti, zapravo mogu da budu ubeđeni da rade pravu stvar, da svojoj naciji čine važnu uslugu. Oni čak mogu da budu ponosni na to što rade ili na to što su uradili – bez obzira na to koliko se njihova dela drugima mogu činiti užasnim – a posle možda čak neće osećati ni trunku kajanja za svoja dela.

54. Prethodnom tvrdnjom ne želimo da kažemo da su svi oni koji su umešani u pokretanje politike genocida ili koji u procesu genocida učestvuju kao aktivni počinioci na takva dela isključivo motivisani i podstaknuti ekstremno nacionalističkim ubeđivanjem, niti da su svi oni fanatični nacionalisti. Isto tako ne želimo da kažemo da svi počinioci genocida lično osećaju duboku mržnju prema svim pripadnicima jedne ili više ciljnih grupa. Proučavanje ponašanja počinitelja genocida, u različitim studijama slučaja, pokazalo je da ljudi učestvuju u procesu genocida iz raznoraznih razloga i pobuda. Neki od njih mogu biti podstaknuti nacionalističkim ubeđenjima, uperenim protiv žrtava, ili (sadističkom) mržnjom prema njima, dok drugi u tome učestvuju radi novca ili drugih materijalnih nagrada (na primer, da bi se domogli imovine žrtava), da bi ostvarili vlastitu korist ili zato što žele da zadrže svoj posao ili da ispoštuju naređenja odozgo, zato što žele da samovoljno sprovedu vlast nad drugim ljudima, zato što su željni avantura ili uzbuđenja, ili zato što žele da ostvare karijeru ili zato što misle da nemaju drugog izbora.⁴⁰

55. Međutim, tom tvrdnjom želimo da kažemo da radikalna (nacionalistička) ideologija igra veliku ulogu u davanju doprinosa razvoju ekstremne političke klime uopšte, kao i raščišćavanju terena za potencijalni genocid. Ona, pored toga, doprinosi pojmovnom izdvajanju “grupe ‘mi’”, obeležavanju ciljne “grupe ‘oni’” i njihovom isključivanju, klevetanju, žigosanju i postupanju sa njima kao da nisu ljudska bića.

56. Kada zapravo dođe do samih dela genocida, ukupna nacionalistička ideologija još više funkcioniše u kontinuitetu, kao davanje krajnjeg legitimiteta i nalaženje razloga i opravdanja za genocid. Na kraju, ukupna nacionalistička ideologija prenosi na sve počinioce genocida jedan opšti i manje-više zajednički osećaj usmerenosti, smisla, namere i svrhe. Kakve god bile njihove lične pobude, razmišljanja, osećanja i koristi, svi su oni deo jednog složenog, kolektivnog poduhvata, za koji su neraskidivo vezani, a svojim ponašanjem oni pokušavaju da taj poduhvat učine uspešnim, da izvrše progon i da se oslobode određenih kategorija ljudi koje smatraju nepoželjnim.

⁴⁰ Vidi, na primer, kod Christophera Browninga, *Ordinary Men. Reserve Police Battalion 101 and the Final Solution in Poland* /“Obični ljudi. Rezervni policijski bataljon 101 i ‘konačno rešenje’ u Poljskoj”/, (Njujork: HarperCollins, 1993 (1992)), str. 159-189.

7. Žrtve

57. U ovom pregledu etiologije i geneze zločina genocida, pažnja je do sada uglavnom bila usmerena na počiniocima genocida na različitim nivoima, a to je učinjeno s razlogom: bez njih ne bi bilo politike genocida niti procesa genocida. Međutim, mnogi historičari i ostali koji se bave proučavanjem genocida naglasili su da je isto tako neophodno i važno da se proces genocida posmatra sa stanovišta žrtve. Vraćajući se na prethodno citiranu definiciju, svi autori ukazuju na određene aspekte koji su vezani za jednu ili više grupa žrtava. Chalk i Jonassohn naglašavaju da sami počinioci genocida određuju "grupu /koja će biti meta genocida/ i pripadnost njoj". Feinova naglašava da se progon i genocid vrše kontinuirano, "bez obzira na to što su se žrtve predale ili što nisu predstavljale nikakvu pretnju". U istom tonu, Charny smatra da su žrtve, u suštini, "nezaštićene i bespomoćne", dok Horowitz žrtve opisuje kao "nedužne ljude."

58. Kao šesti zajednički element, oko kojeg se slažu gotovo svi stručnjaci za genocid, može se reći da se žrtve obično biraju isključivo na osnovu toga što navodno pripadaju nekoj grupi ili kategoriji, koja je određena kao meta progona i uništenja. Oni ne postaju žrtve progona i zločina genocida ni zbog čega što su sami lično ili pojedinačno uradili ili što nameravaju da urade, niti zbog toga što su krivi za neki zločin ili prestup, niti zbog toga što predstavljaju bilo kakvu realnu pretnju. Moglo bi se čak reći da su njihovo pojedinačno ponašanje, njihov pojedinačni identitet, slika koju oni imaju sami o sebi, kao i njihovo samoodređenje, u velikoj meri nebitni.⁴¹ Ono što se uzima u obzir kod izbora žrtava jeste da neprijateljski nastrojeni ljudi – progonitelji – određene pojedince posmatraju i definišu kao pripadnike neke grupe ili kategorije ljudi, za koju oni smatraju da zaslužuje prekor i prezir. Postojanje same te grupe ili kategorije u velikoj meri može da bude plod mašte tih neprijateljski nastrojenih ljudi, a mnoge osobine koje oni pripisuju toj grupi obično su potpuno izmišljene i proizvod su njihovih sopstvenih fantazija o kolektivnoj mržnji.

59. Na primer, pre nego što je otpočela kampanja genocida nad Jermenima, u proleće 1915. godine, oni su kolektivno proglašeni za smrtnu pretnju bezbednosti Osmanlijskog carstva, koje je tada bilo u ratu. Pored toga, na njihov račun su se smenjivale optužbe da su se obogatili na račun Turaka, u tajnoj želji da zavladaju nad turskim narodom ili da oforme sopstvenu suverenu državu na osmanlijskoj teritoriji, i na kraju,

---

⁴¹ Alvarez (2001), op. cit, str. 48; Eric Marcusen: "Genocide and Total War" /"Genocid i totalni rat"/, u delu, *Genocide and the Modern Age: Etiology and Case Studies of Mass Death* /"Genocid i savremeno doba: etiologija i studije slučaja masovnog ubijanja"/, (prir.) Isidor Wallimann i Michael N. Dobkowski, (Njujork: Greenwood Press, 1987), str. 101.

optuživali su ih za podstrekanje neprijatelja Carstva. Takvi stavovi lepo su se uklopili u mnogo starije, rasprostranjene i izrazito negativne turske i islamske predrasude i stereotipe u vezi sa Jermenima, prema kojima su oni opisivani, na primer, kao "lukavi, nepouzdati i prezira vredni hrišćani.", kao "kauri" (arapska reč za nevernike koji zaslužuju da budu ubijeni), i kao "sultanova stoka".⁴² Za vreme progona nemačkih Jevreja u Nemačkoj, u periodu između 1933. i 1939. godine, u zvaničnim antisemitskim propagandnim kampanjama, unedogled se ponavljalo da svi ljudi jevrejskog porekla čine međusobno povezanu zajednicu, koja, štaviše, stalno kuje zaveru protiv nemačkog naroda i nemačke države, da svaki Jevrejin čini deo te zajednice i da jevrejstvo predstavlja njihovu najvažniju i zapravo jedinu važnu odliku, njihovu takoreći suštinsku "glavnu crtu", te da apsolutno sve što je jevrejsko predstavlja sinonim svakolikog istorijskog i savremenog zla koje se može zamisliti.⁴³ U ranim 1990-im godinama, političari i ideolozi, simpatizeri takozvanog pokreta "Moći Hutua", proglasili su sve pripadnike plemena Tutsi, kao i njihove "izdajničke" "prijatelje" i "sluge" iz plemena Hutu, za opasne, smrtno neprijatelje Ruande, koji planiraju da pobiju sve Hutue. Za Tutsije su često koristili izraz "inyenzi" /kao u originalu/ (kinjaruandska reč, koja označava "bubašvabe" ili "gamad"), koje treba na vreme ubiti, pre nego što nanesu neko zlo.⁴⁴

60. Bez obzira na potpuno neodržive i očigledno magijske načine zapažanja, razmišljanja i rezonovanja u vezi sa ljudskim bićima kao pojedincima i njihovim odnosima sa većim grupacijama i kategorijama, stručnjaci za genocid često su napominjali da su takvi i slični načini zapažanja i rezonovanja zapravo veoma rasprostranjeni u mnogim ljudskim društvima i da su oni odigrali značajnu ulogu u gotovo svim procesima genocida. Za vreme trajanja takvih procesa, pojedinci se (isključivo) posmatraju na osnovu njihove navodne pripadnosti nekoj grupi ili kategoriji, a pošto se smatra da je ta grupa odnosno kategorija izuzetno zla, pošto je proglašena za kolektivnog krivca i pošto predstavlja metu kolektivne osude, dopušteno je progoniti i uništavati takve pojedince.

61. Stručnjaci za društvene nauke i istoričari, koji se bave proučavanjem procesa progona i genocida, takođe su istakli još nekoliko

---

⁴² Melson (1992), op.cit; Zwaan (2001), op. cit, str. 198-258.

⁴³ Saul Friedländer, *Nazi Germany and the Jews* /"Nacistička Nemačka i Jevreji"/, prvi tom, (Njujork: HarperCollins, 1997), str. 73-112; Zwaan (2001), op.cit, str. 292-293.

⁴⁴ Gérard Prunier, *The Rwanda Crisis. History of a Genocide* /"Krizu u Ruandi: istorija jednog genocida"/, (London: Hurst & Co, 2002 (1995)); Alison de Forges: "Leave None to Tell the Story". *Genocide in Rwanda* /"Ne ostaviti nikoga /u životu/ da ispriča šta se desilo' - Genocid u Ruandi"/, (Njujork/London: Human Rights Watch, 1999); Philip Gourevitch, *We wish to inform you that tomorrow we will be killed with our families. Stories from Rwanda* /"Obaveštavamo vas da će sutra ubiti nas i naše porodice. Priče iz Ruande"/, (London: Picador, 1999).

mehanizama i postupaka, koji se redovno pojavljuju u tom kontekstu. Često je primećeno, na primer, da je grupa (ili više njih), koja je određena za progon, obično ranjiva. Takođe su iznete tvrdnje da ta upravo ta ranjivost može da bude jedan od glavnih razloga zbog kojih je ona i određena kao meta progona odnosno genocida. Svakako je mnogo lakše napasti neku grupu koja od samog početka nije mnogo moćna, nego neku grupu koja se dobro utemeljila u društvu i koja je uticajna i moćna. Međutim, stav koji su izneli Charny i ostali, o tome da su žrtve “u suštini bespomoćne i nezaštićene”, može se donekle doraditi, jer se ne radi toliko o tome da su žrtve relativno slabe i bespomoćne od samog početka procesa genocida, već se više radi o tome da, zbog samog procesa genocida i tokom njegovog trajanja, one postaju sve ranjivije i bespomoćnije. U određenim slučajevima, do toga može doći na različite načine, a u jednom te istom slučaju, počinioci genocida mogu da primene različite taktike da bi žrtve lišile svake moći, kao i sredstava moći koje su one prethodno imale na raspolaganju.

62. Na primer, za vreme progona Jevreja u Nemačkoj, pre Drugog svetskog rata, Jevreji su postepeno lišavani svih svojih građanskih prava i prava na državljanstvo, ostali su bez posla i drugih sredstava za život, bili su (pseudo-) legalno redefinisani kao “Jevreji”, a ne kao nemački građani, sve više su bivali isključeni iz javnog života, bilo im je ograničeno kretanje na javnim mestima, izgubili su svoje kuće, svoja socijalna prava, nisu imali pristup zdravstvenoj zaštiti, sredstvima javnog prevoza, školama i univerzitetima, i tako dalje. Sve ovo, i mnogo više od toga, desilo se u razdoblju od šest godina, uglavnom kroz primenu političkih i birokratskih mera, kao i putem prinude (premda uz stalne i ozbiljne pretnje fizičkom prinudom u pozadini), a delimično kroz neposredno fizičko nasilje (ili pretnje fizičkim nasiljem). Tokom tih šest godina, oni su praktično izgubili sva svoja sredstva moći, a Jevreji koji su ostali u Nemačkoj – skoro polovina njih je napustila zemlju – a to su uglavnom bili starci, sirotinja i bespomoćni, zaista su postali veoma ranjivi i time izloženi daljim napadima. U slučaju progona i genocida nad Jermenima, u osnovi se isti događaj – u kojem su ljudi koji su bili određeni kao meta genocida bili lišeni sredstava moći – odvijao mnogo brže, a tu su primenjene i druge taktike. Tokom prvih meseci 1915. godine, svi jermenski oficiri i vojnici u osmanlijskoj vojsci – od kojih su mnogi bili mobilisani upravo zbog rata – bili su ražalovani, morali su da predaju svoje oružje i poslati su u takozvane “radne bataljone”. Oni su u tim bataljonima bili prisiljavani da obavljaju najteže poslove, u užasnim uslovima, što je dovelo do smrti velikog broja muškaraca jermenske nacionalnosti, čiji je broj takođe desetkovan neposrednim ubijanjem. U aprilu 1915. godine, na stotine vodećih i uticajnih jermenskih političara, poslovnih ljudi, advokata i pripadnika drugih profesija, kao i intelektualaca, uhapšeno je u prestonici, u roku od samo nekoliko dana, i deportovano vozom, nakon čega su skoro svi ubijeni. U te dve brze i ubilačke akcije, počinioci genocida uspeli

su da liše jermensko stanovništvo velikog dela njegovog rukovodstva, a time i njegove moći, a verovatno u velikoj meri zahvaljujući tome, počinio genocida su sa relativnom lakoćom mogli da otpočnu masovnu deportaciju ljudi, koji su pešice morali da pređu velike razdaljine, što je mnoge od deportovanih lica koštalo života. Na početku ovih deportacija, koje su trajale više meseci i koje su se dešavale gotovo na celoj teritoriji /osmanlijskog/ Carstva, obično se vršilo razdvajanje muških glava domaćinstava, kao i dečaka starijeg uzrasta, od starijih muškaraca, žena i dece, pa su prvo oni bili deportovani, a kasnije je došao na red preostali deo zajednice.⁴⁵

63. Trebalo bi da se podvuče da ove tri mere prinudnog proterivanja ljudi sa njihovih ognjišta, nasilnog razdvajanja porodica i domaćinstava, kao i masovne deportacije ljudi na nepoznata odredišta, koje čine sastavni deo gotovo svakog procesa genocida, same po sebi, umnogome doprinose tome da se ljudi osećaju krajnje bespomoćnim i ranjivim. Nasilnim prekidom postojećih društvenih odnosa unutar grupe, snažnim ometanjem normalnog društvenog života grupe i upotrebom nasilja, one takođe u velikoj meri doprinose samom uništenju grupe. Za ljude na koje se to odnosi, takve mere, po pravilu, podrazumevaju katastrofalna iskustva i veliko zlo. Onima koji prežive sve to, obično je veoma teško ili gotovo nemoguće da se oporave.

64. Stručnjaci za genocid zapazili su takođe određenu pojavu koja redovno prati proces progona i genocida i koja jednu ili više ciljnih grupa (ili njen /njihov/ veliki deo) obično zatiče nespremne. Naročito na početku takvog procesa, potencijalnim žrtvama je veoma teško da shvate šta se dešava, pa čak i kasnije, kada je taj proces već uveliko u toku i kada je postao donekle uočljiviji, mnogim pripadnicima jedne ciljne grupe ili više njih i dalje je teško da uvide i shvate šta će se dogoditi. Očigledno je da počinio genocida žele da postignu upravo takav efekat. Držeći svoje prave namere u tajnosti, svesno krijući svoje planove i pripreme u najvećoj mogućoj meri, kroz primenu raznoraznih taktika, kroz namerno obmanjivanje i zavaravanje (pripadnika) jedne ili više ciljnih grupa, za vreme trajanja procesa progona, oni pokušavaju da postignu maksimalni efekat iznenađenja za svoja dela, da onesposobe žrtve, da pojačaju njihov osećaj neizvesnosti i nesigurnosti i da na taj način ostvare svoje ciljeve.

65. Uprkos svim tim namernim aktivnostima, unapred smišljenim od strane počinilaca genocida, mnogim žrtvama je i dalje teško da predvide šta sve ti drugi, neprijateljski nastrojeni ljudi planiraju da im učine. Niko ne može da predvidi budućnost, često je veoma teško doći do pouzdanih informacija, a u nesigurnim vremenima to je još mnogo teže, pa žrtve najčešće žive između nade i straha. Čak i onda kada tuđinska i neprijateljski

---

⁴⁵ Vahakn N. Dadrian, *The History of Armenian Genocide* /"Istorija genocida nad Jermenima"/ (Njujork/Oksford: Berghahn Books, 1997); Melson (1992), op.cit.; Zwaan (2001), op.cit, str. 198-258.

nastrojena okupatorska sila odredi grupe ili kategorije ljudi koje će biti meta genocida, kao što je to bio slučaj sa mnogim jevrejskih građanima u evropskim zemljama koje su bile pod nemačkom okupacijom, čoveku veoma teško može u potpunosti da dopre do svesti da ta sila namerava da do kraja potpuno uništi njegov život, porodicu i rođake, kao i veću grupu ili kategoriju kojoj on smatra da pripada. Isto tako, čovek još teže može da zamisli i da dođe do zaključka da njegova sopstvena vlada ili sopstvena država, a verovatno i neko od njegovih nadređenih, kolega, poznanika, suseda ili drugih ljudi koje igrom slučaja lično poznaje, planiraju takvo uništenje. Međutim, čak i oni koji imaju manje-više dobar predosećaj ili mogu sa tačnošću da predvide šta ih čeka, samo donekle mogu da shvate šta sve može da ih zadesi.

66. U osnovi, postoje samo tri načina na koje ljudi, koji se manje-više iznenada suoče sa (pretnjom) organizovanim, oružanim – a time i moćnim – drugim ljudima sa neprijateljskim namerama, obično reaguju.⁴⁶ Mogu da pokušaju da se sakriju ili da pobjegnu, mogu da pruže neki vid otpora ili čak da se bore, ili, pak, mogu da pokušaju da se prilagode, kako najbolje znaju i umeju, trenutnim okolnostima i uslovima koji se obično jako brzo i iz korena menjaju.

67. Što se tiče prve opcije, sociolozi i istoričari su više puta objasnili da je za skrivanje po velikim ili malim gradovima ili po selima, neophodno da potencijalne žrtve imaju pouzdane prijatelje, u koje imaju poverenja, ili neke druge kontakte izvan ciljne grupe, ljude koji uz to imaju sredstava za tako nešto i koji su spremni i voljni da preuzmu na sebe rizik i sakriju one za kojima su organi vlasti raspisali poternice. Gotovo u svakom slučaju progona i zločina genocida, pružanje pomoći ljudima koji su meta progona odnosno genocida strogo je zabranjeno i često se žestoko kažnjava. Takođe mogu biti potrebne znatne svote novca da bi se platio boravak u nekom koliko-toliko sigurnom skrovištu. Kada ljudi uspeju da pobjegnu u brda, planine ili u šume i tamo se sakriju, što se, u nekim slučajevima, i dešavalo, na primer, za vreme progona Jermena, u slučaju Kambodže, kao i u Ruandi, 1994. godine, njima, posle izvesnog vremena, zatreba makar nekakva pomoć sa strane, da bi došli do hrane i ostalih osnovnih potrepština za život. Pored toga, u svim takvim slučajevima stalno postoji rizik od izdaje. Pokušaji bekstva podrazumevaju i druge teškoće, jer su za to, između ostalog, potrebna finansijska sredstva, bezbedan prevoz, putovanje bez nepravilnosti i mesta preko kojih će moći da izađu iz zemlje. Kada među stanovništvom ima mnogo ljudi koji su neprijateljski raspoloženi prema pripadnicima ciljne grupe, bekstvo postaje opasno. Osim toga, u svim takvim slučajevima, moraju se doneti drastične odluke i to obično u veoma kratkom vremenskom periodu. Zbog svih tih

---

⁴⁶ Uporedi kod Zwaana (2001), op.cit, str. 340-341. Biolozi su više puta naglašavali da obično postoje tri moguće reakcije na iznenadni napad, a to su "strah, strah i /samo/ strah."

problema, samo jedan jako mali broj pripadnika ciljne grupe moći će da se sakrije, a da li uopšte postoji mogućnost bekstva za veće grupe ljudi umnogome zavisi od ukupne situacije. U istočnoj Anadoliji, na primer, znatan broj grupa Jermena uspeo je da pobegne prilikom povlačenja ruske vojske, 1915. godine, neki su preko granice prešli u Iran, dok je jedna manja grupa Carstvo napustila preko mora, gde su ih prihvatili francuski i engleski ratni brodovi, koji su, igrom slučaja, krstarili uz obalu, ali je, ipak, najveći deo jermenskog stanovništva ostao zarobljen. Iako (preteći) proces progona i genocida predstavlja pozadinu za veliki talas izbeglica širom današnjeg sveta, masovno bekstvo jedne ili više ciljnih grupa uglavnom predstavlja izuzetak.

68. Još je ređa druga opcija, pružanje otpora ili borba. Kao što je konstatovano u prethodnom tekstu, ciljna grupa obično nije naoružana niti organizovana da bi mogla da upotrebi silu, dok je za počinioc genocida, koji su pripremljeni, organizovani i naoružani, tipično da napadaju iznenada. Bilo da se radi o masovnim hapšenjima, nakon kojih sledi pritvaranje, a potom i deportacija, bilo da se radi o razornim, žestokim napadima ili racijama, u nekim krajevima ili gradovima, selima ili zaseocima, u svim tim slučajevima, policijske jedinice i vojne ili paravojne snage lako će postati nadmoćni u takvoj situaciji. U takvim situacijama, događaji se brzo smenjuju, mnogi ljudi će biti prestrašeni i zbunjeni, a time i paralisani, pa će najveći broj ljudi raditi onako kako im se kaže. U nekoliko slučajeva, stručnjaci za genocid, kao i ostali stručnjaci, rekonstruisali su događaje u kojima je otpor pružen individualno i kolektivno ili od strane bolje organizovanih pokreta otpora, kao i slučajeve žestokih pobuna, koje su izvršene pod užasnim okolnostima. Treba se setiti pobune u varšavskom getu, pobune u logorima smrti u Sobiboru i Treblinki, delovanje jevrejskih grupa partizana u istočnoj Evropi, kao i učešća Jevreja u pokretima otpora u zapadnoj Evropi. Kad se radi o Jermenima, treba se setiti kako su, u aprilu 1915. godine, oni uspeali da odbrane grad Van od jakih snaga turske vojske, kao i herojske borbe jedne grupe Jermena, koji su potom uspeali da pobegnu u planine Musa Dagh. Za vreme genocida u Ruandi, 1994. godine, hrabri pojedinci, pripadnici kako plemena Hutu tako i plemena Tutsi, uložili su velike napore da zaustave nemile događaje, a bilo je i nekih grupa Tutsija, koje su ponekad sa uspehom započinjale borbu protiv svojih progonitelja. Iako su, pri tome, mnogi od njih stradali, takvi naponi da se pruži otpor nekim drugim ljudima su spasli živote. Štaviše, takvim podvizima svima se jasno stavlja do znanja da nije tačno da, za vreme genocida, ljudi koji su njegova meta dopuštaju da ih njihovi napadači "kao ovce vode na klanje". Međutim, bez obzira na to na koji način se tumače takvi događaji, zaključak je da, s obzirom da postoji ogromna neravnoteža moći između progonitelja, sa jedne strane, i žrtava, sa druge, pružanje otpora ili borba retko kada predstavljaju mogući način ponašanja za većinu pripadnika jedne ili više grupa nad kojima se vrši progon.

69. Prema tome, treći način ponašanja, kada se ljudi trude da se na najbolji mogući način prilagode uslovima i okolnostima koje se menjaju, predstavlja i najčešći način na koji se najveći broj pripadnika jedne ili više ciljnih grupa ponaša kada se neposredno suoči sa progonom. Treba naglasiti da se ljudi za ovu opciju ne opredeljuju svojevolejno, već da tako postupaju pod jakom i konstantnom prinudom i prisilom, koju sprovode drugih ljudi koji su neprijateljski nastrojeni prema njima, uz pomoć ozbiljnih pretnji i fizičkog nasilja. Značajna opšta posledica svega toga jeste da progonjeni, pojedinačno ili kolektivno, tada još više gube svoju relativnu autonomiju, svoju slobodu i nezavisnost da se ponašaju onako kako žele. Iako ovde postoje razlike između pojedinaca i grupa progonjenih, u zavisnosti od konkretnih okolnosti u kojima se nalaze, skoro svi oni će postati ranjiviji, a tu ranjivost, samu po sebi, progonitelji mogu da iskoriste da bi se prema njima ponašali još okrutnije. Međutim, bez obzira na to kako se progonitelji i žrtve ponašaju, njihovo ponašanje teško da se može meriti "normalnim" aršinima ličnog izbora, odgovornosti i moralnosti, jer, pod ekstremnim uslovima žestokog progona, ti aršini prestaju da važe.

70. Žrtve progona, kada dospeju u ruke progoniteljima, može zadesiti svakakva sudbina. Mogu dospeti u pritvor, na kraće ili na duže vreme, u privremenim pritvorskim jedinicama, zatvorima, improvizovanim ili dobro organizovanim koncentracionim logorima, ili biti zaključani u getima ili u određenim krajevima grada. Mogu biti prisiljavani da rade najteže fizičke poslove u gradovima, logorima ili na seoskim imanjima. Mogu biti deportovani pod različitim okolnostima i na različite načine: pešice, vozom, autobusima, kamionima ili brodovima. Tokom samog transporta, može da se desi da deportovana lica upadnu u zasedu, da budu opljačkana i (više puta) terorisana putem silovanja, mučenja, ranjavanja i ubistva, ili da, u nedogled, budu premeštana sa jednog odredišta na drugo. Mogu biti neposredno ubijana u improvizovanim ili organizovanim pokoljima obavljenim na licu mesta ili na posebnim, obližnjim ili udaljenim, gubilištima. To može da se desi i kasnije, u logorima smrti ili na nekim drugim mestima. Isto tako, postoji mnogo različitih načina da se ti ljudi unište i ubiju.

71. Ako čovek pokuša da zamisli kakva je bila sudbina žrtava, ne samo u opštem smislu, već i u svim užasnim detaljima, tek onda se može ponadati da će donekle uspeti da pronikne u pravu suštinu procesa progona i genocida.

8. Rezime

Na prethodnim stranicama izneli smo sledeće tvrdnje:

- Kao prvo, pažljivo se mora napraviti razlika između genocida i drugih masovnih zločina koji su upereni protiv određenih grupa ljudi, s jedne strane, i rata i građanskog rata, s druge strane, dok istovremeno treba priznati da stanje rata ili građanskog rata može na različite načine da doprinese razvoju procesa genocida.

- Kao drugo, naglašeno je da se zločini genocida razvijaju i dešavaju isključivo u uslovima teških i upornih kriza. Opšti model pojave takvih kriza izložen je u veoma sažetom obliku. Suštinu takve krize čine destabilizacija određene države-društva, procesi polarizacije, narušavanja mira, kao i pojačana primena nasilja.

- Kao treće, za vreme trajanja krize, može da se desi da neka radikalna i nemilosrdna politička elita uspe da preuzme organizaciju države. Može se smatrati da su političko ponašanje i odluke tog političkog rukovodstva od presudnog značaja za pojavu genocida. Iznete su tvrdnje da je za proces genocida tipično da se razvija u smeru “odozgo nadole” a ne u smeru “odozdo nagore”, mada država u tome može konkretno da učestvuje na različite načine. Jedan logičan zaključak je da su najviši državni organi uvek odgovorni za ono što se dešava tokom procesa genocida, a drugi takav zaključak podrazumeva da “pojedinačna” dela genocida (takođe) treba posmatrati u odnosu na pozadinu preovlađujuće strukture moći i organa vlasti u određenoj državi-društvu.

- Kao četvrto, naglašeno je da je najbolje da se genocid posmatra kao (izuzetno složen) proces, koji ima svoj početak, strukturisani tok, za koji se može uočiti da ima svoje faze, kao i svoj kraj, koji obično nastupa nakon žestoke spoljne intervencije. U pokušaju da se pronikne u suštinu procesa genocida, isto tako treba obratiti pažnju na proces odlučivanja, na postepeno pomaljanje procesa planiranja i organizacije, kao i na podelu poslova unutar same kategorije počinilaca genocida.

- Kao peto, izneta je tvrdnja da je ideologija takođe od presudnog značaja za pojavu genocida. U tome istaknutu ulogu imaju raznorazni oblici radikalnog nacionalizma. Oni doprinose stvaranju ekstremne političke klime, obeležavanju grupa ili kategorija koje su određene kao mete genocida, a procesu genocida daje se legitimitet i nalaze se opravdanja za njega, dok se počinocima genocida prenosi osećaj orijentacije, namere i svrhe.

- Kao šesto, podvučeno je da svaki proces genocida takođe treba posmatrati sa stanovišta žrtava, koje se obično biraju na osnovu njihove navodne pripadnosti grupi ili kategoriji koja je određena kao meta progona. Izneta je tvrdnja da, uz to, takve grupe postaju sve ranjivije i nezaštićenije tokom samog trajanja procesa genocida, da im je veoma teško da predvide šta će se desiti, kao i to da su njihove mogućnosti delovanja (reagovanja) jako ograničene. Da se u procesu proučavanja, procenjivanja i donošenja suda o genocidu, ne bi izgubila neka važna nit, čini se da je najbolje da se sudbina žrtava, kao bitan orijentir, nikako ne gubi iz vida.

II

*MEĐUNARODNA
ZAJEDNICA I
SREBRENIČKI
MASAKR*

SREBRENICA JE NAJSTRAŠNIJE PONIŽENJE ZAPADA OD KRAJA DRUGOG SVJETSKOG RATA

Srebrenica je bila prva bosanska enklava koja je 1993. godine bila proglašena "zaštićenom zonom" UN. Odluka je potekla od generala Mourillona za vrijeme njegove posjete Srebrenici, marta 1993. godine. Ova inicijativa lično prenesena preko televizije, prisilila je Savjet bezbjednosti koji je ionako bio pod pritiskom međunarodne javnosti da izglasa aprila 1993. godine Rezoluciju 819 kojom se Srebrenica proglašava za "sigurnosnu zaštićenu zonu". UN našle su se same podvojene i u situaciji u kojoj od samog početka generalni sekretar Boutros Ghali nije vjerovao da može dati dovoljno garancija za zaštitu.

Dvije godine kasnije, početkom jula 1995. godine Srebrenica je predata od strane Zapada, kao prva zaštićena zona Srbima. (Nekoliko sedmica kasnije ista sudbina zadesila je Žepu.)

U srebreničkoj enklavi, koja je po procjeni obuhvatala 200 kvadratnih km živjelo je oko 40.000 civila, među kojima najviše žena, djece i staraca, u nemogućim uslovima. Užasnom blokadom bosanski Srbi su od Srebrenice načinili svojevrsan "geto" koje je bilo potpuno upućeno na međunarodnu pomoć i u kojem je vladalo pravo agresora. Prisustvo UN vojnika zamrzlo je na dvije godine vojna dejstva. Njihova prisutnost trebala je reducirati stradanje Bošnjaka, čija je sudbina sada bila potpuno ovisna od humanitarne pomoći.

Mali humanitarni transporti, koji su povremeno bili propušteni, nosili su upravo dovoljno za preživljavanje: lijekove, brašno, grah, ulje i ponekad cipele i odjeću.

Falilo je praktično sve neophodno za život. Bez slobode, u stalnom strahu od srpske artiljerije i zasjeda ostali su opkoljeni stanovnici (80 odsto njih bile su izbjeglice iz Bratunca, Rogatice, Cerske, Sapne, Konjević Polja, Vlasenice, Zvornika) u borbi za preživljavanje prepušteni sami sebi. Budućnost ovih ljudi bila je praktično u rukama međunarodne zajednice.

Početkom 1995. godine vođa bosanskih Srba Radovan Karadžić, ohrabren sve učestalijim izjavama o povlačenju UNPROFOR iz Bosne, odlučio se za politiku totalne blokade, što je praktično značilo potpunu izoliranost enklave i blokadu svih humanitarnih transporta sa neophodnim životnim namirnicama i lijekovima.

U enklavi su se u to vrijeme od međunarodnih organizacija nalazile Međunarodni crveni križ, Ljekari bez granica i UNHCR. Zbog pomenute totalne blokade ove organizacije dugo nisu bile u situaciji da dovedu vlastito pojačanje ili novo osoblje.

U maju 1995. godine zvučao je cinično komentar Nikole Koljevića koji je dao na Palama novinarima "Rojtera" upitan o sudbini personala međunarodnih organizacija koji je bio blokiran u enklavi. Odgovorio je "Oni nisu taoci, mogu ići kad god žele".

Enklavu su godinu i po dana "čuvali" UN vojnici iz sastava holandskog bataljona, čija je "efikasnost" bila samo u razoružavanju bosanskih boraca.

Krajem maja srpski napadi na enklavu postajali su sve brutalniji. 30. maja napadnuto je Dugo Polje a dan kasnije srpska vojska pokušala je zauzeti punkt snaga UN u Ljubisavićima.

Drugog juna Karadžićeve snage prisilile su holandski bataljon da se povuče sa punkta u Zelenom Jadru, poslije čega je Zeleni Jadar došao pod kontrolu Srba, uz kompletnu opremu koju je UNPROFOR na tom punktu posjedovao. Poslije ovog sramnog povlačenja Holandskog bataljona uslijedili su razgovori, pregovori i ubijediivanja pukovnika Karemansa, koji je bio komandant bataljona holandskih vojnika razmještenih u Srebrenici, sa vojnim i civilnim rukovodstvom Srba o povlačenju sa okupiranog punkta UN.

Kao odgovor na zahtjeve pukovnika Karemansa, srpska vojska je u Slapovićima granatirala naselje "Švedsko selo" u kojem je bilo smješteno oko 3.000 prognanika, mahom žena i djece i pokušala zauzeti drugi punkt UN u Ljubisavićima. Istovremeno su intenzivirani napadi na Žepu.

Prvog jula 1995. godine Holandija je zatražila da bude zamijenjena na ovom zadatku što su UN prihvatile, ali se kasnije ispostavilo da nijedna članica UN nije željela preuzeti tu dužnost niti je podijeliti sa Holandijom.

Nešto kasnije Ukrajina je izrazila spremnost da pošalje svoje trupe kako bi zaštitile enklavu, ali prije nego što su Ukrajinci i stigli Srebrenica je bila pregažena.

Ohrabreni neinterveniranjem međunarodnih snaga Srbi dopremaju iz Srbije ogromne količine naoružanja i tehnike i raspoređuju ih oko Srebrenice, tako da je početak jula Srebrenica dočekala stisnuta obručem neizvjesnosti i opasnosti koji su srpske snage iz dana u dan činile sve čvršćim.

Srpski general Ratko Mladić naredio je 6.jula napad na enklavu znajući vrlo dobro da Zapad neće intervenirati.

Rano ujutro 6.jula srpska vojska počela je odlučnu i posljednju ofanzivu na Srebrenicu.

Izjava francuskog generala Janviera da se "Srebrenica može sama braniti" onemogućila je bilo kakvo djelovanje snaga UN.

Trećeg dana ofanzive, 8.jula srpske snage osvajaju Biljeg, kada je zarobljen transporter Holandskog bataljona, a njegova posada odvedena

u Bratunac. Srbi nakon toga ucjenjuju komandu UNPROFOR u Sarajevu i spriječavaju generalnog sekretara UN Boutrosa Ghalija da donese odluku o upotrebi zračnih snaga za intervenciju u Srebrenici. Sve ove akcije su veoma uspješno koordinirane sa jakim srpskim lobijem u Parizu, Londonu i Njujorku, koji uspješno utiče na odluke međunarodnih snaga u spriječavanju djelovanja interventnih zračnih jedinica NATO. Ali se mora priznati da je Srbima najviše na ruku išla Holandija, koja je bila protiv bilo kakvih zračnih napada prije nego se njeni vojnici ne evakuiraju iz Bosne.

Ostale evropske članice UN su apsolutno podržale Holandiju i nisu se mogle složiti ni sa jednom akcijom koja bi mogla ugroziti Holandane. Srbi su ovo dobro znali te su većinu holandskih vojnika držali kao taoce zatočene u UN bazi u Potočarima. Sramna bespomoćnost pred nepodnošljivom brutalnošću Srba učinili su to da je Srebrenica postala najstrašnije poniženje za zapadne demokratije od kraja Drugog svjetskog rata. Devetog jula ubijeno je na stotine ljudi, nakon što su spaljena naselja "Švedsko selo" u Slapovićima, zatim Pusulice i Ljubisavići. Tenkovi, koji su se mogli golim okom vidjeti neprestano su pucali po samom gradu, približavajući se centru. Nezaštićeni narod u paničnom strahu i pod užasnom artiljerijskom paljbom bježi prema pošti, bolnici i prema bazi UNPROFOR koja je bila stacionirana u Potočarima.

Bolnica je bila prepuna, tako da su ranjeni i bolesni ležali po hodnicima dok su granate padale svuda oko njih.

Uz domaće ljekare pomoć je pružao medicinski tim "Ljekari bez granica" koji je bez prestanka operirao. Ovaj medicinski tim zamolio je za pomoć holandske ljekare pripadnike UNPROFOR, stacionirane u Potočarima.

Prema izvještaju medicinskog tima "Ljekari bez granica" njihove holandske kolege odbile su da daju bilo kakvu medicinsku pomoć unesrećenim ljudima Srebrenice, obrazlažući to činjenicom da medicinski tim UN ima mandat pružanja medicinske pomoći u zaposjednutom području samo ako među pripadnicima mirovnih trupa ima povrijeđenih.

Ovo odbijanje pružanja medicinske pomoći unesrećenim civilima je još jedan dokaz nepodnošljivog cinizma zapadnog nemiješanja. Upravo zahvaljujući ovom nemiješanju Zapada srpske trupe stavile su enklavu vrlo brzo pod svoju kontrolu.

Slijedećeg dana, 11. jula započeo je najveći pokolj civilnog stanovništva u Evropi poslije Drugog svjetskog rata i najveće stradanje Bošnjaka u historiji bošnjačkog naroda.

Plavi šljemovi su samo mogli nadgledati uništavanje i masovno protjerivanje jednog naroda. Takva politika UN uvela je embargo na oružje oduzevši Bošnjacima pravo na odbranu vlastitih života. Holandski bataljon, prema izjavi holandskog ministra odbrane Voorhoeve, nije imao zadatak da zaštiti enklavu već obeshrabrivanje napada uz pretpostavku da samo prisustvo UN u zaštićenim zonama je dovoljno za ostvarivanje tog zadatka.

Ova pretpostavka bila je u Srebrenici kažnjena na dramatičan način. Najveću cijenu ove pogrešne pretpostavke platilo je civilno stanovništvo nad kojim su izvršene masovne egzekucije. O tome svjedoče američke satelitske fotografije, kao i na stotine izjava preživjelih svjedoka.

Niko nije pokušao spriječiti taj pokolj. Očigledno je da je sve bilo unaprijed odlučeno. Prije svega od Sjedinjenih Država koje već pola stoljeća u Evropi imaju značajnu moć.

Međutim još 1991. godine vlada predsjednika Busha odlučila je biti suzdržana i ne upotrebljavati silu. NATO je bio praktično isključen.

Evropska unija tvrdila je da nema mogućnosti da upotrijebi silu. Praktično zapadne sile dale su zeleno svjetlo za rat u Bosni i niko se nije zabrinuo zbog tih strašnih pokolja.

Najveća greška Zapada je u tome što je agresiju na Bosnu pokušavao suzbiti na način kako se suzbija prirodna katastrofa, zemljotres ili poplava. Umjesto odbrane uvela se karitativna inicijativa, humanitarna pomoć. Strategijsko značenje mirovnih trupa bilo je da one djeluju kao policajci za reguliranje dotoka humanitarne pomoći, a ne kao mirovne snage. Upravo iz tih razloga su tako žestoko i bile ponižene u Srebrenici.¹

---

¹ *Srebrenica 1995 - knjiga 1*, Institut za istraživanje zločina protiv čovječnosti i međunarodnog prava, Sarajevo, 1998.

Izjave preživjelih svjedoka masakra

KRICI SU DOPIRALI SA SVIH STRANA

1. N.N., djevojčica iz Srebrenice,
koja je preživjela pad enklave

“Minulo je pet godina kako je Srebrenica pala u četničke ruke. Bila sam još dijete, ali nikad ne mogu zaboraviti juli 1995. godine. Srebrenica i okolna sela su konstantno granatirani tih dana pa su nam i škole bile prestale raditi. Voljela sam dolaziti do škole jer sam se tu viđala i igrala sa svojim jaranicama. Srbi su i ranije znali šta se događa u Srebrenici jer su ulazili u grad u unproforskoj uniformi.

Tog ljeta sam završila peti razred osnovne škole. Četnici su najprije napali Zeleni Jadar – industrijsku zonu udaljenu od grada dvanaest kilometara. Kolone naroda su se počele slijevati prema Potočarima pod kišom granata. Moji su vjerovali da će se ipak sve smiriti i da još nije sve tako beznadežno. Ni sutradan nije bilo ništa bolje i mi smo morali krenuti put Potočara. Dio muškog življa je krenuo šumom ka slobodnoj teritoriji u jednu veliku neizvjesnost. Po dolasku u Potočare smjestili su nas u jednu veliku fabriku. Bili smo preplašeni i nismo znali šta da radimo. Odjednom se pojavio jedan četnik preobučen u unproforsku uniformu i počeo da viče i prijeti: ‘Niko neće izaći iz fabrike što neće krvavo platiti’, urlao je četnik među masom izbežumljenih žena, djece i staraca.

Te noći nismo mogli spavati od krikova koji su dopirali sa svih strana šireći se u dubini noći a od okolnih brda vraćao se eho dajući još strašniji zvuk ovim kricima. Muškarce i djecu su izvodili iz fabrike i više ih nisu vraćali. Niko više nije znao šta se s njima desilo. U strahu sam samo Boga molila da svane dan i da krenemo prema Kladnju. Ujutro smo majka i ja krenule da nađemo vodu za piće, mada smo više bile gladne nego žedne. Pored česme se nalazila jedna kuća čiji su zidovi bili skroz krvavi. Stala sam i pošla majci da kažem a onda se sledila i ukočila. Razapet čovjek stajao je uz tu kuću. Taj prizor ne mogu zaboraviti za čitav život. U strahu sam se brzo vratila.

Glasovi o sinočnjim masakrima su se brzo širili. Prošao je još jedan dan i spustila se druga teška noć. Drhtala sam od straha i neke studeni.

Pred zoru se čula jeka i plač. Pred fabriku su dolazile silovane i isječene žene koje su nazor umirale. Jezivi prizori ispunili su moje djetinje oči. Tog dana, 12. jula, smo autobusima najzad krenuli prema Kladnju. Muškarce i dječake su odvajali na drugu stranu govoreći da će po njih navodno doći drugi autobus.

U Bratuncu su nas zaustavili i tražili novac pitajući ima li neko da se preziva kao neki naši borci, te nabrajali nekoliko prezimena. Bratunački Srbi su se smijali i dizali tri prsta. U Kravici ista scena, ali niko ništa nije smio da govori. Putem prema Novoj Kasabi smo vidjeli naš zarobljeni narod sa podignutim rukama iznad glave. Mnogi su prepoznavali svoje bližnje. Put do Kladnja bio je kao put do vječnosti. Nakon dva dana provedenih na Dubravama, prebacili su nas u školu u Mramor.

Danas sam učenica Trgovinske škole u Tuzli. Kad god pogledam u daljinu nadam se da će se odnekud pojaviti moj amidža o kom ni danas ne znamo ništa. Njegove dvije kćerke ga željno očekuju i ne žele vjerovati da ga nema. Život nastavlja svoj neumoljivi hod. Mi moramo dalje kroz život, koji nam je uskratio najljepše dane djetinjstva. Ono što sam preživjela u Srebrenici ne mogu nikad zaboraviti.”¹

2.N.N. iz Cerske, rođena 1956. godine.

Majka četvoro djece. Od marta 1993. godine živjela je kao izbjeglica u Srebrenici sve do njenog pada.

Suprug je nestao u julu 1995. godine

“Predali smo se UNPROFOR u Potočarima u nadi da će nas zaštititi od zločina i maltretiranja. Prvi dan u Potočarima doživjela sam poniženje od četničkih vojnika. Prilikom odlaska u jednu kuću da donesem ćebe, četnici su me uhvatili. Jedan mi je stavio pušku pod vrat i natjerao me da s njim uđem u kuću. Tražio je od mene novac. Kad sam rekla da nemam novaca, počeo me pretresati. Novac nije našao, nego mi je zapovijedio da skinem obuću, da bi me zatim dograbio za prsa i izbacio na stepenice. Rekao mi je na kraju, da o ovome što se desilo ne smijem nikome pričati, jer će me naći među narodom i zaklati.

Prepoznala sam toga četnika što me pretresao i maltretirao. Bio je to sin Drage Gajića. Pitao me je odakle sam i kad sam odgovorila da sam iz Cerske, rekao je da je na mjestu Grobić stradalo dosta njihovih i da će oni iskorijeniti ‘muško uho’ u Cerskoj zbog toga. Poslije toga događaja u kući, ja sam se toliko uplašila da nisam znala gdje se nalazim. Vratila sam se među naš narod, gdje su me pitali: ‘Što si to tako prebljedila?’

Ispričala sam šta je bilo.

Svojoj djeci sam spremila hljeba, a moj suprug je gledao kako jedu sluteći šta će biti, rekao je: ‘Jedite, možda više nikad nećemo zajedno jesti!’

---

¹ Srebrenica bilten broj 6 - mart 1999.

Krenuli smo poslije prema barikadi na kojoj sam među četnicima prepoznala jednog Srbina, učitelja iz Cerske, a rodom je bio iz Milića. Pravio se da nikoga ne poznaje i okretao je glavu. Supruga su mi odvojili i ja sam sama krenula sa djecom prema autobusima. Nikad ništa nisam čula o njemu poslije toga dana. Danas kad počne priča o tim zbivanjima, mene hvata jeza i strah. Vidjela sam Zuhdiju Turnadžića kako bježi preko livade. A četnici pucaju za njim i viču: 'Stoj!'

Onda su mu dvojica prišla i naredili da digne ruke u vis. Odveli su ga u kukuruz, a kad su se vratili, vidjela sam kako jedan četnik briše nož o listove kukuruza.

U Potočarima sam vidjela još jednu užasnu scenu. Na kraju jedne livade leže poklani ljudi i žene, pored njih četnik u bijelom mantilu kolje kravu. Prišla mi je još jedna žena i onda se četnik okrenuo prema nama, opsovao nam Boga i rekao: 'Šta gledate? Isto je ova krava pustila krv kao i ovi što leže.'

Vidjela sam dosta starijih iz Cerske koje su četnici odvojili u Potočarima: Hamida, Šabana, Begu Ibrahimovića i Rahmana Baltića."²

3.N.N, rođena 1958. godine u selu Joševa.

Udata u selo Karačići, majka četvoro djece. Poslije protjerivanja iz Karačića živjela je u Srebrenici od proljeća 1993. do ljeta 1995. godine

"Dana 11. jula 1995. godine istjerani smo iz Srebrenice u kamp UN u Potočare. Suprug, braća i amidža su otišli preko šume sa vojno sposobnim muškarcima. Četnici su razoružali Holanđane i u njihovim uniformama su hodali kroz narod, govoreći da nam neće niko ništa.

U srijedu 12.jula pojavio se Ratko Mladić. Počeo je dijeliti djeci sokove, bombone, a narodu bacati hljeb. 'Ne bojte se, neće vam niko ništa', govorio je. Malo se zadržao i otišao. Odmah poslije njegovog odlaska četnici su počeli izvoditi iz grupe muškarce. Biralni su koga hoće. Odvodili ljude, pa vraćali. Neki se nisu nikad ni vratili. Vidjela sam kad su ispred meine odveli Nezira iz Tokoljaka, koji je u Srebrenici stanovao na Učinoj bašči. Poslije petnaestak minuta su ga vratili. Pred mrak, toga dana, opet je odveden i više se nije vratio. Svu noć se čula vriska i pomaganje. Jedan je čovjek dozivao sina kome se nije moglo tačno razaznati ime. Tada sam sa svojim kćerkama, svekrvom, sestrom i njenom djecom i svekrvom, odlučila da ustanemo oko pet sati. Više nismo sjedale, dok nismo ušle u autobus.

Desetak-petanest metara od autobusa i kamiona držale smo se za ruke kako bi prošle kroz gužvu i kako se ne bi odvojile jedna od druge. U prvom pokušaju nismo uspjele ući u autobus. Takva je gužva bila da se

---

² "Samrtno ljeto u Srebrenici" - Tuzla 1998.

nije moglo izdržati bez vode. Krenula sam po vodu do jedne kuće prema Budaku. Bilo je oko osam, pola devet ujutro. Sunce je dobro ugrijalo. Ulazi narod u tu kuću i sipa vodu. Bilo je okolo i četnika koji viču: 'Hajte, hajte, sipajte vodu!'

U kući je bilo toliko krvi po patosu, rekla bih gotovo do koljena. Bilo je razbacanih crnih kaiševa. Četnici su vjerovatno namjerno baš tu kuću otvorili da mi možemo sipati vodu kako bi vidjeli taj užas.

Nasula sam vodu, ali sam se toliko uplašila da sam sva drhtala. Sišla sam nazad među narod. Moje kćeri i svekrva su počele plakati i vrištati bojeći se da se nećemo izgubiti u gužvi. Prvo smo bile krenule da se popnemo na kamion, ali su nam kasnije rekli da idemo u autobus. Gotovo sve muškarce su odvajali pri dolasku do autobusa i kamiona, rijetko koga su pustili.

U Bratuncu je ušao jedan srpski vojnik i sa nama se vozio sve do Kravice. Kad su stali u Kravici da on izađe, mene je hvatao strah jer sam sjedila kod zadnjih vrata sa svojim curama. Bojala sam se za njih. Na dva tri mjesta su bile kamare ruksaka i vreća naših zarobljenih muškaraca. Muškarci su bili goli do pojasa ili u majicama. Oni u šarenim odijelima su ležali na drugoj strani. Ne znam jesu li bili mrtvi ili živi.

Jedan četnik je rekao: 'Poznajete li vaše muževe?'

Ja glave više nisam dizala, niti sam mogla gledati. Do Milića sam bila u šoku. Usput, dok smo prolazili kroz Miliće bacali su na nas kamenje i psovali.

Kad smo stigli u Tišću iz barake je izašlo desetak četnika i uz psovanje su komentarisali: 'Koji ste, ne možemo vas poklati ni do Nove godine!'

Prešli smo na našu teritoriju u Kladanj, a onda na aerodrom Dubrave. Žene su plakale i vrištale jer se tada vidjelo da sa nama nema muškaraca koji su bili u Potočarima. Stiglo je troje-četvoro djece. Jedan osmogodišnji dječčić bio je zajedno sa ocem uhvaćen i odvojen u Potočarima. Njega su pustili, a oca mu zadržali. Sin Seada Krdže sa Osmača, također je došao, a otac mu je ostao u Potočarima. Od mojih muških članova porodice koji su otišli preko šume, niko nije došao."³

4. N.N, rođena 1966. godine u jednom selu nedaleko od Bratunca. Rat je zatekao u selu u kojem je bila udata. Tu boravi do 1995. godine kada je protjerana u Srebrenicu

"U Srebrenici sam stanovala u blizini bolnice. Najviše vremena smo provodili krijući se po podrumima od četničkih bombi i granata. U teškoj situaciji sa hranom preživljavali smo dane, dok nije počela stizati pomoć konvojima i iz aviona. Popravilo se stanje sa hranom, ali je stigla

---

³ "Samrtno ljeto u Srebrenici" - Tuzla 1998.

druga nesreća. Moja starija sestra poginula je u potrazi za avionskim paketima sa hranom. Ubila ju je paleta sa hranom.

U julu 1995. godine, poslije višednevnog granatiranja četnici su krenuli u napad na Srebrenicu. Narod je bio jako uplašen i spas je tražio u bijegu prema kampu UN u Potočarima. Kod Vezionice sam poslije granatiranja izgubila vezu sa svojom porodicom. Nastao je haos i svi su se razbježali. Jedno je dijete poginulo, a bilo je dosta ranjenih po kojima se gazilo. U toj gužvi našla sam jednu prijateljicu. Ona je isto ostala sama i bila je jako uplašena. Zakačile smo se na jedan kamion u kojem su bili ranjenici i tako došle do Potočara. Ranjenike su smjestili u Fabriku akumulatora. I mi smo ušle tamo, misleći da ćemo biti na sigurnom. Kasnije smo uvidjele, da bi bilo bolje da smo ostale sa narodom van fabrike, jer bi prije došle do Tuzle i ne bi vidjele grozne stvari.

U fabrici smo provele tri dana i tri noći. Drugi dan došao je Ratko Mladić i jednom djetetu dao čokoladu. Nakon petnaestak minuta to dijete je bježalo od svoje majke govoreći da mu ona nije majka. Istog dana pokupili su ranjenike i odvezli ih, a mi smo ostale u fabrici sa mnogo muškaraca. Noću su izvodili muškarce iz fabrike i oni se nisu više vraćali. Nisam mogla spavati niti jednu noć. Ujutro oko tri sata jedan čovjek se objesio. Bila je to užasna scena. Narod je uhvatila panika. Jedna je žena počela vrištati i pokušala se zaklati nožem. Tada je nastupila panika da se nije znalo šta se radi.

Kada je svanulo rekla sam prijateljici da idem donijeti vode. Izašla sam na vrata na koja su prethodne noći izvodili muškarce. Prošla sam iza jednog kamiona i vidjela 5 – 6 zaklanih ljudi bez glava. Okrenula sam se i iza kamiona vidjela četiri četnika kako sjede i piju. Pored njih su naišle dvije žene, jedna je bila trudna. Jedan od četnika je ljutito upitao odakle su došle, a one su samo pokazale na flašu sa vodom. Zatim je drugi ustao, uhvatio trudnicu za kosu i nožem joj rasporio stomak iz kojeg je izvadio dvije bebe. Čula sam da je uspjela reći: 'Majko, spasi me.'

Više nije progovorila.

Pobjegla sam u fabriku ne nasuvši vode. Prijateljica mi je rekla da je evakuacija prestala i da smo mi ostali kao zarobljenici. Riješila sam da krenemo odatle. Konopci su bili na vratima. Tu je stajao jedan vojnik koji nam nije dao da izađemo. Ipak, preskočile smo konopce i počele trčati prema autobusu. U toj trci primjećujem da sam stala na ruku zaklanom čovjeku. Na putu je bio jedan autobus i kamion oko kojih je bilo vrlo malo naroda. Nedaleko od autobusa neko me iza leđa povukao i zovnuo imenom. Sva uplašena, okrenula sam se i vidjela da je to moj košija Srbin. Pita me gdje mi je ostala porodica, a ja sam samo slegla ramenima jer nisam ništa znala o njima. Rekao mi je da idem u autobus, a ne u kamion. Jedan četnik sa strane je govorio da nas vrata u fabriku, ali ovaj moj košija na to nije obraćao pažnju, nego nas je doveo do autobusa i rekao mi da skinem zeleni džemper jer bi me mogli maltretirati zbog zelene boje. Smjestile smo se u autobus i krenule.

Moja prijateljica je bila jako uplašena, tako da sam je cijelim putem hrabrila i tješila da izdržimo. Iza Kravice, četnici su ušli u autobus, raspitivali su se za neke ljude iz Potočara, tražili zlato, novac i dokumenta. Ko je imao davao je. Dva četnika su zatim uveli jednu djevojku koju nisam poznavala. Bila je sva mokra i iscrpljena. Pala je na pod autobusa. Kada je autobus krenuo, prišla sam joj i ponudila joj da sjedne. Ona je plakala i rekla: 'Ubijte me! Silovana sam!'

I ja sam plakala od žalosti za tom djevojkom. Prišla je neka njena poznanica i ona se do kraja puta brinula o njoj.

Stigle smo do Kladnja, a zatim na aerodrom Dubrave kod Tuzle. Poslije dva dana našle smo svoje porodice."⁴

5.N.N, rođena 1947. godine u Podžeplju, opština Han-Pijesak. Udata i živjela u selu Bajramovići, opština Srebrenica do pada Srebrenice

"11. jula 1995. godine iz sela Bajramovići sa mužem i tri sina starim od 20 do 24 godine krenula sam šumom prema Tuzli. Na samom izlasku iz sela počele su da padaju granate. Bilo je mnogo ranjenih i poginulih. Stigli smo u selo Kamenice gdje su nam četnici postavili zasjedu. Nastala je panika. Ponovo je počelo granatiranje i bacanje bojnih otrova. Tu su mi ranjena dva sina. Jedan je ranjen u lijevu nogu. Moj muž i ja smo ga previli. Drugi je ranjen u predjelu lijevog plućnog krila, pao je i nije više mogao ići. I njega smo previli, stavili na sebe i krenuli dalje noseći ga. Treći sin se u panici odvojio od nas. Više ga nismo vidjeli.

Samo što smo krenuli dalje ponovo je nastala panika. Od silnog granatiranja opet mnogo mrtvih i ranjenih. U panici nismo znali šta dalje. Tu smo se zadržali. Bila je to livada u blizini sela Sandići. Muž Hasan je otišao na potok da donese vode da se napijemo i rashladimo ranjene sinove. Pošto je bilo mnogo žednih ranjenika, voda koju je donio nije bila dovoljna za sve, tako da je ponovo otišao na potok. Nije se vratio, a moji sinovi nisu mogli ići dalje, tako da smo tu prenoćili.

13. jula ujutro četnici su nas pozvali da se predamo. S obzirom da su mi djeca bila ranjena, nisam imala drugog izbora nego na predaju. Nekako smo dobili snage i sišli na jednu livadu u blizini asfalta u selu Sandići i predali se. Tu u blizini bila je neka kućica u koju sam sa sinovima ušla ne znajući šta će nam se desiti. Bilo je tu još mnogo našeg naroda, prepoznala sam dvojicu braće iz Kutlića, Abida i Arifa, Hasiba iz Rogatice i još ljudi kojim ne znam imena.

Dok smo čekali na livadi u Sandićima mnogo ljudi koji su se predali je odvojeno od strane četnika i odvedeno u nepoznatom pravcu. Rekli su im da ih tamo negdje čekaju autobusi koje ja nisam vidjela. Jedan čovjek je pokušao pobjeći sa te livade. Četnici su ga ubili rafalom.

⁴ "Samrtno ljeto u Srebrenici" - Tuzla 1998.

U međuvremenu je naišao kamion iz pravca Potočara koji je prevozio žene i djecu. Četnici su ga zaustavili i nama rekli da se penjemo na isti. I ja sam se sa svoja dva ranjena sina popela na kamion koji je krenuo prema Tišći. Nadali smo se da ćemo biti spašeni. Po dolasku u Tišću četnici su odveli moja dva ranjena sina. Vidjevši da mi odvođe djecu onesvijestila sam se, tako da nisam vidjela gdje su ih odveli. Kada sam se osvijestila krenula sam sa ostalim ženama i djecom pješke prema Kladnju u nadi da će mi makar treći sin i muž stići do slobodne teritorije i Tuzle. Moja nada bila je uzaludna. Od tada pa do danas ja o njima ništa ne znam.

Danas živim sama u Tuzli i još uvijek se nadam da će se pojaviti neko od četiri nestala člana moje porodice.”⁵

6.N.N, rođena 1951. godine u Srebrenici, rat preživjela u Srebrenici

“11.07.1995 u 14:30 sati sam sa mužem stigla u Potočare. Već je u krugu fabrike bilo hiljade ljudi. Dvije noći sam provela na otvorenom. Vidjela sam Ratka Mladića koji je stigao u bazu 12.07.1995. godine. Odvajao je muškarce od žena. Majke su vrištale i nisu dale svoje sinove. Moj muž je 13.07.1995. godine u 15.00 sati odveden od mene sa ostalim muškarcima i čak i dječacima od 12 godina.

Bila sam cijelo vrijeme rata u Srebrenici. Život je bio izuzetno težak. Bilo je jako puno izbjeglica. Oko Srebrenice su se nalazili tenkovi JNA tako da su nas svakodnevno gađali. Pored JNA u Srebrenicu su dolazile i ostale paravojne formacije kao što su arkanovci, šešeljevci, Vukovi sa Drine, crvene beretke. 01.07.1995. godine počela je srpska ofanziva na Srebrenicu. 10.07. sve izbjeglice koje su živjele u Srebrenici su napustile grad i krenule prema vojnoj bazi u Potočarima. Autohtono stanovništvo Srebrenice ostalo je u gradu. Ja sam ostala u mojoj kući zajedno sa mojim mužem i sinom. Nadali smo se NATO-intervenciji. 11.jula (utorak) u 14.30 sati morala sam napustiti kuću i sa mužem krenula sam put Potočara. Četnici su već ušli u grad. Krug fabrike akumulatora, gdje se nalazila vojna baza holandskog bataljona je već bio prepun ljudi koji su vriskali, jaukali i zvali u pomoć.

Istovremeno se rađalo dijete na asfaltu pored mene, mnogo ljudi se objesilo, ali je većina bila odvedena od strane četnika. Djevojke su odvodili i silovali.”⁶

---

⁵ “Samrtno ljeto u Srebrenici” - Tuzla 1998.

⁶ Dokumentacija Društva za ugrožene narode za Bosnu i Hercegovinu - broj 97/99.

PET GODINA POSLIJE PADA SREBRENICE

Pet godina nakon pada Srebrenice žene Srebrenice su ostale najveće žrtve. Njih preko 20.000 živi raseljeno u cijeloj Federaciji BiH. Najveći broj njih nastanjeno je na području kantona Tuzla (6.000), Tinja (1.000), Sižje (2.000), Živinice (2.000), Kladanj (1.000), Mihatovići (1.000), Banovići (3.000), zatim Kanton Zenica (3.000), Vozuća (4.000) i Kanton Sarajevo (1.000), Vogošća (7.000), Ilijaš (2.000), Nedžarići (500).

One žive u kolektivnim centrima, privatnim kućama, ili napuštenim srpskim stanovima. Vrlo često u jednoj sobi živi po 11 osoba. Užasno je pogledati tu masu žena koje žive bez svojih muških članova porodice, sinova, muževa, braće.

Već pet godina one traže istinu o svojim najmilijim. One su gledale svojim očima njihovo odvođenje iz Potočara. I ono što su posljednje vidjele, žive sinove, muževe i braću, zadržale su u svom sjećanju kao trunku nade, da su ipak preživjeli.

Ovo držanje za slamku nade bez ikakvog osnova za to bila je karakteristika i Jevreja koji su preživjeli holokaust, što proces saznavanja istine o onome što se doista desilo čini još komplikovanijim. Davanje informacija preživjelim u takvim uslovima je, također delikatno.

Ali, i pored toga žene imaju pravo na istinu. Ako su njihovi najdraži pobijeni, one traže dokaze za to. Nisu dokazi ono što izdaje Međunarodni crveni križ, posmrtnice, koje žene trebaju potpisati. One to s razlogom odbijaju, jer traže dokaze za te posmrtnice, preciznije traže ubijeno tijelo da bi ga mogle sahraniti. Slobodan pristup masovnim grobnicama, te njihovo otkopavanje, je jedini put do istine u rasvjetljavanju sudbine nestalih. Nedopustivo je to što je Međunarodni crveni križ tek godinu i pol dana nakon pada zaštićene zone Srebrenica formirao radnu grupu za traženjem nestalih. Jako puno vremena se izgubilo, a vrlo malo se postiglo u rasvjetljavanju sudbine nestalih.

Do sada je otkopano 5.350 posmrtnih ostataka Srebreničana. Oni leže u plastičnim kesama u tunelu u Tuzli i komemorativnom centru u Visokom. Proces identifikacije teče veoma sporo i vrlo je skup. Američki tim ljekara za ljudska prava radio je više od godinu dana na procesu identifikacije i potrošio je 1.200.000 dolara, a identificirao je samo 53 žrtve. Internacionalna komisija za traženje nestalih osoba na čijem čelu

je bivši senator Bob Dol formirala je novi tim za identifikaciju i uzimanje DNK analiza. Dato je 4 miliona dolara za osnivanje i opremanje Instituta i laboratorije u Sarajevu i Tuzli tako da će se DNK analiza moći obaviti u zemlji. Ali sve je to veoma sporo, mnoge žene su već umrle i postavlja se pitanje kome će se te informacije DNK analize saopćiti.

I pored toga što žene Srebrenice uporno traže istinu o svojim najdražim često dožive šok kada im se ona saopćiti.

Tako je bilo i sa Kadom Hotić koja je preživjela užas Srebrenice i Potočara. Nije joj bilo lako kada su joj iz ICMP pokucali na vrata i pozvali je da dođe u Visoko u Komemorativni centar radi identifikacije. Evo šta nam je izjavila:

“Ja sam počela da drhtim. U sebi sam imala potajnu nadu da su moj muž, kao i sin živi. Ne znam šta sam govorila, neke nepovezane riječi. Rekli su mi da su našli dio trenerke moga muža. Ja sam pitala da li je u trenerci ostala bar jedna kost. Sjeli smo u auto i krenuli prema Visokom. Groznica nije prestala. Ruke su mi se toliko tresle da sam ih morala pokriti tašnom. Sjećala sam se šta sam preživjela.

‘Preživjeli smo teške patnje. Kakva je to borba za opstanak i preživljavanje bila možda može reći činjenica da sam sedam puta pješice išla u Voljavicu i druga sela po hranu. Pješačila bih po dva dana kako bi kući donijela dvadesetak kilograma kukuruza. O stalnoj opasnosti od granata i bombi nije potrebno ni govoriti.

11. jula 1995. godine oko podneva u stanu na Baratovoj bili smo moj muž, brat i snaha sa djecom i ja kada je utrčao moj sin i pitao nas šta čekamo. – Evo ih silaze s brda u grad, hoćete li da vas pokolju?

Kad smo izašli na ulicu granata je pala u blizini. Morali smo se skloniti, a onda ponovo krenuti u pravcu Potočara. Negdje kod benzinske pumpe, muškarci su se odvajali u pravcu šume. U čitavoj gužvi bila sam zaboravila da se pozdravim sa sinom Okrenula sam se i vidjela ga kako se udaljava. Uspjela sam ga dozvati i reći: – Samire, sretno sine!

On se okrenuo i samo mi mahnuo rukom. Njegov profil i podignuta ruka je jedina slika s kojom i danas živim.

Žurili smo dalje prema Vezionici i bazi UN. Tamo nam nisu dozvolili da uđemo u krug UN, da bi masa naroda nasilno provalila preko kapije i ograde. Vojnici UN su se u panici počeli povlačiti prema Potočarima. Narod se počeo kačiti na kamione. Tri granate su pale u i oko baze. Primijetila sam da su NATO-avioni nadlijetali Srebrenicu. Na tren sam odahnula, pomislivši, bar ćemo živi doći do Potočara.

U Potočarima sam sa porodicom bila u krugu fabrike za pocinčavanje. Nismo mogli zaspati jer su granate padale u okolini. Ujutro oko 9 sati, prevodioci su nas obavijestili da će srpski vojnici ući među nas i da se ne trebamo bojati jer će oni tražiti samo neke informacije. Sjedili smo u grupi, muž Sead, brat, snaha i dvije kćerke bratove i ja i šutjeli smo. Nismo imali snage za priču. Svako je bio sa svojim mislima i strepnjom. Nisam osjećala ni glad, ni žeđ, ni vrućinu. Bila sam bez nade da ću preživjeti, ali

i bez volje da preživim. Jedino olakšanje mi je došlo kad je neko pronio vijest da su muškarci preko šume bezbjedno stigli do slobodne teritorije. Mnogo kasnije, saznaću da je to bila laž.

Negdje oko 11 sati četnici su počeli šetati između nas. Mene je poznao komšija (stariji Gargijin sin) i pitao me da li ga poznajem. Rekla sam da je prošlo puno vremena, i da je on narastao. Drugi me isto pitao da li ga poznajem i onda je rekao da je on sin Srećka sa Soločuše. Pitali su me gdje su mi muž i sin. Odgovorila sam da je muž tu, a za sina ništa ne znam. O svemu su zapravo bili dobro obavješteni, ali su nas samo provocirali. Na kraju su mi rekli da se ne brinem, jer ću stići na slobodnu teritoriju.

Oko 17 sati toga dana četnici su mi odveli brata Ekrema. Ubrzo se vratio po jaknu i rekao nam je da ga ništa ne pitamo. Otišao je ne osvrćući se. Nismo se ni oprostili. Njegova kćerka Sabina je samo lila suze. Mi smo je tješili, ali ni sami nismo mogli prestati plakati. Drugu moć su nas sabili jedne uz druge. I danas, kada se sjetim te noći, u meni se javlja neka zebnja i strah. Vidjela sam vojnike UN kako šetaju između nas. Tada sam osjetila neko olakšanje, misleći da nas oni čuvaju. Umor me savladao i bila sam u polusnu. Odjednom vrisak i krikovi ljudi. Trgla sam se. Oko mene je nastala vrisaka. Pokušavala sam smiriti neke žene misleći da su ti krikovi s kasete.

Malo se stišalo, a onda se čulo pomaganje jedne žene: – Ljudi, UNPROFOR-ci nam kolju djecu. Eno zaklaše moje dijete!

Mislila sam da je žena dobila nervni slom. Ali, nažalost, stvarno su joj zaklali trinaestogodišnjeg sina, samo ne UNPROFOR-ci, nego četnici u UN uniformama. To smo ujutro i saznali. Jauci i vrisak su se više puta ponavljali tokom noći. Četnici su odvodili djevojke, mlađe žene i dječake. Prenosili smo šapatom, od uha do uha, jedni drugima šta se zbiva.

U ranu zoru 13.jula probudila sam muža i krenuli smo prema parkiranim vozilima koje su četnici odredili za transport. Rekla sam da ovakvu noć više neću moći preživjeti. Probili smo se do rampe na izlazu. Kada smo prešli rampu, kao da sam dobila novu volju i nadu za život. Mislila sam da smo spašeni. Muž, bratove kćerke, snaha i ja krenule smo prema autobusima. Međutim, tri – četiri autobusa do rampe bila su zatvorena. Iz jednog autobusa vozač nas je zovnuo. Pošli smo na tu stranu ubrzanim koracima, ali jedna grupa četnika u crnim odijelima zaustavila je moga muža. Odgurnuo ga je jedan s puškom u ruci i on je brzim korakom, sav u šoku, krenuo na drugu stranu. Nije se ni okrenuo. Bez riječi sam gledala za njim. Otišao je prema grupi muškaraca okupljenih na livadi pored Fabrike akumulatora. Taj događaj me vratio u ponor. Bila sam potpuno izgubljena za prostor i vrijeme u kojem se nalazim. Kada je vozač autobusa uključio, pa isključio muziku, mozak mi je proradio.

U Kravici sam vidjela kolone zarobljenika s obje strane ceste. Negdje oko Konjević-Polja, na livadi s desne strane, zarobljenici su klečali na koljenima sa rukama iza vrata. Nisam smjela ni zagledati puno iz straha da ne bi vidjela sina ili brata Mustafu s kojim se nisam ni vidjela

na rastanku. Potajno sam se nadala da će možda muškarce iz Potočara evakuisati na kraju.

Kada sam stigla u Tuzlu, nikoga od svojih nisam zatekla. Obilazila sam bolnice, raspitivala se na raznim mjestima, ali ni o jednom nisam dobila informaciju. Nadu nisam izgubila i još uvijek ih očekujem, jer ne može biti istina da mi je rat uzeo sina, muža i dvojicu braće. Ponekad me uhvati panika da možda ni za njih neću ništa saznati, kao što nisam saznala ni za oca koji je nestao u aprilu 1945. godine u II svjetskom ratu.'

Preživljavala sam ponovo posljednje sate naše tragedije. Muž je u kući bio u trenerci. Kada su četnici sa svih strana ušli u grad morali smo na brzinu napustiti kuću. Muž je obukao nove cipele. Ja sam ga opomenula da ne oblači nove cipele na šta mi je on odgovorio: 'Vidiš da je rat, ko zna da li ću više moći kupiti takve cipele.'

Kada je muža prepoznala po trenerci i tim cipelama.¹

---

¹ Dokumentacija Društva za ugrožene narode za Bosnu i Hercegovinu, broj 78/99.

11. juli 2000. godine u Potočarima
Izveštaji štampe o održavanju komemorativnog skupa
u Potočarima

Kofi Anan:
Moramo zapamtiti pouke iz Srebrenice

Generalni sekretar UN Kofi Annan izrazio je žaljenje zbog masakra u Srebrenici, čija se peta godišnjica obilježava u naselju Potočari kod Srebrenice.

Jedanaestog jula 1995. godine snage bosanskih Srba zauzele su srebreničku enklavu, koju su UN bile proglasile "zaštićenom zonom". U danima nakon pada Srebrenice najmanje sedam hiljada bošnjačkih muškaraca razdvojeno je od njihovih porodica i ubijeno.

Anan je izjavio da je od vitalne važnosti zapamtiti pouke iz Srebrenice i razraditi mjere kako bi se takve tragedije u budućnosti spriječile.

Generalni sekretar Svjetske organizacije također je kazao da će tragedija Srebrenice zauvijek ostati upisana u historiji UN, koje su preuzele odgovornost za pad enklave, ali i ukazale na odgovornost ključnih zemalja članica.

Masakr u Srebrenici smatra se najgorim zvjerstvom počinjenim u Evropi od Drugog svjetskog rata.

**Poruka ambasadora Evropske unije
– francuska ambasada –**

Povodom pete godišnjice strašnog događaja u Srebrenici, ambasadori zemalja članica Evropske unije zastupljeni u Sarajevu žele da iskažu sućut sa Udruženjem majki Srebrenice i Žepe, sa porodicama žrtava i preživjelim. Šefovi evropskih misija žele ponovo iskazati svoju odlučnost da vide odgovorne za ove zločine uhapšene i osuđene. Oni još jedanput potvrđuju nezastarivo pravo na povratak izbjeglica i raseljenih lica, stoji u saopćenju iz francuske ambasade.

Američka ambasada:
**Insistiramo da odgovorni budu dovedeni
pred lice pravde**

Povodom pete godišnjice pada Srebrenice, koji je rezultirao masakrom nezapamćenim u Evropi od vremena holokausta, vlada Sjedinjenih Američkih Država izražava svoje duboko žaljenje svim žrtvama Srebrenice.

Ponovo potvrđujemo našu predanost pronalaženju nestalih, osiguravanju odgovarajućeg ukopa posmrtnih ostataka onih koji su ubijeni i insistiramo da svi odgovorni za tragediju Srebrenice budu dovedeni pred lice pravde, navodi se u saopćenju.

Haški tribunal:
**Pravo pomirenje nemoguće dok se
odgovorni za masakr ne osude**

Masakri izvršeni nakon pada Srebrenice najveći su zločin počinjen tokom rata u bivšoj Jugoslaviji i stoga im ured tužitelja Međunarodnog tribunala posvećuje značajan dio istražiteljskih napora, rekao je zamjenik glavnog tužitelja Graham Blewitt, povodom pete godišnjice pada srebreničke enklave u ruke vojske bosanskih Srba.

Odmah nakon masakra, u julu 1995. godine, u ured tužitelja počeli su stizati izvještaji o zločinu i započela je istraga. Uoči potpisivanja Daytonskog sporazuma, koncem te godine, tužiteljstvo je objavilo optužnicu protiv Radovana Karadžića i Ratka Mladića za zločine u Srebrenici. "Oni su bez sumnje najodgovorniji za Srebrenicu", napominje Blewitt. Dok u vezi sa izvođenjem Karadžića pred Tribunal tužitelj izražava optimizam, povodom Mladića primjećuje da je "nešto teže prognozirati kad će se to dogoditi, jer je ključ problema u Beogradu". No, za to je potrebno "strpljenje i trud", kaže Blewitt i dodaje: "A mi ćemo sigurno učiniti sve što je u našoj moći" da optuženi budu izvedeni pred sud.

Istraga još traje. "Forenzička ispitivanja i ekshumacije provodeći na svake godine i nastaviti će se i ove", podsjeća tužitelj. Do kraja 2000. godine sve će istražiteljske aktivnosti haškog tužiteljstva u BiH biti koncentrirane na Srebrenicu. "Sada smo se usredtočili na pokušaje bosanskih Srba da sakriju dokaze o onom što se dogodilo ... no dosad

smo bili prilično uspješni u otkrivanju sekundarnih grobnica“ u koje su prebacivana tijela žrtava prvobitno sahranjena blizu mjesta egzekucija, pojasnio je Blewitt.

Blewitt najavljuje da će još dosta osoba biti optuženo za zločine u Srebrenici i da će im se suditi pred Haškim tribunalom.

“Pravo pomirenje u Bosni i Hercegovini neće biti moguće dok se ljudi odgovorni za taj masakr ne nađu pred licem pravde“, zaključio je tužitelj.

SNS RS o komemoraciji u Srebrenici

Skup visokog rizika koji je ispolitiziran

„Srpski narodni savez RS (SNS RS) smatra da je komemoracija žrtvama Bošnjacima u Srebrenici skup visokog rizika i da je dobrim dijelom ispolitiziran“, izjavio je potpredsjednik stranke Branislav Lolić. Prema njegovim riječima, takav način odavanja počta poginulim u ratu nije baš dobronamjeran.

„Mislimo da u ovakvoj uzavreloj situaciji u BiH treba izbjegavati sve elemente koji mogu dodatno ispolitizirati situaciju, posebno što se zna da je bezbjedosa situacija na ovim prostorima već dodatno iskomplikovana“, istakao je Lolić.

Izrazivši nadu da će pripadnici MUP RS „osigurati bezbjednost na najbolji način“ potpredsjednik SNS je dodao da se „ovakvim i sličnim skupovima dodatno odvlači energija policije od rješavanja brojnih nerazjašnjenih slučajeva ubistva, pokušaja ubistva i drugim terorističkim aktima.“

Konstatirajući da je „normalno da svi imaju pravo posjete svojim grobovima“, Branislav Lolić je rekao „da se ipak ne smije desiti da se ti skupovi pokušaju ispolitizirati“.

Crnogorski mediji o Srebrenici

Optuženi za genocid su još na slobodi

Mediji u Crnoj Gori podjećaju da se navršilo pet godina od „najvećeg pojedinačnog zločina u Evropi od Drugog svjetskog rata“ – od ulaska Vojske Republike Srpske u Srebrenicu, gdje su do 18.jula vojnici pod komandom generala Ratka Mladića organizovano i sistematski ubili oko 8.000 bošnjačkih muškaraca i dječaka, a oko 30.000 žena i djece deportovano je za dva dana.

„Srebreničke majke se ne mire sa gubitkom“, naslov je teksta koji je nezavisni dnevnik „Vijesti“ objavio u jučerašnjem broju, preuzimajući Rojtersov članak u kome o srebreničkoj tragediji svjedoče žene i majke iz Srebrenice.

Državni dnevnik „Pobjeda“ pod naslovom „Pet godina od masakra u Srebrenici“ u izvještaju iz Haga piše o „Zločinu za pamćenje“. Prema navodima tog teksta za zločine o Srebrenici do sada je samo osuđen Dražen Erdemović, dok su optuženi za genocid srpske vođe Radovan Karadžić i Ratko Mladić još uvijek na slobodi.

Državni radio i televizija Crne gore u informativnim emisijama, također, podsjećaju na užasan zločin koji se prije pet godina dogodio u Srebrenici.

Izvod iz govora Reis-ul-ulema Mustafa ef. Ceric

Da tuga bude nada, da kazna bude pravda

Ovdje smo došli ne da sudimo, ali ni da oslobađamo. Ovdje smo da se vidi da nismo i da nećemo zaboraviti grijeh ukaljane duše. Došli smo ovdje ne da se svetimo, ali ni da praštamo. Ovdje smo da se zna da nismo i da nećemo odustati od pravde. Ovdje smo da slušamo one koji su zvali upomoć i nebo i zemlju, i dan i noć, i riječ i moć da se oduzme mač od onih koji ubijaše i kad bijaše dan i kad bijaše noć... Molim te, Bože, da tuga bude nada, da kazna bude pravda, da majčina suza bude posjetnica da se više nikada i nikome ne ponovi Srebrenica.

Srebrenica – 2003/2004

Sa mrtvima u Srebrenicu se vraćaju i živi

U Srebrenici je prema popisu stanovništva iz 1991. godine živjelo 37.211 stanovnika. Od toga je 72,88 odsto bilo Bošnjaka, 25,21 odsto Srba i 1,91 odsto ostalih.

Preko 10.000 stanovnika opštine Srebrenica je tokom rata ubijeno, dok ih je protjerano sa svojih ognjišta preko 18.500. Većina ubijenih, prognanih i raseljenih, čak 90 odsto bili su Bošnjaci. Trenutno u Srebrenici živi 8.500 stanovnika, uglavnom srpske nacionalnosti što čini svega oko 25 odsto predratnog broja stanovnika. Oni su skoncentrisani u tri velike mjesne zajednice: Srebrenica, Skelani i Potočari u kojima je prije rata živjelo 53,29 odsto stanovnika, a danas u ovim mjesnim zajednicama živi čak 80,92 odsto ukupnog broja stanovnika.

Nakon polaganja kamena-temeljca za izgradnju Memorijalnog centra za ubijene srebreničke žrtve od jula 2001. godine u Srebrenicu i okolna sela počeo je povratak onih koji su uz užasne zločine jula 1995. godine bili prognani. Među povratnicima najviše je starijih žena, majki, koje žele da budu u blizini groblja pri Memorijalnom kompleksu u Potočarima kako bi učenjem Fatihe odale poštu ubijenim sinovima.

Upravo prvi masovan povratak u Srebrenicu bio je povratak mrtvih. To se dogodilo 31. marta 2003. godine kada je izvršen ukop 602 ekshumirane i identificirane žrtve čiji su posmrtni ostaci pronađeni u oko 100 masovnih grobnica između Srebrenice i Kladnja.

Od preko 10.000 ubijenih Srebreničana do danas je ekshumirano 6.500 čiji se posmrtni ostaci nalaze u plastičnim vrećama lagerovani u Komemorativnim centrima u Visokom i Tuzli i čekaju obradu putem DNA za proces identifikacije.

Do danas se u Srebrenicu vratilo oko 1.000 starijih osoba, pretežno žena i djece. Većina njih žive u šupama, podrumima ili ruinama vlastitih kuća. Jer od 5.000 porušenih kuća do danas je na području Srebrenice obnovljeno oko 200 kuća što je veoma malo. U svim selima oko Srebrenice

tokom napada Radovana Karadžića i generala Ratka Mladića porušene su sve kuće, uništene su putne komunikacije, električni vodovi i gradski vodovod. U samom gradu nema ulične rasvjete, nema pitke vode, i stanovništvo ovog tužnog grada koristi za svoje potrebe samo jednu javnu gradsku česmu. Povratnici u selima koriste vlastite bunare čija ispravnost nije ispitana.

Srebrenica danas djeluje sablasno sa razorenim kućama, polupanim prozorima, bez radnji sa osvijetljenim izlozima, bez mogućnosti da se kupe najpotrebnije živežne namirnice ili kućanski aparati, grad je pun smeća koje se nije odvozilo od početka rata.

Predstavnici međunarodne zajednice (SFOR, OHR, OSCE) napustili su grad i preselili svoje urede u susjedni Bratunac. SFOR baza udaljena je od Srebrenice oko desetak kilometara, a SFOR vojnici prisutni su u gradu samo do petnaest časova poslije podne nakon čega se povlače u svoju vojnu bazu.

U gradu je prije rata postojala jedna bolnica. Danas, u jednom dijelu te bolnice smješteni su Srbi koji su izbjegli iz Federacije (Vakuf, Ilijaš, Bugojno) dok drugi dio funkcioniše kao Dom zdravlja. Bošnjaci, povratnici nemaju mogućnosti da se liječe u ovom Domu zdravlja. Njima medicinske usluge pruža jedan ljekar koji jedanput sedmično dolazi iz Tuzle. Te usluge se odnose na mjerenje krvnog pritiska i neke laganije intervencije, ali za sve ozbiljnije preglede ili liječenje Bošnjaci – povratnici moraju tražiti na području Federacije.

Pitanje školovanja djece je jedno od najbolnijih problema. Povratnička djeca moraju da uče po nastavnom programu RS u kojem je Radovan Karadžić, protiv koga je Tribunal u Den Hagu prije osam godina podigao optužnicu za zločine protiv čovječnosti, junak srpskog naroda. Samo dvoje bošnjačke djece pohađaju srednju školu. Jedna majka nam se požalila na užasnu diskriminaciju prema njenoj djeci. Kada je željela da upiše svoju djecu u jedinu srednju školu koja egzistira na području Srebrenice, direktor te škole joj je odgovorio da ne može primiti i njezinu djecu pošto po odluci Savjeta škole mogu da prime samo dva učenika nesrpske nacionalnosti a ta dva učenika već pohađaju nastavu, prema tome taj broj je već ispunjen.

Iako postoji sloboda kretanja do Srebrenice nema ni jedne autobuske linije. Postoji samo dva puta sedmično SFOR linija Sarajevo – Srebrenica, Tuzla – Srebrenica i obratno ali se svi putnici moraju prijaviti nekoliko dana ranije u SFOR bazu u Sarajevu ili Tuzli da bi bili stavljeni na listu kao potencijalni putnici za Srebrenicu. Autobuska komunikacija između Srebrenice i okolnih sela također ne postoji i ona se odvija jedino putničkim automobilima, kamionima ili konjskom zapregom.

Majke Srebrenice ponovo napuštene i zaboravljene

Povratkom u Srebrenicu preživjele žrtve najstrašnijeg zločina na kraju dvadesetog vijeka po drugi put prepuštene su same sebi, zaboravljene i napuštene od cijelog svijeta. Život u porušenim kućama, šupama i podrumima bez struje i vode sa penzijom od 70 eura ili bez ikakvih primanja je veoma težak. Povratnice žive između stalnog straha od provokacija i borbe za golo preživljavanje.

Emina Begović (55 godina stara) vratila se u Srebrenicu u septembru 2002. godine u djelimično obnovljenu kuću u Gornjim Potočarima. Ona je padom Srebrenice izgubila sve muške članove familije. Živi sa kćerkom, koja studira medicinu u Sarajevu. Ona nam se žalila na stalne provokacije kojima je izložna od strane Srba koji zapravo nisu iz Srebrenice. Dolaze noću, izvikuju pogrdne riječi, udaraju na vrata, bacaju kamenje na prozore tako da mora često da mijenja razbijena stakla. Ova nesretna žena uzaludno je pozivala domaću policiju koja se nije odazvala na njezine pozive niti je išta poduzela da otkrije počinioc. U panici bila je prinuđena da zove policiju u Sarajevu i tek nakon toga reagovala je policija Srebrenice.

Kao "dobrodošlica" onima koji se vraćaju u Srebrenicu na ulazu u naselju Konjević Polje već nekoliko mjeseci na kući povratnika Osmanović Mehe stoji ispisana prijetnja "Nož, žica, Srebrenica". Nepodnošljivo je to što ovim putem svaki dan idu SFOR vojnici i još ništa nisu poduzeli da se uhapsu počinioci ovih prijetnji.

Žalila nam se također i Fatima Salihović (68 godina stara) na stalne provokacije i uznemiravanja. Ona se vratila prije godinu dana i živi sama u vlastitoj šupi dok u njezinoj velikoj kući žive Srbi iz Vakufa. I ona je izgubila sve muške članove familije. Njezina penzija iznosi 70 eura mjesečno. Pored toga što živi u bijedi i siromaštvu, bez struje i vode ona je izložena svakodnevnim šikaniranjem i zastrašivanjem čiji je cilj da ona odustane od povratka kako bi njezina kuća pripala onima koji su se bespravno uselili u nju.

Remzija Delić (60 godina stara) koja je također izgubila sve muške članove familije vratila se sa kćerkom i živi kao podstanar kod jedne druge povratničke familije čekajući da joj se obnovi porušena kuća. Ova krhka i hrabra žena pokazuje izuzetnu odlučnost u svojoj namjeri da ostane u Srebrenici. Ona kaže: "Mogu provocirati koliko god hoće, ali me ne mogu zaplašiti, ja želim da živim ovdje u Srebrenici i nigdje drugo."

Ševala Memišević vratila se prije godinu dana u djelimično obnovljenu kuću. Pored svih nevolja koje je padom Srebrenice morala da preživi ova žena se uz sve povratničke probleme mora da bori sa bolešću 19 godišnje kćerke koja je potpuno nepokretna. Ona živi od socijalne pomoći od 32 eura, a samo pelene koje su joj potrebne za kćerku koštaju 20 eura mjesečno.

Jedinu pomoć ovim majkama – povratnicama pruža udruženje "Srebreničke majke" sa sjedištem u Srebrenici, čija se predsjednica Hatidža Mehmedović vratila u oktobru 2002. godine. Ona je 11.jula 1995. godine izgubila dva maloljetna sina, zatim muža i sve ostale muške članove familije. Vratila se u vlastitu kuću u Srebrenici u kojoj je našla par dragih uspomena njezine djece, školsku svesku iz fizike, slomljenu skiju i jednu fotografiju mlađeg sina Almira. Za kuću je posebno vežu tri bora koja je u dvorištu zasadio njezin stariji sin. Borovi su u međuvremenu narasli i djeluju veoma raskošno. Zaljevanje i njegovanje ovih borova, koji simbolično predstavljaju dva sina i muža, za Hatidžu Mehmedović postalo je smisao života. Najteže joj ipak pada što svaki dan susreće zločince koji su odveli njene i sinove drugih majki. "Naše djece nema, a oni se slobodno kreću i do danas ih niko nije uhapsio", kaže nam sa tugom u očima ova majka.

Povratnicima niko ne garantira ličnu sigurnost. Ratni zločinci, koji su 11. jula 1995. godine učestvovali u selektiranju ljudi i masovnim egzekucijama u kojima je ubijeno preko 8.000 ljudi, još uvijek se slobodno šecu i predstavljaju opasnost za povratnike.

Zato ovi ljudi i žene sa prvim mrakom zatvaraju se u kuće ili podrum. Oni žive u stalnom strahu od provokacija jer lokalna i međunarodna policija ne čine ništa da zaštite ove ljude. Ono što je ovim ljudima potrebno je formiranje mješovitih patrola policije koje bi bile prisutne u naseljima i selima u kojima žive povratnici. Prisustvo policije je veoma važno i zbog činjenice da povratnici čisteći dvorišta i bašte često otkrivaju posmrtno ostatke ubijenih Srebreničana u masovnim grobnicama koje su locirane na njihovim imanjima. Tako su prije kratkog vremena povratnici u selo Glogova, koje se nalazi između Srebrenice i Bratunca, pronašli novu masovnu grobnicu iz koje je izvađeno 25 posmrtnih ostataka srebreničkih žrtava. To je već treća masovna grobnica pronađena na ovom lokalitetu.

*Svim relevantnim političkim institucijama Evropske unije,
Njemačke kao i predstavnicima međunarodne zajednice
u Bosni i Hercegovini*

APEL DRUŠTVA ZA UGROŽENE NARODE

**i Sabine Christiansen, Marek Edelman, Ralph Giordano,
Prof. Juergen Habermas, Prof. Walter Jens, biskupkinje Maria
Jepsen, Dr. Christan Schwarz-Schilling, Hermann van Veen,
Dr. Hans Jochen Vogel**

Povodom prvog ukopa posmrtnih ostataka 602 žrtve masakra u
Srebrenici, 31.marta 2003. godine

31. marta 2003. godine u Potočarima kod Srebrenice biće ukopane 602 do sada identificirane žrtve masovnih egzekucija 11.jula 1995. godine. Tada je u i oko Srebrenice kao i na mjestu izgradnje današnjeg Memorijalnog centra od strane komandosa generala Mladića ubijeno oko 8.000 bošnjačkih mušakaraca i dječaka i zatrpano u masovne grobnice. Od tada do danas su iskopani posmrtni ostaci od oko 6.500 žrtava.

Danas, skoro osam godina nakon najstrašnijeg ratnog zločina u Evropi poslije Hitler i Staljina, preživjeli građani Srebrenice žive rasuti po mnogim zemljama i mnogim kontinentima. Glavni odgovorni Radovan Karadžić i Ratko Mladić još uvijek su na slobodi. Njihova Srpska Demokratska Stranka (SDS) dominira dijelom Bosne koji je pod srpskom kontrolom i koji obuhvata 49 odsto ove zemlje.

Srebrenica je danas mrtav grad. Trenutačno u Srebrenici živi 8.000 pretežno osiromašenih Srba i 500 bošnjačkih povratnika. Opštinska bolnica kao i sva industrijska preduzeća su zatvorena. Međunarodne organizacije su napustile grad. I pored toga se dodatnih 4.000 preživjelih Bošnjaka odvažilo na povratak u okolna sela bivše UN-zaštićene zone. To su pretežno teško traumatizirane majke i udovice sa djecom. Kao u gradu tako i u okolnim selima opštine oni žive u ekstremnom siromaštvu i svakodnevnom strahu od prijetnji i šikaniranja od strane vlasti i pojedinaca ovog srpskog entiteta.

Ovih oko 4.000 povratnika – seljaka nema nikakva primanja, a u šupama i pod šatorima više životare nego što žive: bez vode, bez struje, bez poljoprivrednih alatki, bez stoke. Za najveći dio djece škole se nalaze

nedostižno daleko. Napadi od strane srpskih ekstremista na bošnjačke povratnike se ne istražuju, a počinioce ne bivaju kažnjeni.

Nizozemska vlada je prošle godine zbog svoje suodgovornosti za tragediju Srebrenice dala ostavku. Evropa je odgovornost za preživjele delegirala na počinioce. Navodno je za Srebrenicu osigurana pomoć u milionskim iznosima, ali žrtve od toga nisu profitirale. Oni se osjećaju napuštenim od cijelog svijeta.

Evropske vlade moraju konačno preuzeti odgovornost za svoj propust u julu 1995. godine. Dopustile su da UN zaštićena zona Srebrenica padne u ruke srpskih trupa. Sada bi se barem trebali pobrinuti

– da odgovorni ratni zločinci budu uklonjeni sa funkcija u ustanovama opštine Srebrenica, a da glavni odgovorni ratni zločinci Radovan Karadžić i Ratko Mladić budu uhapšeni i izručeni Međunarodnom sudu za ratne zločine u Den Hagu.;

– da se Srebrenica po primjeru Brčkog* proglasi distriktom u kojem bi obje etničke grupe, Bošnjaci (prije rata 74,8 odsto) i Srbi (prije rata 25,2 odsto) bili jednakopravni i koji bi bio pod nadležnošću centralne vlade;

– da budu inicirani međunarodni programi za obnovu i pokretanje privrede u distriktu te da podjela odobrenih sredstava bude pod nadzorom neovisnih međunarodnih eksperata.

Društvo za ugrožene narode
odjeljenje za Bosnu i Hercegovinu
Srebrenica / Sarajevo, 31. marta 2003. godine

Saopćenje za štampu

U Potočarima obavljen ukop 602 identificirane srebreničke žrtve:
Za majke, rodbinu i prijatelje ovo je najpotresniji dan nakon
pada Srebrenice

Društvo za ugrožene narode
odjeljenje za Bosnu i Hercegovinu

Danas je u Memorijalnom centru u Potočarima (pet km od Srebrenice) mjestu gdje su jula 1995. godine Srebreničani bili zatočeni, žene i djeca odvajani, a muškarci od 10 do 80 godina odvedeni na nekoliko lokaliteta gdje su masovno egzekutirani, obavljena sahrana 602 identifikovane srebreničke žrtve. Padom UN "zaštićene zone" Srebrenica u nezapamćenom egzodusu nestalo je više od 10.000 osoba za kojima se još uvijek traga. Od ukupnog broja nestalih iz stotinjak masovnih grobnica do sada je ekshumirano oko šest i po hiljade posmrtnih ostataka. To su uglavnom dijelovi tijela, bez lobanja, jer su srpske snage želeći sakriti počinjeni zločin iz jula 1995. godine, prekopavali masovne grobnice i prebacivali dijelove tijela u sekundarne grobnice.

Današnjoj sahrani prisustvovalo je preko 15.000 majki, rođaka i prijatelja ubijenih Srebreničana koji su na mjesto ukopa stigli iz svih krajeva zemlje.

"Za sve nas ovo je najpotresniji dan nakon pada Srebrenice, jer smo postale svjesne da su naši najmiliji mrtvi, da su oni stvarno ubijeni na najbrutalniji način pred očima Zapada koji nije ništa učinio da se taj zločin ne dogodi. Mi majke tražimo da se Radovan Karadžić i Ratko Mladić, ubice naše djece, naših očeva, muževa i braće uhapsu i kazne. Ako to ne učine predstavnici međunarodne zajednice učinit ćemo mi majke, tragat ćemo za ubicama dok smo god žive", rekla je Hatidža Mehmedović, predsjednica udruženja "Srebreničke majke" i koordinatorica Društva za ugrožene narode u Srebrenici, koja je izgubila dva sina, muža, braću i sve ostale muške članove familije.

Među identifikovanim srebreničkim žrtvama danas su ukopani i posmrtni ostaci 17 dječaka u starosti od 10 do 17 godina koje je Ratko Mladić jula 1995. godine selektirao.

Društvo za ugrožene narode
Za ljudska prava – širom svijeta

Saopćenje za štampu

Društvo za ugrožene narode
odjeljenje za Bosnu i Hercegovinu
Sarajevo, 27. marta 2003. godine

Predsjedništvu Bosne i Hercegovine:

Zahtijevamo da se 31. mart – dan ukopa prvih 600 srebreničkih žrtava proglasi Danom žalosti u cijeloj Bosni i Hercegovini

Povodom ukopa prvih 600 srebreničkih žrtava koji će se obaviti 31. marta ove godine, Društvo za ugrožene narode za BiH uputilo je danas zahtijev Predsjedništvu Bosne i Hercegovine da ovaj dan proglasi Danom žalosti na području cijele Bosne i Hercegovine kako bi se žrtvama najvećeg masakra koji se dogodio nakon drugog svjetskog rata odala dužna počast i na taj način olakšale patnje preživjelim članovima familija i njihovim prijateljima.

Padom UN zaštićene zone Srebrenica 11. jula 1995. godine ubijeno je ili se vode kao nestali preko 10.000 civila. Prema dokumentaciji Društva za ugrožene narode za BiH samo u prvoj sedmici od 11. do 18. jula 1995. godine trupe haškog kandidata Ratka Mladića likvidirale su u masovnim egzekucijama preko 7.000 ljudi među kojima je bilo i preko dvije hiljade maloljetnih dječaka u starosti od 10 do 15 godina i pet stotina žena.

Za vlasti RS ukop žrtava masovnih egzekucija u Srebrenici je prilika da konačno priznaju i da se pokaju zbog ovog užasnog zločina, umjesto što ga, minimiziranjem broja ubijenih poriču, istakla je Fadila Memišević, predsjednica DZUN za BiH.

Zahtijevamo da se 31.marta u 11:30 sati početak ukopa obilježi minutom šutnje na prostoru cijele BiH u znak sjećanja na žrtve genocida počinjenog u Srebrenici.

Društvo za ugrožene narode
Za ljudska prava – širom svijeta

Saopćenje za štampu

Društvo za ugrožene narode
odjeljenje za Bosnu i Hercegovinu
Sarajevo, 28. januara 2003. godine

Protest zbog napada u Potočarima: Zahtijevamo hitnu smjenu načelnika MUP Srebrenice

Društvo za ugrožene narode za BiH ogorčeno je zbog najnovijeg napada koji se dogodio u noći između 26. i 27. januara ove godine na gradilištu Memorijalnog kompleksa Potočari kada je grupa razbojnika kamenovala kuću u kojoj je smješteno oko tridesetak radnika koji već tri mjeseca pripremaju teren za ukop preko 10.000 ubijenih Srebreničana.

Ohrabreni činjenicom da lokalna i međunarodna policija do sada ni prstom nije mrdnula da otkrije i uhapsi počinioce bezbrojnih napada na povratnike u Srebrenicu, napadači su ovim vandalskim činom još jednom pokušali da zaustave izgradnju Memorijalnog centra Potočari – spomen obilježja na mjestu gdje se dogodio najveći zločin počinjen nakon drugog svjetskog rata, istakla je Fadila Memišević, predsjednica Društva za ugrožene narode za BiH.

Od lokalne vlasti zahtijevamo brzu i efikasnu istragu kako bi počinioci bili kažnjeni, a od komesara EUP gospodina Svena Frederiksena tražimo da iskoristi svoje ovlasti i konačno smijeni načelnika MUP Srebrenice koji svojim nečinjenjem ohrabruje ovakve napadače uz stalno opstruiranje povratka.

Društvo za ugrožene narode
Za ljudska prava – širom svijeta

Saopćenje za štampu

Društvo za ugrožene narode
odjeljenje za Bosnu i Hercegovinu
Sarajevo, 9. januara 2003. godine

Zaštitite povratnike u Srebrenici – apel IPTF za uspostavu stalnih patrola

Društvo za ugrožene narode za Bosnu i Hercegovinu uputilo je apel komesaru IPTF gospodinu Svenu Frederiksenu da obezbijedi ličnu sigurnost povratnicima u Srebrenicu formiranjem jedne posebne jedinice IPTF koja bi stalno patrolirala u naseljima u kojima ima povratnika. Neprihvatljiva je činjenica da su povratnici, među kojima ima najviše samohranih majki čiji su sinovi, muževi, braća i rođaci padom UN zaštićene zone Srebrenica 1995. godine, na stravičan način ubijeni, svakodnevno izloženi provokacijama, verbalnim i fizičkim napadima te teroriziranju svake vrste od strane istih onih koji su zločine počinili, istakla je Fadila Memišević, predsjednica DZUN za BiH.

Isto tako je neprihvatljivo ponašanje lokalne policije koja ništa ne čini da kazni one koji ugrožavaju ličnu sigurnost povratnika iako su joj njihova imena poznata. Zbog te činjenice povratnici su izgubili povjerenje u lokalnu policiju. Pored svih nedaća koje prate proces povratka kao što su život u šatorima, ruinama, bez struje, bez vode, bez mogućnosti liječenja, bez zaposlenja, obezbjeđenje lične sigurnosti predstavlja važnu kariku ne samo u procesu povratka već i uspostavi trajnog mira.

Od IPTF zahtijevamo da u skladu sa svojim mandatom koji im je dodijeljen u BiH obezbijede efektivnu zaštitu povratnicima i na taj način onemoguće njihovo dalje teroriziranje.

Društvo za ugrožene narode
Za ljudska prava – širom svijeta

Saopćenje za štampu

Društvo za ugrožene narode – internacional
Srebrenica, 16. oktobra 2002. godine

Otvoreno pismo predsjednicima vlada Evropske Unije

Prva Konferencija o ljudskim pravima u Srebrenici
Predstavnici šest evropskih država traže autonomiju
i kraj politike aparthejda

Poštovani gospodine predsjedniče,

pišemo Vam pred kraj naše godišnje konferencije u Srebrenici. Predstavnici naših šest sekcija iz evropskih država sastali su se početkom sedmice na mjestu najstrašnijeg ratnog zločina u Evropi poslije Staljina i Hitlera.

Bili smo gosti onih stotinjak preživjelih žrtava genocida koji su se usudili vratiti u svoj rodni grad i neprohodna sela opštine Srebrenica. Ovi ljudi žive u stalnom strahu od prijetnji i šikaniranja od strane lokalnih vlasti i policije ovog entiteta – Republike Srpske. Oni su gotovo svi bez posla. Srebrenica je gotovo mrtav grad što ima negativnog uticaja i na srpsko stanovništvo (prije rata 25 odsto stanovništva). Visoki predstavnik međunarodne zajednice u Bosni i Hercegovini se kao i OSCE i većina humanitarnih organizacija povukao iz Srebrenice. Vojnici SFOR ne obezbjeđuju zaštitu i u Srebrenici su prisutni svaki dan samo do 15.00 sati. Sada predstoji i odlazak snaga međunarodne policije IPTF.

U okolnim selima se povratnici osjećaju napuštenim i zaboravljenim. Oni životare pod šatorima i u šupama, bez primanja, a pretežno nemaju ni zemljišni alat niti stoku. Nemaju pravo na zdravstvenu zaštitu, a njihova djeca nemaju pravo na školovanje.

Evropske vlade su potpuno zatajile u Srebrenici iako su upravo evropski vojnici omogućili odvajanje muškaraca od žena i djece kao i masovnu egzekuciju koje su počinile srpske snage nad više od 8.000 dječaka i muškaraca. Svoju odgovornost prema svojim sugrađanima iz Srebrenice delegirali su na počinioce. Na stotine njih je pod komandom generala Mladića i sa odgovornošću Radovana Karadžića učestvovalo u izvršenju egzekucija. Povrh svega Evropa je nagradila ubistvo preko 200.000 djece, žena i muškaraca među kojima je bilo 90 odsto Bošnjaka. Upravo ona područja u kojima se dogodio genocid, proglašene se Republikom

Srpskom kojom do danas mjerodavno vlada srpska ekstremna stranka SDS i održava kontakt sa svojim osnivačem, Radovanom Karadžićem. Evropske vlade nikada se nisu ozbiljno zauzele za hapšenje ovog optuženog ratnog zločinca.

Preživjele srebreničke žrtve nemaju stvarnu mogućnost za povratak u srpski entitet. Sada tamo od prijeratnih 50 odsto živi samo 5 odsto nesrpskog stanovništva. Politika povratka takozvane međunarodne zajednice u Bosni i Hercegovini je potpuno zatajila jer povratnicima nije osigurala ni zaštitu niti stvarnu ekonomsku pomoć. Tu ne pomažu ni svojevolske vijesti o uspjehu i stalno novim valovima povratka.

Srpski vojnici i političari koji su danas od strane Tribunala za ratne zločine u Hagu optuženi za genocid i agresiju na Bosnu i Hercegovinu ugušili su UN-zaštićenu zonu Srebrenicu u krvi strijeljanih Srebreničana. To ne smije biti posljednja riječ Evrope. Zbog toga Vas molimo da se zauzmete za to da se Srebrenica po primjeru Brčkog proglašeni autonomim distriktom. Stavite ovaj distrikt pod vlast centralne vlade i ojačajte njene ovlasti. Inicirajte međunarodni program za obnovu i privredu za ovaj distrikt što će donijeti boljitak i Bošnjacima i Srbima. Ukinite politiku aparthejda u Bosni i Hercegovini. Vratite ljudima sigurnost. Uklonite ekstremiste i ratne zločince sa njihovih funkcija.

Niko od nas ne može shvatiti da evropska politika toleriše i aktivno doprinosi da se u Bosni i Hercegovini snagom sile održe etnički kavez dok u svim evropskim državama zajedno žive ljudi raznih nacionalnosti i konfesija.

Sa prijateljskim pozdravom i srdačnom molbom za angažman

Vaši

Društvo za ugrožene narode – internacional, Tilman Zülch
Sekcija za Bosnu i Hercegovinu, Fadila Memisevic
Njemačka sekcija, Francoise Geiger
Italijanska sekcija, Wolfgang Mayer, Matheo Taibon
Sekcija za Luxemburg, Andre Rollinger
Austrijska sekcija, Hans Bogenreiter
Švicarska sekcija, Hanspeter Biegler

Saopćenje za štampu

Društvo za ugrožene narode
odjeljenje za Bosnu i Hercegovinu
Sarajevo, 3. septembra 2002. godine

Protest zbog izvještaja Vlade RS o događajima u Srebrenici:

“Konačno razgovarajte sa preživjelim žrtvama genocida
gospodine Ivaniću”

Povodom izvještaja Vlade RS o događajima u Srebrenici kojim se poriče masovna egzekucija nad preko 8.000 muškaraca pretežno civila, Društvo za ugrožene narode za BiH uputilo je danas najoštrij protest premijeru Vlade gospodinu Mladenu Ivaniću u kojem se između ostalog kaže: “Umjesto da se založite za hapšenje Radovana Karadžića i Ratka Mladića koji su direktno odgovorni za najveći zločin počinjen od kraja drugog svjetskog rata u Srebrenici, ovim izvještajem dajete im podršku prikrivanjem i poricanjem genocida nad preko 8.000 ubijenih muškaraca među kojima je bilo preko 2.000 dječaka u starosti od 11 do 16 godina. Kao organizacija koja se bori za ljudska prava širom svijeta Društvo za ugrožene narode za Bosnu i Hercegovinu napravilo je dokumentaciju o zločinu počinjenom u Srebrenici koja sadrži imena ubijenih, godinu rođenja i godinu ubijanja. Samo od 11. do 17. jula 1995. godine ubijeno je 7.292 muškaraca. Sljedbenici Karadžićeve politike, među kojima ste i Vi, vrše novi genocid, sada nad mrtvima, prekopavajući masovne grobnice uništavajući posmrtno ostatke kako bi bili što ubjedljiviji u poricanju, ignoriranju i tabuiziranju ovog užasnog zločina, izjavila je Fadila Memišević, predsjednica Društva za ugrožene narode za BiH, pozivajući gospodina Ivanića da konačno razgovara sa preživjelim žrtvama Srebrenice.”

Društvo za ugrožene narode
Za ljudska prava – širom svijeta

Saopćenje za štampu

Društvo za ugrožene narode
odjeljenje za Bosnu i Hercegovinu
Sarajevo, 19. juna 2002. godine

Zaustavite terorisanje povratnika u Srebrenici – apel visokom predstavniku za BiH gospodinu Pedi Ešdaunu

Povodom napada i zarobljavanja grupe srebreničkih povratnika koji je 17.juna 2002. godine počinila grupa od 50 srpskih nacionalista Društvo za ugrožene narode za Bosnu i Hercegovinu izražava najoštriju osudu i protest zbog pasivnosti kako lokalne tako i internacionalne policije.

Nepodnošljivo je to što povratnici, koji su preživjeli najveći zločin od kraja drugog svjetskog rata koji se 11.jula 1995. godine dogodio u Srebrenici, ponovo žive u strahu od istih onih koji su taj zločin i počinili. I umjesto da budu uhapšeni i zatvoreni, kako bi pravda bila zadovoljena, Karadžićevi sljedbenici zatvaraju i teroriziraju preživjele žrtve i čine sve da im se onemogući povratak, istakla je Fadila Memišević, predsjednica Društva za ugrožene narode za BiH. Zato od visokog predstavnika za BiH gospodina Pedi Ešdauna zahtjevamo da zaustavi terorisanje i napade na povratnike u Srebrenici kao i to da se za obezbjeđivanje njihove lične sigurnosti stacionira SFOR baza u Srebrenici.

Od vlasti RS zahtjevamo da kazni počinioce ovih napada.

Društvo za ugrožene narode
Za ljudska prava – širom svijeta

Saopćenje za štampu

Društvo za ugrožene narode
odjeljenje za Bosnu i Hercegovinu
Sarajevo, 17. aprila 2002. godine

Bez personalizacije odgovornih za zločine u Srebrenici kolektivna ostavka holandske vlade predstavlja samo moralni čin ali ne i zadovoljenje pravde

Društvo za ugrožene narode za BiH pozdravlja odluku holandske vlade da podnese kolektivnu ostavku zbog osjećaja odgovornosti za pad zaštićene zone UN-e u Srebrenici. Međutim samo priznavanje kolektivne odgovornosti za najveći zločin počinjen od kraja drugog svjetskog rata koji se dogodio pred očima holandskih vojnika u Srebrenici, predstavlja moralni čin koji za zadovoljenje pravde nije dovoljan.

Od holandske vlade, koja je do 15. maja u ostavci, očekujemo da imenuje iz svojih redova one koji su politički i vojno bili odgovorni za zaštitu enklave Srebrenica i da isti budu izvedeni pred sud pravde što će pružiti utjehu i olakšanje za patnje hiljade preživjelih majki, sestara, djece i rođaka ubijenih Srebreničana, istakla je Fadila Memišević, predsjednica Društva za ugrožene narode za BiH.

Uz hapšenje i kažnjavanje onih koji genocid u Srebrenici nisu spriječili, za zadovoljenje pravde, od holandske vlade očekujemo da novim mjerama proširi program pomoći članovima porodica ubijenih i nestalih osoba, te da otvori proces plaćanja odštete porodicama srebreničkih žrtava.

Društvo za ugrožene narode
Za ljudska prava širom svijeta

Saopćenje za štampu

Društvo za ugrožene narode
odjeljenje za Bosnu i Hercegovinu
Sarajevo, 11. aprila 2002. godine

Protest zbog izvještaja o Srebrenici pred Holandskom ambasadom u Sarajevu

Društvo za ugrožene narode za BiH zajedno sa majkama Srebrenice protestiralo je danas pred Holandskom ambasadom u Sarajevu zbog izvještaja o padu Srebrenice Holandskog instituta za ratnu dokumentaciju koji je jučer prezentiran u Hagu. Nalazimo da je izvještaj novo poricanje genocida u Srebrenici u kojem je saučesnik bila i holandska vlada čiji bataljon stacioniran u UN zaštićenoj enklavi ne samo da nije ništa učinio da spriječi masovna ubijanja i deportacije civila već je svojim nečinjenjem učestvovao u tome. Užasavajući dio izvještaja je upravo onaj koji poriče masovna ubojstva civila pred očima Holandskog bataljona kao i tvrdnja da su preko 7.000 ubijenih Srebreničana bili pripadnici „muslimanske armije“. Prema istraživanjima DZUN za BiH među preko 7.000 ubijenih Srebreničana nalazi se preko 2.000 ubijenih dječaka u starosti od 10 do 16 godina koji su pred očima holandskih vojnika čupani iz majčinih ruku i selektirani, izjavila je Fadila Memišević, predsjednica DZUN za BiH.

Cinično je amnestirati Miloševića i Karadžića od odgovornosti za počinjeni zločin u Srebrenici i pripisivati sve generalu Mladiću kada se zna da njega i danas u Beogradu dobro čuva Miloševićeva JNA.

Učesnice protesta primio je holandski ambasador kome je upućen zahtjev da obavijesti vladu Holandije o protestu zbog izvještaja kao i zahtjev da delegacija majki Srebrenice obavezno prisustvuje u raspravi o ovom izvještaju koja će biti uskoro u holandskom parlamentu, što je ambasador odbio pravdajući to postojećim pravilima po kojima niko osim članova parlamenta ne može prisustvovati sjednicama istog. Učesnice su najavile da će protestirati sve dok se odgovorni za tragediju Srebrenice ne kazne, među kojima je i holandski pukovnik Tomas Karamans.

Društvo za ugrožene narode
Za ljudska prava širom svijeta

Centrala UNHCR
Case Postale 2500
CH 1211 Geneve 2 Depot

UNHCR HQ Sarajevo
Unis zgrada A
Fra Anđela Zvizdovića 1
BiH 71000 Sarajevo

Humanitarna organizacija "Bauern helfen Bauern – Salzburg" u potpunosti se priključuje izjavi "Društva za ugrožene narode" u njihovom saopćenju za štampu od 27.11.2002 sa naslovom:

"Srebrenica: Bosanski povratnici žive u bijedi – UN po drugi put ostavlja preživjele genocida prepuštene sami sebi"

U ovom se dopisu isključivo odnosim na područje oko Srebrenice i ne želim iznositi sud o djelovanju UNHCR u drugim dijelovima Bosne i Hercegovine.

Situacija (malobrojnih) povratnika u Srebrenicu i okolinu je katastrofalna i predstavlja tešku povredu ljudskih prava. Na stotine ljudi čeka na obećanu im pomoć, živi u pocijepanim, vlažnim šatorima, drvenim šupama, podrumima i strahuju od predstojeće zime.

Mnogi ljudi su morali napustiti svoja mjesta, jer ovakvi uslovi se ne mogu ponuditi ni životinjama. Beskrajne statistike i procentualni računi gdje i koliko manjinskih povrataka se dogodilo, predstavljaju licemjerstvo a pored toga su i djelimično pogrešni jer oni ljudi koji zbog straha od gladi i smrzavanja ponovo napuštaju svoja mjesta, nisu uvršteni u registre UNHCR.

Da li čovjek može živjeti od "Domestic Items" kao što su kreveti, lanene krpe, plastično posuđe, šatori i sapun? NE, od toga se ne može živjeti. Ono što je ovim ljudima odmah potrebno su kuće uslovne za život, peći, dovoljno živežnih namirnica, medicinska briga, škole, struja, voda i ulice kojima se može putovati i koje se mogu koristiti i za vrijeme kiše.

Na primjeru sela Slatine Vam želim objasniti situaciju

Selo Slatina je od Srebrenice udaljeno oko 40 minuta vožnje i ne posjeduje nikakvu infrastrukturu. Prije rata u tom selu je živjelo oko 400 ljudi. Sada nema struje, mali broj česmi (bunara), ni jedna kuća u kojoj bi se moglo stanovati. UNHCR je postavio 2-3 šatora i podijelio "Domestic Items". Pri našoj

posjeti u oktobru 2002. godine u Slatini smo zatekli tri zbunjena muškarca koji su nam rekli da su svi ostali povratnici dan ranije napustili selo i ponovo se vratili u Federaciju. Bili su bolesni, gladni i u velikom strahu od predstojeće zime. Odmah smo odlučili da izgradimo dvije drvene kuće koje su za pet dana bile useljive. Put prema Slatini se ne može nazvati putem te je transport materijala za kuće bio u pitanju. Od UNHCR smo nažalost dobili samo frustrirajuće odgovore iako se saradnica (Sarah) potrudila da pronade rješenje. THW se za situaciju pobrinio u toj mjeri da su neki ključni dijelovi na putu popravljani. Od početka decembra više niko ne može proći ovim putem.

22. novembra ponovo smo posjetili Slatinu i zatekli tamo 19 povratnika. Najmlađe dijete među njima bilo je staro samo godinu dana, najstarija povratnica bila je stara čak 91 godinu. Živjeli su u našim kućama, u šupama i šatorima. Obezbijedili smo im dovoljno hrane, novu odjeću, jednu motornu pilu i alat. Pored toga smo pokrenuli i hitnu gradnju 10 drvenih kuća. Kuće će nakon podučavanja graditi četiri povratnika u Slatinu, a njihov rad će platiti "Bauern helfen Bauern". Time će barem četvoro ljudi imati mala primanja.

Ovaj posao već deset godina obavljamo veoma rado ali se također kao Evropljani osjećamo obaveznim da našim sugrađanima vratimo dostojanstvo koje se već godinama šuta nogama. Naša organizacija nažalost raspolaže samo malom sumom priloga i "živi" od angažmana 50 volonterskih saradnika.

Mi naš volonterski rad ne vidimo u tome da preuzmемо posao od UNHCR ili drugih raznih komisija za izbjeglice čiji saradnici ne samo da primaju visoke plaće već su i po Statutima preuzele obavezu da se brinu o ovim povratnicima.

U Srebrenici se ne radi o stotinama hiljada već o nekih 2.000 povratnika. Od ukupno 5.000 uništenih kuća do sada je obnovljena tek 191 kuća. Kako je to moguće kada znamo koliko je donacija bilo u posljednim godinama???

Često se pitam kako možemo ovladati tragičnom situacijom u svijetu sa preko 30 miliona izbjeglica kada nismo u stanju omogućiti normalan, dostojanstven početak novog života ni za 2.000 povratnika.

Slogan UNHCR: 50 miliona izbjeglica = 50 miliona uspješnih priča za Srebrenicu nikako nije prikladan, osim ako čovjeka koji je u masakru 12.07.1995. godine izgubio cijelu porodicu, koji je dvije godine živio u pocijepanom šatoru a onda se preselio u vlažni podrum, kojem je prije nekoliko godina oficijelno obećana pomoć, koji ne uživa nikakvu medicinsku brigu, koje nema šta da jede i koji vjerovatno neće preživjeti ovu zimu, ne nazivamo uspješnom pričom.

Ako je ovaj čovjek uspješna priča onda ja ili potpuno pogrešno razumijem Vaš slogan ili uvijek slučajno nailazim na one ljude koji se zbog njihove tužne i nehumane životne situacije ne mogu ubrajati u onih 50 miliona uspješnih priča.

SVI mi smo odgovorni za ove ljude i SVI mi smo krivi ako ove ljude ponovo prepustimo njihovoj sudbini.

Doraja Eberle
Predsjednica Udruženja "Bauern helfen Bauern" – Salzburg

III

HRONOLOGIJA GENOCIDA U SREBRENICI

POČETAK AGRESORSKE OFANZIVE NA SREBRENICU, "ZAŠTIĆENU ZONU" UN

IZVJEŠTAJ ŠTABA POLICIJSKIH SNAGA
PALE, 6. JULI 1995.*

REPUBLIKA SRPSKA
MINISTARSTVO UNUTRAŠNJIH POSLOVA
ŠTAB POLICIJSKIH SNAGA – PALE

BROJ: 56/95
DANA: 06. 07. 1995. GODINE

DD "SS"

CJB SARAJEVO
ŠTAB POLICIJSKIH SNAGA VOGOŠĆA

Obavještavamo vas da su u toku ofanzivna dejstva Hercegovačkog korpusa na platou Treskavice. Dostignute kote sa jučerašnjim danom su: Lupoč, veći dio Nikolinih stijena i Surdupa, Malo Vratilo, Stražnica ispred koje su linije pomjerane za oko 1,5 km, Ljeljen, Kula Lukavac, Hreljići, Kula, Kondžilo, Brda, itd. U akciji oslobađanja Ljeljena neprijatelju su nanijeti znatni gubici u živoj sili, procjenjuje se na 50–100 neprijateljskih vojnika, a zarobljeno je 23. Dana 05. 07. 1995. godine u popodnevnim satima naše snage iz pravca Ljeljena i Kule pokušale su da zauzmu neprijateljske položaje na Malom i Velikom Koniku. Prilikom izvođenja napada naišli su na dobro postavljena minska polja i jaku vatru iz artiljerijskog i pješadijskog naoružanja, zbog čega su bili prinuđeni da se vrate na početne položaje. U prethodna dva dana na našoj strani poginula su tri borca, a ranjeno je 18 boraca.

---

* Raspoloživa dokumentacija pokazuje da su brojne vojne jedinice iz Srbije i Crne Gore (regularne jedinice JNA, kasnije Vojska Jugoslavije, specijalne jedinice Ministarstva unutrašnjih poslova Republike Srbije, te druge oružane formacije i grupe iz Srbije, Crne Gore i Hrvatske, zatim strani plaćenici iz Bugarske i Rusije, te i vojne snage srpskih kolaboracionista iz Republike Bosne i Hercegovine i Republike

U zoni odgovornosti policije MUP od Šiljevice do Rujevice u zadnjih pet dana nije bilo neprijateljskih napada. Specijalne jedinice MUP RS, Srbije i RSK skupa sa interventnim jedinicama VRS izvode ofanzivna dejstva na Kotu Lisičija Glava, sa namjerom daljeg napredovanja i ovladavanja kanjonom rijeke Bijela i mjestom Mijanovići. U toku oslobađanja kota Gradina 939, Lučevika, Obornice, Hrastovca, Gradine 1118 i Čeručića neprijatelju su nanešeni znatni gubici u živoj sili, a zaplijenjena su znatna materijalno-tehnička sredstva. U akciji oslobađanja navedenih kota teže su ranjena dva policajca SBP.

Dana 04. 07. 1995. godine jedinice Petog korpusa neprijateljske vojske probile su naše linije odbrane i znatno napredovale u pravcu Novog i Dvora na Uni. Dana 05. 07. 1995. godine došlo je do konsolidovanja u redovima VRS i zaustavljanja neprijateljske ofanzive. U toku su aktivnosti na vraćanju izgubljenih teritorija.

Dana 06. 07. 1995. godine u ranim jutarnjim satima počela je ofanziva na Srebrenicu, o svim interesantnim događajima na tom ratištu blagovremeno ćemo vas obavještavati.

Komandant štaba
Tomislav Kovač

(Arhiv Instituta za istraživanje zločina protiv čovječnosti
i međunarodnog prava, Sarajevo, inv. br. 2-1653)

Hrvatske, odnosno oružane formacije paradržavnih tvorevina "Republike srpske" i "Srpske krajine") učestvovala u agresiji na Bosnu i Hercegovinu. Naime, srpski kolaboracionisti u Bosni i Hercegovini su iz Srbije i Crne Gore dobijali i koristili: živu silu, naoružanje (oklopno-mehanizovana sredstva), municiju (artiljerijska, raketna i streljačka), pogonska goriva i maziva, sanitetski materijal, najsavremenije radarske centre, vazdušne baze, stručnu pomoć, plate, penzije i dr. o čemu govori i ovaj dokument. Detaljnije o tome vid.: S. Čekić, AGRESIJA NA BOSNU I GENOCID NAD BOŠNJACIMA 1991 – 1993, Sarajevo 1995, kao i neobjavljenu dokumentaciju Instituta za istraživanje zločina protiv čovječnosti i međunarodnog prava u Sarajevu.

GENOCID IZVEDEN PLANSKI, SISTEMATSKI I ORGANIZIRANO

IZVJEŠTAJ ZAŠTITNIH SNAGA UN, ŠTAB SEKTORA SJEVEROISTOK
– TUZLA, CIVILNI VOJNI POSLOVI –
KOMANDI UNPROFORA U SARAJEVU, TUZLA, 16. JULI 1995*

UJEDINJENE NACIJE ZAŠITNE SNAGE
(UNPROFOR)

KOMANDA SEKTORA SJEVEROISTOK – TUZLA
CIVILNI VOJNI POSLOVI G5

ZA: VIDJETI FAKS
OD: Major Guy Sands-Pingot, pomoćnik načelnika
štaba, za opštu podršku
Datum: 16. juli 1995 DOSIJE: 5000
PREDMET: Situacija sa raseljenim stanovništvom
Srebrenice u vazduhoplovnoj bazi Tuzla.

1. Svrha ovog memoranduma je da se daju najnoviji podaci o humanitarnoj situaciji u zrakoplovnoj bazi Tuzla, Bosna, i da se zatraži hitna pomoć u vidu osoblja, izvora i potrebština kako je dolje navedeno. Kao jedini vojni oficir za civilne poslove u UNPROFOR navodim ovo kao listu hitnih zahtijeva koje ovaj Sektor treba odmah kako bi se moglo obvladati

* U ovom se dokumentu iznose "najnoviji podaci o humanitarnoj situaciji u Vazduhoplovnoj fazi" u Tuzli, radi osiguranja hitne pomoći za izbjeglice iz "zaštićenih zona" UN Srebrenice i Čepe, kao što je, između ostalog, zbog izbjeglica koje su stigle u Tuzlu. S tim u vezi, navodi se da je riječ, uglavnom, o starijim ženama i muškarcima, te ženama – majkama djece ispod 14 godina.

Deportacija civila iz Srebrenice, odnosno protjerivanje stanovništva je, prema tom dokumentu, planirana i efikasno izvršena, za što se navode brojne činjenice, koje potvrđuju da je riječ o zločinima koji je planiran, te sistematski i organizirano izvršen, zatim naređen sa nadležnih vojnih i političkih mjesta.

Također se, pored ostalog, podvlači da je genocid u Srebrenici, odnosno "etničko čišćenje", kako stoji u dokumentu, izvršen na očigled cjelokupne međunarodne javnosti, koja nije preduzela mjere da zaustavi napad i zauzimanje srebreničke enklave i spriječi zločine.

ogromnim prilivom prognanih ljudi iz zaštićene zone UN Srebrenice koju su bosanski Srbi okupirali, i sa očekivanim porastom od gotovo 15.000 ljudi iz zaštićene zone Žepe. Sadržaj ovog izvještaja je uglavnom zasnovan na mojim ličnim opservacijama i na terenu i na osnovu izvještaja koje sam primio od UNPROFOR, UNHCR, Međunarodnog komiteta crvenog križa i samih preživjelih.

2. U toku protekla 72 sata preko 22.000 ljudi, od ukupnog broja stanovništva između 38.000 i 42.000 koliko je enklava Srebrenice ranije imala, stiglo je duž linije konfrontacije koju drži bosanska vlada. Uglavnom su to sve stare žene i muškarci, i žene koje su majke djece ispod 14 godina, koji su na silu utrpani pod nišanom u srpske autobuse u blizini privremenom logora Holandskog bataljona u Potočarima u enklavi Srebrenice i prevezeni do mjesta udaljenog 4 ili 5 kilometara od linije konfrontacije na raskršću Tišća na strani koju drže Srbi. Odatle su prisiljeni da idu pješice dok nisu došli do ruševina grada Turalića u blizini Kladnja. Tu su ih čekali kontingenti za pomoć Armije BiH koje je obezbijedilo Kantonalno ministarstvo za civilnu zaštitu i hitne operacije sa elementima humanitarne pomoću UNPROFOR i UNHCR.

3. Prevoženje autobusima nejakog stanovništva iz Srebrenice preko teritorije koju, drže Srbi bilo je sistematsko, brutalno i bez dogovora. To nije bio spontan poduhvat koji su preduzele Pale, već je on prije bio prethodno planiran i efikasno izvršen kad se uzme u obzir obezbjeđenje autobusa, ruta, ljudstva koje ga je izvršavalo, i preciznog rasporeda koji je trebalo slijediti pri transferu stanovništva. JOŠ jedan neprimijećen, ali kritični aspekt ovog protjerivanja je taj da je stalno odbijanje vlasti bosanskih Srba u toku protekla 4 mjeseca da dozvole redovnu dostavu osnovnih prehrambenih proizvoda, goriva i druge humanitarne pomoći u konvojima UNHCR i Holandskog bataljona bio namjerna politika držanja stanovništva u slabom fizičkom i mentalnom stanju čime bi se učinili još slabijim i manje spremnim na odbranu pri bilo kakvom napadu na enklavu. Nije jedino civilno stanovništvo bilo žrtva ove politike. Gotovo tri mjeseca, osoblju holandskog bataljona, koje iznosi gotovo jednu četvrtinu snaga UNPROFOR u enklavi, nije dozvoljeno da uđe u zaštićenu zonu. Pošto je odbijanje za posljednji odlazak konvoja holandskog bataljona razvlačeno a konvoju je dozvoljeno da izađe ali ne i da se vrati u aprilu, čini se da je planiranje za smanjenjem broja ili destrukcijom prisustva UNPROFOR imalo svoje oblike još od tog vremena.

4. Preživjeli ovog poslednjeg teškog iskušenja etničkog čišćenja, bilo da su to razne žene, majke sa dojenčadi, ili djeca – govore o tome da su ih udarali pesnicom, nogom ili tukli dok su ukrcavani u autobuse koje su vozili Srbi. Nije im data ni hrana ni voda u toku puta dugog 70 km koji vodi kroz grube planinske terene istočne Bosne. Bilo je očigledno da oni nisu imali drugog izbora do da se ukrcaju u autobuse. Kao rezultat stalnog odbijanja Srba da dozvole prolaz konvojima humanitarne pomoći stanovništvo Srebrenice je neuhranjeno već mjesecima. Zato je efikasan

otpor stanovništva – bilo fizički, mentalni ili moralni – bio tako nizak i poljuljan je najnovijim borbama u Srebrenici.

5. U toku napda bosanskih Srba na područje zaštićene zone UN, kuće, škole, bolnice i drugi čisto civilni objekti namjerno su gađani. Kad bi bili na dohvataj okolnih sela, srpske snage su otvarale vatru i uništavale preostale kuće koje su ostale ne ostavljajući tako ništa stanovništvu za povratak. Da bi preplašili stanovništvo koje je prebačeno u autobusima Srbi su opkolili 30.000 ljudi koji su pobjegli iz drugih dijelova enklave u blizini privremenog logora Holandskog bataljona ove nedjelje, sa jasno vidljivim sistemima oružja kao što su četiri protuavionska topa, minobacači, tenkovi i pješadija. Srbi su ponavljali demonstraciju sile pucanjem u blizini potpuno izloženog civilnog stanovništva, ispaljujući granate i pucajući iz teških mitraljeza, kako bi u potpunosti terorizirali već ranjivo stanovništvo u potpunom pokorenju. Jedina voda i hrana koje su stanovnici u bijegu dobijali poticala je iz zaliha koje je obezbeđivao Holandski bataljon.

6. Preostali dijelovi muškog stanovništva u dobi između 16 i 60 godina (po procjeni između 7.000 do 8.000) ili su uspjeli pobjeći u okolne planine (možda oko 2.000 ili 3.000 ukupno) ili su opkoljeni (možda 4.000 ili 5.000) i poslani od strane Srba u srpski grad Bratunac na ispitivanje za "počinjene ratne zločine". Uprkos ponavljanim zahtjevima i Holandskog bataljona, Sektora sjeveroistok, Međunarodnog crvenog križa, UNHCR i Štaba UNPROFOR o njihovoj sudbini, snage bosanskih Srba odbijaju da daju bilo kakvu informaciju ili da dozvole bilo kakav kontakt spolja sa tim ljudima. Izvještaji koji potiču od UNPROFOR u krugu privremenog kampa Potočari govore o sporadičnoj pucnjavi u stalnim razmacima koja se odvija od 13. jula na ovamo i van vidika je ili kontrole dijelova UN koji su u privremenom kampu Potočari.

7. Bosanskim Srbima je trebalo 72 sata da upadnu, pohapse, istjeraju ili možda i ubiju (i bukvalno, i kroz uskraćivanje vode, medicinskog tretmana ili izlaganjem na temperaturi od 30-40 stepeni) kompletno bosansko stanovništvo Srebrenice. Sa izuzetkom Holandskog bataljona, prema tome, zaštićena zona Srebrenica prestala je da postoji kroz namjerno i plansko izvršenje operacije "etničkog čišćenja" koje su UNPROFOR i zajednica naroda posmatrali sa malo ili nikakvim odgovorom protiv režima bosanskih Srba.

8. Iako je sada nešto bolje, u početku je fizičko stanje raseljenih civila koji su preživjeli nasilno protjerivanje bilo veoma loše. Većina ih je stigla bukvalno sa košuljom ili haljinom na sebi. Mnogi nisu imali cipela. Majke sa dojenčadima nisu imale nikakav drugi način da nose svoju djecu osim u rukama, pa tako i nisu mogle ponijeti ništa drugo. Stare žene, mala djeca i žene koji su u stanju da nose jedva deku ili na brzinu svezan zavežljaj dok su kretali uskim putem ka Turalićima koji je omeđen rijekom na sjeveru i planinama na jugu stigli su u prijemni centar koje su uspostavili dijelovi Pakistanskog bataljona 2 u stanju iscrpljenosti i kolapsa.

9. Iz prijemnog centra u blizini Turalića raseljenim civilima je data voda, pružena im je odmah medicinska usluga i na neki način su razvrstani u autobuse koje je dalo Kantonalno ministarstvo odbrane Tuzla koji su ih odvezli direktno u zrakoplovnu bazu Tuzla. Prva kolona autobusa došla je u Vazduhoplovnu bazu u 22:00 sata 12. jula dovozeći 1.000 raseljenih civila. Prvi val nije prestao do 03:00 sati, 13. jula. Kretanje je počelo ponovo u 08:00 sati 13. jula do 01:00 sati prošle noći. U slijedeća dva dana stalna kolona autobusa dovezla je ukupno 19.800 raseljenih civila iz Kladnja u Zrakoplovnu bazu u Tuzli.

10. Odluka da se izabere zrakoplovna baza Tuzla za raseljene civile nije bila UNPROFORE. Na nekoliko sastanaka 12. jula, ministar za odnose sa UN u Bosanskoj vladi, gosp. Muratović, izjavio je da i on i predsjednik Izetbegović smatraju UN odgovornim za to što nisu djelovale u zaštiti i očuvanju područja Potočara. Po njihovom mišljenju UN su bile obavezne da nastave da štite i da se brinu o napadnutom stanovništvu. Tako je na posljednjem sastanku u 18:00 sati, 12. jula, on izjavio vršiocu dužnosti komandanta Sektora sjeveroistok da će Zrakoplovna baza biti mjesto gdje će doći raseljeni civili. Alternativna mjesta, uključujući razmještanje raseljenih civila na preko 11.000 drugih mjesta u okviru postojećih kolektivnih centara i kampova sa podrškom UNHCR, ali koje kontroliše Bosanska vlada, g. Muratović je odbio. Stav ove vlade ja jasan. Ukratko, nastojanje UN u Bosni je propalo da odbrani i zaštiti narod koji im je povjeren u zaštićenoj zoni Srebrenice (a sada i Žepe), prema tome, UNPROFOR ih mora zbrinuti i štiti u drugim objektima UN dok se uslovi ne promijene u kojima bi se raseljeni civili mogli vratiti svojim kućama. Ovo stanovište se stalno pojačavalo na raznim sastancima koji su održani sa ministrom za izbjeglice i givernerom kantona, gosp. Hadžićem i drugim liderima. Kao rezultat, i UNPROFOR i UNHCR su odgovorili na hitnu situaciju koju niti su u potpunosti predvidjeli niti su bili spremni za nju na način na koji je ona izbila.

11. Sa ovim kao pozadinom postojeće situacije, SNE (Sektor sjevero-istok) je odgovorio uspostavljanjem zajedničkih vojno civilnih – vladinih snaga sa zadatkom obvladavanja krizom u suradnji sa UNHCR i drugim organizacijama, kao što su Međunarodni komitet crvenog križa. Komandant UNPROFOR je imenovao komandanta Sektora sjevero-istok da bude šef prvih humanitarnih nastojanja i odredio je da Sektor sjevero-istok bude odgovoran za vođenje humanitarnih akcija u vezi sa dolaskom i zbrinjavanjem raseljenih civila iz istočnih zaštićenih zona UN. Šef misije (UNHCR u Tuzli, gosp. Demasso Folci, je direktor, sa komandantom, Sektorom sjevero-istok, brigadnim generalom Hauklandom koji djeluje kao komandant snaga za zadatke vezane za izbjeglice. Koordinator svih akcija za civilno-vojnu UN saradnju je oficir iz sektora za civilne poslove gosp. Ken Biser. Komandant izbjegličkog kampa je komandant Vazduhoplovne baze Tuzla, pukovnik Stale Botten koji pomaže osoblju za koordinaciju hitnih operacija, na čijem je čelu zamjenik komandanta Sektora sjeveroistok,

pukovnik Charles Brantz. Generalštab Sektora sjevero-istok dobio je zadatak da organizuje rad sa UNHCR koji podržavaju nevladine organizacije i PVO koji su vodeći elementi u dugoročnoj humanitarnoj pomoći. Dok oni u potpunosti ne mobiliziraju svoje izvore dijelovi UNPROFOR će popunjavati neposredne zahtjeve za održanje života, obezbeđujući hranu, vodu, medicinsku pomoć, transport i izgradnju skloništa.

12. Glavno područje kampa za raseljena lica koji se nazire je zapadni pristup aerodromu. Osnovni objekti kojima se ispunjavaju osnovne potrebe za vodu, sanitarije i raspodjelu hrane konstruisani su duž aerodroma sa UNHCR šatorima sa po 8 ljudi postavljenim u grupama od 50, odvojenih po 30 metara između. Biće nastavljeno njihovo postavljanje sve dok za to bude materijala na skladištu. Ovo je daleko od idealnog pošto su svega tri stope odignuti od zemlje, mali su, ali su jedina zaštita koja se može pružiti od sunca na otvorenom prostoru. Uz to, mnogi raseljeni civili su stariji ljudi koji imaju poteškoća sa ustajanjem ili saginjanjem, što je potrebno pri ulasku ili izlasku iz malih šatora. Imperativ je srednje rješenje da se odmah izgrade RAB holovi gdje bi se raseljeni civilni sklonili, a gdje bi bili zaštićeni od prejakog sunca. Na nesreću, Sektor sjever-istok ima samo dva takva na raspolaganju koje trenutno može podići, ali je zahtjev za trideset takvih poslat u UNPROFOR i tražena je isporuka odmah. Uz to, 10.000 poljskih kreveta je takođe zatraženo kako bi raseljeni civili imali na šta leći da ne bi bili na zemlji.

13. Izgradnja kampa brzo napreduje nakon početnog perioda sporog početka zbog nedostatka osoblja, opreme i odgovarajućih zaklona. Pored toga, humanitarne organizacije su se prestrojile za prijem, registrovanje i obezbjeđenje pomoći za spašavanje života raseljenih civila, čiji dolazak u zrakoplovnu bazu još nije u potpunosti prestao. Sada kada je odgovarajuća količina vode, i hrane data, kao i pružen zaklon i medicinska pomoć za 6.700 raseljenih civila koji su obrađeni i koji su postali stanovnici kampa, proces se može preusmjeriti sa spašavanja života na održavanje života. Šematski prikaz kampa može se naći u Aneksu A. Do kasno uveče 14. jula činilo se da će zrakoplovna baza apsorbovati ukupno stanovništvo od oko blizu 20.000 ljudi. Međutim, Kantonalno ministarstvo civilne zaštite dogovorilo je premještanje preko 12.000 ljudi u 7 drugih mjesta za hitan smještaj u okviru Tuzlanskog kantona u periodu od 17:00 sati 15. jula do 03:00 sata 5. jula. Analiza gdje je prvi val od gotovo 23.000 raseljenih civila iz Srebrenice smješten prikazana je u Aneksu B. Da bi u potpunosti podržali napore humanitarne pomoći u Sektoru sjevero-istok, kompletna lista onih nevladinih organizacija/PVO, vojnih jedinica i drugih agencija koje pružaju pomoć je prikazana u Aneksu C.

14. Hitna potreba sada je da se dostavi bar 15 velikih RUB hangara (šatora) u zrakoplovnu bazu Tuzla za smještaj raseljenih civila, 10.000 poljskih kreveta koje bi odmah koristili stariji i majke sa malom djecom, 10 velikih setova za osvjetljavanje (sa akumulatorima), 20 kamiona cisterni za vodu (za vodu na drugim mjestima gdje su raseljeni civili) 500 drvenih paleta.

15. Slijedeći stepen sa održavanja života za održavanje raseljenih civila u kampu zrakoplovne baze Tuzla je razvoj faze unapređenja života u kojoj oni ljudi koji se ne mogu odmah smjestiti kod porodica ili drugih lica u prave domove ili kolektivne centre treba da vide unapređenje kvaliteta života u periodu u kome moraju ostati u kampu. To podrazumijeva rekreativne aktivnosti, obavljanje vjerskih obreda i drugih aktivnosti, operacije traganja za porodicom i stalno zbrinjavanje u nekom domu. Krajnji cilj u slijedećih nekoliko nedjelja biće prenos odgovornosti na UNHCR i vođenje kampa i konačno uklanjanje kampa kako se ljudi budu smiještali u bolja okruženja.

GUY SANDS-PINGOT
Major, Vojska USA
/svojeručni potpis/Šef G5.

**PISMO TADEUŠA MAZOVJECKOG
RADOVANU KARADŽIĆU
TUZLA, 24. JULI 1995.***

URED UJEDINJENIH NACIJA U ŽENEVI
CENTAR ZA LJUDSKA PRAVA

Palata Nacija, Ženeva, Švajcarska
Tuzla, 24. juli 1995.

Dragi gospodine,

Želim da izrazim svoju najdublju uznemirenost zbog nedavnih događaja na području Srebrenice koji su rezultirali nasilnim raseljavanjem oko 40.000 lica. Stigli su izvještaji da kao rezultat ovih događaja nekoliko hiljada lica nema na broju i postoji bojazan da su oni ili ubijeni ili zatočeni.

Vjerujem da je potrebna odgovarajuća istraga i procjena bez odlaganja kako bi se obezbijedio kompletan izvještaj o pomenutim navodima.

Zato bih cijenio vašu suradnju i ako biste dozvolili osoblju sa terena iz Centra za ljudska prava Ujedinjenih nacija da procijene situaciju vezanu za ljudska prava na područjima pod vašom kontrolom, posebno da se omogući pristup onima koji su bili zatočeni u toku nedavnih događaja.

Iskreno vaš, /svojeručni potpis/
Tadeuš Mazowjecki
Specijalni izvještač Komisija za ljudska prava

(Institut za istraživanje zločina protiv čovječnosti
i međunarodnog prava, Sarajevo, inv. br. 2-1630)

---

* Specijalni izvjestitelj Komisije UN za ljudska prava, Tadeuš Mazowjecki jula 1995. sa svojim saradnicima, boravio u Tuzli, gdje je u svakodnevnom susretu sa deportovanim Bošnjacima iz Srebrenice, prikupljao činjenice o zločinima u Srebrenici. Na osnovu dobijenih izvještaja on je izrazio svoju najdublju uznemirenost zbog "događaja na području Srebrenice", gdje "nekoliko hiljada lica nema na broju i postoji bojazan da su ubijeni ili zatočeni". Imajući u vidu te činjenice, Mazowjecki je 24. jula 1995. iz Tuzle uputio pismo zločincu Radovanu Karadžiću, moleći ga da saradnicima Centra za ljudska prava UN dozvoli istragu na području pod njegovom kontrolom, a naročito da omogući i pristup uhapšenim Bošnjacima.

OSTAVKA ZBOG NEAKTIVNOSTI UN U SPRIJEČAVANJU GENOCIDA U SREBRENICI

PISMO TADEUŠA MAZOVJECKOG
PREDSJEDNIKU KOMISIJE ZA LJUDSKA PRAVA
ŽENEVA, 27. JULI 1995*

URED UJEDINJENIH NACIJA U ŽENEVI
KOMISIJA ZA LJUDSKA PRAVA

27. juli 1995.

Poštovani gospodine Predsjedniče,

Događaji proteklih nedjelja u Bosni i Hercegovini, a iznad svega činjenica da su Ujedinjene nacije dozvolile da Srebrenica i Žepa padnu, zajedno sa užasnom tragedijom koja je zadesila narod tog "sigurnog neba", garantovanog međunarodnim sporazumima, obavezuje me da navedem da ja ne vidim nikakvu mogućnost za nastavak svog mandata kao specijalnog izvišćioca koji mi je povjerila Komisija za ljudska prava.

Prihvatajući mandat koji mi je po prvi put dodijeljen u avgustu 1992. godine, nedvosmisleno sam izjavio da moj cilj neće biti jednostavno pisanje izvještaja, već pomaganje samim ljudima. Stvaranje "sigurnog neba" od samog početka bilo je središnja preporuka u mojim izvještajima. Za mene su neprihvatljive nedavne odluke Londonske konferencije koja

---

* Mazovjecki je, zbog neaktivnosti UN i nedostatka doslijednosti i hrabrosti međunarodne zajednice pred zauzimanjem "zaštićenih zona" UN, Srebrenice i Žepe, i genocidom nad Bošnjacima, podnio ostavku na položaj specijalnog izvišćitelja Komisije za ljudska prava, o čemu je 27. jula 1995. obavijestio predsjednika Komisije za ljudska prava UN u Ženevi i generalnog sekretara UN Butrosa Galija, i iznio razloge ostavke. Mazovjecki je "događaje" u Srebrenici i Žepi ocijenio kao prekretnicu u "razvoju situacije u Bosni" i u odnosu Evrope i svijeta prema Bosni. Međutim, on nije bio uvjeren da će se prekretnica dogoditi, zbog čega je i dao ostavku, jer nije mogao nastaviti "učestvo" u pretvaranju da se štite ljudska prava". Polazeći od ocjene da se "kršenje ljudskih prava otvoreno nastavlja", te da

je prihvatila pad Srebrenice i povukle za sobom sudbinu Žepe. Te odluke nisu stvorile potrebne uslove za odbranu svih "sigurnih područja".

Ovi događaji čine prekretnicu u razvoju situacije u Bosni. Mi se u isto vrijeme bavimo borbom jedne države, članicom Ujedinjenih nacija, da preživi i zadrži multietnički karakter, i koja nastoji da zaštiti principe međunarodnog poretka. Ne može se govoriti o zaštiti ljudskih prava sa kredibilitetom kada se suočavate sa nedostatkom dosljednosti i hrabrosti koje pokazuje međunarodna zajednica i njene vođe. Realnost današnje situacije ljudskih prava ilustruje tragedija naroda Srebrenice i Žepe.

Kršenje ljudskih prava se otvoreno nastavlja. Nепrestane su blokade isporuke humanitarne pomoći. Civilno stanovništvo se nemilosrdno granatira, a "plavi šljemovi" i predstavnici humanitarnih organizacija ginu. Zločini se vrše brzo i brutalno, za razliku od reakcije međunarodne zajednice koja je spora i neefikasna. Karakter mog mandata dopušta mi samo da nastavim sa opisivanjem zločina i kršenja ljudskih prava. Ali, sadašnji kritični momentar prisiljava nas da shvatimo istinsku prirodu tih zločina i odgovornost Evropske i međunarodne zajednice za sopstvenu bespomoćnost u reagovanju na njih. U Poljskoj se borimo protiv sistema totalitarizma, sa evropskom vizijom sutrašnjice. Kako možemo vjerovati u Evropu sutrašnjice koju će stvoriti djeca ljudi koji su danas izdani?

Volio bih da vjerujem da je ovo trenutak za promjenu gledišta u odnosu između Evrope i svijeta prema Bosni. Zbog Bosne na kocki su sama stabilnost međunarodnog poretka i principu civilizacije. Ja nisam uvjeren da će se prekretnica, kojoj smo se nadali, desiti i ne mogu nastaviti učestće u pretvaranju da se štite ljudska prava.

Gospodine Predsjedniče, molim Vas da shvatite motive koji stoje iza moje odluke i da ih prenesete članovima Komisije za ljudska prava. Ja ću dostaviti svoj konačni osamnaesti izvještaj Komisiji koji se zasniva na nedavnoj misiji u Tuzli. Molim Vas, Ekselencijo, prihvatite uvjerenja mog visokog uvažavanja.

S poštovanjem,

Tadeuš Mazovjecki
Specijalni izvjestilac o stanju ljudskih prava na teritoriji
bivše Jugoslavije

(Arhiv Instituta za istraživanje zločina protiv čovječnosti
i međunarodnog prava, Sarajevo, br. 2-1648)

---

se zločini vrše brzo i brutalno, za razliku od reakcije međunarodne zajednice, koja je spora i neefikasna. Mazovjecki, umjesto opisivanja zločina, ukazuje i upozorava na potrebu shvatanja stvarne prirode zločina u Bosni, na jednoj, i odgovornosti međunarodne zajednice za "vlastitu budućnost u reagovanju na njih", na drugoj strani. Stabilnost međunarodnog poretka i principi civilizacije su zbog Bosne na kocki, piše Mazovjecki.

MASOVNA I POJEDINAČNA LIKVIDACIJA CIVILA

IZVEŠTAJ TADEUŠA MAZOVJECKOG
22. AVGUST 1995*

UJEDINJENE NACIJE

Vijeće za ekonomska i socijalna pitanja

E/CN.4/1996/9

22. august 1995.

Original: Engleski

Komisiji za ljudska prava

Pedeset i prva sjednica

Tačka 12. privremenog dnevnog reda

---

* Tadeuš Mazovjecki, specijalni izvjestilac Komisije za ljudska prava UN, pratio je sistematski i intenzivno kršenja ljudskih prava i sloboda na području bivše Jugoslavije, a posebno u Bosni i Hercegovini, gdje je velikosrpski agresor izvršio agresiju, genocid i druge oblike zločina. U svojim je izvještajima značajnu pažnju posvetio Srebrenici, iznoseći brojne činjenice o zločinima nad Bošnjacima u toku 1993. (vid. Dok. br. 1) i 1995.

U ovom izvještaju Mazovjecki, između ostalog, iznosi činjenice o zločinima velikosrpskog agresora u Srebrenici jula 1995.: zločini u Srebrenici i Potočarima, zatim prilikom deportacije civilnog stanovništva na putu Potočari – Kladanj, masovna i pojedinačna pogubljenja, silovanja i dr. Mazovjecki dokumentuje genocid nad Bošnjacima u Srebrenici. S tim u vezi, on govori i o razdvajanju muškaraca od čena i djece u Potočarima, stradanju čena, djece i staraca prilikom deportacije, masovnim i pojedinačnim pogubljenjima civila u Kravici, Konjević Polju i Novoj Kasabi, posebno u pokušaju proboja na slobodnu teritoriju (stalna granatiranja, napadi i ubijanja iz zasjeda, upadi u minska polja, itd, itd.). Iznoseći činjenice o zločinima Mazovjecki, zaključuje da "postoje značajni neposredni i posredni dokazi koji ukazuju da su se desila pogubljenja po kratkom postupku, i pojedinaca i malih grupa ljudi".

PITANJA KRŠENJA LJUDSKIH PRAVA I OSNOVNIH SLOBODA
U SVIJETU, SA POSEBNIM OSVRTOM NA KOLONIJALNE I DRUGE
ZAVISNE ZEMLJE I TERITORIJE

STANJE LJUDSKIH PRAVA NA TERITORIJI
BIVŠE JUGOSLAVIJE

Konačni periodični izvještaj o stanju ljudskih prava na teritoriji bivše Jugoslavije koji je dostavio Tadeuš Mazovjecki, specijalni izvjestilac Komisije za ljudska prava, u skladu sa njenim stavom 42. rezolucije Komisije 1995/89.

SADRŽAJ

Uvod	I. Situacija u Tuzli
I SREBRENICA	J. Zaključci
A) Opće primjedbe	K. Preporuke
B. Situacija u Srebrenici	II. POJAM "SIGURNA PODRUČJA"
C. Situacija u Potočarima	A. Razvoj pojma
D. Putovanje autobusom	B. Implementacija pojma
E. Putovanje medicinskim konvojem	C. Zaključne primjedbe
F. Putovanje pješke	III. SEGEDINSKI SASTANAK
G. Pitanje masovnih pogubljenja	IV. OPĆI ZAKLJUČCI O MANDATU
H. Pitanje silovanja	

Kao početni ovaj izvještaj nije obuhvatio sve relevantne činjenice o zločinima u Srebrenici jula 1995. Nažalost, gospodin Mazovjecki je onemogućen u radu, čime su izostali njegovi dalji izvještaji. U ovom izvještaju Mazovjecki daje i analizu koncepta "zaštitnih zona" govoreći posebno o pojmu, definiciji, ciljevima, implementaciji. Formiranje sigurnosnih područja on je smatrao privremenim rješenjem, čiji je cilj bio rješavanje humanitarnih, a ne političkih problema. S tim u vezi, on zaključuje da pregovori, koji se odnose na poštivanje sigurnosnih područja koje je UNPROFOR vodio na terenu, nisu bili uspješni. Pojam sigurnosnih područja, po Mazovjeckom, nije implementiran, jer Vijeće sigurnosti nije osiguralo trupe sposobne da obezbijede implementaciju UNPROFOR mandata. Neodlučnost međunarodne zajednice dovela je do kolapsa tog pojma. "Pad Srebrenice i Žepe donio je tragediju, gubitak ljudskih čivota i teška kršenja ljudskih prava stanovnicima tih područja. U isto vrijeme, ono je ozbiljno podrilo kredibilitet Vjeća sigurnosti, Generalnog sekretara i ciljnog sistema Ujedinjenih nacija", navodi Mazovjecki. U ovom izvještaju Mazovjecki iznosi podatke i o kršenju ljudskih prava u SR Jugoslaviji.

UVOD

1. Dana 27. jula 1995. Tadeuš Mazovjecki, specijalni izvjestilac Komisije UN za ljudska prava, obavijestio je predsjednika Komisije o odluci da podnese ostavku na svoj mandat.

2. U ovom izvještaju on izlaže svoje nalaze i događajima koji su se desili do datuma njegove ostavke, a odnosi se na kršenje ljudskih prava i humanitarnog zakona nakon pada Srebrenice.

3. Izvještaj, također, daje analizu specijalnog izvjestioca o događajima i implementaciji koncepta sigurnih područja i informaciju koja mu je dostavljena na dnevnom sastanku sa raznim nevladinim organizacijama, koje se bave ljudskim pravima iz Savezne Republike Jugoslavije.

I SREBRENICA

A. Opće primjedbe

4. Ovaj izvještaj se zasniva na nalazima misije specijalnog izvjestioca prilikom posjete Tuzli, od 22.-24. jula 1995. kao i istrage koju je provelo osoblje Centra za ljudska prava, vezano za komponentu civilnih pitanja mirovnih snaga Ujedinjenih nacija (UNPF). Istraživanje uključuje intervjuue vođene sa raseljenim licima i razgovore sa pojedincima iz područja Tuzle, uključujući predstavnike kantonalih i općinskih vlasti, lokalnih medicinskih ustanova i članova srpske zajednice. Također, kontaktiran je bezbroj međunarodnih organizacija i lokalnih nevladinih organizacija aktivnih u tom području, uključujući Ured Visokog komesarijata za izbjeglice pri Ujedinjenim nacijama (UNHCR), Međunarodni komitet crvenog križa, Ljekari bez granica (Belgija), Posmatračka misija Evropske zajednice i Helsinška skupština građana. Primljene su informacije od nekoliko novinara. Uz to, ovaj izvještaj se zasniva na intervjuima sa mirovnjacima Zaštitnih snaga Ujedinjenih nacija (UNPROFOR) koji su bili prisutni u Potočarima i Srebrenici kada su se opisani događaji u Srebrenici desili.

5. Tragična odiseja muslimanskog naroda u srebrenici, započela je padom Enklave, u utorak 11. jula 1995. Izgon cjelokupne muslimanske populacije, procjene govore između 38.000 i 42.000 poprimio je sljedeće oblike:

Jedna grupa koja se sastojala, uglavnom, od žena, male djece i nekoliko osoba neregrutne starosne dobi, otišlo je iz srebrenice u štab Zaštitnih snaga Ujedinjenih nacija (UNPROFOR) koji se nalazio u Potočarima. Ostali su tamo kratko vrijeme prije nego su nasilno

odvezeni autobusima na borbenu liniju prilikom evakuacije koje su organizovale snage bosanskih Srba.¹

Bolesni i ranjenici su prvo odvezeni u Potočare, a zatim evakuirani na liniju fronte vozilima medicinskog konvoja UNPROFOR, koji su organizovale snage bosanskih Srba.

Grupa, koja se sastojala, uglavnom, od muškaraca regrutne starosne dobi, sakupljena je u kolonu i krenula pješke na put, dugačak najmanje nekoliko dana od Srebrenice do linije fronta.

6. Niže navedena priča ilustruje iskustva onih koji su bili na različitim putevima iz enklave.

B. Situacija u Srebrenici

7. Žestoko bombardovanje enklave Srebrenice započelo je u četvrtak 6. jula, a do slijedećeg utorka snage bosanskih Srba ušle su u grad. Do tada je već hiljade žena i djece stiglo u bazu UNPROFOR, tražeći zaštitu. Malo je bilo muškaraca u ovoj masi. Baza koja je uzavrela od ljudi, granatirana je popodne. Ljudi su vrištali i plakali na kapiji, a izvještaji govore da je bilo žrtava i da je ubijena najmanje jedna osoba.

8. Započela je evakuacija ovih ljudi, od kojih su neke odvezli pripadnici UNPROFOR u Potočare na pet kamiona, a ostali su pješke išli za njima. Skoro 95 odsto lica ovog egzodusta sastojalo se od žena, djece i starijih osoba. Putovanje do Potočara opisano je kao potpuni kaos, u kojem su ljudi visili sa strana kamiona i padali od iscrpljenosti zbog vrućine i teških uslova. Ranjeni iz bolnice su, takođe, evakuirani u Potočare.

9. Veliki broj izvještaja govori o rasprostranjenoj pljački muslimanskih domova koju su vršile snage bosanskih Srba i srpski civili nakon evakuacije. Ljudi su navodno dolazili iz obližnjih gradova i sela da pokupe stvari i odvedu stoku. Domovi su pretraživani, a sadržaji odneseni kolicima. Izvještaji govore da je nekoliko kuća spaljeno, a džamije uništene.

C. Situacija u Potočarima

10. Oko 25.000 ljudi pobjeglo je iz Srebrenice, a prve grupe počele su da pristižu u Potočare u utorak 11. jula. Oko 5.000 žena i djece našlo je sklonište u Bazi UNPROFOR, a preostali otprilike njih 20.000, smješteni su u tvornički kompleks.

---

¹ Kad god se koriste izrazi u ovom izvještaju "snage bosanskih Srba" ili "de facto vlasti bosanskih Srba," to se odnosi, osim ako drugačije nije navedeno, samo na Srbe koji se nalaze u vojnoj ili civilnoj službi de facto upravi, koja ima svoj politički štab na Palama. Ovo se, posebno, ne odnosi na bosanske Srbe, koji su lojalni Republici Bosni i Hercegovini (napomena u originalu – primj. priređivača).

11. Ujutro, u srijedu 12. jula, stigle su snage bosanskih Srba i Bazu opkolile artiljerijom i tenkovima. Kao odgovor, pripadnici UNPROFOR su zauzeli položaj okruživši raseljene osobe. Armija bosanskih Srba predložila je plan evakuacije po kojem bi se prvo evakuirali žene, djeca, starija lica i ranjenici. Muškarci starosne dobi od 16 do 60 bi se odvojili od ostalih. Realizacija ovog plana evakuacije 25.000 lica započela je u srijedu 12. jula, i trebalo je jedan i po dan da se završi, koristeći 300 autobusa, svaki kapaciteta za prevoz 70 lica u jednoj turi. Prijedlog da se u svaki autobus stavi jedan pripadnik UNPROFOR nije realizovan.

12. Samo mali procenat muškaraca (uglavnom ne doraslih za regrutaciju) bio je među raseljenim licima koja su pobjegla u Potočare, i oni su odvajani od ostale grupe na ad hoc osnovi u toku srijede 12. i četvrtka 13. jula. Izvještaji govore da su vojnici bosanskih Srba došli na kompleks tvornice, gdje su bila smještena raseljena lica i odvodili ljude u malim grupama. Ostali muškarci, neki 15, a neki 74 godine stari, izdvajani su iz glavne grupe, dok su pokušavali da se ukrcaju na autobuse sa svojim porodicama. Jedna žena opisuje kako su pretukli njenog oca sa kundacima i odvojili ga od nje, dok se ona ukrcavala u autobus. Od tada ga više nije vidjela. Jedan međunarodni posmatrač opisuje kako su jednog oca, koji je nosio dijete, vojnici bosanskih Srba otrgli iz grupe, ostavljajući dijete samo sa nepoznatima. Ti izdvojeni muškarci su zatim odvedeni u jednu kuću koju su čuvali vojnici bosanskih Srba.

13. Primljeni su, takođe, i izvještaji koji govore i mladim ženama koje su otete. U jednom slučaju odvedeno je između 8 i 10 žena. Međutim, imena nestalih žena nisu se mogla dobiti.

14. Vojnici bosanskih Srba počinili su fizičko nasilje nad raseljenim licima, a u najekstremnijim slučajevima ono je dovodilo do umorstva. Jedan međunarodni posmatrač opisao je pogubljenje jednog civila blizu mjesta gdje su autobusi stajali. Uskoro je začuo vrisku i, kada je krenuo da vidi šta se događa, ugledao je jednog srpskog vojnika koji je pucao čovjeku u glavu. Isti prizor vidio je i jedan drugi međunarodni posmatrač.

15. Ostali međunarodni svjedoci prepričavaju kako su vidjeli i čuli o različitim događajima koji su ih doveli do zaključka da su počinjena pogubljenja. Jedan opisuje kako je vidio čovjeka koga su tukli kundacima, a onda odvukli u jednu kuću. Zatim je čuo jedan pucanj i zaključio da je čovjek ubijen. Drugi svjedok opisuje isti niz događaja u dvije druge prilike. Bilo je izvještaja o pucnjavi i vrištanju, posebno nedaleko od kukuružišta, iza kuće gdje su ljudi držani u pritvoru.

16. Tri međunarodna posmatrača pronašla su 9 ili 10 mrtvih tijela blizu jednog potoka. Sva tijela su bila u civilnoj odjeći, a nađena su kako leže okrenuti prema zemlji i glavama u vodi. Čini se da su rane od metaka ispaljenih u leđa. Drugi posmatrač svjedočio o 10 muškaraca koji su odvedeni u mjesto gdje su kasnije pronađeni mrtvi. Još dvojica međunarodnih posmatrača svjedoče o istom prizoru kasnije tog dana.

Navodi se da je grupa od 6 do 7 tijela u civilnoj odjeći viđena na drugoj lokaciji, a izvještaji variraju od toga da li se smrt dogodila klanjem ili vatrenim oružjem.

17. Postoji mnogo pouzdanih izvještaja da su vojnici bosanskih Srba vukli, udarali nogama i tukli raseljena lica. Nekada bi bili pretučeni ako se nisu kretali dovoljno brzo. Jednom prilikom vojnici bosanskih Srba ušli su u Tvornički kompleks i u jednom mahu odveli nekoliko muškaraca. Niko se od ovih ljudi nije vratio, osim jednog koji je bio sav u krvi, sa vrlo teškim ozljedama na licu. Također se izvještava da je bilo i verbalnog zlostavljanja.

18. Opće stanje izbjeglica bilo je vrlo loše. Snage bosanskih Srba donijele su hranu i vodu 12. jula, ali, prema izvještajima, nije bilo dovoljno za sve. Nastala je opća panika i jedan tamo prisutan međunarodni posmatrač, navodi da nikada nije vidio toliko straha kao kod te grupe ljudi.

D. Putovanje autobusom

19. Autobusi i kamioni putovali su od Potočara do Tišća, mjesto na rubu teritorije pod kontrolom bosanskih Srba. Vožnja je bila preko Bratunca i Vlasenice i trajala je dva i po sata. Zatim su raseljene osobe odvedene na udaljenost od skoro 6 kilometara od barikade, na liniju fronta prema teritoriji pod kontrolom Bosanske vlade, u Kladanj.

20. S vremena na vrijeme, uslovi putovanja postajali bi krajnje nepodnošljivi. Grupe žena, djece i starijih osoba ukrcavane su na kamione prekrivene plastičnom ceradom. Temperatura je bila vrlo visoka, a ventilacija u kamionima nikakva. Jedan međunarodni posmatrač zatražio je od vojnika bosanskih Srba da podigne ceradu da bi ljudi mogli lakše disati, ali su oni odbili da to učine. On je govorio da je narod pokupljen kao stoka i da se u njihovim očima ogledao veliki strah.

21. Odvedeno je više ljudi u toku ovog putovanja. Većina izvještaja se bavi muškarcima koji su odvajani. Izvještaji govore da su trojica muškaraca od oko 60 godina skinuta sa autobusa kada se on zaustavio u Kravicama. Još više muškaraca odvedeno je na barikade na liniji fronta. Prema jednom izvještaju, izvjesnom broju muškaraca je uistinu dopušteno da se ukrcaju na autobus u Novoj Kasabi. Takođe, jedan izvještaj govori da je 9 žena, uglavnom između 15 i 20 godina, skinuto sa autobusa u Bratuncu.

22. Mnogi izvještaji govore da su autobuse zaustavljali vojnici bosanskih Srba na putovanju, zahtijevajući da im se preda novac i nakit. Ovi zahtjevi su obično praćeni prijetnjama o nasilju; u jednom slučaju se navodi da je stavljen nož pod grlo jedne bebe.

23. Na putu su civili bosanskih Srba, također, kamenovali autobuse. U jednom incidentu navodi se da je jednom djetetu povrijeđena glava kamenom bačenim na autobus kojim je putovalo.

24. Neki od onih koji su putovali autobusima saopćavajući kako su kroz prozor vidjeli zarobljene ljude. Jedan međunarodni posmatrač i jedno raseljeno lice ugledali su između 300 i 500 muškaraca na fudbalskom igralištu u Novoj Kasabi. Mnogi su bili uniformisani. Jedan svjedok je vidio više od 10 muškaraca golih do pojasa, sa rukama podignutim iznad glava. Drugi je vidio grupu od oko 100 muškaraca blizu Kravice i Konjević Polja, a jedna ženska navodi da je vidjela svog brata u grupi od 20 do 30 zarobljenih muškaraca.

25. Također se govori o mrtvim tijelima koja su viđena u toku putovanja, posebno na putu između Bratunca, Konjević Polja i Nove Kasabe. Za neka tijela kažu da su bila u civilnoj odjeći i prerezanim grlima ili ranama od metaka. Jedna žena je izvijestila da je vidjela 4 tijela civila dok je išla pješke preko ničije zemlje do Kladnja.

E. Putovanje medicinskim konvojem

26. U srijedu 13. jula oko 65 ranjenih lica odvedeno je iz Potočara jednim konvojem koji se sastojao od 7 kamiona u čijoj pratnji je bilo medicinsko osoblje i UNPROFOR. Na jednoj kontrolnoj tački blizu linije fronta konvoj su zaustavili bosanski Srbi koji su tražili da se pacijenti skinu sa kamiona. Oko 30 muškaraca je skinuto sa vozila, a ostavljeni su samo najteži slučajevi. Izvještava se da su bolesni i ranjeni pretučeni, udarani nogama i vučeni od strane vojnika bosanskih Srba. Najmanje jedan muškarac teško je pretučen automatskom puškom, a čovjek sa slomljenom nogom natjeran je da pješači bez pomoći. Grupa koja je skinuta sa vozila prisiljena je da ostane napolju tokom noći, na vrlo hladnom vremenu i teškim uslovima. Navodi se da je jedna medicinska sestra odvedena sa ovom grupom u toku noći i da su je silovali vojnici bosanskih Srba. Dalje pojedinosti navedene su niže u dijelu H. Grupa je natjerana u zoru da krene pješke u pravcu linije fronta.

27. Preostalom dijelu konvoja naređeno je da se vrate u Potočare, ali je ponovo zaustavljen na srpskoj kontrolnoj tački i prisiljen da tu provede noć. Izvještava se da medicinskom osoblju nije dozvoljeno da zbrinjava pacijente i da je jedan umro u toku noći, očito kao rezultat nedostatka medicinske njege. Saopštava se da su vojnici bosanskih Srba pokupili dragocjenosti i druge stvari od ljudi iz konvoja tokom noći. Slijedećeg dana konvoju je dopušteno da ode do lokalne bolnice u Bratuncu. Tada je izdvojeno više muškaraca iz grupe i ostaje nepoznato gdje su ovi pacijenti odvedeni.

28. Međunarodni komitet crvenog križa uspio je evakuirati 88 ranjenih lica iz Bratunca i Potočara 17. i 18. jula. Kada su svi ranjeni sakupljeni u Bratuncu prvog dana evakuacije 23 su odbili da krenu. ICRC smatra da su oni ratni zarobljenici i tražili su dozvolu da ih posjete.

F. Putovanje pješke

29. Muškarci regrutne dobi iz Srebrenice skupili su se na brežuljku Buljim-Jaglić, u neposrednoj blizini grada u ponedjeljak 11. jula. Formirali su vrlo veliku kolonu od 15.000 lica koja je krenula iz grada prema teritoriji pdo kontrolom Bosanske vlade. Kolona se, uglavnom, sastojala od muškaraca civila. Između 3.000 i 4.000 bilo je naoružano, a prema izvještajima, oko 10.000 nenaoružano. Malo je bilo žena i djece u toj grupi.

30. Ova kolona, sa dva ili tri lica u redu, pružala se nekoliko kilometara. Izvještaji govore da su naoružani ljudi bili raspoređeni na čelu, zatim grupa ranjenika, onda civila i, konačno grupa naoružanih ljudi. Takođe je bilo naoružanih ljudi koji su bili raštrkani sa strana kolone.

31. U toku putovanja ova kolona se prekidalala na mnogo manjih grupa. Kasnije, kako se putovanje nastavilo, ove male grupe su se pridruživale ostalim grupama i putovali su zajedno. Teško je ustanoviti jasan niz događaja, pošto je toliki broj ljudi bio uključen u grupe koje su se stalno formirale i cijepale. Izvještaji svjedoka na taj način teče da daju dio po dio slike onoga šta se događalo.

32. Preživjeli sa ovog putovanja govore o napadima i zasjedama koje su postavljale snage bosanskih Srba grupama sastavljenim, uglavnom, od civila.²

U jednom incidentu granatiranja koje se desilo kod Konjević Polja svjedok opisuje kako je pala granata na njegovu grupu, uzrokujući bezbroj mrtvih i ranjenih. On opisuje opći kaos i kako je vidio ljude kojima su raznesene ruke i noge. Izbjegao je prešavši rijeku Jadar koja je pocrnjela od krvi i prljavštine. Drugi izvještaj opisuje kako je bilo potrebno proći kroz gusta minska polja, koja su postala još opasnija zbog mentalne nestabilnosti mnogih raseljenih osoba u toj fazi. Svjedok je naveo da je vidio 15 ljudi ubijenih ili ranjenih u ovom području.

33. Veliki broj izvještaja opisuje fizički napad na ljude koji su se predavali i zatim imali status ratnih zarobljenika.³ Takvi napadi su ponekad dovodili do njihove smrti. Razni izvještaji opisuju kako su snage bosanskih Srba koristile megafone da bi zahtijevale predaju. Jedan čovjek

---

² Pitanje da li su ovo bili vojni napadi protiv civila zapravo je ključno u pravnom smislu. Da bi se uspostavilo kršenje međunarodnog humanitarnog prava takvi napadi moraju biti protiv civila. Napadi protiv boraca dozvoljavaju se u toku normalnog ratovanja. Ovim se nameće problem vezan za ovu situaciju, pošto se početna kolona, i kasnije pokidane grupe, sastojala od mješavine civila i boraca. Zato bi trebalo odrediti, na bazi jednog po jednog slučaja, da li se svaki pojedini napad na neku grupu smatra kršenjem međunarodnog humanitarnog prava. Važan faktor, koji treba uzeti u obzir kod donošenja odluke, jeste odnos civila prema borcima. Borci koji su se predali trebaju se smatrati ratnim zarobljenicima i treba da budu zaštićeni prema Ženevskoj konvenciji iz 1949. koja se odnosi na zaštitu ratnih zarobljenika (napomena u originalu – primj. priređivača).

³ Isto.

navodi da je bio u grupi čija je najmanje jedna trećina bila sastavljena od muškaraca civila, koja je gađana na putu između Kravice i Konjević Polja. Ova grupa se predala i posjedala na tlo pored puta obraslog travom. Zatim on opisuje kako su vojnici bosanskih Srba nasumice pobili ove ljude, hvatajući žrtve za kosu i presjecajući im grlo. Ovaj posebni svjedok je oslobođen, jer je bio maloljetan i stavljen je na autobus koji je putovao iz Potočara. Prema drugom izvještaju, nekoliko ljudi je poređano uza zid u Novoj Kasabi i streljano. Zatim slijede iskazi, u niže navedenom dijelu G, koji govore o sudbini grupa muškaraca koje su se predavale.

34. Izvještaji sigurno ukazuju da su neki od napada vojnika bosanskih Srba bili usmjereni protiv grupa koje su se sastojale od vojnika Bosanske vlade. Oružani sukobi su se događali i svjedoci saopštavaju da su jednom prilikom ubijeni vojnici bosanskih Srba ili zarobljeni.⁴

35. Druge informacije, koje dolaze iz ovih svjedočenja, govore da su se civili bosanskih Srba pridružili grupama i usmjeravali ih u pogrešnom pravcu, vodeći bosanske muslimane u klopku. Takođe je bilo navoda kako su bosanski Srbi nosili uniforme UNPROFOR i vozili se u vozilima UNPROFOR. Jedan svjedok navodi kako su vojnici bosanskih Srba nosili uniforme UNPROFOR i pretvarali se da su lokalno osoblje UNPROFOR, te kako su požurivali grupu da ide u pravcu posebne lokacije. On je pobjegao ispred njih, sumnjajući da su prevaranti.

36. Putovanje je bilo skopčano s opasnošću i odvijalo se pod vrlo teškim uslovima. Trajalo je bar nekoliko dana. Ljudi su imali vrlo male zalihe hrane u toku putovanja i bili su prisiljeni da žive od jabuka i gljiva koje bi nalazili u šumama. Također su imali poteškoća da nađu vodu za piće. Naširoko se izvještava o velikim duševnim poremećajima kroz koje su prošli mnogi na ovom putovanju. Za mnoge se kaže da su počinili samoubistvo. U jednom posebno mučnom izvještaju, jedan čovjek opisuje kako je čovjek pucao sebi u lice, ali nije uspio da se ubije i kako je molio druge da dovrše posao.

G. Pitanje masovnih pogubljenja

37. Dokazi koji ukazuju na umorstva po kratkom postupku provlače se kroz sve gore navedene priče. U ovom dijelu data je informacija koja se odnosi na izvještaje o ljudima koji su zarobljeni, pritvarani, a zatim masovno pogubljeni na raznim vanjskim lokacijama u blizini Srebrenice. Jasno je da se ovi navodi ne mogu u potpunosti verifikovati bez pristupa na teritoriju pod kontrolom bosanskih Srba, međutim, čini se da su slijedeće informacije važne za ovo pitanje.

38. Međunarodni izvor navodi da je uspostavljena tačka prikupljanja ratnih zarobljenika blizu fudbalskog igrališta u Novoj Kasabi.

---

⁴ Isto.

39. Međunarodni svjedok i jedno raseljeno lice izvještavaju da su vidjeli između 300 i 500 muškaraca na fudbalskom igralištu u Novoj Kasabi. Oni su, uglavnom, nosili uniforme. Raseljena lica tvrde da su vidjela gomilu mrtvih tijela u blizini.

40. Jedan svjedok je saopštio da je bio u grupi od nekih 2.000 muškaraca koji su se predali u selu Kravica (neki izvještaju potvrđuju izvještaje o zarobljavanju tolikog broja muškaraca). On tvrdi da su nakon zarobljavanja odvezeni na različite lokacije. Opisuje vrućinu u kamionima koja je gušila i navodi da su lišeni vode do te mjere, da su ljudi bili prisiljeni da piju sopstvenu mokraću. Opisuje kako su ih tukli motkama i automatima i kako su neki usmrćeni dok su bili u prostorijama u pritvoru. Konačno, odvedeni su na otvoreno mjesto noću. Odvođene su grupe od po 5 do 10 ljudi, poredane, a zatim ih je grupa vojnika bosanskih Srba pobila vatrenim oružjem. Svjedok primjećuje da je oko stotinu ljudi već bilo usmrćeno kada je došao na njega red. Navodi kako su hici ispaljeni i metak mu je zahvatio nogu. Ležao je miran još nekoliko sati, pretvarajući se da je mrtav, a zatim je pobjegao.

41. Dva druga iskaza opisuju sličan niz događaja, kao što su gore navedeni. Međutim, ne mogu se uspostaviti tačne geografske koordinate bez detaljnijih istraživanja. Zato je nemoguće reći da li su se ovi incidenti desili na fudbalskom igralištu u Novoj Kasabi, gdje se navodi da su se takva zvjerstva događala. Istina je da početne analize iskaza svjedoka ukazuju da su se ona desila na lokaciji nešto sjevernije, u blizini Zvornika.

42. Međunarodni izvor opisuje kako je u subotu 15. jula, kada je prebačen iz Simića u Bratunac, prošao pored fudbalskog igrališta blizu Nove Kasabe. Na jednom dijelu igrališta vidio je red cipela i ruksaka od otprilike 100 ljudi. Uskoro poslije toga, ugledao je traktor sa prikolicom na kojima su bili leševi. Oko 500 metara dalje, vidio je još jedan red cipela i opreme za otprilike 20 do 40 ljudi. Ovdje je vidio jedan kiper, koji je vozio mrtva tijela. Konačno primjetio je jedno tijelo na krivini puta.

43. Naširoko je izvještavano o vazдушnim snimcima koje je obavila Vlada SAD i dostavila Vijeću sigurnosti pokazuju četiri velike jame sa svježim iskopanom zemljom i kamione na poljima izvan Nove Kasabe. Svaka jama je imala površinu od 100 kvadratnih metara i vjeruje se da je masovna grobnica. Druge fotografije očito pokazuju da se radi o istom polju nekoliko dana ranije, kada je zemlja ponovo otkopavana, a ima, takođe, i fotografija koje pokazuju oko 600 zatvoreznika u polju.

44. Već 14. avgusta 1995. ICRC je izvjestio da je od rodbine onih koji su nestali nakon pada Srebrenice primio 10.000 zahtjeva za traganje. Potrebno je zaključcima prići sa oprezom u pogledu broja nestalih na osnovih ovih brojeva, pošto bi to mogli biti multiplicirani zahtjevi traganja, i nadalje, riješeni slučajevi se uvijek ne saopćavaju ICRC. Dramatični kontrast ovome je što je ICRC do sada mogao posjetiti samo 164 pritvorena. Takođe se izvještava o stotinama muškaraca koji su se prijavili u Armiju bosanske Vlade, ali se tačan broj ne zna.

H. Pitanje silovanja

45. U tuzlanskoj bolnici registrirano je nekoliko slučajeva silovanja. U jednom slučaju, jedna djevojčica od 14 godina izvršila je samoubistvo, nakon što su je silovali srpski vojnici. U drugom, potvrđenom slučaju, 19-godišnja žrtva je silovana na putu prema liniji fronta, dok je bila dio medicinskog konvoja. Prema raznim iskazima, dok je konvoj čekao u blizini linije fronta, nekoliko srpskih vojnika se popelo na vozila, tražeći sestru određenog oficira armije Bosanske vlade. Jedna žena je svjedočila da je skinuta sa autobusa i ispitivana o ovome, a zatim vraćena u autobus neozlijeđena. Izvještaj govori o još jednoj ženi koja je radila kao medicinska sestra na autobusu i koja je skinuta sa njega. Bila je odsutna nekoliko sati i vraćena u vrlo rastrojenom stanju, navodeći da su je silovala trojica srpskih vojnika. Ima i drugih izvještaja o slučajevima silovanja i otmice, ali samo nekoliko konkretnih slučajeva.

I. Situacija u Tuzli

46. Negde oko 13. jula 1995. raseljena lica su počela da pristižu u Tuzlu. Iako je određeno 11.000 mjesta za njih u kolektivnim centrima oko Tuzle, vlasti Bosanske vlade insistirale su da se sva raseljena lica transportuju na područje Aerodroma. Aerodrom je posijan minama i nema skloništa, sanitarnih uređaja ili vode za ova raseljena lica. Mada su međunarodne agencije podigle šatore i druge uređaje na aerodromu, one se nisu mogle nositi sa prilivom raseljenih lica. Vladini organi pristali su 14. jula na smještaj novopridošlih raseljenih lica u raspoloživa skloništa i na transport u kolektivne centre onih raseljenih lica koja su već bila na aerodromu. Do 17. jula procijenjeno je da je 17.200 raseljenih lica smješteno u kolektivne centre, dok je 5.800 ostalo na Tuzlanskom aerodromu.

47. Mnoga raseljena lica su ljudi koji su već jednom ili dva puta prije toga bila raseljena i koji su živili u Srebrenici, kao raseljena lica, u vrijeme kada je ona pala. To su ljudi ruralnog područja, navikli na stabilan, statičan život, i neprestano protjerivanje je imalo traumatske posljedice. Oni su razočarani i osjećaju se izdanim što međunarodna zajednica nije uspjela da ih zaštiti unatoč svim uvjerenjima koja se odnose na "zaštićenu zonu".

48. Lokalne vlasti zbog toga razmatraju način na koji se može uspostaviti trajan smještaj, koji se odnosi na boravišta da bi dala ovoj razmještajnoj populaciji izvjestan smisao sigurnosti. Ovo je način da se veze zajednice i tradicionalan način života ponovo uspostave.

49. Sudbina muškaraca je glavni povod velikog bola za rođacima i prijateljima. Nestanak tako ogromnog broja muškaraca nameće poseban praktičan problem u društvu u kojem dominira muškarac, gdje žene skoro u cjelini zavisne za svoj život od muškaraca. O jednoj ženi se izvještava da je izvršila samoubistvo skakanjem u jezero sa dvoje djece, zbog toga što joj je muž nestao.

50. O zlostavljanju i fizičkom nasilju protiv Srba u malim selima blizu Tuzle, saopštili su specijalnom izvjestiocu lokalni organi, zatim lokalne nevladine organizacije i vođe srpskih zajednica. Srbi govore da su ugroženi prijetnjom velikog broja raseljenih lica koja su se tamo nastanila. Nekoliko srpskih porodica je opljačkano i spaljeno u Siminom Hanu, a lokalna policija je navodno malo učinila da to zaustavi. U Jasenicama jednog Srbina su navodno ubila nepoznata lica dok su to pripadnici lokalne policije posmatrali. Saopćeno je da su se desile zloupotrebe i izbacivanja iz kuća, takođe, i u drugim selima. Gradonačelnik Tuzle i guverner Kantona su osudili ovakvo ponašanje, izdajući specijalne naloge policiji da se poštuje zakon i poduzeli mjere da nadoknade Srbima gubitke.

J. Zaključci

51. Postoje značajni neposredni i posredni dokazi koji ukazuju da su se desila pogubljenja po kratkom postupku, i pojedinaca i malih grupa ljudi. Što se tiče pitanja masovnih pogubljenja većeg broja ljudi u jednom mahu dokazi koji su do sada dobiveni vode do jezovitog zaključka da se ovo možda dogodilo. Nadalje, zaključci, posebno oni koji se odnose na ukupan broj pogubljenih i sudbina onih koji nisu uključeni u to, ne mogu se izvući bez pristupa teritoriji pod kontrolom vlasti bosanskih Srba, ispitivanja mjesta koja su u pitanju, ekshumacije i ispitivanje tijela koja bi se mogla naći, i dok se ne dobiju informacije o onima koji su još uvijek nestali.

52. Postoje pouzdani izvještaji da su srpski vojnici silovali žene. Međutim možda ima i silovanja koja nisu saopćena.

53. U situaciji oružanog sukoba civili su bili ciljevi granatiranja i drugih oblika vojnih aktivnosti koje su dovele do smrti i povreda, a sa ratnim zarobljenicima se loše postupalo, i uz veliku vjerovatnoću pogubljeni su u flagrantnom kršenju međunarodnog humanitarnog prava.

54. Činjenica da se hiljade ljudi smatraju nestalim je stvar za veliku zabrinutost. Nije bilo moguće provjeriti izvještaje da se nalaze u pritvoru.

55. Postoje jasni dokazi da su ljudi fizički napadani i velika vjerovatnoća da su ih ponekad udarali nogama i pretukli na brutalan način.

56. Ima mnogo primjera neljudskog i ponižavajućeg tretmana naroda.

57. Bilo je potpunog nipoštašavanja duševnih patnji uzrokovanih protjerivanjem populacije iz Srebrenice, posebno bezobzorno uništavajući porodične veze prijateljstva i zajednicu.

58. Postoje vjerodostojni izvještaji o pljački i uništavanju muslimanske imovine nakon pada Srebrenice.

59. Postoji dokaz da su napadi odmazde vršeni protiv srpskih civila koji borave u Tuzli od strane muslimanskih raseljenih lica iz Srebrenice.

K. Preporuke

60. Od vitalnog značaja je da se istraga nastavi i u ovu svrhu mora se obezbijediti odmah pristup teritorijama pod kontrolom bosanskih Srba, odnosno vlasti. Informacije dobivene iz svih vojnih obavještajnih izvora, koje su relevantne za otkrivanje kršenja međunarodnog humanitarnog prava, treba da budu na raspolaganju nadležnim organima Ujedinjenih nacija, a posebno Međunarodnom sudu za ratne zločine za bivšu Jugoslaviju.

61. Bosanski Srbi, odnosno njihove vlasti, moraju odmah podnijeti izvještaj o hiljadama onih za koje se smatra da su nestali.

62. Mora se dopustiti pristup Međunarodnom komitetu Crvenog križa u zatvore gdje se ovi ljudi navodno drže.

63. Međunarodna zajednica mora poduzeti veliki napor da se osigura pravo raseljenih lica na povratak u sigurnost i dostojanstvo.

64. Međunarodna zajednica treba odmah da pruži pomoć i finansijsku podršku da bi pomoglo raseljenim licima da ponovo izgrade svoje živote. Poseban naglasak treba staviti na izgradnju stalnih naselja za ova raseljena lica.

65. Lokalne vlasti u Tuzli treba da nastave sa radom da osiguraju da se prava srpske manjine adekvatno štite.

66. Javlja se velike optužbe protiv UNPROFOR u Srebrenici koje nije moguće provjeriti zbog raznih sputavanja i prepreka. Treba provesti istragu pod međunarodnim nadzorom da bi se provjerili ovi navodi.

II POJAM "SIGURNIH PODRUČJA"

A. Razvoj pojma

67. Specijalni izvjestilac dostavio je Komisiji za ljudska prava svoj prvi izvještaj o situaciji ljudskih prava na području bivše Jugoslavije, 28. avgusta 1992. (E/CN.4/1991/S-1/10). U njemu se on snažno usredsređuje na politiku etničkog čišćenja koja se provodi, uglavnom, protiv Muslimana i etničkih Hrvata na teritoriji Bosne i Hercegovine pod kontrolom bosanskih Srba. Raspravljajući da bi se raseljena lica zaista mogla suzdržati od traženja skloništa u inostranstvu, ukoliko im se obezbijedi dovoljna opskrba hranom i adekvatnim medicinskim zbrinjavanjem, a iznad svega ako bi se njihova sigurnost mogla garantirati, specijalni izvjestilac u svom drugom izvještaju preporučuje pojam sigurnih zona.⁵ Unutar teritorije Bosne i Hercegovine treba aktivno tražiti (E/CN.4/1992/S1/10 od 27. oktobra 1992, stav 25 (b)).

⁵ Mogućnost stvaranja neke vrste internog sigurnog neba za izbjeglice, aktivno je diskutovana na različitim forumima u to vrijeme. Pojam "zaštićene zone" predložio je Međunarodni komitet crvenog križa u ljeto 1992. Vidi, između ostalog, PREGLED HUMANITARNIH AKTIVNOSTI ICRC-A U BIVŠOJ JUGOSLAVIJI (Godišnji izvještaj – vijesti ICRC-a) 1991 – juli 1995, ICRC DP (1995)

Specijalni izvjestilac jasno preporučuje da se odmah uspostave sigurne zone unutar Bosne i Hercegovine u svom izvještaju od 17. novembra 1992. (A/47/666, stav 142). Slična preporuka se može naći u njegovom izvještaju od 10. februara 1993. (E/CN.4/1993/50, stav 269, preporuka 1 (b), zajedno sa preporukom da bi UNPROFOR trebao imati pravo da interveniše u slučajevima kršenja ljudskih prava (stav 269 preporuka I (e)).

68. U svom izvještaju od 5. maja 1993. (E/CN.4/1994/3, stav 94c) specijalni izvjestilac, u odgovoru na rezoluciju 819 (1993) Vijeća sigurnosti, preporučuje da se pojam sigurnih područja proširi i primijeni na ostala područja Bosne i Hercegovine, posebno za Goražde i Žepu. Specijalni izvjestilac je definirao da svrha sigurnih područja bude "snabdijevanje ljudi hranom i lijekovima koji su im potrebni na mjestima gdje se njihova sigurnost garantuje" (E/CN.4/1994/47 od 17. novembra 1993, stav 14).

69. Cilj prvobitnih "sigurnih zona", kako ih je predložio specijalni izvjestilac, bio je jasan da se pruži privremeno rješenje izbjegličke dileme. Međutim, Vijeće sigurnosti je, svojom rezolucijom 819 (1993.), od 16. aprila 1993, izabralo da uspostavi sigurno područje u Srebrenici zbog neprekidnih napada paravojnih jedinica bosanskih Srba protiv civila u tom području. Sigurno područje treba da bude "slobodno od oružanih napada ili drugog neprijateljskog djelovanja" (stav 12). U tu svrhu Generalni sekretar je zahtijevao da se poduzmu odmah koraci na povećanju prisustva UNPROFOR u Srebrenici i njenoj okolini, čiji bi zadatak bio da se nadgleda humanitarna situacija u tom području (stav 15). Zaštita sigurnog područja nije pomenuta. Rezolucijom br. 824 (1993) od 6. maja 1993. (stav 23), uspostavljanjem sigurnih područja Sarajeva, Tuzle, Žepe, Goražda i Bihaća, Vijeće sigurnosti je najavilo svoju spremnost da razmotri usvajanje dodatnih mjera vezanih za potpunu implementaciju rezolucije, koja se može tumačiti kao moguća namjera da se borbom suprostavi napadima na sigurna područja. Svojom Rezolucijom br. 836. (1993) od 4. juna 1993. Vijeće sigurnosti je odlučilo da osigura potpuno poštivanje sigurnih zona, proširenjem mandata UNPROFOR a na odvratanje napada protiv sigurnih područja. Dato je ovlaštenje za upotrebu zračne sile radi podrške UNPROFOR u provođenju njegovog mandata.

70. Generalni sekretar je u svom izvještaju od 11. marta 1994. (S/1994/291), ispitao mogućnosti za dalje proširenje pojma sigurnih područja koja bi obuhvatala Maglaj, Mostar i Vitez, u skladu sa Rezolucijom Vijeća sigurnosti br. 900. (1994), a UNPROFOR je ovaj korak smatrao neodgovarajućim sve dok su u pitanju Mostar i Vitez, ali za Maglaj bi to moglo biti provodljivo. Vijeće sigurnosti je ostalo zaokupljeno situacijom u Maglaju, ali grad nikad nije proglašen sigurnom zonom.

71. O pojmu sigurnog područja temeljito je diskutirao Generalni sekretar u svom izvještaju od 9. maja 1994 (S/1994/555) u skladu sa Rezolucijom br. 844. (1993) Vijeća sigurnosti. Definicija Generalnog sekretara o početnom pojmu sigurnog područja zasniva se na odgovarajućim rezolucijama 6b, str. 9, "Saving lives" (Spašavanje života) – ICRC specijalna brošura, Ženeva, april 1995, str. 7 (napomena u originalu – primj. priređivača).

Vijeća sigurnosti koje definiraju sigurna područja kao "područja slobodna od oružanih napada i drugih neprijateljskih djelovanja, koja bi ugrozila dobrobit i sigurnost njenih stanovnika i gdje bi se osigurala neometana isporuka humanitarne pomoći civilnom stanovništvu" (S/1994/555, stav 2). Razmatrajući događaje nakon usvajanja rezolucije o uspostavljanju sigurnih područja, Generalni sekretar je zaključio da "efikasna implementacija pojma sigurnog područja zavisi od stepena pristanka strana na terenu" (stav 12). Nadalje, u raspravljanju o postojećim dvosmislenostima koje se odnose na mandat UNPROFOR u sigurnim područjima, on je zaključio da zadatak nije odbrana geografski definiranog sigurnog područja, već "zaštita civilnog stanovništva u označenim sigurnim područjima od oružanih napada i drugih neprijateljskih djelovanja kroz prisustvo trupa (UNPROFOR) i, ako bude potrebno upotrebom vazdušne sile, u skladu sa dogovorenim postupcima" (stav 16). Zaključak Generalnog sekretara je bio da je pojam sigurnog područja privremeni mehanizam, kojim se neko ranjivo stanovništvo može zaštititi do sveobuhvatnog pregovaračkog političkog rješenja" (stav 30).

72. Generalni sekretar je, također, neprestano skretao pažnju na nedostatke sadašnjeg pojma sigurnih područja.⁶ On je vjerovao da jedino pregovarački dogovori imaju šansu da budu implementirani. Generalni sekretar je nadalje naglasio potrebu da režim sigurnih područja prihvate obje strane (S/1994/1389, stav 41). U svom izvještaju od 1. decembra 1994, u skladu sa rezolucijom 959 Vijeća sigurnosti (1994) pominje da je "pojam sigurnog područja efikasnije primijenjen u Žepi Srebrenici nego u ostalim područjima. U ova dva područja sukobljene strane su se složile o obustavi vatre, raspoređivanju trupa UNPROFOR, ad hoc demilitarizacije i drugim mjerama koje, naročito, uključuju jasnu neograničenost sigurnog područja". (S/1994/1389, stav 3).

73. U svom izvještaju od 30. maja 1995. (S/1005/444), Generalni sekretar je istakao da je sposobnost UNPROFOR da provodi svoj mandat sigurnog područja, a posebno odvracanje namjernih napada na područja, oštro ograničen nasljednim nedostacima režima sigurnog područja" (stav 35). Generalni sekretar je bacio krivicu ne samo na snage bosanskih Srba zbog takve situacije, već, također, i na Vladine snage zbog kršenja statusa sigurnih područja. Navedeni su primjeri vezani za Tuzlu, Sarajevo i Bihać (stav 37).

74. Pojam sigurnih područja razvio se tako u shvatanju Vijeća sigurnosti, od jednostavno nezaštićenih zona za izbjeglice do stvarnog utočišta, gdje bi raseljena lica i ostalo civilno stanovništvo trebalo da bude zaštićeno, silom ako je potrebno, protiv efekata rata koji je u toku. Nažalost, za izbjeglice u sigurnim područjima puka definicija ovih područja nije uspjela da ih zaštiti od stanja opsade koje su nametnule snage bosanskih Srba neprestanim napadima.

---

⁶ Vid.: između ostalog, S/1994/1389 od 1. decembra 1994. i S/1995/444 od 30. maja 1995. (napomena u originalu – primj. priređivača).

B. Implementacija pojma

75. Iza preporuka stalnog izvjestioca koje se odnose na uspostavljanje sigurnih područja unutar teritorije Bosne i Hercegovine stigao je njegov šesti periodični izvještaj (E/CN.4/1995/110, od 21. februara 1994.). U tom izvještaju on zaključuje:

“Za prvo sigurno područje nije dato ovlaštenje do aprila 1993. godine, skoro šest mjeseci nakon što je data preporuka specijalnog izvjestioca. Sigurna područja u Bosni i Hercegovini, posebno u Sarajevu, najvećim dijelom su drastično pretrpana sa nestašicom osnovnih prehrambenih artikala i medicinskih sredstava i podvrgnuta granatiranju i vojnim napadima bez izuzetka. U velikoj mjeri ona su postala ‘sigurna’ samo na papiru”.

76. Sadašnja analiza će biti usredsređena na preporuke izložene u izvještaju od februara 1994. i na odluke i radnju poduzetu da se implementira pojam sigurnih područja. Pošto puki pojam sigurnih područja, kako ga je shvatio specijalni izvjestilac, pretpostavlja zaštitne snage, preporuke u pogledu UNPROFOR vezane su za one koje se odnose na sigurna područja.

77. Vijeće sigurnosti svjesno je “da sigurna područja”, stvorena njegovim odlukama, nisu mogla ponuditi sigurnost njihovim stanovnicima, a da je Generalni sekretar u svom izvještaju upozorio na nedostatak napretka u ovom pogledu.

78. Situacija u Goraždu dovela je do prve neposredne vazdušne podrške protiv srpskih kopnenih ciljeva 10. i 11. aprila 1994. NATO je već u februaru 1994. zaprijetio intervencijom da će nepridržavanje povlačenja teškog naoružanja u radijusu od 20 kilometara od centra Sarajeva rezultirati u pokretanju vazdušnih napada, deset dana od 10. februara 1994. Generalni sekretar je zatražio dodatnu podršku od NATO, kojom je objavljena zona isključenja oko Goražda, 22. aprila 1994.⁷

79. Po preporuci Generalnog sekretara NATO je objavio dodatne zone isključenja oko sigurnih područja Žepe, Srebrenice, Bihaća i Tuzle.⁸

80. Vijeće sigurnosti pozvalo je na okončanje bilo kakvih provokativnih radnji, ma ko da ih počini, unutar i oko “sigurnog područja”. Također se snažno osuđuje granatiranje i napadi pješadijom i artiljerijom na “sigurno područje” Goražda i zahtijeva se njihova trenutna obustava. Njome se pozivaju svi oni kojih se to tiče da poduzmu sve mjere na osiguranju potpunog poštivanja statusa “sigurnih područja” (izjava Predsjedavajućeg, S/PRST/1994/14 od aprila 1994.). Vijeće sigurnosti je još jednom osudilo trenutna neprijateljstva protiv sigurnih područja Goražda svojom Rezolucijom br. 913. (1994) od 22. aprila 1994.

⁷ Izvještaj Generalnog sekretara u skladu sa rezolucijom 908 (1994), S/1994/1067, 17. septembra 1994. (napomena u originalu – primj.priredivača).

⁸ Izvještaj Generalnog sekretara u skladu sa rezolucijom 844 (1993), S/1994/555 od 9. maja 1994. (napomena u originalu – primj.priredivača).

81. Vijeće sigurnosti zahtjeva sporazum o trenutnoj obustavi vatre od Vlade Republike Bosne i Hercegovine i strane bosanskih Srba u Goraždu i na cijeloj teritoriji Republike Bosne i Hercegovine. Generalni sekretar se poziva da poduzme potrebne korake da bi osigurao da UNPROFOR može, u granicama svojih raspoloživih sredstava, nadgledati situaciju u Goraždu i poštivanje obustave vatre i razdvajanje vojnih snaga u Goraždu. Pozivaju se snage bosanskih Srba da se povuku i da povuku naoružanje na udaljenost prema dogovoru sa UNPROFOR, gdje bi oni prestali da čine prijetnju statusu Goražda kao sigurnom području (Rezolucija Vijeća sigurnosti 913. (1994) od 22. aprila 1994.).

82. U svom izvještaju od 10. juna 1994. (E/CN.4/1995/4) donesenom nakon napada u aprilu 1994. na sigurno područje Goražda, Specijalni izvjestilac je još jednom preporučio da se sigurnim područjima vrati sigurnost. Specijalni izvjestilac je, također, odobrio zaključke koje je, donio Generalni sekretar od 9. maja 1994. (S/1994/555), u kojima Generalni sekretar smatra da sigurna područja treba definisati, tako da bi UNPROFOR mogao obezbijediti, unutar granica svojih sredstava, uz "legalnu opciju", efikasnu i vjerodostojnu zaštitu populacije unutar područja, imajući na umu da se dužna pažnja treba posvetiti gusto naseljenim dijelovima sigurnih područja. Nalaže se snažno prisustvo UNPROFOR da bi se smanjili rizici od daljih napada i poblize posmatrali postupci prema populaciji lokalnih Srba.

83. Vijeće sigurnosti poziva sve strane u Bosni na saradnju sa UNPROFOR u njegovim naporima da osigura implementaciju rezolucija o sigurnim područjima. Vijeće sigurnosti je zatražilo od svih strana i drugih kojih se to tiče da pokažu maksimalnu suzdržanost i privedu kraju sve neprijateljske radnje u i oko sigurnih područja. Vijeće sigurnosti je zatražilo od Generalnog sekretara da dopuni svoje preporuke na modalitetima implementacije pojma sigurnih područja i da ohrabri UNPROFOR, u saradnji sa stranama u Bosni, da nastavi napore na postizanju sporazuma o jačanju režima sigurnih područja (Rezolucija br. 959. (1994) od 19. novembra 1994).

84. Generalni sekretar je naglasio potrebu za demilitarizacijom sigurnih područja i uspostavljanje režima koji bi bio u skladu sa Ženevskim konvencijama od 12. avgusta 1949. te njenim dopunskim protokolima od 1997. (S/1994/1389 od 1. decembra 1994).

85. U svojoj Rezoluciji br. 998. (1995), od 16. juna 1995, Vijeće sigurnosti je zatražilo od bosanskih Srba da osiguraju neometan pristup Sarajevu kopnenim putem. Također se zahtijeva od strana da u potpunosti ispoštuju status sigurnih područja, a posebno potrebu da se osigura tamošnje civilno stanovništvo. Vijeće sigurnosti je podvuklo potrebu demilitarizacije sigurnog područja i njegovog neposrednog okruženja i podstaklo Generalnog sekretara da ojača nastojanja koja imaju za cilj postizanje sporazuma na modalitetima za demilitarizaciju. Vijeće sigurnosti je odlučilo da ovlasti povećanje personala u UNPF/UNPROFOR od 12.500 dodatnih trupa (snage za brzo reagovanje).

86. U svojoj Rezoluciji br. 1004. (1995), a od 12. jula 1995, Vijeće sigurnosti je zahtijevalo od snaga bosanskih Srba da obustave ofanzivu i povuku se odmah iz sigurnog područja Srebrenice. Vijeće sigurnosti je, takođe, zatražilo da strane u potpunosti poštuju status sigurnog područja Srebrenice. Nadalje ono zahtijeva od svih strana da se dozvoli neometan pristup Srebrenici za UNHCR i druge međunarodne humanitarne akcije. Vijeće sigurnosti je zatražilo da Generalni sekretar upotrijebi sva raspoloživa sredstva koja mu stoje na raspolaganju da ponovo uspostavi status sigurnog područja Srebrenice i pozvao je da strane sarađuju u tom cilju.

C. Zaključne primjedbe

87. Sigurna područja koja su u Bosni i Hercegovini uspostavile Ujedinjene nacije ne mogu se izjednačavati sa zaštićenom zonom u okviru međunarodnog humanitarnog prava, jer se one zasnivaju na prisilnom zahtjevu zainteresovanim stranama da obustave napade protiv područja.⁹ Ono što se desilo je da je pojam prisilan mir primijenjen kao da se radi samo o održavanju mira.

88. Definicija sigurnih područja koju daje Generalni sekretar je ista kao i ona koju navodi Vijeće sigurnosti u svojim rezolucijama. Sigurna područja se smatraju kao sigurno nebo gdje populacija treba da bude zaštićena od efekata rata i samog rata. Međutim, treba imati na umu da nikada nije postojala namjera da se sama područja trebaju zaštititi. Prvu i najveću korist od sigurnih područja imalo bi civilno stanovništvo. Međutim, takva zaštita populacije ne bi se efikasno mogla pružiti bez jasne definicije o području koje treba da bude zaštićeno.

89. Generalni sekretar je neprestano naglašavao potrebu postizanja sporazuma o sigurnim područjima pregovaranjem. Međutim, očito je da je takav sporazum neprihvatljiv za snage bosanskih Srba, pošto je jedan od njihovih strateških ciljeva bio da pregaze istočne enklave Srebrenice, Žepe i Goražda. Treba primijetiti da pregovore koji se odnose na poštivanje sigurnih područja koje je UNPROFOR vodio sa stranama na terenu nisu bili baš uspješni. Dovoljno je značajno da je postignut sporazum u odnosu na Srebrenicu i Žepu. Međunarodni posmatrači nikada nisu potvrdili navode da su Vladine snage provodile vojne aktivnosti iz te dvije enklave. A upravo su Srebrenica i Žepa, te koje su postale žrtve snaga bosanskih Srba. Ovo dokazuje da samo dosljedan pristup primjene sile može pružiti stanovnicima tih područja potrebnu zaštitu.

90. Rezultat toga je da su sigurna područja bila "sigurna", u velikoj mjeri, samo na papiru. U toku cijelog njihovog postojanja

---

⁹ Ovo mišljenje odgovara onom koje je izrazio Yves Sandoz u "THE ESTABLISHMENT OF SAFETY ZONES" (Osnivanje sigurnih zona) u Pregledu humanitarnih aktivnosti ICRC-a nota 1 (napomena u originalu – primj. priređivača).

“sigurna područja” predstavljala su cilj napada različitog intenziteta, koji je neizbježno stvarao patnje među civilnim stanovništvom. Konvoji humanitarne pomoći su blokirani, a medicinska evakuacija se vršila jedino uz velike teškoće.

91. Pojam sigurnih područja nije implementiran kako ga je preporučio specijalni izvjestilac. Iako su sigurna područja formirana, a UNPROFOR dodijeljen mandat da ih zaštiti, Vijeće sigurnosti je bilo krajnje nespremno da ovlasti prisilu da bi odvratio napade od njih. Vijeće se, takođe, suzdržalo da ovlasti dodatne trupe koje je Generalni sekretar smatrao potrebnim da bi se osigurala puna implementacija UNPROFOR mandata.¹⁰

92. Kada se diskutuje o pojmu sigurna područja treba znati da se formiranje takvih područja trebalo smatrati privremenim rješenjem, čiji je cilj rješavanje humanitarnih, a ne političkih problema. Taj pojam se ne može uzeti kao zamjena za trajni mirovni sporazum.

93. Sigurna područja, uspostavljena u Bosni i Hercegovini, pružila su bar djelimičnu zaštitu brojnim lokalnim stanovnicima i raseljenim licima. Pa ipak, nedostatak odlučnosti međunarodne zajednice i produžavanje rata dovelo je do kolapsa tog pojma. Pad Srebrenice i Žepe donio je tragediju, gubitak ljudskih života i teška kršenja ljudskih prava stanovnicima tih područja. U isto vrijeme, ono je ozbiljno podrilo kredibilitet Vjeća sigurnosti, Generalnog sekretara i cijelog sistema Ujedinjenih nacija.

III SEGEDINSKI SASTANAK

Uvod

94. Specijalni izvjestilac je nekoliko puta stupio u dodir sa vlastima Savezne Republike Jugoslavije, sa namjerom da posjeti zemlju i uspostavi ured u Beogradu, kao što je često preporučivala Komisija za ljudska prava, a nedavno u stavovima 36. i 46. svoje rezolucije 1995/89. Najnoviji zahtjev izražen je u pismu od 8. aprila 1995. upućenom na adresu Ministarstva vanjskih poslova, na koje nije stigao nikakav odgovor. Treba primijetiti da su, iako specijalnom izvjestiocu nije data dozvola za posjetu zemlje, vlasti Savezne Republike Jugoslavije, u dopisu od 12. juna 1995. pozvale Visokog komesara za ljudska prava da posjeti zemlju da bi se upoznao sa tamošnjom situacijom o ljudskim pravima.

95. Zbog nedostatka dozvole od Savezne Republike Jugoslavije specijalni izvjestilac stupio je u kontakt sa predstavnicima nevladinih

---

¹⁰ Izvještaj Generalnog sekretara u skladu sa rezolucijama Vjeća sigurnosti 982 (1995) i 987 (1995), S/1995/444, od 30. maja 1995, stav 64 (napomena u originalu – primj. priređivača).

organizacija (NGO) posebno iz Beograda i Vojvodine, da bi organizovao sastanak u Segedinu (Szeged) (Mađarska). Namjera sastanka je bila da mu se omogući sakupljanje informacija iz prve ruke o situaciji ljudskih prava u Saveznoj Republici Jugoslaviji. Sastanak se održao 8. i 9. jula 1995. godine, uz učešće 32 predstavnika NGO. Ostali sastanci koji su se usredsredili na Kosovo i Sandžak planirani su za kasniji datum 1996.

96. Prije putovanja na sastanak specijalni izvestilac primio je informaciju iz više izvora, uključujući, međuvladine organizacije, agencije i pojedince UN, kao i informacije prikupljene od terenskih ureda Centra za ljudska prava. Glavni navodi sadržani u dokumentaciji, koju je primio bili su: neregularnost sudskog sistema, uključujući nedostatak nezavisnog sudstva; nepravilnosti u zakonu o državljanstvu; diskriminacija na etničkoj i nacionalnoj osnovi, sa posebnim osvrtom na obrazovanje i zapošljavanje; ometanje aktivnosti nezavisnih sindikata; ograničavanje slobode medija i dominacija državno sponzoriranog medija; sistematsko gušenje kulturnog nasleđa; i deportacija građana i pojedinaca koji traže pribežište u Saveznoj Republici Jugoslaviji. U toku Segedinskog sastanka ovi navodi su dalje elaborirani i potkrijepljeni. Specijalni izvestilac je, također, obavijestio da su sve nevladine organizacije, prisutne na sastanku, bile snažno za ukidanje sankcija protiv Savezne Republike Jugoslavije zbog negativnog uticaja na implementaciju ljudskih prava u toj zemlji.

Sudski procesi

97. Podneseni su izveštaji o ozbiljnim kršenjima ljudskih procedura u dokumentaciji i na Segedinskom sastanku. Izgleda da ova situacija preovladava na cijeloj teritoriji Savezne Republike Jugoslavije, a primjeri su suđenje generalu Vladi Trifunoviću i hapšenje i pritvor Vojislava Šešelja.

98. General Trifunović, bivši šef JNA, sa garnizonom u Varaždinu (Hrvatska), navodno je osuđen na 11 godina zatvora, nakon što je bio oslobođen za ista ta dva prekršaja. Sudije koje su ga oslobodile uklonjene su iz sudstva odmah nakon što su donesene oslobađajuće presude. Sudovi u SRJ sudili su generalu što nije koristio dovoljno potrebnu vatrenu silu i zbog prihvatanja prekida vatre.

99. Hapšenje Vojislava Šešelja, vođe Radikalne stranke, 3. juna 1995. zajedno sa nekoliko članova njegove organizacije, predstavlja još jedan primjer o kome s izvijestili isti izvori. Izvještava se da je optuženom skinut parlamentarni imunitet na način koji nije u duhu zakona. Nadalje postoje izvještaji koji navode da je sa optuženim policija loše postupala.

100. Situacija na Kosovu posebno zabrinjava s obzirom na samovoljno pritvaranje, pretjerano trajanje istražnog pritvora, brutalnost policije u toku pritvora i nezavisnost sudskih postupaka. Konačan primjer u vezi ovoga je sudski postupak protiv 44 etnička Albanca,

bivših službenika policije. Ova lica su optužena za dovođenje u opasnost teritorijalni integritet države i u vezi neprijateljske aktivnosti (Krivični zakon Jugoslavije, poglavlje 15, članovi 116 i 136). Svi su odvedeni u policijski istražni zatvor u decembru 1994. i zadržani u pritvoru dok se istraga nije zaključila u februaru 1995. Zadržani su duže nego što to zakon dozvoljava, 72 sata, bez formalnih optužnica, a nisu obaviješteni ni o svom pravu na branioca. Dana 6. marta 1995. podignute su optužnice. Oni koji su tražili branioca odbijeni su u toku početnog pritvora. Nekoliko izvora pokazuje da su optužen bili podvrgnuti fizičkom maltretiranju, ponižavajućem tretmanu i verbalnom zlostavljanju dok su bili u pritvoru.

Zakon o državljanstvu

101. Specijalni izvjestilac je primio izvještaje o ozbiljnom razilaženju između navedenog prava na državljanstvo i praktične mogućnosti da se ono dobije, tako da pitanja kvalifikovanosti i žalbe ostaju nejasni.

102. Nadalje, postoji zabrinutost među učesnicima Segendinskog sastanka zbog nedavne verzije nacrtu Zakona o državljanstvu. Od 1993. diskutuje se o nekoliko verzija zakona o državljanstvu. Najnovija verzija, ako bi se usvojila i primjenila, značila bi davanje Ministarstvu vanjskih poslova neograničeno pravo da odlučuje o statusu državljanstva individue, uključujući i pravo da se preispita i revidira državljanstvo stečeno za vrijeme Socijalističke Federativne Republike Jugoslavije.

103. Ostali problemi koji se odnose na državljanstvo uključuju mješovite brakove i neizvjesnosti u postupku sticanja državljanstva Savezne Republike Jugoslavije za pripadnike bivših Jugoslovenskih republika, koje nisu dio Savezne Republike Jugoslavije.

Nezavisni sindikati

104. Članovi nezavisnih sindikata doživljavaju diskriminaciju, o kojoj je prethodno pomenuto u izvještaju (E/CN.4/1995/57, stav 88). Prema jednom izvoru ima slučajeva da su članovi sindikata otpušteni sa posla zbog svojih sindikalnih aktivnosti. Primjer ovoga je davanje otkaza dvojici članova sindikata industrije u Aleksincu. Prema drugim izvorima, u februaru 1995. tri lica su pozvana u policijsku stanicu u Mitrovici radi ispitivanja o učesnicima štrajka rudara. Izražena je zabrinutost članova sindikata u pogledu zakonskog regulisanja njihovih aktivnosti; Zakon o štrajku zabranjuje štrajk u javnim službama.

Sloboda medija

105. Za medije u Saveznoj Republici Jugoslaviji se kaže da su ostali uglavnom pod kontrolom države. Ovo je navodno postignuto

putem otpuštanja novinara, ograničavanja nabavke papira, i restrikcijom dozvola i distribucije. Glavne televizijske mreže su u vlasništvu države i rade pod njenom kontrolom. Otpuštanje uredničkog osoblja lista "Borbe", beogradskih dnevnih novina, pruža primjer takve situacije. Rezultat otkaza je bio osnivanje Naše borbe koja se smjestila u prostorije nezavisnog sindikata zbog nemogućnosti da iznajmi svoj sopstveni prostor. Događaji oko incidenta sa Borbom objašnjeni su u izvještaju specijalnog izvjestitelja od 16. januara 1995. (E/CN.4/1995/57, stav 90); očito je da nema poboljšanja u toj situaciji.

106. Nezavisni periodični časopisi, također, imaju poteškoća sa redovnom kupovinom papira. Papir za štampu se proizvodi jedino u Sremskoj Mitrovici, u državnoj firmi "Matroz". Ovo omogućuje državi kontrolu distribucije papire, a navodi se da se papir dostavlja periodičnim časopisima koji podržavaju vladu. Distribucija je također jedan od problema, jer monopol navodno imaju časopisi koji podržavaju državu.

107. Specijalni izvjestilac je primio informacije koje se odnose na okolnosti vezane za Soroš fondaciju u Jugoslaviji. Formalna procedura za registraciju Soroš fondacije navodno nije kompletirana. Ovo je iskorišteno kao pravni izgovor da su aktivnosti Soroš fondacije bile sudski ispitivane. Ured nastavlja sa radom, ali se saopštava da su njegovi bankovni računi blokirani. Zatvaranje ove organizacije imalo bi ozbiljne posljedice na medije, posebno štampu. Soroš fondacija subvencionira cijenu Naše borbe i finansijski pomaže nezavisne časopise kupovinom papira.

108. Na Kosovu su novinari zlostavljani, samovoljno pritvarani, a njihova oprema oduzimana. Nedavni primjer ovoga, o čemu je saopćilo nekoliko izvora, desio se 27. juna 1995. kada je jedan albanski novinar i bivši urednik radio Prištine uhapšen u Prištini. Pretražili su mu kuću, a pasoš i diktafon oduzeli. Općenito govoreni vlasti navodno ne priznaju nikakvo albansko udruženje medijskih novina.

Diskriminiranje manjina u vezi sa obrazovanjem

109. Etničke i nacionalne manjine ostaju nezadovoljne obrazovnim sistemom. Čini se da sistemom višeg obrazovanja dominira država, a primjer je metod imenovanja rektora koji je navodno ispolitiziran. Rektore bira jedna komisija čije članove dijelom imenuju državni organi.

110. Izvještaji govore da se na svim novinama obrazovanja na maternjem jeziku, manjinsko obraovanje sistemski eliminiše. Broj razreda se smanjuje, a materijali na odgovarajućim mjestima ili relevantnim predmetima se ograničava. U nekim slučajevima, cijeli programi se fizički preseljavaju u druga područja, gdje je malo ili nikako manjinskih stanovnika. U najozbiljnijim slučajevima razredi se zabranjuju policijskom intervencijom, a nastavnike policija zlostavlja i hapsi.

111. Čini se da se položaj bugarske manjine nije poboljšao, od kad je na njega skrenuta pažnja u izvještaju specijalnog izvjestioca od

16. januara 1995. (E/CN.4/1995/57, stav 92-97). Ima žalbi zbog pritisaka na učenike da ne registruju bugarski jezik kao svoj maternji, smanjenje plana i programa i razreda na bugarskom, i izmještanje škola u gradove bez programa na bugarskom. Četiri visoke škole u Dimitrovgradu su zatvorene, a studenti izmješteni u Pirod bez dodatnih bugarskih programa u ovoj lokaciji.

112. Mašarske i hrvatske manjine se također suočavaju sa poteškoćama u zadržavanju obrazovnog sistema prihvatljivog za njihovu kulturu. Mađarska manjina u Vojvodini tvrdi da je veći broj škola, koje pružaju program na mađarskom jeziku, sveden do neprihvatljivog nivoa. Primjer ovoga je prelokacija subotičke Pedagoške akademije u Sombor i zatvaranje škole za predškolski uzrast u Rumenki. Čak što više, javlja se nedostatak mađarske historije, književnosti, muzike i geografije u planu i programu preostalih škola.

Gušenje kulturnog naslijeđa

113. Sve manjine navodno doživljavaju diskriminaciju i kršenje kulturnih i vjerskih institucija. Postoje tvrdnje da su svi spomenici kulture manjina u Dimitrovgradu i Bosilegradu uništeni, a njihova ponovna izgradnja nije dopuštena. U aprilu i maju 1995. godine navodi se da se desilo 12 incidenata protiv katoličkog sveštenstva ili njihove imovine. Bugarska manjina navodi da joj se sprečava dobivanje materijala o kulturi kroz konfiskacije materijala na granici. Postoje izvještaji da se u svim zvaničnim stvarima traži upotreba ćirilice, a u svim sudskim postupcima dominira srpski jezik, bez obzira na jezik učesnika u sudskom postupku.

Prisilna mobilizacija izbjeglica

114. Specijalni izvjestilac je primio više izvještaja o deportovanju velikog broja ljudi sa teritorije Savezne Republike Jugoslavije na teritoriji takozvane Republike Srpske Krajine i takozvane Republike Srpske, radi prisilne regrutacije da bi učestvovali u vojnim aktivnostima, čime se krši član 33, stav 1 Konvencije o statusu izbjeglica i Kaznenog zakona Savezne Republike Jugoslavije (član 156, stav 1), koji se odnosi na kidnapovanje lica pod međunarodnom zaštitom.

115. Navodi se da je Kampanja započela 11. juna 1995. nakon uzimanja talaca UNPROFOR i pokrenuta je u svim područjima Savezne Republike Jugoslavije. Muškarci sa teritorija bosanskih Srba, čiji status nije bio reguliran, činili su većinu mobiliziranih. Međutim ima izvještaja o muškarcima koji su imali državljanstvo Savezne Republike Jugoslavije i muslimanima koji su također mobilizirani. Dva primjera građana koji su mobilizirani su slučajevi Dejana Mrdalja iz Aleksinca, Srbija i Saše Visački iz Rume, Srbija. Za obojicu ovih lica se kaže da su posjedovala

dokumentaciju državljana Savezne Republike Jugoslavije, a da je Saša Visački odslužio svoj obavezni vojni rok u Armiji Savezne Republike Jugoslavije.

116. Još jedan primjer o kojem se nedavno izvjestilo je da je Branko Ličina, građanin Savezne Republike Jugoslavije, koji je regrutiran 20. juna 1995. i koga su odveli iz kuće u Indiji lokalni policajci. Javio se svojoj porodici iz bihaćkog džepa da je dodijeljen vojnoj jedinici Armije takozvane Republike Srpske.

117. Po prijemu izvještaja, koji se odnose na prisilan povratak izbjeglica, specijalni izvjestilac je uputio apel u pismu od 22. juna 1995. vlastima Savezne Republike Jugoslavije da obustave tu praksu. U odgovoru upućenom Visokom komesaru za ljudska prava 17. jula 1995. ambasador Savezne Republike Jugoslavije u Ženevi, naveo je da, kao rezultat sankcija i velikog broja izbjeglica u Saveznoj Republici Jugoslaviji, pojedinci čine krivične radnje zadržavajući se ilegalno u Saveznoj Republici Jugoslaviji.

U vezi s tim vlasti provode organizovanu kontrolu lica koja nisu građani Savezne Republike Jugoslavije, a propustili su da dobiju izbjeglički status. Nadalje, Ministarstvo unutarnjih poslova Republike Srbije objavilo je izvještaj 24. juna 1995. prema kojem "izvjestan broj, greškom napravljen je mali broj propusta u utvrđivanju identiteta i primjene mjera, što je ispravljeno u toku kontrole".

118. Uzimajući u obzir ovaj izvještaj, mobilizacija građana je očito prestala nakon informativne kampanje organizacija za ljudska prava. Ministarstvo unutrašnjih poslova navodno pravi listu građana Savezne Republike Jugoslavije koji su mobilizirani, i neki su se već vratili.

119. Ova situacija se pogoršava izvještajima o nemogućnosti muškaraca regrutne dobi, od kojih su mnogi iz mješovitih brakova, da reguliraju svoj izbjeglički status bez obzira na činjenicu što to njihove supruge i djeca mogu učiniti. Na ovaj problem se poziva u izvještaju specijalnog izvjestioca od 16. januara 1995. (E/CN.4/1995/57, stav 83). Očito da nema napretka u ovome.

Crna Gora

120. Prema primljenoj dokumentaciji i izvještajima na Segedinskom sastanku, situacija sa ljudskim pravima u Crnoj Gori se donekle popravila. Nema pokazatelja o značajnijoj ili sistematskoj diskriminaciji u Crnoj Gori i čini se da je kultura koegzistencije preživjela ovaj vrtlog. Stav vlasti prema novinarima čini se da se popravio. Opstrukcija jedinog nezavisnog časopisa u Crnoj Gori, Monitora, prestala je kao i prijetnje bombama na njegove prostorije. Pa ipak ostaju pitanja vezana za postupanje sa članovima medija od strane sudova. Specijalni izvjestilac je obaviješten o podizanju optužnice i suđenju novinarima, kao što je slučaj gospodina Bajovića iz Bijelog Polja, koji je zbog optužbe za separatizam, osuđen na šest mjeseci zatvora, a sada je uslovno slobodan.

Zatvorske prostorije u Tarčinu u Bosni i Hercegovini

121. Postojanje zatvora koje vodi bosanska Vlada u Tarčinu došlo je do saznanja specijalnog izvjestioca u toku Szegedinskog sastanka, izražena je briga za nekoliko stotina lica koja su zadržana u tom zatvoru tri godine. Ima izvještaja da prava pritvorenih prema Ženevskoj konvenciji nisu uzeta u obzir i da nijednom od ovih lica nije dato pravo na sudski postupak. Kao uslov za puštanje ovih ljudi na slobodu lokalne vlasti traže informaciju o sličnom broju muslimana koji su nestali u tom području u toku srpske ofanzive.

Zaključci i preporuke

122. Specijalni izvjestilac smatra da su rad i uloga nevladinih organizacija od vitalnog značaja za razvijanje poštovanja i zaštite ljudskih prava pojedinaca u Saveznoj Republici Jugoslaviji. Specijalni izvjestilac urgira na vladu da poduzme mjere i osigura da se rad nevladinih organizacija na njenoj teritoriji odvija neometano.

123. Specijalni izvjestilac traži od Vlade Bosne i Hercegovine da odmah oslobodi sve zatočene u tarčinskom zatvoru bez njihovog dovođenja na sud.

IV GENERALNI ZAKLJUČCI O MANDATU SPECIJALNOG IZVJESTIOCA

124. Mandat specijalnog izvjestioca, definisan odgovarajućim odlukama Komisije za ljudska prava, sadrži niz novih elemenata koji nisu prisutni u drugim sličnim mandatima. Posebno, specijalni izvjestilac je ovlašten da ispita ne samo kršenje ljudskih prava, nego i kršenje humanitarnog prava. Od njega se zahtijevalo da dostavlja onoliko privremenih izvještaja koliko je on smatrao potrebnim.

Njegovi izvještaji nisu dostavljani samo Komisiji za ljudska prava i Generalnoj skupštini, već, takođe, preko Generalnog sekretara, i Vijeću sigurnosti i Međunarodnoj konferenciji o bivšoj Jugoslaviji. Uspostavljen je i terenski rad, radi podrške njegovom mandatu.

125. Pa ipak, mandat specijalnog izvjestioca imao je ozbiljne nedostatke: jedan je općenito povezan sa mandatima specijalnih izvještaja. Odgovarajuća tijela Ujedinjenih nacija, sa izuzetkom Komisije za ljudska prava, nisu obavezna da reaguju na specijalne izvještaje. Od posebne važnosti za ovaj mandat su Vijeće sigurnosti i Međunarodna konferencija o bivšoj Jugoslaviji. Takva situacija stvara probleme kada se uzme u obzir da se Komisija, po pravilu, sastaje samo jedanput godišnje. Rezultat toga je da specijalni izvjestilac ne može efikasno uticati na odluke i radnje koje

mogu spriječiti kršenje ljudskih prava. Ovaj problem je usko povezan sa položajem Komisije u sistemu Ujedinjenih nacija, koji, takođe, održava ulogu koju ljudska prava igraju u tom sistemu.

126. Takav mandat ne odgovara pozivu na vrstu kršenja ljudskih prava koja postoji u Bosni i Hercegovini. Ova kršenja traže brzu reakciju da bi se odbranila efikasno osnovna ljudska prava. Zbog toga je specijalni izvjestilac mišljenja da se problem takvog mandata u zemljama koja su u ratnom stanju treba preispitati.

127. Mandat specijalnog izvjestioca, ovakav kakav jest, može odigrati korisnu stvar u odnosu na druge zemlje na području bivše Jugoslavije, gdje ne postoje vojne aktivnosti. Primijećeno je da kada su vlade spremne da sarađuju sa specijalnim izvjestiocem, bilo je moguće poduzimati radnje, ne samo da bi se pomoglo žrtvama kršenja ljudskih prava, već da bi se intervenisalo i spriječile takve radnje.

128. Važnu ulogu je odigrao rad na ljudskim pravima na terenu. Operaciju bi trebalo pojačati i postaviti u stabilniji finansijski položaj. Istovremeno, sva tijela Ujedinjenih nacija trebala bi sarađivati na osiguranju pristupa posmatračima za ljudska prava na sva područja pokrivena mandatom specijalnog izvjestioca. Ujedinjene nacije ne bi trebalo ni da tolerišu niti prihvataju situaciju, u kojoj vlasti odbijaju da sarađuju sa mehanizmima za zaštitu ljudskih prava, koje je Komisija uspostavila.

129. Stav nadležnih organa prema većini osnovnih ljudskih prava i relevantnim odlukama Komisije i drugih organa Ujedinjenih nacija treba razmotriti kao najvažniji test njihove dobre volje. Step en do kojeg odnosne strane implementiraju odluke organa Ujedinjenih nacija, ne samo da pokazuju privrženost principima međunarodnog poretka, već su, također, indikator kredibiliteta Organizacije.

(Arhiv Instituta za istraživanje zločina protiv čovječnosti i međunarodnog prava, Sarajevo, inv. br. 2-1648, Izvještaj Tadeuša Mazovječkog, 22. avgust 1995. – original i prijevod)

**IZVEŠTAJ GENERALNOG SEKRETARA
PREMA REZOLUCIJI GENERALNE
SKUPŠTINE 52/35 (1998)*
15. novembar 1999.
(delovi)**

I UVOD

1. Ovaj izvještaj se dostavlja u skladu sa tačkom 18 Rezolucije 53/35 Generalne skupštine Organizacije ujedinjenih nacija (GS OUN) od 30. novembra 1998. Generalna skupština je u toj tački zatražila:

“Sveobuhvatan izvještaj, uključujući ocjenu, o događajima koji počinju od uspostavljanja sigurne zone (safe area) Srebrenica, 16. aprila 1993, u skladu sa Rezolucijom 819 (1993). Vijeća sigurnosti, poslije čega je uslijedilo uspostavljanje drugih sigurnih zona, dok Vijeće sigurnosti nije odobrilo Mirovni sporazum Rezolucijom 1031 (1995) od 15. decembra 1995. Imajući u vidu relevantne odluke Vijeća sigurnosti i postupke pred Međunarodnim sudom, Generalna skupština podstiče državne članice i ostale zainteresirane strane da pruže informacije koje se na to odnose.”

* * *

2. Dana 16. novembra 1995. Međunarodni sud za ratne zločine za bivšu Jugoslaviju (ICTY) podigao je Optužnicu protiv Radovana Karadžića (predsjednika Republike Srpske) i Ratka Mladića (komandanta Vojske bosanskih Srba) za njihovu navodnu direktnu odgovornost za počinjena zvjerstva u julu 1995. protiv stanovništva bosanskih Muslimana iz Srebrenice, proglašene sigurnom zonom pod zaštitom Ujedinjenih nacija (UN). Nakon što je ispitao dokaze koje je tužitelj dostavio, sudija Rijad (Fouad Riad) je potvrdio Optužnicu, navodeći da:

“Nakon što je Srebrenica pala pod opsadom srpskih snaga u julu 1995, izgleda da se uistinu desio grozan masakr nad muslimanskim stanovništvom. Dokazi koje je tužilac ponudio opisuje scene nezamislivog divljaštva: hiljade muškaraca je pogubljeno i zakopano u masovne grobnice,

---

* *Srebrenica 1995, knjiga 3*, Institut za istraživanje zločina protiv čovječnosti i međunarodnog prava, Sarajevo, 2000.

stotine muškaraca je zakopano živo, muškarci i žene su sakaćeni i poklani, djeca ubijana pred očima svojih majki, djed prisiljen da jede jetru svog unuka. Ovo su istinske scene iz pakla, pisane na najmračnijim stranicama ljudske historije.”¹

3. Ujedinjene nacije su imale mandat “da odvrte napade” na Srebrenicu i pet drugih “sigurnih zona” u Bosni i Hercegovini. Uprkos tom mandatu, unutar i oko tih sigurnih zona, pobijeno je do 20.000 ljudi, pretežno iz zajednice bosanskih Muslimana. Pored toga, većina od 117 pripadnika Zaštitnih snaga Ujedinjenih nacija (United Nations Protection Forces – UNPROFOR), koji su izgubili svoje živote u Bosni i Hercegovini, poginuli su i oko sigurnih zona. Zahtijevajući da se podnese ovaj izvještaj, Generalna skupština mi je pružila priliku da objasnim zašto Ujedinjene nacije nisu osujetile srpski napad na Srebrenicu i one grozomorne događaje koji su uslijedili.

4. Nastojeći da se što više približim istini, vratio sam se počecima politike sigurnih zona, raspravljajući o razvoju te politike u periodu od nekoliko godina. Skrenuo sam pažnju čitaocu na rezolucije Vijeća sigurnosti i sredstva koja su bila na raspolaganju za sprovođenje tih rezolucija. Ponovo sam se osvrnuo kako se ta politika provodila na terenu, kao i na napade koji su se desili u drugim sigurnim zonama: Sarajevu, Goraždu, Bihaću. Analizirao sam debate koje su se vodile unutar Međunarodne zajednice o upotrebi sile, a posebno o upotrebi zračne sile Organizacije sjeveroatlantskog pakta (Northatlantic Treaty Organization – NATO). Takođe, sam analizirao ulogu Zaštitnih snaga Ujedinjenih nacija i padu Srebrenice, i u skoro zaboravljenom slučaju Zepe. Konačno, sjećam se kako je Međunarodna zajednica, nakon što je propustila da odlučno djeluje u toku svih ovih događaja, iznašla novu spremnost nakon pada Srebrenice, i kako je, nakon posljednjeg srpskog napada na sigurnu zonu Srebrenice, i kako je, nakon posljednjeg srpskog napada na sigurnu zonu Sarajeva, pokrenuta zajednička vojna akcija da bi se osiguralo da se takvi napadi više ne ponove.

5. Analizirajući ove događaje, niukom slučaju nisam nastojao da odvratim kritike usmjerene na Sekretarijat Ujedinjenih nacija. Služeći kao Generalni podsekretar za mirovne operacije tokom najvećeg dijela perioda koji analiziram, potpuno sam upoznat sa mandatom koji je povjeren Ujedinjenim nacijama, te s bolom uviđam promašaje Organizacije u provođenju tog mandata. Bolje rečeno, cilj moje analize pozadine neuspjeha politike sigurnih zona jeste da rasvijetlim procese koji su uticali da se same Ujedinjene nacije nađu u julu 1995. suočene sa ovim šokantnim događajima. Postoji pitanje odgovornosti, i mi iz Ujedinjenih nacija dijelimo tu odgovornost, kako to navodi i Ocjena na kraju ovog Izvještaja. Isto tako je važno da postoje pouke koje trebaju izvući svi oni koji su učestvovali u formiranju i provođenju međunarodnih odgovora na događaje kakav je bio rat u Bosni i Hercegovini.

---

¹ Saopštenje za štampu Međunarodnog suda za zločine u bivšoj Jugoslaviji (CC/PIO/026-E), Hag, 16. novembar 1995.

Postoje pouke i za Sekretarijat, a postoje lekcije i za države članice koje su oblikovale međunarodni odgovor na kolaps bivše Jugoslavije.

6. Prije nego što se krene sa pregledom navedenih događaja, smatram da je važno napomenuti da se uopće nećemo doticati velikog dijela historije rata u Bosni i Hercegovini. Rat je započeo 6. aprila 1992. Najveći dio teritorije koju su Srbi osvojili, učinili su to u prvih 60 dana rata prije nego što je UNPROFOR imao bilo kakvo značajno prisustvo u Bosni i Hercegovini. U toku tih 60 dana, oko milion stanovnika je raseljeno iz svojih domova. Nekoliko desetina hiljada, uglavnom bosanskih Muslimana, je ubijeno. Popratnim scenama barbarstva, općenito, nisu bili svjedoci ni UNPROFOR niti drugi predstavnici međunarodne zajednice, i one ne čine dio ovog Izvještaja. Osim toga, rat u Bosni i Hercegovini je uključivao i devet mjeseci otvorenog rata između, uglavnom, muslimanskih snaga Bosanske vlade i, uglavnom, hrvatskih snaga iz Hrvatskog vijeća odbrane (HVO). Taj rat, iako važan za shvatanje sukoba u Bosni i Hercegovini, nije općenito doticao sigurne zone – koje su fokus ovog izvještaja. Zbog toga se u Izvještaju ne pojavljuju bilješke o tom sukobu.

7. Na početku bih želio istaći da izvjesni dijelovi Izvještaja možda liče na prikaze o padu Srebrenice koji su se već pojavili u velikom broju kritički oštrih knjiga, članaka iz časopisa i izvještaja za štampu. Ti sekundarni izvještaji nisu korišćeni kao izvor informacija za Izvještaj. Međutim, ponovo je posvećena pažnja pitanjima i pregledima događaja koje oni daju, te su ispitani iz perspektive Ujedinjenih nacija. Nadam se da razjašnjenje tih prikaza doprinosi historijskoj rekonstrukciji ovog događaja. Takođe, bih htio istaći da, uprkos iskrenom nastojanju da to učinim, do sada nisam mogao odgovoriti na sva otvorena pitanja o padu Srebrenice.

8. Izvještaj je pripremljen na osnovu arhivskih istraživanja unutar sistema Ujedinjenih nacija, kao i na osnovu intervjua vođenih sa pojedincima koji su, u ovom ili onom svojstvu, učestvovali ili imali saznanje o dotičnim događajima. U interesu jasnijeg razumijevanja ovih događaja, poduzeo sam izuzetan korak da uđem u evidenciju informacija za javnost koje se nalaze u povjerljivim registrima Ujedinjenih nacija. Pored toga, želio bih izraziti svoju zahvalnost onim državama članicama, organizacijama i pojedincima koji su pružili informacije za ovaj izvještaj. Lista lica sa kojim su vođeni razgovori vezano za ove događaje nalaze se u Dodatku (str. 265-271). S obzirom da je ta lista prilično dugačka, vrijeme kao i finansijska sredstva, te ostali vidovi ograničenja, spriječili su obavljanje intervjua sa mnogim drugim pojedincima koji bi bili u situaciji da pobliže objasne svoja viđenja ovog predmeta. U najvećem broju slučajeva, razgovori su vođeni na bazi nepridavanja posebne pažnje događaju, da bi se tako potaklo što nepristrasnije otkriće. Takođe, sam poštivao zahtjev onih pojedinaca koji su pružili informacije za Izvještaj pod uslovom da se ne navode njihova imena.

9. Sve ove izuzetne mjere koje sam poduzeo u pripremanju Izvještaja održavaju važnost koju sam pridao rasvjetljavanju onog što sudija Rijad opisuje kao "najmračnije stranice u ljudskoj historiji".

II KONTEKST DOGAĐAJA

A. Raspad Socijalističke Federativne Republike Jugoslavije (SFRJ) i osnivanje Zaštitnih snaga Ujedinjenih nacija

10. Raspad SFRJ je ubrzan 1991. proglašenjem nezavisnosti republika Hrvatske i Slovenije 25. juna 1991. Tadašnji Generalni sekretar Ujedinjenih nacija, dr. Havijer Perez de Kueljar (Javier Perez de Cuellar) općenito je ocjenjivan prema svom reagovanju na ove događaje, izrazivši kasniju zabrinutost da će “rano selektivno priznavanje proširiti sukob (koji je u toku) i podgrijati eksplozivnu situaciju naročito u Bosni i Hercegovini” (S/1991/23280, Dodatak IV). Jedan od glavnih razloga za oprez bilo je saznanje da će priznavanje nezavisnosti jugoslovenskih republika dovesti znatan broj srpskih zajednica i ostalih u situaciju ugroženih manjina u Hrvatskoj, Bivšoj Jugoslovenskoj Republici Makedoniji (FYROM), a naročito u Bosni i Hercegovini. Početnu zabrinutost dijelile su države članice Evropske zajednice (EZ), koje su oformile Komisiju da ispita da li ili ne jugoslovenske republike, koje traže međunarodno priznanje, zadovoljavaju određene kriterije, posebno one koji se odnose na ustavnu zaštitu manjina (Arbitražna komisija Haške konferencije EZ o Jugoslaviji, na čelu sa predsjednikom Ustavnog suda Francuske R. Badinterom – Robert Banenteur, primjedba Redakcije). Međutim, ove države su kasnije nastavile sa priznanjem svi tri republike, unatoč zabrinutosti da su samo Slovenija i Bivša Jugoslovenska Republika Makedonija zadovoljile postavljene kriterije.

11. Nakon što je Slovenija proglasila nezavisnost, izbila je borba između slovenskih snaga i pretežno srpskih snaga u Jugoslovenskoj narodnoj armiji (JNA). Međutim, borbe su trajale tek desetak dana sa lakšim gubicima na obje strane. Sukob se završio Brionskim sporazumom 7. jula 1991, iza čega je, u toku narednih mjeseci došlo do povlačenja snaga JNA i de facto nezavisnosti Slovenije. U Hrvatskoj je borba bila mnogo teža. Proglašenje nezavisnosti dovelo je do pojačavanja oružanih sukoba koji su trajali nekoliko mjeseci, suprotstavljajući hrvatske snage naspram snaga JNA i paravojskih formacija hrvatskih Srba. Ovi sukobi su prerasli u rat punih razmjera u augustu 1991. i nastavili do 2. januara 1992, kada je u Sarajevu, pod okriljem Ujedinjenih nacija, potpisana obustava vatre. Uskoro nakon toga, sukobljene strane u Hrvatskoj su “potpuno i bezuslovno” prihvatile koncept mirovnih operacija Ujedinjenih nacija u Jugoslaviji koji je predložio lični izaslanik Generalnog sekretara, gospodin Sajrus Vens (Cyrus Vance) – “Vensov plan” (“The Vance Plan”). Nakon što je borba u Hrvatskoj okončana u ovoj fazi, srpske snage su de facto zadržale kontrolu nad približno jednom trećinom Republike Hrvatske.

12. Dana 25. septembra 1991. godine, kada su borbe u Hrvatskoj bile na vrhuncu, Vijeće sigurnosti je usvojilo Rezoluciju 713 (1992.) kojom je odlučeno da će “sve zemlje, u cilju uspostavljanja mira i

stabilnosti u Jugoslaviji, odmah uspostaviti opći i potpuni embargo na sve isporuke oružja i vojne opreme Jugoslaviji dok Vijeće sigurnosti ne odluči drugačije...". Rezolucija je usvojena jednoglasno, mada je nekoliko posmatrača primijetilo u to vrijeme da će glavni efekat embarga biti zamrzavanje vojnog arsenala svake strane – potez koji će znatno koristiti Srbima, koji su dominirali, i u Jugoslovenskoj vojsci a, nešto u manjem obimu, u vojnoj industriji.

13. Dana 15. februara 1992. godine, tadašnji Generalni sekretar dr. Butros Butros – Gali (Boutros Boutros – Ghali) koji je bio na ovom položaju od 1. januara 1992. do 31. decembra 1996. dostavio je izvještaj Vijeću sigurnosti, predlažući osnivanje mirovnih snaga za provođenje Vensovog plana. Njegovo zapažanje bilo je sljedeće:

“Ako tek sada predlažem takve snage, razlog tome je složena i opasna situacija u Jugoslaviji i neophodnost da se osigura u što većoj mjeri da snage Ujedinjenih nacija uspiju u konsolidaciji obustave vatre, te na taj način olakšaju pregovore o ukupnom političkom rješenju. Kao što je često ponavljano, ovim se traži ne samo djelotvorna obustava vatre, već, takođe, jasno i bezuslovno prihvatanje plana od strane svih kojih se to tiče, sa isto tako jasnim njihovim uvjerenjem o spremnosti za saradnju na njegovom sprovođenju. Došao sam do zaključka da će opasnost da mirovna operacija Ujedinjenih nacija ne uspije zbog nedostatka saradnje strana, biti manje bolna od opasnosti da bi odlaganje dovelo do prekida obustave vatre i do novog ratnog požara u Jugoslaviji” ((S/23592, tačka 28).

14. Vijeće sigurnosti je odobrilo izvještaj Generalnog sekretara, i 21. februara odlučilo, Rezolucijom 743 (1992.) uspostaviti Zaštitne snage ujedinjenih nacija – UNPROFOR, da bi se pomoglo provođenje Vensovog plana. U Sarajevu je 13. marta 1992. postavljen štab UNPROFOR. U to vrijeme na Sarajevo se gledalo kao na neutralno mjesto, te je postojala nada da će se prisustvo UNPROFOR u Bosni i Hercegovini pokazati kao stabilizujući faktor za sve veće tenzije u zemlji. Iako se Rezolucijom 743 (1992.) predvidjelo da vojni posmatrači Ujedinjenih nacija patroliraju izvjesnim ograničenim područjima u Bosni i Hercegovini, što je trebalo započeti nakon demilitarizacije zaštićenih zona Ujedinjenih nacija (United Nations Peace Areas – UNPA) u Hrvatskoj, to se nije desilo. Snage nisu imale nikakav mandat do juna 1992. u Bosni i Hercegovini.

B. Nezavisnost Bosne i Hercegovine i izbijanje rata

15. Nezavisnost Republike Bosne i Hercegovine priznala je EZ (kasnije, 6. aprila 1992, preimenovana u Evropsku uniju (EU), a dan nakon toga i Sjedinjene Američke Države. U to vrijeme, sporadične borbe koje su se do tada dešavale u većem broju područja, počele su se pojačavati. Situacija se pogoršala zbog povlačenja JNA iz Hrvatske, u skladu sa Vensovim planom, i zbog dislokacije znatne količine vojnog

materijala, posebno teškog naoružanja, u Bosni i Hercegovini. Veći dio ovog vojnog materijala predat je kasnije u ruke bosanskih Srba.

16. Međunarodni komitet Crvenog krsta – MKCK (International Committee of the Red Cross – ICRC) smatrao je da sukob, koji je izbio u Bosni i Hercegovini, ima elemente i međudržavnog oružanog sukoba (tj. invazije te zemlje od strane Savezne Republike Jugoslavije i internog oružanog sukoba. Sa međudržavnog stanovišta, sukob je predstavljao rat između JNA (kasnije poznate kao Vojska Jugoslavije VJ), sa jedne strane, i Armije Republike Bosne i Hercegovine (ARBiH) i Hrvatskog vijeća odbrane (HVO), na drugoj strani. U kasnijem toku sukoba, još jedna strana sila, Hrvatska vojska (HV), takođe, je učestvovala u borbama. Sa unutrašnjeg aspekta, rat je predstavljao sukob između oružanih snaga pripisanih većinskim narodima Bosne i Hercegovine.

17. Bošnjaci su (do 1993. poznati kao ‘Muslimani’ ili ‘bosanski Muslimani’) koji su predstavljali 44 odsto populacije Bosne i Hercegovine od 4,4 miliona, dominirali u Armiji Republike Bosne i Hercegovine. Zvanično osnovana 15. aprila 1992, ARBiH se sastojala ab initio od nekoliko elemenata: jedinica teritorijalne odbrane, policijskih snaga, paravojnih snaga i kriminalnih elemenata. Ona je imala prednost u ljudstvu u odnosu na druge sukobljene snage, ali je bila slabo opremljena i uglavnom bez obuke. Do prije aprila 1993, kada su izbile borbe između Bošnjaka i Hrvata, ARBiH je mogla osigurati ograničenu količinu vojnog materijala iz naklonjenih stranih izvora preko Hrvatske. Hrvati, koji su činili 17 odsto populacije, dominirali su u HVO. Ove snage su, takođe, imale na svojoj strani jedinice teritorijalne odbrane, policijske snage, paravojsku i izvjesne istaknute kriminalce. Ali za razliku od ARBiH, HVO je imao podršku Republike Hrvatske koja je obezbeđivala obimnu pomoć.

18. Suprotstavljene ovim snagama bile su krnja JNA (neregularna armija SFRJ/SRJ), ‘Vojska Republike Srpske’, poznata međunarodnoj zajednici kao Vojska bosanskih Srba (VBS), i njihovi paravojni saveznici. Sve te snage imale su u sastavu Srbe koji su činili 31 odsto populacije Bosne i Hercegovine. JNA se, pod međunarodnim pritiskom, zvanično povukla iz Bosne i Hercegovine u Saveznu Republiku Jugoslaviju 10. maja 1992. Međutim, povlačenje je zapravo u velikoj mjeri bilo kozmetika, jer je JNA “iza sebe ostavila” one jedinice čiji su pripadnici bili državljani Bosne i Hercegovine. General Mladić, komandant snaga JNA u Bosni i Hercegovini, preimenovan je u komandanta VRS. U toku cijelog rata koji će uslijediti, VRS je ostala usko vezana za JNA/VJ, i Saveznu Republiku Jugoslaviju, na koju se VRS oslanjala za vojni materijal, obavještajnu službu, novčana sredstva i druge oblike podrške. Srpske paravojne grupe, koje su u sebi imale znatan broj kriminalnih elemenata, često su djelovale uz neposrednu podršku regularne Vojske SR Jugoslavije i bosanskih Srba.

19. Sukob među ovim stranama se u važnim karakteristikama razlikovao od konvencionalnog ratovanja. Prije svega, bobe su dobrim dijelom imale lokalni karakter, u kojima su učesnici bili regularni i

neregularni borci, djelujući iz blizine svojih domova. Drugo, osnovni cilj sukoba predstavljao je upotrebu vojnih sredstava za teroriziranje civilne populacije, sa namjerom da se prisile na bijeg u procesu koji će biti poznat kao "etničko čišćenje". Treće, iako je nekoliko stotina hiljada ljudi učestvovalo u troipogodišnjem ratu, i iako je nekoliko desetina hiljada boraca ubijeno, sukob je češće bio iscrpljujući, teror, gangsterizam i pregovaranje, nego što je to bio rat visokog intenziteta.

C. Humanitarne aktivnosti

20. Ured Visokog komesara za izbjeglice pri Ujedinjenim nacijama (UNHCR) bio je vodeća agencija za međunarodne humanitarne aktivnosti u Bosni i Hercegovini, koji je, lim je sukob izbio, uspostavio značajno prisustvo u zemlji. Konvoji UNHCR dijelili su pomoć u hrani, građevinskom materijalu i 'pripremanju zimske opskrbe', sjemenja, odjeće i druge humanitarne robe vlastima sve tri zajednice. Zatim su lokalni organi dijelili ovu robu lokalnom stanovništvu (pri čemu je neizbježno dolazilo do skretanja izvjesnih količina u ruke vojnih snaga i na crno tržište).

21. Srbi su od početka ograničavali dotok humanitarne pomoći u Srebrenicu i druge izolovane bošnjačke zajednice. Humanitarni konvoji su podvrgavani teškim postupcima naplata za prelaz i drugim oblicima zlostavljanja i opstrukcija. Očito je da Srbi nisu imali namjeru provesti potpuno gladovanje bošnjačkih enklava, već više ih dovesti u stanje krajnje oskudice. Tim režimom oskudice, Srbi su učvrstili svoju kontrolu nad enklavama. Oni su (i neki pandani njima u drugim zajednicama), također, imali ekonomsku korist iz ovog sistema, pokrećući trgovinu na crnom tržištu sa opkoljenim Bošnjacima.

22. UNHCR je dnevno isporučivao u prosjeku 750 tona humanitarne pomoći u Bosnu i Hercegovinu tokom rata, ali je veliki dio ovoga išao u područja, kojima pristup nije bio pod kontrolom Srba. UNHCR je rijetko u bošnjačkim enklavama mogao zadovoljiti potrebe populacije. Čak i kada bi se osnovne namirnice i mogle dostaviti, ostali artikli traženi za humanitarnu pomoć stanovništvu, uključujući medicinsku opremu i građevinski materijal, često su sasvim blokirani. Iako je gladovanje skoro bilo nepoznato u ratu u Bosni i Hercegovini, bošnjačke enklave su zaista podnijele periode materijalnih oskudica i psiholoških patnji.

23. U julu 1992, UNHCR je na osnovu Sporazuma o korišćenju aerodroma, isposredovanog uz pomoć UNPROFOR 5. juna (tačka 27), započeo humanitarni zračni most do Sarajeva. Međutim, Srbi su imali kontrolu nad sarajevskim aerodromom. Te su restrikcije – primjenjivane i na drumske konvoje – u znatnoj mjeri korištene i ovdje, na sarajevski humanitarni zračni most. U februaru 1993, dostavljanje pomoći UNHCR druskim konvojima i zračnim mostom, počelo je da se dopunjuje programom bacanja pomoći padobranima iz zraka. Transportni avioni

Francuske, Njemačke i SAD obavili su 2.735 letova, ispuštajući humanitarnu pomoć u Bihać, Goražde, Srebrenicu, Žepu i druga izolirana područja, gdje je pristup konvojima bio ograničen. Zbog prijetnje sigurnosti letovima, avioni su okončali program u avgustu 1994, i do tog vremena isporučili skoro 18 hiljada tona, pruživši izvjestan stepen olakšanja najugroženijim zajednicama.

D. Prijedlozi za mirovnu misiju u Bosni i Hercegovini

24. Kada su u Bosni i Hercegovini izbile borbe, Vijeće sigurnosti je zatražilo od Generalnog sekretara da ispita mogućnosti mirovnih operacija Ujedinjenih nacija u Bosni i Hercegovini. Generalni sekretar je, slijedeći to, poslao u to područje svog Generalnog podsekretara za mirovne operacije, gospodina Marka Goldinga (Marrack Goldinga). Gospodin Gulding je ostao u regionu od 4. do 10. maja 1992. Obrazlažući situaciju u Sarajevu, na osnovu posjete gospodina Goldinga, Generalni sekretar je 12. maja 1992. podnio slijedeći izvještaj Vijeću:

“Grad je redovno noću izložen teškom granatiranju i snajperskoj vatri, a na mahove granatiranje se vrši i u drugo doba dana, često nasumice, od strane neregularnih srpskih vojnika sa okolnih brežuljaka, koji koriste minobacače i laku artiljeriju, navodno stavljenu im na raspolaganje od strane JNA... čak i danju, kada je granatiranje slabijeg intenzitete, nema javnog saobraćaja, malo ljudi ide na posao i ulice su uglavnom puse. Gradski civilni aerodrom je zatvoren. Privredni život je na mrtvoj tački i sve veća je nestašica hrane i drugih bitnih potrepština zbog blokade koju su srpske snage nametnule na grad... Jaka neprijateljstva se dešavaju i u drugim mjestima u Republici, naročito u Mostaru i dolini Neretve, u Bosanskoj Krupi i u istočnoj Bosni.”

“Svi međunarodni posmatrači se slažu da ono što se događa predstavlja združeno nastojanje Srba u Bosni i Hercegovini, uz saglasnost ili bar neku podršku od strane JNA, da se stvore ‘etnički čista’ područja za situaciju pregovaranja o ‘kantonizaciji’ Republike... Tehnika koja se koristi predstavlja okupaciju teritorije od strane vojnih snaga i zastrašivanje nesrpskog stanovništva. Zaključenje sporazuma o obustavi vatre između srpskih i hrvatskih vođa, sklopljen 6. maja 1992, oživio je sumnje o srpsko-hrvatskom cijepanju Bosne i Hercegovine i ostavljanju minimalne teritorije za muslimansku zajednicu koja se zalaže za pluralističko društvo. Nadalje, zabrinutost je povećana odlukom beogradskih vlasti da se do 18. maja iz Bosne i Hercegovine povuku svi pripadnici JNA koji nisu državljani Republike. Ovim će se u Bosni i Hercegovini ostaviti, bez efikasne političke kontrole, čak 50 hiljada, uglavnom, srpskih vojnika i njihovo oružje. Vjerovatno će ih preuzeti srpska strana.”

“Borbe i zastrašivanja dovela su do masovnog raseljavanja civila... Nastojanja međunarodne zajednice da pritekne u pomoć ovim napaćenim ljudima u velikoj mjeri su opstruirale zračene strane, čiji demografski

ciljevi izazivaju nezadovoljstvo kod ovih ljudi. Sloboda kretanja uistinu ne postoji: nedavno je konvoj UNHCR morao pregovorima prokrciti put kroz 90 drumskih blokada, između Zagreba i Sarajeva, od kojih su mnoge kontrolirali nedisciplinirani i pijani vojnici neodređene političke pripadnosti, koji nisu bili odgovorni bilo kojoj prepoznatljivoj centralnoj vladi. Sadržaj pomoći se krade, vozila se otimaju, a međunarodni radnici humanitarne pomoći izlažu prijetnji i zlostavljanju" (S/23900, tačke 3-6).

25. Generalni sekretar je konstatirao da je gospodin Gulding razgovarao sa predstavnicima različitih zajednica i ustanovio da predsjednik Alija Izetbegović, Fikret Abdić (oba bosanski Muslimani) i gospodin Mariofil Ljubić (bosanski Hrvat) podržavaju neposrednu intervenciju Ujedinjenih nacija. Predsjednik Izetbegović je podržao operaciju provođenja mira silom da bi se "uspostavio red." Gospodin Gulding se, takođe, sastao sa Karadžićem i drugim srpskim vođama koji, u tom trenutku nisu vidjeli potrebu za nekom ulogom snaga Ujedinjenih nacija za održavanje mira, iako ni on niti predsjednik Franjo Tuđman iz Hrvatske nisu uključili "moguću ulogu mirovnjaka Ujedinjenih nacija u pružanju pomoći za provođenje sporazuma o ustrojstvu koji se očekivao" iz mirovnog procesa pod sponzorstvom Evropske zajednice (Isto, tačka 17).

26. Generalni sekretar je zaključio slijedeće:

"Situacija u Bosni i Hercegovini je tragična, opasna, nasilna i konfuzna. Smatram da u ovoj fazi sukob nije otvoren za mirovni tretman Ujedinjenih nacija. Svaka uspješna mirovna operacija se mora zasnivati na nekom sporazumu između neprijateljskih strana. Takav sporazum može ići od jednostavne obustave vatre pa sve do sveobuhvatnog rješenja njihovog nesporazuma. Bez nekog sporazuma ne može se odrediti djelotvoran mandat, a održavanje mira je nemoguće..."

"Takođe, mora se primijetiti da uspješna mirovna operacija zahtijeva od strana da poštuju Ujedinjene nacije, njihov personal i njihov mandat. Jedna od deprimirajućih karakteristika trenutne situacije u Bosni i Hercegovini je da, unatoč svim njihovim poštenim riječima, ni za jednu tamošnju stranu se ne može utvrditi da zadovoljava te uslove..... Ne postoje uslovi koji dopuštaju da mirovna operacija Ujedinjenih nacija pruži efikasan doprinos" (Isto, tačke 25-26).

27. Vijeće sigurnosti je zatim zatražilo od Generalnog sekretara da poduzme neke ograničene akcije u području Sarajeva. U Rezoluciji 757 (1992) od 30. maja 1992, koja je, takođe, nametnula sveobuhvatne ekonomske sankcije Saveznoj Republici Jugoslaviji, Vijeće je zatražilo od Generalnog sekretara da nastavi sa korišćenjem svojih dobrih usluga da bi postigao uslove za neometanu isporuku humanitarne pomoći Sarajevu i drugim mjestima, uključujući uspostavljanje zaštićene zone (security zone) koje obuhvataju Sarajevo i njegov aerodrom. Generalni sekretar je izvijestio Vijeće sigurnosti 6. juna da je UNPROFOR prethodnog dana postigao sporazum pregovaranjem o ponovnom otvaranju Sarajevskog aerodroma za humanitarne ciljeve. Prema uslovima sporazuma, od

UNPROFOR se traži da preuzme potpunu operativnu odgovornost za funkcioniranje sarajevskog aerodroma. Generalni sekretar je izrazio mišljenje da sporazum predstavlja "značajan prodor" u tragičnom sukobu u Bosni i Hercegovini, iako je to bio samo prvi korak, te dodao:

"Mišljenja sam da se pružena prilika voljom strana da zakluče sadašnji sporazum treba objeručke prihvatiti... S obzirom da će teško naoružanje ostati na brežuljcima, gledajući na Sarajevo i njegov aerodrom, iako pod nadzorom UNPROFOR, valjanost ovog ugovora će zavisiti od dobre namjere zaraćenih strana, a naročito od strane bosanskih Srba da ga savjesno ispoštuju...

Zbog toga preporučujem Vijeću sigurnosti da donese potrebnu odluku da se poveća mandat i snaga UNPROFOR, kako je to predloženo u ovom Izvještaju. Nadati se da će ovo biti prva faza jednog procesa koji će uspostaviti mir u dugo napaćenoj Republici Bosni i Hercegovini" (S/24075, tačke 11 i 13).

28. Generalni sekretar je predložio neposredno raspoređivanje vojnih posmatrača Ujedinjenih nacija (UNMOs) na Aerodrom, iza čega bi slijedio jedan pješadijski bataljon UNPROFOR. Vijeće sigurnosti je ovo odobrilo svojom Rezolucijom 758 (1992.) od 8. juna, označavajući formalni početak mandata UNPROFOR u Bosni i Hercegovini.

E. Mirovni proces

29. Tokom velikog dijela rata u bivšoj Jugoslaviji poduzimani su naponi da se ispregovara političko rješenje sukoba, pod okriljem Međunarodne konferencije o bivšoj Jugoslaviji (ICFY), koja je pokrenuta na Konferenciji o bivšoj Socijalističkoj Federativnoj Republici Jugoslaviji, održanoj u Londonu 26. do 27. avgusta 1992, u daljnjem tekstu "Londonska konferencija". Generalni sekretar je opisao ICFY kao:

"Poduhvat kojim se kombinuju naponi Ujedinjenih nacija i Evropske zajednice (EC), kao i drugih Međunarodnih organizacija, kao što je Konferencija o sigurnosti i saradnji u Evropi (CSCE) i Organizacija islamske konferencije (OIC)... ICFY kombinuje preventivnu diplomatiju, stvaranje mira, održavanje mira, i, takođe, ima potencijalnu komponentu prisilnog nametanja mira" (S/24/95 od 11. novembra 1992, tačka 1).

Glavnom odboru ICFY su u početku kopredsjedavali gospodin Sajrus Vens, predstavljajući Generalnog sekretara Ujedinjenih nacija i Dejvid lord Owen (Dawid Lord Owen), predstavljajući Predsjedništvo Evropske zajednice.

30. Na osnovu načelne izjave koju je usvojila Londonska konferencija, ICFY je razvila osnovu za političko rješenje sukoba:

"Populacija Bosne i Hercegovine je nerazmrsivo izmješana. Zbog toga se čini da ne postoji valjan način za stvaranje tri teritorijalno jasne države zasnovane na etničkim ili konfesionalnim principima. Svaki plan da se ovo učini značilo bi uključivanje velikog broja drugih

etničkih/konfesionalnih grupacija ili bi se sastojao od većeg broja odvojenih enklava svake etničke/konfesionalne grupacije. Takav plan bi mogao postići homogene i koherentne granice jedino procesom prisilnog razmještaja stanovništva – što je već osuđeno... Prema tome, kopredsjedavajući su smatrali da je potrebno odbiti svaki model zasnovan na tri odvojene, etnički/konvederalno zasnovane države. Nadalje konfederalno formirane takve tri države bi same po sebi bile nestabilne, jer bi bar dvije zasigurno uspostavile neposredne i jače veze sa susjednim državama...”

“Kopredsjedavajući su, takođe, priznali da jedna centralizirana država ne bi bila prihvatljiva bar dvjema glavnim etničkim/konfesionalnim grupacijama u Bosni i Hercegovini, jer ona ne bi zaštitila njihove interese nakon krvave borbe koja trenutno razdire zemlju...”

“Dakle, kopredsjedavajući vjeruju da bi jedino valjano i stabilno rješenje, koje ne pristaje na već postignuto ‘etničko čišćenje’ i daljnju međunarodnu neprihvatljivu praksu, bilo, čini se, uspostavljanje decentralizirane države” (S/24795, tačke 36-38).

31. Kopredsjedavajući su 2. januara 1993. otkrili svoj Nacrt plana za okončanje sukoba, koji je postao poznat kao Vens-Ovenov mirovni plan (VOPP). Plan se sastojao od tri dijela; – komplet ustavnih principa koji bi uspostavili decentraliziranu državu Bosnu i Hercegovinu; -vojne odredbe za uspostavljanje obustave vatre i konačnu demilitarizaciju cijele zemlje; i – mape koja prikazuje deset kantona. Deset kantona je iscrtano, uglavnom, radi prikazivanja područja u kojima su tri zajednice živjele prije rata, značajno poništavajući rezultate ‘etničkog čišćenja’. Svaka zajednica bi činila većinu u tri kantona, sa Sarajevom, desetim kantonom koji ne bi imao većinu. Nijedna zajednica ne bi imala kompaktnu teritoriju, a Srbi bi bili podijeljeni u pet nepovezanih područja, time bi se efikasno ugasile njihove želje za otcjepljenjem od Bosne i Hercegovine. Protivljenje srpskih vođa je navodno bilo usmjereno na Kanton 5, koji bi imao bošnjačku većinu. Taj kanton je uključivao ne samo Srebrenicu i Žepu već, takođe, najveći dio područja istočne Bosne koji su nedavno ‘etnički očistili’ JNA, VBS i njihovi paravojni saradnici. Kada je Vens-Ovenov mirovni plan prezentiran, VBS je držala pod kontrolom otprilike 70 odsto zemlje. Površina kantona sa predloženom srpskom većinom, prema mirovnom planu, predstavljala bi 43 odsto teritorije Bosne i Hercegovine, i zahtijevala od Srba da se povuku sa jedne trećine zemlje koju su do tada držali. Ovakav plan su SAD oštro kritikovale, i zbog toga on nikada nije dobio izričito odobrenje Vijeća, koje je, umjesto toga pružalo samo opreznu podršku “Vens-Ovenovom mirovnom procesu”.

32. Predstavnici hrvatske zajednice su odmah prihvatili Vens-Ovenov plan. Međutim, predstavnici dvije druge zajednice nisu bili zadovoljni i slijedećih mjeseci izvršene su izvjesne korekture. U sjedištu Ujedinjenih nacija u Njujorku, predstavnici sve tri zajednice su

se sastali od 16. do 25. marta 1993, baš kada je izbijala prva kriza oko Srebrenice. Bošnjački i hrvatski predstavnici su potpisali modificiranu verziju plana 25. marta. Srpski predstavnici nisu stavili svoj potpis. Nakon udruženog međunarodnog pritiska na srbijanskog predsjednika Miloševića, dr. Karadžić je natjeran da, u ime bosanskih Srba, stavi svoj potpis 2. maja na sastanku u Atini. Međutim, potpis Karadžića je stavljen pod uslovom da ga odobri "Narodna skupština Republike Srpske", ali je plan odbačen na zasjedanju Skupštine održanom na Palama od 5. do 6. maja 1993.

F. Srebrenica prije rezolucija o sigurnim zonama

33. Srebrenica leži na planinskoj visoravni u istočnoj Bosni, neposrdno uz granicu sa Srbijom. U vrijeme popisa stanovništva 1991. godine općina je imala 37 hiljada stanovnika od čega su Bošnjaci činili 73 odsto a Srbi 25 odsto. Unatoč brojne nadmoćnosti predratnog bošnjačkog stanovništva, srpski paramilitarci iz Srebrenice i iz drugih dijelova istočne Bosne držali su Srebrenicu nekoliko sedmica početkom sukoba u Bosni i Hercegovini. U tom periodu, Bošnjaci iz šireg područja Srebrenice, ne samo da su protjerani iz svojih domova u mnogim područjima, već su, takođe, još gore zlostavljani. Na primjer, u Bratuncu gradu sa bošnjačkom većinom udaljenom nekih 10 km od Srebrenice, nekoliko stotina Bošnjaka je pritvoreno u lokalnu školu, gdje je veliki broj njih, uključujući i lokalnog hodžu, podvrgnuto neljudskom postupku i pobijeno. Naoružani Bošnjaci su u tom periodu izbjegli u okolna brda.

34. Do 6. maja 1992. ovi Bošnjaci su se pregrupisali i počeli dovoditi u pitanje srpsku kontrolu u Srebrenici. Goran Zekić, vođa srpske zajednice u Srebrenici, ubijen je 8. maja u jednoj zasjedi, a uskoro poslije toga Srbi su počeli bježati iz grada ili su bili protjerani. Bošnjaci su osigurali kontrolu nad gradom 9. maja. Njihove snage, koje su preuzele kontrolu nad Srebrenicom, sačinjavalo je nekoliko grupa boraca bez određene vojne formacije. Najmoćnija od ovih grupa bila je pod komandom Namera Orića iz Potočara. Međutim, ostale grupe su nastavile djelovati uz izvjestan stepen nezavisnosti, a žestoko rivalstvo među različitim frakcijama unutar bošnjačke zajednice postalo je obilježje života Srebrenice sve do njenog pada 1995.

35. Bošnjačka enklava, u čijem je centru bila Srebrenica u toku nekoliko mjeseci, proširena je pod Orićevom komandom na okolna područja. Najvećim dijelom, borbe koje su se u ovom vremenu vodile, nisu bile konstantne, već je to bila više serija napada i kontranapada oružanih grupa jedne ili druge zajednice. Dok su se širili iz Srebrenice, Bošnjaci su koristili tehnike etničkog čišćenja slično onim koje su Srbi koristili u drugim područjima, paleći kuće i terorizirajući civilno stanovništvo. Srpski izvori tvrde da su bošnjaci borci, dok su širili područje Srebrenice, pobili 1.300 Srba, a još veći broj je raseljen iz svojih kuća. Njihovi izvori i međunarodni

posmatrači za ljudska prava izvjestili su o incidentima u kojima su Srbi očito mučeni i sakaćeni.² U isto vrijeme, mnogo veći broj Bošnjaka je prolazio kroz slične sudbine u područjima koja su ostala pod srpskom kontrolom.

36. Bošnjačke snage su se u septembru 1992. povezale sa snagama iz Žepe, malog sela koje su držali Bošnjaci u gusto pošumljenom području južno od Srebrenice. U vrijeme svog najvećeg dometa, Srebrenička enklava je pokrivala skoo 900 kvadratnih kilometara teritorije u istočnoj Bosni. Uprkos ovom proširenju, Enklava se nikada nije spojila sa glavnim dijelom teritorije pod Vladinom kontrolom na zapadu, ostajući zbog izolacije ranjiva na napade srpskih snaga.³

37. Bošnjačke snage su iz Enklave napale 7. januara 1993. selo Kravice nastanjeno srpskim stanovništvom. Srpski izvori su tvrdili da je u tom napadu ubijeno preko 40 srpskih civila. Ubrzo nakon napada na Kravice, srpske snage su otpočele pripreme za kontraofanzivu. Do marta 1993. srpske snage su ubrzo uznapredovale i tom prilikom sve ubijale i palile. Sela Konjević Polje i Cerska su uskoro pregažena, te je stanovništvo ovih sela, zajedno sa preostalim predratnim stanovništvom Srebrenice, ukupno između 50 i 60 hiljada, bilo sabijeno u planinsko područje na približno 150 kvadratnih kilometara sa središtem u Srebrenici. U vrijeme iste ofanzive, Žepa je odvojena od Srebrenice, postavši izolovana Enklava sama za sebe, odvojena uskim koridorom pod srpskom kontrolom. Žepa je ostala izolovana sve dok je Srbi nisu pregazili nakon pada Srebrenice u julu 1995.

38. Veliki broj ljudi, Bošnjaka, a isto tako i strani novinari, nosili su vijesti u Sarajevo i vanjski svijet o očajnoj situaciji u Srebrenici, urgirajući da komandant snaga UNPROFOR u Bosni i Hercegovini tamo otputuje 11. marta 1993, sa malim odredom UNPROFOR. Kada je stigao u Srebrenicu grad je već trpio posljedice opsade. Skoro uopće nije bilo pitke vode, jer su Srbi dok su napredovali uništili gradski vodovod. Isto tako nije bilo električne energije osim one koju su proizvodile ručno izrađene potočare. Prenatranost je bila glavni problem pošto su škole, službene zgrade i svi ostali objekti ispražnjeni da bi obezbijedili prostor za neprekidno nadolazeću bujicu raseljenih lica koja su bježala pred srpskim naletom. Nije bilo gladovanja, ali je hrane bilo malo, a javna higijena se počela brzo pogoršavati. Atmosfera panike počela je postajati endemskom. Lokalno stanovništvo je u početku sprječavalo komandanta UNPROFOR da napusti grad, ali mu je to dopušteno 13. marta. Prije odlaska on se obratio na jednom javnom skupu u Srebrenici, rekavši im da su pod zaštitom Ujedinjenih nacija i da ih on neće napustiti.⁴

---

² Jan Willem Honig and Norbert Both, *Srebrenica: Record of a War Crime* (Srebrenica - Hronika ratnog zločina), Penguin Books, London 1996, str. 79.

³ Naser Orić, *Srebrenica svjedoči i optužuje - genocid nad Bošnjacima u istočnoj Bosni (srednje Podrinje) - april 1992-septembar 1994*, Općina Srebrenica, Srebrenica, Malme, Ljubljana 1995.

⁴ Laura Silber and Allan Little, *Yugoslavia - Death of a Nation* (Jugoslavija - Smrt jedne nacije), dopunjeno izdanje, Penguin Books, New York 1997, str. 267.

39. U toku slijedećih sedmica UNHCR je uspio dovesti veliki broj konvoja sa humanitarnom pomoći u Srebrenici i evakuirati veliki broj ugroženih ljudi u relativno siguran grad Tuzlu, koji je bio pod kontrolom Vlade. Ovim evakuacijama su se općenito suprotstavljali, ponekad silom, organi bosanske Vlade u Sarajevu koji su smatrali da se time doprinosi 'etničkom čišćenju' teritorije. Evakuaciju su podržavali bosanski Srbi koji su bili voljni dopustiti UNHCR da šalje prazne kamione u Srebrenicu u cilju evakuacije, ali nisu bili spremni da dopuste prolazak humanitarne pomoći u Enklavu. Specijalni izaslanik UNHCR naveo je da podržava evakuacije kao mjeru posljednjeg pribježišta da bi se spasili životi.

40. Prvi konvoj UNHCR je ušao u grad 19. marta 1993, upravo kada su se vođe Bošnjaka, Hrvata i Srba sastajale u Njujorku radi razgovora o Vens-Ovenovom planu, a vratio se u Tuzlu slijedećeg dana sa preko 600 bošnjačkih civila. Drugi konvoj je stigao u Srebrenicu 28. marta. Šest ljudi je umrlo dok se nekih 1.600 borilo da se ukrca na kamione pri povratku u Tuzlu 29. marta, a još sedmero ih je umrlo u prepunim vozilima na putu za Tuzlu. Slične scene masovne panike i smrti desile su se nakon dolaska trećeg konvoja u Srebrenicu 31. marta. Skoro 3.000 žena i djece, kao i starijih muškaraca, evakuirano je na 14 kamiona kada je njih šestero umrlo ili zbog prenatrpanosti ili zbog izlaganja vremenskim prilikama. Dana 2. aprila bošnjačke vlasti u Srebrenici najavile su da više neće dopustiti evakuacije. Unatoč protivljenju i opstrukcijama vlasti, UNHCR je uspio izvršiti još nekoliko evakuacija, iako ograničenog obima. Dva dana nakon što su Srbi presjekli napajanje pitkom vodom Srebrenice, 8. aprila, približno 2.100 ljudi se suprotstavilo lokalnim vlastima, probivši se silom na 14 kamiona. Dana 13. aprila još 800 ljudi je evakuirano. Do vremena kada su evakuacije potpuno obustavljene, krajem aprila 1993, nešto između 8-9 hiljada ljudi prevezeno je u sigurnost, u Tuzlu. U intervjuu za ovaj izvještaj predsjednik Izetbegović je naveo da sada, kada razmisli o događajima, vidi da je politika njegove Vlade da ograniči evakuaciju iz Srebreničke enklave bila pogrešna.

VII PAD SREBRENICE – 6. DO 11. JULI 1995.

Do sada Ujedinjene nacije nisu otkrile u javnosti potpune detalje napada na Srebrenicu od 6. – 11. jula 1995. Pregled koji slijedi rekonstruira događaje, uglavnom, prema izvještajima koje su u to vrijeme dostavili Holandski bataljon i posmatrači Ujedinjenih nacija. Pregled je, takođe, dopunjen informacijama sadržanim u holandskom Izvještaju o ispitivanju holandskog bataljona koji je kompletiran u oktobru 1995. i prema informacijama koje su dostavili bošnjački, srpski i međunarodni izvori. U namjeri da i nezavisno ispitam informacije sadržane u raznim sekundarnim izvorima objavljenim u toku prošle četiri godine, kao i da poduprem ključne informacije sadržane u Holandskom izvještaju o

ispitivanju, obavljani su intervjui vođeni u toku pripreme ovog izvještaja sa brojnim ključnim personalom koji je bio ili u Srebrenici u to vrijeme ili je učestvovao u donošenju odluka na najvišim nivoima u sistemu komandovanja Ujedinjenih nacija.

- A. Šesti juli 1995. – Napad na Osmatračnicu “Fokstrot” i granatiranje Srebrenice – Zahtjev za neposrednu zračnu podršku nailazi na malodušnost
– Odbijen zahtjev ARBiH za pristup oružju

239. VBS je pokrenula napad na Srebrenicu u jutarnjim satima 6. jula. Borbe su se vodile na nekoliko tačaka na periferiji Enklave, a granate su padale na raznim lokacijama unutar Enklave. Međutim, glavni pravac napada bio je sa juga. Pet raketa je, uskoro nakon 03.00 sata udarilo na udaljenost od 300 metara od Štaba Holandskog bataljona u Potočarima. Jedan sat nakon toga, četa C je izvijestila o teškim borbama između Srba i Bošnjaka u trouglu Bandera. U 04.34 sati, VBS je pokrenula artiljerijske napade na nekoliko bošnjačkih položaja unutar Enklave, iza čega je uslijedila razmjena vatre pješadijskim oružjem. Do 05.00 sati, Osmatračnica “Hotel” je izvijestila o prisustvu tenkova VBS na jugoistoku. Uskoro zatim, osmatračnica “Fokstrot” na jugoistočnoj ivici Enklave izvijestila je da VBS ispaljuje tenkovske granate na obližnji položaj ARBiH. Tenkovska granata je udarila na udaljenost od 100 metara između Osmatračnice i položaja ARBiH. Do jutra 6. jula, Holandski bataljon se suočio sa najtežim napadom na Enklavu od njegovog raspoređivanja.

240. Ramiz Bećirović, vršilac komandanta bosanskih snaga u Srebrenici, zatražio je od komandanta UNPROFOR bataljona da Bošnjacima vrati oružje koje su predali kao dio Sporazuma o demilitarizaciji iz 1993, ali je ovaj zahtjev odbijen. Jedan od predpostavljenih komandantu Holandskog bataljona, s kim se on konsultovao o ovoj odluci, naveo je poslije toga da je podržao odluku da se oružje ne vrati jer je “UNPROFOR bio odgovoran za odbranu Enklave a ne oni’... Nismo željeli da situacija dalje eskalira dovođenjem u direktnu borbu VBS i ARBiH.” Srpska vatra se nastavila. U 08.00 sati, Osmatračnica “Delta” je izvijestila da je nekoliko granata M-30 ispaljeno u njihovom pravcu, prema sjeveroistoku, iako nisu mogli potvrditi gdje su pale. U toku slijedeća četiri sata Holandski bataljon je zabilježio da su granate VBS padale na različite lokacije, iako, uglavnom, na jugoistočne, istočne i sjeverne dijelove Enklave.

241. Jedan srpski tenk je u 12.55 sati gađao direktno Osmatračnicu “Fokstrot” sa jednom granatom koja je udarila u odbrambeni zid osmatračnice. Nekako u isto vrijeme, holandski bataljon je, takođe izvijestio da je jedan civil ubijen, a drugi teško ranjen kada su dvije srpske granate udarile u blizini puta između Potočara i Srebrenice. Kako su se događaji razvijali komandant Holandskog bataljona je putem telefona izvijestio Štab sektora Sjeveroistok u Tuzli i Komandu UNPROFOR za BiH u Sarajevu.

242. Štab UNPROFOR u Sarajevu je obavijestio štab UNPF u Zagrebu da je bilo "sporadičnog" granatiranja i pucnjave u jugoistočnom dijelu Enklave i da je nekoliko granata palo u blizini centra za kolektivni smještaj izbjeglica. Uskoro nakon 13.00 sati, holandski štab je proglasio stanje uzbune "crveno" i personalu naredio da ide u skloništa. U 13.20 sati, jedna srpska tenkovska granata pogodila je toranj osmatračnice "Fokstrot", izazivajući znatnu štetu. U 13.40 sati, dvije srpske tenkovske granate, ispaljene na osmatračnicu "Fokstrot", za malo su promašile.

243. Negdje između 13.00 i 14.00 sati, kao odgovor na direktan napad na Osmatračnicu "Fokstrot", holandski komandant je usmeno zatražio neposrednu zračnu podršku, od svog pretpostavljenog vršioca dužnosti komandanta Sektora sjeveroistok (Tuzla, koji je slučajno bio iz Holandije). Sektor sjeveroistok je odobrio zahtjev i usmeno ga prosljedio Štabu UNPROFOR u Sarajevu, slijedećem nivou u sistemu komandovanja. Kako je komandant UNPROFOR bio odsutan zbog godišnjeg odmora u toku ovih događaja, njega je zamjenjivao zamjenik komandanta UNPROFOR i načelnik Sektora Sarajevo (Francuz), istaknuti oficir UNPROFOR u Bosni i Hercegovini. Međutim, najveći dio kontakata između komande UNPROFOR za BiH i Holandskog bataljona u toku ove krize vodio je načelnik štaba komandanta UNPROFOR (Holandijanin). Načelnik štaba UNPROFOR osujetio je zahtjev jer, kako je ranije objasnio, nije vjerovao da su zadovoljeni kriteriji komandanta UNPF o upotrebi zračne sile, koji su, po njegovom mišljenju, bili vrlo restriktivni (koristiti ih samo kao "poslednje pribježište"). Njegovi pretpostavljeni u Zagrebu, načelnik za kopnene operacije, i načelnik štaba UNPF, od kojih su obojica, takođe, bili iz Holandije očito su se složili sa ovom procjenom u ovoj fazi napada.

244. Položaj UNPROFOR u Enklavi se i dalje pogoršavao u toku ranog popodneva. U 14.10 sati, VBS je ponovo ispalila dvije tenkovske granate na Osmatračnicu i zamalo je promašila. U 14.32 sati, dva teška oružja locirana u blizini osmatračnice "Papa" uperili su cijevi u holandsku bazu u Potočarima. U 14.42 sati, tenk VBS ispalio je tri granate koje su pale na udaljenost od 50 metara od osmatračnice "Fokstrot". Međutim uskoro poslije toga zaustavilo se srpsko granatiranje 'sigurnog područja' i direktno gađanje personala Ujedinjenih nacija. Nije bilo neposredne zračne podrške, a UNPROFOR nije uzvratio vatru na VBS. Bošnjačke jedinice su izmjenjivale vatru iz lakog oružja sa VBS-o, iako se ne može utvrditi njen intenzitet.

245. Dok se noć nadvijala nad Srebrenicom, Sekretarijat Ujedinjenih nacija u Njujorku držao je prethodno zakazani sastanak sa predstavnicima zemalja davalaca trupa. Razgovori su se pretežno usmjerili na ulogu koju bi Snage za brzo reagovanje trebale odigrati i na dotadašnje poteškoće koje je trebalo riješiti. Riječ o napadu VBS na 'sigurnu zonu' još nije bila stigla u Njujork. Rezultat toga je da o njemu nije bilo pomena bilo od predstavnika Sekretarijata ili predstavnika zemalja davalaca trupa.

B. Sedmi juli – Privremena obustava srpskih napada

246. U izvještaju Sekretarijata o događajima od 6. jula, SRSG je napomenuo da je bošnjački komandant u Srebrenici pozvao UNPROFOR da vrati oružje koje je držao po osnovi Sporazuma o demilitarizaciji. On je dodao da je "ovo pitanje koje se možda treba riješiti u bliskoj budućnosti s obzirom na nemogućnost UNPROFOR da brani sigurnu zonu. Srebrenička ofanziva, sa direktnim gađanjem položaja UNPROFOR, takođe, je pokrenula pitanje korisnosti održavanja trupa u situacija u kojoj ne mogu braniti ni sebe, bar do raspoređivanja Snaga za brzo reagovanje" (Snage za brzo reeagovanje nisu bile u to vrijeme operativne zbog restrikcija koje je na njihovo raspoređivanje nametnula bošnjačko-hrvatska Federacija).

247. Kako je kroza u Srebrenici izlazila na vidjelo, gospodin Bildt je nastavio sa naporima da ponovo otpočne politički proces. U vezi s ovim, on se 7. jula sastao u Beogradu sa predsjednikom Miloševićem i generalom Mladićem. Za ovaj izvještaj, gospodin Bildt se sjeća da je prenio svoju zabrinutost obojici zbog pogoršanja situacije oko Sarajeva i očajne situacije snabdijevanja u istočnim Enklavama. Urgirao je na Srbe da suzdrže svoju aktivnost i da daju šansu političkom procesu. Međutim, Bildt se nije posebno osvrnuo na Srebrenicu, jer u to vrijeme nije znao o ozbiljnosti onoga što se dogodilo.

248. Nadalje, skoro cijelog dana 7. jula situacija na terenu u Srebrenici bila je relativno mirna, a razlog tome su djelimično bili loši vremenski uslovi. Međutim, približno oko 18.00 sati VBS je ispalila 16 artiljerijskih granata na naseljeni centar Srebrenice, u blizini baze čete B. Nakon nekoliko sati, Sektor sjeveroistok je izvjestio UNPROFOR i Štab UNPF da situacija u srebrenici ostaje napeta. Takođe, izvjestio je da su tenkovi VBS ispalili 10 granata na elektro postrojenje, 200 metara prema jugoistoku od baze Holandskog bataljona u Potočarima. Procjena je bila da je granatiranje VBS u Enklavi do tada ubilo 4 civila i ranilo 17 drugih. Zabilježeno je da je bilo ukupno 287 eksplozija od ulaznog oružja (predpostavljalo se da dolaze od VBS) i 21 izlazna ispaljena od strane ARBiH.

249. Krajem dana komandant Holandskog bataljona je prenio svoju procjenu situacije Sektoru sjeveroistok. Smatrao je da je Drinski korpus dobio naređenje da izvrši pojačanje svojih položaja oko Enklave, čiji je mogući cilj bio dovesti do smanjenja trupa UN u Srebrenici. Nadalje, njegova procjena je bila da je Drinski korpus tražio povećanje svoje mogućnosti ili da "eliminiše" ili "neutralizira" bošnjačke snage u Enklavi. Dodao je da VBS neće moći "osvojiti" Enklavu tako brzo zbog ograničenog ljudstva, ali dugoročnije će zaista moći "neutralizirati" ARBiH. Sumirao je da je u toku prošlih dana VBS započela granatiranje urbanih područja i otvoreno i namjerno napada UNPROFOR i položaje ARBiH. Takođe, ponovio je svoju zabrinutost u vezi nedostatka snabdijevanja Enklave i za Holandski bataljon i za stanovništvo. Pretpostavljao je da će VBS sada odbiti planiranu zamjenu holandskih vojnika u Enklavi, te zaključio

“apelom u ime stanovnika Enklave Srebrenice”, tražeći “pomoć svim sredstvima: kopnenu i zračnu.” Čini se da ni tekst ni sumarni pregled nisu prenešeni vodstvu UNPF.

- C. Osmi juli – Zahtjev za neposrednu zračnu podršku ponovo osujećen – VBS pregazila osmatračnicu “Fokstrot” – ARBiH ubila vojnika holandskog bataljona – VBS stavlja u okruženje dvije druge osmatračnice

250. Srbi su 8. jula izvršili značajan napredak u sigurnu zonu Srebrenice. Uskoro nakon 11.00 sati vatra se počela usmjeravati na osmatračnicu “Fokstrot”. U 11.26 sati četa B je izvjestila da Srbi pucaju iz tenka T-54/55 i da su dvije granate pogodile bosanske položaje, približno 200 metara ispred osmatračnice “Fokstrot”. U 12.26 sati srpske snage su ispalile tenkovsku granatu i nekoliko haubičkih granata na bošnjačke položaje ispred osmatračnice “Fokstrot”. U 13.25 sati osmatračnica “Fokstrot” izvještava da je borba između Bošnjaka i Srba u njihovoj blizini krajnje napeta i da više ne mogu nastaviti sa osmatranjem zbog rizika po sigurnost. Za nešto manje od 10 minuta poslije toga, Osmatračnica izvještava da je tenzija dostigla vrhunac i da kulminira direktnim pogodcima tenkovske granate i tri druge granate na odbrambeni zid osmatračnice, što je prouzrokovalo znatnu štetu.

251. U međuvremenu nastavljeno je sporadično granatiranje ostatka Enklave. U 08.42 sati dvije granate su pale u centar grada Srebrenice. U 12.42 sati dvije minobacačke i artiljerijske granate pale su na 100 metara od Komande čete “Bravo” u Srebrenici, navodeći komandira čete da izda upozorenje “Bunker”. Od 12.45 do 13.07 sati, VBS je ponovo ispalila bezbroj artiljerijskih i minobacačkih granata na nekoliko lokacija širom Enklave. Nakon ovoga uslijedila je skoro trenutna razmjena vatre između VBS i ARBiH. U 13.13 sati, osmatračnica “Hotel” saopštava da je višeciljevni raketni bacač (Multiple-Launch Rocket System – MLRS) ispalio najmanje dvije rakete u pravcu Srebrenice, od kojih je jedna pala u blizini centra grada. Između 13.15 i 13.25 sati VBS je nastavila sa granatiranjem sjevernih, istočnih i južnih dijelova Enklave.

252. U toku ranog popodneva, čini se da je komandant Holandskog bataljona razgovarao sa načelnikom Štaba UNPROFOR u Sarajevu, ponovo tražeći neposrednu zračnu podršku kao odgovor na napad na osmatračnicu “Fokstrot”. Kao i ranije načelnik štaba je omalovažio zahtjev i umjesto toga bio za opciju povlačenja personala sa osmatračkog mjesta. Čini se da su se njegovi neposredno pretpostavljeni u Štabu UNPF u Zagrebu složili sa ovom odlukom. Izgleda da je procjena sačinjena i u Sarajevu i u Zagrebu, u to vrijeme bila da, iako je prekoračena ‘Mirionova linija’ (Morillon line – ispregovarana granica) sigurne zone, VBS nije imala namjeru da pregazi cijelu Enklavu, već samo da zauzme kontrolu na strateškom terenu u južnom dijelu Enklave.

253. U 13.59 sati srpski tenk je prešao bošnjačke rovove u blizini osmatračnice "Fokstrot". Prije toga, bošnjački borci su iz vršili evakuaciju prednjih trenšaja, zauzimajući nove položaje, otprilike 100 metara iza osmatračnice "Fokstrot". Tenk se zaustavio na 100 metara ispred osmatračnice "Fokstrot" i pucao u pravcu zapadno od osmatračnice. U 14.07 sati VBS je pucala na položaje ARBiH iz pješadijskog oružja, granatama iz minobacača, na što je ARBiH odgovorila vatrom iz lakog pješadijskog oružja. Protivtenkovski lanser na osmatračnici "Fokstrot" nije bio operativan, a još je više oštećen granatiranjem od prethodnog dana. Personal osmatračnice jeste imao protivtenkovske rakete AT-4 koje su se mogle koristiti da uzvrate vatru na tenk VBS koji je bio ispred njih. Međutim, komandir čete B je procijenio da ako osmatračnica otvori vatru na VBS, doći će do eskalacije tenzije i vjerovatno će onemogućiti njihovo povlačenje iz područja, a da se ne pominje rizik za živote posade koja nije imala nigdje da se skloni pred direktnom tenkovskom vatrom. Zbog toga je komandir čete uz saglasnost komandanta Bataljona naredio personalu osmatračnice "Fokstrot" da ne puca, već da se povuče.

254. U 14.26 sati dvojica srpskih vojnika su ušla u osmatračnicu "Fokstrot" bez ikakvog suprotstavljanja, a nakon nekoliko minuta njima se pridružilo još nekoliko drugih vojnika. VBS je naredio posadi osmatračnice "Fokstrot" da napusti osmatračnicu i da iza sebe ostavi oružje i pancirne prsluke. Na kraju, UNPROFOR vojnicima je dozvoljeno da zadrže svoje pancir prsluke, ali bez oružja. U 14.45 sati, Srbi su dopustili posadi da napuste područje u svom transporteru (Armored personnel carrier – APC). U 14.50 sati, dok se transporter povlačio, naišao je na trojicu naoružanih vojnika ARBiH koji su tu blokirali put. Transporter je zatražio radiom od komandira čete B dalja uputstva. Komandir je naredio transporteru da nastavi kroz prepreku pod uslovom da Bošnjaci nemaju protivtenkovsko oružje. Međutim, kako se transporter kretao naprijed jedan od Bošnjaka je pucao na transporter, pogodivši u glavu jednog izloženog člana. Rana se pokazala fatalnom.

255. Nakon što su pregazili osmatračnicu "Fokstrot", Srbi su započeli koncentrisati vatru oko osmatračnica "Sijera" i "Uniform", slijedeće dvije osmatračnice koje su bile na putu njihovom napredovanju. Sporadično granatiranje južnog dijela Enklave odvijalo se od 16.00 do 17.00 sati, i Bošnjaci i Srbi su razmjenjivali vatru što od tri sata na brežuljcima iznad osmatračnice "Uniform". Nekoliko puta su srpske minobacačke granate eksplodirale u blizini osmatračnice "Uniform". Četa B je dala uputstva posadi za povlačenje. Pješadija VBS je zauzela vrh brežuljka iza osmatračnice "Uniform", otprilike oko 18.30 sati i uskoro poslije toga 20 do 30 vojnika VBS preuzelo je osmatračnicu. Holandski personal je bio prisiljen da preda svu opremu i njima je pružen izbor ili da se vrate u Srebrenicu ili da se

pridruže personalu vojske bosanskih Srba na teritoriju pod kontrolom Srba. Posada osmatračnice je kasnije objasnila da su na prvoj krivini pri povratku ugledali 5 bošnjačkih vojnika i da se čini da su svi imali protivtenkovsko oružje. Izabrali su da se ne vrate u Srebrenicu iz straha da se neće ponoviti epizoda koja se desila prije nekoliko sati kada se osmatračnica "Fokstort" povlačila.

256. Dok ih je VBS vodila na teritoriju pod kontrolom Srba, posada osmatračnice "Junifor" poslala je poruku četi B i osmatračnici "Sijera": "bolje je da osmatračnica "Sijera" ostane na položaju pošto je preopasno kretati se dok se sav bošnjački personal ne povuče." Te noći VBS je prisilila posadu osmatračnice "Juniform" da krene za Bratunac. Saopšteno im je da će biti smješteni preko noći u jednom hotelu i da će im bosanski Srbi dopustiti da odu za Holandiju. Kasnije te večeri, izvijestili su da su stigli u Bratunac i da se s njima dobro postupa.

257. Pri kraju dana 8. jula, Štab UNPROFOR u Sarajevu je poslao detaljan izvještaj Štabu UNPF u Zagrebu o dnevnim događajima u Srebrenici. Izvještaj navodi da je osmatračnica "Fokstort" pala, da je jedan holandski vojnik poginuo zbog otvaranja vatre na transporter od strane Bošnjaka, da je VBS osvojila osmatračnicu "Juniform" i njegov personal odvela u Bratunac na teritoriju pod srpskom kontrolom, te da je osmatračnica "Sijera" u okruženju. Takođe, je ikazivao da su Srbi, izgleda presjekli put u južnom dijelu Enklave, ali da nije jasno koliko su Srbi prodrli u sigurnu zonu. Potanko je navodio nepotvrđene izvještaje da je cilj bosanskih Srba da ograniče veličinu Enklave da bi je bolje kontrolisali i da je to odgovor na žrtve koje su im, prošlog mjeseca nanijeli bošnjački napadi. Takođe, je bilo saopćenja da se vojnici i civilni personal unutar Enklave počeo okupljati oko baze čete B u Srebrenici. Izvještaj zaključuje da se očekuje vrlo napeta situacija.

258. Kako se napad na Srebrenicu odvijao, situacija oko ostalih sigurnih zona, bila je, takođe, nemirna. Štab UNPROFOR u Sarajevu je izvjestio da je VBS gađala osmatračnicu UNPROFOR u Žepi tenkovskom i minobacačkom vatrom tokom dana, nanijevši štetu jednom oklopnom transporteru, ali nije izazvala žrtve. Takođe, izvjestio je da su 4 neidentifikovana aviona nadlijetala područje. Na zahtjev lokalnog bošnjačkog komandanta, Ukrajinska četa je predala bošnjačko oružje koje je držala u skladu sa sporazumom i demilitarizaciji iz 1993. Procjenjuje se da su prijetnje VBS u Žepi "uzrok zabrinutosti" i činilo se da se situacija tamo pogoršava. UNPROFOR je, takođe, izvjestio da je VBS pokrenula, ono za što se vjeruje da su pokusni napadi u blizini Bihaća i da se vojna aktivnost u Goraždu malo povećala. Gađanje vozila Ujedinjenih nacija na Igmanu u blizini Sarajeva, takođe, je nastavljeno, pri čemu je VBS neprekidno koristila projektile od 30 mm i druga oružja protiv UNPROFOR. I Armija RBiH je, očito, tri puta 6. i 7. jula, gađala vozila Ujedinjenih nacija na Igmanskom putu. Nije bilo žrtava u ovim napadima, te vojnici UNPROFOR nisu uzvratili vatrom.

Sastanak Generalnog sekretara u Ženevi 8. jula.

259. Dok su se događaji odvijali na terenu 8. jula, Generalni sekretar je zakazao ranije planirani sastanak u Ženevi sa Visokim komesarom za izbjeglice, Specijalnim predstavnikom za bivšu Jugoslaviju, komandantom UNPF i komandantom UNPROFOR (koji je pozvan sa godišnjeg odmora da prisustvuje sastanku), njegovim Specijalnim političkim savjetnikom i Generalnim podsekretarom za mirovne operacije i politička pitanja.

260. Ni u jednom trenutku u toku sastanka nije se razgovaralo o tekućem napadu VBS na Srebrenicu, niti su izvedene bilo kakve procjene da VBS planira da pregazi Enklavu. Na sastanku se razgovaralo o pitanjima zbog kojih je on zakazan, tj. sastavljanje strateške "inventure" za Generalnog sekretara o situaciji na terenu i budućim izgledima. Komandant UNPF je procijenio da Srbi "drže sve karte" i da se raspoređivanje Ujedinjenih nacija u enklavi pretvara u uzimanje 900 mogućih "talaca". Bojao se da su Ujedinjene nacije u enklavama jako sputane. Izvijestio je da se na osmatračnicama u Goraždu više ne nalazi ni jedan čovjek, te je naglasio potrebu za otvaranjem puta preko Igmana, radi snabdijevanja Sarajeva i Snaga za brzo reagovanje, kada ove budu operativne, radi zaštite humanitarnih konvoja – iako je bio oprezan i protiv snažnije primjene zbog minimiziranja rizika od eskalacije, stavljajući akcenat na tekuće mirovne aktivnosti gospodina Bildta.

261. Visoki komesar za izbjeglice podnijela je Generalnom sekretaru vrlo sumornu sliku humanitarne situacije. Ukazivala je da je tokom mjeseca juna 1995. zadovoljeno tek 20 odsto procijenjenih potreba Bosne i Hercegovine, izuzev susjednih područja Federacije. Sarajevo je primilo tek 8 odsto procijenjenih zahtjeva. Zračni most je ostao obustavljen od 8. aprila, a vojnici su preuzeli vožnju humanitarnih kamiona preko planine Igman u Sarajevo, pošto je postalo preopasno da to civili čine. Naglasila je potrebu za većim učešćem pripadnika UNPROFOR u pružanju humanitarne pomoći zbog pogoršavajuće sigurnosne situacije. Sastanak je zaključen sa osjećanjem da ako ne bude proboja na mirovnom frontu u neposrednoj budućnosti, Ujedinjene nacije bi morale razmatrati povlačenje iz Bosne.

D. Deveti juli – Događaji koji su doveli do 'stanja blokade' i upozorenja Srbima

262. Ni jedan od viših vođa UNPF koji su se okupili u Ženevi 8. jula još uvijek nije bio obaviješten o ozbiljnosti događaja u Srebrenici. Na osnovu istraživanja vođenog za ovaj izvještaj, izgleda da su o ozbiljnosti situacije koja se pogoršavala prvo saznali od Štaba UNPF preko telefona u 08.40 sati, tog 9. jula. Procjena koju im je dostavio organ za informacije ukazuje da je vojska bosanskih Srba možda pokušavala da "skupi džep". Po prijemu ovog izvještaja SRSG je deligirao svoje ovlaštenje za upotrebu

bliske zračne podrške na komandanta UNPF koji je odmah krenuo za Zagreb. I SRSG se, takođe, vratio u Zagreb toga dana, a zamjenik komandanta UNPF ga je izvjestio da se situacija stabilizirala. Jedan pomoćnik mu je, takođe, potvrdio da nikakav zahtjev za blisku zračnu podršku do tada nije stigao u Zagreb (što je tehnički tačno, pošto su zahtjevi koji su do tada postavljeni poslani u Sarajevo).

263. Popodne 9. jula posmatrači UN u Sektoru sjeveroistok dostavili su procjenu situacije u Srebrenici. Njihov izvještaj je pokazivao da su holandske osmatračnice i personal direktno gađani, da je komandant Holandskog bataljona odbio da da oružje ARBiH kada je zatraženo, i da vojnici Holandskog bataljona nisu bili sposobni da kontroliraju situaciju i spriječe napredovanje u Enklavu, dodavši da su "time civilno stanovništvo, ARBiH i Holandski bataljon prepušteni na milost VBS". Izvještaj je ponudio 5 mogućih objašnjenja za napad VBS na Srebrenicu.

- 1). Da bi postigli kontrolu puteva između enklava i Zvornika;
- 2). Da bi osigurali kontrolu prirodnih resursa u tom regionu, boksit;
- 3). Da bi kontrolirali sistem crnog tržišta u tom području;
- 4). Da bi "stavili cijelo područje pod kontrolu VBS"; ili
- 5). Da bi promijenili akcije ARBiH oko Sarajeva.

264. UNMO izvještaj u zaključku iznosi procjenu da "će se ofanziva VBS nastaviti dok ne postigne svoje ciljeve. Ovi će se ciljevi možda i proširivati pošto skoro i ne postoji reagovanje od strane UN i VBS je sada u situaciji da pregazi Enklavu ukoliko to želi". Dokumenti koji su kasnije dobiveni iz srpskih izvora čini se sugeriraju da je ova procjena tačna. Ti dokumenti pokazuju da su srpski napadi na Srebrenicu u početku imali ograničene ciljeve. Tek nakon što su uznapredovali neočekivanom lakoćom Srbi su odlučili da pregaze cijelu Enklavu. Srpski civilni i vojni zvaničnici iz područja Srebrenice naveli su isto, dodavši, u toku razgovora sa zvaničnikom Ujedinjenih nacija da su odlučili krenuti cijelim putem do Srebrenice kada su procijenili da UNPROFOR nije voljan ili ne može da ih zaustavi.

Napadi na još pet holandskih osmatračnica

265. Srpski vojnici su stupili na osmatračnicu "Juniform" oko 09.00 sati u jutro 9. jula i razoružali posadu. Otprilike sat kasnije VBS je prisilila posadu da vozi do bivše osmatračnice "Eho" koju je VBS preuzela početkom juna. Posada je duž puta mogla posmatrati i izvjestiti da su brežuljci u istočnom dijelu Enklave zaposjednuti artiljerijskim položajima VBS. Zatim je VBS naredila posati UNPROFOR da vozi do Bratunca, gdje je stigla otprilike u 12.00 sati. Posada je radijom javila Holandskom bataljonu u Srebrenici da su im Srbi rekli da će ih evakuisati u Holandiju.

266. Nekako u isto vrijeme načelnik Štaba UNPROFOR nazvao je generala Tolimira u Glavnom štabu Vojske bosanskih Srba. On je priznao da

se sa Holandskim vojnicima koji su odvedeni dobro postupa, ali i da se tim vojnicima koji su držani u Bratuncu dopusti što je moguće prije povratak u Potočare. Tolimir je odgovorio da će prenijeti "prijedlog" podčinjenima na terenu i izrazio svoje saučešće zbog smrti člana holandske posade prethodnog dana. Tolimir je, takođe, ukazao da će dati uputstva svojim potčinjenima da se tijelo preminulog evakuira preko srpske teritorije što je moguće prije.

267. Dok su se ovi događaji odvijali, oko 3.000 stanovnika Švedskog naselja, smještenog blizu južnog oboda Enklave, počelo je bježati u pravcu Srebrenice. Komandant Holandskog bataljona je naredio četi B da uspostavi privremenu osmatračnicu u blizini Naselja koja bi zatim poslužila kao najjužniji položaj Holandskog bataljona. Četa B poslala je oklopni transporter u to područje i stigla tamo otprilike oko 11.00 sati, prolazeći pored kolone izbjeglica koja se slijevala u pravcu sjevera. Pet članova transportera je izvijestilo po dolasku u Naselje da je ono zapravo prazno. U 13.48 sati, ova posada je izvijestila da je zaustavljena i na prepad uhvaćena od grupe između 15 i 20 srpskih vojnika. Srbi su razoružali posadu, uzeli njihovo vozilo i natjerali ih da pješake na teritoriju pod srpskom kontrolom.

268. Nekako u isto vrijeme Srbi su otpočeli napad na osmatračnicu "Kilo" na južnom dijelu Enklave. U 13.58 sati posada osmatračnice "Kilo" izvještava da se na jugu vodi teška borba između Bošnjaka i Srba. Za manje od dva sata, osmatračnica "Majk", koja je bila na suprotnoj strani Enklave na sjeverozapadu, izvijestila je da je VBS i na njih otvorila vatru sa tri minobacačke granate koje su pale upravo ispred njihove lokacije. Oni su poslije toga napustili osmatračnicu i sklonili se u područje sa većom zaštitom, otprilike udaljeno 1 kilometar. Između 16.00 i 17.00 sati, još jedna osmatračnica, "Delta" izvijestila je da je i ona izložena vatri.

269. Pet pripadnika Holandskog bataljona uhvaćenih u blizini "Švedskog naselja" javilo je u 17.00 sati Bataljonu da su stigli u Bratunac. Prevezli su ih Srbi nakon što su ih u početku natjerali da pješake. I oni su, kao i ostali pripadnici Holandskog bataljona iz osmatračnice "Sijera" i "Juniform", izvijestili da im je VBS koja ih je držala, kazala da će moći krenuti za Holandiju slijedećeg dana preko Beograda.

270. Dok se ovo dešavalo komandant UNPF, koji je tokom cijelog dana bio obavještavan o događajima u Srebrenici, dao je uputstva UNPROFOR da prikupi informacije o ciljevima za blisku zračnu podršku ukoliko ona bude potrebna. Ovo je odmah ukinjeno. On je takođe, nazvao telefonom generala Tolimira. Tolimir je tvrdio da Holanđani nisu ratni zarobljenici nego su jednostavno zatražili pomoć VBS i slobodni su da idu.

271. Uskoro zatim načelnik Štaba UNPROFOR ponovo je telefonirao Tolimiru, izražavajući zabrinutost zbog situacije koja se odvijala u Srebrenici. Rekao je Tolimiru da je vojska VBS prodrla 4 kilometra u Enklavu i da se sada nalazi samo 1 kilometar od grada Srebrenice. Smatrao

je da je ovo napad na "sigurnu zonu" i da će UNPROFOR biti prisiljen da ga brani svim sredstvima. Zahtijevao je objašnjenje za akciju VBS i tražio da se povuku najmanje 4 kilometra od sadašnje lokacije na linije fronta koje su ranije priznate. Tolimir je pobijao da je situacija na terenu onakva kakva je prezentirana i pokušao usmjeriti razgovor na povratak zadržanih pripadnika Holandskog bataljona. Načelnik Štaba UNPROFOR se vratio na glavnu tačku razgovora da će UNPROFOR biti prisiljen da brani 'sigurnu zonu' posebno zbog toga što ARBiH nije vraćeno oružje koje je deponovano na punktu prema sporazumu o demilitarizaciji iz 1993. Tolimir je istakao da će provjeriti situaciju i javiti se za 30 minuta, što nije učinio.

272. Dok se ovaj razgovor odvijao, VBS je osvojila osmatračnicu "Delta" i razoružala njenu posadu. Ona im je ponudila izbor, ili da se vrate u Srebrenicu ili da budu odvedeni u obližnji gradić Miliće pod srpskom kontrolom. Nakon razgovora sa svojim komandantom, izabrali su ovu drugu opciju. Na taj način, do večeri 9. jula, 30 vojnika Holandskog bataljona je sada držano na teritoriji pod srpskom kontrolom, a VBS je uznapredovala 4 kilometra duboko u 'sigurnu zonu', samo jedan kilometar južno od grada.

Komandant UNPF izdaje upozorenje VBS i naređuje
Holandskom bataljonu da blokira prilaze gradu

273. Komandant UNPF je razgovarao sa SRSG u Zagrebu u 18.00 sati. Na osnovu savjeta njihovog vojnog osoblja odlučili su da Holandski bataljon blokira srpski prilaz Gradu sa juga. Komandant UNPF je očekivao da će uzvratiti vatru na Srbe ako budu napadnuti i da će se, takođe, zatražiti bliska zračna podrška u slučaju takvog napada. U vezi s tim, vršilac dužnosti komandanta UNPROFOR u Sarajevu prosljedio je pismeni zahtjev komandantu Snaga za blisku zračnu podršku sa informacijama o odnosnim ciljevima. Ovaj zahtjev je do tada bio jedini koji je primljen u Zagrebu, i ostao je kao zahtjev na čekanju u cijelom periodu srpskog napada na Srebrenicu. SRSG i komandant UNPF su odlučili da zahtijevaju obustavu srpske ofanzive na Srebrenicu, da se VBS povuče na granice Enklave, te da VBS odmah oslobodi svo holandsko osoblje i njihovu opremu.

274. I komandant UNPF i načelnik Štaba UNPROFOR prenijeli su ove odluke generalu Tolimiru putem telefona. U razgovoru sa Tolimirom načelnik Štaba UNPROFOR dodao je da će uskoro prenijeti isto upozorenje u pismenom obliku. Tolimir je potvrdio da razumije poruku, ali je ipak odbio da prizna da su Srbi napali bilo UNPROFOR bilo Enklavu. Tvrdio je da srpske snage nisu uradile ništa osim što su zauzele dio na jugu Enklave, odakle su Bošnjaci navodno napadali, pokušavajući uspostaviti vezu sa Žepom. On je insistirao da je ARBiH prekršila sporazum o demilitarizaciji. Načelnik štaba UNPROFOR je naveo da je VBS jedina strana koja koristi

teško naoružanje i da je zaista direktno napala 'sigurnu zonu' i pripadnike Ujedinjenih nacija i zaprijetila civilnom stanovništvu Srebrenice. Zaključio je razgovor zahtjevom da ako se Srbi ne povuku na bivšu liniju fronta u roku od 2 sata, UNPROFOR će biti prisiljen da odgovori svim raspoloživim sredstvima.

275. Uskoro poslije toga pisana verzija upozorenja je faksirana Tolimiru. U njoj se akcije VBS opisuju kao napad na 'sigurnu zonu' i sumira obim napada u nekim detaljima. On zaključuje da se "Holandskom bataljonu naredilo da uspostavi odbrambeni položaj na južnom dijelu grada. SRSG i komandant UNPF su odlučili da ako ove položaje odbrane napadnu snage VBS, primijeniće se zračna podrška NATO-pakta". S obzirom da su se Srbi kasnije potrudili da zaobiđu položaje blokade UNPROFOR na putu u Srebrenicu, moguće je da je poruka ostavljala Srbe sa dojmom da će se zračna sila koristiti samo radi zaštite UNPROFOR, a da oni mogu napasti Bošnjake nekažnjeno.

276. Komandant UNPF je razgovarao o detaljima onoga što je preneseno njegovom kolegi u NATO-paktu, te je dogovoreno da će avioni NATO-pakta biti na raspolaganju u 06.00 sati slijedećeg jutra da bi odgovorili na zahtjev za neposrednu zračnu podršku ukoliko je prime. U međuvremenu, dok su se pripremali aranžmani za neposrednu zračnu podršku, komandant Holandskog bataljona u Srebrenici, koji je ranije bio za njegovu primjenu, promijenio je svoju procjenu s obzirom na veličinu napredovanja VBS. On je izvjestio da "upotreba neposredne zračne podrške, po mom mišljenju, na svaki mogući način nije ostvarljiva." Vjerovao je da će VBS odgovoriti barážnom artiljerijskom vatrom sa sjevera koja se neće moći zaustaviti izuzev ako svi sistemi oružja ne budu istovremeno eliminirani, što je nevjerovatno. U pogledu namjera VBS, ostao je nesiguran da li Srbi namjeravaju pregaziti cijelu Enklavu ili jednostavno osigurati njen južni dio, što su skoro završili. Komandant Holandskog bataljona je od tada navodio da je i on izražavao jake rezerve o odluci uspostavljanja punktova za blokadu što, po njegovom mišljenju, ne bi moglo zaustaviti združene srpske napade. On je ipak izvršio njegova uputstva.

E. Deseti juli – VBS krši upozorenje – Odgođena upotreba bliske zračne podrške

277. U ranim jutarnjim satima 10. jula četa B je započela uspostavljanje punktova za blokadu prilaza u Grad. Prikupila je približno 50 vojnika, 6 oklopnih transportera, kao i oružje koje im je stajalo na raspolaganju, u cilju uspostavljanja stalnih punktova na svakom od 4 prilazna puta gradu. Oni su označeni kao B1, B2, B3 i B4. Šire puteve bi blokirali sa dva oklopna transportera (B1 i B3); ostala dva uska puta bi blokirali sa po jednim oklopnim transporterom (B2 i B4). Kolektivno naoružanje koje im je bilo na raspolaganju bila su dva protivtenkovska

oruđa srednjeg dometa tipa "Dragon" i nekoliko protivtenkovskih oružja kratkog dometa AT-4, zajedno sa teškim mitraljezima kalibra pola inča montiranih na svakom oklopnom transporteru. Komandir čete B je dao uputstva komandirima svake od ove četiri jedinice da, u slučaju napada, neće pucati direktno u VBS, već će prvo ispaliti pucnje upozorenja iznad ciljeva. Međutim, ako VBS ustraje sa napadom, treba da se upuste u direktnu borbu ukoliko bude potrebno. U svakom slučaju, pretpostavljali su da jedan ili dva oklopna vozila, postavljena na putu, neće moći zaustaviti združeni napad iz svih pravaca. Markeri zračnih meta (FAC) raspoređeni su na položaju B1, i u osmatračnici "Hotel", koja je bila locirana na uzvišici odmah do Srebrenice, odakle su razumljivo imali jasan pogled na područje.

278. Negdje oko 05.00 sati, četa B je mogla uspostaviti tri od četiri položaja blokade (B1, B3 i B4), ali još nije uspostavila položaj B2 koji je trebao biti najbliži gradu. Bošnjaci u tom području su očito mislili da se oklopni transporter, koji je bio na putu da zauzme položaj, zapravo povlači, te su postali agresivni prema njegovoj posadi. Zbog toga je B2 zauzeo položaj dalje od grada negdje između 05.00 i 07.00 sati. Uskoro nakon 07.00 sati zamjenik komandira čete B, koji je bio zadužen za sva četiri bloka, išao je u obilazak svakog položaja. Osjetila se snažna eksplozija dok je oklopni transporter nastavljao u pravcu položaja B2; vozač se zaljuljao i vozilo je skrenulo s puta. Tada je posada napustila vozilo i pješke se vratila na prethodni položaj, gdje je bio lociran B4. U 07.13 sati, zamjenik komandira čete je izvjestio šta se desilo i procjenio da je eksploziju morala izazvati ručna granata koju su Bošnjaci bacili s obzirom da su oni bili u području. Ovaj izvještaj je odmah dostavljen Vijeću sigurnosti.

279. SRSG je održao kratko jutarnje informiranje u isto vrijeme i komandant UNPF je ocijenio da su Bošnjaci u stanju da se brane u Srebrenici, ali umjesto toga pucaju na Holandski punkt i na markere zračnih meta. SRSG se složio sa negativnom ocjenom bošnjačkog ponašanja, zatim je komandant UNPF razgovarao sa generalom Tolimirom koji je ponovo insistirao da Holandani nisu uzeti kao taoci. Komandant UNPF je, takođe, zatražio da razgovara sa generalom Mladićem, ali mu je rečeno da je on otišao u područje Srebrenice da bi riješio problem.

280. U međuvremenu, u Srebrenici je tvrđeno da nisu Bošnjaci otvarali vatru na oklopni transporter UNPROFOR, već da su to učinili Srbi. U 08.15 sati, četa B je poslala vozilo da izvuče oklopni transporter koji je sletio s puta i stigla je na porište, a da na nju nije pućano. Međutim, nije mogla izvući oklopni transporter na put ni do 11.00 sati, Štab bataljona je poslao na mjesto specijalno vućno vozilo. Dok se vućno vozilo približavalo mjestu događaja bilo je napadnuto vatrom iz teškog naoružanja. Zamjenik komandira čete B je procijenio da je na njega direktno pućao srpski tenk sa sjeverozapada. Sjedeći na uzvišici, posmatraći iz osmatračnice "Hotel" su mogli potvrditi ovaj slučaj. Tada je zamjenik komandira čete B promijenio svoju procjenu o onome što se desilo u 07.00 sati. Potkrepljujući svoju novu

procjenu, on je napomenuo da ostaci ranije detonacije ukazuju na mnogo značajniji udar nego što bi to učinila ručna granata. U 13.00 sati radijom je javio ispravljenu procjenu. Tri pozicije blokade još uvijek su bile na mjestu, ali ona koja je bila najbliža gradu ostala je bez ljudstva. Neki izvori s kojima se stupilo u kontakt radi ovog izvještaja, saopćili su da je tada Holandski bataljon zatražio blisku zračnu podršku ili negdje ranije tog jutra, jer je upozorenje dato Srbima prekršeno. Zahtjev, ako je i dat nije odobren. Nije moguće utvrditi na kojem nivou je zahtjev odbačen, ako i jeste, jer nema pisanog traga o tome, a nekoliko ključnih pripadnika na svakom od viših nivoa komande se ne sjeća da su tada primili bilo kakav zahtjev.

281. Dopunjeni izvještaj SRSG o situaciji u Srebrenici, poslat nekoliko sati ranije, stigao je u sjedište Ujedinjenih nacija u Njujork, očito u vrijeme kada su predstavnici Generalnog sekretara ukratko informirali Vijeće sigurnosti o najnovijim događajima. Izvještaj SRSG pokazuje da su Srbi nastavili s granatiranjem grada u 07.40 sati i da je UNMO zabilježio više od 100 eksplozija. Dolazeća srpska vatra – pretpostavlja se da su artiljerijske granate – padala je, takođe, u blizini bolnice u 11.00 sati, potresajući njene zidove. U njemu se potvrđuje da UNPROFOR još uvijek nije vratio ARBiH oružje iz punkta. Takođe, greškom se izvještava, na osnovu početne procjene sa ratišta, da je ARBiH, a ne VBS pucala na položaje blokade.

282. Predstavnik Generalnog sekretara je podnio kratak izvještaj Vijeću sigurnosti, prenoseći informaciju koja je ispala značajno netačna. On je ukazao da je napredovanje Srba prema gradu zaustavljeno, što izgleda da je u tom trenutku bio slučaj, međutim, on je takođe, obavijestio Vijeće da je VBS prestala granatirati grad, iako je izvještaj SRSG pokazivao da se granatiranje tog jutra nastavilo. Rekao je Vijeću sigurnosti da su Bošnjaci pucali na oklopni transporter UNPROFOR, što je i SRSG, na osnovu netačnih informacija sa terena izvijestio. Na pitanje o hronologiji zahtjeva on nije dao jasan odgovor. Nije izvijestio da je bilo niz zahtjeva od Holandskog bataljona za neposrednom zračnom podrškom između 6. i 7. jula i da su u Sarajevu odbijeni. Čini se da ni njemu, ni bilo kom drugom u Sekretarijatu nisu bili poznati ovi zahtjevi. Takođe, nije pomenuo formalni zahtjev za zračnom podrškom upućen Štabu UNPF u Zagrebu dan ranije, iako je kopija zahtjeva prenesena u sjedište Ujedinjenih nacija u Njujorku. Član Vijeća sigurnosti je zatražio da se informacija o bošnjačkom napadu na oklopni transporter dva puta provjeri, ali ovo očito nije učinjeno. Nije jasno da li je bilo telefonskih razgovora između štabova u Zagrebu ili bilo kojih razmjena informacija koje bi pojasnile neke od razlaza u usmenom izvještavanju Vijeća sigurnosti.

283. Tokom cijelog dana VBS je nastavila granatirati Grad. Léta B je, takođe, izvijestila o nekoliko borbi između ARBiH i VBS na raznim lokacijama u blizini punktova za blokadu prilaza Gradu. UNHCR je izvijestio da je oko dvije hiljade civila polelo okupljanje oko bolnice, nadajući se da bi ih njen "specijalni status" mogao zaštititi od srpske vatre.

On je, takođe, izvijestio da je otprilike do 13.00 sati poginulo 6 civila, a 23 ranjena kao rezultat granatiranja. Međutim, između 11.00 i 18.00 sati VBS nije direktno pucala na puktove UNPROFOR.

284. Otprilike oko 18.30 sati, četa B je izvijestila da se srpska pješadija pojavila na uzvisini koja je nadgledala grad sa juga. UNPROFOR posmatrači sa osmatračnice "Hotel" su, takođe, mogli vidjeti ovu akciju, izvještavajući o onome što su smatrali da je formacija srpske pješadije jačine čete, koja je napredovala preko grebena brežuljka, gdje je Holandski bataljon pokušavao da uspostavi svoj B2 punkt. Komandir čete je naredio da se ispale pucnji upozorenja iz minobacača 81mm iz baze čete B. Prvi od ovih je bio opšti znak upozorenja, ali su kasniji stavili do znanja da su označeni ciljevi. Holandski bataljon je zatim započeo pucnjavu iz spregnutog mitraljeza postavljenog na oklopnom vozilu. Izdata su naređenja da se puca iznad glava srpskih vojnika. Ovo je učinjeno i Srbi nisu uzvratili vatru. Dok se ovo događalo komandant Holandskog bataljona u Srebrenici pozvao je štab UNPROFOR za Sektor sjeveroistok u Tuzli, ponovo zahtjevajući blisku zračnu podršku. U Tuzli i Sarajevu zahtjev je odobren i proslijeđen Štabu UNPF u Zagrebu. UNPROFOR je nastavio sa vatrom upozorenja prema Srbima i usmjeravanjem mitraljeske vatre iznad njihovih glava u trajanju od skoro jedan sat, sve do 19.35 sati, dok se vojnici VBS nisu povukli iza sedla brežuljka u jugozapadnom pravcu. U tom trenutku komandir čete B je naredio premještanje punktova za blokadu prilaza na lokacije još bliže gradu, bojeći se da bi Srbi mogli pokušati da ih bočno zaobiđu tokom mraka.

285. Negdje oko 19.00 sati, načelnik operacija u Štabu UNPF u Zagrebu rekao je komandantu UNPF da su avioni za blisku zračnu podršku u stanju pripravnosti i mogli bi biti spremni na poziv za sat vremena. Dodao je da su avioni osposobljeni za noćne letove, iako ova sposobnost neće biti potrebna do poslije 20.30 sati po lokalnom vremenu. U 19.30 primljena je poruka da je još jedan položaj UNPROFOR u Srebrenici pod napadom, osmatračnica "Lima".

286. U 19.10 sati, SRCG (koji je u to vrijeme bio u Dubrovniku na sastanku sa Hrvatskom vladom, ali je neprestano bio u kontaktu sa Šabom UNPF, i njegov povratak u Zagreb se očekivao prije pooći), pokušao je stupiti u kontakt sa predsjednikom Miloševićem, ali bez uspjeha. U 19.45, načelnik Štaba UNPF (Holandžanin) ukazao je uredu SRSG da su Srbi pokrenuli pješadijski napad u kojem, po procjeni, učestvuju približno 150 vojnika i da su Holandžani ispalili sa punktova za blokadu huce upozorenja na Srbe. Komandant UNPF je zakazao sastanak Tima za krizne situacije za 19.55 sati. Na sastanku je zahtijevao da NATO-vi piloti budu u kabinama, s obzirom da su Srbi jasno prekršili ranije upozorenje. Takođe, je primjetio da mete za gađanje ne postoje, čemu se suprotstavio jedan od članova njegovog osoblja, tvrdeći da su identificirana dva tenka i artiljerija i da su oficiri za navođenje aviona za ciljeve na zemlji na mjestu. U isto vrijeme je načelnik Štaba UNPF navodno dodao da je Holandska vlada prebacila

težište na izbjegavanje žrtava među svojim vojnicima i da nekoliko osmatračnica još funkcionira.

287. Zatim je komandant UNPF zatražio od načelnika Štaba da stupi u kontakt sa holandskim Ministarstvom odbrane da bi se odredilo koju vrsta odgovora podržava Holandska vlada. Pozicija Holandske vlade, prema tim razgovorima, čini se da je bila da će se prikloniti svakoj odluci za koju komandant bude vjerovao da je odgovarajuća, čak iako bi ona dovela do odmazde protiv holandskih mirovnjaka koji su uzeti kao taoci. Na osnovu intervjua vođenih tokom pripremanja ovog izvještaja izgleda da, tada, komandant UNPF nije tražio mišljenje bilo koje druge vlade, uključujući i svoju.

288. Specijalni izaslanik UNHCR uputio je telefonski poziv uredu SRCG u 21.00 sati, obavijestivši da se sada u gradu nalazi 4.000 izbjeglica i da je stanovništvo u stanju panike. Stanovnici Srebrenice iz južnog dijela grada počeli su bježati u pravcu sjevera prema centru grada. Preživjeli se sjećaju velikog broja ljudi koji se okupio oko holandskih položaja na glavnoj tržnici i oko baze čete B. Čini se da je do nereda došlo uglavnom u ovom trenutku. U jednom intervjuu vođenim za ovaj izvještaj, predsjednik Izetbegović se sjeća da je, negdje u to vrijeme, stupio u kontakt sa Izvršnim odborom Općine Srebrenica, Osmanom Suljićem. Sjeća se da je rekao Suljiću da upotrebi protivtenkovsko oružje koje je braniocima isporučeno prethodnih mjeseci. On smatra da su branioci bili u mogućnosti da unište makar jedan ili dva srpska tenka, napad bi se zaustavio. Kasnije se saznalo da Bošnjaci iz Srebrenice nisu znali rukovati ovim oružjem.

289. U 21.15 sati, komandant UNPF je razgovarao sa generalom Tolmirom koji je tvrdio da Srbi nisu pucali na holandske vojnike i ponudio siguran izlaz pripadnicima Ujedinjenih nacija, nevladinim organizacijama i lokalnom stanovništvu. Komandant UNPF je rekao Tolimiru da Ujedinjene nacije neće napustiti Enklavu i zatražio da VBS zaustavi svoj napad. U 21.20, Štab UNPROFOR u Sarajevu je izvjestio da su Srbi zaobišli holandske blokade i da sada Holanđani i Bošnjaci koordiniraju zajedničku odbranu. Ponovo je u 21.20 sati komandant UNPF pozvao Mladića da mu kaže da je situacija nemoguća i da će učiniti sve što može da izbjegne upotrebu sile, ali da postoje granice. Mladićev oficir je odgovorio da je sve to 'muslimanska propaganda' i da bi oni sami morali potvrditi situaciju.

290. U 21.35 komandant UNPF je podnio kratak izvještaj osoblju svog Štaba o razgovoru sa Mladićevim uredom. U to vrijeme primljeni su izvještaji u Zagrebu da je borba u Srebrenici zaustavljena. Komandant Mirovnih snaga je zaključio da se UNPF suočava sa tri scenarija:

- 1) Ništa ne činiti, u tom slučaju bi Srbi ili zaustavili svoje napredovanje ili potpuno zaobišli položaje blokade;
- 2) Odmah pozvati blisku zračnu podršku, ali s obzirom da je bio mrak i situacija konfuzna ovo bi moglo biti rizično;
- 3) Čekati upotrebu bliske zračne podrške do jutra, da bi se izbjegao rizik pucanja na svoje jedinice i da se razjasne ciljevi.

291. Jedan oficir je zatim prenio poruku koju je upravo primio od komandanta Holandskog bataljona u Srebrenici, izražavajući svoje uvjerenje da se blokada još uvijek može održati i da se nada da će stvari ostati mirne tokom noći. Komandant Holandskog bataljona nije smatrao da bi neposredna zračna podrška u tom trenutku bila korisna, ali bi volio da bude spremna do 06.00 slijedećeg jutra. NATO-v oficir za vezu je odgovorio da će NATO-vi piloti biti stavljeni odmah u stanje pripravnosti, ali da neće moći ostati u zraku cijelu noć. Komandant UNPF je sumirao svoj položaj navodeći da nije koristio te noći neposrednu zračnu podršku zbog mraka i što bi bilo bolje da holandska pješadija na terenu zaustavi srpsku pješadiju. Prisjeća se da je neobično što su se Srbi tako ponašali u sredini pregovaračkog procesa.

292. Delegat SRSG u Beogradu telefonirao je uredu SRSG u 22.45 sati da bi kazao da se sastao sa predsjednikom Miloševićem koji je odgovorio da se od njega ne očekuje mnogo, jer ga bosanski Srbi "ne slušaju". Nakon što je komandant UNPF u 23.00 sati, obavio razgovor sa generalom Tolmirom, koji mu je rekao da su ofanzivne akcije zaustavljene, on je tražio da se zakaže sastanak tima za 06.00 sati slijedećeg jutra.

293. Zatim je komandant UNPF poslao izvještaj u sjedište Ujedinjenih nacija u Njujorku sa dopunom situacije od 23.00 sati 10. jula. Potanko je izložio razmjere srpskog granatiranja grada u toku dana i primljenu procjenu o žrtvama. Naveo je da se u toku napredovanja VBS, odmah nakon 18.00 sati, Holandski bataljon direktno upustio u borbu sa VBS, koristeći lično naoružanje i mitraljeze kalibra pola inča (čini se da se ovo zasnivalo na početnim izvještajima koji su se kasnije pokazali netačnim – Holandski bataljon se nije upuštao u borbu sa VBS, već je samo ispalio rafale upozorenja iznad njihovih glava). Napomenuo je sa zabrinutošću da su dva tenka VBS, koja su se čula kako djeluju iza linije pješadije VBS, mogla napredovati i tako izazvati upuštanje punktova za blokadu u borbu. Izvjestio je da je u veče ARBiH očito uspostavila položaj odbrane u blizini holandskih punktova za blokadu, u nastojanju da zaustavi napredovanje VBS, i koje je zaustavljeno u 23.00 sati. Međutim, on je dodao da je, prema drugim izvještajima, holandska osmatračnica na zapadnoj granici džepa bila u okruženju od strane Srba i da je možda direktno gađana.

294. U ovom izvještaju komandant UNPF je, takođe, objasnio zašto se te večeri odlučio protiv upotrebe neposredne zračne podrške. On je dodao da bi NATO-vi avioni, počevši od 06.00 sati slijedećeg dana, bili u vazduhu spremni da sprovedu misiju bliske zračne podrške po kratkoj obavijesti, i protiv pješadije ako bude potrebno, ukoliko se pozovu da to učine. On je nadalje naveo da je Štab UNPF smatrao neprihvatljivim srpsku ponudu o "obustavi vatre" (koja je dostavljena komandantu Holandskog bataljona od strane komandnog oficira VBS) i prema kojoj bi se snage Holandskog bataljona povukle bez oružja i opreme, kao što bi učinilo i osoblje nevladine organizacije. Svi civili koji bi željeli biti evakuisani u Tuzlu, učinili bi to u roku od 48 sati.

295. Negdje oko ponoći komandant Holandskog bataljona zakazao je sastanak sa bošnjačkim vodstvom u Srebrenici. UNMO je sumirao rezultate sastanka u svom izvještaju za Sektor sjeveroistok, upućenom nekoliko sati poslije toga. Oni su ukazali da je komandant Holandskog bataljona obavijestio bošnjačko vodstvo u Srebrenici, koje su činili gradonačelnik, zamjenik gradonačelnika, predsjednik Izvršnog odbora, i načelnik Štaba ARBiH, da je VBS ponudila ultimatum za "predaju", što je UNPROFOR kategorički odbio. On je, takođe, rekao vodstvu da će, počevši od 06.00 sati 11. jula (tj. 5-6 sati kasnije), NATO provesti masovne zračne udare protiv položaja VBS oko Enklave, ukoliko se oni ne povuku iza prvobitnih granica sigurne zone. On je dodao, da ukoliko se VBS povuče, tada će Holandski bataljon ponovo zauzeti osmatračnice koje su pregažene. Gradonačelnik je izrazio nevjericu da će se vazdušni udari desiti. Načelnik štaba ARBiH je tražio od komandanta Holandskog bataljona uputstva šta bi njegove snage trebale činiti u pripremi za NATO-ve zračne udare, ukoliko se doista dese. U odgovoru holandski komandant je naveo da bi Bošnjaci trebali biti što dalje od trenutne linije fronta i zauzeti skloništa u svojim kućama. Čini se da je načelnik štaba ARBiH prenio ovu informaciju bošnjačkim borcima na položaje južno od grada.

296. U toku noći, sa položaja UNPROFOR neposredno u zapadnom dijelu grada, primijećena je kolona ljudi, mnogi od njih naoružani borci, kako napušta grad u pravcu zapada. Posmatrači su procijenili da je oko 1.000 i 1.500 boraca viđeno među njima.

F. Jedanaesti juli – Početna konfuzija zbog "zračnih udara"
– Bliska zračna podrška provedena – Srebrenica pala

297. Otprilike oko 04.00 sati 11. jula obavljen je razgovor između Holandskog bataljona i Sektora sjeveroistok u kojem je rečeno da je markirano 40 ciljeva i da će avioni biti iznad svojih meta u 06.50 sati. Zbog toga su pripadnici Holandskog bataljona oko 07.00 sati bili u bunkerima, očekujući da se pokrenu zračni udari, umjesto bliske zračne podrške. Kada se udari nisu materijalizirali, izgleda da je zamjenik komandanta Bataljona telefonom razgovarao sa šefom za operacije u Sektoru sjeveroistok. Šef operacija je, navodno odgovorio da ne postoji nikakva evidencija da su bilo kakvi zračni napadi traženi, a da, takođe, nije bilo nikakvih zahtjeva za neposrednu zračnu podršku. Na taj način, dok je Holandski bataljon na terenu očekivao talase zračnih udara, više komande su očekivale obavijest da su Srbi nastavili napad i da je potrebna bliska zračna podrška. U 07.55 sati UNMO iz Srebrenice saopštava da je situacija u Enklavi bila "neobično, ali jezivo, tiha i mirna". Takođe, su izvjestili da su sigurni u svojim bunkerima dok očekuju da se "u slijedećih četvrt sata" provedu NATO-vi napadi velikih razmjera.

298. Ostaje nejasno zašto su pripadnici UNPROFOR u Srebrenici očekivali automatsko angažovanje zračnih udara. Izgleda da su uputstva

o ovom predmetu prosljeđena telefonom, zbog čega ne postoji nikakav zvanični, pisani dokument. Dok su neki od pripadnika bilježili redosljed događaja u svojim ličnim dnevnicima javlja se nepodudarnost u tim pregledima. Službeni pisani dokument koji doista postoji između UNPF u Zagrebu i Štaba Ujedinjenih nacija u Njujorku pokazuje da je UNPF očekivao da NATO-vi avioni budu na raspolaganju za blisku zračnu podršku, ako to bude trebalo. Čini se da je i Štab UNPROFOR u Sarajevu imao isto takvo shvatanje, što nagovještava mogućnost da poruka negdje između Sarajeva, Tuzle i Srebrenice, ali nije prenesena valjano putem telefona od strane Sarajeva ili je pogrešno protumačena na prijemnom dijelu Sektora sjeveroistok i Holandskog bataljona u Srebrenici.

299. Izgleda da je Holandski bataljon prosljeđio zahtjev za blisku zračnu podršku u 07.45 sati, kada su saznali da neće biti zračnih udara. Jedan viši zvaničnik u Sektoru sjeveroistok sjeća se iz ličnog dnevnika da je razgovarao putem telefona sa Holandskim bataljonom u 08.39 sati, da potvrdi da je zahtjev primljen u Sarajevu. Pripadnici UNPROFOR u Sarajevu, intervjuirani u vezi sa ovim izvještajem, ne sjećaju se da su primili zahtjev u to vrijeme. Holandski bataljon je zatim prosljeđio ono što se čini drugi zahtjev tog jutra (Obavještenje za štampu Sektora sjeveroistok kasno tog dana navodi da su bila dva zahtjeva za blisku zračnu podršku u jutro 11. jula). Pregledi koji se suprotstavljaju ukazuju da se odlaganje od približno 30 minuta u slanju ovog zahtjeva Sarajevu moglo desiti ili zbog toga što je službenik osoblja u Sektoru sjeveroistok smatrao da je zahtjev nepotpun, popunjen na pogrešnom obrascu ili su telefonske linije između Srebrenice i Tuzle bile u kvaru. Zahtjev je konačno stigao u Sarajevo u 10.00 sati. Izgleda da je onda Komanda UNPROFOR za Bosnu i Hercegovinu zahtijevala da se lista ciljeva nadalje ažurira da bi uključila ciljeve na sjeveru Enklave. Informacija je dostavljena, i negdje oko 10.45 sati Komanda UNPROFOR za BiH je potvrdila Sektoru sjeveroistok da je primila punu informaciju i prosljeđila ga Štabu UNPF u Zagrebu.

300. Čini se da je konfuzija zbog zračne podrške koja se trebala desiti i načina na koji je tražena, trajala skoro 3 sati, između 07.00 i 10.00 sati. Bez obzira na to, iako Srbi nisu povukli svoje snage do 10.00 sati, oni, takođe, još nisu bili nastavili napade na grad niti na punktove za blokadu. U to vrijeme načelnik Štaba UNPROFOR je očito razgovarao sa predstavnicima NATO-pakta koji su navodno ukazali da će se avioni, koji su na zahtjev UNPF već u zraku od 06.00, uskoro morati vratiti u Italiju radi goriva. Načelnik štaba UNPROFOR se složio s tim, jer srpski napad nije nastavljen. U isto vrijeme tražio je da se avioni što je moguće prije vrate. Očito da mu je rečeno da će avioni biti na raspolaganju da odgovore na zahtjev za blisku zračnu podršku otprilike oko 14.00 sati.

301. Nešto prije 10.00 sati SRSG je obavijestio svoje osoblje da je razgovarao sa Generalnim sekretarom. On je dodao da je odbio ponudu Generalnog sekretara da se na njega prenese ovlaštenje za poziv na zračne udare. Otprilike jedan sat nakon toga štab UNPF u Zagrebu je primio

zahtjev od komandanta UNPROFOR za BiH za blisku zračnu podršku za Holandski bataljon u Srebrenici.

302. Srbi su nastavili napad otprilike oko 11.00 sati, direktnom vatrom na položaje Holandskog bataljona. Do 11.30 sati, četa B je izvijestila da VBS puca na njenu bazu. VBS je, takođe, započela sa granatiranjem Osmatračnica "Majk" i "Novembar" u sjevernom dijelu Enklave. U 12.00 sati, komandant UNPF je obavijestio SRSG da je odobrio zahtjev za blisku zračnu podršku protiv snaga koje bilo da napadaju punktove za blokadu ili granatiraju teškim oružjem ostale položaje Ujedinjenih nacija u gradu Srebrenici. SRSG je odobrio zahtjev u 12.17 sati, pružajući dodatna ovlaštenja za neposrednu zračnu podršku protiv snaga koje napadaju osmatračka mjesta Ujedinjenih nacija na periferiji Enklave. Vrijedno je napomenuti da se radi o istom obrascu koji je dostavljen Zagrebu 9. jula, kojeg su komandant Mirovnih snaga i SRSG potpisali 11. jula. Prema njihovom mišljenju, bio je to zahtjev na čekanju, prema kojem će se postupiti po prijemu dopunskih informacija o ciljevima i obavještenje, dostavljeno usmeno ako je potrebno, da Srbi nisu uzeli u obzir upozorenje od 9. jula. Tako je konfuzija između Srebrenice i Tuzle tog jutra 11. jula, izgleda, iz perspektive Zagreba, bila nevažna za odluku da se odobri bliska zračna podrška.

303. U 12.10 sati. UNMO u Srebrenici je izvjestio da se posada Osmatračnice "Novembar" povukla pred srpskom vatrom na novi položaj, otprilike 400 metara iza osmatračnog mjesta. Skoro u isto vrijeme srpski tenk je pucao na jedno od oklopnih vozila Holandskog bataljona na punktu B1. U 12.30 sati, VBS je započela paljbu na osmatračnicu "Hotel", koja je bila locirana na uzvisini terena, nadgledajući grad Srebrenicu i položaje na jugu. Tačno u 13.30 sati, VBS je ispalila dvije granate koje su pogodile bazu čete B, gdje je 4.000 do 5.000 bošnjačkih civila našlo sklonište; broj povređenih se ne zna.

304. Nadiruće srpske snage su sada ulazile u grad, nailazeći na mali ili nikakav otpor, bilo od UNPROFOR ili od ARBiH. Prema riječima jednog lica koje je bilo tamo u to vrijeme, u 14.07 sati postavljena je srpska zastava iznad pekare u južnom dijelu grada. Stanovnici grada Srebrenice, uključujući i one koji su našli utočište u bazi čete B, krenuli su otprilike oko 14.30 sati u bijeg prema Potočarima u pravcu zapada. Srebrenica je pala. Do tog trenutka, najmanje tri (ali moguće je čak i pet) zahtjeva za zračnu podršku Holandskog bataljona odbijeno je na raznim nivoima u sistemu komandovanja UN. Holandski bataljon nije ispalio nijedan jedini hitac u pravcu nadolazećih srpskih snaga.

305. Tek u tom momentu 18 NATO-vih aviona je bilo na putu za Srebrenicu. Šest njih je bilo određeno da napadnu ciljeve, dok su preostali imali, uglavnom, zadatak da neutrališu neprijateljske sisteme protivavionske odbrane (Enemy air defense systems – SEAD), ukoliko to bude potrebno. Otprilike u 14.40 sati, dva NATO-va aviona ispuštala su ukupno dvije bombe na ono što se mislilo da su srpska vozila koja

napreduju prema gradu sa juga. U to vrijeme nije bilo jasno kakva je šteta pričinjena, ako je štete i bilo. NATO-vi avioni su, takođe, nadlijetali južne, odnosno sjeverozapadne dijelove Enklave, ali nisu mogli locirati mete.

306. Odmah nakon ovog prvog angažmana NATO-ve bliske zračne podrške, VBS je radijom poslala poruku Holandskom bataljonu. Zaprijetili su da će granatirati grad i bazu u kojoj su se počele okupljati hiljade stanovnika, i da će pobiti holandske vojnike koji drže kao taoce, ako NATO nastavi sa upotrebom zračne sile. SRSG se sjeća da je primio telefonski poziv u to vrijeme od holandskog Ministarstva odbrane, kojom se traži da se prekine bliska zračna podrška, jer su srpski vojnici na terenu isuviše blizu holandskih vojnika i njihova sigurnost bi se dovela u opasnost. SRSG je smatrao da nema drugog izbora već da udovolji ovom zahtjevu. U skladu s tim, prenesena je poruka NATO-paktu i njihova akcija je zaustavljena. Ministar je uputio sličan poziv istovremeno Generalnom podsekretaru za mirovne operacije u Njujorku i njegovom vojnom savjetniku (holandskom general-majoru), što je sadržano u demaršima stalnog predstavnika Holandije.

307. Predsjednik Milošević je telefonirao SRSG u 15.00 sati, i naveo da su vojnici Holandskog bataljona, na teritoriji pod kontrolom bosanskih Srba, zadržali svoje oružje i opremu i slobodno se kreću. Ovo nije bila istina.

308. U 16.00 sati UNMO je izvjestio da se do 20.000 stanovnika, uglavnom žena, djece i starijih sliva u bazu Holandskog štaba u Potočarima. Dodali su da je "... nastavljeno granatiranje grada uprkos zračnim napadima... grad je u rukama VBS... B-Coy je napustio bazu u Srebrenici i na putu je za Potočare... to znači da je Baza vrlo lahka meta za sva oružja na sjevernom sedlu Enklave." Obavijest koja prenosi izvještaj UNMO navodi da je "očito bilo i premalo i prekasno."

309. Jedan sat ranije Holandski bataljon je dodijelio oficira logističara Bataljona i oko 30 vojnika da koordiniraju prijem ljudi koji bježe iz Srebrenice. Komandant je procijenio da je glavna kapija Baze bila ranjiva na srpsku vatru, te je stoga naredio da se prosiječe otvor u ogradi na drugoj strani Baze. Otprilike između 4.000 i 5.000 izbjeglica ušlo je u Bazu kroz ovaj otvor od rane večeri. Zatim je Holandski bataljon procijenio da nema ni namirnice niti potreban prostor da smjesti još izbjeglica, te je blokirao ulaz u Bazu novim izbjeglicama koje su se borili da u nju uđu. I ove izbjeglice – procjenjuje se da ih je bilo između 15.000 i 20.000 – takođe, su se sastojale od žena, djece i starijih osoba. Ostali su izvan baze, u njenoj neposrednoj blizini, cijelu noć.

310. Većina muškaraca iz Srebrenice vojne dobi nije tražila sklonište u Potočarima. Ogromna većina njih, uključujući civile i vojne organe (kao i neki iz njihovih porodica) odlučili su da će se upustiti u rizik pješaćenja do Tuzle, nekih 50 kilometara dalje, kroz srpske linije i kroz šume, preko dijelom minirane teritorije. Odlučili su da se borbom probiju ako budu morali. Sredinom popodneva 11. jula muškarci koji su se

pripremali za put, počeli su se okupljati u zaseoku Šušnjari koje se nalazi u sjeverozapadnom dijelu Enklave.

311. U međuvremenu vršilac dužnosti komandanta UNPROFOR obavio je razgovor sa generalom Gverom, zamjenikom komandanta VBS u 18.10 sati. Bilješke o razgovoru ukazuju da je Gveri rekao da, bez obzira što su NATO-vi avioni povučeni iz područja, oni se mogu pozvati u svako doba. Takođe, ga je obavijestio da je komandant Holandskog bataljona dobio instrukcije da stupi u kontakt sa VBS da isposluje obustavu vatre. Nadalje je naveo da će braniti svoje trupe, kao i kada budu napadnute, i zahtjevao da se holandski vojnici koje trenutno drži VBS odmah puste. General Gvero je obećao da će "vidjeti kako stvari stoje" i da će odgovoriti slijedećeg jutra.

312. Na zahtjev komandanta UNPF, vršilac dužnosti komandanta UNPROFOR je zatim izdao uputstva Holandskom bataljonu naređujući mu da stupi u pregovore sa VBS da bi osigurao trenutnu obustavu vatre. On je dodao da "predaja bilo kakvog oružja i vojne opreme nije naložena i nije tema razgovora." Naredio je Holandskom bataljonu da svoje snage koncentriše u bazu u Potočarima i da se povuče sa preostalim osmatračnicama. Naredio im je da "poduzmu sve razumne mjere da bi zaštitili izbjeglice i živile koji su pod njihovom brigom." Dodao je da bi trebali "nastaviti braniti snage i instalacije od napada sa svim mogućim sredstvima". To je značilo "uključiti upotrebu bliske zračne podrške ako bude potrebno." Iako su primjetili jasnost uputstva, komanda Holandskog bataljona je procijenila da jednostavno više nisu bili u situaciji da ih izvrše.

313. Oko 20.00 sati, Srbi su stupili u kontakt sa Holandskim bataljonom koristeći opremu za vezu u jednom od vozila koje su prethodnih dana zaplijenili. Oni su dali uputstva komandantu Holandskog bataljona da dođe na sastanak u hotel "Fontanu" u Bratuncu. Stigao je tamo otprilike u 20.30 sati i bio je iznenađen da vidi generala Mladića u pratnji sa generalom Živanovićem (ranijim) komandantom Drinskog korpusa VBS. VBS je, takođe, okupio znatan broj medijske svite. Sastanak je trajao otprilike 45 minuta koje je Mladić navodno iskoristio, uglavnom, za dernjavu na komandanta Holandskog bataljona, optužujući njega i Ujedinjene nacije da su pogriješili što su koristili zračnu silu protiv VBS. Okrivio je Ujedinjene nacije što nisu razoružale Bošnjake u Srebrenici. Komandant Holandskog bataljona je pokušao objasniti očajan položaj hiljada stanovnika koji su se okupili u Potočarima. Mladić je odgovorio da se komandant Holandskog bataljona treba vratiti ponovo na sastanak u 23.30 i povesti sa sobom predstavnike izbjeglica, te ako je moguće i nekoga iz civilnih vlasti.

314. Komandant Holandskog bataljona se vratio u hotel "Fontanu" u 23.30 u pratnji direktora više škole u Srebrenici, od koga je tražio da bude predstavnik izbjeglica (Od gradskog službenog civilnog vođstva, jedino se Ibran Mustafić, predstavnik Srebrenice u Skupštini Bosne i Hercegovine, pridružio Bošnjacima koji su tražili zaštitu od UNPROFOR u Potočarima.

Sve ostale vođe, izrazivši skepsu prema spremnosti ili mogućnosti UNPROFOR da ih zaštiti, izabrale su da se pridruže grupi koja će se borbom probiti do Tuzle). Na drugom sastanku sa generalom Mladićem, komandant Holandskog bataljona je ponovo pokušao objasniti situaciju sa izbjeglicama u Potočarima i sa približno 100 ranjenika u Bazi. General Mladić se založio da će evakuirati ranjene i da će se prema njima postupati u skladu sa Ženevskom konvencijom. Zahtjevao je da ARBiH preda naoružanje VBS, i ako propuste da to učine, zaprijetio je da će granatirati Holandsku bazu u Potočarima. Obavezao se na prekid vatre koja će trajati do 10.00 sati, 12. jula, kada je želio da se održi treći sastanak sa komandantom Holandskog bataljona i predstavnicima izbjeglica. Takođe, zatražio je da vidi Naseru Orića, na što mu je komandant Holandskog bataljona odgovorio da Orića nije vidio u Enklavi od aprila.

315. Na povratku u bazu Bataljona u Potočarima, komandant Holandskog bataljona je poslao izvještaj u Zagreb, Sarajevo i Tuzlu, kao i u Krizni štab u Hagu, opisujući sastanke koje je imao sa Mladićem. Svoj izvještaj je zaključio navodeći da "sada ima više od 15.000 ljudi na jednom kvadratnom kilometru, uključujući Bataljon u jednom kranje ranjivom položaju, 'položaju glinenog goluba', nesposoban uopće da brani ove ljude." (sic) Nastavio je sa preciznim opisom lokacije artiljerije i tenkova VBS koji su se direktno mogli vidjeti iz baze. Svoju poruku završio je molbom:

"Ja sam odgovoran za ove ljude (pa ipak) nisam u mogućnosti: da branim ove ljude; da odbranim vlastiti bataljon; da pronađem pogodne predstavnike među civilima, jer zvanični organi zasigurno nisu na raspolaganju; da pronađem predstavnike među vojnim vlastima, jer pokušavaju da izbore put do područja Tuzle, i neće se ni u kom slučaju pojaviti iz čisto ličnih razloga; da uspijem prisiliti vojnike ARBiH da predaju oružje. Po mom mišljenju postoji jedan izlaz: pregovori, danas, na najvišem nivou: Generalni sekretar UN, najviše nacionalne vlasti i bosanskih Srba i Bosanske vlade."

316. Uskoro nakon ponoći 12. jula bošnjački muškarci okupljeni u Šušnjarima započeli su pokret iz Enklave na teritoriju bosanskih Srba. Muškarci, čiji je broj mogao biti do 15.000, podijelili su se otprilike u dvije brigadne grupe u kojima su najjače jedinice bile na čelu, da bi poslužile kao predhodnica onima koji su slijedili. Možda je jedna trećina grupe bila naoružana. U početku je napredovanje iz Enklave bilo sporo, ljudi su morali da prolaze jedan po jedan kroz srpska minska polja koja su se pružala na granicama Enklave. Poslijednja grupa je napustila Šušnjare u rano popodne 12. jula, više od 12 sati poslije prve grupe.

317. Uprkos ovako spornom napredovanju Srbi se nisu odmah upuštali u borbu sa kolonom Bošnjaka. Čini se da su mrak, zaklon šume i moguća iznenađenja pružali izvjesnu početnu zaštitu Bošnjacima. Međutim, negdje pred zoru Srbi su počeli stupati u borbu sa kolonom, koristeći teško naoružanje. Nekoliko preživjelih s kojima je vođen

razgovor za ovaj izvještaj, iznijeli su ono što vjeruju da su bili napadi hemijskim oružjem. Opisivali su artiljerijske granate koje su nakon pada ispuštale dugotrajne pečurke bijelog dima ili gasa. Oni koji su bili najbliži udaru nisu ubijeni, ali su izgubili orijentaciju i čini se da su neki od njih odlutali od glavne kolone na okolnu teritoriju bosanskih Srba. Dva ljekara, prisutna u ovoj koloni, posvjedočila su ove događaje i vjerovala da su izložena lica bila pod uticajem nesmrtonosnih hemijskih agenasa.

VIII POSLJEDICE PADA SREBRENICE – 12. – 20. JULI

Cilj ovog dijela je pokušaj da se povezanom pričom opiše kako su hiljade muškaraca i dječaka pogubljeni po kratkom postupku i zakopani u masovnim grobnicama za samo nekoliko dana, dok je međunarodna zajednica pokušavala da ispregovara pristup do njih. Navode se detalji kako su dokazi o zverstvima izlazili postepeno na vidjelo dana, ali prekasno da bi spriječili tragediju koja se odvijala. Godine 1995. pojedinsti tragedije su pričane u dijelovima, kada su preživjeli masovnog pogubljenja počeli davati prikaze užasa kojima su bili svjedoci; kasnije su satelitski snimci učinili uvjerljivim njihove izjave.

Prvi zvanični izvještaj Ujedinjenih nacija, koji je signalizirao mogućnost da su se desila masovna pogubljenja, bio je Izvještaj Specijalnog izvjestioca Komisije za ljudska prava Ekonomsko-socijalnom savjetu UN od 22. avgusta 1995. (E/CN.4/1995/988). Iza njega je slijedio izvještaj Generalnog sekretara Vijeću sigurnosti u skladu sa Rezolucijom 1010 (S/1995/988). Ti izvještaji su sadržavali informacije dobivene od vladinih i nevladinih organizacija, kao i informacije koje su se pojavile u međunarodnoj lokalnoj štampi. Međutim, do kraja 1995. Međunarodnom sudu za ratne zločine za bivšu Jugoslaviju (ICTY) još uvijek nije bio odobren pristup tom području da bi on, dokazima sudske medicine, potvrdio navode o masovnim egzekucijama.

Međunarodnom sudu za ratne zločine odobren je pristup poprištu zločina u januaru 1996. Detalji mnogih njihovih navoda objavljeni su u julu 1996. u toku davanja izjave svjedoka prema "Pravilu 60" Pravila o postupku ICTY, u slučaju protiv Ratka Mladića i Radovana Karadžića. Od tada pa do današnjeg dana, Sud je mogao provoditi daljnje istrage u područjima u kojima su se, prema izvještajima, desila pogubljenja i u kojima su locirane primarne i sekundarne masovne grobnice. Na osnovu dokaza vještaja sudske medicine dobivenih tokom ovih istraživanja, Sud sada može dodatno potvrditi mnoga svjedočenja onih koji su preživjeli masakre. Dana 30. oktobra 1998. Sud je podigao optužnicu protiv Radislava Krstića, komandanta Drinskog korpusa VBS zbog njegovog navedenog učešća u tim masakrima. Tekst optužnice pruža jezgrovit prikaz do sada dobivenih informacija, o tome gdje i kada su se desila masovna pogubljenja.

Gore navedeni izvori informacija, spojeni sa izvjesnom dodatnom, povjerljivom informacijom, dobivenom tokom priprema ovog izvještaja, čine osnov predstojećeg prikaza. Izvori se namjerno ne pominju u onim primjerima gdje bi njihovo otkrivanje moglo dovesti u rizik tekući rad Suda.

A. Dvanaesti juli – Sastanci sa Mladićem
– Deportacije započinju

318. Dana 12. jula SRSG je prenio tekst izvještaja komandanta Dačbat-a Štabu Ujedinjenih nacija u Njujorku. Tom prilikom je, takođe, dostavio dopunjen prikaz situacije koja je tada vladala. On je ukazao da VBS još uvijek drži 31 holandskog vojnika taocima, uključujući komandira čete B, koga je VBS uhapsila dan ranije. Dodao je da su tri osmatračnice, još uvijek sa posadom, sada iza srpskih linija. Takođe, naveo je da Dačbat može obezbijediti samo dva obroka za svakog izbjeglicu u Potočarima, nakon čega će njihove zalihe biti istrošene. Naglasio je da se vlasti Bosanske vlade protive planu Ujedinjenih nacija o Evakuaciji svih onih iz Potočara koji žele napustiti Srebrenicu. Ministar Muratović je navodno, u ime Bosanske vlade, rekao predstavnicima UNHCR da njegova vlada ne prihvata evakuaciju iz Potočara, osim hitnih medicinskih slučajeva. G. Muratović je očito dodao da, pošto je Srebrenica 'sigurna zona pod zaštitom UN, nedavno raseljena lica treba tamo smjestiti. SRSG je, takođe ukazao u svom izvještaju da postoji "stvarna zabrinutost" da bi Žepa mogla biti slijedeći cilj Srba. General Mladić je navodno najavio na radiju bosanskih Srba da svi Bosanci u Žepi treba da polože oružje i neće ih niko povrijediti ako to učine. Osim toga VBS je granatirala četiri osmatračnice UNPROFOR u Žepi, a oko Enklave su povećane borbe. Zaključio je da ukrajinski vojnici, "sa samo 120 vojnika", neće moći pružiti veći otpor ako se Enklava napadne.

319. U međuvremenu, general Mladić nije održao datu riječ da će obustaviti napad ni na enklavu Srebrenica. U jutarnjim satima 12. jula, VBS je ispalila artiljerijske i minobacačke granate na područje osmatračnice "Papa" da njihovi tenkovi i artiljerija napreduju i da će pucati na posadu ako se pokušaju oduprijeti. U 09.30, VBS je ušla u Osmatračnicu i razoružala posadu, ali im je dozvolila da se vrate u Potočare. Otprilike sat kasnije, tenkovi i osoblje VBS nastavilo je niz put u pravcu Potočara.

320. Negdje u to vrijeme komandant Holandskog bataljona stigao je u Bratunac na svoj treći sastanak sa generalom Mladićem. U pratnji su mu bila tri civila koja su predstavljala izbjeglice. Sastanak je trajao približno jedan i po sat i Srbi su ga snimili na video traci. Predstavnici su ponovo pokušali staviti do znanja Mladiću očajnu humanitarnu situaciju civilnog stanovništva Srebrenice. Mladić je odgovorio, prema onome kako je poslije toga opisao komandant Dačbata (u toku njegovog svjedočenja na Tribunalu u julu 1996.) kao dugačak historijski monolog, sa posebnim

fokusom na bošnjačke napade na Srbe u području Srebrenice za vrijeme 1992. – 1993. pod Orićevim vođstvom. Mladić je tvrdio da je voljan pomoći 25.000 ljudi sakupljenih u području Potočara, ali je tražio saradnju lokalnih civilnih i vojnih vlasti Srebrenice. Ponovo je insistirao da se Bošnjaci trebaju razoručati. Ponudio je dopuštanje da civili okupljeni oko Potočara ostanu u Srebrenici ako žele ili, tri alternative: – da se evakuišu na teritoriju oko Tuzle pod Vladinom kontrolom, – na teritoriju pod kontrolom bosanskih Srba, ili – u treće zemlje. Međutim, dodao je da neće pomagati tim ljudima sve dok on i dalje bude primao izvještaje da Bošnjaci još uvijek provode napade oko Enklave, kako je već čuo. Mladić je, takođe, ponovio svoju prijetnju od prethodnog dana da će, ako se zračna sila bude provela protiv VBS, izvršiti odmazdu granatiranjem holandske baze. Mladić je, takođe, insistirao da vidi sve muškarce starosne dobi između 17 – 60 godina, jer prema njegovim riječima, navodno ima “zločinaca” u gomili okupljenoj u Potočarima i da će ih morati ponaosob ispitati. Mladić je zahtijevao od komandanta Dačbata da VBS obezbjedi dizel gorivom, kako bi se olakšala evakuacija. Komandant Holandskog bataljona je odgovorio da nema dizel goriva za VBS i tražio da stavi po jednog svog vojnika u svaki od autobusa koji će evakuisati stanovništvo. Mladić se očito složio i ukazao da će prevoz stanovnika do Kladnja, najbližeg grada pod Vladinom kontrolom, započeti u 13.00 sati.

321. Komandant Holandskog bataljona i tri bošnjačka predstavnika su se vratili u Potočare do 12.30. Po povratku Komandant je zatražio da civilni predstavnici naprave plan evakuacije. Predstavnici su odlučili da će pokušati staviti mali broj muškaraca koji su bili unutar i izvan baze u svaki autobus, koji će, predpostavljali su, obezbjediti međunarodna zajednica, da bi se osigurali da se bezbjedno evakuišu. Dok je komandant bio na sastanku s Mladićem, pet srpskih vojnika je ušlo u bazu Holandskog bataljona u Potočarima. To im je dopustio zamjenik komandanta Bataljona da bi potvrdio da nema naoružanih bošnjačkih vojnika u prostoru baze. Vojnici su izvršili provjeru i ubrzo su napustili bazu. To je bio prvi i jedni put da je VBS zapravo ušla u bazu dok deportacija civila nije okončana.

322. U 12.40 sati UNMO je izvjestio da su srpski vojnici ušli u Potočare i zauzeli položaje opkolivšu bazu Holandskog bataljona. Takođe, izvjestili su da je VBS opkolila tvornicu izvan Baze, gdje se dan ranije okupilo hiljade izbjeglica. Između 13.00 i 15.00 sati, VBS je stigla u Potočare sa 40 do 50 vozila, uključujući manje i veće kamione i mala vojna vozila. I Mladić je lično stigao na lice mjesta u to vrijeme u pratnji veće svite novinara i TV kamera. TV kamere su snimale scene kako VBS dijeli kruh i vodu izbjeglicama, a djeci baca bombone. U toku svjedočenja pred Tribunalom u julu 1996, jedan svjedok tužitelja je preveo izvode iz Mladićevog obraćanja civilima, što je snimljeno za srpsku TV. Mladić im je rekao:

“Ne bojte se. Samo polako, polako. Neka žene i djeca idu prvi. Doći će mnogo autobusa. Prebacit ćemo vas u Kladanj. Odatle ćete preći na

teritoriju pod kontrolom Alijinih snaga. Samo bez panike. Neka prvo pođu žena i djeca. Pazite da se ne izgubi ni jedno dijete, ne bojte se.

Niko vas neće povrijediti.”

232. Obraćajući se izvještaju, Mladić je nastavio:

“Danas sam primio predstavnike stanovnika i upitali su me da li ja mogu iznaći način da im pomognem da napuste to područje. Željeli su otići i preći na teritoriju pod kontrolom Muslimana i Hrvata. Naša vojska ne želi voditi borbene aktivnosti protiv civila ili snaga UNPROFOR. Nije nam cilj boriti se protiv civilnog stanovništva. Nemamo ništa protiv ovdašnjih ljudi niti UNPROFOR. Obezbijedili smo im prevoz, hranu, vodu i lijekove. Mada nas niko na to ne prisiljava, tokom dana ćemo izvršiti evakuaciju žena i djece, starijih ljudi i svih ostalih koji žele napustiti područje borbenih aktivnosti.”

324. Nakon Mladićeve izjave štampi, otpočeo je progon otprilike 20.000 ljudi ispred vojne baze Holandskog bataljona. Trupe VBS smješta su počele razdvajati muškarce (između 16-65 godina starosti) od žena, djece i staraca koji su se ukrcavali u autobuse. Stoga se samo mali broj muškaraca uspio ukrcati u nekoliko prvih autobusa, nakon čega im više nije bilo dozvoljeno da u njih ulaze. Postoje različite procjene o tome koliko je muškaraca pomenute starosne skupine u to vrijeme bilo ispred Baze. Neke dosežu čak i cifru od 3.000 ljudi, no druge su znatno niže. Muškarci koji su se zatekli pred bazom, na sistematičan način su udaljavani od autobusa koji putuju za Kladanj i odvođeni u takozvanu “bijelu kuću”, smještenu odmah ispred baze Holandskog bataljona u Potočarima.

325. Dok se ovo sve dešavalo, zamjenik komandanta Holandskog bataljona uputio je predstavnike civilnog stanovništva da naprave spisak svih muškaraca od 16 do 65 godina koji se nalaze unutar Baze i izvan nje. Predstavnici su se usprotivili i negodovali što se odbacuje plan evakuacije koji su oni pripremili. No, unatoč tome, jedan civil je sastavio spisak od 239 ljudi unutar same baze. Izgleda da je barem 60 ljudi odbilo dopustiti da se njihova imena uvrste u taj spisak. Nije napravljen nikakav sličan spisak muškaraca van Baze. Zamjenik komandanta Holandskog bataljona je nakon toga objasnio da je insistirao na sastavljanju spiska da bi se ta informacija prosljedila Međunarodnom crvenom krstu i drugim instancama i da bi tako postojao trag o ovim ljudima. Dalje je objasnio da je ispočetka prosvjedovao što su pripadnici VBS odvajali muškarce, ali je popustio kada su mu oni objasnili da tim ljudima neće učiniti ništa nažao, već će ih jednostavno ispitati u svojstvu ratnih zarobljenika u skladu sa Ženevskom konvencijom.

326. Dana 12. jula VBS je do kraja dana deportovala nekih 5.000 žena, djece i staraca do Kladnja, preko Bratunca, Nove Kasabe, Milića, Vlasenice, Tišće i Luke, od koje su morali prepješačiti 6 kilometara do linije fronta kraj Kladnja. Čini se da je putovanje cestom trajalo nekih 6 sati. Holandski bataljon nije mogao postaviti po jednog vojnika u svaki autobus kako je namjeravano, zbog neočekivanog broja i brzine pristizanja

autobusa. Stoga su odlučili da obezbijede po jedno vozilo u pratnji svakog konvoja. Tokom podnošenja izvještaja po povratku, pripadnici Holandskog bataljona, koji su bili u pratnji, izvijestili su da nisu primijetili bilo kakvo maltretiranje učesnika konvoja, mada su priznali da ne bi nužno mogli ni otkriti bilo kakvo skretanje autobusa sa putnog pravca: neki konvoji su očigledno bili predugi, te oni nisu mogli držati na oku sve autobuse. Do kraja tog dana, VBS je kidnapovala nekih 13-14 holandskih vozila koji su pratili konvoje, zajedno sa svim oružjem i opremom.

327. Nakon toga, saznalo se da je ono malo muškaraca koji su se uspjeli ukrcati u ove autobuse u Potočarima otkriveno i izdvojeno iz konvoja između Tišće i Luke, te su smješteni u Osnovnu školu u Luki. Nakon dan-dva, VBS ih je ukrkala u kamione, odvezla do zabitog pašnjaka kraj Vlasenice gde su ih pogubili.

328. U međuvremenu je tog istog dana komandant UNPF poslao pismo generalu Mladiću u kome piše: "Humanitarna situacija u Potočarima je vjerovatno gora nego ikada tokom ovog tužnog i nepotrebnog rata i sigurno će poprimiti razmjere dosad neviđene katastrofe, ako se smjesta ne podzmu hitne mjere. Razlog zbog koga vam pišem o ovome je da dobijem vašu podršku pri velikoj akciji spašavanja života." Komandant UNPF je predložio Mladića da dozvoli teretnim helikopterima Ujedinjenih nacija da u Potočare uvezu hranu i lijekove, te da se ranjenici izmjestu u centralnu Bosnu. Takođe, predložio je da u Potočare pošalje grupu pregovarača u svojstvu vlastitih izaslanika koji bi pokrenuli pregovore "u cilju spašavanja još više života". U nastavku piše: "prvi znak Vaše dobre volje u ovim pregovorima bio bi da im dopustite slobodan ulazak u Potočare i daljnje neograničeno kretanje". Mladić je nakon toga odbio sve prijedloge komandanta UNPF ili višeg komandanta kadra UNPROFOR stacioniranog u Sarajevu da putuje u Srebrenicu i pregovara sa njim. Ustvari, general Gvero je u podne 12. jula saopštio šefu štaba UNPROFOR da će VBS pregovarati samo sa komandantom Holandskog bataljona, te da su odbili letove helikoptera u Srebrenicu zato što "ne mogu garantovati njihovu sigurnost".

B. Dvanaesti juli – Rezolucija 1004. Vijeća sigurnosti

329. U podne 12. jula po bosanskom vremenu, Vijeće sigurnosti je u Njujorku sazvalo vanrednu sjednicu. Jednoglasno je usvojena Rezolucija broj 1004 (1995), gdje se, prema Poglavlju VII Povelje, traži da: "snage bosanskih Srba smjesta prekinu ofanzivu i povuku se iz sigurne zone Srebrenice." Zahtjevalo se da se omogući potpun i neometan pristup UNHCR i ostalim međunarodnim humanitarnim organizacijama sigurnoj zoni Srebrenice "u cilju olakšavanja patnji civilnog stanovništva." Vijeće sigurnosti je, takođe, zatražilo od Generalnog sekretara da "upotrijebi sva njemu dostupna sredstva da se u Srebrenici restaurira stanje definirano Sporazumom od 18. aprila 1993, a u skladu sa mandatom UNPROFOR, te da pozove sve strane na saradnju u tom smislu."

330. Tokom vođenja debate o toj Rezoluciji (vidi S/PV.3553 od 12. jula 1995.) neke od članica Vijeća su pojasnile svoje stavove. Prije samog glasanja data je riječ predstavnika Bosne i Hercegovine koji je pročitao izjavu predsjednika Izetbegovića. Predsjednik je u njoj zahtijevao da "UN i NATO upotrijebe silu da ponovo uspostave povrijeđene granice sigurne zone Srebrenica, naime, onakve kakve su bile prije napada, u maju 1993.", te je dodao: "ako oni to ne mogu ili ne žele učiniti, zahtijevamo da se to javno objavi."

331. Nakon toga je predstavnik Francuske izjavio da njegova vlada ne želi "nametanje upotrebe bilo kakvih posebnih sredstava." Dodao je: "mi samo želimo reći da smo spremni, ako to civilne i vojne vlasti snaga UNPROFOR smatraju za shodno, da obezbijedimo trupe za bilo koje operacije koje oni smatraju realnim i ostvarivim."

332. Predstavnik Italije je, osvrćući se na gore pomenutu operativnu tačku, izjavio da se njegova vlada "duboko nada da se ovaj cilj može ostvariti mirnim putem kroz pregovore i uvjeravanja."

333. Predstavnik Nigerije je izjavio da "danas u Bosni nema mira koga treba održavati, niti političke volje da se on uspostavi. Iz toga proizilazi dilema o daljnjem uključivanju Ujedinjenih nacija u postojeću situaciju... Pad sigurne zone Srebrenica samo pojačava dilemu i ide u prilog onome što svi znamo – da fraza "sigurne zone" postaje otužan pogrešan naziv... a Nacrtom rezolucije pred nama se namjerava ispraviti posljednji debakl koji je zadesio međunarodnu zajednicu u pokušaju da se suprotstavi odlučnoj i kontinuiranoj agresiji. Preostaje da se vidi da li nacrt Rezolucije sadrži dovoljno jakih elemenata i dodatnu političku volju koja će konačno ubijediti agresora u našu zajedničku odlučnost da se povuče granica."

334. Predstavnik Ruske Federacije je izjavio: "moramo ponovo naglasiti da zračni napadi ne predstavljaju rješenje. Takođe, ne vidimo rješenje ni u povlačenju snaga Ujedinjenih nacija iz Bosne ili vršenju jačeg pritiska upotrebom sile, što bi imalo ozbiljan suprotni učinak, već ga radije vidimo u omogućavanju bezbjednog i efikasnog funkcionisanja UNPROFOR. Primjećujemo da je Nacrt rezolucije ovlastio Generalnog sekretara da koristi sva raspoloživa sredstva u cilju ponovnog uspostavljanja stanja u Srebrenici definiranog sporazumom od 18. aprila 1993, u skladu sa mandatom UNPROFOR. Jasno je da ova odredba isključuje mogućnost korišćenja sile, jer to prevazilazi kontekst sadašnjeg mandata djelovanja u cilju održavanja mira."

335. Nakon glasanja o Rezoluciji, predstavnik Sjedinjenih Država je izjavio: "očigledno je da svi preferiramo miroljubiva sredstva, no pri upotrebi brutalne sile Generalni sekretar, u konstataciji sa odgovarajućim davaocima trupa, mora imati pravo da iskoristi sva raspoloživa sredstva, kao što je naznačeno u Rezoluciji, da bi se naši resursi primijenili na najefikasniji način koji bi zadovoljio humanitarne potrebe tolikih očajnih bosanskih građana i da bi se došlo do trajnog mira. Da bi se postigli

ovi ciljevi, moja Vlada vjeruje da UNPROFOR mora ostati u Bosni, potpomognut snagama za brzu reakciju."

336. Predstavnik Ujedinjenog Kraljevstva je izjavio da "je ovo Vijeće sada zatražilo od Generalnog sekretara da koristi sva raspoloživa sredstva da bi potpomogao ponovno uspostavljanje stanja sigurne zone Srebrenice, kao što su sa strane učesnice dogovorile aprila 1993. Putem demilitarizacije ovog područja, civilno stanovništvo koje se odazove moći će ostati i živjeti bez straha. Ovo Vijeće je ponovno potvrdilo taj cilj. Nadamo se da UNPROFOR, djelujući u skladu sa svojim mandatom, može doprinijeti da strane učesnice ponovo shvate da potpunu provođenje Sporazuma koji datira iz aprila 1993. predstavlja najbolji korak naprijed."

337. Zatim je govorio predstavnik Kine, navodeći da njegova Vlada ima "izvjesne rezerve prema akciji provođenja prisile, pozivajući se na Poglavlje VII Povelje, u skladu sa Rezolucijom." Dodao je da je njegova Vlada, takođe, "zabrinuta i uznemirena zbog ozbiljnih političkih i vojnih posljedica koje bi mogle proizaći iz akcija dozvoljenih ovom rezolucijom, pogotovo zbog mogućnosti da Snage za održavanje mira postanu jedna od sukobljenih strana i stoga izgube osnov svog daljnjeg postojanja."

338. Predstavnik Republike Čehoslovačke je naveo da su "zahtjevi sadržani u (ovoj) rezoluciji Vijeća sigurnosti... poštene i da ih treba ispuniti. Međutim, dosadašnje iskustvo pokazuje, i to ne samo u slučaju Bosne i Hercegovine, da će zahtjevi ostati neispunjeni, ako iza njih ne stoji istinska namjera i odlučnost da se oni oživotvore. Strana kojoj je današnja rezolucija naročito namijenjena ovo zna i siguran sam da će njene vođe veoma pažljivo procijeniti naš odgovor na njihove izazove. Ako smo danas usvojili tek još jednu Rezoluciju punu zahtjeva koji neće biti potkrijepljeni našom čvrstom riješenošću da se pobrinemo da oni budu ispunjeni, onda će to donijeti više štete nego koristi, ne samo situaciji u Bosni i Hercegovini, već i položaju Vijeća sigurnosti. Bosanski Srbi će iznova potvrditi svoje uvjerenje da rezolucije Vijeća sigurnosti predstavljaju samo tigrove od papira. Bit će u iskušenju da ponove ono što su uradili u Srebrenici, u Žepi, Goraždu i ostalim takozvanim sigurnim zonama, znajući da to može proći nekažnjeno.

339. Sekretarijat Ujedinjenih nacija je prethodnog dana dostavio kopiju Nacrta rezolucije specijalnom predstavniku Generalnog sekretara, radi njegovih komentara. Specijalni predstavnik Generalnog sekretara je izrazio sumnju u dublji smisao operativne tačke 6 koja se odnosi na upotrebu sile u cilju ponovnog uspostavljanja statusa sigurne zone. Zaključio je da će Rezolucija "ponovo izazvati nerealna očekivanja", te bi se eventualno mogla protumačiti kao dozvola upotrebe sile od strane Snaga za brzo reagovanje (SBR) u cilju ponovnog zauzimanja Srebrenice, što bi "iznova izbrisalo razliku između očuvanja i nametanja mira." Komandant UNPF je na zahtjev Sekretarijata Ujedinjenih nacija smjesta započeo sa vršenjem procjene koliko je izvodljivo da se sigurna zona ponovo uspostavi silom. Iznio je svoj preliminarni stav da ova mogućnost

nije izvodljiva sa trenutno raspoloživim resursima UNPROFOR. Generalni podsekretar za operacije održavanja mira i politička pitanja se složio sa procjenom Specijalnog predstavnika Generalnog sekretara i komandanta UNPF da, u postojećim okolnostima, pregovori predstavljaju jedinu nadu za ispunjenje ciljeva koje je odredilo Vijeće sigurnosti, te je u tu svrhu nužno otpočeti dijalog sa bosanskim Srbima. Predložili su da Generalni sekretar imenuje specijalnog predstavnika koji će preuzeti ovu ulogu, te je u tom smislu predloženo da tu ulogu smjesta počne vršiti g. Stoltenberg. Generalni sekretar koji je tokom ovih dešavanja putovao Afrikom, složio se sa tim.

C. Noć 12. jula – Otpočinju pojedinačna umorstva

340. Kada je 12. jula pala noć u Potočarima, nakon što je Vijeće sigurnosti usvojilo Rezoluciju 1004 (1995), "bijela kuća" pred Bazom holandskog bataljona se počela puniti Bošnjacima, a VBS je otpočela sa njihovim prevozom do Bratunca, gdje su ih po dolasku trpali u jedan hangar. Pripadnicima holandskog bataljona nije bilo dozvoljeno da ih slijede, niti da budu u pratnji autobusa kojima su prevoženi. Kasnije je lice, koje je prebačeno iz Potočara u Bratunac, poznato kao "svjedok A", jula 1996, svjedočilo pred Tribunalom da je tokom noći 12. jula VBS izvlačila jednog po jednog čovjeka iz hangara i tukla ih tupim predmetima. Na temelju njegovog svjedočenja, čini se da je u to vrijeme u hangaru bilo najmanje nekoliko stotina ljudi. Isti izvor je naveo procjenu da je tokom noći VBS ubila otprilike 50 ovih ljudi.

341. Negdje oko ponoći 12. jula, konvoj koji je prije šest sati krenuo iz Potočara stigao je do mjesta iskrčavanja na ruti (en route) Kladanj. Osoblje Holandskog bataljona uspjelo je poslati pratnju ovome konvoju koji se sastojao od sedam vozila i prevezio 54 ranjenika i 10 lokalnih službenika organizacije "Ljekari bez granica" – MSF. Tokom izvještaja po povratku, osoblje Holandskog bataljona je navelo da su vojnici VBS postali agresivni kada su primijetili da 20 ranjenika predstavlja vojno sposobne muškarce. Vojnici VBS su izvukli ranjenike sa vozila i prisilili ih da nastave ići pješice do Kladnja. Mnogi od njih, procijenili su službenici Holandskog bataljona, morali bi puzati nekih 6-7 kilometara, jer nisu mogli pješaćiti. Službenici holandskog bataljona su, takođe, izvijestili da su vojnici VBS zadržali najmanje dvije-tri službenice MSF, o čijoj daljnjoj sudbini nisu ništa znali. Dok su ranjenici koji su mogli pješaćiti ili puzati krenuli prema Kladnju, preostala su 34 ranjenika koji nisu mogli čak ni puzati. Vojnici VBS su odbili zahtjev službenika Holandskog bataljona da im pomognu. Ova 34 ranjenika su ostala u vozilima koja su zatim poslana u Bratunac. Konvoj je bio primoran da čeka na granici Enklave između Potočara i Bratunca i za to vrijeme je jedan ranjenik podlegao.

342. U izvještaju koga su po povratku podnijeli pripadnici Holandskog bataljona naznačeno je da su tokom noći između 12. i 13. jula

vojnici VBS vjerovatno izvršili daljnje nasilje nad muškarcima Potočara. U izvještaju je navedeno da je rano uveče 12. jula jedan vojnik Holandskog bataljona vidio kako dva naoružana vojnika VBS odvođe nekih 10 ljudi, zapadno od Baze holandskog bataljona, prema sporednoj stazi. Nekoliko vojnika Holandskog bataljona je otišlo na to mjesto 13. jula i kraj potoka su našli leševe devet muškaraca. Svi mrtvaci su na leđima u predjelu srca imali rane od metaka. U drugoj prilici su pripadnici Holandskog bataljona primjetili vojnike VBS kako tjeraju barem pet muškaraca u veliku fabriku preko puta Vojne baze u Potočarima. Ubrzo nakon toga su čuli 5-6 hitaca. Kasnije je iz Fabrike izašao jedan srpski vojnik naoružan pištoljem, no vojnici Holandskog bataljona nisu mogli ustanoviti šta se dogodilo. Još jedan vojnik Holandskog bataljona je opisao incident u kojem je vidio čovjeka kako kleči ili sjedi okružen grupom Srba. Toj grupi je prišao izvjestan broj srpskih vojnika koji su zgrabili tog čovjeka i odvucli ga iza neke kuće. Nakon toga su se čuli jauci i pucnjevi i vojnici su se vratili sami, rukovali se sa ostalim Srbima i otišli; pomenuti vojnik Holandskog bataljona nije u to vrijeme mogao ustanoviti da li je čovjek pogubljen. Drugom prilikom, jedan je vojnik Holandskog bataljona vidio da pet izbjeglih muškaraca silazi iz kombija kraj ulaza u Vojnu bazu u Potočarima. Dvojica muškaraca su pokušala pobjeći, no naletjeli su pravo na vojnike bosanskih Srba. Vojnik Holandskog bataljona je čuo dva pucnja i vidio da su se oba muškarca srušila na zemlju.

343. Takođe, u noći 12. jula, dok se prednji dio kolone od oko 15.000 ljudi kretao sjeverno, a zatim zapadno od Srebrenice, srpski vojnici su ih počeli opkoljavati, koristeći ne samo teško oružje velikog dometa, već i minobacače, bazuje i lahko oružje. Srbi su obrazovali kordon duž asfaltirane ceste koja je prolazila kroz Konjević Polje i Novu Kasabu koju će Bošnjaci morati preći. Prve jedinice Bošnjaka su, odmah južno od Konjević Polja, prešle cestu, prije nego što je kordon u potpunosti formiran. Bošnjaci su tokom prelaska čuli kako im se srpske patrole obraćaju preko megafona, pozivajući ih na predaju. Takođe, su vidjeli vozila UNPROFOR (koja su Srbi zapljeneći za vojnu upotrebu) i vojnike sa plavim akcijama.

344. Iza ove prve skupine Bošnjaka, središnji dio kolone je upao u zasjedu. Veliki dio kolone je zastao da predahne na čistini kraj Kamenice, čiji je lokalni naziv Kameničko Brdo. Preživjeli se sjećaju da je skupina od najmanje hiljadu Bošnjaka bila napadnuta lakim oružjem kratkog dometa. Dok su bježali sa čistine, činilo im se da je na stotine ljudi pobijeno. Ostali su skeletni ostaci nekolicine ubijenih u zasjedi koje su istraživači Međunarodnog krivičnog tribunala – ICTY i službenici Ujedinjenih nacija jasno vidjeli, prolazeći tuda 1996. Preživjeli se sjećaju da je tu ostalo dosta ranjenika, a neki od njih su se sami usmrtili ili su aktivirali ručne bombe da bi spriječili da budu zarobljeni. Neki preživjeli su nosili ranjenike, no kasnije su se morali predati.

345. Ukratko, postoje snažni dokazi koji navode da su 12. jula zaista izvršena grupna pogubljenja koja su se nastavila tokom noći i

jutarnjih časova 13. jula. Međutim, čini se da još nije došlo do većih masovnijih pogubljenja. Čini se da informacije koje pristižu iz srpskih izvora nagovještavaju da je odluka o pogubljenju muškaraca Srebrenice najvjerovatnije donesena nakon pada Srebrenice. Izgleda da je neovisno o tome donesena odluka o okupljanju velikog broja civilnih i vojnih vozila za deportovanje i progon žena i djece. Informacije, kojima trenutno raspolazemo, ne nagovještavaju da su u ovoj fazi bila korišćena vozila iz Savezne Republike Jugoslavije.

D. Trinaesti juli – Otpočinje ubijanje na stotine nenaoružanih muškaraca i dječaka

346. Vojni posmatrači Ujedinjenih nacija izvještavaju da su Srbi završili sa progonom stanovnika koji su se okupili pred Vojnom bazom u Potočarima otprilike oko 07.00 sati 13. jula. Srbi su nastavili sa odvajanjem muškaraca od žena i djece odvođeci muškarce u Bratunac. Kao i ranije VBS nije dozvolila pripadnicima Holandskog bataljona da prate ovu drugu grupu, niti da utvrde gdje to odvođe muškarce. Vojni posmatrači Ujedinjenih nacija su, takođe, napomenuli da će pokušati provjeriti glasine da su Srbi ubili nekoliko ljudi koje su prethodnog dana izdvojili iz gomile. Ni vojni promatrači Ujedinjenih nacija, ni pripadnici Holandskog bataljona nisu izvjestili da su primjetili ili imali razloga da vjeruju da je do tada izvršeno nasilje. Međutim, mogućnost Holandskog bataljona da nadgleda situaciju bila je krajnje ograničena; pošto nisu više imali vozila potrebnih za pratnju svakog konvoja, uspostavili su četiri statične kontrolne tačke duž puta za Kladanj kojim je prethodnog dana VBS prevozila stanovništvo.

347. U jutro 13. jula prve grupe Bošnjaka koji su prošli kroz srpsko okruženje i preživjeli zasjedu kod Kameničkog Brda počele su iz šuma vršiti pritisak na uzvisinu kod Udrča, u opštini Vlasenica, uzvraćajući sporadičnu vatru prema Srbima koji su ih progonili. Tu su ponovo otpočinuli, čekajući da se smrkne, pa da iz svog šumskog zaklona krenu na sjever. Kolona je tokom sljedeća tri dana dalje napredovala prema sjeveru, većinom noću i, kada je to moguće, zaklonjena šumom. Skupine muškaraca na samom začelju kolone su se u velikom broju počele predavati vojnicima VBS u dva glavna područja; prva skupina se predala na poljani "Sandići", zapadno od Kravice; druga odmah sjeverno od Nove Kasabe kraj nogometnog igrališta. Većina ljudi iz obje skupine, koje su se predale, odvedena je u Bratunac. Ipak, stotinjak ljudi nije odvedeno u Bratunac. Čini se da su umjesto toga bili strpani u poljoprivredno skladište u Kravici i pobijeni granatama i paljbom iz laskog oružja. Pri posjeti Skladištu u Kravici osoblje Ujedinjenih nacija moglo je vidjeti kosu, rv i ljudsko tkivo zalijepljene za zidove ove zgrade. Unutrašnji zidovi, pod i strop su, takođe, bili izrešetani paljbom iz oružja i eksplozijom granata. Takođe, srušen je jedan dio zida, očigledno da bi se olakšalo ukrcavanje ostataka tijela u pripremljena vozila. Manja skupina, od nekih sedamdesetak ljudi,

je izgleda bila odvedena do poljane blizu Kravice i pobijena duž obale rijeke. U to vrijeme neupućeni nisu ništa o ovome znali, sve dok pojedinac koji je preživio masakr kod Kravice, uspjevši se nekako kriti ispod gomile mrtvih tijela narednih devet sati, nije kasnije pobjegao i posvjedočio pripadnicima medija i međunarodnih organizacija šta je doživio. ICTY je mogao potkrijepiti svjedočenje putem dokaza forenzičara pribavljenih tokom ekshumacije 1996.

348. Vojni posmatrači Ujedinjenih nacija su izvijestili da su Srbi do 17.15 obavili transport svih civila izvan Vojne baze u Potočarima, te su tada započeli sa progonom onih unutar baze. Procijenili su da VBS može okončati cijeli proces u roku od jednog sata. U to vrijeme se u Vojnoj bazi nalazila većina ljudi sa spiska koji je sačinjen prethodnog dana i brojao 239 osoba, zajedno sa grupom od najmanje 60 ljudi koji su odbili da se nađu na spisku. Jedan svjedok koji je razgovarao sa ovim ljudima tvrdi da su oni imali osjećaj da će biti ubijeni, ako budu predati VBS. Ovaj svjedok dodaje da su ljudi izložili svoj strah zamjeniku komandanta Holandskog bataljona, koga su, takođe, podsjetili da su pored rijeke pronađena tijela 9-10 muškaraca koji su bili grupno pobijeni. Oni su uzalud prekinjali da ih ne predaju Srbima. Holandski bataljon im je nakon toga naredio da napuste bazu i jave se Srbima koji su čekali. Osoblje Holandskog bataljona koje je u tome učestvovalo, nakon toga je izjavilo da nisu vjerovali da time ove ljude vode u sigurnu smrt, te da su vjerovali da će Srbi prema tim ljudima postupati u skladu sa Ženevskom konvencijom. Smatrali su da će, pošto je sačinjen spisak predatih ljudi, ti ljudi uživati izvjesnu bezbjednost. Još uvijek se 239 ljudi sa spiska vodi kao nestalo.

349. Kako se proces progona bližio kraju, prve ekipe UNHCR su mogle doći u ono što je preostalo od Enklave Srebrenica. Konvoj UNHCR je 12. jula krenuo iz Beograda, no bio je zaustavljen na međunarodnoj granici i dozvoljeno mu je da nastavi put tek popodne 13. jula. Konvoj je prošao kroz Bratunac u kome se na ulicama moglo vidjeti kako srpski vojnici slave, čini se da su mnogi od njih bili pijani. Zatim je Konvoj krenuo ka Potočarima, gdje su vidjeli da vojnici UNPROFOR i VBS sarađuju pri ukrcavanju posljednjih grupa Bošnjaka u srpske autobuse koji su ih čekali. Nakon završetka ove operacije, te nakon pokušaja da se omogući bezbjedan odlazak lokalnih službenika UNHCR iz Potočara, UNHCR konvoj se vratio u Bratunac. Tu su službenici UNHCR saznali od lokalnih Srba da je na obližnjem nogometnom igralištu zatočen veliki broj Bošnjaka. Padao je mrak i ekipa UNHCR je iz svojih motelskih soba mogla čuti mjestimične pucnje koji su dopirali sa nogometnog igrališta.

350. Do kraja 13. jula nije ostao doslovno nijedan Bošnjak u bivšoj sigurnoj zoni Srebrenice. Gotovo su svi oni spadali u jedan od ovih kategorija.

- 1) Ostali su živi i probijali se kroz šumu prema teritoriji koja je pod Vladinom kontrolom;
- 2) Ubijeni su tokom ovog putovanja;

- 3) Predali se Srbima u Potočarima ili na putu prema teritoriji koja je pod Vladinom kontrolom; te su već svi poubijani;
- 4) Predali su se Srbima u Potočarima ili na putu prema teritoriji koja je pod Vladinom kontrolom, te su ih prebacili u Bratunac; očekujući prebacivanje na mjesta egzekucije i sahrane.

351. Vojni posmatrači Ujedinjenih nacija i pripadnici Holandskog bataljona su znali da su muški Bošnjaci zatočeni u Bratuncu, ali nisu znali njihov tačan broj, niti lokaciju. Sada postoje jaki dokazi da je tamo na različitim lokacijama oko grada bilo zatočeno između 4.000 i 5.000 Bošnjaka: – u skladištu, – u Staroj školi, – u tri reda kamiona i autobusa, na nogometnom igralištu. Vojnici Holandskog bataljona koji su preostali u Bratuncu, u međuvremenu su bili raspoređeni na razne lokacije (hotel “Fontana” i Tehnička škola, oboje blizu nogometnog igrališta).

352. Mada su precizne pojedinosti o tome šta se 13. jula dogodilo sa muškarcima Srebrenice bile rekonstruirane nakon istrage koja je uslijedila tokom posljednje 4 godine, u to vrijeme je vladala zabrinutost oko toga što je tog dana odaslato barem pet pisanih poruka koje alarmantno upozoravaju na moguće kršenje ljudskih prava do koga je već došlo ili do koga bi tek moglo doći.

353. Dana 13. jula poslije podne, vojni posmatrači Ujedinjenih nacija su izvjestili da im je general Mladić rekao da se u dijelu Enklave u trouglu Bandera nalazi “nekoliko stotina” tijela mrtvih bošnjačkih vojnika. Mladić je zatražio od pripadnika Holandskog bataljona da obavijesti Armiju Republike Bosne i Hercegovine da on ne “namjerava više ubijati vojnike. Oni se moraju samo predati i predati oružje.” Međutim, VBS nije dozvolila vojnim promatračima Ujedinjenih nacija i Holandskom bataljonu da posjete to područje i uvjere se da se tijela zaista tamo nalaze. Ovaj izvještaj je kasnije putem sistema komuniciranja Ujedinjenih nacija dospio slijedećeg jutra u Sekretarijat u Njujorku. Specijalni predstavnik Generalnog sekretara zatražio je da se ovaj izvještaj ne objavi, jer bi u suprotnom vojni promatrači Ujedinjenih nacija bili izloženi još većoj opasnosti u Srebrenici.

354. Skupina vojnih promatrača Ujedinjenih nacija u Sektoru sjeveroistok je nezavisno od toga izvjestila da je razgovarala sa nekolicinom izbjeglica koje su u Kladanj stigle iz Potočara. Izbjeglice su posvjedočile da su vidjele “kako mušarce izdvajaju od ostalih, zvjerski tuku, kamenuju i u nekoliko slučajeva čak ubijaju noževima.” Dodali su da je 30-35 ranjenika odvedeno u Bratunac, te da je “nestalo” još jedno vozilo na putu do mjesta iskrcavanja. U još jednom izvještaju od 13. jula komandant UNPROFOR (koji je vraćen sa odmora) obavještava Specijalnog predstavnika Generalnog sekretara i komandanta UNPF da počinju pristizati izvještaji, za sada još uvijek nepotvrđeni, o “zarobljavanju i ubistvima” u području Srebrenice.

355. Otpravnik poslova Stalne misije Bosne i Hercegovine, u UN takođe, zvanično je izrazio zabrinutost svoje Vlade za događaje 13. jula u pismu Generalnom sekretaru, čiji je tekst kolao u svojstvu dokumenta predatočenog Generalnoj skupštini i Vijeću sigurnosti (A/50/285; S/1995/573). On je prenio vijesti koje je njegova Vlada čula da se muškarci od 13 i više godina starosti izdvajaju od ljudi prevezanih u Kladanj, te da im se gubi svaki trag. Dodao je da postoje daljnji izvještaji o ženama starim od 15 do 35 godina, kojima se, takođe, gubi daljnji trag. Napomenuo je da "je sudbina ovih zatočenika neizvjesna i da postoje jake indicije da su pogubljeni, mada se ove vijesti još uvijek ne mogu potvrditi". Pismo je završio konstatacijom da "pošto su Ujedinjene nacije propustile da odbrane stanovništvo Srebrenice u sigurnoj i demilitarizovanoj zoni Ujedinjenih nacija, te nakon što su ga izložile životnoj opasnosti zbog toga što nisu blagovremeno reagovala, one time nisu razriješene svojih obaveza da te ljude zbrinu kada su na teritoriji pod kontrolom Vlade."

356. Sekretarijat je, takođe, 13. jula iz drugog izvora saznao da su Srbi izdvajali vojno sposobne muškarce od ostalih prognanika i odvozili ih u Bratunac. Istoga dana je Sekretarijat prenio specijalnom predstavniku Generalnog sekretara svoju zabrinutost da se bez prisustva nevladinih organizacija, MKCK ili ostalih organizacija Ujedinjenih nacija u tom poručju, neće više ništa znati o sudbini ovih ljudi.

357. Nadalje, Povratni izvještaj Holandskog bataljona napominje da je nekoliko pripadnika ovog bataljona neovisno jedan od drugoga vidjelo leševa ili je 13. jula prisustvovalo događajima koji navode na sumnju da je izvršeno nasile širih razmjera. Pored toga što je pored rijeke pronađeno 9-10 leševa, jedan vojnik Holandskog bataljona je vidio sa daljine od oko 200 metara kako četiri vojnika VBS pogubljuju muškarca ispaljivanjem hitaca u stražnji dio glave. Do ovog incidenta je došlo blizu vojne baze u Potočarima. Još jedan vojnik Holandskog bataljona navodi da je vjerovatno bio svjedok kada je VBS pogubila dvojicu izbjeglica ispred glavne kapije Voje baze u Potočarima. Dva svjedoka Holandskog bataljonase prisjećaju da su 13. jula posjetili "bijelu kuću" u Potočarima i da bi donijeli vodu ljudima koje je VBS tamo zatočila. Ova dva Holandska vojnika se sjećaju da su ti prognanici "bili očigledno krajnje prestrašeni". Uspjeli su slikati prognanike, no povratni izvještaj Holandskog bataljona da je film sa ovim snimcima nakon razvijanja "proglašen neupotrebljivim" (Ovo nije dodatno obrazloženo). Čini se da su na istom filmu napravljeni snimci 9-10 leševa pronađenih pored rijeke. Još nekoliko pripadnika Holandskog bataljona izvještava da su 13. jula dok su pratili konvoje vidjeli tijela jednog od pet ljudi na cesti između Bratunca i Konjević Polja. Drugi holandski vojnik razotkriva da je 13. jula vidio po svoj procjeni nekih 1.000 Bošnjaka kako čuče na nogometnom stadionu na sjeveru Nove Kasabe. Izvještava da je tokom svog boravka u Novoj Kasabi te noću čuo "jaku paljbu iz ručnog oružja iz pravca sjevera."

358. Čini se da je izvjestan broj pripadnika Holandskog bataljona ispričao neke od ranije pomenutih događaja osoblju UNPROFOR po dolasku u Zagreb krajem jula, kao i pri donošenju izvještaja po povratku u Holandiju. Kao što je napomenuto na početku ovog poglavlja ovi su iskazi uvršteni u izvještaj Specijalnog izvještava Komisije za ljudska prava Ekonomsko-socijalnog savjeta od 22. avgusta 1995. (E/CN. 4/1996/9), kao i u izvještaju koji je Generalni sekretar ponudio Savjetu bezbjednosti, saglasno Rezoluciji 1010 od 30. avgusta 1995. (S/1995/755) i 27. novembra 1995. (S/1995/988). Međutim, izgleda da je tek ograničeni broj ovih iskaza iz prethodne tačke zvanično prosljeđen komandnim putem Štaba UNPROFOR 13. jula ili narednog dana – mada se pokazalo da su neki pripadnici Holandskog bataljona koje Srbi nisu držali u zatočeništvu imali načina da o tome izvijeste.

359. Tako je 13. jula na raznim nivoima alarmirano da je možda vršeno ili se vrši nasilje nad muškarcima Srebrenice, ali u to vrijeme još ništa nije bilo potvrđeno. Usprkos tome, na najvišem nivou se ulagani napori da se pozabavi ovim pitanjem.

360. Trinaestog jula Sekretarijat je uputio specijalnog izaslanika Generalnog sekretara, kako da nastavi sa obavljanjem pregovora na najvišem nivou sa bosanskim Srbima, te ako se procijeni da je to primjereno – sa beogradskim vlastima. Trebalo je da on pregovorima pokuša postići da se obnovi stanje Srebrenice kao sigurne zone ili ako to nije moguće barem daljnju prisutnost Ujedinjenih nacija u tom području. Trebalo je da vrši pregovore da bi se oslobodilo zatočeno osoblje Ujedinjenih nacija i da im se ponovo dozvoli slobodno kretanje. Takođe, trebalo je da dobije garancije da će se prema izbjeglicama i raseljenim licima postupati humano, u skladu sa međunarodnim humanitarnim normama i da će biti dozvoljen pristup humanitarnim konvojima. Što se tiče ostalih sigurnih zona općenito, upućen je da pregovorima postigne: – prestanak svih napada VBS na sigurne zone; – definiranje granica sigurnih zona na temelju karti koje je pripremio UNPROFOR; – delimitarizacije sigurnih zona, slobodu kretanja za UNHCR i nelvadine organizacije, te– prolaz humanitarnih konvoja. Vršeno je pritisak na Specijalnog izaslanika da blisko saraduje sa Specijalnim predstavnikom Generalnog sekretara i pregovaračem Evropske unije, g. Bildtom koji se upravo vratio sa sastanka Kontakt grupe posvećeg ovim pitanjima i održanog u Londonu prethodnog dana, za koga se smatralo da će moći pomoći pri kontaktiranju vlasti SR Jugoslavije.

E. Četrnaesti juli – Počinju masovna ubistva – Pregovarač Evropske unije se sastaje sa Miloševićem i Mladićem

361. Nakon toga se saznalo da su Srbi krenuli sa sistematskim istrebljivanjem na hiljade Bošnjaka koje su 14. jula u ranim jutarnjim časovima bili zatočili u Bratuncu. Tada su započeli sa ukrcavanjem Bošnjaka u vozila i njihovim odvoženjem na različite lokacije u širem

području. Ispostavilo se da te lokacije predstavljaju mjesta pogubljenja za koja postoje jaki dokazi da su svi ovi ljudi pobujani tokom naredna dva do tri dana (uz izuzetak šačice pojedinaca koji su preživjeli, krijući se ispod leševa ili među njima).

Navodimo imena pet takvih lokacija (zajedno sa datumima kada se vjeruje da je došlo do pogubljenja):

- I Orahovac (lokalitet "Lazete") – 14 juli;
- II Nasip kraj Petkovca – 14. do 15 ljudi;
- III Farma Branjevo – 16. juli;
- IV Dom kulture Pilica – na dan 16. jula ili oko 16. jula;
- V Kozluk – na 16. i 17. juli ili oko 16. i 17. jula;

362. Jedan pripadnik jedinica koje su učestvovala u ovim pogubljenjima, Dražen Erdemović (bosanski Hrvat koji se prijavio u VBS) predao se Tribunalu, te je 1996. predočio detaljno svjedočenje o ubistvima u kojima je lično učestvovao ili za koja je znao da su izvršena na dva od ranije pomenutih mjesta pogubljenja: farma Branjevo i Dom kulture Pilica. Erdemović je bio pripadnik "10. Diverzantskog voda" baziranog u Han Pijesku, Generalštabu VBS. Prisjetio se kako su pripadnici njegove jedinice 16. jula dobili naredbu da odu na farmu ("farma Branjevo") u područje Pilice, mada im prvobitno nije rečeno zašto. Dalje se prisjeća kako su na farmu počeli pristizati autobusi sa Bošnjacima, jedan po jedan, i kako je jedan od komandanata tada naredio njemu i njegovoj jedinici da "pogubi te ljude da ih strijelja". Zapamtio je da je ukupno stiglo između 15 i 20 autobusa, dovozeći muškarce od 17 do 70 godina starosti. Muškarci iz prvog autobusa su imali povez preko očiju i vezane ruke. Ostali nisu imali povezane oči, niti vezane ruke.

363. Dok su autobusi pristizali, Erdemovićevoj jedinici se pridružila još jedna grupa vojnika iz Bratunačke brigade. Ovi vojnici su počeli tući civile motkama. "Tjerali su ih da kleknu i da se mole na muslimanski način pognute glave", nastavio je Erdemović. Zaključio je da su time nastojali poniziti ove ljude prije nego ih pogube. Erdemović je naglasio da se pokušao izvući iz predstojećih ubistava, navodeći "Naprosto mi je bilo žao tih ljudi. Nisam imao nikakvog razloga da pucam na njih. Nisu mi učinili ništa nažao." No, napomenuo je da je unatoč tome morao ubijati, jer je prijetila mogućnost da i sam bude pogubljen ako odbije da izvrši naređenje, da je čak o vozačima autobusa bilo naređeno da ubiju barem po jednu osobu" da ne bi mogli svjedočiti". Erdemović vjeruje da su pripadnici 10. diverzantskog voda zajedno sa vojnicima iz, – pretpostavljao je – Bratunačke brigade, toga dana postrojili između 1.000 i 1.200 muškaraca na farmi kraj Pilice i sistematski ih pobijali, u čemu je i sam učestvovao. Kada su ga upitali koliko ljudi je lično ubio, odgovorio je: "Radije ne bih da znam koliko sam ih sam ubio." Međutim, tom ubijanju nije bilo kraja.

364. Erdemović se sjeća da je nakon pogubljenja na farmi Branjevo jedan od komandanata rekao da se u Domu kulture Pilica nalazi zatočena

još jedna grupa od oko 500 Bošnjaka. Ovaj put se Erdemović uspio izvući od ubijanja do koga je, čini se, došlo paljbom iz lakog ručnog oružja i ubacivanjem granata u prostoriju.

365. Erdemović je pred Tribunalom izjavio: "Želio sam svjedočiti da olakšam savjest i zato što se sve to dogodilo, a ja to nisam želio. Jednostavno su me natjerali, bio sam prisiljen i mogao sam birati između vlastitog života i života ovih ljudi: pa čak i da sam izabrao da pogube mene, to nimalo ne bi uticalo na sudbinu ovih ljudi. O njihovoj sudbini je odlučio neko na mnogo višem položaju od mene. Kao što sam već napomenuo, to prevazilazi moje shvatanje, mislim, to mi je potpuno uništilo život i zato sam sjvedočio." Vrijedno je imati na umu da je Erdemović, bosanski Hrvat, jedini izvršilac pogubljenja od 14. do 17. jula koji se sam predao. ICTY je rekonstruisao tok zločina izvršenog u tom periodu pomoću nalaza forenzičara upotrebljenih dase potkrijepe svjedočenja šačice ljudi koji su preživjeli masovna pogubljenja.

366. Iskazi preživjelih sa ostalih mjesta zločina su isto toliko puni užasa. Strahote ljudi zatočenih u Bratuncu započele su par dana ranije, 14. jula, kada je jedna grupa ljudi ukrcana u autobuse i odvedena u školu kraj zaseoka Lazete, gdje su ih potrpali u Magacin. Tokom cijelog jutra, Magacin se neprestano punio ljudima, sve dok ih na kraju nisu izveli, dali im vode i rekli da će ih razmijeniti. Nakon toga su ih natrpali u kamione i odvezli 800 metara sjeverno od škole, iskricali, postrojili i strijeljali.

367. 14. jula je još jedna grupa prebačena iz bratunca, preko Zvornika i Karakaja, pored fabrike aluminijuma, do škole u Petkovicima gdje su ih iskricali. Potrpali su ih u školsku fiskulturnu salu i učionice. Tokom dana su ih na smrt tukli. Popodne i naveče su ih potrpali u autobuse i odveli do platoa Fabrike aluminijuma (Crveni nasip) i pogubili. Smatra se da su neki leševi bačeni u jezero, a, ostali pobacani u masovne grobnice.

368. Na sami 15. juli ili otprilike tog datuma, skupina od oko 450 ljudi je prebačena iz Bratunca do Kozluka na Drini, sjeverno od Karakaja. Ivršeno je masovno pogubljenje na samo nekoliko stotina metara od kasarne "Vukovi sa Drine".

369. Šesnaestog jula se kolona Bošnjaka koja je krenula iz Srebrenice i Šušnjara još uvijek pokušavala probiti dot eritorije pod kontrolom Armije Republike Bosne i Hercegovine. Mnogi su se predali i očito bili ukrcani u autobuse i kamione, a zatim odvedeni u dolinu Cerske. Jedan preživjeli Srebreničanin se kasnije prisjeća da je, kada je tamo stigao, shvatio da gazi po krvi, te da su ostali koji su nakon sedmicu dana prolazili kroz dolinu Cerska osjetili zadah leševa. Kasnije je u masovnoj grobnici blizu ove lokacije nađeno 150 tijela vezanih ruku.

370. Tokom posljednjih nekoliko godina Haški tribunal je uspio ustanoviti da su ljudi pobijeni između 14. i 17. jula pokopani u roku od 24-48 sati u masovne grobnice u neposrednoj blizini mjesta pogubljenja. U nekim slučajevima žrtve su natjerane da same sebi kopaju grobove. U drugim, opet, streljane su stojeći u rakama. Postoje naznake da su tokom

slijedećih nekoliko mjeseci tijela iskopana iz prvobitnih masovnih grobnica, te ponovo sahranjena na 33 različite "sekundarne lokacije". Smatra se da se u svakoj od ovih sekundarnih lokacija nalaze posmrtni ostaci 80 – 180 tijela. Ekipi Haškog tribunala je uspjelo sondama pronaći svaku lokaciju, te u potpunosti ekshumirati njih sedam. Do današnjeg dana je Haški tribunal u ovim potpuno ekshumiranim lokacijama pronašao ostatke oko 2.000 žrtava, od kojih je do sada identificirano samo oko 30.

Četrnaesti juli – Sastanak sa Miloševićem i Mladićem

371. Izgleda da međunarodna zajednica u to vrijeme nije posjedovala dokaze da su smaknuća dosegla tako frapantnu cifru. Ustvari, svi pojedinci sa kojima je obavljen razgovor u kontekstu ovog izvještaja, naznačili su da nisu očekivali, pa čak da nisu mogli ni zamisliti da će doći do tolikog varvarstva. Međutim, izvještaj Holandskog bataljona otkriva da su dva holandska vojnika 14. jula kada su se vraćali u Bratunac iz Nove Kasabe vidjeli 500 do 700 leševa pored puta. Pa ipak, isti izvještaj navodi da su druga dva holandska vojnika koja su putovala u istom vozilu vidjela tek nekoliko leševa. Ne postoji pisana evidencija da je 14. jula, ili tokom narednih dana Holandski bataljon ustupio ove iskaze UNPROFOR nadležnim putem. Stoga nije jasno koliko je tada bilo tijela, niti da li su u pitanju vojnici iz "kolone" koji su ubijeni u okršaju sa VBS ili su to bili goloruki ljudi nad kojima je izvršeno masovno smaknuće.

372. Dana 14. jula pregovarač Evropske unije, g. Bildt, otputovao je u Beograd da se sastane sa predsjednikom Miloševićem. Sastanak je održan u Dobanovcima, lovačkoj kući izvan Beograda, gdje se sedam dana ranije Bildt sastao sa predsjednikom Miloševićem i generalom Mladićem. Prema Bildtovoј izjavi za javnost koja se ticala tog drugog sastanka,²⁸ on je vršio pritisak na Predsjednika da smjesta omogući da se UNCHR dozvoli da uđe u Srebrenicu i pruži pomoć ljudima, te MKCK da bi se izvršio popis ljudi koje je VBS tetirala kao ratne zarobljenike. Takođe, insistirao je na tome da se holandskim vojnicima omogući da svojevrijem napuste područje. G. Bildt je dodao da međunarodna zajednica neće tolerisati napad na Goražde, te da se mora dati "zeleno svjetlo" za slobodan i neometan pristup enklavama. Takođe, zahtijevao je da cesta od Kiseljaka do Sarajeva (putni pravac "Labud") bude otvorena za nevojni transport. Predsjednik Milošević je izgleda pristao na neke od zahtjeva, no istovremeno je tvrdio da on ne kontroliše situaciju. Milošević je, takođe, ranije tokom sastanka objasnio da je cijeli incident bio podstaknut eskalacijom muslimanskih napada iz same Enklave, čime se krši Sporazum o demilitarizaciji iz 1993.

373. Nekoliko sati nakon početka sastanka u Dobanovce je stigao general Mladić. G. Bildt je ustanovio da je general Mladić smjesta pristao na većinu zahtjeva vezanih za Srebrenicu, no da se suprotstavio

²⁸ Carl Bildt, *Peace Journey: The Struggle for Peace in Bosnia* (Mirovno putovanje - Borba za mir u Bosni), Weidenfeld i Nicolson, London 1998, str. 61.

aranžmanima koji se odnose na druge enklave, pogotovo Sarajevo. Čini se da je konačno, na intervenciju predsjednika Miloševića, u principu postignut sporazum. Odlučeno je da se slijedećeg dana održi još jedan sastanak na kome bi se potvrdili postignuti dogovori. G. Bildt se već dogovorio sa g. Stoltenbergom i Akašijem da mu se pridruže na tom sastanku u Beogradu. Takođe, zatražio je od Komandanta UNPROFOR da dođe u Beograd da bi sa Mladićem utanačio neke vojne pojedinosti.

374. U međuvremenu je Vijeće sigurnosti ponovo zasjedalo da bi razmotrilo situaciju u Srebrenici, te je usvojilo Predsjednikovu izjavu (S/PRST/1995/32) u kojoj se Predsjednik pozvao na Rezoluciju 1004 (1995) i ispoljio duboku zabrinutost zbog toga što bosanski Srbi neprestano vrše prisilnu relokaciju na desetine hiljada civila iz sigurne zone Srebrenice u Tuzlanski region. Vijeće smatra da ovaj prisilni izvještaj predstavlja jasno kršenje ljudskih prava civilnog stanovništva. Predsjednik je naveo da je Vijeće "posebno zabrinuto zbog izvještaja da su bosanski Srbi prisilno otpremili do 4.000 muškaraca i dječaka iz sigurne zone Srebrenica." Zahtijevalo je da "u skladu sa međunarodno priznatim standardima ponašanja i međunarodnim pravom, bosanski Srbi smjesta oslobode ove ljude, da u potpunosti poštuju prava civilnog stanovništva iz sigurne zone Srebrenica i prava svih ljudi zaštićenih međunarodnim humanitarnim pravom, te da dozvole prisustvo Međunarodnog komiteta Crvenog krsta."

F. Petnaesti juli – Masakri se nastavljaju – Postignut "sporazum" između Mladića i UNPROFOR

375. Kopredsjedavajući Međunarodne konferencije o Jugoslaviji, Specijalni predstavnik Generalnog sekretara UN i Komandant UNPROFOR okupili su se na sastanku u ambasadi Sjedinjenih Država u Beogradu u jutro 15. jula. G. Bildt je kratko izvijestio prisutne o rezultatima svog sastanka sa Miloševićem i Mladićem od prethodnog dana. Znajući za izvještaje da je možda došlo do teških povreda ljudskih prava muškaraca i dječaka Srebrenice, no ne znajući da su otpočela masovna i sistematična pogubljenja, prisutni visoki međunarodni zvaničnici su se pridružili Miloševiću i Mladiću na ceremonijalnom sastanku na visokom nivou i ručku. Nakon toga je uslijedio sastanak između Komandanta UNPROFOR i Mladića na kome je trebalo utanačiti pojedinosti.

376. U svome izvještaju sa ovih sastanaka,²⁹ g. Bildt objašnjava da su se učesnici dogovorili da isprva ne obavijeste javnost o održavanju sastanka, niti da otkriju sadržaj postignutih dogovora. Objašnjava da su tako odlučili zbog toga što se sastanak sa Mladićem tobože održao bez Karadžićevog znanja, te nisu željeli da to ovaj sazna (Bildt navodi da se

---

²⁹ Isto., str. 64.

ulažu zajednički napori da se Mladić iskoristi za slabljenje Karadžića). Bildt dodaje da je bez obzira na to odlučeno da odredbe Sporazuma koje se odnose na Srebrenicu odmah stupe na snagu, mada nije došlo do njegovog zvaničnog potpisivanja, dok će se odredbe koje se odnose na Goražde, Žepu, Sarajevo i druga pitanja finalizirati nakon sastanka koji se treba održati u 12.00 časova 19. jula između komandanta UNPROFOR i Mladića na teritoriji pod kontrolom Srba, izvan Sarajeva. Ovaj drugi sastanak se neće održati u tajnosti, a nakon njegovog završetka svi će objaviti postignute dogovore, uključujući i one koji se odnose na Srebrenicu.

377. Kako stoji u izvještaju predanom glavnom sjedištu Ujedinjenih nacija, tada je postignut sporazum oko slijedećih pitanja koja se odnose na Srebrenicu:

- Slobodan pristup UNHCR i ICRC ovome području;
- da ICRC smjesta može doprijeti do "ratnih zarobljenika" kako bi se procijenilo njihovo opće stanje, napravili spiskovi i preispitalo da li su procedure u sabirnim centrima bosanskih Srba u skladu sa Ženevskom konvencijom;

- UNPROFOR će 17. jula predati zahtjev za ponovno snabdijevanje Srebrenice preko Beograda – Ljubovije – Bratunca;

- Trupe Holandskog bataljona u Srebrenici zajedno sa opremom mogu slobodno napustiti područje 21. jula ili ubrzo nakon toga, u pravcu Bratunca (Komandant UNPROFOR i Mladić će zajedno nadgledati njihov pokret);

- UNPROFOR će organizovati hitno izmještanje ranjenika iz Potočara i Bratunca, uz korišćenje kola hitne pomoći; dogovoren je "jedan vid" prisustva UNPROFOR u "ključnim područjima";

378. Što se tiče ostalih pitanja u principu je dogovoreno da će snage UNHCR i UNPROFOR imati slobodu kretanja u pravcu do Goražda i Žepe ili iz njih, preko Beograda i Višegrada. Kopnenim koridorom između Kiseljaka i Ilidže, tzv. "Sijera 1" (Sierra One) uspostaviti će se normalan saobraćaj prema Sarajevu. Komandant UNPROFOR se založio da se put preko Igmana nastavi koristiti kada on procijeni da uslovi na putu preko Kiseljaka nisu zadovoljavajući. Srbi su predložili da se pozovu starješine svih sukobljenih strana i u Bildtovom prisustvu razgovaraju o sporazumu za obustavu neprijateljstava. Dogovoreno je da se sastanak između UNHCR i generala Gvere održi u podne 16. jula na Jahorini.

379. Ubrzo nakon ovog sastanka, zagrebačko osoblje je izvijestilo Specijalnog predstavnika Generalnog sekretara Akašija, da je VBS oslobodila vojnike Holandskog bataljona koje je držala kao taoce, te da će ih narednog dana pokupiti u Beogradu. Osoblje g. Akašija je, takođe, pripremilo izvještaj o svojim saznanjima o tome šta se dešava. Napisali su da postoje glasine da se 10.000 ljudi probija kroz šume, te da se priča da je manje od trećine naoružano. Dalje su

naveli: "Još uvijek nismo načisto sa tim gdje su Bosanci iz Srebrenice. UNHCR je načuo glasine da bi oni mogli sada biti u Bijeljini. Vojni posmatrači Ujedinjenih nacija su čuli pucnje u šumi kraj Bratunca i nagovještavaju da su neki od ovih ljudi pobijeni. "Ljekari bez granica" javljaju o masakrima duž ceste od Bratunca do Kladnja i ovim se može objasniti nestanak četiri autobusa". Izvještaj potvrđuje da Međunarodnom komitetu Crvenog krsta još uvijek nije dozvoljeno da dopre do muškaraca i dječaka koji se vode kao nestali.

380. Do 15. jula su UNHCR i UNPROFOR pomirili stavove sa Vladom Bosne i Hercegovine vezane za smještaj izbjeglih Srebreničana. Specijalni predstavnik Generalnog sekretara izvještava glavno sjedište Ujedinjenih nacija u Njujorku da je 5.670 raseljenih smješteno u nekih 720 šatora na tuzlanskom aerodromu. Vlasti Bosanske vlade su otpočele organizovati smještaj za još 11.000 raseljenih u raznim dijelovima Tuzlanskog kantona. Mnoštvo raseljenih osoba se samo pobrinulo za smještaj kod prijatelja i rodbine. Do 15. jula je MKCK registrovao da je ukupno 19.700 žena, djece i staraca (i jako mali broj vojno sposobnih muškaraca) iz Potočara prošao kroz Kladanj. UNPF procjenjuje da je nestalo do 20.000 osoba iz Srebrenice, većinom vojno sposobnih muškaraca. (No, UNPF se ograđuje, ističući da je ovaj broj nestalih osoba oduzet od ukupnog broja stanovnika Enklave, za koje UNHCR procjenjuje da iznosi 42.000 ljudi, što se smatra pretjeranim, mada nije jasno do koje mjere). UNPF napominje da do sada jedini izvještaj o tome gdje se ovi ljudi nalaze potiče od "Ljekara bez granica" koji vjeruju da je nekih 700 muškaraca zatočeno na nogometnom stadionu u Bratuncu.

381. Osoblje UNPROFOR Odeljenja za civilna pitanja, predstavnici visokih komesarijata za ljudska prava i izbjeglice Ujedinjenih nacija, Međunarodni komitet Crvenog krsta, razne nevladine organizacije i predstavnici zemalja članica, kao i novinski izvještači, počeli su propitivati raseljene koji su se nakon dolaska okupljali na Tuzlanskom aerodromu i obližnjim područjima. Oni su počeli pripovijedati priče o ubistvima kojima su prisustvovali, te o otmicama i silovanjima za koje su znali. Međutim, u Tuzlu još nije pristigao niko od onih koji su preživjeli masovna pogubljenja. U međuvremenu su vojni posmatrači Ujedinjenih nacija izvijestili da je sada VBS preuzela njihov prijašnji Štab u zgradi pošte u Srebrenici. Prve srpske porodice su se, takođe, počele useljavati u kuće koje su napustili njihovi prijašnji stanari.

382. Usred sve veće zabrinutosti za sudbinu muškaraca Srebrenice, napada na Žepu koji je bio u toku i straha da su mogući napadi na druge sigurne zone, premijer Ujedinjene Kraljevine Velike Britanice i Sjeverne Irske je sazvao veliku međunarodnu konferenciju koja se trebala održati u Londonu 21. jula na kojoj će se odlučiti koju strategiju primijeniti u ovako kriznoj situaciji.

G. Šesnaesti do 18. juli – Mladić još uvijek ne poštuje postignuti dogovor o Srebrenici – Isplivava sve više izvještaja o počinjenim zvjerstvima

383. Vojnici Holandskog bataljona koji su prethodno zadržani kao taoci u područjima pod kontrolom Srba su u podne 16. jula stigli u Zagreb, a narednog dana su vraćeni u Holandiju. U Potočarima su još uvijek ostali i čekali izmještaj: 383 vojnika holandskog bataljona, 3 vojna promatrača Ujedinjenih nacija, 6 prevodilaca UNPROFOR, 2 lokalna službenika UNHCR, 8 službenika MSF, 2 predstavnika izbjeglica (koji su se pridružili komandantu Holandskog bataljona u pregovorima sa Mladićem – treći je 13. jula izručen VBS i vodi se kao nestao), te otprilike 88 ranjenih lokalnih stanovnika.

384. Dana 16. jula, konvoj Norveškog logističkog bataljona smješten u Tuzli, pokušao je prodrijeti kroz područja pod srpskom kontrolom do Potočara, te odatle povesti preostale ranjenike iz Vojne baze Holandskog bataljona. Konvoj se morao vratiti nakon što je VBS počela pucati na njega. VBS je, takođe, između Bratunca i Zvornika kidnapovala jedan konvoj Holandskog bataljona, te od njegovih pripadnika oduzela vozila, oružje i opremu. MKCK nije mogao doprijeti do ranjenika zadržanih u Potočarima i Bratuncu prije 17-18. jula. Uspjeli su izmjestiti na sigurno njih 65, no VBS je zadržala preostala 23 ranjenika kao "ratne zarobljenike". MKCK je mogao ustanoviti njihov identitet i boravište. Istovremeno je VBS odbijala da se pokuša pronaći na hiljade i hiljade muškaraca za koje se nije znalo gdje se nalaze. Takođe, je natjerala zamjenika komandanta Holandskog bataljona i predstavnika bošnjačkih civila da potpišu Izjavu u kojoj stoji da je "evakuacija" Srebreničana obavljena u skladu sa međunarodnim humanitarnim pravom. Pomenuti oficir Holandskog bataljona od tada kategorički pobija valjanost ove "deklaracije". Izjavio je da je njegov potpis (kao i potpis bošnjačkog predstavnika) iznuđen silom, te da se u svakom slučaju samo odnosi na one konvoje gdje su službenici Ujedinjenih nacija bili u pratnji, što se vidi iz rukom ispisane bilješke za koju je insistirao da se ubaci u tekst.

385. Kasno uveče 16. jula i u ranim jutarnjim časovima 17. jula nekih 4.500 do 6.000 muškaraca i dječaka iz kolone koja je kroz šumu pobjegla iz Srebrenice, prešlo je na teritoriju pod kontrolom ARBiH, u sjevernom području Sapne.

386. Tokom razgovora u vezi navoda ovog izvještaja, nekolicina Bošnjaka koji su preživjeli šestodnevni marš kroz šumu, objasnilo je da su nakon prolaska kroz prvo okruženje Srba, naletjeli na još jedan kordon kod sela Križevići. Nekoliko sati se vodila žestoka borba, no uspjeli su nastaviti dalje. Pljusak i grad su koloni obezbijedili dodatni zaklon, dok je prolazila kroz opštinu Zvornik. Kada se kolona Bošnjaka približila glavnoj liniji fronta, napali su komandni štab Srba, zarobili 2 tenka i Pragu 20 mm. Koristeći zarobljene tenkove i oružje, Bošnjaci su probili tri

linije srpskih rovova. Nakon toga su slali signale na Federalnu teritoriju, nadajući se da će 2. korpus ARBiH započeti sa operacijom i zadržati ili odvratiti srpske snage, dok oni pokušavaju preći liniju sukobljavanja. Drugi korpus nije izvršio nikakav diverzantski napad. Međutim, bivši komandant Srebrenice, Naser Orić je na teritoriji Federacije okupio četu dobrovoljaca. Kada su Orić i njegovi ljudi utvrdili gdje će se Srebreničani pokušati probiti srpske linije, na tom mjestu su izvršili napad i promorali Srbe da se djelomično povuku iz isturenih rovova. Ovim su se između kolone Srebreničana i Orićevih ljudi našli samo oslabljeni srpski položaji. Ljudi iz kolone su dobili naredbu da upotrijebe svu preostalu municiju na ovu posljednju liniju srpske odbrane, uključujući i šaržere koje su čuvali za svaki slučaj, ako bi pali u zarobljeništvo i morali izvršiti samoubistvo. Probili su srpske linije i stigli na teritoriju ARBiH.

387. Narednog dana mnogi od pomenutih ljudi u potrazi za svojim porodicama počeli su pristizati u Tuzlansko područje. Bosanska vlada je razoružala preživjele Srebreničane i prebacila ih do kolektivnog smještaja u širem području Tuzle. Pripadnici UNPROFOR su mogli obaviti razgovor sa mnogima, te prenijeti njihove iskaze vođama Misije. Ispitani ljudi procjenjuju da je do 3.000 od nekih 12.000 – 15.000 osoba iz zbijega bilo pobijeno tokom borbe sa VBS ili kada su prolazili kroz minska polja, dok nije poznat broj osoba koje su se predale vojnicima VBS. Nisu znali da li su ovi posljednji još uvijek u životu, niti gdje su zatočeni. Takođe, je izvjestan broj ljudi izvršio samoubistvo. Njihovi iskazni navode na grubu procjenu da je nestalo između 4.000 i 7.000 muškaraca i dječaka.

388. Od 17. jula VBS i dalje ne poštuje postignute dogovore koji se odnose na Srebrenicu, a na čije provođenje se Mladić obavezao u Beogradu prije dva dana. Specijalni predstavnik Generalnog sekretara obavijestio je Njujork toga dana da "status i lokacija nestalih lica i mogućih zarobljenika, naročito muškaraca određene starosti ostaje velika nepoznanica u našoj bazi podataka. Nepotvrđeni izvještaji pominju pritvore, smaknuća, silovanja mladih djevojaka i ostala zvjerstva. Kako VBS još ne dozvoljava širi pristup području, koristilo bi kada bi javnost i mediji nastavili poklanjati pažnju ovim pitanjima ili je čak i pojačali... Važno je da se ne dozvoli da opadne interes za ovo pitanje, jer bi se inače mnogo hiljada ljudi našlo u životnoj opasnosti."

389. Istoga dana, jedan je vojnik Holandskog bataljona tokom boravka u Zagrebu, po povratku sa teritorije pod kontrolom Srba iznio novinaru slijedeće citirane riječi: "sezona lova je u punom jeku... ne love se samo muškarci koji navodno pripadaju Bosanskoj vladi... već nisu pošteđene ni žene, čak ni trudnice, djeca i starci. Neki su pobijeni ili ranjeni, drugima su odsječene uši a nekoliko žena je silovano."³⁰ Ova priča je prodrila u javnost i telegramima je razaslata na sve strane. Otprilike

---

³⁰ Agence France Press, (AFP), Izvještaj od 17. jula 1995, *Dutch Algemeen Dagblad*.

u to vrijeme su i ljudi koji su preživjeli smaknuća počeli kazivati svoja svjedočanstva međunarodnim i lokalnim novinarima.

390. Ovo je natjeralo Sekretarijat da slijedećeg dana napiše Specijalnom predstavniku Generalnog sekretara: "Nema sumnje da ste već pročitali ili čuli opsežne izvještaje o zvjerstvima koja su počinili bosanski Srbi tokom nedavnog zauzimanja Srebrenice. Mada mnogi od ovih izvještaja potiču od izbjeglica, oni su brojni i dosljedni i mnogi međunarodni posmatrači, uključujući i UNHCR, im vjeruju. Međutim, nismo dobili nikakve informacije o ovome od UNPROFOR." Sekretarijat je urgirao da se Specijalni predstavnik Generalnog sekretara pobrine da UNPROFOR obavi razgovor sa osobljem Holandskog bataljona koje se tada već povuklo iz Srebrenice. U nastavku uputstva Specijalnom predstavniku Generalnog sekretara stoji: "to što nismo u mogućnosti a potkrijepimo (ili autoritativno opovrgnemo) ni jednu od skorašnjih tvrdnji, od kojih mnoge uključuju događaje za koje UNPROFOR u Potočarima nije mogao da ne zna, ovdje izaziva sve veću zabrinutost." Specijalni predstavnik Generalnog sekretara odgovara da su vojnici Holandskog bataljona koji su bili u Bratuncu, odmah po dolasku u Zagreb podnijeli izvještaj. No, dodao je da takvi izvještaji "nisu iz prve ruke otkrili nikakve dokaze o kršenju ljudskih prava."

H. Devetnaesti juli – Sporazum Mladića i Komandanta UNPROFOR

391. Na osnovu skorašnjeg sastanka sa predsjednikom Miloševićem i generalom Mladićem u Beogradu g. Akaši se nadao da će obojica možda smatrati za shodno da pokažu malo velikodušnosti. Zatražio je mišljenje od komandanta UNPROFOR koji je odgovorio da je "došao kraz održavanju mira", te da je politika sigurnih zona "očigledno propala". Po njegovom mišljenju ratovat će se još neko vrijeme, dok se ne postigne "ravnoteža" u osvojenim teritorijama i borbenim mogućnostima. On je smatrao da bi do ovakve ravnoteže moglo doći, jer vrijeme ne ide na ruku bosanskim Srbima, za koje je predvidio da će, kako vrijeme bude odmicalo, razmjerno slabiti. Upozorio je na to da će Srbi tražiti prekid vatre kojim bi "stavili pečat na svoja teritorijalna osvajanja."

392. Komandant UNPROFOR se sastao sa Mladićem 19. jula u restoranu "Jela" (u Han Pijesku izvan sarajeva na teritoriji pod kontrolom Srba). Tokom cijelog sastanka uspio je biti u vezi sa g. Bildtom koji je u Beogradu vodio paralelne pregovore sa predsjednikom Miloševićem. Komandant UNPROFOR je iznova naglasio Mladiću da je od suštinske važnosti da se Međunarodnom komitetu Crvenog krsta odmah dozvoli pristup zarobljenicima, te da se UNPROFOR i UNHCR mora ponovo omogućiti slobodno kretanje po enklavama. Natjerao je Mladića da opiše "ponašanje svojih trupa nakon pada Srebrenice". Mladić je dodao da je u noći 10.-11. jula značajan broj trupa Armije Republike Bosne i Hercegovine

probio liniju fronta na Tuzlanskom pravcu. Mladić je dalje rekao da je napravio koridor i dopustio da ove trupe u njega upadnu. Složio se da je došlo do izvjesnog "čarkanja" uz obostrane gubitke i da se desilo nekoliko "kobnih manjih incidenata". Zatim su komandant UNPROFOR i Mladić potpisali Sporazum koji omogućava slijedeće:

- da ICRC ima pristup svim "prihvatnim centrima" u kojima su zatočeni muškarci i dječaci Srebrenice, do sutradan;

- da se UNHCR i humanitarnim konvojima dozvoli ulazak u Srebrenicu;

- da se evakuiraju ranjenici iz Potočara i bolnice u Bratuncu;

- da se vrati oružje i oprema koje je VBS oduzela

Holandskom bataljonu;

- da se Holandski bataljon izmjesti iz Enklave, što bi započelo 21. jula poslije podne, nakon evakuacije preostalih žena, djece i staraca koji su željeli otići.

Nakon potpisivanja ovog sporazuma, Specijalni predstavnik Generalnog sekretara pisao je predsjedniku Miloševiću, podsjetivši ga da sporazum kojim se ICRC dozvoljava pristup Srebrenici još uvijek nije ispoštovan. Nakon toga je Specijalni predstavnik Generalnog sekretara, takođe, nazvao predsjednika Miloševića da bi to još jednom istakao.

393. Tokom ovog sastanka Mladić je pobjedonosno izjavio da je Žepa pala pred uznapredovanim srpskim snagama. Međutim, to nije bilo tačno, mada je situacija na terenu Žepe postala složena.

ISKAZ O VOJNIM DOGAĐANJIMA U SREBRENICI

1. novembar 2002.
(revizija)

Uvod

Budući da je Tužilaštvo nastavilo da vrši istragu o zločinima (za koje se tereti) vezanim za Srebrenicu 1995, potrebno je izvršiti reviziju i dopunu "Iskaza o vojnim događanjima u Srebrenici", kako bi se prikazale informacije prikupljene nakon objavljivanja prvobitnog Iskaza o vojnim događanjima u Srebrenici, 15. maja 2002.ⁱ

Zbog toga se objavljuje ovaj revidirani iskaz.ⁱⁱ

Za razliku od prvobitne verzije "Iskaza", koji je nastao isključivo za potrebe predmeta Tužilac protiv Radislava Krstića, ovo revidirano izdanje ima dva srodna cilja. Prvi cilj je da se ispituju informacije koje povezuju Vojsku Republike Srpske (VRS) sa mnoštvom zločina koji su se desili u kontekstu zauzimanja srebreničke "zaštićene zone" u julu 1995, a po kojima se tereti u optužnici Tužilaštva IT-02-60 PT (izmijenjenoj), u predmetu Tužilac protiv Vidoja Blagojevića, Dragana Obrenovića, Dragana Jokića i Momira Nikolića. Drugi cilj je da se (u kontekstu) izlože relevantne informacije koje se odnose na žalbeni postupak Radislava Krstića (IT-98-33 A), koji je u toku.

Imajući na umu ova dva cilja, u ovom izdanju "Iskaza o vojnim događanjima u Srebrenici" korišteni su isti opšti format i analitički procesi kao i u originalnoj verziji. Međutim, u određenoj mjeri podešen je prema optuženima Blagojeviću, Obrenoviću, Jokiću i Nikoliću. Prema tome, dok je većina informacija možda ostala nepromijenjena, iskaz je sastavljen sa aspekta nivoa komande brigade nasuprot komandnom nivou korpusa. S tim u vezi, ovaj iskaz treba čitati zajedno sa "Izveštajem o komandnoj odgovornosti u brigadi VRS"ⁱⁱⁱ, koji definiše zadatke i dužnosti brigade VRS i odgovarajućeg štaba brigade.

ⁱ Priložen kao dokazni predmet optužbe 403 u predmetu Tužilac protiv Radislava Krstića.

ⁱⁱ IT-02-60 PT Statusna konferencija od 19. jula 2002.

ⁱⁱⁱ Izveštaj o komandnoj odgovornosti u brigadi VRS; od 31. oktobra 2002. 0113-4290-0113-4427/hh,na,ak

U pogledu drugog cilja, u ovom izdanju "Iskaza" detaljno je prikazan i analiziran relevantni materijal koji određuje tačan vremenski period tokom kojeg je generalmajor Radislav Krstić preuzeo komandu i počeo komandovati Drinskim korpusom. To je u neposrednoj vezi sa njegovim ovlaštenjima i odgovornostima kao "komandanta korpusa" u odnosu na krivična djela kojima se tereti i predmet je žalbenog postupka. Štaviše, kao starješine potčinjene generalmajoru Krstiću, svi ovdje optuženi, Blagojević, Obrenović, Jokić i Nikolić, u vrijeme kada su počinjeni zločini, bili su u neposrednoj ili posrednoj vezi sa generalmajorom Krstićem i komandom Drinskog korpusa. Obzirom na liniju komandovanja i probleme koji su iz toga proizašli tokom počinjenja zločina, u ovoj verziji iskaza određena je i veza između optuženih i komandanta Drinskog korpusa, njegovog štaba i Glavnog štaba VRS.

Da bi se ciljevi ovog izvještaja postigli na najdjelotvorniji mogući način, on je podijeljen na trinaest poglavlja, koja se međusobno nadopunjavaju.

Prvo poglavlje sastoji se od sažetog istorijskog pregleda razvoja Drinskog korpusa VRS od njegovog stvaranja 1. novembra 1992. godine i njegovih aktivnosti u vezi sa "zaštićenim zonama" UN. On takođe služi da se utvrdi istorijska veza koju su razni optuženi imali s tim područjem i događajima. Kao što je ranije rečeno, ovaj pregled nije predviđen kao konačan prikaz događaja od 1992. do 1995. godine, već je ograničen na informacije neophodne da bi se događaji koji se opisuju u narednim poglavljima stavili u kontekst. Zbog toga se mnogi detalji bitaka između Srba i Muslimana u ovom području ne navode. Iz istog razloga, ovaj pregled ne bavi se istorijom angažovanja raznih jedinica UN koje su djelovale u "zaštićenim zonama", niti politikom Ujedinjenih nacija prilikom stvaranja srebreničke "zaštićene zone" ili upravljanja njome. Detaljni istorijski prikazi sukoba i politike koja je sprovedena u vezi sa Srebrenicom mogu se naći u raznim javnim izvještajima, knjigama i dokumentima.

Drugo poglavlje sastoji se od opisa različitih jedinica i ličnosti, koje su od suštinskog značaja za krivična djela kojima se tereti. Zajedno sa Izvještajem o komandnoj odgovornosti u brigadi VRS, ono definiše pravne, funkcionalne i lične veze unutar Vojske RS i linije komandovanja. Ono nadalje definira pravnu i funkcionalnu vezu između Vojske RS i policije RS prilikom izvođenja vojnih operacija.

Treće poglavlje detaljno opisuje operaciju VRS protiv srebreničke "zaštićene zone" UN. U ovom poglavlju razmatrani su relevantni operativni planovi i naređenja VRS, kao i sam napad (zaključno sa zauzimanjem grada Srebrenice). Pored toga, opisane su aktivnosti Muslimana u vezi sa zauzimanjem Srebrenice. To uključuje odluku da većina muškaraca Muslimana pokuša pobjeći prema "prijateljskoj" teritoriji (navodi se kao "kolona"), a da ostali potraže zaštitu UN u Potočarima.

Četvrto poglavlje je naslovljeno "Sastanci i odluke". Ovaj dio odnosi se na niz sastanaka koji su održani u hotelu "Fontana" između

komandanata VRS, civilnih vlasti bosanskih Srba, Holandskog bataljona UNPROFOR i na brzinu izabranih muslimanskih civilnih predstavnika. Ovi sastanci održani su uveče 11. jula 1995. godine i ujutro 12. jula 1995. godine. Ono što se desilo na ovim sastancima je značajno (posebno za iseljavanje Muslimana iz "zaštićene zone") i predstavljalo je pripremu za krivična djela koja su uslijedila nakon zauzimanja srebreničke "zaštićene zone" od strane VRS.

Peto poglavlje bavi se prvim nizom krivičnih djela kojima se tereti, i to onih koja se odnose na područje Potočara i iseljavanje Muslimana iz bivše enklave. U njemu se ispituje i konkretna uloga Glavnog štaba VRS, komande i štaba Drinskog korpusa, kao i potčinjenih jedinica u ovom procesu.

Šesto poglavlje se bavi nizom zločina kojima se tereti, a koji se odnose na okupljanje, zatočenje i, u određenim slučajevima, pogubljenje muškaraca Muslimana iz kolone koji su zarobljeni ili su se predali. U vezi s ovim je i zatočenje muškaraca Muslimana koji su odvojeni u Potočarima. Prilikom rekonstruisanja ovih događaja, ispitana je konkretna veza između mjesta zločina i vojnih jedinica potčinjenih Drinskom korpusu, a posebno je obrađena 1. bratunačka laka pješadijska brigada. Ovo poglavlje je znatno izmijenjeno u odnosu na prvobitnu verziju, djelimično zbog toga što je Tužilaštvo od juna 2002. pribavilo dosta novih informacija. Zbog toga su aktivnosti i saznanja Specijalnih snaga policije MUP (Ministarstva unutrašnjih poslova) RS i njihova veza sa lokalnim snagama VRS u ovom području je mnogo detaljnije opisani nego što je to bilo moguće u prvobitnoj verziji "Iskaza". Šesto poglavlje je dalje podijeljeno na osnovu poznatih mjesta zločina, a ne nužno po hronološkom redu. Tamo gdje je to bilo potrebno, navedeni su i relevantni iskazi svjedoka i preživjelih (kako su navedeni u sudskim svjedočenjima ili izjavama), kako bi se svaki događaj stavio u potreban kontekst.

U sedmom poglavlju detaljno se opisuje pet poznatih, po obimu velikih, organizovanih masovnih pogubljenja u zoni 1. zborničke pješadijske brigade koja su započeta 14. jula 1995. godine, a završena 18. jula 1995. godine. Ona se kolektivno navode kao: (1) pogubljenja kod Orahovca; (2) pogubljenja kod brane u Petkovcima; (3) pogubljenja na vojnoj ekonomiji Branjevo; (4) pogubljenja u Domu kulture u Pilici i (5) pogubljenja u Kozluku. Kao i u petom i šestom poglavlju, ispitana je konkretna veza između mjesta zločina i vojnih jedinica, a posebno u vezi sa 1. zborničkom pješadijskom brigadom. Tamo gdje je to bilo potrebno, navedene su i izjave svjedoka ili preživjelih (koje su dali pred sudom).

Osmo poglavlje obuhvata jedan određeni aspekt krivičnih djela – informacije koje se odnose na muškarce bosanske Muslimane za koje se zna da su bili u zatočeništvu Drinskog korpusa VRS (naročito 1. zborničke pješadijske brigade i 1. bratunačke lake pješadijske brigade), a koji se sada vode kao nestali. Mnogi od ovih slučajeva zasnivaju se na zabilješkama sa

ispitivanja zarobljenih vojnika bosanskih Muslimana na terenu i, u jednom specifičnom slučaju, na zvaničnim izjavama svjedoka koje su uzete od četvorice bosanskih Muslimana i koje su korištene u sudskom postupku protiv dvojice vojnika VRS (optuženih za pomaganje neprijatelju).

U devetom poglavlju prekida se opšti hronološki slijed događaja i razmatraju dva pitanja koja se tiču generalmajora Krstića. Prvo je pitanje uloge koju je generalmajor Radislav Krstić imao na osnovu svog položaja i funkcija načelnika štaba Drinskog korpusa, a drugo, njegove uloge i funkcija kao komandanta Drinskog korpusa. Pri proučavanju drugog pitanja, razmotren je vremenski okvir i okolnosti u kojima je on postao komandant Drinskog korpusa.

U desetom poglavlju ispituje se šira uloga koju su imali komanda i štab Drinskog korpusa u vezi sa zločinima koji su počinjeni u zoni 1. zborničke pješadijske brigade (a koji su detaljno opisani u sedmom poglavlju). Detaljnim opisivanjem konkretnih uloga koje su imali glavni štapski zamjenici i pomoćnici generalmajora Krstića, u ovom poglavlju je prikazan široki obim obaviještenosti i učešća komande Drinskog korpusa u ovom procesu.

Jedanaesto poglavlje se bavi operacijama VRS na prikrivanju posljedica krivičnih djela pokretanjem velike kampanje tajnog ekshumiranja i ponovnog pokapanja posmrtnih ostataka muškaraca bosanskih Muslimana koje je pogubio VRS. U ovom poglavlju se razmatraju samo vojne aktivnosti. Kao i u prethodnom "Iskazu", obiman broj sudsko-medicinskih i kriminalističko-tehničkih dokaza koje je prikupio tim istražitelja u vezi sa ovim pitanjem nije predmet ovog izvještaja i obrađen je drugdje.

U dvanaestom poglavlju razmatra se uloga Glavnog štaba VRS u krivičnim djelima kojima se tereti. Iako je jasno da je taj komandni nivo nadređen nivou kojem je komandovao generalmajor Radislav Krstić, uloga Glavnog štaba važna je da bi se razumjelo kako je sveukupni plan izvršen preko komandanta i štaba Drinskog korpusa i kako su na tome bile angažovane jedinice i pripadnici 1. zborničke pješadijske brigade i 1. bratunačke lake pješadijske brigade.

Posljednje poglavlje (trinaesto poglavlje) bavi se opštim zaključcima, koje podnosim kao rezultat moje analize. Ovi zaključci ograničeni su na vojne aspekte ovog izvještaja, a posebno u vezi sa obaviještenošću ili učešćem optuženih unutar jedinica kojima su komandovali (ili u kojima su služili) i povezanosti pojedinih jedinica sa zločinima za koje se terete.

U nastojanju da se ostvare navedeni ciljevi ovog izvještaja, osnovne činjenice vezane za vojna pitanja obrađene su detaljno (ponekad i uz ponavljanje). Dva su razloga za ovaj pristup. Kao prvo, u mnogim slučajevima ove činjenice ukazuju na to da je neka jedinica (ili jedinice) bila na određenom mjestu i povezuju je sa krivičnim djelima kojima se tereti. Drugo, te iste činjenice imaju svrhu da rasvijetle pitanje rukovođenja,

komandovanja i obaviještenosti svakog od optuženih. Kao takve, obrađuju se u svim relevantnim aspektima u pojedinačnim poglavljima.

Osim toga, u nastojanju da zadržim i jasnoću i tehničku preciznost u metodi analize, pokušao sam da uvrstim što je moguće više materijala iz prvobitne verzije ovog izvještaja, čak i u slučajevima gdje se taj materijal ne odnosi direktno na optužene u ovom predmetu.

Na isti način sam nastavio da se oslanjam prvenstveno na analitički pristup dokumentima i uvrstio sam jedino svjedočenja i izjave svjedoka (uključujući i osumnjičene) onoliko koliko je bilo potrebno da se događaji i zapažanja uvrste u vojni kontekst. Osim toga, to što jesam ili nisam uvrstio svjedočenja (ili izjave) svjedoka u ovaj iskaz, ne treba shvatiti kao moju "ličnu procjenu" ili analitički sud o tačnosti, pouzdanosti ili iskrenosti bilo kojeg svjedoka ili svjedočenja.

Što se tiče istrage, koja je u toku i kontinuiranog procesa analize materijala, naveo sam nekoliko zbirki dokumenata i drugog materijala, koji je Tužilaštvo tek nedavno pribavilo i koji se još uvijek popisuju, prevode i analiziraju. To se posebno odnosi na materijal pribavljen u junu 2002. u MUP RS, zatim materijal pribavljen iz 2. korpusa Vojske Federacije (bivšeg 2. korpusa ABiH) i razne presretnute razgovore bivšeg 2. korpusa ABiH, na taktičkom nivou. Premda sam se potrudio da uvrstim dokumente iz MUP RS i 2. korpusa ABiH, obrada ovog materijala i dalje traje. Možda će biti neophodno da se ovaj relevantan materijal iz ovih zbirki uvrsti u buduću proširenu verziju ovog iskaza. Iz istog razloga, ovaj put nisam uvrstio u ovu analizu presretnute "taktičke" razgovore 2. korpusa ABiH, prvenstveno zbog toga što se istragom tek treba utvrditi pod kakvim okolnostima je sakupljen i čuvan taj materijal. Ukoliko se taj materijal pokaže autentičan i relevantan, i on može biti uvršten u slijedeću proširenu verziju.

Konačno, kao što je već rečeno, predviđeno je da se ovaj iskaz čita zajedno sa Izvještajem o komandnoj odgovornosti u brigadi VRS. U tom izvještaju utvrđena su konkretna ovlaštenja i odgovornosti komande brigade VRS, te štaba brigade, a detaljno su navedene i mjerodavne zakonske i regulatorne osnove na kojima djeluje komanda brigada VRS. Preporučujem i da se pročita *Izvještaj o komandnoj odgovornosti u korpusu VRS*^{IV} koji je ranije objavljen. Ovi izvještaji zajedno sa revidiranim "Iskazom o vojnim događanjima u Srebrenici" predstavljaju osnovu vojne komande VRS i njihovu vezu sa zločinima po kojima se terete.

Ovaj izvještaj i zaključke iznesene u njemu zasnovao sam na opsežnoj analizi dokumenata, izjava, priručnika i drugog relevantnog materijala kojim Tužilaštvo za sada raspolaže. I izvještaj i zaključci odražavaju moje poznavanje i razumijevanje ovog materijala, kao i strukture, organizacije i uloge korpusa VRS u Vojsci Republike Srpske,

---

^{IV} Priložen kao dokazni predmet optužbe 401 u predmetu Tužilac protiv Radislava Krstića.

onako kako je definisana mjerodavnim zakonima i vojnim propisima RS koji su bili na snazi tokom sukoba u Bosni i Hercegovini.

Reference i analitičke ocjene označene su na odgovarajući način.

(potpis)

Richard J. Butler

Iskaz o vojnim događanjima u Srebrenici

(revizija)

Operacija "Krivaja 95"

Sažetak

1. Drinski korpus je formiran 1. novembra 1992. godine kao posljednji od šest korpusnih formacija Vojske Republike Srpske (VRS). Štab drinskog korpusa smješten je u Vlasenici. Prije toga, područjem istočne Bosne su upravljali dijelovi teritorijalne odbrane bosanskih Srba (TO), opštinske i kasnije jedinice VRS i komande koje su nastojale da prošire kontrolu bosanskih Srba nad tom teritorijom nasuprot snaga otpora bosanskih Muslimana, koje su ubrzano organizovane. U vezi s tim, dvije značajnije jedinice koje su kasnije odigrale ulogu prilikom zauzimanja Srebrenice od strane VRS 1995. godine bile su Zvornička pješadijska brigada i Bratunačka laka pješadijska brigada.

2. Od samog početka zauzimanja opština Zvornik i Bratunac od strane bosanskih Srba (april 1992.), Dragan Obrenović, Momir Nikolić i Vidoje Blagojević su na neki način bili uključeni, bilo kao pripadnici bivše JNA, Teritorijalne odbrane bosanskih Srba ili tek osnovane VRS. U novembru 1992, ubrzo nakon osnivanja Drinskog korpusa, VRS je pokrenula kampanju protjerivanja stanovništva bosanskih Muslimana iz Podrinja, uključujući područje Birača, Žepe i Goražda.

3. U aprilu 1993. godine, Savjet bezbjednosti Ujedinjenih nacija (rezolucije 819 i 824) uspostavio je tri "zaštićene zone" u zoni Drinskog korpusa. Ove "zaštićene zone" okruživale su enklave Srebrenicu, Žepu i Goražde sa većinskim muslimanskim stanovništvom. Uspostavljanjem "zaštićenih zona" od strane Savjeta bezbjednosti UN, linije vojnih sukoba oko Srebrenice su se stabilizovale. Ali usprkos prisustvu mirovnih snaga UN, nastavljene su aktivnosti naoružanih vojnih jedinica bosanskih Muslimana unutar srebreničke enklave, što je primoralo VRS da održava odbrambenu liniju nasuprot granice "zaštićene zone".

4. Početkom 1995. godine, rukovodstvo Republike Srpske preduzelo je aktivnosti s ciljem da "istočne" enklave (uključujući Srebrenicu) učini neodrživima. Dio ovih aktivnosti bilo je ograničavanje količine goriva i namirnica potrebnih za snabdijevanje lokalnog stanovništva ili snaga UN u

enklavama. Drugi dio ovih aktivnosti bilo je smanjivanje veličine enklava. Manje vojne operacije Drinskog korpusa u maju i junu 1995. godine (duž južne granice srebreničke "zaštićene zone") pripremile su teren za veliku vojnu operaciju sa šifrovanim nazivom "Krivaja-95".

5. Operacija "Krivaja-95" predstavljala je plan VRS da se smanji površina srebreničke enklave i da se ona izoluje od obližnje muslimanske enklave Žepe. Ovaj plan su pripremile i u najvećem dijelu provele komanda, štab i potčinjene jedinice Drinskog korpusa VRS. U vrijeme kada je operacija počela, komandant Drinskog korpusa bio je generalmajor Milenko Živanović. Njegov načelnik štaba i zamjenik bio je generalmajor Radislav Krstić. Prva zbornička pješadijska brigada, pod komandom potpukovnika Vinka Pandurevića, i 1. bratunačka laka pješadijska brigada, pod komandom pukovnika Vidoja Blagojevića, bile su predviđene da odigraju značajnu ulogu u ovoj operaciji.

6. Napad na enklavu počeo je 6. jula 1995. godine. Uslijed uspješnog napredovanja Drinskog korpusa protiv muslimanske vojske i snaga UN (Holandskog bataljona), 9. jula 1995. godine proširen je obim operacije, tako da je ona uključila i "oslobađanje" grada Srebrenice. Ovo je uspješno ostvareno do kasnog popodneva 11. jula 1995. godine.

7. Muslimani iz zauzete enklave su postupili na dva načina. Počevši od večeri 10. jula 1995. godine, između 10.000 i 15.000 Muslimana, većinom muškaraca, počelo se okupljati u sjeverozapadnom uglu enklave, između sela Šušnjari i Jagličići. Odatle su formirali jednu dugu kolonu i započeli marš prema teritoriji pod muslimanskom kontrolom u smjeru Tuzle. Druga, veća grupa, uglavnom starijih muškaraca, žena i djece, počela se okupljati pred bazom Holandskog bataljona UN u Potočarima.

8. Nakon što je VRS zauzeo Srebrenicu, u hotelu "Fontana" u Bratuncu održana su tri sastanka. Dva sastanka održana su naveče 11. jula 1995. godine, a treći ujutro 12. jula 1995. godine. Na ovim sastancima, komandant VRS, generalpukovnik Ratko Mladić, diktirao je komandantu Holandskog bataljona UN, a kasnije i na brzinu okupljenim muslimanskim civilnim predstavnicima, planirane uslove za odvoženje Muslimana iz bivše enklave i za predaju muslimanskih vojnih jedinica. Sa generalpukovnikom Mladićem na ovim sastancima bio je generalmajor Krstić. Prisutan je bio i pomoćnik komandanta za obavještajno-bezbjednosne poslove 1. bratunačke lake pješadijske brigade, kapetan 1. klase Momir Nikolić.

9. U svojstvu načelnika štaba Drinskog korpusa, generalmajor Krstić je imao značajnu ulogu u planiranju i provođenju prevoza Muslimana iz područja Potočara. U Potočarima je viđen i 12. i 13. jula 1995. godine. Dok su muslimanske žene, djeca i neki stariji muškarci prevoženi, većina muškaraca Muslimana fizički je odvajana i kasnije prebačena u zatočeničke objekte u Bratuncu i oko njega. Prva bratunačka laka pješadijska brigada je bila intenzivno angažovana u ovom procesu, uključujući i fizičko prisustvo kapetana 1. klase, Nikolića.

10. Istovremeno, Drinski korpus se uključio i u proces okupljanja vojnih jedinica za slijedeću operaciju VRS protiv muslimanske enklave oko Žepe. Ove pripreme su otežane zbog obima i intenziteta sukoba do kojih je došlo kada su jedinice vojske i policije RS (koje su djelovale pod vojnom kontrolom) pokušale da spriječe muslimansku kolonu u bijegu. Dana 13. jula, ove jedinice zarobile su nekoliko hiljada muškaraca Muslimana iz kolone (ili su im se oni predali). U mnogim slučajevima, ovi muškarci Muslimani su prebačeni u zatočeničke objekte u kojima su već bili muškarci iz Potočara. Kada su se ovi objekti popunili, muškarci Muslimani su zatočeni u autobusima i kamionima u kojima su dovezeni.

11. Popodne i u ranim večernjim satima 13. jula 1995. godine, desila su se tri značajna događaja. Prvo su stotine muškaraca Muslimana iz kolone okupljene i prevezene na dvije različite lokacije. Jedna od ovih lokacija je dolina Cerske, a druga skladište u Kravici. Dolina Cerske bila je u zoni ili 1. miličke lake pješadijske brigade ili 1. vlaseničke pješadijske brigade. Skladište u Kravici je bilo u zoni 1. bratunačke lake pješadijske brigade. Sve tri jedinice potčinjene su Drinskom korpusu VRS. Nakon što su muškarci Muslimani okupljeni na ovim lokacijama, pogubljeni su.

12. Drugi značajan događaj je to što je generalmajor Radislav Krstić postao komandant Drinskog korpusa VRS. Lično je potpisao jedno naređenje Drinskog korpusa, kojim naređuje trima potčinjenim jedinicama da započnu operacije pretraživanja po bivšoj srebreničkoj enklavi. U ovom naređenju, on je naveden kao komandant Drinskog korpusa. Dodatne informacije otkrivaju da je (iz trenutno nepoznatih razloga) bivši komandant Drinskog korpusa, generalmajor Milenko Živanović, smijenjen i raspoređen (stavljen na raspolaganje) u Glavni štab. Ovu promjenu komande ozvaničio je 14. jula 1995. godine predsjednik Republike Srpske.

13. Treći značajan događaj je to što su tokom večeri 13. jula 1995. godine, autobusi i kamioni započeli proces prebacivanja muškaraca Muslimana (odvojenih u Potočarima i zarobljenih iz kolone) iz područja Bratunca u zatočeničke objekte u zoni 1. zvrničke pješadijske brigade. Do sredine popodneva 14. jula 1995. godine, nekoliko hiljada muškaraca Muslimana već je bilo zatočeno u grbavačkoj školi u Orahovcu, novoj petkovačkoj školi (u Petkovicima), piličkoj školi u Kuli, Domu kulture u Pilici i možda u školi u Ročeviću. U vrijeme dok se ovo dešavalo, major Dragan Obrenović je bio načelnik štaba 1. zvrničke pješadijske brigade. Osim toga, obzirom na neprestano odsustvo komandanta brigade, on je istovremeno bio zamjenik komandanta brigade. Major Dragan Jokić, oficir inženjerac 1. zvrničke brigade je takođe prisutan u svojstvu operativnog dežurnog oficira u danima 14. na 15. juli 1995.

14. U popodnevnim satima 14. jula 1995. godine, izvršeno je prvo od pet masovnih pogubljenja. U jednom sistematskom procesu, muškarce Muslimane su odvodili iz škole, prebacivali na obližnje stratište i pogubljivali pripadnici 4. pješadijskog bataljona 1. zvrničke pješadijske

brigade. Inženjerska oprema inženjerske čete Zvorničke brigade korištena je za pokapanje mrtvih. Ovaj proces je nastavljen nakon što je pao mrak 14. jula 1995. godine.

15. Ubrzo nakon što su završena ubistva u Orahovcu, muškarci Muslimani su sistematski odvedeni iz škole u Petkovicima, prebačeni do obilježne petkovačke brane i pogubljeni. Ovaj proces je okončan u zoru 15. jula 1995. godine. Mašine za zemljane radove pod kontrolom inženjerske čete Zvorničke brigade korištene su za pokapanje mrtvih.

16. Dok su se odvijala ova prva dva masovna pogubljenja, čelo muslimanske kolone naišlo je na snage Zvorničke brigade, koje su pokušavale da ih uhvate u zasjedu. U konfuoznim borbama koje su uslijedile, snage Zvorničke brigade su potisnute i muslimanska kolona počela je da opkoljava pozadinu tri bataljona Zvorničke brigade.

17. Zbog ovog opasnog razvoja vojnih događaja u zoni Zvorničke brigade, snage poslane u blizinu Žepe (pod komandom potpukovnika Vinka Pandurevića) brzo su se vratile u područje Zvornika. Sve rezervne snage Zvorničke brigade takođe su angažovane u bici, i to u tolikoj mjeri da je po svemu sudeći proces pogubljenja dogođen. S ciljem nastavljanja procesa, pukovnik Ljubo Beara iz Uprave za bezbjednost Glavnog štaba nazvao je generalmajora Krstića i tražio da se pošalju dodatne snage. U razgovoru sa generalmajorom Krstićem napominje da "ima da razdjeli još 3.500 paketa".

18. Takođe 15. jula 1995. godine, po povratku u zonu svoje brigade, potpukovnik Pandurević brzo je procijenio situaciju i poslao vanredni borbeni izvještaj komandi Drinskog korpusa. U ovom izvještaju napominje da je pored borbenih dejstava, dodatno opterećenje brigadi "veliki broj zarobljenika razmeštenih po školama u zoni brigade, kao i obaveze obezbeđenja i asanacije terena" (pokapanja tijela). Dalje napominje da će, ako "niko" ne preuzme odgovornost, biti prisiljen da pusti zatočenike.

19. Najkasnije do jutra 16. jula 1995. godine, usprkos nastavljenim borbama u zoni Zvorničke brigade, ponovo otpočinju aktivnosti u vezi sa masovnim pogubljenjima. U jednom sistematskom procesu (ponovo), muškarci Muslimani prebačeni su iz piličke škole na vojnu ekonomiju Branjevo, gdje su pogubljeni. U ovom slučaju, vojnici koji su izvršili pogubljenja bili su iz 10. diverzantskog odreda i jedne jedinice poslane iz Bratunačke brigade. Kasnije tog dana, na tom mjestu su pogubljeni muškarci Muslimani zatočeni u piličkom Domu kulture. U Kozluku su takođe ubijeni muškarci Muslimani sa nepoznatog mjesta. Inženjerska oprema inženjerske čete Zvorničke brigade korištena je za pokapanje tijela 16. i 17. jula 1995. godine.

20. Potpukovnik Vujadin Popović pomoćnik komandanta Drinskog korpusa za bezbjednost, nadgledao je 16. jula 1995. godine proces pogubljenja. On je bio angažovan na obezbjeđivanju goriva za nastavak "posla". Pored toga, po završetku posla, podnio je izvještaj preko komande Drinskog korpusa. Iz Drinskog korpusa je bio angažovan

i pukovnik Slobodan Cerović, pomoćnik komandanta za moral, pravne i vjerske poslove. Zabilježeno je da je ujutro 16. jula 1995. godine rekao pukovniku Beari da ima "instrukcije odozgo" i da se na zatočenicima treba izvršiti "trijaž".

21. Do 18. jula 1995. godine, završena su i glavna "masovna pogubljenja" i aktivnosti pokapanja s njima u vezi. Uz to su komandi Drinskog korpusa ponovo poslani detaljni izvještaji. U jednom takvom izvještaju, komandant Zvorničke brigade Vinko Pandurević je otvoreno postavio pitanje razboritosti odluke da se 3.000 vojnosposobnih "Turaka" smjesti u škole u njegovoj zoni.

22. Uprkos značajnim borbenim dejstvima koja su se odvijala tokom ovog perioda, komanda Drinskog korpusa, kao i 1. zvornička pješadijska brigada i 1. bratunačka laka pješadijska brigada, održavali su u potpunosti funkcionirajući sistem neposrednog rukovođenja i komandovanja nad aktivnostima potčinjenih jedinica. Komandant Drinskog korpusa se redovno obavještavao, bilo lično bilo putem nadzora aktivnosti štaba Drinskog korpusa, o krivičnim djelima koja su činile jedinice i vojnici pod njegovom komandom. On je tu mogućnost da se obavijesti aktivno i koristio. Analiza presretnutih vojnih razgovora i zarobljene vojne prepiske VRS pokazuje da su generalmajor Radislav Krstić kao i članovi štaba Drinskog korpusa, 1. zvorničke pješadijske brigade i 1. bratunačke lake pješadijske brigade, znali za krivična djela kojima se tereti i imali ulogu u njima.

23. Poslije 18. jula 1995. godine, u zoni Zvorničke brigade vršena su dodatna pogubljenja manjeg obima. Uglavnom se radilo o zarobljavanju i vansudskom pogubljenju muškaraca Muslimana iz kolone, koji su tada bili u klopki u zoni Zvorničke brigade. Međutim, u jednom slučaju se radilo o pogubljenju četiri muškarca Muslimana, koji su izgleda preživjeli jedno od većih masovnih pogubljenja (na vojnoj ekonomiji Branjevo).

24. Što se tiče procesa prikrivanja masovnih pogubljenja i ponovnog pokapanja tijela, raspoložive informacije govore da su i 1. zvornička pješadijska brigada i 1. bratunačka laka pješadijska brigada znale za ovu aktivnost i u njoj učestvovale. Potrebna sredstva su obezbijedena preko Drinskog korpusa i Glavnog štaba VRS.

25. Na kraju, nakon što su izvršena krivična djela (kojim se terete), komanda Drinskog korpusa VRS i komande 1. zvorničke pješadijske brigade i 1. bratunačke lake pješadijske brigade su stalno dobijale informacije koje su ukazivale na izvršenje ovih djela. Za sada nema nikakvih informacija da su pukovnik Blagojević i major Obrenović poduzeli bilo kakve mjere, koje su im bile na raspolaganju kao komandantu brigade odnosno zamjeniku komandanta brigade VRS (u to vrijeme), da bilo kog od svojih potčinjenih pozovu na odgovornost u skladu sa zakonima RS i/ili vojnim propisima VRS koji su u to vrijeme bili na snazi.

Iskaz o vojnim događanjima u Srebrenici (revizija) – operacija “Krivaja 95” –

POGLAVLJE JEDAN: istorijski kontekst

1.0 Drinski korpus je formiran 1. novembra 1992. godine kao posljednji od šest korpusnih formacija Vojske Republike Srpske¹ (u daljem tekstu VRS). Formiran je kao odgovor na narastajuću sigurnosnu prijetnju koju su u područjima zapadno od Drine predstavljala muslimanska uporišta u planinskim područjima Cerske, Srebrenice, Žepe, Goražda i udaljenijem području Višegrada.² Drinski korpus je organizovan kombinovanjem i povećavanjem postojećih jedinica iz već postojećih Istočnobosanskog i Sarajevsko-romanijskog korpusa.³ Štab Drinskog korpusa smješten je u Vlasenici. Pukovnik (kasnije generalmajor) Milenko Živanović naimenovan je za komandanta Drinskog korpusa.

1.1. Prije toga, područjem istočne Bosne su upravljali dijelovi teritorijalne odbrane bosanskih Srba (TO), opštinske i kasnije jedinice VRS i komande koje su nastojale da prošire kontrolu bosanskih Srba nad tom teritorijom nasuprot snaga otpora bosanskih Muslimana, koje su ubrzano organizovane. U vezi s tim, dvije značajnije jedinice koje su kasnije odigrale ulogu prilikom zauzimanja Srebrenice od strane VRS 1995. godine bile su Zvornička pješadijska brigada i Bratunačka laka pješadijska brigada.

A. Opština Zvornik i Zvornička pješadijska brigada

1.2 Zvornička pješadijska brigada (tadašnje) Srpske Republike Bosne i Hercegovine (SRBH) osnovana je 2. juna 1992. u sprskoj opštini Zvornik. Njen prvi komandant bio je bivši potpukovnik JNA, Vidoje Blagojević.⁴ Područje opštine Zvornik spadalo je konkretno u zonu tek osnovanog Istočno-bosanskog korpusa, sa štabom u Bijeljini.⁵ To predstavlja prvi pokušaj da se jedinice u ovoj opštini, sastavljene od ostatka JNA, jedinica teritorijalne odbrane (TO) bosanskih Srba i dobrovoljačkih (paravojnih) formacija koje su odigrale svoje uloge na području Zvornika još na samom početku sukoba, konsoliduju pod jedinstvenom vojnom komandom.

1.3 Što se tiče grada Zvornika, sukob je izbio u ranim večernjim satima 8. aprila 1992, kada su dijelovi 336. motorizovane brigade

JNA, Arkanova srpska dobrovoljačka garda (SDG) i lokalne jedinice TO, potpomognute SDS, preuzeli kontrolu nad gradom naseljenim pretežno Muslimanima. Ovom napadu je prethodio ultimatum dat nekoliko sati ranije predstavnicima zvorničkog SDA u Hotelu "Jezero" u Malom Zvorniku.⁶ Kao što se vidi iz poruke koju je predsjednik SDA, Izet Mehinagić, poslao generalmajoru Savi Jankoviću, komandantu 17. korpusa JNA i general-pukovniku Kukanjcu, komandantu 2. vojne oblasti, Arkan i lokalni funkcioneri SDS zahtijevali su predaju grada. Zabilježeno je i da je tom sastanku prisustvovao kapetan JNA, Dragan Obrenović, koji je u to vrijeme komandovao bataljonom 336. motorizovane brigade, razmještenom u Zvorniku i oko njega.⁷

1.4 Do 18. aprila 1992, 17. korpus JNA je radio isto što i 1. oklopni bataljon 336. motorizovane brigade i zvornički TO SRBiH, učestvujući u operacijama protiv muslimanskih linija odbrane uspostavljenih na uzvisinama Kula Grada iznad sela Divič.⁸ Istovremeno, lokalni opštinski čelnici SDS su dalje organizovali koordinaciju lokalne odbrane. Izgleda da usprkos tome što je štab TO bosanskih Srba na opštinskom nivou u Zvorniku postojao već 10. aprila 1992.⁹ (kojim je koordinirao major Marko Pavlović¹⁰, konkretna organizacija i sastav zvorničkog štaba TO nisu bili formalno utvrđeni do 19. aprila 1992.¹¹ Tada je Ljubomir Tašanović postavljen za komandanta štaba TO, a Momčilo Vasiljević je imenovan za zamjenika komandanta štaba TO. Pod okriljem opštinskog štaba TO bili su jedinice i pripadnici JNA¹² i brojne paavojne formacije uključujući jedinicu "Panteri"¹³, jedinica Igora Markovića poznata i kao Žučina specijalna jedinica dobrovoljaca iz Loznice (poznati pod imenom "Žute ose"),¹⁴ specijalna jedinica "Pivarski",¹⁵ grupa Beli orlovi,¹⁶ i Vukovi sa Drine.¹⁷

1.5 Uporedo sa najavljenim povlačenjem JNA iz Bosne 19. i 20. maja 1992. godine, došlo je do opšte reorganizacije privremene vlade opštine Zvornik i formiran je Ratni štab kao tijelo tog organa. Članovi Ratnog štaba su bili: Branko Grujić, Marko Pavlović, Dragan Obrenović, Miloš Pantelić i Stevan Ivanović.¹⁸ Kao što je precizno navedeno u ovom dokumentu, u to vrijeme Branko Grujić je bio predsjednik privremene vlade opštine Zvornik. Ostale važnije ličnosti u to vrijeme bili su Marko Pavlović, komandant štaba TO¹⁹, Dragan Obrenović, komandant 1. oklopnog bataljona 336. motorizovane brigade JNA²⁰, Miloš Pantelić, načelnik Stanice javne bezbjednosti u Zvorniku²¹ i Stevan Ivanović, sekretar Opštinskog sekretarijata za narodnu odbranu.²²

1.6 Odluka da se 2. juna 1992. godine vojne formacije u Zvorniku ujedine pod kontrolom vojske je na početku naišla na otpor lokalnih opštinskih vlasti (privremena vlada).²³ Ustvari, u pokušaju da direktno potkopa taj poduhvat, privremena vlada srpske opštine Zvornik je 16. jula 1992. godine objavila odluku kojom se formira jedinstvena vojno-teritorijalna komanda u opštini na čijem je čelu bio bivši komandant TO Zvornik, Marko Pavlović.²⁴ Mada nije posebno navedeno da TO preuzima

kontrolu nad samom Zvorničkom brigadom, ipak se pod komandom Marka Pavlovića našao nekoliko samostalnih formacija koje su tada djelovale u cijeloj Zvorničkoj opštini.²⁵

1.7 Bez obzira na otpor pružen na početku, vremenom je komanda Zvorničke brigade uspjela nadvladati uticaj privremene vlade i TO kad su u pitanju vojne operacije i aktivnosti vezane uz njih. Dana 22. juna 1992. privremena vlada daje odobrenje za upotrebu nafte i naftnih derivata vojsci i TO pod kontrolom komandanta Zvorničke brigade.²⁶ Od 29. juna 1992. vojne uniforme mogu izdavati samo lica koja imaju odobrenje od komandanta Zvorničke brigade.²⁷ Dana 6. jula 1992. komanda Zvorničke brigade je ovlaštena da utvrdi kriterijum za podjelu plata za mjesec juni pripadnicima vojske i policiji angažovanim na području srpske opštine Zvornik.²⁸ Ipak, sveukupna konsolidacija jedinica TO i Zvorničke pješadijske brigade odvijala se veoma sporo, djelimično zbog decentralizovane prirode strukture TO. Zbog toga su mnoge samostalne jedinice i sela imali ne samo svoje jedinice TO, nego i lokalne "Krizne štabove".²⁹ U isto vrijeme, loša disciplina i nedostatak vojno sposobnih starješina i komandira kočio je Zvorničku pješadijsku brigadu.³⁰ Konačno prisustvo brojnih preostalih bosanskih Muslimana u opštini Zvornik doprinijelo je opštoj nesigurnosti u regiji.³¹

1.8 Dalje razmatrajući haotičnu situaciju u opštini Zvornik u julu 1992, Uprava za obavještajno-bezbjednosne poslove Glavnog štaba Vojske SRBH zabilježila je sljedeće značajne probleme, naročito jedan sa paravojnom jedinicom Igora Markovića – Žute ose. Kako piše u izvještaju:

"-Na području Zvornika locirana paravojna jedinica jačine oko 170 ljudi pod komandom izvjesnog samozvanog majora Žučić, Vučković Vojina iz Umke kod Beograda. Ta paravojna jedinica je locirala jedno vrijeme na Crnom Vrh, i vojnički veoma značajnom objektu, te je Žučić pregovarao sa "Zelenim beretkama" da im proda taj objekat za 500.000 DM, kako bi "Zelene beretke" nesmetano mogle izbiti u rejon Zvornika. Dana 24.07.1992. godine lično je Vučković istjerao jednog ranijog borca koji je vožen na operaciju na VMA i oteo automobil "reno-5". Noću 25/26.07. njegova grupa je napala jedinicu Vojske SR BiH u Zvorniku s namjerom da opljačkaju veću količinu bakra."³²

1.9 Međutim, krajem ljeta 1992. vojska je napravila značajan napredak u ostvarivanju čvršće vojne kontrole. Prvo je u avgustu 1992. godine, komandanta Zvorničke pješadijske brigade, potpukovnika Vidoja Blagojevića, zamijenio potpukovnik Slobodan Vasilić.³³ Njega je zatim krajem septembra 1992. zamijenio major Dragan Petković (naveden po ličnom VES kao pješadijski oficir JNA).³⁴ Zatim, od 12. oktobra 1992. bivši kapetan JNA, Dragan Obrenović se navodi u dokumentima kao načelnik štaba Zvorničke brigade.³⁵

1.10 Do sredine oktobra 1992. značajnim borbenim operacijama je okupirana šira regija Kamenice u opštini Zvornik. U tim operacijama

30. oktobra ranjen je major Petković³⁶ Štaviše, to je zajedno sa gorućim problemima koji su se pojavljivali u drugim dijelovima Republike Srpske, pokazalo da Istočno-bosanski korpus ne može više adekvatno voditi borbene operacije na području koje se proteže od Birča do kritičkog posavinskog koridora.³⁷

B. Opština Bratunac i Bratunačka pješadijska brigada

1.11 Bratunačka laka pješadijska brigada je zvanično formirana kao samostalna jedinica 14. novembra 1992, dvije sedmice nakon formiranja Drinskog korpusa VRS. Potpukovnik bivše JNA, Borivoje Tešić, postavljen je za prvog komandanta Bratunačke lake pješadijske brigade.³⁸ Skoro na isti način kao i Zvornička pješadijska brigada jedinica vodi porijeklo od raznih jedinica TO bosanskih Srba potpomognutih SDS, organizovanih u opštini početkom 1992.

1.12 Što se tiče bratunačke opštine u aprilu 1992, tamo nije bilo stalne kasarne JNA i ostaje pomalo nejasno iz dokumenata bivše JNA koji korpus 2. vojne oblasti je bio odgovoran za ovo područje. Moguće je da se to područje nalazilo pod širom kontrolom 17. korpusa JNA, međutim tokom cijelog aprila 1992, komanda 17. korpusa spominje samo jednom bratunačko-srebreničku situaciju, i to 18. aprila 1992. (dan nakon zauzimanja). S tim u vezi zabilježeno je da postoji "odsustvo jedinica korpusa u tom području" i da 17. korpus dobija informacije iz tog područja preko komande Operativne grupe "Drina".³⁹

1.13 Ipak, početkom aprila 1992, čelnici SDA i SDS iz Bratunca su zapazili da je vojna oprema JNA razmještena u srbijanskom gradu Ljubovija, preko puta Bratunca, s druge strane rijeke Drine.⁴⁰ To je dovelo do sastanka dvaju stranaka koji je održan 8. aprila 1992. Na tom sastanku SDS je iznijela zahtjev da se opština podijeli na srpsko i ne-srpsko područje i da se u Bratuncu osnuje srpska stanica javne bezbjednosti. Predstavnici SDA i SDS su došli do zaključka i postigli sporazum o ovim prijedlozima, s tim da se uključi posebna stavka da se nikakvim paravojnim formacijama ne dozvoljava pristup na to područje.⁴¹ Ovi zaključci su ponovljeni na sastanku opštinskog odbora SDS u Bratuncu, održanom 9. aprila 1992, kojim je predsjedavao Miroslav Deronjić.⁴²

1.14 Dana 12. aprila 1992. bratunački Krizni štab je izdao naredbu da TO i policija preuzimaju poslove odbrane u opštini. Takođe je navedeno da MUP i lokalne Stanice javne bezbjednosti preuzimaju sve poslove javne i državne bezbjednosti, a da će Krizni štab donositi sve odluke kad je u pitanju angažovanje TO.⁴³

1.15 Dana 17. aprila 1992, grad Bratunac su zauzeli lokalna TO i srpske paravojne formacije. Dana 19. aprila 1992, bratunački Krizni štab je donio odluku o razoružavanju građana koji posjeduju oružje na području opštine Bratunac. U odluci se kaže da su bratunačka SJB i TO

opštine Bratunac ovlaštene da razoružaju građane koji posjeduju oružje radi uspostave sigurnosti građana opštine Bratunac i da se naoružanje treba predati ovlaštenim licima SJB Bratunac i TO opštine Bratunac.⁴⁴

1.16 Uprkos činjenici da Muslimani nisu pružili nikakav otpor prilikom zauzimanja grada Bratunca, bilo je jasno da se lokalno bosansko muslimansko stanovništvo organizuje za pružanje otpora. Dana 20. aprila 1992. u Potočarima je postavljena prva zasjeda lokalnim Srbima i tada je poginulo šest Srba, a četvero ih je ranjeno.⁴⁵ Dana 7. na 8. maj 1992, snage bosanskih Muslimana su ponovo osvojile obližnji grad Srebrenica, ubivši tom prilikom nekoliko bosanskih Srba, uključujući navodno i Gorana Zekića, poslanika u Skupštini SR BiH.⁴⁶

1.17 S druge strane, nakon ovog privremenog neuspjeha, uslijedio je period pojačanih vojnih aktivnosti koje je vodio Krizni štab Bratunca i štab TO opštine Bratunac, oba pod vođstvom Miroslava Deronjića.⁴⁷ Ostali pripadnici štaba TO koji su se takođe nalazili u kriznom štabu su Dragoslav Tršić (načelnik štaba TO)⁴⁸, Dragiša Lončarević⁴⁹, Rade Sudar⁵⁰, Dr Veljko Mačević⁵¹, Jovan Živanović⁵² i Momir Nikolić.⁵³ Istovremeno se jedan broj srpskih dobrovoljaca i paravojnih jedinica navodno vratio u Bratunac. Konačno, do kraja maja 1992, platni spiskovi pokazuju da je broj pripadnika u lokalnim odjeljenjima jedinica TO u opštini Bratunac (u maju 1992.) iznosio preko 1200.⁵⁴

1.18 Usprkos brojnom stanju i vođstvu TO, bosanski Muslimani mještani koji su djelovali iz Srebrenice počeli su da izvode niz iznenadnih udara i napada, što je dovelo do značajnog broja žrtava sa srpske strane, naročito među seoskim ali i opštinskim komandantima odbrane.⁵⁵ Do kraja maja 1992, bosanski Muslimani su uspješno organizovali i izveli brojne zasjede.

1.19 Noseći se sa ovom složenom situacijom, Vojska SRBH je 19. maja 1992. prvo organizovala Birčansku pješadijsku brigadu pod komandom potpukovnika bivše JNA, Svetozara ANDRIĆA.⁵⁶ Štab te jedinice bio je u Šekovićima.⁵⁷ Situacija je u pogledu komandovanja bila neobična, jer se pokazalo da se zona u kojoj je brigada većim dijelom djelovala nalazila u zoni odgovornosti Sarajevsko-Romanijskog korpusa, a da je Birčanska pješadijska brigada bila potčinjena Istočno-bosanskom korpusu.⁵⁸ U vrijeme kada je formirana, Birčanska pješadijska brigada je bila odgovorna za opštine Zvornik, Kalesiju, Šekoviće, Vlasenicu i Bratunac (uključujući i novoformirane srpske opštine Milići i Skelani).⁵⁹ Međutim, kako je već ranije rečeno, početkom juna 1992. godine formirana je Zvornička pješadijska brigada kao zaseban subjekt u pogledu komandovanja.

1.20 Što se tiče bratunačke opštine, to područje je ostalo pod 1. birčanskom brigadom, a lokalne opštinske jedinice TO su organizovane u 5. pješadijski bataljon birčanske pješadijske brigade.⁶⁰ Platni spiskovi Vojne pošte br. 2465/5 (5. bratunački bataljon Birčanske brigade) za juli 1992. pokazuju ukupno brojno stanje jedinice od 2.687 pripadnika.⁶¹

1.21 Međutim, s vojne tačke gledišta, situacija u bratunačkoj opštini se pogoršala, jer je otpor mještana bosanskih Muslimana postajao sve uspješniji. Od početka juna pa sve do kraja oktobra 1992, borci bosanski Muslimani zauzeli su i popalili brojna srpska sela, a odbrambeni obruč vojske se postepeno smanjio i na područje samog grada Bratunca i većinskog srpskog sela Kravica.⁶²

C. Drinski korpus VRS i Direktiva operativni broj 4

1.22 U roku od mjesec dana od formiranja, Drinski korpus je suočen sa velikom krizom kada su muslimanske snage, djelujući iz Srebrenice, započele vojnu operaciju u dvije faze. Njihov prvi cilj bio je da se povežu sa drugom grupom muslimanskih snaga u Cerskoj, izolirajući time srpske snage u Bratuncu i Skelanima, i drugo, da zauzmu sami grad Bratunac. Kao odgovor na to, vojno i političko rukovodstvo VRS je dao dio Direktive operativni broj 4 (od 19. novembra 1992.) skovalo plan da zaštiti područje Podrinja koje je bilo od vitalnog značaja.⁶³ Drinski korpus je dobio sljedeća uputstva:

“Sa sadašnjih položaja, glavnim snagama krajnje uporno braniti Višegrad (brana), Zvornik i koridor, a ostalim snagama na širem prostoru Podrinja iznurivati neprijatelja. Nanositi mu što veće gubitke i prisiliti ga da sa muslimanskim stanovništvom napusti prostore Birača, Žeče i Goražda. Prethodno ponuditi razoružavanje borbeno sposobnih i naoružanih muškaraca. A ako ne pristaje – uništiti ih. U daljem deblokirati i osposobiti za saobraćaj komunikaciju: Milići – Konjević Polje – Zvornik i biti u gotovosti za intenzivnu borbu protiv ubačenih diverzantskih, terorističkih, iznenadnih zasjeda i paravojnih grupa. KM imati u Vlasenici, a IKM – po odluci komandanta korpusa.”⁶⁴

1.23 Usprkos ovoj direktivi, situacija u Drinskom korpusu je postala još složenija i najkasnije 7. decembra 1992. angažovane su dodatne jedinice izvan zone Drinskog korpusa u nastojanjima da se zaštite ključna područja i objekti da ne bi pali u ruke snagama bosanskih Muslimana.⁶⁵ Otprilike u to isto vrijeme, kapetan 1. klase (KIK) bivše JNA, Vinko Pandurević, postavljen je na mjesto komandanta Zvorničke pješadijske brigade.⁶⁶

D. Godina 1993. i uspostavljanje “zaštićenih zona”

1.24 Do januara 1993, bosanski Muslimani su vojnim operacijama uspješno izolovali područje Bratunca od ostatka Drinskog korpusa. Snage bosanskih Muslimana su to djelimično ostvarile zauzimanjem srpskog sela Kravica na pravoslavni Božić.⁶⁷ Kasnije tog mjeseca, situacija oko Bratunca je bila tako kritična da su jedinice Vojske Jugoslavije⁶⁸ (u daljem tekstu VJ) uvedene zapadno od Drine kako bi pomogle u odbrani grada i zaustavile veliku izbjegličku krizu u samoj Srbiji.⁶⁹

1.25 Kao odgovor, Glavni štab VRS (u daljem tekstu "Glavni štab") i Drinski korpus započeli su krajem januara 1993. godine veliku zimsku kontraofanzivu kako bi eliminisali muslimanska uporišta Cersku i Srebrenicu. Do marta su snage bosanskih Muslimana u Cerskoj potučene i hiljade izbjeglica bježalo je na jugoistok prema Srebrenici ili na zapad prema Tuzli. Snage bosanskih Srba nastavile su da napadaju tokom proljeća, i do početka aprila, snage VRS bile su na manje od dva kilometra od Srebrenice.

1.26 Uspjeh ovih operacija VRS bio je katalizator na rezoluciji 819 Savjeta bezbjednosti Ujedinjenih Nacija (1993.)⁷⁰, kojem je stvorena srebrenička "zaštićena zona". Ubrzo nakon toga, rezolucijom 824 (1993.)⁷¹ Žepa i Goražde (takođe unutar teritorije Drinskog korpusa) proglašene su "zaštićenim zonama".⁷²

E. Maj 1993. – decembar 1994.

1.27 Uspostavljanjem "zaštićenih zona", od strane Savjeta bezbjednosti, i naknadnim sporazumima od 8. maja 1993. godine, linije vojnog sukoba oko Srebrenice su se stabilizovale.⁷³ Međutim, uprkos odredbi o "zaštićenim zonama", od sredine 1993. do sredine 1995. godine, na granici enklave stalno je dolazilo do sukoba slabijeg intenziteta. Bez obzira na prisustvo mirovnih trupa UN, nastavljene su aktivnosti naoružanih vojnih jedinica Armije BiH unutar srebreničke enklave, što je primoralo VRS da održava odbrambenu liniju koja se protezala nasuprot označene granice enklave.

1.28 Kao i sve druge jedinice VRS, Drinski korpus imao je manjak ljudstva da bi pokrio front koji mu je dodijeljen. Korpus ne samo da je bio odgovoran za održavanje de facto "granice", odnosno linije sukoba od Tuzle do tačke odmah sjeverno od Sarajeva, već je bio odgovoran i za obezbjeđivanje linija oko enklava Srebrenice, Žepe i istočne strane Goražda.⁷⁴ Uslijed toga, korpus je prošao kroz nekoliko reorganizacija 1993. i 1994. godine. Nakon svega, samo održavanje odbrambene linije oko muslimanske enklave Srebrenice zahtijevalo je od Drinskog korpusa izdvajanje snaga jačine dvije pješadijske brigade i jednog samostalnog pješadijskog bataljona.⁷⁵ To su bile 1. bratunačka laka pješadijska brigada, 1. milička laka pješadijska brigada i samostalni bataljon Skelani.

1.29 Prva bratunačka brigada bila je odgovorna za sjevernu i istočnu granicu "zaštićene zone". Prva milička laka pješadijska brigada je bila odgovorna za održavanje zapadne granice, a južnu granicu je čuvao samostalni bataljon Skelani.⁷⁶ Ove snage su najvećim dijelom bile pod operativnom kontrolom Taktičke grupe 1 (TG-1), sa štabom u selu Pribićevac. TG-1 je bila pod komandom pukovnika Vukote Vukovića,⁷⁷ koji je takođe vršio dužnost oficira za vezu između Zaštitnih snaga Ujedinjenih nacija (u daljem tekstu UNPROFOR) i VRS. Ova grupacija snaga funkcionisala je početkom 1995. godine.

F. Stanje u Republici Srpskoj 1995. godine

1.30 Kako je proticao početak 1995. godine, politički i vojni čelnici u Republici Srpskoj (u daljem tekstu RS) započeli su nešto što se može opisati jedino kao objektivno suočavanje sa vlastitom budućnošću. Jasno je da je već marta 1995. godine zaživjelo shvatanje da RS mora ili vojno okončati sukob ili pripremiti teren do kraja godine za sporazumno rješenje, koje bi bilo povoljno za njih. Postojale su naznake da hrvatsko-muslimanski savez neće nastaviti da poštuje postojeći prekid vatre i da priprema niz velikih ofanziva protiv RS i njihovog susjeda, Republike Srpske Krajine (u daljem tekstu RSK). U skladu sa ovom ocjenom, Vrhovna komanda RS 8. marta 1995. godine izdala je direktivu br. 7.⁷⁸

1.31 U ovoj direktivi, Vrhovna komanda Oružanih snaga RS izložila je svoje viđenje strateških političkih, kao i vojnih ciljeva naroda koji su bili u savezu protiv RS. Nadalje je izložila četiri glavna prioriteta. Oružana snaga u narednom periodu: (1) odlučnim ofanzivnim i odbrambenim vojnim dejstvima nametnuti vojnu situaciju koju će međunarodna zajednica biti prisiljena da prizna; (2) popraviti operativno-strateški položaj VRS; (3) skratiti liniju fronta i stvoriti uslove za oživljavanje privrede RS vraćanjem kući dijela vojnih obveznika i (4) obezbijediti uslove državno-političkom rukovodstvu za vođenje mirovnih pregovora i ostvarivanje strateških ratnih ciljeva.⁷⁹

1.32 Dodatna upozorenja o opštoj prijetnji uslijedila su u aprilu 1995. godine, na 50. sjednici Narodne skupštine RS, kada je general Mladić navodno upozorio okupljene poslanike na značajne "hrvatsko-muslimanske" ofanzive koje će kasnije te godine biti usmjerene protiv RS i RSK.⁸⁰ Manje od tri sedmice kasnije, hrvatske vojne i policijske snage nanijele su veliki poraz vojnim snagama RSK ponovnim zauzimanjem dijela zapadne Slavonije pod srpskom okupacijom u operaciji "Bljesak".⁸¹

1.33 Pritisak na RS nastavljen je kasnije tokom proljeća, kada su, odgovarajući na vojna dejstva VRS unutar "zone isključenja" oko Sarajeva, avioni NATO bombardovali objekte VRS, a VRS uzvratio uzimanjem vojnika UNPROFOR za taoce. Nadalje, 16. juna 1995. godine, muslimanske snage su započele veliku ofanzivu sa ciljem razbijanja opsade Sarajeva. Usprkos punoj mobilizaciji i proglašenju stanja neposredne ratne opasnosti, ljudstvo i resursi VRS bili su opterećeni do maksimuma.⁸²

G. Srebrenička "zaštićena zona" – 1995.

1.34 Do početka januara, Vlada RS već je donijela odluku da izvrši pritisak na istočne "zaštićene zone". Dio tog pritiska bilo je ograničavanje kretanja snaga UN u istočnoj Bosni, posebno konvoja za opskrbljivanje tri "zaštićene zone".⁸³ Ograničenja goriva, municije i namirnica koje su se mogle slati snagama UN ozbiljno su narušila njihovu sposobnost da djelotvorno nadgledaju aktivnosti u "zaštićenoj zoni".

Istovremeno su muslimanske vojne snage u srebreničkoj "zaštićenoj zoni" takođe ograničavale kretanja snaga Holandskog bataljona, a posebno u području poznatom kao "trougao bandera".⁸⁴

1.35 Uporedo s tim, politički i vojni čelnici RS počeli su da traže značajno smanjenje teritorije enklava.

1.36 Prva naznaka došla je na prijemu organizovanom povodom proslave pravoslavne Nove godine u Bratuncu. Prisustvovali su vojni posmatrači UN iz Srebrenice, kao i novi komandant Holandskog bataljona UN, potpukovnik Kerremans. Na ovom sastanku, generalmajor Živanović ponudio je vojnim posmatračima UN mogućnost da "definišu" granicu enklave u saradnji sa njegovim predstavnicima. Generalmajor Živanović je nadalje pripisao sebi u zaslugu to što je UNPROFOR predata teritorija na području "Jadra" (Zeleni Jadar). Prema holandskom oficiru za vezu, koji je bio prisutan, generalmajor Živanović konstatovao je da će "u slučaju izbijanja neprijateljstva oko enklave, ovo biti jedan od prvih (srpskih ciljeva)".⁸⁵

1.37 Dana 8. marta 1995. godine, u direktivi br. 7 Vrhovne komande RS jasno je izložena strategija RS u vezi sa istočnim "zaštićenim zonama". Cilj Drinskog korpusa VRS bio je:

"(...) što pre izvršiti potpuno fizičko odvajanje Srebrenice i Žepe, čime sprečiti i pojedinačno komuniciranje između ovih enklava. Svakodnevnom planskim i osmišljenim borbenim aktivnostima stvoriti uslove totalne nesigurnosti, nepodnošljivosti i besperspektivnosti daljnjeg opstanka i života mještana u Srebrenici i Žepi."⁸⁶

Dalje,

"Za slučaj odlaska snaga UNPROFOR iz Žepe i Srebrenice, komanda DK /Drinskog korpusa/ će isplanirati operaciju pod nazivom "Jadar" sa zadatkom razbijanja i uništenja muslimanskih snaga u ovim enklavama i definitivnog oslobađanja Podrinja."⁸⁷

I takođe, u pogledu pružanja podrške ovom naporu,

"Preko nadležnih državnih i vojnih organa, zaduženih za rad sa UNPROFOR i humanitarnim organizacijama, planskim i nenametljivim restrukturnim odobravanjem zahteva, smanjiti i ograničiti logističku podršku snaga UNPROFOR u enklavama i dotur materijalnih sredstava muslimanskom življu, i učiniti ih ovisnim od naše dobre volje, a istovremeno izbeći osudu međunarodne zajednice i svetskog javnog mnjenja."⁸⁸

1.38 Nakon što je pripremljena politička pozornica, početna vojna dejstva protiv srebreničke "zaštićene zone" započela su 31. maja 1995. godine. Snage Drinskog korpusa VRS pokrenule su operaciju "Jadar-95".⁸⁹ Ova operacija natjerala je vojnike Holandskog bataljona da napuste osmatračnicu "Echo" južno od Srebrenice.⁹⁰ Napuštanje ovog kontrolnog punkta od strane UN na kraju je dovelo do pada sela Zeleni Jadar, ključnog raskršća koje je bilo potrebno VRS kao odskočna daska za buduće operacije.⁹¹ Do 5. juna 1995. godine, ostvareni su

početni ciljevi "Jadra-95" i VRS je prekinuo ofanzivna dejstva uz cestu kroz Zeleni Jadar. Holandske snage UN na brzinu su uspostavile dvije nove osmatračnice, "Sierra" i "Tango", kako bi nadgledali južni prilaz "zaštićenoj zoni".⁹² Zatim su izvršene vojne pripreme za "Krivaju 95", što je bio tajni naziv za borbeni plan sa ciljem smanjenja srebreničke "zaštićene zone" UN.

POGLAVLJE DVA: jedinice i ličnosti – juli 1995.

2.0 U ovom poglavlju proučavaju se pojedince jedinice i ključne ličnosti koje su učestvovala u zauzimanju srebreničke "zaštićene zone" i potom u vršenju krivičnih djela kojima se tereti u optužnici. One uključuju Drinski korpus VRS, potčinjene formacije (uključujući brigade tamo gdje su se desila značajna djela), Glavni štab VRS i policijske jedinice Ministarstva unutrašnjih poslova RS⁹³ (u daljem tekstu MUP) za koje se zna da su bile na ovom području.

A. Ključne ličnosti: Drinski korpus VRS – juli 1995.

2.1 Dana 13. jula 1995. godine, generalmajor Radislav Krstić je preuzeo komandu nad Drinskim korpusom VRS.⁹⁴ Prije toga, bio je načelnik štaba korpusa, a na taj položaj naimenovan je avgusta 1994. godine.⁹⁵

2.2 Prije generalmajora Krstića, komandant Drinskog korpusa bio je generalmajor Milenko Živanović. On je komandu nad Drinskim korpusom preuzeo novembra 1992. godine, kada je taj korpus formiran, i bio je komandant korpusa do 13. jula 1995. godine. Rođen je 1946. godine u selu Ratkovići (opština Srebrenica). Prije izbivanja rata u Bosni napredovao je do čina pukovnika u JNA. Godine 1991, komandovao je 180. motorizovanom streljačkom brigadom, stacioniranom u Zadru, u Hrvatskoj. Ta brigada je tada pripadala 9. korpusu JNA u Kninu, pod komandom tadašnjeg pukovnika JNA (kasnije generalmajora) Ratka Mladića. Kada je VRS organizovan, generalmajor Živanović bio je na dužnosti člana Glavnog štaba dok nije preuzeo komandu nad Drinskim korpusom. Nakon što je 13. jula 1995. godine predao komandu generalmajoru Krstiću, u naredbi Drinskog korpusa 05/2-293 se kaže da je generalmajor Živanović imenovan na nove dužnosti u VJ-VRS, mada te dužnosti nisu precizirane.⁹⁶ Dana 20. jula 1995, mediji Republike Srpske su objavili da je Milenko Živanović vanredno unapređen u čin generalpotpukovnika i da je iz aktivne vojne službe otišao u penziju.

2.3 Kada je generalmajor Krstić preuzeo komandu nad Drinskim korpusom, Predsjednik RS je imenovao pukovnika Svetozara Andrića za novog načelnika štaba Drinskog korpusa.⁹⁷ Prije toga pukovnik Andrić je bio komandant Biračke (ili Šekovičke) brigade, i na tom položaju se

nalazio od maja 1992. Kao komandant brigade, u julu 1995. godine, vodio je borbenu grupu svoje brigade i učestvovao u zauzimanju Srebrenice. Služio je kao načelnik štaba Drinskog korpusa od jula 1995. dok Drinski korpus nije deaktiviran početkom 1996. Kada je 1997. godine formiran 5. korpus (Sokolac) VRS, imenovan je za načelnika štaba korpusa, (pod komandom generalpotpukovnika Krstića). Nakon hapšenja generalpotpukovnika Krstića u decembru 1998, Andrić koji je u međuvremenu postao generalmajor, preuzeo je komandu nad 5. korpusom VRS.

2.4 Pored načelnika štaba, Drinski korpus imao je tri pomoćnika komandanta, koji su bili odgovorni za vođenje aktivnosti specijalizovanih organa za rodove štaba korpusa u ime komandanta. Oni su konkretno bili odgovorni za bezbjednost, moral, pravna i vjerska pitanja i pozadinske službe.⁹⁸ To su bile sljedeće osobe (u tom relevantnom periodu od jula 1995. do novembra 1995.):

(i) Potpukovnik Vujadin Popović je u julu 1995. bio pomoćnik komandanta Drinskog korpusa za bezbjednost;

(ii) Pukovnik Slobodan Cerović je bio pomoćnik komandanta Drinskog korpusa za moral, pravne i vjerske poslove.

(iii) Pukovnik Lazar Aćamović je bio pomoćnik komandanta Drinskog korpusa za pozadinu (odnosno logistiku).

2.5 Ostatak štaba korpusa (pod načelnikom štaba i pomoćnicima komandanta) činio je jedno organizovano tijelo iskusnih vojnih profesionalaca i bio je fundamentalna komponenta u procesu kojim su smjernice i naređenja komandanta obrađivani radi izvršenja, a preko kojeg se pratilo poštivanje istih. Među ključnim ličnostima u štabu u tom relevantnom periodu bili su sljedeći oficiri:

i. potpukovnik Svetozar Kosorić, načelnik za obavještajne poslove,

ii. major Pavle Golić, obavještajni oficir,

iii. potpukovnik Rajko Krsmanović, načelnik saobraćajne službe Drinskog korpusa,

iv. pukovnik Ignjat Milanović, načelnik protivvazdušne odbrane i

v. načelnik inženjerije, kapetan prve klase Milenko Avramović.

(za širi spisak, vidi prilog A: Šematski prikaz Drinskog korpusa)

B. Sastav Drinskog korpusa VRS – juli 1995.

2.6 Organizacija Drinskog korpusa⁹⁹ VRS, u julu 1995. je bila sljedeća:

* 1. zvrnička pješadijska brigada (u daljem tekstu Zvrnička brigada)

* 1. vlasenička laka pješadijska brigada (u daljem tekstu Vlasenička brigada)

* 1. šekovička (ili Birčanska) pješadijska brigada (u daljem tekstu Birčanska brigada)

* 1. milićka laka pješadijska brigada (u daljem tekstu Milićka brigada)

* 1. bratunačka laka pješadijska brigada (u daljem tekstu Bratunačka brigada)

* 2. romanijska motorizovana brigada (u daljem tekstu 2. romanijska brigada)

* 1. podrinjska laka pješadijska brigada (u daljem tekstu Rogatička brigada)

* 5. podrinjska laka pješadijska brigada (u daljem tekstu Višegradska/goraždanska brigada)

* 5. mješoviti artiljerijski puk

* 5. bataljon vojne policije

* 5. inženjerijski bataljon

* 5. bataljon veze

* 1. samostalni pješadijski bataljon Skelani (u daljem tekstu: bataljon Skelani)

2.7 Ove jedinice bile su stalne ili organske formacije koje su bile potčinjene komandi Drinskog korpusa VRS jula 1995. godine. Kao takve, bile su pod neposrednim rukovodstvom i komandom komandanta Drinskog korpusa.¹⁰⁰ Od ovih jedinica, Zvornička brigada, Bratunačka brigada i Milićka brigada su bile glavne jedinice koje su učestvovala u krivičnim djelima kojima se tereti. Pored toga, dijelovi nekoliko drugih formacija Drinskog korpusa učestvovali su u ovim djelima. Konkretna veza između jedinica Drinskog korpusa i mjesta zločina i/ili krivičnih djela detaljno je razmotrena od petog do jednaestog poglavlja.

2.8 Što se tiče relevantnih brigada, ključne ličnosti u tim jedinicama bili su:

Zvornička brigada¹⁰¹

– potpukovnik Vinko Pandurević, komandant brigade,

Početakom 1992. imao je čin kapetana prve klase i postao je komandant snaga VRS u Višegradu, koje su kasnije nazvane 1. višegradska laka pješadijska brigada. Dana 12. decembra 1992, postao je komandant 1. zvorničke lake pješadijske brigade i ostao je na tom položaju do novembra 1996. U junu 1997. unapređen je u čin generalmajora i bio je pripadnik Glavnog štaba VRS. Čini se da je njegova vojna karijera u Republici Srpskoj okončana u aprilu 1998. godine kada je razriješen dužnosti i penzionisan.

– major Dragan Obrenović, načelnik štaba i zamjenik komandanta brigade.

Početakom 1992. godine, kapetan Dragan Obrenović komandovao je 1. oklopnim bataljonom 336. motorizovane brigade JNA na području Zvornika.¹⁰² U oktobru 1992. postaje načelnik štaba/zamjenik komandanta

1. zborničke pješadijske brigade, i na tom položaju ostao je sve do novembra 1996. U decembru 1995. unaprijeđen je u čin potpukovnika, a i dalje je zadržao položaj načelnika štaba Zborničke brigade. Dana 29. aprila 1996, postao je vršilac dužnosti komandanta 303. motorizovane brigade (bivša Zbornička brigada), a u avgustu 1998. postavljen je za komandanta 503. motorizovane brigade (bivša 303. motorizovana brigada) u Zborniku. Na tom položaju je ostao dok ga 15. aprila 2001. nisu uhapsile trupe SFOR.

– poručnik Drago Nikolić, pomoćnik komandanta za bezbjednost
Poručnik Nikolić se 1976. priključio JNA, a 6. aprila 1992. postao je pripadnik VRS. Dana 27. marta 1993. postavljen je za pomoćnika komandanta Zborničke brigade za bezbjednost.¹⁰³ Do jula 1995. imao je čin potporučnika, a formacijski položaj mu je bio načelnik bezbjednosti Zborničke brigade.¹⁰⁴

– kapetan prve klase Duško Vukotić, načelnik za obavještajne poslove
Duško Vukotić se priključio VRS 19. avgusta 1992. Dana 5.9. 1994. postavljen je za pomoćnika načelnika za obavještajne poslove Zborničke brigade.¹⁰⁵ Na tom položaju se nalazio i u julu 1995.¹⁰⁶

– kapetan Milorad Trbić, referent za bezbjednost
Dana 17. marta 1994, Milorad Trbić je imenovan za pomoćnika za bezbjednosne poslove u organu za obavještajno-bezbjednosne poslove Zborničke brigade. Imao je čin poručnika.¹⁰⁷ Dana 5. septembra 1994. unaprijeđen je u čin kapetana na mjesto referenta za obavještajno-bezbjednosne poslove.¹⁰⁸

– major Dragan Jokić, načelnik inženjerije/dežurni oficir
Dragan Jokić se priključio Zborničkoj brigadi 16. maja 1992. i kasnije, 6. decembra te iste godine, postao načelnik inženjerije.¹⁰⁹ Na tom istom položaju u Zborničkoj brigadi se nalazio i u toku 1995. sa činom majora. U vrijeme kada se predao MKSJ u avgustu 2001. bio je potpukovnik u operativnom organu 5. korpusa VRS sa sjedištem u Sokocu, Bosna i Hercegovina.

– poručnik Miomir Jasikovac, komandant čete vojne policije
Miomir Jasikovac se priključio VRS 22.2.1993. Od 4.6.1993. nalazio se na položaju komandira čete vojne policije Zborničke brigade, sa činom potporučnika.¹¹⁰

Dana 6.9.1994. postavljen je za komandira čete vojne policije sa činom poručnika.¹¹¹

Nastavio je da obavlja tu svoju dužnost i u periodu na koji se odnosi istraga o Srebrenici.

– kapetan prve klase, Dragan Jevtić, komandir inženjerske čete.

Dana 20.6.1995, vojnik Dragan Jevtić je imenovan za vršioca dužnosti komandira inženjerske čete Zvorničke brigade sa činom kapetana 1. klase. Taj položaj zahtijeva formacijski čin kapetana prve klase.¹¹²

1. bataljon Zvorničke brigade

– poručnik, Milan Stanojević, komandant¹¹³

2. bataljon Zvorničke brigade

– Srećko Aćimović, komandant¹¹⁴

3. bataljon Zvorničke brigade

– kapetan Branko Studen, komandant

– Zdravko Vasiljević, zamjenik komandanta¹¹⁵

4. bataljon Zvorničke brigade

– potporučnik Pero Vidaković, komandant

– vodnik Lazar Ristić, zamjenik komandanta¹¹⁶

5. bataljon Zvorničke brigade

– potporučnik Vladan Matić, komandant

– Borisav Savić, zamjenik komandanta¹¹⁷

6. bataljon Zvorničke brigade

– kapetan 1. klase Ostoja Stanišić, komandant

– Marko Milošević, zamjenik komandanta¹¹⁸

7. bataljon Zvorničke brigade

– potporučnik Drago Beatović, komandant

– Milorad Derić, zamjenik komandanta¹¹⁹

8. bataljon Zvorničke brigade

– kapetan 1. klase Radika Petrović, komandant

– Boško Petrović, zamjenik komandanta¹²⁰

Bratunačka brigada¹²¹

– pukovnik Vidoje Blagojević, komandant brigade,

U aprilu 1992, kao oficir inženjerije JNA, imao je čin potpukovnika.

U junu 1992. postao je komandant novoformirane Zvorničke pješadijske brigade, koja se zajedno sa jedinicama TO, paravojnim i dobrovoljačkim jedinicama opštine Zvornik, priključila zvaničnom sastavu VRS.¹²² Ostao je na tom položaju do avgusta 1992, a poslije je bio član štaba Drinskog korpusa. U toku 1993. služio je nekoliko mjeseci kao vršilac dužnosti načelnika štaba/zamjenika komandanta 1. bratunačke lake pješadijske brigade. U maju 1995. postao je komandant Bratunačke brigade. U vrijeme kada ga je SFOR uhapsio, 10. avgusta 2001. bio je načelnik inženjerije General štaba Vojske Republike Srpske.

– major Novica Pajić, načelnik štaba/zamjenik komandanta¹²³

– kapetan prve klase Momir Nikolić, pomoćnik komandanta za

bezbjednosno-obavještajne poslove.

Rezervni kapetan JNA Momir Nikolić rođen je 20. 2. 1955. u Bratuncu. Radio je kao nastavnik dok nije prvi put mobilisan u vojsku 18.4.1992. i bio je član opštinskog Kriznog štaba i štaba TO u Bratuncu.¹²⁴ Ostao je oficir u toj jedinici nakon što se ona u novembru 1992. organizacijski transformisala iz opštinske jedinice TO u laku pješadijsku brigadu VRS. U julu 1995, kapetan prve klase Momir Nikolić bio je pomoćnik komandanta brigade za obavještajno-bezbjednosne poslove i na tom položaju se nalazio skoro tokom cijelog rata. Demobilisan je iz VRS 1996, a uhapšen 1. aprila 2002.

– major Dragoslav Tršić, pomoćnik komandanta za pozadinu.¹²⁵

– major Ratomir Jevtić, zamjenik komandanta za moral, pravne i vjerske poslove.¹²⁶

– major Dragan Eskić, pomoćnik načelnika štaba za popunu i personalne poslove.¹²⁷

Komandanti/zamjenici komandanata bataljona Bratunačke brigade

1. bataljon Bratunačke brigade

– potporučnik Lazar Ostojić, komandant¹²⁸

2. bataljon Bratunačke brigade

– kapetan prve klase Goran Stakić, zamjenik komandanta¹²⁹

Interventni vod 2. bataljona

– stariji vodnik 1. klase Zoran Milosavljević¹³⁰

3. bataljon Bratunačke brigade

– major Dragomir Zekić, komandant

– kapetan Sreten Petrović, zamjenik komandanta¹³¹

Interventni vod "Crvene beretke" 3. bataljona

– stariji vodnik 1. klase Rade Petrović, komandir do 16. jula 1995.¹³²

4. bataljon Bratunačke brigade/ 8. bataljon Zvorničke brigade

– kapetan 1. klase Radika Petrović, komandant

– Boško Petrović, zamjenik komandanta¹³³

Vod vojne policije

– stariji vodnik 1. klase Mirko Janković, komandir¹³⁴

Pionirski vod

– Đorđe Pejić, komandir pionirskog voda¹³⁵

Milička laka pješadijska brigada

– major Milomir Nastić, komandant brigade¹³⁶

– Ivan Stojanović, načelnik štaba i zamjenik komandanta brigade

Vlasenička laka pješadijska brigada

– major Mile Kosorić, komandant

– major Boško Sargić, načelnik štaba/zamjenik komandanta brigade.

Višegradska/goraždanska brigada

– major Ratimir Furtula, komandant brigade

5. Inženjerijski bataljon

– major Milenko Avramović, komandant

Kapetan Milenko Avramović je bio komandant 5. inženjerijskog bataljona Drinskog korpusa. U aprilu 1994. bio je vršilac dužnosti, a u septembru 1994. je preuzeo dužnosti komandanta.¹³⁷

– major Mile Simanić, zamjenik komandanta

Zamjenik komandanta 5. inženjerijskog bataljona, barem u julu 1995. bio je major Mile Simanić.¹³⁸

C. Jedinice privremeno potčinjene Drinskom korpusu
VRS – juli 1995.

2.9 Pored navedenih informacija iz organskog sastava, nije bilo neuobičajeno da VRS formira privremene jedinice ili formacije.¹³⁹ U kontekstu bivše JNA, što je nastavljeno i u VRS, postojala je prirodna fleksibilnost pri prilagođavanju rukovođenja i komandovanja nad pojedinim jedinicama između organizacija sa ciljem djelotvornog dostizanja optimalne vojne snage potrebne za rješavanje određene situacije u datom geografskom području. Ovo prilagođavanje ostvarivalo se kroz praksu privremenog potčinjavanja jedinica.¹⁴⁰ U većini slučajeva, ovo je uključivalo formiranje “taktičkih” ili “borbenih” grupa, koje se sastoje od više formacija pod jedinstvenom komandom, ili jednostavno privremeno potčinjavanje neke formacije iz jednog štaba u drugi.

2.10 U ovim okolnostima glavni komandant rukovodio je aktivnostima ovih jedinica, i to barem u trajanju i pod uslovima pod kojima mu je rukovođenje povjereno. U ovim privremenim grupacijama, odnosi rukovođenja i komandovanja su definisani od slučaja do slučaja.¹⁴¹

2.11 U julu 1995. godine, uočavaju se četiri privremena komandna odnosa u vezi sa Drinskim korpusom. Ovi odnosi uključuju privremen komandne odnose sa jedinicama koje su inače dodijeljene Glavnom štabu i sa specijalnom policijom MUP a, kao i formiranje jedne privremene formacije koja je bila pod komandom jednog drugog korpusa. Svaka od ovih jedinica djelovala je u raznim periodima u julu 1995. godine kao dio Drinskog korpusa VRS i bila mu je potčinjena. O njima se detaljno govori u daljem tekstu.

65. zaštitni puk

2.12 Šezdeset peti zaštitni puk bio je tokom rata jedna od bolje opremljenih i popunjenih velikih formacija VRS. Ova jedinica, pod

komandom potpukovnika Milomira Savčića, bila je neposredno nasljeđe iz strukture bivše JNA (bila je dodijeljena neposredno komandi Vojne oblasti). Kao takva, u VRS je bila neposredno potčinjena Glavnom štabu, a ne štabu nekog korpusa. Osnovna funkcija ovog puka bila je zaštita važnih vojnih objekata i ljudstva. Zbog blizine muslimanske enklave Žepe objektima Glavnog štaba VRS u Han Pijesku i na planini Žep, najveći dio jedinice bio je razmješten u Han Pijesku i oko njega. Međutim, bataljon vojne policije te jedinice, pod komandom majora Zorana Malinića, u julu 1995. godine bio je razmješten u Novoj Kasabi. Ova jedinica učestvovala je u okupljanju i zatvaranju muslimanskih zarobljenika u blizini Nove Kasabe (vidi šesto poglavlje). Dana 15. jula 1995. godine ili oko tog datuma, vjeruje se da je ova jedinica prešla pod kontrolu komandanta Bratunačke brigade, i samim tim, komandanta Drinskog korpusa VRS.¹⁴²

10. diverzantski odred

2.13 Deseti diverzantski odred formiran je 14. oktobra 1994. kao resurs Glavnog štaba VRS za izvođenje diverzantskih i izviđakih akcija u dobra rata.¹⁴³

U julu 1995. godine jedinica je bila pod komandom poručnika Milorada Pelemiša. U periodu od 10. do 12. jula 1995. godine, oba voda 10. diverzantskog odreda učestvovala su sa jedinicama Drinskog korpusa VRS u samom zauzimanju Srebrenice. Kasnije su dijelovi jednog voda jedinice prisustvovali i učestvovali u pogubljenjima muškaraca Muslimana na vojnoj ekonomiji Branjevo.¹⁴⁴

Specijalna policija Republike Srpske (MUP)

2.14 Pored navedenih vojnih jedinica, razne policijske jedinice RS takođe su bile prisutne i djelovale pod kontrolom Vojske. Ove jedinice mogu se podijeliti u dvije vrste, čete opštinske policije (PJP – Posebne jedinice policije) i odredi specijalne policije Specijalne brigade policije RS.

2.15 Jedinice specijalne policije Specijalne brigade policije RS bile su organizovane kao borbene jedinice i njihova primarna uloga bila je u akcijama vezanim za unutrašnju bezbjednost. One su bile pod neposrednom komandom ministra unutrašnjih poslova RS. Štab ove jedinice specijalne policije nalazio se na području Bijeljine (Janja). Brigada je dalje bila organizovana u bataljone ili odrede, koji su bili razmješteni širom teritorije RS.¹⁴⁵ Ovi bataljoni učestvovali su u mnogim značajnim borbenim dejstvima tokom rata. U julu 1995. general Goran Sarić je bio komandant brigade, a potpukovnik Ljubiša Borovčanin je bio zamjenik komandanta brigade.¹⁴⁶

2.16 Jedinice opštinske policije su bile one jedinice čiji je primarni zadatak bio sprovođenje zakona i javna bezbjednost, a pripadale su zvrničkom regionalnom Centru Javne Bezbjednosti (u daljem tekstu

“CJB”).¹⁴⁷ U okviru strukture zvorničkog CJB, Dragomir Vasić je bio načelnik CJB, a Mane Đurić je bio njegov zamjenik.

2.17 U okviru regionalnog CJB Zvornik, snage opštinske policije su takođe mogle biti mobilisane za borbene operacije. U julu 1995, pod okriljem CJB bilo je normalno organizovano šest četa policije koje su bile organizovane kako bi u slučaju potrebe, pružile podršku vojnim snagama ili za izvođenje pretresa u pozadini Drinskog korpusa.¹⁴⁸ Danilo Zoljić je neposredno rukovodio organizovanjem ovih PJP jedinica.¹⁴⁹ Međutim, u praksi, čete su prepotčinjavane nakon što su bile upućene na zadatak. Ove čete nisu uvijek bile u punom sastavu jer su ih činili redovni policajci koji su bili preraspoređeni sa svojih dužnosti provođenja zakona, kada se to od njih tražilo. Pripadnici ovih četa poticali su iz potčinjenih opštinskih stanica i njima su neposredno rukovodili policajci, čak i kada su vršili akcije u borbenim zonama pod komandom i kontrolom vojske. Kao što je navedeno u Izvještaju o komandnoj odgovornosti u brigadi VRS, ovaj sistem je u potpunosti u skladu sa odredbama Zakona RS.¹⁵⁰

2.18 Kao što je detaljno objašnjeno u narednim poglavljima, odabrani dijelovi Specijalne policije RS i značajni dijelovi zvorničke opštinske policije su učestvovali u aktivnostima vezanim za zauzimanje Srebrenice od strane VRS.¹⁵¹

2.19 Konačno, u junu 1995. godine, Drinski korpus VRS organizovao je privremenu borbenu jedinicu, koja je nazvana “4. drinska laka pješadijska brigada”.¹⁵² Ova brigada, formirana od resursa Drinskog korpusa, djelovala je u zoni komande Sarajevsko-romanijskog korpusa VRS i bila joj je potčinjena. Mada se navodi kao dio sastava Drinskog korpusa VRS, tokom perioda kada su počinjeni zločini, bila je potčinjena Sarajevsko-romanijskom korpusu.

D. Glavni štab VRS – juli 1995.

2.20 U okviru hijerarhije Vojske Republike Srpske, Glavni štab VRS upravljao je operacijama potčinjenih korpusa. Među ključnim ličnostima u ovom tijelu bili su:

- 1) generalpukovnik Ratko Mladić, komandant Glavnog štaba,
- 2) generalpotpukovnik Manojlo Milovanović, načelnik Glavnog štaba
- 3) generalpotpukovnik Milan Gvero, pomoćnik komandanta za morak, vjerske i pravne poslove,
- 4) generalmajor Zdravko Tolimir, pomoćnik komandanta za bezbjednost i obavještajne poslove,
- 5) generalmajor Radivoje Miletić zamjenik načelnika Glavnog štaba i načelnik za operativne poslove,
- 6) pukovnik Ljubiša Beara, načelnik Uprave bezbjednosti Glavnog štaba,
- 7) pukovnik Radoslav Janković, oficir u Obavještajnoj upravi Glavnog štaba,

8) pukovnik Milovan Stanković, oficir u Obavještajnoj upravi Glavnog štaba,

9) potpukovnik Dragomir Keserović, oficir u Upravi bezbjednosti Glavnog štaba,

10) pukovnik Bogdan Sladojević, oficir operativnog odjela Glavnog štaba,

11) pukovnik Neđo Trkulja, operativni odjel Glavnog štaba, načelnik oklopnih jedinica.

Ovi oficiri su primjećeni u zoni Drinskog korpusa tokom relevantnog perioda.

POGLAVLJE TRI: operacija VRS "Krivaja 95"

A. Operativni plan br. 1

3.0 Dana 30. juna 1995. godine, zabilježen je boravak odabrane grupe štapskih oficira iz komande Drinskog korpusa u zoni Bratunačke brigade (posebno u zoni 3. bataljona). Ova grupa oficira, koju je predvodio načelnik štaba korpusa generalmajor Radislav Krstić, vjerovatno je predstavljala početni proces planiranja na nivou korpusa za ono što će kasnije dobiti naziv operacija "Krivaja 95", odnosno za vojnu operaciju VRS protiv srebreničke "zaštićene zone" UN.¹⁵³

3.1 Dana 2. jula 1995. godine, započele su ozbiljne pripreme za vojnu operaciju protiv "zaštićene zone". Tog dana, komanda Drinskog korpusa izdala je pripremno naređenje broj 1, upozoravajući jedinice korpusa na predstojeća dejstva prema enklavama.¹⁵⁴ Ovo naređenje, koje je potpisao generalmajor Milenko Živanović, imalo je za svrhu da pripremi jedinice za borbena dejstva, a njime je posebno naloženo odabranim jedinicama da pošalju pojačanja u određeni rejon borbenih dejstava. Usprkos mobilizaciji rezervista sredinom juna 1995. godine, jedinice Bratunačke brigade, Miličke brigade i samostalnog bataljona Skelani i dalje su bile nedovoljno opremljene i nepodesne za ofanzivna borbena dejstva.¹⁵⁵ Pored manjka opreme, obje jedinice bile su u značajnoj mjeri popunjene starijim rezervistima i regrutima, koji nisu bili obučeni i fizički spremni da izdrže jednu veliku bitku po ljetnoj vrućini. Zbog toga se od njih nije moglo očekivati da predvode operaciju.

3.2 Zvornička brigada je imala potreban sastav vojnika i njoj je naređeno da formira "Taktičku grupu" od dva bataljona i da se do 4. jula 1995. godine prebaci prema Srebrenici.¹⁵⁶ Ovu taktičku grupu vodio je potpukovnik Vinko Pandurević, komandant brigade, a njegov naimenovani zamjenik bio je kapetan prve klase Milan Jolović zvani "Legenda".¹⁵⁷ Kapetan Jolović je komandovao Podrinjskim odredom, poznatijim kao "Vukovi sa Drine". Ova jedinica je bila popunjena mladim, spremnim i iskusnim vojnicima, koji su se borili u bitkama širom teritorije RS. Bili su dobro opremljeni i podesni za predvođenje napada protiv

muslimanskih vojnih snaga u srebreničkoj enklavi. Pored dvije pješadijske borbene grupe veličine bataljona, Taktička grupa imala je i jedan vod tenkova, jedan vod oklopnih transportera i jednu bateriju samohodne artiljerije.¹⁵⁸

3.3 Druge jedinice Drinskog korpusa koje su izdvojile snage za ovu operaciju, bile su Birčanska brigada, 2. romanijaska brigada i Vlasenička brigada.¹⁵⁹ Svim jedinicama je naređeno da budu u pokretu najkasnije do 5. jula 1995. godine i da budu spremne za početak ofanzivnih dejstava od 8. jula 1995. godine.¹⁶⁰

3.4 Nakon izdavanja pripremnog naređenja, komanda Drinskog korpusa je izdala naređenje broj 04/156-2. Ovo naređenje od 2. jula 1995. godine nosilo je naslov Zapovest za aktivna borbena dejstva, Operativni br. 1, i odnosilo se na izvođenje "Krivaje 95". I ovo naređenje potpisao je generalmajor Živanović.¹⁶¹

3.5 U ovom naređenju, komandant Drinskog korpusa je iznio korpusu svoje namjere, kao i ciljeve dejstava. Na osnovu ovog naređenja, jasno je da prvobitni cilj Drinskog korpusa VRS nije bilo zauzimanje Srebrenice, već je njihov cilj bio ograničen na prisijecanje kopnenih veza između muslimanskih snaga u Srebrenici i Žepi.¹⁶² Daljniji cilj bio je sužavanja "zaštićene zone", prvo Srebrenice pa onda Žepe, samo na urbana područja oba mjesta. To su isti ciljevi kao i oni prethodno definisani u Direktivi br. 7 Vrhovne komande RS.¹⁶³ U ovom naređenju takođe je procijenjeno da će muslimanske snage u "zaštićenoj zoni" čvrsto braniti svoje položaje i da će ih UNPROFOR "podržati". Prema izmjeni u odnosu na Pripreмно naređenje, sve jedinice trebale su biti spremne za izvođenje borbenih dejstava do 04:00 sata 6. jula 1995. godine. Još jedna izmjena u odnosu na Pripreмно naređenje je da su najmanje "dvije do tri čete MUP" stavljene u rezervu korpusa.¹⁶⁴

B. Razmještaj snaga Drinskog korpusa VRS

3.6 Dok su ovi potčinjeni dijelovi Drinskog korpusa započinjali pokret prema srebreničkoj "zaštićenoj zoni", komanda Drinskog korpusa nastavila je da planira i dotjeruje operaciju protiv enklave. Generalmajor Živanović je 3. i 4. jula 1995. godine boravio u Bratuncu, gdje se nalazi štab Bratunačke brigade.¹⁶⁵ Potom je otišao na istureno komandno mjesto Bratunačke brigade u selu Pribićevac. Sa ove lokacije na jednom brdu iznad Srebrenice, komandant i načelnik štaba Drinskog korpusa kasnije će upravljati vojnim operacijama.¹⁶⁶

3.7 Dana 4. jula 1995. godine, komandant Drinskog korpusa izdao je naređenje jedinicama da pređu u stanje pune borbene gotovosti. To naređenje (broj nepoznat) je pročitao komandantu i štabu Bratunačke brigade na sastanku održanom 4. jula 1995. godine. Na ovom sastanku je rečeno da je naređenje izdao načelnik štaba Drinskog korpusa (generalmajor Radislav Krstić).¹⁶⁷ U 11:15 sati istog dana u presretnutom

telefonskom razgovoru između načelnika štaba Zvorničke brigade majora Obrenovića i generala Krstića, načelnik štaba Zvorničke brigade je izvijestio da je "šef potpisao" dokument i angažujemo se na onome zadatku".¹⁶⁸ U tom razgovoru, general Krstić je još naveo da "ima nešto da obavi u MUP".¹⁶⁹

3.8 Ono što se smatra posljednjim dijelom procesa planiranja početka operacije dogodilo se 5. jula 1995. godine, kada je Drinski korpus izdao jedan značajan dio plana borbenih dejstava "Krivaja 95", Naređenje za protivvazдушnu odbranu, koje je potpisao generalmajor Milenko Živanović. Ovo je bilo naročito važno jer se očekivala vazдушna intervencija NATO.¹⁷⁰

3.9 Što se tiče 28. pješadijske divizije bosanskih Muslimana i 2. korpusa Armije Bosne i Hercegovine (u daljem tekstu ABiH),¹⁷¹ do 5. jula 1995. godine oni su već znali za predstojeće vojne operacije VRS protiv njihovih snaga u "zaštićenoj zoni". Informacije dobijene od lokalnog stanovništva nekoliko dana ranije ukazivale su na dolazak dodatnih jedinica VRS, a vojni izviđači zabilježili su popodne 5. jula 1995. godine dolazak ovih novih jedinica na područje Zelenog Jadra.¹⁷² Dvadeset osma pješadijska divizija procijenila je da je cilj predstojeće operacije VRS presijecanje veza između Srebrenice i Žepe.¹⁷³

C. Početak napada

3.10 U skladu sa objavljenim planom, vojne operacije započele su rano 6. jula 1995. godine. U 04:30 sati, otvorena je vatra na muslimanske položaje na kojima su bili pripadnici 28. pješadijske divizije.¹⁷⁴ Ova vatra dijelom je usmjerena i na osmatračnice UNPROFOR, i odražavala je opštu namjeru VRS da pokuša otjerati vojnike UNPROFOR, sa osmatračnica, a da pri tome ne puca direktno na holandske vojnike. Ova taktira bila je uspješna i do 8. jula 1995. godine, nadiruće snage Drinskog korpusa zauzele su položaje UNPROFOR na južnoj ivici srebreničke "zaštićene zone". Osmatračnica "Foxtrot" je napuštena, a holandske vojnike sa osmatračnice "Uniform" zarobili su Srbi (ovi vojnici kasnije su zatočeni u Hotelu "Fontana")¹⁷⁵ Istovremeno, položaje 28. pješadijske divizije, koji su se nalazili iza ovih položaja UN, takođe je zauzeo Drinski korpus.¹⁷⁶

3.11 Interesantno je da je dan nakon što su uslijedile borbe oko Srebrenice, 7. jula 1995, u evidenciji zvorničkog CSB o izvršenim pratnjama ličnosti zabilježeno da je "Frenkiju iz Državne bezbjednosti Srbije" obezbijedena pratnja MUP na putu od Zvornika do Vlasenice. U evidenciji se navodi da se on vratio u Zvornik i da se nakon toga, istog dana, vratio u Srbiju.¹⁷⁷ Svrha njegove posjete Vlasenici je trenutno nepoznata.

3.12 Dejstva VRS nastavila su se 9. jula 1995. godine i u jutarnjim satima osmatračnica "Sierra" je pala u ruke nadirućih snaga Drinskog korpusa. Kasnije tog dana, zauzeta je osmatračnica "Kilo". Kao i vojnicima sa osmatračnica "Uniform", Holanđanima sa osmatračnica

“Sierra” i “Kilo” dozvoljeno je da napuste rejon borbenih dejstava, a kasnije ih je VRS zatočio u hotelu “Fontana”.¹⁷⁸ Osmatračnica “Delta” je napuštena, a holandski vojnici odatle su se povukli u Srebrenicu. Nakon što su sve južne osmatračnice napuštene ili zauzete od strane Drinskog korpusa, put prema Srebrenici bio je otvoren.¹⁷⁹ Muslimanske vojne jedinice koje su branile grad Srebrenicu bile su pod sve jačom vatrom i potiskivane su u južna predgrađa grada. Do večeri 9. jula 1995. godine, situacije je ubrzo postojala kritična za muslimansko civilno i vojno rukovodstvo u Srebrenici.¹⁸⁰

D. Novi cilj

3.13 Na osnovu uspjeha operacija Drinskog korpusa VRS protiv muslimanskih snaga i snaga UNPROFOR u “zaštićenoj zoni”, u kasnim satima 9. jula 1995. godine, Glavni štab VRS (GŠVRS) šalje naređenje 12/46-501/95 isturenom komandnom mjestu Drinskog korpusa, na ruke generala Krstića i generala Gvere.¹⁸¹ U ovom naređenju, predsjednik Republike Srpske izražava svoje zadovoljstvo dotadašnjim borbenim rezultatima i ovlašćuje Drinski korpus VRS da zauzme Srebrenicu, sa ciljem konačnog razoružanja muslimanskih “terorista” i demilitarizacije Srebrenice.¹⁸²

3.14 Do ranih jutarnjih sati 10. jula, bitka za enklavu ušla je u novu fazu. Posljednja značajnija jedinica UN (četa “Bravo”) između Srebrenice i nadirućih srpskih snaga rasporedila se na zaprečnim položajima južno i zapadno od grada, sa naređenjem da uzvratu vatru ako na nju bude direktno pucao. Na strani VRS, general Mladić, generalmajor Živanović i generalmajor Krstić bili su na isturenom komandnom mjestu u Pribićeviću i rukovodili dejstvima napadajućih snaga.¹⁸³

3.15 Kako je dan proticao, snage VRS nastavile su napredovanje prema holandskim zaprečnim položajima, otvarajući vatru i koristeći taktiku manevrisanja tako da ih potisnu, a da ne pucaju direktno na holandske vojnike.¹⁸⁴ Usljed toga, usprkos žestini sukoba, holandani nisu pretrpjeli žrtve zbog vatre VRSD. Međutim, u ranim jutarnjim satima, snage UN su ipak zatražile blisku vazдушnu podršku (CAS). Avioni NATO su počeli kružiti nad ratištem, Srbi su prekinuli vatru i bitka je utihnula. Budući da je sukob splašnjavao, nije ispunjen uslov za vazдушnu podršku (u skladu s Pravilima UN za borbena dejstva, koja su tada bila na snazi), i avioni NATO su do popodneva napustili područje.¹⁸⁵ Dok su avioni odlazili, VRS je nastavio napredovanje i preostali dijelovi muslimanske 28. pješadijske divizije povukli su se pred srpskim snagama, ostavljajući samo dva holandska zaprečna položaja između Srba i grada.¹⁸⁶ Koristeći istu taktiku otvaranja vatre i manevrisanja, VRS je nastavio da potiskuje Holandane sve dok zaprečni položaji nisu bili u samom gradu. Do kraja dana pritisak je oslabio i Holandani su držali Srebrenicu, ali je VRS držao sve ključne kote, spreman da uđe u grad slijedećeg dana.¹⁸⁷ Konačno, tokom večernjih sati, dodatna pojačanja VRS (10. diverzantski odred)

pristila su na južni prilaz Srebrenice kako bi sljedećeg jutra bila iskorištena u napadu na grad.

3.16 Tokom cijelog popodneva i večeri 10. jula 1995. godine, nekoliko hiljada civila iz južnih dijelova enklave (iz naselja za izbjeglice koje su izgradili Šveđani) izbjeglo je u Srebrenicu, a znatan broj smjestio se u bazu čete "Bravo" u Srebrenici.¹⁸⁸ Kasno te večeri, komandant Holandskog bataljona potpukovnik Kerremans obavijestio je muslimanskog gradonačelnika Srebrenice o planovima za velike vazdušne napade NATO sljedećeg jutra (11. juli 1995.). Muslimanski vojni komandanti nisu vjerovali da će se to zaista desiti, ili da će to osujetiti napad VRS. Zbog toga je tokom večeri 10. jula 1995. godine, glavnina jedinica muslimanske 28. pješadijske divizije napustila grad, krećući se prema sjeverozapadnom uglu enklave kako bi se pripremili za probijanje prema Tuzli.¹⁸⁹ Žene, djeca, stariji i iznemogli počeli su se kretati prema relativnoj sigurnosti baza UN u Srebrenici i Potočarima.

E. Pad Srebrenice

3.17 Jutro 11. jula 1995. godine donijelo je vedro nebo, ali zbog niza različitih razloga nije došlo do vazdušne podrške NATO. Već u 11:00 sati, srpske udarne snage ponovo su napredovale prema gradu, a holandski mirovnjaci ponovo su se povlačili pred njima. Do podneva su posljednje muslimanske odstupnice napustile svoje položaje, a snage UN su se povukle u svoju bazu u sjevernom dijelu grada, koja je još uvijek bila puna muslimanskih izbjeglica. Između VRS i Srebrenice više nije bilo nikakvih kopnenih snaga.¹⁹⁰

3.18 U 14:30 sati, dva NATO-va aviona F-16 bombardovala su tenkove VRS, koji su sa juga napredovali prema gradu. Još dva aviona F-16 pokušala su da bombarduju artiljerijske položaje VRS iznad grada, ali su odustali jer piloti nisu mogli vizuelno identifikovati ciljeve. Kasniji udari NATO snaga opozvani su nakon prijetnje VRS da će ubiti holandske vojnike koje je držao u zarobljeništvu (vojnike sa osmatračnice koje je zauzeo VRS) i granatirati baze UN.¹⁹¹

3.19 Do 16:00 sati, Holanđani su počeli evakuaciju preostalih 4.000 do 5.000 muslimanskih civila iz baze čete "Bravo" u Srebrenici, a njihovo odredište bila je glavna baza UN, dva kilometra sjevernije u Potočarima.¹⁹² Kada su snage VRS (prije svega "Vukovi sa Drine", 10. diverzantski odred i manji dijelovi Zvorničke brigade, Bratunačke brigade i 2. romanijske brigade) nakon toga ušle u grad, on je bio gotovo napušten.¹⁹³

3.20 Tog istog dana, jedinice specijalne policije MUP su počele da pristižu u blizinu enklave i okupile su se u Bratuncu. Ovo pojačanje iz MUP, prije toga uključeno u borbene operacije kod Trnova, počelo je da stiže u popodnevnim satima 11.7.1995. Pod komandom Ljubiše Borovčanina, (zamjenika komandanta Specijalne brigade policije RS), u sastav jedinice

su ušli jedna četa 2. Specijalnog odreda policije (Šekovići), 1. četa PJP (povučena iz Zvorničkog CSB), mješovita četa policije iz Srbije i Republike Srpske Krajine i na kraju četa policije iz kampa za obuku policije RS na Jahorini.¹⁹⁴ U dijelu te naredbe stoji uputa komandantu specijalne policije Borovčaninu da je kada njegova jedinica stigne u Bratunac, on "... dužan da stupi u vezu sa načelnikom štaba korpusa, generalom Krstićem".¹⁹⁵

F. Dva izabrana puta – masovni odlazak muslimanske vojske

3.21 Kao što je već pomenuto (vidi odlomak 3.16), izbjeglice koje su se kretale prema bazi UN u Potočarima ni u kom slučaju nisu predstavljale sve Muslimane koji su ostali u enklavi. Od večeri 10. jula 1995. godine, vojnici ABiH i muškarci Muslimani okupljali su se u području sela Šušnjari i Jagličići.¹⁹⁶ Ovo područje, u sjeverozapadnom uglu srebreničke "zaštićene zone", bilo je polazna tačka kroz minska polja VRS i najdirektniji put prema teritoriji pod kontrolom ABiH blizu Tuzle. Ovisno o izvoru informacija, od 10.000 do 15.000 ljudi je formiralo "mješovitu" (vojnu i civilnu) kolonu, koja je pokušala da pobjegne ovim putem.

3.22 Druga operacija za preostale Muslimane bila je baza UN u Potočarima. Stvarni broj izbjeglica koje su pristigle u bazi i oko nje između 11. i 12. jula 1995. godine možda nikad neće biti tačno poznat, jer su zbog velikog broja ljudi i okolnosti na tom mjestu procjene bile različite. Prema procjenama Holandskog bataljona UN te večeri, 11. jula, u bazi i oko nje bilo je 17.500 izbjeglica.¹⁹⁷ Vojni posmatrači UN u izvještajima iz Srebrenice procijenili su da je broj čak i veći, između 30.000 i 35.000 izbjeglica u bazi UNPROFOR i oko nje.¹⁹⁸

POGLAVLJE ČETIRI: sastanci i odluke

4.0 Kada je Srebrenica stavljena pod kontrolu VRS, bilo je potrebno riješiti tri glavna pitanja: prvo, status muslimanskog stanovništva u bivšoj "zaštićenoj zoni" UN; drugo, ponovno uspostavljanje srpske civilne vlasti u opštini Srebrenica; i treće, vojne odnose između vojnika VRS i UNPROFOR. U vezi s ovim, između 11. jula 1995. godine (u 20:30 i 23:00 sata) i 12. jula 1995. godine (u 10:00 sati) održana su tri sastanka u Hotelu "Fontana" u Bratuncu, a predsjednik RS izdao je dvije direktive koje su se odnosile na civilnu upravu i iseljavanje Muslimana iz bivše srebreničke enklave.

A. 11. juli 1995.

4.1. Dana 11. jula 1995. godine, dr Radovan Karadžić, u svojstvu predsjednika RS, izdao je dvije direktive koje su se odnosile

na Srebrenicu. Prva je bila odluka predsjednika RS br. 01-1340, kojom je Miroslav Deronjić naimenovan za "civilnog komesara opštine Srpska Srebrenica".¹⁹⁹ U četvrtom odlomku naređuje se sljedeće:

"Komesar će obezbediti da civilni i vojni organi se građane koji su učestvovali u borbi protiv Vojske Republike Srpske, tretiraju kao ratne zarobljenike a civilnom stanovništvu obezbedi slobodan izbor mesta življenja i preseljenja."²⁰⁰

Zatim, peti odlomak precizira da "odluke civilnog komesara obavezuju sve civilne organe vlasti u opštini Srpska Srebrenica".²⁰¹

4.2 Drugo naređenje bilo je naređenje predsjednika RS br. 01-1341, kojim se nalaže formiranje Stanice javne bezbjednosti u Srpskoj Srebrenici.²⁰² Kao i u ranijoj odluci predsjednika RS (01-1340), u četvrtom odlomku se naređuje: "(...) građane koji su učestvovali u borbama (...) tretirati kao ratne zarobljenike (...), a ostalim omogućiti slobodan izbor mesta življenja i preseljenja."²⁰³ Ovu istu naredbu je prosljedio MUP RS 12. 7. 1995. sa dodatnim uputstvima o uspostavljanju SJB u Srebrenici. Ovu naredbu je potpisao zamjenik ministra unutrašnjih poslova Tomislav Kovač.²⁰⁴

4.3 Prvi sastanak u hotelu "Fontana" održan je u približno 20:30 sati i prisustvovali su mu komandanti VRS i predstavnici Holandskog bataljona. Viši komandanti VRS bili su generalpukovnik Mladić i, iz Drinskog korpusa generalmajor Živanović. Među drugim prisutnim srpskim vojnim oficirima bili su pikovnik Janković (dovodi se u vezi sa Obavještajnom upravom Glavnog štaba VRS),²⁰⁵ potpukovnik Kosorić, načelnik za obavještajne poslove Drinskog korpusa, i pukovnik Milutinović, načelnik informativne službe Glavnog štaba VRS, koji je vodio filmsku ekipu koja je snimala sastanke video kamerom. Na sastanku je iz prikrajka primijećen i kapetan prve klase Momir Nikolić, pomoćnik komandanta Bratunačke brigade za bezbjednost i obavještajne poslove. Na holandskoj strani, delegacija se sastojala od komandanta Holandskog bataljona, potpukovnika Karremansa, zamjenika komandanta Holandskog bataljona za vezu, majora Boeringa, i njegovog pomoćnika, starijeg vodnika Ravea. Prevodilac je bio Petar Uščumlić, Srbin koji je bio prevodilac za vojne posmatrače Ujedinjenih nacija. Bili su prisutni i srpski civilni predstavnici, ali nisu imali aktivnu ulogu na sastanku.²⁰⁶

4.4 Prvi sastanak je trajao oko jedan sat i počeo je ljutitim primjedbama generala Mladića upućenim holandskom komandantu u vezi sa vazдушnim udarima NATO na srpske snage.²⁰⁷ General Mladić se zatim okrenuo prema holandskom komandantu i pitao ga šta žele. Potpukovnik Karremans izjavio je da je bio u vezi sa generalom Nicolaiem, načelnikom štaba UNPROFOR u Sarajevu, i da je gubitak enklave opšte priznata činjenica. Potpukovnik Karremans je u ime svojih nadređenih zatražio povlačenje Holandskog bataljona, muslimanskog stanovništva i MSF (Ljekara bez granica), jedne međunarodne ljekarske nevladine organizacije, koja je radila u enklavi.²⁰⁸ Kasnije tokom sastanka, general

Mladić je pitao da li se preko generala Nicolaia mogu obezbijediti autobusi. Potpukovnik Karremans odgovorio je da misli da se to može dogovoriti.²⁰⁹

4.5 Sastanak je nastavljen zahtjevom generala Mladića holandskim oficirima da obezbijede prisustvo muslimanskih civilnih i vojnih predstavnika na drugom sastanku te večeri u 23:00 sata. General Mladić poimence je zahtjevao da Zulfo Tursunović, jedan muslimanski vojni komandant bude prisutan.²¹⁰ Potpukovnik Karremans izjavio je da ne zna gdje su muslimanske vojne i civilne vlasti, ali se obavezao da će pokušati da obezbijedi prisustvo njihovih predstavnika na sastanku. General Mladić govorio je prijetećim tonom tokom cijelog sastanka, i u jednom trenutku, pitajući potpukovnika Karremansa da li može garantovati prisustvo muslimanskih civilnih predstavnika, rekao je da bi se "s njima dogovorio". Potom je rekao da "odavde možete izaći svi, ostati svi i umrijeti svi... ja ne želim da umrete."²¹¹

4.6 Drugi sastanak je počeo oko 23:00 sata.²¹² Sastanku su prisustvovala ista tri holandska dvojna predstavnika, a s njima je bio jedan muslimanski predstavnik, g. Nesib Mandžić, koji je bio civil.²¹³ VRS su predstavljali general Mladić, generalmajor Krstić, pukovnik Janković, potpukovnik Kosorić i kapetan I klase Nikolić.²¹⁴ Među prisutnim civilima bili su komesar za civilna pitanja u Srebrenici, g. Miroslav Deronjić, i Ljubisav Simić, predstavljen kao gradonačelnik Bratunca.²¹⁵

Generalmajor Živanović nije prisustvovao drugom sastanku.²¹⁶

4.7 Na drugom sastanku, general Mladić je izjavio da će početi prikupljati prevozna sredstva za prevoz stanovnika iz bivše "zaštićene zone".²¹⁷ Pored toga, kako je komandant Holandskog bataljona UNPROFOR prenio relevantnim nadležnim u UN, izjavio je sljedeće:

- prekid vatre do 10:00 sati 12. jula 1995. godine,
- svi vojnici ABiH unutar bivše enklave trebaju predati svoje oružje i

- treba se održati novi sastanak sa predstavnicima muslimanskih civilnih vlasti u 10:00 sati 12. jula 1995. godine.²¹⁸

4.8 Oficiri informativne službe VRS zabilježili su video kamerom ovaj razgovor u detaljnijem i slikovitijem obliku. Relevantni citat iz transkripta glasi ovako:

MLADIĆ: Ja vas molim da zapišete... Pod broj jedan trebate da položite oružje... i svima koji polože oružje... garantujem život... Imate moju reč... kao čoveka i generala... da ću iskoristiti svoj uticaj... i da pomognem nedužnom muslimanskom stanovništvu koje nije cilj dejstva Vojske Republike Srpske... Cilj našeg dejstva nisu ni humanitarne organizacije međunarodne niti snage UNPROFOR... iako su snage NATO pakta po zahtevu UNPROFOR kao i snage UNPROFOR danas tukle naše ne samo položaje vojske Republike Srpske nego i civilno stanovništvo ... Da bi mog'o da odlučim i kao čovek i kao komandant... trebam da dobijem jasan stav... predstavnika vašeg naroda, da li želite da opstanete, ostanete

ili nestanete... i spreman sam sutra primiti delegaciju... odgovornih ljudi... muslimanske strane... u deset sati na ovome mestu... sa kojima mogu razgovarati... o spasu izbjavljenja vašeg naroda... iz enklave, bivše enklave Srebrenica. Do deset sati narediću sutra obustavu operacija... Ukoliko vaš (kadar prekinut).²¹⁹

I dalje:

MLADIĆ:... Prema borcima koji, vašim borcima koji polože oružje... postupaćemo u duhu... međunarodnih konvencija... i svakome garantujemo život... čak i onima koji su počinili zločine prema našem narodu... Da li ste me razumeli? Nesibe... I u vašim je rukama sudbina Vašeg naroda... ne samo na ovom prostoru... Završio sam. Slobodni ste. Čekam vas u deset sati sutra. Ispratite ih.

MANDŽIĆ: Da vam kažem gospodine generale. Ja vam kažem iskreno da sam slučajni predstavnik... ako ja ne odgovaram, nema problema.

MLADIĆ: To je vaš problem, dovedite ljude koji mogu obezbediti predaju oružja, i spasiti vaš narod od uništenja.²²⁰

Tako je drugi sastanak završen.

B. 12. juli 1995.

4.9 Pored raspoređivanja prevoznih sredstava (detaljno opisano u petom poglavlju), druga značajna stvar koja se dešavala nakon tog drugog sastanka bilo je prikupljanje informacija od strane VRS o lokacijama i namjerama muslimanskih snaga iz srebreničke enklave. Do zore 12. jula 1995. godine, u različite štabove počele su pristizati informacije da se okupila velika kolona Muslimana i da se iz područja Jagličića namjeravaju izvući iz bivše enklave. Vojni telefonski razgovori presretnuti u 06:08 i 06:55 sati 12. jula 1995. godine, ukazuju na to da su komandanti VRS počeli pratiti kretanje ove kolone.²²¹ Najkasnije do 11:56 sati 12. jula 1995. godine, dežurni oficir u operativnom centru Bratanačke brigade razgovarao je o slučaju muslimanske kolone sa sagovornikom identifikovanim kao "Zlatar" (telefonski tajni naziv komande Drinskog korpusa).²²² U dva druga presretnuta razgovora, jednom u 14:40 i drugom u 16:40 sati, komanda Drinskog korpusa i komanda Zvorničke brigade pokazale su da su detaljno upoznate sa smjerom kojim se kreće kolona.²²³

4.10 Do 08:20 sati 12. jula 1995. godine, komandanti VRS su bili upoznati sa situacijom i počeli su da preduzimaju odgovarajuće korake. U pismenom izvještaju upućenom MUP, kabinetu ministra (na Palama) i štabu policijskih snaga u Bijeljini, načelnik zvorničkog CJB, Dragomir Vasić je izvjestio da je održan sastanak u komandi Bratunačke pješadijske brigade gdje se raspravljalo o ovim problemima i drugim zadacima.²²⁴ U izvještaju se kaže "... da su generali Mladić i Krstić bili prisutni i da su podijeljeni zadaci svim učesnicima."²²⁵ Dalje navodi da se vojna operacija nastavlja po planu i da "Turci bježe prema Sućeskoj dok se civilno

stanovništvo okupilo u Potočarima (oko 15:00 sati).²²⁶ Cilj ovih operacija je bio obezbjeđenje putne mreže od Srebrenice prema Skelanima, Bratuncu i Vlasenici.

4.11 Obavještajni organi Drinskog korpusa nastavili su da prate vojnu situaciju, i u 19:55 sati 12. jula 1995. godine, izvijesni kapetan Pećanac obavijestio je majora Golića, obavještajnog oficira Drinskog korpusa, o informacijama koje je posjedovao u vezi sa "naoružanim čelom" muslimanske kolone.²²⁷ Nakon toga je slijedio zahtjev komandanta Bratunačke brigade komandantu Miličke brigade da ga obavijesti o položajima Miličke brigade kako bi se osiguralo da ne bude "međuprostora".²²⁸

4.12 Što se tiče civilnog stanovništva okupljenog u Potočarima, načelnik CJB Vasić je zabilježio u svom izvještaju da "... 10:00 časova počinje sastanak sa predstavnicima UNPROFOR i Međunarodnog Crvenog krsta te muslimanskim predstavnicima iz Srebrenice na kome će biti postignut dogovor o evakuaciji svog civilnog stanovništva iz Potočara za Kladanj."²²⁹ Naveo je takođe da "združene snage policije napreduju prema Potočarima u cilju zarobljavanja UNPROFOR i civilnog stanovništva te čišćenja terena od neprijateljskih grupa."²³⁰

4.13 Kao što je već gore navedeno, 12. jula 1995. godine održan je treći i posljednji sastanak između VRS, komande Holandskog bataljona UNPROFOR i muslimanskih predstavnika. Potpukovnik Karremans i njegov zamjenik za vezu, major Boering, predstavljali su Holandane. Ovaj put prisutna su bila tri muslimanska civilna predstavnika, g. Nesib Mandžić, g. Ibro Nuhanović i gđa Čamila Omanović. Među vojnim učesnicima VRS bili su general Mladić, generalmajor Krstić, pukovnik Janković, potpukovnik Popović, oficir za bezbjednost Drinskog korpusa, i potpukovnik Kosorić. Takođe su prisustvovali komesar za civilna pitanja Miroslav Deronjić i predsjednik bratunačkog SDS Srbislav Davidović.²³¹

4.14 Kao na prva dva sastanka 11. jula 1995. godine, i na trećem sastanku dominirao je general Mladić, koji je opet insistirao da muslimanska vojska položi oružje i preda se. Ono što se takođe ističe na ovom sastanku je odluka koju je obznanio general Mladić da se mora izvršiti provjera svih muškaraca starosti od 16 do 60 godina da se vidi da li su ratni zločinci.²³²

4.15 Slijedeći citati iz transkripta trećeg sastanka sadrže detalje drugih datih izjava:

MLADIĆ: Ja želim da vam pomognem... Ali tražim apsolutnu saradnju... civilnog stanovništva, jer je vaša vojska poražena... nema potrebe da ginu vaši, ni vaš muž, ni vaša braća, ni vaše komšije, dovoljno je da kažete šta želite. I sinoć sam rekao gospodinu: možete opstati ili nestati... Za vaš opstanak tražim: da svi vaši muškarci koji su pod oružjem napali da su zločine pravili, a i jesu mnogi, protiv našeg naroda, predaju oružje Vojski Republike Srpske... nakon predaje oružja možete... birati, da ostanete na teritoriji... ili ako vam to odgovara, da idete tamo gde želite.

Koliko god vas izrazi želju, poštovaće se želja svakoga pojedinačnoga stanovnika.²³³

I dalje:

MLADIĆ: Vi možete, ako je spremno, preostali deo vaše vojske da se razoruža... i da se prea oružje mojim oficirima uz prisustvo oficira iz UNPROFOR... Da birate da ostanete, ili ako želite da odete... Ako želite da odete, izrazite vašu želju na čet'ri strane seta... Nakon predaje oružja, kud kaže bilo bilo koji pojedinac, otići će. Zato je potrebno da se obezbedi samo gorivo, ja ću obezbedit' vozila. Gorivo ne možete obezbediti vi... možete ga platiti ako imate čim... ako ne možete da ga platite, onda UNPROFOR da dotera jedno čet'ri-pet cisterni vozila da se popunjavaju kamioni, jer je to veliki broj populacije, i trebalo bi se to... rešiti. U vašem izboru da odete... na što ja ne utičem... meni ne smetate, nevini i nedužni mi ne smetaju, možete birati...²³⁴

Prevoženje stanovništva iz enklave kasnije je detaljno opisano u "izjavi" od 17. jula 1995. godine, u kojoj se iznosi i tvrdi da je evakuacija obavljena korektno i da" (...) se Srpska strana tom prilikom pridržavala svih propisa Ženevske konvencije i međunarodnog ratnog prava."²³⁵

4.16 Ubrzo nakon završetka trećeg sastanka, oficiri i vojnici VRS iz Glavnog štaba i Drinskog korpusa (uključujući Bratunačku brigadu), kao i Specijalna policija MUP i RS, počeli su da pristižu u Potočare radi pretraživanja i obezbjeđivanja područja.

POGLAVLJE PET: iseljavanje Muslimana iz bivše srebreničke enklave

A. Baza Potočari

5.0 Hronološki gledano, nakon zauzimanja Srebrenice prvo u seriji krivičnih djela kojima se tereti u zajedničkoj optužnici (IT-02-60PT) je iseljavanje (navedeno kao prisilno iseljenje) muslimanskog civilnog stanovništva iz Potočara. Ovo djelo primarno se odnosilo na one muslimanske civile koji se nisu pridružili koloni, već su se okupili u bazi UN u Potočarima i oko nje, tražeći zaštitu od holandskih snaga koje su bile raspoređene u toj bazi. Ovi muslimanski civili počeli su dolaziti tokom 11. jula 1995. godine i to se nastavilo i u jutarnjim satima 12. jula 1995. godine.

5.1 Srebrenica, kao i Potočari, spadala je u zonu Bratunačke brigade, jedinice koja je bila neposredno potčinjena Drinskom korpusu VRS. Kao što je već rečeno, komandant Bratunačke brigade bio je pukovnik Vidoje Blagojević.²³⁶ Ovaj oficir ranije je bio raspoređen u štabu Drinskog korpusa VRS i uoči operacije, 25. maja 1995. godine, preuzeo je komandu nad ovom brigadom.²³⁷ Ostao je na mjestu komandanta brigade do početka

1996. godine. Načelnik štaba i zamjenik komandanta brigade bio je major Novica Pajić.²³⁸ Kao što je već rečeno (vidi odlomak 2.8), pomoćnik komandanta za bezbjednost i obavještajne poslove bio je kapetan I klase (KIK) Momir Nikolić.²³⁹

5.2 Kao što je rečeno u četvrtom poglavlju, odluka da se muslimansko stanovništvo ukloni iz enklave donijeta je na drugom sastanku koji je održan u 23:00 sata 11. jula 1995. Do jutra 12. jula 1995. godine, VRS i civilne vlasti RS počeli su intenzivno da mobilišu autobuse.

5.3 Rano 12. jula 1995. godine, komanda Drinskog korpusa izdala je jedno, a Ministarstvo odbrane RS tri naređenja, koja su se odnosila na autobuse za prevoz. Naređenje Drinskog korpusa bilo je upućeno svim potčinjenim jedinicama Drinskog korpusa sa sljedećim zahtjevom: "... sve raspoložive autobuse i minibusu koji su vlasništvo jedinica VRS, staviti na raspolaganje komandi Drinskog korpusa".²⁴⁰ Dalje se nalaže da autobusi dođu na stadion u Bratuncu do 16:30 sati, te se daju konkretna uputstva o lokacijama za točenje goriva.

5.4 U naređenju se takođe kaže da je komanda korpusa poslala poruku Ministarstvu odbrane RS zahtijevajući da autobusi državnih i privatnih preduzeća budu mobilisani i stavljeni pod komandu brigada u čijim su zonama potrebni. Generalmajor Milenko Živanović, komandant Drinskog korpusa, potpisao je ovo naređenje, a Zvornička brigada primila ga je 12. jula 1995. godine u 08:30 sati.

5.5 Prvo od tri naređenja koja je izdalo Ministarstvo odbrane (MO) RS zasniva se na naređenju Glavnog štaba (09/31/12-3-154). Njime se nalaže sarajevskom Sekretarijatu za odbranu da naredi da 20 autobusa sa vozačima iz opština Pale, Sokolac, Rogatica i Han Pijesak dođu na bratunački stadion do 14:30 sati.²⁴¹ Drugo je upućeno zvorničkom Sekretarijatu za odbranu i njime se naređuje da 30 autobusa i vozača iz opština Zvornik, Višegrad, Vlasenica, Milići i Bratunac dođe do 14:30 sati na stadion.²⁴² Treće naređenje je identično drugom osim što se broj autobusa koji se trebaju mobilisati u navedneim opštinama u nadležnosti zvorničkog Sekretarijata za odbranu povećava sa 30 na 50.²⁴³

5.6 Takođe 12. jula 1995. godine, generalmajor Krstić radio je na organizovanju i usmjeravanju rpevoza muslimanskog civilnog stanovništva. Već u 07:35 sati 12. jula, generalmajor Krstić naredio je dolazak 50 autobusa iz devet opština u istočnoj Bosni.²⁴⁴ Naložio je načelniku saobraćajne službe Drinskog korpusa, potpukovniku Rajku Krsmanoviću, da naredi dolazak autobusa iz istih opština koje su navedene u naređenjima Ministarstva odbrane (odlomak 5.5). Autobusi su trebali biti na bratunačkom fudbalskom stadionu do 17:00 sati tog popodneva. U daljnjim razgovorima potpukovnik Krsmanović je naveden kao glavni štapski oficir Drinskog korpusa odgovoran za nabavku i raspoređivanje autobusa.²⁴⁵

5.7 Do 08:00 sati 12. jula 1995. obim ovog organizovanja transportnih sredstava bio je tako očigledan i učesnicima koji nisu bili iz

VRS i MO, tako da je načelnik CJB Vasić izvijestio svoje naređenje da je “preko 100 šlepera za prevoz već obezbijeđeno.”²⁴⁶

5.8 Otprilike u 12:00 sati 12. jula 1995, po uputama i nadzorom komande Drinskog korpusa počeli su da odlaze prvi konvoji autobusa iz kruga UN u Potočarima.²⁴⁷ Pošto je komanda Bratunačke brigade pružala logističku podršku ovoj akciji gorivo je izdavala i za njega odgovarala Bratunačka brigada. Na osnovu rukom napisanog zapisnika o izdavanju goriva, najmanje 42 autobusa iz raznih preduzeća iz RS stigla su i dobila gorivo u Potočarima 12. jula 1995.²⁴⁸ Još 17 vojnih i komercijalnih kamiona takođe je dobilo gorivo 12. jula 1995.²⁴⁹ Ukupno je najmanje 4.700 litara dizel goriva izdato za prevozna sredstva prikupljena 12. jula 1995. Dana 13. jula, nasavljeno je izdavanje goriva pri čemu je još 40 vozila dobilo gorivo.

5.9 Kako je ovaj proces uzimao maha, brojni oficiri VRS počeli su dolaziti u Potočare kako bi lično nadgledali situaciju. Do ranog popodneva 12. jula 1995. godine, među ovim oficirima bili su general Mladić, generalmajor Živanović, generalmajor Krstić, i niz drugih oficira i vojnika iz Glavnog štaba i Drinskog korpusa.²⁵⁰ Bili su prisutni i opštinska policija RS i jedinice Specijalne policije RS. Najmanje dvije ekipe sa video kamerama snimale su ove događaje 12. jula 1995. godine.

5.10 Tokom ovog perioda, tadašnji načelnik štaba Drinskog korpusa, generalmajor Krstić učestvovao je u snimljenom intervjuu, koji je kasnije emitovan na Televiziji RS. U ovom intervjuu izjavljuje sledeće:

“Drinski korpus izvodi ovu operaciju veoma uspešno. Mi nismo stali s operacijom. Idemo do kraja da oslobodimo teritoriju opštine Srebrenica. Civilnom stanovništvu garantujemo sigurnost. Biće bezbedno prevezeni tamo gdje oni to žele.”²⁵¹

5.11 U istom kadru, intervjuisan je još jedan pojedinac. Predstavljen je kao Zoran Kovačević.²⁵² Prema spisku pripadnika Bratunačke brigade iz jula 1995. godine, Zoran Kovačević je bio poručnik i komandovao je 4. četom 2. bataljona Bratunačke brigade.²⁵³

5.12 Još jedan važan oficir Bratunačke brigade čije je prisustvo zabilježeno u Potočarima i 12. i 13. jula 1995. bio je kapetan I klase Momir Nikolić. S obzirom na ulogu koju je imao ranije kao “oficir za vezu” između VRS i UNPROFOR, brojni svjedoci iz UN su ga lako prepoznali.²⁵⁴

5.13 Što se tiče prethodno spomenutog procesa iseljavanja, prevoz Muslimana 12. jula 1995. godine završio se približno 20:00 sati odlaskom medicinskog konvoja MSF. Ukcavanje konvoja autobusa i kamiona koji su odlazili iz Potočara nastavljeno je 13. jula 1995. godine oko 07:00 sati.²⁵⁵

5.14 Da bi podržalo nastavak iseljavanja, Ministarstvo odbrane je 13. jula 1995. godine izdalo naređenje mjesnom Sekretarijatu za odbranu opštine Bijeljina. Njima se nalaže mobilizacije 50 autobusa.²⁵⁶ Istog dana, Ministarstvo odbrane izdaje još dva naređenja.²⁵⁷ Prvo sarajevskom Sekretarijatu za odbranu i drugo zvorničkom Sekretarijatu za odbranu.

Ova naređenja razlikuju se od onih izdatih ranije u tome što naređuju da se mobilišu “sva raspoloživa prevozna sredstva (autobusi, kamioni, šleperi i sl.)” za “prevoz ljudstva”.

5.15 Dok je vršeno ovo sakupljanje dodatnih resursa, čini se da je MUP RS dobio zadatak (od VRS) da dovrši transport ostatka muslimanskog civilnog stanovništva iz Potočara. Kako je već rečeno (paragraf 5.9), jedinice Specijalne policije RS i snage opštinske policije su se već nalazile u Potočarima od samog početka tog procesa. U izvještaju načelnika CSB Zvornik, Vasića, od 13. jula 1995, stoji sljedeće:

“Jutros smo na sastanku s generalom Mladićem obavješteni da VRS nastavlja operacije prema Žepi a sav ostali posao prepušta MUP, a to je: 1. evakuacija preostalog civilnog stanovništva iz Srebrenice autobusima za Kladanj (oko 15.000). Nedostaje nam 10 tona nafte – hitno,...”²⁵⁸

5.16 Do 15:00 sati 13. jula 1995. godine, jedna od zadnjih grupa izbjeglica spremala se da se ukrca u autobuse. Ovaj niz događaja zabilježio je i snimio video kamerom beogradski novinar Zoran Petrović-Piroćanac, koji je išao u pratnji zamjenika komandanta Specijalne brigade policije RS, Ljubiše Borovčanina.²⁵⁹

5.17 U 20:00 sati 13. jula 1995. godine, završeno je iseljenje izbjeglog stanovništva iz Potočara.²⁶⁰ Ovaj događaj se navodi u izvještaju koji je poslao pukovnik Radoslav Janković (pripadnik Obavještajnog odjela Glavnog štaba VRS) sa isturenog komandnog mjesta Drinskog korpusa.

B. Odvajanje muškaraca Muslimana u Potočarima

5.18 Nedugo nakon što su autobusi za prevoz muslimanskog civilnog stanovništva stigli u Potočare (ubrzo nakon 12:30 sati) 12. jula 1995. godine, pripadnici VRS počeli su da odvajaju muškarce od žena, djece i starijih. Ovo pitanje je prvi put pokrenuto 12. jula 1995. godine, na trećem sastanku u Hotelu “Fontana”. General Mladić (u prisustvu generalmajora Krstića i drugih) obznanio je namjeru da odvoji muškarce starosti od 16 do 60 godina radi provjere da li su ratni zločinci.²⁶¹

5.19 Holandskim predstavnicima na sastanku (potpukovniku Karremansu i majoru Boeringu) nije bilo jasno kakve je tačno planove napravio VRS i koje će radnje preduzeti tog dana u vezi sa iseljavanjem muslimanskog stanovništva i tom provjerom. Nakon povratka u Potočare, potpukovnik Karremans poslao je dva holandska oficira (majora Boeringa i starijeg vodnika Ravea) nazad u Bratunac kako bi pokušali razjasniti namjere VRS. Ova dva oficira kratko su razgovarali sa kapetanom prve klase Nikolićem i potpukovnikom Kosorićem, i rečeno im je da se vrate u Potočare jer su tamo već stigli autobusi kako bi počeli iseljavati civilno stanovništvo iz enklave.²⁶² Kad su se oficiri vratili negdje poslije 12:30 sati, autobusi su već stigli i u njih se ukrcavalo muslimansko stanovništvo. Na suđenju generalu Krstiću, svjedok “B” i svjedok “C” su izjavili da su vidjeli kako se muškarci Muslimani odvajaju i šalju u jednu “bijelu kuću”,

koja se nalazila nasuprot bazi UN (vidi šesto i sedmo poglavlje radi detalja o odvojenim muškarcima Muslimanima).

5.20 U okviru procesa odvajanja i provjere, napravljen je spisak imena muškaraca Muslimana osumnjičenih za učesće u “ratnim zločinima” protiv Srba. Na ovom spisku bila su imena 387 muškaraca Muslimana za koje je Bratunačka brigada znala da se nalaze u srebreničkoj “zaštićenoj zoni” i koji su bili traženi zbog “ratnih zločina”. Spisak nosi datum 12. juli 1995. godine.²⁶³ Nije poznato kome je ovaj spisak mogao biti razdijeljen i da li su neki od muškaraca Muslimana odvojenih u Potočarima provjereni pomoću ovog spiska.

Posebna zapažanja

5.21 U vezi sa identifikacijom drugih vojnika Bratunačke brigade u Potočarima 12. i 13. jula 1995. godine, razni pojedinci su na suđenju generalu Krstiću svjedočili da su prepoznali niz Srba u Potočarima tokom tog perioda. Spisak ovih imena upoređen je sa spiskom pripadnika 1. bratunačke lake pješadijske brigade za juli 1995. godine i otkrivene su sljedeće podudarnosti.²⁶⁴

Momir (Vase) Nikolić ²⁶⁵	kapetan	komanda 1. brlpbr
Goran (Momčila) Rakić ²⁶⁶	vojnik	artiljerija
Zoran (Dimitrija) Milosavljević ²⁶⁷	komandant	DIV/diverzantsko izviđački vod/, 2. bataljon
Sreten (Ilije) Petrović ²⁶⁸	zamjenik komandanta	3. bataljon
Zoran (Radonja ili Blagoja) Spajić ²⁶⁹	vojnik	2. bataljon
Slavoljub Grujičić ²⁷⁰	vojnik	3. bataljon

Mnogi od ovih vojnika primijećeni su kako učestvuju u odvajanju vojnosposobnih muškaraca Muslimana. Što se tiče kapetana I klase Nikolića, on je takođe bio umiješan u slučaj ranjenih Muslimana zatočenih u Potočarima i Bratuncu (deseto poglavlje). Nadalje, neki od ovih ljudi primijećeni su u Potočarima i naveče 12. jula 1995. godine.

5.22 Analiza Petrovićevog video snimka pruža dodatne dokaze o prisustvu dijelova Bratunačke brigade u Potočarima 13. jula 1995. godine. Dok su se muslimanske žene i djeca ukrcavali u autobuse, jedan srpski oklopni transporter OT-60 viđen je kako prolazi pored autobusa. Vojni registarski broj (bort /borbena registarska tablica/) ovog vozila je 10864. Prema jednom dokumentu Drinskog korpusa o pregledu i opravci od 23. avgusta 1995. godine, vozilo je bilo dodijeljeno komandi Bratunačke brigade.²⁷¹ Vozilo je snimano na tom mjestu oko pet minuta i u jednom trenutku se vidi kako jedan neidentifikovani muškarac Musliman priča sa jednim srpskim vojnikom koji je bio na vrhu vozila.

5.23 Nadalje, prema onome što su primijetili svjedoci i što se vidi na Petrovićevom video snimku Potočara 13. jula 1995. godine, pripadnici VRS su bili prisutni u redovima za odvajanje i stražarili su na ulazima u autobuse kako bi spriječili vojnosposobne muškarce Muslimane da se ukrcaju. Vojnici su to radili unatoč tome što je 13. jula 1995. MUP već mogao uzeti aktivnije učešće u izvođenju prevoza. Vojnici VRS takođe su bili odgovorni za čuvanje vojnosposobnih muškaraca Muslimana koji su odvojeni i zatočeni na različitim lokacijama u Potočarima prije prebacivanja u Bratunac.

C. Tišća – Luke (Luke)

5.24 Uprkos efikasnosti procesa odvajanja u Potočarima, neki muškarci Muslimani ipak su uspjeli da se ukrcaju u autobuse ili kamione sa svojim porodicama i pokušali da otputuju sa njima u Kladanj. Kao zadnja predostrožnost protiv ovoga, sva vozila još jednom su pretražena neposredno prije dolaska u područje gdje su muslimanske izbjeglice iskrcane i prisiljene da pješice nastave prema teritoriji pod kontrolom Muslimana. Ovo se vršilo u zoni odgovornosti 1. vlaseničke lake pješadijske brigade.

5.25 Dana 12. jula 1995. godine, jedan holandski oficir pratio je jedan od prvih autobuskih konvoja iz bivše “zaštićene zone” u područje Kladnja. Tu je vidio majora Šarkića, kojeg je prepoznao sa jednog ranijeg sastanka u januaru 1995. godine.²⁷² Na ovom sastanku u januaru 1995. godine, major Šarkić predstavio se kao načelnik štaba Miličke brigade (kasnije je prebačen za načelnika štaba Vlaseničke brigade). Major Šarkić je objasnio da srpski vojnici uklanjaju mine sa staze (puta) kojom će izbjeglice proći između linija prema teritoriji pod muslimanskom kontrolom. Holandski oficir takođe je zabilježio da je major Šarkić ukazao na to da naređenja prima od komande Drinskog korpusa. Konvoji autobusa iz Potočara cijeli dan su prilazili kroz mjesta Tišća-Luke.

5.26 Muškarci koji su odvojeni od svojih porodica potom su odvedeni u jednu obližnju školu, koja se koristila i kao kasarna.²⁷³ Svjedok “D” bio je jedan od muškaraca koji su odvojeni u Tišći i odvedeni u školu. Svjedok “D” je tokom dana vidio najmanje jednog vojnika za poljskim telefonom kako prima naređenja.

D. Uloga komande, štaba i potčinjenih jedinica Drinskog korpusa VRS

5.27 Kao što je rečeno u odjeljcima od 5.9 do 5.12, tokom popodneva 12. jula 1995. godine u Potočarima je identifikovan niz viših oficira Drinskog korpusa. Među ovim oficirima bili su komandant korpusa generalmajor Živanović načelnik štaba korpusa generalmajor Krstić, pomoćnik komandanta korpusa za bezbjednost, potpukovnik

Vujadin Popović, pomoćnik komandanta korpusa za pozadinu, pukovnik Lazar Aćimović, i načelnik za obavještajne poslove korpusa, potpukovnik Svetozar Kosorić. Nadalje, 13. jula 1995. godine, i generalmajor Krstić i pukovnik Aćamović bili su prisutni u Potočarima.

5.28 Što se tiče starješina Bratunačke brigade, u više navrata su u ovom području primijećeni razni komandanti ili štapski oficiri. Konkretno, radilo se o Momiru Nikoliću, pomoćniku komandanta Bratunačke brigade za bezbjednost i obavještajne poslove, Sretenu Petroviću, zamjeniku komandanta 3. bataljona Bratunačke brigade i Zoranu Kovačeviću, komandiru 4. čete 2. bataljona Bratunačke brigade. Ovi oficiri su bili prisutni na širem području Potočara u periodima kada je počelo vršenje pojedinih krivičnih djela. Pretpostavlja se da su bili u položaju da spriječe krivična djela koja su se događala ili da barem izvijeste svoje nadređene o tome.

5.29 Dana 13. jula 1995. godine, na Petrovićevom video snimku zabilježeno je prisustvo potpukovnika Ljubiše Borovčanina, jednog od komandanata Specijalne policije MUP RS.²⁷⁴ Tokom ovog perioda, njegova jedinica bila je pod kontrolom Vojske, i to Drinskog korpusa VRS.²⁷⁵

5.30 Što se tiče odvajanja i ubistava na području Tišća-Luke, nema dovoljno informacija da bi se odredilo koja jedinica je odgovorna za ubistva. Identifikacija majora Šarkića kao načelnika štaba Vlaseničke brigade na mjestu gdje je došlo do posljednjih odvajanja relevantna je jedino za učvršćivanje saznanja o ulozi Drinskog korpusa VRS u procesu odvajanja i prevoza.

POGLAVLJE ŠEST: mjesta zatočenja i stratišta u opštini Bratunac oko nje – uloga 1. bratunačke lake pješadijske brigade

6.0 Kao što je navedeno u zajedničkoj optužnici (IT-02-60PT), veoma je važna uloga Bratunačke brigade u postupanju sa muslimanskim zatočenicima u opštini Bratunac i oko nje od 12. do 15. jula 1995. godine, kao i uloga te brigade u transportu više hiljada zarobljenika u zonu Zvorničke brigade (gdje su kasnije i pogubljeni). Kako svjedoče preživjeli, većina ih je provela od jednog do tri dana u Bratuncu čekajući odlazak izvan tog područja. Dok su bili zatočeni na tim mjestima, muslimanski zatočeni bili su izloženi raznim maltretiranjima, uključujući premlaćivanje i vansudska pogubljenja. Zna se da su se u Bratuncu nalazila barem tri zatočenička objekta: "hangar", "stara škola" i škola "Vuk Karadžić". Pored toga, kad su se ovi objekti napunili, nepoznati broj od više stotina muslimanskih zatočenika držan je u autobusima ili kamionima ili u Bratuncu ili u selu Kravica. Na ovom području su se desila i prva masovna ubistva muškaraca Muslimana: pogubljenja u dolini Cerske i u skladištu u Kravici.

Raspravljalo se takođe i o pitanju ranjenih Muslimana i djece koje je u zatočeništvu držala Bratunačka brigada (prvenstveno u Domu zdravlja u Bratuncu) nakon 13. jula 1995.

6.1 Ključ za ovu istragu biće napraviti razliku između aktivnosti vojnika Bratunačke brigade i pripadnika jedinica MUP RS (Specijalne policije i jedinica PJP), koje su bile aktivne u ovim područjima u vrijeme kada su počinjena krivična djela. Osim toga, tu će takođe biti uključena pitanja u vezi sa ovim aktivnostima jedinica MUP koje su izvođene pod neposrednom komandom, u sadejstvu sa ili uz znanje vojnog rukovodstva VRS.

A. Okupljanje i držanje u zatočeništvu muškaraca Muslimana u Bratuncu i oko njega

“Hangar”

6.2 Prema iskazu jednog preživjelog, muškarci Muslimani koji su odvojeni iz Potočara 12. jula 1995. godine i držani u “nezavršenoj kući”, tog dana su ukrcani u autobuse i odvedeni u Bratunac. Odveli su ih u jednu veliku zgradu, koja je opisana kao “hangar”.²⁷⁶ Rano naveče 12. jula 1995. godine, vojnici bosanski Srbi često na ulazili u “hangar” i obraćali se nekim zatočenicima. Potom su tokom večeri 12. jula 1995. godine, brojni muslimanski zatočenci premlaćeni i ubijeni.²⁷⁷

6.3 Ovaj proces nastavljen je tokom dana 13. jula 1995. godine. U 18:00 sati, jednom zatočeniku naređeno je da prebroji Muslimane u hangaru kako bi se mogao organizovati prevoz. Prema tom prebrojavanju, u hangaru je bilo 296 zatočenika.²⁷⁸ Malo kasnije, šest autobusa je došlo po zatočnike u hangaru. Oni muškarci Muslimani koji su preživjeli zatočenje u “hangaru” prevezeni su tokom večeri 13. jula 1995. godine u grbavačku školu (povezanu sa mjestom masovnih pogubljenja u Orahovcu), gdje su stigli u ranim jutarnjim satima 14. jula 1995. godine (vidi sedmo poglavlje, odlomak 7.10).²⁷⁹

“Stara škola”

6.4 Dok se 13. jula 1995. godine nastavlja deportacija iz Potočara, nastavljen je i proces odvajanja muškaraca od žena, djece i starijih. Dok su muslimanske porodice prolazile pored vojnika bosanskih Srba, muškarci Muslimani odvajani su na stranu i odvođeni u jednu bijelu kuću preko puta baze UN.²⁸⁰ Kada se kuća napunila, muškarci su ukrcani u tri-četiri autobusa i odvedeni u “staru školu” u Bratuncu.²⁸¹ Ova škola nalazi se iza škole “Vuk Karadžić”. Tokom dana u školu su dolazili i drugi muslimanski zatočenci.

6.5 Muslimani su držani u školi od kasnog popodneva 13. jula 1995. godine do popodneva 15. jula 1995. godine.²⁸² Tokom ovog perioda, preostali zatočenci nisu dobijali hranu, a vode su dobili malo. Često su ih premlaćivali.²⁸³ Jedan preživjeli navodi i da su muslimanski zatočenci izvođeni, da su se čuli pucnji i da se nakon toga zatočenci nisu

vraćali. Dana 15. jula 1995. godine, muškarci Muslimani zatočeni u "staroj školi" premješteni su u školu u Pilici, koja je povezana sa masovnim pogubljenjima na vojnoj ekonomiji Branjevo. (Vidi sedmo poglavlje, odlomak 7.37).²⁸⁴

Autobusi ispred škole "Vuk Karadžić" i "stare škole"

6.6 Pošto su se odabrani zatočenički objekti napunili, muslimanski zatočenici su držani u autobusima i kamionima kojima su došli. Jedan preživjeli, koji se predao vojnicima bosanskim Srbima blizu Konjević Polja u ranim satima 13. jula 1995. godine, proveo je noć 13. na 14. juli u jednom od autobusa parkiranih ispred škole "Vuk Karadžić". Ovaj i još jedan autobus bili su puni muškaraca Muslimana zarobljenih 13. jula 1995. godine na putu Bratunac-Konjević.²⁸⁵

6.7 U približno 11:00 sati 14. jula 1995. godine, ti autobusi su se pridružili drugim vozilima i taj konvoj je negdje sredinom popodneva stigao pred grbavačku školu (povezanu sa mjestom masovnih pogubljenja u Orahovcu).²⁸⁶

Autobusi i kamioni u "Vihoru"

6.8 Drugi muškarci Muslimani koji su zarobljeni na putu Konjević Polje – Bratunac 13. jula 1995. godine, držani su u autobusima i kamionima parkiranim na parkingu prevoznog preduzeća "Vihor" u Bratuncu.²⁸⁷ Ostali su na kamionima i autobusima tokom noći 13. jula 1995. godine. Ujutro 14. jula, kamioni su otišli iz "Vihora" na jedno mjesto na rubu Bratunca. Nakon nekoliko sati provedenih na ovom mjestu, krenuli su dalje. Ljudi iz ovog kamiona završili su u grbavačkoj školi (povezано sa lokacijom pogubljenja u Orahovcu), gdje su stigli negdje sredinom popodneva 14. jula 1995. godine.²⁸⁸

Kamioni na nepoznatim lokacijama u Bratuncu

6.9 Jedna grupa zatočenika zarobljenih na putu Konjević Polje-Bratunac 13. jula 1995. godine, držana je na nepoznatom mjestu u Bratuncu. Ovi zatočenici zarobljeni su kasno po danu i do 17:00-18:00 sati 13. jula 1995. godine još uvijek su okupljeni na livadi u Sandićima.²⁸⁹ Ovi okupljeni zatočenici ukrčani su u pet-šest velikih kamiona prikoličara nosivosti 20 tona. Odvedeni su na nepoznato mjesto u Bratuncu, gdje su proveli noć u kamionima.²⁹⁰ Ujutro su prebačeni na drugi kraj grada, gdje su čekali nekoliko sati prije nego što su konačno napustili Bratunac. Njihov konvoj sastojao se od pet-šest autobusa i nekoliko kamiona. Tu se nalazio i oklopni transporter UN.²⁹¹ Konvoj je napustio Bratunac i stigao u školu u Petkovicima (povezана sa stratištem kod brane u Petkovicima, vidi sedmo poglavlje, odlomak 7.28).²⁹²

6.10 Jedna grupa muškaraca zarobljena je prilikom prelaska puta Konjević Polje-Milići 13. jula 1995. godine i odvedena na fudbalsko igralište u Novoj Kasabi. Prema više svjedoka, na stadionu u Novoj Kasabi držano je između 2.500 i 3.000 muškaraca Muslimana.²⁹³ Vojnici bataljona vojne policije 65. zaštitnog puka VRS čuvali su muškarce na ovom mjestu.²⁹⁴ Jedna grupa zatočenika koji su okupljeni u Novoj Kasabi oko 14:

00 sati ukrcana je u jedan autobus. Kasnije tog popodneva, odvedeni su u Bratunac. Autobus je usput prošao pored skladišta u Kravici, gdje je jedan svjedok vidio zgradu i tijela pored nje.²⁹⁵ Ti zatočenici su proveli noć 13. na 14. jula 1995. godine na nepoznatom mjestu u Bratuncu i 14. jula 1995. godine su odvedeni autobusom u jednu sportsku salu u školi u selu Pilica (povezana sa masovnim pogubljenjima na vojnoj ekonomiji Branjevo).²⁹⁶

Kamioni u Kravici

6.11 Iz te grupe zarobljenika okupljenih u Novoj Kasabi, još 100 muškaraca Muslimana ukrcano je u jedan veliki kamion i prevezeno u Kravicu. Stigli su u ranim večernjim satima i te večeri ostali u kamionima. Primijećeno je još četiri-pet kamiona parkirana na toj lokaciji.²⁹⁷ Dana 14. jula 1995. godine, kamion je otišao iz Kravice i oko 18:30 sati stigao pred petkovačku školu (povezanu sa masovnim pogubljenjima kod brane u Petkovicima).²⁹⁸

Posebna zapažanja

6.12 Kao što je već rečeno, područje opštine Bratunac i njene okoline je zona operacija Bratunačke brigade. Vojnici raspoređeni u Bratunačkoj brigadi bi bili angažovani u i oko naprijed opisanih mjesta okupljanja i zatočenja, uz izuzetak Nove Kasabe. Međutim, u opštini je bilo veliko prisustvo policije RS, naročito duž puta Bratunac-Sandići-Konjević Polje. Takođe, spisak bez datuma pokazuje da je jedan broj policajaca iz Bratunca mobilisan u jedinice PJP.²⁹⁹ U ovim okolnostima, sa trenutno raspoloživim informacijama nije moguće utvrditi koje određene jedinice ili vojnici su bili uključeni u čuvanje muslimanskih zatočenika u Bratuncu.

B. Jedinice MUP RS i Drinskog korpusa na putu Bratunac – Konjević Polje 12. i 13. jula 1995.

6.13 Jedinica odgovorna za opsežnije vojne operacije na ovom području bila je Bratunačka brigada. Jedinice koje su posebno pokrivala ovaj sektor bile su 1. pješadijski bataljon (Magašići), pod komandom poručnika Lazara Ostojića,³⁰⁰ i 4. pješadijski bataljon pod komandom kapetana 1. klase Radike Petrovića.³⁰¹

6.14 Prvi bataljon je od samog početka bio odgovoran za ovo konkretno područje, zapadno od Bratunca prema Kravici. Od sredine 1993. kada su se linije stabilizovale nakon proglašenja Srebrenice “zaštićenom zonom”, jedinica je bila odgovorna za ovo geografsko područje. I ostalo je tako bar sve do 16. jula 1995.³⁰² Međutim, dok je ova jedinica bila odgovorna za dio područja, Kravica i Sandići spadali su pod zonu odgovornosti 4. pješadijskog bataljona.

6.15 Ono što je jedinstveno kad je u pitanju 4. bataljon je to da se jedinica nije nalazila u organizacionom sastavu Bratunačke brigade. Prema novinskom članku objavljenom u martu 1995. godine u Drinskom magazinu, jedinica kojoj je dodijeljeno to područje je bila jedinica kapetana

1. klase Radike Petrovića.³⁰³ U stvari ta jedinica je 8. bataljon Zvorničke brigade.³⁰⁴ Ova jedinica je bila poslata na to područje od septembra 1993. i istovremeno dok je pripadala Zvorničkoj brigadi, nalazila se pod operativnom kontrolom komandanta Bratunačke brigade kad su u pitanju borbene aktivnosti.³⁰⁵

6.16 Bez obzira na porijeklo, 4. bataljon je ostao pod kontrolom Bratunačke brigade do 19. jula 1995.³⁰⁶

6.17 Pored jedinica Bratunačke brigade i štaba Drinskog korpusa, duž puta se nalazio i štab 5. inženjerijskog bataljona, odmah do raskrsnice u Konjević Polju. Ova jedinica se nalazila pod komandom majora Milenka Avramovića.³⁰⁷ Major Mile Simanić je bio zamjenik komandanta 5. inženjerijskog bataljona.³⁰⁸

6.18 Međutim, bez obzira na vojno prisustvo, čini se da je još od 21. marta 1995. godine za samo obezbeđenje puta bio odgovoran MUP RS. Dana 19. marta 1995. Glavni štab (GŠVRS) je obavijestio vrhovnog komandanta da Drinski korpus ne može više vršiti obezbeđenje šireg područja Konjević Polja zbog premještanja jedinice na drugu lokaciju. Zbog toga je VRS tražio da se taj zadatak dodijeli MUP, naročito kontrola puta Konjević Polje – Bratunac.³⁰⁹ Dana 21. marta 1995. Predsjednik RS Karadžić je uputio ministra unutrašnjih poslova RS da uspostavi sistem obezbeđenja puta i da provjeri mogućnost razmještanja nekih jedinica MUP u Konjević Polje.³¹⁰ Dana 23. marta 1995. ministar unutrašnjih poslova je odgovorio da je u Konjević Polju razmjestio 2. četu PJP Centra službi bezbjednosti (CSB) Zvornik.³¹¹ Od kraja marta pa nadalje dijelovi raznih četa PJP su se smenjivali na ovom zadatku obezbeđenja.

6.19 Preciznije, situaciju i prisustvo policijskih jedinica duž puta Bratunac-Konjević Polje kasno poslije podne 12. jula 1995. detaljno je opisao načelnik CJB, Dragomir Vasić, u svom izvještaju MUP RS, štabu policijskih snaga (Bijeljina), kabinetu ministra i resoru javne bezbjednosti.³¹² U ovom izvještaju on navodi da je evakuacija i transport civilnog stanovništva iz Srebrenice u toku. On takođe kaže da je četvoro lica “uhvaćeno u Konjević Polju prije sat vremena (oko 16:30 sati.” Na osnovu obavještajnih podataka dobijenih od tih lica Vasić izvještava da je 300 muslimanskih vojnika prešlo cistu /kao u originalu/ i da idu prema Udrču. Dodatnih 8.000 muškaraca (1.500 naoružanih) se nalaze u reonu između Konjević Polja i Sandića. Rekao je da je Zvornička brigada dobila zadatak da blokira 300 muškaraca na Crnom Vrh, a da četa Specijalne policije iz Šekovića, 1. četa PJP CSB Zvornik i 5. četa PJP CSB Zvornik blokiraju to područje s ciljem uništenja muslimanskih snaga.³¹³

6.20 U vezi s tim Zvornička pješadijska brigada je izvijestila Drinski korpus o poduzetim mjerama za rješavanje situacije. U njihovom dnevnom borbenom izvještaju za 12. juli 1995. (upućen u 17:10 sati), komanda Zvorničke brigade izvještava sljedeće:

– da dva voda (interventni vod 7. bataljona i vod vojne policije) trebaju zauzeti položaje u zasjedi do 17:00 sati;

– sve ostale jedinice brigade su povećale budnost i izvršile pripreme za eventualni napad bosanskih Muslimana iza njihovih tvrđenih linija;

– jedno odeljenje vojne policije je upućeno u Konjević Polje po vašem naređenju (Drinskog korpusa);

– Osam autobusa “Drina-transa” kao i četiri kamiona i dva autobusa iz jedinice su upućeni po vašem naređenju (Drinskog korpusa);

i

– brigada je uputila jednu Pragu kao pojačanje 8. bataljonu u Kajićima.³¹⁴

6.21 Skoro u isto vrijeme, komanda Drinskog korpusa je poslala i izvještaj o podacima koje je prikupila od zarobljenih Muslimana. U ovom slučaju ispitivali su izvjesnog Izudina Bekića koji im je iznio svoja saznanja o planu muslimanske kolone.³¹⁵ Ovaj izvještaj (koji je sastavljen na glavnom komandnom mjestu Drinskog korpusa u Vlasenici) nije upućen samo Glavnom štabu, nego i raznim brigadama MUP i potčinjenim brigadama korpusa. Na osnovu informacija dobijenih od Bekića u izvještaju stoji sljedeće:

“... može se zaključiti da se civilno stanovništvo organizovano uputilo prema bazi UNPROFOR u Potočarima, prvenstveno žene, djeca, starci i ranjeni, dok je vojno sposobno, oružane formacije, krenule u ilegalno probijanje ka Tuzli najvjerojatnije preko Ravnog Buljima – Kravice – Purkovića – Kusleta i dalje preko Udrča-Kozjaka-Kamenice-Crnog Vrha – Nezuka. Upoznali smo organe MUP RS stacionirane u Konjević Polju o ilegalnom koridoru kojim se izvlače Muslimani iz Srebrenice, obzirom da oni imaju zadatak da obezbjeđuju komunikaciju Bratunac-Konjević Polje.

Komande brigada dužne su u cjelini sa informacijom upoznati SJB u zoni odgovornosti. Organi OBP predložiće komandovanju da se preduzmu mjere na sprečavanju ilegalnog izvlačenja oružanih Muslimana radi njihovog hapšenja i sprečavanja eventualnih iznenađenja, koje mogu počiniti prema civilnom stanovništvu i ratnim jedinicama na pravcu kretanja.

Komande Bratunačke, Zvorničke i Miličke brigade u saradnji sa SJB u svojoj zoni odgovornosti organizovaće saobraćaj na komunikaciji Bratunac-Milići-Vlasenica i Zvornik-Konjević Polje-Vlasenica. Dozvoliće prolaz samo vozilima i jedinicama VRS i MUP koji su na izvršavanju službenih i borbenih zadataka vezanih za izvođenje b/d oko bivše enklave Srebrenica Civilni saobraćaj usmjeriti pravcem Zvornik-Šekovići-Vlasenica.”³¹⁶

Izvještaj je upućen sa potpisom generalmajora Radislava Krstića.³¹⁷

6.22 Do ponoći 12. jula 1995, obavještajni organi Zvorničke brigade skupljao je dodatne informacije o koloni bosanskih Muslimana na osnovu praćenja radio veza između raznih dijelova kolone.³¹⁸ U izvještaju upućenom obavještajnom odjelu komande Drinskog korpusa, načelnik

obavještajne službe Zvorničke brigade (KIK Duško Vukotić) rekao je da je obavijestio i načelnika štaba Zvorničke brigade i komandanta taktičke grupe "Osmaci" o ovim dijelovima. U ovom izvještaju se takođe kaže da je, prema uhvaćenom razgovoru bosanskih Muslimana, "treća grupa" otkrivena na području Bokčin potoka i da su potpuno uspaničeni i neorganizovani i da se sami predaju MUP i pripadnicima VRS u ovom području.³¹⁹

6.23 Situacija na putu Bratunac-Konjević Polje je u ranim jutarnjim satima 13. jula 1995. detaljno opisao načelnik CJB Zvornik, Dragomir Vasić. U ovom prvom izvještaju (282/95) on kaže da je jedan policajac iz 1. čete PJP ubijen, a da su dvojica ranjena u borbi u 04:00 sata između Sandića i Konjević Polja.³²⁰ Takođe navodi da MUP nije imao:

"... nikakvu saradnju ni pomoć od strane VRS u blokadi i uništenju velikog broja neprijateljskih vojnika tako da je moguće očekivati velike probleme dok se akcija ne izvrši jer MUP radi sam po ovoj akciji a prostor i broj muslimanskih vojnika su veliki."³²¹

Kasnije tog jutra Vasić izvještava da je general Mladić prepustio MUP zadatak da eliminiše ("likvidira") prijetnju koju predstavlja "8.000 muslimanskih vojnika koje smo blokirali u šumi oko Konjević Polja... i da taj posao obrađuju samo jedinice MUP"³²² Prema tome, do jutra 13. jula 1995, VRS je već prenijela zadatak nastavka iseljavanja civila Muslimana iz Potočara (vidi odlomak 5.15) i obezbjeđenja puta Bratunac-Konjević Polje na snage MUP RS.

6.24 Na osnovu raznih dokumenata i video dokaza, moguće je utvrditi identitet i mjesta različitih jedinica MUP koje su 13. jula 1995. djelovale duž puta. Prvo, najznačajnije od tih jedinica su bile 2. odred (Šekovići) Specijalne brigade policije RS (pod komandom Miloša Stupara),³²³ MUP četa kampa za obuku Jahorina, mješovita četa MUP RSK i Srbije i 1. četa PJP iz Zvornika. Kao što je ranije rečeno (u odlomku 3.20), ova mješovita formacija policije nalazila se pod komandom Ljubiše Borovčanina (zamjenika komandanta Specijalne brigade policije RS). Dok su neki dijelovi ove mješovite formacije ostali u Potočarima, čini se da je veći dio ove jedinice već u ranim večernjim satima 12. jula 1995. bio razmješten duž puta Kravica-Konjević Polje. Osim toga, bar neki dijelovi 5. čete PJP iz Zvornika takođe su bili razmješteni na tom putu. Ove jedinice MUP su preuzimale na stotine muškaraca bosanskih muslimana koji su im se predavali duž puta tog dana, a isto tako su tokom dana imali i žrtava.

6.25 Međutim, bez obzira na znatno prisustvo MUP, jedinice Drinskog korpusa i Bratunačke brigade su bile uključene u borbena dejstva i takođe su imali žrtava. Komanda 5. inženjerskog bataljona Drinskog korpusa, razmještena u Konjević Polju, poslala je izvještaj da je u 08:00 sati 13. jula 1995, jedan muslimanski vojnik otvorio vatru i ranio dva vojnika.³²⁴ Izvještaj je potpisao major Mile Simanić, zamjenik komandanta 5. inženjerskog bataljona. Takođe 13. jula 1995, Bratunačka brigada izvještava: "glavne snage brigade su angažovane na slamanju

neprijateljskih snaga koje su se izvukle u pomenuti reon (Ravni Buljim – Zvijezda Žiljato).³²⁵ Ovaj izvještaj upućen Drinskom korpusu potpisao je komandant Bratunačke brigade, pukovnik Vidoje Blagojević.

C. Pogubljenja u dolini Cerske 13. jula 1995.

6.26 Prema izjavama svjedoka, tokom popodneva 13. jula 1995. godine, neutvrđen broj muškaraca Muslimana dovezen je autobusima i kamionima iz pravca Konjević Polja u dolinu Cerske i kasnije pogubljen. U konvoju je primijećena najmanje jedna mašina za zemljane radove.³²⁶ Ovaj slučaj predstavlja prvo veliko organizovano pogubljenje zatočenih muškaraca Muslimana, zarobljenih iz kolone. Sadašnje informacije pokazuju da je područje doline Cerske gdje su izvršena ubistva bilo u zoni Miličke ili Vlaseničke brigade Drinskog korpusa VRS.

6.27 Prisluškivanjem veza VRS zabilježeno je da je 13. jula 1995. godine u 13:55 sati, izvijesni pukovnik Milanović (vjeruje se da je to pukovnik Ignjat Milanović, načelnik protivvazdušne odbrane Drinskog korpusa) razgovarao sa dežurnim oficijom na "Palmi" ("Palma" je šifra za štab 1. zborničke pješadijske brigade), što je moglo biti u vezi sa pomenutim događajem. Upitao je dežurnog oficira da li je "(...) vaš buldožer (...) onaj sa kašikom (...)" na raspolaganju, i ako jeste, "(...) treb' o bi nam taj, da se javi u Konjević Polje (...)" V Rečeno mu je da je na terenu i da se ne može poslati dolje u dogledno vrijeme. Dva sata kasnije, u 15:53 sati, zabilježeno je kako pukovnik Milanović traži izvjesnog Simovića ili Avramovića, zahtijevajući ponovo rovokopač ili buldožer. Rečeno mu je da su svi na terenu. VI Vjeruje se da je Avramović major Milenko Avramović, načelnik inženjerije Drinskog korpusa i komandant 5. inženjerijskog bataljona Drinskog korpusa. VII Identitet Simovića je trenutno nepoznat. Vjeruje se da je Simović major Mile Simanić, zamjenik komandanta 5. inženjerijskog bataljona.³³⁰

D. Skladište u Kravici 13. jula 1995.

6.28 Prema svjedočenjima svjedoka i preživjelih, tokom kasnih popodnevnih i ranih večernjih sati 13. jula 1995. godine, stotine muškaraca Muslimana ubijene su u skladištu poljoprivrednog dobra u Kravici.³³¹ Ovi Muslimani su bili dio kolone koji se predao na putu Bratunac-Kravica-Konjević Polje tokom jutra 13. jula, uključujući i one koji su ujutro 13. juna okupljeni na livadi u Sandićima.

6.29 Analiza događaja u vezi s ovim ukazuje na to da je okupljanje muškaraca Muslimana nakon njihove predaje na putu Bratunac-Kravica-Konjević Polje bilo dio dobro organizovane operacije. Zatočenici su okupljeni na više mjesta uz put. Zapadno od Kravice, jedno od sabirnih mjesta bila je livada u Sandićima. Na ovom sabirnom mjestu viđeni su jedan tenk i druga vojna vozila (Praga i BOV), koja su najvjerovatnije

pripadala jedinicama MUP 2. odreda (Šekovići) što je u velikoj mjeri pomoglo ranije pomenutim jedinicama MUP u čuvanju zarobljenika.³³² Najkasnije rano popodne, počeli su okupljati zarobljenike u kompleksu skladišta u Kravici.

6.30 Sama pogubljenja zatočenika počela su između 17:00 sati i trajala nekoliko sati. Izjave svjedoka ukazuju na to da su za ubijanje zatočenika, koji nisu mogli umaći iz skladišta, korišteni pješadijsko oružje, mitraljezi i bombe. Svi izlazi su bili pokriveni vatrom, a zatočenici koji su pokušali da pobjegnu kroz vrata ili prozore dok je trajala pucnjava ubijeni su.

6.31 Kada je prestala pucnjava, stiglo je nekoliko kamiona i počelo je utovarjanje tijela u kamione. Ovaj proces je stavljen do mraka.³³³ Tijela su se mogla vidjeti s puta, a jedan svjedok je vidio tijela dok su ga vozili pored skladišta.³³⁴ Sljedećeg jutra nastavljeno je prikupljanje tijela.

Posebna zapažanja

6.32 Što se tiče jedinica koje su ustvari čuvale zarobljenike na livadi u Sandićima, gdje su prvo zatočeni, ne postoje dokumenti u kojima se kaže da su jedinice Bratunačke brigade, na osnovu naređenja od 13. jula 1995, organizovano postavljene na to mjesto da čuvaju zarobljenike. Međutim, 13. jula 1995. poslije podne, svjedoci su primijetili prisustvo generala Mladića na livadi, koji se obratio sakupljenim zarobljenim Muslimanima.³³⁵ Vezano za to, u dnevniku dežurnog voda vojne policije 1. bratunačke lake pješadijske brigade navodi se da je 12, 13. i 15. jula 1995. jedan dio vojne policije vršio "obezbjedenje komandanta Ratka Mladića."³³⁶

6.33 Bez obzira na posjetu generala Mladića a možda i drugih oficira VRS, koji su imali veze sa Glavnim štabom moguće i sa Drinskim korpusom, čini se da je većina snaga koje su čuvale zarobljenike Muslimane u Sandićima bila iz MUP. Kao što je navedeno u odlomku 6.29, video snimak Zorana Petrovića-Piroćanca, koji je išao u pratnji Ljubiše Borovčanina, detaljno prikazuje značajno prisustvo MUP. U članku kojeg je kasnije napisao Zoran Petrović-Piroćanac, govorilo se i o najvažnijim aktivnostima jedinice.³³⁷

6.34 Što se tiče prisustva jedinica MUP i Bratunačke brigade u Kravici, u vrijeme kada su vršena pogubljenja, knjiga ranjenih boraca pokazuje da su 13. jula 1995. između 17:30 i 17:40 sati u Bratunački Dom zdravlja primljeni Miroslav Stanojević (iz Crvenih beretki) i Rade Čuturić (iz Specijalne brigade policije MUP) nakon što su ranjeni u Kravici.³³⁸ Dana 13. jula 1995, nakon 17:40 (vrijeme se ne vidi), primljen je Krsto Dragičević (iz specijalne policije – Skelani) nakon što je smrtno ranjen u Kravici.³³⁹ Prema platnim listama bratunačke opštine i brigade, Miroslav Stanojević, sin Anđelke (datum i mjesto rođenja: 10. april 1972. u Srebrenici) bio je pripadnik "Crvenih" ili voda "Crvenih beretki" 3. bataljona Bratunačke

brigade. Krsto Dragičević je upisan kao sin Dragoljuba, (datum i mjesto rođenja: 6. decembar 1965, Toplice-Srebrenica).³⁴⁰ On je upisan kao pripadnik 2. odreda Specijalne policije (Šekovići), koji je poginuo u Kravici, 13. jula 1995.³⁴¹ Izgleda da je u periodu kad je ranjen, Rade Čturić, (sin Milana, datum i mjesto rođenja: 26. avgust 1971. u Stuparima – Kladanj) bio oficir i zamjenik komandanta 2. specijalnog odreda policije.³⁴² On je kasnije, 24. avgusta 1995, preuzeo komandu nad 2. odredom i ubijen je u akciji 23. septembra 1995. na Ozrenu.³⁴³

6.35 Pored prisustva zamjenika komandanta 2. odreda specijalne policije (Šekovići) u Kravici u vrijeme kada su vršena pogubljenja, čini se da je i zamjenik komandanta Specijalne brigade policije, Ljubiša Borovčanin, prošao ispred skladišta dok se to dešavalo. Kao što je ranije rečeno (odlomak 6.33), 13. jula 1995, kasno poslije podne, gospodin Zoran Petrović – Piroćanac bio je prisutan u vozilu sa Ljubišom Borovčaninom i snimio je video kamerom događaje duž puta Bratunac – Konjegić Polje. U jednoj sceni video snimka može se vidjeti da vozilo prolazi ispred skladišta u Kravici i tu se vidi gomila leševa ispred jednog od velikih ulaza.³⁴⁴ Međutim, kada je 13. jula 1995. u 20:40 sati Ljubiša Borovčanin izvijestio generalmajora Krstića o opštoj situaciji i o potrebama za bilo kakvom dodatnom podrškom ovi događaji nisu ni spomenuti.³⁴⁵

6.36 Što se tiče prisustva ranjenog pripadnika jedinice “Crvene beretke” u Kravici, trenutno se ne zna ko ga je tamo uputio i u kom svojstvu se tamo nalazio. Ova jedinica, koja je inače potčinjena 3. bataljonu, smatrana je interventnom jedinicom na nivou brigade. Međutim, nema dokumenta koji pokazuje da je tog dana jedinica “Crvene beretke” dejstvovala ni sa 1. ni 4. bataljonom Bratunačke brigade. Treba reći da je jedan od mogućih razloga kojim bi se moglo objasniti prisustvo Miroslava Stanojevića pronađen u vanrednom borbenom izvještaju Bratunačke brigade upućenom 13. jula 1995. Drinskom korpusu.³⁴⁶ Ovaj vanredni izvještaj pokazuje da je 13. jula 1995. u 17:00 sati, jedinica koja se sastojala od 92 vojnika, pod vođstvom načelnika štaba brigade (majora Novice Pajića), upućena na Bračan. Ruta kretanja ove jedinice najavljena Drinskom korpusu bila je “Bratunac-Milići-Bračan.” Da bi otišla ovim putem, jedinica je trebala da prođe pored skladišnog kompleksa u Kravici, koje je bilo udaljeno oko 12 kilometara od štaba Bratunačke brigade. Međutim, sljedećeg dana, 14. jula 1995, dnevni borbeni izvještaj pokazuje da su tog dana u 10:00 sati “Crvene beretke” upućene u područje Milića radi kretanja na zadatak u Žepu.³⁴⁷

6.37 U vezi sa događajima u skladištu u Kravici, može se izvesti nekoliko zaključaka. Prvo, kao što je razmotreno u odjeljku 6.29, skladište u Kravici bilo je, čini se, “poznato” sabirno mjesto. Pošto je ovo mjesto bilo određeno za držanje zatočenika, pretpostavlja se da je bila potrebna određena organizacija radi čuvanja pristižućih zarobljenika. Kako su dijelovi VRS i MUP takođe bili raspoređeni uz put tokom ovog perioda, može se zaključiti da je ovo mjesto odredio viši štab i o tome obavijestio

potčinjene jedinice. Ovo bi bilo u nadležnosti obavještajno-bezbjednosnih organa Bratunačke brigade i Drinskog korpusa VRS.

6.38 Nadalje, pošto su za prevoz zarobljenika u skladište korišteni kamioni i autobusi, može se zaključiti da je neka istanca viša od komandi lokalnih bataljona morala da ih stavi na raspolaganje. U najmanju ruku, to je moralo biti na nivou Bratunačke brigade, ali je vjerovatnije bilo na nivou Drinskog korpusa, pošto bi svako sredno korišteno za prevoz zatočenika bilo izdvojeno iz tekućeg procesa deportacije u Potočarima.

6.39 Jedno od možda najindikativnijih zapažanja preživjelih i svjedoka odnosi se na dolazak kamiona i ostale mehanizacije za uklanjanje tijela. Jasno je da je neka istanca viša od komandanta lokalnog bataljona morala dati ovlaštenje za pokret vozila na tu lokaciju, kao i odrediti razlog njihovog odlaska na tu lokaciju. Može se zaključiti da prisustvo ovih vozila u Kravici te večeri nije bilo slučajno. Štaviše, aktivnosti na uklanjanju tijela su prekinute tokom večeri 13. jula 1995. godine i nastavljene po danu 14. jula 1995. godine. Konačno, možda je u vezi s ovim zabilješka od 19. jula 1995. godine u knjizi zapovjesti voda vojne policije iz Bratunca koja govori o odredu vojne policije na obezbjeđenju bratunačkih komunalaca u Glogovi.³⁴⁸ Glogova je lokacija primarne masovne grobnice, koja se nalazi manje od 500 metara od bivšeg komandnog mjesta 1. pješadijskog bataljona Bratunačke brigade.

E. Situacija duž puta Bratunac – Konjević Polje od 14. do 18. jula 1995.

6.40 Dok su snage MUP možda bile aktivne na samom putu, Drinski korpus, a naročito Bratunačka brigada, vršili su pretres terena područja bivše enklave. U ranim večernjim satima 13. jula 1995, Drinski korpus je izdao naredbu L-157-5.³⁴⁹ Ova naredba, koju je potpisao generalmajor Krstić u svojstvu komandanta Drinskog korpusa, upućuje jedinice Bratunačke brigade, Miličke brigade i samostalnog bataljona Skelani da počnu sa pretresom terena “novoooslobođenog područja”. Pečat centra veze pokazuje da je naredba poslata u otprilike 20:30 sati 13. jula 1995. Na osnovu ove naredbe komanda Bratunačke brigade 14. jula 1995. izdaje naredbu 453-2. Ova naredba, koju je potpisao komandant brigade, pukovnik Vidoje Blagojević, upućuje sva četiri bataljona da počnu sa operacijom čišćenja u raznim područjima. Posebne instrukcije su date 1. i 4. bataljonu koji su djelovali južno od puta Bratunac-Konjević Polje:

1.1. pb. izvršit će pretres terena bivše enklave Srebrenica i to desno: raskrsnica komunikacije Bratunac – Konjević Polje – Ježestica (K-316) tt 555 (isključno), Lupoglav (tt 675), s. Šušnjari (isključno), levo: potok Lomanac (s. Hranča), s. Pale – Zvijezda (tt 906). KM bataljona u s. Čizmići. 4.4. pb sa svojim položaja kontrolniše ispred sebe prostor od Lupoglava do Ravnog Buljima i po dubini do Mratinskog brda i

Sandića. 5. Sa pretresom terena otpočeti odmah i završiti do 16. jula 1995. godine. 6. Po izvršenom zadatku podneti mi izvještaj dana 17.7.1995. na referisanju.³⁵⁰

Dnevni borbeni izvještaj za 14. juli 1995. takođe pokazuje da je Bratunačka brigada djelovala po naređenju Drinskog korpusa, L-157/5 i da je dio njihovih snaga učestvovao u okruženju neprijatelja u području "Bokčin potok – Šiljakovići – Mratinjci".³⁵¹ Izvještaj takođe pokazuje da Bratunačka brigada nije primijetila neprijateljske snage niti je "s njima došla u kontakt".

6.41 Dana 15. jula 1995, dokumenti pokazuju dalje aktivnosti koje se tiču vojne operacije duž puta. Kao što je u svom izvještaju naveo Dragomir Vasić iz CJB, dvije čete MUP sa Jahorine i dalje su bile na putu Kravica – Konjević Polje – Kasaba. On takođe govori o prisustvu jednog voda PJP iz CJB Zvornik, jednog tenka (sa posadom) i dijelovima snaga Centra za uzgoj i dresuru pasa, koji vode borbe sa zaostalim snagama bosanskih Muslimana.³⁵² Dragomir Vasić takođe kaže da su 1. četa PJP, dijelovi 2. i 4. odreda SOP (vjeruje se da su to specijalni odredi policije), ojačani tenkom, Pragom, BOV i minobacačkom četom krenuli u pravcu Crnog Vrha – Baljkovice zajedno sa VRS da bi zamijenili ljudstvo na linijama Zvorničke brigade.³⁵³

6.42 S tim u vezi, komandant Drinskog korpusa upućuje jednog od svojih oficira, pukovnika Ignjata Milanovića, da izvidi situaciju u Milićima i Bratuncu, a naročito stanje istočno od komunikacije Milići – Konjević Polje – Bratunac. Nakon što je to obavio on šalje izvještaj komandantu Drinskog korpusa, koji se nalazi na IKM (Isturenog komandnom mjestu). U svom izvještaju on navodi da je Bratunačka brigada skoro završila pretres kao što je ranije naređeno, i da se veće neprijateljske grupe nalaze istočno od komunikacije.³⁵⁴ On takođe predlaže da se komandant 1. bratunačke brigade imenuje za komandanta svih snaga koje učestvuju u pretresu terena i asanaciji bojišta istočno od komunikacije (i u zahvatu komunikacije Kasaba – Drinjača), "jer iz Komande Drinskog korpusa nemamo koga postaviti".³⁵⁵ On dalje navodi da ukoliko se komandant korpusa slaže sa tim predlogom, da tu odluku potvrdi telegramom koji će poslati komandama 1. bratunačke brigade, 1. milićke brigade i CSB Zvornik.³⁵⁶ U izvještaju Bratunačke brigade od 15. jula 1995. stoji da oni i dalje vrše pretres terena u skladu sa naredbom Drinskog korpusa, br. L-157/5 (od 13. jula 1995.). Takođe navodi da je jedan pripadnik 4. bataljona poginuo prethodne večeri.³⁵⁷

6.43 Dana 16. jula 1995. u dnevnom borbenom izvještaju Bratunačke brigade piše da je u toku dana, "komandant brigade izvršio obilazak svih jedinica koje blokiraju neprijatelja (1. Mlpbr, jedinice 65. Zmpt (zaštitnog puka), dijelovi MUP i 5. Inžb) precizirao zadatke i organizovao sadejstvo i vezu".³⁵⁸ Osim toga u izvještaju piše da "iz izjava prikupljenih od neprijateljskih vojnika, saznaje se da ih u širem reonu s. Pobuđe ima oko 2.000."³⁵⁹ Takođe, 16. jula 1995, Bratunačka brigada je izdala naredbu

da se 1. pješadijski bataljon angažuje za operaciju na području Žepe (u skladu sa naredbom Drinskog korpusa 5/95).³⁶⁰

6.44 Dana 17. jula 1995. komanda Bratunačke brigade poslala je zahtjev Drinskom korpusu koji se odnosi na opaske muslimanske djece. U izvještaju stoji:

“Među zarobljenim Muslimanima nalazi se i četvero maloljetne djece (od 8 do 16 godina) koja su smještena u vojnički pritvor u Bratuncu. Jedno od njih je komandiru jedinice u pretresu terena svjedočio o masovnim samoubistvima i međusobnim ubistima muslimanskih vojnika. Predlažemo da to svjedočenje zabeleže kamere vašeg PRESS centra.”³⁶¹

Ovaj izvještaj je poslan pod imenom pukovnika Vidoja Blagojevića, komandanta Bratunačke brigade, i imao je broj 03/253-106/1.³⁶²

6.45 U izvještaju koji se na to odnosi (03-253-106/2), komanda Bratunačke brigade kaže da ne raspolaže ni jednim vozilom pogodnim za transport 23 ranjena muslimanska zarobljenika iz Doma zdravlja Bratunac do Bijeljine (za dodatna objašnjenja pogledati poglavlje 8, odlomak 8.1).³⁶³

6.46 Osim toga, 17. jula 1995. godine general Mladić je uputio potpukovnika Keserovića iz Uprave bezbjednosti GŠVRS da preuzme “komandu” nad raznim jedinicama koje su bile angažovane u pretresu terena šireg rejona Bratunca, Milića i Drinjače.³⁶⁴ Ove snage su činili dijelovi Bratunačke brigade, Milićke brigade, 67. puka veze, bataljona vojne policije 65. zaštitnog puka i snage MUP. Potpukovniku Keseroviću je dat rok za izvršenje zadatka pretresa do 20:00 sati 19. jula 1995. i trebao je da predloži plan za naredno angažovanje prema Cerskoj.³⁶⁵

F. Uloga komande, štaba i potčinjenih jedinica Drinskog korpusa VRS

6.47 Jedan segment zločina za koje se tereti u Bratuncu i oko njega je okupljanje i zatočenje muškaraca Muslimana, kao i organizacija njihovog prevoza na mjesta masovnih pogubljenja na sjeveru. Ova aktivnost može se razmotriti sa dva aspekta: procesa okupljanja i zatočenja i samog procesa prevoza.

6.48 Prvo, u vezi sa okupljanjem i zatočenjem muškaraca Muslimana u Bratuncu i oko njega, preživjeli su identifikovali najmanje tri stalna objekta: “hangar”, školu “Vuk Karadžić” i “staru školu”. Pored toga, kad su se ova mjesta popunila, autobusi i kamioni puni zarobljenika parkirani su pored ovih mjesta. Pretpostavlja se da je bilo potrebno da bezbjednosni organi Bratunačke brigade, opštine Bratunac i Drinskog korpusa VRS utvrde mjesta za držanje zarobljenika u gradu i da obezbijede čuvanje zarobljenika u Bratuncu. I potpukovnik Vujadin Popović, načelnik bezbjednosti Drinskog korpusa, i pukovnik Svetozar Kosorić, načelnik za obavještajne poslove Drinskog korpusa vjerovatno su u velikoj mjeri bili uključeni u rješavanje problema zarobljenika. U tome je vjerovatno učestvovao i načelnik za bezbjednost i obavještajne poslove Bratunačke

brigade, kapetan I klase Momir Nikolić, posebno u vezi sa koordinacijom sa lokalnim civilnim vlastima radi korištenja njihovih objekata. Uzimajući u obzir da su zarobljenici ostali na ovim mjestima (ili u njihovoj blizini, u autobusima i kamionima, kada su zgrade popunjene) od dva do tri dana, bilo je potrebno jako obezbjeđenje i straža. Osim toga, komandantu Bratunačke brigade bilo je jasno kakvu opasnost predstavljaju ove hiljade zarobljenika za bezbjednost srpskog stanovništva u Bratuncu.

6.49 Kao što je navedeno u 5. poglavlju, određeni broj oficira Drinskog korpusa i opreme Bratunačke brigade je bilo uključeno u koordinaciju transportnih sredstava za prevoz žena, djeca i staraca Muslimana iz Potočara. Kako se intenzitet ovog procesa 13. jula 1995. postepeno smanjivao, ova transportna sredstva su postala dostupna i bila su zatim upotrebljena za prevoz odvojenih muškaraca Muslimana sa područja gdje su bili zarobljeni i prikupljeni u zatočeničke objekte u Bratuncu i oko njega i, konačno do mjesta masovnih pogubljenja u blizini Zvornika.³⁶⁶ Sa stajališta koordinacije, ovaj aspekt je bio izuzetno važan, naročito kada se uzme u obzir hvatanje i zarobljavanje muškaraca Muslimana duž puta Bratunac-Konjević Polje – Nova Kasaba-Milići. Među jedinicama koje su učestvovala u hvatanju muškaraca Muslimana na području do Konjević Polja do Milića, bili su dijelovi opštinske i specijalne policije RS (razmješteni u Konjević Polju i okolini), 5. inženjerijskog bataljona Drinskog korpusa, Zvorničke brigade, Milićke brigade i bataljona vojne policije 65. zaštitnog puka (kao jedinice neposredno potčinjene Glavnom štabu VRS). Muškarci Muslimani koje su zarobile ove razne jedinice potom su sakupljeni i transportovani nazad u zonu Bratunačke brigade, odakle su početkom sljedećeg dana prebačeni u zonu Zvorničke brigade.

6.50 Zabrinutost zbog broja zatočenika i u oko područja Bratunca brzo je postala tema rasprava među visokim službenicima bezbjednosti i visokim političkim ličnostima na ovom području. Prema jednom presretnutom telefonskom razgovoru Miroslava Deronjića (naimenovanog civilnog komesara za Srebrenicu) i kabineta predsjednika RS Karadžića, Deronjić je trebao da se dogovori sa Vojskom da se muslimanski zatočenici odvedu iz Bratunca.³⁶⁷

6.51 Fizičko prebacivanje muslimanskih zarobljenika sa mjesta u Bratuncu i oko njega na kojima su držani privremeno na mjesta zatočenja i stratišta u zoni Zvorničke brigade predstavlja drugu fazu procesa. Prema izjavama preživjelih, prebacivanje muslimanskih zatočenika sa područja Bratunca u škole blizu zvorničkog područja počelo je rano naveče 13. jula 1995. godine, što se podudara sa završetkom premještanja muslimanskog stanovništva iz Potočara. Zatočenici su počeli pristizati u ove škole u ranim jutarnjim satima 14. jula 1995. godine, a prebacivanje je nastavljeno tokom 15. jula 1995. godine, pri čemu su zatočenici smješteni u škole u Grbavcima, Petkovicima, Pilici (i u školi i u Domu) i (vjerovatno) Ročeviću (vidi sedmo poglavlje).

6.52 Ono što postaje evidentno je da je tokom kasnijih faza prebacivanja Muslimana iz Potočara 13. jula 1995. godine, sve veći broj autobusa i kamiona izdvajan iz Potočara i upućivan na lokacije uz put Bratunac-Konjević Polje-Milići radi odvoženja muškaraca Muslimana koji su okupljeni na raznim lokacijama. Do trenutka kad je proglašeno da je deportacija završena, u 20:00 sati 13. jula 1995. godine, zarobljenici muškarci Muslimani ukrcani su u neutvrđen broj autobusa i kamiona. Neki autobusi sa zarobljenicima krenuli su već 13. jula 1995. godine, ali je većina provela noć sa 13. na 14. juli 1995. godine u Bratuncu ili njegovoj blizini i krenula prema Zvorniku 14. i 15. jula 1995. godine.

6.53 U vezi s ovim, dnevnik dežurnog vojne policije za vod vojne policije 1. bratunačke lake pješadijske brigade pokazuje da je 14. i 15. jula 1995. godine "policija (bila) angažovana na sprovođenju muslimanskih izbjeglica".³⁶⁸ Kao što je već rečeno, prebacivanje Muslimana iz Potočara završeno je do 20:00 sati 13. jula 1995. godine. Sprovođenje nakon tog trenutka može se odnositi samo na čuvanje autobusa koji su prebacivali zatočeničke u zonu Zvorničke brigade.

6.54 Nadalje, ovo se podudara sa izjavama svjedoka i preživjelih koje se odnose na "organizaciju" procesa prebacivanja. Autobusi i kamioni nisu pojedinačno išli iz područja Bratunca prema Zvorniku, već su se kretali u konvojima. S vojnog aspekta, bezbjednost, odobrenje za kretanje putem i prevoženje morali su organizovati komandu i štab Drinskog korpusa VRS, jer je to uključivalo sredstva i teritoriju najmanje dvije potčinjene jedinice. Nadalje, autobusi i vozila su takođe bili pod kontrolom Drinskog korpusa VRS, a ne potčinjenih komandi brigada.

6.55 U vezi sa ovim procesom prebacivanja je i određivanje objekata u zoni Zvorničke brigade gdje su muslimanski zarobljenici trebali biti prebačeni i držani prije pogubljenja. Prema putnim radnim listovima vozila zaplijenjenim od 1. zvorničke pješadijske brigade, jedan opel "Rekord" (registarski broj P-4528), dodijeljen komandi Zvorničke brigade, započeo je 13. jula 1995. godine niz putovanja na mjesta koja su korištena za držanje muškaraca Muslimana iz Srebrenice.³⁶⁹ Za ovo vozilo su bila zadužena tri pripadnika čete vojne policije Zvorničke brigade.³⁷⁰ Putovanje 13. jula 1995. godine uključivalo je dvije vožnje između Zvornika i Orahovca, kao i vožnju od "Standarda" u Zvorniku (štab brigade) do Bratunca. Dana 14. jula 1995. godine, Orahovac je posjećen još dva puta, a dva puta je vozilo išlo i u Ročević. Putovanje 15. jula 1995. godine uključivalo je Kozluk, Kulu (piličku školu), Pilicu i Ročević. Dana 16. jula 1995. godine, putovanje je uključivalo Kozluk, Pilicu, Ročević i Kravicu.³⁷¹

6.56 Pilica (vojna ekonomija Branjevo) i Kozluk su poznata stratišta. Orahovac je i mjesto zatočenja i stratište, kao što je i Dom kulture u Pilici. Područje koje se navodi kao "Ročević" je jedan seoski kompleks sa školom, koji se nalazi na oko četiri kilometra od Pilice i vojne ekonomije Branjevo. Istragom je utvrđeno da je Ročević mjesto zatočenja muškaraca Muslimana. Pilička škola (Kula) je poznato mjesto zatočenja. Kravica je

poznato mjesto na kojem su držani zarobljenici i stratište u zoni Bratunačke brigade.

POGLAVLJE SEDAM: masovna pogubljenja i pokapanja u zoni 1. zborničke pješadijske brigade

7.0 Zona Zborničke brigade je u značajnoj mjeri bila mjesto gdje je izvršena većina organizovanih masovnih pogubljenja vezanih za pad srebreničke enklave. Tokom ovog istog perioda, Zbornička brigada je učestvovala u žestokim borbama sa muslimanskom kolonom iz bivše srebreničke enklave. Ova kolona, koja je krenula najdirektnijim pravcem prema Tuzli, naišla je na zasjede Zborničke brigade u predvečerje 14. jula 1995. godine i, do 15. jula 1995. godine, kolona i snage Zborničke brigade sukobile su se u relativno žestokoj bici. Međutim, usprkos značajnoj vojnoj opasnosti koja je prijetila i Zborničkoj brigadi i Zborniku od kolone, muškarci Muslimani, koji su autobusima ili kamionima prebačeni iz Bratunca, držani su u školama, prebacivani na stratišta, ubijani i pokapani.

7.1 Pet poznatih velikih stratišta nalaze se u zoni Zborničke brigade: Orahovac, brana (kod Petkovaca), vojna ekonomija Branjevo, Dom kulture u Pilici i Kozluk. Sa ovim stratištima povezani su sljedeći zatočenički centri: grbavačka škola u Orahovcu, "nova" petkovačka škola (u Petkovcima), pilićka škola u Kuli i Domu kulture u Pilici. Osim toga, istraka je ukazala na to da postoje indicije da su muškarci Muslimani možda držani i u školi u Ročeviću.

7.2 Kao u prethodnim poglavljima, u ovom poglavlju će se razmotriti materijal koji se odnosi na pojedina mjesta zločina ili krivična djela kojima se tereti u optužnici. U zaključku ovog poglavlja, razmotriće se šira uloga i obaviještenost komande i štaba 1. zborničke pješadijske brigade, dok se u sljedećim poglavljima razmatra uloga komande Drinskog korpusa VRS i Glavnog štaba VRS (poglavljja devet odnosno dvanaest).

A. Uvod i planiranje

7.3 Kao što je već rečeno u šestom poglavlju (odjelci 6.55 i 6.56), postoje informacije koje ukazuju na to da su najkasnije 13. jula 1995. godine dijelovi komande Zborničke brigade već bili angažovani na traženju mjesta gdje bi se držali muškarci Muslimani iz Srebrenice. Ova početna aktivnost se otkriva praćenjem kretanja Opel "Rekorda" (registarski broj P-4528) dodijeljenog komandi Zborničke brigade. Slijedi putni radni list vozila za period 13. – 19. juli 1995:

13. juli 1995. "Standard-IKM (istureno komandno mjesto) – Zvornik-loko vožnja/kao u originalu/-Orahovac-Zvornik-Orahovac-"Standard"-Bratunac-Zvornik. Ukupna kilometraža vozila 13. jula 1995.

je 209 kilometara.

14. juli 1995. "Standard" – Orahovac-Divić-Orahovac-Ročević-Orahovac-Zvornik– "Standard" – Loko-Karakaj-Ročević-Loko. Ukupna kilometraža vozila 14. jula 1995. je 164 kilometra.

15. juli 1995. "Standard"-Divić-Zvornik-"Standard"-Kozluk-"Standard"-Ročević-Kozluk-Loko-Kula-Pilica-Loko. Ukupna kilometraža vozila 15. jula 1995. je 206 kilometara.

16. jula 1995. "Standard"-Kozluk-Kočević-Pilica-Še (ostatak nečitak) – Kravica-Zvornik. Ukupna kilometraža vozila 16. jula 1995. je 144 kilometra.

17. juli 1995. "Standard"-Zvornik-Cer-Zvornik. Ukupna kilometraža vozila 17. jula je 156 kilometara.

18. juli 1995. "Standard"-Zvornik-Kar-Zvorn-Sepak (kao u originalu). Ukupna kilometraža vozila 18. jula 1995. je 23 kilometra.

19. juli 1995. "Standard"-Zvornik-Kar-Zvorn. Ukupna kilometraža vozila je 47 kilometara.³⁷²

7.4 Ovlašteni vozači su bili Milorad Birčaković, Mirko Ristić i Miško Arapović. Prema evidenciji prisustva ljudstva čete vojne policije Zvorničke brigade od jula 1995. godine, sva trojica su pripadnici čete vojne policije.³⁷³ Milorad Birčaković je istovremeno bio pripadnik osiguranja komandanta brigade.³⁷⁴

7.5 Osim ovih bilješki, u dokumentaciji Zvorničke brigade nema drugih naznaka da bi se mogao očekivati dolazak velikog broja muslimanskih zatočenika u zonu brigade već u 02:00 sata 14. jula 1995. godine.

B. Orahovac i škola u Grbavcima

7.6 Područje Orahovca je korišteno 14. i 15. jula 1995. godine i kao mjesto za ubistva i kao mjesto za primarno pokapanje. Ovo područje je u zoni 4. bataljona 1. zvorničke pješadijske brigade.³⁷⁵ Svjedočenja preživjelih i dokumenti Zvorničke brigade ukazuju da su dijelovi komande brigade, inženjerske čete, čete vojne policije i (barem) dijelovi 4. pješadijskog bataljona učestvovali u planiranju, zatočenju, pogubljenju i kasnije pokapanju muškaraca Muslimana na lokaciji u Orahovcu.

7.7 Komandir inženjerske čete bio je kapetan Dragan Jevtić.³⁷⁶ Komandir 4. pješadijskog bataljona bio je potporučnik Pero Vidaković.³⁷⁷ Međutim, prema jednoj pohvali komandanta brigade od 18. jula 1995. godine, 4. bataljonom je u to vrijeme komandovao zamjenik komandanta, potporučnik Lazar Ristić.³⁷⁸ Komandir čete vojne policije bio je Mimir Jasikovac.³⁷⁹

7.8 Analiza informacija iz dokumenata i iz svjedočenja preživjelih pokazuje da se odigrao sljedeći niz događaja. Već 13. jula 1995. godine, područje Orahovca je možda izviđano kao potencijalno mjesto za držanje pristizućih muslimanskih zatočenika.

Ovo se ogleda u tome što je dvaput tog dana automobil štaba brigade (registarski broj P-4528), izdat Miloradu Birčakoviću, Mirku Ristiću i Mišku Arapoviću, posjetio to područje.³⁸⁰ Nadalje, čini se da je kasno naveče 13. jula, jedan odred vojne policije iz čete vojne policije Zvorničke brigade dobio zadatak da ostane na tom području. Ovo je potkrijepljeno jednom bilješkom od 13. jula u putnom radnom listu jednog vozila koje je, izgleda, prvenstveno korišteno za dostavu hrane određenim jedinicama brigade.³⁸¹ Posljednji upis tog dana navodi putovanje u Orahovac uz bilješku "policija".³⁸²

7.9 Sljedeći događaj možda je povezan s tim. Naime, 13. jula 1995. godine poručnik Drago Nikolić bio je dežurni oficir na isturenom komandnom mjestu brigade. Njegov redovni raspored u brigadi bio je na mjestu pomoćnika komandanta (načelnika) za bezbjednost. U dnevniku dežurstva na isturenom komandnom mjestu, u 23:00 sati 13. jula zabilježeno je da je izvjesni major Galić "dužnost primio vanredno od poručnika Drage Nikolića".³⁸³ Dnevnik ne otkriva šta je prouzrokovalo, kako se čini, prijevremenu zamjenu poručnika Nikolića na mjestu dežurnog oficira.

7.10 Daana 14. jula 1995. godine, muškarci Muslimani, zarobljeni nakon pada Srebrenice, počeli su pristizati u zonu Zvorničke brigade nakon što su prevezeni autobusima ili kamionima iz područja Bratunačke brigade. Koliko se zna, prva grupa je došla u ranim jutarnjim satima 14. jula 1995. godine, a ostali su stigli krajem jutra i početkom popodneva tog dana. Jedan od preživjelih svjedoka, svjedok "L" posebno je identifikovao školu u kojoj su bili držani kao grbavačku školu (nalazi se u Orahovcu, manje od jednog kilometra od stratišta).³⁸⁴

7.11 Muslimanski zatočenici su držani u školskoj sportskoj sali u različitom trajanju i slična su im sjećanja o tome kako su odvedeni u jednu pokrajnju prostoriju gdje su dobili vode, nakon čega su im stavljeni povezi na oči.³⁸⁵ Nakon toga je svaki ukrčan u vojni kamion i odvezen na stratište u Orahovcu.³⁸⁶

7.12 Jedan preživjeli Musliman koji je među prvima odveden na stratište je svjedok "L", koji je tamo stigao tokom popodnevni sati 14. jula 1995. godine. Po dolasku na to mjesto, on i ostali Muslimani iskrcani su sa kamiona, poređani među prethodno pogubljene zatočenike i streljani. Svjedok "L" nije pogođen i dok je ležao među mrtvima i umirućim, prvo je mogao da čuje, a zatim da bude očevidac događaja sa mjesta gdje je pao.

7.13 Dok je još imao povez na očima, svjedok "L" je prepoznao glas jedne osobe po imenu Gojko Simić, kao vođe grupe vojnika koji su vršili ubistva. Svjedok "L" je poznao Simića duže od 15 godina prije rata, kada su obojica radili za jedno beogradsko građevinsko preduzeće.³⁸⁷ Nekoliko puta tokom dana, čuo je vojnike kako se dozivaju po imenima i čuo je imena Gojko, Risto i Vojo.³⁸⁸

7.14 Svjedok "L" govori i o prisustvu jednog žutog rovokopača, kojeg je i čuo i vidio tokom dana, te kasnije to veče o dolasku jednog žutog buldožera ili utovarivača. Jedan od tih utovarivača ga je obasjao svjetlom

tokom noći, što ga je natjeralo da pobjegne sa stratišta.³⁸⁹ Ostali preživjeli su takođe naveli prisustvo i rad žutih mašina za zemljane radove na stratištu.³⁹⁰

Posebna zapažanja

7.15 Evidencija ljudstva Zvorničke brigade pokazuje da je Gojko Simić iz Orahovca bio raspoređen u 4. pješadijskom bataljonu 1. zvorničke pješadijske brigade. Poginuo je u borbi dva dana kasnije (16. jula 1995. godine) prilikom odbrane komandnog mjesta 4. bataljona u blizini Baljkovice.³⁹¹ Prema dokumentima Zvorničke brigade, Gojko Simić je bio pripadnik i komandir pratećeg voda 4. pješadijskog bataljona.³⁹² Nadalje, smrtni list koji je izdala Zvornička brigada potvrđuje da su Gojko Simić i svjedok "L" radili u istom građevinskom preduzeću u Beogradu.³⁹³

7.16 Prema evidenciji prisustva ljudstva čete vojne policije Zvorničke brigade od 14. jula 1995. godine, u Orahovcu je bio prisutan odred vojne policije (spominje se u odeljku 7.8).³⁹⁴ Takođe se čini da je učinjen izvijestan napor da se prikrije ova činjenica. Proučavanjem dokumenta pokazalo se da je na poleđini napisana legenda koja pokazuje gdje se svaki vojni policajac nalazio. Uprkos tome što je izbrisana, vidljiv je natpis "O-Orahovac". Nadalje, proučavanjem bilješki od 14. i 15. jula 1995. godine, jasno je da je niz imena imao slovo "O" kao naznaku lokacije, što je kasnije izbrisano i promijenjeno u "T" (označavajući "na terenu").³⁹⁵ U nekoliko slučajeva, za dan 15. 7. 1995, neki pojedinci su imali slovo "R" kao oznaku njihove lokacije, što je takođe promijenjeno u "T". U legendi se ne može razaznati objašnjenje značenja slova "R".

7.17 Što se tiče prisustva vojne policije Zvorničke brigade, ispod su navedena imena sa prepravljene evidencije prisustva ljudstva koje se 14. jula 1995. godine nalazilo u Orahovcu:³⁹⁶

1. Jasikovac Novaka Miomira, 14. jula "O" promijenjeno u "T" 15. jula "R" promijenjeno u "T".

4. Stojanović Stanimira Hada (kao u originalu), 14. jula "O" promijenjeno u "T".

5. Bogdanović Ilije Goran, 14. jula "O" promijenjeno u "T".

7. Jović Rade Čedo, 14. jula "O" promijenjeno u "T".

14. Ivanović Đule Dragoje, 14. jula "O" promijenjeno u "T" 15. jula "R" promijenjeno u "T".

27. Ristić Mojside Predrag, 14. jula "O" promijenjeno u "T", 15. jula "R" promijenjeno u "T".

31. Stevanović Spasoja Željko, 14. jula "O" promijenjeno u "T", takođe promijenjeno i 15. jula.

37. Simić Dragomira Milomir, 14. jula "O" promijenjeno u "T", 15. jula "R" promijenjeno u "T".

47. Birčaković Blagoja Stanoje, 14. jula "O" promijenjeno u "T", 15. jula "R" promijenjeno u "T".

50. Jokić Stanka Slađan, 14. jula "O" promijenjeno u "T", 15. jula "R" promijenjeno u "T".

7.18 Dva su izvora informacija koje se odnose na inženjersku opremu u Orahovcu. Prvi izvor je knjiga dnevnih zapovijesti komandira inženjerske čete Zvorničke brigade. U ovoj knjizi evidentiraju se naređenja, uputstva i radni zadaci na kojima je inženjerska četa angažovana tokom dana. Drugi izvor su putni radni listovi vozila inženjerske čete za juli 1995. godine. Ovi listovi pokazuju gdje su vozila bila, kilometražu ili sate korišćenja, te potrošnju goriva.

7.19 Što se tiče knjige dnevnih zapovijesti inženjerske čete, 14. jula nije zabilježen nijedan zadatak u vezi sa Orahovcem.

7.20 Dana 14. jula 1995. godine, u putnim radnim listovima sljedećih vozila inženjerske čete zabilježeno je da su bila u Orahovcu: TAM 75 (registarski broj M-5264), koji je dvaput putovao od baze do Orahovca i natrag; mercedes 2626 (registarski broj M-5195), koji je na prikolici odvuкао rovokopač u selo Križevići (udaljeno jedan kilometar od Orahovca); rovokopač, registarski broj C-3117, koji je iz baze otišao u Orahovac i kasnije se vratio u bazu nakon šest sati kopanja, te rovokopač-utovarivač (rovokopač "Torpedo") iz "Birač-Holdinga", koji je iz baze otišao u Orahovac i radio pet i po sati.³⁹⁷

7.21 Dana 14. jula 1995. godine, prema knjizi izdavanja goriva Zvorničke brigade, ukupno 200 litara dizel goriva podijeljeno je iz zaliha goriva brigade. Svih 200 litara je izdato inženjerskoj četi Zvorničke brigade.³⁹⁸

7.22 Dana 15. jula 1995. godine, sljedeći zadaci u vezi sa Orahovcem navedeni su u knjizi dnevnih zapovijesti inženjerske čete: tačka 4, rad BGH-700 (rovokopač) u Orahovcu; tačka 5. rad ULT 220 (utovarivač) u Orahovcu.³⁹⁹

7.23 Putni radni listovi vozila za 15. juli 1995. godine pokazuju da je jedan ULT 220 iz "Birač Holdinga" radio pet sati u Orahovcu, a jedan kamion TAM 75 (registarski broj M-5264) je tri do četiri puta putovao između baze i Orahovca.⁴⁰⁰

7.24 Takođe 15. jula 1995. godine, knjiga izdavanja goriva Zvorničke brigade pokazuje da je 40 litara dizel goriva podijeljeno dijelovima pozadinskog bataljona koji su radili u Orahovcu.⁴⁰¹

7.25 Dana 16. jula 1995. godine, sljedeći zadaci su navedeni u knjizi inženjerske čete u vezi sa Orahovcem: tačka 2, rad BGH-700 u Orahovcu; tačka 3, rad ULT 220 u Orahovcu.⁴⁰²

7.26 Dana 16. jula, putni radni listovi inženjerske čete pokazuju sljedeće: kamion mercedes 2626 (registarski broj M-5195) na prikolici je odvuкао jedan rovokopač od baze do Orahovca. Kako nema nikakve bilješke o radu rovokopača na lokaciji u Orahovcu, nije jasno da li je rovokopač dovučen ili odvučen. Istovremeno je jedan kamion TAM 75 (registarski broj M-5264) tog dana dvaput putovao od

Kozluka do Orahovca prije povratka u štab Zvorničke brigade koji se nalazio u krugu bivše fabrike obuće "Standard".⁴⁰³

7.27 Upoređujući naređenja i kretanje vozila, čini se da su nešto poslije upisivanja zapovijesti u knjigu inženjerske čete 14. jula 1995. godine, primljena naređenja da se mašine za zemljane radove pošalju u Orahovac. Najkasnije popodne 14. jula 1995. godine, barem dvije mašine za zemljane radove već su radile na ovom stratištu. Ovo se podudara sa svjedočenjima preživjelih da su dva rovokopača radila tokom pogubljenja do kasno naveče. Barem jedan od ovih rovokopača se to veče vratio u bazu. Dana 15. jula 1995. godine, upisane zapovijesti pokazuju da su jedan ULT 220 i jedan BGH 700 trebali da nastave rad na ovom mjestu. Putni radni listovi vozila pokazuju da je jedan ULT 200 15. jula nastavio raditi pet sati. Iz nekog razloga, nije zabilježeno prisustvo BGH 700 na ovom mjestu, mada je jedan drugi neidentifikovani rovokopač dovezen u Orahovac.⁴⁰⁴ Tokom dana, na ovo mjesto je dolazio jedan kamion TAM iz štaba inženjerske čete, koji je dovezao ljudstvo, gorivo i drugu podršku operaciji. Do kraja 15. jula 1995. godine vjerovatno je obuhvatala odvlačenje jednog rovokopača sa ovog mjesta, kao i to što je jedan kamion preveo ljudstvo ili opremu sa lokacije u Orahovcu u Kozluk.

C. Brana i škola u Petkovcima

7.28 Brana u Petkovcima je takođe bila mjesto pokapanja i stratište u zoni Zvorničke brigade. Ovo mjesto se nalazi u sektoru 6. pješadijskog bataljona i udaljeno je manje od dva kilometra od komandnog mjesta 6. bataljona u Baljovici.⁴⁰⁵ Prema izjavama preživjelih, muškarci Muslimani, koji su pogubljeni na ovom mjestu, držani su u školi u Petkovcima.

7.29 Svjedok "P" je stigao u petkovačku školu oko 18:30 sati 14. jula 1995. godine, nakon što je proveo noć 13. jula 1995. godine u kamionu u Kravici (vidi raniji opis o kamionima u Kravici – šesto poglavlje).⁴⁰⁶

7.30 Svjedok "O" koji je takođe zarobljen popodne 13. jula 1995. godine, kasnije je ukrcan u veliki kamion i odveden na nepoznato mjesto u Bratuncu, gdje je proveo noć u kamionu (vidi raniji opis o kamionima u Bratuncu). Kamion u kojem se on nalazio krenuo je iz Bratunca najkasnije sredinom jutra (14. jula) i stigao u Petkovce sredinom popodneva.⁴⁰⁷ Po dolasku u školu, odveden je u jednu prostoriju na spratu sa drugim muškarcima Muslimanima. Cijelo veče, muškarci su odvođeni iz učionice u malim grupama.⁴⁰⁸

7.31 Oba preživjela kažu da su veče proveli u školi. U ranim jutarnjim satima 15. jula 1995. godine, obojica su ukrcani na veliki kamion i odvedeni na stratište. Kada su stigli na stratište, još uvijek je bio mrak. Muškarci Muslimani su nakon toga iskrcavani sa kamiona u grupama od pet do deset. Vojnici su strijeljali grupe koje su silazile sa kamiona.⁴⁰⁹

7.32 Nakon što je pucnjava prestala, dva preživjela su otpuzala iz gomile tijela do jednog skrovišta blizu stratišta. Obojica su i dalje tokom

cijele noći čula pucnjavu, kao i zvuk mašina u mraku.⁴¹⁰ Kad se razdanilo, obojica su vidjeli mašine za zemljane radove koje su tovarile tijela na traktor.⁴¹¹ Obojica su takođe opisali svoje stratište kao šljunkovito mjesto u podnožju velike brane.

Posebna zapažanja

7.33 Bilješke u dnevnim zapovjestima komandira inženjerijske čete Zvorničke brigade pokazuju da je 15. jula inženjerijska četa imala sljedeće zadatke: zadatak 6, rad ULT u Petkovcima, i zadatak 7, rad rovokopača u Petkovcima.⁴¹²

7.34 Pregled putnih radnih listova vozila inženjerijske čete Zvorničke brigade ne otkriva da je i jedna mašina za zemljane radove ove jedinice bila na stratištu u Petkovcima.⁴¹³

7.35 Što se tiče učešća 6. pješadijskog bataljona, putni radni listovi vozila za 15. juli 1995. godine ukazuju da su dva vozila više puta vožena od Petkovaca do brane i nazad. Jedan kamion TAM 80 (registarski broj M-5300) je 15. jula 1995. godine obavio ukupno šest vožnji.⁴¹⁴ Jedan drugi kamion TAM 75 (registarski broj M-5329), tog dana je obavio ukupno četiri vožnje.⁴¹⁵ Zabilježeno je da su tog dana vozači vozila bili Dragomir Topalović i Vlado Josić. Obojica su navedeni kao pripadnici 6. pješadijskog bataljona Zvorničke brigade.⁴¹⁶

D. Vojna ekonomija Branjevo/škola u Pilici (Kula)

7.36 Vojna ekonomija Branjevo nalazi se u zoni Zvorničke brigade, u području odgovornosti 1. pješadijskog bataljona.⁴¹⁷ Dana 16. jula 1995. godine, grupa od sedam vojnika 10. diverzantskog odreda dobila je naređenje da ode na ekonomiju i tokom dana pogubila je između 15 i 20 punih autobusa muškaraca Muslimana.⁴¹⁸

7.37 Svjedoka "I", koji je preživio ovo pogubljenje, VRS je zatočio 13. jula 1995. godine u redu za odvajanje u Potočarima.⁴¹⁹ Kasnije tog dana, odveden je iz Potočara u "staru školu" iza škole "Vuk Karadžić" u Bratuncu. Na ovom mjestu je proveo ukupno dvije noći, a onda su ga 15. jula 1995. godine ukrkali u autobus. Oko podneva su krenuli iz "stare škole", a autobus su pratili vojnici.⁴²⁰ Svjedok "I" je došao u jednu školu u selu Pilica, sjeverno od Zvornika, gdje je smješten u jednu učionicu.

7.38 Svjedoka "Q" srpske vojne snage zarobile su rano ujutro 13. jula 1995. godine dok je pokušavao preći asfaltni put blizu Nove Kasabe. Bio je u grupi od deset muškaraca koji su tad zarobljeni.⁴²¹ Odveli su ih u jednu nepoznatu kasarnu blizu Nove Kasabe i tamo su ostali do 14:00 sati. Zatim su iz kasarne odvedeni na fudbalsko igralište u Novoj Kasabi. Kasno popodne, svjedok "Q" je ukrcao na autobus i odvezen u Bratunac. Veče 13. jula 1995. godine proveo je u Bratuncu u autobusu i 14. jula 1995. godine, autobus ih je odveo u jednu sportsku

salu u piličkoj školi u Kuli. Ostao je u sportskoj sali tokom večeri 15. jula 1995. godine.⁴²²

7.39 Ujutro 16. jula 1995. godine, pripadnici 10. diverzantskog odreda otišli su u kratku posjetu štabu Zvorničke brigade, gdje su se susreli sa jednim neidentifikovanim potpukovnikom. Ovaj potpukovnik, u čijoj pratnji su bila dva vojna policajca, zatim ih je otpratio do vojne ekonomije Branjevo.⁴²³

7.40 Takođe ujutro 16. jula 1995. godine, muškarci Muslimani iz Piličke škole (Kula) ukrncani su u civilne autobuse i odvezeni na jedno obližnje polje (vojna ekonomija Branjevo).⁴²⁴

7.41 Prema iskazu Dražena Erdemovića, strijeljanja su trajala od 10:00 do 15:00 sati 16. jula 1995. godine. Tokom popodneva, neki drugi vojnici za koje Erdemović misli da su iz Bratunca, došli su na ovo mjesto i takođe uzeli učešća u pogubljenjima.⁴²⁵ Nakon pogubljenja na vojnoj ekonomiji Branjevo, vojnici iz 10. diverzantskog odreda otišli su u jedan kafić u Pilici.

7.42 Tokom večeri, svjedok "I" i svjedok "Q" napustili su polje gdje su izvršena pogubljenja. Na dan ili oko 25. jula 1995. godine, ponovo su pali u srpsko zatočeništvo nakon što su ih zarobile jedinice lokalne policije, a potom su odvedeni u zatočenički centar Batković u Bijeljini.⁴²⁶

Posebna zapažanja

7.43 Putni radni listovi vozila Zvorničke brigade pokazuju da su sljedeća vozila 17. jula 1995. godine bila angažovana na mjestu pogubljenja i pokapanja u Branjevu. Jedan ULT 220 iz "Birač-Holdinga" (bez registarskog broja) radio je osam i po sati. Istovremeno, jedan kamion mercedes 2626 (registarski broj M-5195) bio je angažovan na odvlačenju prikolicom jednog BGH 700 od "baze" do "Standard"a" (štaba Zvorničke brigade), do Branjeva, a kasnije istog dana vratio se u bazu.⁴²⁷ Kao i u slučaju Orahovca, nema nikakve bilješke o korištenju rovokopača BGH-700 u evidenciji Zvorničke brigade. Međutim, 17. jula 1995. godine, u knjizi izdavanja goriva Zvorničke brigade zapisano je da je 17. jula 1995. godine, 100 litara goriva D2 (dizel) izdato za BGH-700.⁴²⁸

7.44 Bilješke iz knjige dnevnih zapovjesti inženjerijske čete Zvorničke brigade pokazuju da su tog dana trebali biti izvršeni sljedeći zadaci: zadatak br. 2, rad BGH-700 u Branjevu; zadatak br. 3, rad ULT 220 u Branjevu; i zadatak br. 5, prevoz BGH-700 plato prikolicom u Branjevo.⁴²⁹

7.45 Daljnji dokazi o aktivnostima u Branjevu mogu se vidjeti na snimcima iz visine lokacije u Branjevu od 17. jula 1995. godine. Na snimku se vidi kako jedan rovokopač nastratištu kopa jamu za pokapanje tijela.⁴³⁰

7.46 I konačno, vojna ekonomija Branjevo je objekat koji je funkcionisao pod kontrolom 1. pješadijskog bataljona Zvorničke brigade.⁴³¹ Ekonomija je bila pod direktnom komandom komandanta 1. pješadijskog

bataljona, poručnika Milana Stanojevića, a njom je upravljao poručnik Radivoje Lakić, takođe iz 1. pješadijskog bataljona.⁴³²

E. Dom kulture u Pilici

7.47 Dom kulture u Pilici se nalazio u zoni 1. bataljona Zvorničke brigade.⁴³³ Dana 16. jula 1995. godine, VRS je pogubio stotine muslimanskih zarobljenika, koji su okupljeni na tom području. Nije poznato da je iko preživio ovo pogubljenje.

7.48 Prema iskazu Dražena Erdemovića, ova pogubljenja su izvršili vojnici iz Bratunca, koji su ranije učestvovali u pogubljenjima na vojnoj ekonomiji Branjevo (vidi odlomak 7.41). Pogubljenjima u Domu kulture upravljao je neidentifikovani potpukovnik, kojeg je sreo na vojnoj ekonomiji Branjevo.

Posebna zapažanja

7.49 Dana 16. jula 1995. godine, komandant Zvorničke brigade je u zoni brigade zabilježio prisustvo drugih vojnih jedinica koje su djelovale pod njegovom komandom. U vanrednom borbenom izvještaju upućenom komandi Drinskog korpusa od 16. jula 1995. godine, potpukovnik Vinko Pandurević je izvijestio da se njegove snage sastoje od sljedećeg: "Zvornička pbr (pješađijska brigada), četa MUP –100 ljudi, dva voda iz Bratunačke pbr i dio voda vojne policije iz IBK (Istočnobosanskog korpusa)."⁴³⁴

7.50 Slučaj vojnika iz Bratunca ponovo se pojavljuje 16. jula 1995. godine u jednom presretnutom razgovoru VRS preko vojnog telefona između potpukovnika Popovića i osobe po imenu Rašić na komandnom mjestu "Zlatar" (Drinski korpus).⁴³⁵ Što se tiče pitanja dolaska "ljudi iz jedinice Vidoja Blagojevića" (komandanta Bratunačke brigade), potpukovnik Popović je rekao:

"Jeste stiglo je... gore je... gore je al' nije na vrijeme stiglo i nije na vreme uvedeno, tako je to... i drugi koji su stigli, stigli su, al' su kasnili i nisu na vreme uvedeni, i zato je komandant ovde ovaj što je bio im'o problema." (Vidi deseto poglavlje, odlomak 10.44 – 10.45 radi dodatnih detalja o ovom razgovoru.)

7.51 Nadalje, pomenuto je pitanje učešća vojne policije Bratunačke brigade. Upis u dnevnik dežurnog voda vojne policije od 17. jula 1995. pokazuje da je istovremeno dok je vojna policija nastavila raditi na zarobljavanju Muslimana u području opština Bratunac i Srebrenica, "jedna patrola policije ostala u Pilici zbog čuvanja i obezbeđenja Muslimana."⁴³⁷

7.52 U jednom događaju koji je možda povezan s ovim, zabilježeno je kako je jedan kamion TAM 130 (registarski broj ZV-369-57), registrovan na ime preduzeća "Metalno" iz Zvornika, 17. jula 1995. godine ukupno pet puta putovao između Zvornika, Pilice i Kule.⁴³⁸ Ova aktivnost

je možda povezana na uklanjanju tijela u pilićkom Domu kulture 17. jula 1995. godine.

F. Kozluk

7.53 Kozluk se takođe nalazi u sjevernom dijelu zone Zvorničke brigade. Kozluk je pozadinska baza Zvorničke brigade, kao i garnizonski rejon "Podrinjskog odreda" ("Vukovi sa Drine").⁴³⁹

7.54 Kozluk je mjesto gdje je između 15. i 17. jula 1995. godine izvršena velika operacija pogubljenja i pokapanja. Nije poznato da je iko preživio ovo pogubljenje.

Posebno zapažanje

7.55 Prema putnim radnim listovima o korišćenju vozila Zvorničke brigade, 16. jula 1995. godine, jedan rovokopač/utovarivač (rovokopač "Torpedo") iz "Birač-Holdinga" (bez registarskog broja) otišao je iz baze u Kozluk i zatim se vratio u bazu. Ukupno je radio osam sati u Kozluku.⁴⁴⁰ Takođe 16. jula, jedan kamion TAM 75 (registarski broj M-5246) dvaput je tokom dana putovao između Orahovca i Kozluka.⁴⁴¹

7.56 U bilješkama u dnevnim zapovijestima komandira inženjerske čete Zvorničke brigade nema bilješke ni o kakvoj inženjerskoj aktivnosti u Kozluku ni 16. ni 17. jula 1995. godine.⁴⁴²

7.57 Dana 18. jula 1995. godine, jedan buldožer TG-75 radio je jedan i po sat u Kozluku. Isti ovaj buldožer radio je u Kozluku još jedan sat 19. jula 1995. godine.⁴⁴³

7.58 U knjizi zapovijesti inženjerske čete za 18. juli 1995. godine, zadatak br. 3 je rad na sanaciji rova u Kozluku, a zadatak br. 4 prevoz buldožera u Kozluk.⁴⁴⁴

G. Uloga Zvorničke brigade

7.59 Sve u svemu, rezimirajući naprijed izneseno, jasno je da su značajni dijelovi Zvorničke brigade učestvovali u zatočenju, pogubljenju i masovnom pokapanju muškaraca Muslimana od 14. jula 1995. godine do 18. jula 1995. godine. Jedinice, ljudstvo i sredstva brigade, koji su učestvovali u tome, uključivali su one iz komande brigade, čete vojne policije, inženjerske čete i dijelova 1. pješadijskog bataljona, 4. pješadijskog bataljona i 6. pješadijskog bataljona. Jasno je da je veliki broj pripadnika brigade znao za ove radnje i učestvovao u njima. Međutim, kao što je već rečeno (odlomak 7.0), dok su vršeni mnogi od ovih masovnih zločina, drugi dijelovi Zvorničke brigade bili su intenzivno angažovani u nizu žestokih bitaka protiv kolone naoružanih muškaraca Muslimana, koji su se probijali, boreći se, prema teritoriji pod kontrolom ABiH. Zbog toga je radi razlikovanja resursa koji

su korišteni u činjenju krivinih djela i onih korištenih u strogo vojnim operacijama, potrebno (djelimično) rekonstruisati događaje onako kako su se hronološki odvijali.

7.60 Kao što je već razmotreno u trećem poglavlju, niz vojnika i oficira Zvorničke brigade bili su od 2. do 4. jula 1995. raspoređeni godine na području oko Srebrenice.⁴⁴⁵ Vodio ih je komandant brigade, potpukovnik Vinko Pandurević. I mada nije formalno prepustio komandu nad brigadom kada je preuzeo komandu nad "taktičkom grupom" koja je upućena prema Srebrenici, svakodnevno vođenje brigade prepustio je načelniku štaba/zamjeniku komandanta brigade, majoru Draganu Obrenoviću.⁴⁴⁶

7.61 Nakon što je VRS uspio da zauzme Srebrenicu 11. jula 1995. godine, Drinski korpus je pripremio planove da pošalje ove borbene jedinice da osiguraju brzo zauzimanje muslimanske enklave i UN "zaštićene zone" Žepe. Ovaj plan je uključivao i angažovane dijelove Zvorničke brigade.⁴⁴⁷ Putni radni listovi vozila pokazuju da se ovaj pokret odvijao 13. jula 1995. godine.

7.62 Dok je ovaj pokret bio u toku, komanda Zvorničke brigade dobila je informacije o velikoj koloni muškaraca Muslimana, koji su se kretali iz bivše srebreničke enklave prema zoni Zvorničke brigade. Dnevni borbeni izvještaj Zvorničke brigade od 13. jula 1995. godine ukazuje na značajne pokrete preostalih rezervnih snaga brigade (brojni interventni vodovi i dva voda vojne policije) radi suprotstavljanja neprijateljskim snagama za koje se znalo da se kreću od Srebrenice prema Tuzli. U izvještaju se spominju i manja borbena dejstva na frontu protiv jedinica 2. korpusa ABiH. U ovim borbama samo je jedan vojnik lakše povrijeđen. Nije izviješteno ni o kakvom dodiru sa muslimanskom kolonom. U izvještaju se takođe govori o tome da radio izviđačka jedinica brigade prisluškuje veze kolone sa komandom 2. korpusa ABiH, te da prate kretanje i namjere kolone. Sve u svemu, situacija je ocijenjena kao stabilna, pod kontrolom i bez neočekivanih događaja. Izvještaj je sastavio SM (kapetan I klase Sreten Milošević), u ime potpukovnika Pandurevića, komandanta brigade.⁴⁴⁸

7.63 Redovni borbeni izvještaj Zvorničke brigade od 14. jula 1995. godine ukazuje na to da su 14. jula 1995. godine snage 2. korpusa ABiH ne samo nastavile sa manjim napadima, već je u 18:00 sati došlo do sukoba sa muslimanskom kolonom.⁴⁴⁹ U ovom izvještaju se javlja da je kolona "razbijena" i da se raspršila u nekoliko različitih pravaca. Ne spominju se nikakva borbena dejstva na ili oko područja Orahovca.

Ovaj izvještaj je napisao DJ (major Dragan Jokić, dežurni oficir brigade), u ime majora Dragana Obrenovića, načelnika štaba brigade. Kasnije to veče, komanda je izdala vanredni borbeni izvještaj, javljajući da je u 20:30 sati glavna muslimanska kolona probila odbranu brigade i da će sljedećeg dana ući u pozadinu 4. 6. i 7. pješadijskog bataljona. I ovaj izvještaj napisao je major Dragan Jokić u ime majora Dragana Obrenovića, načelnika štaba.⁴⁵⁰

7.64 Otprilike u isto vrijeme 14. jula 1995. godine (21:02 sati), radio izviđačke jedinice 2. korpusa ABiH, uhvatile su radio-telefonski razgovor, kojem je major Jokić pokušao da stupi u kontakt sa pukovnikom Bearom (Uprava bezbjednosti Glavnog štaba VRS) u Bratuncu.⁴⁵¹ Tokom razgovora, spojen je sa pukovnikom Bearom i rekao mu je kako ga hitno treba "viša kuća".⁴⁵² Major Jokić zatim kaže kako "ima ogromnih problema. Pa sa ljudima, ovaj, pa sa paketom."⁴⁵³

7.65 Sat i po kasnije, te večeri, 2. korpus ABiH uhvatio je poziv generala Vilotića za Obrenovića.⁴⁵⁴ Nakon što mu je rečeno da je major Obrenović na terenu, spojen je sa dežurnim oficirom, majorom Draganom Jokićem. U tom razgovoru, major Jokić kaže:

"(...) Obrenović je stvarno ovaj maksimalno angažovan... svi samo maksimalno angažovani vjerujte... najviše nas je upropastio ovaj paket... a od jutros izveštavamo o broju ljudi pa (...)"⁴⁵⁵

U tom trenutku general Vilotić prekida majora Jokića, govoreći: "Dobro nemoj mi to".⁴⁵⁶

7.66 Što se tiče redosljeda borbenih dejstava i krivičnih djela, prema svjedočenjima preživjelih, pogubljenja na poljima u Orahovcu počela su rano popodne 14. jula 1995. godine. U to vrijeme, Zvornička brigada još uvijek nije došla u dodir sa čelom muslimanske kolone koja se približavala sa juga. Javljeno je da je kolona naišla oko 18:00 sati i da je razbijena bez teškoća oko devet kilometara južno od Orahovca. Najkasnije u 20:30 sati, muslimanska kolona (ovaj put prestrojena i prema opisu duga dva do tri kilometra) već se probila kroz zasjede. U tom trenutku, u Orahovcu, pet kilometara sjevernije, još uvijek se vrše pogubljenja. Kolona (onako kako je njeno kretanje ucrtano na kartama VRS) se nije približila Orahovcu više od tri kilometra.⁴⁵⁷ Nadalje, prije ponoći su završena pogubljenja u Orahovcu, a rad na pokapanju prekinut. Rad na pokapanju nastavljen je sledećeg jutra.

7.67 Kada su aktivnosti u vezi sa pogubljenjima prestale u Orahovcu, počele su u Petkovcima, šest kilometara (zračnom linijom) sjeverno. Rano naveče, dvije osobe za koje se zna da su preživjele pogubljenja kod brane u Petkovcima došle su u školu. U ranim jutarnjim satima 15. jula 1995. godine, oba preživjela su odvedena iz škole na stratište u podnožju brane. U približno isto vrijeme, dalje na sjeveru, u rejonu 11. pješadijskog bataljona, muslimanski zatočenci su bili u piličkoj školi (Kula), Domu kulture u Pilici i možda u školi u Ročeviću.

7.68 Dana 15. jula 1995. godine (kao što je zabilježeno u razgovoru koji je prisluškivao 2. korpus ABiH) u 07:40 sati, dežurni oficir sa "Palme" je nazvao pukovnika Milanovića (načelnika protivvazdušne odbrane Drinskog korpusa) i razgovarao s njim. Dežurni oficir je pitao da li su "oni" (vjerovatno komanda Drinskog korpusa) svjesni koliko je teška situacija gore u zoni Zvorničke brigade. Drugi razgovor u 07:40 sati otkriva da se pojačanja MUP šalju u zonu brigade. U 05:55 sati, potpukovnik Pandurević je nazvao komandno mjesto Zvorničke brigade. Nije mogao

direktno razgovarati sa majorom Obrenovićem, ali je dobio puni izvještaj od dva potčinjena oficira.⁴⁵⁸ U 09:10 sati, potpukovnik Pandurević ponovo je stupio u vezu sa komandnim mjestom Zvorničke brigade. U periodu između prvog i drugo poziva, komandno mjesto je uspostavilo vezu sa majorom Obrenovićem i on je izvijestio o koloni od "4-5.000" ljudi u zoni brigade. Načelnik štaba je takođe preporučio da se "naši" (vjerovatno poslane jedinice) vrata ako mogu.⁴⁵⁹

7.69 Ujutro 15. jula 1995. godine, ponovo je počeo rad na pokapanju na poljima u Orahovcu gdje su izvršena pogubljenja, kao i kod brane u Petkovcima. Nijedna od ovih aktivnosti nije bila povezana sa ozbiljnim borbama koje su se odvijale u pozadini zona 4. i 7. pješadijskog bataljona, usprkos tome što je to manje od tri kilometra jugoistočno od područja Orahovca.

7.70 Oko podneva 15. jula 1995. u štabu Zvorničke brigade ("Standard"), starješine Zvorničke brigade i policije održali su sastanak. Mada nema dokumenata koji govore o sastanku niti o licima koja su mu prisustvovala, svi ispitani svjedoci i osumnjičeni ispričali su da je taj sastanak održan. Među osobama koji su prisustvovala (u različito vrijeme) bili su potpukovnik Vinko Pandurević, komandant Zvorničke brigade, koji se tek vratio iz područja Žepe, major Dragan Obrenović, načelnik štaba/zamjenik komandanta Zvorničke brigade, Dragomir Vasić, zamjenik načelnika CJB Zvornik, Ljubiša Borovčanin, komandant jedinica Specijalne policije razmještene u Srebrenici 10 – 11. jula 1995. i Miloš Stupar, komandant 2. odreda policije iz Šekovića. Pošto postoje različiti navodi o događajima o kojima se raspravljalo na tom sastanku, od kojih se ni jedan ne može potkrijepiti dokumentom, o ovom aspektu neće biti govora u ovom izvještaju. Međutim, obzirom na izuzetno složenu vojnu situaciju koja se razvijala u opštini Zvornik u to vrijeme, i očiglednu potrebu da novopristigli komandanti koordiniraju uvođenje svojih snaga u borbu, nema nikakve sumnje da se takav sastanak održao.⁴⁶⁰

7.71 Kasnije tog popodneva, dnevni borbeni izvještaj Zvorničke brigade pokazuje da je brigada bila umiješana u teške borbe, ne samo sa dijelovima muslimanske kolone koji su se povlačili iz Srebrenice, već i sa muslimanskim snagama 2. korpusa ABiH na liniju fronta, koje su pokušavale da probiju linije. Ovaj izvještaj takođe navodi činjenicu da su jedinice Zvorničke brigade, koje su se nedavno vratile iz područja Srebrenice, angažovane protiv muslimanske kolone. Ovaj izvještaj poslat je sa imenom potpukovnika Pandurevića, komandanta brigade, otkucanim pri dnu i odaslan je u 19:11 sati 15. jula 1995. godine.⁴⁶¹

7.72 Manje od pola sata kasnije (u 19:25 sati 15. jula 1995. godine), potpukovnik Pandurević je poslao vanredni borbeni izvještaj komandi Drinskog korpusa. U ovom rukom napisanom izvještaju, govorio je o činjenici da je njegova jedinica potpuno angažovana protiv neprijateljskih snaga i da nema više rezervi.⁴⁶² Pored toga, u izvještaju kaže sljedeće:

“Dodatno opterećenje nam predstavlja veliki broj zarobljenika razmeštenih po školama u zoni brigade, kao i obaveze obezbeđenja i asanacije terena (/sic).”⁴⁶³

Treba reći da su u trenutku kada je potpukovnik Pandurević poslao svoj vanredni izvještaj, muslimanski zatočeni, koji su prethodno držani u Orahovcu i Petkovicima, već bili mrtvi i najvećim dijelom pokapani. Samo su Muslimani koji su još uvijek bili zatočeni u piličkoj školi, Domu kulture i oni koje će kasnije biti ubijeni u Kozluku (zatočeni možda u Ročeviću), daleko od borbenih dejstava, još uvijek bili živi u zatočeništvu VRS.

7.73 Dana 16. jula 1995. godine, potpukovnik Vinko Pandurević je izvijestio da se njegove snage sastoje od sljedećeg: “Zvornička pbr / pješadijska brigada/, četa MUP – 100 ljudi, dva voda iz Bratunačke pbr i dio voda vojne policije iz IBK /Istočnobosanskog korpusa/”.⁴⁶⁵ Ova pojačanja odražavaju dolazak jedinica izvana u zonu brigade i predstavljaju njegovu potvrdu da su iste bile pod njegovom komandom i kontrolom. U tom izvještaju, on takođe obavještava komandu Drinskog korpusa o sljedećem:

“obzirom na velika opterećenja zone brigade, pretrpljene gubitke i nemogućnost drugog opstanka okruženih snaga, prepuštenost komande Zvorničke pbr da se sama nosi sa srebreničkim Turcima (a tako joj i treba i sama ih je iz Srebrenice dotjerala u svoju zonu), kao i potpunu rešenost poturica da bez razlike na gubitke izvuku bar koju živu glavu, a u cilju sprečavanja gubitaka u vlastitim redovima odlučio sam ceneći situaciju da na pravcu već izgubljena tri rova otvorim koridor civilnom stanovništvu koga je bilo oko 5.000. Sa protivničkom stranom sam usaglasio tehniku evakuacije i ista je u toku. Zahtijevao sam oslobađanje zarobljenog policajca i svojih nestalih boraca. Procedura je u toku i mislim da će uspjeti. Vjerovatno je među civilima izašao i određen broj vojnika, ali sve što je prošlo, prošlo je nenaoružano.”⁴⁶⁶

7.74 Tokom dana 16. jula 1995. godine, zatočeni muškarci Muslimani, prevezeni iz Srebrenice, ostali su u zatočeništvu VRS. Uprkos privremenom primirju, nisu pušteni. Umjesto toga, prebačeni su na vojnu ekonomiju Branjevo i vjerovatno u Kozluk (datum nije jasan), gdje su pogubljeni. Pored toga, pobijeni su muslimanski zarobljenici zatočeni u Domu kulture u Pilici.

7.75 Tokom 17. i 18. jula 1995. godine, jedinice Zvorničke brigade nastavljaju pretresati područje u svojoj zoni i sukobljavaju se sa izolovanim muslimanskim grupama na teritoriji pod kontrolom VRS.

7.76 Takođe 18. jula 1995. godine, potpukovnik Pandurević je naveo u jednom vanrednom borbenom izvještaju komandi Drinskog korpusa da je Zvornička brigada trenutno pojačana sa: četom iz 16. krajiške brigade, četom iz Bratunačke brigade, dva voda vojne policije iz Bijeljine i jednim vodom iz Vlaseničke brigade.⁴⁶⁷ Pored toga, ovaj izvještaj se takođe kritički osvrće na vođenje prethodne bitke i posljedice po njegovu brigadu. Pored podataka o žrtvama i lokalnim reakcijama na

napade, ponovio je kakva je situacija u pogledu muslimanskih zatočenika u zoni brigade:

“U proteklih 10-ak dana Zvornička opština je bila zatrpana srebreničkim Turcima. Neshvatljivo mi je da je neko doveo oko 3.000 vojno sposobnih turaka i razmjestio ih po školama na opštini pored oko 7.000 odbjeglih po šumama, čime je stvorena krajnje složena situacija i mogućnost potpune okupacije Zvornika zajedno sa snagama na frontu. Među narodom je veliko nezadovoljstvo izazvano ovakvim postupcima i opšte je mišljenje da se Srebrenica prelomila preko leđa Zvornika.”⁴⁶⁸

U ovom izvještaju, potpukovnik Pandurević je potvrdio da je tokom operacije Zvornička brigada u školama u njegovoj zoni držala u zatočeništvu oko 3.000 vojnosposobnih muškaraca Muslimana. Spomenuo je ovaj broj povrh 7.000 onih koji su bili u koloni koja se kretala od Srebrenice prema Tuzli. Zanimljiv je i njegov komentar da ne razumije kako je “neko” mogao smjestiti 3.000 zatočenika u škole u njegovoj zoni. Ovaj komentar implicira da je odluku da se zatočenici prebace u njegovu zonu donio neki pretpostavljeni štab, a ne štab njegove brigade, usprkos tome što su njegovi organi bezbjednosti odabrali konkretne lokacije.

7.77 Na osnovu navedenih informacija, može se zaključiti da su dijelovi komande Zvorničke brigade znali da Drinski korpus planira da prebaci veliki broj muslimanskih zatočenika u zonu brigade do 13. jula 1995. godine, što proizilazi iz putnog radnog lista vozila opel. Ovo se podudara sa činjenicom da su odabrani članovi štaba brigade iz službe bezbjednosti i vojne policije bili angažovani tog dana na izviđanju objekata za smeještaj zatočenika. Druge aktivnosti koje bi bile neophodne za odabir zatočeničkih objekata, bile bi raspoređivanje vojnika da čuvaju zatočenike. Zarobljenici su bili prisutni u Orahovcu od 02:00 sata 14. jula 1995. godine do oko 21:00 sati tog istog dana. U objektu u Petkovcima, muslimanski zatočenici su bili od sredine jutra 14. jula 1995. godine vjerovatno do zore 15. jula 1995. godine. Muslimanski zatočenici su takođe bili smješteni u objektima u Pilici i (možda) Ročeviću od sredine 14. jula 1995. godine do barem sredine 16. jula 1995. godine. Izuzev Orahovca, koji su pokrivali dijelovi čete vojne policije, na ovim drugim lokacijama bi bilo potrebno više smjena vojnika u ovom dužem periodu. Pored toga, ovim čuvarima bi bila potrebna hrana i druga podrška, što bi obezbijedile komande njihovih matičnih bataljona.

7.78 Pri razmatranju pitanja zarobljenika i snabdijevanja, čini se da pozadinsko osoblje brigade nije izvršilo nikakvu značajniju aktivnost u vezi sa predstojećim dolaskom barem 3.000 muslimanskih zarobljenika (ovaj broj premašuje više od dvije trećine broja pripadnika Zvorničke pješadijske brigade).⁴⁶⁹ Trag takve aktivnosti bi trebalo biti uočljiv u knjigama evidencije pozadine, jer bi pozadina bila odgovorna za koordinaciju dostavljanja životnih namirnica (hrana/voda), kao i pružanje sanitarne i ljekarske pomoći zatočenicima. Nijedan od preživjelih iz Orahovca ili Petkovaca nije dobio hrane (niti je vidio da drugi zatočenici

dobijaju hranu), a neki su dobili samo "simbolične" količine vode, niti je bilo ko znao za ljekarsko zbrinjavanje bolesnih, ranjenih ili povrijeđenih osoba na ovim mjestima. Ovo pokazuje da štab Drinskog korpusa nije izdao nikakva naređenja da se obezbijede ove životne potreštine. Međutim, kao što se vidi iz dostave hrane vojnoj policiji rano ujutro 14. jula 1995. godine (odlomak 7.8), pozadina je znala da se u Orahovcu nalaze snage vojne policije kojima je potrebna podrška.

7.79 Najzad, najkasnije 15. jula 1995. godine, komandant Zvorničke brigade je već bio u potpunosti obaviješten o situaciji, dovoljno da u svojim rukom napisanim izvještajima komandi Drinskog korpusa opiše ulogu brigade na "zadacima obezbjeđenja i pokapanja". Kao što je već rečeno (odlomak 7.68), potpukovnik Pandurević nije bio fizički prisutan u zoni brigade ujutro 15. jula 1995. godine. Usprkos tome, u roku od nekoliko sati je u potpunosti obaviješten o situaciji u cijeloj svojoj zoni, uključujući i borbena dejstva i zarobljenike.

POGLAVLJE OSAM: poznata pitanja u vezi sa ratnim zarobljenicima/zatočenicima

8.0 U okviru raznih vojnih aktivnosti koje su poduzimane u zoni Drinskog korpusa VRS u sklopu operacije "Krivaja – 95" (a i po njenom završetku), zarobljen je veliki broj muškaraca Muslimana. U većini slučajeva ti su ljudi općenito usmjeravani kroz proces koji je na kraju vodio do pogubljenja koja su izvršena između 13. i 18. jula 1995. Prolazeći kroz taj proces, većina muškaraca Muslimana nije uopšte popisana, ispitivana, ili na bilo koji drugi način evidentirana. Međutim, što igrom slučaja, a što spletom okolnosti, neke Muslimane su zapravo identifikovali i ispitali vojnici VRS koji su ih zarobili i ti podaci, kao i informacije koje su prikupljene od njih, prosljeđeni su raznim štabovima brigada, te su tamo i pohranjeni. Ovo poglavlje se bavi sudbinom tih zarobljenika, u onoj mjeri u kojoj je ona poznata.

A. Ranjenici i zarobljenici u zoni 1. bratunačke lake pješadijske brigade

8.1 Prva grupa ljudi koja je praćena bila je grupa povrijeđenih i ranjenih Muslimana koji su se nalazili u zarobljeništvu VRS u Domu zdravlja u Bratuncu, te povrijeđeni i ranjeni Muslimani iz bolnice UNPROFOR u Potočarima koji su se tamo nalazili od 13. jula 1995. Prema pukovniku Radoslavu Jankoviću (koji se dovodi u vezu sa obavještajnim odjelom Glavnog štaba VRS), nakon deportacije Muslimana iz Potočara, ukupno ih se 57 ranjenih nalazilo u Domu zdravlja u Bratuncu, a još 54 u bazi UNPROFOR.⁴⁷⁰ Dana 17. jula 1995,

komandant Bratunačke brigade, pukovnik Vidoje Blagojević, ponovo je pokrenuo pitanje ranjenika, pri čemu je naveo da još uvijek imaju 23 ranjena zarobljena Muslimana, te da nemaju prevozna sredstva da ih odvezu u Bijeljino.⁴⁷¹ Sljedećeg dana, u izvještaju koji je poslao i obaveštajnom odjeljenju Drinskog korpusa VRS i obavještajnom odjelu Glavnog štaba VRS, kapetan prve klase Momir Nikolić naveo je da su 22 ranjena zarobljena Muslimana iz 28. divizije Armije BiH "evakuisana" pod policijskom pratnjom koju je obezbjedio Drinski korpus. Dalje je naveo da je jedan neprijateljski vojnik, Osman Halilović, predat zborničkom Centru službi bezbjednosti zbog informacija po kojima je priznao da je učestvovao u "pokolju civila".⁴⁷²

8.2 Koliko je moguće utvrditi, sa izuzetkom gore navedena 23 zarobljena Muslimana, sve ranjene zarobljene Muslimane su do 18. jula 1995. iz Bratunca – Potočara evakuisali predstavnici relevantnih humanitarnih organizacija.⁴⁷³ Ne postoje dokazi koji bi ukazali na to da se bolesni ili ranjeni zarobljenici Muslimani iz bratunačkog Doma zdravlja ili bolnice UN u Potočarima nalaze među nestalima.

8.3 U vezi sa Muslimanima koji su zarobljeni u šumi ili u Potočarima, u toku pretresa štaba bivše Bratunačke brigade, Tužilaštvo je došlo do četiri rukom pisane zabilješke koje se odnose na identitet zarobljenika Muslimana. Na tim zabilješkama nalazi se ukupno šest imena. To su sljedeća imena:

1. Zazif Avdić, sin Rame, datum rođenja: 15. septembar 1954.
2. Munib Dedić, sin Emina, datum rođenja: 26. april 1956.
3. Aziz Husić, sin Osmana, datum rođenja: 8. april 1966.⁴⁷⁴
4. Rešid Sinanović, sin Rahmana, datum rođenja: 15. oktobar 1949.⁴⁷⁵

5. Mujo Husić, sin Osmana, datum rođenja: 27. august 1961.⁴⁷⁶

6. Hasib Ibišević, sin Ibrahima, datum rođenja: 27. februar 1964.⁴⁷⁷

Od ove šestorice ljudi koje je VRS držala u zarobljeništvu, za trojicu je bilo posebno navedeno da su vojnici, za jednog da je policajac, a za jednog da je civil (izbjeglica). Status jednog preostalog nije naveden. Što se tiče Rešida Sinanovića, njegovo zarobljavanje je zapazio još jedan svjedok u Konjević Polju 13. jula 1995.⁴⁷⁸

8.4 Na spisku osoba nestalih u ratu u Bosni Međunarodnog komiteta crvenog krsta (MKCK), sva šestorica gore navedenih ljudi navedeni su kao nestale osobe iz Srebrenice.⁴⁷⁹

1. Zazif Avdić, sin Rame, registarski broj MKCK BAZ-905480, nestao u šumi 12. jula 1995.

2. Munib Dedić, sin Emina, registracioni broj MKCK BAZ-911347, nestao u Kamenici 14. jula 1995.

3. Aziz Husić, sin Osmana, registracioni broj MKCK BAZ 900847, nestao u šumi 11. jula 1995.

4. Rešid Sinanović, sin Rahmana, registracioni broj MKCK BAZ 915791, nestao u Srebrenici 12. jula 1995.

5. Mujo Husić, sin Osmana, registracioni broj MKCK BAZ 900694, nestao u Bratuncu 14. jula 1995.

6. Hasib Ibišević, sin Ibrahima, registracioni broj MKCK BAZ 906810, nestao u Pobuđu 14. jula 1995.

8.5 Iako nisu poznata bilo kakva druga imena, treba se uzeti u obzir da je u redovnom borbenom izvještaju Bratunačke brigade od 16. jula 1995. navedeno da izjave koje su uzete od neprijateljskih vojnika ukazuju na prisustvo oko 2.000 ljudi na širem području sela Pobuđe.⁴⁸⁰ Osim toga, kao što je ranije navedeno (poglavlje šest, odlomak 6.44), barem do 17. jula 1995, borbene formacije 1. bratunačke lake pješadijske brigade su aktivno zarobljavale ljude i prikupljale informacije od njih.

B. Zarobljenici u zoni 1. zborničke pješadijske brigade

8.6 Status zarobljenika 1. zborničke pješadijske brigade potpada pod obrazac drugačiji od statusa zarobljenika Bratunačke brigade. Ovisno o datumu ili okolnostima, ovi zarobljenici su bili ili pošteđeni, ili pogubljeni, i to pojedinačno ili u manjim grupama. ponovo je, usprkos ograničenim informacijama, otkriveno nekoliko incidenata.

8.7 U vezi sa padom srebreničke enklave u julu 1995, zarobljenici Zborničke brigade se prvi put spominju 18. jula 1995. U tom izvještaju organa za bezbjednost Zborničke brigade odjelu za bezbjednost Drinskog korpusa VRS, navodi se jedan muslimanski vojnik. Navedeno je da je taj čovjek, Nedžad Ahmetović, sin Avde i Mule, radio na održavanju digitalnih sredstava veze u štabu 28. pješadijske divizije Armije BiH.⁴⁸¹ U tom izvještaju takođe je navedeno da je Nedžad predat odjelu za obavještajne poslove Glavnog štaba VRS.⁴⁸² Važno je napomenuti da se ovaj čovjek ne nalazi na spisku nestalih osoba MKCK.

8.8 Ovdje se međutim spominju zarobljenici 7. bataljona Zborničke brigade već 16. jula 1995. Prilikom pregleda putnog radnog lista za vozilo TAM 2001 (registarski broj M-5342), navodi se da je i 16. i 17. jula 1995. to vozilo radilo na prevozu zarobljenika između S.Sela-Crnog Vrha i još jedne lokacije koja je nečitljiva.⁴⁸³ Provjera imena obojice navedenih vozača pokazala je da su oba pripadnici 7. pješadijskog bataljona (Memići – Staro Selo). U dnevnim borbenim izvještajima Zborničke brigade za 16. i 17. juli takvi zarobljenici se nigdje ne spominju.

8.9 Dana 19. jula 1995. ili negdje oko tog datuma, Svjedok "R" bio je u grupi od desetak osoba koje su pokušale da prođu kroz linije koje je držala VRS kod sela Nezuk, blizu brda Baljkovica. Njegovu grupu su zarobili vojnici VRS, od kojih je jedan (za kojeg misli da im je bio komandir) na nadlaktici nosio žutu traku sa natpisom "Krajišnici". Brzo su ih ispitali, a zatim su većinu njih (uključujući i svjedoka) ustrijelili iz blizini i ostavili misleći da su mrtvi. Ustrijeljena su osmorica muškaraca iz te grupe. Preostalu dvojicu su odveli vojnici VRS.⁴⁸⁴

8.10 U vezi s tim u redovnom borbenom izvještaju 1. zvorničke pješadijske brigade od 19. jula 1995, zabilježeno je prisustvo jedne čete 16. krajiške brigade, koja je aktivno djelovala u zoni 1. zvorničke pješadijske brigade.⁴⁸⁵ Uz to, u drugom odjeljku tog izvještaja navodi se: "... u toku pretresa, uhapšena dvojica i likvidirano 13 muslimanskih vojnika."

8.11 Prisustvo jedinice veličine čete iz 1. krajiškog korpusa koja je djelovala u zoni 1. zvorničke pješadijske brigade zabilježeno je već 16. jula 1995, pri čemu je tu jedinicu uputio komandant 1. krajiškog korpusa, generalpotpukovnik Momir Talić, po naređenju Glavnog štaba VRS broj I-1645, od 15. jula 1995.⁴⁸⁶ U odjeljku pet tog naređenja nalaže se "16. krajiškoj brigadi da uputi starešinu na komandno mjesto 1. lake pješadijske brigade (sic) u Zvornik, koji će potrebna uputstva i naređenja dobiti od komandanta brigade."⁴⁸⁷ Dana 22. jula 1995, general Talić zatražio je od Drinskog korpusa da mu se vrati ta jedinica.⁴⁸⁸

8.12 I 19. jula 1995. snage MUP RS koje su djelovale zajedno sa VRS su po svemu sudeći hvatale neke zarobljenike.⁴⁸⁹ Prema izvještaju načelnika CJB Dragomira Vasića od 19. jula 1995, jedinice MUP koje su djelovale u reonima Kamenice, Jošanice, Liplja, Džafinog Kamena i Crnog Vrha, sve do Snagova, "neutralisale" su osam muslimanskih vojnika. Vasić je izvjestio da su na osnovu informacija koje su pružili ovi vojnici "saznali da se u reonu ispred stare ceste kod Snagova krije još oko 200 Muslimana naoružanih automatskim i lovačkim puškama." Vasić je zabilježio da se 20. jula 1995. planira operacija da se unište (ili natjeraju na predaju) ove grupe Muslimana.

8.13 Možda najuverljiviji dokaz u vezi sa statusom zarobljenika Muslimana za koje se zna, u zoni Zvorničke brigade odnosi se na dokumentaciju o krivičnim prijavama protiv dvojice vojnika VRS zbog "saradnje sa neprijateljem".⁴⁹⁰ Kako je navedeno u dokumentaciji vojne policije, dvojica vojnika VRS iz 1. pješadijskog bataljona Zvorničke brigade uhapšeni su zato što su pomagali četvorici neprijateljskih vojnika koji su pokušavali da se domognu linija koje su držali Muslimani. Kao dokazni materijal u prilog optužbi protiv te dvojice vojnika Zvorničke brigade, vojna policija je između 23. i 26. jula 1995. uzela potpisane izjave od sve četvorice zarobljenih Muslimana. U tim izjavama, četvorica zarobljenika navode da su pobjegli sa područja Srebrenice zajedno sa kolonom ljudi, a kada je vRS napala tu kolonu, odlučili su da pokušaju da se domognu teritorije pod kontrolom Armije BiH u Teočaku, a ne preko obližnje Baljkovice. Dana 25. jula 1995. postrojena su deseterica vojnika i navodi se da su sva četvorica zarobljenika uspjeli da identifikuju dvojicu optuženih vojnika VRS. Na osnovu tih dokaza, obojica vojnika VRS su priznala da su pružili pomoć četvorici muškaraca Muslimana.

8.14 Ta četvorica Muslimana koje je ispitivala zvornička vojna policija nalaze se na spisku nestalih osoba MKCK. Emin Mustafić (sin Rifeta) vodi se kao nestao iz Potočara 13. jula 1995.⁴⁹¹ Faud Đozić (sin Senusije) vodi se kao nestao iz Konjević Polja 13. jula 1995.⁴⁹² Almir Halilović (sin Sulje) vodi se kao nestao u šumi 11. jula 1995.⁴⁹³ Sakib

Kiverić (sin Salke) vodi se kao nestao iz Sučeske 11. jula 1995.⁴⁹⁴ Kao što je navedeno iznad, sva četvorica su potpisali izjave između 23. i 26. jula 1995, a svi su identifikovali pomenutu dvojicu vojnika VRS 25. jula 1995.

8.15 Ono što prevazilazi čak i gorepomenutu situaciju jeste činjenica da analiza dostupnih informacija ukazuje na to da su ova četvorica Muslimana možda preživjeli masovna pogubljenja koja su izvršena 16. jula 1995. na vojnoj ekonomiji Branjevo, te da su ih, nakon bijega, ponovo zarobili pripadnici VRS.

8.16 U prilog ovom zaključku ide činjenica da je mjesto na kojem su ta četvorica Muslimana prvi put dobili pomoć 18. jula 1995. bilo selo Donji Lokanj, u zoni 1. bataljona 1. zvorničke brigade. Taj bataljon nalazio se na najsjevernijem položaju od svih bataljona Zvorničke brigade, a mjesto na kojem ih je, prema izjavi koju je dao zvorničkoj vojnoj policiji, prvo spazio Neško Đokić, nalazi se na 16 do 20 kilometara udaljenosti od područja Baljkovica – Nezuk, gdje je veći dio kolone Muslimana pokušao da se domogne teritorije pod kontrolom Armije BiH. Dalje, krećući se od Nezuka prema Donjem Loknju, njih četvorica se nisu kretala duž linija, nego su se udaljavala od teritorije pod kontrolom Armije BiH (i od samog Teočaka). Međutim, kompleks sela Donji Lokanj nalazi se u samoj blizini poznatih stratišta kod Doma u Pilici i vojne ekonomije Branjevo. Bilo bi veoma iznenađujuće da je bilo ko od Muslimana pokušao da pređe linije koje je držala VRS i domogne se teritorije pod kontrolom Armije BiH krećući se (pješke) tako daleko na sjever.

8.17 Drugo, činjenica da se (po podacima MKCK) sva četvorica vode kao nestali na dva različita datuma i četiri različite lokacije dovodi u pitanje vjerodostojnost činjenica koje su ta četvorica Muslimana navela u izjavama datim vojnoj policiji Zvorničke brigade (da su sva četvorica zajedno pobjegla iz Srebrenice, te da su pokušali da pređu preko neprijateljskih linija kod Teočaka). Osim toga, dvije od četiri izjave sadrže gotovo identičan tekst.

8.18 Uz to, u svojoj izjavi zvorničkoj vojnoj policiji, jedan od optuženih Srba, Neško Đokić, navodi da je "... odmah znao da su Muslimani po tome što su bili krvavi, a i po njihovoj odjeći, jer su ovih dana bježali iz Srebrenice prema svojoj teritoriji."⁴⁹⁵

8.19 Konačno, jedan od preživjelih sa vojne ekonomije Branjevo, svjedok pod pseudonimom "I", naveo je da su još četvorica preživjelih pobjegla sa ekonomije Branjevo u isto vrijeme kad i on. Njih petorica su se okupila u obližnjem žbunju skrivajući se od vojnika VRS. Svjedok "I" se sjetio da je u razgovoru s tom četvoricom, jedan od njih rekao da je iz "Jagonja". Prema podacima koje MKCK ima o Sakibu Kiveriću, on je iz sela Jagonje u opštini Bratunac.⁴⁹⁶

8.20 Čak i za vrijeme sprovođenja gorepomenute istrage, Zvornička brigada je i dalje u svojoj evidenciji bilježila da još uvijek zarobljava Muslimane u svojoj zoni odgovornosti, te o tome izvještavala komandu Drinskog korpusa.

8.21 Dana 22. jula 1995, komanda Zvorničke brigade poslala je vanredni borbeni izvještaj broj 06-299 komandi Drinskog korpusa.⁴⁹⁷ U prvom odjeljku tog izvještaja informisali su komandu Drinskog korpusa da su "likvidirali" 10 neprijateljskih vojnika, a "zarobili 23 muslimanska vojnika". U prvom odjeljku takođe se navodi da je "taktička grupa Osmaci" zarobila još 17 Muslimana. Dalje, u trećem odjeljku ovog izvještaja posebno se traže upute od komande Drinskog korpusa o tome "šta da se radi sa zarobljenicima, gdje da se smjeste i kome da se predaju."⁴⁹⁸ U redovnim borbenim izvještajima Zvorničke brigade koji su uslijedili nakon toga izvještava se o tome da je brigada zarobila još Muslimana.⁴⁹⁹

8.22 Dana 25. jula 1995, u redovnom borbenom izvještaju Zvorničke brigade navodi se da je brigada zarobila još 25 muslimanskih vojnika i da su svi "... propisno prebačeni u sabirni centar Batkovići – Bijeljina."⁵⁰⁰ To je prvi navod koji upućuje na to da su muškarci Muslimani iz Srebrenice (koje je zarobila ili držala u zarobljeništvu Zvornička brigada) prebačeni u taj objekat. U vezi s tim, u redovnom borbenom izvještaju Zvorničke brigade od 26. jula 1995, navodi se da su još 34 pripadnika "Armije BiH zarobljena i prosleđena u zatvor u Batkoviće."⁵⁰¹

8.23 Redovni borbeni izvještaji koje je Zvornička brigada predavala komandi Drinskog korpusa u periodu od 27. do 31. jula 1995. ukazuju na to da su kontinuirano vršene operacije pretresa terena i da je tokom tih operacija zarobljen manji broj muškaraca Muslimana.⁵⁰²

POGLAVLJE DEVET: generalmajor Radislav Krstić kao načelnik štaba, a kasnije i komandant Drinskog korpusa VRS

9.0 Kao što je primijećeno u originalnoj verziji Iskaza o vojnim događanjima u Srebrenici, jedan od glavnih likova u tom izvještaju bio je generalmajor Radislav Krstić. U julu 1995. bio je načelnik štaba Drinskog korpusa VRS i oko 20:00 sati, 13. jula 1995, preuzeo je komandu nad Drinskim korpusom. Kao komandant korpusa, on i pripadnici štaba Drinskog korpusa bili su glavne ličnosti u izvršenju zločina po kojima se terete i u kontaktima sa ovdje optuženima. U ovom poglavlju biće ukratko izložena većina informacija koje su ranije bile navedene u prethodnom iskazu, međutim, materijal koji se odnosi na preuzimanje dužnosti komandanta korpusa od strane generalmajora Krstića i ono što je on učinio nakon toga biće izloženi u ograničenoj mjeri i objašnjeni gdje to bude potrebno, s obzirom na žalbeni postupak u ovom predmetu.

Generalmajor Krstić na položaju načelnika štaba: 1. – 13. juli 1995.

9.1 Vezano za njegovu ulogu u planiranju i izvršavanju operacije VRS protiv "zaštićene zone" Srebrenica (operacija "Krivaja

95”),⁵⁰³ čini se da je proces početnog štabnog planiranja za ovu operaciju već započeo do 30. juna 1995. Tog dana je komanda Bratunačke brigade zabilježila da se načelnik štaba i ostali članovi štaba Drinskog korpusa “nalaze u zoni 3. pješadijskog bataljona”.⁵⁰⁴ Vjerovatno su vršili neophodno izviđanje i uvezivanje prije formulisanja plana.

9.2 Kao što je ranije navedeno u odlomku 3.7, dana 4. jula 1995, komandant Bratunačke brigade razmatrao je naređenje komande Drinskog korpusa o prelasku u stanje pune borbene gotovosti.⁵⁰⁵ Zabilježeno je da je to naređenje izdao “načelnik štaba Drinskog korpusa”.⁵⁰⁶ Generalmajor Živanović je takođe 4. jula 1995. bio u zoni Bratunačke brigade.⁵⁰⁷ U 11:15 sati istog dana, u presretnutom razgovoru između načelnika štaba Zvorničke brigade, majora Obrenovića i generala Krstića, načelnik štaba Zvorničke brigade je obaviješten da je “šef potpisao dokument i da se angažuju na onom zadatku.”⁵⁰⁸ Pored toga, u toku razgovora, general Krstić je rekao da “ima neki drugi posao u MUP– da obavi.”⁵⁰⁹

9.3 Generalmajor Živanović je 8. jula 1995. poslao poruku generalmajoru Krstiću, koji se nalazio na isturenom komandnom mjestu Drinskog korpusa. Ta se poruka odnosila na protest koji je protiv VRS uložio UNPROFOR zbog vojnih dejstava protiv osmatračkog položaja UN. U toj poruci je ukratko opisana žalba i naveden je tekst odgovora Glavnog štaba. Dalje, u poruci se navodi: “Glavni štab je naredio da ne dejstvuje po UNPROFOR, a da sprečite sva moguća iznenađenja i namere Muslimana da povežu Srebrenicu i Žepu”.⁵¹⁰ Kopija ove poruke upućena je i Glavnom štabu, lično generalmajoru Tolimiru.

9.4 Dana 9. jula 1995, generalmajor Tolimir je poslao naređenje Glavnog štaba VRS broj 12/46-501/95 komandi Drinskog korpusa, sa uputima da se ono proslijedi “lično generalu Gveri i generalu Krstiću”.⁵¹¹ Ovim naređenjem je ponovljena podrška predsjednika RS nastavku vojnih operacija VRS protiv “zaštićene zone” i prošireni su ciljevi operacije tako što je u njih uključeno i svajanje Srebrenice. Tim naređenjem, izdatim u ime predsjednika RS, dalje je naloženo da se sa civilima i ratnim zarobljenicima postupa u skladu sa Ženevskim konvencijama iz 1949, te da se uništavanje civilne imovine i stambenih objekata svede na najmanju moguću mjeru u skladu sa vojnim potrebama.

9.5 U vojnim izvještajima i na video snimcima koje je emitovala Srpska novinska agencija (SRNA), zabilježeno je da je generalmajor Krstić i 10. i 11. jula 1995, uz generala Mladića i generalmajora Živanovića, prisustvovao osvajanju Srebrenice od strane VRS.⁵¹²

9.6 Takođe 11. jula 1995, jedinice specijalne policije MUP RS su počele da pristižu u blizinu enklave i okupile se u Bratuncu. Ova pojačanja iz MUP bila su pod komandom Ljubiše Borovčanina, (zamjenika komandanta Specijalne brigade policije RS).⁵¹³ U dijelu naredbe koju je izdao zamjenik ministra unutrašnjih poslova, Kovač, stoji uputa komandantu specijalne policije Borovčaninu da je on “... dužan da stupi u vezu sa načelnikom štaba korpusa, generalom Krstićem”, kada njegova jedinica stigne u Bratunac.⁵¹⁴

9.7 Počev od večeri 11. jula 1995, generalmajor Krstić bio je angažovan na pitanju statusa Muslimana iz bivše enklave Srebrenica. Prvo je 11. jula 1995. prisustvovao sastanku između predstavnika Holandskog bataljona UNPROFOR, VRS i nimenovanog predstavnika Muslimana, Nesiba Mandžića, održanom u Hotelu "Fontana" (vidi poglavlje četiri).⁵¹⁵ Takođe je prisustvovao i sastanku sa predstavnicima UNPROFOR i Muslimana, održanom 12. jula 1995.⁵¹⁶ Imena prisutnih i rezultati tog sastanka od 12. jula 1995. zabilježeni su u dokumentu od 17. jula 1995, koji su potpisali Miroslav Deronjić, major holandske vojske Franken i Nesib Mandžić.⁵¹⁷

9.8 Dana 12. jula 1995, generalmajor Krstić je bio aktivno angažovan na rukovođenju i kordinaciji prevoznih sredstava potrebnih za deportaciju muslimanskog stanovništva iz Potočara (vidi Poglavlje pet, odjeljke 5.6 do 5.8).

9.9 Dalje, takođe 12. jula (u nepoznato vrijeme), generalmajor Krstić je dao intervju ispred baze UN u Potočarima. U tom intervjuu, generalmajor Krstić je naveo da Drinski korpus nastavlja sa oslobađanjem teritorije Srebrenice i rekao: "... civilnom stanovništvu garantujemo sigurnost. Biće bezbedno prevezeni tamo gdje oni to žele."⁵¹⁸ Takođe je naveo da se VRS ne plaši zračnih udara NATO i da "ide do kraja".⁵¹⁹

9.10 U toku jutarnjih i popodnevni sati 13. jula 1995, generalmajor Krstić je nastavio da obavlja dužnost načelnika štaba/zamjenika komandanta Drinskog korpusa. U tom periodu je potpisao naređenje Drinskog korpusa broj 02/04-158-1, koje se odnosi na napad na enklavu Žepa.⁵²⁰ Ovim operativnim naređenjem, koje je potpisao lično generalmajor Krstić kao načelnik štaba, naređeni su pokreti određenih snaga prema području Žepe. Tačnije, ovim naređenjem naloženo je da istureno komandno mjesto u Krivačama mora biti operativno do 18:00 sati 13. jula 1995. i da borbene formacije moraju biti spremne da započnu operacije do 08:00 sati 14. jula 1995.

9.11 Generalmajor Živanović je 13. jula 1995. takođe potpisao naređenje za koje se smatra da je njegovo posljednje pismeno naređenje u svojstvu komandanta Drinskog korpusa. Naređenje je datirano 13. jula 1995, a žigovi na porukama ukazuju na to da je odgovarajući centar veze primio to naređenje u 16:00 sati, te ga poslao najkasnije u 17:30 sati.⁵²¹

Generalmajor Krstić na položaju komandanta Drinskog korpusa VRS: 13. – 31. juli 1995.

9.12 Prvi pokazatelj da je generalmajor Krstić preuzeo komandu nad Drinskim korpusom VRS jeste naređenje Drinskog korpusa broj 05/2-293, od 13. jula 1995. U ovom naređenju se kaže:

"Na osnovu Ukaza Predsjednika Republike Srpske, a uz prisustvo Komandanta Glavnog štaba VRS generalpotpukovnika Mladić Ratka, dana 13.7. 1995. izvršena je primopredaja dužnosti komandanta Drinskog korpusa.

Dužnost komandanta korpusa primio je generalmajor Krstić Milorada Radislav, a dosadašnji komandant generalmajor Milenko Živanović postavljen je na novu dužnost u VJ-VRS.

Za načelnika štaba korpusa postavljen je pukovnik Andrić Svetozar.

Sa ovim aktom na pogodan način upoznajte sve pripadnike vaše jedinice.⁵²²

Ovo obavještenje je potpisao potpukovnik Radenko Jovičić, načelnik odsjeka Drinskog korpusa za personalne i pravne poslove i upućeno je svim potčinjenim jedinicama Drinskog korpusa. Osim toga, žig centra veze na dokumentu pokazuje da je ova naredba stigla u centar u 20:00 sati 13. jula 1995, a proslijeđena je u 20:35 sati istog dana.⁵²³

9.13 Skoro odmah nakon što je preuzeo komandu izdato je naređenje Drinskog korpusa broj L-157-5.⁵²⁴ U ovom naređenju generalmajor Krstić je naveden kao komandant Drinskog korpusa i on ga je lično ptopisao. Tim naređenjem naloženo je bratunačkoj brigadi, Milićkoj brigadi i samostalnom bataljonu Skelani da započnu pretres terena na "oslobođenom prostoru". Žig centra veze upućuje na to da je ovo naređenje primljeno u 20:00 sati 13. jula i proslijeđeno oko 20:30 istog dana.

9.14 Takođe je zabilježeno da je generalmajor Krstić u ranim večernjim satima 13. jula 1995. komunicirao sa policijskim potpukovnikom Ljubišom Borovčaninom, komandantom jedne formacije specijalnih policijskih snaga Ministarstva unutrašnjih poslova RS, koja je bila raspoređena unutar zone odgovornosti Drinskog korpusa.⁵²⁵ (Vidi poglavlje šest) U tom razgovoru generalmajor Krstić i ptopukovnik Borovčanin razmatraju opštu situaciju i pričaju o tome da li je potrebna dodatna podrška (koju nisu bliže odredili).⁵²⁶

9.15 Niz telefonskih razgovora (koje je prisluškivao 2. korpus Armije BiH) u kojima je učestvovao general Živanović u jutarnjim satima 14. jula 1995, takođe upućuju na to da on više nije bio na položaju komandanta Drinskog korpusa. U 9:10 sati, major Jokić, dežurni oficir Zvorničke brigade, nazvao je i razgovarao sa generalmajorom Živanovićem.⁵²⁷ Major Jokić izvijestio je generala Živanovića da "... ga je Duško Vukotić obavijestio da se hiljade nalaze u blizini Velje Glave, ali da on to ne vjeruje." General Živanović rekao je Jokiću da treba da obavijesti "Maneta", koji ima na raspolaganju policiju u Zvorniku i Konjević Polju, da se on pozabavi time, jer broj (Muslimana) i nije tako veliki, a "vojska je zauzeta". U 9:35 sati, generalmajora Živanovića nazvao je čovjek koji se zvao Slavko.⁵²⁸ Generalmajor Živanović rekao je Slavku: "... evo me na komandnom mestu, ali već polako pakujem ranac, traže me već na drugo mesto da idem..."

9.16 Nakon toga, još jedan bitan pokazatelj da je u komadi Drinskog korpusa došlo do promjene koje su svi bili svjesni, takođe se desio 14. jula 1995. Radi se o odgovoru Bratunačke brigade na naređenje

Drinskog korpusa broj 05/2-295 od 14. jula 1995.⁵²⁹ U ovom odgovoru komandanta Bratunačke brigade naveden je datum oproštajne svečanosti za generalmajora Živanovića, koji je bio komandant Drinskog korpusa.⁵³⁰ Tog istog popodneva, komandant Miličke lake pješadijske brigade (kapetan 1. klase Milomir Nstić) poslao je poruku komandi Drinskog korpusa za generalmajora Živanovića.⁵³¹ U ovoj poruci, kapetan prve klase Nastić izražava (u ime oficira i boraca njegove jedinice) iskrenu zahvalnost "za sve što smo na čelu s Vama postigli u toku naše oslobodilačke borbe i da Vam poželim puno uspjeha na novoj dužnosti."⁵³²

9.17 Bratunačka brigada je 14. jula 1995. objavila naređenje 435-2 iz kojeg se jasno vidi da je došlo do promjene komandanta, a kojim se naređuje četiri potčinjena bataljona te brigade da započnu sa operacijama pretresa na "oslobođenim područjima".⁵³³ Ovo naređenje se direktno poziva na naređenje Drinskog korpusa broj L-157-5 (vidi iznad odlomak 9.13).

9.18 Dana 14. jula 1995. objavljen je predsjednički dekret RS broj 01-1369/95, koji je potpisao predsjednik RS i vrhovni komandant, dr. Radovan Karadžić.⁵³⁴ Pozivajući se na ovlasti zasnovane na Zakonu o vojsci RS, za komandanta Drinskog korpusa VRS je postavio generalmajora Radislava Krstića. Naređenje je stupilo na snagu 15. jula 1995. Dalje je u istom naređenju za načelnika štaba i zamjenika komandanta Drinskog korpusa VRS postavljen pukovnik Svetozar Andrić, tadašnji komandant birčanske brigade (to naređenje je takođe stupilo na snagu 15. jula 1995).⁵³⁵

9.19 Posljednja dva direktna razgovora u kojima je učestvovao generalmajor Živanović u datom periodu, a za koje se zna (koja je uhvatio prisluškivanjem 2. korpus Armije BiH), zabilježena su 14. jula 1995. u 20:38 i 20:56 sati. U prvom razgovoru, generalmajor Živanović je izdao naređenje dežurnom oficiru Zvorničke brigade, majoru Draganu Jokiću. Obavijestio je Jokića da će pojačanja stići ujutro, a da Obrenović (major Dragan Obrenović, načelnik štaba Zvorničke brigade) treba da nastavi sa pritiskom i izviđačkim dejstvima protiv muslimanske kolone.⁵³⁶ U drugom zabilježenom razgovoru, generalmajor Živanović se obraća pukovniku Vukoviću (komandantu samostalnog bataljona Skelani). U tom razgovoru generalmajor Živanović je naveo da je primio papir koji mu je poslao Blagojević, a koji se odnosi na njega, te da bi pukovnik Vuković trebao da pročita njegove zaključke.⁵³⁷

9.20 Konačno, 14. jula 1995. u 22:36 sati, 2. korpus Armije BiH uspio je prisluškivanjem uhvatiti dio razgovora između jednog neidentifikovanog lica i izvjesnog Malinića (vjerovatno major Zoran Malinić, komandant bataljona vojne policije 65. zaštitnog puka, stacioniranog u Novoj Kasabi).⁵³⁸ Neidentifikovano lice je konstatovalo da je Krstić "sad doš'o gore... vratio se tamo... pa će on mene zvati kasnije." U tom jednostranom razgovoru takođe je zabilježeno da je neidentifikovano lice "upućeno u stvari... rek'o mi je Živanović." Neidentifikovano lice

takođe je navelo da je "Krlleta (poznati nadimak generalmajora Krstića) upoznao s onim šta bi... predložio mu šta bi treb'o da uradi, pa će on ovaj nešto poduzeti." Iako je jasno da je ovaj razgovor nepotpun, njime se implicira fizičko prisustvo generalmajora Krstića, kao što se impliciraju i radnje vezane za razumijevanje neke neodređene situacije koja zahtijeva da generalmajor Krstić izda naređenja.

9.21 Dana 15. jula 1995, objavljen je predsjednički dekret RS broj 01-1419/5. Ovim dekretom, koji je potpisao predsjednik RS, Radovan Karadžić, sa položaja komandanta Drinskog korpusa VRS smijenjen je generalmajor Milenko Živanović i postavljen na novu dužnost, a to naređenje je stupilo na snagu 15. jula 1995.⁵³⁹

9.22 Niz poruka VRS koje je 15. jula 1995. prisluškivanjem uhvatio 2. korpus Armije BiH takođe pokazuju da je generalmajor Krstić preuzeo komandu nad Drinskim korpusom VRS. U 9:25 sati, izvjesni pukovnik Beara (načelnik glavne Uprave za bezbjednost) nazvao je jednu neidentifikovanu lokaciju i tražio generala Živanovića.⁵⁴⁰ Pukovnik Beara nije uspio da stupi u kontakt s njim i ostavio je poruku da ga se može pronaći na lokalitetu 139. U 9:54 sati, pukovnik Beara stupio je u vezu sa generalom Živanovićem koji se nalazio na nekoj neodređenoj lokaciji i rekao mu da "Furtula nije izvršio naređenje i poslao Lukićev interventni vod."⁵⁴¹ Tokom tog razgovora pukovnik Beara je zamolio generala Živanovića da naredi Furtuli da pošalje barem pola voda, na šta je general Živanović odgovorio da on "ne može to više određivati'..." Generalmajor Živanović uputio je pukovnika Bearu da nazove telefonsku centralu "Zlatar", lokal 385 (vidi cijeli transkript u Poglavlju deset, odlomak 10.24).

9.23 Unutar vremenskog perioda od pet minuta (između 9:57 i 10:00 sati) tog istog dana, zabilježen je razgovor pukovnika Beara sa generalom kojeg naziva "Krlle".⁵⁴² U toku tog razgovora pukovnik Beara je ponovo primijetio da "Furtula nije izvršio šefovo naređenje i da mu treba 30 ljudi, kao što je naređeno." Pukovnik Beara se žalio da "ne može ništa da uradi bez 15 do 30 ljudi sa Bobanom Inđićem."⁵⁴³ Generalmajor Krstić je odgovorio da ih ne može izvući sa tog "pravca", a da pritom ne poremeti stvari. Dalje je uputio pukovnika Bearu da provjeri sa "Nastićem" i "Blagojevićem".⁵⁴⁴ Konačno, u toku razgovora, pukovnik Beara je primijetio da "ima da razdijeli još 3.500 paketa, a da za to nema rješenja." Razgovor je završio time što je generalmajor Krstić rekao da će vidjeti šta može da učini (vidi cijeli transkript u Poglavlju deset, odlomak 10.25).

9.24 Dodatni razgovori (koje je uhvatio prisluškivanjem 2. korpus Armije BiH) obavljani 17. jula 1995. takođe pokazuju da je komanda bila u rukama generalmajora Krstića, te da je on bio potpuno obaviješten o situaciji u zoni odgovornosti Drinskog korpusa VRS, posebno o situaciji u kojoj se nalazila Zvornička brigada. U 6:15 sati, zabilježen je razgovor generalmajora Krstića sa kapetanom Trbićem, koji je tog dana bio dežurni oficir Zvorničke brigade, kao i razgovor sa potpukovnikom Vinkom Pandurevićem, komandantom te brigade.⁵⁴⁵ U

toku tog razgovora, generalmajor Krstić potvrdio je da je primio izvještaje koje je poslala Zvornička brigada i lično je od komandanta brigade primio raport o najnovijem razvoju događaja u toj zoni.

9.25 Istog jutra u 9:10 sati, zabilježeno je da je generalmajor Krstić pokušao da stupi u vezu s pukovnikom Viletićem, komandantom 4. drinske brigade, privremene jedinice koja je operisala u zoni Sarajevsko-romanijskog korpusa.⁵⁴⁶ U tom presretnutom razgovoru, generalmajor Krstić je uputio pukovnika Viletića da naredi potpukovniku Vlačiću da se vrati u svoju jedinicu do 13:00 sati.⁵⁴⁷ Tog dana su zabilježena još četiri njegova razgovora u kojima je izdavao naređenja, a u jednom od njih je primao uputstva od neke osobe (vjerovatno generala Mladića – vidi odlomak 12.19).⁵⁴⁸

9.26 Takođe 17. jula 1995, izdato je naređenje Drinskog korpusa broj 05/1-245.⁵⁴⁹ To naređenje, koje se odnosi na pitanja mobilizacije, potpisao je lično generalmajor Krstić kao komandant Drinskog korpusa.

9.28 Iz razgovora VRS koje je 2. korpus Armije BiH prisluškivao 18. i 19. jula 1995, takođe je jasno da je generalmajor Krstić bio na položaju komandanta Drinskog korpusa VRS, te da je izdavao naređenja svojim potčinjenim.⁵⁵⁰

9.29 Dana 20. jula 1995, televizija RS emitovala je javni proglas predsjednika RS Karadžića o postavljanju generalmajora Krstića na položaj komandanta Drinskog korpusa VRS.⁵⁵¹

9.30 Na video snimku koji je Tužilaštvo ustupio (penzionisani) generalpotpukovnik Živanović, 20. jula 1995. snimljen je jedan skup ljudi na zajedničkom ručku.⁵⁵² Ovaj video je navodno trebao da bude "oproštajni ručak" u čast generala Živanovića. Prisutni na tom skupu bili su general Mladić, general Krstić, general Živanović, general Momir Talić (komandant 1. krajiškog korpusa) i drugi oficiri VRS.

9.31 Dana 25. jula izdato je naređenje Drinskog korpusa broj 05/2-362.⁵⁵³ To naređenje je potpisao lično generalmajor Radislav Krstić, komandant Drinskog korpusa. Njime se rezervni vojnik Petko Milošević postavlja za načelnika finansijske službe Zvorničke brigade.

9.32 Naređenja Drinskog korpusa broj 01/158-1 i 01/159-1 izdata su 29. jula 1995.⁵⁵⁴ U oba naređenja generalmajor Radislav Krstić se navodi kao komandant Drinskog korpusa.

Generalmajor Krstić na položaju komandanta Drinskog korpusa: poslije jula 1995.

9.33 Dana 4. avgusta, predsjednik RS Karadžić i komandant Drinskog korpusa VRS (generalmajor Krstić) primijećeni su u Srebrenici, unutar zone odgovornosti Bratunačke pješadijske brigade.⁵⁵⁵

9.34 Kasnije tog 4. avgusta 1995, televizija RS emitovala je intervju sa predsjednikom RS, Radovanom Karadžićem (22:30 sati). Glavna tema intervjuja bila je vezana za proglas da je generalpukovnik

Ratko Mladić smijenjen sa položaja komandanta Glavnog štaba VRS, te da je postavljen za "specijalnog savjetnika vrhovnog komandanta za koordinaciju zajedničke odbrane RS i Republike Srpske Krajine (RSK)". U dijelu tog intervjua nalazi se kratak isječak koji se odnosi na Srebrenicu i ulogu generalmajora Krstića. Prema riječima predsjednika Karadžića:

"Htjeli smo da od Mladića stvorimo legendu i to smo i uradili, jer smo znali da naš narod želi legende. Nismo, međutim, uspjeli da skrenemo pažnju na uspjehe pojedinih komandanata korpusa. Recimo Krstića, na primjer, koji je preda mnom planirao, a ja sam odobrio taj zadatak za Srebrenicu, koji je to izuzetno dobro uradio. Naravno, Glavni štab, Mladić i svi ostali su pomogli, ali treba da se zna da je Krstić jedan veliki vojni komandant."⁵⁵⁶

9.35 Kao odgovor na smenjivanje generala Mladića, generalmajor Krstić i još 17 generala VRS potpisali su zajedničku deklaraciju upućenu vođstvu RS, dajući svoju "podršku" generalu Mladiću i navodeći da će slijediti samo njegova naređenja.⁵⁵⁷ Ova je deklaracija potpisana 5. avgusta 1995.

9.36 Dana 25. avgusta 1995, časopis "Srpska vojska" (zvanični časopis Vojske Republike Srpske) objavio je intervju sa generalmajorom Krstićem. U tom članku novinar Borislav Đurđević navodi da je generalmajor Krstić, koji je preuzeo komandu nad Drinskim korpusom upravo pred početak srebreničke i žepljanske operacije, rukovodio objema operacijama.⁵⁵⁸

9.37 Dana 3. septembra, generalmajor Krstić i vršilac dužnosti komandanta brigade Obrenović obišli su odbrambene linije 3. i 7. bataljona Zvorničke pješadijske brigade.⁵⁵⁹

9.38 Dana 14. oktobra 1995, generalmajor Krstić vodio je ceremoniju proslave 1. godišnjice 10. diverzantskog odreda.⁵⁶⁰ Pored raznih oficira i pripadnika VRS i Drinskog korpusa na proslavi su bili prisutni potpukovnik Popović (pomoćnik komandanta za bezbjednost) i potpukovnik Kosorić (načelnik za obavještajne poslove Drinskog korpusa). Kao što je ranije navedeno (odlomak 7.36-7.41), Dražen Erdemović i ostali pripadnici ove jedinice su 16. jula 1995. izvršili masovna pogubljenja, na vojnoj ekonomiji Branjevo.

9.39 Konačno, 28. decembra 1995, u časopisu "Srpska vojska" je razmatran nastup generalpukovnika Ratka Mladića prilikom aktiviranja "prve profesionalne brigade Drinskog korpusa".⁵⁶¹ U članku se generalmajor Krstić spominje kao komandant Drinskog korpusa. Dalje, u članku se razmatra uloga Drinskog korpusa VRS i generalmajora Krstića (koji je bio na podijumu zajedno s Mladićem) u Srebrenici, kao i u Žepi. Obraćajući se okupljenim jedinicama Drinskog korpusa, Mladić je rekao:

"... Junački ste se borili pod vođstvom vašeg načelnika štaba ili komandanta korpusa, koji je, iako teško ranjen, dao ogroman doprinos za pobjede srpskog oružja i srpske vojske, ne samo nad muslimanskim gladijatorima u Srebrenici i Žepi, već i nad onim koji su im pomagali, čas

sa zemlje, čas iz vazduha, čas iza zelenog stola ili preko medija. Nije im bilo spasa jer ga nisu ni zaslužili. I spašeni su svi oni koji su poslušali dogovor da dođu u bazu UNPROFOR i preveženi su na našu žalost mnogo bolje i u modernim i onakvim kakve smo imali autobuse, za razliku od naše nejači iz Benkovca, Knina, Glamoča, Grahova i Petrovca...”

Rezime

9.40 U sažetku, gore navedeni materijal pokazuje dugu i temeljitu vezu između generalmajora Krstića i komande Drinskog korpusa VRS, i to prvo kao potčinjenog komandanta brigade, zatim kao načelnika štaba/zamjenika komandanta korpusa, i, konačno, kao komandanta korpusa. Učestvovao je u planiranju i izvršenju vojne operacije protiv “zaštićene zone” Srebrenice, kao i konkretnom zauzimanju grada Srebrenice. Bio je fizički prisutan i u Bratuncu i u Potočarima 12. jula 1995. Do večeri 13. jula 1995, usljed okolnosti koje su još nerazjašnjene, preuzeo je komandu nad Drinskim korpusom VRS. naredjenja koja su izdavana u njegovo ime sa funkcijom “komandanta” raznim informacijama Drinskog korpusa, uredno su izvršavana.

9.41 Pri razmatranju perioda prije 13. jula 1995, jasno je da je generalmajor Krstić obavljao ne samo dužnost načelnika štaba Drinskog korpusa, nego je vjerovatno vršio i funkciju “operativnog komandanta” vojnih snaga okupljenih za operaciju “Krivaja – 95”. Njegovo stalno prisustvo na isturenom komandnom mjestu Drinskog korpusa prije zabilježenog dolaska generalmajora Živanovića i generala Mladića 10. jula 1995, kao i razne izjave generala Mladića i predsjednika RS, Karadžića, čini se da idu u prilog ovoj tezi.

9.42 U vezi sa komandovanjem generalmajora Krstića Drinskim korpusom VRS, treba istaći jednu nedosljednost. Ona se odnosi na predsjednički dekret ili dekrete kojim(a) je generalmajor Živanović smijenjen, što je stupilo na snagu 15. jula 1995, a generalmajor Krstić postavljen za komandanta Drinskog korpusa VRS (što je stupilo na snagu istog dana). Time je stvoren period od jednog dana u kojem je situacija oko komandovanja nejasna, i to od trenutka kada je zabilježeno da generalmajor Krstić komanduje Drinskim korpusom (uveče 13. jula 1995.) i njegovog postavljanja na položaj komandanta Drinskog korpusa od strane predsjednika RS. Mada naredba Drinskog korpusa 05/293 potvrđuje promjene u komandi pod pokroviteljstvom generalpotpukovnika Mladića, ona ne objašnjava pod kojim okolnostima se to desilo, posebno zato što je jedino Predsjednik RS, kao vrhovni komandant, ovlašten da smijeni ili imenuje komandanta korpusa. Međutim, činjenica da je sljedećeg dana Predsjednik RS potvrdio ovu odluku pismenom naredbom pokazuje njegovu saglasnost (ili bar prihvatanje situacije) sa promjenom u komandi Drinskog korpusa koja se desila u 20:00 sati 13. jula 1995.

9.43 S tim u vezi, jednako je važno primijetiti da je taj nejasni period odraz praznina u informacijama koje trenutno posjeduje Tužilaštvo i moje konsekventne analize tih informacija. To ne znači da je štabu ili potčinjenim starješinama Drinskog korpusa VRS bilo na bilo koji način nejasno ko je komandovao Drinskim korpusom u datom periodu. Kao što je iznad navedeno (odlomak 9.13), uveče 13. jula 1995, generalmajor Krstić je lično potpisao jedno naređenje kao “komandant Drinskog korpusa VRS”. Činjenica da je on tim naređenjem identifikovan kao komandant, a ne načelnik štaba, zamjenik komandanta, niti čak “vršilac dužnosti komandanta”, jasno pokazuje da su generalmajor Krstić i štab korpusa znali i prihvatili činjenicu da je on komandant korpusa.⁵⁶² Dalje, do 14. jula 1995, potčinjene formacije Drinskog korpusa bile su svjesne ove promjene na komandnom položaju i ponašale su se u skladu s tim.

POGLAVLJE DESET: uloga Drinskog korpusa VRS i potčinjenih jedinica u masovnim pogubljenjima u zoni odgovornosti 1. zborničke pješadijske brigade

10.0 Kao što je bio slučaj i sa djelima opisanim u Poglavljima pet, šest i sedam, postoji mali broj dokumenata i naređenja koji se odnose na učesće Drinskog korpusa VRS u vršenju krivičnih djela (kojima se tereti u optužnici) vezanih za masovna pogubljenja u zoni odgovornosti Zborničke brigade. Međutim, razni izvještaji Zborničke brigade, kao i prisluškivanje telekomunikacija VRS od strane 2. korpusa Armije BiH pokazuju visok nivo angažovanosti i koordinacije između Zborničke brigade, Drinskog korpusa VRS i Glavnog štaba VRS. Iako su neki od tih materijala već opisani u prethodnim poglavljima, vrijedno ih je ponoviti, tako da se relevantna pitanja mogu sagledati u cjelokupnom kontekstu i odgovarajućem hronološkom slijedu.

10.1 Razmatrajući pitanja hronološkim redom ispitane su tri glavne oblasti koje su ispitane. Kao prvo, pitanje dostupnih informacija vezanih za naređenja i uputstva koja su prethodila krivičnim djelima kojima se tereti u optužnici, a komandant i štab Drinskog korpusa VRS su ih primili od pretpostavljene komande i po njima izdavali upute potčinjenim formacijama. Te informacije su posebno razmatrane, jer se odnose na pitanja vezana za zarobljenike. Zatim, pitanje uloge Drinskog korpusa VRS i njegovih potčinjenih jedinica u vezi sa počinjenjem krivičnih djela (kojima se tereti u optužnici). Konačno, pitanje informacija dobijenih nakon tih događaja, te radnji (ukoliko ih je bilo) koje su komanda i štab Drinskog korpusa, kao i njihovi potčinjeni poduzeli po tim informacijama.

A. Prethodna uputstva i direktive⁵⁶³

10.2 U vezi sa zaštićenom zonom Srebrenice, u Sporazumu o demilitarizaciji Srebrenice i Žepe, koji su 8. maja 1993. potpisali generalpotpukovnik Ratko Mladić i general Sefer Halilović, obje su strane izjavile:

“Ženevske konvencije od 12. avgusta 1949. i Dodatni protokol Ženevskih konvencija od 12. avgusta 1949, a u vezi sa zaštitom žrtava međunarodnih oružanih sukoba (Protokol I), potpuno su primjenjive u sukobu u Bosni i Hercegovini (sic).”⁵⁶⁴

Dalje, član 2 tog sporazuma posebno definiše da se zaštita demilitarizovanih zona vrši u skladu sa “članom 60 Dodatnog protokola I Ženevskih konvencija.”

10.3 U pododlomku (b) odeljka 10, Borbeno obezbjeđenje, operativnog plana Drinskog korpusa VRS za Srebrenicu (naređenje komande Drinskog korpusa broj 04/156-2, “Krivaja – 95”), obrađuje se pitanje ratnih zarobljenika kako slijedi:

“Organi bezbednosti i vojne policije odrediće rezone prikupljanja i obezbeđenje ratnih zarobljenika i ratnog plijena. U postupanju sa ratnim zarobljenicima i stanovništvom u svemu se pridržavati Ženevske konvencije.”⁵⁶⁵

10.4 Prije zauzimanja Srebrenice od strane snaga VRS, Glavni štab VRS izdao je 9. jula 1995. naređenje broj 12/46-501/95. Ovaj dokument, koji se odnosi na izvođenje borbenih operacija oko Srebrenice, poslao je generalmajor Tolimir i predsjedniku RS i Drinskom korpusu (tačnije, generalmajorima Krstiću i Gveri).⁵⁶⁶

U toj poruci je izložen kontekst podrške predsjednika RS tekućoj operaciji u Srebrenici. U pogledu sprečavanja mogućih kršenja “ratnih zakona”, u odjeljku četiri se posebno nalaže sljedeće:

“U skladu sa naređenjem predsjednika Republike Srpske, izdajte naređenje svim borbenim sastavima koji učestvuju u borbenim dejstvima oko Srebrenice da pruže maksimalnu zaštitu i sigurnost svim pripadnicima UNPROFOR i civilnom muslimanskom stanovništvu. Potčinjenim jedinicama naredite da se uzdržavaju od razaranja civilnih ciljeva ukoliko na to ne budu prinuđeni usled jakog otpora neprijatelja. Zabranite paljenje stambenih objekata, a prema civilnom stanovništvu i ratnim zarobljenicima postupite u skladu sa Ženevskim konvencijama od 12. avgusta 1949.”⁵⁶⁷

10.5 Dana 11. jula 1995, predsjednik RS Karadžić izdao je naređenje Ministarstvu unutrašnjih poslova Republike Srpske, vezano za povratak policije u Srebrenicu. U odjeljku četiri tog naređenja određeno je sljedeće:

“Sve građane koji su učestvovali u borbama protiv srpske vojske tretirati kao ratne zarobljenike i sa njima postupati u duhu zakona i međunarodnih konvencija, a ostalim omogućiti slobodan izbor mesta življenja i preseljenja.”⁵⁶⁸

10.6 Zajedno sa usvojenim zakonima RS i propisima VRS koji su bili na snazi u to vrijeme, gore navedeni materijal pokazuje da su komanda i štab Drinskog korpusa bili u potpunosti upoznati sa procedurom i očekivanjima u vezi sa pravilnim postupanjem sa zarobljenim Muslimanima i civilima koji su se nalazili u njihovom zatočeništvu.

B. Aktivnosti Drinskog korpusa VRS u datom periodu

10.7 Kao što je već rečeno (odlomak 5.6), iz komunikacija VRS koje je presreo 2. korpus ABiH, vidi se da su komanda i štab Drinskog korpusa VRS od 12. jula 1995. učestvovali u rukovođenju transportom žena, djece i staraca Muslimana iz Potočara na teritoriju pod kontrolom ABiH blizu Kladnja. Dok se taj proces odvijao, oficiri i ljudstvo Drinskog korpusa, uključujući i pripadnike Bratunačke brigade, bili su u Potočarima i vršili proces selekcije i odvajanja muškaraca za koje su navodno sumnjalo da su učestvovali u "ratnim zločinima" protiv lokalnog srpskog stanovništva (odlomak 5.18-5.21). Tu je bio prisutan i pomoćnik komandanta za obavještajno-bezbjednosne poslove Bratunačke brigade, kapetan prve klase Momir Nikolić. Ove prve grupe odvojenih muškaraca kasnije su prebačene iz Potočara na razne lokacije u Bratuncu, gdje su morali da čekaju na raspoloživa transportna sredstva koja će ih kasnije prebaciti u zonu odgovornosti 1. zvrničke pješadijske brigade (vidi odlomke 6.0-6.6).

10.8 Komunikacije koje je ABiH presrela do podneva 13. jula 1995. pokazuju da su autobuse i kamione koji su prevozili ljude iz Potočara do Kladnja oficiri iz štaba Drinskog korpusa usmjerili na pomoć u prikupljanju i prevoženju naglo rastućeg broja muškaraca, bosanskih Muslimana, koji su se predavali snagama VRS i MUP između Nove Kasabe, Konjević Polja i Sandića.⁵⁶⁹

10.9 U isto vrijeme putni radni list za vozilo opel "Rekord" (P-4528), dodijeljeno komandi Zvrničke brigade (a koje je vozio pripadnik vojne policije), pokazuje da je vozilo išlo na mjesta koja su kasnije postala lokacija na kojima su zatočeni, ili stratišta na kojima su pogubljeni muškarci Muslimani koji su zarobljeni u Srebrenici. Počevši od 13. jula 1995, putni radni list za vozilo (P-4528) pokazuje vožnju od "Standarda" (štab Zvrničke brigade) do IKM (istureno komandno mjesto), povratak u Zvornik (i lokalna mjesta), put do Orahovca i povratak u "Standard", putovanje u Zvornik, Orahovac i povratak u "Standard" zatim put do Bratunca i konačno povratak u "Standard". Vozilo je tog dana prešlo ukupno 209 kilometara (vidi odlomke 7.3-7.4). Osim toga, dežurni oficir Zvrničke brigade na zvrničkom IKM 13. jula 1995. bio je poručnik Drago Nikolić, načelnik bezbjednosti Zvrničke brigade (vidi odlomak 7.9).

10.10 U popodnevnim satima 13. jula 1995. barem jedan oficir iz štaba Drinskog korpusa pokušao je da ustanovi gdje se nalaze mašine za zemljane radove i da ih pošalje u Konjević Polje (vidi Poglavlje šest,

odlomak 6.27).⁵⁷⁰ Vremenski period u kojem se to dešavalo ugrubo se poklapa sa pogubljenjima u dolini Cerske.

10.11 Na jednom video snimku se čini da je 13. jula 1995. otprilike u 17:30 sati komandir policije Ljubiša Borovčanin prošao ispred skladišta u Kravici u vrijeme ili ubrzo nakon što su izvršena pogubljenja u skladištu. Evidencija Doma zdravlja u Bratuncu pokazuje da je najmanje jedan pripadnik 2. odreda Specijalne policije ubijen otprilike u to vrijeme. Ta evidencija, kao i ostali dokumenti ukazuju na to da su zamjenik komandanta odreda policije, kao i pripadnik Bratunačke brigade (odred "Crvene beretke") bili ranjeni u isto vrijeme. Manje od dva sata kasnije, Borovčanin razgovara (telefonom) sa generalmajorom Krstićem (vidi odlomak 6.34-6.35).

10.12 U ranim večernjim satima 13. jula 1995, komanda Drinskog korpusa izdala je naređenje broj 03/156-11.⁵⁷¹ U trećem odjeljku ovog naređenja nalaže se svim komandama Drinskog korpusa sa "smeste zarobljene i razoružane Muslimane u za to pogodne prostorije, koje se mogu obezbediti manjim snagama i odmah izveste pretpostavljenu komandu." Dalje, u sedmom odjeljku, komandama je naloženo sljedeće:

"Podatke o zarobljenim i blokiranim grupama prenositi sigurnim sredstvima veze. Sve nepotrebne i suvišne razgovore koji mogu dovesti do oticanja povjerljivih podataka i ukazivati neprijatelju na naše namere i aktivnosti energično sprečavati."⁵⁷²

10.13 Kasnije, u toku večeri 13. jula 1995, Glavni štab VRS je izdao naredbu I-1638. Ova naredba se naročito odnosi na pitanje sprečavanja oticanja "tajnih vojnih podataka u zoni izvođenja borbenih dejstava."⁵⁷³ Ova naredba je upućena komandi Drinskog korpusa (na znanje ostalim formacijama Drinskog korpusa), a njom se nalaže zatvaranje komunikacija Konjević Polje – Kravica – Bratunac i Rogatica – Borike – Višegrad. Što se tiče puta Konjević Polje – Kravica – Bratunac, komandi Drinskog korpusa je naređeno da uspostavi stanice za regulisanje i kontrolu saobraćaja u Konjević Polju i Bratuncu i da zatvori saobraćaj osim za vojna vozila i vozila MUP angažovana u borbenim dejstvima. Pored toga, u petom odlomku se posebno naređuje da se nikakve informacije ne smiju davati "... sredstvima javnog informisanja o toku, stanju i rezultatima borbenih dejstava u ovom području i ukupnim aktivnostima vezanim za ovo područje, posebno o ratnim zarobljenicima, evakuisanim civilnim licima, prebezima i slično."⁵⁷⁴

10.14 Konačno, u noći 13. jula 1995, konvoji autobusa i kamiona počeli su da prevoze muškarce Muslimane iz zone Bratunačke brigade u zonu Zvorničke brigade. Ovaj proces je nastavljen i 14. i 15. jula 1995. Kao što je navedeno u dnevniku dežurnog oficira vojne policije Bratunačke brigade, dana 14. i 15. jula 1995. godin, "policija je angažovana na sprovođenju muslimanskih izbjeglica" (pogledati odlomak 6.53).⁵⁷⁵

10.15 Neposredno pred dolazak prvih zarobljenika, bosanskih Muslimana, iz zone Bratunačke brigade, poručnik Drago Nikolić, pomoćnik

komandanta za bezbjednost je "vanredno" smijenjen sa dužnosti dežurnog oficira na isturenom komandnom mjestu Zvorničke brigade. Zamijenio ga je major Mihajlo Galić, načelnik za popunu i personalne poslove u brigadi. U dnevniku operativnog dežurnog na isturenom komandnom mjestu piše da se ta zamjena desila u 23:00 sata 13. jula 1995. i da je major Galić "dužnost primio vanredno od poručnika Drage Nikolića." (vidi odlomak 7.9).⁵⁷⁶

10.16 Kada su pred zoru 14. jula 1995. autobusi i kamioni sa muškarcima, bosanskim Muslimanima, počeli da stižu u zonu Zvorničke brigade (konkretno u zonu 4. pješadijskog bataljona) odred vojne policije iz čete vojne policije Zvorničke brigade već se nalazio u zatočeničkom objektu škola u Grbavcima (vidi odlomke 7.8 i 7.16-17). S njima je bio i komandir čete vojne policije, poručnik Miomir Jasikovac. Dana 14. jula 1995. oko 14:00 sati, počinje organizovano odvoženje iz škole muškaraca bosanskih Muslimana, a pogubili su ih pripadnici Zvorničke brigade (4. pješadijskog bataljona). Tijela pogubljenih muškaraca Muslimana su 14. i 15. jula 1995. pokopali pripadnici inženjerske čete Zvorničke brigade (pogledati odlomke 7.18-7.27).

10.17 Takođe 14. jula 1995, vozilo opel "Rekord" (P-4528), dodijeljeno komandi Zvorničke brigade, voženo je na sljedeća mjesta: "Standard" – Orahovac – Divič – Orahovac – Ročević – Orahovac – Zvornik – "Standard" – lokalna vožnja – Karakaj – Ročević – lokalna vožnja. Vozilo je 14. jula 1995. prešlo 164 kilometra (vidi odlomke 7.3-7.4)

10.18 Otprilike u isto vrijeme kada počinju masovna pogubljenja u zoni 4. bataljona, autobusi i kamioni puni muškaraca bosanskih Muslimana pristižu u zonu 6. pješadijskog bataljona Zvorničke brigade. Smještaju ih u "novu" školu u Petkovicima, koja se nalazi pored puta, dva kilometra istočno od štaba bataljona, smještenog u "staroj" školi (vidi odlomke 7.28-7.32).

10.19 Dok se vrše prva masovna pogubljenja u Orahovcu, u pritvor u školu u Petkovicima i dalje dovode muškarce bosanske Muslimane, ostale jedinice Zvorničke brigade pripremaju se za borbena dejstva protiv kolone Muslimana koja se još od 12. jula 1995. kreće prema sjeveru (vidi odlomke 7.60-62). U tom periodu Zvornička brigada je putem radio prisluškivanja i vizuelno pratila dijelove te kolone. O prvim značajnim borbenim dejstvima se izvještava rano uveče 14. jula 1995.⁵⁷⁷ U jednom razgovoru koji je presrela ABiH, obavljenom u 20:38 sati između generala Živanovića, koji se još uvijek nalazio u Drinskom korpusu, i majora Dragana Jokića, dežurnog oficira Palme (Zvornička brigada) tog dana, da general Živanović daje uputstva majoru Jokiću da prenese "Obrenoviću" niz naređenja.⁵⁷⁸

10.20 Nešto manje od pola sata kasnije zabilježeno je da major Jokić sa Palme poziva "Bearu" koji se nalazi na Bademu (štab Bratunačke brigade). U toku ovog razgovora major Jokić kaže Beari da "tamo imaju ogromnih problema" (vidi odlomak 7.64-7.65). Nakon ovog slijedi razgovor

14. jula u 22:27 sati u kojem "general Vilotić" traži "Obrenovića".⁵⁷⁹ Nakon što je obaviješten da se major Obrenović nalazi na terenu, spojen je sa dežurnim oficijom, majorom Jokićem. U toku tog razgovora major Jokić kaže da,

"... Obrenović je stvarno, ovaj maksimalno angažovan, Svi smo maksimalno angažovani, vjerujte. Najviše nas je upropastio ovaj paket... a od jutros izvještavamo o broju ljudi pa,... ovaj eto..."⁵⁸⁰

General Milotić u tom trenutku prekida majora Jokića kaže mu "da ne želi o tome da razgovara".⁵⁸¹

10.21 Nešto poslije ponoći 15. jula 1995, muškarce bosanske Muslimane koji su zatočeni u "novoj" školi u Petkovicima počinju da ukrjavaju u kamione i voze do brane gdje su potom pogubljeni. Najmanje dva kamiona 6. pješadijskog bataljona Zvorničke brigade obavila su ukupno deset vožnji od škole do brane. U dnevnim zapovijestima inženjerske čete Zvorničke brigade stoji da su kasnije tog jutra jedan ULT i jedan rokovokopač radili u Petkovicima (vidi odlomke 7.33-7.35).

10.22 U ranim jutarnjim satima 15. jula 1995, svima je postalo sasvim jasno kakvu vojnu prijetnju za područje Zvornika predstavlja kolona bosanskih Muslimana. Obavljene su ubrzane pripreme da se u Zvornik vrate određene jedinice Drinskog korpusa sa komandatima koje su učestvovala u operaciji na Žepi. Najvažnije među tim informacijama bile su dvije borbene grupe Zvorničke brigade pod komandom komandanta Zvorničke brigade, potpukovnika Vinka Pandurevića. Pošto potpukovnik Pandurević nije bio u mogućnosti da razgovara neposredno sa majorom Obrenovićem (koji je bio na terenu), njegov izvještaj i prijedloge je komandantu brigade prenosio operativni dežurni oficir. Odabrane jedinice MUP, koje su još uvijek bile aktivne duž komunikacije Bratunac – Konjević Polje, uključujući 2. odred Specijalne policije (Šekovići) i 1. četu PJP CJB Zvornik, takođe su upućene na područje Zvornika (vidi odlomke 7.68-7.70). Osim toga, radilo se na prikupljanju najmanje jedne čete vojnika Bratunačke brigade kao pojačanje Zvorničkoj brigadi. Dežurni oficir na Zlataru je do 09:39 sati tog jutra obavijestio dežurnog oficira na Palmi (majora Jokića) da su jedinice u pokretu.⁵⁸²

10.23 Dok se to dešavalo, pukovnik Beara je nazvao jedan neutvrđeni lokal tražeći generalmajora Živanovića. Rečeno mu je da general nije tu. Pukovnik Beara je ostavio poruku da ga se može dobiti na "lokalu 139", koji je možda bio lokal načelnika za bezbjednost Zvorničke brigade, poručnika Drage Nikolića.⁵⁸³

10.24 Manje od pet minuta kasnije, u 9:54 sati, pukovnik Beara je stupio u vezu sa generalmajorom Živanovićem. Taj razgovor je tekao kako slijedi:

(B=Beara / Ž = Živanović):

B: Zdravo, gospodine generale.

Ž: Zdravo, peti, Živanović.

B: Alo?

Ž: Zdravo!
 B: Ne, ma to je odgođeno (smije se).
 Ž: Ne može bit' odgođeno dok ima...
 B: Dobro to, ali sad nova funkcija, novi dan, nova nafaka...
 Ž: ...
 B: Tako, čuješ, burazeru...
 Ž: Da.
 B: Furtula onaj dan, ja sam o tome izvijestio komandanta, nije poslao onaj interventni vod, Lukića:
 Ž: A Lukić čeka kod Blagojevića.
 B: Lukić je tu sa mnom i vozač njegov i mi smo urgirali.
 Ž: Da.
 B: Juče pošalje Furtula jednog borca bez ruke i jednog za koga Lukić zna da je pijanica jedna, jebi ga.
 Ž: Da.
 B: Umjesto voda.
 Ž: Majko moja.
 B: Jednostavno ne zarezuje šta mu komandant naređuje. E, sada... taj vod ima 60 ljudi.
 Ž: ...
 B: Neka pošalje makar pola
 Ž: Jest, jest.
 B: Molim?
 Ž: Odma' da šalje...
 B: Da.
 Ž: Ne mogu ja to više određivat'...
 B: Aha.
 Ž: 385.
 B: 385.
 Ž: ...
 B: 385.
 Ž: Tako je.
 B: A to je koja centrala 385?
 Ž: Zlatar i 385.
 B: Aha, Zlatar.
 Ž: Ostani na vezi.
 B: Aha.
 Ž: I tražiš lokal 385.
 B: Dobro, hvala.
 Ž: Pa da popijemo
 B: E, da, obavezno. 'Ajede, pozdrav. (kraj transkripta)⁵⁸⁴

"Furtula" je vjerovatno major Radomir Furtula, komandant 5. podrinjske brigade (višegradske brigade), koji nije izvršio "šefova naređenja". Kao što je već navedeno, "Zlatar" je telefonska šifra za komandu Drinskog korpusa. Analiza "lokala 385" ukazuje na to da je taj

lokal vezan za komandno mjesto Drinskog korpusa, te da je moguće da se radi o privremenom lokalu dodijeljenom isturenom komandnom mjestu Drinskog korpusa.

10.25 Gotovo odmah nakon gore navedenog razgovora, obavljen je sljedeći razgovor (kojeg su odvojeno zabilježila trojica vezista koji su prisluškivali radio i telefonske veze) između pukovnika Ljube Beare i general majora Radislava Krstića:

(B = BEARA / K = KRSTIĆ)

B: Generale, Furtula nije izvršio šefovo naređenje.

K: Slušaj, naredio mu je da vodi tenk, a ne voz.

B: Ali treba mi 30 ljudi, kao što je naređeno.

K: Uzmi ih od Nastića ili Blagojevića, ne mogu ti izvući nikoga odavde.

B: Ali nemam nikoga ovdje. Trebaju mi danas i vraćam ih noćas. Moraš da shvatiš, Krle. Ne mogu ti to ovako objašnjavati.

K: Sve ću da poremetim na ovoj osovini ako ih izvučem, a mnogo toga ovisi o njemu.

B: Ali ja ne mogu ništa da uradim bez 15 do 30 ljudi i Bobana Inđića.

K: Ljubo, ovo nije zaštićena /linija/.

B: Znam, znam.

K: Vidjeću šta mogu da uradim, ali mnogo ću stvari promeniti. Provjeri s Nastićem i Blagojevićem.

B: Ali nemam nikoga. Da imam, ne bi već treći dan tražio.

K: Provjeri s Blagojevićem. Uzmi njegove "Crvene beretke".

B: Nisu tu, samo su četvorica tu. Otišli su, jebi ih, nisu više tu.

K: Vidjeću šta mogu da uradim.

B: Provjeri i naredi im da idu kod Drage.

K: Ne mogu ništa da garantujem.

B: Krle, ne znam više šta da radim.

K: Ljubo, uzmi onda one momke iz MUP /Ministarstva unutrašnjih poslova/ odozgo.

B: Ne, oni ništa neće da rade. Razgovarao sam s njima i nema drugog rešenja nego tih 15 – 30 ljudi sa Inđićem. Koji su trebali da dođu trinaestog, ali nisu.

K: Ljubo, moraš da me shvatiš, vi ste me tako sjebali.

B: Shvatam, ali treba i ti mene da shvatiš, da je ovo onda urađeno), ne bismo se sada morali oko toga natezati.

K: Jebi ga, sad ću ja da budem kriv.

B: Ne znam šta da radim. Stvarno, Krle. Ima još 3.500 "paketa" koje moram da podijelim, a nemam rješenja.

K: Jebi ga, vidjeću šta mogu da uradim. (kraj transkripta)⁵⁸⁵

Postoje još dvije verzije ovog razgovora, jedna koja je djelimični transkript samog početka razgovor, i druga, koja je potpuni transkript i

koji se razlikuje u nekim sporednim aspektima u djelimičnom transkriptu, i pukovnik Beara i general Krstić otkrili su svoj identitet pokušavajući da identifikuju jedan drugog na vezi.⁵⁸⁶ U drugoj, kompletnoj verziji, osoba identifikovana kao "Inđić" spominje se kao "Boban Inđić" i navedena je kao "Lukićev zamjenik".⁵⁸⁷ U obje potpune verzije navodi se slanje ljudi kod "Drage", kao i podatak da pukovnik Beara ima još 3.500 "paketa za podjelu".

10.26 Razmatrajući razgovore navedene u odeljcima 10.23, 10.24 i 10.25, očigledno je da su i bivši komandant Drinskog korpusa, generalmajor Živanović, i novi komandant tog korpusa, generalmajor Krstić, potpuno upoznati a "šefovim planom" i ulogom koju je trebao da odigra Drinski korpus. Obojica su znala da vojnici "interventne jedinice ili voda" majora Furtule treba da budu upućeni pukovniku Beari, te da je ta jedinica trebala da stigne kod njega 13. jula 1995. Dalje, budući da je general Živanović priznao da više nije ovlašten da izdaje naređenja vezana za angažovanje jedinica, uputio je pukovnika Bearu na generalmajora Krstića, koji je, u stvari, uputio Bearu da direktno koordinira sa dvojicom potčinjenih komandanata brigada. Pukovnik Beara dobio je upute da zove "Blagojevića" (pukovnik Vidoje Blagojević, komandant Bratunačke brigade, u čijem je sastavu bila jedinica "Crvenih beretki") i "Nastića" (kapetan prve klase Milomir Nastić, komandant Milićke brigade).

10.27 Dok su vođeni ovi razgovori, pukovnik Beara je morao biti fizički prisutan u štabu Zvorničke pješadijske brigade. U prilog ovome idu raniji navodi da se Beara može dobiti na "lokalu 139" (vidi odlomak 10.23) i njegova opaska da ljude treba "poslati kod Drage" (vjerovatno se misli na poručnika Dragu Nikolića, načelnika za bezbjednost Zvorničke pješadijske brigade).

10.28 Već 15. jula 1995. ujutro, izuzev muškaraca Muslimana koji su bili zatočeni u Pilici i možda u Ročeviću, nije poznato da su postojale još neke veće skupine zarobljenika koje je u zarobljeništvu držao Drinski korpus, što takođe ide u prilog spomenutom. Obje ove lokacije nalaze se unutar zone odgovornosti Zvorničke brigade, škola u Pilici u zoni 1. pješadijske brigade, a škola u Ročeviću u pozadini Zvorničke brigade.

10.29 Dok su se vodili ovi razgovori konvoji autobusa i kamiona puni muškaraca bosanskih Muslimana iz Srebrenice i dalje su pristizali u zonu odgovornosti Zvorničke brigade. Svjedok "I" je konačno stigao u školu u Pilici u popodnevnim satima 15. jula 1995. (vidi odlomak 7.37).

10.30 Što se tiče mogućnosti da je i škola u Ročeviću korištena kao objekat za zatočenje, evidencija prisustva ljudstva na izvršavanju borbenih zadataka vojne policije Zvorničke brigade za 15. juli 1995. pokazuje da su šestorica od deset vojnih policajaca koji su dan ranije bili u Orahovcu (uključujući i komandanta poručnika Momira Jasikovca) bili prisutni na mjestu koje je bilo označeno slovom "R" (vidi odlomke 7.16-7.17). Mada na listi evidencije uz oznaku "R" nema čitljivog imena, neko se potrudio da se izbriše oznaka "R" i da se umesto nje stavi "T" (teren).

10.31 Dana 15. jula 1995. vozilo opel "Rekord" (P-4528) dodijeljeno komandi Zvorničke brigade, išlo je na sljedeća mjesta: "Standard" – Divič – Zvornik – "Standard"-Kozluk – "Standard" – Ročević – Kozluk – lokalna vožnja – Kula – Pilica – lokalna vožnja. Vozilo je 15. jula 1995. prešlo ukupno 206 kilometara (vidi odlomke 7.3-7.4).

10.32 Rano poslijepodne 15. jula 1995, razne jedinice Drinskog korpusa i Specijalne policije stižu u zonu Zvorničke pješadijske brigade da se nose sa prijetnjom koju predstavlja vojska bosanskih Muslimana. Kao što je navedeno u odlomku 7.70 razni komandanti sastaju se u štabu Zvorničke pješadijske brigade.

10.33 U 17.25 sati komanda Bratunačke brigade šalje svoj dnevni borbeni izvještaj komandi Drinskog korpusa i isturenom komandnom mjestu (IKM) Drinskog korpusa. U drugom odlomku ovog izvještaja navedeno je da je jedinica od 80 boraca upućena u zonu Zvorničke lake pješadijske brigade.⁵⁸⁸ Ovaj izvještaj takođe pokazuje da komunikacija Bratunac – Konjević Polje i "dalje nije 100 odsto sigurna zbog odbjeglih poturica."⁵⁸⁹ Što se tiče jedinice od 80 vojnika iz Bratunca, ova jedinica je ustvari 4. četa 2. bataljona Bratunačke pješadijske brigade, pod komandom poručnika Zorana Kovačevića.⁵⁹⁰ Ova ista jedinica i njen komandant bili su prisutni u Potočarima 12. jula 1995. i snimljeni su video kamerom (vidi odlomak 5.11).

10.34 U 19:11 sati, dežurni oficir Zvorničke brigade (identifikovan kao "ND") poslao je redovni borbeni izvještaj Drinskom korpusu. Ovaj izvještaj pokazuje da su se jedinice koje su učestvovala u operaciji u Srebrenici i rejonu Zvornika vratile i da su uključene u dejstva protiv neprijateljskih grupa koje se izvlače iz Srebrenice.⁵⁹¹

10.35 Manje od pola sata kasnije, komandant Zvorničke pješadijske brigade poslao je svoj vanredni borbeni izvještaj komandi Drinskog korpusa.⁵⁹² U tom izvještaju, potpukovnik Vinko Pandurević detaljno je opisao situaciju u operativnoj zoni njegove brigade. Na početku ovog izvještaja on kaže da se u širem reonu Pandurice, Planinaca, Crnog Vrha, Kamenice i Glodanskog brda nalazi "3.000 naoružanih i nenaoružanih neprijateljskih vojnika".⁵⁹³ U odjeljcima četiri i pet (koji nisu označeni brojevima) ovog izvještaja, posebno je naveo sljedeće:

"Dodatno opterećenje nam predstavlja veliki broj zarobljenika razmeštenih po školama u zoni brigade, kao i obaveze obezbjeđenja i asanacije terena."⁵⁹⁴

"Ova komanda više ne može brinuti o ovim problemima, jer za to nema ni materijalnih ni drugih snaga. Ukoliko niko ne preuzme ovu brigu, biću primoran da ih pustim."

Ovaj izvještaj poslan je komandi Drinskog korpusa 15. jula 1995. u 19:25 sati.⁵⁹⁵ Kao što je navedeno u Poglavlju sedam, kad je poslan ovaj izvještaj, muškarci Muslimani koji su bili zatočeni u Orahovcu i Petkovicima bili su već mrtvi i većina ih je bila pokopana.

10.36 U izvještaju CJB Zvornik od 15. jula 1995, upućenom MUP RS, kabinetu ministra (Pale), štabu policijskih snaga i štabu policije u Vogošći, načelnik CJB Dragomir Vasić naveo je da za neposrednu zaštitu grada (Zvornika) i borbu sa neprijateljskim kolonama ima dvije čete PJP Bijeljine, jednu četu PJP iz Doboja i vod čete Zvornik.⁵⁹⁶ Vasić je naveo i da su jedinice 2. i 4. SOP (Specijalne policije) kao i četa minobacača krenuli u pravcu Crnog Vrha i Baljkovice zajedno sa snagama VRS.

10.37 I sljedećeg dana, 16. jula 1995, ključne ličnosti iz Zvorničke pješadijske brigade, Bratunačke pješadijske brigade, štaba Drinskog korpusa kao i Glavnog štaba VRS nastavljaju da se angažuju u procesu masovnih pogubljenja. Tog dana, u evidenciji vojne policije Bratunačke brigade stoji da je "jedna patrola policije ostala u Pilici zbog čuvanja i obezbjeđenja Muslimana" (vidi odlomak 7.51).⁵⁹⁷

10.38 Dana 16. jula 1995, vozilo opel "Rekord" (P-4528), dodijeljeno komandi Zvorničke brigade, išlo je na sljedeće lokacije: "Standard"-Kozluk-Kočević-Pilica-Še(ostatak nečitljiv)-Kravica-Zvornik. Vozilo je 16. jula 1995. prešao ukupno 144 kilometra. (vidi odlomke 7.-7.4).

10.39 Tog jutra, Dražen Erdemović i grupa od osam vojnika 10. diverzantskog odreda (jedinica Glavnog štaba) upućeni su da se jave u štab Zvorničke brigade.⁵⁹⁸ Nakon toga otišli su u pratnji neidentifikovanog potpukovnika i dva vojna policajca Drinskog korpusa na vojnu ekonomiju Branjevo, koja je pripadala 1. pješadijskom bataljonu Zvorničke pješadijske brigade (vidi odlomak 7.46). Autobusi puni muškaraca bosanskih Muslimana počeli su da stižu iz Pilice oko 10:00 sati. Ti su ljudi kasnije u toku dana pogubljeni, a pogubljenja su prvo vršili pripadnici 10. diverzantskog odreda, te potom "muškarci iz Bratunca u vojnim uniformama".⁵⁹⁹

10.40 Kasnije tog jutra, u 11:11 sati 16. jula, presretnut je razgovor (od strane 2. korpusa Armije BiH) pukovnika Beare sa izvjesnim "Cerovićem" o pitanjima vezanim za zarobljenike. Slijedi transkript:

(C = Cerović / B = Beara / X = neidentifikovana osoba)

C: E, slušaj me. Trijaž izvršiti danas, koji...? zarobljeni./kao u originalu/

X: Da.

C: ...(izobličena modulacija).

X: Da se izvrši trijaž.

C: Da se izvrši trijaž zarobljenih.

X: E, kod mene je ovde pukovnik Beara.

C: Daj mi Bearu.

X: Izvol'te.

B: Molim?

C: Ljubo.

B: Slušam.

C: Alo, Cerović ovde.

B: Slušam.
C: Trkulja ovde je bio sad kod mene i baš tražio je tebe.
Ne znam.
B: Da.
C: Pa mi on reče...? ima instrukcije od veće.
B: Da.
C: Da se izvrši trijaž ovi (prekinut je).
B: Neću da razgovaram o tome telefonom.
C: Dobro.
B: Ajde, živio. (kraj transkripta)⁶⁰⁰

Osoba identifikovana kao "Cerović" skoro sigurno je pukovnik Slobodan Cerović, pomoćnik komandanta Drinskog korpusa za moral, pravne i vjerske poslove.⁶⁰¹ Osoba identifikovana kao "Trkulja" vjerovatno je pukovnik Neđo Trkulja iz Glavnog štaba VRS.⁶⁰²

10.41 Kasnije tog dana, s početkom u 13:56 sati, obavljen je još jedan niz razgovora između dežurnih oficira na "Palmi" i "Zlataru", o pitanjima vezanim za gorivo na jednoj lokaciji za koju se znalo da su na njoj u to vrijeme vršena pogubljenja. Ti su razgovori slijedili jedan za drugim:

Prvi razgovor – 16. juli 1995.: 13:58 sati (P = Palma / Z = Zlatar)

P: Halo Zlatar, daj mi dežurnog.
Z: Da?
P: Dežurni Palme, za potpukovnika Popovića 500 litara D2/
dizel gorivo/.
Z: Za potpukovnika Popovića?
P: Jeste.

Veza se prekida. Operater pita: "Ko je?" (kraj transkripta).⁶⁰³

Drugi razgovor – 16. juli 1995: 13:58 sati (P = Palma / G = major Golić/ C = nepoznata osoba)

P: Ima li majora Golića možda?
C: Ima.
P: Daj mi ga.
P: Goliću sad me Pop zvao da te nazovem da mu se hitno pošalje 500 litara nafte D2, ili će mu pos' o stat'. Ma, ja, čovječe. 500 litara, jeste, ili će mu pos' o stat'. Hajde, odmah.
G: Zdravo. (kraj transkripta).⁶⁰⁴

Treći razgovor – 16. juli 1995.: 13:58 sati

(P = Palma / Z = Zlatar / B = Bašević / C = nepoznata osoba / X = nepoznata osoba)

P: Dežurni u Palmi
C: Ko vam treba?
P: Treba mi dežurni Zlatara.
X: Alo! Kako ste ovde dobili?
P: Halo, jel to Bašević?

X: Molim?
P: Jel to Bašević?
X: Momenat samo.
P: Halo! Je l' Bašević?
B: Jesam.
P: Ovi dobro ne razumiju u Zlataru, ja sam tražio dežurnog operativnog, znate?
B: Da.
P: Potpukovnik Popović se nalazi ovde u... na Palmi, znaš.
B: Molim.
P: Popović se nalazi u Palmi.
B: Da.
P: I za njega hitno traži 500 litara D2, ili će mu stati pos' o koji odrađuje.
B: Pa, jebem mu majku, pa zar nemate 500 litara nafte? Traže nam dvije tone utovareno.
P: Da vam kažem, ne znam ništa, sad me je nazv' o on s terena da vam ja to prenesem tamo.
B: Sad vam dolazi dvije tone po dvojcu stižu kod tebe... ne možete naći nafte. Holu l' još im helikopterom dostaviť to?
P: Pa čujte se vi sa Roševićem, onda.

(veza se prekida) (kraj transkripta)⁶⁰⁵

Četvrti razgovor – 16. juli 1995. u 13:58 sati (P = Palma / X = nepoznata osoba)

P: Autobus napunjen sa naftom da ide u selo Pilica. Eto.
X: 500 litara.
P: Ne, nego da ode sa svojim rezervoarom i iz auto bataljona.
X: Treba onda posebno.
P: Da, da, to treba posebno.
X: ...
P: Ima, samo treba pukovnik Krsmanović kod tebe tu da javi ovde u auto bataljon.
X: ...
P: Ajde, molim te, Zdravo. (kraj transkripta)⁶⁰⁶

Kao što je već navedeno, potpukovnik Popović je pomoćnik komandanta Drinskog korpusa za bezbjednosne poslove. Major Golić je obavještajni oficir Štaba Drinskog korpusa, a potpukovnik Krsmanović je načelnik saobraćajne službe Drinskog korpusa. Major Bašević je načelnik tehničke službe Drinskog korpusa (pozadinska služba).

10.42 U vezi sa ovim nizom razgovora, u zapisnicima tehničke službe Zvorničke pješadijske brigade nalaze se dva dokumenta o ovom gorivu. Prvi dokument je formular "MP-20" (otpremnic materijala) od 16. jula 1995.⁶⁰⁷ U njemu je navedeno da je 16. jula 1995. izdato 500 litara

D" (dizel goriva) "KDK" (komandi Drinskog korpusa), za potpukovnika Popovića. U tom formularu takođe je navedeno da je vraćeno 140 litara D2. U stavci 1 tog formulara navedeno je da je broj te isporuke 21/1-2140. Drugi dokument je odgovarajuća knjiga izdavanja materijalno-tehničkih sredstava, u kojem je ta isporuka zavedena pod brojem 2140. U toj knjizi je navedeno da je 16. jula 1995. izdato 500 litara D2 KDK.⁶⁰⁸

10.43 Dok su se odvijali ti razgovori vezani za gorivo, muškarci Muslimani su prevoženi iz zatočeničkog centra ili centra u Pilici na vojnu ekonomiju Branjevo, gdje su pogubljeni.

10.44 Kasnije 16. jula 1995. (u 21:16 sati), potpukovnik Popović je nazvao "Zlatar" i tražio generalmajora Krstića. Kad je ustanovio da Krstić nije dostupan, razgovarao je sa neidentifikovanom osobom sa prezimenom Rašić.⁶⁰⁹ U kontekstu tog razgovora, Popović je rekao Rašiću: "... sutra ću doći tamo, pa prenesi generalu... pos'o sam završio." Takođe je naveo da:

"... uglavnom nema većih problema, ali gore (lokacija nije određena) su bili strahoviti problemi i ono što je komandant posl'o, to je u bobu to."⁶¹⁰

10.45 Dalje, reagujući na pitanje vezano za dolazak ljudi iz jedinice Vidoja Blagojevića, potpukovnik Popović je rekao:

"... Jeste, stiglo je... gore je, gore je... al' nije na vrijeme stiglo i nije na vreme uvedeno i tako je to. I drugi koji su stigli, stigli su, al' su kasnili i nisu na vreme uvedeni i zato je komandant ovde ovaj što je bio im'o problema."⁶¹¹

Potpukovnik Popović završio je razgovor rekavši Rašiću da će ostati tu (vjеровatno u "Palmi") dok se ne uvjeri da "je sve sređeno... doći će tamo sutra." Iz konteksta tog razgovora jasno je da je pukovnik Popović zvao iz štaba u "Palmi".

10.46 Konačno, 16. jula 1995, komanda Zvorničke brigade zabilježila je prisustvo drugih vojnih jedinica u zoni te brigade, koje su djelovale pod njenom komandom. U vanrednom borbenom izvještaju komandi Drinskog korpusa od 16. jula 1995, potpukovnik Vinko Pandurević je izvijestio da se njegove snage sastoje od sljedećih jedinica: "Zvorničke pješadijske brigade, čete MUP (100 ljudi), dva voda Bratunačke pješadijske brigade i dijela voda vojne policije iz Istočnobosanskog korpusa."⁶¹² Naveo je da je, s obzirom na njegove gubitke i izgleda da će kolona bosanskih Muslimana uz "potpunu riješenost" nastaviti pokret, sklopio sporazum i dozvolio prolaz koloni na teritoriji bosanskih Muslimana. On pretpostavlja da 5.000 "civila" treba da pređe preko linija bosanskih Muslimana. Potpukovnik Pandurević takođe navodi da je tražio povratak zarobljenog policajca i svojih nestalih boraca. Ta pojačanja (kako su nazvana) su mu mogli staiti na raspolaganje samo komanda Drinskog korpusa i Glavni štab VRS.

10.47 Do večeri 16. jula 1995, muškarci Muslimani sa područja Pilice bili su pogubljeni na vojnoj ekonomiji Branjevo i u Domu kulture

u Pilici. Mašine za zemljane radove Zvorničke brigade bile su na putu od Orahovca prema vojnoj ekonomiji Branjevo da bi pokopale mrtve. Pogubljenja su do večeri 16. jula 1995. možda završena i na lokaciji Kozluk.

10.48 Sljedećeg dana, 17. jula 1995, centri za prisluškivanje 2. korpusa Armije BiH nastavili su da prisluškuju komunikacije između 1. zvorničke pješadijske brigade i Drinskog korpusa VRS. U 6:15 sati, zabilježen je razgovor generalmajora Krstića sa kapetanom Trbićem, koji je tog dana bio dežurni oficir u Zvorničkoj brigadi, kao i sa potpukovnikom Vinkom Pandurevićem.⁶¹³ U toku tog razgovora, generalmajor Krstić je potvrdio da je primio izvještaje koje je poslala Zvornička brigada i lično je od komandanta brigade primio raport o najnovijem razvoju događaja u toj zoni. Nisu razgovarali o pitanjima vezanim za zarobljene Muslimane.

10.49 Dana 17. jula 1995. u 12:42 sati, korisnik pod šifrom "Zlatar 01" nazvao je majora Golića, tražeći Popovića. U toku razgovora, major Golić je "Zlataru 01" rekao da je "Popović još uvijek u Zvorniku, ali će se vratiti popodne". Major Golić je "Zlatara 01" oslovio kao generala. "Zlatar 01" je završio razgovor tako što je naredio Goliću da "pronađe Popovića i prenese mu da odmah stupi u vezu sa isturenim komandnim mjestom".⁶¹⁴

10.50 Kao reakcija na ovaj razgovor, u 12:49 sati, obavljena su sljedeća dva razgovora:

Prvi razgovor – 17. juli 1995.: 12:44 sati: (T = Trbić / X = nepoznata osoba)

T: Da, izvoli?
X: Reci mi, je li Pop tu negdje?
T: Nije.
X: Ne znaš gdje je?
T: Pa, otiš'o je tamo na, prema onom zadatku.
X: Do tebe, tamo severno?
T: Da.
X: Čuješ.
T: Da?
X: Molim te kako znaš i umiješ, neće... preko tvojih jedinica.
T: Ja.
X: Da odma' krenu ovamo, kaže, za Zlatar 01.
T: Dobro.
X: Odma' i (ostaju?) i ovo... de stupi u kontakt sa njim, molim te.
T: Ali veoma mi je to teško odradit'.
X: Znam da jeste, znam, rek'o mi je Drago, ali... to ne razumi...
T: Alo! Alo!
X: Ovaj, ne razumi to da je to teško.
T: Ja ću pokušat da ide direktno gore.

X: Jest, al' ovdje prije nego što pođe, treba ovdje da se navrati kod mene.
 T: Da, da, da, da.
 X: Al' odma'.

T: Dobro.
 X: Nije to (sitno?).
 T: Dobro.
 X: E tako, prijatelju.
 T: Ajde, živio.
 X: Daj mi, molim te, probaj uspostaviti kontakt sa njim.
 T: Dobro. (kraj transkripta)⁶¹⁵

Drugi razgovor – 17. juli 1995.: 12:49 sati.

T: Alo.
 X: E, Trbiću!
 T: Da?
 X: Slušaj.
 T: Molim?
 X: Evo sad opet drugačije.
 T: Da.
 X: Ovaj, ako stupiš u kontakt sa njim, nek' on završi te poslove.
 T: Da.
 X: I odma' da ide /ovdje/.
 T: Dobro.
 X: Ali, znači, nek' završi te poslove na čemu radi, a odma' ovde da se javi kod (Golca) /Golića/.
 T: Pa, dobro onda, neka radi da ga ne diram, navratice on ovamo onda.
 X: Jedino ako, ako imaš mogućnosti da to (užurban?) tako...
 T: Pa, meni je veoma teško doći do njega, o tome se to radi, al' on će sigurno na tome radi, znaš. Uglavnom je to priprema izvršena.
 X: Dobro.
 T: Eto.
 X: Al' odma' ako dođe do tebe, zovite me odatle.
 T: Dobro.
 X: Tako.
 T: Živio. (kraj transkripta)⁶¹⁶

10.51 Pregledanjem materijala iz odlomaka 10.49 i 10.50, utvrđeno je da je "Zlatar 01" generalmajor Krstić, koji je tražio potpukovnika Popovića.⁶¹⁷ Major Golić (ili neki njegov potčinjeni) zatim je nazvao štab pod šifrom "Palma" (Zvornička brigada), da provjeri da li je Popović tamo. Trbić iz gore navedenih razgovora je kapetan Milorad Trbić, oficir za bezbjednost Zvorničke pješadijske brigade.⁶¹⁸

10.52 Dana 17. jula 1995. u 16:22 sati, zabilježen je razgovor potpukovnika Popovića sa jednim nepoznatim licem, kojem se obraća kao "šefu". Prisluškivan je samo jedan učesnik u razgovoru (Popović). Slijedi transkript:

P: Alo, Popović je... šefe... sve u redu, onaj pos' o odrađen, gotovo... sve u redu... sve je privedeno kraju, nema nikakvih problema... ja sam ovdi na mjestu... ja sam ovdi na mjestu gdje sam bio prije, znate... u bazi sam... u bazi, u bazi... Je l' bi mog'o samo malo da se odmorim, da se malo odmorim, da se okupam, e pa, misliću posle ponovo, e... uglavnom, ono je se za pet... za pet... za ocenu pet, sve je OK... eto, zdravo, živo. (kraj transkripta).⁶¹⁹

10.53 Sva masovna pogubljenja su završena od večeri 17. jula 1995. Završen je i veći dio aktivnosti na pokopu poslije pogubljenja. Kao što je navedeno u putnim i adnim listovima brigade (vidi odlomak 7.43), sljedeća vozila su 17. jula 1995. bila aktivna na mjestima pogubljenja i pokapanja na Branjevu: ULT 220 iz "Birač-Holdinga" (nema broja registarskih tablica) je radio osam i po sati. U isto vrijeme, kamion Mercedes 2626 (registarske tablice M-5195) preveo je na prikolici "BG-700" od baze u "Standard" u (štab Zvorničke brigade) do Branjeva i kasnije ga vratio u bazu tog istog dana. Kao što je slučaj i sa Orahovcem, u zapisnicima Zvorničke brigade nema zabilješke o upotrebi rovokopača BGH – 700. Međutim, 17. jula 1995, u zapisniku o izdavanju goriva Zvorničke brigade piše da je tog dana 100 litara dizel goriva izdato za "BGH-700".

10.54 Osim toga, kao što je ranije navedeno (odlomak 7.44), zabilješke u knjizi dnevnih zapovijesti inženjerske brigade pokazuju da su tog dana trebali biti obavljani sljedeći zadaci: 2. zadatak – rad BGH – 700 u Branjevu; 3. zadatak – rad ULT 220 u Branjevu; i 5. zadatak – prevoz BGH – 700 plato prikolicom u Branjevo. Dalji dolazi o aktivnosti na Branjevu mogu se videti na zračnim snimcima Branjeva od 17. jula 1995. Na slici se vidi jedan rovokopač kako kopa jamu za ukopavanje tijela na mjestu pogubljenja (vidi odlomak 7.45).

C. Informacija do kojih je došao Drinski korpus i potčinjene jedinice nakon masovnih pogubljenja

10.55 Po završetku masovnih pogubljenja u zoni 1. zvorničke pješadijske brigade, komanda Drinskog korpusa VRS, kao i njoj potčinjene jedinice, i dalje su primali i slali informacije koje su se odnosile na događaje u vezi sa zarobljenim Muslimanima. U jutarnjim satima 18. jula 1995, 2. korpus Armije BiH uhvatio je razgovor između generalmajora Krstića i pukovnika Cerovića. U tom razgovoru, pukovnik Cerović je naveo da je "Vinko stabilizovao situaciju i da će poslati dodatni izvještaj".⁶²⁰

10.56 Kasnije tog dana, komandant Zvorničke brigade, potpukovnik Vinko Pandurević napisao je i poslao vanredni borbeni

izveštaj broj 06-222 komandi Drinskog korpusa.⁶²¹ U četvrtom odjeljku tog izvještaja, Pandurević je kritički naveo sljedeće:

“U proteklih desetak dana, opština Zvornik je bila zatrpana srebreničkim turcima. Neshvatljivo mi je da je neko doveo oko 3.000 vojno sposobnih turaka i razmjestio po školama na opštini pored oko 7.000 odbjeglih po šumama, čime je stvorena krajnje složena situacija i mogućnost potpune okupacije Zvornika zajedno sa snagama na frontu. Među narodom je veliko nezadovoljstvo izazvano ovakvim postupcima i opšte je mišljenje da se Srebrenica prelomila preko leđa Zvornika.”⁶²²

Kao što je već navedeno, ovim je utvrđeno da je broj muškaraca Muslimana za koje se znalo da su držani u školama u zoni Zvorničke brigade iznosio (najmanje) 3.000.

10.57 U vezi s tim vanrednim izvještajem, potpukovnik Pandurević je 19. jula 1995. razgovarao o tom pitanju sa pukovnikom Cerovićem. Pukovnik Cerović je obavijestio Pandurevića da je vanredni izvještaj primljen i da ga je on (Cerović)“ ... prosljedio Krstiću, zajedno sa svojim izvještajem...”⁶²³

10.58 Dana 22. jula, komanda Zvorničke brigade poslala je vanredni borbeni izvještaj 06-229 komandi Drinskog korpusa.⁶²⁴ U prvom odlomku ovog izvještaja se obavještava komanda Drinskog korpusa da je 10 neprijateljskih vojnika “likvidirano” a “zarobljena su 23 vojnika Muslimana”. U prvom odlomku takođe piše da je TG Osmaci (taktička grupa) zarobila 17 Muslimana. Zatim u trećem odlomku ovog izvještaja zahtijevaju se instrukcije od komande Drinskog korpusa, “šta raditi sa zarobljenicima, gdje ih smjestiti i kome ih predati.”⁶²⁵ U redovnom borbenom izvještaju Zvorničke brigade koji je uslijedio nakon ovoga stoji da je brigada zarobila još Muslimana.⁶²⁶

10.59 Dana 23. jula 1995, treći radio-izviđački vod (Istočno-bosanski korpus) je prosljedio izvještaj o njihovom elektronskom izviđanju komunikacija bosanskih Muslimana u istočnoj Bosni. U ovom izvještaju, veliki dio informacija koji je sakupljen 22. jula 1995. odnosi se na aktivnosti bosanskih Muslimana koji su se nalazili u klopci iza linija. U ovom izvještaju takođe piše da se 22. jula 1995. (u 17:15 sati) u Tuzli pojavila osoba koja tvrdi da je:

“... bježeći iz Srebrenice, zarobljena, izvedena na strijeljanje, ali da je uspjela pobjeći. Takođe navodi da je VRS do sada strijeljala oko 2500 osoba iz Srebrenice i okoline.”⁶²⁷

Kopija ovog izvještaja je prosljeđena u štab Zvorničke pješadijske brigade.

D. Posebna zapažanja

10.60 Kao što je navedeno u sedmom poglavlju (odlomci 7.59-7.79) znatan broj oficira, vojnika i jedinica Zvorničke pješadijske brigade bio je uključen u razne aktivnosti koje su činile sastavni dio ovog procesa

masovnih pogubljenja. Isto se može reći i za Bratunačku laku pješadijsku brigadu, a i za njihovu matičnu komandu, Drinski korpus.

10.61 Što se tiče uloge načelnika štaba Zvorničke brigade, od 4. jula 1995. do otprilike 12:00 sati 15. jula 1995, major Dragan Obrenović je obavljao funkciju zamjenika komandanta brigade u odsustvu komandanta brigade, potpukovnika Vinka Pandurevića. U tom periodu, donesena je odluka da se izvrši transport na hiljade muškaraca, bosanskih Muslimana u zonu odgovornosti Zvorničke brigade i da se tamo smjeste u školama. Dana 13. jula 1995. postalo je očito da se nešto čini po tom pitanju, kada je vozilo komande Zvorničke brigade obišlo mjesta koja će kasnije biti dovedena u vezu sa zatočenjem na hiljade zarobljenika. Ove škole su se nalazile u zonama 4, 6, 2. i 1. pješadijskog bataljona Zvorničke brigade.

60.62 Čak i u najmirnijim okolnostima bilo bi neophodno angažovati veći broj oficira komande Zvorničke brigade da bi se obavili poslovi logistike i uspješno organizovalo obezbjeđenje za najmanje 3.000 ratnih zarobljenika, makar i na kratko. Samo u komandi brigade, pomoćnik komandanta za bezbjednost i pomoćnik komandanta za pozadinu bi bili veoma angažovani u ovim poslovima. Sa aspekta bezbjednosti, čak i da je puni sastav čete vojne policije brigade (89 ljudi u sastavu) bio na raspolaganju isključivo za čuvanje zarobljenika, jako je teško zamisliti kako bi oni mogli pružati obezbjeđenje 24 sata dnevno za hiljade zarobljenika razmještenih na pet različitih lokacija (Orahovac, Petkovci, škola u Pilici, Dom kulture u Pilici i škola u Ročeviću) bez nekog znatnijeg pojačanja. Ustvari, 12. i 13. jula 1995. major Obrenović je veći dio čete vojne policije (dva voda), kao i ostatak jedinica u rezervi (interventni vodovi) razmjestio duž puta kuda se očekivalo da će proći kolona. S obzirom na vrstu prijetnje koju je ta kolona predstavljala, teško je zamisliti da bi ove trupe bile povučene sa položaja na prvim linijama bez znanja i odobrenja odgovarajućih komandanata bataljona i zamjenika komandanta brigade.

10.63 Ti problemi su naročito relevantni kad je u pitanju pomoćnik komandanta za bezbjednost, poručnik Drago Nikolić, koji je 13. jula 1995. bio dežurni oficir na isturenom komandnom mjestu (IKM) brigade. Kao što je ranije navedeno, on je vanredno smijenjen u toku večeri. I opet, s obzirom na tadašnju situaciju u vojnom smislu, teško je zamisliti da bi on mogao napustiti IKM bez znanja i odobrenja zamjenika komandanta brigade majora Obrenovića.

10.64 Što se tiče logistike te hrane i vode za najmanje 3.000 zarobljenika, taj posao bi zahtijevao intenzivno angažovanje pomoćnika komandanta za pozadinu Zvorničke brigade, kapetana prve klase Sretena Miloševića. Kao što je ranije navedeno u dolomku 7.78, pozadinska služba brigade bi sama po sebi bila odgovorna da obezbijedi hranu, vodu, lijekove i sredstva za higijenu za ove zatvorenike. Ako se uzme u obzir broj zarobljenika, to bi (ustvari) skoro udvostručilo dnevnu potrošnju ovih sredstava Zvorničke pješadijske brigade. Time bi se znatno opteretile intendantska i sanitetska služba Drinskog korpusa, što bi zahtijevalo

jako puno koordinacije i podrške između tih službi. Ustvari, zatvorenici nisu dobili skoro ništa od sredstava za život. Takvi problemi vezani za logističko obezbjeđenje zarobljenika spadaju (prema Pravilu brigada iz 1984) u nadležnost pomoćnika komandanta za pozadinu i, obzirom na okolnosti, po svoj prilici je naredba da se ne vrše takve pripreme 13. jula 1995. u to vrijeme mogla doći jedino od zamjenika komandanta brigade.⁶²⁸ Nasuprot tome, pozadinska služba Zvorničke brigade bila je u potpunosti upoznata sa pitanjima vezanim za obezbjeđenje goriva za operaciju pokapanja i premještanja inženjerskih mašina za određene lokacije.

10.65 Što se tiče pokreta konvoja sa zarobljenicima, bosanskim Muslimanima iz zone Bratunačke pješadijske brigade u zonu Zvorničke pješadijske brigade, komanda Drinskog korpusa bila je intenzivno uključena u ovaj proces pod vođstvom pukovnika Lazara Aćimovića, pomoćnika komandanta za pozadinu Drinskog korpusa i potpukovnika Rajka Krsmanovića, načelnika saobraćajne službe Drinskog korpusa. Bratunačka brigada je takođe bila uključena u ovaj proces obezbijevši gorivo i pratnju vojne policije za neke konvoje. Uzevši u obzir zatvaranje puteva i vojne aktivnosti vezane za pokrete kolone bosanskih Muslimana, bezbjednost ovih konvoja sa zatvorenicima je trebao biti posao komandanata jedinica i njihovih oficira bezbjednosti. Prvo, što se tiče fizičkog obezbjeđenja i kontrole saobraćaja, pomoćnik komandanta za obavještajno-bezbjednosne poslove Bratunačke brigade, kapetan prve klase Momir Nikolić bi bio uključen u taj proces. Obzirom na svoj položaj, on je trebao biti upoznat s tim da su dijelovi voda vojne policije Bratunačke brigade bili angažovani na pratnji konvoja u zonu Zvorničke brigade. Vjerovatno je i komandant Bratunačke brigade, pukovnik Vidoje Blagojević bio upoznat sa ovim aktivnostima, posebno zato što su zarobljenici premješteni iz zone Bratunačke brigade sve do rano ujutru 15. jula 1995. U isto vrijeme služba bezbjednosti i operativno odeljenje Zvorničke brigade su trebali biti upoznati sa pokretima konvoja sa zarobljenicima, obzirom na put kojim je konvoj išo do već poznatih mjesta zatočenja u zoni Zvorničke brigade, konvoji autobusa i kamiona morali su proći direktno ispred štaba Zvorničke pješadijske brigade do kasno u noć i 13. jula 1995, sve do ranog popodneva 15. jula 1995.

10.66 Kao što je ranije navedeno (odlomak 7.64 i 7.65), u presretnutom razgovoru koji je presrela ABiH, 14. jula 1995, u 21:02 sati, dežurni oficir Zvorničke brigade tog dana, major Dragan Jokić, pozvao je štab Bratunačke brigade (Badem) i tražio pukovnika Bearu (načelnik Uprave bezbjednosti Glavnog štaba). Ovim pozivom je obavijestio pukovnika Bearu da imaju teškoća sa "paketima". Ubrzo nakon toga, u pozivu osobe za koju se vjeruje da je generalmajor Miletić (načelnik operativnog odjela Glavnog štaba), major Jokić kaže "da od jutros izvještavaju o broju ljudi" i da je "Obrenović maksimalno angažovan".

10.67 Razgovor koji je ABiH presrela 15. jula 1995. pokazuje da je do 10:00 sati tog dana pukovnik Beara bio prisutan u štabu Zvorničke

brigade i da se mogao dobiti na "lokal 379". Kao što je navedeno, to se podudara sa brojem telefonskog lokala načelnika bezbjednosti Zvorničke brigade. On je dalje naveo u razgovoru sa generalmajorom Krstićem, komandantom Drinskog korpusa, da bilo kakvo pojačanje koje nađu treba poslati "Dragi". I na kraju, pukovnik Beara je obavijestio generalmajora Krstića da u tom trenutku ima "još 3.500 paketa da razdijeli i da nema rješenja."

10.68 Potpukovnik Vinko Pandurević se vratio u zonu Zvorničke brigade do podne 15. jula 1995. Tada su stigli i pripadnici opštinskog MUP Zvornik (posebno načelnik CJB Vasić sa dijelovima 1. čete specijalne policije PJP). Na to područje je stigao i Ljubiša Borovčanin i 2. odred Brigade Specijalne policije (Šekovići). Ovaj 2. odred je ona jedinica čiji je jedan policajac ubijen a drugi ranjen u Kravici 13. jula 1995. u 17:30 sati. U zonu Zvorničke brigade je upućena i 4. četa 2. bataljona Bratunačke brigade.

10.69 U vrijeme kada se komandant Zvorničke brigade vratio iz rejona blizu Žepe, muslimanski zarobljenici koji su bili zatočeni u školi u Orahovcu (u zoni 4. bataljona), i u "novoj" školi u Petkovicima (u zoni 6. bataljona) bili su pogubljeni. Pripadnici i oprema inženjerske čete brigade učestvovali su u završnim dijelovima ukopavanja obje grupe žrtava. Muškarci bosanski Muslimani su bili zatvoreni u školi u Pilici (zona 1. bataljona), u Domu u Pilici (zona 1. bataljona) i vjerovatno u školi u Ročeviću (pozadina brigade/ zona 2. bataljona). Potpukovnik Pandurević je do 19:00 sati bio dobro upoznat sa situacijom u svojoj zoni, kako u smislu vojne stituacije (aktivnosti oko kolone), tako i u smislu situacije sa muslimanskim zarobljenicima još uvijek zatočenim u školama. On navodi u svom izvještaju komandi Drinskog korpusa da ovi problemi sa obavezom obezbjeđenja i ukopavanja predstavljaju za njega značajno opterećenje i da "... njegova komanda više ne može brinuti o ovim problemima."⁶²⁹ On takođe kaže:

"ukoliko niko ne preuzme ovu brigu, biću prinuđen da ih pustim."

10.70 Masovna strijeljanja počinju ponovo 16. jula 1995. u zoni Zvorničke brigade. Kao što je navedeno u odlomcima 10.37-10.47, u koordiniranoj akciji u koju su uključeni dijelovi i pripadnici Glavnog štaba VRS, Drinskog korpusa, Zvorničke brigade i Bratunačke brigade, svi usklađeno učestvuju u raznim dijelovima masovnih pogubljenja na vojnoj ekonomiji Branjevo i u Domu u Pilici. Proces pokopavanja se nastavlja 17. i 18. jula 1995.

10.71 U to vrijeme (17. juli 1995), komandant Bratunačke brigade (pukovnik Vidoje Blagojević) izvijestio je Drinski korpus da njegova jedinica i dalje hvata zarobljenike u svojoj zoni, uključujući dječake Muslimane od 8 do 14 godina starosti. Oni takođe traže pomoć komande korpusa kako bi transportovali ranjene Muslimane zarobljenike iz Doma zdravlja u Bratuncu (vidi odlomak 6.44-6.45).

Kapetan 1. klase Momir Nikolić je sljedećeg dana (18. jula 1995) obavijestio i Glavni štab VRS i obavještajnu službu Drinskog korpusa da su ovi zarobljenici uspješno evakuisani sa policijskom pratnjom koju je obezbijedio Drinski korpus.⁶³⁰ U tom istom periodu, jedinice Zvorničke pješadijske brigade su takođe zarobljavale vojnike i civilne bosanske Muslimane nakon okršaja sa kolonom bosanskih Muslimana. Tih dana je barem 7. pješadijski bataljon zabilježio premještanje tih zarobljenika. Međutim, u borbenim izvještajima Zvorničke brigade od 16. i 17. jula 1995. nema nikakvih bilješki o ovim zarobljenicima. Prva zabilješka o zarobljenicima koje je ustvari zarobila Zvornička pješadijska brigada se pojavljuje 18. jula 1995, kada je kapetan prve klase Duško Vukotić (pomoćnik načelnika štaba za obavještajne poslove) izvijestio obavještajno odjeljenje Drinskog korpusa da su uhvatili "jedan živi izvor, Nedžada Ahmetovića, koji je bio operator na kompjuterima i održavanju digitalnih sistema veza u komandi 28. divizije ABiH. Tu se takođe kaže da je ovo lice predato Obavještajnoj upravi Glavnog štaba VRS. O pitanjima zarobljenika iz kolone se dalje raspravljalo 19. jula 1995. u Zvorničkoj brigadi, gdje je prijavljeno da su uhvaćena još dva zarobljenika (vidi odlomak 8.10). Takođe, 22. jula 1995. Zvornička brigada traži upute Drinskog korpusa o tome šta da rade sa uhvaćenim zarobljenicima (vidi odlomak 8.21).

10.72 Na kraju, da se vratimo na 18. juli 1995, potpukovnik Vinko Pandurević kritički je izvršio uvid u probleme nastale u toku operacije zauzimanja Srebrenice. U svom vanrednom izvještaju komandi Drinskog korpusa (vidi paragraf 10.56), on kritički pravi razliku između problema u vezi sa kolonom i problema muslimanskih zarobljenika u školama. Konačno, on navodi da je ovaj cijeli posao izazvao veliko "nezadovoljstvo" unutar opštine Zvornik.

POGLAVLJE JEDANAEST: prikrivanje i ponovo pokapanje

11.0 Nasuprot obrascu normalne vojne procedure dužnosti i odgovornosti, kojeg su se Drinski korpus VRS i njegove potčinjene jedinice pridržavali pri samom činjenju krivičnih djela, prikrivanje ovih zločina dešavalo se pod mnogo većim velom tajnovitosti. Zbog toga postoji mali broj dokumenata ili naređenja pomoću kojih bi se moglo slijediti prikrivanje i ponovno pokapanje, onako kako je bilo moguće slijediti činjenje konkretnog zločina. Neki materijali i zabilješke, međutim, postoje i, iako nisu presudni zajedno sa rezultatima istrage ovog aspekta zločina pokazuju da su za to znali Glavni štab VRS, Drinski korpus, kao i Zvornička i Bratunačka brigada.

11.1 Uviđaj koji je izvršen na mjestu zločina u zoni 1. zvorničke pješadijske brigade ukazano je da su izvršena sljedeća neovlašćena prekapanja:

– između neodređenog datuma (prije 27. septembra) i 2. oktobra 1995, primarna grobnica poznata pod nazivom Lažete 2 (Orahovac) prekopana je i ostaci su pokopani u sekundarne grobnice blizu Hodžića;

– između 7. septembra i 2. oktobra 1995, primarna grobnica poznata pod nazivom Petkovci prekopana je i ostaci su pokopani u sekundarnu grobnicu blizu Liplja; i

– između neodređenog datuma (prije 27. septembra) i 2. oktobra 1995, primarna grobnica poznata pod nazivom Kozluk prekopana je i ostaci su pokopani u sekundarnu grobnicu blizu Čančara.

11.2 Dana 14. septembra 1995, Glavni štab VRS izdao je naređenje broj I-2341. Tim naređenjem, izdatim u ime generalpukovnika Ratka Mladića, odobreno je izdavanje “pet tona” dizel goriva D2 za “izvođenje inženjerskih radova u zoni odgovornosti Drinskog korpusa.”⁶³¹ To naređenje je upućeno komandi Drinskog korpusa i sektoru za pozadinu Glavnog štaba. Kopija je na uvid dostavljena Zvorničkoj brigadi. Treba napomenuti da se u naređenju precizira da se gorivo mora dopremiti u kasarnu u fabrici “Standard” u Zvorniku i isporučiti kapetanu Miloradu Trpiću, te da je on odgovoran za precizno vođenje broja moto-časnika rada inženjerskih mašina i pravdanje potrošnje goriva. U vezi s tim naređenjem, tehničko odeljenje Glavnog štaba izdalo je naređenje broj 10/34/2-3-701, kojim se gorivo izdaje Drinskom korpusu.⁶³²

11.3 Prema popisu kadrova Zvorničke brigade za septembar 1995, u toj jedinici nije služio nikakav kapetan Milorad Trpić. Međutim, kapetan Milorad Trbić bio je raspoređen u Zvorničku brigadu kao bezbjednosno-obavještajni organ.⁶³³

11.4 Uviđaj koji je izvršen na mjestu zločina u zoni Bratunačke brigade upućuje da su izvršena sljedeća neovlašćena prekopanja:

– između neodređenog datuma i 18. oktobra 1995, primarna grobnica poznata pod nazivom Glogova 2 prekopana je i ostaci su pokopani kod Zelenog Jadra.

11.5 Dana 16. oktobra 1995, u bilježnici Bratunačke brigade u kojoj se vode zapisnici sa sastanaka komande (referisanje, sastanci), jedna bilješka koja je pripisana “Nikoliću” (vjerovatno kapetan 1. klase Momir Nikolić, pomoćnik komandanta Bratunačke brigade za bezbjednosno-obavještajne poslove, glasi: “Trenutno radimo na obavezama od strane Glavnog štaba Vojske Republike Srpske (asanacija).”⁶³⁴ Treba napomenuti da u zoni Bratunačke brigade nije bilo značajnijih borbenih djelovanja od operacije “Krivaja – 95” u julu 1995. Osim toga, u dijelu sastanka zabilježeno je: “jutros nam je general Krstić odao priznanje za sve dosadašnje izvršene obaveze bez obzira na sve dosadašnje probleme.” Na kraju, Nikolić u vezi sa operacijom čišćenja blizu sela Slapovići kaže da će oni nastaviti “da pohvataju preostale Turke koji bi trebali biti tamo po izjavama pritvorenika (imamo ih sedam).”⁶³⁵

B. Posebna zapažanja

11.6 Što se tiče aktivnosti prikrivanja u zoni Zvorničke pješadijske brigade, jedna stvar vrijedna pomena je to da je 14. septembra 1995. major Dragan Obrenović opet imao ulogu starješine Zvorničke brigade, ovoga puta imenovan da "zastupa komandanta" u odsustvu potpukovnika Vinka Pandurevića (koji je bio na području Krajine).⁶³⁶ U tom svojstvu, malo je vjerovatno da nije znao da je izdata takva naredba ili da je imao bilo kakvih sumnji u koje svrhe će biti upotrebljeno gorivo. Dalje, kao oficir inženjerije u brigadi u to vrijeme, major Dragan Jokić bi takođe bio intenzivno uključen u inženjerske poslove neophodne za izvršenje tog zadatka.

11.7 Što se tiče bratunačke brigade, kao što je navedeno u odlomku 11.5, o toj temi se u stvari raspravljalo na sastanku komande održanom 16. oktobra 1995, u prisustvu članova komande i štaba, uključujući komandanta brigade, pukovnika Blagojevića, ključne pomoćnike komandanta, načelnika za operativne poslove i komandante bataljona (ili njihove zamjenike). Na tom sastanku je zabilježen i komentar koji govori da Bratunačka brigada ima sedam zarobljenih Muslimana i da od njih dobijaju zabrinjavajuće informacije o ostalim grupama Muslimana u zoni brigade.

POGLAVLJE DVANAEST: uloga Glavnog štaba VRS

12.0 Kao što je navedeno u prethodnim poglavljima Glavnog štaba VRS prisustvovali su zauzimanju Srebrenice i takođe su bili prisutni ili su učestvovali u mnogim krivičnim djelima kojima se tereti u optužnici. U ovom poglavlju razmatra se ta uloga i njena povezanost sa postupcima Drinskog korpusa VRS i njegovih potčinjenih jedinica.

12.1 Jasno je da je najprepoznatljiviji lik Glavnog štaba VRS njegov komandant, generalpukovnik Ratko Mladić. Urvrđeno je da je bio prisutan 10. jula 1995, kada je zabilježeno da se nalazio na isturenom komandnom mjestu u Pribićevcu sa generalmajorom Krstićem i generalmajorom Živanovićem.⁶³⁷

12.2 Dalje, general Mladić je viđen na raznim video snimcima snimljenim 11. jula 1995. Prvo je sa generalmajorom Krstićem i generalmajorom Živanovićem prošao kroz Srebrenicu u popodnevnim satima 11. jula 1995. Kasnije te večeri i sljedećeg dana postavljao je uslove holandskim predstavnicima UN i muslimanskim predstavnicima na tri sastanka koja su održana u Hotelu "Fontana" (detalji sa tih sastanaka navedeni su u Poglavlju četiri). Kao što je već ranije navedeno, generalmajor Živanović prisustvovao je prvom od ta tri sastanka, a generalmajor Krstić prisustvovao je drugom i trećem. Na svim tim sastancima, uz generala Mladića bio je pukovnik Radoslav Janković, obavještajni oficir iz Glavnog štaba VRS.

12.3 Na drugom sastanku donijeta je odluka da se prikupe neophodna prevozna sredstva za prevoz muslimanskog stanovništva iz bivše enklave. Glavni štab VRS izdao je naređenje broj 09/31/2-3-154. Iako je za sada tekst tog naređenja nepoznat, sigurno je da se ono odnosi na sakupljanje prevoznih sredstava za Srebrenicu jer se na njega pozivaju naknadno izdata naređenja Ministarstva odbrane RS. Ta su naređenja upućena regionalnim sekretarijatima za odbranu s ciljem da se mobilišu autobusi iz opština u istočnoj Bosni.⁶³⁸ Ti autobusi (kasnije i kamioni) počeli su da stižu u jutarnjim satima 12. jula i Drinski korpus VRS ih je koristio 12. i 13. jula 1995. za prevoz civilnog stanovništva iz Potočara. Mnoga od tih istih vozila vjerovatno su nakon toga korištena za prevoz muškaraca Muslimana iz zatočeničkih objekata u blizini Bratunca u zatočeničke objekte i stratišta u blizini Zvornika između 13. i 16. jula 1995.

12.4 Ujutro 12. jula 1995, general Mladić je zajedno sa generalmajorom Krstićem već radio na vojnim zadacima koji su se odnosili na pad Srebrenice. Na sastanku održanom u 08:00 sati u komandi Bratunačke pješadijske brigade, podijeljeni su razni zadaci vezani za vojnu operaciju (obezbjeđenje putne mreže od Srebrenice prema Skelanima, bratuncu i Vlasenici) i transport civilnog stanovništva iz Potočara.⁶³⁹

12.5 Dana 12. jula 1995, nakon trećeg sastanka, general Mladić je viđen na video snimku u Potočarima kako lično nadgleda tamošnja događanja.

12.6 Prisustvo generalpukovnika Mladića ponovo je primijećeno 13. jula 1995. na raznim lokacijama na području gdje su prikupljani muškarci Muslimani i oko njega. Među tim lokacijama su i livada u Sandićima i fudbalski teren u Novoj Kasabi.

12.7 Izgleda da je takođe 13. jula 1995. MUP RS dobio zadatak (od vRS) da dovrši premještanje ostatka civilnog muslimanskog stanovništva iz Potočara i da se pozabavi Muslimanima na području južno od ceste Bratunac-Konjević Polje. Kao što je ranije navedeno, načelnik CJB Zvornik, Vasić, poslao je izvještaj da je general Mladić obavijestio MUP da je vRS preusmjerila svoju vojnu operaciju prema Žepi i da sav ostali posao prepušta MUP-, uključujući evakuaciju ostatka civilnog stanovništva (oko 15.000 ljudi) iz Srebrenice.⁶⁴⁰ Osim toga, zadatak uklanjanja prijetnje koju predstavlja "8.000 muslimanskih vojnika blokiranih u šumi oko Konjević Polja" takođe je trebao da odredi prvenstveno MUP.⁶⁴¹

12.8 Dana 13. jula 1995. u 10.09 sati, presretnut je telefonski razgovor između pukovnika Ljube Beare i čovjeka koji se preziva Lučić. U tom razgovoru, pukovnik Beara (za kojeg je već ranije navedeno da je bio načelnik Uprave za bezbjednost Glavnog štaba VRS) je rekao Lučiću da se 400 muslimana pojavilo u Konjević Polju i da ih treba odvesti na fudbalski teren u Novoj Kasabi.⁶⁴² Kao što je navedeno u Poglavlju šest (odjeljci 6.9 i 6.10), ljudi koje su držali na tom fudbalskom terenu kasnije su odvezni u zatočeničke objekte u blizini Bratunca, a zatim na stratišta u zoni Zvorničke brigade.

12.9 Glavni štab VRS je 13. jula 1995. izdao i naređenje broj 03/4-1629 komandi Drinskog korpusa, isturenom komandnom mjestu Drinskog korpusa i trima jedinicama potčinjenim Drinskom korpusu (Milićkoj, Vlaseničkoj i Zvorničkoj brigadi).⁶⁴³ U tom naređenju, koje je potpisao generalpotpukovnik Milan Gvero, naloženo je svim jedinicama da poduzmu sve neophodne mjere kako bi se spriječile grupe Muslimana da pobjegnu iz osvojene enklave. Ovo naređenje je konačno ponovo poslano 13. jula 1995. u 17:20 sati iz komande Drinskog korpusa VRS svim potčinjenim jedinicama korpusa, kao i isturenom komandnom mjestu, sa potpisom generalmajora Živanovića.⁶⁴⁴

12.10 Nedugo nakon što je izdato naređenje Glavnog štaba broj 03/4-1629, izdato je i naređenje 03/4-1638. To naređenje se konkretno odnosi na sprečavanje odavanja "tajnih vojnih podataka u zoni izvođenja borbenih dejstava".⁶⁴⁵ Tim naređenjem, koje je upućeno komandi Drinskog korpusa (kopije su na uvid prosljeđene drugim formacijama Drinskog korpusa), naloženo je zatvaranje dijela puta Konjević Polje – Kravica – Bratunac, kao i dijela puta Rogatica – Borike – Višegrad. Dalje, u petom odeljku se posebno nalaže da se nikakve informacije ne smiju davati "... sredstvima javnog informisanja o toku, stanju i rezultatima borbenih dejstava na ovom području i ukupnim aktivnostima vezanim za ovo područje, posebno o ratnim zarobljenicima, evakuisanim civilnim licima, prebezima i slično" (vidi odlomak 9.7). To naređenje je potpisao generalpukovnik Ratko Mladić.

12.11 Kasnije 13. jula 1995, pukovnik Radoslav Janković je preko isturenog komandnog mjesta Drinskog korpusa poslao izvještaj Odjelu za obavještajne poslove Glavnog štaba i Odjeljenju za obavještajne poslove Drinskog korpusa. U tom izvještaju naveo je da je završena "evakuacija celokupnog muslimanskog stanovništva iz bivše enklave Srebrenica..."⁶⁴⁶

12.12 Uveče 14. jula 1995, u 21:02 sati, presretnut je radio-telefonski razgovor u kojem je major Jokić pokušao da stupi u vezu sa pukovnikom Bearom.⁶⁴⁷ Spojen je sa pukovnikom Bearom i rekao mu je da postoje "veliki problemi s ljudima, mislim, s paketom."⁶⁴⁸ (Poglavlje sedam, odlomak 7.64).

12.13 Dana 15. jula 1995, zabilježeni su razgovori pukovnika Beare o pitanjima vezanim za zarobljenike, prvo sa generalmajorom Živanovićem, a zatim sa generalmajorom Krstićem (kompletni transkripti i detalji tih razgovora navedeni su u Poglavlju deset, u odeljcima 10.23 do 10.25).

12.14 Dana 16. jula 1995, nastavlja se angažovanje drugih oficira iz Glavnog štaba VRS sa članovima štaba Drinskog korpusa VRS. Dana 16. jula 1995. u 11:11 sati, pukovnik Beara je razgovarao o pitanjima vezanim za zarobljenike sa pukovnikom Cerovićem iz Drinskog korpusa. Pukovnik Cerović je rekao da je pukovnik Trkulja bio s njim, te da je Trkulja rekao da "ima instrukcije odozgo i da se trijaža zarobljenika mora obaviti danas" (putni transkripti navedeni su u Poglavlju deset, odeljku 10.40).⁶⁴⁹ U

odgovoru na opasku o "trijaži", Beara je rekao: "Neću o tome da govorim telefonom."

12.15 Kasnije 16. jula 1995, obavljen je telefonski razgovor između dežurnog oficira u Glavnom štabu i jednog generala (za kojeg je ustanovljeno da je bio generalpukovnik Ratko Mladić). Taj se razgovor odnosio na izvještaj primljen od predsjednika RS u kojem je navedeno da je potpukovnik Pandurević otvorio prolaz za muslimansku kolonu (vidi Poglavlje sedam, odlomak 7.73). Dežurni oficir u Glavnom štabu izvijestio je generala da čeka da mu se ponovo javi dežurni oficir (vjerovatno dežurni oficir Drinskog korpusa). Takođe je obavijestio generala da je razgovarao s "Krstom" tamo dole, i da to dobro ide.⁶⁵⁰

12.16 Dana 17. jula 1995, Glavni štab VRS izdao je naređenje vezano za vojne operacije u zoni Drinskog korpusa VRS. Naređenje Glavnog štaba broj 03/4-1670 odnosi se na uvezivanje operacija "razbijanja zaostalih muslimanskih snaga".⁶⁵¹ Tim naređenjem izdata su dva odvojena naloga. prvo, trojica oficira Glavnog štaba, pukovnik Neđo Trkulja, pukovnik Milovan Stanković i pukovnik Sladojević su raspoređeni u komandu Zvorničke brigade. Tim oficirima je naređeno da:

"... pomognu na objedinjavanju snaga VRS i MUP, planiranju i koordinaciji borbenih aktivnosti u blokiranju, razbijanju i uništenju zaostalih muslimanskih snaga na širem rejonu Kamenice i Cerske."

"Ekipa iz Glavnog štaba VRS će sagledati stanje na frontu i u pozadini brigade, raspoložive snage, saslušati predlog i mišljenje komandanta 1. zvpbr (1. zvorničke pješadijske brigade) i na osnovu toga, skupa sa komandantom brigade sačiniti plan za pretres terena, blokiranje, razbijanje i uništenje zaostalih delova muslimanskih naoružanih grupa na širem rejonu Kamenica, Cerska i Udrić."⁶⁵²

Drugi nalog je usmjeren protiv djelovanja Muslimana na području Bratunca, Milića i Drinjače. Taj dio naređenja glasi:

"Od 17. jula, snage 1. brlpbr (1. bratunačke lake pješadijske brigade), 1. mlpbr (1. miličke lake pješadijske brigade), 67. PV (67. puka veze), bataljona VP 65. zntp (bataljona vojne policije 65. zaštitnog motorizovanog puka) i snage MUP angažovane u širem rejonu Bratunac, Milići i Drinjača, izvršiće pretres teritorije u zoni: Bratunac – Drinjača – Milići – selo Bešići, sa ciljem otkrivanja i uništenja zaostalih muslimanskih grupa. Za komandovanje svim navedenim snagama u izvršenju napred navedenog zadatka određujem referenta za vojnu policiju iz Uprave bezbednosti GŠVRS (Glavnog štaba VRS), potpukovnika Keserovića. Rok za izvršenje zadatka do 20:00 časova 19. jula 1995. godine. Naređenje za naredno angažovanje prema Cerskoj predložiće mi pukovnik Keserović 19. jula 1995. godine. Rukovođenje borbenim dejstvima vršiti sa komandnog mjesta bataljona vojne policije 65. zntp."⁶⁵³

U sklopu tog naređenja, komandanti Zvorničke brigade i drugih brigada angažovanih na češljanju terena moraju, putem nadležnih opštinskih organa, obezbediti ljudstvo iz Civilne zaštite za "asanaciju

terena".⁶⁵⁴ Ovaj zadatak mora se izvršavati istovremeno sa pretresom terena.⁶⁵⁵

12.17 Ovim naređenjem, koje je potpisao generalpukovnik Ratko Mladić, kao komandant Glavnog štaba, izdata su dva naloga. Prvim nalogom se, u periodu od 17. jula 1995. do 19. jula 1995. u 20:00 sati, snage bataljona vojne policije 65. zaštitnog puka, dijelovi Bratunačke brigade, kao i dijelovi Milićke brigade, stavljaju pod privremenu komandu potpukovnika Keserovića iz Glavnog štaba VRS. To se odnosi na snage iz tih jedinica koje su djelovale u naznačenom području uokvirenom gradovima Bratuncem, Drinjačom, Milićima i selom Bešići. Iako to nije prvi komandni potez te vrste, ipak je donekle neobičan, s obzirom na to da se većina tih jedinica (kao i to područje) nalaze u zoni odgovornosti Drinskog korpusa VRS, te da su te jedinice djelovale pod komandom komandanta Bratunačke brigade.⁶⁵⁶ Najvjerovatnije objašnjenje ovog poteza je činjenica da negdje u periodu između 17 i 19. jula 1995, komandant Bratunačke brigade više nije bio u mogućnosti komandovati tim združenim formacijama zbog toga što mu je naređeno da se pridruži snagama Bratunačke brigade koje su bile razmještene u Žepi.⁶⁵⁷

12.18 Drugim nalogom se trojica pukovnika iz Glavnog štaba VRS upućuju u komandu Zvorničke brigade, kako bi pomogli u planiranju i koordinaciji borbenih operacija koje su bile u toku. Za razliku od potpukovnika Keserovića, ta trojica pukovnika nisu dobila naređenje da preuzmu komandu nad bilo kojom jedinicom Zvorničke brigade ili MUP. Njihova funkcija bila je da pruže pomoć komandantu brigade da razvije najbolji plan kojim bi se osiguralo "uništavanje naoružanih muslimanskih grupa". Dok je prisustvo pukovnika Trkulje na komandnom mjestu Drinskog korpusa bilo zabilježeno već 16. jula 1995. (odlomak iznad 12.14), prekomanda druge dvojice oficira vjerovatno je vezana za vanredni borbeni izvještaj od 16. jula 1995. koji je poslao potpukovnik Pandurević.⁶⁵⁸ U tom vanrednom izvještaju pukovnik Pandurević je naveo da je otvorio koridor kojim se kolona Muslimana može izvući izvan njegove teritorije. Treba napomenuti da prisustvo te trojice pukovnika nije zabilježeno ni u redovnim, ni u vanrednim borbenim izvještajima Zvorničke brigade.

12.19 U zabilješki o jednom od presretnutih razgovora unutar VRS putem sredstava veze navedeno je da je 17. jula 1995. generalmajor Krstić obavio razgovor vjerovatno sa generalpukovnikom Mladićem. U tom razgovoru, generalmajoru Krstiću je saopšteno da treba da nastavi da "radi punom parom". Dalje, Mladić je Krstiću rekao da "je odbio sve turske uslove" i da Krstić treba "da nastavi rad".⁶⁵⁹

12.20 Što se tiče operacije ponovnog pokapanja, kao što je navedeno u jedanaestom poglavlju, Glavni štab VRS je u septembru 1995. izdao Naredbu br. 03/4- 2341. Ovom naredbom, koja u dnu ima otkucano ime generalpukovnika Mladića, odobrava se izdavanje "pet tona" dizel goriva D-2 za "izvođenje inženjerskih radova u zoni odgovornosti Drinskog korpusa."⁶⁶⁰ Pozivajući se na ovu naredbu, Odjeljenje tehničke

službe je izdalo naredbu 10/34/2-3-701, za izdavanje goriva Drinskom korpusu.⁶⁶¹ Oficir bezbjednosti Zvorničke brigade, kapetan Milorad Trbić je zadužen da kontroliše potrošnju goriva.

12.21 I konačno, posljednja stvar vezana za prikrivanje je kampanja koja je pokrenuta da se pažnja usmjeri na zločine koje je počinila druga strana. Ovaj posao je pokrenut bukvalno samo mjesec dana kasnije, kada je Glavni štab (obavještajno – bezbjednosni sektor) tražio da se svi ratni zarobljenici bosanski Muslimani iz Žepe sakupe u Kazneno-popravnog domu u Srbinju (Foča). Osim toga, Vojnom sudu i Vojnom tužilaštvu je naređeno da saslušaju ta lica kako bi se dokumentovale krivične prijave za počinjene ratne zločine i zločine protiv čovječnosti.⁶⁶² Kao što je navedeno u toj naredbi, ova dokumentacija je bila potrebna kako bi VRS mogla tražiti izručenje pripadnika jedinice iz Žepe (285. laka pješadijska brigada – 28. divizija) koji su se tada nalazili u Republici Srbiji.

12.22 Nakon toga, 23. marta 1996, usljedila je naredba predsjednika RS upućena MUP i Glavnom štabu VRS da formiraju “mješovitu komisiju” koja će izvršiti ispitivanje činjenica oko navodnog pronalazjenja dva leša u raspadanju na “poprištu ranijih borbi sa muslimanskom stranom na području Pilice.”⁶⁶³ Ova komisija je trebala uputiti zahtjev nadležnoj komandi IFOR ili UN da budu prisutni kako bi “osjetili namjere ambasadorke Madeline Albright i medijskih stručnjaka da lansiraju proizvoljne i tendenciozne zaključke o ovom slučaju.”⁶⁶⁴ Dana 26. marta 1996. major Predrag Drinić iz kancelarije Vrovnog vojnog tužilaštva RS izvjestio je Glavni štab VRS (obavještajno – bezbjednosni sektor) da se 25. marta 1996. sastao dio mješovite komisije u kancelarijama CSB Zvornik. Ispred Zvorničke brigade sastanku je prisustvovao dežurni oficir Milorad Trbić.⁶⁶⁵ Prema riječima majora Drinića:

“Niko od prisutnih nije znao pojedinosti o lokalitetu, o radnjama koje treba sprovesti niti je iko raspolao podacima šta bi se na licu mjesta “pronašlo” ili to niko nije htio da zna.”⁶⁶⁶

Na osnovu ovih zapažanja, major Drinić je predložio Glavnom štabu VRS da formira tročlanu komisiju od pripadnika Obavještajnog i Bezbjednosnog odjeljenja koji bi kasnije pribavili tačne informacije o stvarima navedenim u naredbi Predsednika RS.⁶⁶⁷

12.23 Ukratko, kao što je opisano u ovom, a i u prethodnim poglavljima, Glavni štab VRS je bio značajan učesnik u planiranju, odlučivanju i izvršavanju radnji u okviru kojih su počinjena krivična djela kojima se tereti u optužnici. Ovo prisustvo je u početku personificirano fizičkim prisustvom komandanta Glavnog štaba VRS, generalpukovnika Ratka Mladića i njegovim rukovođenjem. Zatim, potčinjeni oficiri Glavnog štaba VRS često su zapaženi kako direktno saraduju i sa komandantom Drinskog korpusa i sa članovima njegovog štaba, posebno prilikom vršenja krivičnih djela kojima se tereti u optužnici. Najvažniji među tim oficirima bili su pukovnik Ljubiša Beara iz Uprave bezbjednosti Glavnog štaba i pukovnik Radoslav Janković iz Obavještajne uprave Glavnog štaba.

Djelujući u okviru utvrđene vojne hijerarhije, komandant Glavnog štaba je (neposredno, ili preko svojih potčinjenih) usmjeravao i davao upute komandi Drinskog korpusa VRS. Komandant korpusa je direktno, ili preko svoga štaba ili potčinjenih komandanata, djelovao ili reagovao po tim smernicama i uputstvima. Ova vojna hijerarhija je poštivana, kako prilikom izvođenja borbenih dejstava, tako i pri vršenju krivičnih djela u datom periodu. Konačno, komandant Glavnog štaba i potčinjeni su cijelo vrijeme ostali uključeni u proces ponovnog pokapanja.

POGLAVLJE TRINAEST: zaključci

13.0 U skladu sa ciljevima i opsegom ovog izvještaja, zaključci navedeni u njemu usmjereni su prvenstveno na pitanja vojnog rukovođenja i komandovanja koja se odnose na optužene u periodu u kojem su počinjena krivična djela kojima se tereti u optužnici. To obuhvata obim formalne odgovornosti koju su optuženi snosili u tom periodu unutar vojnih okvira, kao i informacije koje pokazuju da su bili svjesni zločina za koji su optuženi.

13.1 Pri razmatranju tih pitanja, nadležnosti i dužnosti optuženih sagledane su u okviru mjerodavnih zakona RS i vojnih propisa VRS koji su u tom periodu bili na snazi.⁶⁶⁸ Osim toga, položaj komandanta, zamjenika komandanta i načelnika štaba biće razmatran u smislu odgovornosti nadređenih uz primjenu tih zakona i propisa kao primjenjivih standarda vojne službe VRS.

A. Pukovnik Blagojević na položaju komandanta 1. bratunačke lake pješadijske brigade

13.2 Tokom jula 1995, pukovnik Vidoje Blagojević bio je komandant 1. bratunačke lake pješadijske brigade.⁶⁶⁹ Tu dužnost je preuzeo u maju 1995, nakon što je prešao iz komande Drinskog korpusa. Služio je na ovoj dužnosti do kraja rata, kao i dobar dio 1996. godine. Njegova brigada je bila dobro organizovana i mada je imao nekih izvanrednih poteškoća sa ljudstvom i nedostatkom opreme, brigada je ipak dobila dobre ocjene (po njegovoj procjeni koju je poslao Drinskom korpusu 4. jula 1995.⁶⁷⁰

13.13 Nakon pada Srebrenice 11. jula 1995, ni na video snimcima ni u dokumentaciji nije zabilježeno da je on ušao u Srebrenicu. Kasnije, 12. i 13. jula 1995, ni na video snimcima ni u dokumentaciji nije zabilježeno da je bio u Potočarima. Međutim, prilično dobro je dokumentovano prisustvo jedinica i oficira 2. i 3. pješadijskog bataljona kao i komande brigade i voda vojne policije u Potočarima u tom periodu (vidi od četvrtog do šestog poglavlja). Pored toga, njegova komanda brigade je obezbijedila gorivo za autobuse i kamione i vršila obezbjeđenje transporta muslimanskih civila iz Potočara do Kladnja. Kao što je navedeno u njihovom dnevnom borbenom

izvještaju od 12. jula 1995, u potpunosti su upoznati sa napredovanjem "evakuacije".

13.4 Takođe u poslijepodnevnim satima 12. jula 1995, veliki broj muškaraca, bosanskih Muslimana, odvojen je u Potočarima i prebačen do Bratunca, gdje su proveli od jedne do tri noći u nekim objektima u gradu. Ranjeni i povrijeđeni muškarci bosanski Muslimani su takođe prebačeni u bratunački Dom zdravlja (pod nadzorom UN). Ovaj proces odvajanja u Potočarima je nastavljen dok nije obavljen poslednji transport u 20:00 sati 13. jula 1995.

13.5 Do jutra 13. jula 1995, snage VRS, među njima dijelovi 1. bratunačke lake pješadijske brigade, dobili su zadatak da krenu prema Žepi. U 17:00 sati, pukovnik Blagojević izvještava komandu Drinskog korpusa da je jedinica od 90 pripadnika, na čelu sa njegovim načelnikom štaba, upućena u rejon Bračan po naredbi Drinskog korpusa. Kasnije te večeri, 1. bratunačka brigada dobija naredbu od novog komandanta Drinskog korpusa, generalmajora Radislava Krstića, da izvrši pretrես terena na području "bivše" enklave. Do jutra 14. jula 1995, pukovnik Blagojević je izdao detaljne naredbe pojedinačno svakom od četvorice svojih komandanata bataljona.

13.6 Takođe 13. jula 1995, dijelovi VRS i MUP RS, vrše koordinirane operacije na putu Bratunac-Konjević Polje, hvatajući i zarobljavajući na hiljade muškaraca, bosanskih Muslimana. U toku dana, bar jedan dio voda vojne policije Bratunačke brigade je angažovan duž puta u pratnji generala Mladića. Mnogi od ovih zarobljenika Muslimana ukrcani su u autobuse i kamione i upućeni u već pretrpane objekte u Bratuncu i oko njega. Međutim, jedna posebna grupa od otprilike 1.000 ljudi pogubljena je u skladištu u Kravici počevši od oko 17:00 sati. Jedan vojnik iz diverzantsko-izviđačke jedinice "Crvene beretke" ranjen je u Kravici u isto vrijeme kada se sve to dešava i upućen u bratunački Dom zdravlja. Jedan pripadnik brigade Specijalne policije MUP RS je ubijen a još jedan je ranjen u to isto vrijeme i na istom mjestu. Prema navodima ljudi koji su preživjeli pogubljenja, kamioni i inženjerska oprema bili su angažovani jedan dio večeri 13. jula 1995. i veći dio dana 14. jula 1995. na uklanjanju tijela iz objekta i njihovom odvoženju na nepoznatu lokaciju.

13.7 Dana 14. jula 1995. vod vojne policije Bratunačke brigade učestvovao je u pratnji konvoja autobusa i kamiona koji je išao iz zone Bratunačke brigade u zonu Zvorničke brigade.

13.8 Dana 15. jula 1995, jedan oficir iz štaba komande Drinskog korpusa predlaže komandantu Drinskog korpusa da se pukovnik Blagojević imenuje za komandanta svih jedinica koje su bile angažovane duž puta Nova Kasaba – Bratunac, uključujući vojnu policiju (65. zaštitnog puka), snage VRS i MUP RS. Pozitivan odgovor na ovaj prijedlog vidi se iz borbenog izvještaja Bratunačke brigade slijedećeg dana. Takođe 15. jula 1995, kao odgovor na prijetnju koju je predstavljala kolona bosanskih

Muslimana, pukovnik Blagojević šalje prvu od nekoliko jedinica u zonu odgovornosti Zvorničke brigade.

13.9 Dana 16. jula 1995, iz redovnog borbenog izvještaja Bratunačke brigade vidi se da je "komandant brigade obišao sve jedinice koje su blokirale povlačenje neprijatelja te da je odredio njihove zadatke i organizvao njihovo sadejstvo i vezu."⁶⁷¹ Istovremeno komandant brigade se spremio da otpremi dodatne jedinice u zonu Zvorničke brigade i bio je svjestan da najmanje 2.000 muškaraca bosanskih Muslimana ostaje u zoni Bratunačke brigade i oko nje. Te noći (16. na 17. juli 1995) jedna patrola voda vojne policije Bratunačke brigade je ostala u Pilici da čuva zarobljenike Muslimane. Sljedećeg dana, Bratunačka brigada je obavijestila Drinski korpus da hvata zarobljenike uključujući i djecu. Brigada je takođe izvijestila komandu Drinskog korpusa da im treba pomoć u transportu ranjenih muškaraca bosanskih Muslimana iz bratunačkog Doma zdravlja. Ovaj zadatak je obavljen 18. jula 1995.

13.10 Analiza ovoga pokazuje da je pukovnik Blagojević u potpunosti obavljao svoju funkciju komandanta brigade u već navedenom periodu. Bio je, kao i oficir u štabu brigade i pomoćnici komandanata, obaviješten o vojnoj situaciji na terenu u njegovoj zoni odgovornosti. Kao što je navedeno u raznim zabilješkama sa sastanka komandi brigade i bataljona, održan je bar jedan formalni sastanak štaba brigade 17. jula 1995, ujutro i on je tada izdao naređenja i upute. Postoje i razne naredbe koje je on lično ptopisao 14. i 17. jula 1995. Ne postoji nikakav dokumentovani dokaz o tome da je napuštao zonu Bratunačke brigade na bilo kakav duži period sve do vanrednog borbenog izvještaja od 23. jula 1995.⁶⁷² Bio je upoznat, lično ili preko štaba, ili je imao načina da se upozna sa okvirom zadataka koje su obavljale njegove potčinjene jedinice ili ljudstvo, uključujući jedinice izvan njegove zone odgovornosti u periodu kada su počinjeni zločini. To je još više naglašeno zbog blizine štaba njegove Brigade mjestima zatočenja u samom Bratuncu (aktivni od 12. – 14. jula 1995), masovnim pogubljenjima u Kravici (13. juli 1995), hvatanju zarobljenika bosanskih Muslimana duž puta Bratunac – Konjević Polje (od 13. do 17. jula 1995) i masovnoj grobnici u Glogovi (14.-19.juli 1995).

13.11 Što se tiče pitanja angažovanja MUP RS u zoni Bratunačke brigade u tom periodu, u skladu sa mjerodavnim zakonom RS, oni su mogli djelovati samo pod komandom VRS. Strogo uzevši, ove jedinice na putu Bratunac – Konjević Polje mogle su djelovati ili pod kontrolom ili u uskoj saradnji sa komandantom Bratunačke brigade. Ova veza se vidi na osnovu aktivnosti vezanih za zarobljavanje muškaraca bosanskih Muslimana na cesti od 13. – 14. jula 1995. (zarobljeni od strane VRS i jedinica MUP) i načina na koji su oni predati VRS kako bi bili prebačeni na mjesta masovnih pogubljenja u zoni Zvorničke brigade. Najkasnije 15. jula 1995, pukovnik Blagojević je nedvojbeno preuzeo potpunu vlast nad raznim jedinicama MUP (vezano za njihove vojne aktivnosti). Što se tiče operacije ponovnog pokapanja, kao što je navedeno u osmom poglavlju,

iz zabilješki sa sastanka same Bratunačke brigade vidi se da je komandant brigade bio upoznat sa tim aktivnostima i da je barem njegov pomoćnik za obavještajno-bezbjednosne poslove bio uključen u te aktivnosti. Konačno, nema dokaza koji pokazuju da je pukovnik Vidoje Blagojević preduzeo bilo kakve zakonske ili disciplinske mjere protiv bilo kojeg od svojih potčinjenih za krivična djela vezana za pad Srebrenice.⁶⁷³

- B. Kapetan prve klase Nikolić na položaju pomoćnika komandanta za obavještajno-bezbjednosne poslove 1. bratunačke lake pješadijske brigade.

13.12 U periodu kada su počinjeni zločini, kapetan prve klase Nikolić bio je aktivno prisutan i obavljao je svoju funkciju pomoćnika komandanta brigade za obavještajno-bezbjednosne poslove. On je direktno potčinjen komandantu brigade. Zadaci i dužnosti pomoćnika komandanta za obavještajno-bezbjednosne poslove su precizno opisani u popratnom dokumentu Izvještaj o komandnoj odgovornosti u brigadi VRS, i zbog toga nema potreba da se ovde ponavlja.⁶⁷⁴

13.13 Vezano za pad Srebrenice i događaje koji su uslijedili nakon toga, kapetan 1. klase (KIK) Nikolić, bio je prisutan na sastancima 11. i 12. jula 1995. Tu spadaju i sastanci na kojima se raspravljalo o premještanju civila bosanskih Muslimana iz Potočara i namjeri generala Mladića da izvrši "provjeru" tih lica da vidi da li među njima ima "ratnih zločinaca". Dana 12. jula 1995. sastavljen je spisak "ratnih zločinaca poznatih komandi 1. lake pješadijske brigade (Bratunac). I 12. i 13. jula 1995. bio je fizički prisutan u Potočarima, gdje je bratunačka vojna policija učestvovala u odvajanju muškaraca bosanskih Muslimana.

13.14 Dana 13. jula 1995, bio je prisutan na putu Bratunac – Konjević Polje, gdje su jedinice VRS i MUP zarobile veliki broj muškaraca bosanskih Muslimana. U dokumentima koje su pronašli istražitelji Tužilaštva prilikom pretresa komande Bratunačke brigade (kancelarija oficira bezbjednosti) nalaze se imena i vojni podaci o broju tih lica (vidi osmo poglavlje).

13.15 Njegovo znanje i funkcija nadzornika nad aktivnostima voda vojne policije brigade ponovo su od značaja u periodu od 14. – 17. jula 1995, kada je vojna policija pratila konvoje muškaraca bosanskih Muslimana u zonu Zvorničke brigade i pomagala u čuvanju zarobljenika na bar jednoj od lokacija. On je za to vrijeme bio angažovan na pitanjima vezanim za zarobljenike bosanske Muslimane u zoni Bratunačke brigade, uključujući ranjene bosanske Muslimane u bratunačkom Domu zdravlja. Dana 18. jula 1995, poslao je izvještaj komandi Drinskog korpusa VRS i Glavnom štabu VRS u vezi sa tim.

13.16 Kao što je navedeno u odlomcima 13.10 i 13.11 (gore) relativno ista pitanja u vezi sa blizinom (odnosi se na lokaciju štaba Bratunačke brigade i zločine za koje se terete) odnose se i na kapetana prve

klase Nikolića kao i na njegovog komandanta, pukovnika Blagojevića. U svakom slučaju, njegova dužnost kao pomoćnika komandanta za obavještajno-bezbjednosne poslove, bila je da u potpunosti informiše komandu brigade i svog komandanta o raznim pitanjima koja se odnose na zarobljenike. U to svakako spada i potencijalna opasnost po bezbjednost brigade od zarobljenika koji su bili zatvoreni u blizini vojnih objekata. Tu svakako spadaju i obavještajni podaci prikupljeni iz razgovora sa muslimanskim zarobljenicima, na kojima bi se zasnovale važne operativne odluke. Osim toga, budući da je na tom položaju predstavljao osnovnu vezu za koordinaciju VRS i MUP, bio je jako dobro upoznat sa aktivnostima jedinica MUP u zoni brigade i brinuo se da one djeluju u skladu sa planom vojnih komandanata.

13.17 Konačno, što se tiče operacije ponovnog pokapanja i sakrivanja, potpuno je upoznat sa ovim pitanjem kao i njegov komandant i štab brigade. Štaviše, iako funkcije koje je imao u sklopu poslova vojne bezbjednosti uključuju sprečavanje kriminaliteta i sprovođenje zakona, ne postoji nikakav dokaz koji pokazuje da je poduzeo bilo kakve korake da izvrši istragu o pripadnicima Bratunačke brigade u vezi sa zločinima vezanim za pad Srebrenice.

C. Major Dragan Obrenović na položaju načelnika štaba/ zamjenika komandanta 1. zvrničke pješadijske brigade.

13.18 Major Dragan Obrenović je bio načelnik štaba 1. zvrničke pješadijske brigade od jeseni 1992. Osim toga, u periodu od 4. jula 1995. do podneva 15. jula 1995, bio je i zamjenik komandanta brigade (u odsustvu potpukovnika Vinka Pandurevića). U tom periodu dok je bio zamjenik komandanta, hiljade muškaraca bosanskih Muslimana je premješteno u zonu Zvrničke brigade i zatočeno u školama i drugim javnim objektima. Masovna pogubljenja u Orahovcu i na brani u Petkovcima su se takođe desila u tom periodu. Jedinice i ljudstvo iz Zvrničke brigade, pod komandom majora Obrenovića, bile su uključene u planiranje, čuvanje, pogubljenje i oba procesa pokapanja. Dana 15. jula 1995, uporedo sa povratkom potpukovnika Pandurevića, major Obrenović se vraća na svoju dužnost načelnika štaba brigade. Nakon toga su izvršena masovna pogubljenja na vojnoj ekonomiji Branjevo i u Domu kulture u Pilici. Resursi Zvrničke brigade su opet učestvovali u planiranju, čuvanju, pogubljenju i procesu pokapanja.

13.19 Kao što je detaljno navedeno u sedmom poglavlju, prvi uočljivi znaci postojanja plana za masovna pogubljenja jesu upisi u putni radni list jednog vozila iz komande Zvrničke brigade, iz kojih se vidi da je isto voženo na razne lokacije na kojima su u narednih nekoliko dana bile zatvorene na hiljade muškaraca bosanskih Muslimana. Tu spadaju škole u zonama četiri bataljona. Osim oga, najkasnije 13. jula 1995. pomoćnik komandanta za bezbjednosne poslove brigade, poručnik Drago Nikolić

vanredno je smijenjen sa svoje dužnosti dežurnog oficira na isturenom komandnom mjestu brigade (IKM), vjerovatno da bi pomogao u raznim bezbjednosnim poslovima vezanim za dolazak zarobljenika bosanskih Muslimana. Obzirom na taktičke okolnosti u to vrijeme (vezane za pokrete kolone bosanskih Muslimana i očekivane podrške koloni od strane 2. korpusa ABiH, odlazak poručnika Drage Nikolića sa IKM nije se mogao desiti bez znanja i odobrenja majora Obrenovića.

13.20 S tim u vezi, kada su zarobljenici bosanski Muslimani počeli da stižu u školu u Orahovcu nakon ponoći 14. jula 1995, odred vojne policije, uključujući komandanta čete vojne policije Zvorničke brigade (kapetan Miomir Jasikovac), već je bio tamo. Ovi isti vojni policajci su prije toga bili angažovani na položajima u zasjedi gdje je major Obrenović očekivao da će proći kolona bosanskih Muslimana. I opet, s obzirom na borbenu situaciju, ovo ljudstvo se nije moglo povući s ovih položaja bez znanja i odobrenja majora Obrenovića. Isto se može reći i za pripadnike 4. pješadijskog bataljona koji su učestvovali u masovnom pogubljenju u Orahovcu i za pripadnike 6. bataljona, koji su učestvovali u masovnom pogubljenju na brani u Petkovcima. U vrijeme kada je komanda brigade izdavala zadatke i lokacije ostatku rezervnih snaga brigade veličine voda, (kada je kolona Muslimana krenula na sjever prema zoni brigade), aktivnosti ovih jedinica morale su biti poznate zamjeniku komandanta brigade 14. jula 1995.

13.21 Što se tiče angažovanja dijelova inžinjerijske čete u pokapanju tijela u Orahovcu i na brani u Petkovcima 14. i 15. jula 1995, gotovo je nemoguće zamisliti da se to dešavalo bez znanja komande brigade a time i zamjenika komandanta brigade. Posebno kada se uzme u obzir inžinjerije iz štaba brigade (major Dragan Jokić, takođe obavljao dužnost operativnog dežurnog oficira u tom periodu. Obzirom na vojnu krizu koja je rasla u zoni brigade u to vrijeme i nastojanja da se sakupi što je moguće više vojske (i policije) koji bi radili na rješavanju situacije, činjenica da su ti resursi bili angažovani u neborbenim inžinjerijskim radovima nije mogla izmaći pažnji komande. Kao što pokazuju zabilješke tehničke službe, nedvojbeno je da je pozadinska služba brigade znala za potrošnju goriva i pokrete mašina za zemljane radove u tom periodu.

13.22 Kao što je ranije navedeno, potpukovnik Pandurević se do podneva 15. jula 1995. vratio u zonu Zvorničke brigade i bio je detaljno informisan o situaciji u zoni brigade. On je dalje naredio angažovanje vojske i jedinica policije protiv kolone Muslimana. Dana 15. jula 1995. u 19:00 sati, u svom vanrednom borbenom izvještaju komandi Drinskog korpusa, dao je informacije ne samo o vojnoj situaciji u zoni svoje brigade, već i o situaciji koja se odnosi na muškarce Muslimane u školama u njegovoj zoni. On takođe spominje nepovoljan uticaj koji na njegove snage u brigadi imaju "poslovi obezbjeđenja i asanacije". Obzirom da je potpukovnik Pandurević pokazao, u roku od samo nekoliko sati od povratka u zonu brigade, kako je detaljno bio informisan o cjelokupnoj situaciji, nerazumno

je očekivati da je major Obrenović (kao zamjenik komandanta/načelnik štaba) bio išta manje upoznato sa tom istom situacijom. Posebno s obzirom na činjenicu da je bio fizički prisutan i odgovoran za zonu brigade dok se situacija razvijala. Ista situacija je bila i 18. jula 1995, kada je potpukovnik Pandurević u drugom vanrednom borbenom izvještaju komandi Drinskog korpusa kritikovao odluku o smještaju "3.000 zarobljenika bosanskih Muslimana po školama u opštini Zvornik."

13.23 Što se tiče procesa ponovnog pokapanja, u redovnim izvještajima Zvorničke brigade u septembru zabilježeno je da major Obrenović u tom periodu "zastupa komandanta" dok je potpukovnik Pandurević na duže vrijeme bio angažovan zajedno sa dijelovima Zvorničke brigade na području Krajine. Dana 14. septembra 1995. on je "zastupao komandanta" kada je stigla naredba Glavnog štaba u vezi sa gorivom i kada je jedan od oficira, kapetan Trbić, bio zadužen da kontroliše upotrebu goriva.

13.24 Na kraju, kao načelnik štaba/zamjenik komandanta brigade, vršilac dužnosti komandanta i u novembru 1996. komandant brigade, ne postoje informacije da je Obrenović, koji je tada već imao čin potpukovnika, preuzeo bilo kakve mjere da izvrši istragu, ili da kazni bilo koga od svojih potčinjenih za učešće u krivičnim djelima za koja se tereti.⁶⁷⁵

- D. Major Dragan Jokić na položaju oficira inžinjerije brigade i dežurnog oficira 1. zvorničke pješadijske brigade u periodu kada su počinjeni zločini.

13.25 Kao što je navedeno u sedmom poglavlju, u vrijeme kada su počinjeni zločini za koje se tereti, major Dragan Jokić je bio načelnik inžinjerijske službe Zvorničke pješadijske brigade. Na tom položaju, bio je direktno odgovoran za tehnički nadzor nad inžinjerijskom četom brigade, a po položaju bio je štapski oficir odgovoran da daje savjete komandantu brigade o pravilnoj upotrebi jedinice. U hijerarhiji štaba brigade, radio je u operativnom odjelu i bio je potčinjen načelniku štaba brigade. Dalje, u periodu 14. i 15. jula 1995, bio je operativni dežurni oficir brigade i tu dužnost je obavljao u komandi Zvorničke brigade.

13.26 Kao operativni dežurni u komandi brigade, major Jokić je bio odgovoran da budno prati cjelokupnu situaciju i da obavještava komandanta/zamjenika komandanta o bilo kakvim naredbama koje bi zahtijevale angažovanje komande brigade.⁶⁷⁶

13.27 U periodu 14. i 15. jula 1995, major Jokić je bio u potpunosti upoznat sa situacijom u zoni Zvorničke brigade, kao što pokazuju izvještaji koje je on sastavljao (kao dežurni oficir) i razgovori koje je presrela ABiH. To obuhvata i operativnu situaciju, kao i situaciju sa muslimanskim zarobljenicima u zoni Zvorničke brigade. Ovi isti razgovori pokazuju da je njegov tadašnji pretpostavljeni (major Obrenović) bio isto tako upoznat

sa ovim problemima. Istovremeno, kao inženjerski oficir brigade, bio je isto tako potpuno upoznat sa opremom za zemljane radove i omogućio je njeno angažovanje na mjestima masovnih pogubljenja i ukopavanja u periodu od 13. do 19. jula 1995.

13.28 Isto tako, u vrijeme operacije prikrivanja i ponovnog pokapanja, usluge oficira inženjerije u brigadi su sigurno tražene i u planiranju i u izvršavanju samog inženjerskog rada koji je zahtijevao jedan takav proces.

Napomene:

1) /nije relevantno za prijevod/

2) "Dvije godine Drinskog korpusa", Srpska vojska (prijevod na engleski koji je napravila Prevodilačka služba MKSJ), 15.11.1994, str. 31

3) Dokumenti iz Bratunca i Zvornika pokazuju slijedeće: prije novembra '92, Zvornička brigada i Birčanska brigada bile su potčinjene Istočno-bosanskom korpusu. Jedinica koja će kasnije postati Bratunačka brigada bila je bataljon potčinjen Birčanskoj brigadi (kao i jedinice koje će kasnije postati Vlasenička i Milička brigada). Druga romanijska motorizovana brigada bila je potčinjena Sarajevsko-romanijskom korpusu, kao i Rogatička brigada.

4) "Na pobedonosnom putu; tri godine Zvorničke brigade", kao što je objavljeno u Drinskom magazinu, (prijevod na engleski koji je napravila Prevodilačka služba MKSJ), juni 1995.

5) Glavni štab Vojske Srpske Republike BH, Naređenje 02/5-31, Zone odgovornosti i naredni zadaci Vojske SR BH, (prijevod na engleski koji je napravila Prevodilačka služba MKSJ), 4. juni 1995.

6) Vojna SAR 513 poruka 44233 DPZTZ YU, (prijevod na engleski koji je napravila Prevodilačka služba MKSJ), primljeno u 15:40 sati, 8. aprila 1992. U ovom izvještaju koji je predsjednik SDA, g. Izet Mehinagić uputio generalu Savi Jankoviću, komandantu 17. korpusa JNA i generalu Kukanjcu, komandantu Druge vojne oblasti, navode se imena ljudi prisutnih na sastanku i njegovo viđenje događaja koji su se odigrali.

7) "Mi smo mlada i jaka vojska", objavljeno u Drinskom magazinu, u februaru 1994. (prijevod na engleski koji je napravila Prevodilačka služba MKSJ), a odnosi se na razgovor obavljen sa kapetanom 1. klase (KIK(Draganom Obrenovićem. U svojim sjećanjima na sastanak od 8. aprila 1992, on navodi sljedeće: "... Napokon sam došao u Hotel "Jezero". Tamo je bila skupljena sva elita predvođena Pašićem, Juzbašićem i Izetom Mehinagićem. Ovaj poslednji je povlačio mnoge konce iz senke. Bio je prilično rečit čovek i lični prijatelj tadašnjem komandatu 17. korpusa generalu Savi Jankoviću. Ja sam shvatio da još uvek ništa nije bilo jasno jer je na tom sastanku rukovodstvo SDA pristalo da Muslimani uđu u JNA, da JNA zaštiti Zvornik, videli su da je vrag odnio šalu i od uslova koje sam im ja postavio jedan je bio da se vrati tenkovska jedinica koja je po naređenju generala Jankovića, a na insistiranje Izeta Mehinagića, poslata u Bijeljino. Ja sam to shvatio i otvoreno rekao da Mehinagić iskoristi prijateljstvo s Jankovićem i da vrati tu jedinicu i ona je stvarno bila vraćena. Sutradan je meni rečeno da idem u Šepak po nju. Ta četa je odigrala prilično značajnu ulogu jer je bila na raskršću na

Capardama. Mnogi ne znaju da je u vreme borbenih dejstava oko Zvornika isti dan ta ista jedinica zaustavila kolonu od desetak autobusa tadašnje milicije koja je iz Tuzle bila skrenula u Zvornik. Tako je Mehinagić, ne razmišljajući, napravio jedan od ključnih poteza protiv samog sebe. Dobro nam je došlo njegovo prijateljstvo sa generalom Jankovićem koji je tada bio prilično kolebljiv i možda nije shvatio sve odnose i relacije koje su se u to vreme dešavali. Ja sam shvatio još u Hrvatskoj da to nije rat za ideologiju nego za narod...”

8) Ibid.

9) Odluka Kriznog štaba opštine Zvornik 01-1/92, (radna verzija prijevoda na engleski), od 10. aprila 1992, o formiranju privremene vlade srpske opštine Zvornik.

10) Naređenje privremene vlade srpske opštine Zvornik 01-13/92, od 15. aprila 1992, (radna verzija prijevoda na engleski koji je napravilo Tužilaštvo);

11) Odluka privremene vlade srpske opštine Zvornik 01-13/92, od 19. aprila 1992, (radna verzija prijevoda na engleski koji je napravilo Tužilaštvo)

12) Dva spiska za isplatu pripadnika TO Zvornik za april 1992. (radna verzija prijevoda na engleski koji je napravila Prevodilačka služba MKSJ), na kojima se nalazi ime Dragana Obrenovića, gdje je zabilježeno da je u aprilu 1992. proveo 30 dana u borbenim dejstvima.

13) Dana 20. aprila 1992. vezano za osnivanje “Komisije za pregovore” sa muslimanskim predstavnicima Stranka demokratske akcije (SDA), izvjesni Ljubiša Mauzer je naveden kao član. Vidi zaključak privremene vlade srpske opštine Zvornik, 01-12/92, od 20. aprila 1992, (radna verzija prijevoda na engleski koji je napravilo Tužilaštvo),

14) Odobrenje privremene vlade srpske opštine Zvornik 02-22/92, od 27. aprila 1992, (radna verzija prijevoda na engleski koji je napravilo Tužilaštvo) i dokument privremene vlade srpske opštine Zvornik od 4. maja 1992, (radna verzija prijevoda na engleski koji je napravilo Tužilaštvo), kojim se nalaže isplata od 10.000 dinara Žuci na ime naknade troškova jedinice.

15) Spisak za isplatu jedinici “Pivarski” (radna verzija prijevoda na engleski koji je napravila Prevodilačka služba MKSJ), april 1992.

16) Spisak za isplatu 32 pripadnika “Belih orlova” (radna verzija prijevoda na engleski koji je napravila Prevodilačka služba MKSJ), maj 1992. i spisak pripadnika jedinice Beli orlovi (prijevod na engleski koji je napravila Prevodilačka služba MKSJ), maj 1992.

17) “Ratni dnevnik jedinice, ratni put “Vukova sa Drine”, objavljeno u specijalnom izdanju Drinskog magazina, (radna verzija prijevoda na engleski koji je napravila Prevodilačka služba MKSJ), oktobar 1995.

18) Odluka privremene vlade srpske opštine Zvornik 01-023-42/92, (radna verzija prijevoda na engleski koji je napravilo Tužilaštvo), 20. maj 1992.

19) Odluka privremene vlade srpske opštine Zvornik 01-023-44/92, (radna verzija prijevoda na engleski koji je napravilo Tužilaštvo), 1992.

20) Isplata Draganu Obrenoviću za njegovo angažovanje u maju 1992, koju je potpisao Marko Pavlović, (radna verzija prijevoda na engleski koji je napravila Prevodilačka služba MKSJ), 19. juni 1992. Vidi članak Drinskog magazina, “Mi smo mlada i jaka vojska”, intervju kapetana 1. klase, Dragana Obrenovića, vidi iznad fusnotu 7.

21) Zahtjev za naknadu troškova upućen srpskoj opštini Zvornik (radna verzija prijevoda na engleski koji je napravila Prevodilačka služba MKSJ), 22. maj 1992.

22) Odluka privremene vlade srpske opštine 01-16/92, (radna verzija prijevoda na engleski koji je napravilo Tužilaštvo), 1992.

23) Glavni štab SRBH (Uprava za obavještajne poslove), Informacija o paravojnim formacijama na području srpske republike BH, (prijevod na engleski jezik koji je napravila Prevodilačka služba MKSJ), 28. juli 1992. Kao što stoji u izvještaju Uprave za obavještajno bezbjednosne poslove Glavnog štaba SR BIH, "Na području Zvornika došlo je čak do toga da nelegalni štab TO koji pod svojom komandom već ima neke paravojne jedinice, zahtjeva da se Zvornička brigada Vojske SR BIH stavi pod njihovu komandu..." Vidi stranicu 6.

24) Dokument privremene vlade srpske opštine Zvornik 03-023-72/92, (radna verzija prijevoda na engleski koji je napravilo Tužilaštvo), 16. juni 1992.

25) Ibid.

26) Dokument privremene vlade srpske opštine Zvornik 01-023-89/92 (radna verzija prijevoda na engleski koji je napravilo Tužilaštvo), 22. juni 1992.

27) Dokument privremene vlade srpske opštine Zvornik 01-023-106/92 (radna verzija prijevoda na engleski koji je napravilo Tužilaštvo) 29. juni 1992.

28) Dokument privremene vlade srpske opštine Zvornik 01-023-108/92, (radna verzija prijevoda na engleski koji je napravilo Tužilaštvo) 6. juli 1992.

29) Tu spadaju i lokalne jedinice TO bosanskih Srba u Tršiću (Krizni štab u Tršiću, broj 204/92 (radna verzija prijevoda na engleski), 3. juni 1992), Čelopek, (spisak vojnika (sa ličnim podacima) jedinice TO Čelopek (prijevod na engleski koji je napravila Prevodilačka služba MKSJ), 1. maj 1992), i Kozluk (Spisak pripadnika TO na obezbeđenju trafo stanice Kozluk (prijevod na engleski koji je napravila Prevodilačka služba MKSJ), 1992)

30) Naređenje komande Zvorničke brigade 18/92 (prijevod na engleski koji je napravila Prevodilačka služba MKSJ), 2. juli 1992.

31) Ova rukom nacrtana karta područja Zvornika pokazuje muslimanska sela i mjesta koja su ostala "neočišćena".

32) Glavni štab SRBH (Uprava za obavještajne poslove), Informacija o paravojnim formacijama na području Srpske republike BH, od 28. jula 1992. vidi iznad fusnotu 23, strana 5.

33) Naređenje 511/2, VP 7469, (radna verzija prijevoda na engleski koji je napravila Prevodilačka služba MKSJ), 23. avgust 1992, koja pokazuje da je komandant VP 7469 (Broj vojne pošte Zvorničke pješadijske brigade) potpukovnik Slobodan Vasilčić.

34) Naređenje Ministra odbrane RS 01-21-175/92, (prijevod na engleski koji je napravila Prevodilačka služba MKSJ), 22. septembra 1992, kojom se major Dragan Petković postavlja za komandanta 1. zvorničke lake pješadijske brigade.

35) Rukom prepravljeno Naređenje 996-2 za starijeg vodnika Radivoja Perića, zamjenika komandanta 1. pješadijskog bataljona (prijevod na engleski koji je napravila Prevodilačka služba MKSJ), 12. oktobar 1992. Ovo Naređenje ima otipkani potpis "načelnik štaba kapetan Dragan Obrenović".

36) "Na pobjedonosnom putu; tri godine Zvorničke brigade", Drinski magazin, juni 1995, vidi iznad fusnotu 4, stranice 8. i 9.

37) Glavni štab Vojske SR BH, Direktiva za dalja dejstva 3 (5-92), (prijevod na engleski koji je napravila Prevodilačka služba MKSJ), 3. avgust 1992, Vidi i "Neprijatelja dobro poznajemo", (prijevod na engleski koji je napravila Prevodilačka služba MKSJ), razgovor sa načelnikom štaba Drinskog korpusa, generalmajorom Milutinom Skočajiće, februar 1995, članak u Drinskom magazinu, strana 6.

38) Ratni put bratunačke lake pješadijske brigade 1992-1995, (prijevod na engleski koji je napravila Prevodilačka služba MKSJ).

39) Dokument 17. korpusa JNA, 11/5-3, (prijevod na engleski je napravila Prevodilačka služba MKSJ), 18. april 1992, objašnjenje u vezi ultimatumu. Vrlo je moguće da je Operativna grupa "Drina" bila komandni resurs potčinjen Štabu 1. vojne oblasti u Beogradu. U januaru 1993, u vrijeme operacije VJ kao ispomoć snagama VRS u Bratuncu, Načelnik štaba Drinskog korpusa VRS navodi da je komandno mjesto "OG Drina" premješteno iz Valjeva u Ljuboviju. Vidi izvještaj Bratunačke lake pješadijske brigade 2-1942-24, (prijevod na engleski koji je napravila Prevodilačka služba MKSJ), 24. januar 1993.

40) Ovo su mogle biti trupe iz 2. mehanizovane brigade JNA, razmještene u Valjevu.

41) Rukom napisani sporazum i zaključci postignuti između SDA i SDS u vezi sa podjelom opštine Bratunac na srpski i muslimanski dio, (radna verzija prijevoda na engleski koji je napravila Prevodilačka služba MKSJ), 8. april 1992.

42) Zapisnik sa sastanka opštinskog odbora SDS Bratunac održanog 9. aprila 1992, (radna verzija prijevoda na engleski jezik koji je napravilo Tužilaštvo).

43) Naređenje Kriznog štaba srpske opštine Bratunac br. 01-6-92, (radna verzija prijevoda na engleski koji je napravila Prevodilačka služba MKSJ), 13. april 1992, Odluka Kriznog štaba srpske opštine Bratunac, br. 01-I-92, (radna verzija prijevoda na engleski koji je napravila Prevodilačka služba MKSJ), 1992.

44) Naređenje kriznog štaba srpske opštine Bratunac br. 02.09/92, (radna verzija prijevoda na engleski koji je napravila Prevodilačka služba MKSJ), 19. 4. 1992.

45) Prilike u Bosni i Hercegovini pre početka rata i prilike na teritoriji opštine Bratunac, (prijevod na engleski koji je napravila Prevodilačka služba MKSJ), 1992-1999, Vidi str. 7.

46) Ibid. Vidi str. 6.

47) Vidi stranice 58, 106 i 109 platnih spiskova Teritorijalne odbrane, (radna verzija prijevoda koji je napravila Prevodilačka služba MKSJ), za maj 1992. Dokument pokazuje da se štab TO sastojao od 16 članova, uključujući Miroslava Deronjića, predsjednika kriznog štaba i člnika SDS, navedenog pod brojem 1. Dalje, u izjavi koju je dao istražnom sudiji pred vojnim sudom u Sarajevu, Miroslav Deronjić kaže da se u vrijeme ubistva Gorana Zekića (8. maja 1992), on, Miroslav Deronjić, nalazio na položaju predsjednika Ratnog štaba opštine Bratunac i da je takođe komandovao TO opštine Bratunac (vidi izjavu svjedoka Miroslava Deronjića (prijevod na engleski koji je napravila Prevodilačka služba MKSJ), 30. maj 1994, vezano za ubistvo Gorana Zekića. Izvori: 24; 39; 3240/93)

48) Ibid. Naveden na spisku pod brojem 2.

49) Ibid. naveden na spisku pod brojem 3.

50) Ibid. naveden na spisku pod brojem 4.

51) Ibid. Naveden na spisku pod brojem 9.

52) Ibid. Naveden na spisku pod brojem 11.

53) Ibid. Naveden na spisku pod brojem 12.

54) Platni spiskovi Teritorijalne odbrane za mjesec maj 1992, vidi iznad fusnotu 47.

55) Prilike u Bosni i Hercegovini pre početka rata i prilike na teritoriji opštine Bratunac, vidi iznad fusnotu 45, stranica 7. Dana 26. maja 1992, komandant odbrambenog područja Kravica je tešk ranjen. Dana 29. maja 1992, ubijen je sekretar bratunačkog MUP. Dana 31. maja, zamjenik komandanta odbrambenog štaba TO u Kravici je ubijen iz zasjede blizu Glogove.

56) Naređenje birčanske brigade 14-78, (radna verzija prijevoda na engleski koji je napravila Prevodilačka služba MKSJ), 29. juli 1992, vezano za ubacivanje grupa i druge diverzantske aktivnosti, koje je izdala Birčanska brigada VRS na osnovu anredbe Istočno-bosanskog korpusa VRS, a potpisao potpukovnik Svetozar Andrić, komandant brigade.

57) "Prva među istima", (prijevod na engleski koji je napravila Prevodilačka služba MKSJ), decembar 1995, objavljeno u Drinskom magazinu, pokazuje da je 1. birčanska pješadijska brigada formirana 19. maja 1992.

58) Naređenje Birčanske brigade 14-78, od 29. jula 1992, vidi iznad fusnotu 56.

60) Ratni put bratunačke lake pješadijske brigade 1992-1995, vidi iznad fusnotu 38.

61) Platna lista odštampana sa kompjutera, za VP 2465/5, juli 1992, (radna verzija prijevoda na engleski)

62) Ratni put bratunačke lake pješadijske brigade 1992-1995, vidi iznad fusnotu 38. Na kraju, selo Kravicu su 7.1.1993. zauzele i opljačkale snage bosanskih Muslimana.

63) Naređenje GŠVRS 02/5-210, Direktiva operativni broj 4, (Prijevod na engleski koji je napravila Prevodilačka služba MKSJ), 19. 11. 1992.

64) Naređenje GŠVRS 02/5-210, Direktiva operativni broj 4, odlomak 5 (d)

65) Naređenje GŠVRS 02/5-210/1, Naređenje za dopunu Direktive operativni broj 4, (prijevod na engleski koji je napravila Prevodilačka služba MKSJ), 7. 12. 1992, odlomak 3.

66) PVL formular za Vinka (Jovana) Pandurevića, (prijevod na engleski koji je napravila Prevodilačka služba MKSJ). Ovaj formular pokazuje da je on bio komandant b-de (VP 7469) od 15. decembra 1992.

67) Naređenje 1. zborničke lake pješadijske brigade 01-21, (prijevod na engleski koji je napravila Prevodilačka služba MKSJ), 22. 1. 1993.

68) /nije relevantno za prijevod/

69) Komanda Bratunačke brigade, izvještaj 2-1942/26 (prijevod na engleski koji je napravila Prevodilačka služba MKSJ), 26.1.1993.; komanda Bratunačke brigade, izvještaj 201, (prijevod na engleski koji je napravila Prevodilačka služba MKSJ),

70) Rezolucija Savjeta bezbjednosti 819, U.N.SCOR/Rezolucija Savjeta bezbjednosti UN/ 48. godina, dokument UN S/INF/49 (1993). (Dokazni predmet optužbe br. 31 u predmetu Krstić)

71) Rezolucija Savjeta bezbjednosti 824, U.N.SCOR, 48. godina, dokument UN S/INF/49 (1993).

72) Za detalje u vezi sa događajima iz ovog perioda, vidi Izvještaj generalnog sekretara na osnovu Rezolucije Generalne skupštine 53/55: Pad Srebrenice, dokument Generalne skupštine UN A/54/549, 15.11. 1999.

73) Vidi Sporazum o primirju na teritoriji Bosne i Hercegovine, 8.5.1993.

74) "Dvije godine Drinskog korpusa", vidi iznad fusnotu 2, str. 31.

75) Karta sa ucrtanim granicama brigada za 1. brlpbr (bratunačku laku pješadijsku brigadu) i susjedne jedinice, u potpisu pukovnik Milenko Živanović, komandant Drinskog korpusa (u daljem tekstu, karta 1.brlpbr).

76) Ibid.

77) Vidi izvještaj TG-1 (Pribićevac) 320, (prijevod na engleski koji je napravila Prevodilačka služba MKSJ), 19.4.1994.

- 78) Vrhovna komanda RS Direktiva 7, (prijevod na engleski koji je napravila Prevodilačka služba MKSJ), 8.3.1995.
- 79) Ibid, str. 8.
- 80) Pukovnik Milovan Milutinović, "Kako je smenjivan general Ratko Mladić", beogradski NIN, (prijevod na engleski koji je napravila Prevodilačka služba MKSJ), 21.2.1997.
- 81) Operacija "Bljesak", 1.5.1995.
- 82) Proglašenje "neposredne ratne opasnosti", naređenje RS 01-1118/95 (prijevod na engleski koji je napravila Prevodilačka služba MKSJ), 16.6.1995.
- 83) Holandsko Ministarstvo odbrane, Izvještaj po povratku sa misije u Srebrenici, 4.10.1995, str. 14, (razmatra se kumulativni efekat ograničenja kretanja od strane RS).
- 84) Ibid, str. 14.
- 85) Štab Holandskog bataljona, izvještaj o situaciji, 7.1.1995.
- 86) Vrhovna komanda RS, direktiva 7, vidi iznad fusnotu 78, str. 10.
- 87) Ibid, str. 11
- 88) Ibid, str. 14.
- 89) 1.brlpbr, izvještaj 433-1, (prijevod na engleski koji je napravila Prevodilačka služba MKSJ), 4.7.1995. (analiza borbene gotovosti 1.brlpbr od 1. januara do 30. juna 1995)
- 90) Izvještaj po povratku sa misije u Srebrenici, vidi iznad fusnotu 83, str. 16.
- 91) 1.brlpbr, naređenje 01-1/95, (prijevod na engleski koji je napravila Prevodilačka služba MKSJ), 4.6.1995.
- 92) Izvještaj po povratku sa misije u Srebrenici, vidi iznad fusnotu 83, str. 15.
- 93) /nije relevantno za prijevod/
- 94) Naređenje Drinskog korpusa 05/2-293, (prijevod na engleski koji je napravila Prevodilačka služba MKSJ), 13.7.1995.
- 95) Vidi takođe treće poglavlje.
- 96) Naređenje Drinskog korpusa 05/2-293, vidi iznad fusnotu broj 94.
- 97) Ukaz Predsjednika RS 01-1369/95, (prijevod na engleski koji je napravila Prevodilačka služba MKSJ), 14.7.1995.
- 98) Pogledati izvještaj komande korpusa VRS od 5.4.2000, gdje se navode u vezi sa ulogama i funkcijama pomoćnika komandanta korpusa.
- 99) Vidi prilog A: Šematski prikaz Drinskog korpusa.
- 100) Savezni sekretarijat za narodnu odbranu, Generalštab SFRJ, Pravilnik o nadležnostima komande korpusa kopnene vojske u miru, (prijevod na engleski koji je napravila Prevodilačka služba MKSJ) 1990, čl. 6. (napominje: "pravo komandovanja jedinicama i ustanovama organskog sastava korpusa u isključivoj je nadležnosti komandanta").
- 101) Vidi dodatak B: Šematski prikaz 1. zborničke pješadijske brigade
- 102) "Mi smo mlada i jaka vojska", objavljeno u Drinskom magazinu, a odnosi se na razgovor obavljen sa kapetanom prve klase Draganom Obrenovićem, vidi fusnotu broj 7, strana 2.
- 103) Podaci o PVL (profesionalno vojno lice) Dragi Nikoliću, (prijevod na engleski koji je napravila Prevodilačka služba MKSJ).
- 104) Izvještaj Zborničke brigade o priznanju Neška Đokića, (prijevod na engleski koji je napravila Prevodilačka služba MKSJ), 29.7.1995.
- 105) Podaci o PVL (profesionalno vojno lice) Duško Vukotiću, (prijevod na engleski koji je napravila Prevodilačka služba MKSJ).

- 106) Obavještajni izvještaj Zvorničke brigade 19/38 od 3. jula 1995.
- 107) Naređenje Zvorničke brigade o imenovanju br. 06-53, (prijevod na engleski koji je napravila Prevodilačka služba MKSJ), 17.3.1994.
- 108) Naređenje Zvorničke brigade o imenovanju br. 06-138, (prijevod na engleski koji je napravila Prevodilačka služba MKSJ), 5.9.1994.
- 109) Podaci o PVL (profesionalno vojno lice) Draganu Jokiću, (prijevod na engleski koji je napravila Prevodilačka služba MKSJ).
- 110) Podaci o PVL (profesionalno vojno lice) Miomiru Jasikovcu, (prijevod na engleski koji je napravila Prevodilačka služba MKSJ).
- 111) Naređenje Zvorničke brigade o imenovanju br. 06-143, (prijevod na engleski koji je napravila Prevodilačka služba MKSJ), 6.9.1994.
- 112) Naređenje Zvorničke brigade o imenovanju br. 06-55, (prijevod na engleski koji je napravila Prevodilačka služba MKSJ), 20.6.1995.
- 113) Evidencija prisustva ljudstva komande 1. bataljona komande Zvorničke brigade za juli 1995. (prijevod na engleski koji je napravila Prevodilačka služba MKSJ), gde se Milan Stanojević navodi kao komandant.
- 114) Evidencija prisustva ljudstva komande 2. bataljona komande Zvorničke brigade za juli 1995. (prijevod na engleski koji je napravila Prevodilačka služba MKSJ), gdje se Srećko Aćimović navodi kao komandant.
- 115) Evidencija prisustva ljudstva komande 3. bataljona komande Zvorničke brigade za juli 1995. (prijevod na engleski koji je napravila Prevodilačka služba MKSJ), gdje se Branko Studen navodi kao komandant, a Zdravko Vasiljević kao zamjenik komandanta.
- 116) Evidencija prisustva ljudstva komande 4. bataljona komande Zvorničke brigade za juli 1995. (prijevod na engleski koji je napravila Prevodilačka služba MKSJ), gdje se Pero Vidaković navodi kao komandant, a Lazar Ristić kao zamjenik komandanta.
- 117) Evidencija prisustva ljudstva komande 5. bataljona komande Zvorničke brigade za juli 1995. (prijevod na engleski koji je napravila Prevodilačka služba MKSJ), gdje se Vladan Matić navodi kao komandant, a Borisav Savić kao zamjenik komandanta.
- 118) Evidencija prisustva ljudstva komande 6. bataljona komande Zvorničke brigade za juli 1995. (prijevod na engleski koji je napravila Prevodilačka služba MKSJ), gdje se Ostoja Stanišić navodi kao komandant, a Marko Milošević kao zamjenik komandanta.
- 119) Evidencija prisustva ljudstva komande 7. bataljona komande Zvorničke brigade za juli 1995. (prijevod na engleski koji je napravila Prevodilačka služba MKSJ), gdje se Drago Beatović navodi kao komandant a Milorad Derić kao zamjenik komandanta.
- 120) Evidencija prisustva ljudstva komande 8. bataljona komande Zvorničke brigade za juli 1995. (prijevod na engleski koji je napravila Prevodilačka služba MKSJ), gdje se Radika Petrović navodi kao komandant, a Boško Petrović kao zamjenik komandanta.
- 121) Vidi dodatak C: Šematski prikaz 1. bratunačke lake pešadijske brigade.
- 122) "Na pobjedonosnom putu; tri godine Zvorničke brigade", kao što je objavljeno u Drinskom magazinu, juni 1995, vidi fusnotu br. 4.
- 123) Plan rada komande Bratunačke brigade za juli 1995, (prijevod na engleski koji je napravila Prevodilačka služba MKSJ), potpisali komandant, pukovnik Vidoje Blagojević i načelnik štaba, major Novica Pajić.

124) Naveden pod brojem 12 na platnoj listi štaba TO iz maja 1992, vidi iznad fusnotu br. 47, strana 58.

125) Poruka iz 1. Brlprb DK, (prijevod na engleski koji je napravila Prevodilačka služba MKSJ), 2.7.1995. Vidi takođe zahtjev za materijalno tehnička sredstva u pripremom naređenju DK L-156-1, (prijevod na engleski koji je napravila Prevodilačka služba MKSJ), 2.7.1995.

126) Naređenje Bratunačke brigade br. 04-1890-2/94, (prijevod na engleski koji je napravila Prevodilačka služba MKSJ), 22. avgust 1994, koji je potpisao major Ratimir Jevtić, zamjenik komandanta za moral, vjerske i pravne poslove. Vidi takođe spisak ljudstva Bratunačke brigade za juli 1995, (samo na bosanskom/hrvatskom/srpskom jeziku).

127) Poruka Bratunačke brigade komandi 2. romanijske motorizovane brigade vezano za smjenu ljudstva, (prijevod na engleski koji je napravila Prevodilačka služba MKSJ), 21. juli 1995. Otkucani potpis u dnu pripada majoru Dragomiru Eskiću, pomoćniku načelnika štaba za popunu i personalne poslove.

128) Naređenje Bratunačke brigade o imenovanju br. 69, (prijevod na engleski koji je napravila Prevodilačka služba MKSJ), 3. maj 1995, navodi pripadnike novoformiranog interventnog bataljona, uključujući potporučnika Lazara Ristića, komandanta 1. bataljona Bratunačke brigade.

129) Spisak ljudstva Bratunačke brigade za juli 1995, vidi iznad fusnotu 126, u kome se kapetan 1. klase Goran Stakić navodi kao vršilac dužnosti komandanta 2. bataljona Bratunačke brigade.

130) Ibid. U ovom dokumentu se stariji vodnik 1. klase Goran Milosavljević navodi kao komandant interventnog voda 2. bataljona.

131) Ibid. U ovom dokumentu semajor Dragomir Zekić navodi kao komandant 3. bataljona, a kapetan Sreten Petrović kao zamjenik komandanta 3. bataljona.

132) Ibid. U ovom dokumentu se stariji vodnik 1. klase Rade Petrović navodi kao komandant interventnog voda "Crvene beretke" do 16. jula 1995.

133) Redovni borbeni izvještaj Bratunačke brigade, (prijevod na engleski koji je napravila Prevodilačka služba MKSJ), 8. juli 1995, u kome se govori o 4. bataljonu koji je upućen iz Zvorničke brigade. Radika Petrović iz 8. bataljona Zvorničke brigade je bio komandant 4. bataljona, a Boško Petrović je bio zamjenik komandanta.

134) Spisak ljudstva Bratunačke brigade za juli 1995, vidi iznad fusnotu 126, u kome se stariji vodnik 1. klase Mirko Janković navodi kao komandant voda vojne policije.

135) Naređenje Bratunačke brigade 73, kojim se imenuje poručnik Pejić za komandanta pionirskog voda, 1. juli 1995, (prijevod na engleski koji je napravila Prevodilačka služba MKSJ).

136) Dokument Miličke brigade broj 72095, (prijevod na engleski koji je napravila Prevodilačka služba MKSJ), 14. juli 1995, od komandanta, kapetana 1. klase Milomira Nastića.

137) Dokument 5. inženjerskog bataljona broj 9-4/94, (prijevod na engleski koji je napravila Prevodilačka služba MKSJ), 22. april 1994, i Izvještaj o primopredaji vozila Zvorničke brigade VP 7469/05, (prijevod na engleski koji je napravila Prevodilačka služba MKSJ), 24. septembar 1994.

138) Dokazni predmet Krstićeve odbrane 99 – Vanredni izvještaj 5. inženjerskog bataljona 107-1, (prijevod na engleski koji je napravila Prevodilačka služba MKSJ), 13. juli 1995, koji je potpisao major Mile Simanić.

139) Vojni leksikon JNA, Privremeni sastav, str. 452.

140) Privremeno potčinjavanje se odnosi na čin stavljanja vojne formacije pod rukovođenje i komandovanje jedinice ili štaba, kojem inače nije potčinjena.

141) Pravilnik o nadležnostima komande korpusa kopnene vojske u miru, vidi iznad fusnotu 100, čl. 6, vidi i Izvještaj o komandi brigade VRS od 31. oktobra 2002.

142) Vidi povjerljivu poruku 03-253-103-3 pukovnika Ignjata Milanovića komandi i komandantu Drinskog korpusa (prijevod na engleski koji je napravila Prevodilačka služba MKSJ), 15.7.1995.. (preporučuje da se sve jedinice koje pretražuju teren i čiste ratište uz put Kasaba-Drinjača stave pod komandu komandanta 1. bratunačke lake pješadijske brigade); 1.br1pbr, redovni borbeni izvještaj 03-253-106 (prijevod na engleski koji je napravila Prevodilačka služba MKSJ), 16.7.1995. (izvještava da je komandant brigade posjetio sve jedinice, koje su angažovane na blokiranju povlačenja neprijatelja, uključujući jedinice 65. zaštitnog puka, 1. miličke lake pješadijske brigade, 5. inženjerskog bataljona i MUP, pri čemu je "precizirao zadatke i organizovao sadejstvo i vezu").

143) Vidi video snimak od 14. oktobra 1995, gdje generalmajor Radislav Krstić, komandant Drinskog korpusa, (u ime generala Mladića) vodi ceremoniju kojom se obilježava godišnjica jedinice. Pored poručnika Pelemiša i ostalih pripadnika jedinice tu su bili prisutni i razni oficiri Drinskog korpusa, uključujući potpukovnika Popovića (pomoćnika komandanta za bezbjednost Drinskog korpusa) i potpukovnika Kosorića, (načelnika za obavještajne poslove Drinskog korpusa).

144) Vidi takođe 7. poglavlje.

145) Dokument Specijalne brigade policije MUP 01/1-1-100/95, (prijevod na engleski koji je napravila Prevodilačka služba MKSJ), 20. februar 1995, koji pokazuje strukturu od devet odreda specijalne policije.

146) Depeša Specijalne brigade MUP broj 113/95, koji je poslao zamjenik komandanta Ljubiša Borovčanin. Vidi takođe i dokument Specijalne brigade policije 01/1-1-275/95, (prijevod na engleski koji je napravila Prevodilačka služba MKSJ), 9. maj 1995, u kome komandant Sarić imenuje Ljubišu Borovčanina za zamjenika komandanta Specijalne brigade policije.

147) U julu 1995. CJB Zvornik je bio jedan od devet centara u RS.

148) Dokument CJB Zvornik 01-16-02/1-232/95, (radna verzija prijave na engleski), 28. juli 1995. Ovaj dokument pokazuje angažovanje PJP (posebne jedinice policije) i navodi aktuelne probleme pri čemu se kaže da iako CJB Zvornik ima šest četa, samo su čete od 1. do 4. adekvatno popunjene. Peta četa ima samo nekoliko oficira koji još nisu raspoređeni na druge dužnosti, a 6. četa je rasformirana kako bi se ostale 4. operativne čete popunile ljudstvom.

149) Izvještaj CJB Zvornik 01-16-02/1-243/95, (radna verzija prijave na engleski), 1.8.1995, opis situacije u zoni CJB.

150) Vidi Izvještaj o komandnoj odgovornosti u brigadi VRS, odlomak 6.

151) Vidi dodatak D: Šematski prikaz sastava policije RS u zoni Drinskog korpusa, juli 1995.

152) 4.dlpbr, naređenje 538/01-12 (prijevod na engleski koji je napravila Prevodilačka služba MSKJ), 25.6.1995.

153) 1.br1pbr, Referisanje, sastanci (prijevod na engleski koji je napravila Prevodilačka služba MKSJ), 26.6.1995. – 8.5.1997.

154) KDK)Komanda drinskog korpusa), naređenje E-156-1, 2.7.1995, vidi iznad fusnotu 125.

155) U nizu poruka poslatih Drinskom korpusu juna 1995, načelnik pozadine 1.brlpbr tražio je dodatnu podršku i opremu kako bi doveo opremljenost jedinice na zahtjevani nivo. U jednom prilici je čak tražio da se brigadi pošalje 2.000 šljemova pošto ova jedinica nije imala nijedan.

156) 1.zvpbr, naređenje 01-244 (prijevod na engleski koji je napravila Prevodilačka služba MKSJ), 2.7.1995. (naređenje formiranje "taktičke grupe" za operacije oko Srebrenice).

157) Ibid.

158) Ibid.

159. KDK, naređenje L-156-1, vidi iznad fusnotu 125.

160. Ibid.

161) KDK, Zapovjest za aktivna borbena dejstva, Operativni br. 1, br. 04/156/2 (prijevod na engleski koji je napravila Prevodilačka služba MKSJ), 2.7.1995.

162) Ibid.

163) Vrhovna komanda RS, diorektiva 7, vidi iznad fusnotu 78, str. 10. Ova se direktiva spominje u Operativnoj zapovijesti br. 1, vidi iznad fusnotu 161.

164) Naređenje KDK 04/156-2, vidi iznad fusnotu 161.

165) Vidi dnevnik dežurnog vojne policije 1.brlpbr (prijevod na engleski koji je napravila Prevodilačka služba MKSJ), 1.-21.7.1995 (govori o praćenju generalmajora Živanovića po zoni Brigade); 1.brlpbr, redovni borbeni izvještaj 03-253-93 (prijevod na engleski koji je napravilo Tužilaštvo), 3.7.1995. (govori da su generalmajor Živanović i grupa starijina Drinskog korpusa tada boravili u zoni 3. bataljona (Pribićevac)).

166) 1.brlpbr, redovni borbeni izvještaj 03-253-100 (prijevod na engleski koji je napravila Prevodilačka služba MKSJ), 10.7.1995. (spominje boravak generala Mladića, generalmajora Živanovića i generalmajora Krstića na komandnom mjestu u Pribićevcu).

167) 1.brlpbr, Referisanje, sastanci, vidi iznad fusnotu 153, 4.7.1995.

168) Presretnuti razgovor između "general Krstića" i "Obrenovića" preko vojnog telefona, 4. juli 1995, u 11:15 sati.

169) Ibid.

170) KDK, naređenje 08/8-68, plan protivvazdušne odbrane Drinskog korpusa (prijevod na engleski koji je napravila Prevodilačka služba MKSJ), 5.7.1995.

171) 28. divizija ABiH je imala štab u Srebrenici i bila je potčinjena 2. korpusu ABiH, koji se nalazio u Tuzli.

172) 28. pješadijska divizija, borbeni izvještaj 01-161/95, (prijevod na engleski koji je napravila Prevodilačka služba MKSJ), 5.7.1995.

173) Ibid.

174) 28. pješadijska divizija, vanredni izvještaj 11-31/95 (prijevod na engleski koji je napravila Prevodilačka služba MKSJ), 6.7.1995.

175) Izvještaj po povratku sa misije u Srebrenici, vidi iznad fusnotu 83, str. 24-25.

176) 28. pješadijska divizija borbeni izvještaj 01-166/95, (prijevod na engleski koji je napravila Prevodilačka služba MKSJ), 8.7.1995.

177) Evidencija o izvršenim pratnjama ličnosti, vangabaritnih i drugih specijalnih tereta, (prijevod na engleski koji je napravila Prevodilačka služba MKSJ), 7. juli 1995.

178) Izvještaj po povratku sa misije u Srebrenici, vidi iznad fusnotu 83, str. 25-26.

- 179) Ibid, str. 27
- 180) Bosansko-hercegovačko predsjedništvo Srebrenice, poruka 01-))))))/
95 (prijevod na engleski koji je napravilo Tužilaštvo), 9.7.1995.
- 181) Generalmajor Gvero je bio pomoćnik komandanta za moral, pravne
i vjerske poslove Glavnog štaba VRS.
- 182) Glavni štab VRS, naređenje 12/46-501/95 (prijevod na engleski koji je
napravila Prevodilačka služba MKSJ), 9.7.1995.
- 183) 1.br1pbr, redovni borbeni izvještaj 03-253-100, vidi iznad fusnotu
166.
- 184) Izvještaj po povratku sa misije u Srebrenici, vidi iznad fusnotu 83,
str. 30
- 185) Ibid, str. 30-31
- 186) Ibid, str. 30.
- 187) Ibid, str. 30-31
- 188) Ibid, str. 31-32.
- 189) Ibid, str. 32
- 190) Ibid, str. 34-36
- 191) Ibid, str. 35
- 192) Ibid, str. 34-36
- 193) Video snimci agencije SRNA (Srpska novinska agencija) i VRS
zauzimanja Srebrenice potkrepljuju činjenicu da je većina civilnog muslimanskog
stanovništva napustila grad prije ulaska snaga VRS 11.7.1995.
- 194) Naređenje MUP RS 64/95, (prijevod na engleski koji je napravila
Prevodilačka služba MKSJ), od 10. jula 1995. Naređenje potpisao Tomislav Kovač,
koji je tada bio zamjenik ministra unutrašnjih poslova.
195. Ibid, odlomak 5.
- 196) Izvještaj po povratku sa misije u Srebrenici, vidi iznad fusnotu 83,
str. 37.
- 197) Poruka komandanta Holandskog bataljona od 12.7.1995. U ovoj
poruci, komandant Holandskog bataljona izjavljuje da unutar baze UN ima oko
2.500 izbjeglica, a da je neposredno izvan baze UN oko 15.000 izbjeglica.
- 198) Telefaks vojnih posmatrača UN Sektoru sjeveroistok UNPROFOR,
131100B juli 1995.
- 199) Predsjednik RS, odluka 01-1340/95 (prijevod na engleski koji je
napravila Prevodilačka služba MKSJ), 11.7.1995. Napomena: broj 1340 je rukom
promijenjen u 1350.
- 200) Ibid.
- 201) Ibid.
- 202) Predsjednik RS, naređenje 01-1341/95 (prijevod na engleski koji je
napravila Prevodilačka služba MKSJ), 11.7.1995. Napomena: broj 1341 je rukom
promijenjen u broj 1351.
- 203) Ibid.
- 204) Naređenje MUP RS k/p-1-407/95 (radna verzija prijevoda na
engleski), 12. juli 1995. upućeno CJB Zvornik (na ruke načelnika CJB)
- 205) Plan obavještajnog obezbeđenja Glavnog štaba VRS (prijevod na
engleski koji je napravila Prevodilačka služba MKSJ), 29.3. – 31.5.1995. Pukovnik
Radoslav Janković se navodi kao osoba koja je napisala plan u ime načelnika
Obavještajne uprave, pukovnika Petra Salapure.
- 206) Svjedočenje svjedoka "B", na suđenju u predmetu Krstić (transkript
87)

- 207) Prvi sastanak u hotelu "Fontana" (transkript video snimka) (dokazni predmet optužbe 39/a), 11.7.1995, str. 7-10
- 208) Ibid.
- 209) Ibid.
- 210) Ibid.
- 211) Ibid.
- 212) Svjedočenje svjedoka "B", na suđenju u predmetu Krstić (transkript 883).
- 213) Ibid.
- 214) Ibid. Svjedočenje svjedoka "B", na suđenju u predmetu Krstić (transkript 884); vidi i (dokazni predmet optužbe 40), video snimak drugog sastanka prikazuje odabrane srpske predstavnike, uključujući generalmajora Krstića i pukovnika Kosorića. Nijedan od njih nije govorio tokom sastanka, tako da na audio transkriptima nije zabilježeno njihovo prisustvo, (dokazni predmeti optužbe 40/a, 40/b, 40/c).
- 215) Svjedočenje svjedoka "B" na suđenju u predmetu Krstić (transkript 884), Vidi takođe trake Antelope-BBC "Pale 1" i "Pale 2".
- 216) Ibid. (transkript 925)
- 217) Ibid. (transkript 887).
- 218) (Dokazni predmet optužbe u predmetu Krstić 40/a), vidi iznad fusnotu 214 str. 4-5. Vidi takođe iznad poruku komandanta Holandskog bataljona, fusnota 197, 12.7.1995.
- 219) (Dokazni predmet optužbe u predmetu Krstić 40/a), vidi iznad fusnotu 214 str. 4-5
- 220) Ibid, str. 5.
- 221) Presretnuti razgovor neidentifikovanih sagovornika "X" i "Y" preko vojnog telefona, 12.7.1995. u 06:08 sati; presretnuti razgovor neidentifikovanih sagovornika "X" i "Y" preko vojnog telefona, 12.7.1995. u 06:55 sati (sagovornik "X" izjavljuje da prate kolonu od 03:00 sata tog jutra).
- 222) Presretnuti razgovor između "X" (dežurni oficir na "Bademu") i "Y" ("Zlatar") preko vojnog telefona, 12.7.1995. 11:56 sati)
- 223) Presretnuti razgovor između "X", "Y", "C", Krstića i Komjenovića, preko vojnog telefona, 12. juli 1995, u 14:40 sati; presretnuti razgovor između Obrenovića i "X", preko vojnog telefona, 12. juli 1995, u 16:40 sati (razgovor o koloni u Bokčionom potoku, Lolićima i činjenici da civilna policija postavlja zasjedu u Konjević Polju).
- 224) Izvještaj CJB Zvornik 227/95, (radna verzija prijevoda na engleski), 12. juli 1995, koji je potpisao načelnik CJB Dragomir Vasić.
- 225) Ibid, odlomak 3.
- 227) 1.brlpbr, poruka 632/95 (prijevod na engleski koji je napravila Prevodilačka služba MKSJ), 12.7.1995. Zabilješka veziste ukazuje da je izvještaj poslat u 19:55 sati 12.7.1995.
- 228) 1.brlpbr, naređenje 03-253-102-1 (prijevod na engleski koji je napravila Prevodilačka služba MKSJ), 12.7.1995.
- 229) Izvještaj CJB Zvornik 227/95, vidi iznad fusnotu 224.
- 230) Ibid, odlomak 6.
- 231) Dokazni predmet optužbe 49 u predmetu Krstić. Video snimak trećeg sastanka.
- 232) Svjedočenje svjedoka "C" na suđenju u predmetu Krstić, (transkript 1174-75); vidi takođe svjedočenje potpukovnika Karremansa, dokazni predmet optužbe 122, strana 13.

233) Treći sastanak u hotelu "Fontana" (transkript video snimka) (dokazni predmet optužbe 49/a), str. 9.

234) Ibid, str. 10.

235) Izjava komesara za civilna pitanja RS za Srebrenicu br. 07-27/95 (original na engleskom i prijevod na engleski koji je napravila Prevodilačka služba MKSJ), 17.7.1995. U engleskoj verziji (prijevod Holandskog bataljona na licu mjesta), pukovnik Kosorić je greškom identifikovan kao pukovnik Krstić.

236) 1.brlpbr, redovni borbeni izvještaj 03-253-53 (prijevod na engleski koji je napravila Prevodilačka služba MKSJ), 25.5.1995. (govori o tome da je pukovnik Vidoje Blagojević preuzeo komandu). Redovni izvještaji tokom srebreničke operacije potvrđuju da je pukovnik Blagojević ostao komandant Bratunačke brigade tokom cijele operacije. Vidi i kartu 1.brlpbr, vidi iznad fusnotu 75. Ova karta je zaplijenjena od jedinice prilikom jedne pretrage februara 1998, a potvrđena je potpisom pukovnika Milenka Živanovića, komandanta Drinskog korpusa.

237) Ibid.

238) 1.brlpbr, redovni borbeni izvještaj 03-253-103 (prijevod na engleski koji je napravila Prevodilačka služba MKSJ), 13.7.1995.; 1.brlpbr, vanredni borbeni izvještaj 03-253-103/1 (prijevod na engleski koji je napravilo Tužilaštvo), 13.7.1995. Jedna četa sa 92 vojnika pod komandom načelnika štaba 1.brlpbr, majora Novice Pajića, poslana je na izvršenje zadatka u to područje.

239) Spisak pripadnika 1.brlpbr, juli 1995. vidi iznad fusnotu 126.

240) Drinski korpus, naređenje 22/226 (prijevod na engleski koji je napravila Prevodilačka služba MKSJ), 12.7.1995. (upućeno 1. zvojničkoj brigadi, 1. birčanskoj brigadi, 2. romanijskoj motorizovanoj brigadi, 1. bratunačkoj brigadi, 1. i 5. podrinskoj brigadi i 1. miličkoj brigadi).

241) Ministarstvo odbrane RS, naređenje 02-21/3614/95 (prijevod na engleski koji je napravila Prevodilačka služba MKSJ), 12.7.1995.

242) Ministarstvo odbrane RS, naređenje 02-21/3615/95 (prijevod na engleski koji je napravila Prevodilačka služba MKSJ), 12.7.1995.

243) Ministarstvo odbrane RS, naređenje 02-21/3638/95 (prijevod na engleski koji je napravila Prevodilačka služba MKSJ), 12.7.1995.

244) Presretnuti razgovor između Krstića i potpukovnika Krsmanovića preko vojnog telefona, 12.7.1995. u 07:35 sati.

245) Presretnuti razgovor između potpukovnika Krsmanovića i neidentifikovane osobe "X" preko vojnog telefona, 12.7.1995. u 09:15 sati; razgovor između osobe "X" i Krsmanovića, 12.7.1995. u 12:12 sati; razgovor između "X" i Krsmanovića, 12.7.1995. u 12:30 sati; vidi i razgovore između Krstića i Krsmanovića, 12.7.1995. u 07:35 sati, fusnota 129 iznad, i presretnuti razgovor između Krstića i Krsmanovića preko vojnog telefona, 12.7.1995. u 12:10 sati. Ovaj razgovor su tri puta snimila tri različita prislušivača.

246) Izvještaj CJB Zvornik 227/95, vidi iznad fusnotu 224, odlomak 5.

247) Presretnuti razgovor između Krstića i Krsmanovića preko vojnog telefona, 12. jula 1995. u 12:10 sati, gdje se traži da autobusi krenu, vidi iznad fusnotu 245. Presretnuti razgovor između Mladića i X, preko vojnog telefona, 12. jula 1995. u 12:50 sati, gdje se navodi da su autobusi krenuli prije 10 minuta; i presretnuti razgovor između Krstića i Šobota preko vojnog telefona, 12. jula 1995, u 13:05 sati, gdje se razgovara o prevozu autobusima.

248) Lista izdatog goriva sa upisanim registarskim tablicama autobusa koji su primili gorivo 12. jula 1995.

- 249) Lista izdatog goriva za vojna i civilna vozila.
- 250) Video snimci Potočara agencije SRNA 12.7.1995.; Vidi i svjedočenje kapetana Van Duijna na suđenju u predmetu Krstić, (transkript 1749).
- 251) Ibid, intervju generalmajora Krstića za agenciju SRNA. U pozadini oba ova video snimka vide se još dva oficira Drinskog korpusa VRS. Jedan od njih je potpukovnik Popović, pomoćnik komandanta za bezbjednost Drinskog korpusa, a drugi je potpukovnik Svetozar Kosorić, načelnik za obavještajne poslove Drinskog korpusa.
- 252) Ibid, intervju Zorana Kovačevića.
- 253) Spisak pripadnika 1.brlpbr, vidi iznad fusnotu 126.
- 254) Vidi svjedočenja vojnog posmatrača UN (UNMO), majora Kingorija (transkript 1836-37 i 1874), komandanta holandskog bataljona, pukovnika Kerremansa (transkript 3356), Kostera (transkript 3403), Ruttena (transkript 2119-2121), i svjedoka "F", na suđenju u predmetu Krstić (transkript 1525).
- 255) Telefaks vojnih posmatrača UN Sektoru sjeveroistok UNPROFOR, 130800B juli 1995.
- 256) Ministarstvo odbrane RS, naređenje 02/21-3655/95 (prijevod na engleski koji je napravila Prevodilačka služba MKSJ), 13.7.1995.
- 257) Ministarstvo odbrane RS, naređenje 02-21-3656/95 (prijevod na engleski koji je napravila Prevodilačka služba MKSJ), 13.7.1995.
- 258) Izvještaj CJB Zvornik 283/95, (radna verzija prijevoda na engleski), 13. juli 1995, odlomak 1.
- 259) Video snimak Zorana Petrovića (dokazni predmet optužbe 3) (prikazuje događaje u Potočarima kao i događaje na putu Bratunac-Konjević Polje 13.7.1995).
- 260) IKM /Istureno komandno mjesto/ Drinskog korpusa, izvještaj 08-444-10 (prijevod na engleski koji je napravila Prevodilačka služba MKSJ), 13.7.1995. (obavještava da je evakuacija završena u 20:00 sati 13.7.1995. i govori o statusu ranjenika u Potočarima i Bratuncu).
- 261) Vidi svjedočenje svjedoka "C" na suđenju u predmetu Krstić, (transkript 1174-75); svjedočenje svjedoka Mandžića (T 899), vidi iznad fusnotu 116.
- 262) Svjedočenje svjedoka "B" na suđenju u predmetu Krstić, (transkript 894).
- 263) 1.brlpbr, spisak Muslimana osumnjičenih za ratne zločine (prijevod na engleski koji je napravila Prevodilačka služba MKSJ), 12.7.1995.
- 264) Spisak pripadnika 1.brlpbr, vidi iznad fusnotu 126.
- 265) Svjedočenje Nesiba Mandžića, (transkript 1002-03); svjedočenje svjedoka "H", (transkript 1693-94,1699); svjedočenje svjedoka "F" na suđenju u predmetu Krstić" (transkript 1525); svjedočenje majora Kingorija, (transkript 1836-38,1906).
- 266) Svjedočenje svjedoka "H" na suđenju u predmetu Krstić" (transkript 1684-85).
- 267) Svjedočenje Bege Ademovića na suđenju u predmetu Krstić, (transkript 1587).
- 268) Svjedočenje svjedoka "E" na suđenju u predmetu Krstić, (transkript 1351); svjedočenje svjedoka Čamile Omanović na suđenju u predmetu Krstić, (transkript 1089).
- 269) Svjedočenje svjedoka Mirsade Malagić na suđenju u predmetu Krstić, (transkript 1969, 1972).

270) Svjedočenje Have Hajdarević na suđenju u predmetu Krstić, (transkript 2583-84).

271) Dokument DK /Drinskog korpusa/, 21/8-281 (prijevod na engleski koji je napravila Prevodilačka služba MKSJ), 23.8.1995. (nabraja vozila kojima je potrebno servisiranje u komandi Drinskog korpusa).

272) Svjedočenje svjedoka "C" na suđenju u predmetu Krstić, (transkript 1187, 1193). Sa sastanka prilikom pravoslavne Nove godine, kojem je svjedok "C" prisustvovao kao predstavnik nove smjene Holandskog bataljona.

273) Svjedočenje svjedoka "D" na suđenju u predmetu Krstić (transkript 1262).

274) Petrovićev video snimak, (dokazni predmet optužbe br. 3 u predmetu Krstić) vidi iznad fusnotu 259.

275) Naređenje MUP RS br. 64/95, vidi iznad fusnotu 194. Vidi i presretnuti razgovor između "K" – Krstića i "X" – Borovčanina preko vojnog telefona, 13.7.1995. u 19:45 sati.

276) Svjedočenje svjedoka "N" na suđenju u predmetu Krstić (transkript 2801). U izjavi je objekat opisan kao "napušteno skladište".

277) Ibid.

278) Ibid.

279) Ibid.

280) Svjedočenje svjedoka "I" na suđenju u predmetu Krstić (transkript 2372-73).

281) Ibid.

282) Ibid. (transkript 2375)

283) Ibid. (transkript 2377)

284) Ibid. (transkript 2379-81). vidi i dnevnik dežurnog vojne policije 1.brlpbr, fusnota 165. Ovaj konvoj autobusa možda je do škole otpratila i jedinica vojne policije Bratunačke brigade. Prema knjizi naređenja vojne policije, jedno odjeljenje vojne policije pratilo je tokom dana prebacivanje zatočenika u Pilicu i ostalo u Pilici da ih čuva.

285) Izjava svjedoka Mevludina Orića Tužilaštvu, 12.8.1995. Svjedok "G" (transkript 1652-53) takođe u svom iskazu govori da su muslimanski zatočenici iz Potočara dovedeni u školu "Vuk Karadžić".

286) Izjava svjedoka Mevludina Orića Tužilaštvu, 12.8.1995.

287) Svjedočenje svjedoka "L" na suđenju u predmetu Krstić (transkript 2665-66).

288) Ibid. (transkript 2666-74).

289) Svjedočenje svjedoka "O" na suđenju u predmetu Krstić (transkript 2872-76).

290) Ibid. (transkript 2881).

291) Ibid. (transkript 2882).

292) Ibid. (transkript 2887).

293) Svjedočenje svjedoka "P" na suđenju u predmetu Krstić (transkript 2950-51).

294) Presretnuti razgovor između neidentifikovanih sagovornika "X" i "Y" preko vojnog telefona, 13.7.1995, 16:02 sati. (Dva neidentifikovana sagovornika tvrde u razgovoru da je 1.500 muškaraca Muslimana okupljeno na fudbalskom igralištu u Novoj Kasabi, gdje "je Malinićeva jedinica", Major Zoran Malinić je komandant bataljona vojne policije 65. zaštitnog puka.)

295) Svjedočenje svjedoka "Q" na suđenju u predmetu Krstić (transkript 3026).

- 296) Ibid. (transkript 3027-31).
- 297) Svjedočenje svjedoka "P" na suđenju u predmetu Krstić (transkript 2959).
- 298) Ibid. (transkript 2963).
- 299) Spisak pripadnika 2. čete PJP-CJB Zvornik, (samo na bosanskom/hrvatskom/srpskom jeziku), bez datuma, gdje se vidi da su razni pripadnici bratunačkog SJB, uključujući komandira Slavoljuba Mladenovića, bili pripadnici 2. čete PJP.
- 300) 1pb/1. brlpbr zahtjev, (prijevod na engleski koji je napravila Prevodilačka služba MKSJ), 4. juli 1995. (komandant Lazar Ostojić traži municiju i gorivo za predstojeću operaciju).
- 301) Drago Gajić, "Kud Radikina vojska prođe – Skica za portret Radike Petrovića", Drinski magazin, (prijevod na engleski koji je napravila Prevodilačka služba MKSJ), mart 1995, strana 13.
- 302) Dana 3. jula 1995, navedeno je da 1. bataljon drži položaje u području Vresinja. Dana 6. jula 1995, uočena je paljba sa muslimanskih položaja na TT 413 (trogonometrijska tačka 413 – oznaka na srpskoj karti 029939). Neprijatelj je otvorao vatru po desnom krilu 2. bataljona i ljevom krilu 1. bataljona. Opis pokazuje da se granica između jedinica 1. i 2. bataljona nalazi na ili blizu TT 413. Zbog toga je 1. bataljon bio odgovoran za područje zapadno od TT 413. Dana 9. jula 1995, jedan vojnik je poginuo a drugi je ranjen u području 1. bataljona. Taj rejon obuhvata pravac Lemesac-Lomovi-Perska kosa (na srpskoj vojnoj karti koordinate 013958 do 021946).
- 303) "Kud Radikina vojska prođe. Skica za portret Radike Petrovića", vidi iznad fusnotu 301.
- 304) VP 7469 smrtni list 05/3-71/95, (prijevod na engleski koji je napravila Prevodilačka služba MKSJ), juli 1995. (KIK Radika Petrović je naveden kao komandant 8. bataljona, 1. zvpbr).
- 305) Pored gore navedenog članka, postoji jedan specifičan navod u Redovnom borbenom izvještaju 1. brlpbr 03-253-98, (prijevod na engleski koji je napravila Prevodilačka služba MKSJ), 8. juli 1995, da je 4. bataljon iz Zvornika kao i dodatne informacije koje idu u prilog ovom zapažanju. U izvještaju Bratunačke brigade od 15. jula 1995, navedeno je da je vojnik Cvijetin Vukosavljević poginuo u selu Kajići (smještenom oko jedan kilometar istočno od Kravice). I mada se vodio kao pripadnik 4. bataljona, njegovo ime se ne pojavljuje na spisku ljudstva dodijeljenog Bratunačkoj brigadi od 1 – 31. jula 1995. On se, međutim, pojavljuje na listi poginulih vojnika 1. zvorničke pješadijske brigade. Prema ovim dokumentima, on je bio raspoređen u 8. bataljon 1. zvorničke pješadijske brigade.
- 306) Redovni borbeni izvještaj 1. brlpbr 03-253-108, (prijevod na engleski koji je napravila Prevodilačka služba MKSJ), 19. juli 1995. (pokazuje da se 4. bataljon vratio u Zvornik).
- 307) Naređenje 5. inžb 9-4/94, vidi iznad fusnotu 137; VP 7469/05 Zapisnik o primopredaji vozila, vidi iznad fusnotu 137.
- 308) Dokazni predmet odbrane 99 u predmetu Krstić – Vanredni izvještaj 5. inžb Drinskog korpusa, 107-1, vidi iznad fusnotu 138.
- 309) Izvještaj (Odjela za obavještajno-bezbjednosne poslove) GŠVRS 12/46-2211/95, (prijevod na engleski koji je napravila Prevodilačka služba MKSJ), 19. mart 1995.
- 310) Naređenje predsjednika RS 01-509-1/95, (prijevod na engleski koji je napravila Prevodilačka služba MKSJ), 21. mart 1995.

311) Naredba Ministarstva unutrašnjih poslova RS K/P 273-95, (prijevod na engleski koji je napravila Prevodilačka služba MKSJ), 23. mart 1995.

312) Izvještaj CJB Zvornik 281/95, (prijevod na engleski koji je napravila Prevodilačka služba MKSJ), 13. juli 1995.

313) Ibid.

314) Redovni borbeni izvještaj 1.zpbr 06-215, (prijevod na engleski koji je napravila Prevodilačka služba MKSJ), 12. juli 1995. Vidi takođe putni radni list za vozilo Opel Rekord (revidirani prijevod na engleski koji je napravila Prevodilačka služba MKSJ), koji pokazuje prisustvo ovog vozila u Konjević Polju 12. jula 1995. Ime vozača tog vozila, Željka Lazića, je pronađeno na spisku ljudstva vojne policije Zvorničke brigade u mjesecu julu 1995.

315) Izvještaj obavještajne službe KDK 17/896, (radna verzija prijevoda na engleski), 12. juli 1995.

316) Ibid. Vidi takođe dokazni predmet odbrane D 165b na suđenju u predmetu Krstić.

317) Ibid. Pomena radi, postoje ustvari dvije verzije ovog izvještaja. Verziju korištenu za gore navedene citate (fusnota 315) pribavili su istražitelji Tužilaštva u junu 2002. prilikom pretresa zgrade opštine u Zvorniku. Druga verzija je navedena kao dokazni predmet odbrane D 165. Oba dokumenta sadrže isti tekst (u smislu sadržaja). Međutim, KDK 17/896, od 12. jula 1995. upućen je pod imenom generalmajora Radislava Krstića, koji pokazuje da dokument potiče iz Drinskog korpusa. U slučaju dokaznog predmeta odbrane D 165, izvještaj je upućen pod imenom generalmajora Tolimira, što upućuje da dokument potiče iz Glavnog štaba.

318) Obavještajni izvještaj Zvorničke brigade 19/39, (prijevod na engleski koji je napravila Prevodilačka služba MKSJ), 12. juli 1995.

319) Ibid.

320) Izvještaj CJB Zvornik 282/95, (radna verzija prijevoda na engleski), 13. juli 1995.

321) Ibid.

322) Izvještaj CJB Zvornik 283/95, vidi iznad fusnostu 258, odlomak 2.

323) Personalni upitnik za Miloša Stupara, (radna verzija prijevoda na engleski). Ovo je izvadak iz dokumentacije o karijeri u policiji Miloša Stupara, koja pokazuje da je bio komandant odreda MUP iz Šekovića u periodu od 20. februara 1994. do 22. avgusta 1995.

324) Dokazni predmet odbrane 99 na suđenju u predmetu Krstić – Izvještaj 5. inžinjerijskog bataljona Drinskog korpusa, 107-1, vidi iznad fusnostu 138.

325) Redovni borbeni izvještaj 1. brlpbr 03-253-103, vidi iznad fusnostu 328.

326) Svjedočenje svjedoka "M" na suđenju u predmetu Krstić (transkript 2724).

327) Presretnuti razgovor između "M" – Milanovića i "P" – dežurnog oficira na "Palmi" preko vojnog telefona, 13.7.1995. u 13:55.

328) Sažetak presretnutog razgovora Milanovića preko vojnog telefona, 13.7.1995. u 15:53 sati.

329) 5. inžb, naređenje 9-4/94, vidi iznad fusnostu 137; VP 7469/05 Zapisnik o primopredaji vozila, vidi iznad fusnotu 137.

330) Dokazni predmet odbrane 99 u predmetu Krstić – vanredni izvještaj 5. inžinjerijskog bataljona Drinskom korpusu, 107-1, vidi iznad fusnotu 138.

331) Svjedočenje svjedoka "J" (transkript 2463-64) i svjedočenje svjedoka "K" na suđenju u predmetu Krstić (transkript 2523-26).

332) Petrovićev video snimak, (dokazni predmet optužbe 3 u predmetu Krstić), vidi iznad fusnotu 259. Vidi i Izvještaj CJB Zvornik 01-16-02/1-205/95 (radna verzija prijevoda na engleski), 15. juli 1995, odlomak 4, gdje se spominju ta sredstva kao pojačanje policijskim jedinicama.

333) Svjedoci "J" na suđenju u predmetu Krstić (transkript 2469-70) i "K" (transkript 2535-37).

334) Svjedok "Q" na suđenju u predmetu Krstić (transkript 3026).

335) Svjedočenje svjedoka "J" na suđenju u predmetu Krstić, (transkript 2459) i svjedočenje svjedoka K na suđenju u predmetu Krstić (transkript 2509).

336) Dnevnik dežurnog vojne policije 1. brlpbr, vidi iznad fusnotu 165.

337) Članak iz beogradskog magazina "Intervju" koji je napisao Zoran Petrović o Operaciji u Srebrenici, 21. juli 1995.

338) Lista ranjenih boraca Bratunačkog Doma zdravlja (prijevod na engleski koji je napravila Prevodilačka služba MKSJ). Na izdvojenoj stranici je naveden Stanojević pod brojem 1489 i Čturić pod brojem 1490.

339) Ibid. Dragičević je naveden pod brojem 1491.

340) Krajem 1991. bosanski Srbi su južni dio opštine Srebrenica, gdje se nalazi grad Toplica, pripojili opštini Skelani.

341) Smrtni list Krste Dragičevića, (radna verzija prijevoda na engleski), 31. oktobar 1996. Što se tiče datuma kada je nastupila smrt vidi se da je broj za mjesec juli (07) prvo otipkan kao "17" sa "O" prekucanom preko toga.

342) Naređenje CJB Zvornik 01-16-02/1-320/95 (radna verzija prijevoda na engleski), 6. oktobar 1995. Pismo Dragomira Vasića u kome navodi Radu Čturića kao bivšeg komandanta 2. odreda Specijalne brigade policije MUP RS.

343) Smrtni list Rade Čturića, (radna verzija prijevoda na engleski), 31. oktobar 1996.

344) Video snimak Zorana Petrovića (dokazni predmet optužbe br. 3 na suđenju u predmetu Krstić) vidi iznad fusnotu 259.

345) Presretnuti telefonski razgovor između "K" Krstića i "X" Borovčanina preko vojnog telefona, 13. juli 1995, u 20:40 sati.

346) Vanredni borbeni izvještaj 1. brlpbr 03-253-103/1, vidi iznad fusnotu 328.

347) Redovni borbeni izvještaj 1. brlpbr 03-253-104, (prijevod na engleski koji je napravila Prevodilačka služba MKSJ), 14. juli 1995.

348) Dnevnik dežurnog vojne policije 1. brlpbr, vidi iznad fusnotu 165, zabilješka od 19.7.1995.

349) Naređenje KDK br. E-157-5, (prijevod na engleski koji je napravila Prevodilačka služba MKSJ), 13. juli 1995.

350) Naređenje 1. brlpbr 453-2, (prijevod na engleski koji je napravila Prevodilačka služba MKSJ), 14. juli 1995.

351) Naređenje 1. brlpbr 03-253-104, vidi iznad fusnotu 347.

352) Izvještaj CJB 01-16-02/1-205/95, vidi iznad fusnotu 332.

353) Ibid.

354) Pukovnik Ignjat Milanović (Bratunac), dokument br. 03-253-103-3, vidi iznad fusnotu 142.

355) Ibid. (prijedlog 1).

356) Ibid. (prijedlog 2)

357) Redovni borbeni izvještaj 1. brlpbr 03-253-105, (prijevod na engleski koji je napravila Prevodilačka služba MKSJ), 15. juli 1995.

358) Redovni borbeni izvještaj 1. brlpbr br. 03-253-106, vidi iznad fusnotu 142.

- 359) Ibid. odlomak 1.
- 360) Naredba o angažovanju 1.brlpbr 468-2, (prijevod na engleski koji je napravila Prevodilačka služba MKSJ), 16. juli 1995.
- 361) Izvještaj 1.brlpbr 03-253-106/1, (prijevod na engleski koji je napravila Prevodilačka služba MKSJ), 17. juli 1995.
- 362) Ibid.
- 363) Izvještaj 1. brlpbr 03-253-106/2, (prijevod na engleski koji je napravila Prevodilačka služba MKSJ), 17. juli 1995.
- 364) Naređenje Glavnog štaba VRS I-1670, (prijevod na engleski koji je napravila Prevodilačka služba MKSJ), 17. juli 1995, vidi odlomak 3.
- 365) Ibid.
- 366) Redovni borbeni izvještaj 1. brlpbr br. 03-253-106, vidi iznad fusnotu 142.
- 367) Presretnuti razgovor između "D" – Deronjića, "B" – dežurnog oficira na "Bademu" i jednog neidentifikovanog sagovornika preko vojnog telefona, 13.7.1995. u 20:10 sati.
- 368) Dnevnik dežurnog vojne policije 1. brlpbr, vidi iznad fusnotu 165.
- 369) Putni radni list, Opel "Rekord" P-4528, vidi iznad fusnotu 314.
- 370) Ovlašteni vozači su bili Milorad Birčaković, Mirko Ristić i Miško Arapović. Sva trojica su tada bili pripadnici čete vojne policije. Vidi evidenciju prisustva ljudstva čete vojne policije 1.zvpbr (prijevod na engleski koji je napravila Prevodilačka služba MKSJ), juli 1995.
- 371) Putni radi list Opel "Rekorda" P-4528, vidi iznad fusnotu 314.
- 372) Ibid.
- 373) Evidencija prisustva ljudstva čete vojne policije 1.zvpbr, vidi iznad fusnotu 370.
- 374) Milorad Birčaković je takođe bio komandir 3. čete (Grbavci) 4. bataljona Zvorničke brigade krajem 1994. U novembru 1992. postao je komandir voda u 7. bataljonu. Pomena radi, Lazar Ristić i Gojko Simić su se tog istog dana takođe pridružili 7. bataljonu.
- 375) Karta 1. zvpbr (dokazni predmet optužbe br. 2 u predmetu Krstić).
- 376) Inžinjerijska četa 1.zvpbr, dnevne zapovesti (prijevod na engleski koji je napravila Prevodilačka služba MKSJ), 1.-30.7.1995.
- 377) Smrtni list za Gojka Simića (prijevod na engleski koji je napravila Prevodilačka služba MKSJ), 27.7.1995.
- 378) 1.zvpbr, naređenje 01-262 (prijevod na engleski koji je napravila Prevodilačka služba MKSJ), 18.7.1995.
- 379) Evidencija prisustva ljudstva čete vojne policije 1.zvpbr, vidi iznad fusnotu 370.
- 380) Putni radni list za opel rekord, vidi iznad fusnotu 314)
- 381) Otpremna knjiga dostavnog kamiona 1.zvpbr (prijevod na engleski koji je napravila Prevodilačka služba MKSJ), 1.-31.7.1995.
- 382) Poslijednje upisano vrijeme je 01:00 sat. Vremena nisu upisana po redu i moguće je da je to 01:00 sat 14. jula 1995.
- 383) IKM (Istureno komandno mjesto) 1.zvpbr, dnevnik operativnog dežurstva (prijevod na engleski koji je napravila Prevodilačka služba MKSJ) 13.7.1995. Prema rasporedu dužnosti komande brigade od jula 1995, major Mihajlo Galić bio je pomoćnik za moral, pravne i vjerske poslove.
- 384) Izjava svjedoka "L" na suđenju u predmetu Krstić (transkript 2673), vidi iznad fusnotu 287.

- 385) Izjava svjedoka "L" na suđenju u predmetu Krstić (transkript 2684-86); izjava svjedoka "N" na suđenju u predmetu Krstić (transkript 2824).
- 386) Ibid, (transkript 2686-89).
- 387) Ibid, (transkript 2694).
- 388) Ibid, (transkript 2694).
- 389) Ibid, (transkript 2699-2700).
- 390) Svjedočenje svjedoka "N" na suđenju u predmetu Krstić (transkript 2827).
- 391) Smrtni list za Gojka Simića, vidi iznad fusnotu 377.
- 392) 1.zvpbr, naređenje o postavljenju 06-72 (prijevod na engleski koji je napravila Prevodilačka služba MKSJ), 8.4.1994.
- 393) Smrtni list za Gojka Simića, vidi iznad fusnotu 377.
- 394) Evidencija prisustva ljudstva čete vojne policije 1.zvpbr, vidi iznad fusnotu 370.
- 395) Holandski izvještaj kriminalističko-tehničke analize (prijevod na engleski koji je napravila Prevodilačka služba MKSJ), 15.11.1995.
- 396) Evidencija prisustva ljudstva čete vojne policije 1.zvpbr, vidi iznad fusnotu 370.
- 397) Putni radni list za TAM 75 (M-5264) (revidirani prijevod na engleski koji je napravila Prevodilačka služba MKSJ), 1.-31.7.1995; putni radni list za mercedes 2626 (M-5195) (revidirani prijevod na engleski koji je napravila Prevodilačka služba MKSJ), 1.-31.7.1995.; putni radni list za rovokopač (C-3117) (revidirani prijevod na engleski koji je napravila Prevodilačka služba MKSJ), 1.-31.7.1995; putni radni list za rovokopač-utovarivač (rovokopač "Torpedo" iz "Birač-Holdinra") (revidirani prijevod na engleski koji je napravila Prevodilačka služba MKSJ), 1.-31.7.1995.
- 398) 1.zvpbr, knjiga izdavanja goriva, 2.7.1994-14.5.1996.
- 399) Inžinjerijska četa 1.zvpbr, dnevne zapovesti, vidi iznad fusnotu 376.
- 400) Putni radni list za ULT 220 ("Birač-Holding") (prijevod na engleski koji je napravila Prevodilačka služba MKSJ), 1.-31.7.1995.; putni radni list za TAM 75 (M-5264), vidi iznad fusnotu 397.
- 401) 1.zvpbr, knjiga izdavanja goriva, 7.2.1994. – 14.5.1996, vidi iznad fusnotu 398
- 402) Inžinjerijska četa 1. zvpbr, dnevne zapovesti, vidi iznad fusnotu 376.
- 403) Putni radni list za mercedes 2626 (M-5195), vidi iznad fusnotu 397; putni radni list za TAM 75 (M-5264), vidi iznad fusnotu 397.
- 404) Nema evidencije o korištenju vozila od strane Zvorničke brigade za BGH-700 u julu 1995.
- 405) Karta 1.zvpbr, vidi iznad fusnotu 375.
- 406) Svjedočenje svjedoka "P" (transkript 2963).
- 407) Svjedočenje svjedoka "O" (transkript 2867-88).
- 408) Ibid, (transkript 2889-10 i 1902-03).
- 409) Svjedočenje svjedoka "O" (transkript 2918-22) i svjedočenje svjedoka "P" (transkript 2977-79).
- 411) Ibid. Svjedočenje svjedoka "O" (transkript 2925) i svjedočenje svjedoka "P" (transkript 2981).
- 412) Inžinjerijska četa 1.zvpbr, dnevne zapovesti, vidi iznad fusnotu 376.
- 413) Putni radni listovi 1.zvpbr za juli 1995. ne ukazuju na prisustvo vozila inžinjerijske čete na mjestu kod brane u Petkovcima.
- 414) Putni radni list z TAM 80 (M-5300) (prijevod na engleski koji je napravila Prevodilačka služba MKSJ), 1.-31.7.1995.

- 415) Putni radni list za TAM 75 (M-5329) (prijevod na engleski koji je napravila Prevodilačka služba MKSJ), 1.-31.1995.
- 416) Spisak pripadnika pozadinskog voda 6. bataljona 1. zvpbr – Topalović (prijevod na engleski koji je napravila Prevodilačka služba MKSJ), juli 1995; spisak pripadnika 6. bataljona 1.zvpbr – Josić (prijevod na engleski koji je napravila Prevodilačka služba MKSJ), juli 1995, vidi iznad fusnotu 118.
- 417) M. Pantić, "Sami proizvode hranu", Drinski magazin (prijevod na engleski koji je napravila Prevodilačka služba MKSJ), juni 1995, str. 21.
- 418) Dražen Erdemović.
- 419) Svjedočenje svjedoka "I" (transkript 2370-71).
- 420) Ibid. (transkript 2372-79).
- 421) Svjedočenje svjedoka "Q" (transkript 3017-18).
- 422) Ibid. (transkript 3018-39).
- 423) Dražen Erdemović.
- 424) Svjedočenje svjedoka "I" (transkript 2388); svjedočenje svjedoka "Q" (transkript 3040).
- 425) Dražen Erdemović.
- 426) Svjedočenje svjedoka "I" (transkript 2407-08); svjedočenje svjedoka "Q" (transkript 3046).
- 427) Putni radni list za ULT 220 ("Birač_holding"), vidi iznad fusnotu 400; putni radni list za mercedes 2626 (M-5195), vidi iznad fusnotu 397.
- 428) 1.zvpbr, izdavanje goriva, vidi iznad fusnotu 236.
- 429) Inženjerska četa 1.zvpbr, dnevne zapovesti, vidi iznad fusnotu 376.
- 430) Dokazni predmet optužbe 24/2 i 24/3 u slučaju Krstić.
- 431) "Sami proizvode hranu", vidi iznad fusnotu 417.
- 432) Spisak 42 pripadnika pozadinskog voda 1. bataljona (prijevod na engleski koji je napravila Prevodilačka služba MKSJ), juli 1995; i spisak pripadnika komande 1. bataljona, vidi iznad fusnotu 113.
- 433) Karta 1. zvpbr, vidi iznad fusnotu 375 (dokazni predmet optužbe br. 2 u slučaju krstić)
- 434) 1.zvpbr, vanredni borbeni izvještaj 06-218 (prijevod na engleski koji je napravila Prevodilačka služba MKSJ), 16.7.1995.
- 435) "Zlatar" je telefonska šifra komadnog mjesta Drinskog korpusa.
- 436) Presretnuti razgovor između "P" – Popovića i "R" – Rašića iz operativnog centra preko vojnog telefona, 16.7.1995. u 21:16 sati.
- 437) Dnevnik dežurnog vojne policije 1.brlpbr, vidi iznad fusnotu 165.
- 438) Putni radni list za TAM 130 (ZV-369-57) (revidirani prijevod na engleski koji je napravila Prevodilačka služba MKSJ), 1.-31.7.1995.
- 439) 1.zvpbr, naređenje 01-244, vidi iznad fusnotu 53; karta 1. zvpbr, vidi iznad fusnotu 375 (dokazni predmet optužbe 2).
- 440) Putni radni list za rovokopač-utovarivač (rovokopač "Torpedo"), vidi iznad fusnotu 397.
- 441) Putni radni list za TAM 75 (M-5246), vidi iznad fusnotu 397
- 442) Inženjerska četa 1. zvpbr, dnevne zapovesti, vidi iznad fusnotu 376.
- 443) Putni radni list za vozilo buldožer TG-75, (prijevod na engleski koji je napravila Prevodilačka služba MKSJ), od 1. – 31. jula 1995.
- 444) Inženjerska četa 1.zvpbr, dnevne zapovesti, vidi iznad fusnotu 376.
- 445) 1. Zvpbr, naređenje 01-244, vidi iznad fusnotu 53.
- 446) Citat iz priručnika brigade o zamjeniku komandanta. "Pravilo brigada (pješađijska, motorizovana, brdska, planinska, mornaričke pješađije i

laka)", 1984, odlomak 116. Vidi Izvještaj o komandnoj odgovornosti u brigadi VRS od 31. oktobra 2002.

447) KDK, naređenje 02/04-158-1 (prijevod na engleski koji je napravila Prevodilačka služba MKSJ), 13.7.1995.

448) Treba reći da je obično zadatak dežurnog oficira brigade da napiše i, ako je potrebno, potpiše Redovni borbeni izvještaj u ime komandanta ili drugog ovlaštenog oficira. To ne oslobađa komandanta ili drugog ovlaštenog oficira od obaveze da bude upoznat sa materijalom u izvještaju poslanom pretpostavljenom štabu.

449) 1.zvpbr, redovni borbeni izvještaj 06-216 (prijevod na engleski koji je napravila Prevodilačka služba MKSJ), 14.7.1995.

450) 1.zvpbr, vanredni borbeni izvještaj 06-216/2 (prijevod na engleski koji je napravila Prevodilačka služba MKSJ), 14.7.1995.

451) "Badem" je telefonska šifra komandnog mjesta 1. bratunačke lake pješadijske brigade.

452) Presretnuti razgovor između "J" – Jokića (dežurnog oficira na "Palmi") i "X" – Beare preko vojnog telefona (prijevod na engleski koji je napravila Prevodilačka služba MKSJ), 14.7.1995. u 21:02 sati.

453) Kao što je primijećeno i u više drugih razgovora, izraz "paket" odnosi se općenito na zarobljenike ili ljude.

454) Presretnuti razgovor između "V" – Vilotića i "J" – Jokića (dežurnog oficira na "Palmi") preko vojnog telefona, 14.7.1995. u 22:27 sati.

455) Trenutno su identitet i uloga "generala Vilotića" nepoznati. Jedna mogućnost je da su ga pogrešno identifikovali prislušivači i da je to ustvari general Miletić, načelnik za operativne poslove u Glavnom štabu VRS.

456) Ibid.

457) (Dokazni predmet optužbe br. 2)

458) Presretnuti razgovor između Pandurevića i Miloševića preko vojnog telefona, 15.7.1995. u 08:55 sati.

459) Presretnuti razgovor između Pandurevića i Mijatovića preko vojnog telefona, 15.7.1995. u 09:10 sati.

460) Vidi razgovore koje je Tužilaštvo obavilo sa Draganom Obrenovićem, 2. aprila 2000. i 19. oktobra 2000, Ljubišom Borovčaninom, 20. februara 2002. i 11. marta 2002, Dragomirom Vasićem, 9. jula 2000, i Milošem Stuparom 26. juna 2002.

461) 1.zvpbr, redovni borbeni izvještaj 06-217 (prijevod na engleski koji je napravila Prevodilačka služba MKSJ), 15.7.1995.

462) 1.zvpbr, vanredni borbeni izvještaj 06-217-1 (prijevod na engleski koji je napravila Prevodilačka služba MKSJ), 15.7.1995.

463) Termin "asanacija" je definisan u Vojnom leksikonu SFRJ kao "preduzimanje sanitarno-higijenskih i sanitarno-tehničkih mera na terenu, u naseljima ili u objektima radi uklanjanja svega što omogućuje pojavu i širenje zaraznih bolesti i drugih oštećenja zdravlja. Asanacija u ratu i elementarnim katastrofama obuhvata: pronalaženje, identifikaciju i sahranjivanje poginulih (...)" Vojni leksikon, Vojnoizdavački zavod, (1981).

464) 1.zvpbr, vanredni borbeni izvještaj 06-217-1, vidi iznad fusnotu 462.

465. 1. zvpbr, vanredni borbeni izvještaj 06-218, vidi iznad fusnotu 434.

466) Ibid, odlomak 3.

467) 1.zvpbr, vanredni borbeni izvještaj 06-222 (prijevod na engleski koji je napravila Prevodilačka služba MKSJ), 18.7.1995, odlomak 2.

468) Ibid, odlomak 4.

469) Na osnovu rekonstruisane evidencije (uz izuzetak evidencije 4. pješadijskog bataljona, koja je uništena u julu 1995), u aktivnom sastavu 1. zborničke brigade jula 1995. bilo je oko 4.300-4.700 pripadnika.

470) Istureno komandno mjesto (IKM) Drinskog korpusa, izvještaj broj 08-444-10, vidi iznad fusnotu 260.

471) 1.brlpbr, poruka broj 03-253-106/2, vidi fusnotu 363.

472) Osman Halilović je preživio rat i pušten je iz zarobljeništva u VRS početkom 1996.

473) Obavještenje za javnost MKCK od 18. jula 1995. (u kojem se izvještava da su 88 zarobljenika evakuisani u Tuzlu 17. jula 1995. i navodi se identitet 23 zarobljenika koji su ostali u zarobljeništvu u VRS).

474) 1. brlpbr, zabilješke za ispitivanja, (prijevod na engleski koji je napravila Prevodilačka služba MKSJ), 13. jula 1995. ili negdje oko tog datuma.

475) Ibid.

476) Ibid.

477) Ibid.

478) Svjedočenje svjedoka "S" na suđenju u predmetu Krstić (Transkript 3266)

479) MKCK, Nestale osobe na teritoriji Bosne i Hercegovine (4. izdanje), 30. juni 1998.

480) 1. brlpbr, redovni borbeni izvještaj 03-253-106, vidi iznad fusnotu 142.

481) 1. zvpbr, izvještaj organa za bezbjednost broj 17/104, (prijevod na engleski koji je napravila Prevodilačka služba MKSJ), 18. jula 1995.

482) Presretnuti razgovor između "M" – Mirka i "X" – nepoznate osobe preko vojnog telefona, 17. jula 1995. u 18:15 sati. (Ovaj čovjek je možda bio tema jednog presretnutog telefonskog razgovora između jednog neidentifikovanog sagovornika i izvjesnog Mirka (smatra se da se radi o poručniku Mirku Petroviću, komandiru voda za radio izviđanje Drinskog korpusa).

483) Putni radni list za vozilo TAM 2002, M-5342, od 12. – 31. jula, (revidirani prijevod na engleski koji je napravila Prevodilačka služba MKSJ).

484) Svjedočenje svjedoka "R" na suđenju u predmetu Krstić, (transkript 3196-3206).

485) 1. zvpbr, redovni borbeni izvještaj broj 06-244, (prijevod na engleski koji je napravila Prevodilačka služba MKSJ), 19. jula 1995.

486) 1. krajiški korpus (KK), naređenje broj 264-1/95, (prijevod na engleski koji je napravila Prevodilačka služba MKSJ), 16. jula 1995.

487) Ibid.

488) 1. KK, naređenje broj 270-1/95, (prijevod na engleski koji je napravila Prevodilačka služba MKSJ), 22. jula 1995.

489) Izvještaj CJB Zvornik 01-16-02/95, (radna verzija prijevoda na engleski), 19. juli 1995.

490) 1. zvpbr, vojni sudski postupak, (prijevod na engleski koji je napravila Prevodilačka služba MKSJ), 26. jula 1995.

491) Nestale osobe na teritoriji Bosne i Hercegovine (4. izdanje), vidi iznad fusnotu 479, broj na spisku BAZ 901050.

492) Nestale osobe na teritoriji Bosne i Hercegovine (4. izdanje), vidi iznad fusnotu 479, broj na spisku BAZ 906271.

493) Nestale osobe na teritoriji Bosne i Hercegovine (4. izdanje), vidi iznad fusnotu 479, broj na spisku BAZ 914374.

494) Nestale osobe na teritoriji Bosne i Hercegovine (4. izdanje), vidi iznad fusnotu 479, broj na spisku BAZ 914421. (Kod ovog broja se možda radi o štamparskoj grešci kod datuma od kada se vodi kao nestao, pri čemu je naveden datum 11.09.95, a ne 11.07.95).

495) Zvornička vojna policija, dokument VP 7469, Izjava Neška Đokića, (prijevod na engleski koji je napravila Prevodilačka služba MKSJ), 25. jula 1995.

496) Svjedočenje svjedoka "I" na suđenju u predmetu Krstić (transkript 2396-2397)

497) 1. zvpbr, vanredni borbeni izvještaj broj 06-229, (prijevod na engleski koji je napravila Prevodilačka služba MKSJ), 22. jula 1995.

498) Ibid, odlomak 3.

499) 1. zvpbr, redovni borbeni izvještaj broj 06-230/1, (prijevod na engleski koji je napravila Prevodilačka služba MKSJ), 23. jula 1995, 1. zvpbr, redovni borbeni izvještaj broj 06-231/1, (prijevod na engleski koji je napravila Prevodilačka služba MKSJ), 24. jula 1995.

500) 1. zvpbr, redovni borbeni izvještaj broj 06-232, (prijevod na engleski koji je napravila Prevodilačka služba MKSJ), 25. jula 1995.

501) 1. zvpbr, redovni borbeni izvještaj broj 06-233, (prijevod na engleski koji je napravila Prevodilačka služba MKSJ), 26. jula 1995.

502) 1. zvpbr, redovni borbeni izvještaj broj 06-234, (prijevod na engleski koji je napravila Prevodilačka služba MKSJ), 27. jula 1995, 1. zvpbr, redovni borbeni izvještaj broj 06-235, (prijevod na engleski koji je napravila Prevodilačka služba MKSJ), 18. jula 1995, 1. zvpbr, redovni borbeni izvještaj broj 06-237, (prijevod na engleski koji je napravila Prevodilačka služba MKSJ), 29. jula 1995, 1. zvpbr, redovni borbeni izvještaj broj 06-238, (prijevod na engleski koji je napravila Prevodilačka služba MKSJ), 30. jula 1995, i 1. zvpbr, redovni borbeni izvještaj broj 06-238 (sic), (prijevod na engleski koji je napravila Prevodilačka služba MKSJ), 31. jula 1995.

503) 1. zvornička pješadijska brigada (zvpbr), Vanredni borbeni izvještaj 06-218, vidi iznad fusnotu 434.

504) 1. bratunačka laka pješadijska brigada (brlpbr), Referisanje, sastanci, vidi iznad fusnotu 153.

505) 1. brlpbr, borbeni izvještaj broj 03-253-94 (prijevod na engleski koji je napravila Prevodilačka služba MKSJ), 4. jula 1995.

506) 1. brlpbr, Referisanje, sastanci, vidi iznad fusnotu 153. Dana 4. jula 1995, navedeno je da se komandant korpusa, generalmajor Živanović nalazi u zoni 1. brlpbr. Njegovo prisustvo na terenu, gdje je vjerovatno vršio komandantsko izviđanje, možda objašnjava zašto je to naređenje izdao Krstić, a ne Živanović. Vidi dnevnik dežurnog vojne policije 1. brlpbr, vidi iznad fusnotu 165.

507) Dnevnik dežurnog vojne policije 1. brlpbr, vidi iznad fusnotu 165.

508) Presretnuti razgovor između "general Krstića" i "Obrenovića" preko vojnog telefona, 4. jula 1995. u 11:15 sati, (prijevod na engleski koji je napravila Prevodilačka služba MKSJ).

509) Ibid.

510) Naređenje KDK broj 04/156-5 (prijevod na engleski koji je napravila Prevodilačka služba MKSJ), 8. jula 1995.

511) Naređenje Glavnog štaba VRS broj 12/46-501/95, vidi iznad fusnotu 182.

512) 1. brlpbr, Redovni borbeni izvještaj broj 03-253-100, vidi iznad fusnotu 166; (dokazni predmet optužbe broj 39 u predmetu Krstić)

513) Naređenje MUP RS br. 64/95, vidi iznad fusnotu 194. Naređenje je potpisao Tomislav Kovač, koji je tada bio zamjenik ministra unutrašnjih poslova.

514) Ibid, odlomak 5.

515) (Dokazni predmet optužbe broj 39 u predmetu Krstić, zajedno sa pripadajućim transkriptima 39/a i 39/b).

516) Ibid.

517) Izjava komesara RS za civilna pitanja u srebrenici, broj 07-27/95, vidi iznad fusnotu 235.

518) (Dokazni predmet optužbe broj 67/a u predmetu Krstić).

519) Ibid.

520) Naređenje KDK broj 02/04-158-1, vidi iznad fusnotu 447.

521) Naređenje KDK broj 03/156-12 (prijevod na engleski koji je napravila Prevodilačka služba MKSJ), 13. jula 1995.

522) Naređenje Drinskog korpusa br. 05/2-293, vidi iznad fusnotu 94.

523) Što se tiče pukovnika Svetozara Andrića, još uvijek nije jasno kada je tačno preuzeo dužnost načelnika štaba/zamjenika komandanta Drinskog korpusa. Prema dokumentu kojeg je on dao istražiteljima Tužilaštva, on zvanično nije predočio dužnost komandanta 1. birčanske brigade (VP 7115) do 6. augusta 1995. Tužilaštvo posjeduje nepotpunu dokumentaciju o Drinskom korpusu i 1. birčanskoj brigadi. Kao što je navedeno u mjerodavnim pravilima Korpusa bivše JNA, (posebno Pravilnik o nadležnostima komande korpusa kopnene vojske u miru, 1990. član 11, odlomak 13), načelnika štaba, kada je odsutan zastupa načelnik organa za operativno nastavne poslove. Obzirom na vrijeme (otprilike 26 dana) od trenutka kada je generalmajor Krstić preuzeo komandu nad Drinskim korpusom (13. juli 1995) do trenutka kada pukovnik Andrić tvrdi da je stupio na položaj načelnika štaba/zamjenika komandanta (8. avgust 1995), načelnik za operativno-nastavne poslove Drinskog korpusa, pukovnik Obrad Vičić, ili neki drugi oficir trebali su biti upućeni na tu dužnost pismenom naredbom da zastupaju načelnika štaba.

524) Naređenje KDK br. L-157-5, vidi iznad fusnotu 349.

525) Presretnuti razgovor između "K" – Krstića i "X" – Borovčanina preko vojnog telefona, 13. juli 1995. u 19:45 sati; vidi iznad fusnotu 158; Zoran Petrović – Piroćanac, Intervju u Beogradu vidi iznad fusnotu 337, 21. juli 1995. (u kojem je Ljubiša Borovčanin identifikovan kao komandant MUP na liniji Žuti List – Potočari).

526) Presretnuti telefonski razgovor između "K" Krstića i "X" Borovčanina preko vojnog telefona, 13. juli 1995, u 20:40 sati.

527) Presretnuti razgovor između "M" – Živanovića i "J" – Jokića preko vojnog telefona, 14. juli 1995. u 9:10 sati.

528) Presretnuti razgovor između "Ž" – Živanovića i čovjeka koji se zove Slavko, 14. jula 1995. u 9:35 sati. Taj Slavko je vjerovatno pukovnik Slavko Ognjenović, operativni oficir Drinskog korpusa i bivši komandant 1. bratunačke lake pješadijske brigade.

529) 1. brlpr, izvještaj broj 23-253-103-2 (prijevod na engleski koji je napravila Prevodilačka služba MKSJ), 14. juli 1995. Zbog jasno uočljive tipografske greške, na štampanoj verziji poruke zabilježen je datum 17. juli 1995. I na rukom pisanom nacrtu naređenja i u dnevniku centra veze stoji da je poruka prosljeđena 14. jula 1995.

530) Ibid.

531) Poruka 1. mlpbr br. 720/95, vidi iznad fusnotu 136.

532) Ibid.

- 533) 1. brlpbr, naređenje broj 453-2, vidi iznad fusnotu 350.
- 534) Predsjednički dekret RS broj 01-1369/95, vidi iznad fusnotu 97.
- 535) Ibid.
- 536) Presretnuti razgovor između "Ž" – Živanovića i "J" – Jokića preko vojnog telefona, 14. juli 1995. u 20:38 sati, presretnuti razgovor između "M" – Vukotića i "Ž" – Živanovića preko vojnog telefona, 14. juli 1995. u 20:56 sati.
- 537) Presretnuti razgovor između neidentifikovanih sagovornika "X" i "Y" preko vojnog telefona, 14. juli 1995. u 20:48 sati.
- 538) Presretnuti razgovor između "X" – neidentifikovane osobe i Malinića preko vojnog telefona, 14. uli 1995. u 22:36 sati.
- 539) Predsjednički dekret RS 01-1419/95 (prijevod na engleski koji je napravila Prevodilačka služba MKSJ), 15. juli 1995.
- 540) Sažetak presretnutog razgovora preko vojnog telefona u kojem Beara pokušava da stupi u vezu sa Živanovićem, 15. juli 1995. u 9:52 sati; 1. brlpbr, naređenje br. 08-45/95 (prijevod na engleski koji je napravila Prevodilačka služba MKSJ), 17. avgust 1995. (u kojem je pukovnik Beara naveden kao načelnik Uprave za bezbjednost Glavnog štaba VRS).
- 541) Presretnuti razgovor između "B" – Beare i "Ž" – Živanovića preko vojnog telefona, 15. juli 1995. u 9:54 sati.
- 542) Presretnuti razgovor između "B" – Beare i "K" – Krstića preko vojnog telefona, 15. juli 1995. u 9:57 sati, presretnuti razgovor između "B" – Beare i "K" – Krstića preko vojnog telefona, 15. juli 1995. u 10:00 sati.
- 543) Osoba koja se spominje kao Furtula je najvjerojatnije major Radomir Furtula, komandant 5. podrinjske lake pješadijske brigade, poznate i pod nazivom "Višegradsko-goraždanska brigada". Osoba koja se spominje kao Lukić je najvjerojatnije Milan Lukić, koji je povezan sa Bobanom Inđićem.
- 544) Najvjerojatnije major Milomir Nastić, komandant 1. miličke lake pješadijske brigade i pukovnik Vidoje Blagojević, komandant 1. bratunačke lake pješadijske brigade.
- 545) Presretnuti razgovor između "K" – Krstića, "T" – Trbića i "P" – Pandurevića preko vojnog telefona, 17. jula 1995. u 6:15 sati.
- 546) 4. drinska laka pješadijska brigada (4.dlpbr), naređenje broj 538/10-12 (prijevod na engleski koji je napravila Prevodilačka služba MKSJ), 25. juna 1995. Viodi i 4. dlpbr, naređenje broj 02-50 (prijevod na engleski koji je napravila Prevodilačka služba MKSJ), 14. jula 1995. (u kojem je potpukovnik Ljubomir Vlačić naveden kao načelnik štaba 4. dlpbr).
- 547) Presretnuti razgovor između "X" – Krstića i Veletića preko vojnog telefona, 17. jula 1995. u 9:10 sati.
- 548) Presretnuti razgovor između "X" – neidentifikovane osobe i "K" – Krstića preko vojnog telefona, 17. jula 1995. u 9:25 sati, presretnuti razgovor između neidentifikovanih sagovornika "X" i "?" preko vojnog telefona 17. jula 1995. u 12:01 sati, presretnuti razgovor između "K" – Krstića i "M" – Mladića preko vojnog telefona, 17. jula 1995. u 19:50 sati, presretnuti razgovor između "K" – Krstića i "X" – neidentifikovane osobe preko vojnog telefona, 17. jula 1995. u 20:30 sati.
- 549) Naređenje Drinskog korpusa broj 05/1-245 (prijevod na engleski koji je napravila Prevodilačka služba MKSJ), 17. jula 1995.
- 550) Presretnuti razgovor između "K" – Krstića i "C" – Cerovića preko vojnog telefona, 18. jula 1995. u 7:16 sati, presretnuti razgovor između "K" – Krstića i "A" Andrića preko vojnog telefona, 18. jula 1995. u 20:14 sati, presretnuti razgovor

između "K" – Krstića i "Č" – Čede preko vojnog telefona, 18. jula 1995. u 23:41 sati, presretnuti razgovor između "K" – Krstića i "M" – Milankovića preko vojnog telefona, 19. jula 1995. u 15:13 sati, presretnuti razgovor između "K" – Krstića i "J" – Jevđevića preko vojnog telefona, 19. jula 1995. u 21:57 sati.

551) Vijesti na televiziji Republike Srpske u kojima je Krstić naveden kao bivši načelnik štaba, a on i general Živanović su nazvani "glavnim arhitektima" srpskog osvajanja Srebrenice i Žepe.

552) Video snimak proslave odlaska generala Milenka Živanovića u julu 1995.

553) Naređenje KDK broj 05/2-362 (prijevod na engleski koji je napravila Prevodilačka služba MKSJ), 25. jula 1995.

554) Naređenje KDK broj 01/158-1 (prijevod na engleski koji je napravila Prevodilačka služba MKSJ), 29. jula 1995, naređenje KDK broj 01/159-2 (prijevod na engleski koji je napravila Prevodilačka služba MKSJ), 29. jula 1995.

555) 1. brlpbr, redovni borbeni izvještaj broj 03-253-125 (prijevod na engleski koji je napravila Prevodilačka služba MKSJ), 4. avgusta 1995.

556) (Dokazni predmet optužbe broj 99/a).

557) Dokument Glavnog štaba VRS broj 04-12/973, ponovno objavljen u Krajiškom vojniku, (prijevod na engleski koji je napravila Prevodilačka služba MKSJ), avgusta 1995.

558) Borislav Đurđević, "Podrinje je konačno slobodno", Srpska vojska, (prijevod na engleski koji je napravila Prevodilačka služba MKSJ) 25. avgusta 1995, str. 10-12.

559) Redovni borbeni izvještaj 1. zvpbr broj 06-276, (prijevod na engleski koji je napravila Prevodilačka služba MKSJ), 3. septembar 1995, odlomak 2.

560) Video kasete 10. "diverzantskog odreda" Vojske RS, 14. oktobar 1995, vidi iznad fusnotu 143.

561) D. Radan, "Časnu borbu dovesti do kraja", Srpska vojska, 28. decembra 1995, str. 7

562) Vršilac dužnosti komandanta – ili, kako obično stoji u potpisu: "Zastupa komandanta".

563) Obuhvatniji pregled zakona RS i propisa VRS koji se odnose na "ratne zločine" i "zločine protiv čovječnosti" nalazi se u Izvještaju o komandnoj odgovornosti u korpusu VRS, odlomak 7.

564) Sporazum o obustavi vatre na teritoriji Bosne i Hercegovine, 8. maj 1993, vidi iznad fusnotu 73.

565) Zapovest, operativni broj 1, komande Drinskog korpusa broj 04/156-2, 2. jula 1995, vidi iznad fusnotu 58.

566) Naređenje Glavnog štaba VRS broj 12/46-501/95, vidi iznad fusnotu 182. (General Gvero je u stvari, generalpotpukovnik Milan Gvero, pomoćnik komandanta GŠ VRS za moral, pravna i vjerska pitanja).

567) Ibid.

568) Naređenje predsjednika RS broj 01-1341/95, vidi iznad fusnotu 202.

569) Presretnuti razgovor preko vojnog telefona između "K" Krsmanovića, "X" i centrale "C", 13. jula 1995. u 11:10 sati. Presretnuti razgovor preko vojnog telefona između "X" i "Y", 13. jula 1995. u 17:30 sati.

570) Presretnuti razgovor između "M" – Milanovića i "P" – dežurnih oficira u Palmi preko vojnog telefona, 13. jula 1995. u 13:55 sati, vidi iznad fusnotu 327.

571) Naređenje Drinskog korpusa broj 03/156-11 (prijevod na engleski koji je napravila Prevodilačka služba MKSJ), 13. juli 1995. Treba napomenuti da

je na odštampani broj naređenja bio 03/156-11, ali je broj 11 naknadno prekriven i upisan je broj 12.

572) Ibid.

573) Naređenje Glavnog štaba VRS I-1638, (prijevod na engleski koji je napravila Prevodilačka služba MKSJ), 13. juli 1995.

574) Ibid.

575) Dnevnik dežurnog vojne policije 1. brlpbr, vidi iznad fusnotu 165.

576) IKM (Istureno komandno mjesto) 1. zvpbr, dnevnik operativnog dežurstva, 13.7.1995, vidi iznad fusnotu 383. Prema rasporedu dužnosti komande brigade od jula 1995, major Mihajlo Galić je bio pomoćnik za moral, pravne i vjerske poslove.

577) 1. zvpbr, vidi iznad fusnotu 449.

578) Presretnuti razgovor preko vojnog telefona između "Ž" generala Živanovića (sa Zlatara) i "J" majora Jokića (dežurni oficir Palme), vidi iznad fusnotu 527.

579) Presretnuti razgovor preko vojnog telefona između "V" Vilotića i "J" Jokića (dežurni oficir Palme), vidi iznad fusnotu 454.

580) Trenutno su nepoznati identitet i uloga "generala Vilotića". Jedna od mogućnosti je da ga je radio-operater pogrešno identifikovao, i da je to ustvari general Miletić, načelnik za operativne poslove Glavnog štaba VRS.

581) Ibid.

582) Presretnuti telefonski razgovor između "Z" – Dežurni na Zlataru i "P" – Dežurni na Palmi – major Jokića, 15. jula 1995. u 09:39 sati.

583) U listi telefonskih brojeva Zvorničke brigade, bez datuma, (prijevod na engleski koji je napravila Prevodilačka služba MKSJ), telefonskom imeniku Zvorničke brigade, bez datuma, (prijevod na engleski koji je napravila Prevodilačka služba MKSJ) i listi važnih telefonskih brojeva Zvorničke brigade, bez datuma, (radna verzija prijevoda na engleski), lokal "139" pripada načelniku za bezbjednost.

584) Presretnuti razgovor između "B" – Beare i "Ž" – Živanovića preko vojnog telefona, 15. jula 1995, u 9:54 sati, vidi iznad fusnotu 541.

585) Presretnuti razgovor između "K" – Krstića i "B" – Beare preko vojnog telefona, 15. jula 1995. u 10:00 sati, vidi iznad fusnotu 542.

586) Presretnuti razgovor između "K" – Krstića i "B" – Beare preko vojnog telefona, 15. jula 1995. u 9:55 sati.

587) Presretnuti razgovor između "B" – Beare i Krstića preko vojnog telefona, 15. jula 1995. u 9:57 sati, vidi iznad fusnotu 542.

588) Redovni borbeni izvještaj 1.brlpbr broj 03-253-105, vidi iznad fusnotu 357.

589) Ibid, odlomak 3.

590) Dnevnik poručnika Zorana Jovanovića, (prijevod na engleski koji je napravila Prevodilačka služba MKSJ), vršioca dužnosti komandanta 2. bataljona Bratunačke pješadijske brigade. Zabilješka od 15. jula 1995. pokazuje da je na sastanku tog jutra u 07:00 sati spomenuta predstojeća smjena na Trnovu 20. jula, kao i angažovanje 54 vojna obveznika 4. pješadijske čete na Crvnom Vrh.

591) 1. zvpbr, redovni borbeni izvještaj broj 06-217, vidi iznad fusnotu 461.

592) 1. zvpbr, vanredni borbeni izvještaj broj 06-217-1, vidi iznad fusnotu 462.

593) Ibid, odlomak 1.

- 594) Vojni leksikon, vidi iznad fusnotu 463.
- 595) 1. zvpbr, vanredni borbeni izvještaj broj 06-217-1, vidi iznad fusnotu 462. Vidi pečat centra veze 1. zvpbr.
- 596) Izvještaj CJB Zvornik 01-16-02/1-205/95, vidi iznad fusnotu 332.
- 597) Dnevnik dežurnog vojne policije 1. brlpbr, vidi iznad fusnotu 165.
- 598) Svjedočenje Dražena Erdemovića na suđenju generalu Krstiću, (transkript 3119).
- 599) Ibid, (transkript 3233-3136).
- 600) Presretnuti razgovor između "C" – Cerovića i "B" – Beare preko vojnog telefona, 16. jula 1995. u 11:11 sati.
- 601) Pukovnik Cerović identifikovan je i u drugim transkriptima presretnutih razgovora od 16. i 17. jula 1995.
- 602) Naređenje glavnog štaba VRS broj I-1670, vidi iznad fusnotu 364. U ostalim presretnutim razgovorima on je identifikovan kao načelnik odeljenja za oklopne i mehanizovane snage Glavnog štaba VRS.
- 603) Presretnuti razgovor između "Palme" i "Zlatara"; "G" – Golića i "C" – nepoznate osobe; "B" – Baševića, "X" – nepoznate osobe i "P" – dežurnog oficira u "Palmi" preko vojnog telefona, 16. jula 1995. u 13:58 sati.
- 604) Presretnuti razgovor "G" – Golića i "C" – nepoznate osobe preko vojnog telefona, 16. jula 1995. u 13:58 sati.
- 605) Presretnuti razgovor između "B" – Baševića, "X" – nepoznate osobe i "P" – dežurnog oficira u "Palmi" preko vojnog telefona, 16. jula 1995. u 13:58 sati.
- 606) Presretnuti razgovor između "P" – dežurnog oficira u "Palmi" i "X" – nepoznate osobe preko vojnog telefona, 16. jula 1995. u 13:58 sati.
- 607) 1. zvpbr, otpremnica 21/1-2140, (prijevod na engleski koji je napravila Prevodilačka služba MKSJ), 16. jula 1995.
- 608) Knjiga izdavanja materijalno-tehničkih sredstava, 11. maja 1994.
- 609) Presretnuti razgovor između "P" – Popovića i "R" – Rašića u operativnom centru, u 21:16 sati, vidi iznad fusnotu 436.
- 610) Ibid.
- 611) Ibid.
- 612) 1. zvpbr, vanredni borbeni izvještaj broj 06-218, vidi iznad fusnotu 434.
- 613) Presretnuti razgovor između "K" – Krstića, "T" – Trbića i "P" – Pandurevića preko vojnog telefona, 17. jula 1995. u 6:15 sati, vidi iznad fusnotu 545.
- 614) Presretnuti razgovor između "MG" – majora Golića i "G" – generala na lokalni Zlatar 01 preko vojnog telefona, 17. jula 1995. u 12:42 sati.
- 615) Presretnuti razgovor između "T" – Trbića i "X" – nepoznate osobe preko vojnog telefona, 17. jula 1995. u 12:44 sati.
- 616) Presretnuti razgovor između "T" – Trbića i "X" – nepoznate osobe preko vojnog telefona, 17. jula 1995. u 12:49 sati.
- 617) Vidi transkript presretnutog telefonskog razgovora od 17. jula 1995. u 9:10 sati u kojem je General Krstić takođe identifikovan kao "Zlatar 01", vidi iznad fusnotu 547.
- 618) Raspored dužnosti "Komande štaba 1. zborničke pješadijske brigade", (prijevod na engleski koji je napravila Prevodilačka služba MKSJ), juli 1995.
- 619) Presretnuti razgovor između "P" – Popovića i nepoznate osobe preko vojnog telefona, 17. jula 1995. u 16:22 sati.

620) Presretnuti razgovor između "K" – Krstića i "C" – Cerovića preko vojnog telefona, 18. jula 1995. u 7:16 sati, vidi iznad fusnotu 362.

621) 1. zvpbr, vanredni borbeni izvještaj broj 06-222, vidi iznad fusnotu 467.

622) Ibid, odlomak 4.

623) Presretnuti razgovor između potpukovnika Cerovića i majora Eskića preko vojnog telefona, 19. jula 1995. u 8:07 sati; presretnuti razgovor između "C" – Cerovića i "V" – Vinka Pandurevića preko vojnog telefona, 19. jula 1995, u 8:12 sati.

624) Vanredni borbeni izvještaj 1. zvpbr 06-229, vidi iznad fusnotu 497.

625) Ibid, odlomak 3.

626) Redovni borbeni izvještaj 1. zvpbr 06-230/1, vidi iznad fusnotu 499; Redovni borbeni izvještaj 1. zvpbr 06-231/1, vidi iznad fusnotu 499.

627) Izvještaj 3. radio-izviđačkog voda, IBK, 25/2-202, (prijevod na engleski koji je napravila Prevodilačka služba MKSJ), 23. jula 1995, strana 1.

628) u brigadi VRS od 31. oktobra Pravila brigada (za pješadijske, motorizovane, brdske, planinske, mornaričke i lake brigade) 1984, Uvod, odlomak 295. Vidi Izvještaj o komandnoj odgovornosti 2002.

629) Vanredni borbeni izvještaj 1. zvpbr 06-217-1, vidi iznad fusnotu 462.

630) Obavještajni izvještaj 1. brlpbr 08-34/95, (prijevod na engleski koji je napravila Prevodilačka služba MKSJ), 18. jula 1995.

631) Naređenje Glavnog štaba VRS broj I-2341 (prijevod na engleski koji je napravila Prevodilačka služba MKSJ), 14. septembra 1995.

632) Naređenje Glavnog štaba VRS broj 10/34/2-3-701 (prijevod na engleski koji je napravila Prevodilačka služba MKSJ), 14. septembra 1995.

633) Raspored dužnosti kadrova komande i štaba Zvorničke brigade (otprilike kraj 1995. – početak 1996), (prijevod na engleski koji je napravila Prevodilačka služba MKSJ).

634) Bilježnica komande 1. brlpbr, vidi iznad fusnotu 153. Vidi zabilješku sa sastanka od 16. oktobra 1995. Kao što je već navedeno, izraz "asanacija" odnosi se na pokopavanje tijela i drugog biološkog otpada.

635) Ibid.

636) Redovni borbeni izvještaj Zvorničke brigade 06-287, (prijevod na engleski koji je napravila Prevodilačka služba MKSJ), 14.9.1995.

637) 1. brlpbr, redovni borbeni izvještaj broj 03-253-100, vidi iznad fusnotu 166, 10. jula 1995.

638) MO RS, naređenje broj 02-21-3640/95 (prijevod na engleski koji je napravila Prevodilačka služba MKSJ) od 13. jula 1995. (kojim se naređuje zvorničkoj kancelariji MO da mobiliše barem 50 autobusa iz opština Zvornik, Višegrad, Vlasenica, Milići i Bratunac, po naređenju Glavnog štaba VRS broj 09/31/12-3/154, od 12. jula 1995); MO RS, naređenje broj 02-21/3614/95, vidi iznad fusnotu 241, 12. jula 1995. (kojim se naređuje mobilizacija najmanje 20 dodatnih autobusa u opštinama Pale, Sokolac, Rogatica i Han Pijesak).

639) Izvještaj CJB Zvornik 227/95, vidi iznad fusnotu 224.

640) Izvještaj CJB Zvornik 283/95, (radna verzija prijevoda na engleski), vidi iznad fusnotu br. 258, odlomak 1.

641) Ibid, odlomak 2.

642) Presretnuti razgovor između "B" – Beare i Lučića preko vojnog telefona, 13. jula 1995. u 10:09 sati.

643) Naređenje Glavnog štaba VRS broj 03/4- 1629 (prijevod na engleski koji je napravila Prevodilačka služba MKSJ), 13. jula 1995.

- 644) Naređenje KDK broj 03/156-12, vidi iznad fusnotu 521.
- 645) Naređenje Glavnog štaba VRS broj 03/4- 1638, vidi iznad fusnotu 753.
- 646) IKM DK, poruka broj 08-444-10, vidi iznad fusnotu 260.
- 647) "Badem" je telefonska šifra za komandno mjesto 1. bratunačke lake pješadijske brigade.
- 648) Kao što je zapaženo u raznim drugim telefonskim razgovorima, izraz "paket" se u opštem smislu odnosi na zarobljenike ili narod.
- 649) Presretnuti razgovor između "C" – Cerovića i "B" – Beare preko vojnog telefona, 16. jula 1995. u 11:11 sati, vidi iznad fusnotu 600.
- 650) Presretnuti razgovor između "M" – Mladića i "D" – dežurnog oficira preko vojnog telefona, 16. jula 1995. u 16:15 sati.
- 651) Naređenje Glavnog štaba VRS broj 03/4- 1670, vidi fusnotu 364.
- 652) Ibid.
- 653) Ibid.
- 654) Vojni leksikon, vidi iznad fusnotu 463.
- 655) Naređenje Glavnog štaba VRS broj 03/4- 1670, vidi iznad fusnotu 364.
- 656) 1. brlpbr, redovni borbeni izvještaj broj 03-253-106, vidi iznad fusnotu 142. U ovom izvještaju se navodi da je tog dana "komandant brigade obišao jedinice koje su blokirale povlačenje neprijatelja (1. milička brigada, 5. inženjerski bataljon, snage MUP i jedinice 65. zaštitnog puka), te da je odredio njihove zadatke i organizvao njihovo zajedničko djelovanje i vezu."
- 567) 1. brlpbr, naređenje broj 468-2, vidi iznad fusnotu 360, kojim se 1. pješadijskom bataljonu naređuje da se povuče sa područja u kojem je trenutno razmješten i da se pripremi za razmještanje u Žepu do 7:00 sati 17. jula 1995); 1. brlpbr, redovni borbeni izvještaj broj 03-253-108, vidi iznad fusnotu 306, (u kojem se navodi da 1. pješadijski bataljon vodi komandant brigade).
- 658) 1. zvpbr, vanredni borbeni izvještaj broj 06-218, vidi iznad fusnotu 434.
- 659) Presretnuti razgovor između "K" – Krstića i "M" – Mladića preko vojnog telefona, 17. jula 1995. u 19:50 sati, vidi iznad fusnotu 548.
- 660) Naređenje Glavnog štaba VRS I-2341, vidi iznad fusnotu br. 631
- 661) Naređenje Glavnog štaba VRS 10/34/2-3-701, vidi iznad fusnotu br. 632
- 662) Naređenje Glavnog štaba VRS 12/46-575/95, (prijevod na engleski koji je napravila Prevodilačka služba MKSJ), od 16.8.1995. Ovu naredbu je potpisao načelnik (kapetan bojnog broda) Ljubiša Beara.
- 663) Naređenje Predsjednika RS 01/445/96, (prijevod na engleski koji je napravila Prevodilačka služba MKSJ), od 23.3.1996.
- 664) Ibid.
- 665) Izvještaj službenika vojnog tužioca RS 36/95, (prijevod na engleski koji je napravila Prevodilačka služba MKSJ), od 26.3.1996. Dokument je sastavni dio kompletnog predmeta Vrhovnog tužilaštva broj 36/96. Na jednoj kopiji piše u rukopisu "za Bearu".
- 666) Ibid.
- 667) Ibid.
- 668) Ti zakoni i propisi su pokazani u osnovnim crtama u Izvještaju o komandnoj odgovornosti u brigadi VRS,
- 669) Vidi Izvještaj o komandnoj odgovornosti u brigadi VRS, drugo poglavlje, Komandant brigade, ovlaštenja i odgovornosti.

670) Izvještaj 1. brlpbr 433-1 – Analiza borbene gotovosti za prvu polovinu 1995, vidi iznad fusnotu 89, strana 5, Zaključci.

671) Redovni borbeni izvještaj 1. brlpbr, vidi iznad fusnotu 142. drugi odlomak

672) Vanredni borbeni izvještaj 1. brlpbr 03-253-113, (prijevod na engleski koji je napravila Prevodilačka služba MKSJ), 23.7.1995.

673) Opšte analize mjesečnih izvještaja Vojnog Tužilaštva u Bijeljini za period nakon jula 1995. ne pokazuju nikakve dopise upućene od strane komande Bratunačke brigade u vezi sa ratnim zločinima koji se dovode u vezu sa padom Srebrenice.

674) Vidi Izvještaj komande brigade VRS; treće poglavlje, odlomci od 3.10 do 3.19

675) Vidi iznad fusnotu 673.

676) Vidi Izvještaj o komandnoj odgovornosti u brigadi VRS, treće poglavlje, odlomak 3.7 i 3.8 Dužnosti dežurnog oficira.

BIBLIOGRAFIJA

1. Tužilac protiv Vidoja Blagojevića, Dragana Obrenovića i Momira Nikolića, (predmet broj IT-02-60-AR65), izmijenjena Optužnica.

2. Naredba Glavnog štaba Vojske SRBH 02/5-108, Privremeni propisi o službi u Vojsci Srpske Republike (prijevod na engleski koji je napravila Prevodilačka služba MKSJ), 18.8.2992.

3. Komanda 4. korpusa JNA, Uputstvo za rad komande 4. korpusa u izvršavanju prioriternih zadataka u miru i ratu, (prijevod na engleski koji je napravila Prevodilačka služba MKSJ), dok br. 01/15-62 (kopija br. 2), 29.8.1991.

4. Savezni sekretarijat za narodnu odbranu, Generalštab Oružanih snaga SFRJ, Pravilnik o nadležnostima komande korpusa kopnene vojske u miru, (prijevod na engleski koji je napravila Prevodilačka služba MKSJ), 1990.

5. Zakon o vojsci, Službeni glasnik srpskog naroda u BiH, br. 3/92, 6/92, (prijevod na engleski koji je napravila Prevodilačka služba MKSJ), objavljeno 1.6.1992, s dopunama od 30. 12. 1993.

6. Generalštab Oružanih snaga SFRJ, Pravilo Korpus kopnene vojske(privremeno), (prijevod na engleski koji je napravila Prevodilačka služba MKSJ), 11.4.1990.

7. Priručnik za rad komandi i štabova (predlog), (prijevod na engleski koji je napravila Prevodilačka služba MKSJ), Centar visokih vojnih škola OS "Maršal Tito", 1983.

8. Vojno tužilaštvo pri Glavnom štabu oružanih snaga RS Smjernice za određivanje kriterijuma krivičnog gonjenja, (prijevod na engleski koji je napravila Prevodilačka služba MKSJ), oktobar 1992.

9. Propisi o primeni pravila Međunarodnog ratnog prava u Oružanim snagama SFRJ, (prijevod na engleski koji je napravila Prevodilačka služba MKSJ), (objavljen 13. 4. 1988). Službeni vojni list, br. 7, 28. 4. 1988.

10. Naredba Ministarstva odbrane RS broj 21-59.92, O određivanju nadležnosti i ovlašćenjima starješina za rješavanje o odnosima u službi vojnih lica i radnika u Vojsci Srpske Republike Bosne i Hercegovine, (prijevod na engleski koji je napravila Prevodilačka služba MKSJ), 16.6. 1992.

11. Savezni sekretarijat za narodnu odbranu, Pravilo za Obavještajno obezbeđenje oružanih snaga, (prevod na engleski koji je napravila Prevodilačka služba MKSJ), 15. 12. 1987.

12. Zakon o primeni Zakona o unutrašnjim poslovima za vreme neposredne ratne opasnosti ili ratnog stanja, Službeni glasnik Republike Srpske, vol. III, br. 1, posebno izdanje, (prijevod na engleski koji je napravila Prevodilačka služba MKSJ), 29. 11. 1994.

13. Zakon o primenjivanju Zakona o vojnim sudovima i Zakonu o vojnom tužilaštvu za vreme ratnog stanja, (prijevod na engleski koji je napravila Prevodilačka služba MKSJ), Službeni glasnik Republike Srpske, br. 29, 28. 11. 1994.

14. Zakon o vojnim sudovima, (prijevod na engleski koji je napravila Prevodilačka služba MKSJ), Službeni glasnik RS br. 27, 31. 12. 1993.

15. Zakon o obaveznom dostavljanju podataka o izvršenim zločinima protiv čovečnosti i međunarodnog prava, (prijevod na engleski koji je napravila Prevodilačka služba MKSJ), Službeni glasnik RS br. 32, 31. 12. 1994.

16. Krivični zakon SFRJ, (prijevod na engleski koji je napravila Prevodilačka služba MKSJ), Službeni list SFRJ, 1990.

17. Savezni sekretarijat za narodnu odbranu SFRJ, Pravilo službe organa bezbednosti u oružanim snagama Socijalističke Federativne Republike Jugoslavije, (prijevod na engleski koji je napravila Prevodilačka služba MKSJ), 21. 3. 1984.

18. Savezni sekretarijat za narodnu odbranu SFRJ, Pravilo službe vojne policije oružanih snaga SFRJ (prijevod na engleski koji je napravila Prevodilačka služba MKSJ), 24. 9. 1985.

19. Savezni sekretarijat za narodnu odbranu SFRJ, Uputstvo o metodima i sredstvima rada organa bezbednosti JNA, (prijevod na engleski koji je napravila Prevodilačka služba MKSJ), 1. 8. 1986.

20. Zbirka dokumenata koju je Tužilaštvo MKSJ zaplijenilo od 503. motorizovane brigade VRS, bivše 1. zborničke pješadijske brigade (1. zvpbr) Drinskog korpusa, VRS.

21. Zbirka dokumenata koju je Tužilaštvo MKSJ zaplijenilo od 513. pješadijske brigade VRS, bivše 1. bratunačke lake pješadijske brigade (1. brlpbr) Drinskog korpusa, VRS.

22. Zbirka dokumenata koju je Tužilaštvo MKSJ zaplijenilo od 1. korpusa VRS, bivšeg 1. krajiškog korpusa Vojske Republike Srpske.

23. Zbirka dokumenata koju je Tužilaštvo MKSJ zaplijenilo od štaba CSB Zvornik i s njim povezanih stanica MUP u Republici Srpskoj.

IV

SREBRENICA PRED HAŠKIM TRIBUNALOM

PRED PRETRESNIM VIJEĆEM

U sastavu:

sudija Almiro Rodrigues, predsjedavajući
sudija Fouad Riad
sudija Patricia Wald

Sekretar:

g. Hans Holthuis

TUŽILAC

protiv

RADISLAVA KRSTIĆA

PRESUDA

Tužilaštvo:

g. Mark Harmon
g. Peter McCloskey
g. Andrew Cayley
gđa Magda Karagiannakis

Obrana optuženog:

g. Nenad Petrušić
g. Tomislav Višnjić

SPISAK PRILOGA:

- PRILOG I PROCEDURALNI KONTEKST
- PRILOG II KRATKA HRONOLOGIJA
- PRILOG III POJMOVNICI
- PRILOG III-A POJMOVNIK PRAVNIH IZVORA
- PRILOG III-B POJMOVNIK NAJČEŠĆIH SKRAĆENICA
- PRILOG IV DOKUMENTI
- PRILOG IV-A KARTA ISTOČNE BOSNE (TUZLA-SREBRENICA)
- PRILOG IV-B KARTA ZONE ODGOVORNOSTI DRINSKOG KORPUSA
- PRILOG IV-C KARTA LOKALITETA POGUBLJENJA I UKOPA
- PRILOG IV-D DIJAGRAM ORGANIZACIJE DRINSKOG KORPUSA VRS
- PRILOG IV-E FOTOGRAFIJA

PRILOG I – PROCEDURALNI KONTEKST

A. Međunarodni sud

1. Međunarodni sud za krivično gonjenje osoba odgovornih za teška kršenja međunarodnog humanitarnog prava počinjena na teritoriji bivše Jugoslavije od 1991. (dalje u tekstu: Međunarodni sud) osnovao je Savjet bezbjednosti¹ na osnovu glave VII Povelje Ujedinjenih nacija, a njegova nadležnost obuhvata teške povrede Ženevskih konvencija iz 1949, kršenja zakona i običaja ratovanja, zločine protiv čovječnosti i genocid.

B. Optuženi

2. Protiv generala Krstića podignuta je 2. novembra 1998. optužnica² za genocid, zločine protiv čovječnosti i kršenja zakona i običaja ratovanja na osnovu njegove uloge, kako se navodi, u događajima u i oko bosansko-muslimanske enklave Srebrenica između 11. jula 1995. i 1. novembra 1995. Federaciji Bosne i Hercegovine upućen je nalog za hapšenje³ kojim se nalaže transfer optuženog na Međunarodni sud. Pripadnici Stabilizacionih snaga (SFOR) uhapsili su optuženog 2. decembra 1998, a 3. decembra 1998. prebacili su ga u Pritvorsku jedinicu Međunarodnog suda. Otada je u pritvoru.

3. Prije nego što je u Bosni i Hercegovini 1992. izbio oružani sukob, general Krstić je bio potpukovnik u Jugoslovenskoj narodnoj armiji (JNA). Nakon toga, general Krstić je služio kao komandant 2. romanijske motorizovane brigade, koja je najprije bila sastavni dio Sarajevsko-

romanijskog korpusa, a u novembru 1992. postala je dio Drinskog korpusa. Na mjestu komandanta brigade ostao je do septembra 1994. Od tog datuma, pa sve dok nije imenovan komandantom Drinskog korpusa, bio je načelnik štaba/zamjenik komandanta Drinskog korpusa Vojske bosanskih Srba (VRS). U junu 1995. general Krstić unaprijeđen je u čin general-majora, a u januaru 1998. u čin general-potpukovnika.

C. Optužnica

4. General Krstić se tereti za počinjenje genocida (tačka 1) i, alternativno, saučesništvo u genocidu (tačka 2). Dalje se tereti za istrebljenje (tačka 3), zločin protiv čovječnosti; ubistvo (tačke 4-5), zločin protiv čovječnosti i kršenje zakona i običaja ratovanja; progone (tačka 6), zločin protiv čovječnosti počinjen putem ubistava, okrutnog i nečovječnog postupanja, terorisanja civila bosanskih Muslimana, uništavanja lične imovine i deportacije ili prisilnog premještanja bosanskih Muslimana; deportaciju (tačka 7), zločin protiv čovječnosti ili, alternativno, nehumana djela/prisilno premještanje (tačka 8), zločin protiv čovječnosti. General Krstić za ta se krivična djela tereti po članu 7(1) i članu 7(3). Na svom prvom pojavljivanju pred sudom, održanom 7. decembra 1998, izjasnio se da "nije kriv" po svim tačkama optužnice protiv njega.

5. Nakon što su strane podnijele više podnesaka,⁴ Pretresno vijeće je, imajući u vidu krivična djela koja se pripisuju optuženom i tip odgovornosti kojim ga Tužilaštvo tereti, naložilo optužbi da preciznije navede komandne funkcije optuženog u vrijeme događaja obuhvaćenih optužnicom, način na koji ih je mogao sprovesti i lanac komandovanja unutar kojeg je vršio svoju vlast.⁵

6. Redigovana verzija optužnice zavedena je 9. juna 1999. Tužilaštvo je 27. oktobra 1999. podiglo konačnu izmijenjenu optužnicu, koja je sadržavala dodatne optužbe za deportaciju, zločin protiv čovječnosti, ili, alternativno, nehumana djela (prisilno premještanje), zločin protiv čovječnosti. Optuženi se 25. novembra 1999. izjasnio da "nije kriv" po toj novoj tački.

7. Dana 28. januara 2000, nakon što su strane podnijele dodatne podneske,⁶ u kojima je optuženi nastavio osporavati formu optužnice, Pretresno vijeće je ocijenilo da pravilo 72(A)(ii) nije primjereni način osporavanja dokaza i da je dokazivanje činjeničnih navoda pitanje koje se rješava na suđenju.⁷ Optuženi je takođe iznio prigovor da su djela na kojima se zasnivaju tačke 7-8 (deportacija/prisilno premještanje) identična onima na kojima se zasniva tačka 6 (progoni). Pretresno vijeće smatralo je da pitanje kumulativnog terećenja valja razmotriti na kraju suđenja, jer bi bilo teško analizirati eventualno preklapanje optužbi prije nego što se saslušaju svi dokazi. Strane su upućene da pitanje kumulativnog terećenja "za sve relevantne optužbe" obrade "u svojim pretpretresnim podnescima".⁸

D. Glavne faze postupka

8. Shodno članu 14 Statuta i pravilu 27 Pravilnika, predsjednik Međunarodnog suda imenovao je 24. novembra 1999. Pretresno vijeće I koje će rješavati u ovom predmetu, a u koje su ušle sljedeće sudije: sudija Almiro Rodrigues, predsjedavajući, sudija Fouad Riad i sudija Patricia Wald.⁹

9. Sekretar je 13. aprila 1999. donio konačnu odluku kojom je g. Petrušić¹⁰ imenovan za branioca. G. Višnjić imenovan je za kobranioca 9. februara 2000.¹¹

10. Na pretpretresnoj konferenciji održanoj 7. marta 2000. optužba je podnijela podnesak u kojem se iznose sva činjenična i pravna pitanja o kojima se strane slažu, kao i ona o kojima se ne slažu, shodno pravilu 65ter(E)(ii).¹² Odbrani je 14. aprila 2000. usmenom odlukom Pretresnog vijeća naloženo da navede činjenična i pravna pitanja o kojima postoji slaganje strana u skladu s pravilom 65ter(F)(ii). Odbrana je ponovo iznijela navode iz svog pretpretresnog podneska, tj. da general Krstić nije niti učestvovao u evakuaciji civilnog stanovništva niti je imao ikakvih saznanja o masakrima koji su se, kako se tvrdi, dogodili u periodu na koji se odnosi optužnica.¹³

11. Izvođenje dokaza optužbe počelo je 13. marta 2000, a završilo 28. jula 2000. Izvođenje dokaza odbrane počelo je 16. oktobra 2000, a završilo 13. decembra 2000. Optužba je s pobijanjem dokaza odbrane počela 19. marta 2001, a završila 23. marta 2001. Odbrana je svoje dokaze u repliku pobijanja izvodila od 2. aprila 2001. do 4. aprila 2001. Nakon što je optužba podnijela zahtjev za dodatno izvođenje dokaza,¹⁴ ponovno je otvoren dokazni postupak te je 5. juna 2001. održan dodatni pretres.

E. Nalozi za dostavljanje dokumenata

12. Optužba je 24. februara 1999. na osnovu člana 29¹⁵ Statuta i pravila 39 i 54 Pravilnika o postupku i dokazima zatražila od Pretresnog vijeća pomoć pri ishođenju dokumenata. Optužba je tvrdila da su traženi dokumenti bitni da bi se utvrdilo ko je bio komandant Drinskog korpusa u periodu na koji se odnosi optužnica, što bi pak pomoglo pri utvrđivanju da li na optuženog treba primijeniti član 7(1) ili 7(3). Pretresno vijeće je 12. marta 1999. udovoljilo zahtjevu optužbe u pogledu dva od traženih dokumenata, ali je odbilo da izda obavezujući nalog za ostale dokumente, po osnovu da optužba nije ostavila entitetu kojem je upućen zahtjev dovoljno vremena za udovoljenje zahtjevu, te da ni za jedan od tri dokumenta nije ni u opštim crtama naveden njihov sadržaj.¹⁶ Dana 15. juna 1999, optužba je podnijela drugi zahtjev za izdavanje obavezujućeg naloga za dokumente za koje je ranije uskraćen obavezujući nalog. Pretresno vijeće je 13. avgusta 1999. udovoljilo zahtjevu.

13. Odbrana je 29. septembra 2000. zatražila od Pretresnog vijeća da izda obavezujući nalog za dostavu dokumenata. Tvrdila je da bi traženi dokumenti mogli pomoći pri utvrđivanju dejstava Armije BiH u i oko okolnih "zaštićenih zona" Srebrenica, Žepa i Goražde. U skladu sa članom 29 Statuta i pravilima 54 i 54bis Pravilnika, Pretresno vijeće je 5. oktobra 2000. izdalo traženi nalog.

F. Pitanja u vezi s dolaskom i zaštitom žrtava i svjedoka

1. Pitanja u vezi sa svjedocima optužbe i odbrane

14. Tužilaštvo je na osnovu članova 20 i 22 te pravila 54, 69, 73 i 75 podnijelo više zahtjeva za zaštitu žrtava i svjedoka te za zaštitu drugog povjerljivog materijala.¹⁷ Dana 31. marta 1999, shodno nalogu Pretresnog vijeća izdatom na statusnoj konferenciji 10. februara 1999, Tužilaštvo je podnijelo izvještaj posebne misije u Bosni i Hercegovini koja je istražila potrebe bosanskih svjedoka u pogledu bezbjednosti.¹⁸

15. Dana 7. marta 2000, shodno pravilu 65ter(E)(iv) i povinujući se usmenom nalogu Pretresnog vijeća na pretpretresnoj konferenciji,¹⁹ tužilaštvo je podnijelo izmijenjeni spisak svjedoka.

Tužilaštvo je izjavilo da, budući da je odbrana prihvatila određene izvještaje vještaka koji su podneseni shodno pravilu 94bis(A), više nema potrebe za svjedočenjem pojedinih vještaka.

16. Optužba je 23. maja 2000. podnijela izvještaj kojim traži dozvolu da na svoj spisak svjedoka doda jednog svjedoka. Prema tvrdnjama optužbe, ona je tek nedavno doznala za svjedočenje tog svjedoka. Svjedok bi mogao dati izuzetno vrijedne informacije o jedinicama VRS koje su učestvovalе u događajima koji se navode u optužnici. Pretresno vijeće je odlučilo, shodno pravilima

54, 65ter i 73bis, da bi bilo u interesu pravde da se svjedok sasluša, te je dozvolilo optužbi da izmijeni svoj spisak svjedoka.²⁰

17. Na statusnoj konferenciji održanoj 14. aprila 2000, Pretresno vijeće je zatražilo od Tužilaštva da preispita predloženo svjedočenje o efektu na žrtve, budući da je Pretresno vijeće već saslušalo svjedočenje prethodnih svjedoka optužbe o tom pitanju. Tužilaštvo je 20. jula 2000. podnijelo revidirani spisak²¹ koji je sadržavao formalne izjave u potkrepu svjedočenja svjedoka o efektu koji su zločini počinjeni od strane VRS imali na život preživjelih Srebreničana.

18. Dana 29. septembra 2000, odbrana generala Krstića podnijela je, na osnovu pravila 54 Pravilnika, više zahtjeva za slobodan prolaz svjedoka odbrane, koji su usvojeni.²²

19. Tužilaštvo je 9. marta 2000. zatražilo izdavanje poziva svjedoku, što je odobreno 14. marta 2000.²³ Dana 27. novembra 2000, Tužilaštvo je podnijelo još jedan zahtjev²⁴ za izdavanje naloga subpoena ad testificandum i naloga o slobodnom prolazu za svjedoka u postupku

pobijanja.²⁵ Subpoena i nalog o slobodnom prolazu odobreni su 5. decembra 2000.²⁶ Budući da je nastavak suđenja odgođen zbog zdravstvenog stanja optuženog, Tužilaštvo je 13. februara 2001. tražilo ponovno izdavanje poziva i naloga o slobodnom prolazu za istog svjedoka. Zahtjevu je udovoljeno 21. februara 2001.²⁷ Dana 20. marta 2001. Pretresnom vijeću je predočeno uvjerenje vojnog ljekara da je pozvani svjedok hospitalizovan i da stoga ne može stupiti pred Sud.

Pretresno vijeće je 22. marta 2001. donijelo usmenu odluku kojom se Tužilaštvu dozvoljava da pozove istražitelja koji će svjedočiti o izjavama koje je svjedok dao u njegovom prisustvu.²⁸

2. Razgovor s optuženim i njegov iskaz

20. Dana 28. jula 2000, Pretresno vijeće je naložilo da se video-snimka razgovora optuženog s istražiteljima Tužilaštva, održanog uz pristanak optuženog 18. i 19. februara 2000. (dalje u tekstu: razgovor) učini dostupnim javnosti 4. avgusta 2000.

21. General Krstić je 16. oktobra 2000. svjedočio u svoju odbranu. Svjedočenje je trajalo od 16. do 25. oktobra, a unakrsno ispitivanje od 25. oktobra do 2. novembra 2000.

3. Poseban iskaz putem konferencijskog video-linka

22. Tužilaštvo je 5. januara 2001. zatražilo da jedan svjedok svjedoči putem konferencijskog video-linka²⁹ shodno pravilu 71bis. Svjedočenje putem video-linka saslušano je 23. marta 2001.³⁰

4. Pozivanje svjedoka Pretresnog vijeća na osnovu pravila 98 Pravilnika

23. Kako bi olakšalo svoje vijećanje, Pretresno vijeće je odlučilo da pozove svjedoke koji bi Vijeću dali konkretnije informacije o prisustvu i ulozi 28. divizije Armije BiH prije, za vrijeme i nakon napada srpskih snaga na Srebrenicu u julu 1995, kao i o koloni muškaraca bosanskih Muslimana koji su pokušali da izađu iz srebreničke enklave za vrijeme napada. Dana 12. decembra 2000.

Pretresno vijeće je proprio motu, shodno pravilu 98 Pravilnika,³¹ naložilo da pristupe svjedoci Sefer Halilović i general Enver Hadžihasanović, kao svjedoci Vijeća.

24. Odbrana je 20. marta 2001. podnijela prijedlog³² kojim traži da Pretresno vijeće razmotri mogućnost da pozove tri dodatna svjedoka u skladu s pravilom 98. Pretresno vijeće je odbilo zahtjev, obrazloživši da je na Pretresnom vijeću da odlučuje koje će svjedoke pozvati shodno odredbama tog pravila, te da je Pretresno vijeće osvjedočeno da svjedoci koje je pozvalo mogu dati potrebne informacije.³³

25. Pozivajući se na princip jednakosti sredstava koja stoje na raspolaganju optužbi i odbrani, odbrana je 27. marta zatražila da se sve prethodne izjave svjedoka koje je pozvalo Pretresno vijeće, kao i dokumenti koji su preko njih uvedeni, ili koji sadrže njihove bilješke, a koje je Tužilaštvo dostavilo Pretresnom vijeću, budu objelodanjeni i odbrani.³⁴ Optužba je iznijela prigovor na zahtjev, tvrdeći da je Pravilnik ne obavezuje da tražene dokumente objelodanjuje odbrani, te da bi takvo objelodanjivanje moglo ugroziti istrage koje su u toku.³⁵ Strane su na kraju postigle sporazum i jedna drugoj dozvolile pristup dokumentima.³⁶

G. Pitanja u vezi sa dugotrajnošću postupka

26. Osim zbog naročitog rasporeda koji je usvojilo Pretresno vijeće i prema kojem su se istovremeno odvijala dva suđenja, postupak protiv generala Krstića otegao se zbog sljedeća dva glavna faktora.

1. Zdravstveno stanje optuženog

27. Optuženi je 14. decembra 1994. zadobio povredu desnog stopala i potkoljenice od eksplozije nagazne mine, te mu je noga amputirana. Tokom čitavog suđenja, general Krstić podvrgnut je raznim ljekarskim pregledima u vezi sa njegovim zdravstvenim stanjem, kako bi se utvrdilo da li je u stanju da prisustvuje suđenju.

28. Pretresno vijeće je 24. juna 1999, na preporuku voditelja medicinske službe Pritvorske jedinice Ujedinjenih nacija, odobrilo ljekarski pregled optuženog u bolnici Bronovo.³⁷

29. Odbrana je 9. januara 2001. zatražila³⁸ odgodu pretresa zbog pogoršanja zdravstvenog stanja optuženog. Pretresno vijeće je 15. januara 2001. odlučilo odgoditi nastavak suđenja kako bi se optuženi mogao podvrgnuti operaciji noge.³⁹

30. Dana 25. januara 2001. odbrana generala Krstića podnijela je zahtjev za privremeno puštanje na slobodu shodno pravilu 65 Pravilnika. Rečeno je da se general Krstić mora podvrgnuti operaciji noge i da je bolje da se taj kirurški zahvat izvede ili u Republici Srpskoj ili u Saveznoj Republici Jugoslaviji, gdje između optuženih i njegovih ljekara neće biti problema u komunikaciji niti jezičnih poteškoća. Saslušavši strane, Pretresno vijeće je usmeno odbacilo zahtjev, jer ni vlasti Republike Srpske niti Savezna Republika Jugoslavija nisu Pretresnom vijeću dale nikakva jamstva da će se optuženi vratiti na sud, ali je odredilo da jugoslovenski ljekari prisustvuju operaciji u Hagu i budu na raspolaganju optuženom radi konsultacija nakon operacije.⁴⁰ Suđenje se nastavilo 19. marta 2001.

2. Pitanja u vezi s uvrštenjem dokaza u postupku pobijanja i zahtjevi za ponovno izvođenje dokaza

31. Tokom čitavog postupka, strane su podnosile zahtjeve koji su se odnosili i na obaveze strana u pogledu objelodanjivanja i na prihvatljivost dokaza. Najvažnija pitanja vezana za objelodanjivanje i uvrštenje dokaza javila su se tokom faze pobijanja i replike na pobijanje.

32. Dana 26. februara 2001. odbrana je podnijela dva podneska⁴¹ koji su se odnosili na četiri prisluškivana razgovora radio-vezom koji su pripisani optuženom, a koje je podastrlo Tužilaštvo. U jednom od njih, datiranom 2. avgusta 1995, optuženi je navodno, govoreći o muškarcima Muslimanima, rekao: "Sve ih pobijte".

33. Prvim zahtjevom tražilo se objelodanjivanje svih izvještaja, traka i drugih informacija u posjedu Tužilaštva koji se odnose na taj razgovor od 2. avgusta 1995,⁴² na osnovu toga što bi oni mogli sadržavati dokaze koji idu u prilog optuženom. Pretresno vijeće je primijetilo da je Tužilaštvo odbrani objelodanilo niz dokumenata iz kojih je bilo vidljivo da navodne izjave generala Krstića od 2. avgusta 1995. nisu imale za posljedicu nikakva ubistva Muslimana. Premda je odbrana u početku insistirala na izjavama dvaju svjedoka, svjedoka DB i Obrenovića, Tužilaštvo je uvjerilo odbranu da ti svjedoci, prilikom razgovora s Tužilaštvom, nisu ispitivani o problematičnim razgovorima od 2. avgusta 1995. Odbrana je nakon toga povukla svoj zahtjev.⁴³

34. U drugom je zahtjevu iznesen prigovor na uvrštenje tih četiriju razgovora po dva osnova. Kao prvo, iznesen je argument da su ti razgovori "izjave optuženog" u smislu pravila 66(A)(i), i da ih je shodno tom pravilu trebalo objelodaniti odbrani. Odbrana je tvrdila da se šteta nanescena neobjelodanjivanjem može popraviti jedino izuzimanjem tih dokaza. Kao drugo, odbrana je tvrdila da je te razgovore trebalo prezentirati u sklopu glavnog izvođenja dokaza, te da su oni neprihvatljivi u sklopu postupka pobijanja.

35. Optužba je odvrtila da odbrana ni u jednoj fazi postupka nije posegnula za uzajamnom dostavom dokaza shodno pravilu 66(B), te da, osim toga, takvi materijali nisu oslobađajući u smislu pravila 68.⁴⁴

36. Razmotrivši odgovor optužbe⁴⁵ i repliku odbrane,⁴⁶ Pretresno vijeće je 19. marta 2001. usmeno napomenulo da ti razgovori nisu "izjave optuženog" u smislu pravila 66(A)(i) nego se mogu kvalifikovati kao "dokumenti" u smislu pravila 66(B). Pretresno vijeće je naglasilo da prema pravilu 66(B) Tužilaštvo nije obavezno da objelodani sve materijale koji su prikupljeni kao dokazi, osim ako se odbrana posluži procedurom "uzajamnog objelodanjivanja" koja je predviđena pravilom 67.⁴⁷ Pretresno vijeće je odbacilo prvi osnov prigovora, tj. da je status prisluškivane izjave takav da ona podliježe obavezi objelodanjivanja. Što se tiče drugog osnova, Pretresno vijeće je primijetilo da je odbrana znala za namjere optužbe da uvede dokumente dovoljno unaprijed da bi se mogla pripremiti za unakrsno

ispitivanje o dokazima uvedenim u postupku pobijanja. Pretresno vijeće je dalje primijetilo da se sporni dokumenti odnose na meritum predmeta i kredibilitet optuženog, te da su stoga relevantni za predmet. Pretresno vijeće je odbacilo⁴⁸ podnesak odbrane kojim se iznosi prigovor na njihovu prihvatljivost u toj fazi postupka, te je odluku o prihvatljivosti odgodilo do podnošenja završnih podnesaka u fazi pobijanja i replike na pobijanje, kad će strane imati prilike da iznesu dalje argumente.

37. Podneseno je više podnesaka kojima se traži izuzimanje dokaza prezentiranih tokom postupka pobijanja od strane Tužilaštva, uz već pomenuta četiri razgovora.⁴⁹ Stav je odbrane da su ti dodatni dokazni predmeti trebali biti ili uvedeni tokom glavnog izvođenja dokaza optužbe, ili, ako je riječ o novim dokazima, podneseni u sklopu zahtjeva za izvođenje dodatnih dokaza.

38. Nakon što je razmotrilo obimne argumente koje su iznijele i optužba i odbrana, Pretresno vijeće je 25. aprila 2001. donijelo povjerljivu odluku o prihvatljivosti spornih dokaza u postupku pobijanja.⁵⁰ Redigovana verzija odluke izdana je 4. maja 2001. Pretresno vijeće je procjenjivalo da li uvedeni dokazi zadovoljavaju dvokraki test za prihvatanje dokaza u postupku pobijanja koji je postavilo Žalbeno vijeće u predmetu Čelebići, tj. da li se dokazi odnose na pitanja koja direktno proizilaze iz dokaza odbrane i, ako je tako, da li se potreba za tim dokazima mogla realno predvidjeti tokom glavnog izvođenja dokaza.⁵¹ Što se tiče novih dokaza uvedenih u postupku pobijanja, Pretresno vijeće je ocijenilo da neki dokazi prezentirani u ovoj poodmakloj fazi postupka jesu prihvatljivi u postupku pobijanja po osnovu toga što su relevantni za predmet, što pobijaju određene aspekte teza odbrane i što nisu bili dostupni tokom glavnog izvođenja dokaza.

39. Prvi sporni dokazni predmet bio je razgovor koji se navodno odigrao između optuženog i majora Obrenovića 2. avgusta 1995. i u kojem je optuženi, govoreći o muškarcima bosanskim Muslimanima, navodno rekao: "Sve ih pobijte". Odbrana je ustvrdila da se taj razgovor odnosi na samu srž predmeta, budući da bi se potencijalno mogao koristiti kao dokaz mens rea optuženog "kao elementa koji se traži za krivična djela genocida, zločina protiv čovječnosti i kršenja zakona i običaja ratovanja za koja se tereti u Izmijenjenoj optužnici."⁵² Odbrana je dalje tvrdila da je pitanje na koje se odnosi taj razgovor po prvi put potaknuto u unakrsnom ispitivanju generala Krstića od strane optužbe, te se stoga ne može smatrati da direktno proizilazi iz predmeta odbrane.⁵³

40. Tužilaštvo je odvratilo da uhvaćeni razgovor nije temeljni dio predmeta. Objasnilo je da se u Izmijenjenoj optužnici pravi razlika između rasprostranjenog i sistematskog ubijanja, koje se događalo između 11. i 18. jula 1995, i "oportunističkog" ubijanja koje se nastavilo nakon toga sve do 1. novembra 1995. Srž predmeta su masovna pogubljenja, a ona su se dogodila prije nego što je uhvaćen razgovor od 2. avgusta 1995. Prema riječima Tužilaštva, taj konkretan razgovor jasno pokazuje

“da je general Krstić i dalje bio lično umiješan u ubistva Muslimana”, a korišćenje pejorativnog termina “Turci” govori o stavu optuženog prema Muslimanima.⁵⁴ Tužilaštvo je dalje tvrdilo da prije unakrsnog ispitivanja optuženog nije bilo moguće dublje ući u materiju iz uhvaćenog razgovora, jer optužba nije mogla predvidjeti reakciju optuženog na uhvaćeni razgovor. Zatim, Tužilaštvo je tvrdilo da se test “razumne predvidljivosti” ne smije tumačiti tako da se od optužbe traži da “predvidi [...] svaki mogući odgovor koji bi optuženi mogao dati na svako pitanje koje mu se postavi tokom unakrsnog ispitivanja.”⁵⁵ Shodno tome, optužba insistira da razumno nije bilo moguće predvidjeti da će optuženi poreći da je do tog razgovora uopšte došlo i na taj način osporiti autentičnost uhvaćenog razgovora.

41. Pretresno vijeće je odbacilo argumente optužbe i ocijenilo da se uhvaćeni razgovor odnosi na temeljni element predmeta optužbe, u svjetlu činjenice da se optuženog tereti za krivična djela za koja se traži posebna namjera, osobito za genocid i progon.⁵⁶ Pretresno vijeće je takođe primijetilo da su dokazi koje se nastojalo pobiti uhvaćenim razgovorom proizišli iz pitanja koje je optužba postavila tokom unakrsnog ispitivanja, a koje je namjerno sročeno tako široko da je obuhvatalo čitav predmet protiv optuženog. Nadalje, čini se da je Tužilaštvo donijelo taktičku odluku da to pitanje postavi u sklopu unakrsnog ispitivanja a ne tokom glavnog ispitivanja. Pretresno vijeće je ocijenilo da bi se prihvatanje uhvaćenog razgovora tako eksplozivnog karaktera neizbježno smatralo nečim što zadire u srž predmeta, u mens rea ooptuženog, uprkos činjenici da je u njegovu dokaznu vrijednost otvoreno sumnjalo više svjedoka optužbe.⁵⁷ Stoga je Pretresno vijeće presudilo da dokazni predmeti i svjedočenje koje se odnosi na taj uhvaćeni razgovor nisu prihvatljivi.

42. Navodi se da su u druga dva uhvaćena razgovora, od 2. avgusta 1995, učestvovali optuženi i potpukovnik Popović. U jednom takvom razgovoru optuženi je navodno tražio od potpukovnika Popovića da bosanske Muslimane koji su pobjegli u Srbiju dovede natrag u istočnu Bosnu. U drugom razgovoru je za zarobljenike bosanske Muslimane korišten termin “paketi”. General Krstić je u svom svjedočenju porekao da je u avgustu 1995. imao ikakvog kontakta sa pukovnikom Popovićem.

43. Tužilaštvo je podnijelo još četiri uhvaćena razgovora kao kontekst i pomoć pri tumačenju razgovora od 2. avgusta između optuženog, potpukovnika Popovića i majora Obrenovića (dalje u tekstu: “kontekstualni razgovori”). U jednom od njih, u kojem su navodno učestvovali optuženi i osoba po imenu Mandžuka, pominjala se činjenica da je oko 2.000 bosanskih Muslimana pobjeglo u Srbiju. U tri druga razgovora, u kojima je navodno učestvovao pukovnik Beara i osoba po imenu Jevdić ili Stevo, takođe su se pominjali muškarci bosanski Muslimani koji su pobjegli u Srbiju, te nastojanja VRS da ih dovede natrag u Bosnu.

44. Sporan je bio i niz dokaznih predmeta, naročito bilježnica, kao i svjedočenje više svjedoka koji su svjedočili o pouzdanosti tih registrovanih razgovora.

45. Odbrana je uložila prigovor na uvrštenje ovih dokaza na osnovu toga što oni predstavljaju nove dokaze, budući da je Tužilaštvo došlo u posjed dotičnih dokumenata tek oktobra i novembra 2000, kad je već bilo završilo glavno ispitivanje optužbe. Stoga je odbrana tvrdila da je uvrštenje tih uhvaćenih razgovora valjalo tražiti putem zahtjeva za izvođenje dodatnih dokaza.

46. Što se tiče dva razgovora za koja se tvrdilo da su u njima učestvovali optuženi i potpukovnik Popović, Pretresno vijeće je ocijenilo da oni predstavljaju nove dokaze, budući da Tužilaštvo nije bilo u posjedu tih dokumenata za vrijeme svog glavnog ispitivanja. Pretresno vijeće je, međutim, ocijenilo da ti dokazi direktno pobijaju dokaze koje je izvela odbrana i da optužba nije mogla razumno predvidjeti da će general Krstić poreći da je imao ikavih kontakata sa pukovnikom Popovićem. Stoga je Vijeće ocijenilo da ta dva uhvaćena razgovora predstavljaju nove dokaze koji su prihvatljivi u postupku pobijanja.⁵⁸

47. Pretresno vijeće je, međutim, isključilo "kontekstualne razgovore" na osnovu nepostojanja nezavisnog temelja za njihovo uvrštenje, a takođe i činjenice da su razgovori sa pukovnikom Popovićem dovoljno jasni bez pozivanja na druge dokaze.⁵⁹

48. Kao potvrda autentičnosti razgovora podastrti su dodatni dokazni predmeti i svjedočenje. Pretresno vijeće je isključilo dokazne predmete koji su podastrti kao potvrda autentičnosti razgovora koji nisu prihvaćeni. No, Pretresno vijeće je uvažilo da je odbrana tokom čitavog suđenja osporavala pouzdanost registrovanih razgovora koje je podastrla optužba. Stoga je Vijeće ocijenilo da optužba ima pravo da izvede dodatne dokaze u postupku pobijanja kako bi dokazala da su uhvaćeni razgovori pouzdan izvor informacija, pod uslovom da se tako izvedeni dokazi odnose na pouzdanost uhvaćenih razgovora uopšte. Na tom je osnovu prihvaćeno svjedočenje svjedoka Freasea.

49. Odbrana je takođe iznijela prigovore na prihvatanje svjedočenja svjedoka II u postupku pobijanja. Ovaj svjedok je svjedočio o datumu imenovanja generala Krstića za komandanta Drinskog korpusa, što je ključno pitanje u ovom predmetu. Pretresno vijeće je prihvatilo da optužba ni uza svu dužnu revnost nije uspjela pribaviti izjavu svjedoka za vrijeme glavnog izvođenja dokaza.

Pretresno vijeće je, nadalje, zaključilo da kasnim prihvatanjem takvih dokaza odbrani neće biti nanijeta nikakva šteta, te je stoga prihvatilo svjedočenje svjedoka II kao novi dokaz u postupku pobijanja. Pretresno vijeće je takođe prihvatilo dva dokazna predmeta, jednu fotografiju načinjenu prema video-snimci i dva video-inserta, koji su uvedeni putem svjedočenja svjedoka II.

50. Odbrana je zatim iznijela prigovor na svjedočenje istražitelja koji je razgovarao sa zaštićenom osobom ("svjedok OA"), po osnovu toga da se radi o iskazu iz druge ruke. Istražitelj je trebao svjedočiti o informacijama koje su iznijete tokom razgovora svjedoka A sa Tužilaštvom,⁶⁰ konkretno da je general Krstić imenovan za komandanta 13. jula 1995. Bilo je predviđeno da svjedok A lično svjedoči, ali nije mogao da dođe iz zdravstvenih razloga, pa je optužba pozvala istražitelja. U svjetlu činjenice da istražitelj zapravo nije bio prisutan na prvom od dva razgovora sa svjedokom OA, Pretresno vijeće je zaključilo da je prva izjava neprihvatljiva jer je iz druge ruke i odbrana ne može valjano unakrsno ispitati istražitelja o materiji o kojoj je riječ.⁶¹ Što se tiče druge izjave, Pretresno vijeće se uvjerilo da je bilo zamišljeno da se ta izjava koristi u potkrepu svjedočenja svjedoka II o tome kad je general Krstić postao komandant Drinskog korpusa. Vijeće je uvažilo tvrdnju Tužilaštva da se izjava svjedoka OA ne može uvesti zasebno, bez potkrepe od strane drugog svjedoka, i priznalo da svjedočenje svjedoka II predstavlja novi element koji Tužilaštvo nije moglo predvidjeti i koji opravdava uvrštenje izjave u toj fazi suđenja.⁶² Stoga je Pretresno vijeće ocijenilo da su izjava i svjedočenje istražitelja o drugom razgovoru novi dokazi koji su prihvatljivi u postupku pobijanja.⁶³

51. Odbrana je takođe iznijela prigovor na uvrštenje "Operativne direktive" iz novembra 1992. koje je potpisao general Mladić, a u kojem se izražava namjera da se muslimansko stanovništvo istjera iz Žepe. Tužilaštvo je izjavilo da želi iskoristiti tu direktivu za pobijanje svjedočenja vojnog vještaka odbrane, generala Radovana Radinovića, koji je izjavio da su ciljevi VRS 1992. i 1993. bili čisto obrambeni.⁶⁴ Odbrana je tvrdila da se dokument iz 1992. ne može koristiti za pobijanje izjave koja opisuje situaciju 1995, te da bi uključivanje događaja iz 1992. predstavljalo proširenje materije predmeta, koji se prvenstveno odnosi na događaje 1995, što bi pak zahtijevalo odgodu kako bi se odbrana mogla adekvatno pripremiti.⁶⁵

52. Pretresno vijeće je smatralo da su takvi dokazi, koji govore o srpskim strateškim ciljevima 1992, važan dio predmeta koji obuhvata optužbe za genocid, progon i deportaciju, te ih je trebalo izvesti tokom glavnog izvođenja dokaza. Optužba se ne može razumno pozivati na to da su izjave vještaka o obrambenim ciljevima VRS dokazi koje se nije moglo razumno predvidjeti.

Pretresno vijeće je takođe ocijenilo da bi se prihvatanjem takvih dokaza u postupku pobijanja odstupilo od implicitne svrhe pravila o prihvatanju dokaza u postupku pobijanja. Osim toga, sporni dokument ne može se okvalifikovati kao novi dokaz jer je Tužilaštvo bilo u posjedu "Operativne direktive" od 1998. i trebalo je da prevođenju istog da veći prioritet. Stoga taj dokaz nije prihvaćen.⁶⁶

53. Izneseni su i prigovori vezani za redovni borbeni izvještaj i obavještajni izvještaj od 12. jula 1995, kao i prigovori na kartu, što je sve uvedeno radi pobijanja svjedočenja optuženog da 12. jula. nije znao

da snage VRS zarobljavaju Muslimane.⁶⁷ Pretresno vijeće je ocijenilo da obavještajni izvještaj konkretno pobija odgovor optuženog na pitanje koje mu je postavio sudija za vrijeme izvođenja dokaza odbrane. Stoga je Vijeće prihvatilo obavještajni izvještaj na osnovu toga da se od optužbe nije moglo očekivati da predvidi pitanja sudije. Pretresno vijeće je izuzelo redovni borbeni izvještaj i kartu na osnovu toga što se ti dokazi odnose na odgovornost optuženog za djela koja su počinili njegovi podređeni i da ih je trebalo podastrijeti za vrijeme glavnog izvođenja dokaza.⁶⁸

54. Optužba je takođe podastrla kopiju bilježnice i izvod iz iste bilježnice kao potvrdu autentičnosti registrovanog razgovora koji se navodno odigrao 13. jula 1995. između generala Krstića i pukovnika Borovčanina. U svom svjedočenju general Krstić je porekao da je uopšte došlo do tog razgovora. Odbrana je uložila prigovor na osnovu toga da je riječ o dokazima neprimjerenim za postupak pobijanja. Pretresno vijeće je primijetilo da je uhvaćeni razgovor već uvršten u spis kao dokazni predmet za vrijeme glavnog izvođenja dokaza, što pokazuje da njegova autentičnost nije sporna. Stoga je Pretresno vijeće smatralo da nije nužno da se materijal iz bilježnice koji se odnosi na registrovani razgovor prihvati kao novi dokaz.⁶⁹

55. Tužilaštvo je 15. marta 2001. podnijelo zahtjev za izvođenje novih dokaza kako bi uvrstilo četiri izvještaja vještaka o ekshumacijama koje su završene u avgustu 2000.⁷⁰ Odbrana je iznijela prigovor na njihovo uvrštenje, tvrdeći da optužba nije zadovoljila svoju obavezu da dokaže da je ispoljila dužnu revnost u pribavljanju dokaza.⁷¹ Optužba je uzvratila da njeni materijali zadovoljavaju dvokraki test koji je postavilo Žalbeno vijeće. Izjavila je da Tužilaštvo revnosno vrši ekshumacije u Bosni i Hercegovini u vezi s predmetom Srebrenica još od 1996. Četiri izvještaja vještaka i popratni sažeti izvještaj dostavljeni su nakon završetka ekshumacija krajem 2000. i optužba je tvrdila da je razlog za zakašnjenje bio taj da je vještacima trebalo vremena da izvedu zaključke. Tužilaštvo je takođe ustvrdilo da izvještaji imaju značajnu dokaznu vrijednost.⁷²

56. Pretresno vijeće je prihvatilo četiri izvještaja vještaka o ekshumacijama koje je podastrla Tužilaštvo i dozvolilo odbrani da kao odgovor uvede izvještaj svog vještaka.⁷³ Pretresno vijeće je presudilo da nema potrebe da se dozvoli ponovno izvođenje dokaza optužbe.

57. Tužilaštvo je 24. aprila 2001. podastrla Prijedlog za novo izvođenje dokaza optužbe radi uvođenja novih dokaza, kako bi se uvela nedavno pribavljena "Informativna bilješka" od 13. jula 1995. koju je potpisao potpukovnik Radenko Jovičić,⁷⁴ a koja bi mogla biti od pomoći Vijeću pri utvrđivanju datuma kad je general Krstić postao komandant Drinskog korpusa.⁷⁵ Odbrana je uložila prigovor na njeno uvrštenje po dva osnova. Kao prvo, odbrana je tvrdila da optužba nije ispoljila dužnu revnost u pribavljanju dokumenta.⁷⁶ Na tom osnovu odbrana je 26. aprila 2001. podnijela zahtjev da se dokine povjerljivi status svih podnesaka i naloga koje je tražila optužba vezano za napore da se pronađe general

Živanović i s njim održi razgovor.⁷⁷ Uvažavajući da su pretresna vijeća ovlaštena, shodno odredbama pravila 70 Pravilnika, da dokidaju ili na drugi način mijenjaju mjere povjerljivosti koje su naložile druge sudije, Pretresno vijeće je 1. maja 2001. ipak odbacilo zahtjev za dokidanje povjerljivog statusa dokumenata, ali je odbrani dozvolilo da ih pregleda. Odbrana je zatim povukla svoju tvrdnju o nedostatku dužne revnosti.⁷⁸ Odbrana je zatim ustvrdila da Informativna bilješka nije objelodanjena shodno pravilu 66(B). Pretresno vijeće je odbacilo argument zasnovan na pravilu 66(B) iz istih razloga koji su navedeni u raspravi o uhvaćenoj poruci "sve ih pobijte", i konstatovalo da optužba nije propustila primijeniti dužnu revnost u pribavljanju Informativne bilješke.⁷⁹ Međutim, uvaživši činjenicu da se suđenje primicalo kraju i imajući u vidu svoju dužnost da garantuje jednakost sredstava koja stoje na raspolaganju stranama te, naročito, da osigura pravo optuženog na pravično i ekspeditivno suđenje, Pretresno vijeće je odlučilo da je u interesu pravde da se stranama da vremena da donesu svoje mišljenje o tom pitanju te je stoga odložilo svoju odluku.

58. Pretresno vijeće je 5. juna 2001. saslušalo svjedočenje svjedoka optužbe JJ, koji je primio Informativnu bilješku od generala Milenka Živanovića 23. aprila 2001. Odbrana je zatim pozvala svog vojnog vještaka, generala Radovana Radinovića, koji je svjedočio o izdavanju Informativne bilješke i o tome koju bi joj težinu Pretresno vijeće trebalo pridati. Nakon što je razmotrilo argumente strana, Pretresno vijeće je donijelo usmenu odluku da se Informativna bilješka uvrsti u spis.⁸⁰

H. Trajanje suđenja i neki statistički podaci o njemu

59. Pretresno vijeće je zasjedalo ukupno 98 dana. Svjedočila su 103 svjedoka optužbe, 13 svjedoka odbrane, uključujući optuženog koji je svjedočio u svoju odbranu, te dva svjedoka Pretresnog vijeća. U spis je uvršteno 910 dokaznih predmeta optužbe, 183 dokazna predmeta odbrane i 5 dokaznih predmeta Pretresnog vijeća. Ukupno devet svjedoka svjedočilo je iza zatvorenih vrata. Za 58 svjedoka koji su svjedočili na otvorenoj raspravi ponuđena je mogućnost zaštitnih mjera, npr. korištenja pseudonima te izobličenja slike i glasa.

60. I optužba i odbrana su svoje završne podneske podnijeli 21. juna 2001. Završna riječ optužbe održana je 26. i 27. juna 2001. Završna riječ odbrane održana je 28. i 29. juna 2001.

PRILOG II – KRATKA HRONOLOGIJA

6. i 7. april 1992.
– Evropska zajednica i Sjedinjene Američke Države priznaju Republiku Bosnu i Hercegovinu.
22. maj 1992.
– Republika Bosna i Hercegovina postaje članica Ujedinjenih nacija.
- početak 1992.
– Srpska paravojska nekoliko sedmica drži Srebrenicu pod svojom kontrolom.
- maj-septembar 1992.
– Grupa muslimanskih boraca pod vođstvom Nasera Orića uspijeva ponovo osvojiti Srebrenicu. Narednih mjeseci, muslimanske snage organizuju niz iznenadnih napada. U septembru su se muslimanske snage u Srebrenici povezale sa muslimanskim snagama u Žepi.
- januar 1993.
– Površina srebreničke enklave doseže 900 km².
Muslimanske snage napadaju srpsko selo Kravica. Srbi uzvraćaju kontraofanzivom: presijecaju vezu između Srebrenice i Žepe i smanjuju veličinu srebreničke enklave. Među srpskim i muslimanskim stanovništvom vlada atmosfera straha.
- mart i april 1993.
– Komandant Zaštitnih snaga UN (UNPROFOR), general Philippe Morillon, posjećuje Srebrenicu i izjavljuje pred stanovnicima Srebrenice da je grad pod zaštitom Ujedinjenih nacija.
13. april 1993.
– U martu i aprilu, Visoki komesarijat za izbjeglice (UNHCR) evakuiše otprilike 8.000 do 9.000 Muslimana iz Srebrenice. Dana 13. aprila 1993, Srbi obavještavaju predstavnike UNHCR da će napasti grad ako se Muslimani ne predaju i ne pristanu da budu evakuisani iz enklave.
16. april 1993.
– Savjet bezbjednosti UN proglašava grad Srebrenicu i okolinu zaštićenom zonom (Rezolucija 819). Zapovjednici UNPROFOR pregovorima dolaze do sporazuma o prekidu vatre koji su potpisali general Halilović za Armiju BiH i general Mladić za VRS. Ovim sporazumom se traži razoružanje enklave pod nadzorom pripadnika UNPROFOR.
18. april 1993.
– Prve grupe pripadnika UNPROFOR stižu u Srebrenicu.

8. avgust 1994.
– Ministar odbrane RS postavlja generala Krstića za načelnika štaba/zamjenika komandanta Drinskog korpusa; imenovanje stupa na snagu 15. avgusta 1994.

januar 1995.
– Nova skupina pripadnika UNPROFOR, bataljon iz Nizozemske (Dutchbat), stiže u srebreničku enklavu. Humanitarna situacija u srebreničkoj enklavi se pogoršava.

mart 1995.
– Armija BiH vodi vojne ofanzive unutar i sa područja enklave.
Radovan Karadžić, predsjednik RS, izdaje direktivu ("Direktiva br. 7" od 8. marta 1995) za dugoročnu strategiju snaga VRS u enklavi. U ovoj strategiji se konkretno navodi da VRS treba "izvršiti fizičko odvajanje Srebrnice od Žepe" i blokirati konvoje pomoći upućene u Srebrenicu.

31. mart 1995.
– Glavni štab VRS donosi "Direktivu br.7.1". Radi se o naredbi, koju je potpisao general Mladić, da se sprovede "Direktiva br. 7".

2. maj 1995.
– Pukovnik Krstić je na preporuku komandanta Drinskog korpusa, generala Živanovića, unaprijeđen u čin general-majora. Unapređenje stupa na snagu 23. juna.

31. maj 1995.
– Srbi zauzimaju osmatrački punkt "OP Echo".

2. juli 1995.
– General Milenko Živanović potpisuje dvije naredbe u kojima iznosi plan napada na enklavu i nalaže raznim jedinicama Drinskog korpusa da budu u stanju borbene gotovosti. Operacija je nazvana "Krivaja 95".

6. juli 1995.
– Počinje operacija "Krivaja 95".

9. juli 1995.
– Srpske snage opkoljavaju grad Srebrenicu. Predsjednik Karadžić izdaje novo naređenje kojim odobrava zauzimanje grada Srebrenice.

10. juli 1995.
– Srbi granatiraju Srebrenicu. Stanovnici Srebrenice bježe prema Potočarima, gdje se nalazi baza UN. Pukovnik Karremans (komandant Nizozemskog bataljona) traži hitnu vazдушnu podršku.

11. juli 1995.
– Srbi intenzivno granatiraju gradsku zonu Srebrenice.
14:30 sati: NATO bombarduje tenkove VRS. VRS prijete ubijanjem zarobljenih nizozemskih vojnika i granatiranjem baze UN u Potočarima. Vazдушna podrška je obustavljena.
General Mladić zajedno sa generalom Krstićem, generalom Živanovićem i drugima ulazi u Srebrenicu.

20:00 sati: Održan je sastanak u hotelu "Fontana" u Bratuncu između zvaničnika VRS (general Krstić nije prisutan) i vođa UNPROFOR. Sastanku predsjedava general Mladić. Na sastanku se razmatra pitanje izbjeglica.

General Mladić postavlja generala Krstića za komandanta snaga koje učestvuju u operaciji "Stupčanica 95" u Žepi.

Oko 22:00 sata: Komanda 28. divizije i opštinske vlasti Srebrenice donose odluku da formiraju kolonu sastavljenu gotovo u potpunosti od muškaraca koja će pokušati da se kroz šumu probije do Tuzle. Kolona iz sela Jaglići i Šušnjari oko ponoći kreće ka sjeveru.

23:00 sata: U hotelu "Fontana" održava se drugi sastanak kojim predsjedava general Mladić. Prisutan je i general Krstić. Predstavnici Nizozemskog bataljona (zapovjednici UNPROFOR) stižu zajedno sa jednim nezvaničnim predstavnikom Muslimana.

12. juli 1995.

– General Živanović potpisuje naredbu upućenu svim jedinicama Drinskog korpusa tražeći da se "svi autobusi... koji pripadaju VRS obezbijede za potrebe Drinskog korpusa". Ministarstvo odbrane RS svojim područnim sekretarijatima šalje tri naređenja nalažući im da obezbijede autobuse i da ih pošalju u Bratunac.

10:00 sati: U hotelu "Fontana" se održava treći sastanak kojem opet predsjedava general Mladić. S njim je general Krstić. Mladić naređuje da se muslimanske izbjeglice evakušu. Takođe obavještava prisutne da će se morati odvojiti svi muškarci od 16 do 60 godina starosti radi pronalazjenja "ratnih zločinaca".

12:30 sati: General Krstić u Potočarima daje intervju za televiziju.

13:00 sati: Na desetine autobusa stižu u Potočare. Žene, djeca i starci počinju se autobusima odvoziti iz Potočara ka muslimanskoj teritoriji kod Tuzle. Sistematski se odvajaju muškarci između 16 i 65 godina starosti, koji su prvo zatočeni u Potočarima, a zatim prebačeni u Bratunac.

Srpske snage otvaraju artiljerijsku vatru na kolonu koja prelazi asfaltnu cestu između Konjević Polja i Nove Kasabe. Zarobljeni su prvi zarobljenici iz kolone.

13. juli 1995.

– Nastavlja se evakuacija žena, djece i staraca. Muškarce i dalje odvajaju i prebacuju u Bratunac.

Zarobljeno je dosta muškaraca iz kolone. Nekoliko hiljada njih je odvedeno na sabirna mjesta na poljani kod Sandića i na fudbalskom stadionu u Novoj Kasabi.

Počinju masovna pogubljenja: na rijeci Jadru, u Cerskoj dolini i u skladištu u Kravici.

20:00 sati: Završeno je odvođenje muslimanskog civilnog stanovništva iz Potočara.

20:30 sati: General Krstić potpisuje prvo naređenje u svojstvu komandanta Drinskog korpusa.

13.– 14. juli – Pogubljenja se nastavljaju: Tišća.
14. juli 1995.
– Predsjednik Karadžić donosi Ukaz br. 01-1369/95 o imenovanju generala Krstića za komandanta Drinskog korpusa.
U Žepi počinje operacija “Stupčanica 95”.
Pogubljenja u Orahovcu.
Savjet bezbjednosti UN izražava zabrinutost zbog prisilnog raseljavanja civila iz Srebrenice. Međunarodna zajednica izražava izuzetnu zabrinutost zbog nestalih Muslimana.
14.-15. juli
– Pogubljenja na Petkovačkoj brani.
15. juli 1995.
– Predsjednik Karadžić donosi Ukaz br. 01-1419/5 kojim se general-major Živanović smjenjuje s dužnosti komandanta Drinskog korpusa VRS.
16. juli 1995.
– Pogubljenja na Vojnoj ekonomiji u Branjevu i u Domu kulture u Pilici.
Čelo kolone uspijeva se probiti do teritorije koju drže Muslimani.
17.-18. juli
– Pogubljenja manjeg obima: Kozluk.
20. juli 1995.
– Na televiziji RS emituje se obavještenje za javnost da je predsjednik Karadžić postavio generala Krstića za komandanta Drinskog korpusa VRS.
U restoranu u Han Kramu održava se proslava u čast generala Živanovića.
septembar – 1. novembra 1995.
– Otvaranje primarnih masovnih grobnica i zakopavanje tijela u manje, sekundarne grobnice. Međunarodna zajednica dobija pristup području.

PRILOG III A – POJMOVNIK – PRAVNI IZVORI

Dopunski protokol I

Dopunski protokol Ženevskim konvencijama od 12. avgusta 1949. o zaštiti žrtava međunarodnih oružanih sukoba (Protokol I) od 8. juna 1977. godine /1977 Geneva Protocol I Additional to the Geneva Conventions of 12 August 1949, and Relating to the Protection of Victims of International Armed Conflicts/

Dopunski protokol II

Dopunski protokol Ženevskim konvencijama od 12. avgusta 1949. o zaštiti žrtava nemeđunarodnih oružanih sukoba (Protokol II) od 8. juna 1977. godine /1977 Geneva Protocol II Additional to the Geneva Conventions of 12 August 1949, and Relating to the Protection of Victims of Non-International Armed conflicts/

Druga presuda o kazni u predmetu Erdemović

Tužilac protiv Dražena Erdemovića, predmet br. IT-96-22-Tbis, Presuda o kazni, 5. mart 1998.

Druga presuda o kazni u predmetu Tadić

Tužilac protiv Duška Tadića, predmet br. IT-94-1-Abis-R117, Presuda o kazni, 11. novembar 1999.

Drugostepena presuda u predmetu Čelebići

Tužilac protiv Zejnila Delalića i ostalih, predmet br. IT-96-21-A, Presuda, 20. februar 2001.

Drugostepena presuda u predmetu Aleksovski

Tužilac protiv Zlatka Aleksovskog, predmet br. IT-95-14/1-A, Presuda, 24. mart 2000.

Drugostepena presuda u predmetu Erdemović

Tužilac protiv Dražena Erdemovića, predmet br. IT-96-22-A, Presuda, 7. oktobar 1997.

Drugostepena presuda u predmetu Furundžija

Tužilac protiv Ante Furundžije, predmet br. IT-95-17/1-A, Presuda, 21. juli 2000.

Drugostepena presuda u predmetu Jelisić

Tužilac protiv Gorana Jelisića, predmet br. IT-95-10-A, 5. juli 2001.

Drugostepena presuda u predmetu Tadić

Tužilac protiv Duška Tadića, predmet br. IT-94-1-A, Presuda, 15. juli 1999.

et seq. et sequitur, i dalje

Haška konvencija IV

IV. haška konvencija o zakonima i običajima ratovanja na kopnu iz 1907. godine

Haški pravilnik

Haški pravilnik, dodatak Haškoj konvenciji (IV) o zakonima i običajima ratovanja na kopnu iz 1907. godine

Izveštaj Komisije stručnjaka

Završni izvještaj Komisije eksperata osnovane Rezolucijom 780 (1992) Savjeta bezbjednosti UN /Final Report of the Commission of Experts, S/1994/674/

Izveštaj Pripremne komisije za ICC

Izveštaj Pripremne komisije za osnivanje Međunarodnog krivičnog suda /Report of the Preparatory Commission for the International Criminal Court, PCNICC/2000/INF/3/Add.2/, 6. juli 2000.

Izveštaj generalnog sekretara

Izveštaj generalnog sekretara shodno paragrafu 2 Rezolucije 808 Savjeta bezbjednosti /Report of the Secretary-General Pursuant to Paragraph 2 of Security Council Resolution 808 (1993)/, UN Doc S/25704, 3. maj 1993.

Izveštaj KMP za 1991.

Izveštaj o radu 43. sjednice Komisije za međunarodno pravo /Report of the International Law Commission on the work of its 43rd session/, 29. april – 19. juli 1991, supplement No. 10 (A/46/10).

Izveštaj KMP za 1996.

Izveštaj o radu 48. sjednice Komisije za međunarodno pravo /Report of the International Law Commission on the work of its 48th session/ 6. maj – 26. juli 1996, supplement No. 10 (A/51/10)

Komentar MKCK (uz Dopunski protokol I)

Sandoz et al. (ur.), Komentar Dopunskih protokola od 8. juna 1977. uz Ženevske konvencije od 12. avgusta 1949. /Commentary on the Additional Protocols of 8 June 1977 to the Geneva Conventions of 12 August 1949.

Komentar MKCK (ŽK IV)

Pictet (ur.): Komentar uz Ženevsku konvenciju IV o zaštiti građanskih osoba u vrijeme rata /Commentary: IV Geneva Convention Relative to the Protection of Civilian Persons in Time of War, Međunarodni komitet Crvenog krsta, Ženeva/ 1958.

MPGPP

Međunarodni pakt o građanskim i političkim pravima / International Covenant on Civil and Political Rights/, koji je Generalna skupština UN usvojila 16. decembra 1966.

Nürnberški procesi, TWC

Suđenja ratnim zločincima pred nirnberškim vojnim sudovima po Zakonu br. 10 Kontrolnog savjeta /Trials of War Criminals before the Nuremberg Military Tribunals under Control Council Law No. 10/

- Odluka o nadležnosti u predmetu Tadić
 Tužilac protiv Duška Tadića, predmet br. IT-94-1-AR72,
 Odluka po interlokutornoj žalbi odbrane na nadležnost Suda
 /Decision on Defence Motion for Interlocutory Appeal on
 Jurisdiction/, 2. oktobar 1995.
- Odluka u predmetu Nikolić
 Tužilac protiv Dragana Nikolića, predmet br. IT-94-2-R61, Pregled
 optužnice na osnovu pravila 61, Odluka Pretresnog vijeća I
 /Review of the indictment pursuant to Rule 61, Decision of Trial
 Chamber I/, 20. oktobar 1995.
- Odluka u predmetu Talić
 Tužilac protiv Momira Talića i Radoslava Brđanina, predmet br.
 IT-99-36-PT, Odluka o formi dodatno izmijenjene optužnice i
 zahtjevu Tužilaštva za izmjenu optužnice/Decision on the Form
 of Further Amended Indictment and Prosecution Application to
 Amend/, 26. jun 2001.
- Optužnica
 Tužilac protiv Radislava Krstića, predmet br. IT-98-33-PT,
 Izmijenjena i dopunjena optužnica, 22. novembar 1999.
- Pravilnik
 Pravilnik o postupku i dokazima Međunarodnog suda Pravni
 izvještaji UN-a Pravni izvještaji sa suđenja ratnim zločincima
 (Komisija za ratne zločine UN-a) /Law Reports of Trials of War
 Criminals (United Nations War Crimes Commission)/
- Predmet Karadžić i Mladić
 Tužilac protiv Radovana Karadžića i Ratka Mladića, Potvrda optužnica
 shodno pravilu 61 Pravilnika o postupku i dokazima /Review of
 the Indictments pursuant to Rule 61 of the Rules of Procedure and
 Evidence/, predmeti br. IT-95-5-R61 i IT-95-18-R61, 11. juli 1996.
- Presuda o kazni u predmetu Akayesu
 MKSR, Odluka o kazni u predmetu Tužilac protiv Jean-Paula
 Akayesu /Prosecutor v. Jean-Paul Akayesu, Decision on Sentence/
 , ICTR-96-4-T, 2. oktobar 1998.
- Presuda o kazni u predmetu Erdemović
 Tužilac protiv Dražena Erdemovića, predmet br. IT-96-22-T,
 Presuda o kazni, 29. novembar 1996.
- Presuda o kazni u predmetu Kayishema
 MKSR, Presuda i presuda o kazni u predmetu Tužilac protiv
 Clémenta Kayisheme i Obed Ruzindane /Prosecutor v. Clément
 Kayishema and Obed Ruzindana, Judgement and Sentence/,
 ICTR-95-1-T, 21. maj 1999.
- Presuda o kazni u predmetu Serushago
 MKSR, Presuda o kazni u predmetu Tužilac protiv Serushagoa
 /Prosecutor v. Serushago, Sentencing Judgement/, predmet br.
 ICTR-98-39-S, , 5. februar 1999.

- Presuda u predmetu Čelebići
Tužilac protiv Zejnila Delalića i ostalih, predmet br. IT-96-21-T,
Presuda, 16. novembar 1998.
- Presuda u predmetu Akayesu
MKSR, Presuda u predmetu Tužilac protiv Jean-Paula Akayesua
/Prosecutor v. Jean-Paul Akayesu, Judgement/, ICTR-96-4-T, 2.
septembar 1998.
- Presuda u predmetu Aleksovski
Tužilac protiv Zlatka Aleksovskog, predmet br. IT-95-14/1-T,
Presuda, 25. juni 1999.
- Presuda u predmetu Bagilishema
MKSR, Presuda u predmetu Tužilac protiv Ignacea Bagilisheme
/Prosecutor v. Ignace Bagilishema, Judgement/, ICTR-95-1A-T, 7.
juni 2001.
- Presuda u predmetu Blaškić
Tužilac protiv Tihomira Blaškića, predmet br. IT-95-14-T,
Presuda, 3. mart 2000.
- Presuda u predmetu Furundžija
Tužilac protiv Ante Furundžije, predmet br. IT-95-17/1-T,
Presuda, 10. decembar 1998.
- Presuda u predmetu Jelisić
Tužilac protiv Gorana Jelisića, predmet br. IT-95-10-T, 14.
decembar 1999.
- Presuda u predmetu Kambanda
MKSR, Presuda o kazni u predmetu Tužilac protiv Jeana
Kambande /Prosecutor v. Jean Kambanda, Sentencing
Judgement/ ICTR-97-23-S, 4. septembar 1998.
- Presuda u predmetu Kayishema
MKSR, Tužilac protiv Clémenta Kayisheme i Obeda Ruzindane
/Prosecutor v. Clément Kayishema and Obed Ruzindana,
Judgement and Sentence/, Predmet br. ICTR-95-1-T, 21. maj
1999.
- Presuda u predmetu Kordić
Tužilac protiv Darija Kordića i Marija Čerkeza, predmet br. IT-95-
14/2-T, Presuda, 26. februar 2001.
- Presuda u predmetu Kunarac
Tužilac protiv Dragoljuba Kunarca, Radomira Kovača i Zorana
Vukovića, predmet br. IT-96-23-T, Presuda, 22. februar 2001.
- Presuda u predmetu Kupreškić
Tužilac protiv Zorana Kupreškića i ostalih, predmet br. IT-95-16-
T, Presuda, 14. januar 2000.
- Presuda u predmetu Musema
MKSR, Presuda i presuda o kazni u predmetu Tužilac protiv
Alfreda Museme /Prosecutor v. Alfred Musema, Judgement and
Sentence/, ICTR-96-13-T, 27. januar 2000.

- Presuda u predmetu Tadić
Tužilac protiv Duška Tadića, predmet br. IT-94-1-T, Mišljenje i presuda, 7. maj 1997.
- Pretpretresni podnesak odbrane
Tužilac protiv Radislava Krstića, predmet br. IT-98-33-PT, Pretpretresni podnesak odbrane na osnovu pravila 65ter(E)(i) /Pre-trial Brief of the Defence Pursuant to Rule 65ter(E)(I)/, 29. februar 2000.
- Pretpretresni podnesak optužbe
Tužilac protiv Radislava Krstića, predmet br. IT-98-30-PT, Podnesak tužioca na osnovu pravila 65ter (E) / Pretpretresni podnesak tužioca na osnovu pravila 65ter (E) /Prosecutor's Filing Pursuant to Rule 65ter(E) – Prosecutor's Pre-trial Brief Pursuant to Rule 65ter(E)/, 25. februar 2000.
- Prva presuda o kazni u predmetu Tadić
Tužilac protiv Duška Tadića, predmet br. IT-94-1-T, Presuda o kazni, 14. juli 1997.
- Rimski statut
Rimski statut Međunarodnog krivičnog suda /Rome Statute of the International Criminal Court/, usvojen u Rimu 17. jula 1998. (PCNICC/1999/INF/3)
- Statut
Statut MKSJ-a, u prilogu Izvještaja generalnog sekretara shodno paragrafu 2 Rezolucije 808 (1993.) Savjeta bezbjednosti, UN Doc. S/25704
- Treća presuda o kazni u predmetu Tadić
Tužilac protiv Duška Tadića, predmet br. IT-94-1-Abis, Presuda o kazni, 26. januar 2000.
- Vance-Owenov mirovni plan
Taj plan uključen je u tekst Izvještaja generalnog sekretara o radu Međunarodne konferencije o bivšoj Jugoslaviji od 2. februara 1993. (UN Doc S/25221, str. 13-44) zajednički član 3 Član 3 Ženevskih konvencija I-IV
- Završni podnesak odbrane
Tužilac protiv Radislava Krstića, predmet br. IT-98-33-T, Završni podnesci optuženog /Final Submissions of the Accused/, 21. juni 2001.
- Završni podnesak optužbe
Tužilac protiv Radislava Krstića, predmet br. IT-98-33-T, Završni podnesak tužioca /Prosecutor's Final Trial Brief/, 21. juni 2001.
- Ženevska konvencija I
Ženevska konvencija I za poboljšanje položaja ranjenika i bolesnika u oružanim snagama u ratu od 12. avgusta 1949.
- Ženevska konvencija II
Ženevska konvencija II za poboljšanje položaja ranjenika, bolesnika i brodolomaca oružanih snaga na moru od 12. avgusta 1949.

Ženevska konvencija III

Ženevska konvencija III o postupanju s ratnim zarobljenicima od
12. avgusta 1949.

Ženevska konvencija IV

Ženevska konvencija IV o zaštiti građanskih osoba u vrijeme rata
od 12. avgusta 1949.

Ženevske konvencije

Ženevske konvencije od 12. avgusta 1949.

PRILOG III B – POJMOVNIK NAJČEŠĆIH SKRAĆENICA

- ABiH – Oružane snage Republike Bosne i Hercegovine
BiH – Bosna i Hercegovina
- C
Dokazni predmet Pretresnog vijeća uvršten u spis u predmetu Tužilac protiv Radislava Krstića, br. IT-98-33-T
– Dokazni predmet odbrane koji je Pretresno vijeće uvrstilo u spis u predmetu Tužilac protiv Radislava Krstića, br. IT-98-33-T
- D
Daytonski sporazum
– Sporazumi RBiH, Hrvatske i SRJ parafirani u Daytonu 21. novembra 1995. i potpisani u Parizu 14. decembra 1995.
- Dutchbat – Nizozemski bataljon u sastavu UNPROFOR
- ECMM – Posmatračka misija Evropske zajednice /European Community Monitoring Mission/
Posmatračka misija EZ
– Posmatračka misija Evropske zajednice /European Community Monitoring Mission/
- ECHR – Evropska konvencija o ljudskim pravima – Evropska konvencija o zaštiti ljudskih prava i osnovnih sloboda /European Convention for the Protection of Human Rights and Fundamental Freedoms/, potpisana u Rimu 4. novembra 1959.
- EZ – Evropska zajednica
- ICC – (Stalni) Međunarodni krivični sud /International Criminal Court
- JNA – Jugoslovenska narodna armija
- ILC – Komisija za međunarodno pravo /International Law Committee/
- MKCK – Međunarodni komitet Crvenog krsta
- MKSJ – Međunarodni sud – Međunarodni sud za krivično gonjenje lica odgovornih za teška kršenja međunarodnog humanitarnog prava počinjena na teritoriji bivše Jugoslavije od 1991.
- MKSR – Međunarodni sud za krivično gonjenje lica odgovornih za genocid i druga teška kršenja međunarodnog humanitarnog prava počinjena na teritoriji Ruande i građana Ruande odgovornih za genocid i druga takva kršenja počinjena na teritoriji susjednih država između 1. januara 1994. i 31. decembra 1994. /International Criminal Tribunal for the Prosecution of Persons Responsible

for Genocide and Other Serious Violations of International Humanitarian Law Committed in the Territory of Rwanda and Rwandan Citizens Responsible for Genocide and Other Such Violations Committed in the Territory of Neighbouring States, between 1 January 1994 and 31 December 1994/

- MUP – Ministarstvo unutrašnjih poslova Republike Srpske
Nürnbergski sud – Međunarodni vojni sud sa sjedištem u Nürnbergu, Njemačka
- P
Dokazni predmet optužbe koji je Pretresno vijeće uvrstilo u spis u predmetu Tužilac protiv Radislava Krstića, br. IT-98-33-T
- par. – paragraf(i)
RS – Republika Srpska
SFRJ – Socijalistička Federativna Republika Jugoslavija
SRJ – Savezna Republika Jugoslavija
strane – tužilac (optužba) i odbrana u predmetu Tužilac protiv Radislava Krstića, br. IT-98-33-T
- T
Transkript pretresa u predmetu Tužilac protiv Radislava Krstića, br. IT-98-33-T
- Tokijski sud – Međunarodni vojni sud za Daleki Istok sa sjedištem u Tokiju, Japan
- UNMO – Vojno-posmatračka misija UN
UNPROFOR – Zaštitne snage Ujedinjenih nacija /United Nations Protection Force/
VRS – Vojska Republike Srpske

I. UVOD

1. U svijetu su dobro poznati događaji vezani za zauzimanje "zaštićene zone" Ujedinjenih nacija (UN) Srebrenica u Bosni i Hercegovini od strane bosanskih Srba do kojeg je došlo u julu 1995. godine.⁸¹ Usprkos Rezoluciji Savjeta bezbjednosti UN kojom je zaključeno da se na enklavu "ne smije izvršiti nikakav oružani napad niti bilo kakav drugi neprijateljski čin", jedinice Vojske bosanskih Srba (VRS) pokrenule su napad i zauzele grad. U roku od nekoliko dana snage bosanskih Srba protjerale su otprilike 25.000 bosanskih Muslimana,⁸² većinom žena, djece i staraca koji su živjeli na tom području, i u atmosferi terora ih ukrkali u pretrpane autobuse, da bi ih potom prebacili preko linija sukoba na teritoriju pod kontrolom bosanskih Muslimana. Međutim, vojno sposobnim muškarcima⁸³ bosanskim Muslimanima iz Srebrenice bila je namijenjena drugačija sudbina. Hiljade njih pokušali su pobjeći sa tog područja, zarobljeni su, zatočeni u okrutnim uslovima i potom smaknuti. Više od 7000 ljudi niko više nikada nije vidio.

2. Nijedan opis ne može dočarati užas događaja koji su se u Srebrenici odigrali tokom tih devet dana od 10. do 19. jula 1995, kao ni svu težinu saznanja da se čovjek pod pritiskom rata može srozati na takva zvjerstva. Tokom nešto više od sedmice dana hiljade života su ugašene, nepopravljivo narušene ili jednostavno izbrisane sa stranica istorije. Pretresno vijeće istoričarima i socijalnim psiholozima prepušta da izmjere pravu dubinu te epizode balkanskog sukoba i da ispituju duboko ukorijenjene uzroke. Zadatak koji se ovdje postavlja skromnijeg je karaktera: treba ustanoviti, na osnovu dokaza izvedenih tokom suđenja, šta se dogodilo u tom periodu od otprilike devet dana i na koncu utvrditi da li je optuženi u ovom predmetu, odnosno general Krstić, prema postavkama međunarodnog prava krivično odgovoran za svoje sudjelovanje u tim događajima. Pretresno vijeće sebi ne može dopustiti da se prepusti izražavanju svojih osjećaja u vezi sa događajima u Srebrenici, kao ni mišljenja o tome kako su pojedinci, te nacionalne i internacionalne grupe koji nisu dio ovog predmeta, pridonijeli tragediji. Ovaj optuženi, kao i svi ostali, zaslužuje da se njegov predmet razmatra sam za sebe i može biti osuđen samo ako dokazi predočeni u sudnici van razumne sumnje pokažu da je on kriv za djela koja predstavljaju zločine obuhvaćene Statutom Međunarodnog suda (dalje u tekstu: Statut). Zbog toga će se Pretresno vijeće koncentrisati na detaljno iznošenje činjenica o tih devet dana pakla, pri čemu će izbjegavati da na retorički način iznosi svoje zgražanje što je do tih događaja uopšte i došlo. Na kraju krajeva, nikakvi komentari ne mogu srebreničku epopeju dočarati življe od golog

nabrajanja samih događaja, niti jasnije razotkriti pustošenje koje su izazvali rat i etnička mržnja, kao i dugačak put koji još valja prevaliti da bi se ublažilo njihovo gorko nasljeđe.

3. U julu 1995. godine, u vrijeme kada su se zlodjela odigrala, general Krstić je prvo bio načelnik štaba, da bi potom preuzeo dužnost komandanta Drinskog koprusa, formacije Vojske bosanskih Srba (VRS). Svi zločini koji su počinjeni po zauzimanju Srebrenice počinjeni su u zoni odgovornosti Drinskog korpusa. Optužba tereti generala Krstića za genocid (odnosno alternativno, za saučesništvo u genocidu). General Krstić se nadalje tereti za zločine protiv čovječnosti, uključujući istrebljenje, ubistvo, progon i deportaciju (odnosno alternativno, za nečovječna djela (prisilno premještanje)) i za ubistvo kao kršenje zakona i običaja ratovanja. Optužnica generala Krstića tereti za odgovornost za ta djela kao rezultat njegovog ličnog učestvovanja (u skladu sa članom 7(1) Statuta). Optužba takođe želi generalu Krstiću za ta djela pripisati krivičnu odgovornost u skladu sa doktrinom komandne odgovornosti (prema članu 7(3) Statuta), budući da su, kako se navodi, jedinice pod njegovom komandom sudjelovale u počinjenju zločina.

4. Pretresno vijeće se oslanja na mozaik raznih dokaza koji daju sliku onoga što se desilo tokom tih nekoliko dana u julu 1995. Pretresno vijeće je tokom 98 dana suđenja saslušalo ukupno više od 110 svjedoka i pregledalo gotovo 1000 dokaznih predmeta. Velik broj nekadašnjih stanovnika Srebrenice koji su preživjeli te događaje došao je u Hag da bi svjedočio. Pretresno vijeće smatra da je suština njihovog svjedočenja bila izuzetno vjerodostojna. Prikazi preživjelih o mjestima na kojima su vršena smaknuća potkrijepljeni su forenzičkim dokazima (poput čahura metaka i ostataka eksploziva i tkiva) nađenima na nekim od mjesta smaknuća, analizama vještaka o sadržaju masovnih grobnica, te izviđačkim snimkama snimljenima iz zraka 1995. godine. Pretresno vijeće je uz to razmotrilo i svjedočenja vojnog osoblja UN koje je boravilo u Srebrenici, snimke radio-poruka VRS koje je u julu i avgustu 1995. prisluškiivala Armija Bosne i Hercegovine (ABiH), dokumentaciju zaplijenjenu od ABiH, dokumentaciju zaplijenjenu od VRS, analize vojnih vještaka koje su pozvale optužba i odbrana, te svjedočenje samog generala Krstića, kao i drugih svjedoka koji su svjedočili za odbranu. Osim toga, Pretresno vijeće je i samo pozvalo dvojicu svjedoka, od kojih su obojica ranije bili na visokim položajima u ABiH i koji su u julu 1995. godine pomno pratili razvoj događaja u Srebrenici.

5. Presuda je podijeljena na pet dijelova, od kojih je prvi dio uvod. Činjenični nalazi Pretresnog vijeća čine drugi dio sa narativnim pregledom, čija je svrha da čitaoca ukratko uputi u događaje koji su prethodili zauzimanju Srebrenice i ono što je nakon toga uslijedilo. Pretresno vijeće će zatim preći na detaljnije razmatranje perioda nakon zauzimanja Srebrenice, a naročito će se pozabaviti ulogom Drinskog korpusa u transportu žena, djece i staraca bosanskih Muslimana iz bivše enklave,

kao i u zarobljavanju, zatočavanju i egzekucijama muškaraca bosanskih Muslimana iz Srebrenice. Na kraju će Pretresno vijeće obraditi ulogu koju je u tim događajima odigrao general Krstić. U trećem dijelu presude iznosi se pravni okvir za analizu činjenica prikazanih u drugom dijelu. Pretresno vijeće tu razmatra nužne elemente zločina genocida i drugih krivičnih djela za koja se tereti general Krstić, kao i opšte principe kojima se reguliše pripisivanje krivične odgovornosti. Nakon toga, na temelju tog pravnog okvira i utvrđenog činjeničnog stanja iz drugog dijela presude, Vijeće iznosi svoje zaključke o krivičnoj odgovornosti generala Krstića. Četvrti dio presude bavi se pitanjima koja se odnose na odmjeraivanje kazne, a u petom dijelu iznosi se dispozitiv.

II UTVRĐENO ČINJENIČNO STANJE

A. Događaji u trenutku zauzimanja Srebrenice i nakon toga

1. 1991.– 1992.: raspad bivše Jugoslavije

6. Istorijat raspada Socijalističke Federativne Republike Jugoslavije opisan je u prethodnim presudama ovog Međunarodnog suda i ovdje se neće detaljno ponavljati.⁸⁴ Međutim, minimum konteksta je nužan kako bi se razumio konkretni slučaj Srebrenice.

7. Od 1945. do 1990. Jugoslavija se sastojala od šest republika – Bosne i Hercegovine, Hrvatske, Makedonije, Crne Gore, Slovenije i Srbije. U nekim od republika živjela je pretežno jedna etnička grupa: na primjer, Srbi u Srbiji i Hrvati u Hrvatskoj. Područje koje se razmatra u ovom predmetu predstavljalo je dio Bosne i Hercegovine (dalje u tekstu: Bosna), republike čije je stanovništvo u najvećoj mjeri bilo višenacionalno, sa prijeratnim sastavom stanovništva od 44 odsto Muslimana, 31 odsto Srba i 17 odsto Hrvata.⁸⁵

8. Teritoriju Jugoslavije stoljećima su dijelile te i druge etničke grupe, a razdoblja mirne koegzistencije izmjenjivala su se sa sukobima. Drugi svjetski rat bio je period osobito krvavog razdora, pri čemu su optužbe o počinjenim zločinima iznosile sve grupacije. Poslijeratna vlast maršala Tita suzbijala je etničke podjele i nacionalizam, usredotočivši se na jedinstvo komunističke države.

Tako su relativno zatišje i mirni međunacionalni odnosi obilježili razdoblje od 1945. do 1990. godine. Usprkos tome, različite grupe ostale su svjesne svojih posebnih identiteta.

9. Krajem 80-tih godina ekonomske nedaće i kraj komunističke vladavine pripremili su teren za rastući nacionalizam i etnička trvenja. U junu 1991. republike Slovenija i Hrvatska objavile su nezavisnost od Federativne Republike Jugoslavije. Status Slovenije obezbijeden je nakon samo deset dana borbi sa pretežno srpskim snagama Jugoslovenske

narodne armije (JNA), no oružani sukob u Hrvatskoj trajao je više mjeseci. Makedonija se uspješno odvojila u septembru 1991. godine.

10. Bosna je svoj put prema nezavisnosti započela 15. oktobra 1991. parlamentarnom deklaracijom o suverenosti. Evropska zajednica priznala je Republiku Bosnu i Hercegovinu 6. aprila 1992, a Sjedinjene Države učinile su to idućeg dana. Međutim, stvar nije bila riješena međunarodnim priznanjem, tako da je između tri glavne etničke grupe u Bosni, tj. Muslimana, Srba i Hrvata, došlo do žestokih borbi za teritorije. Međunarodna zajednica pokušala je u više navrata uspostaviti mir, no ti pokušaji imali su tek ograničen uspjeh. U istočnom dijelu Bosne, koji je u blizini Srbije, razvio se osobito žestok sukob između bosanskih Srba i bosanskih Muslimana.

2. 1992.-1993.: sukob u Srebrenici

11. Grad Srebrenica nalazi se u jednoj dolini u istočnoj Bosni, na udaljenosti od petnaestak kilometara od srpske granice. Prije rata mnogi stanovnici Srebrenice radili su u fabrikama u Potočarima, nekoliko kilometara sjeverno od Srebrenice, ili u rudnicima cinka i boksita južno i sjeveroistočno od grada. Godine 1991. opština je brojila 37.000 stanovnika, od kojih 73 odsto Muslimana, a 25 odsto Srba.⁸⁶ Prije rata životni standard je bio visok i pripadnici različitih etničkih grupa živjeli su zajedno uglavnom bez teškoća.⁸⁷

12. Tokom sukoba regija srednjeg Podrinja, u kojoj se Srebrenica nalazi,⁸⁸ predstavljala je područje od znatne strateške važnosti. Za bosanske Srbe kontrola te regije bila je nužna kako bi ostvarili svoj minimalni cilj stvaranja političkog entiteta u Bosni. Kao što je izjavio general Radovan Radinović, vojni vještak odbrane:

Srbi su namjeravali sačuvati Bosnu i Hercegovinu kao sastavni dio bivše države. To je zaista bio njihov temeljni, dugoročni i politički cilj u Bosni i Hercegovini. Zašto? Mislim da to nije teško razumjeti. Željeli su živjeti u istoj državi s drugim Srbima, a jedina država koja je to mogla garantovati bila je bivša Jugoslavija... Srbi su shvatili da područje srednjeg Podrinja za njih ima ogromno strateško značenje. Bez područja srednjeg Podrinja ne bi bilo Republike Srpske, ne bi bilo teritorijalnog integriteta srpskih etničkih teritorija. Umjesto toga, srpsko stanovništvo bi bilo prisiljeno prihvatiti takozvani status enklave na svojim etničkim teritorijama. Teritorija bi bila podijeljena na dva dijela, cijelo područje bi bilo razbijeno i bilo bi odvojeno od same Srbije i područja nastanjenih gotovo 100 odsto srpskim stanovništvom.⁸⁹

General Sefer Halilović (načelnik štaba Vrhovne komande ABiH od juna 1993. do novembra 1993, a prije toga načelnik Glavnog štaba ABiH) takođe je naglasio stratešku važnost regije srednjeg Podrinja za bosanske Srbe. Prema njegovom mišljenju, politički prioritet Srba bio je eliminisanje granice između "srpskih država" na rijeci Drini.⁹⁰

13. Usprkos tome što je u Srebrenici stanovništvo bilo pretežno muslimansko, srpske paravojne snage sa tog područja i iz susjednih dijelova istočne Bosne zadobile su na nekoliko sedmica početkom 1992. godine kontrolu nad gradom. Međutim, u maju 1992. grupa boraca bosanskih Muslimana pod vođstvom Nasera Orića uspjela je ponovo osvojiti Srebrenicu. Tokom nekoliko idućih mjeseci Orić i njegovi ljudi širili su područje serijom iznenadnih napada. Do septembra 1992. snage bosanskih Muslimana iz Srebrenice spojile su se sa snagama iz Žepe, grada pod muslimanskom kontrolom južno od Srebrenice. Do januara 1993. enklava je dodatno proširena, tako da je uključivala Cersku, enklavu pod kontrolom bosanskih Muslimana, koja se nalazila zapadno od Srebrenice. U to vrijeme srebrenička enklava dostigla je svoj najveći opseg od 900 kvadratnih kilometara, no nikada se nije spojila sa glavnim područjem pod bosanskom kontrolom na zapadu i ostala je ranjivo ostrvo usred teritorija pod kontrolom Srba.⁹¹

14. U januaru 1993. snage bosanskih Muslimana napale su selo bosanskih Srba Kravica. Bosanski Srbi odgovorili su kontraofanzivom koja je trajala tokom nekoliko idućih mjeseci, osvojivši na kraju sela Konjević Polje i Cersku, prekinuvši vezu između Srebrenice i Žepe i smanjivši veličinu srebreničke enklave na 150 kvadratnih kilometara. Bosanski Muslimani, stanovnici obližnjih područja, slili su se u grad Srebrenicu, tako da se broj njegovih stanovnika popeo na 50.000 do 60.000 ljudi.⁹² Za vrijeme tih vojnih aktivnosti tokom mjeseci nakon januara 1993. pojavili su se izvještaji o terorizmu Muslimana nad srpskim civilima, kao i o srpskom terorizmu nad muslimanskim civilima.⁹³

15. Komandant Zaštitnih snaga UN (UNPROFOR), francuski general Philippe Morillon posjetio je Srebrenicu u martu 1993. Do tada je grad već postao prenapučen i vladali su uslovi opsade. Snage bosanskih Srba u svom su napredovanju prekinule dovod vode, tako da u gradu tekuće vode gotovo i nije bilo. Ljudi su struju dobivali iz improviziranih generatora za električnu struju. Hrana, lijekovi i druge nužne potrepštine bili su izuzetno rijetki. Prije odlaska, general Morillon je na javnom skupu uspaničenim stanovnicima Srebrenice rekao da se grad nalazi pod zaštitom UN i da ih on nikada neće napustiti.⁹⁴

16. Između marta i aprila 1993. iz Srebrenice je pod pokroviteljstvom Visokog komesarijata UN za izbjeglice (UNHCR) evakuisano otprilike 8000 do 9000 bosanskih Muslimana. Evakuacijama su se, međutim, protivile vlasti bosanskih Muslimana u Sarajevu, smatrajući da se time doprinosi "etničkom čišćenju" teritorije.⁹⁵

17. Vlasti bosanskih Srba i dalje su ostale usredotočene na zauzimanje enklave koja je zbog svoje blizine srpskoj granici i zbog činjenice da je bila potpuno okružena teritorijom pod kontrolom Srba bila i strateški važna i lako osvojiva. Bosanski Srbi su 13. aprila 1993. predstavnicima UNHCR rekli da će u roku od dva dana napasti grad ako se bosanski Muslimani ne predaju i ne pristanu na evakuaciju.⁹⁶

3. April 1993.: Savjet bezbjednosti Srebrenicu proglašava "zaštićenom zonom"

18. Savjet bezbjednosti je 16. aprila 1993. reagovao tako što je donio rezoluciju kojom je proglasio da "sve strane i drugi Srebrenicu i njenu okolicu trebaju smatrati "zaštićenom zonom" koju se ne smije oružano napadati niti izlagati nekom drugom neprijateljskom činu."⁹⁷ Istovremeno je Savjet bezbjednosti još dvije enklave, Žepu i Goražde, stavio pod zaštitu UN.⁹⁸

19. Zapovjedništvo UNPROFOR na terenu bilo je sumnjičavo u vezi sa učincima Rezolucije Savjeta bezbjednosti. Zapovjednici UNPROFOR stoga su pregovorima postigli sporazum o prekidu vatre koji su potpisali general Halilović i general Ratko Mladić (komandant Glavnog štaba VRS). Tim sporazumom bilo je predviđeno razoružanje enklave pod nadzorom vojnika UNPROFOR.⁹⁹ Međutim, došlo je do neslaganja oko tačnih granica teritorije na koju se odnosio sporazum. General Halilović je pred Pretresnim vijećem svjedočio da se sporazum odnosio samo na gradsko područje Srebrenice.¹⁰⁰ Čini se da je isti stav dijelio i UNPROFOR. S druge strane, vlasti bosanskih Srba nisu smatrale da se sporazum ograničavao samo na gradsko područje Srebrenice.¹⁰¹

20. Prva grupa vojnika UNPROFOR stigla je u Srebrenicu 18. aprila 1993. Nakon toga, nova grupa vojnika stizala je po sistemu rotacije otprilike svakih šest mjeseci. Mirovne snage su imale lako naoružanje i ni u kojem trenutku nisu brojile više od 600 ljudi (što je bilo mnogo manje od onog što je na početku traženo).¹⁰² Postavljeni su mali komandni centar u samoj Srebrenici (baza čete "Bravo") i veća glavna baza u Potočarima, oko pet kilometara sjeverno od grada. Uz to, mirovne snage UNPROFOR imale su trinaest osmatračkih punktova duž granice enklave.

Većinu vremena bosanski Srbi i bosanski Muslimani takođe su držali grupe svojih vojnika na položajima u blizini tih punktova kako bi ih pokrivali. U januaru 1995. u enklavu je po sistemu rotacije stigao novi kontingent vojnika UNPROFOR (bataljon iz Nizozemske koji se kolokvijalno nazivao Dutchbat).

21. Općenito se smatralo da su snage bosanskih Srba koje su okruživale enklavu disciplinovane i dobro naoružane.¹⁰³ VRS je bio organizovan po teritorijalnom principu i Srebrenica je pripadala području pod kontrolom Drinskog korpusa. Oko enklave je bilo razmješteno između 1000 i 2000 vojnika iz tri brigade Drinskog korpusa,¹⁰⁴ a te snage bile su opremljene tenkovima, oklopnim vozilima, artiljerijskim oruđem i minobacačima. Jedinica ABiH koja je ostala u enklavi, odnosno 28. divizija, nije bila ni dobro organizovana, a niti dobro opremljena. Nedostajala je čvrsta komandna struktura i sistem komunikacije,¹⁰⁵ neki od vojnika ABiH imali su stare lovačke puške ili uopšte nisu imali oružja, a samo nekolicina njih imala je prave

uniforme.¹⁰⁶ Međutim, Pretresno vijeće je takođe saslušalo svjedočenja da 28. divizija nije bila onako slaba kakvom su je neki opisivali.¹⁰⁷ Sigurno je da je broj ljudi u 28. diviziji nadmašivao broj ljudi u Drinskom korpusu,¹⁰⁸ pri čemu su redovito protiv snaga VRS na tom području vršena izviđanja i diverzije.¹⁰⁹

22. Od samog početka obje su strane u sukobu kršile sporazum o "zaštićenoj zoni". Pretresno vijeće je čulo svjedočenja o smišljenoj strategiji bosanskih Srba da se međunarodnim konvojima pomoći ograniči pristup u enklavu.¹¹⁰ Pukovnik Thomas Karremans (zapovjednik Dutchbata) izjavio je u svom svjedočenju da su snage bosanskih Srba njegovo ljudstvo sprečavale da se vrati u enklavu, te da se sprečavalo i unošenje opreme i municije.¹¹¹ Nužne potrepštine, poput hrane, lijekova i goriva, postajale su sve rjeđe. Neki bosanski Muslimani u Srebrenici žalili su se na napade bosansko-srpskih vojnika.¹¹²

23. Što se ABiH tiče, general Halilović je u svom svjedočenju kazao da je odmah po potpisivanju sporazuma o "zaštićenoj zoni" naredio pripadnicima ABiH u Srebrenici da iz novouspostavljene demilitarizovane zone izvuku svo naoružano ljudstvo i vojnu opremu.¹¹³ Takođe je naredio da se UNPROFOR ne predaje nikakvo upotrebljivo oružje ili municija. Izjavio je da su ga na to potakla loša iskustva sa međunarodnom zajednicom iz prošlosti.¹¹⁴ U skladu s tim, predato je samo staro i neispravno oružje, a zadržano je sve što je još bilo upotrebljivo.¹¹⁵ Prema mišljenju generala Halilovića, sporazum o demilitarizaciji ABiH nije obavezivao da bilo što preda, a osim toga bosanski Muslimani su željeli sačuvati svoje naoružanje.¹¹⁶

24. Pretresno vijeće je saslušalo vjerodostojno i velikim dijelom neosporeno svjedočenje o sistematskom odbijanju bosanskih Muslimana da se pridržavaju sporazuma o demilitarizaciji "zaštićene zone".¹¹⁷ Bosansko-muslimanski helikopteri su letjeli, kršeći time odredbu o zoni zabrane letenja,¹¹⁸ ABiH je otvarala vatru prema linijama bosanskih Srba i kretala se kroz "zaštićenu zonu",¹¹⁹ 28. divizija se nastavila naoružavati,¹²⁰ a ABiH je prisvojila barem jedan dio humanitarne pomoći koji je stizao u enklavu.¹²¹ Bosanskim Srbima se činilo da snage bosanskih Muslimana u Srebrenici koriste "zaštićenu zonu" kao podesnu bazu za pokretanje ofanziva protiv VRS, a da UNPROFOR ništa ne čini kako bi to spriječio.¹²² General Halilović je priznao da su bosansko-muslimanski helikopteri letjeli i time kršili zabranu letenja, te da je on lično poslao osam helikoptera sa municijom za 28. diviziju. U moralnom smislu on to nije shvaćao kao kršenje sporazuma o "zaštićenoj zoni", s obzirom na činjenicu da su bosanski Muslimani od početka bili izuzetno loše opskrbljeni oružjem.¹²³

25. Usprkos tim kršenjima sporazuma o "zaštićenoj zoni" koja su vršile obje strane u sukobu, nakon uspostavljanja enklave uslijedilo je dvogodišnje razdoblje relativne stabilnosti, iako su uslovi koji su vladali u Srebrenici za njene stanovnike bili sve prije no idealni.

4. Početak 1995.: stanje u "zaštićenoj zoni" Srebrenica se pogoršava

26. Početkom 1995. godine do enklave je uspijevalo stići sve manje konvoja sa zalihama.¹²⁴ Vojnici Dutchbata koji su stigli u januaru 1995. vidjeli su kako se situacija tokom mjeseci nakon njihovog dolaska rapidno pogoršava. Već siromašni izvori opskrbe za civilno stanovništvo još su se više smanjili, pa su čak i rezerve snaga UN u hrani, lijekovima, gorivu i municiji postale opasno male. Na kraju su mirotvorne snage imale tako malo goriva da su bile prisiljene enklavom patrolirati pješice. Vojnicima Dutchbata, koji su radi dopusta napustili to područje, nije bilo dopušteno da se vrate i njihov broj je sa 600 spao na 400 ljudi.

27. Sa strane VRS stizali su i drugi zloslutni znaci. U martu i aprilu nizozemski vojnici primijetili su jačanje snaga bosanskih Srba u blizini dva osmatračka punkta, OP Romeo i OP Quebec. Činilo se da su novi bosansko-srpski vojnici bolje opremljeni i disciplinovaniji.¹²⁵ Jedan od komandanata bosanskih Muslimana rekao je jednom vojniku Dutchbata da bosanski Srbi imaju u planu zauzeti ta dva osmatračka punkta.¹²⁶

5. Proljeće 1995.: bosanski Srbi planiraju napad na "zaštićenu zonu" Srebrenica

28. U martu 1995. Radovan Karadžić, predsjednik Republike Srpske (RS), reagujući na pritisak međunarodne zajednice da se okonča rat i na tekuće napore da se pregovorima postigne mirovni sporazum,¹²⁷ izdao je direktivu VRS u vezi sa dugoročnom strategijom snaga VRS u enklavi. U toj direktivi, poznatoj pod nazivom "Direktiva 7", konkretno se navodi da VRS treba izvršiti potpuno fizičko odvajanje Srebrenice od Žepe, čime sprečiti i pojedinačno komuniciranje između ovih enklava. Svakodnevnim planskim i osmišljenim borbenim aktivnostima stvoriti uslove totalne nesigurnosti, nepodnošljivosti i besperspektivnosti daljnjeg opstanka i života mještana u Srebrenici.¹²⁸

Dio plana bila je i blokada konvoja pomoći:

Preko nadležnih državnih i vojnih organa, zaduženih za rad sa UNPROFOR i humanitarnim organizacijama, planskim i nenametljivim restriktivnim odobravanjem zahteva, smanjiti i ograničiti logističku podršku snaga UNPROFOR u enklavama i dotur materijalnih sredstava muslimanskom življu, i učiniti ih ovisnim od naše dobre volje, a istovremeno izbeći osudu međunarodne zajednice i svetskog javnog mnjenja.¹²⁹

Tačno kao što je i bilo predviđeno tom direktivom, sredinom 1995. humanitarna situacija za bosansko-muslimanske civile i vojno osoblje u enklavi postala je katastrofalna. Početkom jula 1995. iz niza izvještaja 28. divizije vidi se kako su snage ABiH u enklavi hitno tražile deblokadu koridora za humanitarnu pomoć i kako je, kada to nije uspjelo, došlo do tragedije civila koji umiru od gladi.¹³⁰

29. Glavni štab VRS izdao je 31. marta 1995. direktivu 7.1, koju je potpisao general Mladić. Direktiva 7.1 izdata je "na osnovu direktive br. 7" i upućivala je Drinski korpus da, između ostalog, sprovodi "aktivna borbena dejstva ... oko enklava".¹³¹

30. Snage bosanskih Srba zauzele su 31. maja 1995. osmatračko mjesto Echo, koje se nalazilo u jugoistočnom uglu enklave. Kao odgovor na tu agresiju, jedna grupa Bošnjaka izvršila je rano izjutra 26. juna 1995. iznenadni napad na obližnje srpsko selo Višnjica. Iako je napad bio relativno malog intenziteta, spaljene su neke kuće i poginulo je nekoliko ljudi.¹³² Nakon toga, tadašnji komandant Drinskog korpusa, general-major Milenko Živanović, potpisao je 2. jula 1995. dvije zapovijedi, u kojima se iznosi plan za napad na enklavu i raznim jedinicama Drinskog korpusa izdaje naređenje da pređu u stanje borbene gotovosti. Operacija je dobila šifrovani naziv "Krivaja 95".¹³³

6. Razdoblje od 6. do 11. jula 1995.: zauzimanje Srebrenice

31. Ofenziva VRS na Srebrenicu započela je 6. jula 1995.¹³⁴ Tokom idućih dana pet posmatračkih punktova UNPROFOR u južnom dijelu enklave padaju jedan za drugim uslijed napredovanja snaga bosanskih Srba. Neki od nizozemskih vojnika povukli su se u enklavu nakon što su njihovi položaji bili napadnuti, dok su se posade drugih posmatračkih punktova predale bosanskim Srbima.¹³⁵ Istovremeno su se odbrambene snage ABiH našle pod teškom vatrom i bile potisnute natrag prema gradu.

32. Kako je počela padati južna odbrambena linija, oko 4000 stanovnika bosanskih Muslimana, koji su živjeli u obližnjem švedskom izbjegličkom naselju, pobjeglo je na sjever, u grad Srebrenicu.

Vojnici Dutchbata izvijestili su da nadiruće snage bosanskih Srba "čiste" kuće u južnom dijelu enklave.¹³⁶

33. Do večeri 9. jula 1995. Drinski korpus VRS prodro je četiri kilometra u dubinu enklave, zaustavivši se samo jedan kilometar ispred grada Srebrenice. Kasno 9. jula 1995, ohrabren tim vojnim uspjehom i iznenađujućim izostankom otpora bosanskih Muslimana, kao i nepostojanjem nikakve značajne reakcije međunarodne zajednice, predsjednik Karadžić izdao je novo naređenje, kojim je Drinskom korpusu VRS dao zeleno svjetlo da zauzme grad Srebrenicu.¹³⁷

34. Ujutro 10. jula 1995. situacija u samoj Srebrenici bila je napeta. Stanovnici, od kojih su neki bili naoružani, preplavili su ulice grada. Pukovnik Karremans slao je hitne zahtjeve kojima je tražio zračnu podršku NATO za odbranu grada, no nikakva pomoć nije stigla do otprilike 14:30 sati 11. jula 1995, kada je NATO bombardovao tenkove VRS koji su se primicali gradu. Avioni NATO pokušali su bombardovati i artiljerijske položaje VRS iznad grada, no tu su operaciju morali prekinuti zbog slabe vidljivosti. Planovi NATO da nastavi sa zračnim napadima odbačeni su nakon što

je VRS zaprijetio da će ubiti nizozemske vojnike koji su se nalazili u zarobljeništvu VRS, te da će granatirati bazu UN u Potočarima izvan grada, kao i okolna područja na koja je pobjeglo 20.000 do 30.000 civila.¹³⁸

35. Pretresno vijeće je čulo svjedočenja da, iako su bosanske vojne i političke vlasti u Srebrenici tražile pomoć od ABiH i predsjednika Bosne Alije Izetbegovića, na njihove molbe nije stigao nikakav odgovor. Prema mišljenju generala Halilovića, cijela ABiH bila je sposobna spriječiti zauzimanje Srebrenice, no same snage ABiH na tom području nisu mogle Srebrenicu odbraniti bez pomoći izvana.¹³⁹ Međutim, u kritično vrijeme prioritet su dobile vojne operacije u Sarajevu.¹⁴⁰ Odbrana je predočila dokaze o “dogovoru” koji je navodno sklopilo vođstvo bosanskih Muslimana sa vođstvom bosanskih Srba, a prema kojem je Srebrenica žrtvovana u zamjenu za teritoriju u zoni Sarajeva.¹⁴¹ Neosporno je da enklava nije branjena na način koji bi se očekivao.

Međutim, postojanje jednog takvog “dogovora” žestoko se osporava i nema izravne veze s ovim predmetom. Bilo kakve eventualne teritorijalne razmjene o kojima su se dogovorile suprotstavljene vlasti ne opravdavaju grozote koje su uslijedile nakon zauzimanja Srebrenice, niti utiču na odgovornost generala Krstića za ta djela.

36. Kasno poslijepodne 11. jula 1995. general Mladić, u pratnji generala Živanovića (tadašnjeg komandanta Drinskog korpusa), generala Krstića (u to vrijeme zamjenika komandanta i načelnika štaba Drinskog korpusa) i drugih oficira VRS, trijumfalno je prošetao praznim ulicama Srebrenice. Taj trenutak snimio je filmskom kamerom srpski novinar Zoran Petrović.¹⁴²

7. Bosansko-muslimanski civili iz Srebrenice

a. Masa ljudi u Potočarima

37. Suočeni sa činjenicom da je Srebrenica pala pod kontrolu snaga bosanskih Srba, na hiljade bosansko-muslimanskih stanovnika Srebrenice pobjeglo je u Potočare, kako bi potražili zaštitu u bazi UN. Do večeri 11. jula 1995. u Potočarima se okupilo oko 20.000 do 25.000 izbjeglica bosanskih Muslimana. Njih nekoliko hiljada nahrupilo je u samu bazu UN, dok su se drugi smjestili po obližnjim fabrikama i poljima. Iako su tamo velikom većinom bili okupljeni žene, djeca, starci i invalidi,¹⁴³ svjedoci su procijenili da se u samoj bazi UN nalazilo najmanje 300 muškaraca, dok ih je u masi izvan baze bilo između 600 i 900.¹⁴⁴

i) Humanitarna kriza u Potočarima: 11.-13. juli 1995.

38. Uslovi u Potočarima bili su užasni. Bilo je vrlo malo hrane i vode, a julske vrućine su bile nesnosne.¹⁴⁵ Jedan od oficira Dutchbata scenu je opisao na sljedeći način:

Bili su u stanju panike, bili su uplašeni i gurali su se prema vojnicima, mojim vojnicima, vojnicima UN koji su ih pokušavali smiriti. Ljudi koji bi pali, bili su pregaženi. Situacija je bila haotična.¹⁴⁶

39. Jedna od izbjeglica iz Srebrenice smjestila se da bi prenoćila u blizini fabrike cinka u Potočarima:

Pronašla sam kao zaklon jedan kontejner koji su koristili ... u toj fabrici, tako da smo to upotrijebili, prekrili smo ga i to nam je bio krevet. Beba je bila u kolicima i ostavili smo naše stvari u kolicima ili smo ih jednostavno spustili na tlo. ... Dok smo tamo sjedili, svako toliko bi zapucalo iz snajpera i cijela bi se ta svjetina nato pomakla na jednu ili drugu stranu, vrišteći. Iznad nas se nalazilo selo Pećišta, gdje su Srbi otvarali vatru na kuće. Zvuk te granate, i ponovo bismo se sklanjali na jednu ili drugu stranu uz krikove straha, i tako smo proveli noć. ... Ljudi su svi bili uplašeni, svi su bili gladni, ljudi su bili van sebe od straha. Nisu znali šta će da se desi, tako da su ti ljudi bili užasnuti.¹⁴⁷

40. Tokom 12. jula 1995. situacija u Potočarima se stalno pogoršavala. Pojavio se general Mladić u pratnji televizijskih ekipa koje su ga snimale kako djeci dijeli slatkiše. Osim tog čina pred televizijskim kamerama¹⁴⁸ general Mladić i njegovi ljudi nisu ništa učinili da bi olakšali patnje izbjeglica koje su vapile za hranom i vodom.

ii) 12.-13. juli: zločini počinjeni u Potočarima

41. Kako je prolazio dan 12. juli 1995, i ovako teški fizički uslovi postali su još gori zbog aktivne kampanje terora koja je povećala paniku stanovništva, tako da su svi izbezumljeno željeli otići. Izbjeglice u bazi vidjele su srpske vojnike kako pale kuće i stogove sijena.¹⁴⁹

Vidjeli smo obližnje kuće kako gore. Kuće su potpaljivali selektivno, sa ciljem da zastraše stanovništvo i kako bi spriječili ljude da se vrate. To je bila vrlo jasna poruka, vrlo jasan znak da Srebrenica – to jest, da Bošnjacima u Srebrenici više nema života.¹⁵⁰

42. Tokom poslijepodneva 12. jula 1995. srpski vojnici su se umiješali u masu. Jedan se svjedok sjeća kako je čuo vojnike da psuju bosanske Muslimane i govore im da odu, da će biti poklani, da je to srpska zemlja.¹⁵¹ Jedan drugi svjedok je izjavio da ga je jedan vojnik posjekao po licu.¹⁵²

43. Došlo je do ubistava.¹⁵³ U kasnim jutarnjim satima 12. jula 1995. jedan svjedok je vidio hrpu od 20 do 30 tijela nagomilanih iza zgrade "Transporta" u Potočarima, uz neki stroj nalik na traktor.¹⁵⁴ Drugi je svjedok izjavio da je 12. jula oko 12:00 sati vidio jednog vojnika kako je nožem ubio dijete usred gomile prognanika. Izjavio je takođe da je iza fabrike cinka vidio srpske vojnike kako ubijaju više od stotinu muškaraca bosanskih Muslimana i potom utovaruju njihova tijela na kamion, iako je ta brojka, kao i metodična priroda ubistava o kojoj je taj svjedok svjedočio, u kontrastu sa drugim svjedočenjima iz sudskog spisa, iz kojih je vidljivo da su ubistva u Potočarima bila sporadične prirode.¹⁵⁵

44. Kako se smračilo, teror se pojačao. Krici, puščana paljba i drugi zastrašujući zvuci mogli su se čuti tokom cijele noći i niko nije mogao da spava.¹⁵⁶ Vojnici su izvlačili ljude iz gomile i odvodili ih. Neki bi se vratili, a neki ne.¹⁵⁷ Svjedok T je ispričao da su te noći odveli trojicu braće, od kojih je jedan bio tek dijete, dok su ostali bili adolescenti. Kada je majka dječaka krenula da ih traži, našla ih je zaklane.¹⁵⁸

45. Te noći je bolničar Dutchbata naletio na dvojicu srpskih vojnika koji su silovali jednu mladu ženu:

... Vidjeli smo dvojicu srpskih vojnika, od kojih je jedan čuvao stražu, a drugi je, skinutih pantalona, ležao na jednoj djevojci. Vidjeli smo da djevojka leži na tlu, na nekoj vrsti dušeka. Na dušeku je bilo krvi, čak je i ona bila pokrivena krvlju. Na nogama je imala modrice. I po nogama joj je tekla krv. Bila je u potpunom šoku. Bila je potpuno izbezumljena.¹⁵⁹

46. Izbjeglice bosanski Muslimani, koji su se nalazili u blizini, vidjeli su to silovanje, no ništa nisu mogli da preduzmu budući da su uokolo stajali srpski vojnici.¹⁶⁰ Drugi su ljudi čuli žene kako vrište ili su vidjeli kako ih odvlače.¹⁶¹ Nekoliko je ljudi bilo toliko izbezumljeno od straha da su počinili samoubistvo vješanjem.¹⁶² Tokom noći i rano idućeg jutra masom su se proširile priče o silovanjima i ubistvima, pa je logor zahvaćao sve veći strah.¹⁶³

47. Izjutra 13. jula 1995. Neke izbjeglice, koje su tražile vodu, naišle su na hrpe tijela kod obližnjeg potoka. To što su pronašli tijela na tako vidljivom mjestu pojačalo je njihovu odlučnost da pobjegnu što je prije moguće.¹⁶⁴

iii) 12.-13. juli 1995.: odvoženje žena, djece i staraca bosanskih Muslimana iz Potočara

48. Žene, djeca i starci potrpani su 12. i 13. jula 1995. u autobuse i pod kontrolom snaga VRS odvezeni iz Potočara na teritoriju pod kontrolom bosanskih Muslimana u blizini Kladnja. Kada je rano poslijepodne 12. jula 1995. u Potočare stigla prva grupa autobusa, izbjeglice iz Srebrenice nagnule su da se u njih ukrcaju.¹⁶⁵ Većina stanovnika nije niti znala kamo idu. Jedna od preživjelih izbjeglica ispričala je pred Pretresnim vijećem što je doživjela:

... Niko nas nije ništa pitao. ... Jednostavno su dovezli autobuse. I znali su, jer u Srebrenici je vladao takav kaos, tako da su znali da, ako dovezu tih pet autobusa, ili bilo koji broj vozila, ljudi će jednostavno krenuti. Jer prije toga, proveli su tako strašne noći. ... Jednostavno smo htjeli da odemo, da odemo, samo ne ostati tamo. A nismo niti imali nikakvu drugu mogućnost. ... Nas se nije ništa pitalo.¹⁶⁶

Neki vojnici su udarali i vrijeđali izbjeglice dok su se ukrcavale u autobuse.¹⁶⁷

49. Svjedoci su izjavljivali da su autobusi bili pretrpani i da je bilo neizdrživo vruće. Uz cestu su im se neki stanovnici sela izrugivali, pokazujući im srpski pozdrav sa tri prsta. Drugi su na autobuse u prolazu

bacali kamenje. Međutim, većina žena, djece i staraca bezbjedno su stigli u Tišću.¹⁶⁸ Nakon izlaska iz autobusa, ljudi su bili prisiljeni da prema Kladnju nastave pješice nekoliko kilometara kroz "ničiju zemlju" između linija bosanskih Srba i bosanskih Muslimana.¹⁶⁹

50. Vojnici Dutchbata pokušali su pratiti autobuse iz Potočara, u kojima su se nalazili civili bosanski Muslimani. Uspjeli su ispratiti prvi konvoj izbjeglica 12. jula 1995,¹⁷⁰ no nakon toga su zaustavljeni na putu, a vozila su im ukradena uz prijetnju oružjem.¹⁷¹ Kada je majoru Robertu Frankenu, zamjeniku zapovjednika Dutchbata, tokom njegovog svjedočenja postavljeno pitanje zašto su Srbi otimali vozila UNPROFOR, on je odgovorio: Zato što nisu htjeli da iko bude tamo; to je očigledno ... nisu htjeli da budemo svjedoci onoga što će se dogoditi.¹⁷²

51. Odvoženje bosansko-muslimanskog civilnog stanovništva iz Potočara dovršeno je uvečer 13. jula 1995. do 20:00 sati.¹⁷³ Kada su vojnici UN 14. jula 1995. obišli Srebrenicu, kazali su da u gradu nisu pronašli niti jednog živog bosanskog Muslimana.¹⁷⁴

52. Pretresno vijeće konstatuje da su po zauzimanju Srebrenice u julu 1995. snage bosanskih Srba skovale i sprovele plan da iz enklave odvezu sve žene, djecu i starce bosanske Muslimane.

iv) Odvajanje muškaraca bosanskih Muslimana u Potočarima

53. Od jutra 12. jula snage bosanskih Srba počele su da izdvajaju muškarce od ostalih izbjeglica u Potočarima i drže ih na zasebnim mjestima.¹⁷⁵ Jedan svjedok iz Dutchbata vidio je kako muškarce odvoze na jednu lokaciju ispred fabrike cinka i potom kako ih iste večeri odvoze kamionom.¹⁷⁶ Nadalje, kada su se bosansko-muslimanske izbjeglice počele ukrcavati u autobuse, vojnici bosanski Srbi sistematski su izdvajali vojno sposobne muškarce koji su se u gužvi pokušavali ukrcati.¹⁷⁷ Gdjekad bi zadržali i mlađe i starije muškarce. Ti su ljudi odvođeni u zgradu u Potočarima poznatu kao "bijela kuća".¹⁷⁸

54. Način na koji je razdvajanje sprovedeno bio je traumatičan za te porodice bosanskih Muslimana. Svjedokinja I je, na primjer, u svom svjedočenju kazala sljedeće:

Nosila sam vodu za svoju djecu kako bi putem imali nekakvo osvježenje, jer neki su ljudi padali u nesvijest. Jedan srpski vojnik me zgrabio za rame i rekao: "Ovamo." Ja sam kazala: "Dozvolite da ispratim svoju djecu barem do kamiona." On će na to: "Ne možeš." I tako sam taj kanister dala jednom unuku. A srpski vojnik me zgrabio za rame i ja sam tamo morala ući u jednu kuću.¹⁷⁹

55. Svjedokinja DD se sjeća kako je posljednji put vidjela svog sina dok je njena porodica pokušavala ući u autobuse:

... Iz lijeve kolone iskočio je jedan vojnik i obratio se mom djetetu. Rekao nam je da se sklonimo udesno, a mom sinu je kazao: "Mladiću, ti ćeš na lijevu stranu." ...

Zgrabila sam ga za ruku ... I onda sam ih molila, preklinjala sam ih. Zašto ga odvodite? Rođen je 1981. godine. No on je ponovio naređenje. A ja sam ga tako čvrsto držala, no on ga je zgrabio. ... I uhvatio je mog sina za ruku i odvuкао ga na lijevu stranu. A on se okrenuo i rekao mi: "Mama, možeš li mi ponijeti ovu torbu? Možeš li je, molim te, čuvati?" ... To je posljednji put da sam mu čula glas.¹⁸⁰

56. Kada su autobusi sa ženama, djecom i starcima krenuli na sjever prema teritoriji pod kontrolom bosanskih Muslimana, zaustavljali su ih putem i ponovo pretresali tražeći muškarce. Svjedok D, na primjer, uspio se kradom ukrcati u autobus u Potočarima, no razdvojen je od svoje porodice kada se autobus zaustavio u Tišći:

I ja sam sišao s autobusa sa djetetom u rukama. Moja žena je na leđima nosila naprtnjaču i pridržavala je moju majku, jer je ona bila stara i vrlo slaba. Dijete mi je imalo pet godina. Nakon što smo sišli s autobusa i napravili tek par koraka, primijetio sam nekolicinu srpskih vojnika. Jedan od tih srpskih vojnika povukao me za rame i rekao: "Daj dijete ženi i pođi sa nama." Morao sam to uraditi. Tako sam dao dijete ženi. Pokušao sam se još jednom okrenuti jer sam znao da je to posljednji put da vidim svoje dijete. Zapravo, htio sam nešto reći. Htio sam reći bilo što, no nisam mogao. U tom trenutku srpski vojnik me gurnuo puškom i rekao: "Kreni".¹⁸¹

57. Već uvečer 12. jula 1995. major Franken je čuo da muškarci ne stižu zajedno sa ženama i djecom na odredište u Kladrju.¹⁸²

58. Dana 13. jula 1995. vojnici Dutchbata primijetili su jasne znake da bosanski Srbi ubijaju neke od muškaraca bosanskih Muslimana koji su bili izdvojeni. Tako je, na primjer, vodnik Vaasen vidio dvojicu vojnika kako jednog čovjeka odvođe iza "bijeke kuće". Čuo je potom hitac i vidio kako se ta dvojica vojnika vraćaju sami.¹⁸³ Jedan drugi oficir Dutchbata vidio je srpske vojnike kako jednog nenaoružanog čovjeka ubijaju jednim hicem u glavu. Čuo je i 20-40 hitaca iz vatrenog oružja na sat tokom cijelog poslijepodneva.¹⁸⁴ Kada su vojnici Dutchbata pukovniku Josephu Kingoriju, vojnom posmatraču Ujedinjenih nacija (UNMO)¹⁸⁵ na području Srebrenice, rekli da odvođe muškarce iza "bijeke kuće" i da se ti muškarci više ne vraćaju, pukovnik Kingori se tamo uputio da bi ispitao što se događa. Kako se približavao tom mjestu, začuo je pucnje, no bosansko-srpski vojnici su ga zaustavili prije no što je mogao da ustanovi šta se događa.¹⁸⁶

59. Od poslijepodneva 12. jula 1995, pa tokom cijelog 13. jula 1995, muškarci koji su bili zatočeni u "bijeloj kući" ukrcavani su u zasebne autobuse, a ne u one u kojima su bile žene, djeca i starci, i iz baze u Potočarima odvođeni na mjesta zatočenja u Bratuncu.¹⁸⁷

b) Kolona muškaraca bosanskih Muslimana

60. Kako je situacija u Potočarima uvečer 11. jula 1995. postajala sve kritičnija, među bosanskim Muslimanima se proširio glas da se vojno sposobni muškarci trebaju povući u šumu, organizovati kolonu zajedno

sa pripadnicima 28. divizije ABiH i pokušati se probiti prema teritoriji na sjeveru, pod kontrolom bosanskih Muslimana. Oko 22:00 sata uvečer 11. jula 1995. "komanda divizije" je zajedno sa bosansko-muslimanskim opštinskim vlastima Srebrenice donijela odluku da se organizuje kolona.¹⁸⁸ Mlađi muškarci bojali su se da će ih ubiti ako padnu u ruke bosanskih Srba u Potočarima i vjerovali da su im šanse veće ako kroz šume pokušaju pobjeći do Tuzle.¹⁸⁹

61. Kolona se okupila u blizini sela Jaglići i Šušnjari i počela se kretati prema sjeveru. Svjedoci su procijenili da se u koloni povlačilo između 10.000 i 15.000 ljudi.¹⁹⁰ Oko trećine muškaraca u koloni bili su bosansko-muslimanski vojnici iz 28. divizije, iako nisu svi vojnici bili naoružani.¹⁹¹ Čelo kolone činile su jedinice 28. divizije, nakon njih su išli civili pomiješani sa vojnicima, a na začelju kolone nalazio se Samostalni bataljon 28. divizije.¹⁹² Manji broj žena, djece i staraca kretao se kroz šume zajedno sa kolonom. Kada su ih kasnije zarobile snage bosanskih Srba, ukrcani su u autobuse koji su tuda prolazili iz Potočara prema Kladnju.¹⁹³

62. Oko ponoći 11. jula 1995. kolona se počela kretati duž poteza Konjević Polje-Bratunac. Dana 12. Jula 1995. snage bosanskih Srba pokrenule su artiljerijski napad na kolonu koja je prelazila asfaltnu cestu na području između Konjević Polja i Nove Kasabe, na putu prema Tuzli. Samo otprilike jedna trećina muškarca uspješno je prešla asfaltnu cestu i kolona je razbijena u dva dijela.¹⁹⁴ Cijeli dan i noć ostatak kolone bio je izložen jakoj vatri i granatiranju. Ljudi sa začelja kolone koji su preživjeli te patnje opisali su tu akciju kao "lov na ljude".¹⁹⁵

63. Tokom poslijepodneva 12. jula 1995, ili najkasnije u ranim večernjim satima, snage bosanskih Srba počele su zarobljavati veliki broj ljudi sa začelja kolone.¹⁹⁶ Svjedoci su govorili o raznim tehnikama koje su se koristile kako bi se zarobljenike uhvatilo u zamku. Na nekim mjestima su postavljene zasjede,¹⁹⁷ a na drugima su bosanski Srbi pozivali ljude iz šume, nagovarajući ih da se predaju i obećavajući da će se pridržavati Ženevskih konvencija.¹⁹⁸ Sa nekih položaja su snage bosanskih Srba pucale u šumu iz protivavionskog naoružanja i drugog oružja¹⁹⁹ ili su koristile ukradenu opremu UN ne bi li muškarci bosanski Muslimani pomislili da to predstavnici UN ili Crvenog krsta nadgledaju kako se sa njima postupa nakon zarobljavanja.²⁰⁰ U stvari, snage bosanskih Srba su muškarcima bosanskim Muslimanima oduzimale ličnu imovinu,²⁰¹ a neke od njih bi na licu mjesta likvidirali.²⁰²

64. Najveće grupe muškaraca bosanskih Muslimana iz kolone zarobljene su 13. jula 1995. Njih nekoliko hiljada okupljeno je na livadi kod Sandića ili u njenoj blizini i na fudbalskom terenu u Novoj Kasabi. Pretresno vijeće je o tome čulo od muškaraca zarobljenih na tim mjestima²⁰³ i od svjedoka koji su pokraj njih prolazili u autobusima na putu prema Kladnju.²⁰⁴ Izviđačke fotografije snimljene iz zraka, koje je kao dokazni predmet ponudila optužba, potvrđuju prisustvo velikog broja ljudi na tim lokacijama 13. jula 1995.²⁰⁵

65. Ljudi iz čela kolone čekali su da vide šta će se dogoditi sa drugim dijelom kolone. Jaka vatra i granatiranje nastavili su se tokom cijelog dana 12. jula 1995. sve do u noć, i na kraju su ljudi sa čela kolone izgubili svaku nadu. Dana 13. jula 1995. nastavili su cestom Kalesija-Zvornik, gdje su isto tako padali u zasjede i gdje su pretrpjeli daljnje žrtve.²⁰⁶ Nakon neuspješnog pokušaja 15. jula 1995. da se domognu linija fronte koje su držali bosanski Muslimani, čelo kolone uspjelo se konačno 16. jula 1995. probiti do teritorije pod nadzorom bosanskih Muslimana. Snage AbiH u napadu iz pravca Tuzle pritekale su u pomoć nadolazećoj koloni probivši liniju u širini od oko kilometar i po.²⁰⁷

8. Pogubljenje muškaraca bosanskih Muslimana iz Srebrenice

66. Muškarci bosanski Muslimani, koji su u Potočarima odvojeni od žena, djece i staraca (čiji broj je iznosio otprilike 1000), prebačeni su u Bratunac, gdje su kasnije dovedeni muškarci bosanski Muslimani zarobljeni u koloni. Nije učinjen nikakav vidljivi napor da se zarobljenike iz Potočara drži odvojeno od muškaraca iz kolone, zarobljenih u šumi. Ti muškarci držani su na raznim mjestima, kao što je jedno napušteno skladište,²⁰⁸ stara škola,²⁰⁹ pa čak i u autobusima i kamionima koji su ih do tamo dovezli.²¹⁰ Tokom noći prozivani su pojedini zarobljenici iz Bratunca i mogli su se čuti krikovi bola i puščana paljba.²¹¹ Nakon što su u Bratuncu bili zatočeni jedan do tri dana, zarobljenici su prebačeni na druga mjesta budući da su autobusi korišćeni za evakuaciju žena, djece i staraca iz Potočara bili ponovo na raspolaganju.

67. Hiljade zarobljenih bosanskih Muslimana, koji su u zarobljeništvo dospjeli nakon zauzimanja Srebrenice, pogubljeni su gotovo do posljednjeg čovjeka. Neke su ubijali pojedinačno ili u malim grupama vojnici koji su ih zarobili, a neki su ubijeni na mjestima na kojima su bili privremeno zatočeni. Međutim, većina njih pobijena je u pažljivo isplaniranim masovnim egzekucijama, počevši od 13. jula 1995, i to na području odmah sjeverno od Srebrenice. Zarobljenici koji nisu ubijeni 13. jula 1995. kasnije su autobusima odvoženi na mjesta pogubljenja sjevernije od Bratunca, u zoni odgovornosti Zvorničke brigade. Egzekucije širokih razmjera na sjeveru vršene su u razdoblju između 14. i 17. jula 1995.

68. Većina masovnih egzekucija odvijala se prema tačno utvrđenom obrascu. Muškarce su prvo odvodili u prazne škole ili skladišta. Nakon što bi ih tamo držali nekoliko sati, ukrkali bi ih u autobuse ili kamione, odveli na neko drugo mjesto i tamo ih pogubili. Polja na kojima su vršene egzekucije obično su se nalazila na osami. Zarobljenici su bili nenaoružani, no u mnogim slučajevima preduzeti su koraci da se otpor svede na najmanju mjeru, tako što su zarobljenicima stavljali poveze na oči, ruke vezali na leđima ili skidali cipele. Kada bi stigli na mjesta egzekucije, ljude su u malim grupama skidali sa kamiona, postrojavali ih i strijeljali. One koji su preživjeli prve rafale iz vatrenog oružja ubijali bi pojedinačnim

hicem, no katkada ih se prethodno ostavljalo da neko vrijeme pate.²¹² Odmah poslije, a ponekad i tokom pogubljenja, stizala bi mehanizacija za prekopavanje zemlje i tijela bi se pokapala, i to ili na mjestu gdje su ljudi pogubljeni ili na nekoj obližnjoj lokaciji.

69. Na pojedinim mjestima nekoliko je ranjenih ljudi preživjelo tako što su se pretvarali da su mrtvi, nakon čega su otpuzali. Pretresno vijeće je od nekih od tih preživjelih čulo što su propatili. Saslušalo je i jednog pripadnika VRS koji je sudjelovao u jednoj od najvećih egzekucija, do koje je došlo 16. jula 1995.²¹³

70. Ne samo da je s ljudskog stanovišta posrijedi neizrecivo zlo, odluka da se pogube ti muškarci bosanski Muslimani neshvatljiva je i s vojnog gledišta. Kao što je istaknuo gospodin Richard Butler (glavni zastavnik III, obavještajni tehničar /Chief Warrant Officer Three, All Source Intelligence Technician/ u kopненоj vojsci SAD), vojni vještak optužbe:

... teško je zamisliti bolji adut u pregovorima sa političkim predstavnicima prije svega vlasti BiH, ali i međunarodne zajednice, od kontrole nad 10.000 do 15.000 muškaraca Muslimana usred Potočara, koji su legitimni ratni zarobljenici pod nadzorom ili supervizijom svakako vojnika UN koji su bili tamo, a u jednom trenutku i MKCK. To je najbolji adut prilikom pregovaranja, i moglo bi se pretpostaviti da se na osnovu njega može steći znatno povoljnija politička pozicija u odnosu na druge, a upravo taj adut je odbačen zbog nekog drugog razloga.

9. Forenzički dokazi o pogubljenjima

71. Opširni forenzički dokazi koje je predočila optužba čvrsto potkrepljuju važne aspekte svjedočenja preživjelih sa raznih mjesta pogubljenja. Od 1996. godine Tužilaštvo je sprovelo ekshumacije 21 grobnice dovedenih u vezu sa zauzimanjem Srebrenice, i to: četiri ekshumacije tokom 1996. godine (grobnice u Cerskoj, Novoj Kasabi, Orahovcu (poznata i pod nazivom Lažete 2) i na Vojnoj ekonomiji Branjevo (Pilića)); osam tokom 1998. godine (brana kod Petkovaca, Čančarski put 12, Čančarski put 3, Cesta prema Hodžićima – lokalitet br. 3, Cesta prema Hodžićima – lokalitet br. 4, Cesta prema Hodžićima – lokalitet br. 5, Liplje 2, Zeleni Jadar 5); pet grobnica 1999. godine (Kozluk, Nova Kasaba, Konjević Polje 1, Konjević Polje 2 i Glogova),²¹⁴ te četiri grobnice 2000. godine (Lažete 1, Lažete 2C,²¹⁵ Ravnice i Glogova 1). Od 21 ekshumirane grobnice, njih 14 su bile primarne grobnice, u koje su tijela stavljena odmah nakon što su te osobe ubijene. Od tih grobnica, njih osam je kasnije neovlašteno prekopano i tijela su premještena i zakopana na drugom mjestu, često u sekundarnim grobnicama, lociranim na zabačenijim područjima.²¹⁶ Sedam od ekshumiranih grobnica bile su sekundarne grobnice.²¹⁷ Tužilaštvo je angažovalo stručnjake za balističku analizu, analizu tla i materijala, kako bi se izvršila komparativna ispitivanja materijala i ostataka pronađenih u primarnim i sekundarnim grobnicama.²¹⁸ Kao rezultat tih analiza otkrivene

su veze između određenih primarnih i određenih sekundarnih grobnica, što se razmatra dalje u tekstu.

72. Optužba je pozvala osam svjedoka da pred Pretresnim vijećem svjedoče o ekshumacijama i o postignutim forenzičkim nalazima.²¹⁹ Osim toga, Pretresnom vijeću je dostavljeno više svezaka pismenih izvještaja vještaka koji su sprovodili istrage za Tužilaštvo. Odbrana je odgovorila sa dva izvještaja vještaka forenzičara, dr. Zorana Stankovića.²²⁰

73. Forenzički dokazi potkrepljuju tvrdnju optužbe da su po zauzimanju Srebrenice hiljade muškaraca bosanskih Muslimana pogubljeni po kratkom postupku i pokopani u masovne grobnice. Iako vještaci forenzičari nisu mogli sa sigurnošću utvrditi koliko se tijela nalazilo u masovnim grobnicama zbog stepena raspadnutosti tijela i činjenice da su mnoga unakažena tokom procesa premještanja iz primarnih u sekundarne grobnice, koji je obavljen uz pomoć teške mehanizacije, vještaci su ipak bili u stanju načiniti uzdržanu procjenu, prema kojoj je iz masovnih grobnica ekshumirano najmanje 2028 odvojenih tijela.²²¹

74. Na osnovu identifikacionih dokumenata i ličnih predmeta, pronađenih u većini ekshumiranih grobnica, može se pretpostaviti veza žrtava sa Srebrenicom. Među pronađenim predmetima nalazile su se dozvole i drugi dokumenti na kojima se spominje Srebrenica.²²² U nekim slučajevima su istražitelji uspjeli izvršiti pozitivnu identifikaciju tijela u grobnicama, utvrdivši da se radi o bivšim stanovnicima Srebrenice, i to na osnovu specifičnih ličnih predmeta pronađenih sa tijelima, kao što su nakit,²²³ umjetni udovi²²⁴ i fotografije.²²⁵ Drugi predmeti pronađeni u većini grobnica, kao što su stihovi iz Kuržana, upućuju na to da su žrtve bile muslimanske vjeroispovijesti.²²⁶ Važno je takođe uočiti da postoji korelacija između polne distribucije osoba iz Srebrenice koje se vode kao nestale na popisu Međunarodnog komiteta Crvenog krsta (MKCK) (koji je uspoređen sa drugim izvorima) i polne distribucije tijela ekshumiranih iz grobnica.²²⁷ Profesorica Helge Brunborg, demografski vještak optužbe, svjedočila je da je vrlo velika većina ljudi iz Srebrenice koji se vode kao nestali muškog pola.²²⁸ Forenzička ispitivanja grobnica povezanih sa Srebrenicom otkrivaju da je samo jedno od 1843 tijela, za koja se pol mogao utvrditi, bilo ženskog pola.²²⁹ Isto tako, postoji korelacija između dobne distribucije osoba koje se vode kao nestale i tijela ekshumiranih iz srebreničkih grobnica: 26,4 odsto osoba koje se vode kao nestale bile su stare između 13-24 godina i 17,5 odsto ekshumiranih tijela spada u tu dobnu grupu, dok je 73,6 odsto osoba koje se vode kao nestale bilo starije od 25 godina, a 82,8 odsto ekshumiranih tijela ulazi u tu dobnu skupinu.²³⁰

75. Na osnovu rezultata forenzičkih ispitivanja može se zaključiti da većina osoba čija su tijela ekshumirana nije poginula u borbi. Ti ljudi ubijeni su tokom masovnih pogubljenja. Istražitelji su otkrili najmanje 448 poveza za oči na tijelima ili uz tijela prilikom ekshumacija izvršenih na deset odvojenih mjesta.²³¹ Najmanje 423 ligature pronađene su prilikom ekshumacija na 13 različitih mjesta.²³² Neke od ligatura bile su načinjene

od tkanine i konopca, no većina je bila od žice.²³³ Te ligature i takvi povezi za oči ne odgovaraju stradanju u borbi. Optužba se takođe oslonila i na forenzičke dokaze da su za vrlo veliku većinu žrtava pronađenih u grobnicama, za koje se to moglo utvrditi, uzrok smrti bile rane iz vatrenog oružja.²³⁴ Ekshumacije su takođe otkrile da su neke od žrtava bile teški invalidi, pa stoga nije bilo vjerojatno da se radilo o borcima.²³⁵

76. Nakon što je pregledao forenzičke dokaze optužbe, sudsko-medicinski vještak odbrane, dr. Zoran Stanković, iznio je argument da "je jedan broj grobnica nastao od leševa osoba koje su smrtno stradale u međusobnim oružanim okršajima zaraćenih strana, a da je u nekim grobnicama, gde su registrovani slučajevi sigurne egzekucije bilo i leševa osoba stradalih u borbi...".²³⁶ Osobito je kritikovao metodologiju primijenjenu tokom nekih sudsko-medicinskih ispitivanja optužbe o uzroku smrti.²³⁷ Tačno je da su u onim grobnicama u kojima tokom ekshumacija nisu pronađeni povezi za oči ili ligature, dokazi da žrtve nisu poginule tokom borbi manje uvjerljivi.²³⁸ Značajno je da su neke grobnice koje se nalaze na području Nove Kasabe i Konjević Polja, gdje je 12. i 13. jula 1995. došlo do intenzivnih borbi između snaga bosanskih Srba i bosanskih Muslimana, bile među onima u kojima je pronađen samo vrlo mali broj poveza za oči i ligatura.²³⁹ Međutim, vještak odbrane, dr. Stanković, nije bitno doveo u pitanje temeljne nalaze vještaka optužbe i prihvatio je da su ekshumacije sprovodili vještaci sa "znatnim profesionalnim iskustvom i odgovarajućim stručnim, naučnim i moralnim integritetom".²⁴⁰

77. Pretresno vijeće ne može isključiti mogućnost da određeni postotak tijela u ispitanim grobnicama potječe od muškaraca poginulih u borbi. Međutim, sveukupni forenzički dokazi koje je predočila optužba slažu se sa svjedočenjima svjedoka koji su se pojavili pred Pretresnim vijećem i pričali o masovnim pogubljenjima hiljada muškaraca bosanskih Muslimana u Cerskoj dolini, u skladištu u Kravici, u Orahovcu, na Vojnoj ekonomiji u Branjevu, kod brane u blizini Petkovaca i kod Kozluka.²⁴¹

78. Ono što je najznačajnije, jest da se iz forenzičkih dokaza koje je predočila optužba isto tako vidi da su snage bosanskih Srba tokom razdoblja od nekoliko sedmica u septembru i početkom oktobra 1995. otkopale mnoge od primarnih masovnih grobnica i tijela ponovo pokopale na još zabačenijim lokacijama.²⁴² Forenzički testovi povezali su određene primarne i sekundarne grobnice, i to: Vojnu ekonomiju Branjevo i Čančarski put 12, branu kod Petkovca i Liplje 2, Orahovac (Lažete 2) i cestu prema Hodžićima – lokacija br. 5, Orahovac (Lažete 1) i cestu prema Hodžićima – lokacije 3 i 4, Glogovu i Zeleni Jadar 5, te Kozluk i Čančarski put 3.²⁴³ Dokazi o premještanju tijela i njihovom ponovnom pokapanju ukazuju na usaglašene pokušaje da se sakriju tijela muškaraca iz tih primarnih grobnica, što je bilo nesumnjivo potaknuto pojačanom pažnjom koju je međunarodna zajednica posvećivala događajima koji su uslijedili poslije zauzimanja Srebrenice. Takve krajnje mjere ne bi bile nužne da je većina tijela u tim primarnim grobnicama pripadala žrtvama poginulim

u borbi. Pretresno vijeće takođe primjećuje da niti sam general Krstić nije osporavao dokaze na temelju ekshumacija koje je predočila optužba o postojanju masovnih grobnica sa tijelima "srebreničkih žrtava".²⁴⁴

79. Općenito, Pretresno vijeće smatra da forenzički dokazi koje je izvela optužba potkrepljuju svjedočenja preživjelih da su po zauzimanju Srebrenice u julu 1995. hiljade muškaraca bosanskih Muslimana iz Srebrenice ubijene tokom pomno isplaniranih i metodičnih masovnih egzekucija.

10. Broj muškaraca koje su pogubile snage bosanskih Srba nakon zauzimanja Srebrenice u julu 1995.

80. Nemoguće je precizno utvrditi broj muškaraca bosanskih Muslimana koje su snage bosanskih Srba ubile nakon zauzimanja Srebrenice u julu 1995. Tokom ekshumacija koje je sprovodilo Tužilaštvo proces utvrđivanja broja tijela bio je iskomplikovan činjenicom da su prilikom premještanja iz primarnih u sekundarne grobnice tijela raskomadana i dijelovi tijela su se pomiješali.

Međutim, kao što je već navedeno, vještaci su uspjeli donijeti opreznu procjenu da minimalni broj tijela u ekshumiranim grobnicama iznosi 2028.²⁴⁵ Iako ne može odbaciti mogućnost da neka od ekshumiranih tijela potiču od ljudi poginulih u borbama, Vijeće prihvata da je većina žrtava pogubljena. Locirano je još osamnaest grobnica povezanih sa Srebrenicom, no te grobnice još nisu ekshumirane. Na temelju preliminarnih ispitivanja koje je sproveo Tužilaštvo, u svim tim grobnicama nalaze se ljudski ostaci i očekuje se da će sveukupni broj pronađenih tijela povezanih sa Srebrenicom znatno narasti kada te grobnice budu ekshumirane.²⁴⁶

81. Broj ljudi koji se još uvijek vode kao nestali iz Srebrenice u julu 1995. daje dodatni uvid u vjerojatni broj pogubljenih muškaraca. Profesorica Brunborg je u svom svjedočenju kazala da se na temelju oprezne procjene još uvijek najmanje 7475 osoba vode kao nestale, i to na osnovu usporedbe popisa MKCK sa drugim izvorima, te da je vjerojatno da je velika većina tih nestalih ljudi mrtva.²⁴⁷ Prilikom utvrđivanja broja nestalih osoba nakon zauzimanja Srebrenice rađene su provjere kako bi se osiguralo da ljudi koji su popisani kao nestali prije jula 1995. budu isključeni iz tog broja. Konkretno, poduzeti su koraci kako bi se u onoj mjeri koliko je to bilo moguće isključili vojnici ABiH koji su bili prijavljeni kao poginuli, ranjeni, zarobljeni ili nestali u akciji prije jula 1995. Međutim, u više od 180 slučajeva to se nije moglo uraditi sa potpunom sigurnošću s obzirom na nedostatak odgovarajućih ličnih podataka o nestalim osobama.²⁴⁸

82. No ipak, svjedočenja svjedoka, potkrijepljena forenzičkim i demografskim dokazima koje je predočilo Tužilaštvo, snažno upućuju na to da je znatno više od 7000 ljudi nestalo nakon zauzimanja Srebrenice. Podudarnost između dobi i pola ekshumiranih tijela iz srebreničkih grobova i istih podataka u vezi sa nestalim osobama potkrepljuju tvrdnju

da je većina nestalih ljudi zapravo pogubljena i pokopana u masovnim grobnicama.

83. Postoje i drugi pokazatelji u sudskom spisu da su snage bosanskih Srba pogubile hiljade muškaraca bosanskih Muslimana nakon zauzimanja Srebrenice. Procjene broja zarobljenika zatočenih i ubijenih na raznim lokacijama u cijeloj zoni odgovornosti Drinskog korpusa u razdoblju između 13. i 16. jula 1995. razmotriće se u dijelu II B. Postoje i informacije iz radio poruka VRS koje upućuju na mogući opseg pogubljenja. Jedan razgovor uhvaćen prisluškivanjem u 17:30 sati 13. jula 1995. pokazuje da je do tog trenutka iz kolone bosanskih Muslimana zarobljeno oko 6000 ljudi.²⁴⁹ Sukladno tome, oko 14. jula pukovnik Radislav Janković (iz glavnog štaba VRS) izjavio je u razgovoru sa jednim oficirima Dutchbata o pokušaju proboja koji je izvršila 28. divizija da je VRS već zarobio 6000 ratnih zarobljenika.²⁵⁰ Jedan drugi razgovor VRS uhvaćen prisluškivanjem otkriva da je 15. jula 1995, u sredini perioda pogubljenja, VRS u zatočeništvu imao najmanje 3000 do 4000 zarobljenih bosanskih Muslimana.²⁵¹ Nadalje, 18. jula 1995. uhvaćen je razgovor dvojice neidentifikovanih bosanskih Srba, koji su razgovarali o nedavnim događajima u istočnoj Bosni, uključujući i o pitanjima koja su se odnosila na kolonu bosanskih Muslimana.²⁵² Jedan od sudionika je kazao da je od 10.000 vojno sposobnih muškaraca koji su bili u Srebrenici njih "4000 do 5000 sigurno rihnulo". Gospodin Butler istaknuo je da je taj broj previsok da bi se odnosio samo na žrtve borbi i zaključio da on mora uključivati muškarce koji su pogubljeni u zoni Zvorničke brigade.²⁵³

84. Pretresno vijeće se uvjerilo da su u julu 1995. snage bosanskih Srba, nakon pada Srebrenice, pogubile nekoliko hiljada muškaraca bosanskih Muslimana. Ukupan broj pogubljenih kreće se vrlo vjerovatno između 7000 i 8000 muškaraca.

11. Plan da se pogube muškarci bosanski Muslimani iz Srebrenice

85. Napravljen je usaglašeni napor da se zarobe svi vojno sposobni muškarci Muslimani. Među zarobljenima našli su se, u stvari, mnogi dječaci znatno mlađi od te dobi i muškarci koji su bili nekoliko godina stariji, a koji su ostali u enklavi nakon zauzimanja Srebrenice. Ti su se muškarci i dječaci našli na udaru, bez obzira na to da li su odlučili da pobjegnu u Potočare ili da se pridruže koloni bosanskih Muslimana. Operacija zarobljavanja i zatočavanja muškaraca bosanskih Muslimana bila je dobro organizovana i obimna. Pretresno vijeće je, međutim, čulo svjedočenja o nekim iznimkama u okviru tog opšteg plana. Konkretno, 15. i 16. jula 1995, za vrijeme intenzivne borbe između kolone bosanskih Muslimana i Zvorničke brigade, komandant te brigade, pukovnik Pandurević, donio je odluku da propusti dio muškaraca iz naoružanog dijela kolone bosanskih Muslimana prema Tuzli, a da se nije konzultovao sa svojim

pretpostavljenima.²⁵⁴ No, ta odluka je po svemu sudeći donesena iz očajja, s obzirom na nemogućnost Zvorničke brigade da zaustavi kolonu.

86. Postoje i dokazi o tome da je nekim ranjenim muškarcima bosanskim Muslimanima pružen odgovarajući tretman, te da su evakuisani pod medicinskim nadzorom.²⁵⁵ Argument odbrane bio je da je to dokaz da snage bosanskih Srba nisu imale namjeru ubiti sve vojno sposobne bosanske Muslimane iz Srebrenice, nego samo one koji su predstavljali potencijalnu vojnu prijetnju.²⁵⁶ Postupanje sa tim muškarcima izdvaja se kao anomalija u postupanju sa muškarcima bosanskim Muslimanima nakon zauzimanja Srebrenice u julu 1995. To se možda može u nekoj mjeri protumačiti kao strategija bosanskih Srba da izbjegnu izazivanje sumnje međunarodne zajednice, osobito s obzirom na činjenicu da je osoblje UN bilo prisutno u enklavi i posmatralo tretman pružen nekima od tih ranjenih muškaraca tokom prvih nekoliko dana nakon zauzimanja Srebrenice. Na primjer, u izvještaju pukovnika Jankovića iz Glavnog štaba od 13. jula stoji da je više od 50 ranjenih bosanskih Muslimana smješteno u bratunačku bolnicu i da je u bolnici ostao jedan oficir UNPROFOR kako bi obezbijedio da se tim muškarcima pruža odgovarajuća njega. Pukovnik Janković je, međutim, čvrsto odlučio "da ga sutra udaljim pod izgovorom da im njegova pomoć nije neophodna".²⁵⁷ Dokazi o tome da je jednom malom broju ranjenih bosanskih Muslimana pružena odgovarajuća njega ne umanjuju golemi broj dokaza iz kojih je vidljivo da su bosanski Srbi preduzimali velike napore da u praktički svakoj prilici zarobe muškarce bosanske Muslimane, bez obzira na to da li su oni predstavljali vojnu prijetnju ili ne,²⁵⁸ da ih okupe u zatočeničkim centrima i nakon toga pogube.

87. Pretresno vijeće nalazi da su nakon zauzimanja Srebrenice u julu 1995. bosanski Srbi skovali i sproveli plan da pogube što je moguće više vojno sposobnih muškaraca bosanskih Muslimana koji su se nalazili u enklavi.

12. Javnost saznaje za zločine

88. Već 14. jula 1995. u međunarodnim medijima počeli su se pojavljivati izvještaji o nestalim muškarcima bosanskim Muslimanima iz Srebrenice.²⁵⁹ Oko 15. jula 1995. svjedok DE, oficir Drinskog korpusa, vidio je prilikom svog posjeta Beogradu na televiziji snimak na kojem su bili prikazani zarobljeni muškarci na fudbalskom igralištu, najvjerojatnije u Novoj Kasabi.²⁶⁰ Do 18. jula 1995. vijest o nestalim bosanskim Muslimanima iz Srebrenice proširila se u tolikoj mjeri da je Sekretarijat UN specijalnom predstavniku generalnog sekretara u Bosni poslao pismo u kojem stoji:

Sigurno ste čitali i čuli opširne izvještaje o zločinima koje su bosanski Srbi počinili tokom svog nedavnog zauzimanja Srebrenice. Mnoge od prijava dolaze doduše od izbjeglica, no njih ima puno i toliko su dosljedne da ih mnogi međunarodni posmatrači, uključujući i UNHCR, smatraju vjerodostojnima.²⁶¹

89. Ubrzo nakon toga, nestali muškarci bosanski Muslimani postali su faktor u pregovorima između VRS i ABiH kod Žepe, druge "zaštićene zone" UN koju je VRS napao 14. jula 1995, po zauzimanju Srebrenice. Tokom pregovora između suprotstavljenih strana kod Žepe predstavnici bosanskih Muslimana tražili su garancije da će evakuisani muškarci biti bezbjedno transportovani, pri čemu su konkretno naveli nestale muškarce iz Srebrenice kao primjer toga zašto se ne može vjerovati vlastima bosanskih Srba.²⁶² Predstavnici bosanskih Muslimana odbili su zahtjeve bosanskih Srba za razmjenu zarobljenika po principu "svi za sve", sve dok bosanski Srbi ne razjasne šta se dogodilo sa 6800 muškaraca iz Srebrenice za koje se u to vrijeme vjerovalo da su nestali.²⁶³

13. Posljedice zločina po bosansko-muslimansku zajednicu u Srebrenici

90. Posljedice ovih događaja za zajednicu bosanskih Muslimana iz Srebrenice bile su katastrofalne. Većina porodica izgubila je po nekog člana i ostala nepopravljivo razbijena. Riječima jedne bivše stanovnice Srebrenice:

Padom Srebrenice ... tri generacije muškaraca izbrisane su sa lica zemlje na najokrutniji mogući način. Mogu to potkrijepiti svježim primjerom iz moje porodice. Moj svekar, Omer Malagić, rođen 1926, i njegova tri sina, od kojih je jedan bio moj suprug, Salko Malagić, rođen 1948. Njegova dva brata, Osman Malagić, rođen 1953. i Džafer Malagić, rođen 1957. Njegova tri unuka, to jest moja dva sina, Elvir Malagić, rođen 1973. i Admir Malagić, rođen 1979. i sin mog šure, Samir Malagić, rođen 1975. U Srebrenici je na stotine takvih porodica...²⁶⁴

91. U patrijarhalnom društvu, kakvo je ono u kojem su živjeli bosanski Muslimani iz Srebrenice,²⁶⁵ eliminacija praktički svih muškaraca gotovo je u potpunosti onemogućila žene bosanske Muslimanke koje su preživjele zauzimanje Srebrenice da uspješno obnove svoje živote. Često, kao u slučaju svjedokinje DD, žene su bile prisiljene da više godina žive u privremenim sabirnim smještajnim centrima, u kojima je vladao dramatično nizak standard života.²⁶⁶ Bol i strah povezani sa gubitkom toliko voljenih osoba onima koji su preživjeli gotovo onemogućuje i pomisao na povratak kući (čak kada bi to i bilo stvarno moguće), i sam život u cjelovitoj porodičnoj jedinici. Riječima svjedokinje DD:²⁶⁷

... ponekad pomislim i na to da bi bilo bolje da niko od nas nije preživio, meni bi to bilo draže.

Direktorica "Vive žene", nevladine organizacije koja pruža psihološku pomoć mnogim ženama bosanskim Muslimankama i djeci koji su preživjeli zauzimanje Srebrenice, kazala je u svom svjedočenju da velika većina izbjeglih žena bosanskih Muslimanki nije uspjela pronaći zaposlenje.²⁶⁸ Osim toga, žene koje su nakon zauzimanja Srebrenice bile

prisiljene postati glavom porodice, imaju vrlo velike poteškoće sa njima stranim zadacima vođenja porodičnih poslova u javnoj sferi života.²⁶⁹

92. Slično tome, preživjeli iz Srebrenice u adolescentnoj dobi suočeni su sa znatnim poteškoćama u odrastanju. Malo njih je zaposleno,²⁷⁰ a o povratku u Srebrenicu ti mladi ljudi niti ne razgovaraju. Kao što je to objasnila direktorica "Vive žene":

... njihov je san samo da odu van, daleko od Bosne. Samo to.²⁷¹

Mlađa djeca koja su preživjela zauzimanje Srebrenice takođe imaju probleme u prilagođavanju, kao što su nizak stepen koncentracije, noćne more i flashback slike.²⁷² Odsutnost muškog uzora dodatni je faktor koji će u godinama koje dolaze neumitno imati znatnog uticaja na bosansko-muslimansku djecu iz Srebrenice.²⁷³

93. Pretresno vijeće je čulo da se preživjeli iz Srebrenice suočavaju sa jedinstvenim problemima koji im otežavaju oporavak, a osoblje organizacije "Vive žene" govori o "srebreničkom sindromu" kao novoj patološkoj kategoriji.²⁷⁴ Jedan od primarnih faktora koji dovode do tog sindroma jest činjenica da, uz nekoliko iznimki, sudbina voljenih osoba za kojima tragaju preživjeli nije službeno poznata: većina muškaraca iz Srebrenice još uvijek se vode kao nestali. Za žene bosanske Muslimanke izuzetno je važno da imaju jasno bračno stanje, odnosno da je jasno da li su udovice, rastavljene ili udate: žena čiji se suprug vodi kao nestao ne uklapa se ni u jednu od tih kategorija.²⁷⁵ Štaviše, na psihološkoj razini te žene nisu u stanju proći kroz proces oporavka bez jasnog završetka, koji proizlazi iz nedvojbenog saznanja o tome šta se dogodilo sa članovima njihovih porodica i doličnog oplakivanja tih osoba.²⁷⁶ Pretresno vijeće je takođe čulo o osjećaju kolektivne krivice koji proživljavaju žene zato što su preživjele događaje u Potočarima, a njihovi muževi, braća i očevi nisu.²⁷⁷ Razinu proživljene traume žena i djece koje su odveli iz Srebrenice osoblje "Vive žene" procjenjuje kao "izuzetno visoku" i to se velikim dijelom pripisuje činjenici da su žene i muškarci razdvajani nakon zauzimanja Srebrenice.²⁷⁸ Ta teška bol i tjeskoba najbolje se odražava u riječima svjedokinje DD, čiji je mladi sin od nje otrgnut u Potočarima:

Stalno ga sanjam. Sanjam ga kako dolazi i nosi mi cvijeće i kaže: "Majko, evo me." Ja ga grlim i kažem: "Gdje si bio, sine moj?", a on mi kaže: "Cijelo vrijeme sam bio u Vlasenici".²⁷⁹

94. Na pitanje zašto je po njegovom mišljenju nakon zauzimanja Srebrenice došlo do masovnih pogubljenja muškaraca bosanskih Muslimana, general Halilović je iznio sljedeće:

U metodološkom smislu, Srebrenica se ne razlikuje od nekih drugih dijelova Bosne i Hercegovine. Istina je da je znatno različita u smislu broja ljudi koji su pogubljeni. Što se tiče pitanja zašto je do toga došlo u dolini Drine, mislim da se razlozi mogu pronaći u odlukama koje je donijela srpska skupština u Banjoj Luci.

... Mislim da danas postoji više od 60 naselja gdje su uglavnom Bošnjaci koji bi se htjeli vratiti svojim kućama, no oni koji su pogubljeni

više nemaju prilike da se vrate, i to područje je izbrisano sa lica zemlje. Očišćeno je ..., a to [je bilo] područje koje se nalazilo između dvije srpske države.²⁸⁰

14. Zaključci

95. Svjedoci koji su se pojavili pred Pretresnim vijećem gotovo bez iznimke nisu ozbiljno osporili da je do gore opisanih masovnih pogubljenja nakon zauzimanja Srebrenice zapravo došlo van borbenih operacija i na temelju naredbi koje su izdali visoki oficiri, odnosno zvaničnici bosanskih Srba.²⁸¹ Uprkos tome, kao što je kazao nirnberški tužilac Telford Taylor: "Važno je te nevjerovatne događaje ustanoviti na temelju jasnih i javnih dokaza, kako nikada niko ne bi mogao posumnjati da su to bile činjenice, a ne izmišljotine...".²⁸² Neophodno je stoga te "nevjerovatne događaje" detaljno dokumentirati.

96. Međutim, u ovom predmetu središnje pitanje jest uloga jednog čovjeka, generala Krstića, koju je on odigrao u tim krivičnim djelima, te da li je on u pravnom smislu odgovoran za ponašanje koje predstavlja ratne zločine, zločine protiv čovječnosti ili genocid. Pretresno vijeće sada će se posvetiti dokazima koji, kao prvo, Drinski korpus kao cjelinu povezuju sa krivičnim djelima počinjenim po zauzimanju Srebrenice i, potom, sa tačno određenom ulogom koju je general Krstić igrao u tim događajima.

B. Uloga Drinskog korpusa u srebreničkim zločinima

1. Preliminarna pitanja

97. Prije no što razmotri ulogu koju je Drinski korpus odigrao u događajima nakon zauzimanja Srebrenice, Pretresno vijeće će se prvo posvetiti preliminarnim pitanjima koja se odnose na formiranje i način operisanja Drinskog korpusa, te prirodom dokaza koje je predočilo Tužilaštvo, a koji Drinski korpus povezuju sa zločinima u ovom predmetu. Ta analiza će obezbijediti važan okvir za ostatak presude, koji se bavi središnjim pitanjem u ovom predmetu, odnosno krivičnom odgovornošću generala Krstića, kako individualnom, tako i odgovornošću u svojstvu starješine Drinskog korpusa, za zločine počinjene u Srebrenici.

a) Opšti podaci o Drinskom korpusu

98. Drinski korpus VRS formiran je u novembru 1992. sa konkretnim ciljem da se "poboljša" situacija bosanskih Srba koji žive u regiji srednjeg Podrinja, čiji je važan dio predstavljala i Srebrenica.²⁸³ Organiziran je po modelu korpusa bivše JNA²⁸⁴ i, kao što je to bio općenito slučaj sa VRS, gotovo u cijelosti su prihvaćene operativne metodologije JNA.²⁸⁵ Štab Drinskog korpusa uspostavljen je prvo u Han Pijesku, a kasnije

je premješten u Vlasenicu.²⁸⁶ Karta na kojoj je prikazana zona odgovornosti Drinskog korpusa nalazi se u prilogu presude.

99. U vrijeme formiranja Drinskog korpusa ulogu njegovog komandanta preuzeo je general Živanović. Uz komandanta, Drinski korpus je imao i načelnika štaba i tri pomoćnika komandanta. Kako što će se razmatrati dalje u tekstu, u julu 1995. godine general Krstić je bio načelnik štaba Drinskog korpusa do imenovanja na mjesto komandanta korpusa. Potpukovnik Vujadin Popović je bio pomoćnik komandanta za bezbjednost, pukovnik Slobodan Cerović bio je pomoćnik komandanta za moral, pravne i vjerske poslove, a pukovnik Lazar Aćamović je bio pomoćnik za pozadinu (to jest logistiku).²⁸⁷ Tabela na kojoj je prikazan relevantni kadar u julu 1995. nalazi se u prilogu ove presude.

100. U julu 1995. Drinski korpus se sastojao od sljedećih potčinjenih brigada: Zvorničke brigade, 1. bratunačke lake pješadijske brigade (dalje u tekstu: Bratunačka brigada), 1. vlaseničke lake pješadijske brigade (dalje u tekstu: Vlasenička brigada), 2. romanijske motorizovane brigade (dalje u tekstu: 2. romanijska brigada), 1. Birčanske lake pješadijske brigade (dalje u tekstu: Birčanska brigada), 1. miličke lake pješadijske brigade (dalje u tekstu: Milička brigada), 1. podrinjske lake pješadijske brigade (dalje u tekstu: 1. podrinjska brigada), 5. podrinjske lake pješadijske brigade (dalje u tekstu: 5. podrinjska brigada) i od 1. samostalnog pješadijskog bataljona Skelani (dalje u tekstu: Skelanski bataljon).²⁸⁸ Te brigade su bile borbeno sposobne i imale su podršku 5. mješovitog artiljerijskog puka, 5. inženjerijskog bataljona, 5. bataljona veze i 5. bataljona vojne policije.²⁸⁹

101. Drinski korpus je bio pod zapovjedništvom Glavnog štaba VRS, zajedno sa 1. i 2. krajiškim korpusom, Istočno-bosanskim korpusom, Hercegovačkim korpusom i Sarajevsko-romanijskim korpusom. Dvije jedinice bile su uz to direktno potčinjene Glavnom štabu: 10. diverzantski odred (jedinica koja se prvenstveno koristila za diverzantske akcije u vrijeme rata) i 65. zaštitni puk (jedinica koja je bila predviđena da Glavnom štabu pruža zaštitne i borbene usluge).²⁹⁰ U julu 1995. komandant Glavnog štaba bio je general Mladić. Glavni štab je pak bio podređen predsjedniku Karadžiću, vrhovnom komandantu VRS.²⁹¹

b) Šifre i brojevi koje je Drinski korpus koristio u julu 1995.

102. Veliki dio dokaza predloženih Pretresnom vijeću bili su vojna naređenja i izvještaji VRS tokom jula i avgusta 1995, te razgovori između Drinskog korpusa i drugog ljudstva VRS koje su prisluškivanjem uhvatili pripadnici ABiH tokom tog razdoblja. U tom dokumentarnom dokaznom materijalu, kao i u prisluškivanjem uhvaćenim porukama, često se koriste šifrirana imena i brojevi. Potrebno je barem donekle objasniti te šifre prije no što se pređe na analizu dokaza.

103. Između strana nije bilo spora o šiframa koje su se koristile za relevantne potčinjene brigade Drinskog korpusa, kao i za štab Drinskog

korpusa. Konkretno: "Palma" je bilo šifrirano ime Zvorničke brigade,²⁹² "Badem" Bratunačke brigade,²⁹³ a "Zlatar" komande Drinskog korpusa.²⁹⁴

104. Analizom cjelokupnog dokaznog materijala telefonski broj "Zlatar 385" povezan je sa generalom Krstićem za period jula 1995. U jednom prisluškivanom telefonskom razgovoru u 9:54 sati 14. jula 1995. general Živanović je savjetovao pukovnika Ljubišu Bearu, načelnika za bezbjednost Glavnog štaba VRS, da kontaktira Zlatar 385 u vezi sa nekom pomoći koju je tražio pukovnik Beara.²⁹⁵ Nekoliko minuta kasnije uhvaćen je razgovor između pukovnika Beare i generala Krstića, u kojem pukovnik Beara generalu Krstiću ponavlja isti zahtjev.²⁹⁶ Osim toga, 18. jula 1995. u 7:16 sati general Krstić je nazvao i zatražio da se pukovnika Cerovića spoji na lokal 385. To je učinjeno, nakon čega su general Krstić i pukovnik Cerović razgovarali,²⁹⁷ što dodatno potvrđuje da je "385" bio lokal generala Krstića tokom jula 1995. godine.

c) Pouzdanost prisluškivanih poruka

105. Transkripti razgovora između pripadnika VRS u julu i avgustu 1995, koje su prisluškivanjem uhvatili obavještajni oficiri ABiH, zauzimaju važno mjesto u dokazima što ih je optužba predočila u ovom predmetu. Te dokumente su Tužilaštvu predale bosanske vlasti. Prisluškivanje razgovora neprijatelja predstavljalo je standardnu vojnu praksu koju su primjenjivale obje strane u sukobu, sa ciljem otkrivanja planova i pokreta suprotne strane, kako bi se mogle preduzeti preventivne akcije.²⁹⁸ Iako je VRS imala zaštićeni način za slanje poruka, Pretresno vijeće je čulo svjedočenja da ti sistemi nisu uvijek funkcionisali i da su se zbog ekspeditivnosti često koristila sredstva veze bez zaštite. Pripremanje i slanje tajnih poruka trajalo je mnogo duže.²⁹⁹ Optužba se na prisluškivane materijale oslonila kao dokaz za ključne elemente u svojoj argumentaciji. Pouzdanost tih uhvaćenih razgovora bila je, međutim, predmet žestoke raspre između strana.

106. Nekadašnja službenica Tužilaštva, koja je radila na izradi baze podataka o prisluškivanim materijalima, govorila je u svom svjedočenju o proceduri za provjeru vjerodostojnosti tog materijala koji je Tužilaštvo primilo od bosanskih vlasti.³⁰⁰ Tim projektom, nazvanim "Projekt prisluškivanje", bavio se tim analitičara, istražitelja, prevodilaca i drugih koji posjeduju potrebna jezična znanja, koji su prikupili, sredili, analizirali i preveli materijale koji su Tužilaštvu predati u originalnom bosansko/hrvatsko/srpskom (dalje u tekstu: B/H/S) obliku. Tužilaštvu su prisluškivane materijale predali i ABiH i Služba državne bezbjednosti Bosne.³⁰¹

107. Uz to, pred Pretresnim vijećem je svjedočio i cijeli niz svjedoka bosanskih Muslimana koji su sudjelovali u prisluškivanju i transkribovanju razgovora VRS, a koji su govorili o korišćenim metodama prisluškivanja.³⁰² Sadržaje razgovora prvo su na trake snimali bosansko-muslimanski

tehničari, nakon toga su ti razgovori transkribovani na komad papira ili u bilježnicu, da bi se na kraju njihovi kompjuterski ispisi slali u štab.³⁰³ Iako su zapisivači transkripta u principu bilježili vrijeme kada je razgovor započeo, za svaki razgovor se nije uvijek bilježio datum. Međutim, datumi su se obično mogli utvrditi tako što bi se prošlo kroz bilježnice i pronašao posljednji zabilježeni datum, nakon čega bi se ustanovilo vrijeme kada je došlo do idućih razgovora, kako bi se moglo utvrditi kada je započeo novi dan.³⁰⁴ Pretresno vijeće je pregledalo nekoliko originalnih bilježnica sa transkriptima uhvaćenih razgovora.

108. Vrlo često su se sudionici razgovora sami identifikovali navodeći svoje ime, ili se, pak, njihov identitet može razaznati iz konteksta razgovora. Osim toga, bosansko-muslimanski tehničari koji su prisluškivali razgovore upoznali su tokom vremena glasove pripadnika VRS, sudionika u razgovorima. Svjedok U je kazao da je prisluškivao razgovore tokom gotovo dvije godine prije jula 1995, tako da je dobro poznao glasove sudionika u razgovorima koje je prisluškivao.³⁰⁵ Kada se identitet sudionika nije mogao utvrditi, njih se nazivalo "X" ili "Y".³⁰⁶ U nekim prilikama isti razgovor je prisluškivalo više operativaca koji su radili na različitim lokacijama što, po mišljenju Pretresnog vijeća, predstavlja faktor u prilog autentičnosti tih razgovora.³⁰⁷

109. Pretresno vijeće je čulo da su preduzete sve moguće mjere kako bi se utvrdila tačnost transkribovanih razgovora. Prema riječima svjedoka W:

Bilo je neophodno da se zabilježi svaka riječ, da se doslovno zabilježi svaka riječ i da je čujna, da je se tačno moglo čuti. Nije se moglo nagađati jer se radilo o važnim stvarima i sve što nije bilo dovoljno jasno ... svaka riječ koju se nije moglo dovoljno dobro čuti nije bila zabilježena.³⁰⁸

Ipak, svjedok Z je dopustio:

Radili smo sve da bismo bili što je moguće precizniji. Međutim, postoji mnogo, mnogo razloga zašto je to bilo vrlo teško postići.³⁰⁹

110. U slučaju da se neka konkretna riječ nije mogla razumjeti, zapisivač transkripta premotavao bi traku tako dugo dok riječ ne bi postala jasna i, ako je to bilo potrebno, tražio bi pomoć kolege. Ukoliko to ne bi uspjelo, riječi koje su nedostajale označavale bi se sa tri tačkice ili upitnikom.³¹⁰ Te praznine u razgovoru odražavale su činjenicu da se obično jednog sudionika u razgovoru moglo čuti jasnije od drugog.³¹¹ U nekim slučajevima verzija razgovora zapisanog u bilježnicu razlikovala bi se od kucanog teksta. Svjedok Z je objasnio da je moguće da je osoba koja je kucala tekst možda zatražila objašnjenje nekog dijela razgovora i, u skladu s tim, traka bi se ponovo preslušavala.³¹² Daktilograf je mogao mijenjati sadržaj razgovora samo uz odobrenje osobe koje je pisala transkript ili nakon što je osobno preslušao traku.³¹³

111. Odbrana je prigovorila da bosansko-muslimanski tehničari za prisluškivanje nisu imali odgovarajuću naobrazbu za posao koji su obavljali i da su na raspolaganju imali neadekvatnu tehnologiju. Rezultat

toga bio je, tvrdila je odbrana, da su se zapisi prisluškivanih razgovora punili riječima za koje se pretpostavljalo da su bile izgovorene tokom razgovora.³¹⁴ Svjedok optužbe Y priznao je da su neki od vojnika koji su prisluškivali razgovore za ABiH bili bolje obučeni od ostalih.³¹⁵

112. General Radinović je kazao u svom svjedočenju da, iako je VRS koristio prisluškivane radio poruke u svom obavještajnom radu, on ne smatra da su te poruke vrlo pouzdane.³¹⁶ Međutim, postojali su dokazi u prilog suprotnoj tezi. Dokument VRS iz 1993. godine ukazuje na to da su vodovi za radio izviđanje, ili grupe za prisluškivanje, komandnim strukturama VRS obezbjeđivale oko 70 odsto od ukupnog broja prikupljenih obavještajnih podataka, što pokazuje u kojoj mjeri su se te strukture oslanjale na proceduru prisluškivanja.³¹⁷ Pretresnom vijeću su doista predloženi dokazi o tome da se VRS tokom događaja u Srebrenici oslanjao na informacije dobivene na osnovu uhvaćenih poruka ABiH. Na primjer, u redovnom borbenom izvještaju Zvorničke brigade od 14. jula 1995. govori se o informacijama u vezi sa kolonom bosanskih Muslimana (koja je u to vrijeme iz enklave bježala prema Tuzli), koje su dobivene iz uhvaćenih razgovora između vojnih vođa kolone i pripadnika 2. korpusa lociranog u Tuzli.³¹⁸

113. Pretresnom vijeću su takođe predloženi dokazi da je VRS stalno bio zabrinut zbog mogućnosti da se njihove poruke prisluškuju. Godine 1992. VRS je zabilježio sljedeće:

Do sada smo registrovali rad devet prislušnih grupa neprijatelja koji su izuzetno kadrovski i materijalno popunjeni.³¹⁹

Svjedok odbrane DB (koji je u julu 1995. bio oficir veze u Drinskom korpusu) složio se s tim da je nedostatak pažnje poklonjene osiguravanju komunikacija u VRS doista predstavljao problem i nije osporavao da je ABiH prisluškivala razgovore tokom operacija Srebrenica i Žepa.³²⁰ Svjedok odbrane DC, koji je takođe bio oficir u Drinskom korpusu u julu 1995, složio se da uhvaćene poruke, iako nisu uvijek pouzdane i sigurne, mogu biti koristan izvor informacija.³²¹

114. General Radinović je iznio stav da bi, ukoliko bi se uhvaćene poruke htjelo smatrati pouzdanim izvorom informacija, njih trebalo kolacionirati, napraviti usporedbe između traka i bilježnica, nakon čega bi ih trebali procijeniti vojni stručnjaci, lingvisti i drugi.³²² Pretresno vijeće prihvata da je Tužilaštvo doista revno provjerilo i usporedilo prisluškivane materijale u okviru "projekta prisluškivanje". Kako bi utvrdilo da li je materijal pouzdan i autentičan, Tužilaštvo je provjeravalo unutrašnju konzistenciju između bilježnica i ispisa svakog razgovora. Uspoređivani su i transkripti za svaki pojedini razgovor koji je snimilo dvoje ili više tehničara za prisluškivanje. Tužilaštvo se takođe upustilo i u uspoređivanje uhvaćenih poruka s informacijama dobivenim iz drugih izvora, kao što su dokumenti dobiveni od VRS, Ministarstva odbrane RS i UNPROFOR, kao i fotografije snimljene iz zraka.³²³ Nekadašnja namještenica Tužilaštva, koja je radila na "projektu prisluškivanje",

svjedočila je da je na osnovu sprovedenih usporedbi došla do uvjerenja da su uhvaćene poruke “apsolutno pouzdane”.³²⁴ Iako katkada Tužilaštvo nije bilo u stanju utvrditi značaj nekih aspekata razgovora, u uhvaćenim porukama nije pronađena niti jedna informacija koja bi bila potpuno u raskoraku sa drugim dokazima koje je otkrilo Tužilaštvo.³²⁵ Tužilaštvo je koristilo minuciozne postupke kako bi ustanovilo tačne datume uhvaćenih razgovora, a bivša namještenica Tužilaštva koja se pojavila pred Pretresnim vijećem svjedočila je s “apsolutnom sigurnošću” da su datumi pripisani pojedinim razgovorima tačni.³²⁶

115. Svojim svjedočenjem gospodin Butler je potkrijepio činjenicu da su tokom istrage Tužilaštva dokazi dobiveni prisluškivanjem pažljivo razmotreni. Na početku, tokom pisanja svoje vojne ekspertize, gospodin Butler je prema uhvaćenim porukama bio donekle skeptičan.³²⁷ Međutim, nakon što je pažljivo pregledao cjelokupni dokazni materijal dobiven prisluškivanjem, došao je do uvjerenja da je riječ o pouzdanom materijalu i u onoj mjeri u kojoj je iz pojedinačnih razgovora mogao izvući čvrste zaključke, on ih je uključio u svoju vojnu analizu.

116. Sve u svemu, Pretresno vijeće prisluškivane poruke smatra pouzdanim izvorom dokaza. Bosansko-muslimanski tehničari preduzeli su sve moguće mjere kako bi osigurali tačnost snimljenih razgovora, kao što bi se i očekivalo od bilo koje razborite vojske. Tu činjenicu potvrdilo je i Tužilaštvo mjerama koje je u okviru “projekta prisluškivanje” primijenilo da bi provjerilo pouzdanost uhvaćenih razgovora. Pretresno vijeće prihvata da se aspekti uhvaćenih razgovora često mogu potkrijepiti drugim dokazima u vezi sa događajima koji su se u to vrijeme odvijali i Vijeću je nemoguće zamisliti da bi bosansko-muslimanski tehničari za prisluškivanje mogli u potpunosti krivotvoriti takav broj detalja koje je moguće dokumentirati. Na primjer, 16. jula 1995. snimljen je razgovor pukovnika Popovića u vezi sa njegovim zahtjevom za 500 litara dizel goriva.³²⁸ Pisani dokumenti dobiveni od Zvorničke brigade potvrđuju da je 16. jula 1995. pukovniku Popoviću doista i izdano 500 litara dizel goriva.³²⁹ Pretresno vijeće je uvjereno da je taj dokaz dobiven prisluškivanjem pouzdani izvor informacija. Težina i značenje koji se mogu pripisati svakom od uhvaćenih razgovora biće razmotreni od slučaja do slučaja i u svjetlu šireg konteksta u kojem se razgovor odvijao. Tačno, nekoliko uhvaćenih poruka koje je kao dokaz predložila optužba bilo je izrazito fragmentarno, sa brojnim prazninama gdje zapisivači transkripta nisu bili u stanju precizno ustanoviti što je bilo rečeno. U tim konkretnim slučajevima Pretresno vijeće iz takvih poruka očigledno nije moglo izvući nikakve čvrste zaključke.

117. Nakon što je razmotrilo preliminarna pitanja u vezi s osnivanjem i formiranjem Drinskog korpusa, te sa prirodom dokaza predočenih u ovom predmetu, Pretresno vijeće se sada okreće ulozi Drinskog korpusa u počinjenju zločina do kojih je došlo nakon osvajanja Srebrenice u julu 1995.

2. "Krivaja 95"

118. Drinski korpus je bio vojna formacija VRS sa zadatkom planiranja i izvođenja operacije "Krivaja 95", čiji je vrhunac predstavljalo zauzimanje grada Srebrenice 11. jula 1995. Međutim, u optužnici protiv generala Krstića ne navodi se da je vojna invazija na "zaštićenu zonu" Srebrenica sama po sebi predstavljala kršenje međunarodnog prava. Pravi fokus ovog predmeta predstavljaju događaji koji su uslijedili nakon vojnog napada, tačnije odvoženje autobusima žena, djece i staraca iz srebreničke enklave i masovni pokolj vojno sposobnih muškaraca iz Srebrenice. Ipak, uloga Drinskog korpusa u operaciji "Krivaja 95" Pretresnom vijeću daje važni okvir za razmatranje djela koja su uslijedila.

a) Cilj operacije "Krivaja 95"

119. Između strana je tokom suđenja došlo do rasprave o tačnom cilju operacije "Krivaja 95". Nije bilo spora o tome da inicijalni plan nije uključivao zauzimanje grada Srebrenice.³³⁰ Uprkos činjenici da je Srebrenica za VRS predstavljala pitanje "biti ili ne biti", komanda VRS procijenila je da u tom trenutku ne postoje pravi uslovi za zauzimanje grada Srebrenice.³³¹ Odbrana je, međutim, iznijela stav da je plan za operaciju "Krivaja 95" bio ograničen na stvarno razdvajanje srebreničke od žepske enklave (bez znatnih promjena granica "zaštićenih zona"), te da je predstavljao izravni odgovor na vojne ofanzive koje je vodila ABiH na području enklave.³³² Optužba je to osporila, tvrdeći da je cilj operacije "Krivaja 95" bio ne samo da se razdvoje Žepa i Srebrenica, nego i da se svaka enklava svede na svoje urbano središte. Smanjenje enklava, tvrdila je optužba, nesumnjivo bi pokrenulo humanitarnu krizu i prisililo UN da odustane od svoje koncepcije "zaštićenih zona", koja se pokazala kao pravi trn u oku bosanskih Srba.³³³

120. Tvrđnja optužbe potkrijepljena je dokumentacijom koju je pripremila komanda Drinskog korpusa za operaciju "Krivaja 95".³³⁴ Tim planom se konkretno Drinski korpus upućuje da "razdvoji enklave Žepa i Srebrenica i suzi ih na gradsko područje". U planu se takođe govori o "sužavanju enklava" i konkretno navodi da je zadatak Drinskog korpusa da "popravi taktički položaj snaga u dubini zone i stvori uslove za eliminisanje enklava".³³⁵ Odbrana je iznijela protivargument da je spominjanje eliminacije enklava bilo usmjereno na jednu drugu buduću operaciju, a ne na neposredni vojni pohod.³³⁶ Usprkos tome, Pretresno vijeće je uvjeren da je, iako je inicijalni cilj operacije "Krivaja 95" bio ograničen, ta operacija predstavljala važan korak prema konačnom uspostavljanju kontrole bosanskih Srba nad Srebrenicom. Pretresno vijeće ne sumnja da je, u skladu sa direktivom koju je u martu 1995. izdao predsjednik Karadžić, a kojom nalaže blokiranje ulaska konvoja pomoći u enklavu,³³⁷ guranje stanovnika bosanskih Muslimana u

humanitarnu krizu predstavljalo integralni dio dugoročne strategije VRS za Srebrenicu.

Na prvi pogled, međutim, plan za operaciju "Krivaja 95" sigurno nije uključivao zamisao VRS da autobusima odveze bosansko-muslimansko civilno stanovništvo iz enklave, a niti ideju da se pogube svi vojno sposobni muškarci bosanski Muslimani, što se sve na kraju desilo po zauzimanju Srebrenice.

121. Pretresno vijeće nalazi da je cilj plana za operaciju "Krivaja 95" bio svođenje srebreničke "zaštićene zone" na njeno gradsko središte, te da je predstavljao korak prema obuhvatnijem cilju VRS da bosansko-muslimansko stanovništvo gurne u humanitarnu krizu i da na kraju eliminiše enklave.

b) Granatiranje Srebrenice: teror nad civilnim stanovništvom

122. Brojni svjedoci kazali su u svom svjedočenju da je tokom operacije "Krivaja 95" VRS intenzivno granatirao srebreničku enklavu s očiglednom namjerom da zastraši stanovništvo.³³⁸ Iz dokaza proizlazi da je granatiranje započelo 6. jula 1995, kako je krenula i operacija "Krivaja 95".³³⁹ Jedan očevidac vidio je kako je 8. jula 1995. kolona izbjeglica dospjela pod artiljerijsku vatru VRS (Drinskog korpusa).³⁴⁰ Zapovjednik jednog voda Dutchbata vidio je 9. jula 1995. kako tenkovi VRS otvaraju vatru prema gradu Srebrenici, iako su se u blizini nalazile samo izbjeglice i baza UN.³⁴¹ I ponovo 10. jula 1995, uprkos vojničkim uspjesima koje je VRS već postigao, granatiranje se nastavilo cijelog tog i idućeg dana. Granate koje je ispalio VRS pogodile su bolnicu, gdje se sklonilo 2000 civila, pri čemu je poginulo šestoro ljudi.³⁴² Jedan od posmatrača UN, koji je bio svjedokom razvoja događaja toga dana, primijetio je u vezi s intenzitetom granatiranja:

U pojedinim razdobljima mogli smo nabrojati preko stotinu granata koje su padale na isto mjesto. Znači, kontinuirano granatiranje iste zone sa i do stotinu granata, to je prilično jaki intenzitet, s obzirom na veličinu tih sela.³⁴³

123. Hiljade stanovnika, očajnički tražeći zaštitu, okupile su se oko baze UNPROFOR čete "Bravo", da bi na kraju silom provalili unutra. Haotična scena postala je još konfuznija kada su oko podneva minobacačke granate pale u krug baze, ranivši nekoliko ljudi.³⁴⁴ Nakon granatiranja čete "Bravo" i na poticaj vojnika Dutchbata, bosansko-muslimanski stanovnici Srebrenice počeli su kretati na sjever, prema Potočarima. Granate su padale uz cestu, a snage VRS viđene su kako potiskuju stražnji dio mase. Mnogi svjedoci vjeruju da je to bio namjerni pokušaj da se masu poput "stada" istjera iz Srebrenice.³⁴⁵ VRS je isto tako započeo s akcijom spaljivanja kuća bosanskih Muslimana kako bi osigurao da za njihove vlasnike više ne bude povratka.³⁴⁶ Dalji dokazi o tome da je grad Srebrenica bio intenzivno granatiran i da su se civili našli pod vatrom proizlaze iz borbenih izvještaja koje je dostavila 28. divizija ABiH u danima odmah nakon početka operacije "Krivaja 95".³⁴⁷

124. General Krstić³⁴⁸ i još nekoliko drugih svjedoka odbrane koji su sudjelovali u operaciji "Krivaja 95",³⁴⁹ zaniijekali su da je Srebrenica granatirana ili da je Drinski korpus namjerno gađao civile tokom operacije "Krivaja 95". Jedan svjedok odbrane je izjavio sljedeće:

Grad Srebrenica uopšte nije bio granatiran. Na gradski dio nije pala niti jedna granata, niti jedna zgrada nije bila oštećena kada smo 11. jula ušli u grad.³⁵⁰

Gospodin Richard Butler, vojni vještak optužbe, izrazio je stav da granate nisu bile usmjerene na srebreničke civile.³⁵¹ No, on je kasnije razjasnio svoj stav, izjavivši da ne postoje dokazi da je VRS ispaljivao granate izravno na civile i nije osporavao svjedočenje vojnika Dutchbata i drugih svjedoka o djelovanju granatiranja na civile.³⁵² Gospodin Butler je, međutim, kazao da postoji malo dokaza o kalibru granata koje su ispaljene ili o razmjeru počinjene štete.³⁵³

125. Iako optužba možda nije nepobitno utvrdila tačan broj ispaljenih granata i tip korišćene artiljerije, Pretresno vijeće nalazi da je granatiranje Srebrenice, koje je izvršio Drinski korpus 10. i 11. jula 1995, do kada su prvobitni ciljevi operacije "Krivaja 95" već bili postignuti, bilo smišljeno kako bi se bosansko-muslimansko stanovništvo zastrašilo i istjeralo iz grada Srebrenice.

3. Uključenost ljudstva Drinskog korpusa u događaje u Potočarima: 11.-13. juli 1995.

a) Transport civila bosanskih Muslimana iz Potočara

i) Sastanak u hotelu "Fontana" 11. jula 1995. u 20:00 sati

126. Kako je eskalirala humanitarna kriza u Potočarima, general Mladić je 11. jula 1995. oko 20:00 sati pozvao vođstvo UNPROFOR na prvi od tri sastanka sa zvaničnicima VRS u hotel "Fontana" u Bratuncu.³⁵⁴ Sastanak, koji je trajao otprilike jedan sat, vodio je general Mladić. Prisutan je bio general Živanović, tadašnji komandant Drinskog korpusa, zajedno sa drugim oficirima Drinskog korpusa, uključujući potpukovnika Svetozara Kosorića, načelnika za obavještajne poslove Drinskog korpusa, i kapetana prve klase Momira Nikolića, pomoćnika komandanta za obavještajne poslove i bezbjednost Bratunačke brigade.³⁵⁵ Pukovnik Karremans je izjavio da se u bazi u Potočarima nalazi oko 10.000 žena i djece i zatražio je jamstva da će Dutchbatu i bosansko-muslimanskom stanovništvu biti dozvoljeno da se povuče sa tog područja. General Mladić je rekao da bosansko-muslimansko civilno stanovništvo ne predstavlja cilj njegovih akcija i upitao zatim da li bi UNPROFOR mogao obezbijediti autobuse za njihov transport. Pukovnik Karremans je odgovorio da misli da bi se to moglo organizovati.³⁵⁶

127. Tokom sastanka general Mladić je od vođstva UNPROFOR zatražio da ga poveže sa predstavnikom ABiH i sa predstavnicima

bosansko-muslimanskih civila. U to vrijeme se činilo da VRS nema pojma o tome gdje se nalazi ABiH. Snage 28. divizije prestale su djelovati protiv VRS u južnom dijelu enklave i VRS još nije shvatio da se vojnici ABiH okupljaju u kolonu kako bi se probili prema Tuzli. Poput generala Mladića, niti pukovnik Karremans nije znao kako bi stupio u vezu sa srebreničkim vojnim ili civilnim vođstvom. Sastanak se završio tako da je general Mladić rekao pukovniku Karremansu da se vrati kasnije iste večeri u 23:00 sata radi drugog sastanka.

ii) Sastanak u hotelu "Fontana" 11. jula 1995. u 23:00 sata

128. Kao što je naložio general Mladić, drugi sastanak sazvan u hotelu "Fontana" održao se oko 23:00 sata iste večeri. Sastankom je ponovo predsjedao general Mladić. Tom prilikom nije bio prisutan general Živanović, ali je prisutan bio general Krstić.³⁵⁷ Na sastanku su bili i pukovnik Kosorić i major Nikolić iz Drinskog korpusa. Predstavnici Dutchbata stigli su zajedno sa nastavnikom po imenu Nesib Mandžić, nezvaničnim bosansko-muslimanskim predstavnikom nasumce izabranim iz mase u Potočarima.³⁵⁸ I predstavnici UN i bosanskih Muslimana složili su se da je ponašanje generala Mladića na sastanku bilo usmjereno na to da ih zastraši. Kad je sastanak započeo, u prostoriji se začulo skvičanje svinje koju su klali odmah ispod prozora. Svi svjedoci optužbe smatraju da je taj sablasni prekid smišljen namjerno kako bi ih se zaplašilo.³⁵⁹ General Mladić potom je na stol stavio otkinutu tablu sa zgrade opštine Srebrenice. Gospodin Mandžić smatra da je i to trebalo simbolizovati činjenicu da su bosanski Srbi zauzeli Srebrenicu i da bosanskim Muslimanima tamo više nema mjesta.³⁶⁰

129. Planovi da se iz enklave odvezu civili bosanski Muslimani postali su kristalno jasni na tom drugom sastanku. Prisutni oficir Dutchbata izjavio je da se do tada u Potočarima i okolici okupilo između 15.000 i 20.000 izbjeglica, uglavnom žena, djece i staraca, i iznio pojedinosti o nastupajućoj humanitarnoj krizi.³⁶¹ General Mladić je kazao da će on obezbijediti vozila za transport srebreničkih izbjeglica iz Potočara.³⁶²

130. Iako je general Mladić rekao da stanovništvo treba izabrati želi li ostati ili, ako ne žele ostati, kamo hoće otići, koristio je pritom prijeteci ton. Zatražio je da svi vojnici ABiH sa područja bivše enklave polože oružje i jasno dao do znanja da će, ako se to ne desi, opstanak bosansko-muslimanskog stanovništva biti dovedeno u pitanje. General Mladić je izjavio da želi jasan stav o tome da li bosanski Muslimani žele da "opstanu, ostanu ili nestanu". Okrenuvši se gospodinu Mandžiću, general Mladić je kazao:

Da li ste me razumeli?... Nesibe ... I u vašim je rukama sudbina Vašega naroda ... ne samo na ovom prostoru.³⁶³

Gospodin Mandžić našao se u neodrživoj situaciji. Preklinjao je generala Mladića i pokušao mu objasniti da ne zna gdje je 28. divizija, te da u svakom slučaju ne raspolaže nikakvom moći da obaveže ABiH da bilo šta uradi. Nije raspolagao niti ovlastima da pregovara u ime civilnog stanovništva. Njegova objašnjenja, međutim, nisu naišla ni na kakvo razumijevanje. General Mladić je zaključio sastanak rekavši:

To je vaš problem, dovedite ljude koji mogu obezbediti predaju oružja, i spasiti vaš narod od uništenja.³⁶⁴

Prisutnima na sastanku te noći činilo se jasno da bosansko-muslimanski civili iz Srebrenice neće imati izbor da ostanu.³⁶⁵ General Mladić je nastavak sastanka zakazao za iduće jutro.

iii) Sastanak u hotelu "Fontana" 12. jula 1995. u 10:00 sati

131. General Mladić je 12. jula 1995. za oko 10:00 sati sazvao treći i posljednji sastanak kako bi se razgovaralo o sudbini srebreničkih Muslimana. General Mladić je i ponovo dominirao sastankom, a general Krstić je sjedio pokraj njega.³⁶⁶ Uz njih se na sastanku pukovniku Kosoriću pridružio i pukovnik Popović kao predstavnik Drinskog korpusa. Do tog vremena VRS je dobio informacije o postojanju kolone bosanskih Muslimana koja se pokušava probiti iz bivše enklave.³⁶⁷ Predstavnici Dutchbata, koji još uvijek nisu uspjeli stupiti u vezu sa zvaničnim bosansko-muslimanskim vojnim ili civilnim vođstvom iz Srebrenice, ponovo su sa sobom doveli gospodina Mandžića, zajedno sa još dvoje nezvaničnih predstavnika izbjeglica iz Potočara: gospođom Čamilom Omanović, ekonomisticom, i gospodinom Ibrom Nuhanovićem, poslovnim čovjekom.

132. General Mladić je ponovo jasno stavio do znanja da je za preživljavanje srebreničkih Muslimana uslov vojna predaja. Kazao je:

... možete opstati ili nestati. ... Za vaš opstanak tražim: da svi vaši muškarci koji su pod oružjem napali da su zločine pravili, a i jesu mnogi, protiv našeg naroda, predaju oružje Vojski Republike Srpske ... nakon predaje oružja možete ... birati, da ostanete na teritoriji... ili ako vam to odgovara, da idete tamo gde želite. Koliko god vas izrazi želju, poštovaće se želja svakoga pojedinačnoga stanovnika.³⁶⁸

General Mladić je izjavio da će on obezbijediti vozila, no da gorivo mora obezbijediti neko drugi i predložio je da za to zaduži UNPROFOR.³⁶⁹

133. Gospodin Mandžić i gospođa Omanović svjedočili su pred Pretresnim vijećem da je general Mladić na tom sastanku dao jasnu poruku da bosansko-muslimanske izbjeglice mogu preživjeti samo ako napuste Srebrenicu.³⁷⁰

134. General Mladić je prisutne osim toga informisao da će se morati izdvojiti i provjeriti svi muškarci u dobi od 17 do 70 godina kako bi se pronašli eventualni "ratni zločinci".³⁷¹

iv) Organizovanje autobusa

135. Nakon sastanka u hotelu "Fontana", ujutro 12. jula 1995. dva vojnika Dutchbata vratila su se u Bratunac da bi se sastali sa zvaničnicima VRS i razradili plan za evakuaciju. Kao što se pokazalo, takav sastanak nije bio potreban. Oko podneva 12. jula 1995. deseci autobusa i kamiona počeli su stizati u Potočare kako bi pokupili žene, djecu i starce bosanske Muslimane. VRS je već obavio sve potrebne pripreme.³⁷²

136. Odbrana je tvrdila da pripadnici Drinskog korpusa nakon zauzimanja Srebrenice nisu sudjelovali u odvoženju bosansko-muslimanskih civila iz Potočara. Međutim, postoje mnogobrojni dokazi koji ukazuju na sudjelovanje Drinskog korpusa u toj operaciji.

137. Rano ujutro 12. jula 1995. general Živanović je potpisao naređenje upućeno svim podređenim jedinicama Drinskog korpusa, kojim im naređuje da "se svi autobusi i mini-busovi koji pripadaju VRS obezbijede za korišćenje Drinskom korpusu", te da ta vozila moraju biti na fudbalskom igralištu u Bratuncu do 16:30 sati i slijediti instrukcije o mjestima za raspodjelu goriva.³⁷³ U naređenju nadalje stoji da je komanda Drinskog korpusa poslala poruku Ministarstvu odbrane RS kojom traži mobilizaciju privatnih autobusa. Istog jutra Ministarstvo odbrane RS poslalo je tri naredbe svojim lokalnim sekretarijatima, tražeći od njih da obezbijede autobuse i pošalju ih u Bratunac.³⁷⁴

138. Prisluškivanjem uhvaćeni razgovori tokom cijelog 12. i 13. jula 1995. pokazuju da su se i drugi oficiri Drinskog korpusa takođe bavili pitanjima transporta. Među tim oficirima bili su načelnik saobraćajne službe, potpukovnik Rajko Krsmanović³⁷⁵ i major Momir Nikolić, pomoćnik komandanta za obavještajne poslove i bezbjednost Bratunačke brigade Drinskog korpusa.³⁷⁶ Konkretno sudjelovanje generala Krstića u organizaciji autobusa razmatra se dolje u tekstu, u dijelu II C.

139. Dokumentacija zaplijenjena od Bratunačke brigade pokazuje da je ta brigada 12. i 13. jula 1995. nadgledala raspodjelu goriva za autobuse i kamione.³⁷⁷ Pretresno vijeće prihvata da je komanda Drinskog korpusa, s obzirom na nestašicu te tako dragocjene robe koja je u to vrijeme vladala u istočnoj Bosni, morala biti informisana o raspodjeli ogromne količine goriva.

140. Iako je Drinski korpus na kraju uspio pronaći dovoljno autobusa, to nije bilo jednostavno. Sve do uvečer 11. jula 1995. činilo se da general Mladić očekuje da će autobuse za odvoženje civila iz Potočara obezbijediti UN. To je bilo logično, s obzirom na ograničene resurse VRS, a osobito na nestašicu autobusa i goriva u istočnoj Bosni u to vrijeme. Drinski korpus, nakon što je zatražio autobuse od Ministarstva odbrane u ranim jutarnjim satima 12. jula 1995, uspio je sakupiti broj vozila koji je bio potreban za transport cjelokupne populacije žena, djece i staraca u roku od 48 sati. Sudski vještak optužbe, gospodin Butler, kazao je u svom svjedočenju da bi se operacija takvih razmjera kao što je preseljenje gotovo 25.000 ljudi normalno trebala planirati danima unaprijed.³⁷⁸

141. Uvečer 13. jula 1995. pukovnik Janković, oficir iz Glavnog štaba VRS, sastavio je završni izvještaj o transportu bosansko-muslimanskih civila iz Potočara, koji je poslat odsjeku za obavještajne poslove Drinskog korpusa, što dodatno potvrđuje da je Drinski korpus bio zainteresovana strana u operaciji transporta.³⁷⁹

142. Pretresno vijeće nalazi da je Drinski korpus odigrao značajnu ulogu prilikom obezbjeđivanja autobusa i drugih vozila koja su korišćena za odvoženje bosansko-muslimanskih žena, djece i staraca iz baze u Potočarima 12. i 13. jula 1995, kao i u nabavi goriva potrebnog za izvođenje tog zadatka.

v) Prisustvo oficira Drinskog korpusa u Potočarima
12. i 13. jula 1995.

143. Tokom evakuacije bosansko-muslimanskih žena, djece i staraca, koja se odvijala 12. i 13. jula, mnogi svjedoci su vidjeli generala Mladića i druge oficire iz Glavnog štaba u bazi u Potočarima ili u njoj blizini.³⁸⁰ Iako se činilo da je general Mladić taj koji ima kontrolu nad operacijom transporta u vrijeme dok se tamo nalazio,³⁸¹ postoje i vrlo jaki dokazi za to da je 12. i 13. jula 1995. u Potočarima bilo prisutno ljudstvo Drinskog korpusa i pomagalo prilikom odvoženja bosansko-muslimanskih civila iz enklave. Prisustvo generala Krstića u Potočarima 12. i 13. jula 1995. razmatraće se u dijelu II C teksta. No, među ostalima iz štaba komande Drinskog korpusa, koje su identifikovali svjedoci u Potočarima, 12. i 13. jula 1995. tamo su se nalazili: komandant korpusa, general Živanović,³⁸² pomoćnik komandanta za bezbjednost, pukovnik Popović,³⁸³ pomoćnik komandanta za pozadinu, pukovnik Lazar Aćamović,³⁸⁴ i načelnik obavještajne službe, pukovnik Kosorić.³⁸⁵ Jedan vojnik Dutchbata razgovarao je 12. jula 1995. sa pukovnikom Kosorićem o tome da se organizira da vojnici Dutchbata budu u pratnji konvoja bosansko-muslimanskih izbjeglica iz Potočara.³⁸⁶ Očevici su takođe identifikovali šest osoba, koje se sve pojavljuju na popisu Bratunačke brigade Drinskog korpusa, kao ljude koji su bili prisutni u Potočarima u vrijeme kada su odvodili žene, djecu i starce.³⁸⁷ Jednog od tih ljudi, majora Momira Nikolića (pomoćnika zapovjednika Bratunačke brigade za obavještajne poslove i bezbjednost) do zauzimanja Srebrenice Dutchbat i posmatrači UN na tom području znali su kao oficira za vezu.³⁸⁸ Major Nikolić viđen je u Potočarima i 12.³⁸⁹ i 13. jula 1995.³⁹⁰

144. Pretresno vijeće konstatuje da su 12. i 13. jula 1995. oficiri i jedinice iz komande Drinskog korpusa bili prisutni u Potočarima i nadgledali odvoženje bosansko-muslimanskih civila iz tog područja.³⁹¹

vi) Prisilan ili dobrovoljan odlazak?

145. General Radinović je svjedočio za odbranu da je bijeg žena, djece i staraca iz Potočara bio dobrovoljan i da se ni u kom slučaju ne može

smatrati prisilnim odlaskom.³⁹² On je priznao da je strah odigrao određenu ulogu prilikom donošenja njihove odluke da odu, no inzistirao je da je tome tako u svim ratovima. Tokom rata u Bosni, kao i drugdje, masovni odlazak civilnog stanovništva redovna je pojava kada god neprijateljske snage zauzmu neku teritoriju.³⁹³ Gospodin Butler, sudski vještak optužbe, složio se s tim da je bijeg civila iz zona sukoba zabilježen fenomen rata, te da često predstavlja racionalni izbor od strane civila.³⁹⁴ Doista, kao što je već primjećeno, 1993. godine je UNHCR pomagao prilikom evakuacije više hiljada bosanskih Muslimana iz Srebrenice.

146. Svakako, suočene sa realnošću svoje užasne situacije uvečer 11. jula 1995, izbjeglice iz Srebrenice bučno su zahtijevale da izađu iz enklave. Kao što je pukovnik Karremans rekao na prvom sastanku održanom u hotelu "Fontana" 11. jula 1995. u 20:30 sati, mnoge od bosanskih Muslimanki u bazi već su rekle vojnicima Dutchbata da čekaju da stignu autobusi i da odu.³⁹⁵

147. Međutim, velik broj dokaza predočenih tokom suđenja pokazuje da u julu 1995. bosansko-muslimansko stanovništvo Srebrenice nije bilo u položaju da zaista bira hoće li otići ili ostati na tom području. Granatiranje Srebrenice, osobito 10. i 11. jula 1995, kao i spaljivanje kuća bosanskih Muslimana bilo je smišljeno kako bi se stanovništvo zastrašilo i natjeralo da pobjegne sa tog područja bez nade u povratak. Osim toga, general Mladić je bio taj koji je zakazao sastanke u hotelu "Fontana", gdje je potpuno jasno pokazao da želi da bosanski Muslimani odu sa tog područja. Dok su se organizovali konvoji autobusa 12. jula 1995, general Mladić je u jednom uhvaćenom razgovoru rekao:

To je kapituliralo sve i predalo se, i evakuirat ćemo sve ko hoće i ko neće.³⁹⁶

Doista, bosansko-muslimanske izbjeglice niko nije konsultovao niti im dao mogućnost izbora u vezi sa njihovom konačnom destinacijom. Jedan vojni posmatrač UN na području Srebrenice svjedočio je o incidentu kojem je bio očevidac, kada su srpski vojnici prijetili da će ustrijeliti jednu stariju ženu ako ne ode iz Srebrenice, usprkos njenom preklinjanju da je puste da ostane. Kao rezultat tih prijetnji i kako bi osigurao njenu bezbjednost, vojni posmatrač je ženu fizički uklonio iz srebreničke bolnice u kojoj se nalazila i odveo je u Potočare.³⁹⁷ Svi ti faktori, zajedno sa kampanjom terora koju je sprovodio VRS protiv izbjeglica u Potočarima, jasno ukazuju na to da su bosanski Srbi htjeli to područje očistiti od bosanskih Muslimana.

148. No, VRS je ipak pokušao bijeg stanovnika Srebrenice prikazati kao dobrovoljni odlazak. Savjet bezbjednosti UN 14. jula 1995. izrazio je zabrinutost zbog prisilnog preseljenja civila iz srebreničke "zaštićene zone" koje su sprovodili bosanski Srbi, tvrdeći da je tu riječ o jasnom kršenju njihovih ljudskih prava.³⁹⁸ Suočen s rastućom međunarodnom osudom, 17. jula 1995. major Franken, zamjenik zapovjednika Dutchbata, sastao se sa delegacijom VRS kako bi razgovarali o situaciji ranjenih bosanskih

Muslimana na području bivše enklave. Tokom tog sastanka od njega i nezvaničnog predstavnika bosanskih Muslimana, gospodina Mandžića, koji je takođe bio prisutan, zatraženo je da potpišu izjavu u kojoj je stajalo da je odlazak bosansko-muslimanskih civila iz Potočara bio dobrovoljan, da ga je nadgledao i pratio UNPROFOR, a da je akciju sproveo VRS bez ikakvih nepravilnosti.³⁹⁹ Oficiri VRS majoru Frankenu su jasno dali do znanja da se od njega traži da potpiše tu izjavu kako bi osigurao da Međunarodni komitet Crvenog krsta (MKCK) odmah evakuise 59 ranjenih pacijenata.⁴⁰⁰ Kada je svjedočio pred Pretresnim vijećem, major Franken je svoj prisilni pristanak na izjavu opisao kao "bezvrijedan".⁴⁰¹ U stvarnosti, kako je izjavio, general Mladić je "naredio stanovništvu da ode u Kladanj, tačka".⁴⁰² General Krstić je tokom jednog razgovora sa Tužilaštvom ubrzo nakon hapšenja priznao da se radilo o prisilnom odlasku stanovništva, iako je nijekao da je on u tome sudjelovao.⁴⁰³

149. Pretresno vijeće konstatuje da, 12. i 13. jula 1995, bosansko-muslimanski civili iz Srebrenice, koji su autobusima odvezeni iz Potočara, nisu slobodno izabrali da napuste područje bivše enklave. Ljudstvo Drinskog korpusa koje je sudjelovalo u operaciji transporta znalo je da je VRS prisilio bosansko-muslimansko stanovništvo da napusti to područje.

b) Zločini počinjeni u Potočarima 12.-13. jula 1995.

150. Izbjegllice bosanski Muslimani koji su se sklonili u bazu ili oko nje bili su 12. i 13. jula 1995, po dolasku srpskih snaga u Potočare, izvrnuti kampanji terora koja se sastojala od prijetnji, vrijeđanja, pljačkanja i spaljivanja obližnjih kuća, batinanja, silovanja i ubistava.⁴⁰⁴ Oficiri Drinskog korpusa bili su 12. i 13. jula 1995. prisutni u Potočarima,⁴⁰⁵ a uz to su 12. i 13. jula 1995. u blizini Potočara viđene i jedinice Drinskog korpusa.⁴⁰⁶ Na Petrovićevim video-snimkama Potočara, snimljenima 13. jula 1995, vidi se jedan oklopni transporter sa vojnom registarskom tablicom, čiji broj odgovara onom na vozilu dodijeljenom komandi Bratunačke brigade.⁴⁰⁷

151. U Potočarima se 12. i 13. jula 1995. nalazio i cijeli niz srpskih snaga koje nisu bile dio Drinskog korpusa. Prisutni su bili oficiri iz Glavnog štaba VRS, koji su bili podređeni direktno generalu Mladiću.⁴⁰⁸ Neki očevici izvijestili su da su u Potočarima vidjeli pripadnike paravojne grupe "Arkanovih tigrova".⁴⁰⁹ Drugi svjedoci su kazali da se za neke bosansko-srpske vojnike činilo da nisu "regularni", odnosno da su djelovali "kao Rambo".⁴¹⁰ Identifikovani su srpski vojni policajci u plavim uniformama sa crnim opasačima, koji su vozili policijska vozila,⁴¹¹ kao i jedna osoba koja se predstavila kao "kapetan Mane" iz policije i njegov zapovjednik, čiji je ratni nadimak bio "Staljin".⁴¹² Svjedoci su govorili o vojnicima odjevenima u crno, za koje se činilo da djeluju u okviru vlastite komandne strukture,⁴¹³ o jedinici koja je imala pse⁴¹⁴ i o vojnicima koji su nosili kombinaciju maskirnih uniformi i civilne odjeće.⁴¹⁵ Brojni svjedoci koji su govorili o prisustvu "vojnika VRS" u zelenim maskirnim uniformama u Potočarima,

nisu bili u stanju identifikovati ih kao pripadnike neke konkretne jedinice.⁴¹⁶ Za sve se te različite grupe činilo da imaju vlastite komandujuće oficire.⁴¹⁷ Iako su svjedoci bosanski Muslimani katkada bili u stanju prepoznati pojedine srpske vojnike, što upućuje na to da su barem neke od jedinica bile sa tog područja,⁴¹⁸ postoje i dokazi da su dovedene i srpske snage koje nisu bile sa srebreničkog područja.⁴¹⁹ Pukovnik Karremans, zapovjednik Dutchbata, sjeća se da je čuo da je general Mladić nekoliko dana prije početka operacije "Krivaja 95" u enklavu doveo nove vojnike, paravojne grupe i Arkanovu brigadu.⁴²⁰

152. S obzirom na kaos koji je 12. i 13. jula 1995. vladao u bazi u Potočarima, ne začuđuje što većina svjedoka nije bila u stanju konkretno navesti koje su jedinice bile odgovorne za zločine počinjene tokom tih dana. Mnogi svjedoci čuli su krikove, pucnje i priče o ubistvima, bez da su pritom osobno vidjeli te zločine.⁴²¹

153. Iz sudskog spisa proizlazi da su jedinice koje nisu bile u sastavu Drinskog korpusa bile one koje su naočigled svih počinjale oportunističke zločine kao dio kampanje terora u Potočarima. Jedan svjedok je 12. jula vidio ljude koji su izgledali "kao Rambo" kako pale kuće i ljetinu na obroncima oko Potočara, a kasnije te noći vidio ih je kako prijete jednom mladom ranjenom bosanskom Muslimanu da će ga zaklati.⁴²² Samo je jedan svjedok izravno spomenuo Drinski korpus govoreći o zlostavljanjima. Jedan vojnik Dutchbata svjedočio je da su pripadnici "Vukova sa Drine", potčinjene jedinice Zvorničke brigade, ulazili u kuće u blizini baze i "počeli te kuće pljačkati". Te ljude je identifikovao kao pripadnike "Vukova sa Drine", zato što je vidio da nose oznake "Vukova sa Drine", na kojima je prikazana vučja glava.⁴²³ Taj svjedok je čuo kako iz jedne od kuća dopiru krici i rafal iz AK-47. Zaključio je da to u kući ubijaju bosansko-muslimanske izbjeglice.⁴²⁴ Iako je taj svjedok bio siguran u svoju identifikaciju "Vukova sa Drine" kao sudionika u tim kriminalnim radnjama, Pretresno vijeće nije čulo nikakva druga svjedočenja koja bi potkrijepila informaciju o sudjelovanju te jedinice u izvršenju zločina. Osim toga, isti svjedok je izjavio da je vidio vojnike sa oznakama HVO (tj. snaga bosanskih Hrvata) u Potočarima, ali ništa druge ne govori u prilog tome da su te snage odigrale ikakvu ulogu u događajima u Srebrenici.⁴²⁵ U skladu s tim, Pretresno vijeće ne može odbaciti mogućnost da je taj svjedok, iako uglavnom pouzdan, pogriješio prilikom identifikacije jedinice koja je sudjelovala u zločinima koje je opisao. Zaista, tokom unakrsnog ispitivanja svjedok je prihvatio da nije bio dovoljno blizu da bi u tom trenutku vidio da li je jedinica koja je pljačkala kuće stvarno bila iz Drinskog korpusa. On je tek mislio da se radi o jedinici "Vukovi sa Drine" koju je ranije vidio.⁴²⁶

154. U nedostatku izravnih dokaza u vezi s identifikacijom, optužba se morala osloniti na činjenicu da su regularni vojnici u zelenim maskirnim uniformama, kakve su obično nosili vojnici Drinskog korpusa, uključujući i generala Krstića,⁴²⁷ sudjelovali u počinjenju zločina u Potočarima.⁴²⁸ Međutim, Pretresno vijeće ne može isključiti mogućnost da

je u Potočarima bilo i vojnika koji nisu bili pripadnici Drinskog korpusa, a koji su nosili tu standardnu vojnu uniformu.⁴²⁹

155. Iz dokaza proizlazi da je svakoj od raznih srpskih jedinica koje su ušle u Potočare bila dodijeljena određena uloga u dobro koordinisanoj srpskoj kampanji koja je na tom području vođena između 12. i 13. jula 1995. Jedan vojnik Duthcbata izjavio je pred Pretresnim vijećem sljedeće:

[Akcija u Potočarima] bila je dobro pripremljena. Svakom je bio dodijeljen zadatak, svako je znao svoj položaj. Tamo su bili ljudi koji su morali čuvati bazu, koji su morali čuvati okolinu. Postojale su jedinice koje su morale isprazniti kuće, a postojale su i jedinice koje su obavljale ispitivanje. ... Bilo je to zaista dobro organizovano...⁴³⁰

Iako Pretresno vijeće ne može sa sigurnošću zaključivati o razmjeru zadatka dodijeljenog Drinskom korpusu u okviru te dobro isplanirane operacije, iz spisa doista proizlazi da su oficiri Drinskog korpusa bili u velikoj mjeri uključeni u organizaciju i nadgledanje odvoženja žena, djece i staraca bosanskih Muslimana iz Potočara. Čini se da je to bio jedan od disciplinovanijih aspekata operacije u Potočarima. Jedan svjedok se sjeća da je tokom deportacije muslimanskih izbjeglica vladala kakva-takva disciplina. No, što se drugih stvari tiče, discipline nije bilo.⁴³¹

Pomanjkanje bilo kakvih bitnih izravnih dokaza iz kojih bi bila vidljiva uključenost vojnika Drinskog korpusa u oportunističke zločine koji su počinjeni protiv bosansko-muslimanskih civila u Potočarima, upućuje na to da su većinu tih djela počinile neregularne srpske snage koje su na to područje došle 12. jula 1995. Ipak, kao što su svjedočili svjedoci optužbe, nemoguće je da oficiri Drinskog korpusa prisutni u Potočarima ili okolini nisu bili svjesni pogoršanja situacije u kojoj su se našli tamo okupljeni bosanski Muslimani i zlostavljanja od strane drugih srpskih snaga prisutnih na tom području.⁴³² Po svemu sudeći, maltretiranje srebreničkih izbjeglica od strane srpskih snaga bilo je previše rasprostranjeno i sveprisutno, a da bi se moglo previdjeti. Oficiri Drinskog korpusa nisu uradili ništa da bi spriječili kriminalno ponašanje.⁴³³ U skladu s tim, Pretresno vijeće konstatuje da su oficiri i jedinice Drinskog korpusa, prisutni u Potočarima 12. i 13. jula 1995, morali biti svjesni katastrofalne humanitarne situacije u kojoj su se našle bosansko-muslimanske izbjeglice, kao i općenito zlostavljanja od strane srpskih snaga, no s tim u vezi nisu ništa preduzeli.

c) Odvajanje muškaraca u Potočarima

156. Na sastanku u hotelu "Fontana" 12. jula 1995. general Mladić je kazao da će se među svim vojno sposobnim muškarcima iz mase u Potočarima biti izvršena provjera da bi se ustanovilo ima li među njima ratnih zločinaca.⁴³⁴ Vojni eksperti optužbe prihvatili su da to što su bosanski Srbi htjeli sprovesti takvu provjeru nije samo po sebi bilo nerazumno ili kažnjivo, s obzirom na raširene i uvjerljive navode da su bosansko-

muslimanski napadači iz Srebrenice počinili ratne zločine u selima bosanskih Srba.⁴³⁵ Doista, Bratunačka brigada Drinskog korpusa sastavila je spisak, koji nosi datum 12. juli 1995, s imenima 387 bosanskih Muslimana za koje se sumnjalo da su ratni zločinci iz srebreničke enklave.⁴³⁶ Tokom cijelog rata između bosanskih Srba i bosanskih Muslimana odvijale su se razmjene zarobljenika velikih razmjera i novi priliv zarobljenih bosanskih Muslimana predstavljao bi potencijalno korisno pregovaračko sredstvo za bosanske Srbe prilikom budućih razgovora o razmjenama zarobljenika.⁴³⁷

157. U skladu s tim, muškarci i dječaci su u Potočarima odvojeni od žena, djece i staraca i odvedeni u "bijelu kuću" na ispitivanje. Suprotno tvrdnjama generala Mladića i drugih srpskih vojnika da će ti muškarci biti ispitani i na kraju razmijenjeni za ratne zarobljenike bosanske Srbe,⁴³⁸ kada su odvedeni u "bijelu kuću", bili su prisiljeni da prije ulaska ostave svoje stvari, uključujući i novčanike i lične dokumente, na velikoj hrpi ispred zgrade.⁴³⁹ Pretresno vijeće je takođe čulo svjedočenja da su neki od muškaraca zatočenih u "bijeloj kući" sporadično zlostavljani i ubijani⁴⁴⁰ i, šire, da su svi izdvojeni muškarci bosanski Muslimani držani u užasnim uslovima.⁴⁴¹

158. Ni ovdje iz sudskog spisa ne proizlazi jasno koje su srpske jedinice sudjelovale u odvajanju i zatočenju muškaraca bosanskih Muslimana u Potočarima. Jedan svjedok se sjeća da su u odvajanju muškaraca učestvovali policajci sa psima, iz čega bi se mogao izvesti zaključak o sudjelovanju 65. zaštitnog puka.⁴⁴² Prema jednom drugom svjedoku, u jedan incident sa pucnjavom u blizini "bijeke kuće" bili su upleteni tjelohranitelji generala Mladića.⁴⁴³ Inače, svjedoci su govorili o dobro organizovanim i dobro odjevenim vojnicima u "bijeloj kući" i njenoj okolini.⁴⁴⁴ Neki svjedoci tačno su se sjećali da su svi vojnici oko "bijeke kuće" bili odjeveni u zelene maskirne uniforme,⁴⁴⁵ iako ni ovdje Pretresno vijeće na osnovu toga ne može zaključiti da su to bili vojnici Drinskog korpusa. Sigurno je, međutim, da su oficiri Drinskog korpusa sudjelovali u obezbjeđivanju autobusa i da su nadgledali njihovo putovanje iz enklave, što daje razloga za zaključak da su i oni odigrali ulogu u ukrcavanju bosansko-muslimanskih izbjeglica u autobuse. Oficiri Drinskog korpusa viđeni su i u blizini "bijeke kuće" u vrijeme kada su tamo bili zatočeni izdvojeni muškarci.⁴⁴⁶ Morali su biti svjesni toga da je muškarcima bosanskim Muslimanima oduzeta lična imovina i da se te stvari nalaze na hrpi ispred "bijeke kuće", a morali su znati i za užasne uslove pod kojima su ti muškarci držani. Do kraja poslijepodneva 12. jula 1995. teror u bazi u Potočarima narastao je do takvih razmjera da je major Franken našao za shodno da sastavi popis sa imenima muškaraca u bazi i oko nje. Prema njegovom mišljenju, ponašanje VRS svima prisutnima je dalo do znanja da je preživljavanje muškaraca upitno i on je sastavio svoju listu, pokušavši zaštititi njihove živote time što je zabilježio njihovo prisustvo u bazi.⁴⁴⁷ Prisutni oficiri Drinskog korpusa morali su takođe znati da vlada užasna neizvjesnost u pogledu sudbine izdvojenih muškaraca. Jedan svjedok iz Dutchbata sažeo je to na sljedeći način:

Mogli ste vidjeti apsolutni strah, a ja nikada nisam mislio da to stvarno postoji, no tamo ste mogli osjetiti zadržavanje smrti, jer to je bio apsolutni strah, to što se vidjelo na licima muškaraca i dječaka.⁴⁴⁸

159. Počevši od poslijepodneva 12. jula 1995. i tokom cijelog 13. jula 1995. muškarci zatočeni u "bijeloj kući" odvoženi su autobusima iz baze u Potočarima na mjesta zatočenja u Bratuncu.⁴⁴⁹ Pukovnik Kingori kazao je u svom svjedočenju sljedeće:

... muškarci koje su izvodili iz te bijele zgrade, oni koje su ranije tamo zajedno stavili. Stavljani su u posebne autobuse, ne u one u kojima su vozili žene i djecu, i nismo znali kamo ih vode ...⁴⁵⁰

... [muškarci koje su izdvojili] vikali su i govorili: žZnate da će nas pobiti, a vi ništa ne preduzimate.ž ... Doista im se spremalo nešto loše. Znate, mogli smo to vidjeti ... moglo se vidjeti da je strah bio velik. Plakali su, znate, muškarci – možete zamisliti muškarce kako pred vama plaču i od vas traže pomoć, pomoć koju im ne možete dati – to je bilo van moje kontrole.⁴⁵¹

Oficiri Drinskog korpusa koji su bili prisutni u bazi, a osobito oni u blizini "bijele kuće", morali su znati da se izdvojene muškarce iz Potočara autobusima odvozi na mjesta zatočenja u Bratunac. Zaista, činjenica da su autobusi za transport žena, djece i staraca, koji se odvijao pod nadzorom Drinskog korpusa, preraspoređeni na zadatak transporta muškaraca bosanskih Muslimana iz Potočara, pokazuje da su oni za to neizbježno morali znati.⁴⁵²

160. Kasnije, nakon što su svi civili bosanski Muslimani otišli iz Potočara, hrpe ličnih stvari, uključujući i lične karte, oduzete muškarcima bosanskim Muslimanima, spaljene su.⁴⁵³ U tom trenutku vojnici Dutchbata bili su sigurni da priča o provjeri zbog traženja ratnih zločinaca ne može biti istinita: spremalo se nešto mnogo zlokobnije.⁴⁵⁴ Vijeće prihvata da je u momentu kada su bosansko-muslimanskim muškarcima masovno oduzeti njihovi lični dokumenti bilo kojem posmatraču moralo biti očigledno da se te muškarce ne provjerava kako bi se ustanovilo da li je neko od njih ratni zločinac. Bez ličnih dokumenata te se muškarce više nije moglo tačno identifikovati za bilo koju svrhu. Naprotiv, oduzimanje njihovih dokumenata moglo je samo predstavljati zlokoban nagovještaj strahota koje su se spremale. Međutim, iz dokaza slijedi da je do uništavanja ličnih dokumenata došlo tek kasno poslijepodne ili uvečer 13. jula 1995. Na temelju predočenih dokaza Pretresno vijeće ne može nedvojbeno zaključiti da se bilo ko od ljudstva Drinskog korpusa još uvijek nalazio u bazi u vrijeme kada su spaljeni lični predmeti oduzeti od muškaraca bosanskih Muslimana zatočenih u "bijeloj kući".

161. Pretresno vijeće nalazi da je ljudstvo Drinskog korpusa, koje je 12. i 13. jula 1995. bilo prisutno u bazi u Potočarima, znalo da se prema muškarcima bosanskim Muslimanima, odvojenima od žena, djece i staraca, ne postupa u skladu sa prihvaćenom praksom za pronalaženje počinitelja ratnih zločina, te da je vladala užasna neizvjesnost u pogledu

njihove sudbine. Komanda Drinskog korpusa isto je tako znala da se izdvojeni muškarci iz Potočara autobusima odvođe na mjesta zatočenja u Bratuncu, pri čemu su korišćeni autobusi prvobitno namijenjeni za prevoz žena, djece i staraca, koji je nadgledao Drinski korpus.

4. Umiješanost Drinskog korpusa u dejstva protiv kolone bosanskih Muslimana

162. Neposredno nakon zauzimanja Srebrenice nije bilo poznato gdje se nalazi 28. divizija ABiH.⁴⁵⁵ To je VRS stvaralo velike brige jer je postojala mogućnost da se snage 2. korpusa ABiH, koje su napadale iz pravca Tuzle i Kladnja, povežu s elementima 28. divizije.⁴⁵⁶ Uхваćene radio-poruke ukazuju na to da je VRS za formiranje kolone prvi put saznao 12. jula 1995. oko 03:00 sata.⁴⁵⁷ Na sastancima u hotelu "Fontana" 11. i 12. jula 1995. general Mladić je pokušao da ishodi predaju snaga ABiH na području bivše enklave. Međutim, u tome nije uspio tako da su narednih dana jedinice VRS, uključujući i jedinice Drinskog korpusa koje nisu bile angažovane u pohodu na Žepu, raspoređene na zadatak da blokiraju kolonu.⁴⁵⁸ Osim ovih jedinica Drinskog korpusa, u akciji blokiranja kolone dejstvovala su i jedinice van sastava Drinskog korpusa, uključujući jedinice specijalne brigade policije Ministarstva unutrašnjih poslova (MUP), elemente bataljona vojne policije 65. zaštitnog puka, a kasnije i elemente opštinske policije.⁴⁵⁹ Niz prisluškivanih razgovora registrovanih tokom 12. i 13. jula 1995. otkriva da su Drinski korpus⁴⁶⁰ i VRS uopšte⁴⁶¹ sticali sve više saznanja o koloni.

163. Otprilike trećinu kolone bosanskih Muslimana činili su vojnici 28. divizije, a oko dvije trećine bili su muškarci civili, bosanski Muslimani iz Srebrenice.⁴⁶² Vojni vještaci i optužbe i odbrane bili su saglasni u pogledu toga da je, prema propisima VRS, kolona predstavljala legitimni vojni cilj.⁴⁶³ Naravno, u optužnici u ovom predmetu ne navodi se da su vojna dejstva protiv kolone bila namjerno ili bez razlike upravljena protiv civila u koloni. Međutim, iz kolone su uhapšene hiljade muškaraca bosanskih Muslimana, većinom civila, koji su bili prebaćeni na lokacije za zatočenje i zatim pogubljeni. Shodno tome, znanje Drinskog korpusa o koloni, uključenost Drinskog korpusa u dejstva preduzeta protiv nje, a naročito zarobljavanje bosanskih Muslimana, ključni su momenti u nalazima Pretresnog vijeća o krivičnoj odgovornosti generala Krstića za srebreničke zločine.

a) Borbeno dejstvovanje protiv kolone

164. Nastojeći se probiti iz enklave, kolona bosanskih Muslimana prvo se kretala kroz zonu odgovornosti Bratunačke brigade. U borbenom izvještaju za 13. juli 1995. koji je Bratunačka brigada dostavila komandi Drinskog korpusa govori se o vojnim dejstvima

u vezi s opkoljavanjem i razbijanjem grupa bosanskih Muslimana koje se pokušavaju izvući iz zone.⁴⁶⁴ Čini se, međutim, da su borbena dejstva protiv kolone u bratunačkom rejonu odgovornosti bila slabog intenziteta.⁴⁶⁵

165. Napuštajući zonu Bratunačke brigade, kolona je napredovala prema zoni odgovornosti Zvorničke brigade. U prisluškivanom razgovoru od 12. jula 1995. u 16:40 sati može se čuti kako, načelnik štaba Zvorničke brigade, major Dragan Obrenović, govori o pitanjima u vezi sa kolonom i o dejstvovanju snaga MUP koje su imale zadatak da duž ceste prema Konjević Polju postavе zasjede.⁴⁶⁶ U razgovoru od 13. jula 1995. u 20:35 sati, ponovo se čuje kako major Obrenović neidentifikovanom generalu podnosi izvještaj o kretanju kolone.⁴⁶⁷ General je majoru Obrenoviću naredio da preduzme hitne mjere kako bi se osiguralo da "ništa ne prođe". Dana 13. jula 1995. Zvornička je brigada komandi Drinskog korpusa podnijela izvještaj da se vojnici koji nisu angažovani za Žepu razmještaju za dejstva protiv neprijateljskih snaga za koje se saznalo da izlaze iz Srebrenice i kreću prema Tuzli. Prijavljeni su i okršaji između Zvorničke brigade i 2. korpusa ABiH iz Tuzle.⁴⁶⁸ Iz redovnog borbenog izvještaja koji je Zvornička brigada komandi Drinskog korpusa dostavila 14. jula 1995. saznajemo da su se okršaji sa 2. korpusom nastavili i da je, pored toga, Zvornička brigada oko 18:00 sati naišla na kolonu bosanskih Muslimana.⁴⁶⁹ Kasnije istog dana, Zvornička brigada je u vanrednom borbenom izvještaju komandi Drinskog korpusa prijavila da se kolona bosanskih Muslimana probila kroz odbranu Zvorničke brigade.⁴⁷⁰ Do dana 15. jula 1995. u 10:00 sati, Zvornička brigada je znala za kolonu od "između četiri i pet hiljada" ljudi.⁴⁷¹ Redovni borbeni izvještaj koji je Zvornička brigada komandi Drinskog korpusa dostavila 15. jula 1995. prijavljuje tešku borbu s kolonom bosanskih Muslimana, kao i dejstva snaga bosanskih Muslimana koje napadaju liniju fronta nastojeći pomoći koloni da se probije.⁴⁷² U vanrednom borbenom izvještaju od istog datuma tvrdi se da se u okršaju nakon napada neprijateljskih snaga angažovala cijela Zvornička brigada.⁴⁷³ Dana 16. jula 1995, potpukovnik Vinko Pandurević, komandant Zvorničke brigade, raportira da je zbog ogromnog pritiska na njegovu brigadu donio jednostranu odluku da otvori koridor i propusti kolonu od 5000 nenaoružanih bosanskih Muslimana.⁴⁷⁴ Nakon toga, 17. i 18. jula 1995, jedinice Zvorničke brigade angažovane su mjestimičnim borbama s bosansko-muslimanskim borbama zaostalima unutar njene zone odgovornosti.⁴⁷⁵

166. Neosporni dokazi dakle pokazuju da su se brigade potčinjene Drinskom korpusu, naročito Bratunačka i Zvornička brigada, angažovale u borbenim dejstvima protiv kolone koja se nastojala probiti na teritoriju pod kontrolom bosanskih Muslimana. Između 12. i 18. jula 1995. te su brigade u komandu Drinskog korpusa stalno dostavljale izvještaje o događajima u vezi s kolonom.

b) Zarobljavanje muškaraca bosanskih Muslimana iz kolone

167. G. Butler je izračunao da su od poslijepodneva ili najkasnije od predvečerja 12. jula 1995. bosanski Srbi unutar zone odgovornosti Drinskog korpusa zarobili veliki broj muškaraca iz kolone.⁴⁷⁶ Pitanje koliko je Drinski korpus znao o zarobljavanju muškaraca i uključenosti jedinica Drinskog korpusa u te događaje postalo je ključna tačka debate između strana u ovom predmetu.

i) Obaviještenost o zarobljavanju muškaraca bosanskih Muslimana iz kolone

168. Postoje ubjedljivi dokazi da je komanda Drinskog korpusa od 12. jula 1995. nadalje znala za zarobljavanje ljudi iz kolone. U jednom izvještaju koji su 12. jula 1995. podnijeli obavještajci Zvorničke brigade i koji je komandi Drinskog korpusa dostavljen u ranim jutarnjim satima 13. jula 1995, izrijeком se navodi činjenica da bosanski Muslimani iz kolone “u panici i nekontrolisano beže u grupama ili pojedinačno, pa se i sami predaju MUP ili VRS”.⁴⁷⁷ Dana 13. jula 1995. obavještajni organ Drinskog korpusa zatim je sadržaj tog izvještaja prosljedio, među ostalim, Glavnom štabu i MUP, u dokumentu u kojem se navodi: “naši vojnici su im preko megafona govorili da se predaju” (naglasak dodat).⁴⁷⁸

169. Dakako, komanda Drinskog korpusa vrlo je dobro znala za opšti plan VRS da se zarobe muškarci bosanski Muslimani koji se nastoje probiti u Tuzlu. Zaista, komanda Drinskog korpusa dobila je od Glavnog štaba direktna naređenja da se zarobe ljudi iz kolone bosanskih Muslimana. Dana 13. jula 1995,⁴⁷⁹ želeći upozoriti brigade Drinskog korpusa koje su se nalazile na liniji napada kolone koja se približavala, general-potpukovnik Milan Gvero, pomoćnik komandanta Glavnog štaba za moral, pravna i vjerska pitanja, izdao je komandi Drinskog korpusa naređenje u vezi sa kolonom.⁴⁸⁰ Naređenje je dostavljeno i isturenom komandnom mjestu Drinskog korpusa (IKM) te direktno i odgovarajućim potčinjenim brigadama, Zvorničkoj, Birčanskoj i Vlaseničkoj lakoј pješadijskoј brigadi. General Gvero opisuje da su ljudi u koloni “okoreli kriminalci i zlikovci koji neće prezati ni od čega da bi izbjegli zarobljavanje i izvukli se na teritoriju pod kontrolom Muslimana”. Komandi Korpusa i brigada naređeno je da angažuju sve raspoloživo ljudstvo “u otkrivanju, blokiranju, razoružavanju i zarobljavanju” ljudi iz kolone. Sa tim ciljem, Drinskom korpusu je naređeno da duž ceste Zvornik – Crni Vrh – Šekovići – Vlasenica postavi zasjede. General Gvero je precizirao postupak koji se ima primijeniti na zarobljene bosanske Muslimana iz kolone, jedan od aspekata kojeg je hitno prijavljivanje zarobljavanja “pretpostavljenoј komandi”. Kasnije istoga dana general Živanović je u 16:00 sati izdao naređenje u kojem se uglavnom ponavlja naređenje koje je izdao general Gvero.⁴⁸¹

170. Pretresno vijeće konstatuje da je komanda Drinskog korpusa od 12. jula 1995. znala da snage bosanskih Srba zarobljavaju bosanske Muslimane u njenoj zoni odgovornosti. Komanda Drinskog korpusa je bila informisana o odluci Glavnog štaba da se blokiraju i zarobe muškarci bosanski Muslimani iz kolone, a Glavni štab je i izdao direktivu da jedinice Drinskog korpusa postavе zasjede koloni.

ii) 13. juli 1995.: učestvovanje u zarobljavanju na cesti
Bratunac – Konjević Polje

171. Golema većina zarobljenika uhvaćena je na cesti između Bratunca i Konjević Polja 13. jula 1995. godine. Iz jednog prisluškivanog razgovora od toga dana saznajemo da je do 17:30 sati bilo zarobljeno 6000 muškaraca.⁴⁸² Svjedoci procjenjuju da je između 1000 i 4000 zarobljenih muškaraca bosanskih Muslimana iz kolone 13. jula 1995. bilo zatočeno na poljani kod Sandića.⁴⁸³ Vojnici koji su čuvali te ljude naredili su im da sve što imaju sa sobom stave na gomilu, a vrijedne predmete da predaju. Kasno poslijepodne 13. jula 1995. tu poljanu je obišao general Mladić i ljudima rekao da im se ništa neće dogoditi nego da će ih razmijeniti kao ratne zarobljenike, te da su njihove porodice već prebačene na sigurno u Tuzlu.⁴⁸⁴ Snage bosanskih Srba koje su se nalazile na licu mjesta počele su ljude kao stado odvoditi s poljane. Neke su ukrkali u autobuse, a neke pješice odveli u skladište u obližnjoj Kravici.⁴⁸⁵ Neke su ukrkali u autobuse i kamione i odveli u Bratunac i na neka druga mjesta u blizini.⁴⁸⁶ Pored toga, procjenjuje se da je 13. jula 1995. 1500 do 3000 ljudi zarobljenih iz kolone bilo zatočeno na fudbalskom terenu u Novoj Kasabi.⁴⁸⁷ Kao i na poljani kod Sandića, muškarce su u Novoj Kasabi prisilili da predaju vrijedne predmete i ostave sve što su imali sa sobom.⁴⁸⁸ General Mladić je poslijepodne 13. jula 1995. obišao i to mjesto, ali je ovaj put zarobljenicima rekao da ih bosansko-muslimanske vlasti u Tuzli ne žele tako da će ih poslati nekamo drugamo.⁴⁸⁹ Većinu muškaraca u Novoj Kasabi zatim su ukrkali u autobuse i kamione i odvezli ih u Bratunac i na druga mjesta gdje su ih držali.⁴⁹⁰

172. Dokazi nepobitno pokazuju da su se snage MUP 13. jula 1995. razmjestile duž poteza ceste između Konjević Polja i Bratunca, gdje je glavnina bosansko-muslimanskih zarobljenika iz kolone i bila uhvaćena.⁴⁹¹ Optužba je tvrdila da su se tamo nalazile i jedinice Drinskog korpusa, što je odbrana uporno negirala.

173. Na video-snimci srpskog novinara Zorana Petrovića, koji je bio u pratnji potpukovnika Ljubiše Borovčanina, zamjenika komandanta specijalne brigade MUP, zabilježene su aktivnosti 13. jula 1995. duž ceste Bratunac – Konjević Polje.⁴⁹² G. Butler je predočio indirektnе dokaze koji ukazuju na to da vojna oprema koja se vidi na snimci pripada jedinicama Drinskog korpusa, konkretno 4. bataljonu Bratunačke brigade (jedinici Zvorničke brigade koja je tada djelovala

kao jedinica Bratunačke brigade) i 2. romanijskoj brigadi.⁴⁹³ Međutim, taj dokaz nije dovoljno pouzdan za čvrsti zaključak Pretresnog vijeća da su te jedinice Drinskog korpusa učestvovala u zarobljavanju muškaraca bosanskih Muslimana na tom potezu ceste. Na primjer, g. Butler je u svojem svjedočenju rekao da su vojnici u pancirnim prslucima sa fotografije, koji čuvaju grupu zarobljenih bosanskih Muslimana u Sandićima, vjerovatno pripadnici 4. bataljona Bratunačke brigade. Taj je zaključak izveo iz podataka koje je tokom svojih istraga Tužilaštvo prikupilo iz dokumentacije o inventaru raznih jedinica u zoni.⁴⁹⁴ Međutim, kad je tokom tužiočevog postupka pobijanja ponovo pozvan da svjedoči, g. Butler je Vijeće izvijestio da su tekuće istrage otkrile da su pojedinci na fotografiji zapravo pripadnici jedne jedinice policije, a ne vojske.⁴⁹⁵ Slično tome, u svojem prvom svjedočenju, g. Butler je zaključio da tenk koji se vidi na Petrovićevom videu pripada vojsci.⁴⁹⁶ U svom postupku pobijanja, optužba je, uz saglasnost odbrane, dala stipulaciju da će svjedok svjedočiti da je predmetni tenk pripadao jedinici policije.⁴⁹⁷

174. Optužba se pozvala i na opšti dokazni materijal o tome da su 13. jula 1995. na cesti Bratunac – Konjević Polje pored MUP bile prisutne i jedinice vojske. G. Butler isprva nije bio siguran da je MUP mogao da obezbijedi cijeli potez ceste između Bratunca i Konjević Polja, s obzirom na širinu tog rejona i na ograničeni broj formacija MUP za koje se zna da su bile prisutne.⁴⁹⁸ Drugo, g. Butler je posvjedočio da su policajci koje je Petrović snimio kako 13. jula 1995. čuvaju zarobljene bosanske Muslimane u Sandićima u razgovoru sa Tužilaštvom potvrdili da su sa njima na poljani u Sandićima toga dana bili pripadnici vojske.⁴⁹⁹ Muškarci bosanski Muslimani koji su se probili do Tuzle, nakon što su ih zaskočili u drugom dijelu kolone, tvrdili su da su u zarobljavanju muškaraca bosanskih Muslimana učestvovali i MUP i VRS.⁵⁰⁰ Žene, djeca i starci koje su autobusima prevezli iz Potočara u Kladanj takođe su pripadnicima ABiH koji su organizovali njihov prihvat rekli da su uz cestu vidjeli mrtve ljudi i takođe tvrdili da je učestvovala vojska.⁵⁰¹ Svjedoci zarobljeni na nekoliko raznih lokacija sjećali su se samo toga da su vidjeli “vojnike bosanskih Srba” u zelenim maskirnim uniformama, ali nisu znali iz koje su jedinice oni bili.⁵⁰² Neki su se sjećali plavih maskirnih uniformi⁵⁰³ i policijskih kola.⁵⁰⁴ Drugi svjedoci govorili su o glasinama da su se u zoni nalazili pripadnici paravojne grupe zvane “Arkanovi tigrovi”.⁵⁰⁵ Neki su izvijestili o tome da su vidjeli bosansko-srpske vojnike obučene u ukradene uniforme UN.⁵⁰⁶ Međutim, praktično nije bilo dokaza koji bi pokazivao da su se među tim vojnim snagama nalazile jedinice Drinskog korpusa. Jedini izuzetak je jedan očevidac koji se sjećao da je na vratima jednog kamiona, na fudbalskom terenu u Novoj Kasabi koji je bio sabirno mjesto za zarobljene muškarce, vidio glavu vuka, amblem Drinskog korpusa.⁵⁰⁷

175. Iako su argumenti i dokazi koje je predočila optužba donekle ubjedljivi, Pretresno vijeće ne može van razumne sumnje zaključiti da su u zarobljavanju hiljada muškaraca bosanskih Muslimana iz kolone, uhvaćenih 13. jula 1995. na cesti Bratunac – Konjević Polje, učestvovala jedinice Drinskog korpusa.

176. Iako optužba nije mogla da identifikuje konkretne jedinice Drinskog korpusa koje su se 13. jula 1995. nalazile na cesti Bratunac – Konjević Polje, postoje jaki dokazi da je komanda Korpusa znala da se na tom potezu ceste cijelog tog dana zarobljavaju hiljade bosanskih Muslimana. Niz registrovanih prisluškivanih razgovora pokazuje usku saradnju i koordinaciju između jedinica MUP i jedinica Drinskog korpusa, naročito inženjerskog bataljona,⁵⁰⁸ koje su bile u sadejstvu na blokiranju kolone bosanskih Muslimana.⁵⁰⁹ Komanda Drinskog korpusa takođe je bila u vezi sa jedinicom MUP razmještenom na cesti Bratunac – Konjević Polje i pratila njeno napredovanje. Iz prisluškivanog razgovora od 13. jula 1995. u 20:40 sati saznajemo da je general Krstić razgovarao s pukovnikom Borovčaninom, zamjenikom komandanta jedinice MUP, pitao ga kako stoje stvari i rekao da će ostati u vezi.⁵¹⁰

177. Isto tako, 13. jula 1995. u 21:00 sat, zabilježen je razgovor u kojem je učestvovao pukovnik Krsmanović, načelnik službe za saobraćaj Drinskog korpusa.⁵¹¹ Pukovnik Krsmanović, koji je 12. jula 1995. bio uključen u organizovanje autobusa za transport bosansko-muslimanskih civila iz Potočara, drugom učesniku razgovora je rekao da se “700 ljudi nalazi [...] u selu Sandići” i da je “potrebno [...] da se zaustave na tome mestu autobusi. Da ukrcaju 10 komada, i da ih dovezu ovde kod mene.” Između 1000 i 4000 zarobljenih bosanskih Muslimana uhvaćenih na cesti Bratunac – Konjević Polje bilo je zatočeno na poljani u Sandićima cijelog dana 13. jula 1995. godine. Riječima pukovnika Krsmanovića o ukrcavanju “10 komada” teško je pripisati neko precizno značenje. Taj razgovor ipak pokazuje u najmanju ruku to da je pukovnik Krsmanović sat vremena nakon što je uvečer 13. jula 1995. obavljen prevoz bosansko-muslimanskih žena, djece i staraca, i dalje bio uključen u rukovođenje kretanjem autobusa u zoni bivše enklave. Konkretnije, pukovnik Krsmanović je rukovodio kretanjem autobusa upravo u zonama u kojima su 13. jula 1995. pokupljene hiljade bosansko-muslimanskih zarobljenika, i u vrijeme kad su ih prevozili u Bratunac na lokacije na kojima su ih držali.

178. Pretresno vijeće konstatuje da je komanda Drinskog korpusa znala da se 13. jula 1995. na cesti Bratunac – Konjević Polje zarobljavaju hiljade bosanskih Muslimana. Pretresno vijeće dalje konstatuje da je jedan oficir iz komande Drinskog korpusa tada još uvijek bio uključen u rukovođenje kretanjem autobusa u zoni bivše enklave u kojoj su držali zarobljenike, uprkos činjenici da je odvoženje bosansko-muslimanskih žena, djece i staraca iz enklave već bilo završeno sat vremena prije toga.

iii) 12.-15. juli 1995.: umiješanost u zatočavanje zarobljenika, bosanskih Muslimana, u Bratuncu

179. Većina muškaraca bosanskih Muslimana izdvojenih u Potočarima i uhvaćenih u šumama držana je u Bratuncu jedan do tri dana, a zatim odvedena na druga mjesta zatočenja i na mjesta pogubljenja. Mada indirektni, dokazi da su jedinice Drinskog korpusa znale da su muškarci zatočeni u Bratuncu ubjedljivi su.

180. Naselje Bratunac nalazilo se u zoni odgovornosti Bratunačke brigade Drinskog korpusa.⁵¹² Komanda Brigade nije mogla previdjeti stizanje više hiljada vojno sposobnih muškaraca, bosanskih Muslimana. Naime, dnevnik vojne policije Bratunačke brigade za datume 14. i 15. juli 1995. otkriva da je vojna policija Bratunačke brigade "bila angažovana u pratnji bosansko-muslimanskih izbjeglica."⁵¹³ Budući da su u noći 13. jula 1995. žene, djeca i starci već bili odvezeni iz Potočara, čini se vjerovatnim da se taj zapis odnosi na zadatak pratnje autobusa sa zarobljenim muškarcima koji su krenuli na sjever prema Zvorničkoj brigadi.⁵¹⁴ Kao na dokaz da su tamo bili prisutni vojnici Drinskog korpusa, optužba se pozvala i na prisustvo vojnika u zelenim maskirnim uniformama na lokacijama za zatočenje u Bratuncu.⁵¹⁵ Međutim, kako smo već napomenuli, taj dokaz je sam za sebe nedovoljan da potvrdi uključenost Drinskog korpusa.

181. Pretresno vijeće konstatuje da je Bratunačka brigada Drinskog korpusa morala znati da su između 12. i 15. jula 1995. u Bratuncu bile zatočene hiljade bosansko-muslimanskih zarobljenika. Pretresno vijeće takođe prihvata dokaz koji je izvela optužba, a koji pokazuje da je vojna policija Bratunačke brigade 14. i 15. jula 1995. bila angažovana u sprovođenju tih zarobljenika na lokacije za zatočenje na sjeveru.

182. G. Butler je nadalje zaključio da je komanda Drinskog korpusa nužno bila uključena u organizovanje zatočavanja tih muškaraca u Bratuncu. Taj zaključak on je zasnovao na činjenici da su resursi potrebni za to bili mnogo, mnogo veći od resursa kojima je raspolagala Bratunačka brigada i da je za takvo što bio potreban visok stepen koordinacije na nivou komande Korpusa.⁵¹⁶ Međutim, Pretresno vijeće ne može da, na osnovi teoretskih razmatranja o tome kako se takav zadatak izvodi u normalnim okolnostima, donese bilo kakav konkretan zaključak da je komanda Drinskog korpusa bila uključena u organizovanje zatočavanja muškaraca u Bratuncu.

183. Uprkos tome, tužilac je iznio ubjedljiv argument da je komanda Drinskog korpusa morala znati da su bosansko-muslimanski zarobljenici u noćima između 12. i 15. jula 1995. bili zatočeni u Bratuncu. Dakako, očekivalo bi se da je komanda Bratunačke brigade komandu Drinskog korpusa informisala o stizanju hiljada vojno sposobnih bosanskih Muslimana u njenu zonu odgovornosti. To bi se naročito očekivalo zbog toga što je pitanje gdje se nalazi 28. divizija bilo itekako značajno za jedinice Drinskog korpusa uključene u pripreme za operaciju na Žepu.⁵¹⁷

184. Pretresno vijeće takođe napominje da je mnoštvo muškaraca iz Potočara prevezeno u Bratunac u isto vrijeme kada su vojnici Drinskog korpusa bili prisutni i aktivno angažovani u organizovanju autobusa za odvoz bosansko-muslimanskih civila iz baze. Tokom cijelog suđenja optužba je uporište nalazila u činjenici da je komanda Drinskog korpusa obezbijedila autobuse za prevoz žena, djece i staraca iz Potočara, kako bi potkrijepila logički nužan zaključak da je ona morala znati i za prevoženje zarobljenih bosanskih Muslimana na mjesta zatočenja i pogubljenja između 12. i 17. jula 1995. godine, uključujući i lokacije u Bratuncu. Vremenski slijed događaja sugerise zaključak da su isti autobusi koji su korišćeni za prevoz žena, djece i staraca bili upotrebljeni i za prevoz zarobljenih bosanskih Muslimana. Svakako, iz iskaza očevidaca jasno proizlazi da je autobuse koji su 12. i 13. jula 1995. bili korišćeni za prevoz muškaraca iz Potočara u Bratunac trebalo prerasporediti sa paralelnog zadatka prevoza žena, djece i staraca u Kladanj.⁵¹⁸ Nadalje, prevoženje muškaraca iz Bratunca na sjevernije lokacije zatočenja i pogubljenja u zoni Zvorničke brigade počelo je tek nakon što je uvečer 13. jula 1995. dovršen transport autobusima žena, djece i staraca iz Potočara, čime je oslobođen cijeli konvoj autobusa i kamiona. Oficiri iz komande Drinskog korpusa koordinisali su u prvom redu nabavljanje autobusa i pratili odvoženje žena, djece i staraca iz enklave. Oni su morali znati da se, prvo, autobusi preusmjeravaju na paralelni zadatak transporta muškaraca bosanskih Muslimana iz Potočara u Bratunac 12. i 13. jula 1995. i, drugo, da se oni poslije toga koriste za prevoz muškaraca dalje na sjever, u zonu odgovornosti Zvorničke brigade, nakon što je završen prevoz žena, djece i staraca. U julu 1995. u istočnoj je Bosni bilo malo autobusa. Drinski korpus se dobrotno potrudio da 12. jula 1995. dobije potreban broj autobusa, obraćajući se na sve strane, čak i privatnim preduzećima. Jedan svjedok, koji je vidio dugačku kolonu autobusa koji su prevozili bosanske Muslimane iz Potočara, prokomentarisao je da ih je bilo čudno vidjeti s obzirom na to da se u tri godine prije toga u enklavi našlo jedva koje vozilo.⁵¹⁹ Teško je zamisliti da su tada nabavljeni razni autobusi za prevoz hiljada zarobljenih bosanskih Muslimana na mjesta zatočenja i pogubljenja. Jedan je očevidac posvjedočio da su neki od autobusa koji su došli po bosansko-muslimanske žene, djecu i starce u Potočare nosili natpise preduzeća iz regije, kao npr. "Semberijatransport" iz Bijeljine, i "Drinatrans" iz Zvornika.⁵²⁰ G. Erdemović je zatim posvjedočio da se na jednom od autobusa upotrebljenih za prevoz bosansko-muslimanskih muškaraca na stratište 16. jula 1995. nalazio naziv prevoznog preduzeća iz Zvornika.⁵²¹ To se podudara sa saznanjem da su i dalje korišćeni autobusi koje je nabavio Drinski korpus. Kako smo već napomenuli, dokazi prikupljeni iz prisluškovanih razgovora takođe sugerisu da je načelnik saobraćajne službe Drinskog korpusa bio uključen u rukovođenje kretanjem autobusa nakon što je dovršeno odvoženje bosansko-muslimanskih žena, djece i staraca iz enklave. Sve u svemu, Pretresno vijeće se uvjerilo da su za prevoz zarobljenih bosanskih Muslimana na mjesta zatočenja i

pogubljenja korišćeni autobusi koje je nabavio Drinski korpus. Iz toga proizlazi da je komanda Drinskog korpusa 12. i 13. jula 1995. morala biti informisana o prebacivanju autobusa s njihovog prvobitnog zadatka prevoženja bosansko-muslimanskih žena, djece i staraca na transport muškaraca iz Potočara u Bratunac. Pretresno vijeće takođe konstatuje da je Drinski korpus od večeri 13. jula 1995. morao znati da se njegovi autobusi i dalje koriste za zarobljene bosanske Muslimane preostale u njegovoj zoni odgovornosti.

185. Još jedan faktor koji potkrepljuje tezu da je komanda Drinskog korpusa znala za bosansko-muslimanske zarobljenike zatočene u Bratuncu bilo je to što je, kako je istakao g. Butler, veoma vjerovatno da su konvoji sa zarobljenicima na odlasku iz Bratunca morali dobiti odobrenje rute od Drinskog korpusa prije nego što će krenuti na sjever u zonu Zvorničke brigade jer su se u tom području vodile borbe.⁵²²

186. Pretresno vijeće konstatuje da je komanda Drinskog korpusa znala kako za činjenicu da su muškarci bosanski Muslimani između 12. i 15. jula 1995. bili zatočeni u Bratuncu, tako i za to da su njih, od večeri 13. jula 1995, prevozili na sjever na mjesta zatočenja, nakon što je dovršen transport bosansko-muslimanskih žena, djece i staraca.

iv) 13.-16. juli 1995.: Obaviještenost Zvorničke brigade da su zarobljeni bosanski Muslimani zatočeni u njenoj zoni odgovornosti

187. Postoje dokazi da je Zvornička brigada od 13. jula 1995. znala za planove da se hiljade muškaraca bosanskih Muslimana koji su privremeno bili zatočeni u Bratuncu rasporede širom zvorničke zone. Dokumentacija vozila⁵²³ pokazuje da je 13. jula 1995. jedan "Opel-Record", dodijeljen komandi Zvorničke brigade, obavio vožnju iz štaba Zvorničke brigade do Orahovca (gdje je 14. jula 1995. bilo izvršeno masovno pogubljenje⁵²⁴) i Bratunca (gdje su u to vrijeme bili zatočeni muškarci bosanski Muslimani). Dana 14. jula 1995. to je vozilo u Orahovac dolazilo još dva puta, kao i u Ročević (istražitelji optužbe vjeruju da su muškarci bosanski Muslimani kasnije tamo bili zatočeni u mjesnoj školi⁵²⁵). Dana 15. jula 1995. vozilo je bilo u Kozluku (poznatom poprištu zločina između 15. i 17. jula 1995), u Kuli (gdje su muškarci 14. i 15. jula 1995. bili zatočeni u školi u Pilici), u Pilici (gdje je 16. jula 1995. izvršeno masovno pogubljenje⁵²⁶) i Ročeviću. Dana 16. jula 1995. to vozilo je putovalo u Kozluk, Pilicu, Ročević i Kravicu. Više je nego jasno da su vremena i mjesta tih vožnji veoma podudarna sa vremenima i mjestima zatočenja i masovnih pogubljenja.

188. Odbrana je tvrdila da je poznato da je taj "Opel-Record" bio privatni automobil pukovnika Beare iz Glavnog štaba i da je on odgovoran za te izviđačke vožnje.⁵²⁷ Međutim, dokumentacija vozila pokazuje da su vozilom upravljala tri pripadnika čete vojne policije

Zvorničke brigade.⁵²⁸ Čak ako je pukovnik Beara i bio uključen u odlučivanje o tim vožnjama, Zvornička brigada je morala da zna da se ono koristi za te svrhe.

189. U prisluškivanom razgovoru od 14. jula 1995. u 21:02 sata, čulo se kako dežurni oficir Zvorničke brigade pukovniku Beari, načelniku za bezbjednost Glavnog štaba, kaže da ima "ogromnih problema. Pa sa ljudima, ovaj, pa sa paketom".⁵²⁹ G. Butler je potvrdio da se riječ "paket" u prisluškivanim razgovorima uvijek koristi za zarobljenike iz kolone bosanskih Muslimana za razliku od same kolone.⁵³⁰ Taj prisluškivani razgovor je daljnji dokaz da je Zvornička brigada vrlo dobro znala da u njenoj zoni postoje zarobljeni bosanski Muslimani.

190. Dana 15. jula 1995. pukovnik Pandurević, komandant Zvorničke brigade, glasno se žali komandi Drinskog korpusa na "dodatno opterećenje" koje za njegovu brigadu predstavlja hiljade zarobljenih bosanskih Muslimana širom područja Zvornika.⁵³¹

191. Pretresno vijeće konstatuje da je Zvornička brigada znala za planove o transportiranju zarobljenih bosanskih Muslimana u njenu zonu odgovornosti od 13. jula 1995. i da je počela za njih pripremati lokacije za zatočavanje. Zvornička brigada je od 14. jula 1995. znala da su cijelom području Zvornika nalaze hiljade zarobljenih bosanskih Muslimana.

v) Zarobljavanja u operaciji čišćenja terena bivše enklave od strane Drinskog korpusa

192. U skladu sa naređenjem koje je general Krstić izdao 13. jula 1995, jedinice Drinskog korpusa bile su uključene i u operacije asanacije terena u zoni bivše enklave. Tri jedinice potčinjene Drinskom korpusu – Bratunačka brigada, Samostalni bataljon Skelani i Milićka brigada – dobile su direktive da sprovedu pretres terena bivše srebreničke enklave i njene okoline u potrazi za zaostalim bosanskim Muslimanima i da do 17. jula 1995. generalu Krstiću podnesu izvještaj o učinjenom.⁵³² Pukovnik Ignjat Milanović, načelnik za protivvazдушnu odbranu Drinskog korpusa, na to je generalu Krstiću 15. jula 1995. odgovorio izvještajem o stanju u zonama Bratunačke brigade, Milićke brigade i Samostalnog bataljona Skelani.⁵³³ Pukovnik Milanović je napisao da je upoznat sa situacijom istočno od ceste Milići – Konjević Polje – Bratunac i da se u zoni još uvijek nalaze velike grupe neprijateljskih vojnika. Napomenuo je da Bratunačka brigada još uvijek pretražuje teren. Budući da u komandi Drinskog korpusa nije bilo raspoloživog kadra, pukovnik Milanović je predložio da se pukovnik Blagojević, komandant Bratunačke brigade, imenuje za komandanta snaga za asanaciju terena. General Krstić se zatim složio s tim prijedlogom.⁵³⁴ Shodno tome, u redovnom borbenom izvještaju Bratunačke brigade za 16. juli 1995. navodi se da je komandant Brigade obišao sve jedinice koje neprijatelju blokiraju uzmak i nabrojio ih (1. milićka laka pješadijska brigada, jedinice 65. zaštitnog puka, dijelovi MUP i 5. inženjerski bataljon

Drinskog korpusa), razradio njihove zadatke i organizovao njihovo sadejstvo i veze.⁵³⁵

193. Optužba je ipak priznala da ne posjeduje dokaze o broju zarobljenika kojim je rezultirala asanacija po naređenju generala Krstića, iako je g. Butler tvrdio da postoje dokazi da je u toj zoni nakon 15. jula 1995. bilo zarobljavanja.⁵³⁶ Iako se složio s tim da su pripadnici Drinskog korpusa, shodno njegovom naređenju od 13. jula 1995, pretraživali područje koje je odgovaralo ruti kojom se kretala kolona, general Krstić je istakao da je pretres vršen 14. jula 1995, nakon što je kolona već bila prošla.⁵³⁷

194. Pretresno vijeće ne može konstatovati ništa konkretno u pogledu zarobljavanja bosanskih Muslimana tokom akcija asanacije izvedenih shodno naređenju generala Krstića od 13. jula 1995. o pretresu terena. Način na koji je to naređenje izvršeno jasno pokazuje, međutim, da su snage Drinskog korpusa dejsstvovalе zajedno sa snagama van sastava Drinskog korpusa, kako vojnim (65. zaštitni puk), tako i nevojnim (MUP).

5. Umiješanost Drinskog korpusa u masovne egzekucije

195. Obimno planiranje i koordinacija na visokom nivou, bez čega ne bi u nekoliko dana bilo moguće pobiti hiljade ljudi, očigledni su i iz najšturijeg opisa razmjera i metodičnosti kojom su egzekucije bile izvršavane. Pretresno vijeće sada će prodiskutovati dokaze koje je predložila optužba – dokumentaciju vozila, kadrovsku dokumentaciju, prisluškivane radio-veze i dr. – koje Drinski korpus povezuju s raznim poznatim mjestima pogubljenja srebreničkih muškaraca bosanskih Muslimana, od 13. do 17. jula 1995. godine.

a) 13. jula 1995. ujutro: egzekucije na Jadru

196. Jedna egzekucija manjih razmjera izvršena je na rijeci Jadru 13. jula 1995. godine. Svjedok S, koji je preživio tu egzekuciju, svjedočio je pred Pretresnim vijećem. Svjedok S je iznio da je u ranim jutarnjim satima 13. jula 1995. bio zarobljen u blizini Konjević Polja, odakle su ga odveli u šupu ispred školske zgrade.⁵³⁸ Odatle su ga preko poljane doveli pred jednu kuću gdje su ga stala ispitivati četvorica muškaraca u uniformi.⁵³⁹ Za vrijeme dok se to događalo, između otprilike 07:00 i 09:00 sati ujutro 13. jula 1995,⁵⁴⁰ svjedok S je vidio kako mimo prolaze autobusi puni žena i djece.⁵⁴¹ Svjedoka S su zatim odveli u neku drugu kuću⁵⁴², a nakon toga u skladište na obali Jadrа gdje su ga srpski zarobljivači tukli.⁵⁴³ Kasnije je pred skladište stigao autobus⁵⁴⁴, a svjedoka S su, zajedno sa još 16 muškaraca, odvezli na mjesto nedaleko odatle na obali Jadrа.⁵⁴⁵ Muškarce su onda postrojili i strijeljali.⁵⁴⁶ Svjedok S, koga je metak pogodio u kuk, skočio je u rijeku i uspio pobjeći.⁵⁴⁷ Egzekucija na Jadru dogodila se prijepodne 13. jula 1995.⁵⁴⁸

197. Dokazi koji bi u egzekuciju na Jadru direktno implicirali Drinski korpus su slabi. Svjedok S nije mogao da bilo koga od ljudi koji su učestvovali u njegovom zatočavanju ili u egzekucijama precizno identifikuje kao pripadnike Drinskog korpusa. Bez daljnega se čini da je pored policije⁵⁴⁹ u to možda bila uključena i vojska. U šupi ispred školske zgrade i kasnije u skladištu svjedok S je vidio vojnike u maskirnim uniformama.⁵⁵⁰ Ispitivao ga je i brkati muškarac u vojničkoj maskirnoj uniformi.⁵⁵¹ Taj isljednik mu je rekao da je on komandovao operacijom Srebrenica 1993. godine.⁵⁵²

198. Za mjesto gdje su svjedoka S ispitivali optužba je utvrdila da se nalazilo u blizini zgrade štaba i centra veze (komunikacija) 5. inženjerskog bataljona Drinskog korpusa. Svjedok odbrane DE, oficir 5. inženjerskog bataljona, energično je osporavao uključenost tog bataljona u egzekucije na Jadru u julu 1995, i u svom je iskazu rekao da su objekte koje je naveo svjedok S koristile i druge jedinice koje po komandnom lancu nisu imale nikakvu vezu sa inženjerskim bataljonom.⁵⁵³ Zaista, niz prisluškivanih razgovora od 12. jula 1995. otkriva da se u zoni 5. inženjerskog bataljona toga dana nalazila jedna četa MUP. Međutim, prisluškivani razgovori takođe ukazuju na to da je ta jedinica MUP toga dana možda primala naređenja preko inženjerije Drinskog korpusa, što pobija navod svjedoka DE da inženjeri nisu imali nikakve veze sa tom jedinicom MUP.⁵⁵⁴

199. G. Butler je nadalje istakao da se moglo čuti kako pukovnik Milanović, načelnik za protivvazдушnu odbranu Drinskog korpusa u julu 1995, a ranije načelnik štaba Bratunačke brigade u periodu 1992.-1993, u nekoliko prisluškivanih razgovora 13. jula 1995. pokušava nabaviti buldožere ili bagere. Optužba je tvrdila da je ta oprema imala veze s egzekucijama ili na Jadru ili kasnije u Cerskoj dolini, ali nije mogla konkretno da potvrdi s kojom.⁵⁵⁵

200. Odvagnuvši sve izneseno, Pretresno vijeće konstatuje da predočeni dokazi nisu dovoljni kako bi potkrijepili nalaz da je Drinski korpus bio umiješan u egzekuciju na Jadru ujutro 13. jula 1995. godine. Moguće je da vojnici kojih se sjeća svjedok S nisu bili pripadnici Drinskog korpusa, u svjetlu činjenice da su se u toj zoni nakon zauzimanja Srebrenice nalazile mnoge jedinice izvane.⁵⁵⁶ Slično tome, optužba nije mogla nepobitno utvrditi da je inženjerska oprema koju pominje pukovnik Milanović bila korišćena za pokapanje zarobljenika na tom mjestu pogubljenja. Iako činjenica da su zarobljenike ispitivali u blizini zgrada koje je koristio 5. inženjerski bataljon može potkrijepiti logički zaključak da je ta jedinica Drinskog korpusa znala da su snage bosanskih Srba zarobile neke bosanske Muslimane, ona nije dovoljna kao dokaz da je Inženjerski bataljon stoga znao za kasnije pogubljenje tih ljudi, odnosno u njemu sudjelovali.

b) 13. jula 1995. poslijepodne: egzekucije u Cerskoj dolini

201. Prva velika egzekucija dogodila se poslijepodne 13. jula 1995. godine. Svjedok M, koji se krio u šumi, vidio je dva ili tri autobusa i iza

njih jedan oklopni transporter i jedan bager kako se oko 14:00 sati kreću u pravcu Cerske. Nakon toga je čuo paljbu malokalibarskog oružja koja je trajala oko pola sata. Autobusi i transporter su se zatim vratili istom cestom, ali bager je ostao.⁵⁵⁷ Neki od muškaraca zajedno s kojima se svjedok M skrivao u šumi kasnije su mu rekli da su 13. jula 1995. vidjeli lokvu krvi na cesti za Cersku.⁵⁵⁸ Nekoliko sedmica kasnije, svjedok M i njegovi drugovi nabasali su na masovnu grobnicu u blizini Cerske pomislili da se u njoj nalaze leševi žrtava egzekucija od 13. jula 1995.⁵⁵⁹

202. Materijalni dokazi potkrepljuju iskaz svjedoka M o samoj činjenici da se dogodila egzekucija u Cerskoj dolini (iako ne i o tačnom njenom vremenu). Fotografije iz zraka pokazuju da je između 5. i 27. jula 1995. tlo na tom mjestu bilo prekopavano.⁵⁶⁰ Između 7. i 18. jula 1996, istražitelji Tužilaštva, u saradnji s timom iz organizacije Ljekari za ljudska prava, ekshumirali su masovnu grobnicu jugozapadno od dijela glavne ceste Konjević Polje – Nova Kasaba koji vodi kroz Cersku dolinu.⁵⁶¹ Sudeći po mjestu gdje su se nalazile čahure, izgleda da su žrtve postrojili uz cestu, a da su njihovi egzekutori stajali na drugoj strani ceste. Tijela su na mjestu gdje su pala zasuli zemljom sa sjeveroistočne strane ceste. Iz te masovne grobnice izvađeno je stotinu i pedeset tijela, a za njih 149 je utvrđeno da su uzrok smrti povrede od vatrenog oružja. Sve su to bili muškarci, stari većinom od 14 do 50 godina, a njih 147 je nosilo civilnu odjeću. Iz grobnice je izvađeno četrdeset i osam poveza od žice, polovina kojih se još uvijek nalazila na mjestu, tj. oko ruku žrtava vezanih na leđima.⁵⁶² Vještaci su devet ekshumiranih tijela uspjeli pozitivno identifikovati kao lica koja su se vodila među nestalima nakon zauzimanja Srebrenice. Svi su bili muškarci, bosanski Muslimani.⁵⁶³

203. Optužba je uključenost Drinskog korpusa u egzekucije u Cerskoj dolini nastojala dokazati indirektnim dokazima. Prvo, cesta kroz Cersku dolinu nalazila se u operativnoj zoni Drinskog korpusa, konkretnije, ili Miličke ili Vlaseničke brigade.⁵⁶⁴ Drugo, izjava očevica, svjedoka M, o autobusima za kojima je vozio bager, koji su se kretali kroz Cersku dolinu prema šumovitom dijelu, približno se u pogledu vremena podudara sa prisluškivanim razgovorima od 13. jula 1995. u kojima je pukovnik Milanović, načelnik za protivvazdušnu odbranu Drinskog korpusa, tražio da se u Konjević Polje pošalje mehanizacija inženjerije.⁵⁶⁵ Optužba se takođe oslanjala na činjenicu da se čini da su egzekucije u Cerskoj dolini bile planirane unaprijed i dobro organizovane, sugerišući time da je postojala koordinacija na nivou komande Korpusa. U konvoju koji se kretao prema stratištu u Cerskoj dolini bile su i mašine za zemljane radove, a na lokaciji zatočenja u Cerskoj dolini nalazio se odgovarajući broj stražara.

204. Dokaze koji se sastoje od prisluškivanih razgovora koji se približno podudaraju sa događajima u Cerskoj dolini, kao ni argumente zasnovane na razmjerima i planiranju potrebnom za ovaj zločin, Pretresno vijeće ne smatra dovoljnima za zaključak da je Drinski korpus imao udjela

u njegovom počinjenju. Shodno tome, Vijeće ne može zaključiti da su jedinice Drinskog korpusa bile uključene u egzekucije u Cerskoj dolini 13. jula 1995. godine.⁵⁶⁶

c) Kasno poslijepodne 13. jula 1995. predveče:
skladište u Kravici

205. Između 1000 i 1500 muškaraca bosanskih Muslimana iz kolone, koji su bježali kroz šumu i bili zarobljeni i zatočeni na poljani kod Sandića, poslijepodne 13. jula 1995, autobusima ili pješice je odvedeno u skladište u Kravici.⁵⁶⁷ Oko 18:00 sati, kad se skladište napunilo, vojnici su počeli da unutra ubacuju ručne bombe i pucaju direktno u ljude nagurane u skladištu. Svjedok J, jedan od preživjelih, prisjeća se:

odjednom, u skladištu je nastala velika pucnjava, a mi nismo znali odakle dolazi. Bilo je pušaka, ručnih bombi, mitraljiranja, bilo je – u skladištu se tako zamračilo da ništa nismo mogli da vidimo. Ljudi su počeli jaukati, vikati, zapomagati. Onda bi nastalo zatišje, pa bi onda odjednom sve počelo iznova. I tako su oni nastavili pucati sve dok nije pala noć.⁵⁶⁸

Svjedok K, još jedan od preživjelih, nije mogao naći prave riječi kojima bi opisao taj pokolj:

Teško mi je da to opišem. Ni u jednom filmu strave i užasa koji sam ikad gledao nisam vidio ništa slično. To je bilo gore od svakog filma.⁵⁶⁹

206. Stražari raspoređeni oko zgrade ubijali su zatvorenike koji su pokušavali pobjeći kroz prozore.⁵⁷⁰ Kad je pucnjava prestala, skladište je bilo puno leševa. Svjedok J se prisjeća: “Niste mogli da stanete na beton a da ne nagazite na leš. Cijeli betonski pod bio je pokriven mrtvim tijelima”.⁵⁷¹ Svjedok K, koji je bio samo lakše ranjen, opisao je kako je, nakon što je pucnjava prestala, prošao kroz skladište da bi umakao kroz prozor:

Pod nisam mogao ni da dotaknem, betonski pod skladišta... Nakon pucnjave, osjetio sam neku čudnu vrućinu, toplinu, koja je zapravo dolazila od krvi koja je pokrivala betonski pod, i gazio sam po mrtvacima koji su na njemu ležali. Ali, bilo je i nekih koji su još bili živi, koji su bili samo ranjeni, i kad bih nagazio na nekog živog, čuo bi kako jaukne, zastenje, jer sam se nastojao kretati što sam brže mogao. Osjetio sam da su ljudi sasvim rastrgani, osjećao sam kosti ljudi koji su bili pogođeni tim rafalima ili granatama, mogao sam da osjetim kako im se drobe rebra. Onda bih se opet pridigao i nastavio...⁵⁷²

207. Tek što se svjedok K izvukao kroz prozor, na njega je zapucao srpski vojnik na straži. Svjedok je pao na zemlju i ostao ležati pretvarajući se da je mrtav sve do jutra. Onda je pobjegao dok su vojnici bili zabavljeni drugim poslom. Svjedok J je nekim čudom ostao neozlijeđen i proveo je noć u skladištu skrivajući se ispod jednog leša. Sutradan ujutro vojnici su stali zazivati da vide ima li među ranjenima preživjelih. Otkrivši nekoliko ranjenih zarobljenika, stražari su neke od njih natjerali da pjevaju srpske

pjesme i onda ih pobili.⁵⁷³ Nakon što su ubili i posljednjeg, bagerom su tijela počeli odvoziti iz skladišta. Vodom iz cisterne su oprali krv s asfalta.⁵⁷⁴

208. Svjedočenja ovih preživjelih potkrepljuju drugi dokazi.⁵⁷⁵ Na izviđačkoj fotografiji iz zraka snimljenoj 13. jula 1995. u 14:00 sati ispred skladišta se vide dva autobusa, upravo kako se sjeća svjedok K.⁵⁷⁶ Osim toga, Tužilaštvo je 30. septembra 1996. poslalo tim vještaka da pregleda skladište.⁵⁷⁷ Analiza kose, krvi i ostataka eksplozivnih materijala sakupljeni u skladištu Kravica jaki su dokazi da je ondje došlo do ubijanja. Na zidovima i podu zgrade vještaci su pronašli tragove hitaca, ostatke eksplozivnog materijala, metaka i čahura, kao i ostatke ljudske krvi, kostiju i tkiva.⁵⁷⁸

209. Forenzički dokazi koje je predočio tužilac upućuju na vezu između skladišta u Kravici, primarne masovne grobnice poznate kao Glogova 2 i sekundarne grobnice poznate pod nazivom Zeleni Jadar 5. Te veze uspostavljene su uspoređivanjem dviju čahura nađenih u skladištu sa čahurama nađenim na grobnom lokalitetu Zeleni Jadar 5. Pokazalo se da su čahure ili bile ispaljene iz istog oružja (koje je moralo biti prisutno na oba lokaliteta), ili da su čahure prenesene s jednog na drugi lokalitet.⁵⁷⁹ Isto tako, forenzički testovi Zeleni Jadar 5 dovode u vezu sa primarnom grobnicom Glogova 2.⁵⁸⁰ Između 11. septembra i 22. oktobra 1999. Tužilaštvo je ekshumiralo grobni lokalitet Glogova 2. Minimalni broj nađenih pojedinaca određen je na 139. U 109 slučajeva bilo je moguće utvrditi pol žrtava i svi su bili muškarci. Žrtve su uglavnom stradale od povreda nanesenih vatrenim oružjem, a u 22 slučaja postojali su tragovi ugljenisanja. Nisu nađene nikakve ligature ni povezi za oči.⁵⁸¹ Na lokalitetu Zeleni Jadar 5, Tužilaštvo je ekshumacije vršilo od 1. do 21. oktobra 1998.⁵⁸² Od najmanje 145 pojedinaca u toj grobnici, za 120 je utvrđeno da su muškarci, dok je za ostale pol ostao neutvrđen, a prevladavajući uzrok smrti bile su povrede od vatrene oružja. Nađene su dvije ligature, ali nijedan poveza za oči.⁵⁸³

210. Ekshumacije izvršene na lokalitetu primarne grobnice Glogova 1 između 7. avgusta i 20. oktobra 2000. takođe su otkrile podudarnost između odlomljenih komada zidova i okvira za vrata, te drugih predmeta nađenih i na lokalitetu grobnice i na mjestu pogubljenja u skladištu Kravica, što upućuje na to da su tamo sahranjene neke od žrtava iz skladišta Kravica.⁵⁸⁴ Otkrivena su tijela najmanje 191 pojedinca, ali do zaključenja ovog suđenja obdukcije još nisu bile završene.⁵⁸⁵ U jednoj od sekundarnih grobnica na tom lokalitetu nađeno je 12 pojedinaca sa ligaturama, a na tri tijela su nađeni tragovi poveza za oči.⁵⁸⁶

211. Jedan od nekolicine preživjelih je izjavio da su vojnici pred skladištem bili bosanski Srbi koji su nosili maskirne uniforme, ali nije mogao identifikovati konkretnu jedinicu kojoj su pripadali.⁵⁸⁷ Pretresno vijeće je takođe saslušalo svjedočenje o tome da je jedno lice (dalje u tekstu: OA), koje je u julu 1995. bilo pripadnik Drinskog korpusa, nešto prije 20. jula 1995. čulo da su pripadnici vojske i policije počinili zločine

u skladištu u Kravici.⁵⁸⁸ Optužba se, međutim, na kraju morala osloniti na tri kategorije indirektnih dokaza da su vojnici Drinskog korpusa bili uključeni u smaknuća u skladištu Kravica.

212. Prvo, postoje dokazi da su se jedinice Drinskog korpusa nalazile u blizini lokacija gdje su vršene egzekucije. Konkretno, tijela su iz skladišta Kravica odvezena na grobni lokalitet Glogova, udaljen manje od 400 metara od komandnog mjesta 1. pješadijskog bataljona Bratunačke brigade.⁵⁸⁹ U knjizi zapovijedi voda vojne policije Bratunačke brigade takođe postoji opaska o odjeljenju vojne policije raspoređenom za obezbjeđenje komunalnim radnicima u Glogovi 19. jula 1995.⁵⁹⁰ Optužba je obrazlagala da je to možda imalo veze sa sahranjivanjem žrtava iz skladišta u Kravici. Kako je već opisano, tijela žrtava iz skladišta u Kravici nakon toga su bila sahranjena na grobnom lokalitetu u Glogovi.

213. Drugo, optužba je obrazlagala da je egzekucija u skladištu Kravica bila dobro organizovana i zahtijevala obimno planiranje u kojem je nužno učestvovala komanda Drinskog korpusa. Optužba je tvrdila da su žrtve iz skladišta u Kravici zarobljenici dopremljeni s privremenih sabirnih mjesta kao što su bili poljana kod Sandića i fudbalski teren u Novoj Kasabi, koja su svakako morala biti organizovana unaprijed kako bi se tamo mogao držati tako veliki broj zarobljenika. Slično tome, optužba je obrazlagala da je skladište u Kravici moralo biti unaprijed odabrano kao lokacija za držanje zarobljenika jer su poslijepodne 13. jula 1995. zarobljenici koordinisanim djelovanjem onamo dovedeni s nekoliko različitih tranzitnih lokacija. Optužba nadalje sugerije da je Drinski korpus morao odobriti preraspoređivanje autobusa sa prevoza bosansko-muslimanskih civila iz Potočara na ovaj zadatak.

214. Treće, g. Butler je dolazak bagera da pokupi tijela nakon ubijanja uzeo kao dokaz da su ili Brigada ili Korpus znali za njih, budući da se raspoređivanje teške mehanizacije moralo vršiti na tim nivoima.⁵⁹¹ Međutim, nije bilo direktnih dokaza da je ta mehanizacija pripadala nekoj jedinici Drinskog korpusa ili da ju je ona nabavila.

215. Sve u svemu, predloženi dokazi ne podupiru van razumne sumnje zaključak da su vojnici Drinskog korpusa bili uključeni u egzekucije u skladištu Kravica. Pretresno vijeće, međutim, zaključuje da je komanda Drinskog korpusa morala znati da zarobljenike prevoze u skladište u Kravici budući da su autobusi sa transporta bosansko-muslimanskih žena, djece iz staraca iz Potočara preraspoređeni na taj zadatak. Štaviše, s obzirom na blizinu Bratunačke brigade Drinskog korpusa mjestu pogubljenja i ukopa, te zbog golemih razmjera egzekucija, Pretresno vijeće je uvjereno da je Drinski korpus uvečer 13. jula 1995. itekako morao znati za činjenicu da su u skladištu u Kravici izvršene egzekucije. Skladište se nalazilo na glavnoj cesti između Bratunca i Konjević Polja koju su vojna vozila toga dana itekako koristila. Neke od bosansko-muslimanskih izbjeglica izjavile su da su 13. jula 1995, prolazeći kroz Kravicu, iz autobusa vidjele leševe muškaraca kako leže na poljani i muškarce postrojene sa rukama vezanima

na potiljku.⁵⁹² Buka i intenzivna aktivnost u vezi s tim zločinom masovnih razmjera nisu mogli proći neopaženo u Drinskom korpusu.

d) 13.-14. jula 1995.: Tišća

216. Autobusi pretrpani bosansko-muslimanskim ženama, djecom i starcima na putu iz Potočara u Kladanj bili su zaustavljeni u Tišći i pretraženi, a muškarci bosanski Muslimani koji su u njima nađeni iskrncani su iz autobusa. Svjedočenje svjedoka D, koga su na kontrolnom punktu u Tišći 13. jula 1995. odvojili od njegove porodice, otkriva da je u Tišći izvršena vrlo organizovana operacija. Svjedoka D su sa tog kontrolnog punkta odveli u obližnju školu gdje se već nalazio izvjestan broj drugih zarobljenika. Jedan oficir je dao uputstva vojniku koji je svjedoka D sprovodio u obližnju školu, gdje je držan velik broj zatvorenika. Čini se da je u školi bio jedan vojnik koji je prenosio i primao naredjenja putem poljskog telefona. Negdje oko ponoći, svjedoka D su zajedno sa još 22 muškarca ukrkali u kamion, s rukama vezanim na leđima.⁵⁹³ U jednom momentu je kamion u kojem se vozio svjedok D stao, a vojnik koji je bio na tom mjestu je rekao: "Ne ovamo. Odvezi ih gore, tamo gdje su već odvozili ljude."⁵⁹⁴ Kamion je došao do drugog punkta, a vojnici su stali oko stražnjeg dijela kamiona i počeli pucati u zrobljenike.⁵⁹⁵ Svjedok D, koji je uspio osloboditi ruke, iskočio je iz kamiona i pobjegao u šumu za dlaku umakavši paljbi. Nakon mukotrpnog putovanja kroz šumu naposljetku je uspio izaći na sigurno.⁵⁹⁶

217. Postoje dokazi da je ljudstvo Drinskog korpusa bilo prisutno u Tišći 12. jula 1995. godine. Svjedok C, oficir Dutchbata koji je bio u pratnji jednog od prvih konvoja autobusa i kamiona, na kontrolnom punktu u Tišći sreo je majora Šargića, načelnika štaba Milićke brigade. Major Šargić je svjedoku C rekao da mu je komanda Drinskog korpusa naredila da ljude iz svoje jedinice pošalje u Tišću. Major Šargić je izrazio nezadovoljstvo tim zadatkom zbog drugog zadatka, objezbjeđenja enklave, koji je morao da obavi. Svjedok C je takođe izjavio da mu bilo jasno da major Šargić pokušava izbjeći razgovor o tome šta se radi s ljudima koje iskrcaju iz autobusa. U to vrijeme, svjedok C je već slutio strašnu mogućnost da te muškarce možda odvede nekamo na pogubljenje, a kasnije je svoj bataljon informisao o tome šta je vidio u Tišći.⁵⁹⁷

218. Međutim, iz iskaza svjedoka C nije jasno šta je bio zadatak vojnika pod komandom majora Šargića u Tišći. On je naprosto rekao da su njegovi ljudi poslani na zadatak u Tišću "kao pratnja ovoj grupi ljudi".⁵⁹⁸ Svjedok C je izjavio da se nije raspitivao o tome šta su tačno Šargićevi ljudi radili sa zarobljenim bosanskim Muslimanima.⁵⁹⁹ Ostaje nejasno da li su vojnici iz Milićke brigade stvarno učestvovali u odvođenju muškaraca iz Tišće na mjesta pogubljenja.

219. Pretresno vijeće konstatuje da optužba nije uspjela dokazati da su jedinice Drinskog korpusa bilo znale bilo učestvovali u kasnijim

egzekucijama muškaraca, bosanskih Muslimana koje su izdvojili u Tišći. Bez obzira na to, sigurno je da je Milićka brigada znala da muškarce bosanske Muslimane u Tišći "skidaju" s autobusa i odvođe na posebne lokacije.

e) 14. jula 1995.: mjesto zatočenja u školi u Grbavcima i stratište u Orahovcu

220. Velika grupa zatvorenika koje su preko noći držali u Bratuncu, rano ujutro 14. jula 1995. godine odvezena je konvojem od 30 autobusa u školu u Grbavcima kod Orahovca.⁶⁰⁰ Kad su stigli, školska gimnastička sala već je bila napola puna zarobljenika koji su stizali od ranih jutarnjih sati,⁶⁰¹ da bi se za nekoliko sati zgrada potpuno napunila. Preživjeli procjenjuju da je tamo bilo 2000 – 2500 ljudi, među kojima je bilo i vrlo mladih i vrlo starih, iako optužba sugeriše da je to možda pretjerana procjena i da je vjerovatnije da je na toj lokaciji bilo oko 1000 zarobljenika.⁶⁰² Gimnastička sala je bila pretrpana i zagušljiva: stražari bi povremeno zapucali u plafon kako bi smirili uspaničene zarobljenike.⁶⁰³ Neke zarobljenike su izveli napolje i tamo ubili. U jednom trenutku, kako se sjeća jedan svjedok, došao je general Mladić i ljudima rekao: "Eto, vaša vlada vas ne želi pa se ja moram za vas pobrinuti".⁶⁰⁴

221. Nakon što su ih u gimnastičkoj sali držali nekoliko sati, muškarce su toga poslijepodneva u manjim grupama odvodili na stratišta. Na odlasku iz gimnastičke sale, svaki zatvorenik je dobio povez za oči i nešto vode.⁶⁰⁵ Zatvorenike su zatim kamionima odvozili na stratišta udaljena manje od jednog kilometra. Muškarce bi postrojili i pucali im u leđa. One koji su preživjeli prvu paljbu ubili bi dodatnim hicem.⁶⁰⁶ Korišćene su dvije susjedne livade: kad se jedna napunila tijelima, egzekutori su se preselili na drugu.⁶⁰⁷ Dok su se vršile egzekucije, kako su izjavili preživjeli, teška mehanizacija je kopala jame.⁶⁰⁸ Svjedok N, koji je preživio strijeljanje pretvarajući se da je mrtav, izvijestio je o tome da se general Mladić dovezao u crvenom automobilu i posmatrao neke od egzekucija.⁶⁰⁹

222. Forenzički dokazi potkrepljuju ključne momente iskaza preživjelih. Fotografije snimljene iz zraka pokazuju da je tlo u Orahovcu bilo prekopavano između 5. i 27. jula 1995,⁶¹⁰ a zatim ponovo između 7. i 27. septembra 1995. godine.⁶¹¹ U tom području otkrivene su dvije primarne masovne grobnice koje su istražitelji nazvali "Lažete 1" i "Lažete 2". Grobni lokalitet Lažete 1 Tužilaštvo je ekshumiralo između 13. jula i 3. avgusta 2000. godine. Svi od 130 nađenih pojedinaca za koje se pol mogao utvrditi bili su muškarci. U grobnici je nađeno 138 poveza za oči.⁶¹² Tokom ekshumacija na tom lokalitetu je nađen identifikacijski materijal za dvadeset i tri lica registrovana kao nestali nakon pada Srebrenice.⁶¹³ Grobni lokalitet Lažete 2 djelomično je ekshumirao zajednički tim Tužilaštva i organizacije Ljekari za ljudska prava, između 19. avgusta i 9.

septembra 1996, a čitava je ekshumacija završena 2000. godine. Sve 243 žrtve iz Lažeta 2 bili su muškarci, a vještaci su ustanovili da je golema većina umrla od povreda nanesenih vatrenim oružjem.⁶¹⁴ Pored toga, nađeno je 147 poveza za oči. Noge jedne žrtve bile su povezane platnenim džakom.⁶¹⁵ Tokom prve ekshumacije na lokalitetu Lažete 2 identifikovano je dvadeset i jedno lice: sve su to bili muškarci, bosanski Muslimani, nakon zauzimanja Srebrenice registrovani kao nestali.⁶¹⁶ Tokom ekshumacija na tom lokalitetu 2000. godine otkriveni su dokumenti za identifikaciju daljna četiri muškarca koji su nakon pada Srebrenice registrovani kao nestali.⁶¹⁷ Dana 11. aprila 1996. istražitelji Tužilaštva otkrili su velik broj platnenih traka na "smetlištu" na zemljištu koje pripada školi u Grbavcima, odmah pored gimnastičke sale. Te platnene trake nisu se razlikovale od poveza za oči nađenih tokom ekshumacije na lokalitetu Lažete 2.⁶¹⁸

223. Forenzičke analize uzoraka tla i peluda, poveza za oči, ligatura, čahura i zračnih snimaka iskopanih i naknadno prekopanih grobnica po datumima, pokazale su, nadalje, da su tijela iz grobnica u Lažetama 1 i Lažetama 2 bila uklonjena i ponovo ukopana u sekundarne grobnice na lokalitetima nazvanim Cesta za Hodžiće 3, 4 i 5.⁶¹⁹ Zračne snimke pokazuju da su te sekundarne grobnice nastale između 7. septembra i 2. oktobra 1995. godine,⁶²⁰ a Tužilaštvo ih je sva ekshumiralo 1998. godine.⁶²¹ Dosljedno sličnom obrascu zapaženom na drugim lokalitetima grobnica povezanih sa Srebrenicom, za golemu većinu tijela na lokalitetu cesta za Hodžiće 3, 4 i 5 utvrđeno je da su muškog pola i da je smrt nastupila uslijed povreda nanesenih vatrenim oružjem.⁶²² Iako je ekshumacijama na ta tri lokaliteta nađena samo jedna ligatura,⁶²³ nađeno je ukupno 90 poveza za oči. Utvrđeno je da ukupni minimalni broj pojedinaca ekshumiranih na ta tri grobna lokaliteta iznosi 184.⁶²⁴

224. Postoje čvrsti dokazi koji egzekucije u Orahovcu povezuju sa Zvorničkom brigadom. Prvo, Orahovac se nalazi u rejonu odgovornosti 4. bataljona Zvorničke brigade. Drugo, kako je već napomenuto, taj je rejon 13. i 14. jula 1995. obilazio "Opel – Record" koji je pripadao Zvorničkoj brigadi. Treće, u jednom momentu, kasno uvečer 13. jula 1995, u Orahovac je poslat jedan odred vojne policije iz Zvorničke brigade.⁶²⁵ Čini se da je raspored ljudstva kasnije prepravljn kao bi se prikrila ta činjenica. Prvobitno napisani tekst je bio izbrisan, ali su još uvijek bile vidljive riječi "O – Orahovac". Slovo "O" bilo je napisano uz 10 imena, a onda izbrisan i zamijenjeno drugim slovima, nesumnjivo u pokušaju da se prikrije umiješanost te brigade u zločine.⁶²⁶ Četvrto, jedan od preživjelih iz Orahovca među egzekutorima je prepoznao glas svog bivšeg kolege, Gojka Simića.⁶²⁷ Kadrovska dokumentacija pokazuje da je Gojko Simić, koji odgovara opisu koji je dao taj preživjeli, bio komandir teškoartiljerijskog voda 4. pješadijskog bataljona 1. zvorničke pješadijske brigade.⁶²⁸ Taj svjedok je čuo kako Simić drugim egzekutorima kaže: "Uzmite municiju i idemo na livadu da pobijemo te ljude."⁶²⁹ Peto, iz dokumentacije inžinjerijske čete Zvorničke brigade jasno je da se u Orahovcu 14. jula

1995. nalazilo više vozila: TAM 75 (manji kamion⁶³⁰) koji je obavio dvije povratne vožnje između baze i Orahovca, "Mercedes" 2626 koji je došlepio rovokopač u selo Križevici (udaljeno od Orahovca jedan kilometar), jedan rovokopač koji je u Orahovac došao iz baze, radio šest sati i zatim se vratio u bazu; jedan rovokopač-utovarivač koji je otišao iz baze u Orahovac i radio pet sati.⁶³¹ Dokumentacija o izdavanju goriva Zvorničke brigade pokazuje da je inženjerskoj četi 14. jula 1995. izdano 200 litara dizel-goriva.⁶³² Pored toga u knjizi dnevnih zapovijesti kako za 15. tako i za 16. jula 1995. navode se sljedeće stavke: BGH-700 (bager) na radu u Orahovcu; ULT 220 (utovarivač) na radu u Orahovcu.⁶³³ Dokumentacija Zvorničke brigade o korišćenju vozila takođe pokazuje da je 15. i 16. jula 1995. jedan ULT 220 (utovarivač) pet sati radio u Orahovcu, te da je kamion TAM 75 obavio tri ili četiri vožnje između baze i Orahovca.⁶³⁴ Takođe, dana 15. jula 1995, pozadinskom bataljonu koji je djelovao iz Orahovca izdano je 40 litara dizel-goriva, a 16. jula 1995. kamion marke "Mercedes" šlepio je utovarivač između baze i Orahovca, a kamion TAM 75 obavio je dvije vožnje u Kozluk.⁶³⁵ Ti dokazi podudaraju se s iskazima preživjelih koji su izjavljivali da su se na mjestu pogubljenja nalazila velika vozila s jakim svjetlima.⁶³⁶

225. Pretresno vijeće konstatuje da je Zvornička brigada Drinskog korpusa učestvovala u pogubljenju muškaraca bosanskih Muslimana u Orahovcu 14. jula 1995. godine. Pripadnici čete vojne policije Zvorničke brigade nalazili su se tamo neposredno prije egzekucija, vjerojatno radi, na primjer, čuvanja zarobljenika, a zatim radi pomaganja pri njihovom transportu na mjesta pogubljenja. Ljudstvo 4. bataljona Zvorničke brigade nalazilo se za vrijeme egzekucija u Orahovcu i pomagalo u njihovom počinjenju. Nadalje, mehanizacija i oprema koja je pripadala inženjerskoj četi Zvorničke brigade bila je angažovana na zadacima u vezi s ukopom žrtava iz Orahovca između 14. i 16. jula 1995. godine.

f) 14.-15. jula 1995.: lokacija zatočenja u školi u Petkovicima i stratište na brani u Petkovicima

226. Poslijepodne 14. jula 1995. drugu veliku grupu od oko 1500-2000 zarobljenika iz Bratunca odvezli su na sjever, u školu u Petkovicima. Kao i na drugim mjestima zatočenja, uslovi u školi u Petkovicima bili su bijedni. Bilo je veoma vruće i pretrpano, ljudi nisu dobili ni hranu ni vodu, a neki su zarobljenici bili toliko žedni da su čak stali piti vlastiti urin.⁶³⁷ Od vremena do vremena ulazili bi vojnici i tukli zarobljenike ili ih prozivali napolje i ubijali. Nekoliko zarobljenika razmišljalo je o bijegu, ali su neki drugi rekli da je bolje da ostanu, da Crveni krst sigurno prati situaciju i da ih neće sve pobiti.⁶³⁸ Naposljetku su ljude ipak prozvali u manjim grupama. Rečeno im je da se svuku do pasa, da izuju cipele, a ruke su im vezali na leđima.⁶³⁹ Negdje u noći 14. jula 1995. muškarce su kamionima odveli u kameniti predio kod brane u Petkovicima. Čim su vidjeli kamo ih vode,

zarobljenici su shvatili šta im se sprema. Svjedok P se sjeća da je vidio veliko "polje" već puno mrtvih muškaraca koji su ležali licem prema zemlji, ruku vezanih na leđima.

227. Iz kamiona su iskrcavali grupe od pet ili deset zarobljenika. Zatim bi ih postrojili i strijeljali. Neki su prije nego što su ih ubili molili vode, ali je nitko nije dobio. Svjedok O se sjeća kako je zamišljao svoje posljednje trenutke života:

Bilo mi je stvarno žao što ću umrijeti žedan. Nastojao sam se kriti među ljudima što sam duže mogao, kao i svi ostali. Samo sam htio poživjeti još sekund ili dva. A kad je došao red na mene, iskočio sam sa, mislim, još četvoricom ljudi. Osjetio sam šljunak pod nogama. Boljelo je... Hodao sam pognute glave i ništa nisam osjećao... A onda sam pomislio da ću umrijeti u trenu, da neću patiti. I mislio sam samo na to da moja majka nikad neće saznati gdje sam skončao. To su mi bile misli dok sam izlazio iz kamiona.⁶⁴⁰

No svjedok O bio je samo ranjen i nepomično je ležao očekujući novi rafal koji će mu okončati život.⁶⁴¹ Završivši s tom grupom, vojnici su se počeli smijati i izrugivati: "Vidi ovoga, izgleda kao kupus."⁶⁴² Onda su obilazili uokolo i ubijali ranjene.⁶⁴³ Svjedok O gotovo je zazvao vojnike da mu skrate muke:

I dalje sam bio jako žedan. Ali lebdio sam negdje između života i smrti. Nisam više znao da li želim da živim ili da umrem. Odlučio sam da ih ne zovem da pucaju i ubiju me, ali sam gotovo molio boga da dođu i ubiju me. Ipak, odlučio sam da ih ne zovem i čekao sam da umrem.⁶⁴⁴

228. Međutim, nakon što su vojnici otišli, svjedok O je još bio živ. Nekoliko redova tijela dalje nalazio se još jedan preživjeli, svjedok P. Jedan su drugom odriješili poveze na rukama, zajedno otpuzali preko polja leševa i sakrili se u obližnjoj šumi.⁶⁴⁵ Noć su proveli na brdu poviše "polja", a kad su ujutro pogledali dolje, u "polju" su vidjeli između 1500 i 2000 tijela.⁶⁴⁶ Tada su već stigli utovarivači i kupili leševe.⁶⁴⁷

229. Navode preživjelih potkrepljuje forenzički i ostali dokazni materijal. Zračne snimke pokazuju da je tlo oko lokacije na brani u Petkovcima prvi put bilo remećeno između 5. i 27. jula 1995, a onda ponovo između 7. i 27. septembra 1995. godine.⁶⁴⁸ Tim istražitelja Tužilaštva vršio je ekshumacije na grobnom lokalitetu kod brane u Petkovcima između 15. i 25. aprila 1998. godine.⁶⁴⁹ Vještaci su utvrdili da je taj lokalitet bio "opljačkan", da je za to korišćen rovokopač, što je za posljedicu imalo "grubo komadanje tijela" u cijeloj grobnici.⁶⁵⁰ Minimalni broj pojedinaca nađenih u toj grobnici određen je na 43, ali samo je za njih 15 utvrđeno da su muškog pola, dok se za ostale pol nije mogao utvrditi. Na šest dijelova tijela vidjele su se nesumnjive povrede od vatrenog oružja, a na još 17 vjerovatne ili moguće povrede od vatrenog oružja.⁶⁵¹ Jedna ligatura nađena je na površini grobnice, a jedan "mogući" povež za oči nađen je po strani u jami.⁶⁵²

230. Forenzičke analize pokazuju da je lokalitet masovne grobnice nazvane Liplje 2 sekundarni grobni lokalitet povezan sa primarnim grobnim lokalitetom kod brane u Petkovcima. Tužilaštvo je ekshumacije

na tom lokalitetu vršilo između 7. i 25. avgusta 1998.⁶⁵³ Zračne snimke pokazuju da je lokalitet Liplje 2 nastao između 7. septembra i 2. oktobra 1995. godine.⁶⁵⁴ Tragovi zuba mašine i tragovi točkova pokazuju da je grobnica iskopana utovarivačem s točkovima koji je imao nazubljenu grabilicu.⁶⁵⁵ Za tu je grobnicu utvrđeno da je u njoj sahranjen najmanje 191 pojedinac, za 122 je utvrđeno da su muškog pola, dok je za ostale pol ostao neutvrđen. Među slučajevima za koje se mogao utvrditi uzrok smrti, prevladavale su povrede od vatrenog oružja.⁶⁵⁶ Iako su nađene 23 ligature, nije nađeno ništa što bi se sa sigurnošću moglo identifikovati kao poveza za oči.⁶⁵⁷

231. Prisustvo Zvorničke brigade bilo je veoma očito i u zoni Petkovaca i tamošnje brane 15. jula 1995. godine. Utvrđeno je da se mjesto pogubljenja kod brane u Petkovcima nalazilo na udaljenosti od manje od dva kilometra od komandnog mjesta 6. pješadijskog bataljona Zvorničke brigade u Baljkovici.⁶⁵⁸ Nadalje, u knjizi dnevnih zapovijesti Zvorničke brigade vidi se da je inženjerska četa Zvorničke brigade 15. jula 1995, s jednim ULT i jednim rovokopačem bila raspoređena na radni zadatak u Petkovce,⁶⁵⁹ iako se iz putnih listova vozila ne vidi da se bilo koja mašina za zemljane radove te inženjerske čete nalazila na mjestu pogubljenja u Petkovcima. Međutim, dokumentacija vozila 6. pješadijskog bataljona Zvorničke brigade pokazuje da su dva kamiona 15. jula 1995. obavila ukupno 10 povratnih vožnji između Petkovaca i brane, pri čemu su za vozače raspoređena dva pripadnika 6. pješadijskog bataljona.⁶⁶⁰

232. Pretresno vijeće konstatuje da su vozači i kamioni iz 6. pješadijskog bataljona Zvorničke brigade 15. jula 1995. bili korišćeni za prevoz zarobljenika s mjesta zatočenja na mjesto pogubljenja na brani u Petkovcima, te da je inženjerska četa Zvorničke brigade sa svojom mehanizacijom za zemljane radove bila raspoređena da pomogne u pokapanju žrtava sa brane u Petkovcima.

g) 14.-16. jula 1995.: lokacija zatočenja u školi u Pilici, stratište na Vojnoj ekonomiji Branjevo

233. Dana 14. jula 1995. u pravcu sjevera, u školu u selu Pilici, sjeverno od Zvornika, autobusima je prevezeno još zarobljenika. Kao i u drugim objektima zatočenja, ni ovdje nije bilo hrane ni vode te je više muškaraca umrlo od vrućine i dehidracije u gimnastičkoj dvorani škole.⁶⁶¹ Ljude su u školi u Pilici držali dvije noći.⁶⁶² Dana 16. jula 1995, prema sada već poznatom obrascu, ljude su prozvali da izađu iz škole i ukrkali ih u autobuse ruku vezanih na leđima.⁶⁶³ Zatim su ih odvezli na Vojnu ekonomiju Branjevo gdje su ih postrojavali u grupama od 10 i strijeljali.⁶⁶⁴

234. G. Dražen Erdemović je bio pripadnik 10. diverzantskog odreda VRS (prištapske jedinice Glavnog štaba) i učestvovao je u masovnoj egzekuciji.⁶⁶⁵ G. Erdemović je svjedočio za optužbu i u svom iskazu pomenuo i sljedeće:

Ljudima pred nama naređeno je da se okrenu leđima prema nama. Nakon što su nam se okrenuli leđima, mi smo u njih pucali. Izdana nam je naredba da pucamo.⁶⁶⁶

G. Erdemović je rekao da su sve žrtve osim jedne nosile civilnu odjeću i da, s izuzetkom jednog lica koje je pokušalo pobjeći, prije strijeljanja niko nije pružio nikakav otpor.⁶⁶⁷ U nekim slučajevima egzekutori su bili naročito okrutni. Kad bi neko od vojnika prepoznao nekoga koga je poznao iz Srebrenice, toga bi čovjeka tukli i ponižavali prije nego što bi ga ubili.⁶⁶⁸ G. Erdemović je svoje kolege, vojnike, morao da nagovara da za strijeljanje prestanu da koriste mitraljeze: iako su mitraljezi zarobljenicima nanosili smrtno ozljede, smrt nije nastupala odmah pa su tako njihove muke bivale produžene.⁶⁶⁹

235. Jedan od preživjelih, svjedok Q, sjeća se momenta kad se nalazio pred streljačkim vodom:

Kad su otvorili vatru, bacio sam se na zemlju... I na moju glavu je pao jedan čovjek. Mislim da je taj poginuo na licu mjesta. Osjećao sam kako po meni curi topla krv... Čuo sam kako neko zapomaže. Preklinjao je da ga ubiju. A oni su samo rekli: "Neka pati. Kasnije ćemo ga ubiti."⁶⁷⁰

236. Toga dana, na tom stratištu, ubijeno je između 1000 i 1200 ljudi.⁶⁷¹ Narednog dana je svjedok Q, koji je otpuzao na sigurno i krio se u blizini, čuo kako teška mehanizacija stalno dolazi i odlazi sa stratišta.⁶⁷²

237. Iskaze preživjelih potkrepljuju i drugi dokazi iz sudskog spisa. Na fotografijama područja oko Vojne ekonomije Branjevo snimljenim iz zraka 17. jula 1995. vidi se veliki broj leševa u polju pored Vojne ekonomije, kao i tragovi rovokopača koji je pokupio leševe iz polja.⁶⁷³ Tužilaštvo i tim iz organizacije Ljekari za ljudska prava izvršili su ekshumaciju na grobnom lokalitetu na Vojnoj ekonomiji Branjevo (takođe poznatom pod nazivom Pilica) od 10. do 24. septembra 1996. godine.⁶⁷⁴ U slučajevima za koje se mogao utvrditi, pol je bio muški, a u slučajevima za koje je mogao da se utvrdi uzrok smrti, to su bile povrede od vatrenog oružja. Nađene su 83 ligature i dva platnena poveza za oči.⁶⁷⁵ Iz te grobnice pozitivno je identifikovano 13 lica koja su se od zauzimanja Srebrenice vodila kao nestali: svi su bili muškarci, bosanski Muslimani.⁶⁷⁶

238. Forenzičkim ispitivanjima ustanovljeno je da je grobni lokalitet nazvan "Čančarski put 12" sekundarna grobnica povezana s primarnom grobnicom na Vojnoj ekonomiji Branjevo.⁶⁷⁷ Zračne snimke pokazuju da je ta sekundarna grobnica iskopana između 7. i 27. septembra 1995. i ponovo zatrpana prije 2. oktobra 1995.⁶⁷⁸ Otkriveni su leševi 174 lica. I ovdje, u slučajevima kada je bilo moguće utvrditi pol i uzrok smrti žrtava, radilo se o muškarcima, odnosno o povredama od vatrenog oružja.⁶⁷⁹ U toj grobnici nađeno je i 16 ligatura te osam poveza za oči.⁶⁸⁰ Jedan je pojedinac pozitivno identifikovan kao muškarac, bosanski Musliman koji je nakon zauzimanja Srebrenice registrovan kao nestalo lice.⁶⁸¹

239. Postoje ubjedljivi dokazi da su jedinice Drinskog korpusa imale veze sa zvjerstvima na Vojnoj ekonomiji Branjevo. G. Erdemović i

drugi pripadnici njegove jedinice ujutro 16. jula 1995. dobili su naređenja za egzekucije. Prvo su otišli u štab Zvorničke brigade gdje su se sastali s jednim potpukovnikom koji, iako je bio u uniformi VRS, nije nosio nikakve oznake jedinice kojoj pripada.⁶⁸² U pratnji tog potpukovnika bila su dva vojna policajca s oznakama Drinskog korpusa.⁶⁸³ Odbrana je sugerisala da opis tog lica koji je dao g. Erdemović odgovara fizičkom izgledu pukovnika Beare, načelnika za bezbjednost Glavnog štaba.⁶⁸⁴ S druge strane, optužba je upozorila na činjenicu da je on bio u pratnji vojne policije Drinskog korpusa i da je mogao izdavati naređenja vojnicima na Vojnoj ekonomiji, iz čega je izvela zaključak da je posrijedi morao biti oficir Drinskog korpusa.⁶⁸⁵ Taj potpukovnik i policajci su sa Erdemovićem i njegovim kolegama iz 10. diverzantskog odreda otišli na Vojnu ekonomiju Branjevo, nakon čega je potpukovnik otišao.⁶⁸⁶ Oko pola sata nakon njegovog odlaska, počeli su stizati autobusi s muškarcima bosanskim Muslimanima, od kojih su neki imali poveze na očima i vezane ruke. Na autobusima koji su zarobljenike doveli na Vojnu ekonomiju Branjevo bili su ispisani nazivi prevoznih preduzeća "Centrotrans – Sarajevo" i "Drinatrans – Zvornik".⁶⁸⁷ To su najvjerovatnije bili oni isti autobusi koje je Drinski korpus prvobitno nabavio za transport bosansko-muslimanskih žena, djece i staraca iz Potočara. Činjenica da su muškarci bosanski Muslimani odvezeni na mjesta zatočenja tek nakon što je završen transport žena, djece i staraca potkrepljuje taj zaključak, kao i činjenica da se zna da je Drinski korpus autobuse nabavio, među ostalim, i iz Zvornika.⁶⁸⁸ G. Erdemović je takođe posvjedočio da su u pratnji autobusa sa zarobljenicima bili policajci s oznakama vojne policije Drinskog korpusa.⁶⁸⁹ Kad su stigli na Vojnu ekonomiju, ti vojni policajci Drinskog korpusa počeli su iskravati po deset muškaraca bosanskih Muslimana kako bi ih odveli na egzekuciju.⁶⁹⁰

240. Strijeljanka su započela u 10:00 sati i nastavila se do 15:00 sati.⁶⁹¹ G. Erdemović je objasnio da se između 13:00 i 14:00 sati njegovoj jedinici priključilo desetak vojnika za koje mu je rečeno da su iz Bratunca, kako bi pomogli u strijeljanjima.⁶⁹² Ti su ljudi imali uniforme VRS i g. Erdemoviću je bilo jasno da su poznavali neke od muškaraca, bosanskih Muslimana iz Srebrenice, što je upućivalo na to da se radilo o mještanima.⁶⁹³ Međutim, optužba nije uspjela da pozitivno identifikuje nijednog pripadnika Bratunačke brigade prisutnog na Vojnoj ekonomiji Branjevo za vrijeme egzekucija.⁶⁹⁴ Onaj potpukovnik, koji tu bio već ranije, ponovo je došao na Vojnu ekonomiju Branjevo sa vojnim policajcima Drinskog korpusa koji su bili u pratnji posljednjeg autobusa sa bosansko-muslimanskim zarobljenicima.⁶⁹⁵ Učestvovanje ljudstva Bratunačke brigade u egzekucijama u zoni odgovornosti Zvorničke brigade 16. jula nadalje potkrepljuje vanredni borbeni izvještaj Zvorničke brigade datiran 16. jula 1995. u kojem se kaže da su pored vojnika iz stalnog sastava Zvorničke brigade, snage koje su djelovale pod komandom Brigade uključivale i dva voda iz Bratunačke pješadijske brigade.⁶⁹⁶

241. Važno je napomenuti da je sama branjevačka ekonomija bila pod izravnom nadležnošću i kontrolom 1. pješadijskog bataljona Zvorničke brigade.⁶⁹⁷ Nadalje, dokumentacija vozila Zvorničke brigade pokazuje da je jedan ULT 220 17. jula 1995. proveo 8,5 sati na zadatku na Branjevu i da je jedan kamion toga dana šlepao vozilo s oznakom "BGH-700".⁶⁹⁸ Mada ne postoji nikakva evidencija o korišćenju bagera s oznakom BGH-700, iz evidencije o izdavanju goriva vidi se da je za vozilo BGH-700 17. jula 1995. izdano 100 litara dizela.⁶⁹⁹ U knjizi dnevnih zapovijesti inženjerske čete Zvorničke brigade 17. jula 1995. zabilježeni su radni zadaci vozila ULT-220 na Branjevu, te transport vozila BGH-700 na Branjevo.⁷⁰⁰ Na fotografijama iz zraka vidi se jedan bager kako kopa jamu na Branjevu 17. jula 1995. godine.⁷⁰¹

242. Postoje dokazi i o tome da je u egzekucije na Vojnoj ekonomiji Branjevo bila uključena i sama komada Drinskog korpusa. Dana 16. jula 1995. oko 14:00 sati, uhvaćen je niz međusobno povezanih razgovora u vezi s egzekucijama. Na početku, dežurni oficir iz "Palme" (Zvorničke brigade) zove "Zlatar" (štab Drinskog korpusa) i hitno traži da se pukovniku Popoviću izda "500 litara D 2" (dizel-goriva).⁷⁰² Dežurni oficir Zvorničke brigade upozorava da će, ako ne dobije gorivo, pukovnik Popović obustaviti posao koji obavlja. Kasnije "Palma" "Zlataru" inzistira na sljedećem: "Autobus napunjen sa naftom da ide u selo Pilica", a da prevoz treba da organizuje pukovnik Krsmanović, načelnik saobraćajne službe Drinskog korpusa. To gorivo, obrazlagala je optužba, bilo je neophodno za prevoz bosansko-muslimanskih zarobljenika iz Pilice na mjesto pogubljenja na Vojnoj ekonomiji Branjevo.⁷⁰³ Dokumentacija za 16. juli 1995. potvrđuje da je za pukovnika Popovića izdato 500 litara dizel-goriva, a komanda Drinskog korpusa⁷⁰⁴ na tom se dokumentu navodi kao primalac.⁷⁰⁵ G. Butler je na osnovu vremena egzekucija i ukopa, kao i na osnovu činjenice da je gorivo bilo poslato u selo Pilica gdje se nalazi škola Pilica, izveo zaključak da je to gorivo najvjerovatnije upotrebjeno za prevoz zarobljenika na mjesto pogubljenja na Vojnoj ekonomiji Branjevo.⁷⁰⁶

243. Pretresno vijeće konstatuje da su pripadnici Bratunačke brigade stigli na Vojnu ekonomiju Branjevo tokom poslijepodneva 16. jula 1995. i da su učestvovali u ubijanju.⁷⁰⁷ Pretresno vijeće takođe konstatuje da je na čuvanju bosansko-muslimanskih zarobljenika u autobusima koji su ih dovezli na Ekonomiju bila angažovana vojna policija Drinskog korpusa, a da je oprema Zvorničke brigade bila korišćena za posao u vezi s ukopom žrtava. Najzad, Pretresno vijeće prisluškovane razgovore prihvata kao dokaze koji zorno pokazuju da je pukovnik Popović bio uključen u organizovanje goriva za prevoz bosansko-muslimanskih zarobljenika na mjesto pogubljenja na Vojnoj ekonomiji Branjevo, te da je izdavanje goriva koordinisala komanda Drinskog korpusa.

h) 16. juli 1995.: Dom kulture u Pilici

244. G. Erdemović je posvjedočio da je, 16. jula 1995. oko 15:00 sati, nakon što su završili s egzekucijom zarobljenika na Vojnoj ekonomiji Branjevo, njemu i ostalim vojnicima iz 10. diverzantskog odreda rečeno da grupa od 500 zarobljenih bosanskih Muslimana iz Srebrenice pokušava da pobjegne iz obližnjeg društvenog doma.⁷⁰⁸ G. Erdemović i ostali pripadnici njegove jedinice odbili su da učestvuju u daljnjem ubijanju. Onda im je rečeno da dođu na sastanak s pomenutim potpukovnikom u kafić u Pilici. G. Erdemović i ostali vojnici otišli su u kafić kako se od njih tražilo, a dok su čekali, čuli su pucjavu i detonacije ručnih bombi.⁷⁰⁹ Buka je trajala otprilike 15-20 minuta, nakon čega je jedan vojnik iz Bratunca ušao u kafić i prisutne obavijestio da je "sve gotovo".⁷¹⁰ Pred Pretresnim vijećem nije se pojavio ni jedan preživjeli sa stratišta u Domu kulture u Pilici.

245. Između 27. i 29. septembra 1996. i ponovo 2. oktobra 1998, tim vještaka Tužilaštva poslat je da sprovede forenzičko ispitivanje u Domu kulture u Pilici.⁷¹¹ Kao i u slučaju forenzičkih ispitivanja u skladištu u Kravici, analizama uzoraka kose, krvi i ostataka eksplozivnih materijala prikupljenih u Domu u Pilici pribavljeni su čvrsti dokazi da su se na tom mjestu dogodile masovne egzekucije. Na zidovima, stropovima i podovima vještaci su našli tragove metaka, ostatke eksploziva, zrna i čahura, kao i ljudske krvi, kostiju i tkiva.⁷¹²

246. Dom kulture u Pilici nalazi se u zoni odgovornosti Drinskog korpusa.⁷¹³ Optužba se za tvrdnju da su ubijanja u Domu kulture u Pilici izvršili isti oni vojnici iz Bratunca koji su došli kao ispomoć 10. diverzantskom odredu za ubijanja na Vojnoj ekonomiji Branjevo oslonila i na svjedočenje g. Erdemovića. Prema navodima g. Erdemovića, ti vojnici iz Bratunca otišli su s Vojne ekonomije čim su egzekucije na tom mjestu bile završene i krenuli na drugu lokaciju kako bi nastavili s ubijanjima.⁷¹⁴ Kako je već napomenuto, prisustvo Bratunačke brigade u zoni odgovornosti Zvorničke brigade potkrepljuje borbeni izvještaj Zvorničke brigade za 16. juli 1995. u kojem je naznačeno da ljudstvo iz Bratunačke brigade toga dana djeluje pod komandom Zvorničke brigade.⁷¹⁵ Pored toga, u dnevniku aktivnosti voda vojne policije Bratunačke brigade za 16. juli 1995. zabilježeno je da je "jedna patrola policije ostala u Pilici zbog čuvanja i obezbjeđenja Muslimana".⁷¹⁶ G. Butler je obrazlagao da je, budući da u to vrijeme u Pilici nije bilo borbi, policija iz Bratunačke brigade po svojoj prilici čuvala muškarce bosanske Muslimane u Pilici koji su zatim pogubljeni kasno poslijepodne ili u ranim večernjim satima 16. jula 1995. godine.⁷¹⁷

247. Optužba je takođe predočila neke dokaze da je komanda Drinskog korpusa znala za zarobljenike u Domu kulture u Pilici i bila uključena u koordinisanje akcije s tim u vezi. Dana 16. jula 1995. u 11:11 sati uhvaćen je razgovor između pukovnika Beare, načelnika za bezbjednost Glavnog štaba VRS, i pukovnika Cerovića, pomoćnika komandanta Drinskog korpusa za moral, pravne i vjerske poslove. Pukovnik Beara je

rekao da treba da se obavi "trijaža" zarobljenika.⁷¹⁸ Optužba je obrazlagala da su pukovnik Beara i pukovnik Cerović pritom morali podrazumijevati zarobljenike iz Doma kulture u Pilici: otprilike u to vrijeme već su bile u toku egzekucije na Vojnoj ekonomiji Branjevo, ali zarobljenici u Domu kulture u Pilici još su bili živi. Obje strane su se složile da se vojni termin "trijaža" koristi za postupak odvajanja bolesnika i ranjenika i njihovog daljnjeg liječenja.⁷¹⁹ Pominjanje "trijaže" ostaje neobjašnjeni moment iz tog razgovora i g. Butler se saglasio s tim da bi svako pripisivanje nekog konkretnog značenja tom terminu bilo spekulacija.⁷²⁰ Odbrana je naprotiv obrazlagala da to pominjanje "trijaže" pokazuje namjeru da se neki zarobljenici poštede od sudbine ostalih.⁷²¹

248. Pretresno vijeće prihvata forenzičke dokaze koji pokazuju da su u Domu kulture u Pilici bile izvršene egzekucije, kao i dokaze koji Bratunačku brigadu povezuju s tim zločinima. Pretresno vijeće ne može da pripiše nikakvo konkretno značenje razgovoru između pukovnika Beare i pukovnika Cerovića. Najviše što Pretresno vijeće može iz tog razgovora zaključiti jeste to da je dana 16. jula 1995. jedan oficir Drinskog korpusa, koga su obje strane identifikovale kao lice uključeno u egzekucije, sa pukovnikom Bearom razgovarao o pitanjima u vezi sa bosansko-muslimanskim zarobljenicima.

i) Kozluk

249. Godine 1999. Tužilaštvo je ekshumiralo grobnicu u blizini naselja Kozluk. Od jedne zajednice izbjeglica u Njemačkoj dobijene su informacije koje su sugerisale Kozluk kao moguću lokaciju gdje je došlo do ubijanja. Istrage sprovedene na licu mjesta potvrđuju da je na tom mjestu bilo masovnih egzekucija. Iz razgovora istražitelja Tužilaštva s izbjeglicama proizlazi da je oko 500 zarobljenika bilo prisiljeno da pjeva srpske pjesme dok su ih vojni kamioni prevozili u Kozluk, gdje ih je pobio odred za egzekuciju.⁷²² Međutim, Pretresno vijeće nije saslušalo nijedno direktno svjedočenje o tim događajima, a optužba nije bila u mogućnosti da precizira vremenske pojedinosti zločina počinjenih na toj lokaciji.

250. Minimalni broj tijela izvađenih iz grobnice u Kozluku iznosio je 340, a sva lica za koja se to moglo utvrditi, bila su muškog pola. U velikoj većini slučajeva uzrok smrti za tijela za koja je on mogao da se utvrdi bile su povrede od vatrenog oružja. Na velikom broju tijela vidjeli su se tragovi ranijeg invaliditeta ili hroničnih bolesti, od artritisa do amputacija.⁷²³ Pronađeno je 55 poveza za oči i 168 ligatura.⁷²⁴ Zračne snimke pokazuju da je masovna grobnica u Kozluku nastala između 5. i 17. jula 1995,⁷²⁵ a da je ponovo prekopana između 7. i 27. septembra 1995. godine.⁷²⁶

251. Sudski vještaci optužbe primarnu grobnicu u Kozluku povezali su sa sekundarnom grobnicom Čančarski put 3 koju je Tužilaštvo ekshumiralo između 27. maja i 10. juna 1998.⁷²⁷ Zračne snimke pokazuju da je grobni lokalitet Čančarski put 3 prvi put bio iskopan nakon 27.

septembra 1995, a da je zatim zasut prije 2. oktobra 1995. godine.⁷²⁸ Pored uobičajenih analiza tla, materijala i čahura, veza između te dvije grobnice uspostavljena je na osnovu toga što su na oba lokaliteta nađeni fragmenti zelenih staklenih boca i naljepnice za boce za koje se zna da potiču iz fabrike za flaširanje pića "Vitinka" koja se nalazi u blizini masovne grobnice u Kozluku.⁷²⁹ Sva tijela za koja je bilo moguće utvrditi pol bila su muškog pola, a u slučajevima kada se mogao utvrditi uzrok smrti, najčešće se radilo o povredama od vatrenog oružja.⁷³⁰ Tokom ekshumacije nađeno je osam poveza za oči i 37 ligatura.⁷³¹

252. Mjesto pogubljenja u Kozluku nalazi se u zoni odgovornosti Zvorničke brigade,⁷³² a postoje dokazi koji tu brigadu povezuju s lokalitetom u Kozluku za datum 16. juli 1995. i nekoliko narednih dana. Dana 16. jula 1995. jedan rovokopač-utovarivač koji je pripadao Zvorničkoj brigadi proveo je osam sati na radu u Kozluku.⁷³³ Tog istog dana, jedan kamion koji je pripadao Zvorničkoj brigadi obavio je dvije vožnje između Orahovca i Kozluka.⁷³⁴ Jedan buldožer je 18. jula 1995. proveo sat i po na radu u Kozluku, te još sat vremena 19. jula 1995. godine.⁷³⁵ U dnevniku zapovijesti inženjerske čete Zvorničke brigade za 18. juli 1995. zabilježeni su zadatci popravke rova u Kozluku i prebacivanja buldožera u Kozluk.⁷³⁶

253. Pretresno vijeće je uvjeren da su rovokopači i buldožeri Zvorničke brigade, koji su od 16. jula 1995. u području Kozluka bili korišćeni za radove u vezi s ukopom žrtava sa stratišta u Kozluku. Egzekucije u Kozluku morale su se dogoditi između 14. i 17. jula 1995. budući da zračne snimke pokazuju da je masovna grobnica u zoni Kozluka nastala prije 17. jula 1995, a zarobljenici su u zonu odgovornosti Zvorničke brigade prebačeni 14. jula 1995. godine. Lokacija Kozluk, koja se nalazi između brane u Petkovicima i Vojne ekonomije Branjevo, takođe upućuje na to da su se te egzekucije vrlo vjerovatno dogodile oko 15. – 16. jula 1995. Taj nalaz podudara se s ukupnim slijedom egzekucija izvršenih na sjeveru: zločini u Orahovcu dogodili su se 14. jula 1995, zločini na brani Petkovci, koja se nalazi sjeverno od Orahovca, desili su se 15. jula 1995, a zločini na Vojnoj ekonomiji Branjevo i u Domu u Pilici – obje se lokacije nalaze sjeverno od Kozluka – desili su se 16. jula 1995. godine. Pretresno vijeće konstatuje da je ta ogromna količina posla za inženjeriju Zvorničke brigade u Kozluku u tom periodu bila vezana za ukop tijela u grobnicu u Kozluku.

j) Manje egzekucije nakon masovnih egzekucija

254. Pored opisanih planskih masovnih egzekucija, Pretresnom su vijeću predočeni dokazi o egzekucijama manjih razmjera u kojima su manje, zaostale grupe bosanskih Muslimana koji su pokušavali pobjeći iz enklave ubijene na licu mjesta nakon što ih je uhvatio VRS.⁷³⁷ Svjedok R zarobljen je 19. jula 1995. zajedno s grupom od oko 11 zaostalih bjegunaca.

Grupa je izvedena na pogubljenje na lokaciji poznatoj pod nazivom Nezuk, unutar zone odgovornosti Zvorničke brigade, a spasiti se uspio samo on.⁷³⁸

255. Optužba je tvrdila da je te egzekucije izvršila 16. krajiška brigada koja je u to vrijeme djelovala pod komandom Zvorničke brigade. Jedan očevidac srpske je vojnike identifikovao po žutim amblemima na lijevom rukavu na kojima je pisalo "Krajišnik" ili "Krajišnici".⁷³⁹ Redovni borbeni izvještaj Zvorničke brigade komandi Drinskog korpusa za 19. juli otkriva da je među raspoloživim jedinicama Zvorničke brigade bila prisutna i 16. krajiška brigada. U istom izvještaju se takođe navodi da je toga dana likvidirano 13 muslimanskih vojnika, što približno odgovara broju ubijenih u Nezuku.⁷⁴⁰ Drugi dokumenti upućuju na to da je u zonu Zvorničke brigade bila raspoređena jedna jedinica iz 1. krajiškog korpusa, da je ona od otprilike 16. jula 1995. djelovala pod zapovjedništvom Zvorničke brigade i da je u toj zoni ostala do otprilike 22. jula 1995. godine.⁷⁴¹

256. U svjetlu tih dokaza, Pretresno vijeće prihvata da su jedinice pod komandom Zvorničke brigade učestvovala u egzekucijama u Nezuku 19. jula 1995. godine.

k) Ponovni ukopi

257. Forenzički dokazi predloženi Pretresnom vijeću sugeriraju da su bosanski Srbi, počevši od rane jeseni 1995, usaglašenim naporima nastojali prikriti masovna ubijanja, premještajući primarne grobnice na udaljenije sekundarne lokacije. Sve primarne i sekundarne masovne grobnice dovedene u vezu sa zauzimanjem Srebrenice koje je otkrilo Tužilaštvo nalazile su se u zoni odgovornosti Drinskog korpusa.⁷⁴² Međutim, optužba je predložila veoma malo dokaza koji bi bilo koju brigadu Drinskog korpusa povezali s ponovnim ukopima,⁷⁴³ niti je pred Pretresno vijeće doveden nijedan očevidac tih aktivnosti.

258. Jedini izuzetak među tim oskudnim dokazima bio je dokument koji je Glavni štab VRS poslao komandi Drinskog korpusa 14. septembra 1995. i čija je kopija dostavljena na znanje Zvorničkoj brigadi.⁷⁴⁴ Tim dokumentom, koji nosi potpis generala Mladića, odobrava se izdavanje pet tona dizel-goriva za izvođenje radova u zoni odgovornosti Drinskog korpusa. U dokumentu je precizirano da gorivo treba da se isporuči kapetanu Miloradu Trpiću, što se prema navodima optužbe vjerovatno odnosi na oficira za bezbjednost Zvorničke brigade.⁷⁴⁵ Još jedno naređenje od istoga dana, iz odjeljenja za tehničke službe Glavnog štaba, odobrava izdavanje goriva Drinskom korpusu.⁷⁴⁶ G. Butler je istakao da bi u uobičajenim okolnostima odobravanje goriva za inženjerske radove bilo u nadležnosti pozadinskih službi i da umiješanost ljudi iz bezbjednosti ovom prilikom upućuje na zaključak da je to gorivo imalo veze s kriminalnim aktivnostima.⁷⁴⁷ Budući da zračne snimke potvrđuju da su se u to vrijeme odvijali novi ukopi, te

da je činjenica da nema podataka na osnovu kojih bi se moglo utvrditi da je Zvornička brigada izvodila bilo kakve legitimne inženjerske radove, g. Butler je zaključio da je gorivo moralo biti korišćeno za radove na ponovnom ukopu.⁷⁴⁸ Na općenitijem nivou, optužba je obrazlagala da je logično da bi za iskopavanje leševa bila zadužena Zvornička brigada jer je ona bila uključena u prvobitne ukope i znala je gdje se nalaze grobnice.⁷⁴⁹

259. Iz dnevnika u koji su se zapisivala pitanja razmatrana na povremenim sastancima sa štabom komande Korpusa koje je sazivao komandant Bratunačke brigade vidi se da je 16. oktobra 1995. kapetan Nikolić, pomoćnik komandanta za obavještajne poslove i bezbjednost, rekao da je Brigada angažovana na zadacima na koje ju je rasporedio Glavni štab VRS. Kapetan Nikolić je za opisivanje tog posla upotrebio riječ "asanacija".⁷⁵⁰ "Asanacija" (što bi se moglo prevesti kao "saniranje terena") u vojnom se rječniku odnosi na nalaženje, identifikovanje i pokapanje mrtvih.⁷⁵¹

260. Istražitelji Tužilaštva procjenjuju da su za premještanje tijela na lokacije sekundarnih grobnica morale biti potrebne najmanje cijele dvije noći i nekoliko kamiona. Najveća udaljenost između primarnih i sekundarnih grobnih lokaliteta (između Vojne ekonomije Branjevo i Čančarskog puta) iznosila je 40 km.⁷⁵²

261. S obzirom na sve, Pretresno vijeće ipak konstatuje da dokazi o aktivnostima na ponovnom ukopu koje je predočila optužba nisu dovoljni da bi van razumne sumnje potkrijepili nalaz da su jedinice Drinskog korpusa rane jeseni 1995. bile angažovane na ponovnom ukapanju tijela iz primarnih u sekundarne grobnice. Međutim, s obzirom na razmjere te operacije i na činjenicu da je ona u cijelosti izvedena u njegovoj zoni odgovornosti, Vijeće je uvjeren da je Drinski korpus morao barem znati da se ta aktivnost odvija.

6. Kako je funkcionisao komandni lanac u Drinskom korpusu u julu 1995.

262. Zaključivši da su jedinice i oprema Drinskog korpusa bili uključeni u izvođenje mnogih djela koja optužnica stavlja na teret generalu Krstiću, Pretresno vijeće sada će razmotriti kako je u predmetnom periodu funkcionisao komandni lanac Drinskog korpusa. Razmatranje tog pitanja važno je zato što daje kontekst odjeljku II. C u kojem Pretresno vijeće razmatra šta je general Krstić znao ili morao da zna o aktivnostima Drinskog korpusa po osnovu svoje funkcije u komandi Korpusa, isprva kao načelnik štaba, a zatim kao komandant Korpusa.

a) Paralelni komandni lanci

263. Odbrana je tvrdila da, iako su ljudstvo i resursi Drinskog korpusa bili upleteni u događanja na raznim mjestima zločina, general Krstić nije ništa znao o njihovoj uključenosti. Jedan od ključnih

argumenata za potkrepu te tvrdnje bio je da je u predmetnom periodu funkcionisao paralelni komandni lanac.⁷⁵³ Konkretno, da Drinski korpus nije imao nikakvu kontrolu nad operacijama nakon zauzimanja Srebrenice, prvenstveno zbog intervencija Glavnog štaba pod komandom generala Mladića. Odbrana je takođe tvrdila da su aktivnosti organa bezbjednosti VRS, uključujući djelovanje pukovnika Popovića, pomoćnika komandanta Drinskog korpusa za bezbjednost, bile vođene nezavisno u odnosu na komandu Korpusa. Posljedica toga, tvrdila je odbrana, bilo je to da komanda Drinskog korpusa nije bila obavještavana o zatočavanju i egzekucijama muškaraca bosanskih Muslimana, uprkos tome što su se te nezakonite aktivnosti sprovodile u njenoj zoni odgovornosti. Pored toga, odbrana je navela komandne ingerencije predsjednika Republike Srpske i novopostavljenih civilnih vlasti u Srebrenici, koje su navodno takođe imale izvjesne dužnosti i obaveze u pogledu zarobljenika i izbjeglica.⁷⁵⁴ Međutim, što se potonjeg tiče, Pretresno vijeće naglašava da njemu nije predočen nikakav dokaz da je civilni povjerenik bilo na koji način ostvarivao takvu vlast ili na neki drugi način imao uticaja na uključenost komande Drinskog korpusa u zločine u Srebrenici.

i) Da li je Glavni štab VRS isključio komandu Drinskog korpusa iz dejstava nakon zauzimanja Srebrenice?

264. Odbrana je upozorila na četiri značajna momenta u kojima je Glavni štab direktno intervenisao u srebreničke operacije u julu 1995. i time komandu Drinskog korpusa faktički ostavio bez ikakve moći. Prvi moment bio je 9. juli 1995, kada je u Pribićevec, gdje je Drinski korpus postavio svoje istureno komandno mjesto za "Krivaju 95", stigao general Mladić i preuzeo komandu nad daljnjim tokom napada na Srebrenicu i istovremeno prvobitne ciljeve "Krivaje 95" proširio na zauzimanje Srebrenice. Drugi je bio moment kada je general Mladić preuzeo kontrolu nad odvođenjem civilnog stanovništva iz Potočara. Treće, odluku o imenovanju generala Krstića za komandanta snaga VRS angažovanih u operaciji Žepa nije donio tadašnji komandant Korpusa, general Živanović, nego general Mladić. Četvrto, dana 17. jula 1995, uprkos činjenici da je komanda Drinskog korpusa već ranije izvršila vlastite pripreme za akciju pretresa terena u srebreničkoj zoni, za komandovanje pretresom Glavni je štab imenovao jednog oficira Glavnog štaba, potpukovnika Keserovića.⁷⁵⁵ Štaviše, odbrana je tvrdila da je general Mladić izričito izjavio da je kretanje 28. divizije nakon zauzimanja Srebrenice njegova briga,⁷⁵⁶ a prema riječima generala Radinovića, "komandi Drinskog korpusa su bile ... potpuno oduzete bilo kakve komandne ingerencije te time i komandna odgovornost".⁷⁵⁷

265. Sudski spis zaista obiluje dokazima koji pokazuju da je Glavni štab itekako bio uključen u upravljanje događajima nakon zauzimanja Srebrenice.⁷⁵⁸ Nadalje, postoje indikacije da jedinice Drinskog

korpusa nisu uvijek bile informisane niti konsultovane u vezi s onim što je u sedmici nakon 11. jula 1995. u njihovoj zoni radio Glavni štab. Na primjer, u jednom prisluškivanom razgovoru od 13. jula 1995. u 18:29 sati, "Žile" (nadimak koji je često povezan sa generalom Živanovićem) sa nepoznatim sagovornikom razgovara o evidenciji o ratnim zločincima, iako se čuje samo ono što govori potonji.⁷⁵⁹ Tokom razgovora, nepoznati sagovornik je pitao da li se "može hitno napraviti lista onih iz Žepe, Srebrenice i Goražda?" i izrazio bojazan da će ti "ostati nekažnjeni". U to vrijeme zarobljene muškarce bosanske Muslimane već su smaknuli na Jadru i Cerskoj, a egzekucije u skladištu u Kravici tek što nisu počele. Nepoznati učesnik tog razgovora, čini se, za to nije znao i još se ponašao kao da se sprovodi službeni postupak provjere, kako je na sastanku u hotelu "Fontana" 12. jula 1995. nagovijestio general Mladić. Takođe je očigledno da je naređenje o pretresu koje je 13. jula 1995. izdao general Krstić⁷⁶⁰ neko drugo ovlašćeno lice kasnije preinačilo.⁷⁶¹ Zaista, Pretresnom vijeću jesu predloženi dokazi da je jedna brigada pretraživala teren na sasvim različitoj strani enklave od one koju je naveo general Krstić.⁷⁶² Nadalje, u izvještaju od 18. jula 1995, pukovnik Pandurević, komandant Zvorničke brigade, žalio se na činjenicu da je tokom prethodnih deset dana "neko" u njegovu zonu odgovornosti doveo hiljade zarobljenih bosanskih Muslimana.⁷⁶³ Pominjanje "nekoga" otvara mogućnost da se u događanja unutar zone odgovornosti Zvorničke brigade umiješala neka instanca izvan Drinskog korpusa. Takođe je istina da se moglo čuti kako pukovnik Beara iz Glavnog štaba direktno izdaje naređenja oficirima Drinskog korpusa.⁷⁶⁴ Pored toga, jedan prisluškivani razgovor od 15. jula u 09:54 sata, između generala Živanovića i pukovnika Beare,⁷⁶⁵ sugeriše da je oko 13. jula 1995. naređenja o egzekucijama general Mladić možda izdao direktno pripadnicima 5. podrinjske brigade Drinskog korpusa. Iz razgovora se takođe dade razumjeti da general Živanović do svog razgovora sa pukovnikom Bearom nije imao potpunu sliku o provedbi tih naređenja.⁷⁶⁶ Najzad, u prisluškivanom razgovoru od 17. jula 1995. u 20:30 sati, između generala Krstića i neidentifikovanog sagovornika, general Krstić pita "[p]o čijem si odobrenju slao vojsku dole?" Sagovornik kaže: "[p]o naređenju iz Glavnog štaba"⁷⁶⁷ sugerišući da je događajima u tom trenutku upravljao Glavni štab, ne informišući Drinski korpus o svim detaljima.⁷⁶⁸ Pretresno vijeće je već konstatovalo da su u zoni odgovornosti Drinskog korpusa od 11. jula 1995. nadalje bile prisutne jedinice van sastava Drinskog korpusa. Dokazni materijal pokazuje da su neke od tih jedinica koje nisu pripadale sastavu Drinskog korpusa itekako bile umiješane u zarobljavanje i egzekucije muškaraca bosanskih Muslimana, uključujući bataljon policije 65. zaštitnog puka, MUP i 10. diverzantski odred.⁷⁶⁹

266. Ipak, evaluacija cijelog suskog spisa više nego jasno pokazuje da Glavni štab nije mogao, niti da jeste samostalno vodio cjelokupna dejstva nakon zauzimanja Srebrenice i da je gotovo u svakom momentu morao koristiti i da jeste koristio resurse Drinskog korpusa. Kako

priznaje i sam vojni vještak odbrane, general Radinović, Glavni štab nije imao nikakve vlastite resurse i nije mogao izvesti nijednu operaciju bez oslanjanja na resurse svojih korpusa.⁷⁷⁰ Iz onoga što smo prethodno iznijeli o masovnim pogubljenjima jasno proizlazi da se za pomoć u egzekucijama redovno računalo na vojnike i resurse Drinskog korpusa.

267. General Radinović, međutim, tvrdio je da je Glavni štab kao viša komanda ovlašćen da u kriznim situacijama rekvirira resurse potčinjenih brigada, a da o tome ne obavijesti korpus.⁷⁷¹ Upravo se to, kako je izjavio general Krstić, dogodilo nakon zauzimanja Srebrenice: pukovnik Beara, načelnik za bezbjednost Glavnog štaba, poslužio se resursima Zvorničke brigade za operaciju za koju ga je zadužio Glavni štab, ne obavijestivši nikoga ni u komandi Brigade ni na nivou komande Drinskog korpusa. General Krstić je nepokolebljivo tvrdio da pukovnik Beara Zvorničkoj brigadi nije zvanično dodijelio nikakav zadatak u vezi s egzekucijama.⁷⁷² Nadalje, kako je tvrdio general Krstić, komanda Drinskog korpusa nije dobila ništa napismeno o tome da pukovnik Beara koristi ljudstvo ili vozila Drinskog korpusa.⁷⁷³

268. Pretresno vijeće prihvata da je general Mladić, u svojstvu komandanta Glavnog štaba VRS, od 9. jula 1995, kada je u jeku operacije "Krivaja 95" došao na istureno komandno mjesto u Pribićevcu, ušao u operativnu zonu Drinskog korpusa i da je možda rukovodio ključnim aspektima dejstvovanja VRS, uključujući produženje napada na Srebrenicu, odvoženje bosansko-muslimanskih civila iz Potočara i, naposljetku, egzekucije. Naravno, dokazni materijal generala Mladića oslikava kao dominantnu ličnost koja je bila aktivno uključena kako u javnu stranu razvoja događaja, tako i u ono što se događalo iza scene.⁷⁷⁴ Nepobitno je da je general Mladić vodio sastanke u hotelu "Fontana" dok su predstavnici Drinskog korpusa sjedili šutke.

Viden je i u Potočarima i na nekoliko mjesta pogubljenja. Međutim, dokazni materijal ne potkrepljuje nalaz da su komandi Drinskog korpusa time bili potpuno onemogućeni bilo kakav uvid ili ovlašćenja u vezi s korišćenjem njenih vojnika ili opreme u toj operaciji. Osim toga, sudski spis ne potkrepljuje niti argument odbrane da su, shodno tome, naređenja potčinjenim brigadama Drinskog korpusa dolazila direktno ili isključivo iz Glavnog štaba. Bilo bi protiv svih vojnih principa da Glavni štab dođe u zonu odgovornosti Drinskog korpusa i preuzme potpunu kontrolu nad opremom i ljudstvom Drinskog korpusa bez pristanka ili u najmanju ruku znanja komande Drinskog korpusa, naročito u jeku tekućih borbenih dejstava. Nijedna vojska ne bi mogla funkcionisati u takvim okolnostima, a ni načela VRS ne dopuštaju takvu mogućnost. To izražavaju riječi svjedoka odbrane DE koji je u julu 1995. bio oficir Drinskog korpusa:

Naša vojska je funkcionisala na dva osnovna principa: na principu jedinstarješinstva i na principu subordinacije. Jedinstarješinstvo znači da svako lice u komandnom lancu iznad sebe ima samo jednog čovjeka koji mu može davati naređenja, odnosno jednog pretpostavljenog, a princip

subordinacije podrazumijeva da potčinjena lica moraju postupati po naređenju svojih pretpostavljenih, s izuzetkom slučaja kad naređenje takve vrste predstavlja krivično djelo, što je regulisano drugim pozitivnim pravilima i propisima.⁷⁷⁵

To se podudara sa svjedočenjem g. Butlera koji je ustvrdio da bi, u kontekstu propisa JNA, bilo nečuveno da se komandant Glavnog štaba umiješa u komandni lanac i preuzme direktno komandovanje potčinjenim jedinicama. Takvo postupanje bilo bi dokaz loše i nedisciplinovane vojske, a, po mišljenju g. Butlera, VRS je bio veoma organizovana vojska.⁷⁷⁶

269. Dokazi ni na koji način ne potkrepljuju nalaz da je Drinski korpus bio sasvim isključen iz svega što se ticalo odvoženja bosansko-muslimanskih civila iz Potočara ili zarobljenih bosanskih Muslimana. Kako je opisano gore, oficiri iz komande Drinskog korpusa radili su na pribavljanju i organizovanju autobusa kojima su bosansko-muslimanski civili bili odvoženi iz Potočara. To očigledno nije konsistentno s idejom da je Glavni štab preuzeo direktno komandovanje brigadama potčinjenima Drinskom korpusu.⁷⁷⁷ Obavještajni odsjek Drinskog korpusa takođe je od Glavnog štaba dobio dokument datiran 13. jula 1995. u kojem se izvještava o izvršenju operacije prevoza, što pokazuje da se Glavni štab pobrinuo da komanda Korpusa stalno bude informisana o aktivnostima u njenoj zoni.⁷⁷⁸ Nadalje, kad je Glavni štab Drinskom korpusu izdao naređenja o blokiranju i zarobljavanju kolone bosanskih Muslimana, ta su naređenja poslata preko komande Korpusa.⁷⁷⁹ Istina je da su primjerci tih naređenja takođe dostavljeni direktno relevantnim potčinjenim brigadama Korpusa, ali Pretresno vijeće prihvata objašnjenje koje je o tome dao g. Butler, da je tu bilo posrijedi naprosto nastojanje da se u hitnoj situaciji uštedi na vremenu.⁷⁸⁰ Najvažniji faktor jeste to da je Glavni štab samu komandu Drinskog korpusa uključivao u liniju komandovanja i da je ona stalno bila informisana o zadacima na koje se raspoređuju njoj potčinjene brigade.

270. Postoje i mnogi drugi primjeri da je linija komandovanja Drinskog korpusa funkcionisala na normalan način u periodu nakon zauzimanja Srebrenice. Dana 15. jula 1995, prisluškivan je razgovor između pukovnika Beare i generala Krstića, u kojem pukovnik Beara direktno i hitno od generala Krstića traži da mu pomogne naći ljude za posao koji je on u tom trenutku radio.⁷⁸¹ General Krstić sa svoje strane pukovnika Bearu upućuje da kontaktira s pukovnikom Blagojevićem, komandantom Bratunačke brigade, i da uzme njegove "crvene beretke" (izviđačka jedinica potčinjena 3. bataljonu Bratunačke brigade)⁷⁸². Ta epizoda je potpuno nekonsistentna sa tezom da je Glavni štab upravljao aktivnostima brigada potčinjenih Drinskom korpusu zaobilazeći komandu Drinskog korpusa. Nadalje, postoji dokumentacija koja pokazuje da su potčinjene brigade Drinskog korpusa komandu Drinskog korpusa stalno izvještavale o svemu u vezi sa kolonom bosanskih Muslimana i zarobljenicima. U svom vanrednom borbenom izvještaju od 15. jula 1995, pukovnik Pandurević, komandant preopterećene Zvorničke brigade

koja je bila u potpunosti angažovana u borbi sa kolonom bosanskih Muslimana, preklinjao je komandu Korpusa da mu pošalje pomoć kako bi izašao na kraj sa zarobljenicima zatočenima u njegovoj zoni odgovornosti. Pukovnik Pandurević je komandu Drinskog korpusa upozorio da će, ako se situacija ne popravi, biti prisiljen da zarobljenike pusti.⁷⁸³ Slično tome, dana 16. jula 1995, pukovnik Pandurević je komandi Korpusa uputio još jednu hitnu molbu za pomoć.⁷⁸⁴ To zorno pokazuje da je Zvornička brigada još uvijek koristila redovnu liniju komandovanja i da o događanjima u vezi sa Srebrenicom nije raportirala direktno Glavnom štabu. Sve u svemu, optužba je predočila 54 dokumenta koji pokazuju da je komanda Drinskog korpusa bila uključena u komandnu liniju VRS nakon zauzimanja Srebrenice.⁷⁸⁵

271. Nadalje, potčinjene jedinice Drinskog korpusa vodile su evidenciju o korišćenju sredstava za potrebe egzekucija. Prirodno bi se očekivalo da će komanda Drinskog korpusa budno nadzirati korišćenje svih svojih resursa s obzirom na visoki intenzitet vojnih dejstava u sedmici od 13. jula 1995. nadalje, uključujući pokretanje operacije Žepa, borbu sa čelom kolone bosanskih Muslimana koje su činili pripadnici 28. divizije, napade snaga ABiH iz pravca Tuzle, te operacije pretraživanja terena u srebreničkoj zoni. Nezamislivo je da komandanti brigada ne bi primijetili da je Glavni štab ljudstvo i sredstva Drinskog korpusa rekvirirao za svoje potrebe ili da svoju komandu ne bi obavijestili o tim rekvizicijama.

272. I bez obzira na dokaze u vidu dokumenata i prislušivanih poruka koje je predočila optužba, a koji pokazuju da komanda Drinskog korpusa nije bila isključena iz aktivnosti nakon zauzimanja Srebrenice, fizička blizina komande Drinskog korpusa poprištima zločina učvršćuje Pretresno vijeće u uvjerenju da komanda Korpusa nije mogla ne znati za te događaje i da za njih jeste znala.

ii) Da li su tajno dejstvovali organi bezbednosti?

273. Odbrana je takođe tvrdila da su ratni zarobljenici bili u isključivoj nadležnosti organa za obavještajne poslove i, naročito, organa za bezbjednost.⁷⁸⁶ Štaviše, prema navodima odbrane, organ bezbjednosti Drinskog korpusa, u sprezi sa organom bezbjednosti Glavnog štaba, činio je nezavisni komandni lanac putem kojeg su se operacije vodile tajno, bez znanja komande Drinskog korpusa.⁷⁸⁷ General Radinović se naročito pozivao na to da propisi VRS koji regulišu djelovanje organa bezbjednosti oficirima za bezbjednost u komandi korpusa dopuštaju da sami procijene šta je službena tajna, koja inače može biti otkrivena samo s odobrenjem pomoćnika za bezbjednost Glavnog štaba.⁷⁸⁸ Odbrana je iznijela hipotezu da je pukovnik Popović, pomoćnik komandanta Drinskog korpusa za bezbjednost, zadatke u vezi sa zarobljenicima dobivao direktno od pukovnika Beare, ali da on, shodno propisima VRS, nije smio da o njima izvijesti nikoga u komandi Korpusa.⁷⁸⁹ Dosljedno tome, komanda

Drinskog korpusa i komande potčinjenih brigada nisu znale za zločine koje čine organi bezbjednosti.⁷⁹⁰ Kako je obrazlagala odbrana, tu hipotezu potkrepljuje nepostojanje dokumenata organa bezbjednosti u predmetnom periodu kojima bi se komanda Drinskog korpusa informisala o sudbini zarobljenika.⁷⁹¹

274. Optužba je imala sasvim različito viđenje odnosa između organa bezbjednosti Glavnog štaba i Drinskog korpusa tokom ovog kritičnog perioda. Ona je tvrdila da je, shodno propisima VRS, pomoćnik komandanta za bezbjednost direktno potčinjen komandujućem oficiru jedinice oružanih snaga pod čiju je komandu stavljen: u ovom slučaju, pukovnik Popović je bio potčinjen komandantu Drinskog korpusa.⁷⁹² G. Butler je tvrdio da, iako pruža "stručne savjete, stručnu pomoć, a u nekim slučajevima i resurse, smjernice i vodstvo za više stručne aspekte bezbjednosnih dejstava...", organ za bezbjednost Glavnog štaba, ne čini alternativni komandni lanac.⁷⁹³

275. G. Butler se složio s tim da je moguće da u izvjesnim okolnostima komandant korpusa ne bude informisan o radu oficira za bezbjednost, na primjer ako se povede istraga o samom komandantu. Međutim, on je tvrdio da je za očekivati da komandant bude u potpunosti informisan o "dnevnim aktivnostima" službe bezbjednosti.⁷⁹⁴ Kriminalna aktivnost u smislu pogubljenja hiljada muškaraca bosanskih Muslimana teško se može smatrati "dnevnom aktivnošću" i može se pretpostaviti da će se počinjenje takvih zločina pokušati oviti velom tajnosti, koliko god to bilo teško zbog masovnih razmjera tih zločina. Ipak, dokazni materijal, sagledan u cijelosti, ne potkrepljuje gledište da su organi bezbjednosti Glavnog štaba i Drinskog korpusa aktivnosti u vezi s egzekucijama sprovodili bez znanja komande Drinskog korpusa. Čak ako su pukovnik Beara i pukovnik Popović tim aktivnostima isprva i rukovodili po naređenjima generala Mladića, oni su stalno bili u kontaktu i te aktivnosti koordinisali s ljudima iz komande Drinskog korpusa. Dana 16. jula 1995, otprilike u vrijeme egzekucija na Vojnoj ekonomiji Branjevo, pukovnik Beara je razgovarao sa pukovnikom Cerovićem iz komande Drinskog korpusa i informisao ga da treba da se obavi "trijaža" zarobljenika.⁷⁹⁵ Istog dana, pukovnik Popović je svoje zahtjeve za gorivo potrebno u vezi s egzekucijama koordinisao preko Zvorničke brigade koja je taj zahtjev prosljedila komandi Drinskog korpusa.⁷⁹⁶ Komanda Drinskog korpusa takođe je pomenuta u dokumentaciji o izdavanju tog goriva.⁷⁹⁷ Optužba se pozvala na ukupno 11 dokaznih predmeta⁷⁹⁸ koji pobijaju tvrdnju da su organi bezbjednosti VRS dejstvovali u tajnosti.

iii) Zaključci

276. Opšte uzeto, optužba je iznijela ubjedljiv argument da, zbog masovnih razmjera egzekucija i nivoa potrebne saradnje i koordinacije, egzekucije nisu mogle biti izvršene mimo komande Drinskog korpusa.

Pretresno vijeće se uvjerilo da je komanda Drinskog korpusa nakon zauzimanja Srebrenice i dalje ostvarivala svoje komandne ingerencije u odnosu na svoje potčinjene brigade i da njena komandna uloga nije bila suspendovana time što su se u aktivnosti nakon pada Srebrenice uključili Glavni štab VRS, odnosno organi bezbjednosti.

b) Odgovornost komande Drinskog korpusa za aktivnosti jedinica van sastava Drinskog korpusa koje su u julu 1995. djelovale u zoni odgovornosti Drinskog korpusa

277. Predočeni dokazi ukazuju na to da su tokom jula 1995. u zoni odgovornosti Drinskog korpusa djelovale dvije jedinice VRS u normalnim okolnostima potčinjene Glavnom štabu, i da su one umiješane u počinjene zločine: 10. diverzantski odred bio je uključen u egzekucije na Vojnoj ekonomiji Branjevo,⁷⁹⁹ a Pretresnom vijeću su predočeni dokazi da je bataljon vojne policije 65. zaštitnog puka bio uključen u sabiranje i zatočenje zarobljenih bosanskih Muslimana kod Nove Kasabe.⁸⁰⁰ Nadalje, u zoni odgovornosti Drinskog korpusa tokom jula 1995. godine takođe su djelovale snage MUP, uključujući i specijalnu jedinicu MUP kao i jedinice opštinske policije. Jedinice MUP su 12. i 13. jula 1995. bile prisutne u Potočarima⁸⁰¹ i bile uključene u zarobljavanje bosanskih Muslimana u području Nove Kasabe 13. jula 1995. godine.⁸⁰² Optužba je takođe tvrdila da je ljudstvo MUP bilo umiješano u egzekucije izvršene na Jadru ujutro 13. jula 1995.⁸⁰³ Optužba je tvrdila da su sve te jedinice “u raznim momentima u julu 1995.” bile prepotčinjene Drinskom korpusu, shodno čemu odgovornost za njihovo djelovanje snosi komanda Drinskog korpusa.⁸⁰⁴

i) 10. diverzantski odred

278. Video-snimka pobjedničkog ophoda VRS kroz Srebrenicu 11. jula 1995. pokazuje da su na jednom kontrolnom punktu bili vojnici 10. diverzantskog odreda, a zatim se u centru grada Srebrenice vidi komandant te jedinice, Mišo Pelemiš.⁸⁰⁵ G. Erdemović, koji je u to vrijeme bio u sastavu 10. diverzantskog odreda, potvrdio je da su se u Srebrenici 11. jula 1995. nalazili pripadnici njegove jedinice.⁸⁰⁶ General Krstić je, međutim, porekao da je na zadacima u okviru “Krivaje 95” sa jedinicama Drinskog korpusa bio angažovan 10. diverzantski odred. U svom svjedočenju on je rekao da nije znao za prisustvo 10. diverzantskog odreda 11. jula 1995, iako se na video-snimci vidi kako general Krstić prolazi pored vojnika u uniformama te jedinice.⁸⁰⁷ Njegovu tvrdnju pobija iskaz svjedoka odbrane DB koji je tokom “Krivaje 95” bio oficir Drinskog korpusa na isturenom komandnom mjestu u Pribićevcu. Svjedok DB je potvrdio da je 10. diverzantski odred stigao oko 9. ili 10. jula 1995.⁸⁰⁸ Svjedok DB je smatrao da je tada i general Krstić znao za dolazak 10. diverzantskog odreda.⁸⁰⁹ Daljnji dokazi o tome da je general Krstić znao za uključenost

10. diverzantskog odreda u operaciju "Krivaja 95" potiču od svjedoka II, koji je u julu 1995. bio pripadnik Drinskog korpusa i zajedno s generalom Krstićem ušao u Srebrenicu 11. jula 1995. Svjedok II je izjavio da je tada vidio Mišu Pelemiša i da je sasvim moguće da je general Krstić u gradu, u Srebrenici, razgovarao s Pelemišom.⁸¹⁰ Međutim, kako je tvrdila odbrana, 10. diverzantski odred se sastojao od oko 30 ljudi i oni su stigli oko 10. jula 1995, u trenutku kada je VRS bio na rubu da zauzme Srebrenicu. Ne čini se vjerovatnim da bi komanda Drinskog korpusa tu jedinicu zvala da joj pomogne u vojnom napadu u toj fazi.⁸¹¹

279. Poznato je da su pripadnici 10. diverzantskog odreda 16. jula 1995. učestvovali u egzekuciji muškaraca bosanskih Muslimana na Vojnoj ekonomiji Branjevo, te da su u počinjenje tih zverstava bili uključeni i vojnici Bratunačke brigade.⁸¹² Prije odlaska na stratišta, 10. diverzantski odred se javio u štab Zvorničke brigade i tamo se sastao s jednim potpukovnikom koji je bio u pratnji dva pripadnika vojne policije Drinskog korpusa. Taj oficir je očito rukovodio egzekucijama koje su uslijedile na Vojnoj ekonomiji Branjevo, pa tako i učešćem 10. diverzantskog odreda u njima.⁸¹³ Takav tok događaja, obrazlagala je optužba, pokazuje da je 10. diverzantski odred u to vrijeme bio stavljen pod komandu Drinskog korpusa. Međutim odbrana je tvrdila da je pomenuti potpukovnik zapravo bio član Glavnog štaba, a ne Drinskog korpusa, što je mogućnost koju Pretresno vijeće ne može isključiti.⁸¹⁴

280. General Radinović je u svom svjedočenju izjavio da ne postoji ni jedan jedini dokaz da je Glavni štab komandu Drinskog korpusa ovlastio da raspolaže 10. diverzantskim odredom.⁸¹⁵ G. Butler se saglasio da ne postoji nikakav konkretni dokument iz kojeg bi se vidjelo da 10. diverzantski odred djeluje pod komandom Drinskog korpusa⁸¹⁶ i složio se s tim da njemu nije poznat nijedan "materijalni dokaz" koji bi potkrepljivao pretpostavku o prepotčinjavanju.⁸¹⁷

281. Pretresno vijeće ne može zaključiti da je 10. diverzantski odred bio formalno prepotčinjen komandi Drinskog korpusa 16. jula 1995, kada su pripadnici te jedinice bili uključeni u egzekucije na Vojnoj ekonomiji Branjevo. Ipak, jasno je da je morala postojati uska saradnja i koordinacija između Drinskog korpusa i te jedinice, od trenutka kad je ona stigla u Srebrenicu i dalje za vrijeme kasnijih dejstava. Komanda Drinskog korpusa morala je biti sasvim svjesna prisustva te jedinice u svojoj zoni odgovornosti, a, kako je već utvrđeno, u počinjenju egzekucija na Vojnoj ekonomiji Branjevo 16. jula 1995. godine jedinice Drinskog korpusa dejstvovala su zajedno s 10. diverzantskim odredom.

ii) 65. zaštitni puk

282. Optužba je skrenula pažnju na dokumente koji ukazuju na to da je bataljon vojne policije 65. zaštitnog puka, koji je bio stacioniran u Novoj Kasabi, 15. jula 1995. ili približno tog datuma, stavljen pod kontrolu

komandanta Bratunačke brigade, te time i komande Drinskog korpusa.⁸¹⁸ Međutim, Pretresnom vijeću nisu predloženi ubjedljivi dokazi da je od tog trenutka 65. zaštitni puk bio uključen u bilo kakve nezakonite aktivnosti.⁸¹⁹ No sasvim je izvjesno da je komanda Drinskog korpusa itekako znala za prisustvo te jedinice u svojoj zoni odgovornosti nakon zauzimanja Srebrenice i da je s njom organizovala zajedničku akciju blokiranja kolone.⁸²⁰

iii) MUP

283. Optužba je tvrdila da su “zapovešću za aktivna borbena dejstva” za potrebe operacije “Krivaja 95” Drinskom korpusu bile potčinjene snage MUP, čime je za tu operaciju raspoređena “rezerva jačine 2 – 3 čete snaga MUP”.⁸²¹ Svjedok odbrane DB se složio s tim da su, shodno toj naredbi, snage MUP trebale da budu uključene u napad na Srebrenicu kao rezervne snage.⁸²² Optužba je istakla propise koji utvrđuju da su, kad u operacijama učestvuju zajedno sa vojskom, jedinice MUP za trajanja tih operacija potčinjene vojsci,⁸²³ i tvrdila da je shodno tome MUP bio prepotčinjen komandi Drinskog korpusa.

284. Iako se general Krstić složio s tim da je jedno specijalno odjeljenje MUP pod zapovjedništvom pukovnika Borovčanina 11. jula 1995. stiglo u Bratunac,⁸²⁴ on je porekao da su bilo kakve snage MUP dejstvovala kao rezervne snage za operaciju “Krivaja 95”.⁸²⁵ Naravno, g. Butler se nije mogao pozvati ni na kakvu dokumentaciju iz koje bi se vidjelo da su rezervne snage MUP pomenute u planu zaista i bile razmještene.⁸²⁶ Kako bi se angažovala specijalna jedinica MUP pod komandom pukovnika Borovčanina, trebalo je da se dobije odobrenje od ministra unutrašnjih poslova Republike Srpske, a na suđenju ni u jednom momentu nije predložen nijedan dokument u tom smislu.⁸²⁷

285. Još jedan svjedok odbrane posvjedočio je da specijalna jedinica MUP pod komandom pukovnika Borovčanina jeste stigla 10. jula 1995. ili oko tog datuma. Međutim, i on je osporio da je ta jedinica ista ona koja se pominje u planu za operaciju “Krivaja 95”. Da to jeste bila ta jedinica, u planu za “Krivaju 95” ona bi se navodila kao “specijalne jedinice MUP”, a jedinice MUP koje se u planu pominju zapravo su snage lokalnih stanica javne bezbjednosti.⁸²⁸ S druge strane, g. Butler je smatrao da su snage MUP koje se u planu “Krivaja 95” definišu kao rezervne snage zapravo specijalne snage MUP, a ne snage opštinske policije, jer su one u plan bile uvrštene kao četa vojne pješadije.⁸²⁹

286. Bez obzira na to da li je snage MUP koje su oko 10. jula 1995. stigle u Srebrenicu za “Krivaju 95” angažovao Drinski korpus ili ne, jasno je da su nakon povlačenja 28. divizije iz enklave poslije zauzimanja Srebrenice, snage MUP bile uključene u “završne” operacije. Jedinice MUP bile su prisutne u Potočarima⁸³⁰ i takođe razmještene duž ceste Bratunac – Konjević Polje gdje su 13. jula 1995. učestvovala u blokiranju kolone i

zarobljavanju velikog broja muškaraca bosanskih Muslimana iz nje.⁸³¹

287. Optužba je upozorila na prisluškovane razgovore koji, po njenom mišljenju, pokazuju da su te jedinice djelovale pod komandom Drinskog korpusa.⁸³² Naravno, dokazni materijal otkriva da je postojala tijesna saradnja i koordinacija između jedinica MUP i Drinskog korpusa. Dana 11. jula 1995, prije nego što je VRS saznao za formiranje i kretanje kolone bosanskih Muslimana, Glavni štab je Drinskom korpusu naredio da preduzme mjere predostrožnosti, "u dogovoru i saradnji sa organima MUP", u cilju sprečavanja ulaska, odnosno izlaska bosansko-muslimanskih snaga iz enklave.⁸³³ Jedan oficir Dutchbata u Potočarima razgovarao je sa pripadnikom policije koji je tamo bio i koji je rekao da njegova jedinica "ima donekle veze sa ... Drinskim korpusom" i da, iako se ne nalazi u sastavu Drinskog korpusa, ona s njim "više-manje saraduje".⁸³⁴ U razgovoru o koloni bosanskih Muslimana između dva neidentifikovana lica 12. jula u 06:56 sati, jedan od sagovornika sugerise sljedeće: "Pa ne znam, da vidimo sa MUP ili da vidite sa MUP da postavite oni zasjede nekake i tako."⁸³⁵ Način obraćanja u ovom prisluškivanom razgovoru više sugerise odnos saradnje, nego odnos u kojem je Drinski korpus MUP mogao direktno narediti da izvrši neke zadatke. Slično tome, u jednom daljnjem prisluškivanom razgovoru, od 12. jula 1995. u 13:05 sati, može se čuti kako general Krstić Vlaseničkoj brigadi naređuje da "stupi u kontakt sa ovim iz MUP. Znači vi, vaša brigada i oni."⁸³⁶ Postoji još jedan prisluškivani razgovor, od 13. jula 1995. u 19:45 sati, između lica X, koje je zvalo "od generala Krstića" i tražilo Ljubišu, što se vjerovatno odnosilo na pukovnika Ljubišu Borovčanina, zamjenika komandanta specijalne brigade MUP.⁸³⁷ Nedugo nakon 20:40 sati, general Krstić je razgovarao sa pukovnikom Borovčaninom i pitao ga kako ide i da će "se čuti".⁸³⁸ Nadalje, kako je već pomenuto, snage MUP bile su sa brigadama Drinskog korpusa angažovane za presijecanje odstupnice koloni bosanskih Muslimana i za pretres terena bivše enklave.⁸³⁹ Dana 15. jula 1995, pukovnik Ignjat Milanović, načelnik protivvazdušne odbrane Drinskog korpusa, preporučio je da se pukovnik Blagojević, komandant Bratunačke brigade, imenuje za komandanta svih jedinica koje su, u skladu sa naređenjem generala Krstića od 13. jula 1995, pretraživale teren bivše enklave.⁸⁴⁰ Narednog dana, pukovnik Blagojević je izvjestio da je obišao sve jedinice uključene u blokiranje neprijatelja, uključujući i MUP, i da je "precizirao zadatke i organizovao sadejstvo i vezu".⁸⁴¹ Odbrana je tvrdila da je to dokaz samo toga da su te jedinice radile u sadejstvu i da to ne govori ništa o formalnom komandnom odnosu. Tu tezu podržava činjenica da je 17. jula 1995. Glavni štab izdao naređenje kojim se za koordinaciju tih snaga imenuje jedan oficir Glavnog štaba, što upućuje na to da je aktivnostima svih tih jedinica rukovodio Glavni štab.⁸⁴² U jednom prisluškivanom razgovoru od 15. jula 1995, pukovnik Beara generalu Krstiću govori o nabavljanju dodatnog ljudstva za posao na kojem je angažovan.⁸⁴³ Kad je general Krstić pukovniku Beari sugerisao: "... onda uzmi one gore iz MUP". Pukovnik Beara je odgovorio: "Ma neće oni ništa

da rade, pričao sam /s njima/'. Dakle, pukovnik Beara je očigledno već razgovarao s MUP ne obrativši se prvo komandi Drinskog korpusa, ali je jasno da je smatrao da za korišćenje ljudstva Drinskog korpusa mora da dobije odobrenje generala Krstića.

288. G. Butler se složio da za period između 11. i 13. jula 1995, kada se sva aktivnost odvijala na cesti Bratunac – Konjević Polje, ne postoji dokument koji bi pokazivao da je MUP bio potčinjen Drinskom korpusu.⁸⁴⁴ Štaviše, on se složio s tim da nema dokaza da je MUP komandi Drinskog korpusa ili njenim potčinjenim brigadama slao izvještaje o svojim aktivnostima na cesti Bratunac – Konjević Polje.⁸⁴⁵ Jedina informacija koju je otpužba dobila istražujući tu stvar jeste to da su snage MUP više instance o svojim dejstvima izvještavale preko pukovnika Borovčanina. G. Butler je prihvatio da, osim činjenice da je bio fizički prisutan, ne postoje dokazi koji bi MUP povezivali bilo s kojom lokalnom vojnom komandom.⁸⁴⁶ U unakrsnom ispitivanju g. Butler se složio da se u naređenju odaslatom 12. jula 1995. iz Glavnog štaba precizira da MUP treba da dejstvuje "u saradnji" sa brigadama potčinjenim Drinskom korpusu i da nije konkretno naznačen komandni odnos.⁸⁴⁷

289. Pretresno vijeće ne može da zaključi da su jedinice MUP prisutne u zoni odgovornosti Drinskog korpusa tokom jula 1995. bile potčinjene Drinskom korpusu. Iako predočeni dokazi zasigurno pokazuju usku koordinaciju i saradnju, na osnovu njih se ne može nepobitno utvrditi da je komandovanje jedinicama MUP preuzeo Drinski korpus. Međutim, nema sumnje da je Drinski korpus bio itekako svjestan prisustva jedinica MUP unutar svoje zone odgovornosti, kao i dejstava jedinica MUP na blokiranju i zarobljavanju bosanskih Muslimana iz kolone.

7. Zaključci o uključenosti Drinskog korpusa u srebreničke zločine

290. Nema dokaza o tome da je Drinski korpus zamislio ili potakao bilo koje od zvjerstava koja su uslijedila nakon zauzimanja Srebrenice u julu 1995. godine. Dokazi jasno govore u prilog tome da je zločinačkim aktivnostima rukovodio Glavni štab VRS pod rukovodstvom generala Mladića. Upravo je general Mladić pobjedonosno predvodio oficire VRS ulicama Srebrenice 11. jula 1995. i upravo je on prijetio predstavnicima bosanskih Muslimana i UNPROFOR i zastrašivao ih na sastancima u hotelu "Fontana" 11. i 12. jula 1995. zahtijevajući predaju 28. divizije. On je rukovodio događajima u Potočarima, kako transportom žena, djece i staraca iz Potočara,⁸⁴⁸ tako i odvajanjem muškaraca i njihovim zatočavanjem u "bijelu kuću".⁸⁴⁹ Očevici su izvijestili da je general Mladić bio fizički prisutan na poljani kod Sandića i na fudbalskom terenu u Novoj Kasabi gdje su 13. jula 1995. bile zatočene hiljade bosanskih Muslimana.⁸⁵⁰ On je identifikovan i kao lice fizički prisutno na mjestu zatočenja u školi u Grbavcima, te u Orahovcu gdje je 14. jula 1995. posmatrao egzekucije.⁸⁵¹

Pukovnik Beara, načelnik službe za bezbjednost u Glavnom štabu VRS takođe se često pojavljivao,⁸⁵² a postoje i dokazi koji sugerišu da su u zločinačke aktivnosti bili umiješani i drugi pojedinci iz Glavnog štaba.⁸⁵³

291. Međutim, Glavni štab nije raspolagao resursima za samostalno izvođenje dejstava u zoni bivše enklave nakon zauzimanja Srebrenice. Glavni štab je organizaciono tijelo i za ostvarenje svojih ciljeva on uglavnom zavisi od ljudstva i opreme svojih potčinjenih jedinica. Logično je očekivati da će se on poslužiti svojim potčinjenim korpusom stacioniranim u srebreničkoj zoni, Drinskim korpusom, a dokazi to konsistentno potvrđuju.

292. Drinski korpus jeste znao za globalnu strategiju VRS da se eliminiše srebrenička enklava. To je oduvijek bio dugoročni cilj Drinskog korpusa u toj zoni. Iako je "Krivaja 95" počela kao operacija ograničenog dometa, ona je vrlo brzo prerasla u plan zauzimanja grada Srebrenice kad se uveče 9. jula 1995. za to ukazala prilika. Od tog momenta, Drinski korpus je nastavio s intenzivnim granatiranjem enklave sa namjerom da civile bosanske Muslimane natjera da pobjegnu iz tog područja. Drinski korpus je takođe imao potpuna saznanja o katastrofalnoj humanitarnoj situaciji bosansko-muslimanskih izbjeglica u Potočarima i o činjenici da snage bosanskih Srba tamo terorišu stanovništvo.

293. Kad je stvoren plan za odvoženje bosanskih Muslimana iz Potočara, Drinski korpus je bio zadužen da nabavi autobuse. Ljudstvo Drinskog korpusa je takođe bilo prisutno u Potočarima i nadgledalo operaciju transporta, sa punim znanjem o tome da bosanski Muslimani nisu sami izabrali da napuste to područje.

294. Nije utvrđeno da je Drinski korpus bio uključen u donošenje plana da se pogube vojno sposobni bosanski Muslimani iz Srebrenice. Međutim, ako je u Glavnom štabu u početku i postojala želja da se znanje o egzekucijama ne proširi, to se nije moglo održati iz tri razloga. Prvo, egzekucije su bile integralni dio dejstava VRS nakon zauzimanja Srebrenice i nisu se mogla potpuno izolovati i zadržati u tajnosti. Na primjer, bosanski Muslimani iz kolone su bili zarobljeni u isto vrijeme i na istoj cesti koja se koristila za odvoženje žena, djece i staraca iz enklave. Drinski korpus se u tom trenutku brinuo i za operaciju prevoza i za prolaz kolone bosanskih Muslimana tako da je neizbježno i nužno morao znati da muškarce zarobljavaju. Drugo, masovni razmjeri zvjerstava, koja su se sva dogodila u jednom dijelu zone odgovornosti Drinskog korpusa (u području koje nije bilo ni šire ni duže od 80 kilometara⁸⁵⁴), neosporno znače da je Drinski korpus morao za njih znati. Treće, zbog nedovoljnog broja vlastitog ljudstva i opreme, Glavni štab se za pomoć u egzekucijama morao osloniti na resurse Drinskog korpusa.

295. Dakako, dokazi ne pokazuju nepobitno da je Drinski korpus znao za sve aspekte plana egzekucija od samog početka. Prije bi se reklo da su saznanja Korpusa o tim zvjerstvima i njegova uključenost u njih postepeno rasli uporedo sa razvojem događaja. Dana 12. i 13. jula 1995,

Drinski korpus je znao da u Potočarima muškarce bosanske Muslimane odvajaju od žena, djece i staraca, da ih kod Tišće iskrcajavu iz autobusa i zatočavaju, i da je daljnja sudbina tih muškaraca ozbiljno dovedena u pitanje. Od večeri 12. jula 1995. Drinski korpus je znao za zarobljavanje bosanskih Muslimana iz kolone koja se nastojala probiti van enklave i za odvođenje hiljada tih zarobljenika cestom Bratunac – Konjević Polje 13. jula 1995. godine. Čin zarobljavanja sam po sebi nije bio protivpravan. On možda i jeste bio dio plana da se provjeri ima li među njima ratnih zločinaca, odnosno da se oni na kraju razmijene za bosansko-srpske ratne zarobljenike. Međutim, uskoro je postalo očigledno da se ne radi o tome. Planovi bosanskih Srba sa bosansko-muslimanskim muškarcima doživjeli su radikalne izmjene u svjetlu saznanja da je 12. i 13. jula 1995. zarobljeno nekih 6000 ljudi iz kolone koja je bježala kroz šumu. Dana 13. jula 1995, komanda Drinskog korpusa neizbježno je morala znati da su hiljade tih zarobljenih muškaraca bosanskih Muslimana odvedene u skladište u Kravici, i to autobusima koje je Drinski korpus prvobitno nabavio za transport bosansko-muslimanskih izbjeglica iz Potočara, te da su kasnije istoga dana ti muškarci pogubljeni. Komanda Drinskog korpusa takođe je morala znati da ostatak muškaraca bosanskih Muslimana nije odveden u regularne objekte za ratne zarobljenike, nego da su oni zatočeni u Bratuncu i da se niko nije pobrinuo za hranu, vodu i podmirivanje ostalih osnovnih potreba za njih. Zbrinjavanje hiljada zatvorenika bio bi itekako velik zadatak. Ipak, ne postoje dokazi da je u tom pravcu išta bilo preduzeto, kao niti da se komanda Drinskog korpusa nastojala informisati o tome šta se planira uraditi sa zarobljenim bosanskim Muslimanima. Takođe je očigledno da je 13. jula 1995, kad je jedno vozilo poslato u izviđanje mogućih mjesta zatočenja, Zvornička brigada znala za planove da se zarobljeni bosanski Muslimani odvezu sjevernije, na mjesta unutar njene zone odgovornosti. Ta odluka da se oni transportuju na zabačenije sjevernije lokacije (opet bez opskrbe hranom i vodom), umjesto u regularne objekte za ratne zarobljenike, bila je nedvosmislen znak da je počelo sprovođenje plana masovne egzekucije. Pretresno vijeće konstatuje da je komanda Drinskog korpusa do večeri 13. jula 1995. morala znati da VRS planira da pogubi sve te hiljade vojno sposobnih muškaraca bosanskih Muslimana, zarobljenih na području bivše enklave.

296. Za razliku od oskudnih dokaza koji Drinski korpus inkriminišu u smislu počinjenja masovnih egzekucija koje su sprovedene 13. jula 1995, postoje mnogobrojni i ubjedljivi dokazi koji pokazuju da su resursi brigada potčinjenih Drinskom korpusu korišćeni za pomoć u masovnim egzekucijama između 14. i 17. jula 1995. godine. Budući da su te potčinjene brigade nastavile dejstvovati pod komandom Drinskog korpusa, sama je komanda od 14. jula 1995. morala znati da su njoj potčinjene jedinice uključene u egzekucije. To naročito stoji s obzirom na kritičnu vojnu situaciju u kojoj su se te jedinice nalazile, a zbog koje je valjalo s naročitom pažnjom pratiti korišćenje resursa Korpusa.

C. Uloga generala Krstića u zločinima u Srebrenici

297. Nakon što je razmotrilo ulogu Drinskog korpusa u zločinačkim aktivnostima do kojih je došlo po zauzimanju Srebrenice u julu 1995, Pretresno vijeće prelazi na razmatranje tačne uloge koju je optuženi, general Krstić, imao u ovim događajima.

1. Kontekst

298. General Radislav Krstić je rođen 15. februara 1948. u Nedjeljištima, selu u opštini Vlasenica, u Bosni. Prije rata u Bosni general Krstić je bio potpukovnik JNA, a VRS se priključio jula 1992. Prvo je postavljen za komandanta Druge romanijske motorizovane brigade koja je prvobitno bila dio organizacione strukture Sarajevsko-romanijskog korpusa VRS, ali je kasnije prepotčinjena Drinskom korpusu VRS. Oktobra 1992. proizveden je u čin pukovnika.⁸⁵⁵ Ministar odbrane RS ga 8. augusta 1994. postavlja za načelnika štaba/zamjenika komandanta Drinskog korpusa. Imenovanje stupa na snagu 15. augusta 1994.⁸⁵⁶ Primopredaja dužnosti između generala Krstića i njegovog prethodnika izvršena je 29. septembra 1994.⁸⁵⁷

299. Krajem decembra 1994, general Krstić je nagazio na minu i zadobio teške povrede. Evakuisan je u vojnu bolnicu u Sokôcu, a potom prebačen u Vojnomedicinsku akademiju u Beogradu. Uslijed povreda prouzročenih minom, amputiran mu je dio noge. Na rehabilitaciji i bolovanju je ostao do sredine maja 1995, kada se vratio na posao načelnika štaba/zamjenika komandanta Drinskog korpusa.⁸⁵⁸ Dana 2. maja 1995, general Živanović, komandant Drinskog korpusa, daje preporuku da se pukovnik Krstić vanredno unapredi u čin general-majora. To unapređenje stupa na snagu 28. juna 1995.⁸⁵⁹

300. Tokom jula 1995, generalu Krstiću se često obraćaju nadimkom "Krlle". Na video-snimku pobjedničkog hoda VRS kroz Srebrenicu 11. jula 1995, čuje se kako general Mladić zove generala Krstića ovim imenom.⁸⁶⁰ Svjedok Z, bosanski Musliman, operativac za prisluškivanje, izjavio je da su čak i on i njegove kolege generala Krstića među sobom zvali "Krlle" jer su mu se sagovornici u uhvaćenim razgovorima često tako obraćali.⁸⁶¹

2. Sažetak teza odbrane

301. U svom svjedočenju pred Pretresnim vijećem, general Krstić je više puta naglasio da je, kao profesionalno vojno lice, u potpunosti ispoštovao zakone oružanih sukoba. Nekoliko svjedoka koji su svjedočili u njegovu korist, potvrdili su da je strogo vodio računa da se njegovo ljudstvo pridržava Ženevskih konvencija, te da je tokom rata u Bosni humano postupao sa civilnim stanovništvom.⁸⁶² Svjedok odbrane DC, oficir Drinskog korpusa u julu 1995, izrazio je svoju zapanjenost time što se baš generalu Krstiću sudi za zločine u Srebrenici:

Sve što smo vidjeli i čuli o njemu [generalu Krstiću] i naše iskustvo u radu s njim, sve se odjednom poljuljalo i ja prosto ne mogu da shvatim zbog čega bi on trebalo da bude optužen. Jer kasnije, kada smo saznali šta se desilo u okolini Srebrenice, on nije mogao narediti da se to desi jer je tokom cijelog rata sve što je radio i govorio bilo upravo suprotno.⁸⁶³

302. General Krstić prihvata da je Drinski korpus bio odgovoran za planiranje i sprovođenje "Krivaje 95", iako je svjedočio da on lično nije bio zadužen za izradu planova, te da nije dao nikakve posebne savjete u vezi s napadom.⁸⁶⁴ Naglasio je da se radilo o vrlo ograničenoj operaciji čiji je cilj bio da se odvoje srebrenička i žepka enklava, te da je ona bila direktan odgovor na vojne akcije koje je u tom području vodila ABiH.⁸⁶⁵ Civilno stanovništvo nipošto nije bilo meta ove operacije;⁸⁶⁶ general Krstić je ukazao na to da se u planu za "Krivaju 95" konkretno navodi da se u postupanju sa ratnim zarobljenicima i civilima moraju striktno poštovati Ženevske konvencije.⁸⁶⁷

303. Od 5. jula 1995, general Krstić se nalazi na isturenom komandnom mjestu u Pribićevcu u svojstvu načelnika štaba Drinskog korpusa.⁸⁶⁸ Međutim, po njegovim riječima, 9. jula 1995. je na istureno komandno mjesto došao general Mladić i nakon toga preuzeo komandovanje operacijom, čime general Krstić i sebi i generalu Živanoviću (koji se tada takođe nalazio na isturenom komandnom mjestu) dodjeljuje sporednu ulogu.⁸⁶⁹ General Mladić je bio taj koji je, po odluci predsjednika Karadžića,⁸⁷⁰ naredio da se napad nastavi i zauzme Srebrenica.⁸⁷¹ General Krstić je svjedočio da, iako je bio prisutan kad je general Mladić pobjednički koračao ulicama Srebrenice, on sam nije bio zadovoljan tekućim događajima. Kada je general Mladić nestrpljivo naredio da se napad zatim nastavi prema Potočarima i Bratuncu, komandanti brigada Drinskog korpusa uspjeli su ga ubijediti da preispita svoju naredbu, ukazavši na pogubne posljedice koje bi to imalo po civilno stanovništvo i međunarodnu osudu VRS koja bi sigurno uslijedila.⁸⁷² Pored toga, rekli su mu da ne znaju gdje se nalazi 28. divizija, te da bi, s vojne tačke gledišta, u nedostatku tih informacija, bilo nerazborito ubrzati napad. Tom prilikom su imali uspjeha te je general Mladić, iako razljućen, povukao svoja naređenja.⁸⁷³

304. General Krstić kaže da je po završetku "Krivaje 95", 11. jula 1995. uveče, u štabu Bratunačke brigade prisustvovao sastanku koji je sazvaio general Mladić.⁸⁷⁴ Na tom sastanku je general Mladić okupljene pripadnike Drinskog korpusa obavijestio da VRS planira da krene u napad na "zaštićenu zonu" u Žepi.⁸⁷⁵ General Mladić je postavio generala Krstića za komandanta snaga angažovanih za Žepu.⁸⁷⁶ Nakon toga se, tvrdi general Krstić, prvenstveno brinuo o Žepi i nije više imao saznanja o zbivanjima u Srebrenici: general Mladić je u potpunosti preuzeo kontrolu nad svim aktivnostima nakon zauzimanja Srebrenice. General Krstić je svjedočio da se 13. jula 1995. susreo sa generalom Mladićem u štabu Drinskog korpusa u Vlasenici i da mu je tada general Mladić ponovo rekao: "Krstiću, ti si

komandant snaga angažovanih za Žepu. Dok se ne završi operacija u Žepi nemoj da se vraćaš u komandu u Vlasenici.”⁸⁷⁷

305. General Krstić ostaje pri tvrdnji da se, iako je bio prisutan na dva od tri sastanka u hotelu “Fontana” koje je sazvaio general Mladić kako bi se razmotrila sudbina bosansko-muslimanskih civila iz Srebrenice, nije obraćao generalu Mladiću, niti s njim razgovarao u vezi s bosansko-muslimanskim izbjeglicama.⁸⁷⁸ Odlučno poriče da je na bilo koji način učestvovao u organizovanju odvođenja žena, djece i staraca iz Potočara, ili da je bio u Potočarima dok se to dešavalo. Kazao je da se po završetku sastanka u hotelu “Fontana” 12. jula 1995, vraćao na istureno komandno mjesto u Pribićevcu i da je na putu zaustavljen na kontrolnom punktu u Potočarima. Svjedočio je da su vojnici, izvršavajući naređenja generala Mladića, odbili da ga propuste.⁸⁷⁹ Igrom slučaja je na kontrolnom punktu naišao na jednu televizijsku ekipu i pristao da dâ kratak intervju, nakon čega se okrenuo i vratio prema Bratuncu s namjerom da nastavi put za istureno komandno mjesto u Pribićevcu.⁸⁸⁰ Na kontrolnom punktu u Potočarima nije vidio znake prisustva izbjeglica ni autobuse koji su ih prevozili.

306. General Krstić je svjedočio da je za kolonu bosanskih Muslimana prvi put saznao 12. jula 1995. uveče.⁸⁸¹ Tada je obaviješten da su u koloni pripadnici 28. divizije, ali nije ništa čuo o tome da u koloni ima i civila.⁸⁸² General Krstić takođe tvrdi da ništa nije čuo o kasnijem zarobljavanju ljudi iz kolone tokom sedmice od 12. jula 1995.⁸⁸³

307. General Krstić tvrdi da je tokom cjelokupnog perioda u kojem su se dešavala pogubljenja, bio na položaju načelnika štaba Drinskog korpusa. Po njegovoj verziji događaja, postao je komandant Drinskog korpusa tek 20. ili 21. jula 1995, kada ga je general Mladić imenovao na taj položaj na proslavi u restoranu u zaseoku Han Kram.⁸⁸⁴ Sve do tada je na položaju komandanta Drinskog korpusa ostao general Živanović. Pored toga, kako je to već navedeno, general Krstić kaže da je na sastanku u štabu Bratunačke brigade 11. jula 1995, general Mladić postavio generala Krstića za komandanta vojnih operacija VRS u Žepi. Od tada pa do završetka operacije Žepa, 2. augusta 1995, general Krstić je bio potpuno usredotočen na Žepu i ničim drugim u Drinskom korpusu se nije bavio.⁸⁸⁵ General Krstić je svjedočio da sve do kraja augusta ili početka septembra 1995, nije imao nikakva saznanja o pogubljenjima. Još nekoliko svjedoka odbrane je potvrdilo da je prije augusta 1995. u VRS malo ko znao za pogubljenja. Svjedok DA, oficir Drinskog korpusa u julu 1995, rekao je da prije hapšenja generala Krstića nije imao pouzdanih informacija od ubistvima.⁸⁸⁶ Svjedok odbrane DC, takođe oficir Drinskog korpusa, nije čuo priče o pogubljenjima sve do dva ili tri mjeseca nakon zauzimanja Srebrenice.⁸⁸⁷ Konkretno u periodu od 12. jula do 2. augusta 1995, svjedok DC nije čuo nikakve glasine o nestalim ljudima.⁸⁸⁸ Jedan vojnik Drinskog korpusa koji je učestvovao u operaciji na Žepu, svjedočio je da, dok je bio u Žepi, ništa nije čuo o pogubljenjima. Da je do toga navodno došlo saznao

je prvi put početkom oktobra, kada je vidio reportaže na televiziji.⁸⁸⁹ Slično je i sa svjedokom odbrane DF, takođe oficijom Drinskog korpusa, koji ni iz jednog srpskog izvora nije dobio informaciju da je VRS pobio hiljade zarobljenih bosanskih Muslimana iz Srebrenice; za te navode saznao je tek preko sredstava javnog informisanja.⁸⁹⁰

308. Kao što je ranije rečeno, centralna postavka odbrane bila je postojanje paralelnog komandnog lanca, pri čemu su general Mladić i Glavni štab VRS preuzeli kontrolu nad odlukama koje su se donosile kako u vezi sa zauzimanjem Srebrenice tako i u vezi s operacijama koje su uslijedile nakon zauzimanja Srebrenice (uključujući i prevoženje autobusima bosansko-muslimanskog stanovništva, te zatočenje i pogubljenje hiljada muškaraca bosanskih Muslimana).

309. General Krstić ne osporava činjenicu da su se u julu 1995. desila masovna pogubljenja muškaraca bosanskih Muslimana u srebreničkoj enklavi,⁸⁹¹ ali tvrdi da je on za te zločine saznao krajem augusta ili početkom septembra 1995. Tada ga je jedan oficir Drinskog korpusa obavijestio o izvjesnim aspektima pogubljenja bosanskih Muslimana koja su počinili viši oficiri Glavnog štaba VRS i o tome da je jedan viši oficir Drinskog korpusa bio umiješan u te zločine.⁸⁹² Nakon što je dobio te informacije, preduzeo je mjere u cilju uklanjanja tog oficira, ali bez ikakva uspjeha.⁸⁹³ General Krstić je osjećao da ne može više ništa učiniti s obzirom da je podsticaj za te zločine došao od jednog od viših oficira Glavnog štaba VRS. Takođe je ozbiljno strahovao za bezbjednost svoje porodice i svoju ličnu bezbjednost i nije vidio drugog izbora do da čuti.⁸⁹⁴ Ostavku nije smatrao odgovarajućim potezom s obzirom da je, po njegovom mišljenju, podsticaj na ove zločine došao do strane nekolicine pojedinaca iz redova VRS, te da se oni ne mogu pripisati VRS kao cjelini.⁸⁹⁵ Stoga je general Krstić ostao u VRS i doprinio sprovođenju Dejtonskih mirovnih sporazuma.⁸⁹⁶ U vrijeme hapšenja bio je na položaju komandanta Petog korpusa. General Krstić kaže da nije pokušavao da se sakrije ili da izbjegne kontakte sa snagama UN, jer mu je za postupke u toku rata savjest bila čista.⁸⁹⁷

310. Pretresno vijeće sada prelazi na razmatranje argumenata odbrane u svjetlu dokaza koje je predočila optužba.

3. Komandna funkcija generala Krstića kroz cijeli predmetni period

311. Nijedna od strana ne spori da je, kad je 6. jula 1995. počela "Krivaja 95", general Krstić bio načelnik štaba Drinskog korpusa. No, temeljno neslaganje se javlja po pitanju tačnog vremena kada je general Krstić preuzeo ulogu komandanta Drinskog korpusa. Optužba tvrdi da je general Krstić preuzeo ulogu komandanta Drinskog korpusa 13. jula 1995, oko 20:00 sati, u vrijeme kada su masovna pogubljenja muškaraca bosanskih Muslimana već otpočela. Odbrana to poriče i navodi da je general Krstić od generala Živanovića preuzeo dužnost komandanta

Drinskog korpusa tek 20. ili 21. jula 1995, na svečanoj primopredaji održanoj u restoranu u Han Kramu. General Mladić je sa generalom Tolimirom stigao helikopterom i naglas pročitao ukaz predsjednika Karadžića kojim se general Živanović stavlja na raspolaganje Glavnom štabu, general Krstić postavlja za komandanta Drinskog korpusa, a pukovnik Andrić za načelnika štaba Drinskog korpusa.⁸⁹⁸ Tada su sva pogubljenja već bila izvršena. Međutim, čak i po verziji događaja koju je iznijela odbrana, general Krstić je bio komandant Drinskog korpusa u septembru i početkom oktobra 1995, kada su tijela pogubljenih muškaraca bosanskih Muslimana uklonjena iz primarnih grobnica i premještena na udaljenije sekundarne masovne grobnice.⁸⁹⁹

a) Dokazi

312. Optužba svoju tvrdnju da je general Krstić preuzeo komandu nad Drinskim korpusom 13. jula 1995. potkrepljuje pozivanjem kako na dokumentarne dokaze tako i na svjedočenja očevidaca, dvojice pripadnika Drinskog korpusa u julu 1995. Jedan od njih, svjedok II, svjedočio je da su dan pred početak operacije na Žepu⁹⁰⁰ (koja je otpočela 14. jula 1995) on i general Krstić zajedno otišli u Vijogoru, gdje se general Krstić obratio vojnicima okupljenim za Žepu.⁹⁰¹ Poslije toga su se vratili na komandno mjesto Drinskog korpusa u Vlasenici, gdje je general Mladić već počeo da okuplja prisutne oficire. General Mladić je tada postavio generala Krstića za komandanta korpusa.⁹⁰² Svečanost je trajala od četiri do šest sati poslijepodne.⁹⁰³ Međutim, svjedok II nije bio siguran kada je tačno imenovanje generala Krstića za komandanta korpusa stupilo na snagu.⁹⁰⁴ No, svjedok II je sasvim jasno rekao da su se "u Žepi ... generalu Krstiću svi obraćali kao komandantu tj. komandantu korpusa."⁹⁰⁵

313. Kazivanje svjedoka II je u velikoj mjeri potkrijepljeno izjavom koju je svjedok OA dao Tužilaštvu 29. marta 2000. OA je izjavio da je 13. ili 14. jula 1995. poslijepodne, general Mladić okupio sve prisutne u štabu Drinskog korpusa u Vlasenici i objavio da od tog dana general Krstić preuzima ulogu komandanta korpusa, a da se general Živanović penzionise. Istom prilikom general Mladić je postavio pukovnika Andrića za načelnika štaba Korpusa.⁹⁰⁶ OA misli da je u vrijeme održavanja svečanosti odvoženje bosansko-muslimanskog stanovništva iz Potočara još bilo u toku,⁹⁰⁷ što donekle ide u prilog tvrdnji da se ta svečanost morala održati 13. jula 1995. No, Pretresno vijeće zapaža da izjava svjedoka OA nije provjerena putem unakrsnog ispitivanja, te da joj se pridata težina mora u skladu s tim umanjiti. Međutim, razgovor uhvaćen prisluškivanjem 13. jula u 18:22 sati dodatno potkrepljuje tvrdnju da je general Krstić bio prisutan u štabu Drinskog korpusa u društvu generala Mladića⁹⁰⁸ i odgovara svjedočenju oba svjedoka, II i OA.

314. Iako su se strane saglasile da je u vezi sa primopredajom dužnosti morao biti sačinjen neki službeni dokument, tokom glavnog

pretresa nijedna od njih nije uspjela predočiti taj papir od ključne važnosti. Tek po okončanju duplike odbrane u aprilu 2001, optužba je uspjela od generala Živanovića dobiti dokumenta vezana za imenovanje generala Krstića za komandanta Drinskog korpusa. Taj dokument potkrepljuje tvrdnju optužbe da je general Mladić zaista postavio generala Krstića za komandanta korpusa na svečanosti održanoj 13. jula 1995. poslijepodne u štabu Drinskog korpusa, te da je general Krstić tada preuzeo svoju novu ulogu komandanta korpusa.⁹⁰⁹

315. Odbrana tvrdi, ne osporavajući pritom autentičnost pečata ili potpisa na dokumentu,⁹¹⁰ da se taj dokument ne može smatrati dokazom da je general Krstić 13. jula 1995. preuzeo dužnost komandanta korpusa. General Radinović je iznio zaključak da je moguće da je taj dokument "tada sačinio general Živanović za nezvanične svrhe, ili da je sačinjen post factum."⁹¹¹

316. U dokumentu o primopredaji dužnosti od 13. jula 1995. zaista postoje izvjesne nedosljednosti od kojih je najveća činjenica da se u dokumentu navodi da je primopredaja izvedena na osnovu "Ukaza predsjednika Republike Srpske". Međutim, predsjednik Karadžić je ukaz o imenovanju generala Krstića za komandanta Drinskog korpusa donio tek 14. jula 1995, navevši da na snagu stupa 15. jula 1995. Po mišljenju g. Butlera, vojnog vještaka sâme optužbe, po zakonu Republike Srpske samo je predsjednik Karadžić imao ovlaštenja da imenuje komandanta Drinskog korpusa.⁹¹² G. Butler nije mogao objasniti zašto bi predsjednik Karadžić potpisao naređenje koje stupa na snagu 15. jula 1995, ako je ustvari imao namjeru da ono na snagu stupi 13. jula 1995. General Dannatt je iznio pretpostavku da je general Mladić generala Krstića 13. jula 1995. imenovao za komandanta korpusa u skladu s usmenim odobrenjem predsjednika Karadžića, s tim da je pismena potvrda uslijedila narednog dana.⁹¹³

317. Pretresno vijeće je uzelo u obzir i dokaze odbrane da se, u skladu sa pravilima i praksom VRS, prije smjene u komandi korpusa mora obaviti određena procedura formalne prirode.⁹¹⁴ Konkretno, general Radinović tvrdi da bi zvanični zapisnik primopredaje dužnosti (s potpisima generala Mladića, generala Krstića i generala Živanovića) morao biti sačinjen prije nego što general Krstić stekne prava i dužnosti koje idu uz položaj komandanta korpusa.⁹¹⁵ No, najmanje jedan do svjedoka odbrane je potvrdio da se formalna procedura primopredaje dužnosti, u slučaju da za to postoji dobar razlog, može zaobići.⁹¹⁶

318. Posljednje poznato naređenje koje je general Živanović potpisao u svojstvu komandanta korpusa odaslato je 13. jula 1995. u 17:30 sati, što je konzistentno sa tezom da je general Živanović tu funkciju napustio u neko doba uveče 13. jula 1995.⁹¹⁷ Te iste večeri, 13. jula 1995. oko 20:30 sati, general Krstić je izdao naređenje za pretres terena kojim upućuje Bratunačku i Miličku brigadu i Samostalni bataljon "Skelani" da izvrše pretres terena bivše enklave Srebrenica.⁹¹⁸ General Krstić je ovo naređenje potpisao stavivši riječ "komandant" ispod svog potpisa.

Optužba tvrdi da je general Krstić, potpisavši se kao “komandant”, jasno dao na znanje da je preuzeo komandu Drinskog korpusa.⁹¹⁹ Narednog dana Bratunačka brigada donosi naređenje za izvršenje kao odgovor na naređenje za pretres koje je izdao general Krstić, ne postavljajući pitanja oko njegove nadležnosti da rukovodi njihovim aktivnostima.⁹²⁰

319. Odbrana ne osporava da je general Krstić naređenje za pretres od 13. jula 1995. potpisao kao komandant, ali tvrdi da je to učinio u svojstvu komandanta operacije Žepa, a ne cijelog Drinskog korpusa.⁹²¹ Optužba, pak, tvrdi da bi se u skladu s uobičajenom praksom, neko na takvom položaju identifikovao kao komandant konkretne operativne grupe, a ne samo kao komandant.

320. U prilog tvrdnji da je general Krstić u vrijeme izdavanja naređenja za pretres od 13. jula 1995. već preuzeo dužnost komandanta korpusa, optužba se poziva i na sadržaj tog naređenja. Po mišljenju g. Butlera, naređenje koje se tiče operacija pretresa terena u bivšoj enklavi Srebrenica nije imalo nikakve veze s operacijom Žepa.⁹²² Suprotno mišljenju g. Butlera, general Krstić je svjedočio da se teren bivše enklave morao pretresti prije no što se krene na Žepu, te da je naređenje stoga bilo dio priprema za operaciju Žepa koja je trebalo da počne 14. jula 1995.⁹²³ Pred Pretresnim vijećem su uistinu izvedeni dokazi da je kretanje 28. divizije ABiH bilo pitanje od velike važnosti za jedinice VRS koje su se pripremale za Žepu.⁹²⁴

321. Ono što najviše zbunjuje u tezi optužbe je to što, iako je posljednje pismeno naređenje generala Živanovića u svojstvu komandanta Drinskog korpusa izdato 13. jula 1995, postoje dokazi da je on nastavio da vrši neke od komandnih ovlasti sve do 14. jula 1995. General Živanović se čuje u izvjesnom broju razgovora uhvaćenih prisluškivanjem 14. jula 1995. Dana 14. jula 1995. u 09:10 sati, generala Živanovića zove i s njim razgovara major Jokić, dežurni oficir Zvorničke brigade.⁹²⁵ Major Jokić je generalu Živanoviću rekao da raspolaže podatkom da se “ogromna grupa Turaka” kreće prema Veljoj Glavi. General Živanović je majoru Jokiću dao uputstvo da obavijesti “Maneta” koji ima “miliciju u Konjević Polju i Zvorniku”. General Živanović je rekao da to treba da obavi Centar javne bezbjednosti Zvornik jer “vojska radi druge poslove trenutno”. Te večeri u 20:38 sati, general Živanović je majoru Jokiću rekao da će pojačanja stići ujutro i da Obrenović (načelnik štaba Zvorničke brigade) treba da održava pritisak i osmatranje kolone. U tom razgovoru general Živanović je kazao: “Shvati ovo kao naređenje”.⁹²⁶ Optužba je iznijela hipotezu da je general Živanović, iako je tada već bio razriješen dužnosti komandanta, i dalje bio visoki oficir VRS. Budući da je, kao se čini, 14. jula 1995. general Krstić bio nedostupan, optužba tvrdi da je general Živanović priskakao za hitne stvari u vezi s kolonom.⁹²⁷ Drugi razgovor, registrovan 14. jula 1995. u 20:56 sati, vodi se između generala Živanovića i pukovnika Vukovića, komandanta Samostalnog bataljona Skelani. General Živanović je rekao da je dobio papir koji je poslao Blagojević (komandant Bratunačke brigade)

i da Vuković treba da pročita njegove zaključke.⁹²⁸ Dalje u razgovoru od 14. jula 1995. u 20:56 sati, čuje se kako jedan neidentifikovani major pita: "Kako mogu saznati gdje mi je gosp. gen. Živanović, jer ga čekam po njegovom naređenju ovde od 17 časova." Potom je taj neidentifikovani major spojen s generalom Živanovićem kasnije u tom istom razgovoru. On je tada generala Živanovića izvijestio o određenim događajima, na šta je general Živanović odgovorio: "Odlično."⁹²⁹ G. Butler nije uspio objasniti zbog čega je general Živanović nastavio da igra tako istaknutu ulogu u koordiniranju dejstava Drinskog korpusa ako je komanda uistinu data generala Krstiću, iako je svjedok II svjedočio da je general Živanović bio tijesno povezan s ljudima u tom području i da je ondje ostao dva mjeseca ili više pošto je razriješen dužnosti komandant korpusa.⁹³⁰

322. Međutim, jedan razgovor registrovan 14. jula 1995. u 09:35 sati, ukazuje na to da je general Živanović privodio kraju svoje poslove u Drinskom korpusu. General Živanović je svom sagovorniku kazao: "Evo me na komandnom mjestu, ali već polako pakujem ranac, traže me (vjerovatno Glavni štab ili Vrhovna komanda) već na drugo mjesto da idem...".⁹³¹ Još jedan razgovor od istog dana u 22:36 sati, navodi na pomisao da je general Krstić mogao biti fizički prisutan u području oko Srebrenice i da je bio obavješten o pojedinim pitanjima. Taj se razgovor vodi između "Malinića" (vjerovatno majora Zorana Malinića, komandanta bataljona vojne policije 65. zaštitnog puka) i jedne neidentifikovane osobe. Ta neidentifikovana osoba je rekla: "Krstić je upravo stigao ovdje. Vratio se tamo, zvaće me kasnije. Pogledaće to pa će postaviti nekog da to koordinira.. Da, da, znam.. Slušaj, znam ja. Polako samo, ovo je otvorena linija. Moram da požurim... Živanović mi je rekao. Dobro, ukratko, sada sam rekao Krletu [nadimak generala Krstića] za to, šta da se radi. Ja sam predložio da on nešto uradi, pa će on nešto uraditi...".⁹³²

323. Dana 15. jula 1995. u 09:54 sati, u jednom uhvaćenom razgovoru čuje se kako pukovnik Beara, načelnik bezbjednosti Glavnog štaba, traži od generala Živanovića da sredi da mu se pošalju ljudi.⁹³³ General Živanović mu je odgovorio da ne može on "to više određivati" i uputio pukovnika Bearu da zove centralu "Zlatar" (komandu Drinskog korpusa) na lokal 385. Nekoliko minuta kasnije, registrovan je razgovor između generala Krstića i pukovnika Beare, u kojem je pukovnik Beara ponovio zahtjev koji je već iznio generalu Živanoviću i tražio od generala Krstića da mu pomogne da dobije ljude koji su mu potrebni. General Krstić se obavezao da će vidjeti kako može pomoći pukovniku Beari, jasno pokazujući da je tu ovlast preuzeo od generala Živanovića.⁹³⁴

324. Takođe 15. jula 1995, pukovnik Ignjat Milanović, načelnik protivvazdušne odbrane Drinskog korpusa, poslao je generalu Krstiću, na istureno komandno mjesto, izvještaj u kojem je predložio da se pukovnik Blagojević, komandant Bratunačke brigade, postavi za koordinatora operacija u blizini ceste Bratunac – Konjević Polje – Milići.⁹³⁵ U unakrsnom ispitivanju general Krstić se složio da je prihvatio ovaj prijedlog.⁹³⁶ Potom,

16. jula 1995, pukovnik Blagojević je poslao izvještaj u kojem navodi da je izvršio obilazak angažovanih jedinica i organizovao njihovo sadejstvo, iz čega se opet vidi da je general Krstić vršio komandne ovlasti u odnosu na jedinice Drinskog korpusa koje su dejsstvovalale u području Srebrenice.⁹³⁷

325. Zapaža se da je general Krstić u danima poslije 15. jula 1995, izdavao naređenja po pitanjima koja očigledno nisu vezana za operaciju Žepa, što opet potvrđuje da je imao ulogu komandanta korpusa. Dana 17. jula 1995, general Krstić potpisuje jedno naređenje u vezi s mobilizacijom u svojstvu komandanta.⁹³⁸ Tog istog dana u 06:15 sati, general Krstić vodi razgovor sa kapetanom Trbićem, vršiocem dužnosti dežurnog oficira Zvorničke brigade, i pukovnikom Pandurevićem, komandantom Zvorničke brigade.⁹³⁹ U razgovoru je general Krstić potvrdio da je primio izvještaje koje je poslala Zvornička brigada o situaciji u svojoj zoni odgovornosti i da ga je komandant brigade lično izvjestio o razvoju događaja. U kasnije uhvaćenom razgovoru od 17. jula 1995. u 09:10 sati, general Krstić je potpukovniku Vlačiću (koji je privremeno vršio dužnosti načelnika štaba novoosnovane Četvrte drinske lake pješadijske brigade raspoređene u područje Sarajevsko-romanijskog korpusa⁹⁴⁰) naredio da se hitno vrati u svoju jedinicu (Birčansku brigadu).⁹⁴¹ To pokazuje da je general Krstić preuzimao odgovornost za stvari nevezane za operaciju Žepa. Naposljetku, 19. jula 1995. u 08:12 sati, čuje se razgovor između pukovnika Pandurevića, komandanta Zvorničke brigade, i pukovnika Cerovića, pomoćnika komandanta Drinskog korpusa za moral, vjerske i pravne poslove. Pukovnik Cerović je pukovnika Pandurevića obavijestio da se u skladu sa naređenjem generala Krstića neće vršiti smjene za Sarajevsko-romanijski korpus, što opet, čini se, nema veze s operacijom Žepa; odbrana nije pokušala da dokaže suprotno.⁹⁴²

326. Dana 17. jula 1995, Bratunačka brigada šalje jedan kucani dokument u kojem se razmatra 23. juni (vjerovatno se mislilo na 23. juli) kao datum za oproštajnu svečanost za generala Živanovića. Dokument je prvo napisan rukom, a onda 14. jula 1995. upućen centru za za veze na kucanje i prosljeđivanje.⁹⁴³ U dokumentu stoji:

Izveštavamo vas da možemo obezbediti prisustvo komande i predstavnika opštinskih organa vlasti za službeni ispraćaj generala Živanovića, dosadašnjeg komandanta Drinskog korpusa...

Tog istog 17. jula 1995, sâm general Živanović oglašava da se za njega organizuje "ispraćajni" ručak u restoranu "Jela" u Han Kramu 20. jula 1995.⁹⁴⁴ Dok je naslov dokumenta "ispraćajna svečanost za komandanta korpusa, obaveštenje" /prim. prev.: prema engleskom prevodu/ u tekstu se general Živanović ponovo pominje kao "dosadašnji komandant korpusa". Strane su vodile žestoku debatu o tome da li upotreba riječi "dosadašnji" ukazuje na to da general Živanović u vrijeme kada su ovi dokumenti sačinjeni (14. jula, odnosno 17. jula) više nije bio komandant Drinskog korpusa. Ta rasprava je bila dodatno zakomplikovana dvosmislenošću prevoda.⁹⁴⁵ Izvjesno je, međutim, da se u potpisu generala Živanovića

na dokumentu koji je sačinio 17. jula 1995. nigdje ne spominje da je on komandant korpusa. Nasuprot tome, na dokumentima koje je general Živanović sačinio prije 13. jula u njegovom potpisu se redovno navodi i njegov položaj komandanta Drinskog korpusa.

327. Jedan broj svjedoka odbrane je potvrdio da je general Krstić preuzeo dužnosti komandanta korpusa tek oko 20. jula 1995.⁹⁴⁶ Svjedok II, iako je potvrdio da su on i general Krstić otišli u restoran u Han Kramu u neko doba dok je operacija Žepa još bila u toku, nije bio siguran kakvoj je to tamo svečanosti prisustvovao general Krstić.⁹⁴⁷ Optužba je iznijela pretpostavku da je u restoranu u Han Kramu priređen samo oproštajni ručak za generala Živanovića.⁹⁴⁸

b) Zaključci

328. Protivurječni dokazi otkrivaju da je od početka jula 1995, general Krstić počeo sve više i više da preuzima de facto odgovornost u Drinskom korpusu. Kao što je to detaljno izloženo dalje u tekstu, on je taj koji je od 6. jula 1995, i to bar dok 9. jula 1995. nije došao general Mladić, sa isturenog komandnog mjesta Drinskog korpusa prvenstveno rukovodio "Krivajom 95".⁹⁴⁹ Pored toga, dok je prvom sastanku u hotelu "Fontana" 11. jula 1995. u 22:00 sata, uz generala Mladića prisustvovao general Živanović, drugom sastanku, održanom te iste večeri u 23:00 sata, i trećem, održanom sutradan ujutro, prisustvovao je general Krstić: general Živanović nije bio prisutan. Neki od svjedoka prisutnih na ovim sastancima, stekli su utisak da je general Krstić komandant Drinskog korpusa.⁹⁵⁰

329. Dokument o svečanoj primopredaji dužnosti 13. jula 1995, a koji je potkrijepljen kazivanjem dva očevica, veoma je snažan dokaz da je tog datuma na svečanosti održanoj u vlaseničkom štabu general Mladić postavio generala Krstića za komandanta Drinskog korpusa. Ostaju nepoznati razlozi koji su doveli do toga da se svečanost održi prije datuma ukaza predsjednika Karadžića. Pretresno vijeće dopušta da se primopredaja dužnosti možda nije odvijala uz strogo poštovanje procedure predviđene pravilima VRS. Međutim, sudski spis je prepun primjera prenebrežavanja formalne procedure u uslovima rata.⁹⁵¹

330. Optužba prihvata da je general Živanović, u skladu s ukazom predsjednika Karadžića, "zvanično na papiru" bio komandant korpusa do 15. jula 1995.⁹⁵² No, bez obzira na to, od 13. jula 1995. poslijepodne, general Krstić je postupao kao komandant Drinskog korpusa, počevši od naređenja za pretres od 13. jula koje je potpisao u svom novostečenom svojstvu komandanta korpusa. U Drinskom korpusu nije bilo nikakve konfuzije: bilo je jasno da je od 13. jula 1995. general Krstić komandant, te su se shodno tome sprovodila i njegova naređenja.⁹⁵³ Dokazi se poklapaju s mišljenjem vojnog vještaka optužbe, majora Dannatta, da bi "logičan moment" za imenovanje novog komandanta korpusa bio između završetka napada na Srebrenicu, a prije napada na Žepu.⁹⁵⁴

331. Pretresno vijeće konstatuje da je 13. jula 1995. uveče, general Mladić imenovao generala Krstića za komandanta Drinskog korpusa, te da je od tog momenta general Krstić djelovao kao komandant Drinskog korpusa, te da je kao takav bio priznat od strane cijelog korpusa.

4. Uloga generala Krstića u "Krivaji 95"

332. Uloga generala Krstića u "Krivaji 95", napadu VRS na srebreničku enklavu, nije direktno relevantna za zločine za koje se tereti optužnicom budući da se za napad na Srebrenicu ne tvrdi da predstavlja kršenje međunarodnog prava. Međutim, "Krivaja 95" je značajna za razmatranje krivične odgovornosti generala Krstića za zločine koji su uslijedili nakon zauzimanja Srebrenice, jer predstavlja njihovu pozadinu.

333. Strane su se složile da je general Krstić kao načelnik štaba imao ulogu u planiranju i sprovođenju "Krivaje 95". General Krstić je izjavio da je njegovo učešće bilo ograničeno na to da sa generalom Živanovićem procijeni opštu situaciju.⁹⁵⁵ G. Butler prihvata mogućnost da general Krstić nije lično sačinio taj plan, ali tvrdi da je plan "odraz rada oficira štaba Drinskog korpusa čije je djelovanje on [general Krstić] koordinirao i kontrolisao...".⁹⁵⁶

334. Dok je general Živanović, kako se čini, imao formalnu kontrolu nad pripremama za "Krivaju 95", general Krstić je preuzeo ključnu ulogu u komandovanju samim napadom,⁹⁵⁷ bar dok na scenu 9. jula 1995. nije stupio general Mladić.⁹⁵⁸ Kada je predsjednik Karadžić poslao VRS naređenje da zauzme enklavu 9. jula 1995, uz njega je bilo uputstvo da se ono preda "lično" generalu Krstiću.⁹⁵⁹ Odbrana tvrdi da su general Krstić i general Živanović bili gurnuti u stranu po dolasku generala Mladića, te da stoga nisu imali nikakvu ulogu u nastavljanju napada na Srebrenicu.⁹⁶⁰ To je potvrdio svjedok odbrane DC, oficir Drinskog korpusa, koji je bio prisutan na isturenom komandnom mjestu u Pribićevcu. Svjedok DC se ne sjeća da je general Krstić izdao ijedno naređenje nakon dolaska generala Mladića.⁹⁶¹ No, kada je 11. jula 1995. poslijepodne, general Mladić pobjednički ušao u grad Srebrenicu u pratnji jedne ekipe snimatelja, odmah uz njega su bili general Krstić i general Živanović.⁹⁶² Kasnije su i general Mladić i predsjednik Karadžić hvalili generala Krstića za vodeću ulogu koju je imao u osvajanju enklave. U decembru 1995, general Mladić je održao govor na jednoj svečanosti Drinskog korpusa i obratio im se sljedećim riječima:

Junački ste se borili pod vođstvom vašeg načelnika štaba ili komandanta korpusa, koji je, iako teško ranjen, dao ogroman doprinos za pobjede srpskog oružja i srpske vojske, ne samo nad muslimanskim gladijatorima u Srebrenici i Žepi, već i nad onim koji su im pomagali, čas sa zemlje, čas iz vazduha, čas iza zelenog stola ili preko medija. Nije im bilo spasa jer ga nisu ni zaslužili. I spašeni su svi oni koji su poslušali dogovor da dođu u bazu UNPROFOR i preveženi su...⁹⁶³

Iako general Krstić kaže da je general Mladić u svom govoru možda mislio na generala Živanovića,⁹⁶⁴ pominjanje “načelnika štaba ili komandanta korpusa” koji je bio “teško ranjen”, ostavlja malo mjesta za sumnju da se tu radi o generalu Krstiću. General Krstić je bio i načelnik štaba i komandant korpusa u vrijeme operacija u Srebrenici i Žepi, a dobro su poznate povrede koje je zadobio u nesrećnom slučaju, od mine. General Krstić je prisustvovao svečanosti i sjedio na tribini s generalom Mladićem.⁹⁶⁵ Predsjednik Karadžić je u više navrata pripisao generalu Krstiću zasluge za pobjedu u Srebrenici,⁹⁶⁶ premda Pretresno vijeće prihvata da se ove izjave mogu objasniti, bar djelimično, kao pokušaj predsjednika Karadžića da skrene pažnju sa generala Mladića budući da su se njihovi odnosi pogoršavali.⁹⁶⁷

335. Uprkos naporima generala Krstića da se distancira od “Krivaje 95”, a posebno od druge faze u koju spada zauzimanje Srebrenice, Pretresno vijeće uopšte ne sumnja da on nije bio tek običan učesnik ovih događaja. Bez obzira na to da li je bio potpuno gurnut u stranu po dolasku generala Mladića, jasno je da je general Krstić bio u cijelosti izvještavan o toku operacije. Imajući u vidu da je bio zamjenik komandanta/načelnik štaba Drinskog korpusa i da je imao istaknutu ulogu u planiranju i sprovođenju “Krivaje 95”, Pretresno vijeće zaključuje da je general Krstić morao znati da su vojne aktivnosti VRS protiv Srebrenice bile sračunate da izazovu humanitarnu krizu koja bi kasnije dovela do eliminacije enklave. Time je on igrao vodeću ulogu u događajima koji su prisilili terorizirano civilno stanovništvo Srebrenice da, u strahu za sopstveni život, pobjegne iz grada i krene ka Potočarima i tako pripremi teren za zločine koji će uslijediti. S osmatračnice na isturenom komandnom mjestu u brdima kod Pribićevca, mogao je nesmetano vidjeti posljedice granatiranja na zastrašene bosanske Muslimane, stanovnike Srebrenice.⁹⁶⁸ Nezamislivo je da bi jedan komandant koji aktivno učestvuje u vojnom pohodu mogao da ne bude svjestan jednog tako očiglednog uzročno-posljedičnog odnosa kao što je odnos granatiranja i egzodusa stanovnika Srebrenice, a koji je uočilo gotovo cjelokupno osoblje UN u tom području.⁹⁶⁹

336. General Krstić je u Srebrenicu ušao s generalom Mladićem i bio je prisutan kada je general Mladić izjavio da je “napokon došlo vrijeme da se ovdje osvetimo Turcima”.⁹⁷⁰ Ubrzo nakon završetka VRS operacija u Srebrenici i Žepi, u “Srpskoj vojsci” je 25. augusta 1995. objavljen članak s intervjuom koji je general Krstić dao Borislavu Đurđeviću.⁹⁷¹ General Krstić se u njemu koristi jezikom punim nacionalističkog naboja, upotrebljava izraz “ustaša” i pominje da su Muslimani pogazili datu riječ da će bezuslovno predati oružje nakon zauzimanja Srebrenice. U dopisu koji je general Krstić 30. oktobra 1995. uputio Zvorničkoj brigadi, čestita im na naporima uložnim u cilju oslobađanja vjekovnih srpskih teritorija od morskog neprijatelja i u cilju sprječavanja daljeg genocida nad srpskim narodom.⁹⁷² U novembru 1995, u časopisu “Drinski” objavljen je članak o Drinskom korpusu pod naslovom “Najmlađi, a već elitni”, koji

takođe prenosi riječi generala Krstića i pogrdne izraze koje koristi, kao na primjer “balija” kada govori o Muslimanima u Drugom svjetskom ratu.⁹⁷³ General Krstić u intervjuu govori o nastojanjima VRS da otkloni prošle nepravde i u tri navrata spominje spašavanje srpskog naroda od prijetnje “genocida” u rukama ABiH.⁹⁷⁴ I u razgovorima koje je jula 1995. ABiH uhvatila prisluškivanjem, čuje se kako general Krstić govoreći o bosanskim Muslimanima koristi pogrdne izraze.⁹⁷⁵ Iako Pretresno vijeće prihvata da je taj tip emocionalno nabijenog izražavanja rasprostranjen među vojskom za vrijeme rata, za primijetiti je da je, svjedočeci pred Pretresnim vijećem, general Krstić porekao da je ikada koristio pogrdne izraze poput “Turci” ili “Balije” govoreći o bosanskim Muslimanima.⁹⁷⁶ Pretresno vijeće to, s obzirom na predočene mu dokaze, ne može prihvatiti.

337. Pretresno vijeće konstatuje da je general Krstić bio sasvim svjestan toga da će granatiranje Srebrenice otjerati na desetine hiljada bosansko-muslimanskih civila iz grada u omanje mjesto Potočari, za koje su mislili da je “bezbjedno” jer se tamo nalazila baza UN. On je morao znati da se na tom mjestu osnovne potrebe za smještajem, hranom, vodom i lijekovima neće moći ni izdaleka pokriti. Pored toga, Pretresno vijeće konstatuje da je general Krstić bio potpuno svjestan teritorijalnih ciljeva VRS u srebreničkoj enklavi, u koje je spadalo i etničko čišćenje područja od bosansko-muslimanskog stanovništva.

5. Razdoblje od 12. do 13. jula 1995.: uloga generala Krstića u odvoženju žena, djece i staraca bosanskih Muslimana iz Potočara

338. General Krstić tvrdi da su, od momenta kada je on postavljen za komandanta vojnog pohoda na Žepu uveče 11. jula 1995,⁹⁷⁷ pripreme za tu operaciju postale njegova najveća briga. Konkretno, general Krstić je svjedočio da nije bio prisutan kada su 12. i 13. jula 1995. žene, djeca i starci bosanski Muslimani odvođeni iz Potočara, te da nije imao nikakvu ulogu u organizovanju njihovog prevoza. U to vrijeme, tvrdi odbrana, general Krstić je organizovao razmještaj snaga za Žepu na pravcu Vijogora – Derventa – Milići – Vlasenica – Han Pijesak – Plane, a od 12. jula 1995. pa nadalje, radio je na formiranju novog isturenog komandnog mjesta za operaciju Žepa u selu Krivače.⁹⁷⁸ No, te tvrdnje su u protivurječnosti s velikim brojem dokaza koji, po mišljenju Pretresnog vijeća, pokazuju da je general Krstić igrao značajnu ulogu u odvođenju civila bosanskih Muslimana iz Potočara.

a) Prisustvovanje sastancima u hotelu “Fontana”

339. General Krstić je bio na dva od tri sastanka u hotelu “Fontana” koje je sazvao general Mladić, a na kojima su se razmatrala pitanja vezana za sudbinu civilnog stanovništva Srebrenice. Prvi sastanak kojem je

prisustvovao održan je 11. jula 1995. u 23:00 sata, a drugi 12. jula 1995. u 10:00 sati.⁹⁷⁹ Na ovim sastancima general Krstić je predstavljao Drinski korpus i sjedio pored generala Mladića, mada nije uzimao riječ.⁹⁸⁰

340. Budući da je prisustvovao ovim sastancima, nesumnjivo je da je general Krstić znao za izbjeglice u Potočarima i njihovu beznadežnu situaciju, što je i bio glavni razlog sazivanja sastanka i tema detaljnog razgovora s komandantom Dutchbata, pukovnikom Karremansom. I g. Mandžić, nezvanični predstavnik bosansko-muslimanskih civila, otvoreno je govorio o kriznim uslovima u kojima su se nalazile izbjeglice u Potočarima, uključujući vrućinu, pretrpanost i nedostatak hrane i vode.⁹⁸¹ General Krstić je bio prisutan kada se razgovaralo o odvoženju bosansko-muslimanskih civila iz Potočara i čuo je prijeteće riječi koje je izgovorio general Mladić. General Krstić je konkretno bio prisutan kada je general Mladić otvoreno rekao g. Mandžiću:

“... dovedite ljude koji mogu obezbediti predaju oružja, i spasiti vaš narod od uništenja.”⁹⁸² Očigledno je da je generalu Krstiću, kao i ostalima koji su prisustvovali ovim sastancima, bilo jasno da za bosansko-muslimanske civile mogućnost ostanka u Srebrenici ili Potočarima nije ni postojala.⁹⁸³

341. General Krstić je svjedočio da nije čuo skvičanje svinje koju su klali pored hotela “Fontana” 11. jula 1995. uveče. Osim toga, tvrdio je da nije bio svjestan da bi takav čin mogao posebno uvrijediti bosanske Muslimane.⁹⁸⁴ Pretresno vijeće nalazi da ove tvrdnje ne stoje. Vijeće prihvata da su svi koji su prisustvovali sastanku jasno čuli skvičanje svinje i da je taj gest bio sračunat kao uvreda i prijetnja bosansko-muslimanskim civilima. Smisao ovog gesta i ostalih akata zastrašivanja, kao na primjer to što je pred g. Mandžića stavljena slomljena tabla sa zgrade opštine Srebrenice, teško da je mogao promaći ikome od prisutnih na sastanku.⁹⁸⁵ Što je još važnije od svega toga, general Krstić je bio tu kada je general Mladić izjavio da opstanak bosansko-muslimanskog stanovništva zavisi od potpune predaje ABiH.⁹⁸⁶ U unakrsnom ispitivanju, general Krstić je priznao da mu nije poznato da je ABiH ikada pristala da položi oružje.⁹⁸⁷ Od značaja je njegova izjava da se pitao kako će bosansko-muslimanski civili uopšte moći da ispune zahtjeve generala Mladića, ali da je te misli “zadržao duboko” u sebi.⁹⁸⁸ O toj svojoj zabrinutosti nije razgovarao sa generalom Mladićem.

342. General Krstić je bio prisutan u hotelu “Fontana” i kada je general Mladić pripadnicima UNPROFOR i predstavnicima civilnog stanovništva bosanskih Muslimana rekao da će se među vojno sposobnim muškarcima u Potočarima tražiti počinioci ratnih zločina.⁹⁸⁹

343. Pretresno vijeće konstatuje da je, budući da je prisustvovao sastancima u hotelu “Fontana” 11. i 12. jula 1995, general Krstić bio potpuno svjestan katastrofalne humanitarne situacije u kojoj su se nalazili izbjegli bosanski Muslimani u Potočarima i da je bio upozoren da je nakon zauzimanja Srebrenice opstanak bosansko-muslimanskog stanovništva doveden u pitanje.

b) Organizovanje autobusa

344. Sudski spis ovog predmeta takođe ukazuje na to da je general Krstić igrao jednu od glavnih uloga u organizovanju autobusa za evakuaciju tokom cijelog 12. jula 1995. U poruci uhvaćenoj prisluškivanjem 12. jula 1995. u 07:35 sati, general Krstić radio-vezom naređuje potpukovniku Krsmanoviću, oficiru za transport u Drinskom korpusu, da obezbijedi 50 autobusa iz Pala, Višegrada, Rogatice, Sokôca, Han Pijeska, Vlasenice, Milića, Bratunca i Zvornika.⁹⁹⁰ Iz kasnije uhvaćenih poruka vidi se da se pukovnik Krsmanović cijelog tog dana bavio organizacijom autobusa.⁹⁹¹ U 12:10 sati uhvaćen je razgovor u kojem general Krstić naređuje pukovniku Krsmanoviću da autobusi krenu.⁹⁹² Ubrzo nakon toga, snimljen je i razgovor između generala Mladića i jedne neidentifikovane osobe o kretanju autobusa. Ta osoba je generalu Mladiću rekla da su autobusi krenuli prije deset minuta.⁹⁹³ U 13:05 sati, čuo se razgovor između generala Krstića i potpukovnika Šobota, oficira za popunu i kadrovske poslove pozadinske službe Drinskog korpusa. General Krstić je pitao koliko je autobusa krenulo, a Šobot je odgovorio:

“Dvadeset”. General Krstić je zatim zatražio da ga spoje s Vlaseničkom brigadom i pitao za pukovnika Kosorića, načelnika obavještajne službe Drinskog korpusa, koji je bio odsutan. Iz dokaza se vidi da je i pukovnik Kosorić bio umiješan u organizovanje autobusa za Potočare.⁹⁹⁴ Zatim je general Krstić “Savi” iz Vlaseničke brigade rekao da obezbijedi put “do tunela... tu će biti iskrcavanje.”⁹⁹⁵ U kontekstu događaja koji su se odvijali u vrijeme tog razgovora, Pretresno vijeće prihvata da je general Krstić tu govorio o bosanskim Muslimanima ženama, djeci i starcima iz Potočara. Preživjeli među onima koji su odvezeni iz Potočara kažu da su prošli kroz tunel na putu iz Luka ka Kladnju, gdje su sišli iz autobusa i nastavili pješice put ka teritoriji koju su držali bosanski Muslimani.⁹⁹⁶ Čini se da još nekoliko uhvaćenih poruka povezuju generala Krstića s organizacijom prevoza iz Potočara.⁹⁹⁷ Te poruke iz kojih se vidi da je general Krstić učestvovao u organizovanju i planiranju premještaja civilnog stanovništva iz Potočara, konzistentne su s organizacionom ulogom koju se očekuje da će imati načelnik štaba korpusa angažovanog u operaciji kao što je odovoženje desetina hiljada ljudi iz Potočara.

345. Ti registrovani razgovori su dodatno potkrijepljeni svjedočenjem svjedoka II da je 12. jula 1995. general Krstić naredio rekviziciju autobusa i kamiona iz mjesnih preduzeća za potrebe prevoza bosansko-muslimanskih civila iz Potočara.⁹⁹⁸ Pored toga, svjedok II se sjeća da je 12. jula 1995. general Mladić pitao generala Krstića “nekoliko puta dokle se došlo s pripremanjima, da li je sve spremno, da li su autobusi spremni i takve stvari.”⁹⁹⁹ General Krstić je generalu Mladiću rekao da su preduzete sve potrebne mjere i da će autobusi stići čim bude moguće.¹⁰⁰⁰ Iako svjedok II nije siguran kakva su tačno naređenja i kome data, siguran je da je general Krstić učestvovao u organizovanju autobusa.¹⁰⁰¹

346. General Krstić, međutim, nepopustljivo poriče da je učestvovao u bilo kojem razgovoru o premještanju civilnog stanovništva iz Potočara i kaže da je od 12. jula 1995. pa do ranih večernjih sati tog istog dana bio potpuno bez komunikacija.¹⁰⁰² General Krstić je kazao da je u 13:05 sati, kada je registrovan njegov razgovor o autobusima sa visokim oficirima Drinskog korpusa, bio na putu od kontrolnog punkta u Potočarima ka isturenom komandnom mjestu u Pribićevcu. U kolima nije imao telefon. Svjedok II je potvrdio da radio komunikacije i ugrađeni telefon u kolima koje je koristio general Krstić nisu funkcionisali zbog neispravnosti releja.¹⁰⁰³ General Krstić takođe poriče da je imao bilo kakvih komunikacija po dolasku u Pribićevac, tvrdeći da je tamnošnji centar veze već bio demontiran.¹⁰⁰⁴ Optužba i odbrana su dugo raspravljale o tome da li je istureno komandno mjesto u Pribićevcu bilo raspušteno 11. jula 1995. oko 19:00 sati, kako to tvrdi odbrana.¹⁰⁰⁵ Bez obzira na tačno vrijeme raspuštanja isturenog komandnog mjesta u Pribićevcu, iz velikog broja dokaza vidi se da je general Krstić tokom tog relevantnog perioda imao pristup vezi (bez obzira da li u Pribićevcu ili drugdje), te da je organizovao autobuse za prevoz bosansko-muslimanskog stanovništva iz Potočara. Prisluškivani razgovori i svjedočenja očevidaca u tom smislu, potkrijepljena su jednom izjavom koju je tada dao general Krstić, a iz koje se vidi da je znao za operaciju prevoza i prihvatio odgovornost za nju. U televizijskom intervjuu datom u Potočarima 12. jula 1995, general Krstić je izjavio:

Drinski korpus izvodi ovu operaciju veoma uspešno. Mi nismo stali s operacijom. Idemo do kraja da oslobodimo teritoriju opštine Srebrenica. Civilnom stanovništvu garantujemo sigurnost. Biće bezbedno prevezeni tamo gde oni to žele.¹⁰⁰⁶

Nije spominjao mogućnost da bi bosansko-muslimanske izbjeglice mogle ostati u Srebrenici.

347. Pretresno vijeće konstatuje da je general Krstić naredio da se nabave autobusi za prevoz bosansko-muslimanskog stanovništva iz Potočara 12. i 13. jula 1995, da je svojim podređenima naredio da se obezbijedi cesta kojom će autobusi ići u Kladanj i da je on nadzirao cjelokupni tok operacije prevoza.

c) Prisustvo u Potočarima

i) 12. juli 1995.

348. General Krstić je svjedočio da je po završetku sastanka u hotelu "Fontana", 12. jula 1995. oko 12:00 sati, otišao prema Potočarima, ali da je zbog naređenja generala Mladića da se nikome ne dozvoli prolazak, zaustavljen na kontrolnom punktu koji su opsluživali pripadnici 65. zaštitnog puka.¹⁰⁰⁷ General Krstić se sjeća da je na kontrolnom punktu vidio i pukovnika Kosorića i pukovnika Popovića. General Krstić kaže

da je naredio pukovniku Kosoriću da se sljedećeg jutra javi na istureno komandno mjesto u Krivačama, te da nisu razgovarali ni o čemu u vezi sa situacijom u Potočarima.¹⁰⁰⁸ General Krstić se složio s time da je oko 12:30 sati na kontrolnom punktu u Potočarima dao intervju za televiziju, ali je rekao da se intervju vodio blizu njegovih kola jer zbog povrijeđene noge nije mogao daleko hodati.¹⁰⁰⁹ Na video-snimku intervjuja vidi se kako prolaze autobusi, iako je general Krstić rekao da, dok se nalazio na kontrolnom punktu u Potočarima, nije vidio izbjeglice niti bilo kakve znake prisustva autobusa koji su ih prevozili.¹⁰¹⁰ Optužba je iznijela dokaze da se, dok je davao intervju, general Krstić nalazio na udaljenosti od oko četiri ili pet dužina autobusa od izbjeglica u Potočarima.¹⁰¹¹ General Krstić ostaje pri tome da se u Potočarima zadržao veoma kratko i da nije ni čuo ni vidio ništa što bi ga upozorilo da je odvoženje nekih 20.000 bosansko-muslimanskih izbjeglica u toku.¹⁰¹²

349. General Krstić je svjedočio da se s kontrolnog punkta u Potočarima vratio u Bratunac, na putu k isturenom komandnom mjestu u Pribićevcu. Njegova verzija događaja je da je na istureno komandno mjesto u Pribićevcu stigao oko 13:30 ili 14:00 sati i da je od jednog od svojih podređenih oficira dobio izvještaj o toku priprema za operaciju Žepa.¹⁰¹³ Nakon toga je otišao na Vijogoru gdje su se počele okupljati jedinice angažovane za Žepu,¹⁰¹⁴ a potom u Glavni štab Drinskog korpusa u Vlasenici, gdje je stigao između 17:00 i 18:00 sati.¹⁰¹⁵ U Glavnom štabu se zadržao samo kratko vrijeme, koliko mu je trebalo da se spremi za odlazak za Žepu,¹⁰¹⁶ a potom je otišao u posjetu rodbini u Han Pijesku, da bi između 22:00 i 23:00 sata stigao na istureno komandno mjesto u Krivačama.¹⁰¹⁷ General Krstić je izjavio da je tu cijelu noć proveo u domu roditelja svoje supruge u Kusačama, blizu isturenog komandnog mjesta u Krivačama.¹⁰¹⁸

350. Suprotno tome, dokazi koje je predočila optužba pokazuju da je general Krstić 12. jula 1995. ostao u Potočarima znatno duže nego što je priznao. Dokazi takođe otkrivaju da je general Krstić bio potpuno upućen i uključen u događaje koji su se odvijali u Potočarima vezano za odvoženje bosansko-muslimanskih civila iz baze. Svjedok F je svjedočio da je generala Krstića u Potočarima vidio dva puta, dan za danom, poslije zauzimanja Srebrenice.¹⁰¹⁹ Pukovnik Kingori je generala Krstića vidio u Potočarima 12. jula 1995, i rekao da je stigao "negdje sredinom dana...".¹⁰²⁰ General Krstić je u blizini ostao, rekao je pukovnik Kingori, "podosta vremena. Recimo preko sat vremena...",¹⁰²¹ iako se po njegovom sjećanju general Krstić unutar baze zadržao svega oko 15 minuta.¹⁰²² Major Franken je generala Krstića vidio u Potočarima "negdje oko 12, 13, ili 14. jula".¹⁰²³ Kasnije je, međutim, rekao da misli da je to najvjerovatnije bilo 12. jula poslijepodne, oko 14:00-15:00 sati.¹⁰²⁴ No, najsnažniji dokaz iznosi svjedok II. Taj svjedok je svjedočio da je, nakon sastanka u hotelu "Fontana" 12. jula 1995, otpratio generala Krstića u Potočare. Svjedok II je pretpostavio da je razlog odlaska tamo bio da se sa predstavnicima

UNPROFOR razmotri prevoz bosansko-muslimanskih civila iz baze.¹⁰²⁵ Iako su ih uistinu zaustavili na vojnom kontrolnom punktu VRS, kako to tvrdi General Krstić, kasnije im je ipak dozvoljeno da produže za Potočare.¹⁰²⁶ Po sjećanju svjedoka II, on i general Krstić su u Potočarima ostali "oko sat ili možda dva sata".¹⁰²⁷ Svjedok II se sjeća da je tada vidio bosansko-muslimanske izbjeglice i autobuse koji su upravo stigli, iako nije siguran da li su u tom momentu autobusi već počeli da odvoze ljude.¹⁰²⁸ Svjedočenja očevidaca da je general Krstić bio u Potočarima 12. jula 1995, konzistentna su sa jednom registrovanom porukom iz koje se vidi da je general Krstić bio u potpunosti uključen u organizovanje odvoženja bosansko-muslimanskih civila iz Potočara.

351. Odbrana je ukazala na to da pukovnik Kingori, jedan od svjedoka optužbe, nije svoju komandu izvijestio o prisustvu generala Krstića u Potočarima, a jeste izvijestio o prisustvu generala Mladića, te Vukovića (oficira iz bataljona "Skelani" koji je bio oficir za vezu sa Dutchbatom), pukovnika Lazara Aćamovića (pomoćnika komandanta Drinskog korpusa za pozadinsku službu) i majora Nikolića (pomoćnika komandanta Bratunačke brigade za obavještajne poslove i bezbjednost). Pukovnik Kingori je objasnio da u svom izvještaju nije imao namjeru da dâ iscrpan spisak prisutnih, te da je u Potočarima, pored spomenutih, bilo i drugih oficira VRS.¹⁰²⁹ Međutim, to što je ime generala Krstića izostavljeno iz izvještaja navodi na pomisao da su oficiri navedeni u spisku, u događajima koji su se odvijali u bazi u Potočarima igrali istaknutiju ulogu nego general Krstić. To je potvrđeno činjenicom da se pukovnik Aćamović pukovniku Kingoriju predstavio kao specijalni predstavnik generala Mladića za to područje.¹⁰³⁰

352. Što se tiče postupaka generala Krstića za vrijeme dok se nalazio u Potočarima, nekoliko svjedoka je svjedočilo da je vidjelo generala Krstića, unutar i oko baze u Potočarima kako razgovara sa drugim visokim oficirima,¹⁰³¹ uključujući i generala Mladića¹⁰³². Nekolicini ovih svjedoka je izgledalo da general Krstić i drugi oficiri daju naređenja vojnicima.¹⁰³³ Ovaj zaključak je zasnovan na gestikulaciji koju su svjedoci primijetili i na odlascima i dolascima oficira.¹⁰³⁴ Svjedok F je izjavio da bi se oficiri obraćali vojnicima, a vojnici onda odlazili i izvršavali zadatke.¹⁰³⁵ No, zbog jezičke barijere, nijedan pripadnik Dutchbata nije mogao ništa reći o sadržaju razgovora između generala Krstića i vojnika.

353. Bez obzira na to, posmatračima UN i Dutchbata bilo je jasno da su u Potočarima general Krstić i drugi visoki oficiri:

...radili svi zajedno, s istim ciljem, kako bi osigurali da će svi Muslimani otići odatle, da će se svi ukrcati u autobuse i otići iz enklave.¹⁰³⁶

Svjedok F je pored toga rekao da su oficiri koje je vidio, uključujući i generala Krstića:

...bili tu kako bi se pobrinuli da se sve odvija po planu, a povremeno bi izdavali zapovijesti, davali naređenja, ili govorili ljudima

šta da rade, ili bi njih drugi izvještavali kako se razvija situacija.¹⁰³⁷

354. Pretresno vijeće konstatuje da se general Krstić 12. jula 1995. poslijepodne u Potočarima zadržao jedan ili dva sata, te da je s ostalim oficirima VRS, uključujući i generala Mladića, nadgledao odvoženje žena, djece i staraca bosanskih Muslimana. Pretresno vijeće odbacuje svjedočenje generala Krstića da je na kontrolnom punktu u Potočarima ostao svega nekoliko minuta, te da nije imao nikakvih saznanja o događajima u Potočarima vezanim za izbjeglice iz Srebrenice. Budući da je 12. jula 1995. poslijepodne bio u Potočarima, general Krstić je morao znati za užasne uslove u kojima su se nalazile bosansko-muslimanske izbjeglice, te da su vojnici VRS tog dana s njima loše postupali.

ii) 13. juli 1995.

355. General Krstić žestoko poriče da se 13. jula 1995. nalazio igdje u blizini Potočara. General Krstić je svjedočio da je tog dana ujutro prvo otišao na istureno komandno mjesto u Krivačama, a potom u komandu Drinskog korpusa u Vlasenici da provjeri kako se razvijaju planovi za Žepu.¹⁰³⁸ Dok se tamo nalazio, nakratko je porazgovarao s generalom Mladićem o operaciji Žepa.¹⁰³⁹ Prisustvo generala Krstića u Glavnom štabu Drinskog korpusa 13. jula 1995. potkrijepio je svjedok odbrane DA koji ga je tog jutra ondje vidio.¹⁰⁴⁰ General Krstić kaže da je po odlasku iz Vlasenice sa svjedokom DA krenuo za Han Pijesak.¹⁰⁴¹ Zatim je poslijepodne proveo obilazeći sa svjedokom DA vojnike u bolnici, i u posjetama svojoj rodbini i rodbini svjedoka DA.¹⁰⁴² Sve to je potvrdio svjedok odbrane DA.¹⁰⁴³ General Krstić je svjedočio da je onda krenuo na istureno komandno mjesto u Krivačama, gdje je stigao 13. jula 1995. predveče, između 17:00 i 18:00 sati.¹⁰⁴⁴ Ovaj slijed događaja potvrdili su i svjedok DA¹⁰⁴⁵ i svjedok DB.¹⁰⁴⁶

356. Optužba je iznijela vrlo oskudne dokaze u prilog tvrdnji da je general Krstić 13. jula 1995. bio u Potočarima. Svjedok F, vojnik Dutchbata, koji je rekao da je general Krstić bio tu dva dana uzastopce nakon zauzimanja Srebrenice, nije mogao tačno odrediti te datume, a u svom svjedočenju je na jednom mjestu rekao da je "drugi" dan ustvari bio 12. jula 1995.¹⁰⁴⁷ Pukovnik Kingori je svjedočio da je general Krstić "još bio tu negdje" u Potočarima 13. jula 1995, no nije iznio nikakve pojedinosti o tome šta je tog dana vidio.¹⁰⁴⁸ Pretresno vijeće ne može, na osnovu ovog svjedočenja, ustanoviti da je general Krstić 13. jula 1995. bio u Potočarima. Pored toga, iz svjedočenja svjedoka II koji je proveo cijeli 13. juli 1995. sa generalom Krstićem, jasno je da se tog dana general Krstić nije vraćao u Potočare. Tog dana se general Krstić nesumnjivo morao prvenstveno baviti neophodnim pripremama za operaciju koju će voditi na Žepu, a koja je trebalo da počne narednog dana.

357. Pretresno vijeće konstatuje da optužba nije dokazala da je general Krstić bio u Potočarima 13. jula 1995.

d) Nastojanja generala Krstića da se pruži bezbjednost bosansko-muslimanskim civilima prilikom transporta iz Potočara

358. General Krstić je u više navrata naglasio da se bosansko-muslimanskim civilima koji se odvoze iz Potočara ne smije ništa loše desiti. U prisluškivanom razgovoru od 12. jula 1995. u 13:05 sati, u kojem se čuje kako razgovara o kretanju autobusa i mjestu gdje će se bosanski Muslimani iskrcati iz autobusa, general Krstić je rekao: "Vodite računa, nikom ne sme dlaka da fali ... jelž jasno?"¹⁰⁴⁹ Odbrana tvrdi da izraz "da im ne sme faliti dlaka s glave" / prim.prev.: prevedeno na engleski kao: Take care, nothing must happen to any of them... is that clear?/ znači da im se baš ništa ne smije desiti, te da je iz tih riječi jasno da se traži da se sa bosansko-muslimanskim civilima postupa sa najvećom mogućom brigom.¹⁰⁵⁰ General Krstić je i u intervjuu koji je dao u Potočarima 12. jula 1995, naglasio da se sa civilima mora primjereno postupati i da će biti prevezeni tamo gdje to oni žele.¹⁰⁵¹

359. General Krstić je pokazao slična nastojanja prilikom odvođenja bosansko-muslimanskog civilnog stanovništva iz Žepe, nešto kasnije tog mjeseca. U jednom razgovoru registrovanom 25. jula 1995, sagovornici su diskutovali o naređenju koje je dao lično general Krstić da se s konvojem koji ide za Kladanj mora postupati civilizovano "da se ne dogodi ko ranije što je bilo problema."¹⁰⁵² Iz toga se vidi da je general Krstić želio da obezbijedi da se transport civilnog stanovništva iz Žepe odvija primjereno, ali i da je bio u potpunosti upućen u to da je u prošlosti sa sličnim operacijama bilo problema.

6. Uloga generala Krstića u pogubljenjima

a) Nastanak plana da se pogube vojno sposobni bosanski Muslimani iz Srebrenice

360. Pred Pretresnim vijećem nije izveden nijedan dokaz da je ubijanje muškaraca bosanskih Muslimana iz Srebrenice bilo dio prvobitnog plana "Krivaja 95". Optužba je svoj predmet izgradila upravo na postavci da je plan da se muškarci, bosanski Muslimani iz Srebrenice, pogube razrađen u večernjim satima 11. jula i ranim jutarnjim satima 12. jula 1995, onog momenta kada je VRS shvatio da u masi ljudi u Potočarima ima muškaraca.¹⁰⁵³ Na sastancima održanim u hotelu "Fontana" 11. jula 1995. uveče, general Mladić je od UNPROFOR tražio da se organizuju autobusi za prevoz bosansko-muslimanskih izbjeglica van enklave. No, na sastanku od 12. jula, general Mladić je predstavnike UNPROFOR obavijestio da će autobuse obezbijediti bosanski Srbi, iako je tada bilo nezamislivo teško naći ta sredstva unutar enklave. Takođe je objavio, po prvi put, da će vojno sposobni muškarci, bosanski Muslimani, biti odvojeni od ostalih i da će se

među njima tražiti ratni zločinci. Svi vještaci se slažu da je to mogao biti legitiman poduhvat, a optužba ne osporava da je postojao spisak bosanskih Muslimana iz enklave osumnjičenih za ratne zločine koji je 12. jula 1995. sačinila Bratunačka brigada.¹⁰⁵⁴ Odbrana je takođe ukazala na to da je Tužilaštvo, kasnije pri pretresu kancelarija Bratunačke brigade, zaplijenilo bilješke s ispitivanja muškaraca, bosanskih Muslimana iz Srebrenice.¹⁰⁵⁵ Međutim, vrlo je brzo postalo očito da bosanski Srbi nemaju namjeru da izvrše provjeru tih muškaraca na način prihvaćen u vojnoj praksi. Umjesto toga, muškarci su zajedno sa dječacim koji nisu bili vojno sposobni zarobljeni, te im oduzete lične stvari, uključujući i isprave koje su kasnije uništene kako ne bi ostao nijedan trag koji bi upućivao na njihov identitet. Čak su i bosanske Muslimane muškarce koji su već bili nadomak teritorije koju su držali bosanski Muslimani i za koje je bilo jasno da ne predstavljaju nikakvu vojnu prijetnju, tjerali iz autobusa u Tišći 12. i 13. jula 1995, i vraćali na teritoriju bosanskih Srba i tamo ih zatvarali. To što su muškarci zatočavani ne u regularnim objektima za ratne zarobljenika, kao što je Baljkovica, već u okrutnim uslovima i bez odgovarajuće hrane ili vode, govori o postojanju unaprijed smišljenog plana da budu pogubljeni.¹⁰⁵⁶

361. Optužba takođe tvrdi da je plan pogubljenja, s obzirom na njegov obim i detaljnu organizaciju koja je bila potrebna, morao biti vođen kao "vojna operacija" u koju je Drinski korpus bio u potpunosti uključen. General Krstić je, kako tvrdi optužba, između 9. i 13. jula 1995. često bio u društvu generala Mladića, između ostalog i u hotelu "Fontana" između 11. i 12. jula 1995, i učestvovao u razradi ovog plana od samog početka. Pretresno vijeće ne prihvata ovu tvrdnju. Dok za učešće generala Krstića u organizovanju stvari vezanih za odvoženje žena, djece i staraca bosanskih Muslimana iz Potočara, postoji obilje direktnih dokaza, ne postoje dokazi iz kojih bi se vidjelo da je on učestvovao u organizaciji pogubljenja. Niko ga nije vidio ni čuo da izdaje naređenja u smislu nalaženja mjesta zatočenja, stražara, poveza za oči, ligatura ili drugih stvari konkretno vezanih za pogubljenja. Upravo suprotno, u to vrijeme je general Krstić bio angažovan kao komandant operacije Žepa koja je trebalo da počne 14. jula 1995. On je morao da razmišlja o planovima za napad, o raspoređivanju ljudstva i uspostavljanju novog isturenog komandnog mjesta. Činjenica da se general Krstić, zajedno sa nekoliko jedinica Drinskog korpusa, usredotočio na Žepu upravo onda kada je počelo izvršenje plana za pogubljenja u Srebrenici, upućuje na to da plan da se pobiju muškarci bosanski Muslimani nije bio smišljen kao vojna operacija koju prvenstveno treba da izvede Drinski korpus. Pored toga, neosporno je da su jedinice van Drinskog korpusa, kao na primjer 10. diverzantski odred, dovedene u to područje kako bi učestvovala u pogubljenjima. Slično je i sa jedinicom bezbjednosti Glavnog štaba koja je, čini se, bila itekako umiješana u izvršenje zločina, a u sudskom spisu postoje indikacije da Drinski korpus nije uvijek bio konsultovan oko onoga što se događalo unutar njegove zone odgovornosti.¹⁰⁵⁷

362. Pretresno vijeće ne može isključiti mogućnost da su plan pogubljenja prvobitno razradili pripadnici Glavnog štaba VRS bez konsultovanja s komandom Drinskog korpusa u cijelini, ili sa generalom Krstićem lično. Bez obzira na to, ostaje činjenica da su izvršena pogubljenja masovnog obima, sva unutar zone odgovornosti Drinskog korpusa. General Krstić je bio prisutan u području bivše srebreničke enklave bar do 13. jula uveče, kada su prva masovna pogubljenja već izvršena. Jedinice Drinskog korpusa su u periodu od 14. do 19. jula 1995. uzimale sve većeg učešća u pogubljenjima. Pretresno vijeće je već zaključilo da je komanda Drinskog korpusa od večeri 13. jula 1995. morala znati za plan za pogubljenje muškaraca bosanskih Muslimana. Pretresno vijeće sada prelazi na razmatranje direktnih dokaza o evoluciji saznanja generala Krstića o sudbini muškaraca bosanskih Muslimana, prvo zarobljenih a potom pogubljenih, te dokaza o njegovom učešću u tim događajima.

b) Odvajanje i zlostavljanje muškaraca bosanskih Muslimana u Potočarima

363. Pretresno vijeće je zaključilo da je general Krstić bio u Potočarima tokom poslijepodneva 12. jula 1995. Zbog svog prisustva u Potočarima i uloge koju je imao u organizovanju autobusa, general Krstić je morao biti svjestan toga da muškarce ne odvoze autobusima zajedno sa ženama, djecom i starcima, već da ih odvajaju i zatočavaju, ili odvoze dalje.

364. Do 12. jula 1995. poslijepodne, neke muškarce su već odvezli u mjesta zatočenja u Bratuncu. U tu svrhu su uzeti autobusi koji su inače korišćeni za prevoz žena, djece i staraca. Dok su autobusi odlazili iz baze, muškarci su vikali moleći pripadnike UN da nešto učine; iz načina na koji su vojnici VRS terorizovali bosanske Muslimane u Potočarima bilo je jasno da su im životi u opasnosti.¹⁰⁵⁸ Nema, međutim, dokaza da je general Krstić dok se nalazio u Potočarima vidio kako muškarce autobusima odvoze za Bratunac. Dokazi zaista otkrivaju da je general Krstić u Potočarima bio rano poslijepodne 12. jula 1995. Svjedok II je izjavio da su autobusi tek stigli dok su on i general Krstić bili tamo, što otvara mogućnost da su svjedok II i general Krstić već bili otišli kada se počelo s odvoženjem muškaraca u Bratunac. No, s obzirom na to da je imao važnu ulogu u organizovanju autobusa i nadgledanju transporta žena, djece i staraca, morao je, ako ništa drugo, biti obaviješten o prenamjeni autobusa za potrebe odvoženja muškaraca za Bratunac.

365. Očevici kažu da je general Krstić bio u blizini "bijeke kuće" u kojoj su bili zatočeni muškarci bosanski Muslimani. Dana 12. jula 1995. poslijepodne, pukovnik Kingori, uzbunjen izvještajima da se muškarci, bosanski Muslimani vode iza "bijeke kuće" i tamo strijeljaju, traži od generala Mladića da mu razjasni tu situaciju. Nastojeći da ublaži njegova strahovanja, general Mladić je pukovnika Kingorija odveo u "bijelu kuću".

Kada su stigli, pukovnik Kingori je tamo vidio generala Krstića i druge oficire VRS.¹⁰⁵⁹

366. Imajući u vidu fizičko prisustvo generala Krstića u blizini "bijeke kuće" 12. jula 1995. poslijepodne, optužba od Pretresnog vijeća traži da izvede zaključak da je general Krstić morao biti svjestan da se muškarci bosanski Muslimani izvode i u blizini strijeljaju. Pukovnik Kingori je tog dana čuo pojedinačne pucnje nedaleko od "bijeke kuće".¹⁰⁶⁰ Uistinu, pukovnik Kingori je rekao da je general Krstić bio u "bijeloj kući" kada je on tamo otišao sa generalom Mladićem da ispita navode o strijeljanjima. To bi moglo ukazati na to da je general Krstić u "bijeloj kući" bio i ranije, kada je došlo do pucnjave koja je ponukala pukovnika Kingorija na istragu. Ali, i ovog puta, dokazi u vezi s vremenom kada je došlo do pucnjave i vremenom kada se general Krstić nalazio u "bijeloj kući" sve su prije nego precizni. Iz sudskog spisa je jasno da se tog dana, kako je vrijeme prolazilo, situacija u "bijeloj kući" a i u cijeloj bazi, sve više pogoršavala. Takođe je jasno da je general Krstić početkom poslijepodneva 12. jula 1995. bio u Potočarima. Nema nijednog direktnog svjedočenja da je general Krstić viđen u "bijeloj kući" u vrijeme kada su ova djela počinjena. Stoga Pretresno vijeće ne može van razumne sumnje zaključiti da je general Krstić nužno znao za ta strijeljanja.

367. Međutim, Pretresno vijeće je uvjereno da je, s obzirom da je bio u "bijeloj kući", general Krstić morao znati da su odvojeni muškarci zatočeni u užasnim uslovima i da se s njima ne postupa u skladu s prihvaćenom praksom traženja počinioaca ratnih zločina. General Krstić je morao shvatiti, kao što su shvatili svi svjedoci koji su tog dana bili unutar ili u okolini baze, da vlada užasavajuća neizvjesnost po pitanju sudbine izdvojenih muškaraca. Izvjesno je da general Krstić nije ništa učinio kako bi od generala Mladića ili bilo kog drugog dobio razjašnjenja o daljoj sudbini tih muškaraca.

c) Odvajanje muškaraca bosanskih Muslimana u Tišći

368. Kada su stigli u Tišću, autobusi kojima su žene, djeca i starci bosanski Muslimani odvoženi za Kladanj, zaustavjeni su i ponovo pretraženi u potrazi za muškarcima koji su uspjeli da pobjegnu iz mreže u Potočarima. Jedan svjedok je ispričao kako je u Tišći 13. jula 1995. izveden iz autobusa i kako je ostatak dana proveo zatočen u jednoj školskoj zgradi. U večernjim satima je, zajedno sa otprilike 22 muškarca, izveden na pogubljenje, ali se uspio spasiti.¹⁰⁶¹

369. Razgovor registrovan 12. jula 1995. u 13:05 sati, otkriva da je general Krstić jedinicama Drinskog korpusa dao naređenje da obezbijede cestu od Vlasenice do Tišće gdje će se civili iskrcati.¹⁰⁶² Činjenica da je general Krstić jedinicama Drinskog korpusa dao naređenje da obezbijede taj potez, navodi na zaključak da je on tada morao znati da se u Tišći muškarci izvode iz autobusa. Pretresno vijeće se slaže sa g. Butlerom da

je vjerovatnoća da general Krstić nije znao da se tu odvajaju muškarci “prilično mala”. Pored toga, načelnik štaba Milićke brigade i pripadnici njegove jedinice nalazili su se u Tišći, na mjestu gdje je izvršen pretres autobus u potrazi za ratnim zločincima, a po naređenju komande Drinskog korpusa.¹⁰⁶³ G. Butler je otišao još dalje i implicate zaključio da je komanda Drinskog korpusa, uključujući i generala Krstića, morala znati za plan pogubljenja.¹⁰⁶⁴ Pretresno vijeće se s tim ne slaže. Jasno je, uistinu, da je general Krstić morao znati da se u Tišći muškarci odvajaju i odvođe na mjesta zatočenja, ali nije van razumne sumnje ustanovljeno da je on u tom momentu imao direktna saznanja da će njihova konačna sudbina biti pogubljenje.

d) Kolona bosanskih Muslimana i njihovo zarobljavanje

370. General Krstić kaže da je za proboj bosansko-muslimanske kolone u pravcu Tuzle saznao uveče 12. jula 1995. kada je stigao na komandno mjesto Drinskog korpusa u Vlasenici.¹⁰⁶⁵ No, kaže general Krstić, o zarobljavanju bosansko-muslimanskih civila iz kolone nije ništa čuo tokom cijele sedmice od 13. do 20. jula 1995.¹⁰⁶⁶ Ova tvrdnja nije uvjerljiva u svjetlu dokaza iznesenih pred Pretresnim vijećem.

371. Postoje znatni dokazi iz kojih se vidi da je general Krstić bio u potpunosti izvještavan o razvoju događaja vezanih za kretanje bosansko-muslimanske kolone. Dana 12. jula 1995. u 11:56 sati, registrovan je razgovor u kojem komanda Drinskog korpusa obavještava Bratunačku brigadu da “idu prema Konjević Polju.”¹⁰⁶⁷ U tom razgovoru, oficir iz Bratunca je rekao da je general Krstić tamo s njim, a zatim je rekao komandi da će ih spojiti s generalom Krstićem, da s njim razgovaraju. Prisustvo generala Krstića u štabu Bratunačke brigade u vrijeme tog razgovora, konzistentno je s činjenicom da je otprilike u to vrijeme završen sastanak u hotelu “Fontana” u Bratuncu. Slično je i sa prisluškivanim razgovorom od 12. jula 1995. u 13:45 sati, u kojem se diskutovalo o pitanjima vezanim za kolonu bosanskih Muslimana, a u kojem je učestvovao dežurni oficir komande Drinskog korpusa, da bi potom vezu preuzeo general Krstić.¹⁰⁶⁸ To je još jedan dokaz da je general Krstić bio na licu mjesta kada su u Drinski korpus dolazile informacije o koloni, te da je morao biti obavješten o svim relevantnim događanjima vezanim za kolonu.

372. Dana 13. jula 1995, u ranim jutarnjim satima, komanda Drinskog korpusa je primila obavještajni izvještaj koji je sačinila Zvornička brigada. Zvornička brigada izričito navodi da bosanski Muslimani iz kolone “u panici i nekontrolisano beže po grupama ili pojedinačno pa se i sami predaju MUP ili VRS.”¹⁰⁶⁹ Sadržaj ovog izvještaja je potom 13. jula 1995. prosljeđen i lično generalu Krstiću.¹⁰⁷⁰

373. General Krstić je bio dio komandnog lanca kojem je prosljeđen niz drugih obavještenja o koloni. Prvo je 13. jula 1995, general Gvero iz Glavnog štaba Drinskom korpusu izdao naređenje vezano za mjere za

sprečavanje prolaska kolone.¹⁰⁷¹ Naređenje je upućeno komandi Drinskog korpusa i isturenom komandnom mjestu. General Gvero nalaže Drinskom korpusu da angažuje sve raspoloživo ljudstvo u “otkrivanju, blokiranju, razoružavanju i zarobljavanju” bosanskih Muslimana, te da ih smjesti u “za to pogodne prostorije, koje se mogu obezbediti s manjim snagama i odmah izveštavati pretpostavljenu komandu”. Iako je general Krstić svjedočio da nije primio ovo naređenje koje je potpisao general Gvero,¹⁰⁷² prihvatio je da je od generala Živanovića primio naređenje koje velikim dijelom prenosi naređenje generala Gvera poslato 13. jula 1995.¹⁰⁷³ General Krstić ostaje pri tvrdnji da je to bila prva informacija koju je primio da “se zarobljavaju ljudi.”¹⁰⁷⁴ Iz jednog drugog dokumenta, od 13. jula 1995, vidi se da su obavještajna služba i služba bezbjednosti komande Drinskog korpusa jedan dokument u kojem se analizira kretanje kolone iz Srebrenice ka Tuzli, poslale i generalu Krstiću lično, na istureno komandno mjesto u Pribićevcu.¹⁰⁷⁵ I za taj dokument je general Krstić rekao da nije mogao stići do isturenog komandnog mjesta u Pribićevcu jer su sredstva veze već bila demontirana u vrijeme slanja tog dokumenta.¹⁰⁷⁶ Bez obzira na to da li je istureno komandno mjesto u Pribićevcu već bilo rasformirano, ovi dokumenti pokazuju da je general Krstić bio uključen u komandni lanac koji je izvještavan o pitanjima vezanim za kolonu bosanskih Muslimana. Osim toga, Pretresno vijeće je uvjeren da bi general Krstić, čak iako je istureno komandno mjesto u Pribićevcu već bilo rasformirano, odmah dobio poruke koje su mu tamo bile upućene. Svjedok odbrane DB je svjedočio da bi, ako se neka poruka ne bi mogla uručiti, u zavisnosti od njene hitnosti, bile preduzete mjere da se poruka uruči na neki drugi način, na primjer preko kurira. U slučaju hitnih poruka, pošiljalac bi bio obavješten ako poruka nije uručena u roku od dva sata.¹⁰⁷⁷ Kretanje kolone bosanskih Muslimana bilo je jedno od najprečih pitanja sa kojim je komanda Drinskog korpusa bila suočena 13. jula 1995. I doista je general Krstić svjedočio da je smatrao 28. diviziju, čije kretanje nakon zauzimanja Srebrenice nije bilo poznato, potencijalnom prijetnjom za tekuće vojne operacije Drinskog korpusa u tom području, a posebno one vođene na Žepu.¹⁰⁷⁸ Na sastanku u štabu Bratunačke brigade 11. ili 12. jula 1995, pukovnik Pandurević, komandant Zvorničke brigade, pokrenuo je pred generalom Mladićem ovo pitanje kao potencijalni problem za operaciju Žepa i general Krstić se s njim složio.¹⁰⁷⁹ Stoga je general Krstić imao veoma jake razloge da bude informisan o razvoju događaja u vezi s kolonom bosanskih Muslimana koji su se direktno ticali njegovog vojnog pohoda na Žepu.

374. Jedan od svjedoka odbrane je svjedočio da je 13. jula 1995. sa generalom Krstićem razgovarao o koloni bosanskih Muslimana, i da je general Krstić izrazio mišljenje da bi VRS trebalo da pusti kolonu da prođe kako bi se ta stvar “završila kako treba”.¹⁰⁸⁰ Iz toga što je rekao, naime, da se kolona pusti da prođe, moglo bi se pretpostaviti da je general Krstić znao da su preduzete mjere da se zarobe ljudi iz kolone ili da je, ako ništa drugo, znao da je to vjerovatno.

375. Svjedok II je svjedočio da su se on i general Krstić, na dan svečanosti na kojoj je general Mladić objavio da je general Krstić novi komandant Drinskog korpusa (a za koji Pretresno vijeće prihvata da je bio 13. juli 1995), odvezli iz Bratunca oko 15:00-16:00 sati natrag u štab u Vlasenici. Išli su cestom koja prolazi pored Bratunca, Konjević Polja, Milića i Vlasenice.¹⁰⁸¹ To je ona ista cesta na kojoj su 13. jula 1995. iz kolone zarobljene hiljade bosanskih Muslimana. No, svjedok II je svjedočio da, iako je okolo bilo nešto vojnika, nije primijetio ništa neuobičajeno, niti je vidio autobuse s izbjeglicama iz pravca Bratunca.¹⁰⁸² Bez obzira na to, čak i ako su dokazi o tome šta je general Krstić tada lično vidio šturi, postoje čvrsti dokazi da je dobio izvještaje o zarobljavanju bosanskih Muslimana iz kolone na toj cesti, imajući u vidu da su jedinice Drinskog korpusa tijesno sarađivale s ostalim jedinicama koje su učestvovalе u zarobljavanju, kao što je brigada MUP kojom je komandovao pukovnik Borovčanin.¹⁰⁸³ Dana 13. jula 1995. uveče, general Krstić je već bio komandant Drinskog korpusa i Vijeću je nezamislivo da se moglo desiti da general Krstić ostane neobaviješten o zarobljavanju hiljada bosanskih Muslimana na cesti Bratunac – Konjević Polje u toku tog dana.

376. Dana 13. jula 1995. uveče, general Krstić je jedinicama Drinskog korpusa izdao naređenje da izvrše pretres područja bivše srebreničke enklave u potrazi za bosanskim Muslimanima. Do tada je već zarobljeno na hiljade bosanskih Muslimana. Prisustvo kolone u tom području bi svakako imalo uticaja na obim i intenzitet operacija asanacije na koju se odnosi naređenje generala Krstića. Na osnovu naređenja za izvršenje pretresa terena koje je dao 13. jula 1995,¹⁰⁸⁴ general Krstić je bio zadužen za snage koje su bile od 14. do 17. jula 1995. angažovane na traženju bosanskih Muslimana u bivšoj enklavi. Te iste večeri, 13. jula 1995, čuo se razgovor između generala Krstića i pukovnika Borovčanina iz MUP koji se tog dana nalazio na cesti Bratunac – Konjević Polje. Kao odgovor na Krstićevo pitanje kako idu stvari, pukovnik Borovčanin ga je obavijestio da: “dobro ide.”¹⁰⁸⁵ Ukratko rečeno, čak i da je najvećim dijelom bio usredotočen na razmještaj snaga i sredstava za napad na Žepu, do 13. jula 1995. uveče je morao znati da je u zoni odgovornosti Drinskog korpusa zarobljeno nekoliko hiljada bosanskih Muslimana.

377. Ukratko, Pretresno vijeće konstatuje da je general Krstić bio u potpunosti obaviješten o razvoju događaja u vezi sa kretanjem kolone bosanskih Muslimana i da je do 13. jula 1995. uveče saznao da su snage bosanskih Srba unutar njegove zone odgovornosti zarobile hiljade muškaraca bosanskih Muslimana iz kolone.

e) Uloga generala Krstića u pogubljenjima

378. Nema dokaza da je general Krstić bio lično prisutan na ijednom od stratišta. Neosporno je da je on u vrijeme kada su pogubljenja počela bio angažovan na pripremama za borbena dejstva u Žepi, a od 14. jula 1995. nadalje na samom napadu.

379. Bez obzira na to, Pretresno vijeće je već utvrdilo da su pogubljenja počela 13. jula 1995, te da je od tog dana uveče, komandant Drinskog korpusa morao znati za plan da se pogube svi vojno sposobni muškarci bosanski Muslimani iz Srebrenice. Pretresno vijeće je pored toga zaključilo da je komanda Drinskog korpusa morala znati da su prepotčinjene jedinice Drinskog korpusa učestvovala u masovnim pogubljenjima počevši od 14. jula 1995. i, implicitno, da je konačna sudbina za hiljade muškaraca bosanskih Muslimana zatočenih u zoni odgovornosti Drinskog korpusa bila smrt pogubljenjem. S obzirom na položaj koji je imao u komandi Drinskog korpusa, prvo kao načelnik štaba, a zatim kao komandant od 13. jula 1995. uveče, general Krstić je takođe morao to znati. Već 14. jula 1995, general Krstić je, kao komandant korpusa, morao biti izvješten o učešću njemu potčinjenih jedinica u pogubljenjima koja su počela tog dana. Iako je u tom razdoblju general Krstić takođe bio usredotočen na Žepu, Pretresno vijeće ne prihvata argument odbrane da je general Krstić bio potpuno isključen iz svega što se ticalo pogubljenja. Pretresno vijeće sada prelazi na razmatranje direktnih dokaza iz kojih se vidi da je general Krstić znao za pogubljenja i učestvovao u njima.

i) General Krstić i pukovnik Beara razmatraju razmještaj vojnika koji treba da pomognu u pogubljenjima: 15. juli 1995.

380. Dana 15. jula 1995, nešto malo prije 10:00 sati, registrovan je razgovor između generala Živanovića i pukovnika Beare. Pukovnik Beara mu je kazao da Furtula (misli se da je to major Radomir Furtula, komandant Pete podrinjske brigade (poznate i kao Višegradsko-goraždanska brigada), jedinice Drinskog korpusa)¹⁰⁸⁶ "... ne zarezuje što komandant naređuje", te da nije poslao Lukićev interventni vod.¹⁰⁸⁷ Pukovnik Beara je zatim od generala Živanovića zatražio da mu pomogne da organizuje smjenu ljudstva, ali ga je general Živanović obavijestio da on više to ne može srediti i savjetovao mu da pozove lokal 385.¹⁰⁸⁸ Nekoliko minuta kasnije, oko 10:00 sati registrovan je razgovor između generala Krstića i pukovnika Beare.¹⁰⁸⁹ Bosanski Musliman, operativac za prisluškivanja ABiH, zabilježio je sljedeće:

(Pukovnik Ljubo Beara – general Krstić)

B: Generale, Furtula nije ispoštovao naređenje šefa.

K: Slušaj, on je njemu naredio da tenk se izvodi, a ne voz.

B: Ma treba mi 30 ljudi kao što je naređeno.

K: Uzmi od Nastića ili od Blagojevića, ne mogu ti ja odavde ništa izvuć.

B: Ali nemam ovdje, trebaju mi danas i vraćam ih noćas. Krle, shvati, ne mogu da ti objašnjavam ovako.

K: Ma sve ću poremetiti na njegovom pravcu ako to izvučem, a od njega mnogo zavisi.

B: Ne mogu da riješim ništa bez 15 do 30 ljudi sa Bobanom Inđićem.

K: Ljubo, ovo nije zaštićeno.
 B: Znam, znam.
 K: Vidjet ću šta mogu, ali mnogo ću poremetiti, pogledaj dole kod Nastića i kod Blagojevića.
 B: Ma nemam, da imam ne bih tražio već treći dan.
 K: Vidi kod Blagojevića, uzmi njegove "Crvene beretke".
 B: Ma nema, ostalo ih samo 4, oni su zdimili, jebi ih, nema ih više tamo.
 K: Vidjet ću šta mogu.
 B: Vidi i neka dođu kod Draga.
 K: Ne mogu ništa garantovati.
 B: Krle, ja ne znam više šta da radim.
 K: Ljubo, uzmi onda one gore, iz MUP.
 B: Ma neće oni ništa da rade, pričao sam i nema drugog rješenja nego 15 do 30 sa Inđićem. Ono što je trebalo doći 13-og, a nije.
 K: Ljubo, ti mene razumi, vi ste meni uradili svašta, u pičku materinu.
 B: Razumijem, ali razumi i ti mene, da je to tada ispoštovano, ne bi se sada prepirali.
 K: Jebi ga, sad ću ja za to biti kriv.
 B: Ja ne znam šta da radim, Krle, najozbiljnije ti kažem. Ima još 3500 "paketa" koje moram da razdijelim, a nemam rješenja.
 K: Jebi ga, vidjet ću šta mogu.

Još dva operativca za prisluškivanje, bosanska Muslimana, registrovala su taj isti razgovor. Jedan od zapisa razgovora je djelimični transkript u kojem se vidi sam početak razgovora, u kojem i general Krstić i pukovnik Beara, pokušavajući da jedan s drugim uspostave kontakt, otkrivaju svoj identitet.¹⁰⁹⁰ Druga verzija je kompletan transkript koji se bitno ne razlikuje od gore citiranog.¹⁰⁹¹

381. Kao što se iz transkripta može vidjeti, pukovnik Beara je ponovio ono što je već ranije rekao generalu Živanoviću, a to je da "Furtula nije ispoštovao naređenje šefa" i da mu treba trideset ljudi. Iako koriste donekle neprozirne izraze, general Krstić zna o čemu govori pukovnik Beara, kao što je znao i general Živanović u prethodnom razgovoru. Tako su i novi i bivši komandant Drinskog korpusa znali za ranije "naređenje šefa" od prije tri dana, od 13. jula 1995, da se sa Bobanom Inđićem pošalje trideset ljudi.¹⁰⁹² Egzekucije su počele 13. jula 1995, što ide u prilog zaključku da su tih trideset ljudi koji nisu stigli bili namijenjeni za potrebe ove zločinačke aktivnosti. S obzirom da nisu došli, pukovnik Beara je od generala Krstića tražio da mu hitno pomogne da sakupi ljude koji su mu potrebni.

382. Početna nevoljnost generala Krstića da pukovniku Beari obezbijedi bilo koga konzistentna je sa činjenicom da su u to vrijeme jedinice Zvorničke brigade već bile povučene iz Žepe i poslate da se bave

vanrednom situacijom u svojoj zoni odgovornosti.¹⁰⁹³ General Krstić je uputio pukovnika Bearu da vidi sa "Nastićem" (vjerovatno se radi o majoru Nastiću, komandantu Milićke brigade) i "Blagojevićem" (vjerovatno se radi o pukovniku Blagojeviću, komandantu Bratunačke brigade). General Krstić je pukovnika Bearu savjetovao da uzme nekoliko "Blagojevićevih Crvenih beretki". Bratunačka brigada je doista imala izviđački vod zvani "Crvene beretke".¹⁰⁹⁴ Što je još važnije od svega, pukovnik Beara je rekao da ima još "3500 paketa" da "razdijeli" i da "nema rješenja". Naveo je da su mu dodatni vojnici potrebni za svega nekoliko sati i da će ih vratiti do večeri. General Krstić se tada obavezao da će pomoći pukovniku Beari riječima: "Vidjet ću šta mogu".

383. Optužba ubjedljivo tvrdi da su "paketi" šifra za bosanske Muslimane, a "raspodjela" za njihovo ubijanje.¹⁰⁹⁵ Iz nekoliko prisluškivanih razgovora, snimljenih tokom jula 1995, vidi se da su oficiri VRS izražavali zabrinutost što se stvari vezane za zarobljene bosanske Muslimane diskutuju preko telefona, tako da nije iznenađujuće da se ovom prilikom koriste šifre.¹⁰⁹⁶ (U istom tom razgovoru, general Krstić je upozorio pukovnika Bearu da linija nije zaštićena.) U jednom razgovoru registrovanom 14. jula 1995. u 21:02 sati, čuje se kako major Jokić, dežurni oficir Zvorničke brigade razgovara sa pukovnikom Bearom i kaže mu da je hitno potreban "višoj kući". Zatim mu je rekao da je bilo "ogromnih problema, pa sa ljudima, ovaj sa paketima."¹⁰⁹⁷ U jednom drugom prisluškivanom razgovoru registrovanom kasnije te iste večeri u 22:27 sati, major Jokić osobi koja je identifikovana kao general Vilotić kaže sljedeće:

...Obrenović je stvarno, ovaj maksimalno angažovan. Svi smo maksimalno angažovani, vjerujte. Najviše nas je upropastio ovaj paket...a od jutros izveštavamo o broju ljudi pa...ovaj, eto.¹⁰⁹⁸

U tom je momentu general Vilotić prekinuo majora Jokića i rekao mu da ne želi više o tome razgovarati. U razgovoru između generala Krstića i pukovnika Popovića, registrovanom 2. augusta 1995. u 12:40 sati, javlja se još jedan primjer upotrebe izraza "paket". Pukovnik Popović je generala Krstića pitao da li je osoba zvana "Čiča" krenula prema pukovniku Popoviću, na šta je general Krstić odgovorio potvrdno. Pukovnik Popović je potom kazao: "Otišo je gore jer smo imali nekih paketa da pogleda šta oni znaju".¹⁰⁹⁹ Na to general Krstić odgovara: "Dobro". Vijeće je čulo svjedočenja da su bosanski Muslimani u tom razdoblju još uvijek bili zarobljavani unutar zone odgovornosti Drinskog korpusa.¹¹⁰⁰ To ide u prilog zaključku da su pripadnici VRS pod "paketima" podrazumijevali ljude, konkretno zarobljene bosanske Muslimane od kojih su se mogle dobiti informacije, te da je generalu Krstiću to bilo dobro poznato. Ovi prisluškivani razgovori idu znatno u prilog zaključku da su pripadnici VRS koristili riječ "paket" kao šifru za bosansko-muslimanske zarobljenike.

384. Razgovor između generala Krstića i pukovnika Beare 15. jula 1995. je od odsudne važnosti. Iako ništa nije izričito rečeno, ako se sagleda u kontekstu onoga što se dešavalo na svim frontovima zone

odgovornosti Drinskog korpusa, Pretresno vijeće zaključuje da su tema ovog razgovora bila pogubljenja. I optužba i odbrana su se saglasile da je pukovnik Beara bio uključen u ubijanja.¹¹⁰¹ Osim toga, ovaj razgovor se odvijao u sred perioda tokom kojeg su vršena pogubljenja. G. Butler je ukazao na to da se on odvijao poslije masovnih pogubljenja u Orahovcu i na brani kod Petkovaca, a prije pogubljenja na Vojnoj ekonomiji Branjevo, u Kozluku i Domu kulture u Pilici.¹¹⁰² Pored toga, pukovnik Beara je rekao da će mu ljudi biti potrebni svega nekoliko sati i da će ih vratiti do kraja dana. To prije ukazuje na kratak i diskretan zadatak nego na raspoređivanje ljudi za borbena dejstva.

385. Ono što je indikativno jeste da general Krstić nije pokušao ovom razgovoru pripisati neko drugo značenje, već je porekao da je do njega ikada došlo, tvrdeći da između 13. i 17. jula 1995. nije uopšte razgovarao sa pukovnikom Bearom. Operativci za prisluškivanje, bosanski Muslimani, zabilježili su da se u razgovoru general Krstić pukovniku Beari obraćao njegovim imenom "Ljubo". General Krstić kaže da se on oficirima iz više komande nije nikada obraćao samo imenom, bez navođenja njihovog čina.¹¹⁰³ Pretresno vijeće odbacuje ovo objašnjenje i zaključuje da je, u vrijeme ovog razgovora 15. jula 1995, general Krstić znao da se vrše pogubljenja i da je preuzeo na sebe da pukovniku Beari pomogne da dobije potrebno ljudstvo za njihovo izvršenje. No, ovaj razgovor ide u prilog tezi da je pogubljenjima prvenstveno rukovodio Glavni štab, premda se za to koristio resursima komande Drinskog korpusa. To je vidljivo i iz učešća pukovnika Beare i iz primjedbe generala Krstića "vi ste meni uradili svašta, u pičku materinu" za koju se čini da se odnosi na Glavni štab kojem je i pukovnik Beara pripadao.

386. U tom prisluškivanom razgovoru, general Krstić je pukovniku Beari predložio da se ljudstvo potrebno za pogubljenja traži od komandanta Bratunačke brigade, preuzevši na sebe da mu u tome pomogne.¹¹⁰⁴ Poslije toga su, 16. jula 1995, ljudi iz Bratunačke brigade došli da pomognu pripadnicima 10. diverzantskog odreda u pogubljenjima na Vojnoj ekonomiji Branjevo.¹¹⁰⁵ Pretresno vijeće takođe konstatuje da su ljudi iz Bratunca otišli s Vojne ekonomije Branjevo čim su završena pogubljenja i odmah krenuli za stratište u Domu kulture u Pilici.¹¹⁰⁶

387. Pretresno vijeće konstatuje da je 15. jula 1995. ujutro, pukovnik Beara od generala Krstića tražio dodatno ljudstvo da pomogne kod pogubljenja bosansko-muslimanskih zarobljenika u zoni odgovornosti Drinskog korpusa. General Krstić je na sebe preuzeo da pukovniku Beari pomogne da dobije ljudstvo potrebno za pogubljenje muškaraca bosanskih Muslimana. General Krstić je ukazao na mogućnost da se za to upotrebe ljudi iz Bratunačke brigade, preuzeo na sebe da to sredi, poslije čega su ljudi iz te Brigade došli da pomognu u izvršenju pogubljenja na Vojnoj ekonomiji Branjevo 16. jula 1995.

ii) Povlačenje pukovnika Pandurevića i Zvorničke brigade iz Žepe: 15. juli 1995.

388. Operacija Žepa je počela 14. jula 1995. ujutro.¹¹⁰⁷ General Krstić je svjedočio da je tog istog dana dobio poziv od generala Živanovića koji je tražio da se hitno vrate pukovnik Pandurević, komandant Zvorničke brigade, i dijelovi njegove jedinice. General Krstić je svjedočio da je general Živanović, ne ulazeći u pojedinosti, rekao samo da je situacija u zoni Zvorničke brigade veoma složena i neizvjesna.¹¹⁰⁸ General Krstić je osim toga svjedočio da je, 14. jula 1995. u popodnevnom satima, negdje oko 18:00 sati, primio poziv od načelnika štaba Zvorničke brigade, majora Obrenovića, koji je podnio taj isti zahtjev.¹¹⁰⁹ U noći između 14. i 15. jula 1995, pukovnik Pandurević je povukao svoje jedinice iz Žepe i organizovao marš ka Zvorniku, svojoj glavnoj zoni odgovornosti.¹¹¹⁰ General Krstić je svjedočio da ništa drugo nije saznao o događajima u Zvorniku koji su doveli do ovog premještanja vojske, odnosno o intenzivnim borbama koje su se vodile protiv kolone bosanskih Muslimana i istovremenom pristizanju hiljada bosansko-muslimanskih zarobljenika u zonu odgovornosti Zvorničke brigade. Odgovarajući na pitanja o tome, general Krstić je rekao da povlačenje pukovnika Pandurevića i Zvorničke brigade nije imalo uticaja na operaciju u Žepi i da stoga nije imao razloga da se dalje raspituje o tome.¹¹¹¹ Ovo je oprečno izjavi koju je general Krstić dao Tužilaštvu u razgovoru od 18. februara 2000, u kojem je izjavio da ga je 14. jula 1995. uveče načelnik štaba Zvorničke brigade izvijestio da su probijene linije fronta u zoni odgovornosti Zvorničke brigade.¹¹¹²

389. Dana 15. jula 1995. u 19:25 sati, pukovnik Pandurević, koji se tada već otprilike jedan dan ponovo nalazio u svojoj zoni odgovornosti, poslao je komandi Drinskog korpusa vanredni borbeni izvještaj u kojem je izložio prijetnju koju kolona bosanskih Muslimana predstavlja za Zvorničku brigadu. Pukovnik Pandurević je naveo:

Dodatno opterećenje nam predstavlja veliki broj zarobljenika razmeštenih po školama u zoni brigade, kao i obaveza obezbeđenja i asanacije terena... Ova komanda više ne može brinuti o ovim problemima, jer za to nema ni materijalnih, ni drugih snaga. Ukoliko niko ne preuzme ovu brigu, biću prinuđen da ih pustim.¹¹¹³

U to vrijeme 15. jula 1995, zarobljenici držani u Orahovcu i na brani već su pogubljeni i najveći dio njih i pokopan. Zarobljenici u Pilici i oni koji su kasnije ubijeni u Kozluku, još su živi.

390. Iz ovog vanrednog borbenog izvještaja jasno je da je pukovnik Pandurević znao za situaciju zarobljenika u njegovoj zoni odgovornosti 15. jula 1995. Brinuo se što su snage Zvorničke brigade bile povučene iz borbi protiv 28. divizije radi rješavanja situacije nastale zbog prisustva zarobljenika u njegovoj zoni. Sve do tog momenta Zvornička brigada je dobijala zadatke vezane za zarobljenike i pukovnik Pandurević je ovim upozorio svoju komandu da više neće tolerisati tu situaciju.

391. Ono oko čega su se strane sporile jeste da li je pukovnik Pandurević, u vrijeme kada je poslao svoj vanredni borbeni izvještaj od 15. jula 1995, znao i za to da se u njegovoj zoni odgovornosti likvidiraju zarobljenici. General Radinović je tvrdio da pukovnik Pandurević, da je znao za pogubljenja, u svom izvještaju uopšte ne bi spominjao zarobljenike kako bi se pobrinuo da sebe ne dovede u vezu sa zločinima.¹¹¹⁴ General Krstić je svjedočio da je pukovnik Pandurević, kada je rekao da više ne može “brinuti o ovim problemima”, mislio samo na brigu oko njihovog čuvanja.¹¹¹⁵ Odbrana pored toga ostaje pri tvrdnji da se “opterećenje” koje spominje pukovnik Pandurević odnosilo na brigu i hranu za zarobljenike.¹¹¹⁶ Međutim, ističe optužba, ne postoje dokazi da se pozadinska služba Zvorničke brigade u to vrijeme bavila organizacijom dostave hrane, vode i drugih osnovnih potrepština za velike grupe zarobljenika.¹¹¹⁷ Stav optužbe je da je pukovnik Pandurević napisavši “asanacija terena” u svom vanrednom borbenom izvještaju od 15. jula, mislio na zakopavanje tijela pogubljenih zarobljenih bosanskih Muslimana. Odbrana to osporava tvrdeći da se to odnosilo samo na raščišćavanje bojišta nakon okončanja borbi.¹¹¹⁸ G. Butler je prihvatio da je raščišćavanje bojišta radi uklanjanja poginulih standardna operativna praksa predviđena pravilima JNA.¹¹¹⁹ Međutim, istakao je g. Butler, čini se malo vjerovatnim da je pukovnik Pandurević govorio o legitimnim akcijama raščišćavanja bojišta budući da su još trajale borbe protiv kolone bosanskih Muslimana. Vršenje “asanacije terena” usred neprijateljstava bi bila vrlo neobičajena vojna praksa.

392. Pretresno vijeće je uvjeren da je pukovnik Pandurević, u vrijeme kada je sačinio svoj vanredni borbeni izvještaj od 15. jula 1995, znao da se u njegovoj zoni odgovornosti vrše pogubljenja zarobljenih bosanskih Muslimana. Snage Zvorničke brigade su 13. i 14. jula 1995. bile angažovane da nađu lokacije koje će se kasnije koristiti za zatočenje zarobljenih po Zvorniku. Pored toga, Pretresno vijeće je već utvrdilo da su snage Zvorničke brigade 14. i 15. jula 1995. korišćene kao ispomoć u pogubljenjima u Orahovcu i na brani kod Petkovaca.¹¹²⁰

393. Da je pukovnik Pandurević znao za pogubljenja konzistentno je s njegovim pritužbama da se vitalne snage Zvorničke brigade koriste za bavljenje zarobljenicima. Kao komandant Zvorničke brigade, pukovnik Pandurević je morao biti obaviješten o razmještaju ovih osoba i sredstava, imajući u vidu posljedice koje je to imalo na sposobnost Zvorničke brigade da odgovori na prijetnju koju je predstavljala kolona bosanskih Muslimana. Štaviše, pukovnik Pandurević je očigledno smatrao da ima nekakvu kontrolu nad onim što se radi sa zarobljenicima jer je rekao da će on, ne bude li mu se pomoglo, biti prinuđen da ih pusti. Vijeće takođe prihvata da je ovaj vanredni borbeni izvještaj sačinjen uz pretpostavku da komanda Drinskog korpusa, uključujući i generala Krstića kao komandanta, zna i za situaciju zarobljenika i za pogubljenja koja su se vršila u zoni Zvorničke brigade, inače bi tako neprozirni termini bili nerazumljivi komandi.

394. General Krstić poriče da je ikada primio vanredni borbeni izvještaj od 15. jula 1995. koji je Pandurević poslao u istureno komandno mjesto u Krivačama.¹¹²¹ Međutim, kao komandant Drinskog korpusa, general Krstić je, znajući za kritičnu situaciju u kojoj se nalazila Zvornička brigada, sigurno morao tražiti informacije o daljem razvoju događaja. U prilog tome da je general Krstić primao redovne i vanredne borbene izvještaje koje je u tom razdoblju slao pukovnik Pandurević, ide i prisluškivani razgovor registrovan 17. jula 1995. u 06:15 sati.¹¹²²

395. Kriza u kojoj se nalazila Zvornička brigada pominje se i u izvještaju od 15. jula 1995. pukovnika Milanovića, načelnika protivvazdušne odbrane Drinskog korpusa i ranijeg načelnika štaba Bratunačke brigade,¹¹²³ u kojem se opisuje situacija u zoni Bratunačke brigade, Miličke brigade i Samostalnog bataljona Skelani. General Krstić prihvata da je dobio ovaj izvještaj na isturenom komandnom mjestu u Krivačama.¹¹²⁴ Pukovnik Milanović je predložio: “onih 200 vojnika ili više iz Prve miličke brigade da uvedem prema Stubliću, pored Samostalnog bataljona “Skelani”, ako Pandurević sredi svoje stanje.” Očito je da je pukovnik Milanović bio uvjeren da general Krstić zna za “situaciju” pukovnika Pandurevića i da će general Krstić razumjeti o čemu se radi bez daljih objašnjenja.

396. Prisluškivani razgovor registrovan 16. jula 1995. daje daljnji uvid u činjenicu da je general Krstić preduzimaio mjere kako bi bio u potpunosti izvještavan o razvoju situacije sa Zvorničkom brigadom. U 16:02 sati, pozvao je “Zlatar 01” (šifra koja se dovodi u vezu sa komandantom Drinskog korpusa koji je u to vrijeme bio general Krstić) i tražio da razgovara sa “Palmom 01” (šifra koja se dovodi u vezu sa komandantom Zvorničke brigade) i, pošto nisu mogli naći komandanta Zvorničke brigade, “Zlatar 01” mu je ostavio poruku da se javi na “Zlatar 385”, što je bio lokal generala Krstića.¹¹²⁵

397. Pukovnik Pandurević je 18. jula 1995. poslao još jedan vanredni borbeni izvještaj o događajima u zoni odgovornosti Zvorničke brigade.¹¹²⁶ Ovog puta su se optužba i odbrana složile da je u ovom izvještaju pukovnik Pandurević izrazio veliko nezadovoljstvo zbog zločina koji su se desili u njegovoj zoni odgovornosti.¹¹²⁷ Pukovnik Pandurević je napisao:

Neshvatljivo mi je da je neko doveo oko 3.000 vojno sposobnih Turaka i razmjestio po školama na opštini pored oko 7.000 odbjeglih po šumama, čime je stvorena krajnje složena situacija i mogućnost potpune okupacije Zvornika zajedno sa snagama na frontu. Među narodom je veliko nezadovoljstvo izazvano ovakvim postupcima i opšte je mišljenje da se Srebrenica prelomila preko leđa Zvornika.

Optužba tvrdi da pukovnik Pandurević govori o nezadovoljstvu u Zvorniku izazvanom ubijanjem hiljada bosanskih Muslimana u tom području. Pukovnik Pandurević je bio bijesan jer je cijela njegova zona, kako tvrdi optužba bila “natopljena muslimanskom krvlju”.¹¹²⁸ General Radinović se složio s ovim tumačenjem.¹¹²⁹

398. General Krstić tvrdi da izvještaj od 18. jula 1995. nije stigao do njega na istureno komandno mjesto.¹¹³⁰ Međutim, postoje čvrsti dokazi koji govore suprotno. U jednom prisluškivanom razgovoru registrovanom 19. jula 1995. u 08:12 sati,¹¹³¹ pukovnik Pandurević je razgovarao sa pukovnikom Cerovićem, pomoćnikom komandanta Drinskog korpusa za moral, vjerske i pravne poslove, o gubicima koje je pretrpjela Zvornička brigada u borbi s kolonom bosanskih Muslimana i pomenuo izvještaj koji je pukovnik Pandurević poslao dan ranije. To se moralo odnositi na vanredni borbeni izvještaj koji je pukovnik Pandurević poslao 18. jula 1995, u kojem su se nalazile informacije o gubicima koje je pretrpjela Zvornička brigada. Pukovnik Cerović je potvrdio primitak izvještaja i kazao: "jeste, i ja sam to prezentirao Krstiću i on, napiso mu posebno od onog tvog vanrednog izvještaja i redovnog." Iako general Krstić poriče da je ovaj prisluškivani razgovor pouzdan dokaz, nije uspio objasniti kako bi i zašto bi bosansko-muslimanski operativci ovo izmislili.¹¹³² Ovaj razgovor ne samo da pokazuje da je general Krstić primio vanredni borbeni izvještaj koji mu je poslao pukovnik Pandurević 18. jula 1995, već ide u prilog zaključku da se pukovnik Cerović starao o tome da svi "vanredni i redovni izvještaji" pukovnika Pandurevića budu prosljeđeni generalu Krstiću, što je i za očekivati s obzirom na tjesnac u kojem se tada nalazila Zvornička brigada.

399. Pretresno vijeće konstatuje da je general Krstić znao da je Zvornička brigada povučena da rješava dva problema: borbe sa kolonom i prisustvo hiljada zarobljenih bosanskih Muslimana unutar njegove zone odgovornosti. Od 14. jula 1995. pa nadalje, general Krstić je bio u potpunosti izvještavan o događajima u zoni odgovornosti Zvorničke brigade. Potpuno je nevjerojatno da on, kao komandant operacije Žepa, a posebno kao komandant Drinskog korpusa, nije primio, niti tražio objašnjenja zašto su vojnici koji su mu bili dodijeljeni za operaciju koju vodi, povučeni i razmješteni na druge položaje. Ni gore opisani dokazi ne dopuštaju da je tako nešto ikako bilo moguće. Povlačenje pukovnika Pandurevića, te borbeni i vanredni borbeni izvještaji koje je pukovnik Pandurević potom poslao komandi Drinskog korpusa potvrđuju da je 15. jula 1995. general Krstić imao puna saznanja o tome da se u zoni odgovornosti Zvorničke brigade nalazi veliki broj zarobljenika i da se snage Zvorničke brigade koriste u vezi sa pogubljenjima.

iii) Saznanja o aktivnostima pukovnika Popovića 16. jula 1995.

400. Niz prisluškivanih razgovora i dokumenata od 16. jula 1995. pokazuju da je pukovnik Popović bio u zoni Zvorničke brigade i da je od komande Drinskog korpusa tražio da mu se u Pilicu pošalje dizel gorivo kako bi mogao da nastavi svoj "posao".¹¹³³ Ovi registrovani razgovori su potkrijepljeni evidencijom Drinskog korpusa iz koje se vidi da je pukovniku Popoviću izdato traženo gorivo.¹¹³⁴ U tom dokumentu

se komanda Drinskog ^{korpusa}¹¹³⁵ navodi kao "primalac" goriva koje se upućuje pukovniku Popoviću, što potvrđuje da je komanda korpusa bila u potpunosti upućena u posao koji je obavljao pukovnik Popović. Budući da je general Krstić u to vrijeme bio komandant korpusa, on je morao znati da je pukovniku Popoviću dodijeljeno gorivo za potrebe posla koji je obavljao u zoni odgovornosti Zvorničke brigade. Učesće komande korpusa u ovoj stvari konzistentno je sa činjenicom da je u to vrijeme u istočnoj Bosni bilo izuzetno malo goriva. Po riječima g. Butlera, gorivo je bilo "tečno zlato".¹¹³⁶

401. Takođe 16. jula 1995, dan nakon što je registrovan razgovor između pukovnika Beare i generala Krstića, registrovan je razgovor između pukovnika Popovića i osobe po imenu Rašić (oficir operativnog centra Drinskog korpusa¹¹³⁷) u 21:16 sati.¹¹³⁸ Bosanski Musliman, operativac za prisluškivanje, registrovao je sljedeće:

(Palma/šifra) Potpukovnik Vujadin Popović – Rašić (OC / Operativni centar/). Potpukovnik Popović tražio generala Krstića na Zlataru /šifra/, a kako ovog nije bilo, tražio je OC.

P: Alo, potpukovnik Popović.

R: Rašić, izvolte.

P: Rale!

R: Molim.

P: Sad sam bio gore.

R: Da.

P: Bio sam lično sa šefom.

R: Da.

P: Ovđe će sam ... znaš će sam.

R: Znam.

P: E, dobili ste vanredni izvještaj njegov.

R: Sve.

P: Sve je onako kako /je/ on napiso ... bio sam na licu, uvjerio se, to je dobio, brojke neke ... ovako to nije ni bitno ... sutra ću doći tamo pa prenesi generalu ... posžo sam završio.

R: Završio si?

P: Završio sve.

R: Dobro.

P: Sutra dolazim tamo, kad budem siguran da je to sve sređeno, znaš.

R: Dobro.

P: Dok dovezem još prevoz neki od tamo.

R: Dobro.

P: A ovaj, uglavnom nema većih problema, ali gore su bili strahoviti problemi i ono što je komandant poslo, to je u bobu.

R: Dobro.

P: U bobu... užas... užas je bio.

R: Slušaj, Vujadine.

P: Molim.
 R: Recite mi je li došlo nešto sad tu od Blagojevića Vidoja?
 P: Od Vidoja?
 R: Danas.
 P: Jeste... misliš ljudstvo?
 R: Da, da... je li šta stiglo? Trebalo je stići nešto.
 P: Jeste, stiglo je... gore je, gore je, ali nije na vrijeme stiglo i nije na vrijeme uvedeno i tako je to. I drugi koji su stigli, stigli su, al su kasnili i nisu na vreme uvedeni i zato je komandant ovde ovaj što je bio imo problema.
 R: Kad su tačno stigli Blagojevićevi?
 P: Ne znam tačno, jebi ga, sad ne mogu.
 R: Znam, ovaj dežurni...
 P: Dežurni možda... Evo ti dežurnog.
 R: Daj da ga čujem.
 P: Evo.
 D: Alo.
 P: Alo.
 D: Da, izvolte.
 P: Kad su ti stigli ovi Blagojevićevi?
 D: Sa Badema /šifra/ ?
 R: Da... Kad su stigli i koliko ti ih je stiglo?
 D: Sad ću vam javiti.
 R: Ajde, proveriti tačno, pa mi javi.
 D: Hoću.

Tako je pukovnik Popović zvao "Palmu", što je šifra za Zvorničku brigadu. G. Butler je pretpostavio da to što pukovnik Popović kaže da je bio "gore" znači da se pukovnik Popović upravo vratio iz nekog područja sjeverno od Zvornika, odnosno iz Pilice,¹¹³⁹ a da je Rašić (a time i komanda Drinskog korpusa u kojoj je Rašić bio dežurni oficir) to znao.¹¹⁴⁰ Kad u ovom kontekstu spominje "šefa", pukovnik Popović vjerovatno misli na pukovnika Pandurevića, komandanta Zvorničke brigade,¹¹⁴¹ a vanredni borbeni izvještaj koji pominje pukovnik Popović je izvještaj koji je pukovnik Pandurević poslao 16. jula 1995.¹¹⁴² Pukovnik Popović pominje da su stigli ljudi pukovnika Blagojevića (komandanta Bratunačke brigade). Pretresno vijeće je već konstatovalo da su pripadnici Bratunačke brigade stigli da pomognu u pogubljenjima na Vojnoj ekonomiji Branjevo, te da su zatim učestvovali u pogubljenjima u Pilici.¹¹⁴³ Potom je treći učesnik u razgovoru, "D", povezao te ljude sa Bademom (šifra za Bratunačku brigadu) što dalje ide u prilog mišljenju da su ljudi o kojima se razgovaralo pripadnici Bratunačke brigade. Stoga je ovaj razgovor još jedan dokaz tome da su iz Bratunačke brigade slati ljudi da pomognu u pogubljenjima 16. jula 1995, pošto je pukovnik Beara ujutro 15. jula 1995. tražio od generala Krstića da mu se pošalje još ljudi.

402. U svjetlu činjenice da je pukovnik Popović prvo tražio da razgovara sa generalom Krstićem, Pretresno vijeće konstatuje da je "general" o kome kasnije govori takođe general Krstić. Pretresno vijeće je takođe ubijedeno, s obzirom na vrijeme razgovora, da su "posao" o kojem pukovnik Popović govori zlodjela počinjena u Pilici 16. jula 1995.¹¹⁴⁴ Iz onoga što je u tom razgovoru rekao pukovnik Popović, jasno je da su ljudi pukovnika Blagojevića stigli sa zakašnjenjem. To je konzistentno sa svjedočenjem g. Erdemovića da su vojnici Bratunačke brigade stigli usred pogubljenja na Vojnoj ekonomiji Branjevo, da pomognu 10. diverzantskom odredu.

403. Još nekoliko prisluškivanih razgovora registrovanih 17. jula 1995. idu u prilog konstataciji da je pukovnik Popović komandu Drinskog korpusa i posebno generala Krstića izvještavao o pogubljenjima. Tog dana u 12:42, "Zlatar 01" (šifra za generala Krstića kao komandanta Drinskog korpusa) zvao je majora Golića iz obavještajnog odjeljenja Drinskog korpusa i tražio pukovnika Popovića.¹¹⁴⁵ Major Golić ga je, obraćajući se "Zlataru 01" sa "generale", obavijestio da je Popović još u Zvorniku, ali da će se vratiti popodne. "Zlatar 01" je onda majoru Goliću dao uputstvo da "... se nađe ovaj Popović, i odmah da se javi na IKM."¹¹⁴⁶ Nekoliko sati kasnije čuo se razgovor u kojem je pukovnik Popović kazao:

Alo Popović je ... šefe... sve u redu onaj poso odrađen gotovo ... sve u redu... sve je privedeno kraju nema nikakvih problema... ja sam ovdi na mjestu... ja sam ovdi na mjestu gdje sam bio prije znate... u bazi sam... u bazi, bazi. Jel bi mogo samo malo da se odmorim, da se malo odmorim da se okupam e pa misliću posle ponovo e... uglavnom ono je sve za pet... za pet... tu ocenu pet sve okej... sad zdravo živio.¹¹⁴⁷

Iako u ovom razgovoru general Krstić nije izričito identifikovan, budući da su pogubljenja tada bila završena, te s obzirom na prethodni razgovor u kojem general Krstić traži da Popović podnese izvještaj, i to što Popović kaže "šefe", nameće se zaključak da je o ovom razgovoru pukovnik Popović izvijestio generala Krstića da su pogubljenja završena.

404. Pretresno vijeće konstatuje da je 16. jula 1995. pukovnik Popović bio u vezi sa generalom Krstićem kako bi ga izvještavao o stvarima vezanim za pogubljenja. Kao dio komandnog lanca koji je izvještavan o tim događajima, i general Krstić je o njima bio obaviješten, te je nadgledao i pratio aktivnosti sebi potčinjenih oficira koji su učestvovali u egzekucijama.

iv) Razgovor generala Krstića sa "OA" o pogubljenjima
20. jula 1995.

405. U razgovoru s Tužilaštvom 29. marta 2000, "OA" je izjavio da je u neko doba između odvoženja bosansko-muslimanskog stanovništva iz Potočara i 20. jula 1995, neslužbeno čuo priče o tom da je bilo ubistava poslije zauzimanja Srebrenice. Njemu je konkretno bilo rečeno da su se

te likvidacije desile u velikom skladištu u Kravici¹¹⁴⁸ a da su ih izvršili pripadnici vojske i policije.¹¹⁴⁹ Nešto prije 20. jula 1995, "OA" je te priče ponovio ponaosob generalu Krstiću i pukovniku Kosoriću, ali nijedan od njih nije reagovao.¹¹⁵⁰ "OA" je, međutim, naglasio da u vrijeme kada je razgovarao sa generalom Krstićem i pukovnikom Kosorićem, nije raspolagao potvrđenim niti zvaničnim informacijama.¹¹⁵¹ Iako se "OA" nije pojavio pred Pretresnim vijećem, te nije mogao biti unakrsno ispitan, njegova izjava je konzistentna s ostalim dokazima predloženim Pretresnom vijeću da je general Krstić imao direktna saznanja o pogubljenjima u vrijeme njihovog razgovora, nešto pred 20. juli 1995.

v) Kontakti između generala Krstića i drugih pojedinaca umiješanih u pogubljenja

406. Tokom cijelog kritičnog perioda general Krstić je bio redovno u kontaktu s pojedincima koji su, čini se, bili umiješani u zločine u Srebrenici. Ti kontakti su relevantni jer pobijaju tvrdnje generala Krstića da je bio potpuno izolovan od događaja u Srebrenici zbog toga što je komandovao operacijom u Žepi, te da nije igrao nikakvu ulogu u zločinima počinjenim poslije zauzimanja Srebrenice. Iako Pretresno vijeće nije moglo samo na osnovu ovih kontakata da zaključi da je general Krstić bio umiješan u zločine, njihova učestalost tokom tih kritičnih dana u julu 1995. potkrepljuju ostale dokaze predložene Pretresnom vijeću da je general Krstić takođe bio umiješan u ove događaje.

407. Prva i najvažnija je povezanost između generala Krstića i generala Mladića. Strane se slažu da je general Mladić glavni vinovnik pogubljenja u Srebrenici.¹¹⁵² Ako je general Mladić znao za pogubljenja, prirodno bi bilo da za njih zna i general Krstić. Bili su u stalnom kontaktu tokom cijelog relevantnog perioda: na isturenom komandnom mjestu u Pribićevcu, za vrijeme pobjedničkog marša kroz Srebrenicu, na sastanku u štabu Bratunačke brigade 11. ili 12. jula 1995, na sastancima u hotelu "Fontana" 11. i 12. jula 1995, u Potočarima 12. jula 1995, u Vlasenici 13. jula 1995. ujutro, na Vijogori 13. jula 1995, kada je održan govor pred vojskom koja se okupljala za Žepu,¹¹⁵³ u Vlasenici 13. jula 1995. uveče kada je general Mladić postavio generala Krstića za komandanta korpusa,¹¹⁵⁴ potom na isturenom komandnom mjestu u Krivačama, i zatim u Gođenju, dok su u Žepi trajali pregovori između bosanskih Srba i bosanskih Muslimana.¹¹⁵⁵ Odbrana, naravno, tvrdi da je general Mladić skrivao pogubljenja od generala Krstića, ali onda se postavlja pitanje zašto general Krstić nije sam pokušao da sazna šta se dešava sa zarobljenicima.

408. Drugo, kao što je već primijećeno, 15. jula 1995. je zabilježen razgovor između generala Krstića i pukovnika Beare, načelnika Uprave bezbjednosti Glavnog štaba.¹¹⁵⁶ Strane se slažu i oko toga da je pukovnik Beara bio znatno umiješan u ubistva. Pored toga, svjedok odbrane DC

je svjedočio da je pukovnik Beara bio među zapovjednim kadrovima u Žepi, zajedno s generalom Mladićem, i da je učestvovao u pregovorima u Žepi od sredine jula 1995. pa nadalje.¹¹⁵⁷ Svjedok II je svjedočio da je pukovnik Beara bio na jednom kontrolnom punktu UNPROFOR u Žepi u toku operacije Žepa i da se general Krstić susreo s njim.¹¹⁵⁸

409. Treće, general Krstić je tokom tog relevantnog perioda imao česte kontakte sa pukovnikom Popovićem. Dokazi izneseni pred Pretresno vijeće idu u prilog tome da je pukovnik Popović igrao značajnu ulogu u zločinima koji su uslijedili nakon zauzimanja Srebrenice. On je bio zajedno s oficirima VRS koji su marširali ulicama Srebrenice 11. jula 1995. poslijepodne¹¹⁵⁹ i na sastanku u hotelu "Fontana" koji je sazvaio general Mladić 12. jula 1995. ujutro.¹¹⁶⁰ Očevici kažu da je 12. jula 1995. bio u Potočarima,¹¹⁶¹ a pored toga se zna da je oko 16. jula 1995, bio u području Zvornika i da je organizovao nabavku goriva korišćenog u vezi s pogubljenjima u Pilici.¹¹⁶² Odbrana prihvata da je pukovnik Popović umiješan u zločine u Srebrenici.

410. Pukovnik Popović je viđen kako stoji iza generala Krstića dok je ovaj davao intervju za televiziju 12. jula 1995.¹¹⁶³ Pukovnik Popović je 16. jula 1995. ostavio generalu Krstiću poruku u kojoj ga izvještava o aktivnostima vezanim sa egzekucije.¹¹⁶⁴ Registrovano je još razgovora, poput razgovora od 17. jula 1995. u 12:42 sati, koji pokazuju da su general Krstić i pukovnik Popović bili u kontaktu.¹¹⁶⁵ Svjedok II je svjedočio da je pukovnik Popović "nekoliko puta" došao u Žepu dok je trajala operacija Žepa.¹¹⁶⁶

411. Četvrto, već je primijećeno da je pukovnik Pandurević, komandant Zvorničke brigade, intenzivno učestvovao u događajima vezanim za kolonu bosanskih Muslimana i za zarobljenike,¹¹⁶⁷ kao i da su snage i sredstva Zvorničke brigade korišćeni na gubilištima u Orahovcu, na brani kod Petkovaca, Vojnoj ekonomiji Branjevo i u Kozluku. Dana 16. jula 1995, u 16:02 sati, registrovan je razgovor u kojem je "Zlatar 01" (šifra za komandanta Drinskog korpusa¹¹⁶⁸ tj. generala Krstića) tražio da ga spoje sa "Palmom 01" (šifra za komandanta Zvorničke brigade, odnosno za pukovnika Pandurevića). "Zlatar 01" je kazao: "Recite mu da zove Zlatar 1 i pita šta ima novo...", a "Palma" pita: "... kome da se javi kad bude u mogućnosti?" Odgovor je bio: "Zlatar 385", broj koji se u registrovanim porukama često dovodi u vezu sa generalom Krstićem.¹¹⁶⁹ Pretresno vijeće prihvata ovu registrovanu poruku kao dokaz da je general Krstić pokušavao da kontaktira pukovnika Pandurevića. S obzirom da je noć prije toga pukovnik Pandurević po naređenjima generala Krstića bio hitno povučen iz Žepe, bilo bi za očekivati da general Krstić otprilike u ovo vrijeme provjeri šta se dešava sa pukovnikom Pandurevićem.¹¹⁷⁰ Dana 17. jula 1995. u 06:15 sati registrovan je razgovor između generala Krstića i Trbića (dežurnog oficira Zvorničke brigade). Trbić je izvijestio generala Krstića da "je za sada sve pod kontrolom. Nema nekih problema u odnosu na onaj jučerašnji izvještaj" (a izgleda da se to

odnosi na vanredni borbeni izvještaj koji je pukovnik Pandurević poslao 16. jula 1995. u kojem je opisao borbu između kolone i Drugog korpusa koja je dovela do brojnih žrtava na strani bosanskih Srba). General Krstić je na to rekao: "Dobro, jeste li pobili Turke gore?", a Trbić je odgovorio: "Pa, dobili ste valjda izvještaj. Što vam mogu reći". General Krstić je kazao: "Jesam", a Trbić odgovorio: "Uglavnom jesmo". General Krstić je potom tražio da razgovara s Trbićevim komandantom, a Trbić je generalu Krstiću odgovorio da će morati da ide preko centrale. Zatim je general Krstić rekao: "Zdravo, Vinko, Vinko!" (pukovnik Pandurević se zove Vinko). General Krstić je Vinka pitao: "Ima li promena u odnosu na onaj izvještaj?", a Vinko je odgovorio: "Pa nema bitnih, nema. Uglavno, verovatno danas ćemo ovo privesti kraju." Zatim je general Krstić rekao: "Ja idem sada gore, znaš."¹¹⁷¹

412. Peto, dana 18. jula 1995. u 07:16 sati, registrovan je razgovor između generala Krstića i pukovnika Cerovića.¹¹⁷² U julu 1995, pukovnik Cerović je bio pomoćnik komandanta Drinskog korpusa za moral, pravne i vjerske poslove. U nekoliko prisluškivanih registrovanih razgovora, on je sa komandnog mjesta Drinskog korpusa govorio o postupanju sa zarobljenicima.¹¹⁷³ U razgovoru registrovanom 18. jula 1995, general Krstić kaže pukovniku Ceroviću: "Nadam se da je tamo dole s Vinkom sve u redu", a pukovnik Cerović odgovara: "Jeste, razgovarao sam s Vinkom sinoć. Danas će poslati dodatni izvještaj. Stabilizovao je sve što je trebalo da uradi." /prim.prev.: citat preveden s engleskog jezika/ Pretresno vijeće prihvata da je pomenuti Vinko bio pukovnik Vinko Pandurević, komandant Bratunačke brigade, koji je 18. jula 1995. poslao vanredni borbeni izvještaj komandi Drinskog korpusa.

7. Ostali dokazi da je general Krstić stalno bio izvještavan o događajima u Srebrenici, i prije i nakon što je VRS 11. jula 1995. zauzeo grad

413. Postoji dokaz da general Krstić nije bio izolovan od zbivanja oko Srebrenice u toku kritičnog perioda od 11. jula 1995. pa nadalje, kako to on tvrdi. Konkretno, general Krstić je u periodu od 11. jula do 17. jula 1995. često svraćao u štab Drinskog korpusa u Vlasenici. On je potvrdio da je tamo bio 12. jula 1995, oko 17:00 i 18:00 sati¹¹⁷⁴ i opet narednog jutra.¹¹⁷⁵ Jedan očevidac je svjedočio da se general Krstić "nekoliko puta" vraćao u štab Drinskog korpusa dok je trajala operacija Žepa, što dodatno potvrđuje da je mogao saznati za zbivanja van Žepe, zone njegovog neposrednog interesa.¹¹⁷⁶ To je potkrijepljeno izjavom koju je Tužilaštvu dao zaštićeni svjedok "OA", koji je rekao da je general Krstić s vremena na vrijeme, dok je trajala operacija Žepa, uveče odlazio u Vlasenicu.¹¹⁷⁷ Udaljenost između Vlasenice i Krivača je vrlo mala: oko 34 kilometra.¹¹⁷⁸

8. Uloga generala Krstića u ponovnom ukopu i aktivnostima za prikrivanje zločina

414. Dokumentacija koja povezuje Drinski korpus s ponovnim ukopom je oskudna, a dokazi koji su dostupni ne ukazuju na direktnu umiješanost generala Krstića u ovaj aspekt zločina. Optužba se prvenstveno poziva na činjenicu da je general Krstić, i po verziji događaja koju je iznijela odbrana, bio komandant korpusa tokom cijelog ovog razdoblja. Operacija tog obima, koja podrazumijeva iskopavanje hiljada leševa i njihovo prebacivanje na još zabačenije lokacije, a sve unutar zone odgovornosti Drinskog korpusa, teško da mu je mogla promaći. Kako je to rekao g. Butler u svom svjedočenju, u to vrijeme je u tom području postojalo proglašeno ratno stanje:

“ ... /s obzirom na/ činjenicu da je većina tih područja pripadala zonama označenim kao ratna zona u kojima vojska ima ekskluzivni primat, s obzirom na obim aktivnosti koje su se tu morale odvijati, za pretpostaviti je, prvenstveno noću, za ukop i prebacivanje ljudskih ostataka, na različitim lokacijama, uz upotrebu svih za to potrebnih resursa, bilo bi mi vrlo teško naći bilo kakvo objašnjenje za to kako bi štab Drinskog korpusa kao takav, a posebno komandant Drinskog korpusa, mogli da ne znaju šta se dešava u toku jednog, u biti, dvomjesečnog razdoblja.¹¹⁷⁹

415. Optužba se pokušala pozvati na dva dokumenta iz Glavnog štaba koji se navodno tiču izdavanja goriva za poslove ponovnog ukopa, a koji su bili direktno upućeni komandi Drinskog korpusa. Na osnovu ovih dokumenata optužba tvrdi da je general Krstić, kao komandant, morao biti obaviješten o zbivanjima.¹¹⁸⁰ Kako je to već utvrđeno, Pretresno vijeće ne može zaključiti van razumne sumnje da je izdavano gorivo korišćeno za poslove ponovnog ukopa, ili da su resursi Drinskog korpusa korišćeni u tu svrhu. Međutim, Pretresno vijeće prihvata da je, ako ništa drugo, general Krstić, komandant Drinskog korpusa, morao znati da se u njegovoj zoni odgovornosti vrši masovna operacija ponovnog ukopavanja.

9. Reakcija generala Krstića na pogubljenja

416. Odbrana tvrdi da general Krstić, s obzirom na umiješanost visokih oficira Glavnog štaba u pogubljenja, a posebno generala Mladića, nije mogao preduzeti nikakve mjere da spriječi pogubljenja, ili da kazni one koji su u njima učestvovali. General Krstić je izričito rekao da “niko nije mogao niti bi se usudio komentarisati bilo šta što bi rekao general Mladić.”¹¹⁸¹ Međutim, u sudskom spisu postoje dokazi koji tome protivurječe; naročito to da su 11. jula 1995. oficiri Drinskog korpusa uspjeli ubijediti generala Mladića da preispita svoj loše zamišljeni plan da se nastavi napad VRS prema Potočarima i Bratuncu.¹¹⁸² General Mladić, iako razljučen, povukao je svoja naređenja,¹¹⁸³ što pokazuje da nije bilo nezamislivo suprotstaviti se generalu Mladiću, niti je bilo nemoguće uticati

na njegovo mišljenje. Pored toga, 17. jula 1995. u 20:30 sati registrovan je razgovor između generala Krstića i jednog neidentifikovanog sagovornika o razmještanju vojske. General Krstić je svom sagovorniku postavio pitanje: "Po čijem si odobrenju slao dolje vojsku?", a sagovornik mu je odgovorio: "Po naređenju iz Glavnog štaba". General Krstić je uzvratio: "Jebem li vam sunce, vrati mi te borce što pre tu."¹¹⁸⁴ Ta žestoka reakcija generala Krstića je još jedan pokazatelj da se on nije plašio dovesti u pitanje, ili čak prenebregnuti, autoritet Glavnog štaba, i implicitno, generala Mladića.

417. Kao što je već primijećeno, general Krstić je svjedočio da je krajem augusta ili početkom septembra 1995, kada je prvi put saznao za pogubljenja, doduše bezuspješno, preduzeo mjere za odstranjivanje jednog višeg oficira Drinskog korpusa koji je bio umiješan u zločine.¹¹⁸⁵ Međutim osim svjedočenja samog generala Krstića, nije ponuđen nijedan dokaz u prilog ovoj tvrdnji. Upravo suprotno, cjelina dokaza ide u prilog tome da je general Krstić nastavio da lojalno podržava generala Mladića. U jednom članku od 25. augusta 1995, u kojem se prenosi intervju koji je general Krstić dao novinaru "Srpske vojske", general Krstić se posebno pohvalno izražava o ulozi koju je igrao general Mladić u "oslobađanju" Srebrenice.¹¹⁸⁶ U decembru 1995, general Krstić je sjedio odmah pored generala Mladića na tribini na svečanosti u čast Drinskog korpusa.¹¹⁸⁷ Pored toga, kad su se pogoršali odnosi između predsjednika Karadžića i generala Mladića, general Krstić je bio među generalima VRS koji su potpisali dokument u kojem se izražava protest zbog pokušaja predsjednika Karadžića da ukloni generala Mladića.¹¹⁸⁸ General Krstić prihvata da je, u vrijeme kada je podržao ovaj dokument, znao za egzekucije, ali je svjedočio da je morao da ga potpiše jer se nije usudio suprotstaviti generalu Mladiću. Kao profesionalni vojnik koji voli svoje zanimanje, general Krstić nije se osjećao spremnim da se povuče i ode iz tog područja, uprkos svemu što se desilo. Stoga je riješio da ostane u svom rodnom kraju, u krugu porodice.¹¹⁸⁹

418. Pretresno vijeće konstatuje da je general Krstić znao da su ljudi pod njegovom komandom učestvovali u pogubljenjima muškaraca bosanskih Muslimana u periodu od 14. jula do 19. jula 1995. i da nije preduzeo mjere da ikoga od njih za to kazni.

D. Zaključci

419. Ključni element strategije bosanskih Srba u cilju postizanja vojne pobjede bio je preuzimanje kontrole nad područjem srednjeg Podrinja. U vrijeme kada je došlo do uklanjanja civila bosanskih Muslimana iz enklave, general Krstić je bio načelnik štaba Drinskog korpusa formiranog upravo radi ostvarivanja teritorijalnih ciljeva bosanskih Srba u srednjem Podrinju. Uprkos tome što se pokušao predstaviti kao vojnik kome su strani politika i nacionalna mržnja, Pretresno vijeće ne prihvata da su generalu Krstiću bile strane mjere preduzete da se to područje očisti od bosanskih Muslimana. Izvjesno je da general Krstić nije bio nevoljni

učesnik u odvoženju bosansko-muslimanskog stanovništva iz enklave 12. i 13. jula 1995, iako izgleda da je želio obezbijediti primjereno odvijanje operacije. Htio je samo da civilno stanovništvo ode iz tog područja, ali ne i da se ono usput maltretira.

420. Pored toga, dokazi izneseni pred Pretresno vijeće ne idu u prilog tezi da je general Krstić lično ikada pomislio da bi način odabran za uklanjanje bosanskih Muslimana iz enklave mogao biti sistematsko likvidiranje dijela civilnog stanovništva. General Krstić više daje utisak uzdržanog i ozbiljnog profesionalnog vojnika koji teško da bi ikada mogao skovati plan poput onog smišljenog za masovno pogubljenje muškaraca bosanskih Muslimana nakon zauzimanja Srebrenice u julu 1995. Čini se malo vjerovatnim da bi general Krstić samostalno ikada došao do jednog takvog plana. Jedan od svjedoka odbrane svjedočio je da mu je general Krstić, kada se čulo da je kolona bosanskih Muslimana izvršila proboj, rekao: "Pustite ih da prođu, samo da se sve ovo završi kako treba."¹¹⁹⁰

421. Bez obzira na to, general Krstić se u julu 1995. našao u samom središtu jednog od najgnusnijih ratnih zlodjela počinjenih u Evropi od kraja Drugog svjetskog rata. On možda nije bio začetnik plana da se pogube muškarci bosanski Muslimani, ali taj je plan sproveden u zoni odgovornosti Drinskog korpusa. Pored toga kao pomoć u pogubljenjima od 14. jula 1995. pa nadalje, korišćene su snage i sredstva Drinskog korpusa. Kao osoba na položaju komandanta Drinskog korpusa od 13. jula 1995, general Krstić je za to morao znati.

422. Dokazni postupak optužbe protiv generala Krstića zasnovan je na više slojeva indirektnih dokaza i na nekoliko ključnih direktnih dokaza, koji otkrivaju kako su se razvijala njegova saznanja i njegovo učešće u pogubljenjima. Iako je 11. ili 12. jula 1995. bio postavljen za komandanta nove operacije VRS u Žepi, general Krstić je i dalje bio izvještavan o zbivanjima u Srebrenici.

General Krstić je učestvovao na dva sastanka održana u hotelu "Fontana" sa generalom Mladićem, a u vezi sa sudbinom bosansko-muslimanskih civila iz Srebrenice. Pored toga, učestvovao je u organizovanju odvoženja bosanskih Muslimana iz Potočara, a 12. jula 1995. nalazio se u Potočarima u vrijeme kada se odvijala operacija odvoženja. General Krstić je i dalje bio u potpunosti izvješten o stvarima koje su se ticale kolone bosanskih Muslimana, uključujući i njihovo zarobljavanje i zatočenje.

423. Iako ima malo dokaza koji direktno povezuju generala Krstića sa događanjima u području Srebrenice 13. i 14. jula 1995, iz njih se vidi da je on tih događaja bio potpuno svjestan. General Krstić je 14. jula 1995. bio kontaktiran u vezi sa kriznom situacijom u kojoj se nalazila Zvornička brigada, koja je istovremeno bila angažovana u teškim borbama sa naoružanim čelom bosansko-muslimanske kolone i pokušavala da se izbori sa hiljadama zarobljenika zatočenih u školama po cijelom Zvorniku. Odmah je pukovnika Pandurevića i njegove ljude

povukao iz Žepe i vratio ih u njihovu zonu odgovornosti. General Krstić je imao puna saznanja o razlozima njihovog hitnog povlačenja. U danima koji su uslijedili, pukovnik Pandurević je komandu Drinskog korpusa izvještavao o situaciji u kojoj se nalazila njegova brigada, kao i o pitanjima vezanim za zarobljenike i pogubljenja. Pored toga, general Krstić je, 15. jula 1995, kada ga je kontaktirao pukovnik Beara da ga obavijesti da Glavni štab ne može obezbijediti dovoljno ljudi za nastavljane pogubljenja, odlučio da pruži dalju pomoć za izvršenje ovih zločina. Hiljade zarobljenika su 15. jula 1995. još bile u životu; da je general Krstić tada, čak i u toj kasnoj fazi, intervenisao, ti su životi mogli biti spašeni.

E. Sažetak ključnih činjeničnih nalaza Pretresnog vijeća

424. Pretresno vijeće zaključuje da su sljedeće ključne činjenice ustanovljene van razumne sumnje.

i) Opšti nalazi

425. Po zauzimanju Srebrenice u julu 1995, snage bosanskih Srba skovale su i sprovele plan da iz enklave odvezu sve žene, djecu i starce bosanske Muslimane (par. 52).

426. Nakon zauzimanja Srebrenice u julu 1995, snage bosanskih Srba su pogubile nekoliko hiljada muškaraca bosanskih Muslimana. Ukupan broj pogubljenih kreće se vrlo vjerovatno između 7000 i 8000 muškaraca (par. 84).

427. Nakon zauzimanja Srebrenice u julu 1995, snage bosanskih Srba skovale su i sprovele plan da pogube što je više moguće vojno sposobnih muškaraca bosanskih Muslimana koji su se nalazili u enklavi (par. 87).

428. Tokom razdoblja od nekoliko sedmica, u septembru i početkom oktobra 1995, snage bosanskih Srba su otvorile jedan dio primarnih masovnih grobnica u kojima su se nalazila tijela pogubljenih muškaraca bosanskih Muslimana i ta tijela ponovo pokopali u sekundarne grobnice na još zabačenijim lokacijama (par. 78).

ii) Nalazi u vezi sa Drinskim korpusom

429. Cilj plana Drinskog korpusa za operaciju "Krivaja 95" bio je da se srebrenička "zaštićena zona" svede na svoje gradsko središte kao korak ka ostvarenju šireg cilja VRS da bosansko-muslimansko stanovništvo gurne u humanitarnu krizu i da na kraju eliminiše enklavu (par. 121).

430. Granatiranje Srebrenice, koje je izvršio Drinski korpus 10. i 11. jula 1995, bilo je sračunato da zastraši bosansko-muslimansko stanovništvo i da ga istjera iz grada Srebrenice, a time i iz tog područja (par. 125).

431. Drinski korpus je odigrao značajnu ulogu u obezbjeđivanju autobusa i drugih vozila korišćenih za odvoženje bosansko-muslimanskih žena, djece i staraca iz baze u Potočarima 12. i 13. jula 1995, te u nabavci goriva potrebnog za sprovođenje tog zadatka (par. 142).

432. Oficiri komande Drinskog korpusa i jedinice korpusa su 12. i 13. jula 1995. bile u Potočarima i nadgledali odvoženje bosansko-muslimanskih civila sa tog područja (par. 144).

433. Napuštanje područja nekadašnje enklave od strane bosansko-muslimanskih civila iz Srebrenice, koji su autobusima 12. i 13. jula 1995. odvezeni iz Potočara, nije rezultat njihovog slobodnog izbora. Ljudstvo Drinskog korpusa koje je sudjelovalo u operaciji transportovanja znalo je da je VRS prisilio bosansko-muslimansko stanovništvo da napusti to područje (par. 149).

434. Optužba nije uspjela dokazati da su jedinice Drinskog korpusa počinile ijedan od oportunističkih zločina počinjenih 12. i 13. jula 1995. Međutim, pripadnici Drinskog korpusa koji su se 12. i 13. jula 1995. nalazili u bazi u Potočarima, morali su biti svjesni katastrofalne humanitarne situacije u kojoj su se nalazili izbjegli bosanski Muslimani i zlostavljanja od strane snaga bosanskih Srba, ali na to nisu reagovali (par. 155).

435. Pripadnici Drinskog korpusa koji su 12. i 13. jula 1995. bili u bazi u Potočarima, znali su da se prema muškarcima bosanskim Muslimanima, razdvojenima od žena, djece i staraca, ne postupa u skladu sa prihvaćenom praksom za pronalaženje počinilaca ratnih zločina, te da vlada užasna neizvjesnost u vezi sa sudbinom tih muškaraca. Komanda Drinskog korpusa isto je tako znala da se odvojeni muškarci iz Potočara odvođe na mjesta zatočenja u Bratuncu autobusima koji su inače korišćeni za prevoz žena, djece i staraca, što je sve nadgledao Drinski korpus (par. 161).

436. U periodu od 12. do 18. jula 1995, brigade Drinskog korpusa, a posebno Bratunačka i Zvornička brigada, bile su angažovane u borbenim dejstvima protiv kolone bosanskih Muslimana koja se nastojala probiti na teritoriju pod kontrolom bosanskih Muslimana. Te su brigade u komandu Drinskog korpusa stalno dostavljale izvještaje o događajima u vezi s kolonom (par. 166).

437. Komanda Drinskog korpusa je od 12. jula 1995. znala da u njenoj zoni odgovornosti snage bosanskih Srba zarobljavaju bosanske Muslimane iz kolone. Osim toga, komanda Drinskog korpusa je bila obaviještena o politici Glavnog štaba da se blokiraju i zarobe muškarci bosanski Muslimani iz kolone, a Glavni štab je izdao direktivu da jedinice Drinskog korpusa postavljaju zasjede koloni (par. 170).

438. Optužba nije uspjela dokazati da su jedinice Drinskog korpusa 13. jula 1995. učestvovala u zarobljavanju hiljada muškaraca bosanskih Muslimana iz kolone koji su potom odvedeni cestom Bratunac – Konjević Polje (par. 175).

439. Komanda Drinskog korpusa je znala da je 13. jula 1995. na cesti Bratunac-Konjević Polje zarobljeno na hiljade bosanskih Muslimana (par. 178).

440. Bratunačka brigada Drinskog korpusa morala je znati da su između 12. i 15. jula 1995. u Bratuncu bile zatočene hiljade bosansko-muslimanskih zarobljenika. Vojna policija Bratunačke brigade je 14. i 15. jula 1995. bila angažovana na sprovođenju tih zarobljenika na lokacije za zatočenje na sjeveru (par. 181).

441. Komanda Drinskog korpusa morala je znati da su muškarci bosanski Muslimani bili zatočeni u Bratuncu između 12. i 15. jula 1995, ta da su ih, nakon što je dovršeno odvođenje bosansko-muslimanskih žena, djece i staraca, prevezli na sjevernije lokacije za zatočenje (par. 186).

442. Autobusi koje je nabavio Drinski korpus korišćeni su za prevoz zarobljenih bosanskih Muslimana na mjesta zatočenja i pogubljenja. Komanda Drinskog korpusa je 12. i 13. jula 1995. morala biti obaviještena o preraspoređivanju autobusa s prvobitnog zadatka prevoženja bosansko-muslimanskih žena, djece i staraca na zadatak prevoženja muškaraca iz Potočara u Bratunac, a od večeri 13. jula 1995, komanda Drinskog korpusa morala je znati da se autobusi daju na dalje korišćenje za prevoz zarobljenih bosanskih Muslimana sjeverno, u Zvorniku (par. 184).

443. Od 13. jula 1995, Zvornička brigada je znala za planove da se zarobljeni bosanski Muslimani dovedu u njenu zonu odgovornosti, te je počela pripremati lokacije za njihovo zatočenje. Zvornička brigada je od 14. jula 1995. znala da su u širem području Zvornika raspoređene hiljade zarobljenih bosanskih Muslimana (par. 191).

444. Optužba nije dokazala da je Drinski korpus učestvovao u pogubljenjima na Jadru 13. jula 1995. ujutro (par. 200).

445. Optužba nije dokazala da su jedinice Drinskog korpusa učestvovala u pogubljenjima u Cerskoj dolini 13. jula 1995. ujutro (par. 204).

446. Optužba nije dokazala da su jedinice Drinskog korpusa učestvovala u pogubljenjima u skladištu u Kravici 13. jula 1995. Međutim, komanda Drinskog korpusa je morala znati da se zarobljenici odvoze u skladište u Kravici, a sa 13. julom 1995. uveče, Drinski korpus je morao znati da su u skladištu u Kravici izvršene egzekucije (par. 215).

447. Optužba nije uspjela dokazati da su jedinice Drinskog korpusa znale ili učestvovala u egzekucijama muškaraca bosanskih Muslimana koje su izdvojili u Tišći. Bez obzira na to, sigurno je da je Milička brigada znala da se muškarci bosanski Muslimani u Tišći izvode iz autobusa i odvoze na posebne lokacije (par. 219).

448. Uveče 13. jula 1995, komanda Drinskog korpusa morala je biti svjesna plana VRS da pogubi sve te hiljade vojno sposobnih muškaraca i dječaka bosanskih Muslimana, zarobljenih na području bivše enklave nakon zauzimanja Srebrenice (par. 295).

449. Zvornička brigada Drinskog korpusa učestvovala je u pogubljenju muškaraca bosanskih Muslimana u Orahovcu 14. jula 1995. godine. Pripadnici čete vojne policije Zvorničke brigade nalazili su se tamo neposredno prije egzekucija, vjerovatno da bi čuvali zarobljenike, a zatim pomogli pri njihovom transportu na mjesta pogubljenja. Ljudstvo 4. bataljona Zvorničke brigade nalazilo se u Orahovcu za vrijeme egzekucija i pomagalo u njihovom izvršenju. Nadalje, između 14. i 16. jula 1995. godine mehanizacija i oprema inženjerske čete Zvorničke brigade bile su angažovane na zadacima u vezi s ukopom žrtava iz Orahovca (par. 225).

450. Dana 15. jula 1995, vozači i kamioni iz 6. pješadijskog bataljona Zvorničke brigade korišćeni su za prevoz zarobljenika s mjesta zatočenja na mjesto pogubljenja na brani u Petkovicima, a inženjerska četa Zvorničke brigade dobila je zadatak da sa svojom mehanizacijom za zemljane radove pomogne u pokapanju žrtava sa brane u Petkovicima (par. 232).

451. Dana 16. jula 1995, pripadnici Bratunačke brigade su učestvovali u ubijanjima na Vojnoj ekonomiji Branjevo. Na čuvanju zarobljenih bosanskih Muslimana u autobusima kojima su dovezeni na Ekonomiju bila je angažovana vojna policija Drinskog korpusa, a oprema Zvorničke brigade je korišćena za poslove oko ukopa žrtava. Pukovnik Popović, pomoćnik komandanta Drinskog korpusa za bezbjednost, bio je uključen u nabavku goriva za prevoz zarobljenih bosanskih Muslimana na mjesto pogubljenja na Vojnoj ekonomiji Branjevo, a izdavanje goriva je koordinirala komanda Drinskog korpusa (par. 243).

452. Dana 16. jula 1995, Bratunačka brigada je pomagala u egzekucijama izvršenim u Domu kulture u Pilici (par. 248).

453. Bageri i buldožeri Zvorničke brigade koji su od 16. jula 1995. radili u području Kozluka, korišćeni su za radove oko ukopa žrtava egzekucija u Kozluku koje su se dogodile između 14. i 17. jula 1995. (par. 253).

454. Dana 19. jula 1995, jedinice pod komandom Zvorničke brigade učestvovala su u pogubljenjima u Nezuku (par. 256).

455. Optužba nije dokazala da su u ranu jesen 1995. jedinice Drinskog korpusa bile angažovane na prenošenju tijela iz primarnih u sekundarne grobnice. Međutim, s obzirom na obim te operacije, komanda Drinskog korpusa je, ako ništa drugo, morala znati da se ta aktivnost odvija unutar njene zone odgovornosti (par. 261).

456. Komanda Drinskog korpusa je i nakon zauzimanja Srebrenice nastavila da vrši svoje komandne ingerencije u odnosu na sebi potčinjene brigade, a njena komandna uloga nije bila suspendovana učešćem Glavnog štaba VRS odnosno organa bezbjednosti u aktivnosti nakon zauzimanja Srebrenice (par. 276).

457. Optužba nije dokazala da je 10. diverzantski odred bio prepotčinjen komandi Drinskog korpusa 16. jula 1995, dana kada su pripadnici te jedinice bili uključeni u egzekucije na Ekonomiji Branjevo. Ipak, jasno je da je morala postojati tijesna saradnja i koordinacija između

Drinskog korpusa i te jedinice, od njenog dolaska u Srebrenicu i dalje za vrijeme kasnijih dejstava (par. 281).

458. Optužba nije dokazala da su jedinice MUP nakon zauzimanja Srebrenice jula 1995. bile prepotčinjene Drinskom korpusu. Međutim, Drinski korpus je bio itekako svjestan prisustva jedinica MUP unutar svoje zone odgovornosti, kao i dejstava jedinica MUP na blokiranju i zarobljavanju muškaraca bosanskih Muslimana iz kolone (par. 289).

459. Optužba nije dokazala da je Drinski korpus zamislio ili potakao bilo koje od zvjerstava koja su uslijedila nakon zauzimanja Srebrenice u julu 1995. godine (par. 290).

460. Komanda Drinskog korpusa je znala da su njoj potčinjene jedinice, počevši od 14. jula 1995, bile umiješane u pogubljenjima muškaraca bosanskih Muslimana (par. 296).

iii) Nalazi u vezi sa sâmim generalom Krstićem

461. Dana 13. jula 1995. uveče, general Mladić je imenovao generala Krstića za komandanta Drinskog korpusa. Od tog momenta general Krstić je djelovao kao komandant Drinskog korpusa, te je kao takav bio priznat od strane cijelog korpusa (par. 331).

462. General Krstić je bio sasvim svjestan toga da će granatiranje Srebrenice otjerati na hiljade bosansko-muslimanskih civila iz grada u omanje mjesto Potočari, za koje su mislili da je "bezbjedno" jer se tamo nalazila baza UN. On je morao znati da se na tom mjestu osnovne potrebe za smještajem, hranom, vodom i lijekovima neće moći ni izdaleka pokriti. General Krstić je bio potpuno svjestan teritorijalnih ciljeva VRS u srebreničkoj enklavi (par. 337).

463. S obzirom na to da je bio prisutan na sastancima u hotelu "Fontana" 11. i 12. jula 1995, general Krstić je bio potpuno svjestan katastrofalne humanitarne situacije u kojoj su se nalazili izbjegli bosanski Muslimani u Potočarima i bio je upozoren da je nakon zauzimanja Srebrenice doveden u pitanje opstanak bosansko-muslimanskog stanovništva (par. 343).

464. General Krstić je naredio da se nabave autobusi za prevoz bosansko-muslimanskog stanovništva iz Potočara 12. i 13. jula 1995. Svojim podređenima je naredio da obezbijede cestu kojom će autobusi ići za Kladanj. On je nadzirao cjelokupni tok operacije prevoza (par. 347).

465. General Krstić se 12. jula 1995. rano poslijepodne zadržao jedan ili dva sata u Potočarima, gdje je s ostalim oficirima VRS, uključujući i generala Mladića, nadgledao odvoženje žena, djece i staraca bosanskih Muslimana. Budući da je tada bio u Potočarima, general Krstić je morao znati za užasne uslove u kojima su se nalazili izbjegli bosanski Muslimani, te da su vojnici VRS tog dana s njima loše postupali (par. 354).

466. Optužba nije dokazala da je general Krstić bio u Potočarima 13. jula 1995. (par. 357).

467. General Krstić je svojim podređenima izdao naređenje da se bosansko-muslimanskim civilima koji se odvoze iz Potočara ne smije ništa loše desiti (par. 358).

468. Optužba nije dokazala da je general Krstić učestvovao u smišljanju plana za pogubljenje (par. 362).

469. S obzirom da je 12. jula 1995. poslijepodne bio u "bijeloj kući", general Krstić je morao znati da su odvojeni muškarci zatočeni u užasnim uslovima i da se s njima ne postupa u skladu s prihvaćenom praksom traženja počinioca ratnih zločina. General Krstić je morao shvatiti, kao što su shvatili svi svjedoci koji su tog dana bili unutar ili u okolini baze, da vlada užasavajuća neizvjesnost po pitanju sudbine izdvojenih muškaraca. No, general Krstić nije ništa učinio kako bi od generala Mladića ili bilo kog drugog dobio razjašnjenja o daljoj sudbini tih muškaraca (par. 367).

470. Dana 12. jula 1995, general Krstić je morao znati da se muškarci kod Tišće izvode iz autobusa i odvoze na lokacije za zatočenje. Međutim, optužba nije dokazala da je on tada znao da im je konačna sudbina smrt pogubljenjem (par. 369).

471. General Krstić je bio u potpunosti obaviješten o razvoju događaja u vezi sa kretanjem kolone bosanskih Muslimana, te je do 13. jula 1995. uveče saznao da su snage bosanskih Srba unutar njegove zone odgovornosti zarobile hiljade bosanskih Muslimana iz kolone (par. 377).

472. Od 13. jula 1995, komanda Drinskog korpusa morala je znati za plan da se pogube svi vojno sposobni muškarci bosanski Muslimani iz Srebrenice, a od 14. jula 1995, komanda Drinskog korpusa morala je znati da potčinjene jedinice Drinskog korpusa učestvuju u masovnim pogubljenjima. S obzirom na položaj koji je imao u komandi Drinskog korpusa, prvo kao načelnik štaba, a zatim kao komandant od 13. jula 1995. uveče, general Krstić je takođe morao to znati (par. 379).

473. Ujutro 15. jula 1995, pukovnik Beara je od generala Krstića tražio dodatno ljudstvo da pomogne kod pogubljenja bosansko-muslimanskih zarobljenika. General Krstić je na sebe preuzeo da pukovniku Beari pomogne da dobije ljudstvo potrebno za pogubljenje tih ljudi. General Krstić je ukazao na mogućnost da se za to upotrebe ljudi iz Bratunačke brigade, preuzeo na sebe da to sredi, poslije čega su ljudi iz te Brigade došli da pomognu u izvršenju pogubljenja na Vojnoj ekonomiji Branjevo 16. jula 1995. (par. 387).

474. General Krstić je naredio Zvorničkoj brigadi da se vrati u svoju zonu odgovornosti kako bi riješila dva problema: borbe sa kolonom i prisustvo hiljada zarobljenih bosanskih Muslimana unutar njegove zone odgovornosti. Od 14. jula 1995. pa nadalje, general Krstić je bio u potpunosti izvještavan o događajima u zoni odgovornosti Zvorničke brigade. Dana 15. jula 1995, general Krstić je imao puna saznanja o tome da se u zoni odgovornosti Zvorničke brigade nalazi veliki broj zarobljenika, kao i o tome da se snage Zvorničke brigade koriste u vezi sa pogubljenjima (par. 399).

475. Od 16. jula 1995. pukovnik Popović je bio u vezi sa generalom Krstićem kako bi ga izvještavao o stvarima vezanim za pogubljenja. Kao dio komandnog lanca koji je izvještavan o tim događajima, i general Krstić je o njima bio obaviješten, te je nadgledao i pratio aktivnosti sebi potčinjenih oficira koji su učestvovali u egzekucijama (par. 404).

476. Optužba nije uspjela dokazati da je general Krstić bio direktno umiješan u aktivnosti ponovnog ukopa. No, general Krstić je, ako ništa drugo, morao znati da se ta masovna operacija vodi u njegovoj zoni odgovornosti (par. 415).

477. General Krstić je znao da su ljudi pod njegovom komandom učestvovali u pogubljenjima muškaraca bosanskih Muslimana u periodu od 14. jula do 19. jula 1995, ali nijednog od njih nije kaznio (par. 418).

III PRAVNI NALAZI

A. Uvod

478. U ovom trećem dijelu Pretresno vijeće će ispitati da li činjenično stanje koje je Vijeće utvrdilo potkrepljuje van razumne sumnje nalaze da su počinjena ona djela koja se navode u optužnici.

Budući da po svojoj prirodi ta djela najčešće obuhvataju mnogo ljudi sa različitim stepenima učestvovanja, kao i niz događaja tokom određenog vremenskog razdoblja, razumno je ustanoviti, kao prvo, da li je na osnovu činjenične argumentacije dokazano postojanje pravnih preduslova za počinjenje tih krivičnih djela, a potom, utvrditi stepen krivice koja se eventualno može pripisati optuženom generalu Krstiću. Pravni preduslovi određivaće se na osnovu stanja u međunarodnom običajnom pravu u vrijeme kada je došlo do događaja u Srebrenici.

479. Optužnica optuženog tereti za ubistva kao nezavisna krivična djela i prema članu 3 i prema članu 5 Statuta, te kao jedan element tačaka optužnice koje se odnose na progone i istrebljenje iz člana 5 Statuta. O ubistvima se nadalje govori u alternativnim tačkama optužnice koje se odnose na genocid i saučesništvo u genocidu, pri čemu te tačke takođe obuhvataju i optužbe za nanošenje teške tjelesne ili duševne povrede. I konačno, u optužnici se navodi i to da su počinjeni zločini protiv čovječnosti kao kršenje člana 5, i to u obliku deportacije ili nasilnog premještanja žena, djece i staraca. Svako od tih krivičnih djela ima vlastite specifične elemente, kojima će se Pretresno vijeće sada pozabaviti.

480. U skladu sa sudskom praksom Međunarodnog suda, za krivično djelo iz člana 3 mora se utvrditi da je u vrijeme počinjenja postojalo stanje oružanog sukoba, te da je između tih djela i oružanog sukoba postojao bliski neksus. Poređenja radi, član 5 Statuta zahtijeva samo postojanje oružanog sukoba, uz uslov da je do djela došlo u okviru tog oružanog sukoba. Kritični element krivičnog djela iz člana 5 jeste da zločini čine dio raširenog ili sistematskog napada na civilno stanovništvo. Nadalje,

takva djela mogu predstavljati progon kada se pokaže da su počinjena uz diskriminatornu namjeru na političkoj, rasnoj ili vjerskoj osnovi. Za razliku od toga, za genocid, kako je predviđeno članom 4 Statuta, nema uslova o postojanju oružanog sukoba, jedini zahtjev koji se postavlja jeste da su zabranjena djela počinjena “s namjerom da se u cijelosti ili djelimično uništi neka nacionalna, etnička, rasna ili vjerska grupa kao takva ...”.

481. Prema mišljenju Žalbenog vijeća, “oružani sukob postoji svuda gde se pribjegli oružanoj sili između država ili produženom oružanom nasilju između vlasti i organizovanih naoružanih grupa, ili pak između takvih grupa unutar jedne države.”¹¹⁹¹ U ovom slučaju nije osporeno da je postojao oružani sukob između BiH i njenih oružanih snaga s jedne i Republike Srpske i njenih oružanih snaga s druge strane. Nema sumnje da je do krivičnih djela iznesenih u optužnici došlo ne samo u okviru tog sukoba, nego i u uskoj vezi sa njim.

482. Prema presudi koju je Pretresno vijeće II donijelo u predmetu Kunarac,¹¹⁹² pet elemenata predstavljaju uslov za “napad usmjeren protiv civilnog stanovništva” u smislu člana 5 Statuta:

(i) Mora postojati napad.¹¹⁹³

(ii) Djela počinitelja moraju biti dio tog napada.¹¹⁹⁴

(iii) Napad mora biti “usmjeren protiv bilo kojeg civilnog stanovništva”.¹¹⁹⁵

(iv) Napad mora biti “rasprostranjen ili sistematski”.¹¹⁹⁶

(v) Počinilac mora poznavati širi kontekst u kojem se njegova djela odvijaju i znati da su njegova djela dio napada.¹¹⁹⁷

Svi ti uslovi ispunjeni su u ovom predmetu. Stoga, na osnovu čitanja činjeničnog dijela ove presude,¹¹⁹⁸ nema sumnje da sva krivična djela opisana u optužnici čine dio rasprostranjenog ili sistematskog napada protiv civilnog stanovništva, te da su počinjena sa diskriminatornom namjerom u smislu člana 5(h) Statuta.

Ukratko, ispunjeni su svi statutarni preduslovi za krivična djela iz članova 3 i 5, uključujući i progon.

483. Iduće pitanje jeste da li su ispunjeni činjenični elementi svakog od konkretnih krivičnih djela iz članova 3, 4 i 5 koja se terete u optužnici, te naročito da li su ispunjeni osobito strogi uslovi iz člana 4. Pretresno vijeće raspraviće redom te činjenične elemente za ubistvo, istrebljenje, nanošenje teške tjelesne ili duševne povrede, deportaciju ili prisilno premještanje, progon i, naposljetku, za genocid i saučesništvo u genocidu.

B. Ubistva¹¹⁹⁹

484. Optužba tvrdi da pojam ubistva obuhvata “sve oblike namjernog lišavanja života, sa predumišljajem ili bez njega”.¹²⁰⁰ Odbrana s tim u vezi nije iznijela nikakve konkretne tvrdnje.

485. I Međunarodni krivični sud za bivšu Jugoslaviju i Međunarodni krivični sud za Ruandu sistematski su definisali ubistvo kao

smrt žrtve do koje je došlo uslijed djela ili propusta koje je optuženi počinio sa namjerom da žrtvu liši života ili da nanese teške tjelesne povrede, za koje je razumno trebao znati da bi mogle prouzročiti smrt.¹²⁰¹

486. U ovom predmetu nije osporeno da su hiljade bosanskih Muslimana, stanovnika Srebrenice ili onih koji su tamo došli kao izbjeglice, ubijene u razdoblju od 12. do 19. jula te da su veće ili manje grupe muškaraca pogubljene po kratkom postupku na više mjesta u zoni odgovornosti Drinskog korpusa.¹²⁰² Činjenicu da je došlo do masovnih egzekucija optuženi nije osporavao.¹²⁰³

487. Pretresno vijeće je zaključilo da su gotovo svi ubijeni na mjestima pogubljenja bili odrasli muškarci bosanski Muslimani, te da je pogubljeno oko 7000-8000 ljudi.¹²⁰⁴

488. Osim toga, mnoga ubistva počinjena su 12, 13. i 14. jula u Potočarima.¹²⁰⁵ Ubijeni ljudi bili su odrasli bosanski Muslimani, iako su svjedoci T i Ademović govorili o ubistvu jednog dječaka¹²⁰⁶ i jedne bebe.¹²⁰⁷ Nemoguće je utvrditi koliko je tačno ubistava počinjeno u Potočarima, no riječ je o priličnom broju. Pretresno vijeće takođe prihvata da je došlo do oportunističkih pogubljenja muškaraca zatočenih u Bratuncu između 12. i 14. jula 1995,¹²⁰⁸ iako se ni ovdje ne može tačno utvrditi o koliko se žrtava radi.

489. Pretresno vijeće se stoga uvjerilo da su počinjena ubistva u smislu člana 3 i člana 5 Statuta (ubistvo i progon).

C. Istrebljenje

490. U optužnici ta ubistva predstavljaju osnovu i za optužbu za istrebljenje prema članu 5(b). Pretresno vijeće prvo će iznijeti pravnu definiciju istrebljenja, nakon čega će razmotriti da li su u ovom predmetu ispunjeni uslovi za postojanje zločina istrebljenja.

1. Definicija

491. U članu 5 Statuta, koji obuhvata zločine protiv čovječnosti, iznosi se sljedeće:

Međunarodni sud je ovlašten da krivično goni osobe odgovorne za sljedeća krivična djela kada su počinjena u oružanom sukobu, bilo međunarodnog bilo unutrašnjeg karaktera, i usmjerena protiv bilo kojeg civilnog stanovništva:

[...]

(b) istrebljenje.

492. U vrlo velikom broju međunarodnih¹²⁰⁹ i nacionalnih¹²¹⁰ instrumenata istrebljenje je priznato kao zločin protiv čovječnosti. Usprkos

tome, to se djelo rijetko pojavljuje na nacionalnim sudovima,¹²¹¹ a ovaj ga Međunarodni sud još nije definisao. Termin "istrebljenje" pojavio se u cijelom nizu poslijeratnih odluka koje su donijeli Nirnberški vojni sud i Vrhovni narodni sud Poljske. Međutim, iako se teretilo za zločin istrebljenja, presude su se općenito oslanjale na širi pojam zločina protiv čovječnosti i nisu dale nikakvu konkretnu definiciju termina "istrebljenje".¹²¹² Samo je Međunarodni sud za Ruandu u nekoliko prilika definisao nužne elemente tog krivičnog djela:¹²¹³

1. optuženi ili njegovi podređeni sudjelovali su u ubijanju određenih imenovanih ili opisanih osoba;

2. djelo ili propust su bili protivpravni i namjerni;

3. protivpravno djelo ili propust moraju predstavljati dio rasprostranjenog ili sistematskog napada;

4. napad mora biti usmjeren protiv civilnog stanovništva.¹²¹⁴

493. Tužilac tvrdi¹²¹⁵ da zločin istrebljenja po samoj svojoj prirodi mora biti usmjeren protiv grupe osoba, da je za njega uslov element masovnog uništenja i da obuhvata situacije u kojima je ubijen velik broj ljudi koji ne dijele nikakve zajedničke karakteristike.¹²¹⁶ Element diskriminatorne namjere nije nužan.¹²¹⁷

494. U Pretpretresnom podnesku odbrane¹²¹⁸ tvrdi se da se djelo istrebljenja može razlikovati od genocida na osnovu činjenice da nije počinjeno na temelju nacionalne, etničke, rasne ili vjerske pripadnosti neke osobe, te da, štaviše, za počinjenje tog djela nije nužna nikakva specijalna namjera, to jest, namjera da se grupu uništi djelimično ili u cijelosti.¹²¹⁹

495. Krivična djela ubistva i istrebljenja imaju jedan sličan element, budući da je njihov cilj smrt žrtava. Oba djela imaju istu mens rea, koja se sastoji od namjere da se žrtvu liši života ili namjere da se nanese teška tjelesna povreda žrtvi, za koju je počinilac morao razumno predvidjeti da će vrlo vjerovatno prouzročiti smrt.¹²²⁰ Pretresno vijeće će sada identifikovati što još obuhvata djelo istrebljenja i da li su uslovi za to krivično djelo ispunjeni u ovom predmetu.

496. U tu svrhu Pretresno vijeće navodi uobičajenu definiciju riječi "istrebljenje". Prema francuskom rječniku Nouveau Petit Robert, riječ "exterminer" /istrijebiti/ dolazi od latinske riječi exterminare, što znači "istjerati", a što se razvilo od "ex", čije je značenje "van" i "terminus", što znači "granica". Slično tome, Oxford English Dictionary kao prvo značenje riječi "exterminate"¹²²¹ navodi čin istjerivanja ili protjerivanja osobe ili grupe osoba van granica države, teritorije ili zajednice. Međutim, uobičajena upotreba termina "istrebljenje"¹²²² poprimila je tokom vremena konotacije uništenja i počela da znači uništenje velikog broja ljudi.

497. Stoga Komisija za međunarodno pravo prilikom formulisanja definicije istrebljenja inzistira na elementu masovnog uništenja:

[Istrebljenje je] zločin koji je po samoj svojoj prirodi usmjeren protiv grupe pojedinaca. Uz to, radnja koja se koristi da bi se sproveo zločin istrebljenja uključuje element masovne destrukcije, koji ne

predstavlja uslov za ubistvo. U tom smislu, istrebljenje je usko povezano sa zločinom genocida. [...]¹²²³

498. S obzirom na ograničeni broj presedana u vezi s ovim krivičnim djelom, korisno je dodatno se pozvati na član 7(2)(b) Statuta stalnog Međunarodnog krivičnog suda, u kojem se sa više pojedinosti definiše termin “istrebljenje” i konkretno navodi sljedeće:

Istrebljenje uključuje namjerno nametanje životnih uslova kojima se, među ostalim, uskraćuje pristup hrani i lijekovima, sračunato da dovede do uništenja dijela nekog stanovništva.

Na osnovu uvrštenja te odredbe, pretpostavljamo da se zločin istrebljenja može primijeniti na djela koja su počinjena sa namjerom da se ubije velik broj žrtava, i to ili izravno, kao na primjer ubijanjem ljudi iz vatrenog oružja, ili manje izravno, stvaranjem uslova koji će dovesti do smrti žrtava.¹²²⁴ Izvještaj Pripreme komisije za stalni Međunarodni krivični sud o elementima krivičnih djela daje dalje smjernice. Tu se navodi da je “počinilac [morao] života lišiti jednu ili više osoba” i da je do tog ponašanja moralo doći “u sklopu masovnog ubijanja pripadnika civilnog stanovništva.”¹²²⁵

499. Nužno je potom identifikovati žrtve. U članu 5 Statuta MKSJ, koji se odnosi na zločine protiv čovječnosti, govori se o djelima “usmjerenima protiv bilo kojeg civilnog stanovništva”.

Žrtve ne moraju imati zajedničke nacionalne, etničke, rasne ili vjerske karakteristike. U skladu sa drugostepenom presudom u predmetu Tadić,¹²²⁶ Pretresno vijeće smatra da za zločin istrebljenja nije nužno da se prema žrtvama postupa diskriminatorno iz političkih, socijalnih ili vjerskih razloga.

500. Prema komentaru Nacrta kodeksa Komisije za međunarodno pravo, istrebljenje se razlikuje od zločina genocida na osnovu činjenice da ciljana populacija ne mora nužno imati zajedničke nacionalne, etničke, rasne ili vjerske karakteristike, te da se isto tako odnosi i na situacije u kojima su “neki pripadnici jedne grupe ubijeni, dok su drugi pošteđeni”.¹²²⁷ Iz tih razloga zločin istrebljenja postoji kada je djelo usmjereno protiv jedne cijele grupe pojedinaca, čak ako i nije utvrđena nikakva diskriminatorna namjera ili namjera da se grupa uništi kao takva na nacionalnoj, etničkoj, rasnoj ili vjerskoj osnovi. Isto vrijedi i za situaciju u kojoj ciljana populacija nema nikakve zajedničke nacionalne, etničke, rasne ili vjerske karakteristike.

501. Sam termin “istrebljenje” snažno upućuje na počinjenje zločina masovnih razmjera, što s druge strane pretpostavlja znatan stepen pripreme i organizacije.¹²²⁸ Valja ipak primijetiti da se “istrebljenje” teoretski može primijeniti na počinjenje zločina koji nije “rasprostranjen”, no koji se usprkos tome svodi na uništenje jedne cijele populacije, razlučive na osnovu neke karakteristike (ili karakteristika) koje nisu obuhvaćene Konvencijom o genocidu, pri čemu se ta populacija sastoji od relativno malog broja ljudi. Drugim riječima, dok istrebljenje uopšteno govoreći uključuje velik broj žrtava, taj zločin može postojati i u slučajevima kada je broj žrtava ograničen.

502. S tim u vezi, definicija istrebljenja koju je dao stalni Međunarodni krivični sud upućuje na to da je dovoljno da krivična djela budu "sračunata kako bi dovela do uništenja dijela populacije". Pretresno vijeće primjećuje da je ta definicija usvojena nakon vremena u kojem su počinjena krivična djela u ovom predmetu. U skladu sa principom da kada postoji plauzibilna razlika u interpretacijama ili primjeni, treba prihvatiti onaj stav koji najviše ide u prilog optuženom, Vijeće presuđuje da za svrhe ovog predmeta definiciju treba tumačiti u smislu da se odnosi na uništenje brojčano znatnog dijela dotične populacije.

503. Ukratko, Pretresno vijeće zaključuje da za utvrđivanje zločina istrebljenja, uz opšte uslove koji se odnose na zločin protiv čovječnosti, moraju postojati dokazi da je djelo bilo usmjereno protiv jedne konkretne populacije, te da su njeni pripadnici bili ubijeni ili izvrgnuti životnim uslovima smišljenima da prouzroče uništenje brojčano znatnog dijela te populacije.

2. Nalazi

504. Iako postoje dokazi da je među ubijenima u Potočarima i kasnije bio manji broj žena, djece i staraca,¹²²⁹ praktički sve osobe ubijene nakon pada Srebrenice bili su vojno sposobni muškarci bosanski Muslimani. Procedura provjere u Potočarima, okupljanje tih muškaraca na mjestima zatočenja, njihovo odvoženje na mjesta egzekucije, oportunistička ubijanja ljudi iz kolone uz cestu Bratunac-Milići nakon što su uhvaćeni, sve to van svake razumne sumnje pokazuje da su svi vojno sposobni muškarci bosanski Muslimani koji su zarobljeni ili su na neki drugi način dospjeli u ruke srpskih snaga bili sistematski pogubljeni. Rezultat toga bio je da je većina vojno sposobnih muškaraca bosanskih Muslimana koji su pobjegli iz Srebrenice u julu 1995. ubijena.

505. U Srebrenici je počinjen zločin istrebljenja.

D. Zlostavljanje

506. Iako se u optužnici navode prvenstveno ubijanja velikog broja muškaraca bosanskih Muslimana, iznose se i navodi o dvije vrste zlostavljanja: nanošenje teške tjelesne ili duševne povrede, kao krivično djelo genocida,¹²³⁰ i okrutno i nehumano postupanje, uključujući teška premlaćivanja, kao element progona bosanskih Muslimana.¹²³¹

1. Teška tjelesna ili duševna povreda

507. Teška tjelesna ili duševna povreda, koju je tužilac naveo u sklopu optužbi za genocid, odnosi se na patnje koje su pretrpjeli oni koji su preživjeli egzekucije.

508. Optužba se oslanja na definiciju teške tjelesne ili duševne povrede iz presude u predmetu Akayesu, a koja obuhvata "djela mučenja, bilo tjelesnog ili duševnog, nehumano ili degradirajuće postupanje, progon".¹²³² Optužba citira i presudu u predmetu Eichmann, koju je Okružni sud u Jerusalemu donio 12. decembra 1961, a prema kojoj "porobljavanje, izgladnjivanje, deportacija i progon, [kao i] zatočavanje [pojedinaца] u geta, tranzitne i koncentracione logore u uslovima koji su bili sračunati da ih degradiraju, da im se uskrate njihova prava ljudskih bića, da ih pogaze, te da ih izlože nečovječnim patnjama i mučenju"¹²³³ mogu predstavljati tešku tjelesnu ili duševnu povredu. Odbrana s tim u vezi nije iznijela nikakvu konkretnu argumentaciju.

509. Vijeće primjećuje da je MKSJ u svojoj odluci o pregledu optužnice protiv Karadžića i Mladića u skladu sa pravilom 61 ocijenio da okrutno postupanje, mučenje, silovanje i deportacija mogu predstavljati tešku tjelesnu ili duševnu povredu nanесenu pripadnicima neke grupe po tački optužnice za genocid.¹²³⁴ Pripremna komisija za osnivanje stalnog Međunarodnog krivičnog suda navela je da teška tjelesna i duševna povreda "može uključivati, no nije na to nužno ograničena, djela mučenja, silovanja, seksualnog nasilja ili nehumanog ili degradirajućeg ponašanja".¹²³⁵

510. U presudi u predmetu Kayishema i Ruzindana teška tjelesna povreda definiše se kao "povreda koja ozbiljno oštećuje zdravlje, uzrokom je narušenosti ili bilo kakvoj ozbiljnoj ozljedi vanjskih, odnosno unutarnjih organa ili osjetila".¹²³⁶ U istoj presudi iznosi se stav da se teška duševna povreda mora "tumačiti od slučaja do slučaja u svjetlu relevantne sudske prakse".¹²³⁷ Čini se da se pominjanje duševne povrede, u kontekstu Konvencije o genocidu, isprva odnosilo samo na ubrizgavanje farmakoloških supstancija koje izazivaju teška oštećenja mentalnih sposobnosti.¹²³⁸ Sjedinjene Države podupirale su takvu restriktivnu interpretaciju, navevši u svojoj izjavi o interpretaciji, koja se nalazi u prilogu njihovog akta o pristupanju, da, po njihovom mišljenju, "duševna povreda" označava permanentno oštećenje mentalnih sposobnosti, do kojeg je došlo uslijed narkotika, mučenja ili tome sličnih tehnika.¹²³⁹ Osim toga, Pripremna komisija za osnivanje stalnog Međunarodnog krivičnog suda ističe da se pod "žduševnom povredomž podrazumijeva nešto više od tek manjeg ili privremenog oštećenja mentalnih sposobnosti".¹²⁴⁰ Valja stoga razlikovati tešku duševnu povredu od nasrtaja na emocionalni i psihološki integritet ili dostojanstvo osobe koji ne uzrokuje trajni poremećaj. Međutim, u Presudi u predmetu Akayesu se naglašava da "nanošenje teške tjelesne ili duševne povrede [...] ne znači nužno da je povreda trajna i neizlječiva".¹²⁴¹

511. Na tumačenje teške tjelesne ili duševne povrede iz člana 4 Statuta, može uticati interpretacija Međunarodnog suda u vezi sa krivičnim djelom hotimičnog nanošenja velikih patnji ili teških povreda tijela ili zdravlja iz člana 2 Statuta. Ovo drugo krivično djelo definisano

je u presudi u predmetu Čelebići kao "radnja ili propust koji su namjerni, naime djelo koje je, objektivno prosuđeno, smišljeno i nije slučajno, kojim se nanose ozbiljna duševna ili tjelesna patnja ili povreda".¹²⁴²

512. U presudi u predmetu Blaškić teška tjelesna ili duševna povreda, koja je uslov za dokazivanje optužbe za progon iz člana 5, definisana je kako slijedi: žrtvi mora, u okolnostima datog slučaja, biti nanosena teška povreda tjelesnog ili duševnog integriteta, pri čemu se težina procjenjuje od slučaja do slučaja; ta povreda mora biti rezultat činjenja optuženog ili njegovog podređenog; optuženi ili njegov podređeni moraju prilikom počinjenja djela imati namjeru da nanesu tešku povredu tjelesnom ili duševnom integritetu žrtve, i to voljno ili uz grubi nehat.¹²⁴³

513. Pretresno vijeće zaključuje da teška tjelesna ili duševna povreda kao *actus reus* u smislu člana 4 jeste namjerno djelo ili propust kojim se nanosi teška tjelesna ili duševna patnja. Težina patnje mora se procjenjivati od slučaja do slučaja, i to na osnovu konkretnih okolnosti. U skladu sa presudom u predmetu Akayesu,¹²⁴⁴ Pretresno vijeće smatra da teška povreda ne mora biti uzrokom trajne i neizlječive povrede, no mora uključivati povredu koja je teža od privremene ojađenosti, nelagode ili poniženja. Mora se raditi o povredi čija je posljedica dugotrajno i teško oštećenje sposobnosti osobe da vodi normalan i konstruktivan život. Prihativši gore iznesenu sudsku praksu, Vijeće smatra da su nečovječno postupanje, mučenje, silovanje, seksualno zlostavljanje i deportacije među djelima koja mogu prouzročiti tešku tjelesnu ili duševnu povredu.

514. Vijeće u potpunosti prihvata da rane i trauma koje je pretrpjelo onih nekoliko pojedinaca koji su uspjeli preživjeti masovna pogubljenja doista predstavljaju tešku tjelesnu i duševnu povredu u smislu člana 4 Statuta.¹²⁴⁵

2. Okrutno i nečovječno postupanje

515. Optužba u paragrafima 4, 6, 7, 11 i 22 do 26 optužnice iznosi navode da su protiv bosanskih Muslimana počinjeni progoni, i to, uz ostala djela, i "okrutnim i nečovječnim postupanjem prema civilima, bosanskim Muslimanima, uključujući i teškim premlaćivanjima."¹²⁴⁶ Gorepomenuti paragrafi, međutim, ne sadrže nikakve pojedinosti u vezi sa okrutnim i nečovječnim postupanjem.

516. U sudskoj praksi Međunarodnog suda okrutno i nečovječno postupanje definisano je kao "namjerna radnja ili propust, odnosno radnja koja je, objektivno prosuđena, smišljena a ne slučajna, koja nanosi tešku duševnu ili tjelesnu patnju ili povredu ili predstavlja ozbiljan nasrtaj na ljudsko dostojanstvo", te uključuje i takva krivična djela kao što je mučenje.¹²⁴⁷ Vijeće je upravo objasnilo kako treba tumačiti riječ "težak".

517. Pretresno vijeće je detaljno opisalo patnje koje su preživjeli kako bosanski Muslimani koji su pobjegli u Potočare, tako i bosanski Muslimani koje su zarobili iz kolone. Konkretnije, Pretresno vijeće je čulo pouzdana

svjedočenja u vezi sa teškim premlaćivanjima i drugim oblicima okrutnog postupanja koje su pretrpjeli muškarci bosanski Muslimani nakon što su bili razdvojeni od svojih porodica u Potočarima. Mnogobrojni svjedoci govorili su nadalje o užasnim uslovima koji su vladali i u bazi UN u Potočarima i oko nje: nije bilo dovoljno hrane i vode, koju je VRS obezbjeđivao u vrlo ograničenim količinama, hiljade ljudi bile su natrpene na malom prostoru. Još je značajnije to da su pouzdani svjedoci govorili o silovanjima i ubijanjima, a neki su ljudi iz užasa počinili i samoubistva. Cijela situacija u Potočarima opisana je kao kampanja terora. Krajnji oblik patnje predstavljali su i slučajevi nekih žena kojima su na samom ulasku u autobuse otrgnuli njihove mlade sinove, koje niko više nikada nije vidio.¹²⁴⁸

518. Pretresno vijeće stoga zaključuje da su VRS i druge srpske snage podvrgnuli velik broj bosanskih Muslimana okrutnom i nečovječnom postupanju, tako što su ti ljudi bili izvrgnuti nepodnošljivim uslovima u Potočarima, okrutno odvojeni od članova svojih porodica i, u slučaju muškaraca, dovedeni u situaciju neizrecivog užasa da posmatraju kako ljudi koji su zajedno sa njima zarobljeni pogibaju na stratištima, pri čemu su oni toj sudbini izmakli samo igrom slučaja. Međutim, glavna činjenica na kojoj optužba temelji navode o nečovječnom postupanju jeste prisilno premještanje žena, djece i staraca bosanskih Muslimana iz srebreničke enklave.

E. Deportacija i prisilno premještanje

519. Vijeće je konstatovalo da je 12. i 13. jula 1995. oko 25.000 civila bosanskih Muslimana prisiljeno da autobusima napuste srebreničku enklavu i pređu na teritoriju pod kontrolom BiH. Odvođenje tih bosansko-muslimanskih žena, djece i staraca iz Potočara u Kladanj predstavlja temelj za tri tačke optužnice. Uključeno je u tačku optužnice koja se odnosi na zločine protiv čovječnosti za progone (tačka 6). Uz to, optužba to djelo karakteriše kao deportaciju, što predstavlja zločin protiv čovječnosti (tačka 7) ili, alternativno, kao nehumano djelo koje predstavlja zločin protiv čovječnosti (prisilno premještanje) (tačka 8).

1. Opšta razmatranja

520. Optužba deportaciju definiše kao "prisilno raseljavanje civila sa područja na kojem oni zakonito borave, pri čemu za to ne postoje osnove koje su dozvoljene u okviru međunarodnog prava". Optužba tvrdi da "za postojanje krivičnog djela nije nužno ... da se civili prisilno odvedu preko državne granice".¹²⁴⁹ Odbrana deportaciju definiše kao prisilno odvođenje neke osobe u drugu zemlju,¹²⁵⁰ i naglašava da ne predstavlja svako prisilno premještanje civila krivično djelo.¹²⁵¹

521. I deportacija i prisilno premještanje odnose se na nedobrovoljnu i nezakonitu evakuaciju pojedinaca sa teritorije na kojoj borave. Međutim,

prema međunarodnom običajnom pravu ta dva pojma nisu jednoznačna. Deportacija pretpostavlja odvođenje van granica države, dok se prisilno premještanje odnosi na raseljavanje unutar države.¹²⁵²

522. Međutim, ovo razlikovanje ne utiče na osudu takve prakse u međunarodnom humanitarnom pravu. Članom 2(g) Statuta, članovima 49 i 147 Ženevske konvencije o zaštiti građanskih osoba u vrijeme rata (Četvrta ženevska konvencija), članom 85(4)(a) Dopunskog protokola I, članom 18 Nacrta kodeksa Komisije za međunarodno pravo i članom 7(1)(d) Statuta stalnog Međunarodnog krivičnog suda, osuđuje se deportacija ili prisilno premještanje zaštićenih osoba.¹²⁵³ I članom 17 Protokola II na sličan se način osuđuje "raseljavanje" civila.

523. S tim u vezi Pretresno vijeće primjećuje da je svako prisilno raseljavanje po definiciji traumatično iskustvo koje uključuje napuštanje vlastitog doma, gubitak imovine i prinudno preseljenje na drugu lokaciju. Kao što je već ranije iznijelo Pretresno vijeće u predmetu Kupreškić,¹²⁵⁴ prisilno premještanje unutar ili van državnih granica uključeno je kao nečovječno djelo u član 5(i) kojim se definišu zločini protiv čovječnosti. O pitanju da li se činjenice u ovom predmetu mogu okvalifikovati kao prisilno premještanje ili deportacija raspravlja se dalje u tekstu.

2. Evaluacija činjenica

a) Pitanje pravnosti premještanja

524. Članom 49 Četvrte ženevske konvencije i članom 17 Protokola II dozvoljava se potpuna ili djelimična evakuacija stanovništva "ako to zahtijevaju sigurnost stanovništva ili imperativni vojni razlozi".¹²⁵⁵ U članu 49 se, međutim, pobliže određuje da će se "tako evakuisano stanovništvo vratiti u svoje domove čim prestanu neprijateljstva na tom prostoru".

525. Preliminarno valja reći da taj uslov nije zadovoljen u ovom predmetu. Građani Srebrenice koji su se okupili u Potočarima nisu vraćeni u svoje domove čim su prestala neprijateljstva na tom prostoru. Aktivna neprijateljstva u samom gradu Srebrenici i južno od enklave zapravo su već prestala u trenutku kada su ljudi autobusima odvezeni iz Potočara. Bezbjednost civilnog stanovništva ne može se dakle navesti kao razlog kojim bi se opravdalo premještanje.

526. Uz bezbjednost stanovništva, Ženevska konvencija takođe dozvoljava evakuacije koje se zasnivaju na "imperativnim vojnim razlozima". U smislu vojne nužde, relevantna su dva predmeta iz Drugog svjetskog rata. General Lothar Rendulic optužen je za kršenje člana 23(g) Haškog pravilnika iz 1907. godine, kojim se zabranjuje razaranje ili zapljena neprijateljske imovine, "osim ako vojna nužda imperativno nalaže ta razaranja ili te zapljene". Snage koje su se povlačile pod Rendulicevom komandom koristile su se taktikom spaljene zemlje, uništavajući za sobom sve objekte za koje su smatrale da bi mogli pomoći suprotstavljenj vojsci.

Uz to je Rendulic naredio evakuaciju civila sa tog područja. Rendulic je kao argument u svoju odbranu iznio "vojnu nuždu", budući da su njegove vojnike progonile sovjetske snage, za koje se činilo da su znatno nadmoćne. Američki vojni sud u Nürnbergu zaključio je da, iako se Rendulic možda prevario u svojoj procjeni vojne nužnosti da se evakuišu civili, njegove su odluke ipak bile opravdane "hitnom vojnom nuždom" na osnovu informacija kojima je u to vrijeme raspolagao.¹²⁵⁶ Za razliku od toga, feldmaršala Ericha von Mansteina Britanski vojni sud je proglasio krivim za "masovnu deportaciju i evakuaciju civilnih stanovnika" Ukrajine. Von Manstein je tvrdio da je ta evakuacija bila opravdana vojnom nuždom da se spriječi špijunaža, te da se neprijatelja liši ljudstva.¹²⁵⁷ To nije prihvaćeno kao legitimni razlog za evakuaciju stanovništva ili uništavanje njihove imovine.¹²⁵⁸ Uz to, savjetnik vojnog suda¹²⁵⁹ je primijetio da je iz dokaza optužbe vidljivo da "ta razaranja nikako nisu bila rezultat imperativnih potreba u tom trenutku, nego su zapravo predstavljala izvršenje znatno ranije smišljene politike, politike koju je optuženi bio spreman sprovesti u dvije ranije prilike, a sada ju je sprovodio u cijelosti, a da se to nije uopšte ticalo vojne nužde".¹²⁶⁰

527. U ovom predmetu nije postojala nikakva vojna prijetnja nakon zauzimanja Srebrenice. Atmosfera terora u kojoj je evakuacija sprovedena dokazuje naprotiv da je premještanje izvršeno u skladu sa dobro organizovanom politikom, čiji je cilj bio protjerati bosansko-muslimansko stanovništvo iz enklave. Cilj je bila sama evakuacija, pri čemu tu evakuaciju nisu opravdavale ni zaštita civila, ni imperativna vojna nužda.

b) Prinudni karakter premještanja

528. Vijeće sada treba utvrditi da li su civili doista bili premješteni prisilno. Komentar člana 49 Ženevske konvencije IV upućuje na to da odlasci motivisani strahom od diskriminacije ne moraju nužno predstavljati kršenje zakona:

Diplomatska konferencija odlučila je radije da ne zabrani apsolutno sve oblike premještanja, budući da se sa nekim premještanjima u određenoj mjeri mogu slagati oni koji se premještaju. Konferencija je osobito imala na umu slučaj zaštićenih osoba koje pripadaju etničkim ili političkim manjinama, a koje su uslijed toga možda bile izložene diskriminaciji ili progonu, te stoga možda žele otići iz zemlje. Kako bi se na ispravan način omogućila ta legitimna želja, Konferencija je odlučila implicite odobriti dobrovoljno premještanje, a zabraniti samo "prisilno" premještanje.¹²⁶¹

529. Međutim, finaliziranim nacrtom teksta elemenata krivičnih djela koji je prihvatila Pripremna komisija za osnivanje stalnog Međunarodnog krivičnog suda predviđa se sljedeće:

Termin "prisilan" nije ograničen samo na fizičku silu, nego može uključivati i prijetnju silom ili oblike prisile kao što su strah od nasilja,

pritisaka, zatočenja, psihološkog pritiska ili zloupotrebe vlasti protiv takve osobe ili osoba ili treće osobe, ili iskorištavanje situacije u kojoj vlada opšta prisila.¹²⁶²

530. Prijetnje stanovnicima Srebrenice znatno su nadmašile puki strah od diskriminacije. Do evakuacije je došlo u posljednjoj fazi kampanje koja je vođena kako bi se stanovništvo prisililo da pobjegne iz enklave u vrijeme kad su vojnici VRS aktivno prijetili i nanosili povrede bosansko-muslimanskim civilima iz Srebrenice. Pregovori između “predstavnik” bosanskih Muslimana, Nesiba Mandžića, i generala Mladića na drugom sastanku u hotelu “Fontana” 11. jula dodatno ukazuju na to u kojoj su mjeri zastrašujući bili uslovi pod kojima su evakuisani civili bosanski Muslimani.¹²⁶³ Pretresno vijeće je već konstatovalo da, uprkos pokušajima VRS da to prikaže kao dobrovoljni odlazak, bosanski Muslimani iz Srebrenice nisu uistinu izabrali da odu, nego su reflektivno reagovali pred izvjesnošću da njihov opstanak ovisi o njihovom bjekstvu.¹²⁶⁴

c) Činjenica da je premještanje izvršeno unutar granica Bosne i Hercegovine

531. Žene, djeca i starci bosanski Muslimani, okupljeni u Potočarima, prisilno su premješteni u Kladanj, odnosno na područje na teritoriji Bosne i Hercegovine pod kontrolom ABiH, kako bi se izbrisali svi tragovi bosanskih Muslimana na teritoriji na kojoj su bosanski Srbi imali namjeru uspostaviti vlastitu državu. Međutim, u vrijeme tih događaja Bosna i Hercegovina je bila jedina država koju je formalno priznala međunarodna zajednica. Budući da su srebrenički civili raseljeni unutar granica Bosne i Hercegovine, prema međunarodnom običajnom pravu takvo nasilno raseljavanje ne može se karakterisati kao deportacija.

532. Vijeće stoga zaključuje da civili okupljeni u Potočarima i transportovani u Kladanj nisu bili izvrgnuti deportaciji, nego prisilnom premještanju. No, takvo prisilno premještanje, u okolnostima ovog predmeta, i dalje predstavlja oblik nečovječnog postupanja iz člana 5.

F. Progoni

533. General Krstić optužen je za progon, zločin protiv čovječnosti, koji se zasniva na navodima da je sudjelovao u sljedećem:

- a. ubijanju hiljada civila bosanskih Muslimana, među kojima su bili muškarci, žene, djeca i starije osobe;
- b. okrutnom i nečovječnom postupanju prema civilima bosanskim Muslimanima, između ostalog i teškim premlaćivanjima;
- c. terorisanju civila bosanskih Muslimana;
- d. uništavanju lične imovine bosanskih Muslimana; i
- e. deportaciji ili prisilnom premještanju bosanskih Muslimana iz enklave Srebrenica.¹²⁶⁵

534. Pretresno vijeće već je općenito raspravilo neka od tih krivičnih djela koja je iznio tužilac. Sada će se konkretnije pozabaviti djelima o kojima se prethodno nije govorilo, imajući pritom na umu da je zločin progona definisan u presudi u predmetu Kupreškić kao “grubo i flagrantno uskraćivanje na diskriminatornoj osnovi nekog temeljnog prava koje je utvrđeno međunarodnim običajnim ili konvencionim pravom, a koje dosiže isti stepen težine kao i druga djela zabranjena članom 5”.¹²⁶⁶

535. Iz sudske prakse Međunarodnog suda proizlazi da djela progona nisu ograničena na ona djela koja se navode u drugim stavovima člana 5¹²⁶⁷ ili drugdje u Statutu,¹²⁶⁸ nego uključuju i uskraćivanje drugih fundamentalnih ljudskih prava, uz uslov da su ta djela jednako teška ili ozbiljna.¹²⁶⁹ Nadalje, u sudskoj praksi Međunarodnog suda se naglašava da “se diskriminatorna krivična djela za koja se tereti kao za djelo progona moraju procjenjivati ne izolirano već u svom kontekstu, i to tako što će se gledati njihov kumulativni efekt. Iako pojedinačna djela možda nisu nečovječna, njihove sveukupne posljedice moraju na takav način predstavljati povredu čovječnosti da ih se može nazvati žnečovječnimž.”¹²⁷⁰

536. Pretresno vijeće već je ranije utvrdilo da je protiv bosansko-muslimanskog stanovništva Srebrenice od 11. jula nadalje pokrenut rasprostranjen i sistematski napad, koji se zasnivao na činjenici da to stanovništvo pripada bosansko-muslimanskoj etničkoj grupi.

537. Humanitarna kriza u Potočarima, spaljivanje domova u Srebrenici i Potočarima, terorisanje civila bosanskih Muslimana, ubistvo hiljada bosansko-muslimanskih civila u Potočarima ili u pažljivo isplaniranim egzekucijama masovnih razmjera, te prisilno premještanje žena, djece i starijih osoba sa teritorije pod kontrolom bosanskih Srba predstavljaju djela progona.

538. Pretresno vijeće se stoga uvjerilo da je u razdoblju od 11. jula 1995. nadalje u srebreničkoj enklavi počinjen zločin progona, onako kako je definisan u optužnici.

G. Genocid

539. General Krstić se na prvom mjestu tereti za genocid i, alternativno, za saučesništvo u genocidu,¹²⁷¹ a u vezi s masovnim egzekucijama muškaraca bosanskih Muslimana u Srebrenici između 11. jula i 1. novembra 1995. godine.¹²⁷²

540. Član 4(2) Statuta genocid definiše kao:

bilo koje od sljedećih djela, počinjeno s namjerom da se u cijelosti ili djelimično uništi neka nacionalna, etnička, rasna ili vjerska grupa kao takva:

- (a) ubijanje pripadnika grupe;
- (b) nanošenje teške tjelesne ili duševne povrede pripadnicima grupe;

(c) smišljeno nametanje pripadnicima grupe životnih uslova sračunatih da dovedu do njenog potpunog ili djelimičnog fizičkog uništenja;

(d) uvođenje mjera kojima je cilj sprečavanje rađanja unutar grupe;

(e) prisilno premještanje djece te grupe u drugu grupu.

541. Pretresno vijeće član 4 Statuta mora tumačiti uzimajući u obzir stanje međunarodnog običajnog prava u vrijeme kada su se događaji u Srebrenici zbivali. U tom smislu u obzir je uzeto više izvora. Pretresno vijeće prvo se pozvalo na rad na kodifikaciji tog segmenta prava koji su preduzela međunarodna tijela. Konvencija o sprečavanju i kažnjavanju zločina genocida¹²⁷³ (dalje u tekstu: Konvencija), usvojena 9. decembra 1948,¹²⁷⁴ čije su odredbe verbatim usvojene u članu 4, predstavlja glavni referentni izvor za to. Iako je Konvencija usvojena u istom periodu kada se kovao i sam termin "genocid", na tu se Konvenciju gleda kao na dokument koji je kodifikovao odavno priznatu normu međunarodnog prava i koji će sudska praksa uskoro uzdići na nivo obavezne norme opšteg međunarodnog prava (*ius cogens*).¹²⁷⁵ Pretresno vijeće je Konvenciju tumačilo u skladu s opštim pravilima tumačenja međunarodnih ugovora utvrđenima u članovima 31 i 32 Bečke konvencije o pravu međunarodnih ugovora. Shodno tome, Vijeće je u obzir uzelo cilj i svrhu Konvencije, a ne samo uobičajeno značenje formulacija iz njenih odredbi. Kao dodatno sredstvo tumačenja, Pretresno vijeće je takođe proučilo pripreme radove za Konvenciju i okolnosti iz kojih je ona proistekla. Nadalje, Pretresno vijeće je razmotrilo međunarodnu sudsku praksu u pogledu zločina genocida, a naročito onu koju je razvio Međunarodni krivični sud za Ruandu. Posebna je pažnja posvećena Izvještaju Komisije za međunarodno pravo (KMP) o Nacrtu kodeksa o zločinima protiv mira i bezbjednosti čovječanstva.¹²⁷⁶ Iako je dovršen 1996. godine, taj izvještaj je proizvod višegodišnjeg razmišljanja Komisije čija je svrha bila kodifikovanje međunarodnog prava, naročito za pitanje genocida, te on stoga predstavlja posebno važan izvor za tumačenje člana 4. Takođe su proučeni radovi drugih međunarodnih tijela, a naročito izvještaji Potkomisije za sprečavanje diskriminacije i zaštitu manjina Komisije za ljudska prava UN.¹²⁷⁷ Pored toga, Vijeće je proučilo i radove nastale tokom pripremanja Rimskog statuta sa svrhom osnivanja međunarodnog krivičnog suda, konkretnije, posljednji nacrt teksta o elementima krivičnih djela koji je u julu 2000. sastavila Pripremna komisija za stalni Međunarodni krivični sud.¹²⁷⁸ Iako je nastao nakon što su počinjena djela kojima se ovdje bavimo, taj dokument se pokazao vrlo korisnim za ocjenu stanja međunarodnog običajnog prava koje je Vijeće samo izvelo iz drugih izvora. S obzirom na to, valja napomenuti da su sve države koje su prisustvovalе konferenciji, bez obzira da li su odlučile da budu potpisnice Rimskog statuta ili ne, imale pravo da budu zastupljene u Pripremnoj komisiji. Iz te perspektive, taj je dokument korisno sredstvo za utvrđivanje opinio juris država. Najzad, Pretresno vijeće je smjernice

potražilo i u zakonodavstvu i praksi raznih država, a posebno u tumačenjima i odlukama njihovih sudova.

542. Član 4 Statuta genocid definiše na osnovu dva konstitutivna elementa:

– actus reus krivičnog djela, koji se sastoji od jedne ili više radnji navedenih u članu 4(2);

– mens rea krivičnog djela, opisana kao namjera da se u cijelosti ili djelimično uništi neka nacionalna, etnička, rasna ili vjerska grupa kao takva.

1. Actus reus

543. Pretresno vijeće je već razmotrilo ubistva i tešku tjelesnu i duševnu povredu koje navodi optužba, i zaključilo da su oni dokazani. Van razumne sumnje je utvrđeno da su muškarci bosanski Muslimani, stanovnici enklave, pobijeni, ili u masovnim egzekucijama ili pojedinačno. Takođe je utvrđeno da su onom malom broju lica koja su preživjela masovne egzekucije nanesene teške tjelesne ili duševne povrede.

2. Mens rea

544. Preostaje nam da razriješimo ključno pitanje da li su predmetna krivična djela bila počinjena sa namjerom da se u cijelosti ili djelimično uništi nacionalna, etnička, rasna ili vjerska grupa kao takva.

545. Optužba tvrdi da su snage bosanskih Srba planirale i namjeravale ubiti sve vojno sposobne muškarce bosanske Muslimane u Srebrenici i da ta ubistva širokih razmjera predstavljaju genocid.¹²⁷⁹ Odbrana ne osporava da su bosansko-srpske snage ubile značajan broj vojno sposobnih bosansko-muslimanskih muškaraca, ali se ne slaže s tim da je dokazana genocidna namjera u smislu člana 4.

546. Pretresno vijeće se na kraju uvjerilo da su ubistva i nanošenje teške tjelesne ili duševne povrede bili počinjeni s namjerom da se ubiju svi vojno sposobni muškarci bosanski Muslimani u Srebrenici. Dokazi pokazuju da su se masovna pogubljenja dogodila uglavnom između 13. i 16. jula 1995, dok su pogubljenja manjih razmjera potrajala do 19. jula. Sva ta pogubljenja sistematski su ciljala vojno sposobne muškarce bosanske Muslimane, bez obzira da li su bili civili ili vojnici. Vojno sposobni muškarci koji su pobjegli u Potočare sistematski su odvajani od ostalih izbjeglica. Sabirali su ih u "bijeloj kući", a prije ulaska su ih prisiljavali da predaju lične dokumente i lične predmete. Dok su Potočari 12. i 13. jula 1995. bili poprište oportunističkih ubistava,¹²⁸⁰ većina muškaraca zatočenih u "bijeloj kući" autobusima od 12. jula poslijepodne i cijelog dana 13. jula prevezena je u Bratunac,¹²⁸¹ a zatim na mjesta pogubljenja. Pored toga, ubrzo nakon što je saznao za postojanje kolone muškaraca bosanskih Muslimana koja se pešice kretala u pravcu Tuzle, VRS je pokrenuo artiljerijski napad na

nju.¹²⁸² Nemilosrdna potjera za muškarcima iz kolone počela je 12. jula i nastavila se cijelog 13. jula. Ono malo preživjelih tu je hajku opisalo kao "lov na ljude" u kojem gotovo nije bilo šanse za bjekstvo.¹²⁸³ Dana 14. i 15. jula izvršen je napad na trećinu kolone koja je 11.-12. jula uspjela da pređe cestu između Konjević Polja i Nove Kasabe.¹²⁸⁴ Budući da je pritisak na VRS tokom te sudbonosne sedmice od 11. do 16. jula sve više rastao, pokrenuti su pregovori između bosansko-muslimanske i bosansko-srpske strane tako da je dio kolone bosanskih Muslimana najzad propušten na teritoriju pod kontrolom Vlade.¹²⁸⁵ Najlogičnije objašnjenje za to bilo je to što je većina vojnika VRS tada već bila preraspoređena za Žepu tako da je, u nedostatku ljudstva kojim bi kolonu mogla da zaustavi, Zvornička brigada bila prisiljena da ih propusti.¹²⁸⁶ Međutim, iz muslimanske kolone koja je brojila 10.000-15.000 muškaraca na kraju je prijavljeno kao nestali njih ukupno 8000-10.000.¹²⁸⁷

547. VRS su u početku na meti za pogubljenje možda bili samo vojno sposobni muškarci.¹²⁸⁸ Neki muškarci iz kolone su zapravo poginuli u borbi i nije sigurno da je VRS isprva namjeravao da pobije sve zarobljene muslimanske muškarce, uključujući i civile iz kolone.¹²⁸⁹ Dokazi, međutim, pokazuju da je u jednom momentu donesena odluka da se uhvate i pobiju svi bosansko-muslimanski muškarci bez razlike. Stoga nije preduzeto ništa kako bi se vojnici odvojili od civila. Isprave i lični predmeti oduzeti su kako muškarcima bosanskim Muslimanima u Potočarima, tako i muškarcima zarobljenima iz kolone, stavljeni na gomilu i na kraju spaljeni.¹²⁹⁰ Htijenje da se pohvataju svi bosansko-muslimanski muškarci bilo je tako jako da su bosansko-srpske snage kod Tišće sistematski zaustavljale autobuse koji su prevozili žene, djecu i starije i provjeravale da li se u njima kriju i muškarci.¹²⁹¹ Muškarce nađene u autobusima iskricali bi i zatim pogubili.¹²⁹² Kao što je poznato, a kako je obrazlagala odbrana, nekim od ranjenih muškaraca bilo je dozvoljeno da izađu iz srebreničke enklave pod pratnjom UNPROFOR.

Međutim, izvještaj od 13. jula ukazuje na to da je VRS na njihovu evakuaciju pristao samo zbog prisustva UNPROFOR i sa ciljem da se medijima pokaže da se s muškarcima van borbenog stroja postupa korektno.¹²⁹³ S izuzetkom ranjenika, svi muškarci, kako oni izdvojeni u Potočarima tako i oni zarobljeni iz kolone, bili su pogubljeni, bilo u manjim grupama bilo u pažljivo organizovanim masovnim egzekucijama. Za pogubljenje su ih odvodili na zabačenija mjesta. Ljude bi, ponekad s povezima na očima, bosonoge ili s rukama vezanim na leđima, postrojili i strijeljali rafalnom paljbom. Neke su natrpali u zgrade i pobili rafalima iz automatskih pušaka ili mitraljeza, odnosno ručnim bombama koje su u te zgrade ubacivali.¹²⁹⁴ Odmah nakon obavljene egzekucije došli bi buldožeri da zakopaju leševe.¹²⁹⁵ Ponekad bi vojnici počeli kopati grobnice još za trajanja egzekucije.¹²⁹⁶ Bosansko-srpski vojnici bi se nekoliko sati nakon egzekucije vratili na lice mjesta kako bi provjerili da li ima preživjelih.¹²⁹⁷ Dokazi pokazuju da je VRS nastojao da pobije sve vojno sposobne

muškarce bosanske Muslimane iz Srebrenice, bez obzira na to da li su bili civili ili vojnici.

548. Optužba tvrdi da dokazni materijal pokazuje namjeru da se uništi dio grupe kao takve,¹²⁹⁸ što je saglasno s definicijom genocida. Nasuprot tome, odbrana tvrdi da se namjera da se pobiju svi vojno sposobni muškarci bosanski Muslimani koji su živjeli u Srebrenici ne može tumačiti kao namjera da se, u cijelosti ili djelimično, uništi grupa kao takva u smislu člana 4 Statuta.

549. Prije svega, Vijeće naglašava potrebu da se napravi razlika između individualne namjere optuženog i namjere prisutne pri smišljanju i počinjenju zločina. Težina i razmjeri zločina genocida obično podrazumijevaju da je u njegovo počinjenje bilo uključeno više protagonista. Iako motiv svakog učesnika može biti različit, cilj zločinačkog pothvata ostaje isti. U takvim slučajevima zajedničkog učestvovanja, namjera da se u cijelosti ili djelimično uništi grupa kao takva mora se moći razabrati u samom krivičnom djelu, bez obzira na namjeru pojedinih izvršilaca. Zatim je neophodno utvrditi da li je i optuženi protiv koga se vodi postupak za genocid dijelio namjeru da se sprovede genocid.

550. Genocid se odnosi na svaki zločinački pothvat koji ima za cilj da se upotrebom određenih sredstava u cijelosti ili djelimično uništi određena vrsta grupe. Posebna namjera koja se zahtijeva za genocid sastoji se od dva elementa:

– djelo ili djela moraju biti usmjereni protiv nacionalne, etničke, rasne ili vjerske grupe;
– djelo ili djela moraju imati cilj da unište sve ili dio pripadnika te grupe.¹²⁹⁹

a) Grupa kao takva

551. Strane su se saglasile da genocid mora biti usmjeren ne samo protiv jednog ili više pojedinaca, nego protiv grupe kao takve.¹³⁰⁰

552. U Rezoluciji 96(I) Generalne skupštine UN genocid se definiše kao “uskraćivanje prava na postojanje cijelim ljudskim grupama”.¹³⁰¹ Sekretarijat je o istom pitanju dao sljedeće objašnjenje:

Žrtva zločina genocida je ljudska grupa. Genocidu, bez obzira na razlog na kojem se on osniva, nije izložen veći ili manji broj pojedinaca, nego grupa kao takva.¹³⁰²

Godine 1951, nakon usvajanja Konvencije o genocidu, Međunarodni sud pravde ocijenio je da Konvencija nastoji “zaštititi samo postojanje izvjesnih ljudskih grupa i [...] potvrditi i poduprijeti najelementarnije moralne principe”.¹³⁰³ Taj moment 1996. godine ističe i Komisija za međunarodno pravo:

Sama grupa je krajnji cilj ili namjeravana žrtva tog tipa masovnog kriminalnog ponašanja. [...] namjera mora da bude uništenje grupe “kao takve”, to jest kao izdvojenog i zasebnog entiteta.¹³⁰⁴

To tumačenje podržale su presude u predmetima Akayesu¹³⁰⁵ te Kayishema i Ruzindana.¹³⁰⁶

553. Dakle, Konvencija nastoji zaštititi pravo na život ljudskih grupa kao takvih. Ta karakteristika genocid čini izuzetno teškim krivičnim djelom i bitno različitim od drugih teških krivičnih djela, naročito progona u kojem počinilac svoje žrtve izabire na osnovu njihove pripadnosti određenoj zajednici, ali ne nastoji nužno uništiti dotičnu zajednicu kao takvu.¹³⁰⁷

554. Međutim, Konvencija o genocidu ne štiti sve vrste ljudskih grupa. Ona se primjenjuje samo na nacionalne, etničke, rasne ili vjerske grupe.

555. Nacionalna, etnička, rasna ili vjerska grupa nije jasno definisana u Konvenciji, a niti drugdje. Za razliku od toga, pripremni radovi za Konvenciju i rad međunarodnih tijela na zaštiti manjina pokazuju da se pojmovi zaštićenih grupa i nacionalna manjina djelimično preklapaju i da su u nekim prilikama sinonimi. Evropski instrumenti o ljudskim pravima koriste izraz "nacionalne manjine",¹³⁰⁸ dok svjetski instrumenti više običavaju koristiti izraz "etničke, vjerske ili jezične manjine",¹³⁰⁹ iako se čini da oba izraza izriču iste ciljeve.¹³¹⁰ U studiji izrađenoj 1979. godine za Potkomisiju za sprečavanje diskriminacije i zaštitu manjina, F. Capotorti iznosi ovaj komentar: "Potkomisija [za sprečavanje diskriminacije i zaštitu manjina] je 1950. godine odlučila da u svakom pominjanju manjinskih grupa definisanih na osnovu njihovog etničkog porijekla riječ žrasnaž zamijeni riječju žetničkaž".¹³¹¹ Međunarodna konvencija o ukidanju svih oblika rasne diskriminacije¹³¹² rasnu diskriminaciju definiše kao "svako razlikovanje, isključivanje, ograničavanje ili davanje prvenstva, koji se zasnivaju na rasi, boji, precima, nacionalnom ili etničkom porijeklu".¹³¹³ U pripremnim radovima za Konvenciju o genocidu takođe se vidi da je izraz "etnička" dodat u kasnijoj fazi, sa ciljem da se bolje definiše tip grupa zaštićenih Konvencijom, kao i da se osigura da izraz "nacionalna" ne bude shvaćen kao da se odnosi samo na političku grupu u smislu države.¹³¹⁴

556. Pripremni radovi za Konvenciju pokazuju da se pobranjem tih karakteristika htio opisati entitet koji približno odgovara onome što se prije Drugog svjetskog rata podrazumijevalo pod "nacionalnim manjinama", a ne dati kategorizacija tipova ljudskih grupa. Pokušaj da se svaka od imenovanih grupa diferencira na osnovu objektivnih naučnih kriterija ne bi dakle bio u skladu sa ciljem i svrhom Konvencije.

557. Kulturne, vjerske, etničke ili nacionalne karakteristike grupe moraju se identifikovati unutar njenog društveno-istorijskog konteksta. Kao i u predmetima Nikolić¹³¹⁵ i Jelisić,¹³¹⁶ Vijeće relevantnu grupu identifikuje koristeći kriterijum stigmatiziranja grupe, naročito od strane izvršilaca zločina, na osnovu percepcije njenih nacionalnih, etničkih, rasnih ili vjerskih karakteristika.

558. Iako optužnica u ovom predmetu ciljanu grupu definiše kao bosanske Muslimane, čini se da optužba u svom pretpretresnom podnesku

primjenjuje alternativnu definiciju, navodeći da je postojala namjera da se putem masovnih ubistava i deportovanja eliminiše “bosansko-muslimansko stanovništvo Srebrenice”.¹³¹⁷ U svom završnom podnesku, optužba se opredijelila da grupu definiše kao bosanske Muslimane Srebrenice,¹³¹⁸ dok je u svojoj završnoj riječi pominjala bosanske Muslimane iz istočne Bosne.¹³¹⁹ Odbrana je u svojem završnom podnesku obrazlagala da bosanski Muslimani Srebrenice ne čine specifičnu nacionalnu, etničku, rasnu ili vjersku grupu. Naročito je tvrdila da se “ne može stvoriti umjetna žgrupaž ograničenjem na određenu geografsku zonu”.¹³²⁰ Shodno odbrani, bosanski Muslimani su jedina grupa koja odgovara definiciji Konvencijom zaštićene grupe.¹³²¹

559. Prvobitno smatrani vjerskom grupom, bosanski Muslimani su kao “nacionalnost” priznati jugoslovenskim ustavom iz 1963. godine. Dokazni materijal predöčen na suđenju veoma jasno pokazuje da su i najviše političke vlasti bosanskih Srba i bosansko-srpske snage koje su deystvovale u Srebrenici jula 1995. godine bosanske Muslimane takođe smatrale specifičnom nacionalnom grupom. S druge strane, bosanske Muslimane koji su živjeli u Srebrenici nije moguće od ostalih bosanskih Muslimana razlikovati ni po kojoj nacionalnoj, etničkoj, rasnoj ili vjerskoj karakteristici. Jedini distinktivni kriterijum bio bi geografski, a taj kriterij u Konvenciji nije predviđen. Pored toga, nije izvjesno da su bosanski Muslimani koji su živjeli u enklavi u vrijeme ofanzive sebe smatrali zasebnom nacionalnom, etničkom, rasnom ili vjerskom grupom unutar grupe bosanskih Muslimana. Zaista, većina bosanskih Muslimana koji su se u vrijeme napada nalazili u Srebrenici izvorno nisu iz Srebrenice, nego iz čitavog srednjeg Podrinja. Dokazni materijal pokazuje da su oni sebe prije smatrali pripadnicima grupe bosanskih Muslimana.

560. Vijeće zaključuje da se zaštićena grupa u smislu člana 4 Statuta mora u ovom slučaju definisati kao bosanski Muslimani. Srebrenički bosanski Muslimani ili istočno-bosanski Muslimani dio su zaštićene grupe po članu 4. Pitanje da li namjera da se uništi dio zaštićene grupe potpada pod definiciju genocida posebna je tema koju ćemo raspraviti niže.

561. Optužba i odbrana u ovom predmetu saglasne su u stavu da ratio izbora žrtava genocida treba da bude njihova pripadnost grupi.¹³²² To je jedino tumačenje podudarno s namjerom koja je specifična oznaka zločina genocida. Namjera da se uništi grupa kao takva, u cijelosti ili djelimično, pretpostavlja da su žrtve odabrane uslijed njihove pripadnosti grupi koja se želi uništiti. Sâmo znanje počinitelja o pripadnosti žrtava zasebnoj grupi nije dovoljno da bi se utvrdila namjera uništenja grupe kao takve. Kako napominje KMP:

[...] namjera mora da bude uništenje grupe, a ne samo jednog ili više pojedinaca koji su sticajem okolnosti pripadnici određene grupe. [...] djelo protiv pojedinca mora da bude počinjeno zbog njegove pripadnosti određenoj grupi i kao korak bliže ka ostvarenju krajnjeg cilja uništenja grupe.¹³²³

562. Dakle, postoje očigledne sličnosti između genocidne politike i politike obično zvane "etničkim čišćenjem". U ovom predmetu, diskriminatorne radnje ne ograničavaju se samo na događaje u Srebrenici, nego karakterišu cijeli sukob između bosanskih Srba, Muslimana i Hrvata tokom 1992.-95. godine. U izvještaju generalnog sekretara napominje se da "je glavna svrha sukoba bila upotreba vojnih sredstava za terorisanje civilnog stanovništva, često sa ciljem da se ono prisili na bijeg, u procesu koji je postao poznat kao žetničko čišćenje".¹³²⁴ Ratni cilj bosanskih Srba bio je jasno izrečen, naročito u odluci Momčila Krajišnika, tadašnjeg predsjednika Skupštine srpskog naroda u BiH, od 12. maja 1992. godine. U odluci se kaže da je jedan od strateških ciljeva srpskog naroda u Bosni i Hercegovini ponovno okupljanje cijelog srpskog naroda u jedinstvenoj državi, naročito brisanjem granice na Drini koja razdvaja Srbiju i istočnu Bosnu u kojoj je stanovništvo većinom srpsko.¹³²⁵

563. Cilj pohoda u Bosni u jednom je intervjuu iz novembra 1995. definisao i sam optuženi, objasnivši da region Podrinja treba da ostane "zauvek srpski, pri čemu će istočni deo Republike Srpske i reka Drina [biti] važno mjesto spajanja srpskog naroda sa obe strane Drine".¹³²⁶

564. Imajući u vidu taj cilj, čišćenje bosanskih Muslimana iz Srebrenice donosilo je posebne koristi. Smještena u regionu srednjeg Podrinja, čija se strateška važnost za stvaranje države bosanskih Srba često pominjala u svjedočenjima,¹³²⁷ Srebrenica je sa svojom okolinom predstavljala džep sa većinskim muslimanskim stanovništvom unutar pretežno srpskog kraja uz granicu sa Srbijom.¹³²⁸ S obzirom na ratne ciljeve, gotovo i ne iznenađuje što su se Srbi i bosanski Muslimani u toj regiji ogorčeno borili od samog izbivanja sukoba.¹³²⁹

565. Obje strane su mnogo puta napadale sela u regiji pod kontrolom protivničke strane. Snage bosanskih Muslimana počinile su očigledna kršenja humanitarnog prava upravljena protiv bosansko-srpskih stanovnika regije, naročito od maja 1992. do januara 1993.¹³³⁰ Snage bosanskih Srba u odgovor su pokrenule operacije među kojima posebno mjesto zauzima napad velikih razmjera u januaru 1993. godine. Taj je napad bosansko-muslimansko stanovništvo iz okolnih sela prisilio na bijeg u zone Srebrenice i Žepe. Uslijed toga je stanovništvo Srebrenice sa 37.000 u 1991. godini poraslo na 50.000 ili 60.000 u 1993. godini, dok se teritorija u istom periodu sa 900 km² smanjila na 150 km².¹³³¹ Velika većina muslimanskog stanovništva koje je živjelo na teritoriji zone odgovornosti Drinskog korpusa do aprila 1993. već je bila raseljena. Do toga datuma snage bosanskih Srba etnički su očistile gradove i sela Zvornik, Šekoviće, Kalesiju, Bratunac, Vlasenicu, Kladanj, Olovo, Han Pijesak, Rogaticu i Sokolac.¹³³² Prenapučena opština Srebrenica zatim je podvrgnuta konstantnom granatiranju da bi Savjet bezbjednosti zatim 16. aprila 1993. odlučio da enklavu proglasi zaštićenom zonom.¹³³³ Uprkos periodu relativne stabilnosti, životni uslovi ostali su stravični. Misija Savjeta bezbjednosti, osnovana shodno Rezoluciji 819, Srebrenicu je 30. aprila 1993. opisala kao "zatvor na otvorenom"¹³³⁴ i

konstatovala da je 50 odsto stambenih objekata potpuno razoreno. Misija se dalje žali na to da snage bosanskih Srba ometaju humanitarne konvoje koji putuju prema Srebrenici, kao i na prepreke na koje se nailazi u transportu bolesnih i ranjenih van enklave.¹³³⁵ Godine 1995, vodovod i električna mreža već su bili izbačeni iz funkcije, tj. bili razrušeni odnosno presječeni. Vladala je krajnja nestašica hrane i lijekova.¹³³⁶

566. Čak i prije ofanzive u julu 1995, snage bosanskih Srba već su u januaru 1995. pokušale spriječiti humanitarne konvoje da se probiju u enklavu.¹³³⁷ Pretresno vijeće je već opisalo katastrofalnu humanitarnu situaciju nastalu uslijed politike sistematskog ometanja humanitarnih konvoja.¹³³⁸ Štaviše, 7. i 8. jula 1995. nekoliko je osoba umrlo od gladi, a u izvještaju iz komande 28. divizije od 8. jula 1995. upozorava se da će civilno stanovništvo vrlo brzo biti prisiljeno da pobjegne iz enklave ako želi da preživi.¹³³⁹

567. Međutim, Pretresno vijeće je zaključilo da, na deklarativnom nivou, operacija "Krivaja 95" nije uključivala plan da se pregazi enklava i istjera bosansko-muslimansko stanovništvo.¹³⁴⁰ Pretresno vijeće je saslušalo vjerodostojno svjedočenje o upornom odbijanju bosansko-muslimanskih snaga da ispoštuju sporazum o demilitarizaciji iz 1993. godine.¹³⁴¹ Svjedoci odbrane optužili su bosansko-muslimanske snage da zaštićenu zonu koriste kao utvrđenu bazu za pokretanje ofanziva protiv snaga bosanskih Srba. Zaista, 26. juna 1995, nekoliko sedmica prije ofanzive VRS na Srebrenicu, bosansko-muslimanske snage su iz enklave krenule u juriš na srpsko selo Višnica udaljeno 5 km.¹³⁴² Takvi postupci itekako su mogli da motivišu napad sa ciljem da se presijeku komunikacije između enklava Žepe i Srebrenice.

568. Operacija se međutim nije svodila na puku odmazdu. Njen cilj, iako u početku možda ograničen na blokiranje komunikacija između dvije enklave i sužavanje srebreničke enklave na njenu gradsku jezgru, brzo je proširen. Uviđajući da snage bosanskih Muslimana i međunarodne zajednice ne pružaju nikakav otpor, predsjednik Karadžić je proširio cilj operacije izdajući 9. jula naređenje da se zauzme grad.¹³⁴³ Srebrenica je zauzeta 11. jula, zbog čega je 20.000 do 25.000 Muslimana krenulo u zbjeg u pravcu Potočara. Operacija "Krivaja 95" tada je postala instrument politike smišljene za istjerivanje bosansko-muslimanskog stanovništva. Humanitarna kriza prouzrokovana rijekom izbjeglica koja je stigla u Potočare, intenzitet i razmjeri nasilja, protivzakonitno zatvaranje muškaraca u jednu zonu, dok su žene i djeca prisilno premješteni van teritorija pod kontrolom bosanskih Srba, kao i smrt hiljada muškaraca bosanskih Muslimana, civila i vojnika, za većinu kojih je jasno da nisu poginuli u borbi, pokazuju da su bosansko-srpske snage donijele promišljenu odluku da se na metu uzme bosansko-muslimansko stanovništvo Srebrenice iz razloga njegove pripadnosti grupi bosanskih Muslimana. Preostaje da se utvrdi da li je taj diskriminatorni napad imao cilj da uništi grupu, u cijelosti ili djelimično, u smislu člana 4 Statuta.

b) Namjera da se uništi grupa u cijelosti ili djelimično

i) Namjera uništenja

569. Optužba zagovara šire tumačenje uslova iz člana 4 o postojanju namjere da se uništi cijela grupa ili njen dio. Ona tvrdi da su djela počinjena sa tom traženom namjerom onda kada je “[optuženi] svjesno želio da [njegova] djela za posljedicu imaju uništenje, u cijelosti ili djelimično, grupe kao takve; ili ako je znao da se njegovim djelima grupa kao takva uništava u cijelosti ili djelimično; ili ako je znao da će posljedica njegovih djela vjerovatno biti uništenje grupe kao takve u cijelosti ili djelimično”.¹³⁴⁴ Optužba je mišljenja da su, u ovom predmetu, general Krstić i drugi “svjesno željeli da njihova djela dovedu do uništenja dijela bosansko-muslimanskog naroda kao [...] grupe”.¹³⁴⁵

570. Naprotiv, odbrana tvrdi da počinitelj genocida mora da “ima specifičnu namjeru da uništi [...] grupu” i zaključuje da “dolus specialis predstavlja viši stepen predumišljaja”.¹³⁴⁶

571. Pripremni radovi za Konvenciju o genocidu jasno pokazuju da su tekstopisci na genocid gledali kao na pothvat čiji je krajnji ili neposredni cilj uništenje ljudske grupe, u cijelosti ili djelimično. Rezolucija 96(I) Generalne skupštine Ujedinjenih nacija genocid je definisala kao “uskraćivanje prava na postojanje cijelim ljudskim grupama”.¹³⁴⁷ U nacrtu Konvencije koji je pripremio generalni sekretar genocid je opisan kao krivično djelo koje ima cilj da uništi grupu, u cijelosti ili djelimično,¹³⁴⁸ i precizira se da ta definicija isključuje izvjesna djela koja za posljedicu mogu imati potpuno ili djelimično uništenje grupe, ali koja su počinjena bez namjere da se uništi grupa.¹³⁴⁹ Komisija za međunarodno pravo podržala je to tumačenje i naznačila da “opšta namjera da se počini jedno od nabrojanih djela u kombinaciji s opštom sviješću o vjerovatnim posljedicama takvog djela po neposrednu žrtvu ili žrtve nije dovoljna za zločin genocida. Definicija tog zločina zahtijeva posebno stanje svijesti ili specifičnu namjeru s obzirom na sveukupnu posljedicu zabranjenog djela”.¹³⁵⁰ Međunarodni sud pravde je, u svojem Mišljenju o Legalnosti prijetnje ili upotrebe nuklearnog oružja,¹³⁵¹ inzistirao na tome da se traži specifična namjera uništenja i naznačio da bi “zabrana genocida u ovom slučaju bila pertinentna onda kada bi posezanje za nuklearnim oružjem zaista uključivalo element namjere prema grupi kao takvoj, tražen gore navedenom odredbom”.¹³⁵² Međunarodni krivični sud za Ruandu je usvojio isto tumačenje. U predmetu Tužilac protiv Jeana Kambande, Pretresno vijeće je zaključilo: “zločin genocida jedinstven je zbog svog elementa dolus specialis (posebna namjera), zbog čega se traži da zločin bude počinjen s namjerom žda se uništi, u cjelini ili djelimično, nacionalna, etnička, rasna ili vjerska grupa kao takvaž”.¹³⁵³ U predmetu Kayishema-Ruzindana, Pretresno vijeće je takođe naglasilo da “genocid zahtijeva gorepomenutu specifičnu namjeru da se istrijebi zaštićena grupa

(u cjelini ili djelimično)“.¹³⁵⁴ Štaviše, Vijeće napominje da zakoni nekih država distinktivnim obilježjem genocida smatraju postojanje plana da se uništi grupa.¹³⁵⁵ Neki pravni komentatori pored toga tvrde da genocid obuhvata djela čija je predvidljiva ili vjerovatna posljedica potpuno ili djelimično uništenje grupe bez potrebe da se pokaže da je cilj djela bilo uništenje.¹³⁵⁶ Nije jasno da li se to tumačenje može smatrati odrazom stanja međunarodnog običajnog prava u vrijeme počinjenja djela u ovom predmetu. Za potrebe ovog predmeta, Vijeće će se stoga opredijeliti za karakterizaciju genocida koja obuhvata samo djela počinjena sa ciljem uništenja cijele grupe ili nekog njenog dijela.

572. Član 4 Statuta za genocidna djela ne zahtijeva da postoji predumišljaj dugo vremena unaprijed.¹³⁵⁷ Moguće je zamisliti situaciju da uništenje grupe, iako na početku neke operacije nije postojala namjera za to, može postati ciljem u nekoj kasnijoj fazi izvršenja operacije. Na primjer, neka oružana sila može odlučiti da uništi zaštićenu grupu tokom vojne operacije čiji prvobitni cilj nije imao nikakve veze sa sudbinom te grupe. U jednoj nedavnoj odluci, Žalbeno vijeće je naznačilo da postojanje plana nije pravno relevantan element zločina genocida, ali da ono može pomoći u dokaznom smislu, tj. da se pokaže namjera aktera krivičnog(-ih) djela.¹³⁵⁸ Dokazi predloženi u ovom predmetu su pokazali da je ubijanje bilo planirano: brojnost i karakter angažovanih snaga, standardizovani šifrovani jezik koji su jedinice upotrebljavale u komunikacijama u vezi s ubijanjima, razmjeri egzekucija, jednoobraznost primijenjene metode ubijanja – što sve ukazuje na to da je donesena odluka da se pobiju svi vojno sposobni muškarci bosanski Muslimani.¹³⁵⁹

573. Pretresno vijeće ne može utvrditi tačan datum donošenja odluke da se pobiju svi vojno sposobni muškarci. Stoga ono ne može ni zaključiti da su ubistva počinjena u Potočarima 12. i 13. jula 1995. bila dio plana da se pobiju svi vojno sposobni muškarci. Ipak, Pretresno vijeće je čvrsto uvjerenjeno da su masovne egzekucije i ostala ubistva počinjena od 13. jula nadalje bila dio tog plana.

574. Takođe valja razmotriti na koji se način uništenje grupe mora ostvarivati da bi se ono okvalifikovalo kao genocid po članu 4. Fizičko uništenje grupe je najočiglednija metoda, ali se takođe može zamisliti uništenje grupe kroz ciljano iskorjenjivanje njene kulture i identiteta, što za posljedicu na kraju ima odumiranje grupe kao entiteta različitog od ostatka zajednice.

575. Pojam genocida, kako ga je definisao Raphael Lemkin 1944. godine, izvorno je pokrивao sve oblike uništenja grupe kao zasebnog društvenog entiteta.¹³⁶⁰ Kao takav, genocid je uvelike nalikovao zločinu progona. U tom smislu je Komisija za međunarodno pravo u svom izvještaju za 1996. ocijenila da genocid, kako je zasada definisan, odgovara drugoj kategoriji zločina protiv čovječnosti uspostavljenoj članom 6(c) Statuta Nirnberškog suda, to jest zločinu progona.¹³⁶¹ Postoji konsenzus o tome da zločin progona predviđen Statutom Nirnberškog suda nije bio

ograničen na fizičko uništenje grupe, nego je pokrivaio sva djela sa ciljem uništenja društvene i/ili kulturne baze grupe. Tako široko tumačenje progona podržano je inter alia i u optužnici protiv Ulricha Greifelta i ostalih, na Vojnom sudu SAD u Nürnbergu. Optuženi su se teretili za sprovođenje sistematskog programa genocida s težnjom da se unište inorodne nacije i etničke grupe. Optužnica je značenje uništenja tumačila ne samo u smislu istrebljenja pripadnika tih grupa, nego i iskorjenjivanja njihovih nacionalnih karakteristika.¹³⁶² Treba da se napomene da je to tumačenje podržala i radna grupa za izradu izvještaja o kršenju ljudskih prava u Južnoj Africi 1985. godine. Iako se priznaje da Konvencija slovom pokriva samo fizičko ili materijalno uništenje grupe, u izvještaju se objašnjava da ona usvaja šire tumačenje koje genocidnim smatra svako djelo koje pojedinca onemogućava "da u potpunosti učestvuje u životu nacije", pri čemu se potonje razumije "u širem smislu".¹³⁶³

576. Iako Konvencija ne govori konkretno o tome, u pripremnim radovima se ističe da je, nakon ozbiljnog razmatranja, "kulturno" uništenje grupe bilo izrijeком odbačeno.¹³⁶⁴ Pojam kulturnog genocida smatran je previše neodređenim i previše udaljenim od fizičkog ili biološkog uništenja kojim je Konvencija bila motivisana. Komisija za međunarodno pravo 1996. napominje sljedeće:

Kako se jasno vidi u pripremnim radovima za Konvenciju, uništenje o kojem je riječ jeste materijalno uništenje grupe, ili fizičkim ili biološkim putem, a ne uništenje nacionalnog, jezičnog, vjerskog, kulturnog ili nekog drugog identiteta pojedine grupe. Nacionalni ili vjerski element, kao ni rasni ili etnički element, nisu uzeti u obzir u definiciji riječi "uništenje" koja mora da se shvata samo u svom materijalnom, fizičkom ili biološkom značenju.¹³⁶⁵

577. U nekoliko novijih deklaracija i odluka, međutim, klauzula člana 4 o namjeri uništenja tumači se tako da obuhvata dokaze o djelima koja su uključivala kulturno i druge oblike ne-fizičkog uništavanja grupe.

578. Godine 1992, Generalna skupština Ujedinjenih nacija etničko čišćenje je okvalifikovala kao oblik genocida.¹³⁶⁶

579. Savezni ustavni sud Njemačke u decembru 2000. konstatovao je da:

normativna definicija genocida brani supraindividualno zaštićeno dobro, tj. društveno postojanje grupe [...] namjera da se uništi grupa [...] seže preko granica fizičkog i biološkog istrebljenja [...] Tekst zakona stoga ne nameće tumačenje da namjera krivca mora biti fizičko uništenje barem većeg broja pripadnika grupe.¹³⁶⁷

580. Pretresno vijeće je svjesno da Konvenciju mora tumačiti s dužnim uvažavanjem principa nullum crimen sine lege. Vijeće stoga priznaje da, uprkos novijem razvoju, međunarodno običajno pravo definiciju genocida ograničava na djela kojima je cilj fizičko ili biološko uništenje cijele grupe ili njenog dijela. Dakle, pothvat usmjeren samo protiv kulturnih ili socioloških karakteristika ljudske grupe sa ciljem da se

zatra ti elementi, koji toj grupi daju samosvojni identitet različit od ostatka zajednice, ne bi ulazili u definiciju genocida. Pretresno vijeće međutim ističe da su tamo gdje je na djelu fizičko ili biološko uništenje često prisutni istovremeni napadi na kulturnu i vjersku baštinu, kao i na simbole ciljane grupe, napadi koji se s punim pravom mogu smatrati dokazom namjere da se grupa fizički uništi. U ovom predmetu, Pretresno vijeće će stoga kao dokaz namjere uništenja grupe uzeti u obzir smišljeno razaranje džamija i kuća koje pripadaju pripadnicima grupe.

ii) "Djelimično"

581. Budući da su u ovom slučaju ubijani bili u prvom redu vojno sposobni muškarci bosanski Muslimani, drugo pitanje koje se postavlja jeste da li ta grupa žrtava predstavlja dovoljan dio bosansko-muslimanske grupe kako bi se namjera da se oni unište okvalifikovala kao "namjera da se u cijelosti ili djelimično uništi grupa" po članu 4 Statuta.

582. Pozivajući se na rad Komisije za međunarodno pravo i na presudu u predmetu Jelisić, izraz "u cijelosti ili djelimično" optužba tumači kao dio "znatan" u kvantitativnom ili kvalitativnom smislu.¹³⁶⁸ Međutim, optužba tvrdi da "nije nužno u obzir uzimati cjelokupnu populaciju grupe. Namjera uništavanja mnoštva osoba zbog njihove pripadnosti određenoj grupi predstavlja genocid čak i ako te osobe čine samo dio grupe, bilo unutar zemlje bilo unutar regije bilo unutar samo jedne zajednice".¹³⁶⁹ Optužba se inter alia oslanja na presudu u predmetu Akayesu, prema kojoj je optuženi proglašen krivim za genocid zbog djela koja je počinio unutar samo jedne zajednice, te na odluku u predmetu Nikolić shodno pravilu 61, a u kojoj je karakterizacija genocida prihvaćena za djela počinjena samo u jednoj regiji Bosne i Hercegovine, u tom slučaju u regiji Vlasenice.¹³⁷⁰ Optužba nadalje navodi presudu u predmetu Jelisić u kojoj se izjavljuje da "međunarodni uzus dozvoljava kvalifikaciju genocida čak i kada se namjera istrebljenja proteže samo na ograničeno geografsko područje".¹³⁷¹

583. Obrana tvrdi da se izraz "djelimično" odnosi na razmjere stvarno počinjenih zločina, nasuprot namjeri koja bi se morala protezati na uništenje grupe kao takve, tj. u cijelosti.¹³⁷² Odbrana se za ovo tumačenje oslanja na namjeru autora nacrtu Konvencije, koja je, kako ona tvrdi, poslije potvrđena komentarom Raphaela Lemkina 1950. godine pred američkim Kongresom tokom rasprava o ratifikaciji Konvencije¹³⁷³, kao i u implementacijskom zakonodavstvu koje su Sjedinjene Američke Države predložile za vrijeme Nixonovog i Carterovog mandata.¹³⁷⁴ To znači da svako uništavanje, čak i samo djelimično, mora da bude izvršeno s namjerom da se uništi cijela grupa kao takva.

584. Pretresno vijeće se ne slaže s tim. Doduše, dodajući riječ "djelimično", neki od tekstopisaca Konvencije možda su htjeli da se kao genocid može okarakterisati stvarno uništenje tek i dijela ljudske

grupe, ali samo ako je bilo izvedeno s namjerom da se uništi grupa kao takva.¹³⁷⁵ Debate o ovom pitanju tokom pripremnog rada međutim ostaju nejasne, a doslovno čitanje Konvencije protivrječi tom tumačenju. Prema Konvenciji, izraz “u cijelosti ili djelimično” odnosi se na namjeru, a ne na stvarno sprovedeno uništenje. Mijenjati uobičajeno značenje formulacija korišćenih u Konvenciji na osnovu pripremnih radova koji po ovom pitanju nisu dovoljno jasni bilo bi protivno pravilima tumačenja. Pretresno vijeće zaključuje da bilo koje djelo počinjeno s namjerom da se uništi dio grupe kao takve predstavlja djelo genocida u smislu Konvencije.

585. Sama Konvencija o genocidu ne daje nikakve naznake o tome što konstituiše namjeru “djelimičnog” uništenja. Pripremnih radovi takođe daju oskudne indikacije. U nacrtu Konvencije koji je predložio generalni sekretar napominje se da “sistematsko uništavanje čak i djelića grupe ljudskih bića predstavlja izuzetno gnusan zločin”.¹³⁷⁶ Rani komentari Konvencije o genocidu smatraju da pitanje što je to “znatno” pripada sferi slobodnog sudijskog uvjerenja. Nehemia Robinson je bio stava da se namjera uništenja može ticati samo jedne regije, pa čak i lokalne zajednice, ako se cilja veći broj osoba.¹³⁷⁷ Pieter Drost napominje da bilo koje sistematsko uništenje i manjeg dijela zaštićene grupe čini genocid.¹³⁷⁸

586. U novije vrijeme je prevladalo nešto strože tumačenje. Prema Komisiji za međunarodno pravo, počinioci zločina moraju težiti da unište kvantitativno znatan dio zaštićene grupe:

Nije neophodno imati namjeru da se ostvari potpuno zatiranje grupe u svakom kutku zemaljske kugle. Ipak, zločin genocida samom svojom prirodom zahtijeva namjeru da se uništi barem znatan dio određene grupe.¹³⁷⁹

U presudi u predmetu Kayishema i Ruzindana konstatuje se da namjera da se uništi dio grupe mora pogoditi “znatan” broj pojedinaca.¹³⁸⁰ Presuda Ignaceu Bagilishemi od 7. juna 2001. takođe priznaje da uništenje kojem se teži mora da cilja u najmanju ruku znatan dio grupe.¹³⁸¹

587. U svojoj studiji iz 1985. godine o sprečavanju i kažnjavanju zločina genocida Benjamin Whitaker smatra da djelimično uništenje grupe zaslužuje da bude okarakterisano kao genocid kada se tiče velikog dijela cijele grupe ili njenog značajnog segmenta.

Čini se da ždjelimičnož podrazumijeva broj realno značajan u odnosu na ukupnu grupu kao cjelinu, ili na drugi način značajan segment grupe, npr. njeno vođstvo.¹³⁸²

Konačni izvještaj Komisije eksperata osnovane Rezolucijom 780 (1992) Savjeta bezbjednosti (dalje u tekstu: Izvještaj Komisije eksperata) potvrdio je to tumačenje i iznio stav da namjera da se uništi određeni dio grupe, npr. njeno političko, upravno, intelektualno ili ekonomsko vođstvo, “može biti jaka indikacija genocida bez obzira na stvaran broj ubijenih pripadnika”. Izvještaj navodi da istrebljenje konkretno upereno protiv pripadnika policije i vojnog osoblja može pogoditi “značajan segment grupe jer se time cijela grupa lišava sposobnosti da se brani od ostalih

zloupotreba slične ili druge prirode". Međutim, u Izvještaju se dalje kaže da "napad na rukovodstvo treba da se sagledava u kontekstu sudbine ostatka grupe. Ako je grupa pretrpjela istrebljenje vođstva i ako je nakon tog gubitka velik broj njenih pripadnika bio pobijen ili izložen drugim gnusnim djelima, na primjer deportaciji, segment zahvaćen kršenjem treba da se posmatra kao cjelina kako bi se odredbe Konvencije tumačile konsistentno namjeri tekstopisca".¹³⁸³

588. Na sličan se način u svom izdvojenom mišljenju izjasnio sudija Elihu Lauterpacht, ad hoc sudija koga je Bosna i Hercegovina nominirala za predmet koji je rješavao Međunarodni sud pravde, a u vezi sa primjenom Konvencije o sprečavanju i kažnjavanju zločina genocida.¹³⁸⁴ Sudija Lauterpacht je napomenuo da su snage bosanskih Srba ubijale i nanosile teške duševne i tjelesne povrede bosanskim Muslimanima i tu grupu podvrgle životnim uslovima smišljenima da dovedu do njenog potpunog ili djelimičnog fizičkog uništenja. U nastavku on pritom uzima u obzir "prisilnu migraciju civila, poznatiju pod nazivom žetničko čišćenje", sa ciljem da se dokaže namjera uništenja cijele grupe ili njenog dijela. Po njegovom mišljenju, to pokazuje namjeru Srba "da eliminišu kontrolu Muslimana nad znatnim dijelovima Bosne i Hercegovine i njihovo prisustvo u njima". Sudija Lauterpacht je zaključio da djela koja vode do fizičkog uništenja grupe moraju da se okarakterišu kao "genocidna djela" budući da su "upravljena protiv jedne etničke ili vjerske grupe kao takve, a [bila su počinjena] s namjerom da se ta grupa uništi, ako ne u cijelosti, a onda svakako djelimično, u obimu nužnom da se obezbijedi da ta grupa više [neće] biti prisutna u dijelovima Bosne i Hercegovine koje Srbi žele za sebe".¹³⁸⁵

589. Još nekoliko izvora potvrđuje da se namjera da se iskorijeni neka grupa unutar ograničenog geografskog područja kao što je određena regija zemlje ili čak opština, može okarakterisati kao genocid. Generalna skupština Ujedinjenih nacija je kao djelo genocida okarakterisala ubijanje oko 800 Palestinaca¹³⁸⁶ zatočenih u Sabri i Shatili, od kojih su većina bili žene, djeca i starci.¹³⁸⁷ U presudi u predmetu Jelisić ocijenjeno je da genocid može imati za cilj ograničeno geografsko područje.¹³⁸⁸ U dvije presude koje su nedavno izrekli njemački sudovi zauzet je stav da se genocid može počinuti unutar ograničenog geografskog područja. Savezni ustavni sud Njemačke u predmetu Nikola Jorgić podržao je presudu Vrhovnog suda iz Düsseldorfa,¹³⁸⁹ tumačeći namjeru "djelimičnog" uništenja grupe kao namjeru da se uništi neka grupa unutar ograničenog geografskog područja.¹³⁹⁰ U presudi protiv Novislava Djajića od 23. maja 1997, jedno drugostepeno sudsko vijeće iz Bavarske takođe konstatuje da su u junu 1992. bila počinjena djela genocida, bez obzira na to što su bila ograničena na upravnu jedinicu Foče.¹³⁹¹

590. Pretresnom vijeću je time ostavljen prostor za vlastitu slobodnu procjenu "djelimičnog" uništenja grupe. Ali, Vijeće svoje diskreciono pravo mora ostvarivati konsistentno cilju i svrsi Konvencije, to jest da se

kriminalizuje specifično ponašanje upravljeno protiv postojanja zaštićenih grupa kao takvih. Pretresno vijeće je stoga mišljenja da namjera uništenja grupe, pa i samo djelimičnog, znači težnju da se uništi neki zaseban dio grupe, a ne tek bilo koji skup pripadnika te grupe. Iako počinioci genocida ne moraju da teže uništenju cijele Konvencijom zaštićene grupe, oni dio grupe koji žele da unište moraju smatrati zasebnim entitetom koji mora da se eliminiše kao takav. Borbeni pohod koji za posljedicu ima ubijanje određenog broja pripadnika zaštićene grupe na raznim mjestima širom većeg geografskog područja ne mora se, dakle, okvalifikovati kao genocid, uprkos visokom ukupnom broju žrtava, jer on nije nužno izraz namjere počinitelja da se ustreme na sâmo postojanje grupe kao takve. Naprotiv, ubijanje svih pripadnika dijela grupe locirane unutar manjeg geografskog područja, čak ako i rezultira manjim brojem žrtava, okvalifikovaće se kao genocid onda kada je izveden s namjerom da se uništi dio grupe kao takve lociran na tom manjem geografskom području. Zaista, meta fizičkog uništenja može biti samo geografski omeđeni dio veće grupe zbog toga što počinioci genocida namjeravano uništenje smatraju dovoljnim da zatru grupu kao poseban entitet na geografskom području koje je posrijedi. U tom smislu, važno je imati na umu ukupan kontekst u kojem je fizičko uništavanje sprovedeno.

591. Strane su predočile suprotna mišljenja o tome da li su ubijanja muškaraca bosanskih Muslimana u Srebrenici bila izvršena s namjerom da se uništi znatan dio bosansko-muslimanske grupe. Valja podsjetiti da je optužba u raznim momentima predlagala različite definicije grupe u kontekstu optužbe za genocid. U optužnici, kao i u podnesku odbrane, optužba je grupu nazivala bosanskim Muslimanima, dok je u završnom podnesku i završnoj riječi grupu definisala kao bosanske Muslimane iz Srebrenice, odnosno bosanske Muslimane istočne Bosne. Pretresno vijeće je već ranije upozorilo da grupa zaštićena temeljem člana 4 statuta treba da se definiše kao bosanski Muslimani.

592. Optužba prvo obrazlaže da "prouzrokovavši smrt najmanje 7475 lica, uglavnom muškaraca bosanskih Muslimana u Srebrenici, uništenje toga dijela te grupe, koja je prije pada brojila ukupno između otprilike 38.000 i 42.000 članova",¹³⁹² predstavlja znatan dio grupe ne samo zato što je bilo upravljeno na kvantitativno veliki broj žrtava, nego i zato što žrtve čine značajan segment grupe. Bilo je opšte poznato da bosanski Muslimani istočne Bosne čine patrijarhalnu zajednicu u kojoj su muškarci obrazovaniji, profesionalno osposobljeniji i u kojoj oni obezbjeđuju materijalnu bazu za svoje porodice. Optužba tvrdi da su snage VRS bile u punoj mjeri svjesne da će ubijanjem svih vojno sposobnih muškaraca zadrijeti duboko u samu srž društvene i kulturne baze grupe. Optužba dodaje da masovne egzekucije vojno sposobnih muškaraca treba da se gledaju u kontekstu toga što se dogodilo s ostatkom srebreničke grupe. Cilj ofanzive na zaštićenu zonu bilo je etničko čišćenje bosanskih Muslimana,¹³⁹³ a ona je postepeno

eskalirala u ubijanje bosansko-muslimanskih muškaraca, te evakuaciju žena, djece i staraca.¹³⁹⁴ Sa stanovišta optužbe, konačni rezultat nije bio slučajan, što se vidi iz dugoročnog plana Republike Srpske da se eliminišu bosanski Muslimani iz tog područja. Konkretno, u Direktivi br. 7 od 7. marta 1995.¹³⁹⁵ Radovan Karadžić je Drinskom korpusu naredio da stvori “[...] uslove totalne nesigurnosti, nepodnošljivosti i besperspektivnosti daljnjeg opstanka i života mještana u Srebrenici i Žepi”.¹³⁹⁶ General Krstić i njegovi nadređeni genocidnu namjeru su ispoljili i korišćenjem huškačke retorike, kao i rasističkim izjavama u kojima je VRS predstavljan kao branilac srpskog naroda od genocida kojim prijete “ustaško-muslimanske horde”.¹³⁹⁷ Prema navodima optužbe, “ubijanjem vođstva i branilaca grupe te deportacijom ostalih, VRS i general Krstić su osigurali uslove da se bosansko-muslimanska zajednica Srebrenice i njene okoline ne vrati u Srebrenicu niti da se obnovi u toj regiji, a zapravo ni bilo gdje drugdje”.¹³⁹⁸ Optužba nam skreće pažnju na stravične posljedice koje su događaji od 11-16 jula imali za srebreničku zajednicu bosanskih Muslimana: “Ono što je od srebreničke zajednice ostalo, u mnogim slučajevima živi samo u biološkom smislu i ništa više. To je zajednica zapala u beznade, zajednica koja živi u sjećanjima, zajednica bez vođstva, zajednica koja je sjena onoga što je nekoć bila”.¹³⁹⁹ Optužba zaključuje da “zločini optuženog nisu za posledicu imali samo smrt hiljada muškaraca i mladića, nego i uništenje bosansko-muslimanske zajednice Srebrenice”.¹⁴⁰⁰

593. Odbrana u duplici navodi da, “iako je razumljiva tako jaka želja da se postupci bosansko-srpske vojske u Srebrenici osude najtežim mogućim riječima”, ta djela ne potpadaju pod pravnu definiciju genocida jer nije dokazano da su počinjena s namjerom da se uništi grupa kao entitet.¹⁴⁰¹ Prvo, ubijanje čak 7500 pripadnika grupe, bosanskih Muslimana kojih ukupno ima oko 1,4 miliona, nije dokaz namjere uništavanja “znatnog” dijela grupe. U očima odbrane, 7500 mrtvih nije znatan broj niti u odnosu na 40.000 bosanskih Muslimana iz Srebrenice.¹⁴⁰² Odbrana takođe upozorava na činjenicu da snage VRS nisu ubijale žene, djecu i starce koji su se okupili u Potočarima, nego da su ih na bezbjedan način prevezle u Kladanj, za razliku od svih ostalih primjera genocida u savremenoj istoriji koji su bez razlike bili upravljani na muškarce, žene i djecu.¹⁴⁰³ Odbrana pobija tvrdnju optužbe da se ubistvo svih vojno sposobnih muškaraca može smatrati selektivnim genocidom jer je VRS znao da će njihova smrt za posledicu neizbježno imati uništenje srebreničke muslimanske zajednice kao takve.¹⁴⁰⁴ Kako tvrdi odbrana, da je VRS stvarno imao namjeru da uništi bosansko-muslimansku zajednicu Srebrenice, njegove bi snage pobile sve žene i djecu koji su bili bespomoćni i već u njihovim rukama, radije nego da utroše tako mnogo vremena i ljudstva na traženje i likvidiranje muškaraca iz kolone.¹⁴⁰⁵ Odbrana odbacuje ideju da se preseljenje žena, djece i staraca može cinično tumačiti

kao propagandno pokriće za planirane egzekucije muškaraca. Prvo, ona kaže da je odluka o premještanju žena, djece i staraca donesena 11. jula, tj. prije nego što je VRS odlučio da pobije sve vojno sposobne muškarce. Nadalje, odbrana ističe da je u momentu početka evakuacije svjetska međunarodna zajednica već bila saznala za humanitarnu krizu koju je VRS prouzrokovao u Srebrenici i bila njome užasnuta, tako da VRS nije zamario zataškavanjem svojih pravih namjera.¹⁴⁰⁶ Odbrana takođe obrazlaže da bi VRS bio pobio i bosanske Muslimane u Žepi, susjednoj enklavi, da mu je namjera bila da bosanske Muslimane pobije kao grupu.¹⁴⁰⁷ Nadalje, odbrana tvrdi da niko od vojnih vještaka nije “zaključio da su ta ubistva dio generalnog plana da se bosanski Muslimani unište kao grupa”.¹⁴⁰⁸ Za odbranu, pravom genocidu takoreći u pravilu prethodi propaganda koja poziva na ubijanje ciljane grupe, a u ovom se slučaju nije dogodilo ništa slično. Provocirajuće javne izjave koje su dvije grupe upućivale jedna drugoj – bez pozivanja na ubijanje – redovna su praksa u svakom ratu i ne mogu se smatrati dokazom genocidne namjere.¹⁴⁰⁹ Odbrana obrazlaže da, uprkos tome što je optužba imala takav pristup povjerljivim materijalima kakav joj nikad dotad nije bio omogućen, nijedan od predloženih dokumenata, pa niti prisluškivani razgovori oficira VRS uključenih u pohod na Srebrenicu ne ukazuju na namjeru da se bosanski Muslimani unište kao grupa.¹⁴¹⁰ Odbrana tvrdi da činjenice, naprotiv, pokazuju da su snage VRS namjeravale ubiti samo sve potencijalne borce kako bi otklonile bilo kakvu vojnu prijetnju u budućnosti. Ranjeni muškarci su bili pošteđeni.¹⁴¹¹ Što je još značajnije, 3000 članova kolone je pušteno da prođe nakon opšteg primirja zaključenog između zaraćenih strana.¹⁴¹² Odbrana zaključuje da je ubijanja počinila manja grupa pojedinaca unutar kratkog vremenskog perioda, kao odmazdu za neudovoljavanje zahtjevu generala Mladića da se jedinice Armije BiH u zoni Srebrenice predaju VRS. Odbrana priznaje da su “posljedice ubijanja 7500 ljudi po preživjele bez sumnje strašne”. Međutim, ona obrazlaže da bi te posljedice bile iste bez obzira na namjeru koja stoji iza ubijanja i da one stoga “nisu činilac pri odlučivanju i utvrđivanju šta je bila prava namjera ubijanja”.¹⁴¹³ Odbrana zaključuje da “ne postoje nikakvi dokazi na osnovu kojih bi Pretresno vijeće van svake razumne sumnje moglo zaključiti da su ubistva izvršena s namjerom da se u cijelosti ili djelimično unište bosanski Muslimani kao etnička grupa”.¹⁴¹⁴

594. Pretresno vijeće na osnovu dokaza zaključuje da su snage VRS htjele da eliminišu sve bosanske Muslimane u Srebrenici kao zajednicu. U periodu od samo sedam dana sistematski je pobijeno čak između 7000 i 8000 vojno sposobnih muškaraca, dok je ostatak bosanskih Muslimana iz Srebrenice, nekih 25.000 ljudi, prisilno premješten u Kladanj. Pretresno vijeće je već opisalo kako je VRS pokušao da pobije sve vojno sposobne muškarce bosanske Muslimane bez obzira na to da li su posrijedi bili civili ili vojnici. Ranjeni muškarci bili su pošteđeni

samo zbog prisustva UNPROFOR, a dio kolone koji je uspio da se probije na teritoriju pod kontrolom Vlade svoje preživljavanje duguje činjenici da VRS nije imao vojne dovoljne resurse da ih zarobi.

595. Istina, sistematski su ubijani samo vojno sposobni muškarci, ali je značajno to što su se ti pokolji dogodili u jeku prisilnog premještanja ostatka bosansko-muslimanskog stanovništva. Bosansko-srpske snage nisu mogle ne znati, u momentu kada je odlučeno da se pobiju svi muškarci, da će to selektivno uništavanje grupe imati trajne posljedice po cijelu grupu. Njihova smrt je unaprijed onemogućila bilo kakav djelotvorni pokušaj bosanskih Muslimana da vrate teritoriju. Nadalje, snage bosanskih Srba morale su biti svjesne katastrofalnih posljedica nestanka dviju ili triju generacija muškaraca za opstanak tradicionalno patrijarhalne zajednice – posljedice koju je Vijeće već detaljno opisalo.¹⁴¹⁵ Snage bosanskih Srba su znale, u momentu kad su odlučile da pobiju sve vojno sposobne muškarce, da će ta ubijanja u sprezi sa prisilnim premještanjem žena, djece i staraca, neizbježno za posljedicu imati fizički nestanak bosansko-muslimanskog stanovništva u Srebrenici. Daljnji dokaz da su snage bosanskih Srba namjerno ciljale srebreničke bosanske Muslimane kao grupu jeste uništavanje stambenih objekata bosanskih Muslimana u Srebrenici i Potočarima,¹⁴¹⁶ kao i glavne srebreničke džamije ubrzo nakon napada.¹⁴¹⁷

596. Na kraju, jaka indikacija namjere uništavanja grupe kao takve je sakrivanje leševa iz masovnih grobnica tako što su one otkopane, tijela pritom osakaćena i ponovno ukopana u druge masovne grobnice smještene u još zabačenijim dijelovima. Time je bilo sasvim onemogućeno sahranjivanje u skladu s vjerskim i nacionalnim običajima i nanesena je velika duševna bol ožalošćenim preživjelima od kojih mnogi oplakivanje ne mogu odbolovati sve dok im se ne potvrdi smrt njihovih bližnjih.

597. Strateški položaj enklave između dviju srpskih teritorija moguće je objašnjenje zašto se snage bosanskih Srba nisu ograničile na istjerivanje bosansko-muslimanskog stanovništva. Pobivši sve vojno sposobne muškarce, bosansko-srpske snage su efektivno uništile zajednicu bosanskih Muslimana u Srebrenici i tako eliminisale svaku mogućnost da se ona ikada na toj teritoriji obnovi.¹⁴¹⁸

598. Vijeće zaključuje da namjera da se pobiju svi vojno sposobni muškarci bosanski Muslimani u Srebrenici predstavlja namjeru da se djelimično unište bosanski Muslimani kao grupa u smislu člana 4, što se stoga mora okvalifikovati kao genocid.

599. Pretresno vijeće dakle zaključuje da je optužba van razumne sumnje dokazala da su u Srebrenici u julu 1995. godine protiv bosanskih Muslimana počinjeni genocid, zločini protiv čovječnosti, te kršenja zakona i običaja ratovanja. Vijeće sada prelazi na razmatranje krivične odgovornosti generala Krstića za te zločine, u skladu s odredbama člana 7 Statuta.

H. Krivična odgovornost generala Krstića

1. Uvod

600. Optužba navodi da je general Krstić krivično odgovoran zbog svog učestvovanja u krivičnim djelima za koja se tereti u optužnici u skladu sa članom 7(1) Statuta,¹⁴¹⁹ u kojem stoji sljedeće:

Osoba koja je planirala, poticala, naredila, počinila ili na drugi način pomogla i podržala planiranje, pripremu ili izvršenje krivičnog djela navedenog u članovima 2 do 5 ovog Statuta individualno je odgovorna za to krivično djelo.

601. Pretresna vijeća MKSJ i MKSR, kao i Žalbeno vijeće MKSJ, identifikovali su elemente različitih kategorija individualne krivične odgovornosti u članu 7(1) Statuta.¹⁴²⁰ Bitni nalazi koji su ustanovljeni u sudskoj praksi mogu se ukratko sažeti kako slijedi:

– “planiranje” znači da jedna ili više osoba smišljaju izvršenje krivičnog djela, u pripremnoj fazi kao i u fazi sprovođenja;¹⁴²¹

– “poticanje” znači navođenje druge osobe da počinu krivično djelo;¹⁴²²

– “naređivanje” podrazumijeva osobu na položaju vlasti koja taj položaj koristi da bi uvjerila drugu osobu da počinu krivično djelo;¹⁴²³

– “počinjenje” obuhvata fizičko izvršenje krivičnog djela ili uzrokovanje kažnjivog propusta, čime se krše odredbe krivičnog prava;¹⁴²⁴

– “pomaganje i podržavanje” znači davanje znatne podrške počinjenju krivičnog djela;¹⁴²⁵ i

– odgovornost za “udruženi zločinački poduhvat” predstavlja oblik krivične odgovornosti za koji je Žalbeno vijeće ustanovilo da je implicite sadržan u članu 7(1) Statuta. Ona podrazumijeva individualnu odgovornost za učestvovanje u udruženom zločinačkom poduhvatu da se počinu zločin.¹⁴²⁶

602. Budući da optužba nije teretila ni za jednu konkretnu kategoriju krivične odgovornosti prema članu 7(1) Statuta,¹⁴²⁷ diskreciono je pravo Pretresnog vijeća da optuženog osudi prema odgovarajućoj kategoriji u granicama optužnice i pravovremene obavijesti o optužbama, te u onoj mjeri u kojoj to dozvoljavaju dokazi.¹⁴²⁸ Što se tiče odgovornosti za udruženi zločinački poduhvat, u svom završnom podnesku odbrana tvrdi da Pretresno vijeće ne raspolaže mogućnošću da primijeni tu doktrinu, jer se o njoj ne govori u optužnici. Pretresno vijeće odbacuje tu tvrdnju. U pretpretresnom podnesku optužbe raspravlja se o tom obliku odgovornosti, osobito u kontekstu etničkog čišćenja.¹⁴²⁹ Odbrana je taj stav prihvatila u svom pretpretresnom podnesku i nije se usprotivila samom pojmu, nego tek nekim pojedinostima iz pravnih tvrdnji u vezi s tim pitanjem.¹⁴³⁰ Štaviše, Pretresno vijeće nalazi da “priroda i razlog optužbi protiv optuženog” izneseni u optužnici sadrže dovoljno podataka

o njegovoj odgovornosti za navedene zločine počinjene zajedno sa drugima.¹⁴³¹

603. Optužba tvrdi da general Krstić “takođe ili alternativno” snosi “komandnu odgovornost” za zločine za koje se tereti u optužnici u skladu sa članom 7(3) Statuta.¹⁴³² U toj odredbi stoji sljedeće:

Činjenica da je neko od djela navedenih u članovima 2 do 5 ovog Statuta počinio podređeni ne oslobađa njegovog nadređenog krivične odgovornosti ako je nadređeni znao ili je bilo razloga da zna da se podređeni sprema počiniti takva djela ili da ih je već počinio, a nadređeni nije poduzeo nužne i razumne mjere da spriječi takva djela ili kazni počinioca.

604. Prema sudskoj praksi,¹⁴³³ moraju biti ispunjena sljedeća tri uslova da bi se osobu moglo smatrati odgovornom za djela druge osobe prema članu 7(3) Statuta:

- postojanje odnosa nadređeni-podređeni;
- nadređeni je znao ili je bilo razloga da zna da će biti počinjeno krivično djelo ili da je ono već počinjeno; i
- nadređeni nije preduzeo nužne i razumne mjere da bi spriječio krivično djelo ili kaznio počinioca tog djela.

605. Činjenice koje se odnose na počinjenje krivičnog djela mogu biti takve da su ispunjeni uslovi za krivičnu odgovornost i prema članu 7(1) i prema članu 7(3). Međutim, Pretresno vijeće ostaje pri stavu da, kada komandant sudjeluje u počinjenju zločina putem svojih podređenih, tako što “planira”, “potiče” ili “naređuje” izvršenje krivičnog djela, svaka odgovornost prema članu 7(3) već je sadržana u članu 7(1).¹⁴³⁴ Isto vrijedi i za komandanta koji u skladu sa doktrinom o udruženom zločinačkom poduhvatu snosi krivičnu odgovornost za djela koja su fizički izvršili njegovi podređeni.

2. Krivična odgovornost generala Krstića za zločine dokazane na suđenju

606. Pretresno vijeće pozabaviće se sada krivičnom odgovornošću generala Krstića za zločine dokazane na suđenju. Tokom sljedeće diskusije razlikovaće se dvije vrste krivičnih djela:

- humanitarna kriza i zločini terora počinjeni u Potočarima, te nasilno premještanje žena, djece i starijih osoba koje je potom uslijedilo; i
- masovne egzekucije vojno sposobnih muškaraca iz Srebrenice.

a) Odgovornost generala Krstića za zločine počinjene u Potočarima

607. Pretresno vijeće karakteriše humanitarnu krizu, zločine terora i prisilnog premještanja žena, djece i staraca¹⁴³⁵ iz Potočara kao djela koja predstavljaju zločine protiv čovječnosti, to jest, progon¹⁴³⁶ i nehumana djela.¹⁴³⁷

608. Dokazi pokazuju da je general Krstić, zajedno sa drugima, odigrao značajnu ulogu u organizaciji odvoženja civila iz Potočara. Konkretno, Pretresno vijeće je zaključilo da je 12. jula general Krstić naredio da se obezbijede autobusi i da se civili tim autobusima odvedu iz Potočara. Kasnije se u jednom trenutku lično raspitivao koliko je autobusa već krenulo. Pretresno vijeće je takođe ustanovilo da je general Krstić naredio obezbjeđenje ceste Luke – Kladanj do tunela kod kojeg su se ljudi trebali iskrcati iz autobusa. Pokazalo se osim toga da je general Krstić znao da se radilo o prisilnom, a ne dobrovoljnom premještanju stanovništva.¹⁴³⁸

609. Pretresno vijeće je isto tako zaključilo da je general Krstić bio potpuno svjestan humanitarne krize koja je vladala u Potočarima, budući da je 11. jula u 23:00 sata prisustvovao sastanku u hotelu "Fontana", gdje su general Mladić i pukovnik Karremans iz Dutchbata raspravljali o hitnosti situacije, kao i na sastanku 12. jula, kada je general Mladić odlučio da će VRS organizovati evakuaciju bosansko-muslimanskih žena, djece i staraca. Nakon tog sastanka general Krstić je lično proveo jedan ili dva sata u Potočarima, dakle on je morao biti svjestan bijednih uslova u kojima su se našli civili i zlostavljanja koje su toga dana nad njima sprovodili vojnici VRS.¹⁴³⁹

610. U svjetlu tih činjenica Pretresno vijeće je mišljenja da se pitanje krivične odgovornosti generala Krstića za zločine protiv civilnog stanovništva Srebrenice, do kojih je došlo u Potočarima, najbolje može utvrditi prema članu 7(1) tako što će se razmotriti da li je on, zajedno sa generalom Mladićem i ključnim članovima Glavnog štaba Drinskog korpusa VRS, učestvovao u udruženom zločinačkom poduhvatu da se srebrenička enklava nasilno "očisti" od muslimanskog stanovništva, te da se osigura da to stanovništvo napusti teritoriju koju su zauzele srpske snage.

611. Prema Žalbenom vijeću u presudi u predmetu Tadić, da bi postojala odgovornost za udruženi zločinački poduhvat, moraju se dokazati tri elementa koja čine *actus reus*:¹⁴⁴⁰

(i) više osoba;

(ii) postojanje zajedničkog plana koji predstavlja ili uključuje počinjenje krivičnog djela predviđenog Statutom. Žalbeno vijeće je konkretno navelo da¹⁴⁴¹ nema potrebe da taj plan, zamisao ili nakana budu prethodno dogovoreni ili formulisani. Zajednički plan ili nakana može biti improvizovana na licu mjesta, a izvodi se iz činjenice da više osoba djeluje zajedno kako bi sprovele u djelo zajednički zločinački poduhvat.

(iii) učestvovanje optuženog u zajedničkom planu,¹⁴⁴² što je drugačije formulisano kao "učesće" optuženog u konkretnom udruženom zločinačkom poduhvatu.¹⁴⁴³

612. Činjenice opisane u prethodnim paragrafima navode na zaključak da je nakon zauzimanja enklave političko i/ili vojno vodstvo VRS formulisalo plan da se bosansko-muslimansko stanovništvo trajno ukloni iz Srebrenice. U periodu od 11. do 13. jula taj plan, koji se u razgovornom

jeziku naziva "etničko čišćenje", ostvaren je uglavnom putem nasilnog premještanja glavnine civilnog stanovništva iz Potočara nakon što su vojno sposobni muškarci odvojeni od ostatka stanovništva. General Krstić bio je ključni učesnik u tom nasilnom premještanju, pri čemu je usko sarađivao sa drugim vojnim starješinama iz Glavnog štaba VRS i Drinskog korpusa.¹⁴⁴⁴ Stoga su ispunjeni uslovi koji se odnose na actus reus za odgovornost prema doktrini udruženog zločinačkog poduhvata.

613. Prilikom definisanja zahtjeva za postojanje umišljaja, odnosno mens rea, zajedničkog zločinačkog poduhvata, Žalbeno vijeće pravi razliku između zločina počinjenih prilikom izvršenja dogovorenih ciljeva udruženog poduhvata i zločina oko kojih se učesnici nisu dogovorili, no koji predstavljaju prirodnu i predvidljivu posljedicu plana.¹⁴⁴⁵ S tim u vezi Pretresno vijeće primjećuje da je Pretresno vijeće II relevantni dio drugostepene presude u predmetu Tadić interpretiralo na sljedeći način:¹⁴⁴⁶

Stanje svijesti optuženog koje optužba treba dokazati razlikuje se, dakle, zavisno od toga da li je zločin za koji se tereti:

(a) bio u okvirima cilja zajedničkog zločinačkog poduhvata, ili je

(b) izašao van okvira cilja zajedničkog zločinačkog poduhvata, ali je ipak bio prirodna i predvidljiva posljedica tog poduhvata.

Ukoliko je zločin za koji se tereti bio u okvirima cilja zajedničkog zločinačkog poduhvata, optužba mora dokazati da je optuženi sa osobom koja je lično počinila zločin dijelio stanje svijesti potrebno za taj zločin. Ukoliko je zločin za koji se optuženog tereti bio van okvira cilja zajedničkog zločinačkog poduhvata, optužba mora dokazati samo to da je optuženi bio svjestan činjenice da je i taj zločin moguća posljedica sprovođenja toga poduhvata i da je sa takvom sviješću u njemu učestvovao.

614. Kako bi ustanovilo da li je kod generala Krstića postojala mens rea koja se traži za odgovornost koja bi proizašla iz doktrine udruženog zločinačkog poduhvata, Pretresno vijeće mora utvrditi koje je zločine obuhvatao cilj udruženog zločinačkog poduhvata da se izvrši etničko čišćenje srebreničke enklave, a koje nije.

615. Cilj udruženog zločinačkog poduhvata ostvarenog u Potočarima 12. i 13. jula bio je u prvom redu prisilno premještanje muslimanskih civila iz Srebrenice. To da je general Krstić za to krivično djelo imao namjeru, neosporno je dokazano na osnovu toga što je učestvovao u mnogim njegovim. Osim toga, humanitarna kriza koja je vladala u Potočarima bila je tako usko povezana sa prisilnim premještanjem civila i u tolikoj mu je mjeri pridonijela da je nužno morala biti dio cilja zločinačkog poduhvata. Kada je general Krstić 11. jula trijumfalno umarširao u Srebrenicu zajedno sa generalom Mladićem, vidio je potpuno prazan grad i ubrzo, odnosno najkasnije te večeri, doznao da je ogroman broj stanovnika pobjegao u Potočare, gdje su se ti ljudi zbili u bazi UN i okolnim zgradama. Iako je, po njegovim vlastitim riječima, on bio organizator vojne operacije na području Srebrenice, ništa nije preduzeo da obezbijedi hranu i vodu

ili da zagaruje bezbjednost civilnih stanovnika grada. Pretresno vijeće konstatuje da je general Krstić doprinio stvaranju humanitarne krize kao prvog koraka ka prisilnom premještanju bosansko-muslimanskih civila. To je jedini prihvatljivi zaključak koji se može izvući iz njegovog aktivnog učestvovanja u držanju civila u Potočarima i njihovom premještanju, te iz njegovog potpunog odbijanja da bilo šta pokuša kako bi ublažio tu krizu, uprkos tome što je lično bio prisutan na licu mjesta.

616. Međutim, Pretresno vijeće nije van razumne sumnje uvjereno da su ubistva, silovanja, premlaćivanja i zlostavljanja počinjena protiv izbjeglica u Potočarima takođe predstavljali dogovoreni cilj između učesnika udruženog zločinačkog poduhvata. No, nema sumnje da su ti zločini predstavljali prirodnu i predvidljivu posljedicu kampanje etničkog čišćenja. Štaviše, s obzirom na okolnosti u vrijeme stvaranja tog plana, general Krstić je morao biti svjestan toga da će pojava takvih zločina biti neizbježna, s obzirom na nedostatak skloništa, zbijenost gomile, ranjivost izbjeglica, prisustvo mnogih regularnih i neregularnih vojnih i paravojnih jedinica na tom području, te nedovoljan broj vojnika UN koji bi obezbijedili zaštitu. U stvari, 12. jula VRS je organizovao i sproveo odvoženje žena, djece i staraca iz enklave. General Krstić je bio na licu mjesta, tako da je imao prilike da direktno sazna da VRS ili druge naoružane snage zlostavljaju izbjeglice.

617. Ukratko, Pretresno vijeće konstatuje da je general Krstić kriv kao učesnik u udruženom zločinačkom poduhvatu, čiji je cilj bio da se 12. i 13. jula iz Potočara nasilno premjeste bosansko-muslimanske žene, djeca i starci, te da se stvori humanitarna kriza koja će to nastojanje poduprijeti tako što će natjerati stanovništvo iz Srebrenice da pobjegne iz Potočara, gdje je potpuni nedostatak hrane, zaklona i nužnih usluga trebao ubrzati njihov strah i paniku, te na kraju dovesti do toga da spremno napuste teritoriju. General Krstić tako snosi odgovornost i za uzgredna ubistva, silovanja, premlaćivanja i zlostavljanja počinjena prilikom izvršenja tog zločinačkog poduhvata u Potočarima.

618. I konačno, general Krstić je znao da su ti zločini povezani sa rasprostranjenim ili sistematskim napadom usmjerenim protiv bosansko-muslimanskog civilnog stanovništva Srebrenice. Njegovo učestvovanje u njima je nesumnjivo dokaz njegove namjere da protiv bosanskih Muslimana sprovodi diskriminaciju. General Krstić je stoga odgovoran za nehumana djela¹⁴⁴⁷ i progon¹⁴⁴⁸ kao zločine protiv čovječnosti.

b) Krivična odgovornost generala Krstića za ubijanje vojno-sposobnih Muslimana iz Srebrenice

619. Pretresno vijeće je već zaključilo da je 13. jula plan da se područje Srebrenice etnički očisti eskalirao, uključivši još jednu mnogo podmukliju dimenziju: ubijanje svih vojno sposobnih bosansko-muslimanskih muškaraca Srebrenice. Prebacivanje muškaraca nakon

izvršene provjere kako bi se utvrdilo ima li ratnih zločinaca – što je bio navodni razlog za njihovo odvajanje od žena, djece i starijih osoba u Potočarima – na teritoriju pod kontrolom bosanskih Muslimana ili u zatvore, kako bi ondje čekali na razmjenu zarobljenika, shvaćeno je u jednom trenutku kao neodgovarajući način za postizanje etničkog čišćenja Srebrenice. Cilj novostvorenog udruženog zločinačkog poduhvata generala Mladića i ljudstva Glavnog štaba VRS bio je da se, uz prisilno premještanje žena, djece i staraca, muškarci pobiju. Pretresno vijeće je zaključilo da je ta kampanja ubijanja svih vojno sposobnih muškaraca sprovedena kako bi se zagarantovalo da bosansko-muslimansko stanovništvo bude zauvijek izbrisano iz Srebrenice, te stoga predstavlja genocid.

620. Preostaje nam da utvrdimo da li je general Krstić bio učesnik tog proširenog udruženog zločinačkog poduhvata da se pobiju vojno sposobni muškarci, te da li on stoga snosi odgovornost za genocid, uključujući i nanošenje teške tjelesne i duševne povrede nekolicini muškaraca koji su preživjeli masakre. S tim u vezi Pretresno vijeće će razmotriti odnos između člana 7(1) i člana 4(3), te između pojma “genocid” po članu 4(3)(a)¹⁴⁴⁹ i alternativnog terećenja za “saučesništvo u genocidu” u članu 4(3)(e).¹⁴⁵⁰ Pretresno vijeće utvrdiće nadalje da li general Krstić snosi odgovornost za druge zločine kojima je lišavanje života djelo u osnovi, to jest, za progone,¹⁴⁵¹ istrebljenje¹⁴⁵² i ubistvo¹⁴⁵³ kao zločine protiv čovječnosti, te za ubistvo kao kršenje zakona i običaja ratovanja.¹⁴⁵⁴ I na kraju, Pretresno vijeće razmotriće da li iz dokaza proizlazi da general Krstić snosi komandnu odgovornost za zločine za koje se tereti prema članu 7(3).

i) Učestvovanje u udruženom genocidnom
zločinačkom poduhvatu da se ubiju vojno-sposobni muškarci

621. Pretresno vijeće je zaključilo da je general Krstić učestvovao u organizovanju autobusa za odvoženje žena, djece i starijih osoba iz Potočara tokom dana 12. jula. On je lično vidio da se vojno sposobni muškarci odvajaju u Potočarima i da se zatočavaju u “bijeloj kući” u teškim uslovima. Zatim, on je morao primijetiti da se, uprkos izjavi generala Mladića na sastanku u hotelu “Fontana”, ne čini nikakav stvarni napor da se provjeri ima li među muškarcima ratnih zločinaca. General Krstić je znao, opet 12. jula, da se autobusi koji kreću iz Potočara zaustavljaju u Tišći gdje se muškarci koji su uspjeli da se ukrcaju izvlače i odvoze na lokacije za zatočenje.¹⁴⁵⁵ Dana 13. jula, kad je pripremao vojnu operaciju na Žepu koja je počela idućeg dana, general Krstić je doznao da su hiljade muškaraca iz Srebrenice koji su bježali u koloni kroz šumu prema Tuzli zarobljeni u zoni Drinskog korpusa. Kao načelnik štaba korpusa u to vrijeme i “primarni koordinator aktivnosti Korpusa”,¹⁴⁵⁶ general Krstić je morao biti svjestan da se ne preduzimaju adekvatne mjere da se obezbijedi zaklon, hrana, voda i ljekarska pomoć za više hiljada zarobljenih muškaraca i da nisu

u toku nikakvi aranžmani niti pregovori za njihovu razmjenu kao ratnih zarobljenika.¹⁴⁵⁷

622. Čak i samo na osnovu ovoga, Pretresno vijeće mora zaključiti da je najkasnije do večeri 13. jula general Krstić znao da se muškarci Muslimani pogubljuju na više odvojenih lokacija i da ni jednom nije dozvoljeno da pređe na teritoriju pod kontrolom Vlade zajedno sa ženama, djecom i starijim osobama. General Krstić mogao je jedino pretpostaviti da je prvobitni cilj etničkog čišćenja prisilnim premještanjem prerastao u ubilački plan da se jednom zauvijek uništi muško stanovništvo Srebrenice.

623. Što se tiče učestvovanja generala Krstića u planu ubijanja, dokazi su pokazali da je od 14. jula nadalje Drinski korpus učestvovao u pojedinim egzekucijama. Slijedi sažeti prikaz činjenica o učestvovanju Drinskog korpusa po lokacijama:

– jedinice Zvorničke brigade tražile su pogodne lokacije u Orahovcu, vjerovatno za zatočenje i pogubljenje 13. i 14. jula,¹⁴⁵⁸ osim toga, pripadnici Zvorničke brigade bili su prisutni u Orahovcu neposredno prije i za vrijeme ubijanja; između 14. i 16. jula, vojna oprema Zvorničke brigade korišćena je za poslove oko pokapanja orahovačkih žrtava;¹⁴⁵⁹

– 15. jula, vozači i kamioni 6. pješadijskog bataljona Zvorničke brigade korišćeni su za prevoz zatvorenika iz zatočeničkog objekta na brani Petkovci do mjesta pogubljenja; inženjerska četa Zvorničke brigade dobila je zadatak da svojom mehanizacijom za zemljane radove pomogne pri pokapanju žrtava sa brane Petkovci;¹⁴⁶⁰

– pripadnici Bratunačke brigade učestvovali su u ubistvima 16. jula na lokaciji Vojna ekonomija Branjevo; vojna policija Drinskog korpusa učestvovala je u čuvanju zatvorenika Muslimana u autobusima kojima su bili dovezeni na Vojnu ekonomiju sa više mjesta zatočenja, a mehanizacija Zvorničke brigade korišćena je za poslove oko pokapanja žrtava; zamjenik komandanta Drinskog korpusa za bezbjednost, pukovnik Popović, učestvovao je u nabavci goriva za prevoz zatvorenika Muslimana do mjesta pogubljenja na Vojnoj ekonomiji Branjevo, a raspodjelu goriva koordinirala je komanda Drinskog korpusa;¹⁴⁶¹

– Bratunačka brigada je pomagala pri pogubljenjima koja su se dogodila 16. jula u Domu kulture u Pilici;¹⁴⁶²

– ustanovljeno je da je rad inženjeraca Zvorničke brigade 16. jula imao veze sa pokapanjem tijela u grobnicu Kozluk.¹⁴⁶³

624. Na ovaj je način Drinski korpus pružio konkretnu i znatnu pomoć i tehničku podršku zatočenju, ubistvima i pokapanju na tih nekoliko lokacija između 14. i 16. jula. Njihovo učestvovanje je bilo neizbježno jer je Glavni štab imao ograničena vlastita sredstva i resurse, pa je za komplikovane operacije, kao što su ova zatočenja, pogubljenja i pokapanja na teritoriji Drinskog korpusa morao koristiti resurse i stručne kadrove Drinskog korpusa.¹⁴⁶⁴ Nezamislivo je da bi se učestvovanje ljudstva i mehanizacije Drinskog korpusa moglo odigrati bez određenog

stepena planiranja, makar i na brzu ruku, i to planiranja koje je iziskivalo učestvovanje najviših ešelona komande.

625. Dokazi pokazuju da je nakon zauzimanja Srebrenice komanda Drinskog korpusa i dalje vršila redovne komandne ovlasti nad podređenim ljudstvom. Redovni lanac komandovanja Korpusa nije suspendovan zbog direktne umiješanosti Glavnog štaba i organa bezbjednosti u pojedinim aspektima operacije koja je uslijedila nakon zauzimanja Srebrenice. Osim toga, Pretresno vijeće je prihvatilo da je general Krstić postao de facto komandant Korpusa uveče 13. jula, a komandant Korpusa de iure od 15. jula nadalje.¹⁴⁶⁵

626. Tri su vojna vještaka svjedočila pred Pretresnim vijećem o odgovornostima i ovlašćenjima komandanta Drinskog korpusa u julu 1995. Optužba je pozvala svog internog vještaka Richarda Butlera i general-majora britanske kopnene vojske F. R. Dannatta.¹⁴⁶⁶ Za odbranu je kao vještak svjedočio prof. Dr. R. Radinović, penzionisani general JNA.¹⁴⁶⁷

627. Vještaci su svoja mišljenja temeljili na vojnim propisima koje je Vojska Republike Srpske (VRS) preuzela od Jugoslovenske narodne armije (JNA),¹⁴⁶⁸ te na zakonima Republike Srpske. Ti instrumenti definišu odgovornosti i pripadajuća ovlašćenja komandanata korpusa u VRS.

628. Prema članu 65 Pravila – korpus kopnene vojske (privremeno), komandant korpusa u VRS: snosi odgovornost za izvršenje zadatka. On donosi odluku, postavlja potčinjenima zadatke, organizuje sadejstvo i saradnju i kontroliše sprovođenje odluke.

Komandant to postiže “rukovođenjem i komandovanjem”, koje je u članu 63 Pravila JNA – korpus kopnene vojske (privremeno) definisano kao: svesna i organizovana delatnost komandanta korpusa organa komande na angažovanju i objedinjavanju dejstava i aktivnosti svih jedinica, komandi, štabova i drugih subjekata opštenarodne odbrane i društvene samozaštite u zoni operacije, kao i sredstava u oružanoj borbi radi ostvarivanja postavljenih ciljeva na optimalan način.

Član 6 Pravilnika JNA o nadležnostima komandanata korpusa kopnene vojske u miru dalje predviđa:

Pravo komandovanja jedinicama i ustanovama organskog sastava korpusa u isključivoj je nadležnosti komandanta. Jedinicama i ustanovama van organskog sastava, privremeno potčinjenim, komandant komanduje i rukovodi samo u granicama dobijenih ovlašćenja.

Prema riječima samog generala Krstića, taj princip “rukovođenja i komandovanja” je “osnova ne samo za vođenje vojnih operacija nego i vanoperativno funkcionisanje komandi i štabova koji rukovode i komanduju jedinicama”.¹⁴⁶⁹ General Krstić je posvjedočio da je dobro upoznat sa tim principom i da ima iskustva u njegovom sprovođenju.¹⁴⁷⁰ Osim toga, premda je general Radinović osporio da se Uputstvo za rad komande 4. korpusa u izvršavanju prioriternih zadataka u miru i ratu može primijeniti na Drinski korpus VRS,¹⁴⁷¹ on se složio sa sljedećim dijelom Butlerovog izvještaja u kojem se citira to Uputstvo:¹⁴⁷² [komandant

korpusa] je lično, neposredno i zakonski opunomoćen da “rukovodi radom komande korpusa, da postavlja zadatke potčinjenima, da kontroliše njihovo sprovođenje i snosi punu odgovornost za njihovo izvršavanje.”

629. Vojni pravilnik daje veoma široka ovlašćenja komandantu korpusa kako bi mu se omogućilo da izvršava svoje komandne odgovornosti. Prema članu 173 Zakona o vojsci RS,¹⁴⁷³ komandovanje u vojsci zasniva se na: načelima jedinstva komandovanja u pogledu upotrebe sile i sredstava te na jednostarešinstvu u smislu obaveznosti provođenja odluka, zapovijesti i naređenja koje izdaju pretpostavljeni.

Član 4 Zakona o vojsci RS definiše “starješinu” kao: lice koje na osnovu zakona i drugih propisa nadležnog organa komanduje vojnom jedinicom ili rukovodi vojnom ustanovom [...], odnosno komanduje licima na službi u vojnoj jedinici ili ustanovi.

Pojam starješine dalje se definiše u Privremenim propisima o službi u vojsci Republike Srpske.¹⁴⁷⁴ Stav 17 tih propisa predviđa da: Naređenja pretpostavljenog starješine pripadnici Vojske su dužni da izvršavaju bez pogovora, potpuno, tačno i na vrijeme.

630. Ovi izvori nesumnjivo pokazuju da je kao komandant Drinskog korpusa, general Krstić imao široke formalne ovlasti nad sredstvima i ljudstvom Drinskog korpusa.¹⁴⁷⁵ Spis glavnog pretresa potvrđuje da se general Krstić koristio mnogima od tih ovlašćenja od večeri 13. jula nadalje – i to u pitanjima koja su se odnosila na čitav Drinski korpus, a ne samo na operaciju na Žepu – od trenutka kad ga je Mladić imenovao komandantom.¹⁴⁷⁶

– uveče 13. jula, general Krstić je potpisao nalog za pretres u svojstvu “komandanta”, što Pretresno vijeće prihvata da znači “komandant Drinskog korpusa” a ne “komandant operacije na Žepu”;¹⁴⁷⁷

– svjedok II je izjavio da su se “u Žepi [tj. od 14. jula]... svi obraćali generalu Krstiću kao komandantu, to jest komandantu korpusa”;¹⁴⁷⁸

– razgovor radio-vezom, uhvaćen u 22:36 sati 14. jula, između “Malinića” (komandanta bataljona vojne policije 65. zaštitnog puka) i neidentifikovanog lica sadrži izjavu dotičnog lica da će Krstić.¹⁴⁷⁹

Pogledaće to pa će postaviti nekog da to koordinira [...] Moram da požurim... Živanović mi je rekao. Dobro, ukratko, sada sam rekao Krletu za to, šta da se radi. Ja sam predložio da on nešto uradi, pa će on nešto uraditi...

– primjećuje se brzo opadanje vlasti generala Živanovića, bivšeg komandanta korpusa. Iako je on 14. jula vršio neke komandne funkcije, u razgovoru uhvaćenom u 09:35 sati tog dana, general Živanović je izjavio da polako “pakuje ranac” i da od njega “traže” (vjerovatno Glavni štab) da ide na drugo mjesto.¹⁴⁸⁰

631. Pretresno vijeće zaključuje da je od večeri 13. jula general Krstić vršio “efektivnu kontrolu” nad ljudstvom i sredstvima Drinskog korpusa na teritoriji na kojoj su se odvijala zatočenja, pogubljenja i pokapanja. Pretresno vijeće dalje konstatuje da je od tog trenutka nadalje,

general Krstić učestvovao u svim aspektima zločinačkog plana da se ubiju muškarci bosanski Muslimani, plana koji su ranije sačinili general Mladić i drugi oficiri VRS. U stvari, general Krstić je do 13. jula – kad su počela masovna ubistva – već organizovao vojni napad na Žepu, te se kao načelnik štaba Drinskog korpusa i budući komandant¹⁴⁸¹ morao pobrinuti za korišćenje sredstava Drinskog korpusa u zadacima čišćenja nakon pada Srebrenice. Dana 14. jula, dok je dio njegovih snaga Drinskog korpusa učestvovao u operaciji Žepa, druge snage pod njegovom efektivnom kontrolom bile su angažovane na zarobljavanju i pomaganju u pogubljenju muškaraca Muslimana iz Srebrenice.

632. Dana 15. jula, učestvovanje generala Krstića u ubilačkom planu doseglo je nivo agresivnosti. Prema razgovoru koji je uhvaćen rano ujutro tog dana, pukovnik Beara – oficir Glavnog štaba za kojeg sam general Krstić kaže da je lično učestvovao u nadziranju ubistava – tražio je od generala Živanovića da mu pošalje još ljudi. General Živanović je izjavio da “ne može on to više određivati” i uputio pukovnika Bearu na generala Krstića.¹⁴⁸² Pukovnik Beara je zatim hitno tražio pomoć generala Krstića jer “ima još 3500 paketa koje mora da razdijeli”, što je u vojnim porukama bila često korišćena šifra za zarobljene muškarce bosanske Muslimane koji su bili predviđeni za ubijanje. General Krstić je predložio da pukovnik Beara potraži pomoć od više jedinica, uključujući i Bratunačku i Miličku brigadu Drinskog korpusa, te MUP. Pukovnik Beara je odgovorio da te jedinice nisu slobodne i rekao: “Ne znam šta da radim, Krle, najozbiljnije ti kažem”.

Razgovor sugestivno navodi na zaključak da je, kad su snage MUP odbile da izvrše ubistva, general Krstić pristao da pritekne u pomoć, izjavivši: “Vidjet ću šta mogu”.¹⁴⁸³ General Krstić je organizovao da pripadnici Bratunačke brigade pomognu u ubistvima na Vojnoj ekonomiji Branjevo i u domu u Pilici idućeg dana.¹⁴⁸⁴

633. Pretresno vijeće zaključuje van razumne sumnje da je general Krstić od večeri 13. jula nadalje učestvovao u udruženom zločinačkom poduhvatu da se ubiju vojno sposobni muškarci bosanski Muslimani iz Srebrenice. General Krstić možda nije smislio plan za ubijanje, niti učestvovao u prvobitnoj odluci da se cilj zločinačkog poduhvata proširi sa prisilnog premještanja na uništenje grupe vojno sposobnih muškaraca bosanskih Muslimana iz Srebrenice, ali nema nikakve sumnje da je, od trenutka kad je doznao za rasprostranjena i sistematska ubistva i očito se uključio u njihovo počinjenje, dijelio genocidnu namjeru da se ti muškarci ubiju. To se ne može poreći ako se uzme u obzir njegovo obaviješteno učestvovanje u pogubljenjima u vidu korišćenja sredstava Drinskog korpusa.

634. Najzad, Pretresno vijeće je zaključilo da, što se tiče uslova iz člana 4(2) Statuta da se namjera da se uništi samo dio grupe mora ipak odnositi na znatan dio grupe, bilo brojčano ili kvalitativno, vojno sposobni muškarci bosanski Muslimani iz Srebrenice zaista i čine znatan dio grupe

bosanskih Muslimana, jer ubistvo tih muškaraca neizbježno i suštinski dovodi do uništenja čitave zajednice bosanskih Muslimana u Srebrenici. Budući da je već odigrao ključnu ulogu u prisilnom premještanju žena, djece i staraca Muslimana sa teritorije pod srpskom kontrolom, general Krstić je neosporno bio svjestan fatalnih posljedica koje će ubijanje muškaraca imati po sposobnost bosansko-muslimanske zajednice u Srebrenici da preživi kao takva. General Krstić je, dakle, učestvovao u genocidnim djelima "ubijanja pripadnika grupe" iz člana 4(2)(a) sa namjerom da uništi dio grupe.

635. Pretresno vijeće je dalje utvrdilo da se teško kroz koje su prošli muškarci koji su preživjeli masakre može primjereno kvalifikovati kao genocidno djelo kojim je nanesena teška tjelesna i duševna povreda pripadnicima grupe iz člana 4(2)(b). Premda je dogovoreni cilj udruženog zločinačkog poduhvata u kojem je učestvovao general Krstić bilo ubijanje vojno sposobnih muškaraca bosanskih Muslimana iz Srebrenice, stravična tjelesna i duševna patnja nekolicine preživjelih bila je prirodna i predvidljiva posljedica tog poduhvata. General Krstić morao je biti svjestan te mogućnosti, te snosi odgovornost i za te zločine.

636. General Krstić stoga snosi odgovornost za ubijanje i nanošenje teške tjelesne i duševne povrede kao učesnik u udruženom zločinačkom poduhvatu za počinjenje genocida. Međutim, optužba je generala Krstića alternativno teretila za "genocid" po članu 4(2) i 4(3)(a) ili za "saučesništvo u genocidu" po članu 4(3)(e). To iziskuje kratko razmatranje o odnosu ovih dviju odredbi.

637. Argumenti optužbe o ovom pitanju ograničili su se na razliku između "genocida" i "saučesništva u genocidu" po članu 4(3). Optužba tvrdi da mens rea koja se traži za oba oblika učestvovanja uključuje genocidnu namjeru. Optužba dalje tvrdi da se time ne odstupa od presude u predmetu Akayesu Pretresnog vijeća I MKSR, prema čijoj definiciji saučesništvo u genocidu obuhvata pomaganje i podržavanje počinjenja genocidnih djela sa znanjem o genocidnoj namjeri glavnog počinioca čak i ako se ta namjera ne dijeli. Optužba smatra da "znanje" o genocidnoj namjeri, popraćeno znatnim doprinosom genocidnom planu ili poduhvatu odgovara zajedničkoj namjeri.¹⁴⁸⁵

638. Odbrana, sa druge strane, tvrdi da je "saučesništvo oblik odgovornosti saučesnika i postoji ako se dokaže da je osoba planirala, potakla ili naredila neko djelo ili je na drugi način pomagala i podržavala njegovo izvršenje."¹⁴⁸⁶ Da bi bio odgovoran kao saučesnik u genocidu, mora se pokazati da je optuženi znatno doprinio počinjenju djela sa sviješću o genocidnoj namjeri glavnog počinioca. Stoga, kako tvrdi odbrana, da bi pokazala da je general Krstić bio saučesnik u genocidu, optužba ne mora dokazati da je imao genocidnu namjeru.¹⁴⁸⁷

639. U nastavku se iznosi stav Pretresnog vijeća o odnosu između kategorija krivične odgovornosti iz člana 7(1) i članova 4(3)(a) i (e).

640. Član 7(1) sadrži opštu odredbu o individualnoj krivičnoj odgovornosti koja se može primijeniti na sva krivična djela u Statutu. Član 4(3) predviđa kategorije odgovornosti koje se odnose samo na genocid; on je preuzet verbatim iz člana III Konvencije o genocidu. Član 4(3) predviđa široki spektar kategorija krivične odgovornosti, uključujući kategorije koje nisu obuhvaćene članom 7(1), kao što su “udruživanje radi počinjenja genocida” i “pokušaj počinjenja genocida”.¹⁴⁸⁸ Uvrstivši u Statut član 4(3), sastavljači Statuta su se pobrinuli da Međunarodni sud ima nadležnost nad svim oblicima učestvovanja u genocidu zabranjenim po međunarodnom običajnom pravu.¹⁴⁸⁹ Posljedica ovog pristupa, međutim, jeste ta da se pojedine kategorije individualne krivične odgovornosti u članu 4(3) preklapaju sa onima u članu 7(1).

641. Na pitanje da li učestvovanje u udruženom zločinačkom poduhvatu po članu 7(1) odgovara “genocidu” ili “saučesništvu u genocidu” prema članu 4(3) u sudskoj praksi još nema odgovora.¹⁴⁹⁰

642. U presudi u predmetu Tadić, Žalbeno vijeće je pomenulo “koncept zajedničkog plana kao oblik saučesničke odgovornosti”.¹⁴⁹¹ Na tu se formulaciju kasnije oslonilo Pretresno vijeće II kako bi načinilo razliku između “počinjenja” i “odgovornosti na osnovu zajedničkog cilja” po članu 7(1).¹⁴⁹² Međutim, ovo Pretresno vijeće ne smatra da je komentar u drugostepenoj presudi u predmetu Tadić dio ratio decidendi te presude i ne vjeruje da kvalifikacija iz presude u predmetu Tadić znači da učestvovanje u udruženom zločinačkom poduhvatu automatski svodi odgovornost optuženog na “saučesništvo u genocidu” iz člana 4(3)(e).¹⁴⁹³ U presudi u predmetu Čelebići Žalbeno vijeće je ponovo potvrdilo prvo značenje formulacije člana 7(1) da se “odgovornost prema članu 7(1) odnosi na direktne počinioce zločina i na saučesnike”,¹⁴⁹⁴ a Pretresno vijeće u predmetu Kordić i Čerkez konstatovalo je da se “razni vidovi učesništva pobrojani u članu 7(1) mogu podijeliti na glavne počinioce i saučesnike”.¹⁴⁹⁵ Ukratko, Pretresno vijeće ne vidi osnova da odbije pridati status saizvršioca učesniku u udruženom genocidnom poduhvatu čije je učestvovanje bilo izuzetno bitno i odvijalo se na nivou rukovođenja.

643. Čini se da “odgovornost saučesnika” označava sekundarni oblik učestvovanja koji se razlikuje od odgovornosti neposrednih ili glavnih izvršilaca. Pretresno vijeće je mišljenja da se ta razlika poklapa s razlikom između “genocida” i “saučesništva u genocidu” iz člana 4(3). Pitanje se svodi na to da li se, na osnovu činjenica u ovom predmetu, učesnik u zločinačkom poduhvatu može najtačnije okvalifikovati kao neposredni ili glavni izvršilac ili kao sporedni lik u tradicionalnoj ulozi saučesnika.

644. U ovom slučaju, general Krstić je učestvovao u udruženom zločinačkom poduhvatu za ubijanje vojno sposobnih muškaraca bosanskih Muslimana sa sviješću da će ta ubijanja dovesti do uništenja čitave bosansko-muslimanske zajednice u Srebrenici. Njegova namjera da ubije te muškarce stoga predstavlja genocidnu namjeru da se grupa djelimično

uništi. General Krstić nije smislio plan za ubijanje tih muškaraca, niti ih je lično ubio. Međutim, on je odigrao ključnu ulogu kao koordinator sprovođenja kampanje ubijanja. Konkretno, u fazi u kojoj je njegovo učestvovanje bilo očito neophodno, general Krstić je ostvarivši svoju vlast kao komandant Drinskog korpusa organizovao da ljudi pod njegovom komandom počine ubistva. On je, dakle, bio jedan od ključnih učesnika u genocidnim ubijanjima nakon pada Srebrenice. Ukratko, imajući u vidu i njegovu mens rea i njegov actus reus, general Krstić se mora smatrati jednim od glavnih izvršilaca ovih zločina.¹⁴⁹⁶

645. General Krstić je kriv za genocid shodno članu 4(2)(a).

ii) Učestvovanje u drugim zločinima proizašlima iz lišavanja života

646. Pretresno vijeće konstatuje da je, na osnovu svog učestvovanja u udruženom zločinačkom poduhvatu ubijanja vojno sposobnih bosanskih Muslimana iz Srebrenice, general Krstić takođe kriv za ubistva kao kršenja zakona i običaja ratovanja. Nadalje, budući da nije mogao a da ne bude svjestan da su ta ubistva povezana sa rasprostranjenim ili sistematskim napadom usmjerenim protiv bosansko-muslimanskog civilnog stanovništva Srebrenice, general Krstić je takođe kriv za ubistva kao zločine protiv čovječnosti i – s obzirom na cilj udruženog zločinačkog poduhvata da se ubiju svi vojno sposobni muškarci bosanski Muslimani iz Srebrenice – za istrebljenje. Najzad, general Krstić je kriv za ubistva kao djela progona: njegova namjera da vrši diskriminaciju bosansko-muslimanskog stanovništva Srebrenice ispoljava se u njegovom učestvovanju u ubijanju svih muškaraca bosanskih Muslimana i premještanju svih žena, djece i starijih osoba van teritorije Drinskog korpusa.

iii) Odgovornost za ubistva po članu 7(3)

647. Dokazi takođe zadovoljavaju trokraki test iz sudske prakse, prema kojem general Krstić snosi komandnu odgovornost po članu 7(3) za učestvovanje ljudstva Drinskog korpusa u kampanji ubijanja.¹⁴⁹⁷

648. Kao prvo, general Krstić je imao efektivnu kontrolu nad snagama Drinskog korpusa koje su bile umiješane u ubistva.¹⁴⁹⁸ Drugo, što se tiče mens rea, ne samo da je general Krstić bio sasvim svjestan kampanje ubijanja koja je bila u toku i njenog učinka na preživljavanje bosansko-muslimanske grupe u Srebrenici, kao i činjenice da je ista povezana sa rasprostranjenim ili sistematskim napadom usmjerenim protiv bosansko-muslimanskog civilnog stanovništva Srebrenice, nego su i starješine i vojnici Drinskog korpusa (i Glavnog štaba) koji su učestvovali u izvršenju pogubljenja morali biti svjesni genocidnih ciljeva. Treće, general Krstić nije spriječio svoje podređene iz Drinskog korpusa da učestvuju u zločinima niti ih je za to kaznio.

649. U vezi s ovim potonjim pitanjem, Pretresno vijeće konstatuje da je efektivna kontrola koju je imao general Krstić njemu omogućavala da spriječi starješine i vojnici Drinskog korpusa da učestvuju u počinjenju krivičnih djela. Dalje, što se tiče mogućnosti kažnjavanja podređenih koju je imao general Krstić, Pretresno vijeće konstatuje da je 13. maja 1992. predsjednik Karadžić izdao Naredbu o primjeni pravila međunarodnog ratnog prava u Vojsci Srpske Republike Bosne i Hercegovine.¹⁴⁹⁹ General Krstić je posvjedočio da je bio svjestan obaveze sadržane u paragrafu 2 njegove Naredbe,¹⁵⁰⁰ tj. da su: starješine dužne da pokreću postupke za izricanje zakonom propisanih kazni protiv pojedinaca koji krše pravila međunarodnog ratnog prava.

Smjernice za određivanje kriterijuma krivičnog gonjenja, koje je izdalo Vojno tužilaštvo Glavnog štaba Oružanih snaga Republike Srpske,¹⁵⁰¹ o "krivičnim djelima protiv čovječnosti i međunarodnog prava" kažu sljedeće:

Nužno je da se starješina u svakoj jedinici obaveže da sastavi izvještaj o svim slučajevima, koji mogu predstavljati neko od ovih krivičnih djela [...] Komande bi u tim slučajevima bile dužne informisati, pored ostalog, i vojno tužilaštvo, koje bi, nakon ocjene, preduzelo odgovarajuće korake u skladu sa zakonom i politikom gonjenja.

Slično tome, general Radinović je u vezi s jedinicama koje nisu bile potčinjene Drinskom korpusu posvjedočio sljedeće:¹⁵⁰² ako je, u sistemu komandovanja i u sistemu obavještavanja, komanda Drinskog korpusa ustanovila da su te jedinice počinile nešto što je zabranjeno propisima, onda bi oni bili obavezni, Drinski korpus i sistem komandovanja imali bi obavezu da djeluju shodno tome, odnosno na isti način na koji bi se ponašao bilo koji starješina ili pripadnik vojske kad bi ustanovio da neko postupi protivno pravilima i propisima, što znači da bi trebalo pokrenuti procedure i istražne radnje koje se se traže u takvom slučaju.

General Radinović je takođe izjavio da, ako neki starješina dozna da su lica na najvišem nivou komandovanja odgovorna za kršenje zakona, taj starješina je dužan da kršenje prijavi civilnim vlastima koje su iznad vojske.¹⁵⁰³

650. Pretresno vijeće je konstatovalo da general Krstić nije kaznio nijednog starješinu niti vojnika Drinskog korpusa koji je učestvovao u ubistvima nakon pada Srebrenice.¹⁵⁰⁴ General Krstić je posvjedočio da je nakon počinjenja tih zločina doznao samo za učestvovanje jednog starješine Drinskog korpusa. On je bezuspješno pokušavao da se ta osoba smijeni, što je imalo za posljedicu da ga je nakon toga pratila Služba bezbjednosti. General Krstić je posvjedočio da je u to vrijeme strahovao za vlastitu bezbjednost i bezbjednost svoje porodice.¹⁵⁰⁵ U unakrsnom ispitivanju je izjavio:¹⁵⁰⁶

Moram priznati ovdje pred vama i ovim Pretresnim vijećem da nisam ni u snu mogao da preduzmem nikakve mjere. Nismo smjeli ni da razgovaramo o takvim stvarima, a kamoli da preduzimamo korake

protiv komandujućeg starješine, bez obzira na to što sam znao da je on ili neko drugi možda počinio ratni zločin. [...] Moja namjera je bila da prijavim ratne zločine, ali to nije bilo moguće. Nisam bio u mogućnosti da to učinim. [...] Kao prvo, iz razloga bezbjednosti, bezbjednosti i sigurnosti moje porodice.

651. Međutim, g. Butler, vojni vještak Tužilaštva, posvjedočio je da su komandanti korpusa u VRS za vrijeme rata prelazili sa jedne dužnosti na drugu i da nije našao nikakvih dokaza da bi starješine uopšte radili u atmosferi straha.¹⁵⁰⁷ Osim toga, u slučaju generala Krstića, činjenica je da su ga i general Mladić i predsjednik Karadžić javno pohvalili za njegovu vodeću ulogu u zauzimanju enklave Srebrenica više mjeseci nakon masakra. General Krstić se tokom iduće godine takođe pojavljivao na javnim platformama kao oduševljeni pristaša generala Mladića, štaviše, potpisao je i peticiju predsjedniku Karadžiću da generala Mladića zadrži kao komandanta Glavnog štaba VRS.¹⁵⁰⁸ Te činjenice ne ukazuju na strah, nego na solidarnost generala Krstića sa najvišim vojnim i civilnim ešelonima Republike Srpske.

652. Iako su time ispunjeni elementi člana 7(3), Pretresno vijeće neće izreći osuđujuću presudu u tom smislu, jer je po njegovom mišljenju odgovornost generala Krstića za učestvovanje njegovih vojnika u ubistvima dovoljno izražena u nalazu da je kriv po članu 7(1).

c) Zaključci o krivičnoj odgovornosti generala Krstića

653. Nalazi Pretresnog vijeća o pitanju kumulacije osuda razmatraju se u nastavku. Ovdje Pretresno vijeće zaključuje da general Krstić snosi krivičnu odgovornost za učestvovanje u dva različita skupa krivičnih djela koja su se odigrala nakon napada VRS na Srebrenicu jula 1995.

Kao prvo, u pogledu humanitarne krize i zločina terora u Potočarima i prisilnog premještanja žena, djece i starijih osoba iz Potočara na teritoriju koju su držali bosanski Muslimani, od 11. do 13. jula, general Krstić snosi odgovornost po članu 7(1) za nehumana djela (prisilno premještanje, tačka 8 optužnice) i progon (ubistvo, okrutno i nečovječno postupanje, terorisanje, uništavanje lične imovine i prisilno premještanje, tačka 6 optužnice).

Drugo, u pogledu ubistava vojno sposobnih muškaraca Muslimana iz Srebrenice i nanošenja teške tjelesne i duševne povrede muškarcima koji su preživjeli masakre; general Krstić snosi odgovornost po članu 7(1) i članu 4(3)(a) za genocid (tačka 1), takođe snosi odgovornost po članu 7(1) za ubistva kao istrebljenje (tačka 3), ubistvo (tačka 4) i progon (tačka 6) kao zločine protiv čovječnosti i ubistvo kao kršenje zakona i običaja ratovanja (tačka 5).

654. Nakon što se izjasnilo o krivičnim djelima za koja se general Krstić može smatrati krivično odgovornim, Pretresno vijeće će se sada

pozabaviti pitanjem kumulacije optužbi i osuda kako bi odlučilo po kojima će od ovih kvalifikacija, koje se temelje na istom ponašanju u osnovi, izreći osuđujuće presude.

I. Kumulacija optužbi i osuda

655. O ovom pitanju podneske su podnijeli i tužilac i odbrana. Oni se ne slažu u pogledu standarda za utvrđivanje kada se nekom optuženom može izreći osuda za više od jednog djela po jednom ili više članova Statuta, a u odnosu na jedno jedino ponašanje koje leži u osnovi.

1. Mjerodavno pravo

656. Statut ne daje nikakve smjernice o kumulaciji osuđujućih presuda. U Pravilniku stoji da "Pretresno vijeće glasa o svakoj optužbi sadržanoj u optužnici".¹⁵⁰⁹ Prema nedavnim izmjenama,¹⁵¹⁰ u pravilu se dalje predviđa da će Pretresno vijeće "izreći kaznu za svaku od optužbi po kojoj je optuženi proglašen krivim i navesti da li će se kazne izdržavati konsekutivno ili uporedno, osim ukoliko ne odluči primijeniti svoju ovlast da izrekne jedinstvenu kaznu koja odražava ukupno krivično ponašanje optuženog."¹⁵¹¹

657. Međutim, ovdje može biti od pomoći sudska praksa Međunarodnog suda. U predmetu Čelebići, Žalbeno vijeće se izjasnilo o pitanju kumulativnog terećenja i kumulacije osuđujućih presuda u vezi sa kršenjima člana 2 (teške povrede Ženevskih konvencija) i člana 3 (kršenja zakona i običaja ratovanja).¹⁵¹² U predmetu Jelisić, Žalbeno vijeće je u odnosu na optužbe po članu 3 i članu 5 usvojilo isti pristup kao i u presudi u predmetu Čelebići.¹⁵¹³ I optužba i odbrana u ovom predmetu iznijele su argumente koji se temelje na presuđenjima Žalbenog vijeća u predmetu Čelebići.¹⁵¹⁴

a) Kumulativno terećenje

658. Tužilaštvo tvrdi da je "kumulativno terećenje dozvoljeno i uobičajeno u sudskoj praksi Međunarodnog suda".¹⁵¹⁵ Ovo Pretresno vijeće je već zaključilo da je "kumulativno terećenje po različitim pododjeljcima člana 5 dozvoljeno".¹⁵¹⁶

659. Što se tiče ostalog kumulativnog terećenja po članovima 3, 4 i 5, Pretresno vijeće se priklanja pristupu koji je usvojilo Žalbeno vijeće u predmetu Čelebići, koje je presudilo ovako: Kumulativno terećenje dozvoljeno je s obzirom na činjenicu da prije izvođenja svih dokaza nije moguće sa sigurnošću utvrditi koje će od optužbi protiv optuženog biti i dokazane. Pretresno vijeće je u boljem položaju da, nakon što su strane izvele svoje dokaze, ocijeni koje će od optužbi zadržati, zavisno od dostatnosti dokaza. Osim toga, kumulativno terećenje je uobičajena praksa i ovog Međunarodnog suda i MKSR.¹⁵¹⁷

660. Iz ovoga proizilazi da je moguće da se optuženi, na osnovu istog krivičnog ponašanja, proglasi krivim za više od jednog krivičnog djela. Stoga je važno utvrditi kada se, u skladu sa sudskom praksom Međunarodnog suda i temeljnim principima pravičnosti, može izreći više od jedne osuđujuće presude.

b) Kumulativne osude

661. Na osnovu činjenica sadržanih u paragrafima 21 do 26 optužnice, tužilac je generala Krstića teretio za genocid po članu 4,¹⁵¹⁸ kao i za ubistvo po članu 5(a), istrebljenje po članu 5(b), ubistvo po članu 3 i progone po članu 5(h).¹⁵¹⁹ U paragrafima 4, 6, 7, 11, 24.1, 24.3-24.6, 24.8, 24.9 i 24.11 optužnice takođe se navode činjenice na osnovu kojih se tereti za progone po članu 5(h) i deportaciju po članu 5(d) (ili, alternativno, za druga nehumana djela u vidu prisilnog premještanja po članu 5(i)). Pretresno vijeće će se najprije osvrnuti na argumente optužbe i odbrane o ovom pitanju, a zatim će iznijeti test kojim će se poslužiti.

i) Argumenti strana

662. Optužba smatra da "u skladu s okvirom zadatim u presudi u predmetu Čelebići, Pretresno vijeće može odlučiti da dâ prednost osuđujućoj presudi po "tački 4, ubistvo kao zločin protiv čovječnosti" (po članu 5 Statuta) umjesto osuđujućoj presudi po "tački 5, ubistvo kao kršenje zakona i običaja ratovanja" (po članu 3 Statuta) jer se za ubistvo po članu 5 traži materijalno različit element koji nije obuhvaćen ubistvom po članu 3."¹⁵²⁰ Optužba ne iznosi nikakve druge argumente o odnosu između drugih krivičnih djela za koja se kumulativno tereti u optužnici.

663. Odbrana tvrdi da prema okviru zadatom u presudi u predmetu Čelebići, član 3 i član 5 sadrže materijalno različite elemente, ali za razliku od optužbe prihvata da se generala Krstića može osuditi za oba krivična djela.¹⁵²¹ Međutim, odbrana smatra da je "test za višestruke osuđujuće presude ispravnije definisan u različitom mišljenju sudija Hunta i Bennoune," budući da bi "kod primjene testa žrzičityh elemenataž trebalo uzeti u obzir samo elemente koji se odnose na ponašanje i stanje svijesti optuženog".¹⁵²² Odbrana dalje tvrdi da, "ako se formulacija iz različitog mišljenja primijeni na tačke 4 i 5 izmijenjene optužnice (u objema se tereti za ubistvo), može se izreći samo jedna osuđujuća presuda".¹⁵²³ Najzad, odbrana tvrdi da optužbe za koje je izričito navedeno da su alternativne ne mogu biti kumulativne, npr. optužbe u tačkama 1 i 2 (genocid ili saučesništvo u genocidu) i u tačkama 7 i 8 (deportacija ili prisilni transfer).¹⁵²⁴ Odbrana ne iznosi nikakve argumente o odnosu između drugih krivičnih djela za koja se kumulativno tereti u optužnici (npr. genocid, istrebljenje i progoni).

ii) Test koji je postavilo Žalbeno vijeće u predmetu Čelebići ("test")

664. Žalbeno vijeće u predmetu Čelebići zauzelo je stav da su kumulativne osude, kao kazna za isto krivično ponašanje, dopustive ako je zadovoljen sljedeći dvokraki test: višestruke krivične osude po različitim odredbama Statuta za isto ponašanje dopustive [...] samo ako svaka od dotičnih odredbi Statuta sadrži materijalno različit element koji druga ne sadrži. Element je materijalno različit od nekog drugog elementa ako zahtijeva dokaz činjenice koji drugi element ne zahtijeva.¹⁵²⁵

Žalbeno vijeće je dalje zaključilo da: vijeće mora odlučiti za koje će krivično djelo optuženog proglasiti krivim. Pri donošenju te odluke valja se rukovoditi principom da osudu treba izreći po uže definisanoj od dvije odredbe. Tako, ako neki skup činjenica sankcionišu dvije odredbe, od kojih jedna sadrži dodatni element koji je materijalno različit, osudu treba izreći samo po toj drugoj odredbi.¹⁵²⁶

665. Stoga se najprije valja zapitati može li se, prema definicijama pojedinih krivičnih djela, optuženog proglasiti odgovornim za više od jednog krivičnog djela, a na osnovu istog ponašanja. Ako je tako, Pretresno vijeće će zatim utvrditi da li odredba kojom se definiše svako od tih krivičnih djela sadrži materijalno različit element koji druga odredba ne sadrži. Na primjer, Žalbeno vijeće u predmetu Čelebići smatralo je da "krivično djelo hotimičnog nanošenja velikih patnji iz člana 2 sadrži element koji nije prisutan u krivičnom djelu okrutnog postupanja iz člana 3: status žrtve kao zaštićene osobe. Budući da su zaštićene osobe nužno osobe koje aktivno ne učestvuju u neprijateljstvima, definicija okrutnog postupanja ne sadrži materijalno različit element".¹⁵²⁷ Donoseći tu odluku, Žalbeno vijeće u predmetu Čelebići rukovodilo se logikom da uslov iz člana 3 da žrtve ne uzimaju aktivnog učešća u sukobu nije materijalno različit od uslova iz člana 2 da žrtve budu zaštićene osobe. Stoga se ne može izreći osuđujuća presuda i po članu 2, za hotimično nanošenje velike patnje, i po članu 3, za okrutno postupanje.

666. No prethodno treba odgovoriti na pitanje koji se uslovi iz definicija krivičnih djela trebaju porediti. Kao što je gore rečeno, Statut traži da i ratni zločini i zločini protiv čovječnosti moraju biti počinjeni tokom oružanog sukoba. Međutim, prema sudskoj praksi Međunarodnog suda, dok član 3 traži da djela optuženog moraju biti počinjena u uskoj vezi s oružanim sukobom, to nije materijalni uslov za primjenu člana 5.¹⁵²⁸ Žalbeno vijeće u predmetu Jelisić jeste presudilo da i član 3 i član 5 Statuta sadrže svaki svoj jedinstveni, materijalno različit element koji nije sadržan u drugom članu, tj. da član 3 traži bliski neksus sa oružanim sukobom, a član 5 traži da je djelo ili propust moralo biti počinjeno kao dio rasprostranjene ili sistematske kampanje protiv civilnog stanovništva. U tom smislu, Pretresno vijeće će pri poređenju krivičnih djela uzimati u obzir samo materijalne uslove.

667. Najzad, ako primjena ovog prvog kraka testa zahtijeva da Pretresno vijeće izrekne samo jednu osuđujuću presudu, Pretresno vijeće će, u skladu sa drugim krakom testa, odabrati najuže definisanu krivičnu odredbu koja se može primijeniti. Na primjer, Žalbeno je vijeće u predmetu Čelebići, primijenivši drugi krak testa, zaključilo da, budući da je krivično djelo hotimičnog nanošenja velike patnje iz člana 2 uže definisano od krivičnog djela okrutnog postupanja iz člana 3, valja dati prednost djelu iz člana 2, a optužbu za djelo iz člana 3 treba odbaciti.

2. Primjena testa na višestruke kvalifikacije navedene u optužnici

668. Pretresno vijeće je konstatovalo da je general Krstić učestvovao, prvo, u kampanji terora koja je uslijedila nakon napada na grad Srebrenicu od 10. do 13. jula 1995. i koja je dovela do prisilnog odvođenja civila bosanskih Muslimana, i drugo, u ubistvima vojno sposobnih muškaraca bosanskih Muslimana, koja su se odigrala od 13. jula do 19. jula 1995.

669. Goreopisani test ćemo primijeniti na krivična djela koja se terete kumulativno a kojima se kvalifikuje svako dokazano krivično ponašanje: najprije na djela koja se terete po različitim članovima Statuta, a zatim na različita djela koja se terete po članu 5.

a) Višestruke kvalifikacije za "kampanju terora" u Potočarima, te prisilno premještanje civila, bosanskih Muslimana koje je uslijedilo od 10. do 13. jula 1995.

670. U paragrafima 4, 6, 7 i 11 te 22 do 26 optužnice opisuje se, između ostalog, kako su hiljade civila bosanskih Muslimana, koji su pobjegli u Potočare, tamo bili terorisani i/ili ubijani, a zatim autobusima i kamionima preveženi na područja van srebreničke enklave, pod kontrolom VRS. Djela opisana u tim paragrafima kvalifikuju se u tačkama 1, 3 do 6 i 8 kao genocid, istrebljenje, ubistvo po članovima 3 i 5, progoni i deportacije (ili, alternativno, nehumana djela u vidu prisilnog premještanja). Što se tiče krivičnog djela progona, u tački 6 optužnice navodi se da su progoni činjeni ne samo ubistvima nego i "okrutnim i nečovječnim postupanjem prema civilima, bosanskim Muslimanima, između ostalog i teškim premlaćivanjima", "terorisanjem civila bosanskih Muslimana", "uništavanjem lične imovine bosanskih Muslimana" i "deportacijom ili prisilnim premještanjem bosanskih Muslimana". Stoga je ubistvo samo jedno od djela u osnovi krivičnog djela progona.

671. Pretresno vijeće zaključuje da su događaji između 10. i 13. jula primjereno okvalifikovani kao ubistva i kao progoni počinjeni ubistvima, okrutnim i nečovječnim postupanjem (između ostalog i teškim premlaćivanjima), terorisanjem i uništavanjem lične imovine

civila bosanskih Muslimana i prisilnim premještanjem. Dok su okrutno i nečovječno postupanje (između ostalog i teškim premlaćivanjima), terorisanje i uništavanje lične imovine civila bosanskih Muslimana obuhvaćeni samo tačkom koja se odnosi na progone (tačka 6), ubistva koja su tom prilikom počinjena mogu se pravno okvalifikovati i kao ubistva po članu 3 i po članu 5 (tačke 4-5) i kao progoni (tačka 6). Prisilno odvođenje tom prilikom može se okvalifikovati kao progon počinjen nehumanim djelima (tačka 6) i kao zasebno krivično djelo iz člana 5 – druga nehumana djela (tačka 8).¹⁵²⁹

672. Vijeće nije optuženog proglasilo krivim za genocid, saučesništvo u genocidu i istrebljenje po tačkama 1, 2 i 3 za djela počinjena u Potočarima od 10. do 13. jula 1995, te je odlučilo da je prisilna premještanja najprimjerenije razmatrati u okviru kvalifikacije “druga nehumana djela” a ne “deportacija”.

673. Pretresno vijeće će, dakle, primijeniti rečeni test kako bi utvrdilo da li su dopustive osuđujuće presude za krivično djelo ubistva, i po članu 3 i po članu 5, te za progone (član 5(h)) počinjene putem ubistva, kao i to da li se presude i za progone (član 5(h)) počinjene putem drugih nehumanih djela (prisilno premještanje) i za druga nehumana djela (član 5(i)), počinjena putem prisilnog odvođenja, mogu izreći da bi se sankcionisalo isto krivično ponašanje.

i) Odnos između krivičnih djela iz člana 3 i krivičnih djela iz člana 5

674. Najprije ćemo primijeniti test kako bismo utvrdili da li se za ubistvo sankcionisano članom 3 traži materijalno različit sastavni element koji se ne traži za ubistvo iz člana 5 i obratno, kako bismo ustanovili da li su dopustive osuđujuće presude za krivično djelo ubistva i po članu 3 i po članu 5, kojima se kažnjava isto ponašanje. Da bi se primijenio test, potrebno je porediti elemente krivičnih djela kako ih definiše Pretresno vijeće. Ubistvo kao ratni zločin je bilo koje nezakonito i namjerno djelo ili propust kojim je uzrokovana smrt lica koje nije učestvovalo u borbi, a koje je počinjeno u uskoj vezi s oružanim sukobom. Član 5 kažnjava sva zabranjena namjerna djela i propuste počinjene u oružanom sukobu u sklopu opšteg i sistematskog napada na civilno stanovništvo. Za ubistvo po članu 3 traži se jedinstven i materijalno različit element u vidu bliskog nekusa između djela optuženog i oružanog sukoba. Za djela iz člana 5 traži se jedinstven i materijalno različit element u vidu uslova da djela moraju biti počinjena u sklopu rasprostranjenog i sistematskog napada na civilno stanovništvo. Budući da svaka od tih kategorija krivičnih djela sadrži element koji se ne traži za drugo krivično djelo, test je zadovoljen i Pretresno vijeće smatra dopustivim da se ista ubistva sankcionišu osuđujućom presudom i po članu 3 i po članu 5.

ii) Odnos između ubistva iz člana 5 i progona

675. Ovaj test takođe valja primijeniti kako bi se utvrdilo da li se za ubistvo sankcionisano članom 5(a) traži materijalno različit element koji se ne traži za progone sankcionisane članom 5(h) i obratno. Stoga Vijeće mora utvrditi da li je dopustivo izreći obje osude, i za krivično djelo ubistva po članu 5 i za progone počinjene putem ubistva po članu 5, kako bi se kaznilo isto ponašanje. Ubistvo po članu 5(a) sankcioniše svako nezakonito i namjerno djelo ili propust koje je uzrokovalo smrt jedne ili više osoba a počinjeno je u oružanom sukobu u sklopu rasprostranjenog ili sistematskog napada na civilno stanovništvo. Progona iz člana 5(h) sankcionišu svako nezakonito i namjerno djelo ili propust, kojim je nanesena šteta jednoj ili više osoba a počinjeno je u oružanom sukobu kao dio rasprostranjenog ili sistematskog napada na civilno stanovništvo iz političkih, rasnih ili vjerskih pobuda. Za progon se traži diskriminatorna namjera kao dodatni element koji se ne traži za ubistvo po članu 5. Budući da se za krivično djelo progona traži jedinstveni materijalno različit element u odnosu na ubistvo po članu 5(a), test nije zadovoljen. Zato treba primijeniti drugi krak testa. Budući da je djelo progona uže definisano od djela ubistva, prednost valja dati progona. Shodno tome, Pretresno vijeće izriče osuđujuću presudu po optužbi za progone i odbacuje optužbu za ubistvo po članu 5(a).

iii) Odnos između progona (putem prisilnog premještanja) i drugih nečovječnih djela (putem prisilnog premještanja)

676. Krivično djelo progona već smo definisali. Krivično djelo drugih nehumanih djela definiše se kao svako namjerno djelo ili propust kojim se povređuje fizički ili psihički integritet, zdravlje ili dostojanstvo ljudskog bića.¹⁵³⁰ Za krivično djelo progona traži se jedinstveni dodatni materijalni element koji se ne traži za krivično djelo drugih nehumanih djela, i to u vidu uslova da je

krivično djelo progona moralo biti počinjeno sa diskriminatornom namjerom. Kod drugih nečovječnih djela ne postoji odgovarajući materijalno različit element. Test nije zadovoljen pa treba primijeniti drugi krak. Budući da se za progon traži jedinstveni dodatni materijalno različit element u odnosu na druga nehumana djela (prisilno premještanje), krivično djelo progona konkretnije opisuje situaciju o kojoj je ovdje riječ. Pretresno vijeće smatra da nije dopustivo izreći osuđujuću presudu i za progon putem prisilnog premještanja i za druga nehumana djela (prisilno premještanje) kako bi se kaznilo isto ponašanje. Stoga Pretresno vijeće odbacuje zasebnu optužbu za druga nehumana djela (prisilno premještanje) po članu 5(i). U pogledu djela prisilnog premještanja koja su se dogodila 10. i 13. jula 1995, generala Krstića može se osuditi jedino za progon (tačka 6).

iv) Zaključci

677. Da rezimiramo: Pretresno vijeće izriče osuđujuće presude po optužbama za ubistvo po članu 3 i po optužbama za progon počinjen ubistvom, terorisanjem civilnog stanovništva, uništavanjem lične imovine i okrutnim i nečovječnim postupanjem počinjenim od 10. do 13. jula 1995. u Potočarima.

678. Pretresno vijeće sada će primijeniti ovaj test na kumulativna krivična djela koja se odnose na drugu grupu ubistava za koja se tereti general Krstić, odnosno ubistva koja su se dogodila između 13. i 19. jula 1995.

b) Višestruke kvalifikacije za ubistva počinjena nad civilima, bosanskim Muslimanima, od 13. do 19. jula 1995.

679. U paragrafima 21 do 25 optužnice opisuje se, između ostalog, kako su snage bosanskih Srba uhapsile na hiljade muškaraca bosanskih Muslimana, odvele ih do mjesta pogubljenja i pogubile. Utvrđeno je da ta djela ispunjavaju uslove za genocid sankcionisan članom 4, kao i za ubistvo po članu 3, ubistvo po članu 5, istrebljenje i progone po članu 5. Iz razloga koje smo ranije naveli,¹⁵³¹ test zadovoljava samo krivično djelo progona počinjeno ubistvima.

i) Odnos između krivičnih djela iz člana 3 (ratni zločini) i člana 4 (genocid), te između djela iz člana 3 (ratni zločini) i člana 5 (zločini protiv čovječnosti)

680. Pretresno vijeće već je utvrdilo da je dopustivo izreći osuđujuće presude po optužbama za ubistvo i po članu 3 i po članu 5 kako bi se kaznilo isto krivično ponašanje.¹⁵³²

681. Ista se logika može primijeniti na odnos između ubistva iz člana 3 i genocida iz člana 4. Odnos između genocida i ubistva kao ratnog zločina može se opisati kako slijedi. Za krivično djelo genocida traži se posebna namjera da se uništi nacionalna, etnička, rasna ili vjerska grupa (ili dio te grupe). Ubistvo kao ratni zločin zahtijeva bliski neksus između djela optuženog i oružanog sukoba, koji se za genocid ne traži. Test za zasebne osuđujuće presude je zadovoljen. Shodno tome, treba izreći osuđujuće presude po obje optužbe za isto krivično ponašanje, jer i genocid i ubistvo po članu 3 sadrže po jedan dodatni element koji se za drugo djelo ne traži.

ii) Odnos između krivičnih djela iz člana 4 (genocid) i člana 5 (zločini protiv čovječnosti)

682. Pretresno vijeće napominje da se članom 4 (genocid) traži dokaz elemenata koji se ne traže članom 5 (zločini protiv čovječnosti). Za krivična djela iz člana 5 traži se dokaz da su počinjena u oružanom sukobu,

kao dio rasprostranjenog ili sistematskog napada na civilno stanovništvo. Što se tiče prvog uslova da su krivična djela iz člana 5 morala biti počinjena u oružanom sukobu, do sada se smatralo da uslov postojanja oružanog sukoba nije materijalni uslov u ovom smislu.¹⁵³³ Drugi uslov iz člana 5, da djela moraju biti počinjena protiv civilnog stanovništva, sprečava da se izolovana ili sporadična djela okvalifikuju kao zločini protiv čovječnosti.¹⁵³⁴ Slično tome, kod genocida, koncept namjere da se uništi "grupa" isključuje izolovana ili sporadična djela iz kvalifikacije genocida. Međutim, ograničavanje na određene vrste "grupa" u definiciji zločina genocida mnogo je uže zadato nego kod "civilnog stanovništva" u definiciji zločina protiv čovječnosti. Uslov iz člana 5 da krivična djela moraju biti dio rasprostranjenog ili sistematskog napada protiv civilnog stanovništva obuhvaćen je uslovom za genocid da mora postojati namjera da se uništi određena vrsta grupe. Kao što smo gore raspravili, djela genocida moraju biti počinjena u kontekstu očitog obrasca sličnog ponašanja, ili mora biti riječ o ponašanju koje bi samo po sebi moglo dovesti do uništenja grupe, u cjelini ili djelimično, kao takve. Stoga je isključenje sporadičnih ili izolovanih djela iz člana 5 takođe svojstveno genocidu.¹⁵³⁵

683. Dok se za ubistvo iz člana 5(a) ne traži nikakav dodatni materijalno različit element osim onoga što je sadržano u definiciji istrebljenja i progona, i istrebljenje iz člana 5(b) i progoni iz člana 5(h) sadrže po jedan dodatni element, koji se mora razmotriti s obzirom na član 4 Statuta. Pripremna komisija za osnivanje MKS definisala je istrebljenje kao ubistvo jedne ili više osoba u sklopu masovnog ubijanja civila.¹⁵³⁶ Progona su definisani kao svako nezakonito i namjerno djelo ili propust kojim je, u sklopu masovnog ili sistematskog napada na civilno stanovništvo, nanesena šteta jednom ili više pojedinaca iz političkih, rasnih ili vjerskih pobuda.

684. Za oba krivična djela, genocid i progone, traži se dokaz posebne namjere: u prvom slučaju to je namjera da se uništi određena vrsta grupe (ili dio te grupe) kao takva, a u drugom namjera da se protiv osoba sprovodi diskriminacija na političkom, rasnom ili vjerskom osnovu. Očito je da genocid sadrži različit, samo sebi svojstven element u vidu uslova postojanja namjere da se u cijelosti ili djelimično uništi neka grupa kao takva, što prelazi okvire nekog užeg cilja koji bi odgovarao progona. S druge strane, krivično djelo progona ne sadrži nikakav element namjere ili sprovođenja koji već nije obuhvaćen uništavanjem, koje je uslov za genocid. Test nije zadovoljen. Budući da krivična djela progona i genocida ne sadrže svaki po jedan zasebni element, nije moguće izreći kumulativne osude za oba djela. Kad se primjenom prvog kraka testa pokaže da nije dopustivo optuženog osuditi za dva krivična djela koja proizilaze iz istog ponašanja, treba primijeniti drugi krak testa kako bi se utvrdilo za koje djelo optuženom valja izreći osudu. Za genocid se traži vrlo usko definisana namjera da se uništi data grupa ili dio grupe, dok diskriminatorna namjera kod progona nije toliko specifična. Stoga valja zadržati optužbu za genocid kao uže definisano krivično djelo.

685. Za istrebljenje se traži namjerno ubijanje jedne ili više osoba u sklopu masovnog ubijanja civilnog stanovništva. Iako se genocid može počinuti jednim jedinim ili sa samo nekoliko ubistava, traži se dokaz da je počinitelj namjeravao da uništi nacionalnu, etničku, rasnu ili vjersku grupu, ili dio grupe, kao takvu.¹⁵³⁷ Stoga, premda se ni za jedno od tih krivičnih djela ne traži prag brojnosti stvarno počinjenih ubistava, za oba djela se traži da budu dio plana širokih razmjera za ubijanje znatnog dijela civilnog stanovništva. No genocid sadrži još jedan zasebni uslov koji se odnosi na vrstu ciljane grupe. Kod istrebljenja, ubijanje može biti vršeno bez obzira na to ko je žrtva. Stoga se, barem u slučaju kad je genocid počinjen ubijanjem, ne može dodati još i osuda za istrebljenje na osnovu istih djela. Budući da test nije zadovoljen, nije dopustivo optuženog osuditi za oba krivična djela, istrebljenje i genocid, na osnovu istog ponašanja, nego valja primijeniti drugi krak testa kako bi se utvrdilo za koje djelo optuženog treba osuditi. Za genocid se traži vrlo usko definisana namjera da se uništi data grupa ili dio grupe, što se za istrebljenje ne traži. Valja zadržati optužbu za genocid kao uže definisano krivično djelo.

686. Pretresno vijeće stoga smatra da je, na osnovu istog ponašanja, dopustivo izreći kumulativne osude po članovima 3 i 4, odnosno po članovima 3 i 5. No nije dopustivo izreći osude za pogubljenja i po članu 4 i po članu 5. Stoga valja dati prednost krivičnom djelu iz člana 4, koje je uže definisano.

3. Zaključci

687. Zaključno, Pretresno vijeće konstatuje da je, u odnosu na ponašanje koje se pripisuje generalu Krstiću a koje se dogodilo između 10. i 13. jula 1995, dopustivo izreći osudu za progone (član 5) i za ubistvo (član 3), tj. zadržati tačke optužnice 5 i 6. Što se tiče ubilačkog ponašanja, koje se dogodilo između 13. i 19. jula 1995, dopustivo je izreći osudu i za ubistvo (član 3) i za genocid, tj. tačke optužnice 5 i 1.

688. Na osnovu gornjih razmatranja, generala Krstića valja proglasiti krivim za:

- genocid;
- progone;
- ubistvo.

689. Najzad, Pretresno vijeće prelazi na pitanje odgovarajuće kazne koju valja odmjeriti generalu Krstiću za izrečene osude.

IV KAZNA

690. Tužilac tvrdi da general Krstić, shodno članu 24 Statuta i pravila 101 Pravilnika, treba za svaki pojedinačni zločin za koji se utvrdi da je kriv biti osuđen na doživotne kazne zatvora koje će se izdržavati konsekutivno.¹⁵³⁸ Odbrana tvrdi da se mora donijeti oslobađajuća presuda po svim tačkama optužnice, te stoga ne iznosi nikakve sugestije po pitanju odmjeravanja kazne.¹⁵³⁹

691. Pri određivanju kazne moraju se razmotriti relevantne odredbe sadržane u članovima 23 i 24 Statuta i pravilima 87(C) i 101 Pravilnika o postupku i dokazima. Pri tome se u obzir uzimaju i opšta načela i praksa ovog Suda i MKSR u odmjeravanju kazne.¹⁵⁴⁰

A. Mjerodavne pravne odredbe

692. Članovi 23 i 24 Statuta i pravila 87(C) i 101 sadrže odredbe vezane za odmjeravanje kazne. Ovim odredbama se definiše svrha kažnjavanja, faktori koji se moraju uzeti u obzir pri odmjeravanju kazne, te način na koji će se kazna izdržavati.

693. Član 23(1) Statuta predviđa da “pretresno vijeće izriče presude i odmjerava kazne i sankcije osobama osuđenim za teška kršenja međunarodnog humanitarnog prava”. U praksi ovog Suda, koja je zasnovana na tim odredbama, kazna se prvenstveno izriče u dvije svrhe: iz potrebe da se pojedinac kazni za zločine koje je počinio, i potrebe da se ostali pojedinci odvrate od počinjavanja sličnih zločina.¹⁵⁴¹

694. Član 24 (1) Statuta predviđa da su “krivične sankcije koje izriče pretresno vijeće ograničene na kaznu zatvora”, te da će pri utvrđivanju trajanja zatvorske kazne, pretresno vijeće imati u vidu “opštu praksu izricanja zatvorskih kazni na sudovima bivše Jugoslavije”. Član 24(2) predviđa da pretresna vijeća “uzimaju u obzir faktore poput težine krivičnog djela i individualnih prilika osuđenika”. Ove odredbe Statuta moraju se tumačiti u sprezi sa pravilom 101, kojim se predviđa da pretresna vijeća uzimaju u obzir faktore spomenute u članu 24(2), kao i faktore kao što su sve otežavajuće i olakšavajuće okolnosti, te opšta praksa izricanja zatvorskih kazni na sudovima bivše Jugoslavije.¹⁵⁴²

695. U pravilu 101 se navodi da pretresna vijeća uzimaju u obzir i “bilo koju kaznu koju je sud bilo koje države izrekao za isto djelo”, a koju je osuđeni već izdržao, kao i eventualno vrijeme koje je proveo u pritvoru čekajući na predaju Međunarodnom sudu ili čekajući na suđenje ili žalbeni postupak. S druge strane, pravilom 87(C) pretresnom vijeću se daje diskreciono pravo da izrekne kaznu “za svaku od optužbi po kojoj je optuženi proglašen krivim” ili da izrekne jedinstvenu kaznu koja odražava ukupno krivično ponašanje optuženog.¹⁵⁴³ U slučaju izricanja višestrukih kazni, pretresno vijeće će navesti da li će se kazne izdržavati konsekutivno ili uporedno (Pravilo 101(C)).¹⁵⁴⁴

696. U skladu sa relevantnim odredbama koje se tiču odmjerenja kazni, MKSJ i MKSR su posebno detaljno razradili izvjestan broj faktora koji se proučavaju pri odmjerenju odgovarajuće kazne, a to su: opšta praksa pri izricanju zatvorskih kazni u bivšoj Jugoslaviji, težina zločina i individualne okolnosti osuđenog.

B. Opšti principi odmjerenja kazne

1. Opšta praksa u pogledu zatvorskih kazni u bivšoj Jugoslaviji

697. Zauzeto je stanovište da, iako Međunarodni sud uzima u obzir uobičajenu praksu pri izricanju kazni u bivšoj Jugoslaviji, ona nije obavezujuća za Međunarodni sud.¹⁵⁴⁵ Odmjerenje kazni u sudovima bivše Jugoslavije zasnivalo se na odredbama Šesnaeste glave pod naslovom "Krivična dela protiv čovečnosti i međunarodnog prava"¹⁵⁴⁶ i člana 41(1)¹⁵⁴⁷ Krivičnog zakona SFRJ. Za ratne zločine i genocid mogla se izreći smrtna kazna, a za ubistva učinjena pod osobito teškim okolnostima propisana je bila kazna zatvora ne kraća od deset ni duža od petnaest godina. Član 38(2) Krivičnog zakona SFRJ davao je sudovima mogućnost da umjesto smrtne kazne izreknu kaznu zatvora u trajanju od dvadeset godina.¹⁵⁴⁸ Bosna i Hercegovina je 1998. ukinula smrtnu kaznu i umjesto nje "za najteže oblike teških krivičnih djela učinjenih s umišljajem" uvela dugotrajni zatvor od 20-40 godina.¹⁵⁴⁹ U skladu sa preporukama iznijetim u Izvještaju generalnog sekretara, Međunarodni sud ne može izreći smrtnu kaznu.¹⁵⁵⁰ "Krivične sankcije koje izriče pretresno vijeće ograničene su na kaznu zatvora" (Član 24(1) Statuta). Stoga se kazna koju izriče ovo Pretresno vijeće uveliko poklapa za kaznenim rasponom koji SRJ propisuje za najokrutnije ratne zločine.

2. Težina zločina

698. Težina krivičnog djela je glavni faktor koji se mora uzeti u obzir pri odmjerenju kazne. Pretresno vijeće u predmetu Čelebići navodi da je ona "daleko najvažnija stvar koju treba imati u vidu, koja se može smatrati lakmus testom adekvatnosti kazne".¹⁵⁵¹ Težina zločina mora se odraziti u izrečenoj kazni bez obzira na oblik krivičnog učesća pojedinca.¹⁵⁵² Uzimanjem u obzir težine počinjenog zločina izbjegavaju se pretjerani dispariteti u kaznama izrečenim za istu vrstu ponašanja.¹⁵⁵³

699. Optužba tvrdi da je težina zločina za koje se general Krstić može osuditi očigledna, a da je genocid "zločin nad zločinima, što se pri odmjerenju kazne mora uzeti u obzir".¹⁵⁵⁴ Optužba takođe tvrdi da su broj žrtava i njihove patnje faktori koji se moraju uzeti u obzir pri ocjenjivanju težine počinjenih zločina.

700. Procjena težine zločina ne svodi na poređenje i hijerarhizaciju zločina in abstracto. Zastupljen je stav da su zločini protiv čovječnosti i

ratni zločini jednake težine, te da “u pravu nema razlike u težini između zločina protiv čovječnosti i ratnog zločina [...] “. ¹⁵⁵⁵ Do sada se nijedno vijeće nije izjasnilo po pitanju razlike u težini između zločina u slučaju kada je neko proglašen krivim za genocid. Može se, međutim, iznijeti i argument da je genocid najteži zločin zato što je uslovljen namjerom da se u cijelosti ili djelimično uništi neka nacionalna, etnička, rasna ili vjerska grupa kao takva. U tom smislu, smatra se da osoba osuđena za djela genocida snosi veću krivicu upravo zbog te specifične namjere, iako se sama po sebi krivična djela koja čine genocid ne razlikuju od krivičnih djela u zločinu protiv čovječnosti ili zločinu protiv zakona i običaja ratovanja. No, ovo ne oslobađa Pretresno vijeće dužnosti da odluku o odgovarajućoj kazni donese na osnovu činjenica svojstvenih svakom zasebnom slučaju. Genocid je uistinu ovaploćenje jedne užasne zamisli, no pogled izbliza na obilje situacija koje on može obuhvatiti, upućuje na oprez i odvraća od propisivanja jednoobrazne kazne za jedan ili za sve genocide ili za jedan ili sve zločine protiv čovječnosti ili sve ratne zločine. ¹⁵⁵⁶ Ubistvo, kvalifikovano kao zločin protiv čovječnosti, ratni zločin ili djelo genocida, može biti teže krivično djelo nego nanošenje teške tjelesne ili duševne povrede pojedincu. U tom smislu se ovo Pretresno vijeće priklanja pristupu koji je usvojilo Žalbeno vijeće, a to je da se “težina [kazne] u svakom pojedinom slučaju određuje prema okolnostima tog slučaja.” ¹⁵⁵⁷

701. Stoga Pretresno vijeće težinu krivičnih djela mora procijeniti u svjetlu okolnosti i posljedica svakog pojedinačnog zločina. To pretpostavlja da se u obzir uzmu broj žrtava kao kvantitativni, i patnje nanijete žrtvama, kao kvalitativni aspekt tih zločina. ¹⁵⁵⁸

702. U tom smislu, Pretresno vijeće se slaže sa stavom optužbe da su broj žrtava i njihove patnje faktori relevantni za odmjerenje kazne ¹⁵⁵⁹, te da je zlostavljanje žena ¹⁵⁶⁰ i djece od osobitog značaja u ovom slučaju. Međutim, optužba tvrdi da u otežavajuće okolnosti spadaju i “strahovit razmjer zločina”, način na koji su ti zločini počinjeni, činjenica da je među žrtvama bilo staraca i dječaka, činjenica da su pri pogubljenju nekim od pogubljenih na oči stavljeni povezi ili su im ruke vezivane na leđima, te “dugoročne štete nanijete preživjelim članovima porodica i zajednici bosanskih Muslimana”. ¹⁵⁶¹ Iznijevši ovu tvrdnju optužba je pokazala da ne pravi jasnu razliku između faktora relevantnih za procjenu težine počinjenih zločina i faktora relevantnih za određivanje otežavajućih okolnosti.

703. Pretresno vijeće smatra da su prepuštenost žrtava na milost i nemilost onih koji su ih zarobili, ¹⁵⁶² fizičke i duševne patnje nanijete svjedocima tih zločina, ¹⁵⁶³ “nesrazmjerna, nasumična i zastrašujuća” ili “gnusna” sredstva i metode počinjenja ovih zločina ¹⁵⁶⁴ relevantne činjenice za procjenu težine zločina u ovom predmetu. ¹⁵⁶⁵ Razmotriti ove okolnosti na odgovarajući način znači pustiti da “progovore” patnje žrtava. ¹⁵⁶⁶

3. Lične prilike optuženog

704. Pretresno vijeće u obzir mora uzeti i faktore koji se tiču "individualnih prilika osuđenika" (član 24(2) Statuta), da bi se "rasvijetlili razlozi kriminalnog ponašanja optuženog" i procijenila "mogućnost rehabilitacije optuženog".¹⁵⁶⁷ U obzir će se uzeti sposobnost rehabilitacije optuženog i stepen u kojoj optuženi predstavlja opasnost po okolinu u cjelini.¹⁵⁶⁸ Stoga se, uopšteno govoreći, za otežavajuće ili olakšavajuće okolnosti smatraju faktori koji se tiču osobe koja je počinila zločine, a ne oni koji se tiču počinjenih zločina.

a) Otežavajuće okolnosti

705. Statut i Pravilnik Međunarodnog suda ne propisuju koji se faktori moraju smatrati kao otežavajuće okolnosti. Pretresno vijeće pristupa s oprezom kada određuje da li neki faktor predstavlja otežavajuću okolnost.¹⁵⁶⁹ Faktori koje je ovo Pretresno vijeće identifikovalo kao potencijalno otežavajuće okolnosti su stepen učešća u počinjenju krivičnog djela, predumišljaj i pobude osuđenog.

i) Krivično učestvovanje

706. Tužilaštvo tvrdi da "direktno, svjesno i promišljeno učešće generala Krstića u stvaranju i ostvarivanju zločinačkog plana u svojstvu načelnika štaba i komandanta vojske koja je počinila krivična djela, a koji dokazuju njegovu namjeru i volju da učestvuje u počinjenju ovih zločina, predstavljaju otežavajući faktor". Tužilaštvo tvrdi da je činjenica da je general Krstić "u zapovjednom lancu bio odmah iza generala Mladića, i/ili činjenica da je bio u mogućnosti da naredi da se spriječe, prekinu ili kazne" ti zločini, još jedan od otežavajućih faktora.¹⁵⁷⁰

707. Pretresno vijeće je već proučilo pitanje krivične odgovornosti optuženog kako bi moglo utvrditi da li je kriv. Jedni te isti elementi ne bi se smjeli razmatrati čas kao sastavni elementi zločina, čas kao otežavajuća okolnost.

708. Direktno učešće u počinjenju krivičnih djela predviđeno članom 7(1), ako je pritom povezano sa visokim položajem u komandnom lancu, može se smatrati kao otežavajući faktor. U odmjeravanju kazne, oba Međunarodna suda navode da postoje tri najneposrednija oblika učešća, "planiranje, naređivanje, poticanje", kao moguće otežavajuće okolnosti u slučaju optuženih na visokom položaju.¹⁵⁷¹ Isto se primjenjuje i na slučaj genocida. S obzirom da se genocid može počinuti bez pomoći i saradnje drugih, pod uslovom da se za to ima potrebna namjera, samostalni akter genocida može se posmatrati na drugačiji način od komandanta vojske ili predsjednika države koji angažuju snage i sredstva vojske odnosno države kako bi sproveli svoj genocidni poduhvat. Pretresno vijeće nalazi

da je neposredno učešće visokog starješine u zločinu otežavajuća okolnost, ali da njena težina zavisi od visine položaja koji on zauzima i oblika neposrednog učešća u zločinu.

709. To što neko zauzima visoki položaj u vojsci ili politici samo po sebi ne povlači oštriju kaznu. No, onaj ko zloupotrebljava ili neispravno vrši svoja ovlaštenja zaslužuje oštriju kaznu od onog ko djeluje po sopstvenom nahođenju. Posljedice radnji neke osobe nužno su teže ako se ta osoba nalazi na vrhu vojne ili političke hijerarhije i koristi svoj položaj za počinjenje zločina.¹⁵⁷² Mora se imati u vidu da se iz dosadašnje prakse Međunarodnog suda ne može ustanoviti nikakva posebna razlika u kaznama izrečenim nadređenima, odnosno podređenima.¹⁵⁷³

ii) Predumišljaj i pobude zločina

710. Optužba takođe tvrdi da je “predumišljaj prisutan u genocidu i deportaciji jasno otežavajuća okolnost u ovom slučaju, s obzirom na to da je general Krstić igrao odlučujuću ulogu u planiranju ovog masovnog zločina”.¹⁵⁷⁴

711. Predumišljaj¹⁵⁷⁵ može “predstavljati otežavajuću okolnost onda kad je posrijedi naročito specifična pobuda”, a pobuda je “u izvjesnoj mjeri neophodan faktor pri odmjeravanju kazne nakon što je krivica ustanovljena.”¹⁵⁷⁶ Kada se genocid ili ratni zločini, za koje se ne traži element predumišljaja, unaprijed planiraju, predumišljaj može predstavljati otežavajuću okolnost.¹⁵⁷⁷ Učešće u krivičnom djelu, zdušno ili s predumišljajem, nužno ukazuje na to da je posrijedi učešće višeg krivičnog stepena.¹⁵⁷⁸ Pri odmjeravanju odgovarajuće kazne, mora se napraviti razlika između osoba koje su se pustile uvući u vihor nasilja, čak i nevoljko, i njegovih vinovnika ili onih koji su ga pogoršali, te time u mnogo značajnijoj mjeri doprinijeli ukupnoj šteti. Nevoljko učešće u zločinima se u nekim situacijama uistinu može smatrati olakšavajućom okolnošću.

712. Pretresno vijeće se slaže s optužbom da je predumišljaj teoretski relevantan kao otežavajući faktor, ali konstatuje da se ne može primijeniti na ovu konkretnu situaciju s obzirom na to da se general Krstić u genocidni poduhvat generala Mladića i drugih uključio tek u kasnijoj fazi.

b) Olakšavajuće okolnosti

713. Ni Statut, ni Pravilnik, ni praksa MKSR i MKSJ ne definišu “olakšavajuće” okolnosti.¹⁵⁷⁹ Ustvari se definicija onoga što može smatrati olakšavajućom okolnošću može naći u Krivičnom zakonu SFRJ. U članu 42(2) Krivičnog zakona SFRJ, navodi se da sudija može utvrditi da li “postoje osobito olakšavajuće okolnosti koje ukazuju da se i ublaženom kaznom može postići svrha kažnjavanja.” Olakšavajuće okolnosti, iz

vremena počinjenja zločina ili nakon njih, razlikuju se od slučaja do slučaja. Optužba tvrdi da u ovom konkretnom slučaju nema olakšavajućih okolnosti.¹⁵⁸⁰ No, diskreciono je pravo Pretresnog vijeća da razmotri svaki faktor za koji smatra da je olakšavajuće prirode.

i) Olakšavajuće okolnosti iz vremena počinjenja zločina

714. Posredno učešće je jedna od okolnosti koje mogu dovesti do ublažavanja kazne. Pomaganje u izvršenju zločina je jedan od oblika učešća koji se često smatra manje teškim od ličnog učešća ili počinjenja zločina u svojstvu glavnog aktera, te može, zavisno od okolnosti, opravdati lakšu kaznu od one koja bi bila izrečena za direktno počinjenje zločina.¹⁵⁸¹ Isto tako, u nekim slučajevima, učešće pod prisilom može biti olakšavajuća okolnost. Međunarodni sud je u svojoj praksi zauzeo stav da, iako prinuda¹⁵⁸² “ne može biti jedini osnov za odbranu vojnika koji se tereti za zločine protiv čovječnosti ili ratne zločine po međunarodnom pravu, gdje je došlo do oduzimanja nevinih života”,¹⁵⁸³ ona može biti uzeta u obzir kao olakšavajuća okolnost. Pretresno vijeće u obzir može uzeti i posebne lične okolnosti optuženog u vrijeme počinjenja zločina ako one odražavaju karakterne crte i sposobnost osuđenog da se ponovo integriše u društvo. Tako se na primjer činjenica da optuženi nije ranije osuđivan za nasilna krivična djela može smatrati relevantnom.¹⁵⁸⁴ Nasuprot tome, poremećaji ličnosti (“[ličnosti] graničnog tipa sa narcisističkim i antisocijalnim karakteristikama”) nisu relevantni faktori,¹⁵⁸⁵ dok težak mentalni hendikep¹⁵⁸⁶ može predstavljati olakšavajuću okolnost. Dobre karakterne osobine,¹⁵⁸⁷ “dubok osjećaj vojničke dužnosti”, ili “porijeklo iz siromašne porodice” u sprezi sa mladom, “nezrelom i krhkom” ličnošću predstavljaju elemente koji se mogu uzeti kao olakšavajuće okolnosti.¹⁵⁸⁸

ii) Olakšavajuće okolnosti nakon izvršenja zločina

715. Za Pretresno vijeće je i držanje optuženog nakon izvršenja zločina relevantno pri procjeni odgovarajuće kazne. Od naročite je važnosti ponašanje optuženog tokom postupka koji je protiv njega pokrenut. Relevantni faktori su i saradnja optuženog sa sudom, ili činjenica da se dobrovoljno predao, priznao krivicu i izrazio kajanje prije nego što je osuđen, te mogu predstavljati olakšavajuće okolnosti pod uslovom da je to učinio svjesno i iskreno.¹⁵⁸⁹

716. Jedina olakšavajuća okolnost koja je izričito propisana pravilom 101(B)(ii) je saradnja sa Tužilaštvom. “Da li je opravdano umanjiti kaznu po tom osnovu utvrđuje se zavisno od ozbiljnosti i obima saradnje.”¹⁵⁹⁰ Saradnja optuženog se često ocjenjuje na osnovu količine i kvaliteta informacija koje je dao.¹⁵⁹¹ Ako optuženi dâ izjave u kojima se razjašnjavaju okolnosti određenih zločina ili ukazuje na ulogu drugih osoba, to se može smatrati olakšavajućom okolnošću.¹⁵⁹² Takve izjave

mogu ubrzati postupak.¹⁵⁹³ Relevantno može biti i ako optuženi nastavi da saraduje za vrijeme glavnog pretresa.¹⁵⁹⁴ U tom smislu, optužba naglašava da general Krstić jeste dobrovoljno dao izjavu, ali da informacije koje je pružio nisu bile u potpunosti istinite.¹⁵⁹⁵ S druge strane, "zdravstveno stanje" osuđenog takođe može biti olakšavajuća okolnost: odbrana naglašava da je general Krstić tokom cijelog suđenja bio lošeg zdravlja.¹⁵⁹⁶

717. Pretresno vijeće sada prelazi na odmjeravanje odgovarajuće kazne koju treba izreći generalu Krstiću imajući u vidu gore proučene faktore: opštu praksu u bivšoj Jugoslaviji pri odmjeravanju kazne za osobe osuđene za genocid, zločine protiv čovječnosti i ratne zločine, težinu zločina koje je počinio general Krstić i postojanje otežavajućih odnosno olakšavajućih okolnosti, te težinu koju tim okolnostima treba pridati. Pretresno vijeće je već aludiralo na činjenicu da bi genocid, budući da je bio najteže krivično djelo po zakonu Jugoslavije, mogao za sobom povući izricanje najteže kazne, i do četrdeset godina zatvora, te da se kazna u ovom predmetu uveliko podudara s tim kaznenim rasponom.

C. Odmjeravanje kazne za generala Krstića

718. General Krstić je u vrijeme zbivanja u Srebrenici imao 47 godina. Na početku tog sudbonosnog desetodnevnog perioda od 10. do 19. jula 1995, bio je na položaju načelnika štaba Drinskog korpusa VRS, a tokom tog perioda unapređen je na položaj komandanta Drinskog korpusa VRS. Kao profesionalni vojnik, general Krstić je bio itekako svjestan obima svojih obaveza predviđenih kodeksom ponašanja bivše JNA, a potom i VRS. Dobio je pohvale za način na koji je izveo vojni napad na Srebrenicu. Kada ga je SFOR, 2. decembra 1998. uhapsio, bio je na položaju komandanta Petog korpusa VRS u Sokôcu. Od tada se nalazi u pritvoru u Pritvorskoj jedinici Ujedinjenih nacija u Scheveningenu, u Hagu, u Nizozemskoj.

719. Pretresno vijeće je konstatovalo da je general Krstić učestvovao u dva zločinačka plana: prvom, da se srebrenička enklava etnički očisti od svih muslimanskih civila i kasnije u drugom planu, da se ubiju vojno sposobni muškarci iz Srebrenice. Zbog učešća u ovim zločinima, general Krstić je proglašen krivim za ubistvo (prema članu 3 Statuta), progone (prema članu 5 Statuta) i genocid (prema članu 4 Statuta). U bivšoj Jugoslaviji počinjenje ovih zločina bi opravdavalo izricanje najteže kazne.

720. Izuzetna težina zločina koje je počinio general Krstić ustanovljena je na osnovu njihovog obima, organizacije i brzine izvršenja: u periodu od deset dana. Pretresno vijeće je već detaljno opisalo kako su svi bosanski Muslimani iz Srebrenice bili istjerani iz svojih domova, kako je do 25.000 žena, djece i staraca bosanskih Muslimana protjerano i upućeno na teritoriju pod kontrolom bosanskih Muslimana a 7000 do 8000 muškaraca i dječaka bosanskih Muslimana pogubljeni na najokrutniji način. Pretresno vijeće ima u vidu fizičke i duševne patnje nanijete žrtvama,

kao i očigledne duševne patnje koje su zadesile preživjele. Preživjeli su izgubili muške članove porodica. Za samo sedmicu dana nestale su tri generacije muškaraca Muslimana iz Srebrenice. Do današnjeg dana većina preživjelih žena i djece nije se uspjela vratiti svojim domovima. Mnogi od njih pate od onog što je poznato kao "Srebrenički sindrom", a to je nesposobnost da nastave svoj život zbog nedostatka konačnih informacija o sudbini izgubljenih sinova, muževa ili očeva.¹⁵⁹⁷

721. Što se uloge optuženog tiče, Pretresno vijeće je potvrdilo da je general Krstić svjesno i dobrovoljno učestvovao u zločinima za koje je proglašenim krivim. General Krstić je zauzimao visoki položaj u vojnoj hijerarhiji VRS, čak je i unapređen nakon što su gorepomenuti zločini izvršeni. U vrijeme tih zločina bio je treći, a potom drugi, poslije generala Mladića, u zapovjednom lancu. U tom smislu, Pretresno vijeće nalazi da činjenica da je general Krstić zauzimao tako visok položaj, položaj komandanta korpusa VRS, predstavlja otežavajući faktor jer je iskoristio svoj položaj da direktno učestvuje u genocidu.

722. Pretresno vijeće takođe ima u vidu da ponašanje generala Krstića tokom suđenja nije bilo sasvim predusretljivo. General Krstić je svjedočio pod zakletvom pred Pretresnim vijećem. No, iako bi se to moglo smatrati kao znak saradnje sa Međunarodnim sudom, iz dokaznog materijala je jasno ustanovljeno da je on za nekoliko kritičnih pitanja svoju odbranu zasnovao na neistinama, od kojih su najočitije to što je negirao da je on ili bilo ko drugi iz Drinskog korpusa bio umiješan u prisilno odvođenje žena, djece i staraca bosanskih Muslimana iz Potočara, te svjedočenje u vezi sa datumom kada je postavljen za komandanta Drinskog korpusa i vremenom kada je saznao za masovna pogubljenja. U unakrsnom ispitivanju, general Krstić je ispoljio tvrdokornost stalno odbijajući da direktno i iskreno odgovori na legitimna pitanja optužbe, pa čak i sudija. Iz njegovog držanja tokom postupka u cjelini, vidjelo se odsustvo kajanja zbog uloge koju je odigrao u području Srebrenice u julu 1995.

723. Pretresno vijeće konstatuje da nema drugih relevantnih okolnosti. Iako saosjeća sa tegobama koje je general Krstić, zbog zdravstvenih komplikacija, osjećao za vrijeme suđenja,¹⁵⁹⁸ Pretresno vijeće smatra da ta okolnost nije povezana sa svrhom kažnjavanja.

724. Opšta ocjena Pretresnog vijeća jeste da je general Krstić profesionalni vojnik koji je svojevrijem učestvovao u nasilnom odvođenju svih žena, djece i staraca iz Srebrenice, ali koji se samostalno vjerovatno ne bi upustio u genocidni poduhvat; no, prihativši komandu nad Drinskim korpusom, on je sebi dozvolio da bude uvučen u taj gnusni poduhvat i doveo se u položaj da odobrava korišćenje resursa Drinskog korpusa za pomaganje genocida. Nakon što je 13. jula 1995. preuzeo komandu nad Drinskim korpusom, mogao je pokušati da obustavi upotrebu resursa Drinskog korpusa za sprovođenje genocida. Njegov komandant, general Mladić, imao je kontrolu nad događajima i lično nadzirao ubijanja. Učešće generala Krstića u genocidu se prvenstveno sastojalo od toga što

je dopustio da se resursi Drinskog korpusa od 14. jula nadalje koriste u vezi sa pogubljenjima i što je pomogao da se obezbijedi ljudstvo koje će biti upotrebljeno za učešće u pogubljenjima 16. jula 1995. General Krstić je, iako je znao šta se događa, ostao pretežno pasivan; on je kriv, no njegova je krivica osjetno manja od krivice onih koji su smislili i tokom tih sedmicu dana nadzirali plan pogubljenja, a koji su i dalje na slobodi. Izložen pritisku, pomogao je poduhvat rasporedivši nešto ljudstva na taj zadatak, no vjerovatno je da on sâm ne bi pokrenuo takav plan. Kasnije, kada se čulo za pogubljenja, nije podigao glas, čak je i izrekao hvalospjeve na račun pohoda bosanskih Srba na Srebrenicu. Poslije potpisivanja Dejtonskih sporazuma, sarađivao je sa onima koji su bili zaduženi da se ti sporazumi sprovedu i nastavio svoju profesionalnu karijeru, iako je tvrdio da je činjenica da je pokušao, doduše nuspješno, odstraniti jednog od svojih oficira za koga je smatrao da je direktni učesnik ubijanja, značila da mu se više neće vjerovati i da ga nakon toga više neće smatrati vjernim podanikom vlasti bosanskih Srba. Njegova životna priča je priča o jednom profesionalnom vojniku koji se nije mogao suprotstaviti bezumnoj želji svojih nadređenih da se Srebrenica zauvijek otarasi Muslimana, i koji je, naposljetku, učestvovao u protivpravnom izvršenju ove gnusne nakane.

725. Stav optužbe je da general Krstić treba biti osuđen na doživotne kazne zatvora za svaku tačku optužnice za koju bude proglašen krivim, s tim da se te kazne izdržavaju konsekutivno. Međutim, s obzirom da je general Krstić kriv za zločine koji, iako kvalifikovani na više načina, čine dio jedinstvenog pohoda ili zločinačke strategije sprovedene na geografski ograničenoj teritoriji u toku ograničenog vremenskog perioda, Pretresno vijeće daje prednost izricanju jedinstvene kazna, s tim da će se u njeno trajanje uračunati gotovo tri godine koje je optuženi već proveo u pritvoru Međunarodnog suda.¹⁵⁹⁹

726. U svjetlu gore iznesenih razmatranja, Pretresno vijeće osuđuje generala Krstića na četrdeset i šest godina zatvora.

V DISPOZITIV

727. Na osnovu činjeničnih i pravnih nalaza, te iz gorenavedenih razloga, Pretresno vijeće:

PROGLAŠAVA Radislava Krstića KRIVIM za:

– genocid;

– progon putem ubistava, okrutnog i nečovječnog postupanja, terorisanja civilnog stanovništva, prisilnog premještanja i uništavanja lične imovine civila bosanskih Muslimana;

– ubistvo, kao kršenje zakona i običaja ratovanja;

OSUĐUJE Radislava Krstića na četrdeset i šest godina zatvora i NAVODI da će se od dužine izdržavanja te kazne odbiti vrijeme već provedeno u pritvoru Međunarodnog suda.

Sačinjeno 2. augusta 2001. na engleskom i francuskom jeziku, pri čemu je mjerodavna engleska verzija.

U Hagu, Nizozemska

/potpisano/

sudija Fouad Riad

/potpisano/

sudija Almiro Rodrigues

predsjedavajući

/potpisano/

sudija Patricia Wald

[pečat Međunarodnog suda]

Napomene:

¹ Rezolucija 827 (1993) koju je Savjet bezbjednosti usvojio 25. maja 1993.

² Optužnicu je potvrdila sudija Florence Mumba.

³ 2. novembra 1998.

⁴ Motion for Leave to File Redacted Indictment and for Non-Disclosure of Part of Supporting Materials /Zahtjev da se dozvoli podnošenje redigovane optužnice i neobjelodanjivanje dijela popratnog materijala/, 7. decembar 1998.; Preliminary Motion on the Form of the Indictment /Preliminarni podnesak o formi optužnice/, 1. mart 1999.; Response to Preliminary Motion on the Form of the Indictment /Odgovor na preliminarni podnesak o formi optužnice/, 31. mart

1999.; Memorandum filed Pursuant to the Trial Chamber's 6 May Decision on the Defence Preliminary Motion on the Form of the Indictment /Memorandum podnijet na osnovu Odluke Pretresnog vijeća od 6. maja po preliminarnom podnesku odbrane o formi optužnice/, 7. juni 1999.; Preliminary Motion of the Defence on the Form of the Indictment /Preliminarni podnesak odbrane o formi optužnice/, 6. juli 1999.; Response to the Second Preliminary Motion on the Form of the Indictment /Odgovor na drugi preliminarni podnesak odbrane o formi optužnice/, 2. avgust 1999.

⁵ Odluka po preliminarnom podnesku odbrane o formi optužnice, 6. maj 1999.

⁶ Preliminary Motion on the Form of the Amended Indictment / Preliminarni podnesak o formi izmijenjene optužnice/, tačke 7-8, 28. decembar 1999.; Prosecution's Reply to Preliminary Motion on the Form of the Amended Indictment /Replika optužbe na preliminarni podnesak odbrane o formi izmijenjene optužnice/, tačke 7-8, 18. januar 2000.

⁷ Odluka po preliminarnom podnesku odbrane o formi izmijenjene optužnice, tačka 7-8, 28. januar 2000.

⁸ To je još dodatno naglašeno u usmenom nalogu od 10. februara 2000.

⁹ Nalog predsjednika kojim se imenuju sudije u Pretresno vijeće, 24. novembar 1999.

¹⁰ G. Petrušić je prethodno imenovan za privremenog branioca 8. decembra 1998, 7. januara 1999. i 6. februara 1999, shodno članu 11(B) Uputstva za dodjelu branioca po službenoj dužnosti (dalje u tekstu: Uputstvo).

¹¹ Shodno pravilu 45 Pravilnika o postupku i dokazima (dalje u tekstu: Pravilnik) i Uputstvu.

¹² Prosecution's Submission of Agreed Matters of Law Presented During the Pre-Trial Conference of 7 March 2000 /Podnesak optužbe u kojem se iznose pravna pitanja o kojima postoji slaganje strana podastrt tokom pretpretresne konferencije od 7. marta 2000./, 8. mart 2000. Ovo pravilo je kasnije izmijenjeno i dopunjeno 12. aprila 2001, tako da je sada ista procedura obuhvaćena pravilom 65ter(E)(i).

¹³ Submission of the Defence in Accordance with the Oral Order of the Trial Chamber on 14 April 2000 /Podnesak odbrane u skladu s usmenom odlukom Pretresnog vijeća od 14. aprila 2000./, 24. maj 2000.

¹⁴ Motion to Reopen the Prosecutor's Case for the Purpose of Introducing Fresh Evidence /Zahtjev za izvođenje dodatnih dokaza optužbe/, 24. april 2001.

¹⁵ Član 29 Statuta, pod naslovom "Saradnja i pravosudna pomoć", između ostalog predviđa da "države moraju bez nepotrebnog odgađanja udovoljiti svakom zahtjevu za pomoć ili nalogu koji je izdalo pretresno vijeće, što uključuje ali nije ograničeno na (...)(dostavu dokaza (i)(uručenje dokumenata)".

¹⁶ Žalbeno vijeće je 29. oktobra 1997. formulisalo četiri kriterijuma koja mora zadovoljiti svaki obavezujući nalog za dostavu dokumenata, i to: (1) u zahtjevu se moraju definisati konkretni dokumenti a ne opšte kategorije; (2) mora se navesti po kom osnovu su dokumenti relevantni za suđenje; (3) zahtjev ne smije biti previše opterećujući; (4) državi se mora ostaviti dovoljno vremena da udovolji nalogu; Odluka po zahtjevu Republike Hrvatske za preispitivanje odluke Pretresnog vijeća II od 18. jula 1997, IT-95-14-AR108bis, 29. oktobar 1997.

¹⁷ Motion for Protective Measures /Zahtjev za zaštitne mjere/, 18. decembar 1998.; Prosecutor's Further Submission Concerning Motion for Protective Measures /Dodatni podnesak optužbe o zahtjevu za zaštitne mjere/, 4. januar 1999.

¹⁸ Prosecution's Report on Mission to Bosnia and Herzegovina to Clarify Security Needs of Bosnian witnesses /Izveštaj optužbe o misiji u Bosni i Hercegovini radi utvrđivanja potreba bosanskih svjedoka u pogledu bezbjednosti/.

¹⁹ Dana 6. marta 2000.

²⁰ Odluka po zahtjevu optužbe da izmijeni spisak svjedoka, 14. juni 2000.

²¹ Prosecutor's Rule 94 ter Filing /Podnesak optužbe u skladu sa pravilom 94ter/, 20. juli 2000.

²² Defence Motion for the Safe Conduct for Defence Witness /Zahtjev odbrane za slobodan prolaz svjedoka odbrane/, 29. septembra 2000, usvojen 9. oktobra 2000.; Second Defence Motion for the Safe Conduct for Defence Witness /Drugi zahtjev odbrane za slobodan prolaz svjedoka odbrane/, 6. oktobar 2000, usvojen 11. oktobra 2000.; Third Defence Motion for the Safe Conduct for Defence Witnesses /Treći zahtjev odbrane za slobodan prolaz svjedoka odbrane/, 6. oktobar 2000, usvojen 11. oktobra 2000.; Fourth Defence Motion for the Safe Conduct for Defence Witness /Četvrti zahtjev odbrane za slobodan prolaz svjedoka odbrane/, 6. oktobar 2000, usvojen 11. oktobra 2000.; Fifth Defence Motion for the Safe Conduct for Defence Witness /Peti zahtjev odbrane za slobodan prolaz svjedoka odbrane/, 12. oktobar 2000, usvojen 25. oktobra 2000.; Sixth Defence Motion for the Safe Conduct for Defence Witness /Šesti zahtjev odbrane za slobodan prolaz svjedoka odbrane/, 19. oktobar 2000, usvojen 25. oktobra 2000.; Seventh Defence Motion for the Safe Conduct for Defence Witness /Sedmi zahtjev odbrane za slobodan prolaz svjedoka odbrane/, 19. oktobar 2000, usvojen 25. oktobra 2000.; Defence Motion for the Safe Conduct for Defence Witness /Zahtjev odbrane za slobodan prolaz svjedoka odbrane/, 19. mart 2001.; Second Defence Motion for the Safe conduct for Defence Witness /Drugi zahtjev odbrane za slobodan prolaz svjedoka odbrane/, 19. mart 2001.

²³ Poziv svjedoku, 14. mart 2000.

²⁴ Prosecutor's Request for the Issuance of a Subpoena Ad Testificandum and an order for Safe Conduct /Zahtjev tužioca za izdavanje naloga subpoena ad testificandum i naloga o slobodnom prolazu/, 27. novembar 2000.

²⁵ Optužba je postupak pobijanja započela 19. marta 2001.

²⁶ Poziv svjedoku, ex parte, 5. decembar 2000. Vidi takođe Nalog o slobodnom prolazu za svjedoka optužbe, 5. decembar 2000.

²⁷ Nalog kojim se ponovno poziva svjedok, zapečaćeno, ex parte, 21. februar 2001.

²⁸ T. 8913, 22. mart 2001.

²⁹ Motion of the Prosecutor to Receive Testimony Via Video-Conference Link Pursuant to Rule 71 bis /Zahtjev optužbe da se dozvoli svjedočenje putem konferencijskog video-linka shodno pravilu 71bis/, 5. januar 2001.

³⁰ Addendum zahtjevu optužbe da se dozvoli svjedočenje putem konferencijskog video-linka shodno pravilu 71bis, 13. februar 2001.

³¹ Nalog kojim se poziva svjedok, 12. decembar 2000.; Dalji nalog kojim se poziva svjedok, 15. decembar 2000. Zbog odgode nastavka suđenja, ti svjedoci su saslušani u sedmici od 2. do 6. aprila 2001.

³² Motion for Calling of Additional Witnesses /Prijedlog za pozivanje dodatnih svjedoka/, povjerljivo, 20. mart 2001.

³³ T. 9102, 23. mart 2001.

³⁴ Motion for Disclosure of Witness Materials /Zahtjev za objelodanjivanje materijala svjedoka/, 27. mart 2001, par. 1.

³⁵ Prosecution Reply to Motion for Disclosure of Witness Materials /Replika optužbe na zahtjev za objelodanjivanje materijala svjedoka/, 30. mart 2001.

³⁶ T. 9431.

³⁷ Nalog kojim se traži pomoć zemlje-domaćina u pogledu privremenog nadzora nad optuženim, povjerljivo, ex parte, 24. juni 1999.

³⁸ Defence Motion for Adjournment of the Trial Session /Zahtjev odbrane za odgodu pretresa/, 9. januar 2001.

³⁹ Odluka kojom se odgađa nastavak suđenja, 15. januar 2001.

⁴⁰ T. 8612, 26. januar 2001.

⁴¹ Motion to Exclude Alleged Statements of the Accused /Zahtjev za isključenje navodnih izjava optuženog/, 26. februar 2001.; Motion for Disclosure of Exculpatory Information /Zahtjev za objelodanjivanje oslobađajućeg materijala/, 26. februar 2001.

⁴² Zahtjev za objelodanjivanje oslobađajućeg materijala, par. 16, 26. februar 2001.

⁴³ T. 8618.

⁴⁴ Vidi, osobito, Prosecution Reply to Motion for Disclosure of Exculpatory Information Pursuant to Rule 68 /Replika optužbe na zahtjev za objelodanjivanje oslobađajućeg materijala shodno pravilu 68/, 14. mart 2001.

⁴⁵ Prosecution Reply to Motion for Disclosure of Exculpatory Information Pursuant to Rule 66 /Replika optužbe na zahtjev za izuzimanje navodnih izjava optuženog shodno pravilu 66/, 14. mart 2001. (dalje u tekstu: odgovor optužbe).

⁴⁶ Defence's Reply Re: Motion to Exclude Alleged Statements of the Accused /Replika odbrane u pogledu zahtjeva za izuzimanje navodnih izjava optuženog/, 16. mart 2001. (dalje u tekstu: replika odbrane).

⁴⁷ T. 8616, 19. mart 2001.

⁴⁸ T. 8617.

⁴⁹ Motion to Exclude the Testimony of Rebuttal Witness Mr. Richard Butler /Zahtjev za izuzimanje svjedočenja svjedoka u postupku pobijanja, g. Richarda Butlera/, 28. mart 2001.; Prosecution Reply to Defence Motion to Exclude the Testimony of Rebuttal Witness Mr. Richard Butler /Replika optužbe na zahtjev odbrane za izuzimanje svjedočenja svjedoka u postupku pobijanja, g. Richarda Butlera/, 30. mart 2001, povjerljivo; Motion for Rescheduling Order /Zahtjev za izdavanje novog naloga o rasporedu/, 28. mart 2001.; Prosecution Reply to Defence Motion for Rescheduling Order /Replika optužbe na zahtjev odbrane za izdavanje novog naloga o rasporedu/, 30. mart 2001.; Odluka o svjedočenju svjedoka Richarda Butlera, 30. mart 2001.; Motion for Continuance /Zahtjev za odgodu/, 5. april 2001.; Defence Objections to Rebuttal/Rejoinder Exhibits /Prigovori odbrane na dokazne predmete u postupku pobijanja/replike na pobijanje/, 11. april 2001.

⁵⁰ Odluka po zahtjevima odbrane za izuzimanje dokaznih predmeta u postupku pobijanja i po zahtjevu za odgodu, povjerljivo, 25. april 2001.; Odluka po zahtjevima odbrane za izuzimanje dokaznih predmeta u postupku pobijanja i po zahtjevu za odgodu, 4. maj 2001. (dalje u tekstu: Odluka).

⁵¹ Drugostepena presuda u predmetu Čelebići, par. 273.

⁵² Replika odbrane u pogledu zahtjeva za izuzimanje navodnih izjava optuženog, 16. mart 2001. (dalje u tekstu: replika odbrane), par. 10, 16. mart 2001.

⁵³ Replika odbrane, par. 14.

⁵⁴ Odgovor optužbe, par. 21.

⁵⁵ Odgovor optužbe, par. 41.

⁵⁶ Odluka, par. 22.

⁵⁷ Odluka, par. 26.

⁵⁸ Odluka, par. 39.

⁵⁹ Odluka, par. 39.

⁶⁰ Tužilaštvo je sa svjedokom A razgovaralo dvaput.

⁶¹ Odluka, par. 55.

⁶² Odluka, par. 58.

⁶³ Id, par. 59.

⁶⁴ T. 9050, 23. mart 2001.

⁶⁵ Zahtjev za odgodu, 5. april 2001, par. 12.

⁶⁶ Odluka, para. 66.

⁶⁷ Vidi takođe Zahtjev za izuzimanje svjedočenja svjedoka u postupku pobijanja g. Richarda Butlera, 28. mart 2001.; Repliku optužbe na zahtjev odbrane za izuzimanje svjedočenja svjedoka u postupku pobijanja g. Richarda Butlera, 30. mart 2001, povjerljivo; Zahtjev za izdavanje novog naloga o rasporedu, 28. mart 2001.; Repliku optužbe na zahtjev odbrane za izdavanje novog naloga o rasporedu, 30. mart 2001.; Odluku o svjedočenju svjedoka Richarda Butlera, 30. mart 2001.

⁶⁸ Odluka, par. 72.

⁶⁹ Odluka, par. 84, 85.

⁷⁰ Motion to Re-open the Prosecutor's Case for the Limited Purpose of Introducing Four Expert Reports and a Summary Report of Fresh Exhumation Evidence /Zahtjev za izvođenje dodatnih dokaza u ograničenom obimu, tj. uvođenje samo četiri izvještaja vještaka i sažetog izvještaja o dodatnim dokazima dobivenih ekshumacijom/, 15. mart 2001.

⁷¹ Odgovor na zahtjev za izvođenje novih dokaza optužbe, 20. mart 2001, par. 3.

⁷² T. 9093-4, 23. mart 2001.

⁷³ T. 9423.

⁷⁴ Načelnik za personalne i pravne poslove.

⁷⁵ Zahtjev za izvođenje dodatnih dokaza optužbe, 24. april 2001.

⁷⁶ Motion for Disclosure of Items Relevant to Motion to Reopen /Prijedlog za objelodanjivanje materijala na koje se odnosi prijedlog za novo izvođenje dokaza/, 24. april 2001.

⁷⁷ Motion for Disclosure of Sealed Pleadings and Orders /Zahtjev za objelodanjivanje zapečaćenih podnesaka i naloga/, 26. april 2001.

⁷⁸ T. 9676, 5. juni 2001.

⁷⁹ Odluka po prijedlogu odbrane da se objelodane predmeti na koje se odnosi prijedlog za novo izvođenje dokaza i nalog o rasporedu, 8. maj 2001.

⁸⁰ T. 9828, 5. juni 2001.

⁸¹ Vidi npr. dokazni predmet optužbe (dalje u tekstu: P) 30, Report of the Secretary-General Pursuant to General Assembly Resolution 53/35: The fall of Srebrenica /Izveštaj generalnog sekretara o Srebrenici shodno Rezoluciji Generalne skupštine 53/55: Pad Srebrenice/, UN Doc. A/54/549, 15. novembar 1999. (dalje u tekstu: Izveštaj generalnog sekretara o Srebrenici).

⁸² Vidi g. Nesib Mandžić, transkript (dalje u tekstu: T.) na stranici 963 (svjedočenje o tome da se otprilike 25.000 izbjeglica bosanskih Muslimana okupilo u Potočarima); P 404/88 (Karremansov izvještaj od 12. jula 1995. u kojem se navodi da se od tog datuma u Potočarima i u okolici okupilo 17.500 ljudi); P 77/26 (faks-poruka UNMO od 13. jula 1995. u kojoj stoji da je 10.000 izbjeglica već prebačeno, a da će za njima prebaciti još 20.000-25.000).

⁸³ Kroz cijelu ovu presudu termin "vojno sposoban" koristi se kako bi se opisala grupa muškaraca koji su zarobljeni i smaknuti nakon zauzimanja Srebrenice. Upotreba tog termina nije potpuno tačna, budući da su u tu grupu

uključeni i dječaci nekoliko godina mlađi, kao i muškarci nekoliko godina stariji, i time izlazili iz starosnih granica za "vojno sposobne" muškarce. Slijedom toga, taj termin treba shvatiti u njegovom najširem, a ne tehničkom smislu, kao termin koji obuhvata muškarce i dječake koje su vlasti bosanskih Srba široko definisale kao lica vrlo blizu starosnoj grupi vojno sposobnih muškaraca.

⁸⁴ Vidi npr, Tužilac protiv Tadića, predmet br. IT-94-1-T (dalje u tekstu: presuda u predmetu Tadić), par. 53-126.

⁸⁵ Tadić, par. 56-57; Izvještaj generalnog sekretara o Srebrenici, par. 17-18.

⁸⁶ Izvještaj generalnog sekretara o Srebrenici, par. 33. Termin "opština" je izraz koji se koristi da bi se opisalo šire područje oko grada i odgovara engleskim izrazima "county" ili "canton".

⁸⁷ Vidi npr. svjedok S, transkript (dalje u tekstu: T.), str. 3282-3283.

⁸⁸ General Radovan Radinović (dalje u tekstu: Radinović), T. 8108.

⁸⁹ Radinović, T. 7812-7813.

⁹⁰ General Sefer Halilović (dalje u tekstu: Halilović), T. 9459-9451.

⁹¹ Izvještaj generalnog sekretara o Srebrenici, par. 33-38. Pretresno vijeće se oslanjalo na Izvještaj generalnog sekretara kao na tačan prikaz događaja koji su prethodili zauzimanju Srebrenice, barem po onim pitanjima u vezi s kojima tokom suđenja nisu predloženi suprotni dokazi.

⁹² Ibid, par. 37.

⁹³ Ibid.

⁹⁴ Ibid, par. 38.

⁹⁵ Ibid, par. 39.

⁹⁶ Ibid, par. 54.

⁹⁷ UN Doc. S/RES/819 (1993).

⁹⁸ UN Doc. S/RES/824 (1993).

⁹⁹ Izvještaj generalnog sekretara o Srebrenici, par. 59-65. Preliminarni sporazum potpisan je 18. aprila 1993, nakon čega je 8. maja 1993. uslijedio sveobuhvatniji sporazum. Vidi id. Vidi takođe Halilović, T. 9445, 9448.

¹⁰⁰ Halilović, T. 9465.

¹⁰¹ Izvještaj generalnog sekretara o Srebrenici, par. 60.

¹⁰² Vidi Izvještaj generalnog sekretara o Srebrenici, par. 226.

¹⁰³ Vidi Izvještaj generalnog sekretara o Srebrenici, par. 230.

¹⁰⁴ Vidi Izvještaj generalnog sekretara o Srebrenici, par. 230.

¹⁰⁵ Vidi, npr, Izvještaj generalnog sekretara o Srebrenici, par. 230; pukovnik Joseph Kingori (dalje u tekstu: Kingori), T. 1813-1814; major Robert Franken (dalje u tekstu: Franken), T. 2008-2009; kapetan Vincentius Egbers (dalje u tekstu: Egbers), T. 2207; svjedok C, T. 1150-1151; i general Enver Hadžihasanović (dalje u tekstu: Hadžihasanović), T. 9509.

¹⁰⁶ Vidi, npr, Kingori, T. 1813-1814; Franken, T. 2007; Egbers, T. 2206-22094; i svjedok C, T. 1150-1151. Vidi takođe Hadžihasanović, T. 9513-9516 i dokazni predmet svjedoka suda (dalje u tekstu: C) 2 i C 3.

¹⁰⁷ General Radislav Krstić (dalje u tekstu: Krstić), T. 6054.

¹⁰⁸ Pretresno vijeće je čulo razne procjene broja pripadnika 28. divizije. Vojni vještak kojeg je pozvala odbrana, general Radinović, dao je nekoliko procjena: Radinović, T. 7913 (10.000 ljudi (uključujući oko 8000 naoružanih ljudi); dokazni predmet odbrane (dalje u tekstu: D) 160, (dalje u tekstu: Radinovićev izvještaj), par. 2.9 (u kojem se iznosi da se 28. divizija sastojala od 10.000 do 12.000 ljudi); i Radinović, T. 8188-8189 (na osnovu obavještajne informacije Miličke brigade, prema kojoj je u 28. diviziji bilo između 5000 i 7500 ljudi). General Enver Hadžihasanović,

koji je u julu 1995. bio načelnik Glavnog štaba ABiH, u svom je svjedočenju rekao da je 28. divizija u Srebrenici imala 5803 pripadnika, što je predstavljalo 102 odsto stvarnih potreba prema vojnoj doktrini. Vidi Hadžihasanović, T. 9513; i C 1.

¹⁰⁹ Vidi, npr, svjedok odbrane DF, T. 8507 i T. 8507-8508; i D 30, D 33, D 34, D 35, D 37, D 51, D 54, D 60, D 59, D 62, D 93 i D 94. Vidi takođe Krstić, T. 7557 (u vezi s operacijom ABiH "Skakavac", koja je obuhvatala i diverzije na širem bosanskom području pod kontrolom VRS, uključujući "zaštićene zone" Srebrenicu i Žepu).

¹¹⁰ Vidi, npr, P 122, str. 63 (svjedočenje pukovnika Thomasa Karremansa (dalje u tekstu: Karremans) na pretresu po pravilu 61, kada je izjavio da nakon 26. aprila više nije došao niti jedan konvoj); Karremans, T. 3299-3306, 3322-3325; i kapetan Johannes Rutten (dalje u tekstu: Rutten), T. 2104-2107.

¹¹¹ Karremans, T. 3301-3302.

¹¹² Vidi, npr, Kingori, T. 1811-1812.

¹¹³ Halilović, T. 9467.

¹¹⁴ Halilović, T. 9466. Vidi takođe Izvještaj generalnog sekretara o Srebrenici, par. 61.

¹¹⁵ Halilović, T. 9466 i Izvještaj generalnog sekretara o Srebrenici, par. 61.

¹¹⁶ Halilović, T. 9466-9467.

¹¹⁷ Vidi općenito Krstić, T. 6003 i Radinović, T. 7836 i dalje.

¹¹⁸ Radinović, T. 7840-7842. Vidi takođe D 123, D 124, D 125 i D 126 (u vezi sa letovima helikoptera i spuštanjima u "zaštićene zone", koje je vršila ABiH). G. Butler se složio s tim da su vojne jedinice bosanskih Muslimana nastavile djelovati iz "zaštićene zone", nakon što je ona uspostavljena. Butler, T. 5374. Vidi takođe Hadžihasanović, T. 9518.

¹¹⁹ Svjedok odbrane DA, T. 6874-6875, 6877; i Krstić, T. 6088-6089.

¹²⁰ Krstić, T. 5984. Vidi takođe: D 27, D 47, D 49, D 48, D 74 i D 52 (u vezi sa nabavom oružja i opreme koju je vršila ABiH u "zaštićenim zonama"); D 70 (u vezi sa dolaskom vojnika 28. divizije u Žepu); D 44 i D 45 (u vezi sa upotrebom helikoptera da bi se u "zaštićene zone" dopremalo oružje); i Krstić, T. 6008-6013 i D 39 (u vezi sa planom ABiH da razoruža UNPROFOR i uzme njihovo oružje).

¹²¹ Krstić, T. 5993-5994. Vidi takođe D 55 i D 33.

¹²² Radinović, T. 7840-7842.

¹²³ Halilović, T. 9467-9468.

¹²⁴ P 122, str. 62-66, 67 (svjedočenje pukovnika Karremansa).

¹²⁵ Kapetan Leendert van Duijn (dalje u tekstu: van Duijn), T. 1772-1773.

¹²⁶ Van Duijn, T. 1774.

¹²⁷ P 427.

¹²⁸ P 425, str. 10.

¹²⁹ Ibid, str. 14.

¹³⁰ P 898 (zahtjev za preduzimanje stalnih napora za deblokadu koridora za humanitarnu pomoć); P 899 (od 6. jula 1995, kojim se izvještava da je "... situacija izuzetno teška. Danas najavljeni konvoj sa hranom nije stigao. ... danas su registrovane prve žrtve gladi na području Srebrenice nakon demilitarizacije."); P 900 (od 7. jula 1995, u kojem stoji da je "humanitarna situacija zabrinjavajuća, danas su registrovani novi umrli civili od gladi ..."); P 901 (od 8. jula 1995, kojim se izvještava da je "i ova situacija dramatična i praktično bezizlazna. Civili umiru od gladi ... zbog nedostatka hrane vrlo brzo ćemo biti prisiljeni napustiti ove prostore."); P 902 (od 9. jula 1995, kojim se izvještava da je "humanitarna situacija KATASTROFALNA").

¹³¹ P 426.

¹³² Izvještaj generalnog sekretara o Srebrenici, par. 225.

¹³³ P 428.

¹³⁴ P 428, i Radinović, T. 7916.

¹³⁵ Svjedok B, T. 844-847.

¹³⁶ Svjedok B, T. 854.

¹³⁷ P 432.

¹³⁸ P 77/18 (Izvještaj UNMO, koji sadrži prijetnju bosanskih Srba da će, ako se nastavi akcija NATO, granatirati sve što se nalazi u enklavi); i P 403, g. R. Butler, Srebrenica Military Narrative-Operation "Krivaja 95", /Prikaz vojne operacije u Srebrenici "Krivaja 95"/, 15. maj 2000. (dalje u tekstu: Butlerov izvještaj), par. 3.17.

¹³⁹ Halilović, T. 9495.

¹⁴⁰ Halilović, T. 9453, 9492.

¹⁴¹ Pretresno vijeće je vidjelo film nizozemske televizije o okolnostima u vezi sa zauzimanjem Srebrenice, u kojem je natuknuto da je došlo do jednog takvog sporazuma. Vidi T. 9479 i dalje.

¹⁴² P 145.

¹⁴³ Van Duijn, T. 1741; P 127, str. 34-35; svjedok G, T. 1643.

¹⁴⁴ Franken, T. 2048, 2085.

¹⁴⁵ Vidi, npr, kapetan Eelco Koster (dalje u tekstu: Koster), P 127/A, str. 35-36; Vaasen, T. 1397; Kingori, T. 1833; Karremans, T. 3330-3331.

¹⁴⁶ Van Duijn, T. 1748.

¹⁴⁷ Gđa Čamila Omanović (dalje u tekstu: Omanović), T. 1090-911093.

¹⁴⁸ Svjedoci su izjavili da su slatkiši, čim su kamere isključene, djeci oduzeti. Vidi Vaasen, T. 1414; Rutten, T. 2125; svjedok F, T. 1521.

¹⁴⁹ Rutten, T. 2115; Mandžić, T. 994; Omanović, T. 1091-93; van Duijn, T. 1779-1780; svjedok G, T. 1638-1642; gđa Hava Hajdarević (dalje u tekstu: Hajdarević), T. 2581.

¹⁵⁰ Gosp. Nesib Mandžić (dalje u tekstu: Mandžić), T. 994.

¹⁵¹ Gosp. Bego Ademović (dalje u tekstu: Ademović), T. 1589.

¹⁵² Svjedok H, T. 1683-87.

¹⁵³ Franken, T. 2052; svjedok B, T. 908; svjedok G, T. 1642-1648; svjedok H, T. 1688-92; Ademović, T. 1590-97.

¹⁵⁴ Svjedok H, T. 1688-89.

¹⁵⁵ Ademović, T. 1590-1591, 1593-96.

¹⁵⁶ Vidi, npr, Mandžić, T. 995; Omanović, T. 1109-1110; gđa Mirsada Malagić (dalje u tekstu: Malagić), T. 1957-1958; svjedok H, T. 1692-95; Hajdarević, T. 2585-2586.

¹⁵⁷ Mandžić, T. 994, Ademović, T. 1598-99; Malagić, T. 1954-1955; svjedok H, T. 1692-1695.

¹⁵⁸ Svjedok T, T. 3432-3434.

¹⁵⁹ Desetar David Vaasen (u to vrijeme razvodnik) (dalje u tekstu: Vaasen), T. 1429-30.

¹⁶⁰ Vaasen, T. 1431.

¹⁶¹ Omanović, T. 1132; Ademović, T. 1588.

¹⁶² Malagić, T. 1959-1960; Omanović, T. 1113, 1117-1119; svjedok B, T. 914-915.

¹⁶³ Omanović, T. 1113; Mandžić, T. 997.

¹⁶⁴ Omanović, T. 1114; svjedok E, T. 1349; Rutten, T. 2139-2140; vidi takođe Franken, T. 2052; Koster, P 127, str. 44.

¹⁶⁵ Svjedok B, T. 894-98.

¹⁶⁶ Omanović, T. 1129-30; vidi takođe, npr, Ademović, T. 1603 (prognanici nisu imali mogućnost izbora o tome hoće li ostati ili kamo će otići).

¹⁶⁷ Svjedok G, T. 1643-1648; vidi takođe Kingori, T. 1881-85 (radilo se o prisilnom transportu, pri čemu su o odredištu odlučivali bosanski Srbi).

¹⁶⁸ Jedan svjedok je svjedočio o nepotvrđenoj informaciji prema kojoj otprilike 1000 žena, uglavnom mlađih, iz Potočara nije stiglo u Kladanj. Vidi Malagić, T. 1991. Iz dijelova sudskog spisa slijedi da su snage bosanskih Srba na različitim etapama putovanja iz autobusa izvlačile žene, i to osobito mlade privlačne žene, pri čemu je njihova konačna sudbina ostala nepoznata. Npr, svjedok D, T. 1279-1280. Međutim, optužba se nije bavila tim pitanjem i nije ga pokušala uključiti u kriminalno ponašanje za koje se optuženi tereti.

¹⁶⁹ Malagić, T. 1981-82.

¹⁷⁰ Svjedok C, T. 1187.

¹⁷¹ Franken, T. 2031 (koji je svjedočio da je Dutchbat izgubio oko 15-16 džipova); Rutten, T. 2130, 2131, 2154; svjedok G, T. 1650-59.

¹⁷² Franken, T. 2031.

¹⁷³ P 459 (Izveštaj koji je pripremio pukovnik Janković iz Glavnog štaba VRS, od 13. jula 1995).

¹⁷⁴ Vaasen, T. 1478.

¹⁷⁵ Svjedok H, T. 1685, 1695, 1716-1717; Omanović, T. 1130-1131.

¹⁷⁶ Van Duijn, T. 1761-1762.

¹⁷⁷ Vaasen, T. 1418-1419; Franken, T. 2038-2039; svjedok C, T. 1182; svjedok F, T. 1511; svjedok G, T. 1643-1644; Omanović, T. 1105-1106; svjedok E, T. 1350; Malagić, T. 1966; i Mandžić, T. 992, 1005-1006. Svjedok B se sjeća da je ta procedura razdvajanja možda započela tek nakon što je napunjeno nekoliko prvih autobusa. Svjedok B, T. 898.

¹⁷⁸ Vidi, npr, svjedok B, T. 898; Kingori, T. 1844-1849, 1857.

¹⁷⁹ Svjedokinja I, T. 2371.

¹⁸⁰ Svjedokinja DD, T. 5754-55.

¹⁸¹ Svjedok D, T. 1261.

¹⁸² Franken, T. 2046-2047.

¹⁸³ Vaasen, T. 1438.

¹⁸⁴ Svjedočenje vodnika Groenewegena, P 32, 62. Vidi takođe Kingori, T. 1852; Franken, T. 2052; i svjedok G, T. 1642-48.

¹⁸⁵ Uloga vojnih posmatrača UN bila je da posmatraju kršenja sporazuma o prekidu vatre i da pružaju humanitarnu podršku. Za razliku od pripadnika UNPROFOR, vojni posmatrači UN nisu bili naoružani. Vidi Kingori, T. 1799-1800.

¹⁸⁶ Kingori, T. 1850-51; vidi takođe Franken, T. 2040 (vojnicima UN nije bilo dozvoljeno da ispituju što se to čuje iz "bijele kuće").

¹⁸⁷ Dalje razmatranje o odvoženju muškaraca bosanskih Muslimana iz Potočara, vidi *infra*, par. 156-161.

¹⁸⁸ Hadžihasanović, T. 9527-9528.

¹⁸⁹ Svjedok L, T. 2654; gosp. Enver Husić (dalje u tekstu: Husić), T. 2640. Vidi takođe Hadžihasanović, T. 9594-9595.

¹⁹⁰ Hadžihasanović, T. 9528 (koji je procijenio da se u koloni nalazilo između 12.000 i 15.000 ljudi, a da je kolona bila dugačka između 12 i 15 kilometara).

¹⁹¹ Vidi, npr, Butler, T. 5318 (jedna trećina su bili vojnici, no samo njih 1000 je imalo oružje); cf. svjedok P, T. 2944 (jedna trećina muškaraca bila je naoružana); svjedok S, T. 3240 (oko trećine muškaraca bili su naoružani lovačkim puškama i sličnim oružjem).

¹⁹² Hadžihasanović, T. 9528.

¹⁹³ Svjedok K, T. 2503, 2509.

¹⁹⁴ Hadžihasanović, T. 9528-9529.

¹⁹⁵ Hadžihasanović, T. 9530.

¹⁹⁶ Butler, T. 5453-5454.

¹⁹⁷ Vidi, npr, svjedok J, T. 2450.

¹⁹⁸ Svjedok P, T. 2946.

¹⁹⁹ Svjedok K, 2504; Egbers, T. 2224-2225.

²⁰⁰ Svjedok M, T. 2766; svjedok P, T. 2292-93.

²⁰¹ Svjedok Q, T. 3018; svjedok R, T. 3198; svjedok O, T. 2866; svjedok S, T. 3246-3247.

²⁰² Svjedok R, T. 3192-3193, 3198-3202; svjedok P, T. 2957; Husić, T. 2634-2635. Vidi takođe gosp. Andere Stoelinga, T. 2299-2300.

²⁰³ Vidi, npr, svjedok J, T. 2439-2497; svjedok K, T. 2497-2571; svjedok L, T. 2647-2731; svjedok O, T. 2860-2938; Husić, T. 2598-2646; svjedok P, T. 2940-3014; svjedok Q, T. 3015-3051.

²⁰⁴ Vidi, npr, Ademović, T. 1607 (1000 muškaraca na fudbalskom terenu u Novoj Kasabi); Malagić, T. 1974-75 (dugačka kolona zarobljenika između Sandića i Kravice i velika grupa ljudi na poljani, sa njihovim stvarima na hrpi pokraj ceste); Hajdarević, T. 2587-2588 (mnogi zarobljenici sa rukama na potiljku u blizini Kravice i Sandića); Egbers, T. 2226 (fudbalski stadion u Novoj Kasabi bio je potpuno ispunjen ljudima koji su klečali sa rukama na potiljku, okruženi vojnicima); svjedok Q, T. 3025 (vidio je iz autobusa gomilu zarobljenika u Sandićima); svjedok E, T. 1354, 1356 (sveukupno oko 300-400 zarobljenika kod Kravice i na livadi između Konjević Polja i Nove Kasabe).

²⁰⁵ P 12/2; P 12/4; Butler, T. 4925-4928; P 490; P 491; P 492; P 493; P 494; P 495; P 496; P 497; i P 498.

²⁰⁶ Hadžihasanović, T. 9529.

²⁰⁷ Hadžihasanović, T. 9529-9530.

²⁰⁸ Svjedok N, T. 2801.

²⁰⁹ Svjedok I, T. 2374.

²¹⁰ Svjedok N, T. 2802; svjedok I, T. 2374 (stara škola).

²¹¹ Svjedok L, T. 2668; svjedok N, T. 2804; svjedok Q, T. 2957; svjedok I, T. 2377.

²¹² Vidi, npr, svjedok Q, T. 3033, 3035-3036; svjedok L, T. 2690 (kada je jedan ranjeni muškarac u Orahovcu zamolio da ga dokrajče, srpski vojnik je odgovorio: "Polako, polako").

²¹³ Vidi općenito prikaz infra, par. 195-253.

²¹⁴ Vidi P 140, D. Manning, Srebrenica Investigation: Summary of Forensic Evidence – Execution Points and Mass Graves, /Rezime sudsko-medicinskog dokaznog materijala – mjesta pogubljenja i masovne grobnice/, 16. maj 2000. (dalje u tekstu: Manningov izvještaj), str. 00950906.

²¹⁵ Ta grobnica je dio grobnice Lažete 2, koja je ekshumirana 1996. godine, no za ovu svrhu se tretira kao posebna grobnica.

²¹⁶ Manningov izvještaj, str. 00950925 i D. Manning, Srebrenica Investigation: Summary of Forensic Evidence – Mass Graves Exhumed in

2000 /Rezime sudsko-medicinskog dokaznog materijala – masovne grobnice ekshumirane 2000./, februar 2001. (dalje u tekstu: Dodatni Manningov izvještaj), str. 7601. Dodatni Manningov izvještaj dostavljen je kao dio podneska Motion to Reopen the Prosecutor's Case for the Limited Purpose of Introducing Four Expert Reports and a Summary Report of Fresh Exhumations Evidence /Zahtjev za izvođenje dodatnih dokaza u ograničenom obimu, tj. uvođenje samo četiri izvještaja vještaka i sažetog izvještaja o dodatnim dokazima dobivenih ekshumacijom/ od 15. marta 2001. Pretresno vijeće je 4. aprila 2001. izdalo usmeni nalog da se ta četiri izvještaja vještaka prihvate kao dokazni predmeti. Vidi T. 9423. Izvještaj je nakon toga ponuđen kao dokaz P 897.

²¹⁷ Dodatni Manningov izvještaj, str. 7601.

²¹⁸ Vidi P 144 (Laboratorijski izvještaj o automatiziranoj balističkoj usporedbi, koji je pripremio Biro Sjedinjenih Država za alkohol, duhan i vatreno oružje, 24. februar 2000); P 179 (Izjava Anthonyja G. Browna, palinologa, 6. Januar 1998); P180 (Izjava Anthonyja G. Browna, palinologa, 26. Februar 1999); P 143 (Izvještaj o ispitivanju tekstila, koji je pripremio ing. S.E. Maljaars, Ministarstvo pravde, Nizozemski institut za forenzičke nauke, 11. februar 2000). Vidi takođe g. Dean Manning (dalje u tekstu: Manning), T. 3593.

²¹⁹ Profesor Jose Baraybar (dalje u tekstu: Baraybar), T. 3781-3895; profesorica Helge Brunborg (dalje u tekstu: Brunborg), T. 4036-4100; dr. John Clark (dalje u tekstu: Clark), T. 3896-3972; profesor William Haglund (dalje u tekstu: Haglund), T. 3723-3780; dr. Christopher Lawrence (dalje u tekstu: Lawrence), T. 3974-4034; Manning, T. 3542-3626, 4141-4150; g. Jean-Rene Ruez (dalje u tekstu: Ruez), T. 3465-3541; i profesor Richard Wright (dalje u tekstu: Wright), T. 3632-3721.

²²⁰ D 172 (Sudsko-medicinsko mišljenje od 17. oktobra 2000, doc. dr sc. med. Zoran Stanković, specijalista sudske medicine, rješenjem Ministarstva pravde RS br. 740/0373/98 stalni vještak za oblast: sudska medicina, Institut za sudsku medicinu VMA (dalje u tekstu: Stankovićev izvještaj) i D 172 (Sudsko-medicinsko mišljenje od 18. aprila 2001, doc. dr sc. med. Zoran Stanković, specijalista sudske medicine, rješenjem Ministarstva pravde RS br. 740/0373/98 stalni vještak za oblast: sudska medicina, Institut za sudsku medicinu VMA (dalje u tekstu: Dodatni Stankovićev izvještaj).

²²¹ Dodatni Manningov izvještaj, str. 7614.

²²² Manning, T. 3579-3580, 3588-3592. Identifikacioni predmeti otkriveni tokom ekshumacija izvršenih 2000. godine dodatno su ukazali na prisustvo osoba koje se na popisu MKCK vode kao nestale, pri čemu je taj popis uspoređen sa drugim izvorima. Vidi Dodatni Manningov izvještaj, str. 7600-7597.

²²³ P 132/95 i P 132/95A. Vidi takođe Manning, T. 3580-3582.

²²⁴ P 132/93 i P 132/93A. Vidi takođe Manning, T. 3583-3584.

²²⁵ P 132/1 i 132/18. Vidi takođe Manning, T. 3589-3590 i 3592.

²²⁶ P 132/110. Vidi takođe Manning, T. 3588-3589. Artefakti na osnovu kojih se može zaključivati o muslimanskoj vjeroispovijesti identifikovani su i u tri grobnice ekshumirane tokom 2000. Dodatni Manningov izvještaj, str. 7600-7597.

²²⁷ Brunborg, T. 4071.

²²⁸ Brunborg, T. 4070.

²²⁹ Baraybar, T. 3811-3812. Dodatni Manningov izvještaj, str. 7613.

²³⁰ P 276 (H. Brunborg i H. Urdal, Izvještaj o broju nestalih i mrtvih iz Srebrenice), str. 00926384, prikaz 3. Taj prikaz obuhvata samo ekshumacije izvršene do godine 2000.

²³¹ To su bila sljedeća mjesta: primarna grobnica na Vojnoj ekonomiji Branjevo i sa njom povezana sekundarna grobnica Čančarski put 12; primarna grobnica u Orahovcu (poznata kao Lažete 2) i sa njom povezane tri sekundarne grobnice na cesti prema Hodžićima – lokacija br. 3, lokacija br. 4 i lokacija br. 5; i grobnica u Kozluku te sa njom povezana sekundarna grobnica Čančarski put 3. Manning, T. 3569-3570. Uz to su pronađeni i povezi za oči tokom ekshumacija vršenih 2000. godine u grobnici Lažete 2C i Lažete 1. Dodatni Manningov izvještaj, str. 7601.

²³² Radi se o sljedećim lokacijama: primarna grobnica u Cerskoj; primarna grobnica u Novoj Kasabi, ekshumirana 1996.; primarna grobnica u Orahovcu (Lažete 2) i sa njom povezana sekundarna grobnica na cesti prema Hodžićima – lokacija br. 5; primarna grobnica na Vojnoj ekonomiji Branjevo i sa njom povezana sekundarna grobnica Čančarski put 12; primarna grobnica na brani kod Petkovaca i sa njom povezana grobnica Liplje 2; primarna grobnica u Kozluku i sa njom povezana sekundarna grobnica Čančarski put 3; i sekundarna grobnica Zeleni Jadar 5. Manning, T. 3579-3576. Osim toga, ligature su pronađene i tokom ekshumacija vršenih 2000. godine u grobnici Lažete 2C i Glogova 1. Dodatni Manningov izvještaj, str. 7601.

²³³ Manning, T. 3576.

²³⁴ Manning, T. 3565. Rezultati dodatnih ekshumacija obavljenih tokom 2000. godine i dalje ukazuju na takav obrazac. Vidi Dodatni Manningov izvještaj.

²³⁵ Vidi, npr, P 219 (osoba sa nožnom protezom i rukama vezanim na leđima). Vidi općenito, Lawrence, T. 3987-3989; i Clark, T. 3912-3913, 3939-3940.

²³⁶ Stankovićev izvještaj, str. 13. Vidi takođe Dodatni Stankovićev izvještaj, str. 8174.

²³⁷ Stankovićev izvještaj, str. 10-11.

²³⁸ Clark, T. 3958.

²³⁹ Manningov izvještaj, str. 00950924. Vidi takođe Dodatni Manningov izvještaj, str. 7606 (u vezi sa primarnom grobnicom Ravnice, koja se takođe nalazi u blizini ceste Konjević Polje – Bratunac, a u kojoj nisu pronađeni povezi za oči ni ligature. Uz to, tu je riječ o nedirnutoj primarnoj grobnici, što dodatno upućuje na to da su žrtve možda poginule u borbi. Vidi diskusiju infra, par. 78).

²⁴⁰ Stankovićev izvještaj, str. 11.

²⁴¹ Statistički podaci u vezi sa forenzičkim ispitivanjima sprovedenim u tim pojedinačnim grobnicama biće detaljnije razmotreni u dijelu IIB.

²⁴² Ruez, T. 3534.

²⁴³ Manning, T. 3614-3615; vidi takođe Dodatni Manningov izvještaj, str. 7601.

²⁴⁴ Krstić, T. 6489.

²⁴⁵ Kao što je istaknuo Baraybar (forenzički vještak optužbe), minimalni broj osoba u grobnici predstavlja vrlo opreznu procjenu. Baraybar, T. 3811.

²⁴⁶ Baraybar, T. 3844. Tokom 2000. ekshumirane su još četiri grobnice, tako da je broj još ne-ekshumiranih grobnica spao sa 22 na 18. Vještaci optužbe procjenjuju da se u tim grobnicama, u kojima su izvršena probna ispitivanja, no koje još nisu ekshumirane, nalazi minimalno od 2571 tijela. Na temelju svojih do danas sprovedenih ispitivanja, optužba procjenjuje da sveukupni broj otkrivenih tijela u masovnim grobnicama iznosi 4805. Vidi Dodatni Manningov izvještaj, str. 7614. Tu je procjenu, međutim, osporila odbrana. Vidi Dodatni Stankovićev izvještaj, str. 8179.

²⁴⁷ Brunborg, T. 4067. Konačni popis koji je sastavilo Tužilaštvo navodi 7481 osobu. Ta razlika se objašnjava činjenicom da se na osnovu informacija

Međunarodnog komiteta Crvenog krsta pokazalo da je šest ljudi sa popisa pronađeno živo, no MKCK nije imao ovlaštenje da objelodani njihova imena.

²⁴⁸ Brunborg, T. 4078-4079.

²⁴⁹ P 523.

²⁵⁰ Franken, T. 2050.

²⁵¹ P 478 (Razgovor uhvaćen u 10:00 sati, u kojem je pukovnik Beara izjavio da još uvijek ima 3500 "paketa" za isporuku.); P 675 (vanredni borbeni izvještaj od 18. jula 1995, poslan od strane komandanta Zvorničke brigade, u kojem stoji da je "neko doveo oko 3000 vojno sposobnih turaka i razmjestio po školama na opštini").

²⁵² P 684.

²⁵³ Butler, T. 5205.

²⁵⁴ Butler, T. 5105, 5128-5120, 5520-5522.

²⁵⁵ Butler, T. 5513.

²⁵⁶ Završni podnesak optuženog, 21. juni 2001. (dalje u tekstu: Završni podnesak odbrane), par. 140.

²⁵⁷ P 459. Pukovnik Janković je nadalje iznio sljedeće: "Mislim da ukoliko na isti način želimo da ovladamo enklavama Žepa i Goražde, potrebno je da medijski predstavimo akciju u Srebrenici, tako da se vidi kako smo pružili adekvatan tretman stanovništvu, pa čak i borcima koji su predali oružje." Postoje dokazi da se, nakon razdoblja masovnih pogubljenja, s ranjenim bosansko-muslimanskim muškarcima, koji su se nalazili u rukama VRS, ispravno postupalo. U poruci od 17. jula 1995. komandant Zvorničke brigade je od komande Drinskog korpusa tražio pomoć za organizaciju premještanja ranjenih zarobljenika bosanskih Muslimana iz Doma zdravlja u Bratuncu u Bijeljini. G. Butler je takođe svjedočio da se počevši od 22. jula 1995. odustalo od politike pogublivanja muslimanskih zarobljenika. Vidi Butler, T. 5233-5234, 5340, 5525-5526. Takva promjena politike ne iznenađuje. U to vrijeme je vijest o tome da su bosanski Srbi organizovali masovna pogubljenja muškaraca bosanskih Muslimana nakon zauzimanja Srebrenice već dobila široki publicitet.

²⁵⁸ Vidi, npr, diskusiju infra, par. 216 o zarobljavanju muškaraca bosanskih Muslimana iz autobusa kod Tišće.

²⁵⁹ Vidi, npr, P 113-3, od 14. jula 1995. (izvještaj iz Kine); P 114/1, od 17. jula 1995. (izvještaj iz Banje Luke pod naslovom: "Zametica negira maltretiranje srebreničkih Muslimana"); P 113/5, od 24. jula 1995. (izvještaj pod naslovom: "Mazowiecki o kršenjima ljudskih prava koja vrše Srbi u vezi sa nestalima iz Srebrenice"); P 113/6, od 27. jula 1995. (izvještaj u vezi sa davanjem ostavke Mazowieckog na položaj izaslanika UN, s obrazloženjem da on više ne može sudjelovati u "fiktivnoj" odbrani ljudskih prava u bivšoj Jugoslaviji).

²⁶⁰ Svjedok odbrane DE, T. 7736.

²⁶¹ Izvještaj generalnog sekretara o Srebrenici, par. 390.

²⁶² Izvještaj generalnog sekretara o Srebrenici, par. 416.

²⁶³ Izvještaj generalnog sekretara o Srebrenici, par. 400.

²⁶⁴ Malagić, T. 1983-84.

²⁶⁵ Svjedokinja DD, T. 5778 (koja je svjedočila da je njen suprug bio glava kuće i da je bio odgovoran za odlučivanje o gotovo svemu, uključujući financijske poslove u porodici. Svjedokinja DD kazala je takođe da je takav sistem bio tipičan za sve porodice koje su živjele u njenoj zajednici.); gđa Jasna Zečević (dalje u tekstu: Zečević), T. 5776, 5778-5779. (Svjedokinja, direktorica organizacije "Vive žene" (nevladina organizacija koja pruža psihološku pomoć mnogim ženama

bosanskim Muslimankama i djeci koji su preživjeli zauzimanje Srebrenice), opisala je prijeratnu srebreničku zajednicu kao društvo sa tradicionalnom patrijarhalnom strukturom).

²⁶⁶ Svjedokinja DD, T. 5759-5760; Zečević, T. 5779-5784.

²⁶⁷ Svjedokinja DD, T. 5761. Vidi takođe Zečević, T. 5791-5793.

²⁶⁸ Zečević, T. 5783-5784.

²⁶⁹ Zečević, T. 5787.

²⁷⁰ Zečević, T. 5791.

²⁷¹ Zečević, T. 5797.

²⁷² Gđa Teufika Ibrahimefendić (dalje u tekstu: Ibrahimefendić), koordinator interdisciplinarnog tima organizacije "Vive žene", T. 5820-5826.

²⁷³ Zečević, T. 5797.

²⁷⁴ Ibrahimefendić, T. 5817-5818.

²⁷⁵ Zečević, T. 5785-5786.

²⁷⁶ Zečević, T. 5792.

²⁷⁷ Zečević, T. 5793; Ibrahimefendić, T. 5841.

²⁷⁸ Teufika Ibrahimefendić, T. 5814-5815.

²⁷⁹ Svjedokinja DD, T. 5769.

²⁸⁰ Halilović, T. 9500.

²⁸¹ Cf, međutim, komentare vojnog vještaka odbrane, generala Radinovića: "Masovni gubici na muslimanskoj strani su posledica dejstava koja pripadaju kategoriji ratnih dejstava i borbenih radnji, a ne nasilja nad civilima.", D 160 (prof. dr. Radovan Radinović, Vojna ekspertiza za Srebrenicu, 17. oktobar 2000. (dalje u tekstu: Radinovićev izvještaj), par. 5.9.

²⁸² Suđenja ratnim zločincima pred nirnberškim vojnim sudovima po Zakonu br. 10 Kontrolnog savjeta, Nürnberg, oktobar 1946.-april 1949, svezak I, str. 27.

²⁸³ Radinovićev izvještaj, par. 2.3.

²⁸⁴ Butlerov izvještaj, par. 1.

²⁸⁵ Butler, T. 4746.

²⁸⁶ Radinović, T. 7830, 7854.

²⁸⁷ Butlerov izvještaj, par. 2.3.

²⁸⁸ D 149.

²⁸⁹ Radinović, T. 7858-7859.

²⁹⁰ Radinović, T. 7827.

²⁹¹ D 147.

²⁹² Krstić, T. 6668.

²⁹³ Krstić, T. 6841.

²⁹⁴ Svjedok odbrane DB, T. 7108.

²⁹⁵ P 472.

²⁹⁶ P 478.

²⁹⁷ P 680.

²⁹⁸ Svjedok U, T. 4159 i svjedok odbrane DC, T. 7518-7519.

²⁹⁹ Butler, T. 5190-5192. Krstić, T. 6673, P 750 (dokument VRS iz 1992. u kojem se govori o problemima bezbjednosti, prouzročanima čestom upotrebom motorola); P 825 (u kojem se takođe spominju problemi zbog upotrebe motorola u VRS); svjedok odbrane DB, T. 7202-7203 (koji se složio da je u VRS postojao problem zbog nedovoljne pažnje posvećene bezbjednosti u komunikaciji).

³⁰⁰ Gđa Stephanie Frease (dalje u tekstu: Frease), T. 8925-8927.

- ³⁰¹ Frease, T. 8926.
- ³⁰² Svjedok U, T. 4154-4206; svjedok V, T. 4206-4253; svjedok W, T. 4254-4324; svjedok X, T. 4325-4383; svjedok Y, T. 4394-4447; svjedok Z, T. 4447-4484, 8755-8774; svjedok AA, T. 4487-4560; svjedok BB, T. 4573-4670, 8710-8748; svjedok CC, T. 4689-4713.
- ³⁰³ Svjedok U, T. 4169; svjedok V, T. 4210-4212; svjedok W, T. 4261; svjedok Y, T. 4398-4399; svjedok Z, T. 4455; svjedok AA, T. 4494-4495; svjedok BB, T. 4576.
- ³⁰⁴ Svjedok AA, T. 4499-4505.
- ³⁰⁵ Svjedok U, T. 4169-4170. Vidi takođe svjedoka X, T. 4333; svjedok Y, T. 4400; svjedok AA, T. 4496-4497.
- ³⁰⁶ Svjedok W, T. 4270.
- ³⁰⁷ Svjedok AA, T. 4550.
- ³⁰⁸ Svjedok W, T. 4269.
- ³⁰⁹ Svjedok Z, T. 4472.
- ³¹⁰ Svjedok Y, T. 4400; svjedok Z, T. 4456; svjedok AA, T. 4495.
- ³¹¹ Svjedok Y, T. 4442.
- ³¹² Svjedok Z, T. 4466. Vidi takođe svjedok BB, T. 4577-4578.
- ³¹³ Svjedok Z, T. 4470.
- ³¹⁴ Svjedok odbrane DB, T. 7113-7114.
- ³¹⁵ Svjedok Y, T. 4435.
- ³¹⁶ Radinović, T. 8485, T. 9369.
- ³¹⁷ P 750 (analiza borbene gotovosti Vojske RS u 1992. godini). Vidi takođe P 827 (od 23. jula 1995, obavještajni izvještaj o elektronskom praćenju).
- ³¹⁸ P 548.
- ³¹⁹ P 750, 1992. Takođe P 825.
- ³²⁰ Svjedok odbrane DB, T. 7201-7203.
- ³²¹ Svjedok odbrane DC, T. 7519-7520.
- ³²² Radinović, T. 9339-9341.
- ³²³ Frease, T. 8931-8932, T. 8938-8939.
- ³²⁴ Frease, T. 8939.
- ³²⁵ Frease, T. 8993.
- ³²⁶ Frease, T. 8939-8944, T. 8947.
- ³²⁷ Butler, T. 5207.
- ³²⁸ P 620.
- ³²⁹ P 619.
- ³³⁰ Butler, T. 4811.
- ³³¹ Radinović, T. 8467-8468, Radinovićev izvještaj, par. 2.7.
- ³³² Krstić, T. 6124-6125, i svjedok odbrane DC, T. 7436. "Proljetnu ofanzivu", čiji je cilj bio vojno poraziti VRS, planirala je i sprovodila ABiH prije zauzimanja Srebrenice. Vidi Krstić, T. 6049, 6054, Radinović, T. 7844-7846 i D 66, D 67, D 88, D 89, D 90. Operaciju "Skakavac" ABiH je sprovodila kao uvod u "Proljetnu ofanzivu", a ta akcija je uključivala planiranje i izvršenje diverzija na širem području Bosne pod kontrolom VRS, uključujući i istočnu Bosnu. Krstić, T. 7557 i 6013.
- ³³³ Butler, T. 4804-18; Dannatt, T. 5576-5577, 5614. Čini se da je odbrana u svom Završnom podnesku prihvatila da je to zapravo bio cilj "Krivaje 95". Vidi Završni podnesak odbrane, par. 149.
- ³³⁴ P 428.

³³⁵ P 428.

³³⁶ Krstić, T. 6394 i Radinović, T. 7896-7897.

³³⁷ P 425.

³³⁸ Kingori, T. 1914-1916; Egbers, T. 2214; svjedok B, T. 852; svjedok C, T. 1152-53. Vidi takođe P 77/1, P 77/3, P 77/6, P 77/8, P 77/12, Izvještaj generalnog sekretara o Srebrenici, par. 283.

³³⁹ Svjedok B, T. 841; Kingori, T. 1826-1829; Karremans, T. 3317, 3327-3328.

³⁴⁰ Mandžić, T. 949-950.

³⁴¹ Egbers, T. 2215. Vidi takođe van Duijn, T. 173101733.

³⁴² Vidi P 77/12 (izvještaj UNMO od 10. jula 1995); Izvještaj generalnog sekretara o Srebrenici, par. 283.

³⁴³ Kingori, T. 1827, P 77, 989-903.

³⁴⁴ Svjedok B, T. 855-857; Mandžić, T. 958-960; svjedok C, T. 1159-61.

³⁴⁵ Svjedok B, T. 858; Mandžić, T. 980; Omanović, T. 1082; Vaasen, T. 1392; Egbers, T. 2220; svjedok C, T. 1161.

³⁴⁶ Svjedok B, T. 854-855; Mandžić, T. 949, 957.

³⁴⁷ P 899 (izvještaj od 6. jula 1995, u kojem stoji da je "na linije odbrane i civilne ciljeve palo na stotine projektila"); P 900 (izvještaj od 7. jula 1995, u kojem se kaže da "agresor drži linije odbrane ... pod jakom snajperskom i vatrom iz protivavionskog naoružanja, a počesto otvara i neselektivnu artiljerijsku tenkovsku vatru kako po linijama odbrane, tako i po civilnim ciljevima ..."); P 901 (izvještaj od 8. jula 1995, u kojem se navodi da "agresorski tenk sa objekta Kula cjelodneвно razara gradsko središte Srebrenice, a oko 13:00 sati agresor je sa tog položaja na gradsko središte ispalio tri vodeće rakete koje su napravile ogromnu materijalnu štetu."); P 902 (izvještaj od 9. jula 1995, u kojem stoji da je "cjelokupna zaštićena zona, pored pešadijskih napada, izložena žestokoj artiljerijskoj vatri svih kalibara. Nепrestano se granatira i sam centar grada."); P 903 (izvještaj od 10. jula 1995, u kojem se navodi da se napadaju civilni ciljevi na tom području i da se "gradsko središte nепrestano razara artiljerijskom vatrom ...").

³⁴⁸ Krstić, T. 6462-6464 (gdje je negirao da je Srebrenica bila granatirana 11. jula 1995).

³⁴⁹ Radinović, T. 821, T. 8232-8234, 8237-8238; svjedok odbrane g. Željko Borovčanin (dalje u tekstu: Borovčanin), T. 7011-7022, T. 7028-7029; svjedok odbrane DB, T. 7080; svjedok odbrane DC, T. 7441-7442.

³⁵⁰ Svjedok odbrane DC, T. 7441-744.

³⁵¹ Butler, T. 5318.

³⁵² Butler, T. 5480-5481.

³⁵³ Butler, T. 5317.

³⁵⁴ Svjedok B, T. 860, 881.

³⁵⁵ Butlerov izvještaj, par. 4.3.

³⁵⁶ P 39 (transkript sastanka u hotelu "Fontana" 11. jula 1995. u 20:30 sati).

³⁵⁷ Svjedok B, T. 884-885; Mandžić, T. 973-974.

³⁵⁸ Mandžić, T. 964-966.

³⁵⁹ Svjedok B, T. 885; svjedok C, T. 1169; Mandžić, T. 976.

- ³⁶⁰ Mandžić, T. 975-976; vidi i svjedok C, T. 1169-1170.
- ³⁶¹ P 40 (transkript sa sastanka u hotelu "Fontana" 11. jula 1995. u 23:00 sata).
- ³⁶² Svjedok B, T. 887.
- ³⁶³ P 40.
- ³⁶⁴ P 40.
- ³⁶⁵ Svjedok B, T. 887; Mandžić, T. 970, Krstić, T. 6295.
- ³⁶⁶ Mandžić, T. 987-989.
- ³⁶⁷ Vidi tekst supra, par. 162.
- ³⁶⁸ P 49 (transkript sa sastanka u hotelu "Fontana" 12. jula 1995. u 10:00 sati).
- ³⁶⁹ Ibid.
- ³⁷⁰ Mandžić, T. 1043; Omanović, T. 1129-1130, 1135.
- ³⁷¹ Mandžić, T. 899; svjedok C, T. 1174-1175; Karremans, P 122, str. 13.
- ³⁷² Svjedok B, T. 894-895.
- ³⁷³ P 436 (sa žigom iz kojeg se vidi da je to naređenje komanda Zvorničke brigade primila u 8:35 sati ujutro 12. jula 1995) /prim. prev.: prevod citata sa engleskog jezika/.
- ³⁷⁴ P 404/126, P 404/127, P 404/128.
- ³⁷⁵ P 435 (uhvaćeni razgovor u 7:35 sati 12. jula 1995. koji se odnosi na obezbjeđivanje autobusa); P 440 (uhvaćeni razgovor u 12:10 sati 12. jula 1995. u kojem general Krstić naređuje pukovniku Krsmanoviću da autobusi krenu); P 441 (uhvaćena poruka od 12. jula 1995. u 12:12 sati, u kojoj se pukovnik Krsmanović bavi pitanjem kamiona sa prikolicom); P 452 (uhvaćeni razgovor u 11:10 sati 13. jula 1995, iz kojeg je vidljivo da pukovnik Krsmanović nadgleda kretanje velike grupe autobusa iz Potočara).
- ³⁷⁶ P 450, Butler, T. 4849-4851.
- ³⁷⁷ P 404/159; P 404/160.
- ³⁷⁸ Butler, T. 5369.
- ³⁷⁹ P 459.
- ³⁸⁰ Svjedok B, T. 901 (prisustvo generala Mladića i pukovnika Jankovića, obavještajnog oficira iz Glavnog štaba VRS); Mandžić, T. 990 (prisustvo generala Mladića 12. jula 1995); Omanović, T. 1104 (prisustvo generala Mladića 12. jula 1995); svjedok C (prisustvo generala Mladića 12. jula 1995); svjedok E (prisustvo generala Mladića 13. jula 1995); Vaasen, T. 1417, 1437, 1465 (prisustvo generala Mladića 12. jula 1995. i prisustvo pukovnika Jankovića 12. i 13. jula 1995); svjedok F, T. 1520, 1540 (prisustvo generala Mladića "prvog" i "drugog" dana); svjedok H, T. 1708 (prisustvo generala Mladića 12. jula 1995); van Duijn, T. 1749-1750 (prisustvo generala Mladića i pukovnika Jankovića 12. jula 1995); Kingori, T. 1841 (prisustvo generala Mladića 12. jula 1995); Malagić, T. 1964, (prisustvo generala Mladića 12. jula 1995); Franken, T. 2049 (prisustvo pukovnika Jankovića 13. jula 1995); Karremans, T. 3355-3356 (prisustvo generala Mladića u Potočarima 12. i 13. jula 1995. zajedno sa pukovnikom Jankovićem).
- ³⁸¹ Karremans, T. 3372-3373.
- ³⁸² Van Duijn, T. 1749-1750 (general Živanović bio je sa generalom Mladićem u Potočarima 12. jula 1995); Kingori, T. 1846-1847 (prisustvo generala Živanovića u Potočarima zajedno sa grupom drugih oficira); Rutten, T. 2128, 2161 (prisustvo generala Živanovića u jednom od automobila koji su pratili generala Mladića u blizini baze i prisustvo generala Živanovića ispred baze 13. jula 1995).
- ³⁸³ Kingori, T. 1880; Rutten, T. 2152. P 58 (fotografija prema TV-snimku intervjua koji je uradila televizijska ekipa u Potočarima 12. jula 1995), što takođe potvrđuje prisustvo pukovnika Popovića.

³⁸⁴ Franken, T. 2028, 2084 (prisustvo pukovnika Aćamovića pred kapijom baze 12. jula 1995, njegovo sudjelovanje u koordinaciji i logistici transporta i njegovo prisustvo u društvu generala Krstića oko 14-15 sati 12. jula 1995.); svjedok B, T. 911-914 i Kingori, T. 1875-1876 (prisustvo pukovnika Aćamovića 13. jula 1995.).

³⁸⁵ Svjedok C, T. 1187. P 136 (video-snimak intervjua sa Zoranom Kovačevićem, zapovjednikom jedne od četa Bratunačke brigade u Potočarima 12. Jula 1995, na kojoj se u pozadini vidi pukovnik Kosorić. Vidi takođe Butler, T. 4845-4846.

³⁸⁶ Svjedok C, T. 1187.

³⁸⁷ Te osobe jesu: Sreten Petrović, kapetan Nikolić, narednik Zoran Milosavljević, Slavoljub Grujičić, Goran Rakić i Zoran Spajić. Vidi P 454 i Butler, T. 4861-4865.

³⁸⁸ Kingori, T. 1804; Franken, T. 2012.

³⁸⁹ Svjedok F, T. 1525 (prisustvo majora Nikolića na "dan kada su srpski vojnici ušli" u Potočare); Kingori, T. 1836-1837, 1883; i Rutten, T. 2119-2121 (prisustvo majora Nikolića u Potočarima 12. jula 1995. prilikom dolaska autobusa); Koster, T. 3403.

³⁹⁰ Kingori, T. 1874; Karremans, T. 3356.

³⁹¹ Vidi takođe dalju diskusiju o aktivnostima tih oficira u Potočarima, *infra*, par. 352-353.

³⁹² Radinović, T. 7962-7963.

³⁹³ Radinović, T. 7962-7963.

³⁹⁴ Butler, T. 5507-5508.

³⁹⁵ P 39, str. 11.

³⁹⁶ P 445 (razgovor između generala Mladića i jedne neidentifikovane osobe koji je uhvatila ABiH).

³⁹⁷ Kingori, T. 1886-1887.

³⁹⁸ P 113 (saopćenje za štampu Savjeta bezbjednosti). Vidi takođe P 113/1 (izjava UNHCR, u kojoj se masovno preseljenje stanovnika Srebrenice proglašava "jednim od najočiglednijih primjera etnički motivisanog prisilnog raseljenja viđen u ovom ratu").

³⁹⁹ P 47, Franken, T. 2054-2056, 2059-2062, Mandžić, T. 1007-1016.

⁴⁰⁰ Franken, T. 2062.

⁴⁰¹ Franken, T. 2062.

⁴⁰² Franken, T. 2060.

⁴⁰³ P 399, str. 32. Međutim, tokom svog svjedočenja pred Pretresnim vijećem general Krstić je inzistirao na tome da je odlazak bosansko-muslimanskih žena, djece i staraca iz Potočara bio "evakuacija". Krstić, T. 6217 i 6295-6296.

⁴⁰⁴ Vidi *supra*, par. 41-47.

⁴⁰⁵ Vidi *supra*, par. 143-144.

⁴⁰⁶ Vidi općenito Butler, T. 4855-4866.

⁴⁰⁷ P 460 (fotografija prema video-snimku) i Butler, T. 4856.

⁴⁰⁸ Vidi *supra*, par. 143 (u vezi s aktivnostima majora Jankovića iz Glavnog štaba VRS).

⁴⁰⁹ Vaasen, T. 1405-06; Kingori, T. 1918-19.

⁴¹⁰ Franken, T. 2030, 2034, 2064 (u vezi sa regularnim i neregularnim vojnicima); svjedok F, T. 1562 (kasnije je stigla jedna posebna grupa neorganizovanih vojnika koji su pušili, pili i pljačkali); Rutten, T. 2116 (prvi srpski vojnici koji su ušli u bazu izgledali su "kao Rambo").

⁴¹¹ Svjedok F, T. 1505; Kingori, T. 1836.

⁴¹² Van Duijn, T. 1742-1744. "Staljin" je identifikovan kao osoba po imenu Jević iz rezervnog bataljona MUP. Vidi P 73 i Van Duijn, T. 1764. Vidi takođe Rutten, T. 2123.

⁴¹³ Svjedok F, T. 1544; svjedok H, T. 1684; Kingori, T. 1836. Kingori je pretpostavio da bi vojnici u crnom mogli biti iz "Arkanove brigade". Kingori, T. 1919.

⁴¹⁴ Svjedok H, T. 1689; Franken, T. 2036. Vidi takođe Egbers, T. 2263 (koji je svjedočio o prisustvu jedne jedinice sa njemačkim ovčarima u školi u koju su ga zatočili bosanski Srbi, nakon što je 13. jula 1995. zaustavljen na blokadi na cesti južno od Nove Kasabe; i vodnik Martin Van der Zwan (dalje u tekstu: Van der Zwan), T. 2327, 2336-2338 (kojeg je takođe zarobila jedinica za specijalne namjene sa njemačkim ovčarima nakon zauzimanja posmatračkog punkta "U". Jedan od vođica pasa bio je iz Sarajeva).

⁴¹⁵ Van Duijn, T. 1739.

⁴¹⁶ Vidi, npr, Mandžić, T. 1006; Omanović, T. 1103-05, 1127; Rutten, T. 2149; Egbers, T. 2150; svjedok N, T. 2787; Ademović, Malagić, T. 1966-67, T. 1957; Hajdarević, T. 2575; svjedok H, T. 1683-87.

⁴¹⁷ Vaasen, T. 1407.

⁴¹⁸ Svjedok D, T. 1263 (govor vojnika bio je karakterističan za tu regiju); svjedok E, T. 1346, 1372 (prepoznao je policajca kojeg je poznao iz vremena prije rata); Ademović, T. 1586-7 (prepoznao je bivšeg kolegu i jednog poznanika); svjedok H, T. 1684 (prepoznao je jednog poznanika); Malagić, T. 1953, 1963, 1969 (prepoznala je više ljudi koje je poznavala iz tog kraja, uključujući i jednog bivšeg policajca i vojnike odjevene u maskirne uniforme).

⁴¹⁹ Mandžić, T. 1013 (mnogo mladih vojnika koje nije nikada ranije vidio na tom području); svjedok D, T. 1250 (vojnici odjeveni različito od vojnika oko Srebrenice, koji su govorili govorom sličnim crnogorskom). Vidi takođe Egbers, T. 2263 (koji je, dok su ga bosanski Srbi držali u zatočeništvu u blizini Nove Kasabe 13. jula 1995, razgovarao sa osobom po imenu Milanić, koji je kazao da je iz Sarajeva razmješten u Srebrenicu zajedno sa svojom jedinicom); i Van der Zwan, T. 2319-2320 (koji je tokom zauzimanja posmatračkog punkta "U" identifikovao četiri vojnika koji su nosili oznaku krajinskih Srba, od kojih mu je jedan rekao da je iz Knina).

⁴²⁰ Karremans, T. 3378-3379.

⁴²¹ Mandžić, T. 995; Omanović, T. 1104, 1117, 1125; svjedok C, T. 1183; Vaasen, T. 1433.

⁴²² Rutten, T. 2116-2117. Vidi takođe svjedok F, T. 1499 (vojnici u crnom vrlo su temeljito "čistili" kuće).

⁴²³ Vaasen, T. 1407.

⁴²⁴ Vaasen, T. 1408 i dalje.

⁴²⁵ Vaasen, T. 1457.

⁴²⁶ Vaasen, T. 1470.

⁴²⁷ Kingori, T. 1839; Franken, T. 2064-2065.

⁴²⁸ Svjedok F, T. 1503 (vojnici u maskirnim uniformama pljačkali su kuće); Ademović, T. 1589 (vojnici odjeveni u maskirne uniforme (ali bez oznaka) su prijetili bosansko-muslimanskim izbjeglicama da će ih poklati, a vojnik u maskirnoj uniformi je nožem ubio jednu bebu); svjedok G, T. 1647-1648 (vojnici u zelenim maskirnim uniformama su nogama udarali muškarce bosanske Muslimane dok su ulazili u autobuse); Rutten, T. 2137-2138 (kad je svjedok, vojnik Dutchbata, pokušao ući u prostoriju u kojoj su ispitivali muškarce bosanske Muslimane, srpski vojnik u zelenoj maskirnoj uniformi u lice mu je uperio oružje), T. 2152 (vidio je vojnike u

zelenim maskirnim uniformama kako od bosanskih Muslimana uzimaju njemačke marke), T. 2196-2197 (vidio je srpskog vojnika u maskirnoj uniformi kako juri jednu ženu koja je istrčala iz kuće).

⁴²⁹ Doista, jedan od svjedoka je 13. jula 1995. naišao na srpske vojnike u zelenim maskirnim uniformama u blizini Nove Kasabe, a njihov zapovjednik (major Zoran Malinić) rekao mu je da su on i njegova jedinica tu razmješteni iz Sarajeva. Egbers, T. 2241.

⁴³⁰ Svjedok F, T. 1513.

⁴³¹ Vaasen, T. 148.

⁴³² Svjedok F, T. 1564.

⁴³³ Svjedok F, T. 1912-1913.

⁴³⁴ Vidi tekst supra, par. 134.

⁴³⁵ Butler, T. 5397-5398.

⁴³⁶ Butlerov izvještaj, par. 5.19.

⁴³⁷ Dannatt, T. 5616-5617; Butler, T. 5389.

⁴³⁸ Kingori, T. 1854; Rutten, T. 2195-2196; Franken, T. 2051; van Duijn, T. 1769-70, 1780, 1786.

⁴³⁹ Kingori, T. 1850-53; svjedok F, T. 1511-1512; Malagić, T. 1974; Franken, T. 2039.

⁴⁴⁰ Vidi supra, par. 58.

⁴⁴¹ Kingori, T. 1844.

⁴⁴² Svjedok T 3437 i Završni podnesak odbrane, par. 292.

⁴⁴³ Svjedok C, T. 1183.

⁴⁴⁴ Svjedok C, T. 1183.

⁴⁴⁵ Rutten, T. 2153; svjedok N, T. 2797.

⁴⁴⁶ Kingori, T. 1846-1849 (on je kod "bijeke kuće" vidio majora Nikolića, pukovnika Popovića i generala Živanovića) i Rutten, T. 2152 (on je kod "bijeke kuće" vidio generala Živanovića). Prisustvo generala Krstića kod "bijeke kuće" razmatra se infra, par. 365-367.

⁴⁴⁷ Franken, T. 2096-2097.

⁴⁴⁸ Rutten, T. 2149-2150.

⁴⁴⁹ Svjedok G, T. 1646; Kingori, T. 1855; Egbers, T. 2233.

⁴⁵⁰ Kingori, T. 1855.

⁴⁵¹ Kingori, T. 1856-1857.

⁴⁵² Vaasen, T. 1439-1440; svjedok L, T. 2662; svjedok P, T. 2956.

⁴⁵³ Rutten, T. 2136; svjedok F, T. 1541-1542; van Duijn, T. 1786.

⁴⁵⁴ Rutten, T. 2195; Franken, T. 2051; van Duijn, T. 1769-70, 1780, 1786.

⁴⁵⁵ Radinović, T. 7951-7952.

⁴⁵⁶ Radinovićev izvještaj, par. 4.17-4.18.

⁴⁵⁷ Butler, T. 4929-4930, P 500, P 501, P 502 i P 503.

⁴⁵⁸ Radinovićev izvještaj, par. 3.26.

⁴⁵⁹ D 98, P 830, P 507, P 503, P 404/2/114, P 878, P 502, P 404/2/115, D 165, P 508, P 487, P 404/61, P 504, P 507 i P 511, kao i Butler općenito, T. 4871-4872. Vidi i Radinovićev izvještaj, par. 3.26.

⁴⁶⁰ P 507 (registrovani razgovor od 12. jula 1995. u kojem je učestvovao jedan oficir štaba Drinskog korpusa, a u kojem se govori o uključivanju MUP u dejstva u vezi sa kolonom). Vidi i Butler, T. 4944-4945; P 508 (registrovani razgovor od 12. jula 1995. u 11.56 sati, u kojem oficiri iz 1. bratunačke lake pješadijske brigade i komande Drinskog korpusa razgovaraju o kretanju kolone); P 509

(registrovani razgovor od 12. jula 1995. u 13:45 sati u kojem učestvuje jedan oficir iz komande Drinskog korpusa i u kojem se govori o komplikovanju situacije u rejonu 4. bataljona); P 511 (registrovani razgovor od 12. jula 1995. u 16:40 sati, u kojem učestvuje major Obrenović, načelnik štaba Zvorničke brigade, a u kojem se govori o kretanju kolone i policijskim zasjedama postavljenim na potezu ceste Konjević Polje – Hrnčići).

⁴⁶¹ P 500 (registrovani razgovor između dva neidentifikovana govornika 12. jula 1995. u 06:03 sata); P 502 (registrovani razgovor između neidentifikovanih govornika 12. jula 1995. u 06:56 sati); P 506 (registrovani razgovor od 12. jula 1995. u kojem se govori o lokaciji kolone); P 515 (registrovani razgovor od 13. jula 1995. u 09:10 sati u kojem učestvuje pukovnik Beara, načelnik za bezbjednost Glavnog štaba, i u kojem se govori o zarobljenim bosanskim Muslimanima u Konjević Polju).

⁴⁶² Vidi supra, par. 61.

⁴⁶³ Radinovićev izvještaj, par. 3.25; Butler, T. 4921.

⁴⁶⁴ P 488.

⁴⁶⁵ Butler, T. 4993.

⁴⁶⁶ P 511; Butler, T. 4949-4951.

⁴⁶⁷ P 542.

⁴⁶⁸ P 540 (Redovni borbeni izvještaj Zvorničke brigade, 13. juli 1995.).

⁴⁶⁹ P 548 (Redovni borbeni izvještaj Zvorničke brigade, 14. juli 1995.). Vidi i P 555 (registrovani razgovor od 14. jula 1995. u 09:10 sati u kojem dežurni oficir Zvorničke brigade generala Živanovića informiše o veličini kolone i prijetnje koju ona predstavlja); P 556 (registrovani razgovor o koloni od 14. jula 1995. u 20:38 sati, između dežurnog oficira Zvorničke brigade i generala Živanovića).

⁴⁷⁰ P 550 (Vanredni borbeni izvještaj Zvorničke brigade od 14. jula 1995.).

⁴⁷¹ P 607 (registrovani razgovor između pukovnika Pandurevića i osobe s prezimenom "Mijatović", 15. juli 1995.).

⁴⁷² P 597.

⁴⁷³ P 609; Butler, T. 5115.

⁴⁷⁴ P 614 (Vanredni borbeni izvještaj Zvorničke brigade od 16. jula 1995.).

⁴⁷⁵ P 641 (Borbeni izvještaj Zvorničke brigade za 17. juli 1995. poslat komandi Drinskog korpusa); P 675 (Vanredni borbeni izvještaj Zvorničke brigade za 18. juli 1995. dostavljen komandi Drinskog korpusa); P 676 (Borbeni izvještaj Zvorničke brigade za 18. juli 1995. dostavljen komandi Drinskog korpusa); P 694 (registrovani razgovor od 19. jula 1995. u 08:12 sati u kojem pukovnik Pandurević govori o istjerivanju 150 Muslimana preostalih u njegovoj zoni odgovornosti). Vidi i Butlerov izvještaj, par. 7.74.

⁴⁷⁶ Butler, T. 5453.

⁴⁷⁷ P 878.

⁴⁷⁸ P 739 /citat prema engleskom prevodu/.

⁴⁷⁹ Taj datum ustanovio je Butler, T. 4968.

⁴⁸⁰ P 532.

⁴⁸¹ P 462.

⁴⁸² P 523.

⁴⁸³ Vidi iskaze svjedoka K, T. 2503, 2508 (isprva 1000 ljudi, a nakon nekoliko sati 3500 ili 4000); svjedoka L, T. 2659 (2000 do 2500 ljudi); Husića, T. 2619 (1000 ljudi); svjedoka J, T. 2451 (2000 ljudi); svjedoka O, T. 2874 (1000 do 2000 ljudi).

⁴⁸⁴ Svjedok J, T. 2459; svjedok K, T. 2509; svjedok L, T. 2660-2661.

⁴⁸⁵ Svjedok K, T. 2510; svjedok J, T. 2461.

⁴⁸⁶ Svjedok O, T. 2871.

⁴⁸⁷ Svjedok P, T. 2950-2951; svjedok Q, T. 3022.

⁴⁸⁸ Svjedok P, T. 2950.

⁴⁸⁹ Svjedok P, T. 2953-2954. Vidi i iskaz svjedoka Q, T. 3013-15.

⁴⁹⁰ Svjedok P, T. 2955-2956.

⁴⁹¹ Pored video-snimaka na kojima se vidi da su se duž tog poteza ceste 13. jula nalazile snage MUP, o čemu se govori niže u par. 173, iz jednog registrovanog razgovora od 12. jula 1995. u 16:40 sati saznajemo da je u postavljanju jedne zasjede u Konjević Polju učestvovala civilna policija. Vidi P 512. U jednom naređenju koje je kasno uvečer 12. jula 1995. izdao Glavni štab takođe se navodi da organi MUP imaju zadatak da "obezbjeđuju komunikaciju Bratunac – Konjević Polje." Vidi D 165. General Krstić se složio s tim da su u toj zoni bile prisutne snage MUP. Krstić, T. 6416.

⁴⁹² P 3.

⁴⁹³ Butler, T. 4925-4931.

⁴⁹⁴ P 493, i Butler, T. 4926-4927.

⁴⁹⁵ Butler, T. 9181.

⁴⁹⁶ P 3, fotografija br. 491 izrađena prema video-snimci.

⁴⁹⁷ Stipulacija 890, T. 9186.

⁴⁹⁸ Butler, T. 9201.

⁴⁹⁹ Butler, T. 9182.

⁵⁰⁰ Hadžihasanović, T. 9604.

⁵⁰¹ Hadžihasanović, T. 9605.

⁵⁰² Svjedok K, T. 2506-2507; svjedok L, T. 2657; svjedok O, T. 2867.

⁵⁰³ Svjedok P, T. 2948-2949; svjedok S, T. 3247.

⁵⁰⁴ Svjedok O, T. 2868.

⁵⁰⁵ Svjedok L, T. 2658.

⁵⁰⁶ Husić, T. 2609-2613; svjedok K, T. 2517.

⁵⁰⁷ Egbers, T. 2237.

⁵⁰⁸ P 504 (registrovani razgovor od 12. jula 1995. u 07:40 sati u kojem je jedan od učesnika rekao "da milicija u Konjević Polju ima zadatak da radi isto što radi i inženjerski bataljon i da njoj može narediti preko komandanta inženjerskog bataljona"); P 505 (registrovani razgovor od 12. jula u 07:48 sati tokom kojeg jedan učesnik pominje nekoga iz MUP i kaže: "Jedna njegova četa je gore, odmah do našeg čovjeka s budlođerima, tamo u /? Konjević Polju/ i ima zadatak da radi sve šta radi. Dakle, naređenja šta treba da se radi možete da dajete preko komandira." /citat prema engleskom prevodu/

⁵⁰⁹ Vidi o tome infra, par. 287.

⁵¹⁰ P 529.

⁵¹¹ P 530.

⁵¹² Butler, par. 6.11.

⁵¹³ P 404/2 (tab. 61) (Dnevnik vojne policije, 14. i 15. juli 1995.). /citat prema engleskom prevodu/

⁵¹⁴ Butlerov izvještaj, par. 6.33 i fusnota 206.

⁵¹⁵ Svjedok G, T. 1653-1658.

⁵¹⁶ Butler, T. 5408.

⁵¹⁷ Odbrana je obrazlagala da, čak i da su potčinjene brigade Drinskog korpusa znale za egzekucije ili u njih bile uključene, ta informacija nije prosljeđena komandi Korpusa jer je postojala paralelna komandna linija putem koje je u

operaciju bio uključen Glavni štab VRS. Način funkcionisanja sistema rukovođenja i komandovanja Drinskog korpusa tokom jula 1995. razmatra se niže u paragrafima 262-276.

⁵¹⁸ Vidi o tome supra, par. 159.

⁵¹⁹ Malagić, T. 1992.

⁵²⁰ Mandžić, T. 1000. Drugi svjedoci su rekli da je bilo i autobusa preduzeća iz Srbije. Vidi Malagić, T. 1992.

⁵²¹ Vidi infra, par. 239.

⁵²² Butlerov izvještaj, par. 6.34.

⁵²³ P 543.

⁵²⁴ Vidi o tome infra, par. 220-225.

⁵²⁵ Butler, T. 5029.

⁵²⁶ Vidi razmatranje ovog momenta niže u tekstu, par. 233-248).

⁵²⁷ Završni podnesak odbrane, par. 312.

⁵²⁸ P 543; Butlerov izvještaj, par. 6.34; Butler, T. 5027.

⁵²⁹ P 559. Vidi i P 561 (registrovani razgovor od 14. jula 1995. u 22:27 sati, u kojem dežurni oficir Zvorničke brigade kaže: "Najviše nas je upropastio ovaj paket... A od jutros izveštavamo o broju ljudi". Na tom mjestu drugi učesnik u razgovoru ga je prekinuo.)

⁵³⁰ Butler, T. 5056.

⁵³¹ P 609 (Vandredni borbeni izvještaj Zvorničke brigade, 15. juli 1995.).

⁵³² P 463.

⁵³³ P 537.

⁵³⁴ Krstić, T. 6700-6701.

⁵³⁵ P 539.

⁵³⁶ Butler, T. 5369.

⁵³⁷ Krstić, T. 7360.

⁵³⁸ Svjedok S, T. 3245-3250. P 177 (fotografija šupe).

⁵³⁹ Svjedok S, T. 3255-3256.

⁵⁴⁰ Svjedok S, T. 3261.

⁵⁴¹ Svjedok S, T. 3258.

⁵⁴² Svjedok S, T. 3262.

⁵⁴³ Svjedok S, T. 3264, 3274.

⁵⁴⁴ Svjedok S, T. 3271.

⁵⁴⁵ Svjedok S, T. 3275.

⁵⁴⁶ Svjedok S, T. 3276-3277.

⁵⁴⁷ Svjedok S, T. 3277-3281.

⁵⁴⁸ Svjedok S, T. 3286.

⁵⁴⁹ Svjedok S je u svom iskazu izjavio da je među egzekutorima s Jadra bio jedan čovjek koga je poznao otprije. Svjedok S, T. 3267. Optužba je s njim obavila razgovor, a on je rekao da je bio pripadnik 2. čete policije, interventne jedinice formirane od ljudi iz zvorničkog CSB (opštinskog Centra službi bezbjednosti).

⁵⁵⁰ Svjedok S, T. 3251, 3254, 3272-3273.

⁵⁵¹ Svjedok S, T. 3259-3260.

⁵⁵² Svjedok S, T. 3260.

⁵⁵³ Svjedok odbrane DE, T. 7683-7684.

⁵⁵⁴ P 502, P 503, P 504, P 505.

⁵⁵⁵ P 517; P 521; Butler, T. 4775.

⁵⁵⁶ Vidi razmatranje prisustva takvih jedinica u Potočarima, supra, para.

151.

- ⁵⁵⁷ Svjedok M, T. 2737-39.
- ⁵⁵⁸ Svjedok M, T. 2746.
- ⁵⁵⁹ Svjedok M, T. 2752.
- ⁵⁶⁰ Ruez, T. 689; P 16/2.
- ⁵⁶¹ Manningov izvještaj, str. 00950937.
- ⁵⁶² P 206/1 (W. Haglund, Sudsko-medicinska istraga grobnog lokaliteta Cerska), str. vii-viii.
- ⁵⁶³ Manningov izvještaj, str. 00950938.
- ⁵⁶⁴ Butler, T. 5003; Butlerov izvještaj, par. 6.14.
- ⁵⁶⁵ P 517; P 521; Butlerov izvještaj, par. 6.15 i fusnote 186 i 187.
- ⁵⁶⁶ Oskudnost dokaza koji impliciraju Drinski korpus u počinjenje masovnih egzekucija 13. jula u kontrastu je sa obimnošću dokaza koji sugerišu umiješanost Drinskog korpusa u počinjenje masovnih egzekucija od 14. jula nadalje. O potonjem vidi infra.
- ⁵⁶⁷ Svjedok K, T. 2520.
- ⁵⁶⁸ Svjedok J, T. 2464.
- ⁵⁶⁹ Svjedok K, T. 2524.
- ⁵⁷⁰ Svjedok K, T. 2530, 2532.
- ⁵⁷¹ Svjedok J, T. 2469.
- ⁵⁷² Svjedok K, T. 2526.
- ⁵⁷³ Svjedok J, T. 2464-65; svjedok K, T. 2535.
- ⁵⁷⁴ Svjedok K, T. 2536.
- ⁵⁷⁵ Vidi iskaz svjedoka Q, T. 3026 (koji je posvjedočio da je vidio tijela pred skladištem u Kravici dok su ga autobusom prevozili iz Nove Kasabe u Bratunac).
- ⁵⁷⁶ P 8/1; svjedok K, T. 2514-2515.
- ⁵⁷⁷ Manning, T. 3616.
- ⁵⁷⁸ P 181/1; P181/2; P181/3; P 181/4; P 150; P 97. Vidi i Manning, T. 3616-3625.
- ⁵⁷⁹ Manning, T. 3597; Manningov izvještaj, str. 00950916.
- ⁵⁸⁰ Manningov izvještaj, str. 00950983.
- ⁵⁸¹ Manningov izvještaj, str. 00950980.
- ⁵⁸² Manningov izvještaj, str. 00950984.
- ⁵⁸³ Manningov izvještaj, str. 00950984-5.
- ⁵⁸⁴ Dodatni Manningov izvještaj, str. 7604.
- ⁵⁸⁵ Dodatni Manningov izvještaj, str. 7604-7603.
- ⁵⁸⁶ Dodatni Manningov izvještaj, str. 7602.
- ⁵⁸⁷ Svjedok K, T. 2517.
- ⁵⁸⁸ To lice pozvano je subpoenaom da svjedoči za optužbu, ali se nije pojavilo na suđenju uslijed zdravstvenih razloga. Međutim, Pretresno vijeće je optužbi dozvolilo da kao svjedoka pozove jednog od svojih istražitelja, g. Jana Kruszewskog (dalje u tekstu: Kruszewski), koji je prisustvovao službenom razgovoru Tužilaštva sa OA. Vijeće je takođe u spis uvrstilo tadašnje bilješke Kruszewskoga (P 887) i transkript službenog razgovora sa OA (P 886).
- ⁵⁸⁹ Butler, T. 5001-03.
- ⁵⁹⁰ P 404/2 tab. 61; Butlerov izvještaj, par. 6.27 i fusnota 204.
- ⁵⁹¹ Butler, T. 5000-5001.
- ⁵⁹² Svjedok D, T. 1259; svjedok E, T. 1354-1355. Vidi i Malagić, T. 1976.
- ⁵⁹³ Svjedok D, T. 1291.
- ⁵⁹⁴ Svjedok D, T. 1293.

- ⁵⁹⁵ Svjedok D, T. 1295.
- ⁵⁹⁶ Svjedok D, T. 1297-1299.
- ⁵⁹⁷ Svjedok C, T. 1190-1196.
- ⁵⁹⁸ Svjedok C, T. 1193.
- ⁵⁹⁹ Svjedok C, T. 1229.
- ⁶⁰⁰ Svjedok L, T. 2665, T. 2674.
- ⁶⁰¹ Svjedok N, T. 2820 (stigao rano ujutro 14. jula 1995. iz Bratunca).
- ⁶⁰² Svjedok N, T. 2822 (koji procjenjuje da je u gimnastičkoj sali bilo oko 2500 ljudi). Cf. svjedok L, T. 2676-2677 (koji procjenjuje da je ondje bilo najmanje 700 ili 800 ljudi) i završna riječ otpužbe, T. 9851.
- ⁶⁰³ Svjedok L, T. 2683; svjedok N, T. 2823.
- ⁶⁰⁴ Svjedok N, T. 2822.
- ⁶⁰⁵ Svjedok L, T. 2685-86; svjedok N, T. 2824.
- ⁶⁰⁶ Svjedok N, T. 2824-25.
- ⁶⁰⁷ Svjedok L, T. 2698, 2703-2705.
- ⁶⁰⁸ Svjedok L, T. 2697-99; svjedok N, T. 2825.
- ⁶⁰⁹ Svjedok N, T. 2825.
- ⁶¹⁰ Ruez, T. 3476-50; P 162/2.
- ⁶¹¹ Ruez, T. 3477; P 162/4 i 5.
- ⁶¹² Dodatni Manningov izvještaj, str. 7601.
- ⁶¹³ Dodatni Manningov izvještaj, str. 7600.
- ⁶¹⁴ Dodatni Manningov izvještaj, str. 7608.
- ⁶¹⁵ Manningov izvještaj, str. 00950952 i Dodatni Manningov izvještaj, str. 7607.
- ⁶¹⁶ Manningov izvještaj, str. 00950953.
- ⁶¹⁷ Dodatni Manningov izvještaj, str. 7598.
- ⁶¹⁸ Manningov izvještaj, str. 00950952.
- ⁶¹⁹ Manningov izvještaj, str. 00950951, i Dodatni Manningov izvještaj, str. 7611.
- ⁶²⁰ P 167/1, P 167/4, P 167/5, P 167/6 i P 167/7; Ruez, T. 3502-3503. Ruez je takođe razmotrio vjerovatne datume prekopavanja za dodatne, ali tada još neekshumirane sekundarne lokacije ukopa uz cestu za Hodžiće. Vidi T. 3499-3506.
- ⁶²¹ Manningov izvještaj, str. 00950950.
- ⁶²² Manningov izvještaj, str. 00950955-6, 00950959, 00950962-3.
- ⁶²³ Manningov izvještaj, str. 00950960. (Ta ligatura nađena je na lokalitetu cesta za Hodžiće 5).
- ⁶²⁴ Manningov izvještaj, str. 00950956, 00950960, 00950963.
- ⁶²⁵ P 567; Butlerov izvještaj, par. 7.8, 7.16; Butler, T. 5067-5068.
- ⁶²⁶ P 568; Butler, T. 5069-5073; P 569.
- ⁶²⁷ Svjedok L, T. 2694.
- ⁶²⁸ Butler, T. 5066, 5074-5081.
- ⁶²⁹ Svjedok L, T. 2698.
- ⁶³⁰ Butler, T. 5085.
- ⁶³¹ P 582, P 643, 580; Butler, T. 5082-5086; Butlerov izvještaj, par. 7.20.
- ⁶³² P 645.
- ⁶³³ P 584; Butler, T. 5082-5083, 5087; Butlerov izvještaj, par. 7.22, 7.25, 7.27.
- ⁶³⁴ P 589, P 582; Butler, T. 5085-5090; Butlerov izvještaj, par. 7.23.
- ⁶³⁵ P 645; Butlerov izvještaj, par. 7.27; P 643; P 582.

- ⁶³⁶ Svjedok L, T. 2699-2700; svjedok N, T. 2828.
⁶³⁷ Svjedok P, T. 2960-2961; svjedok O, T. 2902-2903.
⁶³⁸ Svjedok O, T. 2905.
⁶³⁹ Svjedok O, T. 2904; svjedok P, T. 2968-69.
⁶⁴⁰ Svjedok O, T. 2911-12.
⁶⁴¹ Svjedok O, T. 2912-14.
⁶⁴² Svjedok O, T. 2914; vidi i svjedok P, T. 2977.
⁶⁴³ Svjedok O, T. 2914-16; svjedok P, T. 2976.
⁶⁴⁴ Svjedok O, T. 2916.
⁶⁴⁵ Svjedok O, T. 2917-18.
⁶⁴⁶ Svjedok P, T. 2983.
⁶⁴⁷ Svjedok O, T. 2925; svjedok P, T. 2981.
⁶⁴⁸ P 163/2 i P 163/3. Manningov izvještaj, str. 00950965. Ruez, T. 3480-3482.
⁶⁴⁹ Manningov izvještaj, str. 00950966.
⁶⁵⁰ Wright, T. 3653-3659.
⁶⁵¹ Manningov izvještaj, str. 00950966.
⁶⁵² Manningov izvještaj, 00950967.
⁶⁵³ Manningov izvještaj, 00950965.
⁶⁵⁴ P 168/2 i P 168/3; Ruez, T. 3508-3509. Ruez je takođe razmatrao moguće datume remećenja drugih, zasad još neekshumiranih grobnica na tom lokalitetu. Vidi T. 3506-3511.
⁶⁵⁵ Manningov izvještaj, str. 00950970.
⁶⁵⁶ Manningov izvještaj, str. 00950970-0090971.
⁶⁵⁷ Manningov izvještaj, str. 00950971.
⁶⁵⁸ P 2; P 590; Butler, T. 5101.
⁶⁵⁹ P 584; Butler, T. 5086-5087; Butlerov izvještaj, par. 7.33-7.34.
⁶⁶⁰ P 591; P 594; P 592; P 593; Butler, T. 5093-5103; Butlerov izvještaj, par. 7.35.
⁶⁶¹ Svjedok Q, T. 3036.
⁶⁶² Svjedok Q, T. 3039.
⁶⁶³ Svjedok Q, T. 3040.
⁶⁶⁴ Svjedok I, T. 2390-92.
⁶⁶⁵ G. Erdemović je po jednoj tački optužen za zločine protiv čovječnosti i alternativno za kršenje zakona i običaja ratovanja. Izjasnio se krivim po optužbi za zločine protiv čovječnosti i osuđen je zbog svoje uloge u pogubljenjima na Vojnoj ekonomiji Branjevo. Pretresno vijeće ga je osudilo na 10 godina zatvora. Nakon žalbenog postupka, ta je kazna preinačena u pet godina za kršenje zakona i običaja ratovanja. Vidi predmet Tužilac protiv Erdemovića, IT-96-22-Tbis, Presuda o kazni, 5. mart 1998.
⁶⁶⁶ Erdemović, T. 3126.
⁶⁶⁷ Erdemović, T. 3138.
⁶⁶⁸ Erdemović, T. 3135.
⁶⁶⁹ Erdemović, T. 3128.
⁶⁷⁰ Svjedok Q, T. 3041-42.
⁶⁷¹ Erdemović, T. 3130, 3132; vidi i iskaz svjedoka I, T. 2392 (1000 do 1500 ubijenih).
⁶⁷² Svjedok Q, T. 3045.
⁶⁷³ P 24/2; P 24/4; Ruez, T. 3486.
⁶⁷⁴ Manningov izvještaj, str. 00950943.
⁶⁷⁵ Manningov izvještaj, str. 00950944.

- ⁶⁷⁶ Manningov izvještaj, str. 00950944.
- ⁶⁷⁷ Manningov izvještaj, str. 00950942; T. 3605 (ligature i povezi za oči s Vojne ekonomije Branjevo podudaraju se s uzorcima nađenima na lokalitetima Čančarski put 3 i 12).
- ⁶⁷⁸ P 169/25; P 169/26; P 169/27; Ruez, T. 3523-3524; Manningov izvještaj, str. 00950943. Ruez je govorio i o mogućim datumima remećenja drugih, još neekshumiranih grobnica na Čančarskom putu. Vidi T. 3511-3525.
- ⁶⁷⁹ Manningov izvještaj, str. 00950947-8.
- ⁶⁸⁰ Manningov izvještaj, str. 00950948.
- ⁶⁸¹ Manningov izvještaj, str. 00950949.
- ⁶⁸² Erdemović, T. 3116-3123.
- ⁶⁸³ Erdemović, T. 3121.
- ⁶⁸⁴ Krstić, T. 6330, 6333; Završni podnesak odbrane, par. 312.
- ⁶⁸⁵ Završni podnesak tužioca, 21. jun 2001. (dalje u tekstu: Završni podnesak optužbe), par. 347.
- ⁶⁸⁶ Erdemović, T. 3122-3124.
- ⁶⁸⁷ Erdemović, T. 3127.
- ⁶⁸⁸ P 435 (registrovani razgovor putem radija od 12. jula 1995. u 07:35 sati, u kojem je general Krstić potpukovniku Krsmanoviću, oficiru Drinskog korpusa za saobraćaj, naredio da nabavi 50 autobusa sa Pala, iz Višegrada, Rogatice, Sokoca, Han Pijeska, Vlasenice, Milića, Bratunca i Zvornika).
- ⁶⁸⁹ Erdemović, T. 3129.
- ⁶⁹⁰ Erdemović, T. 3129-30.
- ⁶⁹¹ Erdemović, T. 3130.
- ⁶⁹² Erdemović, T. 3132, T 3141.
- ⁶⁹³ Erdemović, T. 3130-34.
- ⁶⁹⁴ Butler, T. 9194.
- ⁶⁹⁵ Erdemović, T. 3138-3139.
- ⁶⁹⁶ P 614; Butler, T. 5342-5345.
- ⁶⁹⁷ P 616; Butler, T. 5133; Butlerov izvještaj, par. 7.46.
- ⁶⁹⁸ P 646.
- ⁶⁹⁹ P 645; Butler, T. 5169; Butlerov izvještaj, par. 7.43.
- ⁷⁰⁰ P 642; Butler, T. 5168; Butlerov izvještaj, par. 7.44.
- ⁷⁰¹ Butler, T. 5169; Butlerov izvještaj, par. 7.45 i fusnota 268; P 24/2 i 24/3.
- ⁷⁰² P 620.
- ⁷⁰³ Završni podnesak optužbe, par. 354; Butler, T. 5139; Butlerov izvještaj, par. 9.20.
- ⁷⁰⁴ P 619. Mada se u prevodu tog dokumenta na engleski jezik zapravo navodi "komandant Drinskog korpusa", skraćena "KDK" na bosanskom/hrvatskom/srpskom u ostalim je dokumentima u ovom predmetu dosljedno prevedena kao "komanda Drinskog korpusa", tako da Pretresno vijeće i na ovaj dokument primjenjuje to tumačenje. Optužba je izričito prihvatila da je prevod tog dokumenta u ovom smislu netačan. Vidi Završnu riječ optužbe, T. 9954.
- ⁷⁰⁵ P 619.
- ⁷⁰⁶ Butler, T. 5139.
- ⁷⁰⁷ Vidi i razmatranje infra, par. 380-387, o raspoređivanju pripadnika Bratunačke brigade 16. jula 1995. za pomoć u egzekucijama.
- ⁷⁰⁸ Erdemović, T. 3140.
- ⁷⁰⁹ Erdemović, T. 3143-3144.
- ⁷¹⁰ Erdemović, T. 3148-3149.

- ⁷¹¹ Manning, T. 3619.
- ⁷¹² P 181/1; P 181/2; P 182/3; P 182/4; P 150; P 97. Vidi i Manning, T. 3616-25.
- ⁷¹³ Butler, T. 5132-5136.
- ⁷¹⁴ Erdemović, T. 3140-3141.
- ⁷¹⁵ P 614; Butler, T. 5342-5345; Butlerov izvještaj, par. 7.49 i fusnota 272.
- ⁷¹⁶ P 618 (izvod iz knjige dnevnih zapovijedi voda vojne policije Bratunačke brigade za 17. juli 1995. sa bilješkama o događajima 16. jula 1995.).
- ⁷¹⁷ Butler, T. 5136-5137.
- ⁷¹⁸ P 627.
- ⁷¹⁹ Krstić, T. 6754.
- ⁷²⁰ Butler, T. 5357-5378.
- ⁷²¹ Završni podnesak odbrane, par. 158.
- ⁷²² Ruez, T. 500, 783-788.
- ⁷²³ Manningov izvještaj, str. 00950973.
- ⁷²⁴ Manningov izvještaj, str. 00950974.
- ⁷²⁵ P 164/1; Ruez, T. 3482; Manningov izvještaj, str. 00950975.
- ⁷²⁶ P 164/3; Ruez, T. 3434-3484; Manning, T. 3603-3608.
- ⁷²⁷ Manningov izvještaj, str. 00950976.
- ⁷²⁸ Manningov izvještaj, str. 00950976.
- ⁷²⁹ Manning, T. 3609-3614.
- ⁷³⁰ Manningov izvještaj, str. 00950976– 00950977.
- ⁷³¹ Manningov izvještaj, str. 00950977.
- ⁷³² P2; Butlerov izvještaj, par. 7.53. Kozluk je područje u kojem je bio stacioniran Podrinjski odred ("Vukovi sa Drine").
- ⁷³³ P 580; Butler, T. 5082-5083.
- ⁷³⁴ P 582; Butler, T. 5085-5086.
- ⁷³⁵ P 404/tab. 281.
- ⁷³⁶ P 404/4 (tab. 214); Butlerov izvještaj, par. 7.58 i fusnota 282.
- ⁷³⁷ Vidi generalno iskaz svjedoka R, T. 3196-3206. Optužba se takođe oslanjala na dokumente zaplijenjene u Zvorničkoj brigadi koji upućuju na to da je ta brigada držala zarobljene muslimanske muškarce koji se sada vode na spiskovima MKCK kao nestali. Optužba se na tu činjenicu pozvala kako bi pokazala da je, nakon masovnih egzekucija, Zvornička brigada pobila zarobljene bosanske Muslimane koji su bježali iz Srebrenice. Vidi P 707, P 706 i Butler, T. 5227-5233. Međutim, Pretresno vijeće na osnovu predloženih dokaza nije moglo donijeti nikakav konkretan nalaz o tome.
- ⁷³⁸ Svjedok R, T. 3200-3202; Butler, T. 5227.
- ⁷³⁹ Svjedok R, T. 3205-3206, 3229-3230.
- ⁷⁴⁰ P 693.
- ⁷⁴¹ P 404 (tab. 430 i tab. 432); Butlerov izvještaj, par. 10.10.
- ⁷⁴² Ruez, T. 3470.
- ⁷⁴³ Butler, T. 5235.
- ⁷⁴⁴ P 709.
- ⁷⁴⁵ Butler, T. 5236.
- ⁷⁴⁶ P 710.
- ⁷⁴⁷ Butler, T. 5236.
- ⁷⁴⁸ Butler, T. 5237.
- ⁷⁴⁹ Butler, T. 5242.

⁷⁵⁰ P 374.

⁷⁵¹ Butler, T. 5121; P 611.

⁷⁵² Ruez, T. 3535-3536.

⁷⁵³ Još jedan ključni aspekt tog argumenta bilo je to da je general Krstić bio angažovan kao zapovjednik operacije Žepa i da zato nije znao ništa o tome što se događa u Srebrenici.

⁷⁵⁴ Dana 11. jula 1995, predsjednik Republike Srpske imenovao je civilnog povjerenika za srpsku opštinu Srebrenica. Vidi P 404, fusnota 90. Predsjednik je civilnom povjereniku dao ovlasti vrlo visokog nivoa, uključujući odgovornost za postupanje sa ratnim zarobljenicima, kao i dužnost da se civilnom stanovništvu omogući da slobodno odluči hoće li ostati ili otići. Vidi Radinović, T. 8064.

⁷⁵⁵ P 649; Radinović, T. 8461-8463; vidi takođe Krstić, T. 7365, 7381.

⁷⁵⁶ Krstić, T. 6203.

⁷⁵⁷ Radinović, T. 8057.

⁷⁵⁸ Npr. P 532 (Naređenje Glavnog štaba Drinskog korpusu od 13. jula 1995. koje sadrži direktive koje mjere treba da se preduzmu kako bi se presjekao put muškarcima iz kolone i kako bi se oni zarobili); i Krstić, T. 6300.

⁷⁵⁹ P 525.

⁷⁶⁰ P 463.

⁷⁶¹ P 464 (naređenje koje je 14. jula 1995. izdao komandant Bratunačke brigade, a za koje je general Krstić u svom svjedočenju rekao da je zoran dokaz da zone koje je ta brigada pretraživala nisu bile one koje je on naveo u svojem naređenju). Krstić, T. 7351-735.

⁷⁶² P 536 i P 537; svjedok odbrane DB, T, 7333-7335.

⁷⁶³ P 675.

⁷⁶⁴ P 627.

⁷⁶⁵ P 470.

⁷⁶⁶ U registrovanom razgovoru se pominje da "Furtula" (optužba je ustvrdila da je posrijedi major Radomir Furtula, komandant 5. podrinjske brigade (takođe poznate pod nazivom Višegradska brigada) nije izvršio "šefova" naređenja. Optužba je tvrdila da je "šef" pomenut u tom razgovoru najvjerovatnije general Mladić. Vidi Završni podnesak optužbe, par. 366. Vidi daljnje razmatranje tog razgovora i razgovora koji se s njim može povezati, a u kojem je učestvovao general Krstić, infra, par. 380-387.

⁷⁶⁷ P 364/2, tab. 14/2

⁷⁶⁸ Iako iz tog registrovanog razgovora nije jasno proizlazilo da je neidentifikovani sagovornik iz Drinskog korpusa, odbrana je tvrdila da se to podrazumijeva na osnovu toga što je on pomenuo Potočare koji pripadaju zoni Drinskog korpusa. T. 5445.

⁷⁶⁹ Vidi razmatranje odnosa između tih jedinica i Drinskog korpusa infra, par. 277-289.

⁷⁷⁰ Radinović, T. 8471-8472.

⁷⁷¹ Radinović, T. 8472.

⁷⁷² Krstić, T. 6494-6495.

⁷⁷³ Krstić, T. 7399-7400.

⁷⁷⁴ Butler, T. 5447.

⁷⁷⁵ Svjedok odbrane DE, T. 7620.

⁷⁷⁶ Butler, T. 4837, 5254.

⁷⁷⁷ Vidi razmatranje o tome supra, par. 135-142.

⁷⁷⁸ P 459; Butler, T. 4868.

- ⁷⁷⁹ P 532. Vidi razmatranje o tome supra, par. 169.
- ⁷⁸⁰ Butler, T. 4970.
- ⁷⁸¹ P 478.
- ⁷⁸² Butler, T. 4913-4914.
- ⁷⁸³ P 609.
- ⁷⁸⁴ P 614.
- ⁷⁸⁵ Butler, T. 5250-5251. Popis tog dijela dokaznog materijala nalazi se u dokaznom predmetu P 378.
- ⁷⁸⁶ Radinović, T. 8071.
- ⁷⁸⁷ Radinović, T. 8052, 8067 i 8068.
- ⁷⁸⁸ Radinović, T. 8069-8070, D 158/P 402 fusnota 34 (u Pravilima službe organa bezbjednosti u Oružanim snagama Socijalističke Federativne Republike Jugoslavije, 1984, član 49, navodi se da oficir za bezbjednost "(s(a podacima koji predstavljaju službenu tajnu ... može da upozna druge ovlašćene starešine organa bezbednosti ili druga lica samo po ovlaštenju svog pretpostavljenog starešine organa bezbednosti").
- ⁷⁸⁹ Krstić, T. 7367-7368.
- ⁷⁹⁰ Krstić, T. 7366-7367.
- ⁷⁹¹ Radinović, T. 8079.
- ⁷⁹² P 402, fusnota 34, par. 16; Butler, T. 5351.
- ⁷⁹³ Butler, T. 4767.
- ⁷⁹⁴ Butler, T. 5301.
- ⁷⁹⁵ P 627.
- ⁷⁹⁶ P 620 (registrovani razgovor od 16. jula 1995. u 13:58 sati. Vidi o tome supra, par. 242.).
- ⁷⁹⁷ P 619.
- ⁷⁹⁸ Butler, T. 5277 i P 378.
- ⁷⁹⁹ Vidi o tome supra, par. 234, 239-240.
- ⁸⁰⁰ Butler, T. 4918; Butlerov izvještaj, par. 2.12-2.13. Odbrana se složila s tim da je ta jedinica bila uključena u zarobljavane ogromnog broja bosanskih Muslimana. Završni podnesak odbrane, par. 303.
- ⁸⁰¹ Butler, T. 4856-4859; Van Duijn, T. 1742-1744, 1747, 1760-1771, 1778, 1780-1783 (koji je identifikovao kapetana Mendeljeva "Maneta" Durića, komandanta bataljona MUP i koji je pratio odvajanje zarobljenika i identifikovao Duška Jevića zvanog "Staljin", iz MUP). Vidi i P 459 (izvještaj od 13. jula 1995. koji je Glavni štab poslao obavještajnom odsjeku Drinskog korpusa, u kojem se navodi da je MUP pljačkao imovinu UNPROFOR i da je MUP tražio odobrenje da učestvuje u pretresu baze UNPROFOR u Potočarima nakon odlaska izbjeglica); Butler, T. 4869.
- ⁸⁰² Butlerov izvještaj, par. 2.13.
- ⁸⁰³ Završni podnesak optužbe, par. 202. Vidi i razmatranje o uključenosti policije u egzekucije na Jadru, supra, par. 197.
- ⁸⁰⁴ Butlerov izvještaj, par. 2.12.
- ⁸⁰⁵ P 145; P 146.
- ⁸⁰⁶ Erdemović, T. 3087-3091; Butler, T. 4825-4826.
- ⁸⁰⁷ Krstić, T. 6507-6508.
- ⁸⁰⁸ Svjedok odbrane DB, T. 7233.
- ⁸⁰⁹ Svjedok odbrane DB, T. 7233.
- ⁸¹⁰ Svjedok II, T. 9120.
- ⁸¹¹ Završna riječ odbrane, T. 10105.

- ⁸¹² Vidi o tome supra, par. 240.
- ⁸¹³ Vidi o tome supra, par. 239.
- ⁸¹⁴ Vidi o tome supra, par. 239.
- ⁸¹⁵ Radinović, T. 8053, 8056.
- ⁸¹⁶ Butler, T. 5381.
- ⁸¹⁷ Butler, T. 5342.
- ⁸¹⁸ Butler, T. 4996; Butlerov izvještaj, par. 2.12.
- ⁸¹⁹ G. Butler je prihvatio da optužba ne može da predoči podatke o tome koliko je lica zarobljeno u okviru operacija pretresa terena u kojima je od 15. jula 1995. godine 65. zaštitni puk učestvovao s Drinskim korpusom. Butler, T. 5369.
- ⁸²⁰ Vidi razmatranje dokumenata koji se odnose na ta zajednička dejstva 65. zaštitnog puka i jedinica Drinskog korpusa supra, par. 162.
- ⁸²¹ P 428.
- ⁸²² Svjedok DB, T. 7134.
- ⁸²³ P 420 (Zakon o sprovođenju Zakona o unutarnjim poslovima za vrijeme neposredne prijetnje rata ili ratnog stanja), Butler, T. 4768.
- ⁸²⁴ Krstić, T. 6140, 6416.
- ⁸²⁵ Krstić, T. 6413, 6416, 6418.
- ⁸²⁶ Butler, T. 5372-5373.
- ⁸²⁷ Radinović, T. 8061-8062.
- ⁸²⁸ Svjedok odbrane DB, T. 7149.
- ⁸²⁹ Butler, T. 4806-4807.
- ⁸³⁰ Vidi o tome supra, par. 151.
- ⁸³¹ Vidi o tome supra, par. 162.
- ⁸³² Na primjer: P 504; P 506; Butler, T. 4938-4939 (u vezi sa registrovanim razgovorima od 12. jula 1995. u 07:40 sati, odnosno u 07:48 sati, koji navode na zaključak da su naređenja za jedinice MUP bila izdavana preko zapovjednika 5. inženjerskog bataljona Drinskog korpusa); P 507 (registrovani razgovor od 12. jula 1995. u 08:43 sati). Pretresno vijeće, međutim, napominje da je Butlerova reakcija na taj razgovor bila sljedeća: "Iz ovoga se ne smije previše toga iščitavati. Jasno je da je to indikacija da su snage bile u sadejstvu." Butler, T. 4945). Komentirajući niz prisluškivanih razgovora na koje se pozivala optužba kako bi pokazala da je MUP bio prepotčinjen, g. Butler je ustvrdio da oni dokazuju da su jedinice Drinskog korpusa i MUP "međusobno koordinisale svoje aktivnosti". Butler, T. 9206.
- ⁸³³ P. 830.
- ⁸³⁴ Van Duijn, T. 1742-1743.
- ⁸³⁵ P 502.
- ⁸³⁶ P 446.
- ⁸³⁷ P 527.
- ⁸³⁸ P 529.
- ⁸³⁹ Vidi o tome supra, par. 162 i 192.
- ⁸⁴⁰ P 537.
- ⁸⁴¹ P 539 (Redovan borbeni izveštaj Bratunačke brigade, 16. juli 1995.).
- ⁸⁴² P 649.
- ⁸⁴³ P 478.
- ⁸⁴⁴ Butler, T. 9204.
- ⁸⁴⁵ Butler, T. 9204-9205.
- ⁸⁴⁶ Butler, T. 9205.
- ⁸⁴⁷ D 165; Butler, T. 9200-9203.

⁸⁴⁸ Vidi na primjer P 445 (registrovani razgovor od 12. jula 1995. u 12:50 sati, u kojem se čuje kako general Mladić govori o autobusima i kamionima i kaže: "I evakuirat ćemo sve, ko hoće i ko neće.")

⁸⁴⁹ Vidi općenito, Butler, T. 4853-4854.

⁸⁵⁰ Vidi i P 472 (registrovani razgovor od 15. jula 1995, u kojem pukovnik Beara spominje naređenja "komandanta" što se, kako se čini, odnosi na Generala Mladića u kontekstu egzekucija); i Butler, T. 5512 (o prisustvu generala Mladića na cesti Bratunac – Konjević Polje 13. jula 1995. kad je ta cesta bila pokrivena tijelima, te o njegovom prisustvu u Sandićima gdje je ubijeno jedno lice).

⁸⁵¹ Vidi i iskaz svjedoka S, T. 3261, o mogućoj umiješanosti generala Mladića u egzekucije na Jadru 13. jula 1995.

⁸⁵² P 472; P 478; P 627.

⁸⁵³ Butler, T. 4786-4789. Vidi i P 627 (u kojem se spominje oficir Glavnog štaba po imenu Trkulja, a u kontekstu razgovora o zarobljenicima).

⁸⁵⁴ Do ovih se brojki došlo proračunima na osnovu karte zone odgovornosti Drinskog korpusa priložene uz Izmijenjenu i dopunjenu optužnicu protiv generala Krstića od 27. oktobra 1999.

⁸⁵⁵ Krstić, T. 5972.

⁸⁵⁶ Butlerov izvještaj, par. 8.3 i fusnota 313.

⁸⁵⁷ Stipulacije par. 1-2; i Krstić, T. 5980.

⁸⁵⁸ Krstić, T. 6026-6028.

⁸⁵⁹ Činjenice o kojima je postignut dogovor strana, par. 12.

⁸⁶⁰ P 3.

⁸⁶¹ Svjedok Z, T. 4478.

⁸⁶² Vidi: Uvodno izlaganje odbrane, T. 5954; Krstić, T. 5973-5974, 7407, 7412-7413; svjedok odbrane g. Milenko Radulović (dalje u tekstu: Radulović) T. 7595; svjedok odbrane DA, T. 6890-6893, 6895-6896; svjedok odbrane Borovčanin, T. 6997; svjedok odbrane DC T. 7451-7452, 7508-7509, 7512; svjedok odbrane g. Vlado Rudović, T. 7535-7356, 7545; svjedok odbrane DE, T. 7696. Svjedok II je takođe potvrdio da se general Krstić uvijek profesionalno ponašao i prema svojim kolegama i prema bosansko-muslimanskim vojnicima. T. 9156-9157.

⁸⁶³ Svjedok odbrane DC, T. 7451-7452.

⁸⁶⁴ Krstić, T. 7571.

⁸⁶⁵ Krstić, T. 6123-6125.

⁸⁶⁶ Krstić, T. 6410, Radinović, T. 7953.

⁸⁶⁷ P 428.

⁸⁶⁸ Krstić, T. 6423.

⁸⁶⁹ Krstić, T. 6185 (gdje navodi da je general Mladić stigao na istureno komandno mjesto 9. jula 1995.); i Krstić, T. 6188, 6428-6429. (gdje navodi da su on i general Živanović, pošto je general Mladić preuzeo komandu, praktično gurnuti u stranu).

⁸⁷⁰ P 432.

⁸⁷¹ Krstić, T. 6427. To je potvrdio i svjedok odbrane DB, T. 7069-7070, T. 7229.

⁸⁷² Krstić, T. 6195.

⁸⁷³ Krstić, T. 6196; i P 770 (fotografija na kojoj se vidi general Mladić kako sjedi, a s njim u razgovoru, stojeći pored njega, general Krstić, za koju general Krstić kaže da je snimljena nakon što je general Mladić izdao naređenje da se nastavi operacija prema Potočarima. Krstić, T. 6509).

⁸⁷⁴ Krstić, T. 6567. Vidi takođe svjedok odbrane DB, T. 7092; i završni podnesak odbrane, par. 266.

- ⁸⁷⁵ Krstić, T. 6575.
⁸⁷⁶ Krstić, T. 6575-6576.
⁸⁷⁷ Krstić, T. 6233.
⁸⁷⁸ Krstić, T. 6583.
⁸⁷⁹ Krstić, T. 6644.
⁸⁸⁰ Krstić, T. 6642-6643.
⁸⁸¹ Krstić, T. 7390.
⁸⁸² Krstić, T. 7390.
⁸⁸³ Krstić, 7392-7393.
⁸⁸⁴ Krstić, T. 6263-6265.
⁸⁸⁵ Krstić, T. 6585.
⁸⁸⁶ Svjedok odbrane DA, T. 6962.
⁸⁸⁷ Svjedok odbrane DC, T. 7459.
⁸⁸⁸ Svjedok odbrane DC, T. 7514.
⁸⁸⁹ Svjedok odbrane Radulović, T. 7599.
⁸⁹⁰ Svjedok odbrane DF, T. 8542.
⁸⁹¹ Vidi o tome supra par. 78.
⁸⁹² Krstić, T. 6315, 6751-6753, 6851.
⁸⁹³ Krstić, T. 6827.
⁸⁹⁴ Krstić, T. 6828, 7388.
⁸⁹⁵ Krstić, T. 7389.
⁸⁹⁶ Krstić, T. 6309.
⁸⁹⁷ Krstić, T. 6309-6311.
⁸⁹⁸ Krstić, T. 6263-6266.
⁸⁹⁹ Vidi o tome supra par. 78.
⁹⁰⁰ Svjedok II, T. 9128, 9131.
⁹⁰¹ Svjedok II, T. 9128.
⁹⁰² Svjedok II, T. 9129.
⁹⁰³ Svjedok II, T. 9171.
⁹⁰⁴ Svjedok II, T. 9167.
⁹⁰⁵ Svjedok II, T. 9167.
⁹⁰⁶ P 886.
⁹⁰⁷ P 887; i P 886.
⁹⁰⁸ P 458.
⁹⁰⁹ P 905.
⁹¹⁰ T. 9676.
⁹¹¹ D 181 (izjava prof. gen. Radovana Radinovića od 26. maja 2001, dostavljena kao odgovor na Prijedlog optužbe za izvođenje dodatnih dokaza), str. 7; Radinović, T. 9733.
⁹¹² P 406; i Butler, T. 4752.
⁹¹³ Dannatt, T.5703-5705.
⁹¹⁴ Krstić, T 7412; svjedok odbrane DE, T. 7612-7614; svjedok odbrane DB, T. 7337-7338.
⁹¹⁵ Radinović, T. 9736-9739.
⁹¹⁶ Svjedok odbrane DB, T. 7297. Taj svjedok je u julu 1995. bio oficir Drinskog korpusa. On je prihvatio mogućnost da neko može de facto preuzeti komandu prije izdavanja službenog dokumenta s potpisom predsjednika.
⁹¹⁷ P 462.
⁹¹⁸ P 463.
⁹¹⁹ P 759 (gdje se, poređenja radi, vide oba naređenja, jedno pored drugog).

⁹²⁰ P 464. Takođe vidi Butler T. 4890, Dannatt T. 5644 i Radinović, T. 8350-8351.

⁹²¹ Krstić, T. 6248-6249; svjedok odbrane DB, T. 7335.

⁹²² Butler, T. 4888.

⁹²³ Krstić, T. 6686.

⁹²⁴ Vidi o istom supra par. 303.

⁹²⁵ P 555.

⁹²⁶ P 556.

⁹²⁷ Butler, T. 5049-5051, i 5438.

⁹²⁸ P 558; Butler, T. 5439-5442; Butlerov izvještaj, par. 8.25 i fusnote 348-349; par. 8.27 i fusnota 351.

⁹²⁹ P 558.

⁹³⁰ Svjedok II, T. 9129.

⁹³¹ Butlerov izvještaj, par. 8.21 i fusnote 342, 343; P466.

⁹³² P 364/1 (14. juli 1995. tab. 11) /prim. prev.: prema engleskom prevodu/

⁹³³ P 472.

⁹³⁴ P 478.

⁹³⁵ P 537.

⁹³⁶ Krstić, T. 6695-6696.

⁹³⁷ P 539.

⁹³⁸ P 481. Pretresno vijeće ne prihvata objašnjenje koje je iznio general Krstić da je ovaj dokument, iako datiran 17. jula 1995, potpisan ili 22. ili 23. jula, pošto se vratio s operacije Žepa. Vidi Krstić, T. 6729-6730, 7361-7362.

⁹³⁹ P 650.

⁹⁴⁰ P 652.

⁹⁴¹ P 652.

⁹⁴² P 694. Vidi takođe P 677 (prisluškivani razgovor od 18. jula 1995. u 07:12 sati između generala Krstića i pukovnika Veletića o stvarima van zone korpusa); i P 680 (uhvaćeni razgovor od 18. jula 1995. u 07:16 sati između generala Krstića i pukovnika Cerovića u kojem general Krstić daje pukovniku Ceroviću uputstvo da ide na jednu lokaciju za koju se čini da je nevezana za Žepu i nalaže mu da preuzme komandu kad tamo stigne.)

⁹⁴³ P 467; i Butler, T. 44896-4899.

⁹⁴⁴ D 181/5.

⁹⁴⁵ I general Krstić (Krstić, T. 6720-6721) i general Radinović (Radinović, T. 8353, 8450-8451) su svjedočili da termin upotrijebljen u originalnom dokumentu na srpskom jeziku ne znači da Živanović tada nije više bio komandant Drinskog korpusa. Optužba je od prevodilačke službe Međunarodnog suda dobila službenu izjavu kojom se potvrđuje da se ta riječ na engleski jezik ispravno prevodi sa "hitherto". Vidi T. 8356.

⁹⁴⁶ Radinović, T. 7993; svjedok odbrane DC, T. 7450; svjedok odbrane Borovčanin, T. 6998; svjedok odbrane Radulović, T. 7593-7594.

⁹⁴⁷ Svjedok II, T. 9152-9153, T. 9168.

⁹⁴⁸ Svjedok JJ, T. 9707.

⁹⁴⁹ Vidi o tome infra par. 334.

⁹⁵⁰ Svjedok C, T. 1240; Mandžić T. 1044.

⁹⁵¹ Sâm general Krstić je potvrdio da se u nekim situacijama službena procedura može prenebrežniti, te da usmena naređenja mogu biti dovoljna. Vidi Krstić, T. 7405, T. 7412. Slično je i sa generalom Radinovićem koji je potvrdio da se nekada u vanrednim situacijama neke stvari moraju izvršiti ad hoc. Vidi Radinović,

T. 8471-8472. Pretresno vijeće zapaža i to da je general Mladić imao običaj da se ne obazire na pravila i procedure.

⁹⁵² Butler, T. 5361.

⁹⁵³ Butler, T. 4901.

⁹⁵⁴ Dannatt, T. 5656-5657.

⁹⁵⁵ Krstić, T. 6374.

⁹⁵⁶ Butler, T. 5432.

⁹⁵⁷ Dva svjedoka odbrane koji su bili na isturenom komandnom mjestu u Pribićevcu, svjedočili su da je general Krstić komandovao operacijom. Svjedok odbrane DB, T. 7226 (koji je svjedočio da se general Živanović nije puno miješao i da je njegov utisak da je do 9. jula 1995. operacija bila pod komandom generala Krstića); i svjedok odbrane DC, T. 7438, (koji je svjedočio da je "Krivaja 95" bila pod komandom generala Radislava Krstića...").

⁹⁵⁸ Svjedok odbrane DC, oficir brigade Drinskog korpusa angažovane u "Krivaji 95", svjedočio je da je komandant brigade kojoj je pripadao u julu 1995. primao naređenja od generala Krstića sve do 10. jula 1995, a od tada direktno od generala Mladića. Svjedok odbrane DC, T. 7438-7440.

⁹⁵⁹ P 432; i Butlerov izvještaj, par. 8.10 i fusnota 325.

⁹⁶⁰ Krstić, T. 6427-6429, 6433, 6434, 6436-6437.

⁹⁶¹ Svjedok odbrane DC, T. 7440.

⁹⁶² P 145 (na kojoj se vidi kako general Krstić s generalom Mladićem i ostalima ulazi u Srebrenicu 11. jula 1995.).

⁹⁶³ P 367 (video-snimak svečanosti); P 482 (članak iz časopisa "Srpska vojska" od 28. decembra 1995. u kojem se prenosi govor generala Mladića); vidi takođe Butler, T. 5243-5247.

⁹⁶⁴ Krstić, T. 6446.

⁹⁶⁵ P 756 (fotografija sa svečanosti).

⁹⁶⁶ Vidi P 112/1 (SRNA iz Beograda, članak od 20. jula 1995. u kojem predsjednik Karadžić govori o generalu Krstiću i generalu Živanoviću kao o "glavnim arhitektama" pobjeda bosanskih Srba u Srebrenici i Žepi); i P 430 i P 99, (transkript odnosno video-snimak govora u kojem je predsjednik Karadžić generalu Krstiću odao zasluge za planiranje napada na Srebrenicu).

⁹⁶⁷ General Krstić je objasnio da je predsjednik Karadžić ovim komentarima pokušao da diskredituje generala Mladića. Vidi Krstić, T. 6308, 7570-7572. G. Butler takođe prihvata tu mogućnost. Vidi Butler, T. 5468.

⁹⁶⁸ Butler, T. 4187.

⁹⁶⁹ Vidi o tome supra par. 122-125.

⁹⁷⁰ P 145 (video-snimak Srebrenice 11. jula 1995.)

⁹⁷¹ P 743.

⁹⁷² P 745.

⁹⁷³ Krstić, T. 6540-6541.

⁹⁷⁴ P 744.

⁹⁷⁵ P 650, (u kojem general Krstić pita Trbića: "Jeste li pobili Turke gore?").

⁹⁷⁶ Krstić, T. 6514-6515.

⁹⁷⁷ Optužba tvrdi da se sastanak u bratunačkom štabu na kojem je general Mladić prvi put objavio svoje planove za napad na Žepu ustvari održao 12. jula uveče. Taj zaključak je zasnovan na svjedočenju svjedoka II, kao i na dokazu da cesta kojom je general Krstić navodno putovao u noći 11. jula nije bila otvorena za saobraćaj VRS sve do 12. jula 1995. Vidi Završni podnesak optužbe, par. 241 i fusnotu 764. Pretresno vijeće smatra da ovo pitanje ne iziskuje posebnu

konstataciju. Da li je general Krstić postavljen za Žepu 11. ili 12. jula, po mišljenju Pretresnog vijeća, materijalno ne mijenja ishod ovog predmeta.

⁹⁷⁸ Radinovićev izvještaj, par 4.1.

⁹⁷⁹ Krstić, T. 6208-6209, 6213-6214.

⁹⁸⁰ Mandžić, T. 974, 987-989, 1042; Svjedok B, T. 886, 925-926; P 40.

⁹⁸¹ P 40 (transkript sa sastanka).

⁹⁸² P 40.

⁹⁸³ Vidi o tome supra par. 130.

⁹⁸⁴ Krstić, T. 6552-6554.

⁹⁸⁵ Vidi o tome supra par. 128.

⁹⁸⁶ Vidi o tome supra par. 130.

⁹⁸⁷ Krstić, T. 6579-6580.

⁹⁸⁸ Krstić, T. 6623.

⁹⁸⁹ Krstić, T. 6621-6622. Iako je bilo svjedoka koji su svjedočili da je general Mladić tu izjavu dao na sastanku 12. jula 1995. ujutro, general Krstić je rekao da je to moglo biti 11. jula 1995. uveče. Kako god bilo, general Krstić prihvata da je znao da je general Mladić to izjavio.

⁹⁹⁰ P 435, Butler, T. 4827-4828.

⁹⁹¹ P 404 fusnota 130; i P 438.

⁹⁹² P 440.

⁹⁹³ P 404 fusnota 132; i P 445.

⁹⁹⁴ Vidi o tome supra par. 143.

⁹⁹⁵ P 446; Butler, T. 4839-4840.

⁹⁹⁶ Vidi općenito, Butler, T. 4842.

⁹⁹⁷ Vidi na primjer, P 359, i Butler T. 4831-4832 (iz kojeg se vidi da se general Krstić bavio pitanjem goriva); P 440 i P 443 (u vezi s gorivom gdje se navodi da je to naredio "Krstić" (skraćeno za generala Krstića, (vidi Butler, T. 4834)). P448 (razgovor registrovan 12. jula 1995. u 18:48 sati, između dva člana Glavnog štaba koji spominju "Krleta" za koga vojni vještak optužbe, Butler, s obzirom na sadržaj konverzacije, misli da je general Krstić. Butler, T. 4848).

⁹⁹⁸ Svjedok II, T. 9122-9123.

⁹⁹⁹ Svjedok II, T. 9123. Vidi takođe svjedok II, T. 9157-9161.

¹⁰⁰⁰ Svjedok II, T. 9123.

¹⁰⁰¹ Svjedok II, T. 9157-9161.

¹⁰⁰² Krstić, T. 6666.

¹⁰⁰³ Svjedok II, T. 9113.

¹⁰⁰⁴ Krstić, T. 6611.

¹⁰⁰⁵ Svjedok odbrane DB, oficir veze Drinskog korpusa, ostao je pri tvrdnji da su sredstva veze na isturenom komandnom mjestu u Pribićevcu demontirana 11. jula 1995. oko 19:00 sati. Vidi svjedok odbrane DB, T. 7078-7079, 7244-7245. Svjedočenje svjedoka odbrane DB potkrijepio je svjedok odbrane DG, vezista Drinskog korpusa u Pribićevcu jula 1995. Svjedok odbrane DG je rekao da je s isturenog komandnog mjesta u Pribićevcu otišao onog dana kada je vojska ušla u Srebrenicu (odnosno 11. jula 1995.), oko 18:30 – 19:30 sati, a da su sredstva veze do 12. jula 1995. poslijepodne već bila prebačena na novo istureno komandno mjesto u Krivačama. Vidi svjedok odbrane DG, T. 9231-9232, 9320. Optužba tvrdi da ovi svjedoci sigurno griješe po pitanju vremena kada su demontirana sredstva veze u Pribićevcu. Konkretno je svjedok odbrane DB svjedočio da je iste večeri kada je demontirao istureno komandno mjesto u Pribićevcu, prošao kroz Potočare i vidio da su tu, među bosansko-muslimanskim civilima i pripadnicima UNPROFOR, bili

i vojnici VRS. Vidi svjedok odbrane DB, T. 7081-7082. Optužba je predočila dokaze iz kojih se vidi da u Potočarima vojnika VRS nije bilo sve do 12. jula 1995, te da je stoga, svjedok odbrane DB pogriješio po pitanju datuma demontiranja isturenog komandnog mjesta. Vidi Koster, T. 9040-9041.

¹⁰⁰⁶ P 66; i P 67.

¹⁰⁰⁷ Krstić, T. 6218.

¹⁰⁰⁸ Krstić, T. 6219, 7404.

¹⁰⁰⁹ Krstić, T. 6634.

¹⁰¹⁰ Krstić, T. 6634, 6638.

¹⁰¹¹ Vidi P 769 (na kojem je Ruez, istražitelj Tužilaštva, dvjema crvenim strelicama označio mjesto na kojem se, po njegovom mišljenju, general Krstić nalazio dok je davao intervju).

¹⁰¹² Krstić, T. 6633-6634.

¹⁰¹³ Krstić, T. 6220-6221.

¹⁰¹⁴ Krstić T. 6221.-6227.

¹⁰¹⁵ Krstić, T. 6227.

¹⁰¹⁶ Krstić, T. 6229.

¹⁰¹⁷ Krstić, T. 6229-6231.

¹⁰¹⁸ Krstić, T. 6231.

¹⁰¹⁹ Svjedok F, T. 1516-1519.

¹⁰²⁰ Kingori, T. 1837-8, 1846, T. 1906.

¹⁰²¹ Kingori, T. 1908

¹⁰²² Kingori, T. 1839.

¹⁰²³ Franken, T. 2065.

¹⁰²⁴ Franken, T. 2084.

¹⁰²⁵ Svjedok II, T. 9123.

¹⁰²⁶ Svjedok II, T. 9124.

¹⁰²⁷ Svjedok II, T. 9124.

¹⁰²⁸ Svjedok II, T. 9165-9166.

¹⁰²⁹ Kingori, T. 1909.

¹⁰³⁰ Kingori, T. 1874-1876.

¹⁰³¹ Svjedok F, T. 1517-1518; Kingori, T. 1837-8, 1846; Franken, T. 2065.

¹⁰³² Svjedok F, T. 1525; Kingori, T. 1848.

¹⁰³³ Kingori, T. 1848, svjedok F, T. 1523-1524.

¹⁰³⁴ Svjedok F, T. 1556.

¹⁰³⁵ Svjedok F, T. 1906, 1910.

¹⁰³⁶ Kingori, T. 1887.

¹⁰³⁷ Svjedok F, T. 1523-1524. Vidi takođe svjedok F, T. 1517.

¹⁰³⁸ Krstić, T. 6231.

¹⁰³⁹ Krstić, T. 6233, 6669-6670.

¹⁰⁴⁰ Svjedok odbrane DA, T. 6918-6919.

¹⁰⁴¹ Krstić, T. 6233.

¹⁰⁴² Krstić, T. 6234-6236.

¹⁰⁴³ Svjedok odbrane DA, T. 6886-6887, 6926-6927.

¹⁰⁴⁴ Krstić, T. 6236, 6669.

¹⁰⁴⁵ Svjedok odbrane DA, T. 6927.

¹⁰⁴⁶ Svjedok odbrane DB, T. 7097.

¹⁰⁴⁷ Svjedok je prvobitno kao "prvi" dan spominjao dan kada su vojnici tek stigli u enklavu, (za koji optužba tvrdi da je 12. juli 1995.). Međutim, svjedok F je kasnije svjedočio da je 12. juli bio "drugi" dan. Vidi svjedok F, T. 1533. Na

unakrsnom ispitivanju svjedok je svjedočio da je "prvi" dan bio dan kada je pala enklava, odnosno 11. juli 1995. Vidi svjedok F, T. 1554. Međutim, prilikom dodatnog ispitivanja, svjedok je rekao da je "prvi" dan bio dan kada su vojnici VRS došli u Potočare, što je dan početka odvoženja izbjeglica (tj. 12. juli 1995.). Vidi T. 1559, i svjedok F, T. 1516.

¹⁰⁴⁸ Kingori, T. 1859, 1908.

¹⁰⁴⁹ P 446.

¹⁰⁵⁰ T. 9336.

¹⁰⁵¹ Vidi općenito, Butler, T. 5472-5473.

¹⁰⁵² D 167.

¹⁰⁵³ Završni podnesak optužbe, par. 233.

¹⁰⁵⁴ Vidi o tome supra par. 156.

¹⁰⁵⁵ Butler, T. 5224; i Završni podnesak odbrane, par. 32.

¹⁰⁵⁶ Završni podnesak odbrane, par. 235-236.

¹⁰⁵⁷ Vidi o tome supra par. 265.

¹⁰⁵⁸ Vidi o tome supra par. 159.

¹⁰⁵⁹ Kingori, T. 1844-1846, 1848.

¹⁰⁶⁰ Kingori, T. 1853.

¹⁰⁶¹ Svjedok D, T. 1260-1298.

¹⁰⁶² P 446; i Butler, T. 4838-4839.

¹⁰⁶³ Vidi o tome supra par. 217.

¹⁰⁶⁴ Butler, T. 5011.

¹⁰⁶⁵ Krstić, T. 7392.

¹⁰⁶⁶ Krstić, T. 7392.

¹⁰⁶⁷ P 508.

¹⁰⁶⁸ P 509. Vidi takođe P 510 (razgovor registrovan 12. jula 1995. u 14:40 sati u kojem dva neidentifikovana sagovornika razgovaraju o kretanju kolone, a na kraju tog razgovora, vezu preuzima general Krstić i traži Krsmanovića.).

¹⁰⁶⁹ P 878.

¹⁰⁷⁰ P 739.

¹⁰⁷¹ P 532.

¹⁰⁷² Krstić, T. 6672.

¹⁰⁷³ P 462. Krstić, T. 6672-6673.

¹⁰⁷⁴ Krstić, T. 6300.

¹⁰⁷⁵ P 739.

¹⁰⁷⁶ Krstić, T. 6654.

¹⁰⁷⁷ Svjedok odbrane DB, T. 9293-9295.

¹⁰⁷⁸ Krstić, T. 6229, gdje kaže: "Da sam bio na mjestu generala Mladića, ja takvo naređenje ne bih dao (za Žepu), jer nismo znali gdje je 28. divizija, ni šta bi mogla učiniti. Za snage koje su učestvovala u operaciji u Srebrenicu, mnogo bi korisnije i efikasnije bilo da, pošto su već ušle u Srebrenicu, pođu da traže 28. diviziju, da krenu u potragu za tim jedinicama, da se s njima stupi u kontakt kako bi se izbjegli problemi koji su se kasnije desili, a koji su imali ozbiljne posljedice za Prvu zvorničku brigadu i djelimično za Prvu birčansku brigadu."

¹⁰⁷⁹ Krstić, T. 6203, 6229.

¹⁰⁸⁰ Svjedok odbrane DA, T. 6928-6929.

¹⁰⁸¹ Svjedok II, T. 9138.

¹⁰⁸² Svjedok II, T. 9169.

¹⁰⁸³ Vidi o tome supra par. 286-287.

¹⁰⁸⁴ P 463.

¹⁰⁸⁵ P 529 (razgovor registrovan 13. jula 1995. u 20:40 sati).
¹⁰⁸⁶ Butler, T. 4903, Butlerov izvještaj, par. 9.13.
¹⁰⁸⁷ P 472.
¹⁰⁸⁸ Vidi o tome supra par. 323.
¹⁰⁸⁹ P 478.
¹⁰⁹⁰ P 474.
¹⁰⁹¹ P 475.
¹⁰⁹² Svjedok odbrane DB je svjedočio da je Boban Indić bio pripadnik Višegradske brigade (jedinice potčinjene Drinskom korpusu) i da je Indić bio prisutan za vrijeme operacije Žepa. Svjedok odbrane DB, T. 7274.
¹⁰⁹³ Vidi o tome infra par. 388-399.
¹⁰⁹⁴ Krstić, T. 6727.
¹⁰⁹⁵ Uvodno izlaganje optužbe, T. 483.
¹⁰⁹⁶ P 364/1 (14. jula 1995, tab. 9) (razgovor od 14. jula 1995. u 21:02 sati); P 364/1 (14. jula 1995, tab. 10) (razgovor od 14. jula 1995. u 22:27 sati); P 364/1 (14. jula 1995, tab. 12) (razgovor od 14. jula 1995. u 22:41 sati); P 364/2 (15. jula 1995, tab. 1) (razgovor od 15. jula 1995. u 08:18 sati); i P 364/2 (17. jula 1995, tab. 14) (razgovor od 17. jula 1995. u 20:30 sati).
¹⁰⁹⁷ P 559.
¹⁰⁹⁸ P 561. Optužba nije uspjela razjasniti ni ko je general Vilotić, ni kakva je njegova uloga u ovim događajima. Vidi Butlerov izvještaj, par. 7.66.
¹⁰⁹⁹ P 851. Vidi takođe P 850, kopiju originalnog zapisa razgovora iz bilježnice s registrovanim prisluškivanim porukama.
¹¹⁰⁰ Ustvari je Pretresno vijeće čulo svjedočenja da je Bratunačka brigada nastavila da zarobljava Muslimane, muškarce koji su pokušavali da ostanu u blizini svojih domova sve do oktobra 1995. Vidi P 712; i Butler, T. 5239, 5369.
¹¹⁰¹ Krstić, T. 6737.
¹¹⁰² Butler, T. 4910.
¹¹⁰³ Krstić, T. 6726-6727.
¹¹⁰⁴ Dodatna potvrda da su ljudi iz Bratunca poslani da pomognu u pogubljenjima nađena je u P 622, razmotrenom infra par. 401-402.
¹¹⁰⁵ Vidi o tome supra, par. 240.
¹¹⁰⁶ Vidi o tome supra par. 246-248.
¹¹⁰⁷ Vidi svjedok odbrane DC, T. 7449.
¹¹⁰⁸ Krstić, T. 6253-6254.
¹¹⁰⁹ Krstić, T. 6745-6747.
¹¹¹⁰ Krstić, T. 6744.
¹¹¹¹ Krstić, T. 6777-6778.
¹¹¹² P 228, str. 24.
¹¹¹³ P 609.
¹¹¹⁴ Radinović, T. 7988, 8390-8396.
¹¹¹⁵ Krstić, T. 6738-6739.
¹¹¹⁶ Krstić, T. 6740-6741. Vidi takođe Radinović, T. 8407-8408.
¹¹¹⁷ Butlerov izvještaj, par. 7.77.
¹¹¹⁸ Radinović, T. 8409-8410, 8410-8411.
¹¹¹⁹ Butler, T. 5339-5340.
¹¹²⁰ Vidi o tome supra par. 225 i 232.
¹¹²¹ Krstić, T. 6736, 6793.
¹¹²² P 650 (registrovani razgovor od 17. jula 1995. u 06:15 sati između generala Krstića i kapetana Trbića iz Zvorničke brigade u kojem general Krstić

potvrđuje prijem jednog izvještaja (što bi morao biti jedan od borbenih izvještaja od 16. jula 1995.) Zvorničke brigade. Kasnije u razgovoru, general Krstić je pitao pukovnika Pandurevića ima li ikakvih promjena u odnosu na izvještaj).

¹¹²³ P 537, Butler, T. 4986-498.

¹¹²⁴ P 537, i Krstić T. 6771.

¹¹²⁵ P 635. Vidi takođe P 630 (prisluškivani razgovor registrovan 16. jula 1995. u 13:55 sati u kojem "Zlatar 1" (komanda Drinskog korpusa) zove "Palmu 01" (komanda Zvorničke brigade) i traži da se ostavi poruka "da zove Zlatar 1 i pita šta ima novo").

¹¹²⁶ P 675.

¹¹²⁷ Radinović, T. 7989.

¹¹²⁸ T. 8417.

¹¹²⁹ Radinović, T. 8417.

¹¹³⁰ Krstić, T. 6792-6793.

¹¹³¹ P 695.

¹¹³² Krstić, T. 6792-6793.

¹¹³³ Vidi o tome supra par. 242.

¹¹³⁴ P 619.

¹¹³⁵ U engleskoj verziji ovog dokumenta se "KDK" sa B(H/S-a prevodi kao "komandant Drinskog korpusa". No, na drugim mjestima se ova skraćunica prevodila kao "komanda Drinskog korpusa", te optužba nije pokušavala tvrditi da se ovaj dokument odnosi konkretno na komandanta Drinskog korpusa. Vidi supra par. 242 i prateću fusnotu.

¹¹³⁶ Butler, T. 4832. Vidi takođe P 638 (prisluškivani razgovor od 16. jula 1995. iz kojeg se vidi da je general Krstić izbliza nadgledao resurse goriva korpusa.)

¹¹³⁷ Butler, T. 5143.

¹¹³⁸ P 622.

¹¹³⁹ Butler, T. 5144.

¹¹⁴⁰ Butler, T. 5144.

¹¹⁴¹ Butler, T. 5144.

¹¹⁴² Butler, T. 5145.

¹¹⁴³ Vidi o tome supra par. 240, 243, 246 i 248.

¹¹⁴⁴ Butler, T. 5148.

¹¹⁴⁵ P 661.

¹¹⁴⁶ Vidi takođe P 622 (prisluškivani razgovor registrovan 17. jula 1995. u 12:44 sat u kojem jedan neidentifikovani sagovornik razgovara sa kapetanom Trbićem iz Zvorničke brigade i traži da se odmah kontaktira pukovnik Popović i da mu se kaže da smjesta krene za "Zlatar 01", što je u prisluškivanim porukama šifra koja se dovodi u vezu sa generalom Krstićem);

¹¹⁴⁷ P 666; P 667; Butler, T. 5186-5187.

¹¹⁴⁸ P 886, P 01908768.

¹¹⁴⁹ P 886, P 01908769.

¹¹⁵⁰ P 886, P 01908764, 01908768, 01908770-1.

¹¹⁵¹ P 01908771.

¹¹⁵² Vidi takođe svjedočenje svjedoka J, T. 2459; svjedoka K, T. 2509; i svjedoka L, T. 2658-2661 (da je, 13. jula 1995. kasno poslijepodne, general Mladić bio na poljani kod Sandića), te svjedočenje svjedoka P, T. 2953-2954, svjedoka Q, T. 3024 (da je poslijepodne 13. jula 1995. takođe posjetio i fudbalsko igralište u Novoj Kasabi).

¹¹⁵³ Svjedok II, T. 9218; Krstić, T. 6669.

¹¹⁵⁴ Vidi takođe P 458 (razgovor registrovan 13. jula 1995. u 18:22 sati iz kojeg se vidi da su general Krstić i general Mladić bili zajedno), te objašnjenje koje je dao Butler, T. 4868.

¹¹⁵⁵ Krstić, T. 6262. Svjedok odbrane DB, T. 7101, (koji je svjedočio da je general Mladić povremeno dolazio na isturena komandna mjesta u Krivačama i potom u Gođenju, te da je došao dva ili tri puta za vrijeme operacije Žepa); i Krstić, T. 6255-6259, 6262 (gdje je svjedočio da je bio u kontaktu sa generalom Mladićem za vrijeme operacije Žepa kada bi general Mladić došao na istureno komandno mjesto ili ako bi komandant brigade obavijestio generala Krstića da je general Mladić u području razmještaja te brigade); i svjedok odbrane DB, T. 7290 (koji je svjedočio da je general Mladić često bio u Žepi za vrijeme pregovora). Vidi takođe P 671 (razgovor registrovan 17. jula 1995. između generala Mladića i generala Krstića o stvarima vezanim za pregovore u Žepi).

¹¹⁵⁶ Vidi o tome supra par. 380-387.

¹¹⁵⁷ Svjedok odbrane DC, T. 7503, 7513.

¹¹⁵⁸ Svjedok II, T. 9134.

¹¹⁵⁹ PP 145 A (video-snimak marša kroz Srebrenicu).

¹¹⁶⁰ Vidi o tome supra par 131.

¹¹⁶¹ Vidi o tome supra par. 143.

¹¹⁶² P 620 (razgovor registrovan 16. jula 1995. u kojem dežurni oficir Zvorničke brigade komandi Drinskog korpusa prenosi zahtjev pukovnika Popovića za dizel gorivo); i P 619 (potvrda da je 500 litara dizel goriva izdato pukovniku Popoviću). Vidi takođe P 624 (razgovor registrovan 16. jula 1995. u 22:33 sata u kojem dežurni oficir Zvorničke brigade potvrđuje da je pukovnik Popović bio u Zvorničkoj brigadi); i P 661 (razgovor registrovan 17. jula 1995. u 12:42 sati u kojem jedan oficir iz štaba Drinskog korpusa kaže da je pukovnik Popović još uvijek u Zvorniku.) Općenito vidi Butler, T. 5345.

¹¹⁶³ P 58.

¹¹⁶⁴ Vidi o tome supra par. 401-402.

¹¹⁶⁵ P 661; P 666; P 667; i Butler, T. 5180.

¹¹⁶⁶ Svjedok II, T. 9134.

¹¹⁶⁷ Vidi o tome supra par. 388-399.

¹¹⁶⁸ Pretresno vijeće je čulo svjedočenje da se oznaka "01" koristila u značenju "komandant" (ubaci detalje). Optužba dopušta da se, bar što se pismenih naređenja tiče, ova šifra nije koristila jednoobrazno, tako da se ne može nužno zaključiti da je dokument u kojem se navodi "01" izdao komandant korpusa. Međutim, s obzirom na sadržaj ovog razgovora, Pretresno vijeće se uvjerilo da se "Zlata 01" odnosi na generala Krstića budući da se zatim pominje lokal 385, za koji je Pretresno vijeće već konstatovalo da se u tom razdoblju odnosio na generala Krstića.

¹¹⁶⁹ P 635.

¹¹⁷⁰ Butler, T. 5161.

¹¹⁷¹ P 650, vidi takođe Butler, T. 5175 et seq.

¹¹⁷² P 688.

¹¹⁷³ P 627 (razgovor registrovan 16. jula 1995. u kojem je pukovnik Cerović rekao: "Da se izvrši trijaž zarobljenih." Nešto kasnije, u tom istom razgovoru, pukovnik Cerović je razgovarao sa pukovnikom Bearom i ponovo pomenuo trijažu i zarobljenike, a pukovnik Beara ga je prekinuo riječima: "Neću da razgovaram o tome telefonom." U to vrijeme su samo još dvije grupe zarobljenika bile žive, grupa

zarobljenika koja je iz škole u Pilici odvedena na Vojnu ekonomiju Branjevo i grupa zarobljenika u Domu kulture u Pilici. Vidi Butler, T. 5156.)

¹¹⁷⁴ Krstić, T. 6667.

¹¹⁷⁵ Krstić, T. 6669.

¹¹⁷⁶ Svjedok II, T. 9133.

¹¹⁷⁷ P 886, str. 01908770.

¹¹⁷⁸ Stipulacija optužbe br. 892, T. 9187.

¹¹⁷⁹ Butler, T. 5241.

¹¹⁸⁰ P 709; i P 710.

¹¹⁸¹ Krstić, T. 6623.

¹¹⁸² Vidi o tome supra par. 303.

¹¹⁸³ Krstić, T. 6196, 6510-6511; i P 770 (fotografija na kojoj se vidi general Mladić kako sjedi, a s njim u razgovoru, stojeći pored njega, general Krstić, za koju general Krstić kaže da je snimljena nakon što je general Mladić izdao naređenje da se nastavi operacija prema Potočarima). Krstić, T. 6509.

¹¹⁸⁴ P 364/2 (17. juli, tab. 14).

¹¹⁸⁵ Krstić, T. 6335.

¹¹⁸⁶ P 743.

¹¹⁸⁷ P 367; Butler, T. 5243-5246.

¹¹⁸⁸ P 91.

¹¹⁸⁹ Krstić, T. 6831-6834.

¹¹⁹⁰ Svjedok odbrane DA, T. 6928-6929.

¹¹⁹¹ Odluka po interlokutornoj žalbi odbrane na nadležnost Suda, IT-94-1-AR72, 2. oktobar 1995. (dalje u tekstu: Žalba Tadić I).

¹¹⁹² Presuda u predmetu Kunarac, Tužilac protiv Dragoljuba Kunarca, Radomira Kovača i Zorana Vukovića, IT-96-23T i IT-96-23/1-T, 22. februar 2001, par. 410.

¹¹⁹³ Drugostepena presuda u predmetu Tadić, Tužilac protiv Tadića, predmet br. IT-94-1-A, 15. juli 1999, par. 251.

¹¹⁹⁴ Ibid, par. 248.

¹¹⁹⁵ Član 5 Statuta.

¹¹⁹⁶ Vidi gore, bilješka 114, par. 248.

¹¹⁹⁷ Ibid.

¹¹⁹⁸ Dio II.

¹¹⁹⁹ U engleskoj i francuskoj verziji Statuta koristi se različita terminologija. U francuskoj verziji navodi se termin "meurtre"/ubistvo/, dok se u engleskoj verziji koristi termin "killing"/lišavanje života/. Termin "killing" odnosi se na svako djelo koje je prouzročilo smrt, bez konkretnog navođenja stepena počiniočeve namjere. U presudi u predmetu Akayesu stoji primjedba da bi trebalo koristiti pojam "meurtre" ili "murder" /ubistvo/, a ne termin "killing" i to u skladu s opštim principima krivičnog prava, kojima se predviđa da kada postoje dvije moguće interpretacije, valja koristiti onu koja ide više u prilog optuženom (presuda u predmetu Akayesu, par. 501). Primijećeno je takođe (u par. 588) da se termin "murder" prevodi na francuski jezik riječju "assassinat" /namjerno ubistvo/ (što pretpostavlja predumišljaj i može dovesti, ukoliko je djelo dokazano, do veće kazne), pri čemu se iznosi da bi u francuskom jeziku prednost trebalo davati terminu "meurtre", u skladu sa međunarodnim običajnim pravom. Vijeće prihvata stav koji je već ranije prihvatio Međunarodni krivični sud za Ruandu u presudi u predmetu Akayesu.

¹²⁰⁰ Pretpretresni podnesak optužbe u skladu sa pravilom 65 ter (E) (i), 25. februar 2000, par. 104, str. 38.

¹²⁰¹ Vidi osobito Presudu u predmetu Akayesu, par. 589; Presudu u predmetu Čelebići, par. 439; Presudu u predmetu Blaškić, par. 153, 181 i 217; i Presudu u predmetu Jelisić, par. 35 i 63 (u ovom posljednjem predmetu Pretresno vijeće je donijelo odluku da je počinitelj ubistva morao imati namjeru da prouzroči smrt; teorija o predvidljivim posljedicama nije usvojena).

¹²⁰² Optužnica se odnosi na razdoblje od 12. jula do 1. novembra 1995. Optužba, međutim, nije izvela dokaze da je do ubijanja došlo i nakon otprilike 19. jula 1995.

¹²⁰³ Vidi osobito unakrsno ispitivanje optuženog, T. 6489.

¹²⁰⁴ Supra, par. 80-84.

¹²⁰⁵ Supra, par. 44-45.

¹²⁰⁶ Supra, par. 44.

¹²⁰⁷ Supra, par. 45.

¹²⁰⁸ Supra, par. 66.

¹²⁰⁹ Član 6(c) Statuta Nirnberškog suda; član II(c) Zakona br. 10 Kontrolnog savjeta, princip VI Nirnberških principa, član 5(b) Statuta MKSJ; član 3(b) Statuta MKSR; član 18(b) Nacrta kodeksa o zločinima protiv mira i bezbjednosti čovječanstva koji je Komisija za međunarodno pravo prihvatila na svojoj 48. sjednici 1996. godine; i članovi 7(1)(b) i 7(2)(b) Rimskog statuta Međunarodnog krivičnog suda.

¹²¹⁰ Vidi naročito odjeljak 7 (3.76) kanadskog krivičnog zakona i član 212-1, stav 1 francuskog krivičnog zakona (usvojen na temelju odluke br. 92-1336 od 16. decembra 1992, izmijenjen na osnovu uredbe br. 93-913 od 19. jula 1993, stupio na snagu 1. marta 1994.), u kojem se koristi termin "rasprostranjena i sistematska praksa egzekucija po kratkom postupku". Ipak, definicija koja se koristi u francuskom pravnom sistemu razlikuje se od one koja se koristi u međunarodnim tekstovima zato što je za sve zločine protiv čovječnosti uslov diskriminatrona namjera.

¹²¹¹ Vidi Okružni sud u Jerusalemu, koji je Adolfa Eichmanna proglasio krivim za zločin protiv čovječnosti, istrebljenje, iako pritoma nije navedena nikakva jasna definicija. *Attorney-General of the Government of Israel v. Adolf Eichmann*, Izrael, Okružni sud u Jerusalemu, 12. decembar 1961, 36 ILR, (1968), dio IV, str. 29, vidi predmet *Barbie*, Kasacioni sud, 3. juni 1988, 78 ILR, str. 332 i 336.

¹²¹² Vidi sljedeće presude: *Josef Altstötter and others*, Američki vojni sud, Nürnberg (1947), *Law Reports of Trials of War Criminals by the UN War Crimes Commission*, sv. VI. Optuženi su proglašeni krivima za zločine protiv čovječnosti. Izraz "rasno istrebljenje Poljaka" koristi se u presudi da bi se definisao program koji se primjenjivao u cijeloj zemlji, str. 75; *Amon Leopold Goeth (Hauptsturmführer)*, Vrhovni narodni sud Poljske (1946), *Law Reports of Trials of War Criminals*, sv. VII. U presudi se u širokom smislu koristi termin "istrebljenje" da bi se opisao genocid. Sud navodi da se politika istrebljenja primjenjivala kako bi se uništili jevrejski i poljski narod (neslužbeni prevod), str. 9. *I.G. Farben Trial: Carl Krauch and 22 others*, Američki vojni sud, Nürnberg (1947.-1948.), *Law Reports of Trials of War Criminals*, sv. X. *The Krupp Case: Alfred Felix Alwyn Krupp Von Bohlen und Halbach & 11 others*, Američki vojni sud, Nürnberg (1947-1948), *Law Reports of Trials of War Criminals*, sv. X. *The High Command Case: Wilhelm Von Leeb and 13 others*, Američki vojni sud (1947.-1948.), *Law Reports of Trials of War Criminals*, sv. XII. *The Rusha Case: Ulrich Greifelt & others*, Američki vojni sud, Nürnberg,

(1947.-1948.), *Law Reports of Trials of War Criminals*, sv. XIII. Sud primjećuje da je program koji su sprovodili nacisti odgovarao sistematskom programu genocida koji je, inter alia, uključivao istrebljenje nacionalnih i rasnih grupa. Gauleiter Artur Greiser, Vrhovni narodni sud Poljske (1946), *Law Reports of Trials of War Criminals*, sv. XIII.

¹²¹³ Presuda u predmetu *The Prosecutor v. Jean-Paul Akayesu*, predmet br. ICTR-96-4-T, 2. septembar 1998, par. 591-592; Presuda u predmetu *The Prosecutor v. Kambanda*, predmet br. ICTR-97-23, 4. septembar 1998.; Presuda u predmetu *The Prosecutor v. Kayishema/Ruzindana*, predmet br. ICTR-95-1-T, 21. maj 1999, par. 141-147; Presuda u predmetu *The Prosecutor v. Rutaganda*, predmet br. ICTR-96-3-T, 6. decembar 1999, par. 82-84; Presuda u predmetu *The Prosecutor v. Musema*, predmet br. ICTR-96-13-T, 27. januar 2000.

¹²¹⁴ Presuda u predmetu *Akayesu*, par. 592. Ova presuda dalje pominje uslove koji se traže za zločin protiv čovječnosti u skladu sa Statutom MKSR, što obuhvata i uslov da se napad "zasniva na diskriminatornoj namjeri, odnosno na nacionalnoj, političkoj, etničkoj, rasnoj ili religijskoj osnovi." Takav uslov ne postoji u članu 5 Statuta MKSJ za zločine protiv čovječanstva, osim u slučaju progona.

¹²¹⁵ Pretpretresni podnesak optužbe u skladu sa pravilom 65 ter (E) (i), 25. februar 2001.

¹²¹⁶ *Ibid*, par. 129.

¹²¹⁷ U skladu sa drugostepenom presudom u predmetu *Tadić*, par. 273-305. Suprotno tome, vidi Presudu u predmetu *Akayesu*, par. 592; Presudu u predmetu *Kayishema/Ruzindana*, par. 144; Presudu u predmetu *Rutaganda*, par. 83-84; i Presudu u predmetu *Musema*, par. 218-219.

¹²¹⁸ Tužilac protiv Radislava Krstića, predmet br. IT-98-33-PT, Pretpretresni podnesak odbrane u skladu sa pravilom 65 ter (E) (i), 29. februar 2000.

¹²¹⁹ *Ibid*, par. 35-36.

¹²²⁰ Presuda u predmetu *Akayesu*, par. 589; Presuda u predmetu *Blaškić*, par. 217; Presuda u predmetu *Jelisić*, par. 35; Presuda u predmetu *Kupreškić*, par. 560-561.

¹²²¹ Taj termin pojavio se u crkvenom latinskom jeziku u dvanaestom vijeku, no gotovo da se i nije koristio prije šesnaestog vijeka. Vidi *The Oxford English Dictionary* (2. izdanje), sv. V, str. 601. *Le Nouveau Petit Robert*, rječnik francuskog jezika (*Dictionnaires Le Robert – Paris, 1994*), str. 871.

¹²²² *Ibid*. Značenje koje se prvo pojavilo u vulgarnom latinskom jeziku, a kasnije u francuskom.

¹²²³ Vidi naročito komentar Nacrta kodeksa o zločinima protiv mira i bezbjednosti čovječanstva Komisije za međunarodno pravo (dalje u tekstu: Nacrt kodeksa KMP), *Report of the International Law Commission on the work of its 48th session, 6. maj-26. juli 1996, Official Documents of the United Nations General Assembly's 51st session, Supplement no. 10 (A/51/10)*, članak 18, str. 118.

¹²²⁴ *Cherif Bassiouni, Crimes against Humanity in International Criminal Law* (2. izdanje, 1999), str. 295.

¹²²⁵ Izvještaj Pripremne komisije za osnivanje stalnog Međunarodnog krivičnog suda, *Finalizirani nacrt teksta elemenata krivičnih djela, PCNICC/2000/1/Add.2*, 2. novembar 2000 (fusnote izbačene).

¹²²⁶ Drugostepena presuda u predmetu *Tadić*, par. 281-305.

¹²²⁷ Vidi fusnotu 1143 gore.

¹²²⁸ U par. 207 Presude u predmetu *Blaškić* stoji sljedeće: "... u praksi je često teško razdvojiti ta dva kriterija (rasprostranjeni i sistematski napad(: budući

da se rasprostranjeni napad usmjeren protiv velikog broja žrtava zasniva uglavnom na nekom obliku planiranja ili organizacije. Doista, kvantitativni kriterij ne može se objektivno definirati: ni međunarodne odredbe ni sudska praksa, međunarodna kao ni nacionalna, ne propisuju prag od kojeg počinje zločin protiv čovječnosti”.

¹²²⁹ Jedan svjedok posvjedočio je da je zaklana jedna beba. Izvještaji vještaka o ekshumacijama pokazuju da je jedan mali broj žrtava bio mlađi od petnaest ili stariji od šezdesetpet godina. Iako se u pravnom smislu te žrtve ne mogu okvalifikovati kao “vojno sposobni muškarci”, očigledno je da su snage bosanskih Srba prema njima postupale kao da jesu vojno sposobni.

¹²³⁰ Optužnica, par. 21 (b).

¹²³¹ Optužnica, par. 31 (b).

¹²³² Presuda u predmetu Akayesu, par. 504, citirano u pretpretresnom podnesku optužbe u skladu sa pravilom 65 ter (E) (i), 25. februar 2000, par. 105, str. 39.

¹²³³ The Israeli Government Prosecutor General v. Adolph Eichmann, Okružni sud u Jerusalemu, 12. decembar 1961. (dalje u tekstu: Presuda Okružnog suda u predmetu Eichmann), u International Law Reports (dalje u tekstu: ILR), sv. 36, 1968, str. 340, citirano u Pretpretresnom podnesku optužbe u skladu sa pravilom 65 ter (E) (i), 25. februar 2000, par. 105, str. 39.

¹²³⁴ Tužilac protiv Radovana Karadžića i Ratka Mladića, pregled optužnica u skladu sa pravilom 61 Pravilnika o postupku i dokazima, IT-95-5-R61 i IT-95-18-R61, 11. juli 1996. (dalje u tekstu: predmet Karadžić i Mladić), par. 93.

¹²³⁵ Izvještaj Pripremne komisije za osnivanje stalnog Međunarodnog krivičnog suda. Finalizirani nacrt teksta elemenata krivičnih djela, PCNICC/2000/INF/3/Add.2, 6. juli 2000, str. 6.

¹²³⁶ The Prosecutor v. Clément Kayishema and Obed Ruzindana, ICTR-95-1-T, 21. maj 1999, par. 109 (dalje u tekstu: presuda u predmetu Kayishema i Ruzindana).

¹²³⁷ Presuda u predmetu Kayishema i Ruzindana, par. 113.

¹²³⁸ Prijedlog za uvrštenje teške duševne povrede u tom smislu iznijela je po prvi put Kina (UN Doc. E/AC.25/SR.5, str. 9; UN Doc. A/C.6/211; UN Doc. A/C.6/232/Rev. 1; UN Doc. A/C.6/SR.81). Iako je taj prijedlog isprva odbačen, prihvaćen je na kraju na inicijativu Indije (UN Doc. A/C.6/SR.81). Vidi takođe Nehemia Robinson, *The Genocide Convention: A commentary*, New York, 1960, str. ix.

¹²³⁹ 132:15 CONG. REC. S1378. Vidi takođe Genocide Convention Implementing Act iz 1987, s. 1091(a)(3).

¹²⁴⁰ Izvještaj Pripremne komisije o osnivanju stalnog Međunarodnog krivičnog suda. Dio 2. Nadležnost, prihvatljivost i primjenjivo pravo, UN Doc. A/CONF. 183/2/Add.1, 14. april 1998, str. 11.

¹²⁴¹ Presuda u predmetu Akayesu, par. 502.

¹²⁴² Tužilac protiv Zejnila Delalića, Zdravka Mucića zvanog “Pavo”, Hazima Delića i Esada Landže zvanog “Zenga”, IT-96-21-T, 16. novembar 1998. (dalje u tekstu: presuda u predmetu Čelebići), par. 511.

¹²⁴³ Presuda u predmetu Blaškić, par. 243.

¹²⁴⁴ Presuda u predmetu Akayesu, par. 502.

¹²⁴⁵ Presuda Okružnog suda u predmetu Eichmann, par. 199: “... nema sumnje da je nanošenje teških tjelesnih povreda Jevrejima predstavljalo izravan i neizbježan rezultat radnji koje su izvršavane sa namjerom da se istrijebe Jevreji koji su ostali na životu”.

¹²⁴⁶ Optužnica, par. 31(b).

¹²⁴⁷ Presuda u predmetu Čelebići, par. 552; presuda u predmetu Blaškić, par. 186.

¹²⁴⁸ Svjedokinja DD.

¹²⁴⁹ Pretpretresni podnesak optužbe u skladu sa pravilom 65 ter (E) (i), par. 131.

¹²⁵⁰ Završni podnesak optužbe, par. 375-377.

¹²⁵¹ Završni podnesak optužbe, par. 386.

¹²⁵² Vidi naročito komentar Nacrta kodeksa KMP, str. 122: "Dok deportacija podrazumijeva izbacivanje sa državne teritorije, do prisilnog odvođenja populacije može doći u potpunosti unutar granica jedne te iste države".

¹²⁵³ Prema članu 49 Četvrte ženevske konvencije: "Masovni ili pojedinačni prisilni premještaji, kao i deportacije zaštićenih osoba s okupirane teritorije na teritoriju okupacione sile ili na okupiranu ili neokupiranu teritoriju bilo koje druge države, zabranjeni su ...". Članom 85(4) Protokola I "... deportacija ili premještaj cjelokupnog ili dijela stanovništva okupirane teritorije unutar ili izvan te teritorije ..." karakteriše se kao teška povreda Protokola. Član 18 Nacrta kodeksa KMP i član 7(1)(d) Statuta stalnog Međunarodnog krivičnog suda pod istim naslovom "deportacija ili prisilno premještanje stanovništva" navode ta djela kao djela koja mogu predstavljati zločine protiv čovječnosti.

¹²⁵⁴ Presuda u predmetu Kupreškić, par. 566.

¹²⁵⁵ U članu 49 Četvrte ženevske konvencije stoji sljedeće: "Okupaciona sila može pristupiti potpunoj ili djelomičnoj evakuaciji određene regije ako to zahtijevaju sigurnost stanovništva ili imperativni vojni razlozi. ... Tako evakuisano stanovništvo vratiće se u svoje domove čim prestanu neprijateljstva na tom prostoru". Bezbjednost stanovništva i imperativni vojni razlozi navode se i u članu 17 Protokola II kao jedini razlozi koji mogu opravdati evakuaciju civilnog stanovništva.

¹²⁵⁶ Wilhelm List and others, Američki vojni sud, Nürnberg (dalje u tekstu: suđenje u u predmetu Taoci), Law Reports of Trials of War Criminals, sv. VIII, predmet br. 47, str. 69 (1948.): "Naš je promišljeni zaključak da su uslovi, onako kako su se oni u to vrijeme činili optuženom, bili dovoljni da je na osnovu njih on mogao u dobroj vjeri zaključiti da hitna vojna nužda opravdava njegovu odluku. Ako je tome tako, optuženi se možda prevario u svojoj procjeni, no on nije kriv ni za kakvo krivično djelo".

¹²⁵⁷ Von Lewinski (zvani von Manstein), Britanski vojni sud u Hamburgu (Njemačka), 19. decembar 1949, u 16 Annual Dig. and Reports of Public International Law Cases 509, 521 (1949.): "U zemlji koja je tako gusto naseljena kao što je Ukrajina bilo je nužno za bezbjednost vojske da se stanovništvo ukloni iz borbe ili borbene zone. Uraditi nešto drugo značilo bi dati zeleno svjetlo špijunaži. Evakuisanje te zone predstavljalo je stoga puko vojno obezbjeđenje. Nadalje, bilo je nužno neprijatelja lišiti radnog potencijala, budući da je neprijatelj svakog sposobnog muškarca uključivao u vojsku, a koristio je i žene, pa čak i malu djecu. Nisu mogli dopustiti da oni neprijatelju padnu u ruke".

¹²⁵⁸ Id. na 522-23. Doista, savjetnik vojnog suda je čak sugerisao da se deportacija civila nikada ne može opravdati vojnom nužnošću, nego samo interesom za bezbjednost stanovništva. Id. na 523. Tom stavu je, međutim, suprotstavljen tekst kasnije prihvaćene Ženevske konvencije IV, koja uključuje "imperativne vojne razloge", a Ženevska konvencija je izvor većeg autoriteta od stavova jednog savjetnika vojnog suda.

¹²⁵⁹ Britanski vojni sudovi nisu izdavali obrazložena mišljenja, tako da pravni izvještaji sadrže stavove savjetnika vojnog suda, koji su sudu davali savjete o pravnim pitanjima nakon što bi optužba i odbrana iznijele svoju argumentaciju.

¹²⁶⁰ Von Lewinski (von Manstein), op. cit, str. 522-23.

¹²⁶¹ Komentar Ženevske konvencije IV, na 279.

¹²⁶² Izvještaj Pripremljene komisije za osnivanje stalnog Međunarodnog krivičnog suda, finalizirani nacrt teksta elemenata krivičnih djela, UN Doc. PCNICC/2000/INF/3/Add.2, 6. juli 2000, str. 11.

¹²⁶³ Supra, par. 128-130.

¹²⁶⁴ Supra, par. 145 do 149.

¹²⁶⁵ Optužnica, par. 31.

¹²⁶⁶ Presuda u predmetu Kupreškić, par. 621.

¹²⁶⁷ Presuda u predmetu Kupreškić, par. 605.

¹²⁶⁸ Presuda u predmetu Kordić i Čerkez, par. 193.

¹²⁶⁹ Presuda u predmetu Kupreškić, par. 619; presuda u predmetu Kordić i Čerkez, par. 195.

¹²⁷⁰ Presuda u predmetu Kupreškić, par. 622.

¹²⁷¹ Tačke 1 i 2.

¹²⁷² Optužnica, par. 21.

¹²⁷³ Članovi II i III.

¹²⁷⁴ Stupila na snagu 12. januara 1951.

¹²⁷⁵ Reservations to the Convention on the Prevention and Punishment of Genocide /Uzdržana mišljenja u vezi sa Konvencijom o sprečavanju i kažnjavanju genocida/, Advisory Opinion /Savjetodavno mišljenje/, ICJ Reports (1951.), str. 23.

¹²⁷⁶ Nacrt kodeksa KMP, naročito str. 106-114.

¹²⁷⁷ Nicod?me Ruhashyankiko, Study on the Question of the Prevention and Punishment of the Crime of Genocide /Studija o pitanju sprečavanja i kažnjavanja zločina genocida/, UN Economic and Social Council, Commission on Human Rights, Sub-Commission on Prevention of Discrimination and Protection of Minorities, E/CN. 4/Sub. 2/416, 4. juli 1978.; Benjamin Whitaker, Revised and Updated Report on the Question of the Prevention and Punishment of the Crime of Genocide /Revidirani i ažurirani izvještaj o pitanju sprečavanja i kažnjavanja zločina genocida/, UN Economic and Social Council, Commission on Human Rights, Sub-Commission on Prevention of Discrimination and Protection of Minorities, E/CN.4/Sub. 2/1985/6, 2. juli 1985.

¹²⁷⁸ PCNICC/2000/INF/3/Add. 2, 6. juli 2000.

¹²⁷⁹ Uvodno izlaganje optužbe, T. 461.

¹²⁸⁰ Supra, par. 43-47, 58.

¹²⁸¹ Supra, par. 59, 66.

¹²⁸² Jedan prisluškivani razgovor prihvaćen kao dokazni predmet ukazuje na to da su bosanski Srbi za kolonu saznali 12. jula u 03:00 sata. Vidi supra, par. 162.

¹²⁸³ Supra, par. 62.

¹²⁸⁴ Supra, par. 65.

¹²⁸⁵ Supra, par. 65.

¹²⁸⁶ Supra, par. 85.

¹²⁸⁷ Supra, par. 83.

¹²⁸⁸ Prema Živanovićevom naređenju od 13. jula, sastavljen je spisak ratnih zločinaca. Jedan prisluškivani razgovor između Cerovića i Beare od 16. jula (P 335) takođe ukazuje na to da među zarobljenicima treba da se sprovede provjera u tom smislu.

- ¹²⁸⁹ Supra, par. 77, 80.
- ¹²⁹⁰ Supra, par. 171.
- ¹²⁹¹ Supra, par. 216. Provjeravanje muškaraca vjerovatno se dešavalo 12. jula i rano ujutro 13. jula.
- ¹²⁹² Par. 106.
- ¹²⁹³ P 459, supra, par. 86.
- ¹²⁹⁴ Egzekucija u Kravici 13. jula, u Domu kulture u Pilici 16. jula.
- ¹²⁹⁵ Supra, par. 68.
- ¹²⁹⁶ Orahovac, 14. jula.
- ¹²⁹⁷ Vidi naročito iskaze svjedoka J i K koji su preživjeli egzekuciju u skladištu u Kravici. Supra, par. 207.
- ¹²⁹⁸ Optužnica, par. 21.
- ¹²⁹⁹ Presuda u predmetu Jelisić, par. 66.
- ¹³⁰⁰ Prosecutor's Submissions of agreed matters of law presented during the pre-trial conference of 7. March 2000 /Podnesak tužioca o usaglašenim pravnim pitanjima iznesenim na pretpretresnoj konferenciji od 7. marta 2000./, 8. mart 2000, par. 92 i 93.
- ¹³⁰¹ UN Doc. A/96(I) (1946.), 11. decembar 1946.
- ¹³⁰² "Relations Between the Convention on Genocide on the One Hand and the Formulation of the Nurnberg Principles and the Preparation of a Draft Code of Offences Against Peace and Security on the Other" /"Odnos između Konvencije o genocidu, te formulacije nurnberških principa i priprema nacrt kodeksa o djelima protiv mira i bezbjednosti"/, UN Doc. E/AC.25/3/Rev.1, 12. april 1948, str. 6. Nehemia Robinson je u svom komentaru Konvencije veoma eksplicitno artikulisao sljedeću bitnu karakteristiku genocida: "Glavna karakteristika genocida je njegov objekt: čin mora biti upravljen na uništenje grupe. Grupe se sastoje od pojedinaca, dakle, uništavanje u krajnjoj instanci mora biti preduzeto protiv pojedinaca. Međutim, ti pojedinci nisu važni per se, nego samo kao članovi grupe kojoj pripadaju." (op. cit, str. 63).
- ¹³⁰³ Reservations to the Convention on the Prevention and Punishment of Genocide, Advisory Opinion, ICJ Reports (1951), str. 23.
- ¹³⁰⁴ Nacrt kodeksa KMP, str. 88.
- ¹³⁰⁵ Presuda u predmetu Akayesu, par. 522: "Izvršenje djela za koje se tereti seže dakle dalje od njegovog stvarnog izvršenja, npr. ubistva određenog pojedinca, radi ostvarenja krajnjeg cilja, tj. uništenja, u cijelosti ili djelimično, grupe koje je taj pojedinac samo jedan element."
- ¹³⁰⁶ Presuda u predmetu Kayishema i Ruzindana, par. 99: "ŽUništenjež mora biti upravljeno na grupu kao takvu, to jest, qua grupu."
- ¹³⁰⁷ Vidi naročito Presudu u predmetu Kupreškić, par. 636, i Presudu u predmetu Jelisić, par. 79.
- ¹³⁰⁸ Vidi naročito član 14 Evropske konvencije o ljudskim pravima: "Uživanje prava i sloboda predviđenih ovom konvencijom osigurava se bez diskriminacije po bilo kojoj osnovi, kao (...) veza sa nekom nacionalnom manjinom (...)". Vidi i Framework Convention for the Protection of National Minorities /Okvirna konvencija za zaštitu nacionalnih manjina/, Ets 157, odnosno načelo VII Završnog dokumenta Konferencije o evropskoj bezbjednosti i saradnji (1975.), tačka 105, st. 2. /citat prema Ljudska prava. Odabrani evropski dokumenti, Sarajevo, 1996./
- ¹³⁰⁹ Vidi naročito član 27 Međunarodnog pakta o građanskim i političkim pravima: "U državama gdje postoje etničke, vjerske ili jezične manjine ne smije se

osobama koje pripadaju takvim manjinama uskratiti pravo da, zajedno s ostalim članovima svoje skupine, imaju svoj vlastiti kulturni život, da ispovijedaju i obdržavaju svoju vlastitu vjeru ili da se služe svojim vlastitim jezikom." /citat prema J. Hrženjak, Međunarodni i evropski dokumenti o ljudskim pravima, Zagreb, 1992./

¹³¹⁰ Vidi naročito definiciju koju sugerise Evropska komisija za demokraciju putem prava, *The Protection of Minorities /Zaštita manjina/*, Strasbourg, Council of Europe Press, 1994, str. 12: nacionalna manjina je grupa koja je malobrojnija od ostatka stanovništva države, čiji pripadnici, državljani dotične države, imaju etnička, vjerska ili jezična obilježja različita od tih obilježja ostatka stanovništva i koja se rukovodi težnjom da očuva svoju kulturu, tradiciju, vjeru ili jezik".

¹³¹¹ F. Capotorti, *Study on the Rights of the Persons Belonging to Ethnic, Religious and Linguistic Minorities /Studija o pravima pripadnika etničkih, vjerskih i jezičnih manjina/*, UN Doc. E/CN.4/Sub.2/384/Rev.1 (1979.), par. 197, gdje se govori o raspravama o nacrtu rezolucije o definiciji manjina (E/CN.4/Sub.2/103).

¹³¹² UNTS, sv. 660, br. 9646.

¹³¹³ Član 1.

¹³¹⁴ UN Doc A/C.6.SR.73 (Petren, Sweden); UN Doc. A/C.6/SR.74 (Petren, Sweden).

¹³¹⁵ Tužilac protiv Nikolića, Pregled optužnice na osnovu pravila 61, Odluka Pretresnog vijeća I /Review of the indictment pursuant to Rule 61, Decision of Trial Chamber 1/, 20. oktobar 1995, predmet br. ITž94-2-R61 (dalje u tekstu: Odluka u predmetu Nikolić), par. 27.

¹³¹⁶ Presuda u predmetu Jelisić, par. 70.

¹³¹⁷ Pretpretresni podnesak tužioca na osnovu pravila 65ter(E)(i), 25. februar 2000, par. 12.

¹³¹⁸ Završni podnesak optužbe, par. 412.

¹³¹⁹ Završna riječ, T. 9983.

¹³²⁰ Završni podnesak optuženog, par. 104.

¹³²¹ Završni podnesak optuženog, par. 102-107.

¹³²² Pretpretresni podnesak tužioca na osnovu pravila 65ter(E)(i), 25. februar 2000, par. 92, str. 33.

¹³²³ Nacrt kodeksa KMP, str. 109. Za komentar Konvencije vidi i Pieter Drost, *The Crime of State, Genocide /Državni zločin. Genocid/*, str. 124: "Upravo neko izvana vidljivo svojstvo ili karakteristika koju žrtva dijeli sa pripadnicima svoje grupe, ali po kojem se ona u zločinačkom umu napadača razlikuje od ostatka zajednice, napadaču je razlogom za počinjenje zločina nad tako obilježenim i označenim pojedincem.

¹³²⁴ Par. 19.

¹³²⁵ P 746/a.

¹³²⁶ P 743, str. 2.

¹³²⁷ Radinović, T. 7812, supra, par. 12.

¹³²⁸ Vidi par. 11 u kojem se pominje Izvještaj generalnog sekretara; par. 33.

¹³²⁹ U Izvještaju generalnog sekretara, par. 33, pobrajaju se zločini koje su snage bosanskih Srba počinile protiv bosanskih Muslimana od samog početka sukoba.

¹³³⁰ Izvještaj generalnog sekretara, par. 34 do 37.

¹³³¹ Supra, par. 13-14.

¹³³² Izjava generala Hadžihasanovića data 24. januara 2001, par. 4, potkrijepljena izjavom generala Krstića u novinskom članku objavljenom u novembru 1995. godine (P 744/c, str. 1).

¹³³³ Rezolucija 819 (1993.), 16. april 1993.

¹³³⁴ P 126: Report of the Security Council Mission set up pursuant to resolution 819 (1993) /Izvještaj misije Savjeta bezbjednosti osnovane shodno Rezoluciji 819 (1993.), UN Doc. S/25700 (30. april 1993.), par. 18.

¹³³⁵ Ibid, par. 10 i 11.

¹³³⁶ Supra, par. 15.

¹³³⁷ Supra, par. 26.

¹³³⁸ Supra, par. 28.

¹³³⁹ P 901, str. 2.

¹³⁴⁰ Supra, par. 120.

¹³⁴¹ Supra, par. 24. Prvi sporazum potpisan je 18. aprila 1993, nakon kojeg je uslijedio sporazum od 8. maja 1993. godine.

¹³⁴² Izvještaj generalnog sekretara, par. 225.

¹³⁴³ Supra, par. 33.

¹³⁴⁴ Pretpretresni podnesak tužioca shodno pravilu 65ter(E)(i), 25. februar 2000, par. 90.

¹³⁴⁵ Ibid, par. 91, str. 33.

¹³⁴⁶ Završni podnesak optuženog, 21. juni 2001, par. 94.

¹³⁴⁷ UN DOC. A/96 (I), 11. decembar 1946. (naglasak dodat).

¹³⁴⁸ UN Doc. E/447 (1947.), str. 20: "riječ genocid znači zločinački postupak upravljen protiv bilo koje od gore navedenih grupa ljudskih bića, sa ciljem da se ona uništi u cijelosti ili djelimično, ili da se onemogući njeno očuvanje ili razvoj".

¹³⁴⁹ UN Doc. E/447 (1947), str. 23. Vidi i "Relations Between the Convention on Genocide on the one Hand and the Formulation of Nurnberg Principles and the Preparation of a Draft Code of Offences Against Peace and Security on the Other", UN Doc. E/A C.25/3/Rev.1, 12. april 1948, str. 6: "Stvarni cilj koji se ima na umu jeste uništenje ljudske grupe. U slučaju međunarodnog ili građanskog rata, jedna strana drugoj može nanijeti krajnje teške gubitke, ali njen je cilj da drugoj strani nametne svoju volju, a ne da je uništi."

¹³⁵⁰ Nacrt Kodeksa KMP, str. 88 (naglasak dodat).

¹³⁵¹ ICJ Reports (1996), str. 240, /Opinion of the Legality of the Threat or Use of Nuclear Weapons/.

¹³⁵² Par. 26. Vijeće ipak upozorava na nekoliko protivnih mišljenja u kojima se Mišljenje po ovom pitanju kritikuje jer se smatra da čin koji kao predvidljivu posljedicu ima uništenje grupe kao takve i koji zaista uzrokuje uništenje grupe svakako predstavlja genocid. Konkretno, sudija Weeramantry primjećuje da upotreba nuklearnog oružja neizbježno rezultira uništenjem cijelih populacija i kao takva predstavlja genocid. On time osporava tumačenje da "mora postojati namjera uzimanja za cilj određene nacionalne, etničke, rasne ili vjerske grupe kao grupe, i to ne uzgredno uz neki drugi čin" (Reports, str. 502). U istom smislu, sudija Koroma ističe "stravične i šokantne posljedice da cijela populacija može biti izbrisana s lica zemlje upotrebom nuklearnog oružja tokom oružanog sukoba". On tvrdi da takva situacija predstavlja genocid "onda kada su se posljedice tog čina mogle predvidjeti" (Reports, str. 577).

¹³⁵³ ICTR-97-23-S, 4. septembar 1998. (dalje u tekstu: Presuda u predmetu Kambanda), par. 16.

¹³⁵⁴ 21. maj 1999, par. 89.

¹³⁵⁵ Član 211-1 francuskog krivičnog zakona utvrđuje da zločin mora biti počinjen "izvršenjem usaglašenog plana da se u cijelosti ili djelimično uništi neka grupa".

¹³⁵⁶ Vidi naročito Eric David, *Droit des conflits armés /Pravo oružanih sukoba/*, str. 615; Alexander K.A. Greenawalt, "Rethinking genocidal intent: the case for a knowledge-based interpretation" /"Nova razmatranja genocidne namjere: u prilog tumačenju zasnovanom na svijesti", *Columbia Law Review*, decembar 1999, str. 2259-2294; Gil Gil, *Derecho penal internacional, especial consideracion del delito de genicidio /Međunarodno krivično pravo, s posebnim obzirom na djelo genocida/*, 1999.

¹³⁵⁷ Element predumišljaja je odbačen na prijedlog Belgije (UN Doc. A/C.6/217), iz razloga što je ta odredba suvišna budući da je posebna namjera već bila uključena u definiciju tog zločina (UN Doc. A/C.6/SR.72, str. 8).

¹³⁵⁸ Drugostepena presuda u predmetu Jelisić, par. 48.

¹³⁵⁹ *Supra*, par. 85-87.

¹³⁶⁰ *Axis Rule in Occupied Europe /Vladavina Osovine u okupiranoj Evropi/*, str. 79, str. 87-89.

¹³⁶¹ Nacrt kodeksa KMP, op. cit, komentar člana 17, str. 106.

¹³⁶² Predmet USA v. Ulrich Greifelt et al, *Trials of War Criminals /SAD protiv Ulricha Greifelta i ost, Nirnberški procesi/*, sv. XIV (1948.), str. 2: "Djela, ponašanje, planovi i pothvati za koje se tereti u paragrafu 1 ove tačke izvedeni su kao dio sistematskog programa genocida, ciljanog na uništenje inorodnih nacija i etničkih grupa, dijelom ubilačkim istrebljivanjem, a dijelom eliminisanjem i suzbijanjem nacionalnih obilježja." Vidi i presude koje je izrekao Vrhovni sud Poljske protiv Amona Leopolda Goetha (TWC, sv. VII, br. 37, str. 8) i Rudolfa Franza Ferdinanda Hoessa (TWC, sv. VII, br. 38, str. 24).

¹³⁶³ *Violations of Human Rights in Southern Africa: Report of the Ad Hoc Working Group of Experts /Kršenja ljudskih prava u Južnoj Africi: Izvještaj ad hoc stručne radne grupe/*, UN Doc. E/CN.4/1985/14, 28. januar 1985, par. 56 i 57.

¹³⁶⁴ Pojam kulturnog genocida odbacio je Šesti odbor Generalne skupštine, sa 25 glasova za, 6 protiv, 4 uzdržana glasa i 13 odsutnih delegacija.

¹³⁶⁵ Nacrt kodeksa KMP, str. 90-91.

¹³⁶⁶ UN Doc. AG/Res./47/121, od 18. decembra 1992.

¹³⁶⁷ Savezni ustavni sud, 2 BvR 1290/99, 12. decembar 2000, par. (III)(4)(a)(aa). Naglasak dodat.

¹³⁶⁸ Pretpretresni podnesak tužioca shodno pravilu 65ter(E)(i), 25. februar 2000, par. 100.

¹³⁶⁹ Pretpretresni podnesak tužioca shodno pravilu 65ter(E)(i), 25. februar 2000, par. 101.

¹³⁷⁰ Pregled optužnice shodno pravilu 61 Pravilnika o postupku i dokazima, odluka Pretresnog vijeća I, Odluka pretresnog vijeća I, 20. oktobar 1995, IT-94-2-R61, par. 34.

¹³⁷¹ Presuda u predmetu Jelisić, par. 83.

¹³⁷² Završni podnesak optuženog, par. 96-101.

¹³⁷³ Pismo Raphaela Lemkina objavljeno u "Executive Sessions of the U.S. Senate Foreign Relations Committee" /"Izvršne sjednice Odbora za odnose s inostranstvom Senata SAD"/, *Historical Series 781-805 (1976.)*, str. 370, citirano u Završnom podnesku odbrane, par. 97. Raphael Lemkin je objasnio da djelimično uništenje mora imati za cilj toliko znatan dio da to ugrožava cijelu grupu.

¹³⁷⁴ Senate Executive Report No. 23, 94th Cong, 2nd Session (1976.), str. 34-35.

¹³⁷⁵ U tom smislu, vidi naročito komentar Fitzmauricea, predstavnika Ujedinjenog Kraljevstva, UN Doc. A/C.6/SR. 73. Pripremni radovi u pogledu ovog pitanja nisu jasni. Zaista se čini da je u vezi s tim postojalo brkanje pojmova *actus reus* i *mens rea*.

¹³⁷⁶ Draft Convention for the Prevention and Punishment of Genocide presented by the Secretary-General, 26. juni 1947, UN Doc. E/447, str. 24.

¹³⁷⁷ Nehemia Robinson, *The Genocide Convention*, str. 63: "namjera da se uništi mnoštvo osoba iz iste grupe mora se okarakterisati kao genocid čak i ako te osobe čine samo dio grupe, bilo unutar jedne zemlje ili regije, ili unutar samo jedne zajednice, pod uslovom da broj bude znatan". Autor je pred Komisijom za odnose s inostranstvom američkog Senata takođe napomenuo sljedeće: "namjera da se uništi mnoštvo osoba iz iste grupe mora se okarakterisati kao genocid čak i ako te osobe čine samo dio grupe, bilo unutar jedne zemlje bilo unutar samo jedne zajednice, pod uslovom da broj bude znatan, jer je cilj Konvencije da sankcioniše djelovanje protiv velikog broja ljudi, a ne pojedinačne događaje čak ako oni i posjeduju iste karakteristike. Na sudu će biti da za svaki pojedini slučaj odluči da li je postojala takva namjera" (*The Genocide Convention – Its Origins and Interpretation /Konvencija o genocidu – Izvori i tumačenja*, reprint u *Hearings on the Genocide Convention Before a Subcomm. of the Senate Comm. on Foreign Relations, 81st Cong, 2nd Sess, 487, 498 (1950) /Rasprave o Konvenciji o Genocidu u okviru potkomisije Komisije za odnose s inostranstvom Senata, 81. zasjedanje, 2. sjednica/*.

¹³⁷⁸ Pieter Drost, *The Crime of State, Genocide /Državni zločin, Genocid/*, knjiga II, Sythoff, Leiden, str. 85: "Djela počinjena sa smišljenim ciljem da se uništi više ljudi kao pripadnika iste grupe treba da se kategoriziraju kao genocidni zločini čak i onda kada broj žrtava predstavlja tek mali dio cijele grupe koja postoji unutar nacionalne, regionalne ili lokalne zajednice".

¹³⁷⁹ *Ibid*, str. 89.

¹³⁸⁰ Predmet *Kayishema i Ruzindana*, par. 97: "ždjelimičnož zahtijeva namjeru da se uništi znatan broj pojedinaca koji su dio grupe".

¹³⁸¹ Tužilac protiv *Ignacea Bagilisheme*, predmet br. ICTR-95-1A-T, 7. juni 2001. (dalje u tekstu: *Presuda u predmetu Bagilishema*), par. 64: "Iako uništenje kojem se teži ne mora da bude upravljeno na svakog pripadnika ciljane grupe, Vijeće smatra da namjera uništavanja mora da cilja barem znatan dio grupe".

¹³⁸² Par. 29.

¹³⁸³ Report of the Commission of Experts, UN Doc. S/1994/674, par. 94 (naglasak dodat).

¹³⁸⁴ Application of the Convention of the Prevention and Punishment of the Crime of Genocide /Primjena Konvencije o sprečavanju i kažnjavanju zločina genocida/, *Bosnia-Herzegovina v. Yugoslavia (Serbia and Montenegro)*, Order on further Requests for the indication of Provisional Measures /Nalog za daljnje zahtjeve za određivanje privremenih mjera/, ICJ Reports (1993), str. 325-795.

¹³⁸⁵ Separate Opinion of Judge Lauterpacht, ICJ Reports (1993), str. 431.

¹³⁸⁶ Procjene broja žrtava se razlikuju. Izraelska istražna komisija broj žrtava je utvrdila na 800. Međutim, prema Međunarodnom komitetu Crvenog krsta, u pokolju je stradalo najmanje 2400 ljudi. Pokolj je trajao dva dana, 16. i 17. septembra 1982.

¹³⁸⁷ UN Doc. AG/Res.37/123D (16. decembra 1982.), par. 2. Međutim, treba da se napomene da ta rezolucija nije usvojena jednoglasno, a naročito ne njen

paragraf u kojem se taj pokolj karakteriše kao genocidno djelo, koji je bio usvojen sa 90 glasova za, 19 glasova protiv i 23 uzdržana glasa. Vidi UN Doc. A/37/PV.108, par. 151.

¹³⁸⁸ Presuda u predmetu Jelisić, par. 83.

¹³⁸⁹ Vrhovni sud Düsseldorf, predmet Nikola Jorgić, 30. april 1999, 3StR 215/98.

¹³⁹⁰ Savezni ustavni sud, 2BvR 1290/99, 12. decembar 2000, par. 23: "Takođe, sudovi nisu prešli granice mogućeg značenja slova zakona prihvativši da se namjera uništenja može odnositi na geografski omeđeni dio grupe. Takvo tumačenje podržava činjenica da STGB, par. 22a (njemački zakon kojim se inkorporira Konvencija)(kažnjivom smatra namjeru, kako djelimičnog tako i potpunog uništenja".

¹³⁹¹ Drugostepeni sud Bavarske, predmet Novislav Djajić, 23. maj 1997, 3 St 20/96, dio VI, str. 24 engleskog prevoda.

¹³⁹² Završni podnesak optužbe, par. 412.

¹³⁹³ Završni podnesak optužbe, par. 420.

¹³⁹⁴ Završni podnesak optužbe, par. 423.

¹³⁹⁵ P 425.

¹³⁹⁶ Citirano u završnom podnesku optužbe, par. 425.

¹³⁹⁷ P 750, citirano u završnom podnesku optužbe, par. 416.

¹³⁹⁸ Završni podnesak optužbe, par. 438.

¹³⁹⁹ T. 10004-10005.

¹⁴⁰⁰ Završna riječ, T. 10009.

¹⁴⁰¹ Završni podnesak optuženog, par. 131.

¹⁴⁰² Završna riječ, T. 10113.

¹⁴⁰³ Završni podnesak optuženog, par. 133.

¹⁴⁰⁴ Završna riječ, T. 10118.

¹⁴⁰⁵ Završna riječ, T. 10118.

¹⁴⁰⁶ Završna riječ, T. 10118-10119.

¹⁴⁰⁷ Završni podnesak optuženog, par. 141-145.

¹⁴⁰⁸ Završni podnesak optuženog, par. 156.

¹⁴⁰⁹ Završni podnesak optuženog, par. 161, završna riječ, T. 10129.

¹⁴¹⁰ Završni podnesak optuženog, par. 157, 166.

¹⁴¹¹ Završna riječ, T. 10120.

¹⁴¹² Završni podnesak optuženog, par. 146-147.

¹⁴¹³ Završna riječ, T. 10139.

¹⁴¹⁴ Završna riječ, T. 10140.

¹⁴¹⁵ Supra, par. 90-94.

¹⁴¹⁶ Supra, par. 41, 123, 153.

¹⁴¹⁷ To mjesto na kraju je pretvoreno u parkiralište. P 4/4 do P 4/6; Ruez, T. 542-543.

¹⁴¹⁸ Vidi iskaz svjedoka Halilovića, supra, par. 94.

¹⁴¹⁹ Par. 18 optužnice. U svom završnom podnesku (par. 27) optužba pominje svaku od kategorija – izuzev "činjenje" – pomenutih u članu 7(1), kao i "doktrinu zajedničkog cilja" (o kojoj se raspravlja dalje u tekstu) kao osnov za krivicu generala Krstića.

¹⁴²⁰ Cf. član 6(1) Statuta MKSR. U završnom podnesku (par. 3) optužba je uvrstila svoje argumente u vezi sa članom 7 iz svog pretpretresnog podneska (par. 13-86). Isto tako, argumentacija odbrane u vezi sa članom 7 iz njenog pretpretresnog podneska (par. 13-29) uključena je i u njen završni podnesak (par. 2).

¹⁴²¹ Presuda u predmetu Akayesu, par. 480; presuda u predmetu Blaškić, par. 279; presuda u predmetu Kordić i Čerkez, par. 386.

¹⁴²² Presuda u predmetu Akayesu, par. 482; presuda u predmetu Blaškić, par. 280; presuda u predmetu Kordić i Čerkez, par. 387.

¹⁴²³ Presuda u predmetu Akayesu, par. 483; presuda u predmetu Blaškić, par. 281; presuda u predmetu Kordić i Čerkez, par. 388.

¹⁴²⁴ Drugostepena presuda u predmetu Tadić, par. 188; presuda u predmetu Kunarac i drugi, par. 390.

¹⁴²⁵ Drugostepena presuda u predmetu Aleksovski, par. 162-164.

¹⁴²⁶ Drugostepena presuda u predmetu Tadić, par. 185-229. Žalbeno vijeće u svojoj presudi u predmetu Tadić naizmjenice koristi nekoliko drugih termina, kao što je odgovornost za "zajednički cilj" (Drugostepena presuda u predmetu Tadić, par. 220), da bi označilo istu vrstu učestvovanja. Zbog razloga koji će se razmotriti dalje u tekstu, Pretresno vijeće predlaže da se u cijeloj ovoj presudi koristi termin "udruženi zločinački poduhvat". Pretresno vijeće II nedavno je detaljno razmatralo odgovornost za udruženi zločinački poduhvat u predmetu Tužilac protiv Radoslava Brđanina i Momira Talića, Odluka o formi dodatno izmijenjene optužnice i zahtjevu Tužilaštva za izmjenu optužnice, predmet br. IT-99-36-PT, 26. juni 2001. (dalje u tekstu: odluka u predmetu Talić).

¹⁴²⁷ Pretresno vijeće s tim u vezi primjećuje da je Žalbeno vijeće iznijelo sljedeći stav: "Premda je u sastavljanju optužnica poželjna veća mjera konkretnosti, za optužnicu ne mora biti fatalno što izrijekom nije tačno identifikovan način učešća ako iz optužnice optuženi ipak jasno može zaključiti šta su žpripriroda i razlozi optužbi protiv njegaž". Drugostepena presuda u predmetu Čelebići, par. 351.

¹⁴²⁸ Presuda u predmetu Furundžija, par. 189; presuda u predmetu Kupreškić, par. 746; presuda u predmetu Kunarac i drugi, par. 388.

¹⁴²⁹ Pretpretresni podnesak optužbe, par. 21-27. Optužba govori o odgovornosti za zajednički zločinački poduhvat kao o "saizvršilaštvu". Žalbeno vijeće je već koristilo taj termin u tom smislu (drugostepena presuda u predmetu Tadić, par. 196, 228; drugostepena presuda u predmetu Furundžija, par. 118). Optužba osim toga "saizvršilaštvo" smatra oblikom "počinjenja".

¹⁴³⁰ Pretpretresni podnesak odbrane, par. 18-19. Vidi takođe par. 21 pretpretresnog podneska optužbe priloženog podnesku optužbe u vezi sa pravnim pitanjima o kojima je postignuta saglasnost tokom pretpretresne konferencije 7. marta 2000, od 8. marta 2000. U vezi sa prigovorom odbrane na doktrinu zajedničkog zločinačkog poduhvata, vidi par. ??, supra.

¹⁴³¹ Vidi optužnicu, npr. par. 6-11.

¹⁴³² Par. 19 optužnice.

¹⁴³³ Vidi, npr, presuda u predmetu Blaškić, par. 294; presuda u predmetu Kunarac i drugi, par. 395.

¹⁴³⁴ Vidi i npr. presuda Kayishema i Ruzindana, par. 223; presuda Blaškić, par. 337.

¹⁴³⁵ Par. 38-51, 337.

¹⁴³⁶ Ubistvo, okrutno i nečovječno postupanje (uključujući terorisanje, uništavanje lične imovine i prisilno premještanje) – tačka 6.

¹⁴³⁷ Prisilno premještanje – tačka 8.

¹⁴³⁸ Supra, par. 340, 344.

¹⁴³⁹ Supra, par. 340, 354.

¹⁴⁴⁰ Drugostepena presuda u predmetu Tadić, par. 227.

¹⁴⁴¹ Drugostepena presuda u predmetu Tadić, par. 227(ii). Žalbeno vijeće ponovo je potvrdilo taj stav u svojoj presudi u predmetu Furundžija, par. 119.

¹⁴⁴² Optužba tvrdi da nije uslov da svaki od učesnika ispunjava sve elemente koji čine actus reus krivičnog djela. Dovoljno je da svaki od učesnika bitno doprinese izvršenju krivičnog djela (Pretpretresni podnesak optužbe, par. 23). S tim u vezi odbrana je svoje rezerve u odnosu na doktrinu zajedničkog zločinačkog poduhvata formulisala na idući način: "... nužno je ... napraviti razliku između actus reus svakog pojedinačnog djela za svakog pojedinog počinioaca". (Pretpretresni podnesak odbrane, par. 18).

¹⁴⁴³ Odluka u predmetu Talić, par. 43.

¹⁴⁴⁴ Supra, par. 344.

¹⁴⁴⁵ Drugostepena presuda u predmetu Tadić, par. 228.

¹⁴⁴⁶ Odluka u predmetu Talić, par. 31 (naglasak u originalu). Budući da učesnici zajedničkog zločinačkog poduhvata mogu snositi odgovornost za zločine koje su počinili drugi učesnici, a koji nisu obuhvaćeni ciljem zajedničkog plana, Pretresno vijeće se slaže da je o toj doktrini bolje govoriti kao o "udruženom zločinačkom poduhvatu", a ne kao o odgovornosti za "zajednički cilj" (odluka u predmetu Talić, par. 37). Osim toga, vrijedi istaknuti da se u vezi s odgovornošću za zločin koji izlazi iz okvira cilja udruženog poduhvata u odluci u predmetu Talić objašnjava da je uslov da takav zločin bude "prirodna i predvidljiva" posljedica sprovođenja tog poduhvata "objektivni element zločina i ne zavisi od stanja svijesti optuženog". Uslov da je optuženi bio svjestan da je takav zločin moguća posljedica sprovođenja tog poduhvata predstavlja "subjektivno stanje svijesti optuženog koje optužba mora pokazati". Odluka u predmetu Talić, par. 30 (naglasak u originalu).

¹⁴⁴⁷ Prisilno premještanje – tačka 8.

¹⁴⁴⁸ Ubistvo te okrutno i nečovječno postupanje (uključujući terorisanje, uništavanje lične imovine i prisilno premještanje) – tačka 6.

¹⁴⁴⁹ Tačka 1 optužnice.

¹⁴⁵⁰ Tačka 2 optužnice.

¹⁴⁵¹ Tačka 6 optužnice.

¹⁴⁵² Tačka 3 optužnice.

¹⁴⁵³ Tačka 4 optužnice.

¹⁴⁵⁴ Tačka 5 optužnice.

¹⁴⁵⁵ Supra, par. 470.

¹⁴⁵⁶ Richard Butler, Izvještaj o komandnoj odgovornosti korpusa u VRS, odjeljak 2, par. 2.6 (P401). U svom izvještaju, vojni vještak optužbe, g. Butler, pominje između ostalog stav 66 Pravila JNA – Korpus kopnene vojske (privremeno) (P402/4) i član 11 Pravilnika o nadležnosti komande korpusa Kopnene vojske u miru (P402/10). O mjerodavnosti ovih instrumenata bivše Jugoslovenske narodne armije za Vojsku Republike Srpske, vidi infra. O nadležnosti načelnika štaba korpusa VRS, vidi takođe svjedočenje vojnog vještaka optužbe generala Dannatta, T. 5578.

¹⁴⁵⁷ Supra, par. 363-379, 465-472.

¹⁴⁵⁸ Supra, par. 220-225.

¹⁴⁵⁹ Supra, par. 449.

¹⁴⁶⁰ Supra, par. 450.

¹⁴⁶¹ Supra, par. 451.

¹⁴⁶² Supra, par. 452.

¹⁴⁶³ Supra, par. 453.

¹⁴⁶⁴ Supra, par. 266.

¹⁴⁶⁵ Supra, par. 330.

¹⁴⁶⁶ Butlerov izvještaj; izjava vojnog vještaka general-majora F. R. Dannatta (P385A).

¹⁴⁶⁷ Prof. dr. Radovan Radinović, penzionisani general, svjedočenje vojnog vještaka o Srebrenici (D160).

¹⁴⁶⁸ Pretresno vijeće prihvata da su ti dokumenti JNA bili osnova za propise VRS; prema shvatanju Vijeća, to je i mišljenje generala Radinovića. Vidi Butlerov izvještaj, par. 1.4; Radinović, T. 7997-7998.

¹⁴⁶⁹ Krstić, T. 6341.

¹⁴⁷⁰ Krstić, T. 6342.

¹⁴⁷¹ Radinović, T. 7809, 7999. P402/7 sadrži Uputstva za rad komande 4. korpusa u izvršavanju prioriternih zadataka u miru i ratu.

¹⁴⁷² Butlerov izvještaj, par. 2.0, gdje se upućuje na str. 14 Uputstva za rad komande 4. korpusa u izvršavanju prioriternih zadataka u miru i ratu; Radinović, T. 8011.

¹⁴⁷³ P142/40.

¹⁴⁷⁴ Koji je svojim potpisom stavio na snagu predsjednik Republike Srpske 18. augusta 1992. P142/24.

¹⁴⁷⁵ Vidi Radinovićev izvještaj, Poglavlje III, par. 3.7. General Radinović je posvjedočio da "komandant korpusa (...ni sa kim ne dijeli svoju komandnu odgovornost". (T. 8019). G. Butler je posvjedočio da su "(komandantu(zakonom povjerena ovlaštenja i odgovornosti da komanduje i rukovodi dejstvima svog, u ovom slučaju, korpusa." (T. 4754-4755). Vidi takođe Dannattov izvještaj, par. 26. Dokazi, međutim, ne pokazuju da su 10. diverzantski odred i MUP bili prepotčinjeni Drinskom korpusu, pa se stoga formalna ovlaštenja generala Krstića ne protežu na to ljudstvo (supra, par. 278-290).

¹⁴⁷⁶ Supra, par. 312.

¹⁴⁷⁷ Supra, par. 318.

¹⁴⁷⁸ Supra, par. 312.

¹⁴⁷⁹ Supra, par. 322.

¹⁴⁸⁰ Supra, par. 322.

¹⁴⁸¹ Svjedoku JJ je general Živanović rekao da ga je general Mladić između 15. i 20. juna 1995. informisao da će ga na mjestu komandanta korpusa zamijeniti general Krstić. General Živanović je takođe rekao svjedoku da general Krstić silno želi biti na komandnom mjestu. T. 9683, 9708.

¹⁴⁸² Supra, par. 323.

¹⁴⁸³ Supra, par. 380.

¹⁴⁸⁴ Supra, par. 386 i 401.

¹⁴⁸⁵ Pretpretresni podnesak optužbe, 06-107. U svojoj završnoj riječi, optužba je izjavila da je general Krstić "imao genocidnu namjeru od početka i održao je tokom čitavog perioda, te da je saučesništvo u genocidu prilično nevjerovatno kad se uzme u obzir prije svega svjedočenje generala Krstića. Ne smatramo da bi činjenice u ovom predmetu valjalo tumačiti u smislu da je on kriv samo za saučesništvo." T. 10020.

¹⁴⁸⁶ Završni podnesak odbrane, par. 123.

¹⁴⁸⁷ Završni podnesak odbrane, par. 124-128.

¹⁴⁸⁸ S tim u vezi, vrijedi zapaziti da Statut stalnog Međunarodnog krivičnog suda sadrži jedinstvenu odredbu o individualnoj krivičnoj odgovornosti – član 25 – koja važi za sva krivična djela iz nadležnosti stalnog Međunarodnog krivičnog suda, uključujući i genocid.

¹⁴⁸⁹ U Izvještaju generalnog sekretara stoji da se "Konvencija (o genocidu(danas smatra dijelom međunarodnog običajnog prava o čemu svjedoči

Međunaordni sud pravde u svom savjetodavnom mišljenju o Konvenciji o sprečavanju i kažnjavanju zločina genocida iz 1951.“ Izvještaj generalnog sekretara, par. 45 (bez fusnote).

¹⁴⁹⁰ Pretresno vijeće primjećuje da je Pretresno vijeće I MKSR u predmetima Akayesu i Musema presudilo o elementima “saučesništva u genocidu”. Međutim, to pretresno vijeće je protumačilo “saučesništvo” u skladu sa Krivičnim zakonom Ruande, pa je taj slučaj iz sudske prakse od ograničene pomoći u ovom predmetu. Vidi presudu u predmetu Akayesu, par. 537, 540; presudu u predmetu Musema, par. 179, 183.

¹⁴⁹¹ Drugostepena presuda u predmetu Tadić, par. 220, 223 (naglasak dodat).

¹⁴⁹² Tužilac protiv Radoslava Brđanina i Momira Talića, Odluka po zahtjevu Momira Talića za privremeno puštanje na slobodu, predmet br. IT-99-36-PT, 28. mart 2001, par. 40-45.

¹⁴⁹³ Prema riječima Žalbenog vijeća, “Žalbena vijeće smatra da pravilno tumačenje Statuta zahtijeva da ratio decidendi njegovih odluka bude obavezujući za pretresna vijeća”, drugostepena presuda u predmetu Aleksovski, par. 113.

¹⁴⁹⁴ Drugostepena presuda u predmetu Čelebići, par. 338.

¹⁴⁹⁵ Presuda u predmetu Kordić i Čerkez, par. 373.

¹⁴⁹⁶ Pretresno vijeće s tim u vezi primjećuje da član 141 Krivičnog zakona Republike Srpske (P402/98) u pogledu genocida predviđa da će se onaj ko naredi počinjenje genocidnih djela ili poćini takva djela kazniti kaznom zatvora od najmanje pet godina ili smrtnom kaznom. To ide u prilog zaključku da kategorija glavnih izvršilaca genocida nije ograničena na one koji fizički počine djela genocida. Narodna skupština Republike Srpske usvojila je 21. juna 1993. – uz manje izmjene i dopune koje se nisu odnosile na gorepomenutu odredbu – Krivični zakon Socijalističke Federativne Republike Jugoslavije i preimenovala ga u “Krivični zakon Republike Srpske”. Vidi Zakon o izmjenama i dopunama Krivičnog zakona Socijalističke Federativne Republike Jugoslavije (P402/58).

¹⁴⁹⁷ Budući da se ne može zaključiti van razumne sumnje da su snage Drinskog korpusa – ili druge snage pod efektivnom kontrolom generala Krstića – odgovorne za zloćine terora u Potoćarima (FM, par. 155), Pretresno vijeće ne može zaključiti da general Krstić snosi odgovornost po članu 7(3) za te zloćine.

¹⁴⁹⁸ To je prvi test za član 7(3) (drugostepena presuda u predmetu Čelebići, par. 186-198, 266). U ovom konkretnom slučaju, nema dokaza koji bi pobili prezumpciju da je, kao komandant Drinskog korpusa, general Krstić imao ovlasti de iure koje su odgovarale efektivnoj kontroli nad podređenim snagama (drugostepena presuda u predmetu Čelebići, par. 197). Naprotiv, dokazi u spisu potvrđuju da je kao komandant korpusa general Krstić imao rukovodstvo nad snagama čvrsto u svojim rukama. S druge strane, nije pokazano da je general Krstić imao formalna ovlasti nad 10. diverzantskim odredom i MUP. U nedostatku drugih uvjerljivih dokaza da je u stvarnosti zaista imao efektivnu kontrolu nad ovim snagama, ne može se reći da general Krstić snosi komandnu odgovornost za njihovo učestvovanje u ovim zloćinima.

¹⁴⁹⁹ P402/76.

¹⁵⁰⁰ Krstić, T. 6346-6347.

¹⁵⁰¹ Dokazni predmet 402/68; Smjernice za određivanje kriterijuma krivičnog gonjenja, str. 8.

¹⁵⁰² Radinović, T. 8057.

¹⁵⁰³ Radinović, T. 8466.

¹⁵⁰⁴ Supra, par. 477.

¹⁵⁰⁵ Krstić, T. 6350-6351, 6358, 7422.

¹⁵⁰⁶ Krstić, T. 6347.

¹⁵⁰⁷ Butler, T. 5474-5. Slično je posvjedočio i general Dannatt, koji je izjavio: "Ne vjerujem da sam ikada naišao na neki incident na Balkanu gdje je general koji je odbio da se povinuje naređenjima strijeljan. (...)(Mislim da je bilo slučajeva da su ljudi smijenjeni ili maknuti s položaja, što je prilično česta pojava u vojsci." Dannatt, T. 5685.

¹⁵⁰⁸ Supra, par. 334, 417.

¹⁵⁰⁹ Pravilo 87(B).

¹⁵¹⁰ Ovo pravilo je posljednji put izmijenjeno na 23. plenarnoj sjednici u decembru 2000. Budući da se može tumačiti kao povoljnije po optuženog nego što je to bila prethodna verzija pravila, ono će se primjenjivati u ovom predmetu.

¹⁵¹¹ Pravilo 87(D).

¹⁵¹² Drugostepena presuda u predmetu Čelebići, par. 400 et seq.

¹⁵¹³ Drugostepena presuda u predmetu Čelebići, par. 82.

¹⁵¹⁴ Ti podnesci su podneseni prije izricanja drugostepene presude u predmetu Jelisić.

¹⁵¹⁵ Završni podnesak optužbe, par. 472.

¹⁵¹⁶ Tužilac protiv Krstića, Odluka po pretpretresnom podnesku odbrane o formi izmijenjene optužnice, predmet br. IT-98-33-PT, 28. januar 2000, str. 4-7.

¹⁵¹⁷ Drugostepena presuda u predmetu Čelebići, par. 400.

¹⁵¹⁸ Genocid se počinja ubijanjem pripadnika grupe i nanošenjem teške tjelesne ili duševne povrede pripadnicima grupe.

¹⁵¹⁹ Krivično djelo progona počinjeno je ubistvom na hiljade civila bosanskih Muslimana – muškaraca, žena, djece i starijih osoba – okrutnim i nečovječnim postupanjem (uključujući surovo premlaćivanje) civila bosanskih Muslimana, terorisanjem, uništavanjem lične imovine civila bosanskih Muslimana i deportacijom ili prisilnim premještanjem bosanskih Muslimana iz Srebrenice.

¹⁵²⁰ Završni podnesak optužbe, par. 473. Valja primijetiti da je optužba, čini se, krivo protumačila test iz presude u predmetu Čelebići, koji se detaljno razmatra infra pod (ii) "Test koji je uspostavilo Žalbeno vijeće u predmetu Čelebići".

¹⁵²¹ Završni podnesak odbrane, par. 399.

¹⁵²² Završni podnesak odbrane, par. 400, str. 124.

¹⁵²³ Završni podnesak odbrane, par. 400, str. 124.

¹⁵²⁴ Završni podnesak odbrane, par. 397, 398.

¹⁵²⁵ Drugostepena presuda u predmetu Čelebići, par. 412.

¹⁵²⁶ Drugostepena presuda u predmetu Čelebići, par. 413.

¹⁵²⁷ Drugostepena presuda u predmetu Čelebići, par. 424. Nadalje, o pitanju da li je dopustiva kumulacija osuda po članu 2 i članu 3, Žalbeno vijeće u predmetu Čelebići izjasnilo se na sljedeći način: "Valja takođe imati na umu da se član 2 primjenjuje na međunarodne sukobe, dok se član 3 primjenjuje i na unutrašnje i međunarodne sukobe. Međutim, taj potencijalno razlikovni element ovdje ne igra nikakvu ulogu jer je sukob o kojem je riječ takođe okvalifikovan kao međunarodni." Fusnota 652.

¹⁵²⁸ Sudska praksa smatra da uslov postojanja oružanog sukoba u uvodnom dijelu člana 5 nema karakter materijalnog uslova za potrebe izricanja kumulativnih osuda. No, to je uslov za postojanje nadležnosti za primjenu člana 3 Statuta. Drugostepena presuda u predmetu Jelisić, par. 82. Vidi takođe Odluku o nadležnosti u predmetu Tadić i drugostepenu presudu u predmetu Tadić, par. 249.

¹⁵²⁹ Pretresno vijeće konstatuje da premještanje bosanskih Muslimana iz Potočara u područja pod kontrolom muslimanskih snaga treba okvalifikovati kao prisilno premještanje a ne kao deportaciju. Vidi supra, par. XX (dio o genocidu).

¹⁵³⁰ Presuda u predmetu Tadić, par. 729 (gdje se citira Nacrt kodeksa Komisije za međunarodno pravo, str. 103).

¹⁵³¹ Supra, par. 670.

¹⁵³² Drugostepena presuda u predmetu Jelisić, para. 82.

¹⁵³³ Odluka o nadležnosti u predmetu Tadić, par. 141: "Danas je opšteprihvaćeno pravilo međunarodnog običajnog prava da zločini protiv čovječnosti ne moraju da budu vezani za međunarodni oružani sukob. U stvari, kao što ukazuje tužilac, međunarodno običajno pravo ne zahtijeva nužno da postoji veza između zločina protiv čovječnosti i bilo kakvog oružanog sukoba...".

¹⁵³⁴ Tužilac protiv Tadića, Odluka po prigovoru odbrane na formu optužnice, predmet br. IT-94-1-PT, 14. novembar 1995, par. 11.

¹⁵³⁵ Pitanje da li je genocid zasebno krivično djelo ili jedan aspekt zločina protiv čovječnosti razmatrano je prilikom sastavljanja Konvencije o genocidu. Mnogi delegati zastupali su čvrsto gledište da ta dva pojma, genocid i zločini protiv čovječnosti, trebaju ostati razdvojena, a odbor ad hoc odbacio je prijedlog da se u preambuli genocid opiše kao "zločin protiv čovječnosti". Poljski delegat izrazio je stajalište odbora ad hoc da, premda jeste istina da genocid predstavlja zločin protiv čovječnosti, navođenje takvog stava u Konvenciji značilo bi izlaženje van okvira odredbi Rezolucije 180 (II) Generalne skupštine. Vidi W. Schabas, *Genocide in International Law*, str. 64. Slično tome, MKSJ je u predmetu Karadžić i Mladić smatrao da se genocidna "namjera može takođe izvesti iz počinjenja djela kojima se povređuju, ili za koja sami počinioi smatraju da se njima povređuju, sami temelji grupe – djela koja sama po sebi nisu obuhvaćena spiskom u članu 4(2) ali koja su počinjena u sklopu istog obrasca ponašanja". Pregled optužnice shodno pravilu 61, par. 94. U Statutu MKS jasno se navodi da se za genocid traži da se "ponašanje dogodilo u kontekstu očitog obrasca sličnog ponašanja", te se ponavlja uslov da zločini protiv čovječnosti nisu počinjeni kao izolovana ili sporadična djela nego moraju biti dio obrasca sličnih djela. Izvještaj Pripremne komisije za osnivanje MKS.

¹⁵³⁶ Supra, par. 498.

¹⁵³⁷ U predmetu Karadžić i Mladić, Pretresno vijeće je smatralo da se definicijom genocida zahtijeva "razuman broj u odnosu na ukupan broj članova grupe, ili značajni segment grupe, npr. njeno vođstvo", transkript pretresa od 27. juna 1996, str. 15.

¹⁵³⁸ Završni podnesak optužbe, par. 467.

¹⁵³⁹ Završna riječ odbrane, T. 10148.

¹⁵⁴⁰ Drugostepena presuda u predmetu Aleksovski, par. 107.

¹⁵⁴¹ O tome posebno vidi presudu u predmetu Kunarac, par. 836 et seq, te presudu u predmetu Kordić, par. 847.

¹⁵⁴² Pravilom 101 se definiše način na koji odredbe člana 24 utiču na težinu kazne koja se odmjerava. Pravilo 101 glasi:

(A) Osoba proglašena krivom može biti osuđena na kaznu zatvora, uključujući i doživotnu kaznu zatvora.

(B) Prilikom određivanja kazne pretresno vijeće uzima u obzir faktore spomenute u članu 24(2) Statuta, kao i faktore kao što su:

(i) sve otežavajuće okolnosti;

(ii) sve olakšavajuće okolnosti, uključujući i značajnu saradnju osuđenog s tužiocem prije ili poslije izricanja presude;

(iii) opšta praksa izricanja zatvorskih kazni na sudovima bivše Jugoslavije;

(iv) koliko je osuđeni izdržao od bilo koje kazne koju je sud bilo koje države izrekao za isto djelo, kao što je spomenuto u članu 10(3) Statuta.

(C) Pretresno vijeće će navesti da li će se kazne izdržavati konsekutivno ili uporedno.

(D) Osuđenom će se uračunati eventualno vrijeme koje je proveo u pritvoru čekajući na predaju Međunarodnom sudu ili čekajući na suđenje ili žalbeni postupak.

¹⁵⁴³ Konkretno je po pitanju kumulativnih osuda, Žalbeno vijeće u predmetu Čelebići izrazilo stav da "... sveukupni cilj odmjerenosti kazne mora biti taj da se obezbijedi da konačna odnosno zbirna kazna odražava ukupnost kriminalnog ponašanja i ukupnu krivicu prekršioca. (...)(Diskreciono je pravo Pretresnog vijeća da odluči kako će se to postići", Drugostepena presuda u predmetu Čelebići, par. 430.

¹⁵⁴⁴ Većina pretresnih vijeća MKSJ donijela je presude u kojima su izrečene višestruke kazne, no u presudama u predmetima Jelisić, Blaškić, Kordić, Kunarac, Kambanda i Serushago izrečena je jedinstvena kazna kao što je to bio slučaj u suđenjima pred vojnim sudovima u Nürnbergu i Tokiju.

¹⁵⁴⁵ Druga presuda o kazni u predmetu Tadić, par. 12, presuda u predmetu Furundžija, par. 285, presuda u predmetu Aleksovski, par. 242, presuda u predmetu Kordić, par. 849, presuda u predmetu Kunarac, par. 859. MKSR, mutatis mutandis, usvaja sličan stav: presuda u predmetu Kambanda, par. 23, presuda o kazni u predmetu Akayesu, par. 12-14, presuda o kazni u predmetu Kayishema, par. 5-7.

¹⁵⁴⁶ Vidi članove 141 i 142(1) šesnaeste glave Krivičnog zakona SFRJ pod naslovom "Krivična dela protiv čovečnosti i međunarodnog prava", koji se bave zločinom genocida i ostalim ratnim zločinima počinjenim protiv civilnog stanovništva. Vidi takođe članove 142-156 i član 38 naslovljen "Zatvor", član 41 "Kazne", te član 48 naslovljen "Sticaj krivičnih dela". Za zločine protiv mira i međunarodnog prava, uključujući i zločine genocida i ratne zločine protiv civilnog stanovništva, mogla se izreći kazna zatvora u trajanju 5-15 godina, smrtna kazna, ili kazna zatvora u trajanju od 20 godina u slučajevima kada ona ili nadomješta smrtnu kaznu ili se izriče za teško ubistvo (čl.38).

¹⁵⁴⁷ Član 41(1) Krivičnog zakona SFRJ glasi: "Sud će učiniocu krivičnog dela odmeriti kaznu u granicama koje su zakonom propisane za to delo, imajući u vidu svrhu kažnjavanja i uzimajući u obzir sve okolnosti koje utiču da kazna bude manja ili veća (...), a naročito: stepen krivične odgovornosti, pobude iz kojih je delo učinjeno, jačinu ugrožavanja ili povrede zaštićenog dobra, okolnosti pod kojima je delo učinjeno, raniji život učinioca, njegove lične prilike i njegovo držanje posle učinjenog krivičnog dela, kao i druge okolnosti koje se odnose na ličnost učinioca".

¹⁵⁴⁸ presuda u predmetu Kordić, par. 849.

¹⁵⁴⁹ Druga presuda o kazni u predmetu Tadić, par. 12.

¹⁵⁵⁰ Izveštaj generalnog sekretara, par. 111-112.

¹⁵⁵¹ presuda u predmetu Čelebići, par. 1225.

¹⁵⁵² Drugostepena presuda u predmetu Čelebići, par. 741.

¹⁵⁵³ Drugostepena presuda u predmetu Čelebići, par 756-758.

¹⁵⁵⁴ Završni podnesak optužbe, par. 468 (gdje se citira presuda u predmetu Blaškić, par. 800, u kojoj se opet citira presuda u predmetu Kambanda, par. 9.16).

¹⁵⁵⁵ Treća presuda o kazni u predmetu Tadić, par. 69 i Izdvojeno mišljenje sudije Shahabuddeena. Žalbeno vijeće, a potom i pretresna vijeća usvojila su ovaj

stav. Presuda u predmetu Furundžija, par. 240-243, presuda u predmetu Kunarac, par. 851. Za neslaganje s ovim stavom, vidi Izdvojeno mišljenje sudije Cassesea uz Treću presudu o kazni u predmetu Tadić, par 14, gdje se navodi da su zločini protiv čovječnosti teži od ratnih zločina zbog "čitavog obrasca kriminaliteta" unutar kojeg su počinjeni i zbog namjere počinitelja zločina koji je nužno svjestan tog obrasca. Vidi takođe Zajedničko izdvojeno mišljenje sudija McDonald i Vohrah uz Drugostepenu presudu u predmetu Erdemović, par. 20 et seq. i Izdvojeno i protivno mišljenje sudije Lija uz Drugostepenu presudu u predmetu Erdemović, par. 19 et seq. Vidi takođe Izjavu sudije Vohrah uz Drugostepenu presudu u predmetu Furundžija, posebno par. 5 et seq.

¹⁵⁵⁶ U tom smislu, Pretresno vijeće u predmetu Tadić je iznijelo stav da je "...dokazano krivično ponašanje ono što se mora sankcionisati kaznom...". Tužilac protiv Tadića, Odluka po prigovoru odbrane na formu optužnice, IT-94-1-PT, od 14. novembra 1995.

¹⁵⁵⁷ Treća presuda o kazni u predmetu Tadić, par. 69.

¹⁵⁵⁸ Presuda u predmetu Čelebići, par. 1226.

¹⁵⁵⁹ Završni podnesak optužbe, par. 469. Vidi takođe drugostepenu presudu u predmetu Erdemović, par. 15, i presudu u predmetu Kambanda, par. 42, presudu o kazni u predmetu Kayishema, par. 26, presudu u predmetu Kordić, par. 852.

¹⁵⁶⁰ Presuda u predmetu Furundžija, par. 283.

¹⁵⁶¹ Završni podnesak optužbe, par. 471.

¹⁵⁶² Presuda u predmetu Čelebići, par. 1268.

¹⁵⁶³ Presuda u predmetu Jelisić, par. 132.

¹⁵⁶⁴ Presuda o kazni u predmetu Kayishema, par. 18, presuda u predmetu Blaškić, par. 787, presuda u predmetu Kordić, par. 852.

¹⁵⁶⁵ Za razliku od ovog slučaja, u presudi u predmetu Kunarac činjenica da su neki zločini trajali dugo vremena ili su bili počinjeni u više navrata, navodi se kao otežavajuća okolnost, par. 865. Čini se da ovo ulazi u procjenu kvantitativnog aspekta težine zločina.

¹⁵⁶⁶ Presuda u predmetu Tadić, presude u predmetima Čelebići (par. 1226, 1260, 1273), Furundžija (par. 281 et seq.) i Blaškić (par. 787).

¹⁵⁶⁷ Presuda u predmetu Blaškić, par. 779-780.

¹⁵⁶⁸ Presuda o kazni u predmetu Erdemović, par. 110, i druga presuda o kazni u predmetu Erdemović, par 16(1).

¹⁵⁶⁹ U mnogim nacionalnim zakonodavstvima, zakon definiše te otežavajuće okolnosti, na primjer: Criminal Law (Sentencing) Act od South Australia /Krivični i kazneni zakon Južne Australije/, (1988.) odjeljak 10, United States of America Federal Sentencing Guidelines /Federalne smjernice za odmjeravanje kazni u SAD). U nekim zakonodavnim sistemima, sudija ne može uzeti u obzir nijednu otežavajuću okolnost koja nije propisana zakonom: na primjer, krivični zakon Francuske, članovi 132.71 et seq. (općenito), ili Krivični zakon Nizozemske, u članovima 10, 57, 421-413.

¹⁵⁷⁰ Završni podnesak optužbe, par 471.

¹⁵⁷¹ Presuda u predmetu Kambanda, par. 44, presuda u predmetu Kupreškić, par. 862, presuda u predmetu Rutaganda, par. 470 i presuda u predmetu Akayesu, par. 36.

¹⁵⁷² Presuda u predmetu Rutaganda, par. 469: "činjenica da je osoba na visokom položaju zloupotrijebila svoja ovlaštenja i počinila zločine, mora se posmatrati kao otežavajući faktor." Presuda u predmetu Kambanda, par. 44. U tom

smislu je Žalbeno vijeće smanjilo kaznu izrečenu Dušku Tadiću sa 25 na 20 godina navevši da "kazne treba da odražavaju relativni značaj uloge (optuženog(te (... da u obzir treba uzeti da je(njegov položaj u strukturi komandovanja (...bio nizak.", Treća presuda o kazni u predmetu Tadić, par. 55-57.

¹⁵⁷³ Prosječna dužina kazni koje je MKSJ izrekao podređenima je 15 godina zatvora, dok je prosječna dužina kazni izrečenih nadređenima 17 godina zatvora.

¹⁵⁷⁴ Završni podnesak odbrane, par. 471.

¹⁵⁷⁵ Odbrana tvrdi da su stvarne pobude za ubistva muškaraca Bosanskih Muslimana bile osveta i kazna što se nisu predali nakon što im je general Mladić uputio poziv da to učine. Završna riječ odbrane, T. 10157.

¹⁵⁷⁶ Presuda u predmetu Blaškić, par. 785.

¹⁵⁷⁷ Presuda o kazni u predmetu Serushago, par. 30.

¹⁵⁷⁸ Presuda u predmetu Jelisić, par. 130-131. Vidi takođe presudu o kazni o predmetu Tadić, par. 57 i drugu presudu o kazni u predmetu Tadić, par. 20: zdušna podrška napadu na nesrpsko civilno stanovništvo.

¹⁵⁷⁹ Presuda u predmetu Kordić, par. 848.

¹⁵⁸⁰ Završna riječ optužbe, T. 10011.

¹⁵⁸¹ Presuda u predmetu Furundžija, par. 282. U zločinu genocida na primjer, učesće pomaganjem ili podržavanjem obuhvata sve od dostavljanja informacija ili sredstava, preko prikrivanja zločina pa do predvođenja streljačkog stroja.

¹⁵⁸² Prinuda se definiše kao: "neposredna prijetnja životu optuženog u slučaju da odbije da počinii zločin", Zajedničko izdvojeno mišljenje sudija McDonald i Vohrah uz drugostepenu presudu u predmetu Erdemović, par. 66.

¹⁵⁸³ Zajedničko izdvojeno mišljenje sudija McDonald i Vohrah uz Drugostepenu presudu u predmetu Erdemović, par. 88.

¹⁵⁸⁴ Presuda u predmetu Jelisić, par. 124, presuda u predmetu Furundžija, par. 284.

¹⁵⁸⁵ Presuda u predmetu Jelisić, par. 125.

¹⁵⁸⁶ Pravilnik o postupku i dokazima, pravilo 67(A)(ii)(b): "(odbrana(smanjenom uračunljivošću ili neuračunljivošću".

¹⁵⁸⁷ U presudi u predmetu Erdemović, par. 16(i) i presudi o kazni u predmetu Akayesu, par. 35 (iii), ali ne i u presudi u predmetu Čelebići, par. 1256.

¹⁵⁸⁸ Presuda u predmetu Čelebići, par. 1283.

¹⁵⁸⁹ Presuda u predmetu Kupreškić, par. 853, presuda o kazni u predmetu Serushago, par. 35. Vidi takođe presudu u predmetu Musema, par. 1007. Za suprotno vidi i presudu u predmetu Kambanda, par. 51, presudu o kazni u predmetu Akayesu, par. 35(i), presudu o kazni u predmetu Serushago, par. 40 i 41, presudu u predmetu Ruggiu, par. 69-72, presudu u predmetu Kunarac, par. 869, presudu u predmetu Blaškić, par. 780.

¹⁵⁹⁰ Presuda u predmetu Blaškić, par. 774.

¹⁵⁹¹ Presuda u predmetu Blaškić, par. 774, presuda o kazni u predmetu Erdemović, par. 99-101 i Druga presuda o kazni u predmetu Erdemović, par. 16iv, i presuda u predmetu Kambanda, par. 47.

¹⁵⁹² Presuda u predmetu Kunarac, par. 868.

¹⁵⁹³ Presuda u predmetu Musema, par. 1007. Idem u presudi u predmetu Ruggiu, par. 53: potvrdno izjašnjavaње o krivici ubrzava postupak i omogućava uštedu sredstava.

¹⁵⁹⁴ Idem, a za suprotnu situaciju vidi presudu u predmetu Čelebići, par. 1244: Mucićevo nepoštovanje sudskog postupka, pokušaji da falsifikuje dokaze i utiče na svjedoke uzeti su za otežavajuće okolnosti.

¹⁵⁹⁵ Završna riječ optužbe, T. 10011.

¹⁵⁹⁶ Presuda u predmetu Čelebići, par. 1270.

¹⁵⁹⁷ Supra, par. 90-94. Vidi takođe svjedok I, T. 2420-22: "Nestalo je osam hiljada Srebreničana, moramo svi to znati. Moramo svi znati da je tu bilo djece, siromaha, njih između 16.000 i 20.000, a treba ih prehraniti i podići. Toliki očevi bez sinova, i sinovi bez očeva. Ja sam imao dva sina, a sad ih više ih nemam. Zbog čega to? A živio sam i radio u sopstvenoj kući, ničijoj drugoj, a to je tako bilo i s mojim ocem i djedom, ali eto, nešto pokupiše, nešto odnesoše, nešto pograbiše. Imao sam dvije kuće. Jednu su spalili. Mogli su jer je dobro gorjela. Tu su spalili, ali drugu nisu mogli, pa su došli i minirali je. To je bila nova kuća, još je nisam bio dovršio. Krov još nije bio podignut, a ostalo je sve bilo od betona i cigle, pa nije htjelo gorjeti. Mislio sam, neka, bar će ona preteći. Ali nije, dođoše i postaviše mine, i ona se sruši, samo jedna eksplozija i eto. Ali neka, nema veze, neka bude kako jeste. Imao sam, pa više nemam. Uzeli su. Odnijeli su. Ali zašto su mi morali sinove ubiti? I eto me danas, kao osušeno drvo usred šume. Mogao sam živjeti sa svojim sinovima, i od svoje zemlje, a sad nemam ni jedno ni drugo. I kako je da živim danas? Nemam ni penzije, ni ničeg drugog. Prije sam se oslanjao na sinove. Oni me ne bi ostavili, ne bi me pustili da gladujem. A sad, bez sinova i bez zemlje, polako umirem od gladi."

¹⁵⁹⁸ Krajem decembra 1994, general Krstić je, nagazivši na minu, zadobio teške povrede. Evakuisan je u vojnu bolnicu u Sokôcu, a potom prebačen u Vojnomedicinsku akademiju u Beogradu. Usljed povreda od mine dio noge mu je amputiran, te je do sredine maja 1995. bio na rehabilitaciji i bolovanju.

¹⁵⁹⁹ Pravilo 101(D).

V

***PRIZNANJA
AKTERA
ZLOČINA***

Izjava o činjenicama kako ih je naveo Dragan Obrenović*

*(“Tab A” “Aneksa A” “Zajedničkog prijedloga za razmatranje
Spoprazuma o izjašnjavanju o krivici između
Dragana Obrenovića i Tužilaštva”)*

Uveče 13. jula 1995. saznao sam prvi put za dolazak zarobljenika Muslimana u područje Zvornika. Ne mogu se precizno sjetiti, ali bilo je oko 19:00 sati te večeri kada me poručnik Drago Nikolić nazvao telefonom. Zvao je sa isturenog komandnog mjesta brigade i rekao mi da ga je upravo nazvao potpurnivnik Popović. Drago Nikolić mi je prenio da mu je Popović rekao da ogroman broj zarobljenika, Muslimana, treba da stigne u Zvornik iz Bratunca i da Nikolić treba da izvrši pripreme za njiov dolazak. Ja sam shvatio da “ogroman broj zarobljenika Muslimana” znači na hiljade zarobljenih Muslimana, pošto sam već znao iz obavještajnih podataka i drugih informacija koje sam dobio ranije tog dana da ih je na hiljade uhvaćeno dolje u području Konjević Polja.

Drago Nikolić je rekao da ga neko mora zamijeniti na komandnom mjestu kako bi on mogao obaviti taj zadatak. Rekao mi je da će Popović poslati nekoga da ga o tome lično upozna i prenese dalje informacije.

Pitao sam ga zašto se zarobljenici ne voze dalje na sjever, u logor ratnih zarobljenika u Batkoviće. Drago Nikolić mi je rekao da neće slati zarobljenike u Batkoviće, jer Crveni krst zna za Batkoviće. Rekao je da naređenje glasi da se zarobljenici dovedu u Zvornik i streljaju.

Rekao sam Dragi Nikoliću da mi ne možemo prihvatiti odgovornost za zadatak o kome me je upravo obavijestio, a da o tome ne izvijestimo našu komandu. Drago Nikolić mi je rekao da je komanda već upoznata sa tim, da je naredba došla od Mladića i da svi, uključujući Pandurevića, znaju za tu naredbu. Zbog toga nisam ništa preduzeo da obavijestim svog komandanta Pandurevića o tome šta se dešava, jer sam vjerovao riječima Drage Nikolića da Pandurević već zna za to.

Potvrđujem da sam ja komandovao Zvorničkom brigadom u odsustvu mog komandanta Vinka Pandurevića, do njegovog povratka, oko podneva 15. jula. Saznavši za plan da se pobiju zarobljenici, ja, kao vršilac dužnosti komandanta, preuzeo sam odgovornost za taj plan i podržao izvršenje tog plana.

Drago Nikolić je tražio od mene da pustim sa linije četvu vojne policije da mu pomogne. Rekao sam mu da nemam nijednu drugu jedinicu na raspolaganju za liniju. Onda sam odlučio da pošaljem komandira čete vojne policije, poručnika Miomira Jasikovca i pet vojnih policajaca da mu pomognu.

Otprilike sat vremena kasnije, oko 20:00 sati, naredio sam poručniku Jasikovcu da se vrati u brigadu i on je oko 40 minuta kasnije i stigao. Nazvao sam generala Živanovića oko 20:30 sati i obavijestio ga o situaciji vezano za kolonu Muslimana. Nisam mu ništa govorio o planu streljanja zarobljenika. Tada sam mislio da je general Živanović još uvijek komandant Drinskog korpusa.

Naredio sam Jasikovcu da ostane sa petoricom⁰šesticom svojih ljudi. Ostatak njegovog ljudstva je trebalo da se javi komandiru voda vojne policije, Tanasku Mekiću. Zatim sam obavijestio Jasikovca o zarobljenicima koji dolaze iz Bratunca i rekao mu da će ga nazvati Drago Nikolić i reći mu šta da radi sa tim zarobljenicima.

Jasikovac je sa petoricom vojnih policajaca ostao u komandi Zvorničke brigade, a ja sam zajedno sa Mekićem otišao na Snagovo. Stigao sam na Snagovo kada je padao mrak i sastao sam se sa kapetanom Milanom Marićem i komandirrom inženjerske čete, Draganom Jevtićem.

U toku dana 14. jula 1995. godine tri puta smo učestvovali u borbama protiv 28. divizije. Oko 14:00 sati major Zoran Jovanović je stigao u reon Snagova sa pojačanjem iz Zvornika. Rekao mi je da je Beara autobusima dovezao veliki broj zarobljenika u područje Zvornika.

Oko 14:00 sati, odmah nakon dolaska pojačanja, moj vezista mi je rekao za radio poruku iz Zvorničke brigade, upućeno preko centra veze, u kojoj se traži da se puste dvojica mašinista. Ja sam se u to vrijeme nalazio na raskrsnici na Snagovu. Poruka je ustvari bila upućena Milanu Mariću, ali je moj vezista primio poruku i obavijestio me o tome. To je bio precizan izvještaj u kom su spomenuta imena dvojica mašinista i rečeno je da treba da idu da prave put. Znao sam da ta priča o izgradnji puta nije baš uvjerljiva. Posumnjao sam ili da će ti ljudi da vrše ukopavanje zarobljenika, ili da neko pokušava da učini uslugu mašinistima i pokušava da ih izvuče sa linije, tako da sam provjerio tu poruku. Pet minuta kasnije dobio sam poruku iz radio centra da je taj zahtjev vezan za posao koji obavljaju Popović i Drago Nikolić. Znao sam tada da je zadatak za koji su traženi mašinisti bio ukopavanje zarobljenika, kao dio plana o kome me je Drago Nikolić obavijestio noć ranije.

Pročitao sam presretnute razgovore taktičkog izviđanja koje je ustupio tužilac. Što se tiče mojih razgovora prikazanih u tim presretnutim

razgovorima, oni u principu tačno prikazuju šta je rečeno, ali nije zabilježen cijeli razgovor. Pošto sam koristio radio RUP 12 koji nije zaštićen, bila je uobičajena praksa da razgovaramo u šiframa i da se u toku razgovora prebacujemo na već utvrđene kanale, i tek tada nastavimo sa ostatkom poruke, što objašnjava zašto presretnuti razgovori nisu kompletni.

Zatim sam otišao do Dragana Jevtića. On je već razgovarao sa mašinstima o kojima je bilo riječi i činilo se da se raspravljaju. Rekao bih da je poruka već došla do njih. Dragan Jevtić nije htio da pusti te ljude, ali sam ja rekao da treba da idu, kao što je naređeno, i odobrio sam njihovo udaljšavanje sa linije.

Kasnije u toku popodneva, nisam siguran koliko je bilo sati, ali je bilo prije napada na Liplje, čuo sam na radiju da ima nekih problema u Orahovcu. To sam saznao kada sam pošao da provjerim stanje u mom 4. i 7. bataljonu i došao na mjesto odakle sam mogao stupiti u radio-vezu sa 4. bataljonom (kog prije toga nisam mogao kontaktirati putem radija).

Stupio sam u vezu sa Lazarom Ristićem, komandantom 4. bataljona i on me obavijestio putem radija da ima nekih problema sa ljudima koji su tamo dovedeni. Razgovarao je u šiframa, govoreći o lokaciji na kojoj ima problema kao o mjestu gdje je 1992. bila zajednička komanda 2. bataljona i brigade – a ja sam znao da se radi o Orahovcu. Za one koji su dovedeni je rekao da su dovedeni iz mjesta gdje se nalaze Zoljani, a ja sam shvatio da je to šifra koja se odnosi na zarobljenike iz Srebrenice. Lazar Ristić me je obavijestio da je poslao pojačanje u Orahovac da riješi te probleme. Ostao sam na terenu i nastavio da tražim pojačanje da pomogne oko kolone, ali ništa nije dolazilo.

Iste večeri (14.), između 23:00 i 00:00 sati, napisao sam na komadu papira zahtjev za pojačanje komandi Drinskog korpusa i dao ga mom vezisti. On je poruku poslao radio operateru, poruka je prosljeđena centru veze, a zatim prenešena dežurnom oficiru, Draganu Jokiću. To se dešavalo nakon borbi i nakon zarobljavanja policajca, kapetana Zorana Jankovića. Dana 14. jula se nisam vratio u komandu Zvorničke brigade.

Ujutro 15. jula 1995. vratio sam se u komandu Zvorničke brigade. Dok sam prilazio komandi oko 11:00 sati, vidio sam naše vojne kamione i određeni broj vojnika koji se vraćaju u brigadu.

Kada sam ušao u krug, vidio sam da je stigao pukovnik Vasić iz MUP. Sačekao sam ga i krenuli smo skupa. Pukovnik Vasić je bio zabrinut zato što je uhvaćen policajac iz MUP, kapetan Zoran Janković. Prije nego što sam došao do kancelarije, u hodniku me je zaustavio Dragan Jokić. Vasić je produžio prema mojoj kancelariji, dok sam ja razgovarao sa Jokićem. Jokić mi je rekao da je imao ogromnih problema sa ukopavanjem streljanih i sa čuvanjem zatvorenika koje tek treba strijeljati. Pitao sam ga kako je obavijestio o tom problemu. Reкао je da Beara, Popović i Drago Nikolić odvođe ljude gdje oni hoće. Prenio mi je da mu je Popović rekao da ne zapisuje ništa što se odnosi na aktivnosti oko operacije ubijanja, ili da o tome ne govori preko radija. Ja sam znao da se vrši operacija ubijanja.

Otišao sam u kancelariju i razgovarao sa Vasićem. Pričali smo o koloni i o zarobljenim Muslimanima. Vasić je predložio da se na linijama otvori koridor i kolona propusti, kako bi se izbjegle žrtve i smanjila prijetnja koju kolona predstavlja za bezbjednost Zvornika kao i zpozadinu naših borbenih linija. Komandant specijalne policije, Ljubomir Borovčanin i policajac iz specijalne policije, Miloš Stupar došli su i pridružili se sastanku. Nastavili smo razgovor o koloni. Smatrao sam da je za otvaranje takvog koridora potreban neko sa više instance, pa sam pokušao da stupim u kontakt sa komandantom Drinskog korpusa.

Nazvao sam Drinski korpus i spojili su me sa dežurnim. Tražio sam komandanta, ali rekli su mi da je Pandurević već krenuo za Zvornik. U korpusu nije bilo drugih oficira koji su mi mogli pomoći tako da sam prekinuo vezu.

Pošto nisam bio u mogućnosti da razgovaram sa komandantom Drinskog korpusa, nazvao sam Glavni štab i razgovarao sa generalom Miletićem. Tada sam mislio da je on operativni oficir, ali sada znam da je tada zastupao načelnika Glavnog štaba. Prenio sam Miletiću kolika je kolona i gdje je, i predložio da se otvore linije da bi kolona mogla proći. Miletić to nije odobrio i rekao mi je da upotrijebim svu vojnu tehniku koja mi je na raspolaganju da zaustavim i uništim kolonu kao što mi je naređeno. General Miletić mi je rekao da kolona treba biti uništena. Tako nisam imao priliku da o toj temi prodiskutujem sa njim kako valja. S obzirom na moja saznanja o koloni i stanju na terenu, znao sam da je nemoguće uništiti kolonu onako kako je Miletić predlagao.

Vasić se zatim našalio i rekao da je vojska glupa i da će on nazvati Ministarstvo unutrašnjih poslova. Vasić je zatim nazvao nekoga na Pale i uključio zvučnik. Razgovarao je sa nekim savjetnikom ministra unutrašnjih poslova. Objasnio je savjetniku situaciju i tražio odobrenje da se kolona propusti. Savjetnik mu je rekao da nađe vojsku i pozove avijaciju i sve ih pobije. Mi nismo bili u mogućnosti da koristimo avijaciju i bilo nam je svima jasno da naši nadređeni ne shvataju u potpunosti šta se dešava na terenu što se tiče kolone. Više onako za sebe pitao sam se gdje bi mogao biti general Živanović. Borovčanin mi je odgovorio da Živanović više nije komandant korpusa i da je sada general Krstić komandant Drinskog korpusa. Onda sam pokušao da dobijem generala Krstića. Uspio sam da stupim u vezu sa radio vezistom, majorom Milenkom Jevđevićem, koji me je zatim spojio sa generalom Krstićem.

Obavijestio sam generala Krstića o situaciji i rekao mu da Zvornik samo što nije pao i da se nešto mora učiniti. General Krstić mi je rekao da ne brinem i da su Pandurević, "Legenda" i njegovi ljudi na putu za Zvornik. Znao sam da je "Legenda" kapetan Jolović iz jedinice "Drinski vukovi" iz Zvorničke brigade.

Nakon što sam završio razgovor sa generalom Krstićem, Vasić je govorio o situaciji u Bratuncu vezano za zarobljene Muslimane. Rekao je da je time što je doveden veliki broj zarobljenika, u Bratuncu

stvorena opasna situacija. Rekao je da zbog nedovoljno prostora neke grupe zarobljenika nisu mogli smjestiti preko noći i da su noć proveli u parkiranim autobusima. Zarobljenici su se uznemirili i počeli su da ljuljaju autobuse. Govorio je o problemu čuvanja svih tih zarobljenika. Borovčanin je izrazio nezadovoljstvo time što je kao obezbeđenje u autobusima korišćena civilna policija, i rekao je da on ne želi da ta policija čuva zarobljenike kada oni stignu na svoje odredište u Zvorniku. Borovčanin je još rekao da je bilo borbi sa kolonom i da nije očekivao da ih je tako puno prešlo linije u području Konjević Polja. Rekao mi je i to da su uhvatili veliki broj zarobljenika prilikom prelaska linija na putu Konjević Polja.

Miloš Stupar mi je zatim ispričao za incident u skladištu u Kravici, kada je jedan zarobljenik Musliman ubio jednog od njegovih oficira. Rekao je da je u skladištu bio zatvoren veliki broj zarobljenika i da je jedan od zarobljenika razoružao jednog od njegovih ljudi i pucao u njega. Rekao je da su njegovi ljudi otvorili vatru na ostale zarobljenike u skladištu i da su ih pobili.

Na osnovu našeg razgovora pretpostavio sam da svi prisutni znaju za plan da se zarobljenici koji su dovedeni u Zvornik ubiju. Isto tako sam rezonovao da ako sam za plan znao ja, koji sam se nalazio u brdima, onda su za taj plan morali znati i ovi oficiri koji su već imali posla sa zarobljenicima u Bratuncu.

Za to vrijeme samo sam jednom na kratko izašao iz prostorije i vidio trojicu vojnika iz Bratunca. Obratio sam se komandiru i rekao im da će ih vojnik odvesti do Baljkovice, a onda su oni otišli sa svojim vojnicima. Kasnije sam ih vidio na Baljkovici.

Dvadesetak minuta nakon što sam razgovarao sa generalom Krstićem obaviješten sam da je moj komandant, Vinko Pandurević, stigao u Zvorničku brigadu. Izašao sam iz kancelarije da ga susretnem i razgovarao sam nasamo sa njim. Prvo sam obavijestio Pandurevića o zarobljenim Muslimanima i operaciji ubijanja u kojoj su učestvovali Beara i Popović. Obavijestio sam Pandurevića o problemima koje mi je prenio Jokić, a koji se odnose na ukopavanje svih pogubljenih zarobljenika i na čuvanje ljudi koji još nisu streljani. Pandurević me je pitao zašto Civilna zaštita ne vrši ukopavanje, kao što je naređeno. Ja sam samo slegnuo ramenima, jer nisam ni znao da je Civilna zaštita trebala biti u to uključena. Na osnovu ovoga što mi je rekao Pandurević i onoga što mi je Drago Nikolić rekao 13. jula, shvatio sam da Pandurević zna za operaciju ubijanja.

Zatim smo razgovarali o koloni i rekao sam mu gdje se kolona nalazi i koliko je velika. Pitao me je zašto nismo zaustavili kolonu koristeći tehniku kao što je bilo naređeno. Kada smo razgovarali o mogućnosti otvaranja linija da se izvuče kolona, pitao je ko to ima pravo da trguje sa srpskom zemljom. Razgovarali smo otprilike dvadesetak minuta o vojnim aktivnostima u zoni odgovornosti Zvorničke brigade.

Otprilike u 13:00 sati otišao sam iz Zvorničke brigade. Sa mnom u vozilu nalazio se moj vozač Ljubiša Danojlović i vezista. Vezista je imao

radio RUP 12. Vozili smo se glavnim putem prema Tuzli preko Kitovnice i Cera do Baljkovice. Nismo išli putem pored Orahovca, pošto je put tada presjekla kolona Muslimana. Otišli smo direktno u komandu 4. bataljona na Baljkovici i stigli smo oko 14:00 sati. Vidio sam tamo Ristića i članove njegovog štaba na isturenom komandnom mjestu, uključujući veziste i pozadince. Vidio sam da je parkirana i "Praga". Premjestio sam grupu od oko 60 ljudi, koje sam prethodno poslao u 4. bataljon, i razmjestio ih na položaj na brdu iznad isutrenog komandnog mjesta. Sa Ristićem sam razgovarao o vojnim stvarima i oko sat do sat i po kasnije podsjetio sam ga na naš razgovor o zarobljenicima iz Srebrenice, koji smo vodili 14. jula. Ranije sam od njega tražio da jedan vod dođe u pojačanje linije i on mi je rekao da nema ljudi, a u Orahovcu ih je ipak poslao. Ristić mi je rekao da ga je Milorad Trbić nazvao iz Škole u Orahovcu, gdje su bili smješteni zarobljenici, i da je tražio pomoć. Ristić je zatim poslao osam ljudi u Orahovac kao pojačanje, da pomognu Trbiću u čuvanju zarobljenika. Ristić je rekao da tada nije znao o ubijanjima zarobljenika u Orahovcu, ali da je za to saznao kada je otišao na tu lokaciju rano uveče 14. jula. Rekao je da je zatekao svoje ljude kako čuvaju zarobljenike u fiskulturnoj sali škole u Orahovcu i da su već bila počela ubijanja zarobljenika na obližnjoj lokaciji. Postrojio je svoje ljude i spremio se da ih odvede kada ga je zaustavio Drago Nikolić. Drago Nikolić je rekao da ukoliko ljudi ostanu, da će im kapetan Milošević iz pozadine dati nove uniforme. Lazar Ristić je spomenuo druge vojnike u maskirnim uniformama koji su došli sa strane, i da mu nije bilo jasno odakle su došli.

Kasnije sam saznao od Ristića da se izvjesni Gojko Simić iz 4. bataljona tada nalazio na odmoru, ali s obzirom da je bio iz Orahovca, otišao je tamo dobrovoljno i priključio se stražarima kod fiskulturne sale prije dolaska pojačanja iz 4. bataljona. Ristić je rekao da je Drago Nikolić tražio dobrovoljce i da se Gojko dobrovoljno javio da učestvuje u ubijanju zarobljenika. Čuo sam da je u Orahovcu bila i grupa iz vojne policije Drinskog korpusa. Jedan stariji čovjek iz pozadine 4. bataljona mi je prišao i rekao da je čuo da je Drago Nikolić lično učestvovao u ubijanju i da nije mogao da vjeruje šta se to desilo.

Uveče na dan 15. jula, oko 18:00 sati, neprijatelj nas je blokirao. Izgubljen je radio RUP 12 na komandnom mjestu 4. bataljona, ali smo još uvijek imali moj radio. Obje telefonske linije na komandnom mjestu 4. bataljona, i civilna i vojna, bile su presječene.

Prije ovih događanja, sa komandnog mjesta 4. bataljona stupio sam u vezu civilnom linijom sa Zvorničkom brigadom i tada su me obavijestili o granatiranju Zvornika. Tražio sam Pandurevića, ali me je pomoćnik dežurnog obavijestio da on nije tamo.

Od trenutka kad smo odsječeni 15. jula, pa do našeg izvlačenja 16. jula učestvovali smo u žestokim borbama. Na kraju smo se uspeli izvući iz tog reona 16. jula 1995, između 13:00 i 14:00 sati. U tim borbama naše srpske snage su imale 30 do 40 poginulih i mnogo više ranjenih.

Poslijepodne ili uveče 16. jula pozvao sam Pandurevića radio vezom, koji mi je poslao komandanta 6. bataljona Ostoju Stanišića. Sa Stanišićem sam se vidio na terenu i na kratko sam s njim porazgovarao. Rekao mi je da mu je zamjenik ranjen i da je Beara doveo zarobljenike u obližnju školu. Bio je ljut jer posljednja grupa zarobljenika nije odvedena na branu na strijeljanje, nego su likvidirani tu kod škole, i zbog toga što su njegovi ljudi (pozadina 6. bataljona) morali da počiste taj nered kod škole, uključujući odvoženje leševa do brane.

Što se tiče ubijanja zarobljenika na brani u Petkovcima, saznao sam kasnije da su pripadnici 10. diverzantskog, jedinice iz Vlasenice, učestvovali u strijeljanju. Znam i to da su kamioni i ljudstvo 6. bataljona Zvorničke brigade korišćeni za transport leševa iz škole u Petkovcima koji su ukopani u masovnoj grobnici kod brane.

Što se tiče zarobljenika na vojnoj ekonomiji Branjevo, saznao sam kasnije da su pripadnici bijeljinskog voda 10. diverzantskog odreda učestvovali u strijeljanju zajedno sa odabranim vojnicima iz Bratunca.

Veče 16. jula proveo sam na isturenom komandnom mjestu brigade. Ujutro 17. jula 1995. putovao sam džipom sa svojim komandantom Vinkom Pandurevićem. Zajedno sa nama u vozilu bili su vozač i dvojica ljudi iz pratnje. Vozili smo se preko Kitovnice prema Orahovcu. Pored vode na livadi vidjeli smo leševe dvadesetak ljudi koji su ležali pored ceste. Rekao sam Pandureviću da imam informaciju da je Drago Nikolić lično učestvovao u ubijanjima na ovom mjestu. Pandurević nije ništa rekao, ali je jedan iz pratnje rekao da ovaj prizor sa leševima nije ništa u poređenju sa prizorom na putu za Konjević Polje i dalje. Jedan od ljudi u vozilu je takođe rekao da se vozio tim istim putem i da se nalazio na tom mjestu u Orahovcu kada je jedan čovjek iskočio ispred auta, da su ga oni udarili autom i on je poginuo.

Dana 17. jula ja sam bio starješina na isturenom komandnom mjestu. Naši vojnici su pretresali teren u pokušaju da ljude koji su zaostali iza kolone potjeraju prema koridoru koji je otvoren šesnaestog, oko 14:00 sati, da bi se kolona Muslimana izvukla na muslimansku teritoriju. Koridor je zatim zatvoren između 17:00 i 18:00 sati tog istog dana.

Ujutro 18. jula 1995. otišao sam u reon 4. bataljona i proveo tamo veći dio dana u premještanju komande bataljona na novu lokaciju i njenoj reorganizaciji. Dana 18. jula informacije o ubijanjima zarobljenika su već bile raširene i svi su govorili o tome. Taj dan sam razgovarao sa Drinskim korpustom, ali ne o operaciji ubijanja. S njima sam razgovarao o operaciji pretresa terena.

Oko podneva 18. jula, Vinko Pandurević me je pozvao radiom i rekao mi da informišem trojicu starješina iz Glavnog štaba u vezi sa otvaranjem koridora za kolonu. Sreo sam te oficire na putu iznad doline gdje su se vodile najžešće borbe i gdje smo izgubili 38 ili 39 ljudi. Bili su prisutni pukovnik Sladojević, pukovnik Trkulja, koji je bio načelnik oklopnih jedinica Glavnog štaba, i pukovnik Stanković, koji je bio ili iz obezbeđenja ili iz policije.

Na osnovu pitanja koja je ova grupa postavljala stekao sam utisak da se komandant brigade našao pod istragom zbog otvaranja koridora da prođe kolona. Pitali su me da li bismo mogli držati linije da je napao 2. korpus i da su nas Muslimani u to vrijeme granatirali. Imao sam utisak da su oni mislili da nismo uopšte pružili otpor 28. diviziji i da smo ih samo pustili da prođu. Bili su iznenađeni kad su čuli za naše gubitke, ali nisu izveli nikakve zaključke dok sam ja bio tamo. Ja sam stigao nakon što je sastanak počeo, a otišao sam prije nego što je završen.

Dana 18. jula Vinko Pandurević je izdao naredenje. Ta naredba je izdata nakon pogibije jednog od naših vojnika. Dana 18. jula jedan naš vojnik je poginuo dok je pokušao da privede neke zarobljenike u toku operacije pretresa. Moj komandant, Pandurević, tada je izdao naredbu da ih treba ubijati i da se ne rizikuje njihovim hvatanjem. Nakon što je izdata ova naredba neke jedinice iz brigade više nisu uzimale zarobljenike.

Pandurević je promijenio tu naredbu nekoliko dana kasnije, oko 21. jula. Ta naredba je došla putem radija, a rečeno je da se svi zarobljenici moraju privesti i obraditi po standardnom postupku. Oko tog datuma smo ponovo počeli da privodimo zarobljenike. Uveče 18. jula vratio sam se u komandu Zvorničke brigade.

Otprilike nakon 20. jula 1995. dobio sam naredbu od komandanta Vinka Pandurevića. Naredio mi je da obidem stacionar u "Standardu" i zarobljenike koji su tamo liječeni. Znao sam da se tamo nalaze zarobljenici koji su tu prebačeni po uputima pukovnika iz sanitetske uprave. Meni je rečeno da obavijestim osoblje stacionara i da osiguram da nema nikakvih problema vezano za pacijente. Postojala je bojazan da može doći do problema jer su naši ranjenici bili smješteni u sobi pored njihove. Rekao sam doktoru i medicinskim tehničarima da ne smiju dozvoliti nikome da ulazi u tu sobu. Rekao sam im da će zarobljenici, kako se budu oporavljali biti prebacivani do Bijeljine. Malo sam pogledao uokolo i otišao odatle. Pandurević je tokom referisanja neprestano spominjao ove zarobljenike i rekao je Drinskom korpusu da oni moraju biti odvedeni odatle.

Otprilike 23. jula oko 08:00 sati, Pandurević je nazvao Drinski korpus da riješi pitanje ovih zarobljenika. Kasnije smo dobili informaciju iz Drinskog korpusa da će pukovnik Popović doći da završi posao oko zarobljenika. Tada sam znao da zarobljenici vjerovatno neće biti odvedeni u Bijeljinu, kao što je ranije rečeno.

Rano jednog jutra, vojni policajci su odvezli zarobljenike i pobili ih vatrenim oružjem. Nisam siguran jesu li to bili vojni policajci Zvorničke brigade ili Drinskog korpusa. Pitao sam komandanta za ove zarobljenike na jutarnjem referisanju onog dana kada su nestali. Rekao mi je da je Popović prenio Dragi Nikoliću Mladićevu naredbu da se ovi pacijenti moraju likvidirati i da je Popović pritom postupio u svojstvu kurira.

Jednog dana u avgustu 1995, general Krstić došao je u Zvornik i tražio je da ga odvedem na teren vojnicima koji su učestvovali u najžešćim

bitkama. Odlučio sam da ga odvedem do desnog boka 7. bataljona gdje su ljudi držali položaje u rovovima. Stajao sam sa generalom Krstićem pored rova gdje je jedan vojnik slušao mali tranzistorski radio. Na programu koji je emitovala Radio Tuzla, jedan od preživjelih sa strijeljanja je govorio o tome šta mu se desilo. Stajali smo tu oko dva minuta i slušali preživjelog, a zatim je general Krstić naredio da se ugasi radio i rekao da ne treba da slušamo neprijateljski radio. Pitao me je da li sam izdao naredbu da se ne sluša neprijateljski radio i ja sam mu rekao da nisam.

Na putu nazad razmišljao sam o prili ovog preživjelog na radiju i to me je navelo da pitam generala Krstića zašto su se desila ta ubistva. Rekao sam da znamo da su ljudi koji su pobijeni bili obični ljudi i pitao sam ga zašto su morali biti pobijeni. Rekao sam mu da bi, čak i da je toliko pilića pobijeno, morao za to postojati neki razlog. General Krstić me je pitao gdje sam ja bio. Rekao sam mu da sam bio na terenu na Snagovu kao što mi je naređeno. Krstić me je prekinuo i rekao mi da o tome više nema priče.

Dana 14. septembra 1995, vratio sam se sa terena u Zvorničku brigadu. Dežurni oficir me je obavijestio da je zvao dežurni iz Drinskog korpusa da Trbić treba da preuzme pet tona goriva za zadatak. Nazvao sam Drinski korpus i razgovarao sa dežurnim, ali on nije ništa znao o govivu. Oko pet do deset minuta kasnije, nazvao me Popović koji me je pitao kako ja znam za to gorivo. Rekao sam da mi je to rekao dežurni oficir. Popović mi je rekao da su dežurni nesposobni i da su pogriješili. Pandurević je stigao slijedećeg dana, 15. septembra, i ja sam mu ispričao priču o gorivu. Pošto je išao u Drinski korpus, Pandurević mi je rekao da će Popović i njegovi ljudi raditi na ponovnom pokopavanju Muslimana, zarobljenika ukopanih nakon što su pobijeni.

Dana 26. septembra 1995. spremao sam se da krenem iz brigade na zadatak u Krajinu. Oko 09:00 sati tog jutra vidio sam Popovića na ulazu u zgradu komande Zvorničke brigade. Pod miškom je imao smotanu kartu. Otišao je uz stepenice.

Kasnije, kada sam se 20. oktobra vratio iz Krajine, čuo sam da su nekoliko pripadnika inženjerske jedinice iz brigade, neki propadnici vojne policije i Drago Nikolić učestvovali u ponovnom pokopavanju zarobljenika koji su pobijeni u julu 1995. Ostale koji su učestvovali je doveo Popović, uključujući neke pripadnike vojne policije Drinskog korpusa koja je obezbeđivala područje i regulisala saobraćaj na mjestima gdje su se vršila ponovna pokopavanja. Čuo sam da je Popović u toku ove operacije nosio civilnu odjeću. Čuo sam da su neke mašine za zemljane radove i ljudstvo Zvorničke brigade učestvovali u prvobitnom pokopavanju i iskopavanju, ali nemam informacija da li su učestvovali u stvaranju sekundarnih grobnica. Čuo sam takođe, da su Popović i Drago Nikolić mijenjali vozače kamiona u pravilnim razmacima i da su neki inženjerci Zvorničke brigade tovaralili leševe iz primarnih grobnica. Čuo sam i to da su i Popović i Beara nadzirali radove za vrijeme operacije ponovnog ukopavanja, ali da su nosili civilnu odjeću.

U toku 1998. obavio sam razgovor sa Dragom Nikolićem koji mi je tada rekao za lokacije dvije sekundarne grobnice, kamo su prenešeni posmrtni ostaci ljudi koji su pobijeni u julu 1995. Znam za sastanke koji su se održali u Zvorniku nakon što su ljudi dobili pozive od Međunarodnog krivičnog suda za bivšu Jugoslaviju da prisustvuju razgovorima vezanim za događaje u Srebrenici. Nisam bio prisutan na tim sastancima pošto sam imao predavanja u Beogradu. Bilo mi je krivo što nisam mogao da prisustvujem.

Datum

Dragan Obrenović

Izjava o činjenicama i prihvatanje krivice*

(“Tab A” “Aneksa A” “Zajedničkog prijedloga za razmatranje Sporazuma o izjašnjavanju o krivici između Momira Nikolića i Tužilaštva”)

1.

Kao načelniku za obavještajne poslove i bezbjednost Bratunačke brigade, a i iz mojih ličnih saznanja i učešća, poznato mi je sljedeće:

Namjera snaga VRS u toku napada na srebreničku enklavu i njenog osvajanja od strane snaga VRS u julu 1995. godine bila je da se prouzroči prisilno premještanje cjelokupnog muslimanskog stanovništva iz Srebrenice na teritoriju pod kontrolom Muslimana.

2.

Dana 11. jula 1995. godine snage VRS su osvojile i zauzele grad Srebrenicu, izazvavši time odlazak muslimanskog stanovništva u bazu nizozemskih snaga Ujedinjenih nacija u Potočarima. Tokom tog dana i večeri primao sam obavještajne izvještaje u kojima je bila navedena procjena da se među stanovništvom okupljenim kod nizozemske baze, među ženama i djecom nalazi i 1000-2000 vojno sposobnih muškaraca. Ovu informaciju sam dobio od oficira za obavještajne poslove Drugog pešadijskog bataljona Bratunačke brigade. Napisao sam izvještaj u kom sam hronološki naveo sve relevantne obavještajne i bezbjednosne informacije od tog dana, uključujući i procjenu o 1000-2000 vojno sposobnih muslimanskih muškaraca u Potočarima, i prosljedio ga svojoj komandi i oficirima za obavještajne poslove i bezbjednost Drinskog korpusa za koje sam znao da se nalaze u hotelu “Fontana” u Bratuncu.

3.

Kasnije iste večeri bio sam na dva sastanka u Hotelu “Fontana” u Bratuncu. Prvi sastanak je održan u 20:00 časova, a prisustvovali su mu general Ratko Mladić, general Milenko Živanović, pukovnik Radislav Janković i tri oficira Nizozemskog bataljona među kojima i komandant Nizozemaca, pukovnik Kerremans. Na prvom sastanku,

general Mladić je prijetio nizozemskim oficirima i zastrašivao ih, što se može vidjeti na dijelovima video-snimka tog sastanka koji se nalazi u posjedu tužioca. Drugi sastanak je održan u 22:00 časa u hotelu "Fontana", a prisustvovali su mu general Ratko Mladić, general Radislav Krstić, pukovnik Karremans, predstavnik Muslimana koji se zvao Nesib Mandžić, ja i drugo vojno osoblje VRS. Na tom sastanku general Mladić je prijetio prisutnim nizozemskim oficirima i Nesibu Mandžiću i zastrašivao ih, što se također može vidjeti na dijelovima video-snimka ovog sastanka u posjedu tužioca. U jednom momentu u toku ovog sastanka, general Mladić je gospodinu Mandžiću rekao da želi da se muslimanska vojska preda i da je budućnost njegovog naroda u njegovim (Mandžićevim) rukama, te da mogu birati hoće li opstati ili nestati. Poslije ovog sastanka sam nizozemske oficire i gospodina Mandžića otpratio nazad u Potočare. Te večeri nisam ponovo odlazio u hotel "Fontana", nego sam se vratio u komandu Bratunačke brigade i otišao na spavanje.

4.

Ujutro 12. jula 1995. godine snage VRS, uključujući dijelove Bratunačke brigade, ušli su u Potočare i zauzele samo mjesto i prostor oko kruga baze Nizozemskog bataljona UN. Zakazan je i treći sastanak u hotelu "Fontana", za 10:00 časova, sa istim učesnicima.

Ujutro 12. jula, prije gorepomenutog sastanka, ispred hotela "Fontana" sastao sam se sa potpukovnikom Vujadinom Popovićem, načelnikom bezbjednosti Drinskog korpusa, i potpukovnikom Kosorićem, načelnikom za obavještajne poslove Drinskog korpusa. Tom prilikom potpukovnik Popović mi je rekao da će sve muslimanske žene i djeca koji se nalaze u Potočarima biti odvezeni iz Potočara u pravcu teritorije pod muslimanskom kontrolom u blizini Kladnja, a da će vojno sposobni muškarci koji se nalaze u masi muslimanskih civila biti izdvojeni, privremeno pritvoreni u Bratuncu i ubrzo nakon toga pobijeni. Rečeno mi je da je moj zadatak da pomognem koordinirati i organizovati ovu operaciju. Potpukovnik Kosorić je ponovio ovu informaciju, te smo prodiskutovali koje su lokacije pogodne za pritvor muslimanskih muškaraca prije pogubljenja. Ja sam naznačio nekoliko konkretnih lokacija: staru osnovnu školu, školu "Vuk Karadžić" (uključujući njenu fiskulturnu salu), staru zgradu srednjoškolskog centra "Đuro Pucar Stari" i hangar (udaljen 50 metara od te zgrade srednjoškolskog centra). Potpukovnik Popović i Kosorić sa mnom su razgovarali o mjestima pogubljenja privremeno pritvorenih muslimanskih muškaraca u Bratuncu, te smo prodiskutovali dvije lokacije van grada Bratunca. To su bili: državno preduzeće "Ciglane" i rudnik "Sase" u Sasama.

5.

Nakon razgovora sa potpukovnicima Popovićem i Kosorićem,

čekao sam kod hotela "Fontana" i rekao mi da koordiniram transport svih žena i djece i izdvajanje vojno sposobnih muslimanskih muškaraca. On tom prilikom nije pominjao ubijanje muslimanskih muškaraca.

Nedugo zatim, na prostor ispred hotela "Fontana" gdje sam stajao sa potpukovnikom Kosorićem, došla su dva nizozemska oficira i pitala nas kakav je plan za prijevoz muslimanskog stanovništva. Tim nizozemskim oficirima sam rekao da se vrate u Potočare jer će uskoro početi da pristižu autobusi za prijevoz ljudi prema Kladnju.

6.

Većinu dana 12. jula proveo sam u Potočarima koordinirajući i radeći sa Duškom Jevtićem, komandantom specijalnih policijskih snaga MUP, i sa sljedećim drugim vojnim jedinicama i jedinicama MUP: vojnim policajcima iz Drinskog korpusa pod komandom majora Petrovića; pripadnicima "Vukova sa Drine" iz Zvorničke brigade; dijelovima 10. diverzantskog odreda; dijelovima vojne policije 65. zaštitnog puka; 2. i 3. pešadijskim bataljonom Bratunačke brigade, vojnom policijom Bratunačke brigade i civilnom policijom sa njemačkim ovčarima. U sadejstvu sa ovim jedinicama, koordinirao sam i nadzirao transport žena i djece za Kladanj, te izdvajanje i pritvaranje vojno sposobnih muslimanskih muškaraca.

Tokom tog dana, u Potočarima, snage VRS i MUP su zastrašivale i zlostavljale muslimansko stanovništvo da bi ljude natjerale da se ukrcaju u autobuse i kamione za Kladanj. U prvim konvojima koji su napustili Potočare u autobusima je ostavljeno nekoliko muškaraca, iz propagandnih razloga. To je upriličeno za nizozemske vojnike i srpske televizijske kamere, ali te su muškarce kasnije izdvojili na kontrolnim punktovima, prije nego što su mogli stići do Kladnja. U toku 12. jula snage VRS su zlostavljale i fizički napadale mnoge Muslimane, muškarce i žene, koji su se okupili oko nizozemske baze u Potočarima.

Ja lično znao sam za te postupke, no nisam učinio ništa da ih zaustavim niti da snage pod mojim nadzorom spriječim u vršenju tih nedjela. Čuo sam i da su neki muslimanski muškarci odvedeni na mjesta na osami oko Potočara i tamo ubijeni.

Te večeri, između 18:00 i 21:00 časa, o ovim nedjelima sam podnio i usmeni izvještaj svom komandantu, pukovniku Vidoju Blagojeviću. Govorio sam i o operaciji transporta žena i djece u Kladanj i izdvajanja, pritvaranja i ubijanja vojno sposobnih muslimanskih muškaraca u Potočarima. Bilo mi je jasno da je pukovnik Blagojević u potpunosti upoznat s operacijom transporta i ubijanja, i da od mene očekuje da nastavim vršiti dužnosti vezane za te operacije koje sam započeo tog jutra. Tom prilikom smo bili sami u kancelariji. U operativnoj sali sam razgovarao i sa drugim oficirima iz štaba Bratunačke brigade, npr. sa Trišićem, Mičićem i Pajićem. Neslužbeno smo razgovarali o ovim nedjelima, o izdvajanjima i evakuaciji. Oni

nisu izrazili nikakvu zabrinutost. Tom prilikom nismo razgovarali o operaciji ubijanja.

7.

Tokom 11. i 12. jula primio sam obavještajne izvještaje da se većina vojno sposobnih muškaraca iz Srebrenice okupila kod sela Jagličići i u dugačkoj koloni krenula prema muslimanskoj teritoriji, krećući se jednim poznatim pravcem kroz minska polja na borbenoj liniji prema Konjević Polju.

U toku 12. jula i u ranim jutarnjim časovima 13. jula iz obavještajnih izvještaja i drugih informacija saznao sam da snage VRS i MUP zarobljavaju veliki broj muslimanskih muškaraca na području između Ravnog Buljima, Nove Kasabe i Konjević Polja.

8.

Te večeri (12. jula) bio sam dežurni oficir, no kako sam bio iscrpljen, negdje oko 03:00 časa 13. jula nazvao sam Mirka Jankovića da me zamjeni na dužnosti. Otišao sam u svoj stan u gradu i odspavao nekoliko sati. Na dužnosti u štab Bratunačke brigade sam se vratio oko 07:00 časova 13. jula.

Oko 09:30 časova toga jutra održan je jedan sastanak u štabu Bratunačke brigade. Prisustvovali su general Mladić, pukovnik Vasić, potpukovnik Popović i general Krstić. Ne znam o čemu se razgovaralo jer nisam bio na ovom sastanku. Oko 10-15 minuta po završetku sastanka razgovarao sam sa svojim komandantom, pukovnikom Blagojevićem, u njegovoj kancelariji.

Pukovnik Blagojević mi je dao zadatak da nastavim s operacijom transporta žena i djece iz Potočara u Kladanj i izdvajanja i pritvaranja vojno sposobnih muslimanskih muškaraca.

9.

Moj prvi zadatak tog dana (13. jula) bio je da odem u Potočare i provjerim kako napreduju transport, izdvajanje muslimanskih muškaraca i drugi zadaci. Ustanovio sam da sve ide po planu. Rukovodio sam radom jedinica prisutnih u Potočarima.

Dok sam bio u Potočarima, vidio sam Duška Jevtića i rekao mu da svojim jedinicama koje su se nalazile na cesti Bratunac – Konjević Polje, prenese naređenje da se svi Muslimani uhvaćeni na toj cesti prevezu u Bratunac. Zatim sam otišao iz Potočara i vratio se u štab Bratunačke brigade. Prema mojim informacijama, koje sam dobio od pripadnika vojne policije Bratunačke brigade, general Mladić je toga dana namjeravao da prođe cestom Bratunac – Konjević Polje, a moj zadatak je bio da provjerim bezbjednost i prohodnost te ceste.

Cestom Bratunac – Konjević Polje vozio sam se sa jednim vojnim policajcem u motornom vozilu marke "Volkswagen Golf". Putem sam

duž ceste vidio snage MUP. U Sandićima sam vidio snage MUP sa teškim naoružanjem. U tom momentu je na poljani u Sandićima bilo oko 80-100 zarobljenika.

U Konjević Polje sam stigao oko 12:30 časova tog dana. Na raskršću je bio kontrolni punkt civilne policije. Sjedio sam u jednoj spaljenoj kući i čekao da prođe general Mladić. Osim mene, u toj kući je bilo pet-šest zarobljenih Muslimana.

Dok sam bio u Konjević Polju, u jednoj zgradi koju je koristio 5. inženjerski bataljon Drinskog korpusa vidio sam desetak zarobljenika.

Na kontrolnom punktu sam vidio policiju iz Bratunca i vojnike koje nisam prepoznao. Tamo sam vidio i Nenada Deronjića i Mirka Perića. Kada sam stigao u Konjević Polje, stupio sam u kontakt sa starješinama iz MUP i dao im uputstvo da muslimanske zarobljenike treba pritvoriti i da će kasnije u toku dana biti prebačeni u Bratunac.

U Konjević Polju sam proveo otprilike 45 minuta prije nego što je stigao general Mladić. Stigao je automobilom iz pravca Bratunca i zaustavio se na raskršću u Konjević Polju. Izašao je iz vozila i sreli smo se na sredini ceste. Raportirao sam mu da nema problema. Pogledao je naokolo i vidio zarobljenike. Neki od zarobljenika su ga pitali šta će biti s njima, na šta je on odgovorio da će ih sve odvesti odatle, da ne brinu.

Nakon što je Mladić otišao, jednog zarobljenika, Rešida Sinanovića, odvezao sam svojim kolima u Bratunac. Sinanović je bio važan zarobljenik jer se nalazio na spisku ratnih zločinaca, a prije je bio načelnik policije u Bratuncu. Na povratku u Bratunac sam vidio velike kolone zarobljenih muškaraca, otprilike oko 500 ljudi, koje su vodili prema Konjević Polju. Dalje sam putem vidio još jednu kolonu zarobljenika koju su vodili prema Sandićima. Dok sam prolazio cestom pored skladišta u Kravici zapazio sam nekoliko vojnika, ali ništa drugo. Sinanovića sam predao vojnoj policiji u štabu Bratunačke brigade, tačnije, pravniku Zlatanu Čelanoviću.

Zatim sam otišao u zgradu vojne policije Bratunačke brigade i sastao se sa Mirkom Jankovićem, komandantom voda vojne policije iz Bratunca, i pripadnikom vojne policije Miletom Petrovićem. Janković je znao upravljati jednim od otetih nizozemskih transportera i onda smo se on, Petrović i ja odvezli cestom Bratunac – Konjević Polje. Mile Petrović je sjedio na transporteru i megafonom pozivao muslimanske muškarce da se predaju. Bilo je jasno da su se neki već u tom momentu predali. Odmah nakon što smo prošli Sandiće, zaustavili smo transporter kada nam se predalo oko šest Muslimana. Transporterom smo ih odvezli u Konjević Polje. Kad smo stigli, Mileti i Mirku sam rekao da odvedu zarobljenike i stave ih zajedno s oko 250 zarobljenika koje su tamo već držali. Otišao sam u onu kuću u kojoj sam ranije sjedio. U toj kući su držali oko 30 muslimanskih muškaraca. Tada sam iz blizine čuo dva rafala iz vatrenog oružja. Desetak minuta kasnije prišao mi je Mile Petrović i rekao: "Šefe, upravo sam osvetio brata... Pobio sam ih". Mislio je na onih šest

zarobljenika koji su nam se malo prije predali. Rekao je da ih je pogubio dolje na rijeci, iza jedne žute zgrade. Na tom mjestu je sada izgrađena benzinska pumpa.

Mirko se odvezao transporterom u pravcu Zvornika. Mi smo ostali u Konjević Polju dvadesetak minuta, a kad se Janković vratio sa transporterom, krenuli smo u Bratunac.

Vidio sam da Janković ima njemačke marke i pitao sam ga odakle mu taj novac. Rekao je da ga je dobio od nekih pripadnika specijalne policije koji su se nalazili duž ceste.

Na povratku u Bratunac sam vidio mnogo zarobljenika kako ih u stroju vode u oba pravca. Vidio sam i leševe kako leže uz cestu u blizini Pervana u Lolića. Na više mjesta sam vidio otprilike po tri leša. U Sandićima sam vidio oko 10-15 leševa i veliku masu zarobljenika na poljani.

Na povratku u Bratunac provezli smo se pored skladišta u Kravici i vidio sam tamo neke vojnike, ali nijednog muslimanskog zarobljenika. Sutradan sam čuo da se tamo desio incident u kom je jedan zarobljenik ubio jednog pripadnika MUP. Raspitao sam se o incidentu i ustanovio da su se nakon ubistva tog pojedinca iz MUP prisutni pripadnici snaga MUP razbjesnili i počeli da likvidiraju zarobljenike koje su tamo držali.

Ustanovio sam da su među onima koji su učestvovali u ovim ubistvima bili: Nikola Popović iz Kravice, koji je pripadao vojnoj policiji Bratunačke brigade; Milovan Matić, koji je pripadao 1. pešadijskom bataljonu Bratunačke brigade; Ilija Nikolić, koji je pripadao 1. pešadijskom bataljonu Bratunačke brigade; Rašo Milanović, komandir policijske jedinice u Kravici.

Takođe sam saznao da je Jovan Nikolić, direktor skladišta, bio svjedok ovog pogubljenja. Nadalje, saznao sam da su ubrzo nakon egzekucija 13. jula dovezene mašine iz Zvornika i Bratunca kako bi se tijela zakopala. O tome što sam saznao, dan ili dva nakon tog događaja sam obavijestio pukovnika Vidoja Blagojevića.

Dok su bili pritvoreni u Potočarima i oko Bratunca, muslimanski muškarci nisu dobili nikakvu hranu niti medicinsku pomoć, a dobili su tek toliko vode da ostanu živi do momenta kada će ih odvesti u Zvornik.

10.

Uveče 13. jula sam večerao u štabu Bratunačke brigade kada su me nazvali iz centra veze da se javim direktno pukovniku Beari u centru Bratunca. Otišao sam do centra i našao se sa pukovnikom Bearom oko 20:30 časova. Pukovnik Beara mi je naredio da odem u Zvorničku brigadu i da Dragu Nikolića, oficira za bezbjednost Zvorničke brigade, informišem da u Bratuncu drže hiljade muslimanskih zarobljenika i da će ih te večeri poslati u Zvornik. Pukovnik Beara mi je takođe rekao da zarobljene Muslimane treba pritvoriti na području Zvornika i pogubiti ih. Iz Bratunca sam se preko Konjević Polja odvezao u Zvornik, sam, a u štab Zvorničke brigade sam stigao otprilike u 21:

45 časova. Otišao sam do dežurnog i tražio da se vidim sa Dragom Nikolićem. U sobi dežurnog me dočekaao čovjek za kog mislim da je bio iz odjela za obavještajne poslove brigade i kom sam objasnio da se moram vidjeti sa Dragom Nikolićem. Rekao mi je da je Drago Nikolić na isturenom komandnom mjestu (IKM) i dao mi je jednog vojnog policajca kao pratnju do IKM. Ja sam onda sa tim vojnim policajcem otišao iz štaba Zvorničke brigade na taj IKM. Vožnja od štaba Zvorničke brigade do IKM potrajala je gotovo 45 minuta, po vrlo lošem putu. Sastao sam se sa Dragom Nikolićem i objasnio mu šta mi je rekao pukovnik Beara. Drago Nikolić mi je rekao da će to prenijeti svojoj komandi. Na IKM sam se zadržao oko deset minuta, a onda sam se odvezao nazad u štab Zvorničke brigade, gdje sam vojnog policajca ostavio na kapiji. Krenuo sam nazad u Bratunac preko Konjević Polja. Na povratku u Bratunac, u Kušlatu, prošao sam pored nekoliko autobusa sa zarobljenicima koji su bili na putu za Zvornik. Poslije sam ustanovio da je još jedan konvoj otišao za Zvornik cestom koja vodi prema Zvorniku uz Drinu.

Vratio sam se u Bratunac oko ponoći i podnio izvještaj pukovniku Beari u hotelu "Fontana". Rekao sam mu da sam se sastao sa Dragom Nikolićem i da sam mu prenio njegova (Bearina) naređenja.

U to vrijeme Bratunac je bio prepun muslimanskih zarobljenika koje su dovodili sa ceste Milići – Bratunac. Bilo je kasno uveče, a nije bilo dovoljno vozila da se ovi zarobljenici prevezu u Zvornik. To je stvaralo jednu vrlo nestabilnu situaciju u gradu, u Bratuncu. Kako bi se ta situacija riješila, pukovnik Beara, M. Deronjić (civilni povjerenik koga je Karadžić zadužio za pitanje muslimanskih civila), Dragomir Vasić i ja sastali smo se u prostorijama SDS u Bratuncu. Deronjić se bojao da zarobljenici predstavljaju prijetnju bezbjednosti u gradu i nije htio da se ubijanje ovih zarobljenika vrši u Bratuncu i u njegovoj okolini. Na sastanku se otvoreno razgovaralo o operaciji ubijanja i svi učesnici su napomenuli da su podnosili izvještaje svojim nadređenim komandama. Diskutovalo se i o logistici, transportu i bezbjednosnoj podršci. Na sastanku je odlučeno da će muslimanske muškarce u Bratuncu i njegovoj okolini i dalje čuvati dijelovi vojne policije Bratunačke brigade, razne civilne snage MUP i naoružani dobrovoljci iz Bratunca. Sastanak se završio 14. jula u 00:30 časova i ja sam se vratio u štab Bratunačke brigade gdje sam svog komandanta, pukovnika Blagojevića, obavijestio o svom boravku u Zvorniku i o oputstvima koja sam dobio od pukovnika Beare, te o tome da će svi zarobljenici biti prebačeni u Zvornik gdje će biti pritvoreni i pobijeni. Prihvatio je što sam rekao i nije me dalje ništa pitao. Informisao sam ga i o sastanku koji se održao u prostorijama SDS te večeri.

11.

Velika većina muslimanskih muškaraca iz Bratunca je prevezena u Zvornik ujutro 14. jula u koloni autobusa i kamiona koja je bila dobrobrano duža od 1,5 kilometra, sa Mirkom Jankovićem u ukradenom nizozemskom transporteru na čelu. Kasnije tog dana, Mirko Janković me izvijestio da je toga dana mnogo muslimanskih zarobljenika pritvoreno u školama i fiskulturnim salama na području Zvornika. Znao sam i za to da je u Pilici u noći 16. na 17. jula ostavljena jedna patrola od dva pripadnika bratunačke vojne policije da pomogne u obezbeđivanju zatvorenika pritvorenih na ovom mjestu.

Dobio sam izvještaj da je 13. jula uveče otprilike 80 do 100 Muslimana ubijeno u hangaru kod škole "Vuk Karadžić" u Bratuncu. Njihova tijela su bačena na padinu jednog brda i zatrpana zemljom.

12.

U periodu od 14. jula do oktobra 1995, snage Bratunačke brigade, u sadejstvu sa MUP i ostalim snagama vRS, nastavile su hvatati i pogubljavati muslimanske zarobljenike koji su pokušavali da pobjegnu iz zona Srebrenice i Žepe.

13.

U periodu od septembra do oktobra 1995, Bratunačka brigada, radeći zajedno sa civilnim vlastima, otkopala je masovnu grobnicu u Glogovi i druge masovne grobnice sa muslimanskim žrtvama operacije ubijanja, i premjestila leševe u pojedine masovne grobnice na širem području Srebrenice. U septembru 1995. godine me je kontaktirao potpukovnik Popović, načelnik bezbjednosti Drinskog korpusa, i rekao mi da obavim premještanje leševa Muslimana iz Glogove. Koordinirao sam akciju otkopavanja i ponovnog zakopavanja tijela Muslimana u periodu od sredine septembra do oktobra 1995. godine. Ovo je urađeno u saradnji sa vojnom policijom Bratunačke brigade, civilnom policijom i dijelovima 5. inženjerskog bataljona Drinskog korpusa. Na sastanku komande Bratunačke brigade u oktobru 1995. godine, okupljenim oficirima iz komande među kojima je bio i pukovnik Blagojević, podnio sam izvještaj da smo dobili zadatak da za Glavni štab VRS izvršimo operaciju premještanja leševa Muslimana.

14.

U maju 1996, kad sam već bio demobilisan iz VRS i radio u Ministarstvu za izbjeglice i raseljena lica u Bratuncu, izvršio sam primopredaju kase (u kojoj se nalazila obavještajna i bezbjednosna dokumentacija, uključujući odluke i naređenja, te stvari od vrijednosti, npr. novac) koja je bila vlasništvo organa za bezbjednost i obavještajne poslove Bratunačke brigade sa svojim nasljednikom, kapetanom Lazarom Ostojićem. U prisustvu komisije čiji su članovi bili načelnik

za bezbjednost Drinskog korpusa, Rade Pajić, još dva oficira Drinskog korpusa čijih se imena ne sjećam i Lazar Ostojić, uništeni su dokumenti koji su mogli da kompromituju mene i Bratunačku brigadu. Ti dokumenti odnosili su se na događaje u Srebrenici 1995. godine. O tome nisam informisao ni pukovnika Blagojevića niti bilo koga drugoga, a ne znam da li je pukovnika Blagojevića informisao kapetan Ostojić.

15.

U decembru 1999. godine dobio sam iz MKSJ poziv za razgovor. Neposredno pred ovaj razgovor bio sam pozvan na sastanak u štab Zvorničke brigade. Tamo sam se sastao sa generalom Andrićem, Draganom Jokićem, Lazarom Ostojićem, Draganom Jevtićem i beneralom Miletićem. Tu su bili prisutni i neki civilni advokati iz Beograda.

Advokati su nas upoznali s našim zakonskim pravima, general Miletić je apelirao na naš patriotizam i zamolio nas da ne otkrivamo informacije koje bi mogle naškoditi državi, a general Andrić je rekao da treba da kažemo što manje možemo. Nakon mog razgovora sa MKSJ, opet sam se sastao sa generalom Andrićem. Tema našeg razgovora je i ovaj put bila ista, a on je htio da zna da li sam MKSJ govorio o ubijanjima.

Neposredno pred moj razgovor sa MKSJ posjetila me i Državna bezbjednost i zapriječemo mi je da ne smijem ništa reći o njihovom učešću u ovoj stvari.

Nekoliko mjeseci nakon prvog sastanka, ponovo je održan sličan sastanak u štabu Zvorničke brigade s istim osobama, među kojima je bio, mislim, i Dragan Obrenović, koji je potom dobio poziv na razgovor od MKSJ. General Miletić i general Andrić su nam ponovili da MKSJ ne dajemo nikakve informacije u vezi sa događajima koji su se desili u srebrenici.

Datum

Momir Nikolić

Priznanje Biljane Plavšić*

“Gospodine predsjedavajući, gospođo tužiteljice, branioci, zahvaljujem se što ste mi pružili priliku da danas govorim. Pre skoro dvije godine došla sam ovde kao optužena za učešće u zločinima protiv drugih ljudskih bića, pa čak i čovečnosti. Došla sam da se suočim s ovim optužbama i da poštedim moj narod, jer bi bilo jasno da bi oni platili cenu bilo čijeg nedolaska.

Do sada sam imala priliku da preispitam ove optužbe i da ih zajedno s mojim braniocima, proverim i procenim. Sada sam se uverila i prihvatam da su više hiljada nevinih ljudi bili žrtve organizovanog i sistematičnog delovanja da se uklone Muslimani i Hrvati sa područja koje su Srbi smatrali svojim. U to vreme, ja sam olako ubedila samu sebe da je ovo pitanje opstanka i samoodbrane. U stvari, više od toga, naše rukovodstvo, čiji sam bila neophodan dio, vodio je poduhvat koji je za žrtve imao nebrojane nevine ljude.

Objašnjenja samoodbrane i opstanka ne pružaju opravdanja. Na kraju, čak i naši sunarodnici su rekli da smo u ovom ratu izgubili svoju plemenitost. Postavljaju se očigledna pitanja: Ako je ova istina sada tako jasna, zašto je ja nisam vidjela ranije? I kako su naše rukovodstvo i oni koji su ga slijedili mogli počinii takva dela? Odgovor na oba pitanja je, vjerujem, zaslepljujuća strepnja, koja je dovela do opsesije, naročito za one od nas za koje je Drugi svetski rat živa uspomena, da Srbi više nikada ne dopuste sebi da budu žrtve.

Čineći ovo, mi u rukovodstvu smo prekršili najosnovniju dužnost svakog ljudskog bića – dužnost da se uzdrži i poštuje dostojanstvo drugih. Bili smo opredeljeni da učinimo sve što je neophodno da prevladamo. Iako sam više puta bila upoznata sa navodima o surovim i neljudskim postupcima protiv nesrba, odbila sam da se s tim suočim ili čak i da proverim. U stvari, ja sam se u potpunosti predala govorenju o nevinim srpskim žrtvama ovoga rata. Ovaj svakodnevni rad potvrdio je moje uvjerenje da se borimo za sopstveni opstanak i da je u ovoj borbi međunarodna zajednica naš neprijatelj. I tako sam ja jednostavno poricala te navode, čak ih ne proveravajući. Ostala sam sigurna u mom uverenju da Srbi nisu sposobni da učine nešto tako.

U ovoj opsesiji da više nikada ne postanemo žrtve, dopustili smo sebi da postanemo počiniooci. Čuli ste prekjuče, a i delimično juče, opširno

o patnjama koje su ovim prouzrokovane. Ja prihvatam odgovornost za svoj udeo u tome. Ova odgovornost je moja i samo moja. Ona se ne proteže na druge lidere i njihovo pravo da se brane. Ona se zasigurno ne proteže na naš srpski narod, koji je već platio visoku cenu za postupke našeg rukovodstva. Saznanje da sam odgovorna za takve ljudske patnje i za kaljanje ugleda mog naroda, uvijek će ostati deo mene.

Postoji pravda koja zahteva život za svaki nevini život, smrt za svaku grešnu smrt. Za mene, naravno, nije moguće da odgovorim zahtevima takve pravde. Ja mogu jedino da uradim ono što je u mojoj moći i da se nadam da će to biti od neke koristi – da spoznam istinu, da je kažem i da prihvatim odgovornost. Ovo će, ja se nadam, pomoći muslimanskim, hrvatskim i srpskim nevinim žrtvama da ne postanu opsednuti gorčinom koja često postaje mržnja i koja je, na kraju, samouništavajuća.

Što se tiče mog naroda, rekla sam nešto ovde o njegovom ugledu. Mislim da je stoga bitno da pojasnim o čemu govorim. Danas u Beogradu, u centru Beograda, stoji pod kupolom jedna crkva, još uvek u izgradnji, a izgradnja je počela davne 1935. godine. Naš narod je istrajao u izgradnji ove crkve posvećene čoveku koji je više nego iko od drugih ugrađen u biće srpskog naroda, a to je Sveti Sava. Put koji je on slijedio bio je obilježen samoudržanjem i poštovanjem prema svima. Veliki diplomata koji je stekao ugled u svakom narodu i u svijetu koji ga okružuje, čovek čiji je karakter duboko ugrađen u biće srpskog naroda.

Put i primjer Svetog Save su sledile velike srpske vođe, čak i u današnjem vremenu, istrajno pokazujući plemenitost i dostojanstvo, čak i u najtežim okolnostima. Dovoljno je samo pomenuti vladiku Artemija Radosavljevića koji je dan-danas glas vapijućeg za pravdu u onome što je za Srbe postalo pustinja – Kosovo. Na nesreću, naše rukovodstvo, uključujući i mene, napustilo je ovaj put tokom poslednjeg rata. Vjerujem da vam je jasno da sam se ja razišla s tim liderima, premda prekasno. Ipak, to rukovodstvo bestidno nastavlja da traži odanost i podršku našeg naroda. To se čini izazivanjem straha, govorenjem poluistina, kako bi se ubedio naš narod da je svijet protiv nas. Ali, plodovi njihovog rada, tog rukovodstva, su jasni: grobovi, izbeglice, izolacija i ogorčenje prema cijelom svijetu, koji nas je odbacio upravo zbog tih lidera.

Neki su me upozoravali da ovo nije ni vrijeme, ni mjesto da se kaže ova istina, da bi trebalo sačekati dok ostali takođe prihvate odgovornost za njihova dela. Ali, ja vjerujem da ne postoji mjesto ni vrijeme na kojem je neprikladno reći istinu. Ja vjerujem da mi moramo da uredimo našu kuću. Ostali će morati da preispituju sebe i svoje postupke. Mi moramo da živimo u ovom svijetu, a ne u pećini. Ali, dok god zadržimo naš identitet i naš karakter – nemamo se čega bojati. Što se tiče mene, članovi ovog sudskog vijeća su oni kojima je data odgovornost da sude. Vi se morate truditi da u svojoj presudi nađete bilo kakvu pravdu koju ovaj svijet može da ponudi, ne samo za mene nego i za nevine žrtve ovog rata.

Ja ću, međutim, uputiti jedan apel ovom Tribunalu – sudijama, tužiocima, istražiteljima: Uradite sve što je u vašoj moći da pružite pravdu za sve strane. Čineći to, možda ćete biti u mogućnosti da ostvarite misiju zbog koje ovaj sud postoji. Hvala vam”.

VI

**SRBIJA,
REPUBLIKA SRPSKA
I SREBRENICA**

HELSINŠKI ODBOR
ZA LJUDSKA PRAVA
U SRBIJI

SREBRENICA I ŽEPA

vanredni broj

Beograd, septembar 1995.

Događaji u Bosni i Hercegovini koji su se zbili u drugoj polovini jula 1995. a koji su, hronološki, usledili nakon reintegracije zapadne Slavonije u Hrvatsku označavaju početak odlučnijeg angažovanja međunarodne zajednice u ratu na prostorima bivše Jugoslavije. Beskrupulozni zločini počinjeni prilikom osvajanja zaštićenih zona Srebrenice i Žepe od strane bosanskih Srba izazvali su burne reakcije u svetskoj javnosti koje su navele međunarodne faktore da preispitaju svoju ulogu u BiH.

Štampa u Srbiji propratila je sva ova zbivanja, redovno informišući o kretanjima VRS, kao i o potezima UN i NATO. Zvanično objašnjenje bosanskih Srba za osvajanje Srebrenice i Žepe je da ove enklave nisu poštovala odluku o demilitarizaciji, te da su Muslimani stoga redovno napadali srpske položaje i naselja. Ovo objašnjenje je obilato korišćeno i u štampi u Srbiji. Jedino su predstavnici Srpske radikalne stranke "oslobođenje" Srebrenice i Žepe pravdali činjenicom da su to "srpski" gradovi.

Štampa je redovno pratila i komentarisala sve akcije vezane za napore oko postizanja mirovnog plana. Akcija avijacije NATO, iako slaba, uglavnom je osuđivana od domaće javnosti ali bez preteranog uzbuđivanja. Pretnje bosanskim Srbima da ne napadaju Goražde, koje su takođe bile prenete u štampi, izgleda da su urodile plodom.

Zbivanja oko Srebrenice i Žepe nijednog trenutka nisu bila u prvom planu. To posebno važi za prorežimsku štampu koja se u to vreme bavi temama kao što: "Uzroci i način pada Zapadne Slavonije", kao i skandalima u Skupštini Republike Srbije. Događaji u Srebrenici i Žepi definitivno padaju u drugi plan nakon započete akcije hrvatske vojske za povraćaj teritorije pod okupacijom Krajiških Srba.

Broj poginulih i nestalih Muslimana u Srebrenici i dalje ostaje nepoznat. Jugoslovenski mediji ne posvećuju pažnju ovoj temi i pored činjenice da je nakon pada Srebrenice u svetskoj javnosti došlo do preokreta u pogledu angažovanja NATO snaga, te javnih protesta prominentnih svetskih ličnosti, pre svega, Tadeuša Mazovjeckog, specijalnog izvestioca UN.

Svi mediji prećutkuju nekadne informacije o događajima u Srebrenici i počinjenim zločinima, koje su počele da pristižu od izbeglih, posebno u Tuzlu. Isto tako, prebeg jednog broja Muslimana u Srbiji propagandno se koristio protiv vlasti BiH, ali samo do momenta egzodusa Srba iz Krajine, koji je definitivno događaje oko Srebrenice gurnuo u zaborav.

Važno je napomenuti da nije bilo značajnijih osuda pada Srebrenice i Žepe, te se može konstatovati da je prećutno odobrena akcija i da je pravljena paralela sa akcijom u zapadnoj Slavoniji, koja je, po ovdašnjem tumačenju, prećutno podržana od svetske javnosti.

~~*

“Komandant snaga bosanskih Srba general Ratko Mladić juče je zapretio da će njegove snage bombardovati izbeglice ako se ponove vazdušni udari NATO”.

Naša Borba, 13. jul

“Prema saopštenju, dostavljenom Tanjugu Mladić je naglasio: ‘Cilj nam je bio da urazumimo muslimanske teroriste da se više ne bave terorizmom na prostoru koji im je, dobrom voljom srpskog naroda, ustupljen. Naš cilj nisu bile muslimanske žene i deca, niti pripadnici UNPROFORA, već smo morali sa ovih prostora isterati muslimanske fundamentaliste’”.

Večernje novosti, 13. jul

“Nekoliko grupa muslimanskih ekstremista odbilo je poziv pripadnika srpske vojske da se preda i odlučilo se na samoubilački čin proboja, uglavnom prema Drugom (tuzlanskom) muslimanskom korpusu. Energičnom akcijom VRS veći broj njih, koje su na pravcu Konjević polje i Kasabe napale položaje srpskih boraca, su likvidirane, a deo se predao”.

Borba, 15-16. jul

“Niko ne daje podatke o broju poginulih Muslimana u operaciji Srebrenica, ali potpisnik ovih redova odgovorno izlazi sa cifrom od 2-3.000 pobijenih vojnika u okršajima za Srebrenicu i tokom muslimanskih pokušaja proboja u raznim pravcima”.

Z.P. Piroćanac, *Intervju*, 21. jul

“Muslimani ubijeni jer su pokušavali da pobjegnu”. “Svedočenja izbeglih iz Srebrenice da su bili izloženi vatri bosanskih Srba, iz serije zaseda ili na prevaru izvedeni na streljanje, potvrdili su i holandski vojnici, diplomate, predstavnici UN. Prema izvorima UN, dva dana nakon ulaska njihovih trupa u Srebrenicu general Mladić je telefonirao komandantu holandskog bataljona i rekao mu da u okolnim selima ima ‘na stotine leševa’, koje su njegove snage ubile, ‘na žalost, prinuđene da ubiju, jer su pokušavali da pobjegnu’”.

Naša Borba, 22-23. jul

“Prema izvorima UN, dva dana nakon ulaska njihovih trupa u Srebrenicu general Mladić je telefonirao komandantu holandskog bataljona i rekao mu da u okolnim selima ima ‘na stotine leševa’, koje su njegove snage ubile, ‘na žalost, prinuđene da ubiju, jer su pokušavali da pobjegnu’”.

Naša Borba, 22-23. jul

“Razija Šahić je iz zepskog sela Stop, ima 80 godina. Nikada u životu nije videla Srbina. Njena predstava o tim ljudima, stvorena u ovom ratu, ulaskom srpske vojske u Žepu, potpuno je izmenjena. Kad je videla srpske vojnike, uzviknula je: ‘Nu, pa i oni su ljudi, ko i mi!’”.

Večernje novosti, 29. jula 1995.

~~*

SREBRENICA i ŽEPA

Naša Borba 10. jula objavljuje članak “Kauard: ‘Srbi imaju ograničene ciljeve u čijem podnaslovu stoji: “Predstavnik UN u Sarajevu ocenjuje da Srbi za sada ne nameravaju da uđu u Srebrenicu. Posle poslednjih borbi Srbi napredovali tri kilometra u zaštićenu zonu, osvojili četiri posmatračka punkta i zarobili 20 vojnika UN”.

Večernje novosti 10. jula pišu: “Na ratištima u bivšoj BiH” (nadnaslov) “Teški porazi muslimana” (naslov).

Podnaslov otkriva: “Na novooslobođenim delovima Treskavice srpski borci juče pronašli 120 leševa pripadnika Armije BiH. Žestok međumuslimanski sukob u Srebrenici iz koje je pobjegao ratni zločinac Naser Orić, komandant 28. muslimanske divizije”.

Borba 10. jula obaveštava: “Novi zaplet situacije oko zaštićene zone Srebrenica” (nadnaslov) te da “Džihad kreće iz enklava” (naslov). U podnaslovu saznajemo: “Trupe UN su još pre dve godine trebalo da demilitarizuju muslimanske enklave Žepa, Goražde i Srebrenica. Sada su i same postale žrtvom ratnih ambicija muslimanskih komandanata”. Na početku teksta je obaveštenje o prodoru “Vojske RS” od tri kilometra unutar “muslimanske enklave Srebrenica”.

Politika 10. jula piše: "Žestoke borbe na jugu Srebrenice" (nadnaslov), "Nejasan status holandskih vojnika" (naslov) te "Strane agencije navode da je cilj srpskih snaga uzvišenje iznad glavne saobraćajnice na ovom području, a VRS negira informacije o navodnoj ofanzivi njenih jedinica na Srebrenicu" (podnaslov).

Ekspres 10. jula obaveštava: "Posle ubistva holandskog vojnika: Sklonili se kod Srba". Naime, "holandski pripadnici UNPROFORA sa dve osmatračnice oko Srebrenice u nedelju su se dobrovoljno sklonili kod Srba u selo Bratunac, javio je zvanični holandski radio".

Nаша Borba 11. jula prenosi informaciju o održanoj "vanrednoj sednici Saveta bezbednosti povodom situacije u Srebrenici". Članak nosi naslov: "Umesto UNPROFORA – brigada muslimanskih dobrovoljaca?". U podnaslovu stoji: "Biće zatražena intervencija avijacije NATO ukoliko se odmah ne oslobode zarobljeni Holanđani i srpske oružane snage ne povuku na svoj doskorašnji položaj kod Srebrenice".

U istom broju, *Nаша Borba* obaveštava da "i pored upozorenja UN da obustave ofanzivu na srebreničku enklavu", "bosanski Srbi napali Žepu".

"Juče ujutru Srebrenica i Žepa bile pod tenkovskom, artiljerijskom i minobacačkom vatrom armije bosanskih Srba, saopštili predstavnici UN".

U istom listu 11. jula piše i sledeće: "General Gvero o ofanzivi VRS na području Srebrenice: Cilj – 'Neutralisanje muslimanskih terorista'" (naslov). A u podnaslovu stoji: "Neki pripadnici UNPROFOR zbog lične bezbednosti prešli su na srpsku teritoriju i sada su 'naši gosti', izjavio je pomoćnik komandanta VRS". Za to vreme "U sedištu NATO pažljivo prate razvoj situacije na području Srebrenice", piše u članku pod naslovom "Ne isključuje se mogućnost vazdušnih udara".

Večernje novosti 11. jula bave se pitanjem "Ko je izazvao ratne sukobe u Srebrenici" (nadnaslov), te nagoveštava da se radi o "napadima uz blagoslov" (naslov), a u podnaslovu otkriva: "Od sredine maja srebreničke jedinice muslimanske vojske u šest napada na teritoriju RS ubile 13 srpskih boraca i 12 civila. Zašto je UNPROFOR muslimanima gledao kroz prste?"

Isti list u ovom broju beleži: "Akaši priziva avione" (naslov) u članku sa nadnaslovom "Savet bezbednosti UN osudio ponovo Srbe u Bosni". U drugom članku u kojem stoji obaveštenje da "... sedište NATO čeka poziv za bombardovanje iz njegovog naslova da "NATO svrbe Srbi".

Borba 11. jula piše: "Srebrenica pregrijala avione NATO" (nadnaslov), "Pretnja novim vazdušnim udarima" (naslov) i "Prenebregavajući činjenicu da muslimani zloupotrebljavaju zaštićene zone za pokretanje ofanziva na RS, NATO, pod izgovorom da štiti 'plae šlemove' ponov priželjkuje nove atake na Srbe".

Politika 11. jula prenosi iste informacije u članku sa nadnaslovom "Sednica Saveta bezbednosti" i naslovom: "Rasprava o situaciji u Srebrenici".

Ekspres 11. jula takođe prenosi izjavu "general a Milana Gvera povodom događaja kod Srebrenice", informaciju o zasedanju Saveta bezbednosti povodom situacije u Srebrenici te o "obnovljenoj mogućnosti vazdušnih udara NATO aviona po položajima VRS".

Naša Borba 12. jula obaveštava: "Juče u 14 sati i 40 minuta kod Srebrenice" (nadnaslov) "Avioni NATO bombardovali položaje bosanskih Srba" (naslov). U podnaslovu piše: "U prvom napadu pogođen je jedan tenk, a prema informacijama iz komande južnog krila NATO operacija je nastavljena u 16 sati i 45 minuta. Holandski vojnici su napustili sovje položaje i povukli se prema Potočarima. Zahtev za 'bliskom vazdušnom podrškom podneo je vršilac dužnosti komandanta UNPROFORA general Erve Gobilijar, a odobrio ga Jasuši Akaši".

Ali ipak, "Geri Kauard, predstavnik UNPROFOR" obaveštava: "Snage bosanskih Srba ušle u Srebrenicu", prenosi *Naša Borba* 12. jula. "Srbi su ušli u grad. B-četa holandskog bataljona se povukla u pravcu severa, sa masom izbeglica" rekao je Kauard. "'Pred srpskim snagama koje nadiru, Holanđani se povlače u svoju bazu u Potočarima', četiri kilometra severoistočno od grada", rekao je holandski kapetan Jon Ripen Rojteru, "dodajući da se zajedno sa Holanđanima povlače i hiljade muslimanskih izbeglica. Sada sve ukazuje na to da Srebrenica više nije branjena, konstatuje Rojter".

U istom broju *Naše Borbe* piše: "Predstavnik organizacije Lekari bez granica (MSF) u Beogradu Stefan Obere izjavio je agenciji Beta da je u toku jučerašnjeg dana iz Srebrenice izbeglo između 20.000 i 30.000 ljudi, pred naletom snaga bosanskih Srba. Oni su pokušali da nađu utočište u Potočarima, gde je baza holandskog bataljona UNPROFOR. Dok su bežali iz grada, na njih je otvarana artiljerijska vatra i vatra iz teških mitraljeza, tako da ima mnogo ranjenih, rekao je Obere, dodavši da ne može da navede preciznu brojku. U bazi u Potočarima trenutno je smešteno oko 7.000 ljudi, a ostali se nalaze u neposrednoj blizini... Obere ističe da je humanitarna situacija katastrofalna, izbeglice nemaju ni vode, ni struje, ni hrane, ni dovoljno lekova, a vlada prava letnja žega".

U istom listu 12. jula nalaze se i sledeće informacije: "Vilijem Peri: Snage UN ne samo što su onemogućene u obavljanju humanitarne misije, već su u poslednje vreme izložene i direktnim napadima bosanskih Srba. NATO će na odgovarajući način reagovati na srpsko zauzimanje Srebrenice, izjavio Lejton Smit Si-En-Enu": "U zvaničnom saopštenju objavljenom u briselskom sedištu NATO rečeno da je napad na položaje bosanskih Srba izveden 'pod kontrolom UN'. U prvim reagovanjima atlantskih diplomatskih krugova odgovornost se pripisuje Srbima kojima je, kako je rečeno, jasno stavljeno do znanja šta mogu da očekuju ako nastave napad na Srebrenicu"; "Suspendovana operacija NATO nad Srebrenicom"; "Bosanski Srbi očekuju brzu predaju Žepe" (prenela "televizija bosanskih Srba").

Večernje novosti 12. jula pišu: "Juče, kasno popodne, uprkos bombardovanju avijacije NATO" (nadnaslov) "Srbi u Srebrenici" (naslov). U podnaslovu stoji: "VRS u potpunosti ovladala Srebrenicom. Pripadnici muslimanske armije BiH u grupama se predali srpskim snagama, a civilno stanovništvo koje je želelo da napusti grad kreće se ka Bratuncu". U ovom članku stoji: "Izlazak civilnog stanovništva iz Srebrenice dogovoren je pre nekoliko dana na sastanku Osmana Sjuljića, predsednika SO Srebrenica sa predstavnicima VRS i srpskih civilnih vlasti. Muslimansko stanovništvo koje je ostalo u srebrenici, tvrde srpski izvori, potpuno je bezbedno, kao i pripadnici holandskog bataljona UNPROFOR". Istu informaciju preneli su *Politika, Borba i Ekspres* 12. jula.

Naša Borba 13. jula prenosi informaciju da "Vojska RS prebacuje muslimansko stanovništvo iz Potočara u Bratunac". "Po rečima predstavnika za štampu UN u Zagrebu, Aleksandra Ivanka general Mladić je stigavši u Potočare zahtevao da se izbeglice ukrcaju u kamione. 'Čuli smo da ne prihvata –ne– kao odgovor', kazao je Ivanko dodajući da će izbeglice kamionima biti prebačene u centralnu Bosnu koja je pod kontrolom bosanske vlade. Ivanko je međutim objasnio da je general Mladić komandantu holandskog kontingenta UN rekao da će izbeglice prvo biti odvedene u Bratunac. Tamo će se proveriti da među muškarcima starijim od 16 godina nema, kako je rečeno, 'ratnih zločinaca'. 'Uspeli smo da se dogovorimo da na svakom od kamiona bude bar po jedan holandski vojnik UN kako bi nadgledao eventualna kršenja ljudskih prava', dodao je Ivanko". "Drugi predstavnik UN, sa Pala, rekao je da su u pregovorima UN i bosanskih Srba koji su juče vođeni na Palama, dobili uveravanja srpske strane da će svi civili koji to žele moći bezbedno da napuste srebreničku enklavu. 'Stav bosanskih Srba, za sada je, da ne žele da proteraju celokupan živalj iz ove enklave', dodao je ovaj predstavnik UN". "Prema podacima UNHCR i holandskih zvaničnika u bazi UN u Potočarima, gde je nekada bila fabrika akumulatora, juče je bilo oko 10.000 izbeglica dok se oko nje nalazi još oko 20.000 ljudi. Predstavnik za štampu UNHCR u Ženevi Ron Redmond potvrdio je da se u bazi u Potočarima i oko nje nalazi ukupno oko 30.000 muslimanskih izbeglica, ali i dodao da se prema informacijama kojima raspolaže UNHCR u tom pravcu uputilo još 8.000 ljudi. To znači, rekao je, da je iz Srebrenice pobjegao gotovo sav živalj".

"Komandant snaga bosanskih Srba general Ratko Mladić juče je zapretio da će njegove snage bombardovati izbeglice ako se ponove vazdušni udari NATO. Ovo upozorenje on je preneo komandantu holandskog kontingenta UN uz zahtev da preostali vojnici bosanske armije mesta predaju svoje oružje, u roku od 24 sata".

U ovom broju *Naša Borba* prenosi: "Radovan Karadžić: Nema povlačenja iz Srebrenice" (naslov). "Srebrenica nije zaštićena zona, izjavio je predsednik RS ističući da 'bombardovanje nije ničemu poslužilo'".

Večernje novosti 13. jula na naslovnoj strani objavljuju nadnaslov "Posle ulaska jedinica vojske RS u Srebrenicu" i naslov "Zaštićena zona

puna oružja". Tu je i podnaslov: "Uprkos sporazumu o demilitarizaciji Srebrenice, srpske snage isterale ili zarobile na hiljade muslimanskih vojnika i zaplenile četiri tenka, haubice, protivoklopne sisteme... Deo pripadnika Armije BiH pobjegao u brda, a prema zarobljenima se postupa u skladu sa ženevskim konvencijama. Većina civila ostala u gradu i prema saopštenju VRS svi su potpuno bezbedni".

Isti list 13. jula piše: "Komandant Glavnog štaba VRS general-pukovnik Ratko Mladić izjavio je juče u Srebrenici da je ona, 'uprkos pomoći NATO avijacije muslimanskoj strani', oslobođena i da cilj operacije VRS na tom prostoru nije nedužno muslimansko stanovništvo, niti snage UNPROFO, saopštio je Pres centar GŠ VRS. Prema saopštenju, dostavljenom Tanjugu Mladić je naglasio: 'Cilj nam je bio da urazumimo muslimanske teroriste da se više ne bave terorizmom na prostoru koji im je, dobrom voljom srpskog naroda, ustupljen. Naš cilj nisu bile muslimanske žene i deca, niti pripadnici UNPROFOR, već smo morali sa ovih prostora isterati muslimanske fundamentaliste".

Dnevna štampa u Srbiji 13. jula objavila je i neke reakcije povodom zbivanja u Srebrenici.

Tako *Naša Borba i Politika* prenose izjavu Vesne Pešić, predsednice Građanskog saveza Srbije koja je "izrazila juče žaljenje zbog ulaska trupa bosanskih Srba u Srebrenicu i ocenila da će to zaoštriti sukobe u Bosni. Na konferenciji za novinare ona je akciju aviona NATO kod Srebrenice okarakterisala kao opomenu koja nije mogla da zaustavi Srbe iz Bosne i izrazila zabrinutost zbog situacije u kojoj se našao veliki broj izbeglica iz te oblasti. Prema njenom mišljenju, međunarodna zajednica i UNPROFOR 'pali su na ispitu' u Bosni, jer nisu bili u stanju da mirnim i političkim sredstvima pronađu rešenje za krizu" (navodi iz *Politike*).

Isti ovi listovi prenose i izjavu Vojislava Koštunice, predsednika Demokratske stranke Srbije. On je ocenio "juče da ulazak VRS u Srebrenicu predstavlja odbrambenu akciju, posle koje će morati da se nađe novo rešenje za zaštićene zone u Bosni...

Lider DSS smatra da će međunarodna zajednica morati da se opredeli – ili da zaštićene zone budu onakve kakve su zamišljene ili da ne budu zaštićene. Pošto muslimanske vojne akcije polaze iz ostalih zaštićenih zona, Koštunica je rekao da je teško predvideti da li će se srebrenički slučaj ponoviti u još nekoj od njih".

Večernje novosti 14. jula pišu: "Jedinice VRS na području Srebrenice razoružavaju muslimanske vojnike, a civile šalju prema Tuzli" (nadslov), "Potraga za zločincima" (naslov) i "Prema teritoriji pod kontrolom armije BiH pušteno petnaestak hiljada žena, dece i staraca, a borcima VRS predalo se nešto više od 300 pripadnika muslimanskih formacija. U bekstvu dve hiljade muslimanskih vojnika po okolnim brdima. Međumuslimanski sukobi u Žepi" (podnaslov).

Ekspres 14. jula piše da se "stanje u Srebrenici normalizuje" u članku pod naslovom "Civilni su bezbedni". U podnaslovu stoji:

“Svim muslimanima koji su hteli da odu osiguran je prevoz, hrana i medicinska zaštita pa je već 6.000 izbeglica stiglo u Tuzlu i Kladanj. Poziv stanovništvu da ostane u Srebrenici”. “Srpski borci posebnu pažnju posvećuju bezbednosti civilnog stanovništva koje je najmanje krivo zbog stanja u koje su ih doveli Izetbegovićeви okoreli sledbenici. Muslimanskom civilnom stanovništvu preksinoć se obratio i komandant GŠ VRS general-pukovnik Ratko Mladić garantujući im pri tome punu bezbednost što je kod okupljenih muslimana s oduševljenjem dočekano”.

Dnevna štampa u Srbiji 14. jula prenosi informaciju da su, kada je u pitanju “vraćanje statusa zaštićene zone Srebrenici”, “Francuzi usamljeni” (naslov iz *Borbe*). Generalni sekretar NATO Vili Klas “izjavio je juče da Srebrenicu, koju su zauzeli bosanski Srbi, više nije moguće povratiti. On je, istovremeno, izrazio strahovanje da bi to moglo dalje podstaći namere SAD da se podigne embargo na uvoz oružja muslimanima u Bosni.” (navodi iz *Borbe*).

Politika 14. jula prenosi izjave predstavnika Srpske radikalne stranke koja je “pozdravila juče ulazak bosanskih Srba u Srebrenicu”. “Pozdravljamo brzu akciju VRS, kojim je konačno oslobođena srpska Srebrenica i kojim je u gašeno jedno od najznačajnijih žarišta muslimanskog terora”, rekla je na konferenciji za novinare potpredsednik SRS Maja Gojković. Prema njenim rečima, ‘kvazi-demilitarizovana zona’ Srebrenica nikada nije ni bila prava zaštićena zona, jer su se u njoj nalazile značajne muslimanske snage, čije su terorističke akcije predstavljale stalni izvor sukoba”.

U *Borbi* od 15-16. jula saznajemo da je “glavni štab VRS saopštio juče da je u četvrtak izvršeno prebacivanje svih muslimanskih civila iz Srebrenice, iz izbegličkog kampa u Potočarima, na liniju razdvajanja sa muslimanskom stranom na frontu kod Kladnja. Reč je o 30.000 muslimana civila ali i pripadnicima muslimanskih oružanih formacija, koji su pravovremeno predali naoružanje. Prebacivanje je, kako se ističe, obavljeno shodno dogovorima predstavnika srpskih vojnih vlasti, muslimanskih predstavnika i UNPROFOR... Nekoliko grupa muslimanskih ekstremista odbilo je poziv pripadnika srpske vojske da se preda i odlučilo se na samoubilački čin proboja, uglavnom prema Drugom (tuzlanskom) muslimanskom korpusu. Energičnom akcijom VRS veći broj njih, koje su na pravcu Konjević polje i Kasabe napale položaje srpskih boraca, su likvidirane, a deo se predao”.

Večernje novosti 16. jula obaveštavaju da “Posle iseljavanja iz Srebrenice” (podnaslov) – “Hrvati neće muslimane” (naslov). Naime, “Vlada Hrvatske Republike Herceg-Bosne upozorila je muslimanske vlasti da se ne slože sa razmeštanjem izbeglica iz Srebrenice na područje mešovitih muslimansko-hrvatskih kantona da se ‘ne bi poremetila dosta osetljiva nacionalna struktura’, javio je juče Hrvatski radio Herceg-Bosne”.

A istog dana u *Novostima* saznajemo da "Prema izveštaju predstavnika UN u Sarajevu" (nadnaslov) – "Žepa nije napadnuta" (naslov). "Borbe između srpskih i muslimanskih snaga vodile su se juče na liniji fronta četiri kilometra severno od Žepe, ali nema znakova o opštem srpskom napadu na ovaj grad, o čemu izveštava RAdio Sarajevo – izjavio je predstavnik mirovnih snaga UN u Sarajevu Žerar Dibo. 'Razmenjivana je vatra, ali za sada nije bilo napada', dodao je Dibo, prenosi Rojter. Radio Sarajevo javio je da su Srbi iz nekoliko pravaca napali Žepu u nastojanju da osvoje ovaj grad – javile su agencije". Istu vest prenosi i *Ekspres* 16. jula.

Ekspres 16. jula piše o tome da "Američka administracija razmatra odgovor na fruncuski zahtev" (nadnaslov), a povodom vraćanja Srebrenici statusa zaštićene zone, i u naslovu konstatuje: "Otpisali Žepu". U podnaslovu stoji: "U Vašingtonu se smatra da će pasti i Goražde pre nego što SAD, saveznici i UN bilo šta odluče".

U istom broju *Ekspresa* piše: "I dalje neizvesna sudbina zatočenih pripadnika UN u Goraždu" (nadnaslov), te: "Svet je do juče krio činjenicu da muslimanska vojska više od mesec dana maltretira pripadnike ukrajinskog, velškog i engleskog bataljona" (podnaslov). "Umesto ultimatumu UN bosanskim muslimanima da oslobode 386 pripadnika mirovnih snaga, koji se već trideset šesti dan nalaze zatočeni u Goraždu, usledio je kontraulimaturn Alije Izetbegovića generalnom sekretaru UN Butrosu Galiju. – Ukoliko Srbi pokušaju da ponove scenarij Srebrenice i Žepe, 'plavi šlemovi' se mogu naći i kao živi štitovi..."

Naša Borba 17. jula piše: "Nastavlja se upad snaga bosanskih Srba u zaštićene zone" (nadnaslov) i "Žepa pred padom" (naslov). U podnaslovu stoji: "Oko 14 časova juče snage bosanskih Srba nalazile su se na kilometar i po od centra Žepe. Komandant ukrajinskog bataljona zatražio 'vazдушnu podršku', što u terminologiji UN znači samo nadletanje NATO aviona iznad zone koja se smatra ugroženom". "Ivanko je rekao da prve informacije govore da nije bilo većeg otpora ovom napadu, i da još nema izveštaja o eventualnim žrtvama srpskog napada na Žepu". "Nakon osvajanja Srebrenice, prema procenama UNHCR, prešavši preko linija fronta na teritoriju pod kontrolom snaga bosanske vlade sklonilo se oko 23.000 izbeglica. 'Situacija je pod kontrolom. Daleko od toga da je dobra... Oni su sada pod šatorima u kolektivnom ili privatnom smeštaju. Rešen je sanitarni problem i oni sada dobijaju hranu i vodu', izjavila je juče predstavnica UNHCR. UNHCR je takođe saopštio da bosanski Srbi, prema njihovim procenama, drže oko 4.000 vojno sposobnih izbeglica iz Srebrenice i da su 'veoma zabrinuti' za njihovu sudbinu. Bosanske vlasti tvrde da bosanski Srbi drže ukupno 5.250 muškaraca".

Naša Borba u istom broju obaveštava: "Pismeno upozorenje Rupertta Smita Ratku Mladiću" (nadnaslov) – "Ne napadajte Žepu" (naslov). Tu je i članak sa nadnaslovom: "Kako se god okrene – procenjuju evropski analitičari – Širak će izaći kao pobednik iz ovog odmeravanja volje sa zapadnim saveznicima, a Francuska će učvrstiti svoju dominantnu

vojnu ulogu u Evropi. Ostaje tek da se vidi šta će ovakav ili onakav ishod doneti Bosni”.

Večernje novosti 17. jula pišu: “Po dogovoru s generalom Mladićem, iz Srebrenice (nadnaslov) – “Oslobođeni su Holanđani” (naslov).

Isti list navodi “Kako se vojska Alije Izetbegovića izživljavala nad Srbima u Srebrenici” (nadnaslov). “Ko god je odsečenim delovima tela dokazao da je ubio Srbina dobijao je, kao nagradu, brašno. Kemal Mehmedović i Hajrudin Memišević prneli su gradom, nabijene na kočeve, 12 odsečenih srpskih glava”. Sve to saznajemo u članku pod naslovom: “Srpska glava – 25 kg brašna”.

U ovom broju *Novosti* piše i sledeće: “Armija BiH razoružala i zarobila pripadnike UNPROFOR u Goraždu i napala srpske položaje u regionu Kazagića, Zupčića i Tovarnice” (podnaslov).

Politika 17. jula prenosi izveštaj u kome se kaže da su “vlasti RS dozvolile Međunarodnom crvenom krstu pristup do nekoliko hiljada Muslimana u srebrenici, izjavio je juče Rojteru u Beogradu posrednik EU za prethodnu Jugoslaviju Karl Bilt”. “... Situacija se sa izbeglicama u Srebrenici ‘znatno poboljšala’. On je dodao da su 23.000 Muslimana iz Srebrenice jutros stigle u Tuzlu”.

Uz gore pomenute informacije, *Ekspres* od 17. jula piše i sledeće: “Muslimani iz baze ‘plavih šlemova’ u Žepi gađaju Srbe” (nadnaslov). “Razoružani Ukrajinci” (naslov) i “Snage UN uništile tri svoja oklopna transportera da ne bi pali u ruke Muslimanima” (podnaslov).

Vreme 17. jula piše: “Zaštićenu zonu Srebrenice branila je samo jedna rezolucija Saveta bezbednosti. UN i ostatak tzv. međunarodne zajednice suočeni su sada sa dilemom: priznati da Radovan Karadžić može da im radi šta hoće – ili učiniti nešto. Do sada su se kroz tu dilemu uspešno provlačili”.

Naša Borba 18. jula prenosi: “Bosanski Srbi uputili ultimatum UNPROFOR” (nadnaslov) – “Prekinite nadletanje Žepe ili ćemo napasti Ukrajince”. U podnaslovu stoji: “Pretnja je usledila nakon što su se ukrajinski ‘plavi šlemovi’ povukli sa preostalih šest punktova u ovom regionu u bazu UN u samom mestu”. Tu je i informacija: “Akaši: Predstoji napad na Žepu”.

Naša Borba u istom broju prenosi informaciju Mirka Klarina iz Brisela. “Holandski šef diplomatije Van Mirlo obavestio je Savet ministara o teškim zločinima, koji su se, prema svedočenjima holandskih ‘plavih šlemova’, dogodili u području Srebrenice, tražeći da se detalji o tome još ne iznose u javnost, zbog bezbednosti snaga UN koje su i dalje u tom području. S obzirom na iskustva nakon pada Srebrenice, Van Mirlo je predložio da se ispitaju mogućnosti evakuacije civilnog stanovništva Žepe, pre nego što i ta enklava padne u ruke bosanskih Srba. Podržala ga je evropski komesar za humanitarna pitanja Ema Bonino, koja je proteklog vikenda boravila u Tuzli gde, po njenim rečima još nema traga o nekih 12.000 stanovnika Srebrenice”.

Večernje novosti 18. jula prenose i ovo: "Srpski vojni izvori juče su jedino saopštili da muslimanska vojska iz navodno demilitarizovane zone Žepe i dalje tuče položaje VRS oko ove enklave. Potvrđeno je, isto tako, da se u Žepu prebacilo više od hiljadu muslimanskih vojnika, koji su – pred VRS – pobjegli iz Srebrenice".

Večernje novosti u istom broju prenose izjavu Eme Bonino sa sledećim informacijama: "Izbeglice dobro" (naslov). "Prema njenim rečima 11.000 izbeglica je pristojno smešteno dok se 5.000 nalaze još pod šatorima u lošim uslovima. Za sada, kako je rekla, svi oni ne oskudevaju u osnovnim stvarima potrebnim za život. Ema Bonino je rekla da prema svim računicama nedostaje 12.000 ljudi i da četiri autobusa nikada nisu stigla iz Srebrenice u Tuzlu, kao i da je 4.000 mladića smešteno na stadionu. Naglasila je da je prilaz Srebrenici nepristupačan".

Osim ovih kratkih informacija, *Novosti* u ovom broju donose kratku reportažu sa mnogobrojnim fotografijama iz Srebrenice. Naslov je "Povratak – tuga jedna", dok u podnaslovu stoji: "Iz Srebrenice prognane pre rata, srpske porodice se vraćaju u oslobođeni grad. Većina umesto ognjišta zatekla je popaljene i porušene domove, oskrnavljene pravoslavne hramove. Grad Crnog Gubera, muslimani su uglavnom napustili. Bolesnim i povređenim civilima i vojnicima muslimanske armije, koje je Vojska RS zatekla u srebreničkoj bolnici, ukazana je lekarska pomoć u Bratuncu. Na fotografiji našeg reportera Dragana Milovanovića je detalj iz bratunačkog Doma zdravlja, jer lekari i ove ustanove poštuju Hipokratovu zakletvu".

Ekspres 18. jula beleži komentar potpisan sa R. Barjaktarević. "Teško bi i kompjuter izračunao koliko je već puta u bivšoj Bosni istina bila linčovana i ubijana... Tragična zbivanja oko Srebrenice bila su još jedna prilika da se pokrene ofanziva bacanja prašine u oči. Prve vesti spominjale su egzodus oko 30.000 izbeglica, naravno, staraca, žena, dece. Zatim je u reci nesrećnika 'izbrojano' 25.000 Muslimana koje su 'krvoločni' Srbi prognali iz svojih kuća, sa imanja!... Licitiranje preuveličanih brojki nastavljeno je začuđujućom upornošću. Čudno je što su u tome prednjačili zvaničnici UN... Niko, međutim, nije spominjao hiljade vojnika smeštene u Srebrenici, a i oni su napustili mesto... Istina je, naravno, najmanje bila važna. Mnogo je važnije bilo izmisliti tragedije, užase, da bi se Srbi što više naručili i optužili. Još jednom i ko zna po koji put i za ono što nisu uradili... VRS navela je podatak koji, čini se, ipak može biti najbliži istini: iz Srebrenice je izbeglo (najčešće bez pravog razloga) nenaoružanih 7.600 ljudi, žena i dece. Taj podatak je, verovatno, najprecizniji jer jednostavno u tom gradiću nema ni mesta ni hrane za mnoštvo o kojem su govorili zvaničnici UN".

Naša Borba 19. jula piše: "I branioci Žepe uputili ultimatum UNPROFOR" (nadslov) "Upotrebićemo plave šlemove kao – štiti" (naslov). U podnaslovu stoji: "Snage bosanske vlade u svom ultimatumu insistiraju na vazdušnoj podršci. Prekjuče su ultimatum uputili bosanski Srbi preteći da će, ukoliko avioni NATO i dalje budu nadletali Žepu, napasti ukrajinske vojnike".

U istom broju, *Naša Borba* obaveštava: "Komitet za civilna pitanja Srebrenice objavio je juče zapisnik sa sastanka održanog 12. jula u hotelu 'Fontana', sa predstavnicima Vlade u Sarajevu, u kome se navodi da je srpska strana evakuaciju stanovništva iz Srebrenice izvela korektno i u duhu dogovora, javlja SRNA. 'Tokom evakuacije nije bilo incidenata ni sa jedne strane, a srpska strana se držala svih odredbi Ženevske konvencije i međunarodnog ratnog prava'..."

Tu je i članak u kojem piše: "MKCK saopštio je juče da je tokom prethodne noći u Tuzlu evakuisanu 87 ranjenika iz srebreničke enklave, pošto su bosanski Srbi predstavnicima MKCK omogućili da sa 15 džipova i dva kamiona uđu u Potočare i Bratunac. Bosanski Srbi međutim, nisu dopustili evakuaciju dvadesetak ranjenika koji se nalaze u domu zdravlja u Bratuncu za koje MKCK pretpostavlja da su ratni zarobljenici. Nakon što je visoki komesar UN za izbeglice Sadako Ogata, boraveći u Tuzli prethodno izjavila da se prema procenama oko 19.000 izbeglica iz srebreničke enklave još smatra nestalim, predstavnik UNHCR u Ženevi Manuel Almeida e Silva juče je rekao da je prema najnovijim podacima, broj nestalih između 10.000 i 12.000, naglašavajući da je 'u ratu protiv civila u kojem se raseljavaju i ubijaju ljudi' teško potvrditi brojke".

Večernje novosti 19. jula, povodom zbivanja u Republici Bosni i Hercegovini, objavljuju članak pod naslovom: "Fesovi još napadaju".

Celokupna dnevna štampa 20. jula obaveštava: "Žepa se predala". "GŠ VRS saopštio je sinoć da je sa muslimanskim stanovništvom postignut sporazum o predaji Žepe" (navodi iz *V. novosti*).

Večernje novosti u broju od 20. jula, osim članka sa naslovom "Ljiljani' kidišu i gube", objavljuju i izjave "dr Radovana Karadžića": "U samoodbrani ćemo biti prinuđeni da obarimo helikoptere i avione koji štite muslimansku vojsku... Da su tzv. zaštićene zone zaista bile demilitarizovane, Srbi ih nikada ne bi napali. Međutim, zaštićene zone su prava uporišta muslimanske vojske iz kojih su pokretane masovne ofanzive protiv Srba... Ako muslimanska vojska iz Goražda hoće da se bori protiv Srba, onda nećemo dopustiti stranim vojnim snagama da štite naše neprijatelje... Svako ko se vojnički stavi na stranu Muslimana mora biti svestan da će ući u rat protiv Srba. Očekujemo od međunarodne zajednice da konačno sagleda i uvaži realnost, te da omogućiti okončanje rata".

Većina listova 20. jula objavljuje izjavu Vesne Pešić, predsednice Građanskog saveza Srbije. "Dr Vesna Pešić rekla je da je pad Srebrenice 'najbrutalniji osvajački čin pripadnika VRS', koji izaziva samo gnušanje. Demokratski i civilizovani zapadni svet, dodala je Vesna Pešić, postao je 'saučesnik rata', jer se nalazi rešenje za 'katastrofalnu situaciju u Bosni', a same UN doživele su 'tragičan kraj svoje misije'" (navodi iz *V. novosti*).

Naša Borba 21. jula piše: "I druga 'zona pod zaštitom UN' prestala da postoji" (nadslov) – "Počela evakuacija Žepe" (naslov). U podnaslovu piše: "Predstavnici UN preneli izjavu Ratka Mladića da će prvo biti evakuisani ranjenici, a potom žene, deca i stari. Muškarci

između 18 i 55 godina biće zadržani kao ratni zarobljenici i razmenjeni za srpske zarobljenike koje drže snage bosanske vlade". "Ne verujem da smo u poziciji da učinimo bilo šta u vezi sa muškarcima između 18 i 55 godina. Nemamo načina", kazao je Ivanko dodajući da će ukrajinski 'plavi šlemovi' pokušati da pomognu nadgledanjem. Ivanko je juče objasnio da je prva evakuacija ranjenih bila zakazana za 10 sati, ali sat nakon toga on nije mogao da potvrdi da li je počela. Druga, 'evakuacija žena, dece i starih' najavljena je za 14 sati, rekao je Ivanko i dodao da je 'general Mladić obećao da će obezbediti 50 autobusa u te svrhe'.

Večernje novosti 21. jula pišu: "VRS oslobodila Žepu" (nadnaslov), "Četiri C zamenilo fes" (naslov), te podnaslov: "General Ratko Mladić garantovao punu bezbednost ne samo civilima iz Žepe, nego i muslimanskim vojnicima koji se predaju srpskim snagama. Muslimanski radio u Srajevu ni u jednim vestima nije spomenuo Žepu. Izetbegovićeve džihadlije nastavile napade na Treskavicu, a ustaške snage kidišu na bihačko-krupskom ratištu".

Isti list 21. jula prenosi izjavu "dr Radovana Karadžića, predsednika RS: Srbima 56 odsto Bosne!".

Naša Borba 21. jula beleži izjavu Maje Gojković, zamenika predsednika SRS: "SRS pozdravlja još jedan u nizu briljantnih uspeha vojske RS, oslobađanje srpske Žepe, neutralisanje još jednog ratnog žarišta i uporišta muslimanskih terorističkih akcija".

"Posebno značajnim Maja Gojković smatra to što je grad oslobođen bez stradanja civilnog stanovništva, jer je muslimanska vojska sama predala grad. Nakon oslobađanja Goražda, koje će uslediti, prema rečima Maje Gojković biće ostvareni svi ciljevi srpske vojske".

Večernje novosti 21. jula prenose izveštaj sa konferencije za novinare Nove demokratije. "Nova demokratija je energično protiv vojnog uplitanja međunarodne zajednice u rešavanje bosanske krize. Takođe, ND ne može da prihvati eventualno jednostrano ukidanje embarga na oružje muslimanima od strane SAD... Vojnog rešenja nema, ND se zalaže za pregovaranje, i u tom smislu pozdravljamo dogovor Karadžić – Izetbetović oko Srebrenice i Žepe, ako ga je bilo".

Priredili: Nebojša Tasić i Igor Mesner

HELSINŠKI ODBOR
ZA LJUDSKA PRAVA
U SRBIJI

SAOPŠTENJA O SREBRENICI I ŽEPI*

Beograd, 13. jul 1995.

Povodom osvajanja Srebrenice od strane snaga bosanskih Srba, Helsinški odbor najopštije osuđuje ravnodušnost kako domaće javnosti, tako i Ujedinjenih nacija, s obzirom da se radi o tzv. zaštićenoj zoni, koju su UN dužne da štite. Ova situacija predstavlja opasan preedan i otvara mogućnost širenja ratnih sukoba i zauzimanja ostalih tzv. zaštićenih zona u Bosni i Hercegovini. Helsinški odbor smatra da Ujedinjene nacije bez odlaganja moraju da stanu u zaštitu, kako građana Bosne i Hercegovine, tako i sopstvenog autoriteta.

S obzirom da prema Konvenciji o sprečavanju i kažnjavanju zločina genocida najnovije stradanje Muslimana u srebreničkoj enklavi nosi elemente genocida, Helsinški odbor zahteva da međunarodna zajednica izvrši jak pritisak na bosanske Srbe kako bi se poštovali elementarni međunarodni standardi u zaštiti prognanika.

--*

Beograd, 20. jul 1995.

Povodom najnovijih događaja oko napada na Žepu i druge zaštićene zone u Bosni i Hercegovini, Helsinški odbor za ljudska prava u Srbiji protestuje protiv flagrantnog kršenja najosnovnijih ljudskih prava garantovanih Poveljom Ujedinjenih nacija i svim rezolucijama Saveta bezbednosti o zaštićenim zonama. Helsinški odbor poziva međunarodnu zajednicu da preduzme sve mere kako bi se zaustavila ova humanitarna katastrofa.

Helsinški odbor najoštrije osuđuje prihvatanje rezultata rata kao svršenog čina, a time i svih zločina počinjenih u ime projekta "Velike

Srbije". Nereagovanjem međunarodni faktori ne samo da mirno gledaju nastavak genocida nad muslimanskim narodom, nego istovremeno srpski narod guraju u trajnu izolaciju i zatočeništvo njegovih šovinističkih ideala.

Helsinški odbor za ljudska prava u Srbiji poziva međunarodnu zajednicu da preduzme sve mere za prestanak ovog rata i stvori preduslove za kasnija mirna politička rešenja.

~~*

Beograd, 31. jul 1995.

Helsinški odbor za ljudska prava u Srbiji izražava zabrinutost zbog pogoršanja stanja ljudskih prava na celoj teritoriji bivše Jugoslavije, posebno u Bosni i Hercegovini. Ovakvom razvoju situacije, nažalost, doprinosi i neadekvatno ponašanje međunarodne zajednice. U tom smislu izražavamo punu podršku moralnom činu Tadeuša Mazovječkog koji na ovaj način pokušava još jednom da ukaže na zločine počinjene nad civilnim stanovništvom.

Helsinški odbor za ljudska prava u Srbiji se ipak nada da će međunarodna zajednica smoci snage da se energičnije i doslednije suprotstavi zločinu i da će uložiti maksimum u pružanju pomoći svim nevinim žrtvama ovoga rata. Isto tako, nadamo se da će goniti sve krivce bez ikakvog kolebanja.

Helsinški odbor posebno ukazuje da će koncesije zločinu delovati kontraproduktivno i da će podsticati dalje zločine.

POČELO JE KREČENJE GRADA

“Hvala vam, djeco, za vodu, hranu i sve što ste nam pružili. Da je bilo obrnuto, naši bi sve vaše pobili i poklali”. Specijalac Duško Jević, pomoćnik komandanta Specijalne brigade MUP RS, bio je vidno iznenadjen kada mu je i ovo rekla u Potočarima sredovečna Muslimanka. Naslušao se i nagledao mnogo toga tokom rata, ali ga je ova rečenica ipak protresla

Tu, u holandskoj bazi Potočari, smještenoj u predratnom važnom industrijskom centru i kompleksu Podrinja, sada je oko 28.000 Muslimana svih doba. Koliko priča i nesreća na jednom mestu. Prošao je i general Mladić i razgovarao sa muslimanskim izbeglicama. Delio je i on, i njegovi vojnici, i čokolade, i “Pepsi cole” u limenkama i hrane. To nije nikog iznenadilo. Ali su i vojnici bili iznenadjeni kada su srpske žene i narod počeli da donose bivšim komšijama iz Srebrenice i ostalima koji su izbegli u Srebrenicu od početka rata, svoju hranu, mleko za bebe i hleb. Bilo je i suza i zagrljaja, posle svih stravičnih zločina koji su počinjeni nad Srbima u ovom kraju početkom rata.

Prave ratne strahote, pored Siljekovca, na granici sa Hrvatskom, i Kupresa, kao prvih mesta masovnih zločina nad Srbima u ratu u Bosni, počinju zapravo u selima duž Drine, u Podrinju. Naročito oko Srebrenice. Izbegli Srbi iz Srebrenice i okoline nisu zaboravili šta su Muslimani počinili u selima Zagoni, Kravice, Kamenica, Obadi, Skelani. Prva nabadanja ljudi na kolac, prva pečenja na ražnju, desila su se baš na ovom prostoru. Tu su se pojavili i prvi muslimanski dobrovoljci iz sveta, ratnici džihada, koji su ovu čudnu praksu zapamćenu iz daleke istorije, ponovo importovali. Mnoge kuće u Bratuncu gradiću kome pripada ova baza Potočari, imaju knjigu Milivoja Ivaniševića koja je neoboriv dokaz o muslimanskim zločinima iz 1992, “Hronika našeg groblja”.

Sada, na paklenom julsom suncu, na hiljade muslimanskih izbeglica, biva dočekivano, ne kamenjem, psovkama i prezirom, već saosećanjem srpskih izbeglica, i neretko suzama.

Duško Jević i njegovi specijalci takodje su delili hranu, ali to niko nije slikao. Iskusni policajac, jedan od stubova newlook-policije u RS razmišljao je potom danima o rečenici Muslimanke u tom grotlu izbeglica. Razmišljao sam i ja. Obojica smo, u Bratuncu, prećutno bili uvereni da je

žena potpuno u pravu. Da je sve bilo obrnuto, da su Srbi krenuli u bežaniju, bilo bi krvi do kolena. Ti Alijini vojnici, vojska Nasera Orića, koji se kao funjara izvukao pre dva meseca iz Srebrenice i ostavio narod na cedilu, tokom tri godine opsade Srebrenice upadali su bezbroj puta u srpska sela i ubijali, uz obavezno klanje, seljake iz okoline. Policijska kartoteka u Bratuncu i Milićima, pune su dokaza o ovakvim zaista zločinačkim operacijama protiv civila. Mučke zasede i patološka izživljavanja nad ubijenima bili su prepoznatljiv stil ovih diverzantsko-terorističkih grupa iz Srebrenice. Tako su u poslednja dva meseca izvršili desetak upada po raznim pravcima, a u jednom trenutku praktično izbili na periferiju Bratunca. I uvek su za sobom ostavljali mrtve srpske civile preklane.

Jević i ostali policajci to dobro znaju, imaju imena svih zločinaca i u ovoj gunguli od ljudi, prašine, prljavih zavežljaja, dečijeg plača i velikog i nepodnošljivog vonja na loj i druge "miomirise", oni treba da uoče medju muslimanskim civilima i eventualne takve "specimene". Izgleda da ih je i bilo, bar po onima koji su virili sa terase jedne od zgrada u blizini UN-baze. UNPROFOR je čak doturio i benzin za evakuaciju, pa je ovaj ogromni privremeni grad počeo da se lagano osipa, u novoj operaciji – otpremanju civila put Tuzle i muslimanske teritorije.

Za samo pet dana Srbi su obavili čitav posao zauzimanja enklave. Svet je još uvek u šoku od srpske efikasnosti i sposobnosti za faktor iznenadjenja. Uvek ih NATO potceni, pa se naknadno pokaje. Iznenadjenje se ovog puta zvalo general-major Krstić, načelnik štaba Drinskog korpusa, kojim komanduje general Živanović. Krstić je pre mesec i po unapredjen u general majora i u vojničkim krugovima ima rejting sjajnog stratega. Pre nekoliko meseci u ratu je izgubio nogu i kreće se sa protezom. To je sve što sam uspeo da saznam o njemu i, kakve ironije, nemam da priložim čak ni njegovu fotografiju. A svet treba da ga zapamti. Naravno, ne zbog izbeglica, nego zbog načina izvođenja operacije Srebrenica. Izbeglice su u ratu, ma kako drastično zvučalo, periferni fenomen. Kako bi rekli neki od boraca sa tog terena: "Da nismo uspešno obavili posao, naši bi se dali u bježaniju. Tako ti je to u ratu."

Prvi razgovori o definitivnom uklanjanju enklave Srebrenica, o mogućnosti da se oslobodi priličan broj brigada vezanih Orićevom vojskom u Enklavi, izgleda da su vodjeni još početkom godine. Vrhovna komanda RS, kojoj je na čelu predsednik Karadžić, a koju čine Mladić, Milovanović, Gvero, Tolimir, Krajišnik, Plavšićeva, Koljević i još nekolicina političkih ličnosti države ("takozvane Republike Srpske", kako bi rekli svetski mediji, ali i mnogi beogradski, (po pouzdanim izvorima, razgovarali su u više navrata o Srebrenici. Predsednik Karadžić imao je još u februaru jasnu predstavu o planovima Glavnog štaba VRS koji garantuju zauzimanje Srebrenice. Izgleda da je Teočak, od početka jedno od najljućih islamističkih punktova u bivšoj BiH, i jedino od najutvrđenijih tačaka na neprijateljskoj strani, bio razlog trenutnog odustajanja od Srebrenice. Čini se da je to odustajanje bilo i srpska taktička greška, jer bi pad Srebrenice još početkom godine znatno izmenio bosansko vojište.

No, početkom jula Mladić dobija zeleno svetlo, a Krstić svoju prvu šansu. General Mladić je neposredno komandovao čitavom operacijom, ali je Krstić obavio sve pripreme. Odličan poznavalac terena, Krstić je samo odradio varijantu koja je svakako bila moguća opcija još znatno ranije i koja je dobila priliku u datom momentu. NATO je još jednom iznenadjen i stoga što nije znao gotovo ništa o kvalitetu ostalih Mladićevih oficira. Dosad su mogli da se uvere u kvalitet i Mladića, i Milovanovića, ali je general Mladić ponovo izvukao iz rukava nepoznati adut. A ima ih još, ako rat potraje.

Šansa za generala Krstića Abdić je tražio predaju Muslimana

Nekoliko dana pre srpske ofanzive, Fikret Abdić Babo, vdjđen je u Bratuncu i okolini. Imao je nameru da ubedi Muslimane da bez borbi pređu kod njega u Zapadnu Bosnu. Čak je boravio na pregovorima i u samoj Srebrenici, tvrde pouzdani izvori.

Srpske vlasti su, navodno, bile spremne da razoružane Muslimane propuste sa Babom i civilima. Iz Sarajeva je, očigledno stigla pretnja vojnom rukovodstvu Srebrenice i sve se završilo velikim žrtvama među demoralisanom muslimanskom vojskom.

Kombinovane manevarske jedinice VRS iz Drinskog korpusa – sve njegove brigade, sa oko 2.000 ljudi krenule su u operaciju. Pomenute muslimanske zasede bile su jaka indikacija Mladiću i Krstiću da su Muslimani postali nesigurni i prilično anksiozni. Srpski manevr glavnim snagama krenuo je pravcem Zeleni Jadar – Podravanja. Tim elegantnim potezom Srbi su raspolutili enklavu na dva dela. Žepu su otkinuli od Srebrenice i presekli svaku međusobnu komunikaciju. Sledeća faza bilo je izvršenje manevra ka samoj Srebrenici iz dva pravca. Prvi pravac bio je Zeleni Jadar-Bojna-Srebrenica, a drugi: Pribičevac-Srebrenica.

Za nepuna tri dana borbi Mladićeve snage izbile su na periferiju grada-enklave. Već u četvrtom danu borbi Srbi su potpuno ovladali Srebrenicom. Posle glavnog udara, snage MUPs RS kojima komanduje Ljubiša Borovčanin, napadaju pravcem Žuti List-Potočari, a desnim krilom napreduju ka Đogazima i Maličevićima.

To je tačka operacije kada se već zna da će se stoprocentno uspešno okončati, ali još nije sve gotovo. Vojno sposobni stanovnici Srebrenice pokušavaju u petom danu ofanzive Srba da izvedu proboj preko Konjević Polja ka Tuzli. Oni su već načinili planove sa najboljom opcijom: odvojili su se od svojih porodica i njih uputili ka Potočarima. I doživeli su kalvariju. Nastalo je rasulo, a u poslednjim okršajima sa Srbima, imali su evakuacije. Po ovoj vrućini i sparini teško dišu a vojnik kraj mene kaže mi da bi trebalo uskoro da dodju neki kamioni koji će zaostale civile takodje odvesti na muslimansku teritoriju.

“Još nismo uspeli da obavimo posao pretrage svakog stana u gradu. Sigurno je da ima i mrtvih po stanovima, a i ostavljenih bolesnih.”

U samom centru nekoliko vojnika i policajaca žele da ih fotografišem ispred džamije.

– Mene nemoj, jebo majku, neću u Hag”, smeje se borac koji sedi na stepeništu kuće. Hodam dalje i nailazim na leševe trojice muškaraca. Toplota već čini svoje i mesto neverovatno zaudara. Rojevi muva mile po njima.

Tražim od vojnika i policije da mi pokažu mesto gde su Muslimani zaklali 85-godišnju Srpkinju o kojoj mi je pričao istraživač genocida u ovom ratu, Bata Ivanišević. Pokazuju mi da je to prilično daleko, u drugom delu Srebrenice, i odustajem, jer je Ivanišević taj prizor već fotografisao. Ta baka je bila jedna od retkih Srba preostalih u mestu. U jednom ranijem dogovoru o razmeni Ivanišević je uspeo da ona sidje u Bratunac, ali je pred čitavom komisijom starica rešila da se vrati. Nije mogla da se pomiri sa tim da napusti svoju kuću. Sada leži na svom pragu, baš kao ova trojica ubijenih. Ipak, oni nisu, poput starice, preklani posle ubijanja.

Na gradskom stadionu naduvala se jedna krava i taj prizor na zelenoj površini igrališta deluje zaprepašujuće. Bio bi to uspešan detalj za film “Apokalipsa sad”. Impresivno deluje i svaki raspoloživi komadić zemlje u gradu koji su zasadili nekom kulturom. Kukuruz su okopavali pod gotovo vertikalnim uglom i dok posmatram kukuruze iznad kuća nikako mi nije jasno kojom veštinom su to uspevali da okopavaju. Ulazim i u neke stanove. Uglavnom je to potpuni haos od razbacanih stvari, ali sam video i stanove “pod konac”. Kovačeva milicija je u gradu i nema tragova pljački. Izbeglice iz Bratunca, koji razgledaju svoje stanove i sami vide da se sve mora početi iz početka.

– Treba, bolan, sve ove zidove oguliti i nanovo omalterisati, kače specijalac.

– Treba sve krečiti ponovo.

– Uh, al’ to smrdi, jarane. Nije se ni o’ladio, a toliko smrdi. Ne možeš disati.

– Za Srebrenicu ti sada treba sto kilo tamijana, da se sve okadi, jašta.

– Ma, treba i slanine, brate. Kad miris slanine udje u zidove, ostaje zauvijek.”

Grad je pust, i jedini stanovnici su milicija koja obezbedjuje mesto, nešto vojnika i srpske izbeglice koje se polako vraćaju u inspekciju terena, kao i nešto staraca ostavljenih, surovo, u onom metežu. A možda nisu ni hteli da odu, poput one babe, Srpkinje.

Na izlazu iz grada, sa desne strane puta, groblje. Borovčanin mi pokazuje na groblje i kaže da je Sreten Petrovčić prošle godine uspeo da se sa Zalazja došunja do groblja noću i svojoj mrtvoj supruzi zapali sveću na grobu. I za jednog specijalca ovo je poduhvat iz reda vrhunskog junaštva, i čak ludosti. Takvi su Petrovići iz Srebrenice.

Niko ne daje podatke o broju poginulih Muslimana u operaciji Srebrenica, ali potpisnik ovih redova odgovorno izlazi sa cifrom od 2-3000 pobijenih vojnika u okršajima za Srebrenicu i tokom muslimanskih pokušaja proboja u raznim pravcima.

U Bratuncu jedan "Fap" odnosi nekamo leševe vojnika. Prolazi kraj grupe regruta i njihovih prijatelja koji pevaju gradom i odlaze u vojsku. U gradu se puca u vazduh – iako sve još nije gotovo u operaciji Srebrenica. A odlazak u armiju se mora slaviti i pucanjem.

Ministar Kovač u opštini, na sastanku sa rukovodstvom, razgovara o najhitnijim stvarima koje treba uraditi.

"Najpre treba sačuvati industrijske objekte. Čak ako treba staviti u fabrike krevete i neka zaposleni to čuvaju. Sprečiti pljačke i odvođenje stoke ka Srbiji.

Sprečiti pljačke

Dogovoriti sa srbijanskom carinom da se to sprečava. Sprečiti pljačke. Neki nose po 3-4 televizora. Mi ćemo sigurno naseljavati ljude uskoro ovamo. Ne sme se paliti ništa, kuće trebaju. Sada bi malo ljudi otišlo u Srebrenicu, ali kad se dovede struja, doći će. Zato zgrade blombirati. Treba okupiti stočni fond, da se novopridošlima, uz parče zemlje, da i neka krava i ovca, da mu se omogući da započne domaćinstvo.

Ovde će najteže biti uspostavljanje strukture vlasti u Srebrenici. Deo bratunačke vlasti, koji je došao odande, treba da se vrati gore. Ne sme Srebrenica da ostane prazna. U našim rukama je i TV relej i "Kanal S" mora da počne da emituje program. Kažete da treba oko 30.000 maraka da to proradi. To ne treba da bude problem za našu državu. Ovde postoji flotacija i rudnik, tu je olovo, cink, i srebro u Sasama. Srbija je zainteresovana za sve naše kapacitete i dolaze bolji dani. Kada se oslobode jedinice posle Žepe, neka idu na radnu obavezu u Potočare."

Predsednik gradske vlade saopštava ministru da je srebro iz Sasa, svojevremeno pohranjeno u rafineriji u Pančevu i da je inženjer Stanarčević najzaslužniji za očuvanje Sasa. Neko je tog čoveka svojevremeno smenio, a u pitanju je, svi na sastanku tvrde, stručnjak svetskog kalibra, koga ni Srbija nema. Žele da se Stanarčević vrati na taj posao.

Ima puno posla, ali su i perspektive velike. Podrinje će biti potpuno srpsko i to je izuzetno važno za XX vek, jer će potencijal Drine donositi znatne prihode Srbima. To znaju i Milošević i Karadžić, i zato su Muslimani tako uporno nastojali da se prilepe za Drinu. A ako se sagrade ove hidrocentrale? Studije govore o čak 22 koje bi se sagradile uz postojeće. No, nije još sve okončano u ovom delu vojišta. Na sastanku sa Kovačem, Borovčaninom, Lukićem i komandrom policije, Lukčić već ima, pre svih, citat sa današnjeg muslimanskog Radio Sarajeva. Alijin poverenik za Žepu, Bećir Heljić, trži u dramatičnom obraćanju stanovnicima sela Žepe,

da se nikako ne predaju, da će ih Srbi u tom slučaju sve zaklati. Traži od Muslimana da se bore dok ne stignu uskoro, tvrdi, specijalne snage Alijine vojske. Pregovori su, kaže Lukić, već u toku, a civili se od juče izvlače iz Žepe. Slično je kao sa Srebrenicom, ali se njihova vojska još ne predaje. Bez obzira na varijantu, Srbi će i Žepu rešiti, saglasni su prisutni. A Širak neka preti, koliko hoće!

Zoran Petrović Piroćanac

“Intervju”, 21. juli 1995. godine

ZAVERA STIDA

Ono što me sada zanima to je jednostavno pitanje: postoji li obaveza pamćenja? Da li je obaveza pamćenja pravno regulisana ili je posledica očekivanog ponašanja? Da li iza ovakve obaveze stoji neki vrhunski autoritet: predsednik države, patrijarh, najveći živi pisac? Možda je u pitanju pradedovsko zaveštanje? Dokle seže pamćenje? Ko ga određuje? Koliko će detaljno biti? Da li ono zavisi samo od sopstvenog pamćenja ili se prenosi i tuđim iskustvom?

Dokumentarni film BBC-a "Krik iz groba" koji je u ponedeljak, 11. jula 2001. godine, emitovan preko RTS-a mogao je ne samo da podseti na događaje od pre šest godina nego i da podstakne razmišljanja u ovom pravcu – koliko i šta pamtimo. Koliko vidim, to se nije desilo. Pred kamere i mikrofone izlaze ljudi sa imenima i prezimenima, punoletni građani ove zemlje, koji izražavaju protest zbog prikazivanja filma. "Krik iz groba" koji je, po njima, deo opšte kampanje protiv srpskog naroda. Film "Krik iz groba", međutim, nije nepoznat i nov za javnost u Srbiji. Do sada je dva puta prikazan preko TV B92 i TV Anema. (TV B92 je otkupio prava za prikazivanje ovog filma kao i bilokoji drugi film ili seriju.) Reakcija, zbog toga nije usmerena na sam film koliko na činjenicu da je on u udarnom terminu emitovan na državnoj televiziji.

Ovakve, po pravilu krajnje primitivne i arogantne reakcije predstavnika opozicije: radikala i socijalista, izazivaju različite reakcije i asocijacije. S jedne strane, jasno je da je u pitanju odbrana jedne politike koja je vodila zemlju poslednjih desetak godina i koja ne sme biti osporena ni po koju cenu. Druga, mnogo ozbiljnija stvar je načelno prihvatanje da svako odgovara za počinjene zločine ali i snažno odbijanje da su Srbi ("srpski narod") u tome učestvovali. Naravno, reč je o golom licemerstvu. Svi visoki funkcioneri SPS-a i SRS-a vrlo dobro su znali da je u Srebrenici u julu 1995. hladnokrvno likvidirano oko sedam hiljada nenaoružanih muškaraca – između 16 i 65 godina. Ne mislim da su ovi funkcioneri (B. Ivković na primer) učestvovali u egzekuciji, to je bio posao drugih službi, ali da im je od početka bilo poznato da je omiljeni general Ratko Mladić u Srebrenici počinio pravi pokolj to im je sigurno bilo poznato. I radikalima, i socijalistima, pa i nekim drugim rodoljubivim javnim radnicima danas bi trebalo postaviti jednostavno (prostačko) pitanje: kako bi reagovali da su Bošnjaci ili Hrvati tokom rata u Hrvatskoj i Bosni, na jednom mestu pobili

toliki broj nenaoružanih Srba? Da li bi se i tada govorilo o zakonima rata i o tome da su sve strane činile zločine? Svaki izgubljeni život je, naravno, nenadoknativ i vrednost za sebe, ali broj poginulih i stradalih uvek je, posle svakog rata, nešto o čemu se itekako vodi računa. Zašto se Milan Bulajić, i danas, posle više od pola veka, trudi da dokaže da broj mrtvih u Jasenovcu svakako mnogostruko veći od onog sa kojim je operisao Franjo Tuđman? Osetljivost na sopstvene žrtve podrazumevala bi i osetljivost na žrtve uopšte.

Jedna od najpotresnijih stvari vezanih za Srebrenicu, za koje sam čuo, nije se desila u Srebrenici. Desila se na putu kroz Zvornik. Tim putem je išao transport srebreničkih žena, dece i staraca koje je prevezio UNHCR prema Tuzli. Prvog dana je transport išao u otvorenim kamionima. Na jednom pešačkom nadvožnjaku u Zvorniku skupila se gomila ljudi, najviše žena i dece. Svi poneli kamenje, od kojih neka teška i po desetak kilograma. Nije bilo kamiona u kojem nije bilo povređenih ili mrtvih. Posle toga je UNHCR obustavio kamionski prevoz i prešao na autobuski.

Da li je moguće da niko nije znao šta se desilo u Srebrenici? O kamenovanju kamiona sa ženama i decom znalo je celo Podrinje. Baš kao i za zločine Nasera Orića počinjene u srpskim selima oko Srebrenice.

Ono što Srebrenica izaziva nije samo goli užas i okamenjenost pred razmerama obostrane mržnje već i jedna bezmerna iracionalnost. Pitanje je vrlo morbidno ali i krajnje logično: zašto su Mladić i njegova družina dozvolili ženama, deci, starcima da živi napuste Srebrenicu? Zašto ih sve nisu pobili i tako uklonili svedoke? Pošto su žene i deca bili razdvojeni od muškaraca oni su dan kasnije voženi u progonstvo tako da su pored puta mogli da vide nepregledno polje mrtvih Srebreničana. Ima u svemu tome nekakvog osionog ludila koje se ne može objasniti na racionalan način. Šta su zamišljali oni koji su odlučili da pobiju tolike ljude? Da će se nedelju dana praviti frka a potom će se sve samo od sebe smiriti? Da li su se osećali kao mesije koje obavljaju prljav posao za buduće generacije? (Slično su postupili muslimani u Indoneziji koji su 1965. obavili prljav posao zatiranja kineske etničke zajednice optužene za širenje komunizma.)

Ubijanje žena i dece svakako nije nešto što se može obaviti tako lako, da ne kažem mehanički, kao što je to slučaj sa muškarcima. Muškarci, sposobni da nose pušku, predstavljaju legitimnu metu. (Neravnopravnost žena ovde je bila njihova najveća zaštita.) Pravo na osvetu na ovim prostorima, od Hrvatske do Makedonije, ostalo je sveto pravo. Duh Leke Dukađinija nije samo albanska mantra, i ne zavisi mnogo od religije. Ima u tome svojevrsnog rituala krvi – kombinacija najgorih tradicija i običaja koje je samo zatvoreno, konzervativno i patrijahalno društvo moglo da smisli.

Što se asanacije tiče to, takođe, nije nešto novo. Samo se menjaju terminologije.

Svojevremeno, negde 1997. godine, čuo sam priču jednog šofera zaposlenog u velikom autoprevoznom preduzeću u Srbiji, kako je dobio zadatak da transportuje zemlju iz blizine Srebrenice do obale Drine. Veliki

bageri su ubacivali zemlju u kamion i on je ćutke vozio. Sve do trenutka dok nije ugledao jedan kostur kako mu "maše" u retrovizor. Tada je zaustavio kamion, ostavio ga na putu i vratio se u svoj grad potpuno izbezumljen. Ima mnogo takvih prića koje kruže Srbijom. Da ne spominjem transporte opreme i municije koji su danonoćno išli preko Zvornika i Bijeljine. U vreme tzv. Skelanske ofanzive građani Užica i Bajine Bašte mogli su, kao turisti, da posmatraju kako deluje artiljerijska podrška sa srpske strane. Rat u Bosni i Hercegovini, zbog toga, samo autista može da posmatra kao rat u drugoj državi. (Autista, uostalom, ne primećuje ni kad je rat u njegovoj ulici. On ga ćeka kod kuće.)

Da li je javnost u Srbiji istinski iznenaćena otkrićima masovnih zloćina, njihovim prikrivanjima i naknadnim objašnjenjima? Podsećam da je već početkom 1996. godine objavljena knjiga dvojice holandskih novinara "Srebrenica – istorija jednog zloćina" više od pola godine pre njenog bosanskog izdanja. Izdavać Radio B92 nije imao nikakve posebne probleme zbog ovog izdanja, mada, koliko mi je poznato nije objavljen nijedan prikaz ove knjige. Kada se Erdemović predao Haškom tribunalu javnost u Srbiji je iz prve ruke saznala kako su izgledali radovi na bosanskom polju smrti. Streljaćki vodovi, iskopane jame, nemoćni ljudi koji ćekaju da doću na red. Nema govorancije, nema objašnjenja, nema poveza preko oćiju. Ništa. Obićna, banalna smrt. Erdemović je bio sam sitan likvidator u tom velikom poslu eliminacije. Mogao je da svedoći samo o svom delu posla. Svega stotinak ubijenih, ne više.

Ono što je svakako svojevrsni srpski paradoks to je da u Srbiji, sve ove godine, oko Srebrenice nije vladala nikakva zavera ćutanja. Pisalo se, i javno govorilo, mnogo. To što su državni mediji izbegavali ovu temu, a vlast oštro demantovala da je u Srebrenici ikakav zloćin poćinjen, ne može nikome biti opravdanje da o tome nije ništa znao. U samoj Srbiji, da ne pominjemo strane tv i radio programe, bilo je za proteklih šest godina mnogo informacija o Srebrenici. (Mного više nego o Kosovu.)

Ovćare, Prijedor, Omarska, Zvornik, Višegrad, Foća, Srebrenica... sve su to mesta u kojima je srpska strana nedvosmisleno poćinila velike zloćine. Srebrenica se, mećutim, izdvaja ne samo zbog impozantnog broja ubijenih, logistike i tehnologije prikrivanja, nego i zbog objašnjenja i lakonske tišine koja je usledila od strane srpskih zvanićnika ali i mnogih institucija poput Srpske pravoslavne crkve i SANU. Oni, oćigledno, kao i Branislav Ivković, ništa nisu znali. Ili da bi nešto "saznali" prvo oćekuju izveštaje o zloćinima drugih prema Srbima. Ako je tako, prvi potez je napravljen u Hrvatskoj – na Kninskom groblju gde je u toku eshuminacija ųrtava hrvatske Oluje. (Da li će podizanje optuųbe protiv Nasera Orića nešto promeniti?)

Kako se, uz toliki broj informacija, istina o Srebrenici ipak prikrivala? To zahteva jedan sušćinski i ozbiljan odgovor. Deo toga odgovora je i u odrećenom stidu zbog onoga što se odigralo, ali i u nekoj vrsti zaveta nacionalne lojalnosti. Pošto je uraćeno to što je uraćeno, i nema povratka,

najbolje je sve negirati. To misle ne samo ljudi koji su bili svedoci ili učesnici rata nego i oni koji sa ratom i nasiljem nisu imali nikakve veze. Ne verujem da u Srbiji, u ovom trenutku, postoji neki veliki strah od istine o Srebrenici. Nema više velikih kumova i zakona koze nostre, bez obzira što neki tvrde da je "sve isto samo njega nema". Nestanak atmosfere straha i skidanje svih tabu tema u društvu dovoljan su dokaz radikalne promene. (Zanimljivo je da su u kritici da se ništa nije promenilo najradikalniji predstavnici Helsinškog odbora za ljudska prava u Srbiji, Vuk Drašković i pojedini predstavnici DSS.) Izjava visokog funkcionera DSS iz Vojvodine da otkrivanje hladnjača i bavljenje medija time predstavlja akt nacionalnog mazohizma može se posmatrati kao svojevrsni žal što se o tome uopšte može slobodno i javno govoriti. Kao da je time ugrožena ozbiljnost i snaga same države.

Osećanje stida i nacionalna lojalnost imaju jednu specifičnost: o zločinima sopstvene strane može se slobodno pričati i poveravati samo među proverenim pripadnicima svoga naroda. Čim se pojavi neko sa strane, neko nepoznat, posebno stranac, razgovor zamukne. Zločini tako postaju svojevrsna porodična tajna. Kakva je cena takve tajne na duži period možemo samo da naslućujemo. Iskustva drugih nacija koje su se suočavale sa velikim zločinima prilično su različita. Najpoznatije je svakako nemačko iskustvo. O tome Ian Buruma piše u sjajnoj knjizi "Težina krivice – sećanja na rat u Nemačkoj i Japanu". Buruma primećuje da je kod Nemaca dominantno osećanje krivice a kod Japanaca osećanje sramote. Ova osećanja su se, međutim, razvijala tek dvadesetak godina posle rata. I bila su najsnažnija među onima koji u ratu uopšte nisu učestvovali. Dželati, po pravilu, ne osećaju krivicu. Njih ne progoni savest. Možda noćne more, ali savest – to ne. Za krivicu, kao i za sramotu, potrebno je vreme. Kao i za istinu. Poljska je javnost tek ovih dana upoznata sa zločinom koji je počinjen u jednom poljskom selu. Poljski seljaci su sami, bez prisustva Nemaca, pobili 1.600 Jevreja. Predsednik Poljske izvinio se Jevrejima. Prošlo je šezdeset godina.

Ali, šta ako istinu manje-više svi znaju? Šta je još potrebno da bi se ceo narod suočio sa onim što se desilo? Javna suđenja, na primer?

Zbog čega se stidimo? Da li je osećanje stida nešto univerzalno, nešto što poseduje svako svesno ljudsko biće? Da li osećanje stida može biti kolektivno? Da li je stid urođen ili ga vremenom stičemo? Sve su to pitanja koja, nekako, deluju anahronično. Kao da proviruju iz XIX veka. Moral, etika, tolerancija, ravnopravnost, potom ljudska prava... obeležja su druge polovine i kraja XX veka. Stid, ponos, osećanje dostojanstva, sućut, ravnodušnost, narcisizam, sve su to osećanja drugog reda u poređenju sa mržnjom, osećanjem krivice i sposobnošću praštanja. Takva hijerarhija osećanja sasvim je u skladu sa etičkim i političkim haosom koji je nastao posle sloma komunizma. Sa njegovim odlaskom i ljudska psiha, i ljudski karakter, morali su da se podvrgnu zahtevima vremena: na planu javnog života može da postoji samo ono što se može ili izmeriti ili jasno imenovati. Sve ostalo su zamorne i nepotrebne nijanse.

Ali, ako ne uspemo da izađemo iz ropstva sopstvenog nacionalnog stida i besmislene lojalnosti zločincima nećemo li upasti u novi krug autizma i samosažaljenja koji može izazvati sledeći talas ksenofobije i mržnje? Oni koji su nezadovoljni promenama mogli bi bar da se angažuju u ohrabrivanju građana da se suoče sa istinom. Ili da dignu ruke od sopstvenog naroda. Možda bi to, zaista, bilo najbolje. I za jedne i za druge. U međuvremenu, sama javna rasprava o onome što se desilo u Srebrenici, i ne samo u Srebrenici, može pomoći da se i nelagodnost stida i bolesna nacionalna lojalnost pobede.

I još nešto: predlog da se oko slučaja Srebrenice formira posebna Anketna komisija – na nivou republičke skupštine valjda, u trenutku dok postoji Komisija za istinu i pomirenje, deluje prilično nebulozno. Da li to neko procenjuje da je Komisija za istinu i pomirenje nepotrebna pošto je Slobodan Milošević isporučen Haškom tribunalu? Ako je neko zamišljao da je uloga Komisije da se suprotstavi ili da zameni Tribunal, onda je on u velikim problemima. I moralnim, i političkim.

Velimir Čurgus Kazimir

Vreme, br. 550, 19. jul 2001.

SREBRENICA KAO METAFORA

Agresija na Jugoslaviju, i posebno na srpski narod, nije započela 1999. godine i nije bila prvenstveno fizičkog, već duhovnog karaktera. 1999. je tek jedna od materijalizacija duhovne agresije koja je otpočela deset godina unatrag.

U današnje doba američke mondijalizacije i hipokrizijskog isticanja "prava čovjeka", pravila igre ovakve hipokrizije određuju da duhovna agresija uvijek prethodi fizičkoj. Srbi su, dakle morali biti demonizirani prije nego što se nastojalo da budu uništeni fizički. U taktičkom pogledu, a pošto su glavni svjetski mediji bili u rukama agresora, bilo je lako, u toku permanentne agresije na našu zemlju, izmisliti i difuzirati niz neistina o srpskom narodu: "logori smrti", "logori za silovanje", itd. Ali agresor je znao da su te (uglavnom) laži bile kratkotrajne prirode koje će se lako razotkriti i koje će svjetsko mnijenje lako zaboraviti. Pošto je uništavanje Jugoslavije i Srbije zamišljeno kao dugoročno, trebalo je pronaći neku zlokobnu metaforu kojom će se za sve vijeke vjekova okarakterizirati srpsku naciju kao zločinačku, genocidnu, i koja će opravdati sve moguće daljnje rušilačke akcije protiv tog naroda.

U tom je smislu, prvo pokušano sa sarajevskim masakrima. Ali, to je bilo traljavo izvedeno. Neki zapadni mediji su se oteli kontroli i dekulpaibilizirali Srbe, a postojali su i tajni izvještaji sa terena pisani od strane "mirovnjaka" i upućivani Ujedinjenim nacijama, gdje je bilo jasno naznačeno da srpske krivice u tim masakrima najvjerojatnije nije ni bilo.

Onda su američki centri za psihološko ratovanje isplanirali Srebrenicu. Plan je bio kompleksan i dugoročan. Trebalo je to područje proglasiti "zaštićenom zonom", dići medijsku buku oko nemogućih uslova života u tom gradu, dozvoliti Srbima osvajanje ostalih "zaštićenih zona", koncentrirati više hiljada muslimanskih boraca u tom "demilitariziranom" području i, konačno, uvjeriti rukovodstvo u Sarajevu da Srebrenicu, bez borbe, treba predati Srbima.

Računica američkih "psi-ratnika" bila je jednostavna. Srbi će se vjerovatno osvetiti jednom dijelu Oričevih bandi koje su bile napravile pravi pokolj Srba u mjestima oko Srebrenice, jedan dio Muslimanskih

boraca će izginuti u probouju, jedan će dio biti zarobljen i zatvoren, jedan dio Muslimana će se povući prije predaje, a dio Muslimana iz Srebrenice je već bio mrtav, tko zna na kojim bojištima. Pritom treba reći, da postoji prilična vjerovatost da su neke srpske jedinice i/ili pojedinci počinili određene zločine nad zarobljenim Muslimanima (muškarcima). Sve u svemu, skoro je izvjesno da masakra, pogotovo onog u obimu koji mu se pripisuje (6-12 000) nije bilo, ali su zato bile stvorene sve medijske prtpostavke za socijalnu konstrukciju srebreničke tragedije. U tom kontekstu, faktički masakr, ustvari, nije ni bio potreban.

Američka opercija duhovnog masakra nad Srbima je uspjela van očekivanja. Srbi su prihvatili "trojanskog konja" (ili "danajski dar"), neoprezno (nemedijski) se ponijeli nakon ulaska u Srebrenicu i dozvolili su zapadnoj propagandnoj mašineriji da se razmaše.

Mada su dokazi za navodni masakr bili i ostali traljavi, propagandni ratno-politički kompleks SAD je učinio svoje. Srebrenica je postala jedan od najvećih mitova dvadesetog stoljeća. Srbi su bili optuženi za najstravičniji masakr počinjen u Evropi nakon Hitlerovih vremena. Sve zločinačke akcije, laži i agresije izvedene protiv srpskog naroda od strane "medjunarodne zajednic" su time počele dobivati legitimitet. Srebrenica, neprekidno-periodično nametana od strane medija, je postala halouinski "fakat". Ušla je u anale medjunarodnih institucija, u video igre, u školske udžbenike, u pisane antologije o svjetskim genocidima, počele su se osnivati asocijacije za zaštitu i političko-pravnu rehabilitaciju "srebreničkih žrtava", financirani su, u tom pogledu, programi i spomenici od strane medjunarodnih institucija, a Haški tribunal već deceniju zasniva svoje navodno "moralno" postojanje na srebreničkoj tragediji. Mit Srebrenice je proradio u toj mjeri, da su ljudi na Zapadu dobili Pavlovljeve uslovne reflekse: čim im se kaže riječ 'Srbi', oni odmah pomisle na Srebrenicu, i obratno.

Tragično za srpski narod je bilo i to, što je politička ekipa asistirana dijelom srpskih intelektualaca i većim dijelom medija, koja je nakon "Oktobarske revolucije" 2000-te godine došla na vlast, bila uglavnom plaćena i uzdržavana od strane Amerikanaca (vidjeti zaključke u autorovoj knjizi 'Demonizacija Srba'). Kao takova, ona je aktivno širila američku propagandu o navodnim srpskim zločinima u vlastitoj zemlji nastojeći da u svakom pogledu dokrajči Jugoslaviju i Srbiju. Izmišljale su se hladnjače i masovne grobnice prepune ne-srpskih lješeva, a zapadni film ('The cry from grave') o tzv. "srebreničkom masakru" – u kom se, uzgred rečeno, ništa takvog nije moglo vidjeti– nametan je srpskim gledaocima maltene svakodnevno. Kulminacija plaćeničkog antipatriotizma bila je gangstersko hapšenje Miloševića i njegovo izručivanje Haškom tribunalu, kao i hapšenje i izručivanje velikog broja srpskih patriota istoj američkoj instituciji. Nije beznačajno ni to, što je jedna službena srpska delegacija nedavno prisustvovala otkrivanju spomenika o srebreničkim žrtvama. Jedan zanimljiv "detalj": nitko na tom otkrivanju spomenika, nažalost ni

sama srpska delegacija, nije ni riječ zucnuo o preko hiljadu pobijenih Srba u Srebrenici i oko nje; samo su Muslimani označeni kao žrtve.

U ovoj točki dolazimo do ključnog paradoksa. Obilježavatnje godišnjice zločinačke AMER-NATO agresije na Jugoslaviju i Srbiju, a prećutno priznavanje mita o srebreničkom masakru nad Muslimanima, kao i odvajanje tih dviju stvari, je teška protivrječnost. Oni koji to, nadajmo se nesvjesno, rade, ne razumiju značenje Srebrenice kao jedne od već priznatih svjetskih metafora. Ta metafora, u svijesti stotina milijuna ljudi širom planete, aktualizira i pravi "istinitim" skoro sve: srpske "logore smrti i za silovanje", sarajevske masakre "počinjene od strane Srba" kao i "genocid Srba nad albanskim stanovništvom" na Kosmetu. U isti mah, srebrenička metafora, mada ne legalizira, daje solidnu legitimizaciju i samoj AMER-NATO intervenciji iz 1999. godine, a pruža i opravdanje svim ostalim "humanitarnim ingerencijama i vojnim intervencijama" u svijetu. Ne može jedan narod govoriti kako je neka vojna intervencija protiv njega bila neosnovana i zločinačka, a istovremeno, prećutno, priznavati, da je on sam vršio i izvršio nečuvene zločine! Još jednom, da li stvarno može netko biti toliko nesvjestan ili glup pa ne povezati, ili ne želiti povezati te dvije stvari. Oni koji to rade, bez obzira na njihove najbolje namjere, prave neprocjenjivu štetu srpskom narodu, a u izvjesnom smislu su čak i lošija varijanta od plaćeničke srpske političke ekipe koja je posljednjih godina za svoju prljavu antipatriotsku rabotu imala novac kao opravdanje.

Zaključak koji se neminovno mora izvesti iz prethodno rečenog je slijedeći. Prva, najhitnija i najsvetija dužnost istinskih srpskih intelektualaca i njihovih foruma je demistifikacija srebreničkog mita, konačno otkrivanje istine ma kakva god ona bila. Sve dok taj mit bude postojao, i sve dok oni budu šutili, ništa drugo, sveto, neće i nemože postojati, pošto ta zlokobna fikcija prlja sve napore i svaku projekciju ljudske budućnosti za srpski narod. I neka se ti intelektualci sutra ne iznenade kada, između ostalog, taj isti mit bude (po)služio već uveliko organiziranim separatistima kao ključno opravdanje i kao inspiracija za niz novih sitnijih "Srebrenica", što bi trebalo da u bliskoj budućnosti iskomada i sadašnju krajnje labilnu srpsko-crnogorsku (kon)federaciju, tako da ni od same Srbije ni slovo S više ne ostane na geografskoj karti svijeta.

Prof. Emil Vlajki
(12. mart 2004, "Glas Srpske" – Banja Luka
www.srpskapolitika.com)

Subota, 26. jun 2004.

IZVEŠTAJ O ZLOČINU

Komisija za Srebrenicu formirana je pod pritiskom, kasno, kad već imamo sudsku presudu, pravosnažnu sudsku presudu za genocid u Srebrenici. Na drugoj strani, skoro deset godina prikrivanja zločina.

Govore: Dragan Čavić, Miodrag Živanović, Mirsad Tokača, žene Srebrenice, Nada Jovanović i haški svedok

Autor: Jasna Janković

B92: Dobar dan. Da je vreme za katarzu – pomislio je i gospodin predsednik Republike Srpske Dragan Čavić.

Dragan Čavić: Obraćam se ponajpre Srbima koje želim da upoznam sa dijelom istine koju smo sami ustanovili i koja još uvijek nije potpuna, ali je i nepotpuna ipak zastrašujuća. Posljednjih gotovo devet godina o srebreničkim događajima govorio je cijeli svijet. Porodice Bošnjaka koje svoje nestale rođake traže sve ovo proteklo vrijeme, razne vladine i nevladine organizacije Federacije Bosne i Hercegovine, historičari, filozofi, političari, mediji iz cijelog svijeta. Provođene su i brojne zvanične i nezvanične istrage širom svijeta. Od strane Haškog tribunala, holandske vlade, francuskog parlamenta, NATO, ali i akademskih eksperata i novinara iz cijelog sveta, kao na primjer profesora Edvarda Hermana sa Univerziteta iz Pensilvanije, sa ekspertima iz Sjedinjenih Američkih Država, Kanade, Nemačke, Francuske, Srbije i Velike Britanije.

Jedino srpska strana do formiranja Komisije nikada zvanično nije otvarala istragu. Srebrenički tragični događaji postali su planetarni sinonim stradanja i zločina na kraju dvadesetog vijeka, polarišući učesnike srebreničkih događaja na žrtve – Bošnjake i Muslimane i počiniocima – Srbe. Izvađeno iz cijelog vrtloga rata, kao jedna od glavnih slika sukoba u Bosni i Hercegovini, stvoren je stereotip žrtve i počinioca, koji nas prati i danas, kao i svih prethodnih poratnih i ratnih godina.

Žene Srebrenice: I vi ne znate šta se sve radilo... To je strašno, mislim to se ne može ispričati... Srbija kad kljekne na kolena, javi se, izvini se Bosni... genocid je Srbija napravila. To je sve iz Srbije. Iz Srbije se vodio rat, i mir, i pregovori. Da nije Srbije... Bosna ne bi ništa mogla učiniti da nije Srbije bilo. I Srbija kad je dočekivala... bili su otude, iz onoga, kako se zove... Novosadski korpus! Sve je to bilo, čekaju nas u Kravice, kolju i ubijaju pred nama, rastavljaju nas... Ja to nikada oprostiti ne mogu.

Specijalci iz Beograda koji su kontaktirali sa ljudima iz Srebrenice, javljaju da je 50.000 četnika napadalo Srebrenicu kad je Srebrenica padala. Mi imamo informacije... To su specijalci iz Beograda javljali.

Bila sam zarobljena u grupi od 64 čovjeka. Ja kažem čovjeka. Ja sam bila jedino žensko zarobljena u toj grupi i od ta 64 čovjeka imala sam nekakvu sreću da budem razmijenjena. Na Han Pijesku sam bila, gdje meni njihov vojnik, ja neću namjerno reći njegovo ime i prezime...

B92: Sećate ga se?

Žene Srebrenice: Znam... gdje je njihov donosio kradom, meni i još jednom, jer u grupi je bilo nas dvanaest, bili smo u nekakvom zatvoru u policijskoj stanici, na Han Pijesku, i jednu noć... za Nikoljdan, neću ga nikad zaboraviti... nisam znala da je... ali znam da su dolazili pijani i dolazili su u turama i maltretirali su strašno, tukli. Ja zaista ne mogu da vjerujem da onako čovjek čovjeka može tući, gdje ja udarce mog prijatelja, kolege ili poznanika, najmanje bitno, ja sam ih osjećala, vjerovali ili ne. Kako njega udari, ja te udarce osjećam.

Pokupili su sve, ostavili su mene i još jednog čovjeka, nisu nam davali da jedemo, ali nam je taj kradom donosio, kad je dežurni, ako ništa, makar krišku namazanu paštetom. I on otvoreno kaže, on je s nama sasvim normalno razgovarao – ne može niko reći da se Srbija ne bori ovdje, da se ne bori Crna Gora, da nema Rusa, da nema Rumuna, da nema kompletna Jugoslovenska narodna armija. Doslovce, ovim riječima nam je rekao – imaju, svi oni imaju ovdje. I svi oni ratuju protiv vas i ja vas ne osuđujem, nijednog trenutka. Vi branite svoj narod, već ako je ko bio od tih momaka borac. I kad mi je on tako rekao, što ja onda imam da sumnjam u bilo šta drugo, u bilo šta drugo, nemam, ni jednog trenutka. Odveli su te momke, ja sam ga molila da se raspita gdje su ih odveli.

Odveli su doktora koga su našli u civilu, skinuli vojničku uniformu s jednog momka, obukli njemu, da ga prikažu kao vojnika. Odveli su ga i nikad se za njega nije čulo. Metka nije ispalio. On je samo ljekar. Metka jednog jedinog. Dvojicu dječaka, koji su sasvim slučajno imali crne košulje, toliko su maltretirali da su oni crnokošuljaši i da su bili u Hrvatskoj na obuci. Ja garantujem, ja kažem da momci nisu iz Tuzle makli. Da nisu otišli možda ni do Srebrenika, a kamoli u Hrvatsku. Njima je to bio dovoljan razlog što su imali crne košulje da ih maltretiraju, ne znam šta drugo da rade.

Kad star čovjek od 60 godina pije svoju mokraću u tom zatvoru i sad kad se noću sjetim, osjetim taj smrad, 'oću da umrem. Mislim da se

nema šta dalje pričati. Srbija je učestvovala u tome, od početka. Srbija je, pa da kažem da su manje-više svi znali ili nisu htjeli da znaju, nisu, mali je broj ljudi bio, ali je stvarno slabo dizao glas. Da li nije smio... Ja znam da ste vi tamo imali problema. Svjesna sam ja toga, ali nije bilo većeg udruživanja i većeg dizanja glasa, zaista nije bilo.

B92: Ovaj gnev i bes srebreničkih majki snimila sam pre tri godine u Tuzli, a predsednik Republike Srpske Dragan Čavić bio je juče u Višegradu. Profesor Filozofskog fakulteta u Banjaluci Miodrag Živanović kaže za Katarzu da je ono što je Čavić rekao u utorak uveče – politička kozmetika.

Miodrag Živanović: Ja ne znam, kao čovjek, da li je trebalo toliko vremena da se jedan funkcioner, bilo entiteta bilo države Bosne i Hercegovine, obrati sa takvim konstatacijama i sa maltene izvinjenjem za ono što je učinjeno. To se moglo, naravno, uraditi i ranije. Koliko poznajem stanje u Republici Srpskoj i odnose političkih snaga i pojedinaca, mislim da će i ovo sve skupa ostati samo na deklaraciji i na nečemu što će predstavljati kozmetiku, u političkom smislu.

Dakle, ovaj suštinski problem istine, ne samo Srebrenice, nego i o svim drugim tragičnim događanjima, i dalje će ostati skriven. Nama je zapravo najveći problem istina, a ne ovakva ili onakva izjava bilo kog političkog funkcionera. Što bih mogao reći ovom prilikom moglo bi se svesti upravo na jednu rečenicu da je i ovo, bez obzira što lijepo zvuči kao izjava, ništa drugo nego samo još jedna u nizu politizacija onoga što nam se dogodilo.

B92: Mirsad Tokača, predsednik Istraživačko-dokumentacionog centra u Bosni i Hercegovini, još uvek u Komisiji za ispitivanje ratnih zločina, kaže da Čavićevom govoru naciji nedostaje nešto veoma važno.

Mirsad Tokača: Zapravo, ono što je mene zabrinulo u cijelom tom izlaganju gospodina Čavića i njegovom obraćanju javnosti jeste njegovo potpuno odsustvo svijesti o tome šta se događalo u Bosni i Hercegovini u tih gotovo četiri godine. On je zapravo rekao da je, citiram ga: "tih devet dana zločina nad Srebreničanima bilo da su to crne stranice u istoriji srpskog naroda". Ja sam htio da mu kažem da je to klasičan historijski redukcionizam. Crne stranice historije srpskog naroda nisu ispisivane samo tokom devet dana genocida nad Srebreničanima. One se počinju ispisivati onog časa kad, zapravo 1992. godine, kreće invazija na Bosnu i Hercegovinu i srpski narod, nažalost, masovno učestvuje u zločinačkom poduhvatu koji je inspirisao, kreirao i vodio jedan akademsko-vjerski, vojno-politički establišment iz Beograda, na čijem je čelu stajao Slobodan Milošević. I ja na taj način želim da podsetim gospodina Dragana Čavića da zapravo izbjegavanje da kažemo potpunu istinu o onome što se dešavalo u Bosni i Hercegovini i pokušaj da se to svede samo na Srebrenicu, nama ne koristi.

Mi ne možemo da se suočavamo sa istorijom i sa prošlošću, odnosno, sa problemima kroz koje smo prolazili, samo kad nam

međunarodna zajednica zavrne ruku, kad moramo nešto da kažemo, da to kažemo. I ono što je zapravo mene brinulo jeste njegovo odsustvo potpune svijesti o zločinu. On je postupio u maniru okoštalog birokrate koji je bio primoran nešto da kaže i on je kazao to što je morao da kaže.

Žene Srebrenice: Iz Potočara su nas prebacivali Srbi kamionima, autobusima, žene i djecu. Valjevske tablice, beogradske, niške, novosadske. Sve su autobusi bili iz Srbije. Muški su odvajani odma'. Kako izlazimo onim trakama koje su obilježene bile na ulici, tu nas čekaju kamioni, autobusi, muške odvajaju na jednu stranu, nas žene na drugu stranu. Majke otimaju dijete sebi, on otima sebi, uzme ga u kamion, ona ga moli da je ubije, on neće, kaže, ne treba, ti si svakako završila sva. Kad je on njoj oduzeo tri sina i muža, ona je sad samo... Nju smatraju živom.

Miodrag Živanović: Moram reći da ćemo se mi veoma teško, u našim uslovima, primateći istini, jer mi zapravo ovdje nemamo istinu bliske prošlosti u jedini. Ja sam o tome često i govorio i pisao, razmišljajući na svoj način, da mi zapravo imamo ovdje najmanje pet istina, svaki nacionalni korpus ovde ima svoju istinu. Dakle, to su tri takozvana konstitutivna naroda, posebno bismo mogli nazvati, recimo, istina četvrte nacije u Bosni i Hercegovini, to su izbjeglice i raseljena lica. I s obzirom na naše uslove protektorata postoji tzv. peta istina, istina međunarodne zajednice. Mi veoma teško u tom pluralizmu istina možemo doći do same suštine, ne samo uzroka koji su nas doveli do nedavnih tragičnih događaja, nego naravno i do onoga šta se doista desilo. I čini mi se da ćemo morati to raditi, kad je riječ o dopiranju do istine, o doseganju istine, na sasvim drugi način.

Mi smo pokušali ovdje – evo, da iskoristim priliku da i to kažem – da formiramo Komisiju za istinu i pomirenje, pokušali smo da na taj način nešto uradimo. Međutim, ni to nije – s obzirom na naš specifikum – pravo rješenje i mi ne možemo te modele ovdje primeniti bez velike adaptacije. Jedino nam ostaje da čekamo da prođe vrijeme i da možda taj posao sa istinom i o istini prepustimo prvo naučnim institucijama, a drugo, da pokušamo ponovo vezivati pokidane niti života kroz ono što se zove svakodnevno zajedničko življenje, kontaktiranje, komuniciranje, pokušaj da prebrodimo naše interne blokade.

Posebno nam je velika blokada u dolaženju do istine, pa otuda i moje tumačenje izjave predsednika Čavića ovom prilikom, zbog toga što su etničke distance danas u Bosni i Hercegovini daleko veće, daleko dublje, negoli dok je rat ovdje fizički trajao. To je žalosno, ali je doista činjenica. I dok te distance ne smanjimo, dok ne pokušamo eliminisati ili barem amortizovati blokade, mi nećemo imati doista posla sa onim što bi se zvalo istina.

Mirsad Tokača: Ja lično mislim da to nema neku specifičnu težinu. Specifičnu težinu i uopće težinu će imati onaj govor, ono obraćanje javnosti, onaj odnos prema zločinu koji je nama potreban. Ovdje zapravo fali odnos visokih državnih funkcionera prema zločinu. Ne radi se tu samo

više o Čaviću. Radi se o plejadi ljudi u Srbiji, i u Bosni i Hercegovini, i u Hrvatskoj. Oni zapravo nemaju ljudski odnos prema problemu zločina. Oni nastoje više da ga opravdaju, da nađu razloga zašto se desilo, nego da kažu da se nešto desilo. I zato sam to nazvao historijskim redukcionizmom. Znaite, opasno je da stvari redukujemo.

Mi moramo govoriti o cjelini zločina. Komisija za Srebrenicu formirana je pod pritiskom, ali ona je formirana i kasno i kad mi već imamo sudsku presudu. Mi imamo pravosnažnu sudsku presudu za genocid u Srebrenici. Na drugoj strani, imate skoro deset godina prikrivanja zločina. Onog časa kad su oni osjetili da će međunarodna zajednica da udari po njihovim funkcijama, da ih počne smjenjivati, da se počne na konsekvantniji i principijelniji način odnositi prema zločinu, oni su se počeli ponašati u stilu – hajte nešto da uradimo. Ali, ne zato što to mi hoćemo da uradimo, nego zato što to moramo da uradimo. I tu je problem.

Na drugoj strani, imate pojavu da se stvari na umjetan način individualiziraju. Kaže se da je to samo individualni zločin, zločin pojedinca i tako dalje. Naravno, to jeste zločin, na kraju, pojedinaca, ali oni te pojedince posmatraju kao razularenu rulju, kao da su to bili neki ljudi željni osvete, pljačke, a ne dio organizovanog zločinačkog poduhvata. E to je ono što je problem Čavićevog govora. On zapravo pokušava očistiti kolektivitet. Ja, naravno, ne znam, on govori u ime Srba. Ne znam kojih Srba. Srba u Bosni ili Srba ukupno? Ako govori u ime Srba u Bosni, onda on mora da kaže da su oni masovno prihvatili tu ideju i da su oni odgovorni. Oni su odgovorni kao kolektivitet. I Srbi u cjelini, kao narod, odgovorni su kao kolektivitet. Ne krivično-pravno, jer je to nemoguće. Ne može jedan narod krivično-pravno odgovarati, ali odgovornost kao takva postoji i kolektiviteta. Dakle, moralna odgovornost srpske nacije postoji. I zapravo, ako posle pada Miloševićevog režima i svega onoga što se događa u regionu hoćemo da doživimo neku katarzu, hoćemo da doživimo denacifikaciju, koju su, recimo, Nijemci proživljavali gotovo dvadesetak godina nakon Drugog svjetskog rata, onda se mora otvoreno reći da postoji kolektivna odgovornost, jer je narod legitimirao one koji su u njegovo ime počinili zločin genocida u Bosni i Hercegovini.

B92: Takođe pre tri godine, u Srebrenici smo sreli i haškog svedoka, kao i gospođu Nadu Jovanović. Poslušajte pažljivo.

Svedok: Tih svih... nisam učestvovao, ali smatram... svi sposobni koji su nosili oružje zarobljavani su, razmjenjivani. Sad ovaj...

B92: Ubijeni, nisu razmjenjivani.

Svedok: To nije još dokazano. Ako se dokaže, neka bude i tako. Sve dok se ne dokaže, ne može se sa sigurnošću tvrditi. To će valjda da dokažu stručnjaci iz Haga koji se bave tim problemom.

Nada Jovanović: Mi smo tad svi otišli. I Srbi i Muslimani. Svi smo otišli i čekali kad ćemo da se vratimo, kao – za tri dana ćemo da se vratimo. Tako smo otišli. Ja sam bila skoro do poslednjeg dana. Recimo, sutradan već više nikud nije moglo da se prođe, na ta tri puta koja su

postojala, da se izađe iz Srebrenice. Onda, bilo je beskrajno mnogo ljudi koji su se zatvorili. Ja sam, na primer, okretala pedeset brojeva telefona gde niko ne podiže slušalicu, a znam sigurno da nekog ima. Jednostavno, onih poslednjih dana svima se uvukao strah u kosti. Možda smo se plašili jedni drugih. I tu stvarno ne znam, možda je to tadašnje stanje gore od rata. Apsolutno nepoverenje. Jedini izlaz je bio otići odatle. A svi smo se bojali samo nekoga, a niko se ovde nije plašio – ja njih ili oni mene. Mi smo se svi samo bojali nekoga ko će doći. Iskreno vam kažem.

Ovaj moj komšija Mustafa, jadni, koji je... On... to je bilo na Bajram, on je dobio sina i grad je bio pust. Niko ne izlazi. Ja samo iza zavese virim. On je seo u svoj kombi i počeo je da kruži gradom, otvorio prozor i viče: 'Izađite, miševi!' Al' kako je on vikao miševi, mi smo svi mislili da on viče – evo ih, evo ih, nekih... Kad je nahrupilo na terase, a svi u patikama, trenerkama, gluvo doba noći, tri sata, u vunanim čarapama, svi spremni za pokret, svi s nekim kesicama koje smo zaboravili, na primer, dokumenta, niko to nije poneo. Tako je to izgledalo. Niko ne čuje da on viče mi-še-vi i onda on psuje i Aliju i Radovana, ono najbanalnije, rodio mu se sin, nema s kim da proslavi, nigde živih duša, on viče: 'Izađite, miševi, izađite', a mi svi čujemo – evo ih. Ko li je sad taj?

Onda su se, normalno, proturale priče. Pojavili se četnici na Bijelim Vodama, zapale, a kao pojavile se ustaše, ne znam ni ja, na Javoru, pa oni zapalili, i te tako te priče su nas sve rasterale. Ovde bukvalno da nije ostalo deset Srebreničana. Sve što je došlo, došlo je od Višegrada pa nadalje. I iz Luke gore, iz najzabačenijih krajeva. I dan-danas, mi kad pričamo, mi samo pričamo o nekome tamo ko je kriv za to. E taj Mide, pa Mevlida, pa Mustafa, vratili se, pa gore Fata iz Domavije, pa tamo neki Kolutalo i Tiđa medicinska sestra... i dan-danas pričamo kao da se ništa među nama nije dešavalo. Nego, da je neko, ne znamo ni mi ko, kriv za to. Kasnije, ona stradanja bila su nešto što se moralo desiti. I zaratilo se. Eto.

Svedok: Malo ćemo ukratko, istočnim djelom, konkretno – Srebrenica, Bratunac, Zvornik, Podrinje, Skelane, od 1992, od strane Muslimana desili su se veliki zločini. Njih je lično predvodio Naser Orić, Atif, pod komandom... više komande je imao Zulfat Ursenović i pojedini manji komandanti koji su vrlo dobro poznati u knjigama, evo ispisani, imaju knjige koje su već i dokazane. Srpski narod je bio manjina na ovim prostorima, bilo je malih sela, što su oni vrlo lako koristili sa više vojske, iznenada ujutru, uveče napadajući, masakrirajući ljude, što imaju ovaj dokazi i u knjigama i na video-kasetama, koji i sad postoje, kako su na zvjerski način ubijani tupim predmetom, odsjecane glave, spaljivani i tako dalje. Krajem 1992, oni su preuzeli Srebrenicu, pod svojom kontrolom mi smo držali na početku... i ovaj... mi smo bili u Bratuncu privremeno, u izbjeglištvu u tim kućama...

B92: U kojim kućama?

Svedok: U kućama napuštenim, Bošnjaka, Muslimana, kako 'oće da kažemo.

Pa da vam kažem, mi smo bili po strukturi izmiješano stanovništvo, mada smo mi bili puno manji, a moralo se to na dvije strane razdvojiti. Srebrenica je bila isto – i Srbi i Muslimani živjeli. Međutim, kada su nas protjerali, u naše kuće su došli, u Srebrenicu, Muslimani iz Bratunca. Tako da smo mi u njihove... a sela su sva spaljena, i njihova i naša. Ni jedno selo na istočnom kraju nije ostalo da nije izgorjelo. Znači, kako je koja vojska zauzimala, palila je to. Nije sporno ništa.

Međutim, i po dolasku UNPROFOR počelo se dešavati raznih masakra, od njihovih paravojnih formacija vjerovatno, možda pod ličnom komandom, da bi 1995. došlo konačno... jer je bio i UNPROFOR prisutan... žalile se naše komande na njihove genocid, baš u Jadu Zelenom su zasreli autobus iza naše linije, pet kilometara prema Skelanima, pobile su nam vojske i policije sve u zasjedi zvjerski. Tako da je prethodila najvjerovatnije ta ofanziva da više nije, da je prelilo čašu. Međutim, da je neka osveta bila – nije. Po mom mišljenju. Naših 1.260 u Bratuncu imaš grobova poginulih srpskih boraca i civila 1992–1995, što je dokaz da je s obje strane bilo žrtava. Nesporo je što oni sada navode neke cifre... pet-šest hiljada, to dok se ne dokaže... možemo i mi sad reći mjesto naših samo 1.260 da je tu pet hiljada. Međutim to se vidi, to je očigledno, oni ako dokažu pet-šest hiljada leševa...

Miodrag Živanović: Cijeli problem je što se, faktički, za to sve znalo, kao što se znalo i za prethodne događaje, da se prije ove srebreničke tragedije dogodila i tragedija Srba, ali o tome se ćutalo, kao što se ćutalo dugo i o ovome. I čak, koliko ja imam informacija – a što da ih ne kažem javno, nema razloga – komentari koji su bili i unutar same komisije koja je radila izvještaj o Srebrenici jesu takvi i mogu se evo opet sažeti u jednu jedinu rečenicu – da i ovom prilikom nije bilo u Komisiji predstavnika međunarodne zajednice, pitanje je da li bi se uopšte dobio relevantan izvještaj. To je ta nevolja – tri, četiri ili pet istina.

Dragan Čavić: I na kraju, konstatacija – Komisija raspolaže saznanjima o još nekoliko masovnih grobnica na području opštine Bratunac, Srebrenica, Zvornik, Šekovići, Osmaci, a u kojima se takođe nalaze posmrtni ostaci srebreničkih žrtava.

Izvještaj je potkrijepljen velikim brojem dokaznih materijala i završava se zaključcima kojima se konstatuje da je Komisija, pored ostalog, došla do sljedećih rezultata: prikupila značajnu dokumentaciju, informacije, saznanja i druge dokaze o događajima u Srebrenici i oko Srebrenice od 10. do 19. jula 1995. godine, uključujući i one koji do sada nisu bili poznati; utvrdila da je u periodu od 10. do 19. jula 1995. godine likvidirano više hiljada Bošnjaka na način koji predstavlja teška kršenja međunarodnog humanitarnog prava, te da je izvršilac, pored ostalog, preduzeo mere prikrivanja zločina premještanjem tjela; otkrila 32 nove, do sada nepoznate lokacije masovnih grobnica, od kojih su četiri primarne. Sve ovo prethodno što sam citirao, djelić je iz izvještaja koji je sačinjen na 41 strani, uz više hiljada stranica raznih priloga.

Nakon svega ovoga, najprije kao čovjek i Srbin, a onda kao otac, brat i sin, pa tek onda kao predsjednik Republike Srpske, moram reći da je ovih devet dana jula srebreničke tragedije crna stranica istorije srpskog naroda. Učesnici ovog zločina ne mogu se opravdati nikome i ni sa čim. Onaj ko je činio ovakav zločin i pri tome se možda pozivao na narod kome pripada, po imenu i prezimenu, činio je zločin i prema vlastitom narodu. Onaj koji se možda pozivao na Boga čineći zločin, očekujući od Svevišnjeg blagoslov, činio je zločin protiv boga u koga vjeruje. Onaj ko je činio ovakav zločin zbog osvete, osvetio se vlastitom narodu.

Čuveni srpski vojskovođa iz Prvog svjetskog rata, vojvoda Živojin Mišić, rekao je: 'U ratu se lako gubi glava, ali se lako gubi i obraz.' Preko 20.000 Srba izgubilo je život u posljednjem ratu, časno se boreći za svoj narod i Republiku Srpsku. Oni koji su u ratu, čineći nedjela, izgubili obraz, ne mogu očekivati da zbog njih cijeli srpski narod ostane bez obraza. Ko je od Srba u ratu izgubio obraz, sami moramo utvrditi. To će osnažiti naš zahtjev drugima koji su u ratu činili zločin nad Srbima da istinom osude počinioce zločina i svog naroda. Umjesto traženja ravnoteže u počinjenim zločinima, vrijeme je da se svi u Bosni i Hercegovini okrenemo traženju ravnoteže pravde prema počiniocima zločina. Istina, ma kako ona teška bila, mora se ustanoviti. Jer ako je sami ne utvrdimo, istinu će nam ukazivati i utvrđivati drugi.

Izveštaj Komisije za utvrđivanje istine o događajima u Srebrenici i oko Srebrenice od 10. do 19. jula 1995. godine početak je na teškom i po sve nas vjerovatno ponekad poraznom putu saznavanja istine. Na relevantnim državnim organima i institucijama jeste da procesuiraju sve ove i ovakve rezultate rada Komisije, a na nama svima je da nastavimo hod ka istini. Jedino tako možemo izbjeći da nam se u budućnosti djeca između sebe mrze samo zato što su Hrvati, Bošnjaci ili Srbi. Krivica ne može biti generalna ili kolektivna. Krivci uvek imaju ime i prezime i ne sudi im se zato što pripadaju ili predstavljaju jedan narod, već zbog onoga što su učinili. Na istorijskom smo ispitu svi mi u Bosni i Hercegovini, kao i države iz našeg okruženja. Jesmo li smogli snage da prekinemo začarani krug gdje žrtva danas postaje zločinac sutra, a mržnja danas postaje osveta sutra.

Dejtonski mirovni sporazum dao je okvire za Bosnu i Hercegovinu u kojoj sva tri konstitutivna naroda i nacionalne manjine mogu ispoljiti svoj identitet tako da ne ugrožavaju jedni druge. Uz poštovanje Dejtonskog mirovnog sporazuma, na svakom od naroda je sada da se izbori za svoj korak do istine, na prvom redu suočavanjem sa vlastitim grijehnicima. Ne mogu znati da li će srodnicima postradalih Bošnjaka koji su žrtve ratnih zlodjela počinjenih od strane Srba ovo moje obraćanje značiti bilo kakvo olakšanje. Razumijem i suosjećam bol onih koji još uvijek traže svoje najbliže. Svi imaju pravo na pravdu. A vjerovaće u pravdu ako saznaju istinu o sudbini svojih najbližih i ako budu kažnjeni oni koji su počinili zlodjela.

Kao predsjednik Republike Srpske, Srbin, građanin Republike Srpske i Bosne i Hercegovine, otac dvoje djece koja budućnost vide ovdje, pozivam svakog pojedinca, bez obzira na nacionalnu, vjersku, partijsku ili neku drugu pripadnost, da istinom i poštovanjem za druge pomogne da nam istorija počne da biva hronika humanosti i preporoda, a ne sukoba i destrukcije.

Hvala.

*B92: Katarzu su pripremili Bojan Simonoski i Jasna Janković.
Ostanite uz B92.*

SREBRENICA: MORBIDNO SAVRŠENSTVO ZLOČINA

Piše: Julija Bogoeva

Početakom jula 1995. godine Vojska Republike Srpske ušla je u Srebrenicu. Zločini, počinjeni tada nad civilima u ovom gradu, bili su povod Haškom tribunalu da proširi optužnice protiv glavnih aktera, Radovana Karadžića i generala Ratka Mladića. Tužilac Mark Harmon je godinu dana kasnije, 8. jula 1996. godine pred Međunarodnim sudom za ratne zločine u Hagu dao završnu reč u postupku izvođenja dokaza protiv dvojice srpskih vođa u Bosni. Iz ovog dokumenta, povodom trogodišnjice masakra u Srebrenici, prenosimo tužiočevo viđenje ovog tragičnog događaja.

SREBRENICA

(...)

Usmeriću sada pažnju na drugu optužnicu koja je pred vama, optužnicu od 16. novembra 1995. godine koja tereti dr Karadžića i generala Mladića za genocid, zločine protiv čovečnosti i kršenje zakona i običaja rata u događajima vezanim za zauzimanje Srebrenice u julu 1995. godine.

Zauzimanje Srebrenice bilo je mračan odraz svega što je prethodilo.

Kao što je sudija Rijad elokventno primetio u mišljenju koje je dao kada je potvrdio optužnicu, podneti dokazi opisuju "scene iz pakla, ispisane na najtamnijim stranicama ljudske istorije".

Mi tvrdimo da su dr Karadžić i general Mladić i snage pod njihovom direktnom kontrolom odgovorne za stvaranje tih scena.

Nakon izbijanja rata u istočnoj Bosni i Hercegovini 1992. godine snage pod kontrolom dr Karadžića i generala Mladića napale su mesta i oko Srebrenice, što je dovelo do masovnog egzodusa muslimanskih izbeglica u Srebrenicu.

Savet bezbednosti UN je usvojio Rezoluciju 819. zahtevajući da sve strane u sukobu u BiH Srebrenicu i okolinu tretiraju kao "bezbednu zonu" koja ne sme biti napadana niti meta bilo kakvog nasilja. Usledile su i druge rezolucije koje su potvrdile Rezoluciju 819.

U primeni tih rezolucija UN su u Srebrenicu uputile mirovne snage – jedan bataljon bio je stacioniran unutar “zaštićene zone”. Mandat tih mirovnih snaga bio je da demilitarizuju slobodnu zonu, da prate primenu prekida vatre i da pomognu dopremanje međunarodne pomoći.

Premda su pripadnici mirovnih snaga dobro ispunjavali svoje obaveze pod izuzetno teškim uslovima, enklava nikada nije potpuno demilitarizovana.

Invazija bosanskih Srba na Srebrenicu počela je 6. jula 1995. godine, ali je opsada enklave počela u aprilu iste godine, kada VRS nije dozvolila dopremu humanitarne pomoći u enklavu. Pukovnik Keremans je to nazvao “teror konvoja”. Kao rezultat blokade, osnovne potrepštine neophodne za održavanje civilnog stanovništva svedene su na očajan nivo. Blokada koju je uvela VRS bila je štetna i za pripadnike mirovnih snaga. Vojnicima koji je trebalo da zamene pripadnike bataljona UN, koji su odslužili svoje, nije dozvoljeno da uđu u enklavu, tako da je od početka simbolična snaga od 600 holandskih vojnika, koliko ih je bilo u januaru 1995. godine, svedena na oko 420 kada je počeo napad na Srebrenicu. Od 420 holandskih vojnika manje od polovine bili su pešadija. Holandski vojnici UN bili su u trenutku napada naoružani lakim oružjem, nedovoljnom količinom upotrebljivih antitenkovskih oruđa i imali su svega 16 odsto normalne količine municije koja im pripada. Činjenica je, zapravo, da je holandski bataljon kada je 6. jula počela invazija, bio nedovoljno popunjen, lako naoružan, slabo snabdeven i da u trenutku kada je to bilo preko potrebno bataljon nije imao vazдушnu podršku. General Mladić je to znao kada je izabrao trenutak za uništenje enklave.

General Mladić je za napad sakupio 3.000 vojnika sa teškim oružjem, opremljenih najboljom ratnom tehnikom i opremom iz arsenala bosanskih Srba uključujući tenkove, višecevne raketne bacače, tešku artiljeriju i protivavionske topove. Invazija na enklavu je brzo napredovala tako što su snage generala Mladica napale i zauzele posmatračke punktove oko enklave, čime je mirovna operacija UN bila oslepljena. Pripadnici VRS uhapsili su 55 pripadnika holandskih mirovnih snaga, ukrali su im oružje, plave zaštitne prsluke i plave šlemove i držali su ih kao taoce, što je nezakonita taktika koju je general Mladić usavršio mesec i po dana ranije. Tih 55 talaca, od kojih su svi bili pešadinci, činili su 25 odsto raspoložive pešadijske snage UN u enklavi.

Snage VRS su brzo prodirale u enklavu izazivajući paniku među civilnim stanovništvom. To stanovništvo imalo je dobrog razloga da se plaši Mladića, pošto je, kako je izjavio na snimku koji smo prikazali, “došlo vreme za osvetu Turcima u ovom kraju”. Mnogi civili pobešli su u bazu UN u Srebrenici, ali je VRS napala bazu ubijajući i ranjavajući mnoge izbeglice. Došlo je do panike i hiljade civila pobešlo je u bazu UN u Potočarima.

Do 11. jula oko 25.000 izbeglica, uglavnom žena i dece, i mali procenat muškaraca, okupio se po letnjoj vrelini unutar i oko baze UN u

Potočarima. Nije bilo dovoljno hrane, vode i lekova niti sanitarnih čvorova za tu ogromnu masu preplašenih izbeglica. Bila je to scena potpune panike i neopisivog očajanja. Ljudi su umirali, bebe su se rađale, deca su bila odvojena i izgubljena od majki i neki ljudi su izvršili samoubistvo.

Vazdušni udari koje je uporno tražio pukovnik Karemans došli su kasno, i kad su došli bili su samo sitna neprijatnost i potpuno nedovoljni za zaštitu ljudi u enklavi.

Uspeli su jedino da razbesne generala Mladića koji je zapretio holandskom bataljonu u Potočarima da će teškom artiljerijom gađati izbeglice unutar i oko baze i da će ubiti pripadnike mirovnih snaga koje je držao kao taoce ukoliko se vazdušni napadi nastave. To nisu bile prazne pretnje s obzirom na to da je Mladić prethodno gađao izbeglice u bazi UN u Srebrenici. Nije više bilo vazdušnih udara.

Na dan 11. jula desile su se još dve važne stvari. Prva je bekstvo oko 15.000 muškaraca i dečaka, u dugoj koloni kroz šumu u pravcu Tuzle, a druga su dva sastanka generala Mladića i pukovnika Karemansa u Bratuncu.

Pukovnik Karemans je svedočio da je pozvan u Bratunac na sastanak sa predstavnicima VRS gde je prvi put sreo generala Mladića. Na sastanku je bio i general Živanović, komandant Drinskog korpusa, korpusa VRS koji je igrao istaknutu ulogu u invaziji zaštićene zone i zločinima koji su usledili. Pukovnik Karemans je u svedočenju rekao da je Mladić na tim sastancima izjavio "da je sudbina Muslimana u njegovim rukama". On je izjavio da će Muslimane, ukoliko predaju oružje, tretirati kao ratne zarobljenike u skladu sa Ženevskim konvencijama; da će "oni opstati ili nestati" i ponovo je zapretio da će gađati bazu UN i žene i decu oko baze ukoliko bosanski vojnici budu pucali na njegove trupe. On je, takođe, rekao da UN nisu sposobne da garantuju postojanje zaštićene zone.

Sledećeg jutra general Mladić i pukovnik Karemans sreli su se i treći put u Bratuncu. General Mladić je ponovio svoje zahteve predstavnicima bosanskih Muslimana, koji su takođe bili prisutni, rekao da nikome neće biti učinjeno nista nažao i da nema razloga za strah ili za paniku, pošto on uvek drži reč. A onda je zloslutno zatražio da vidi sve muškarce od 16 do 60 godina. Kada je pukovnik Karemans zapitao zašto, general Mladić je rekao da traži ratne zločince. Nekoliko sati nakon sastanka general Mladić i VRS došli su u Potočare.

Tokom 12. i 13. jula muslimanski muškarci odvajani su od porodica i odvođeni na razne lokacije u i oko Potočara, izvan vidokruga pripadnika mirovnih snaga, gde su ih vojnici VRS sumarno ubijali dok je general Mladić išao tamo-amo po tom području lažno uveravajući izbeglice da im se ništa neće desiti. Teško je zamisliti bezdušniju i proračunatiju laž. Videli ste snimak generala Mladića kako izvodi to lukavstvo, lukavstvo, moram dodati, koje se događalo u blizini mesta gde su vojnici VRS već započeli svoj zločinacki pir.

Od popodneva 12. jula do rane večeri narednog dana približno oko 25.000 izbeglica, uglavnom žena i dece, deportovano je iz Srebrenice.

Većina muškaraca je, takođe, deportovana, ali je njihova sudbina drugačija, njihova sudbina je smrt. Njihove ubice bili su vojnici i policajci pod komandom i kontrolom dr Karadžića i generala Mladića.

Za tri dana, 11. 12. i 13. jula, celokupno preostalo muslimansko stanovništvo enklave, ili je pobjeglo, ili bilo deportovano ili je ubijeno. Obrazac "etničkog čišćenja" koji su snage dr Karadžića i generala Mladića prethodno usavršile u opštinama Prijedor, Bosanski Šamac, Brčko, Foča i Vlasenica, u Srebrenici je dostigao morbidno savršenstvo.

Okrećući sada pažnju na hiljade muškaraca i dečaka koji su krenuli u pravcu Tuzle, njih je čekao gvozdeni kordon tenkova, protivavionskih topova, oklopnih transportera i vojnika koji su bili poređani na svakih 20 metara duž puta Bratunac-Milići. Otprilike trećina izbegličke kolone izbegla je ili se uz borbu probila preko linije-zamke, dok drugi nisu bili te sreće.

Na hiljade je bilo zarobljeno ili se predalo VRS. Kao što ste videli u dokazu broj 3, clip 2, na filmu koji smo vam prikazali, mnogi su namamljeni iz šume pozivima svoje sabraće, zarobljenih Muslimana, koji su ih pod pretnjom oružjem, podsticali da se predaju. Neki su napustili šumu zbog lažnog osećanja sigurnosti koje su stvarali vojnici VRS obučeni u ukradene uniforme UN ili koji su vozili ukradena jasno označena UN vozila. Svo koji su se predali bili su hors de combat (položili oružje) i svi su nedvosmisleno imali pravo na zaštitu po međunarodnom pravu.

Oni koje pripadnici VRS nisu ubili na lisu mesta odvedeni su u razne sabirne centre, poput onih u Bratuncu, Novoj Kasabi, Kravici i Sandićima.

I gospodin Ruel i svedok "A" izjavili su da je general Mladić posetio mnoga mesta gde je VRS držala nenaoružane muslimanske muškarce i dečake. Njegova poruka je bila uvek ista – "Zdravo, komšije", uz umirujuće reči da će uskoro biti razmenjeni, reči koje su obezbeđivale njihovu pacifikaciju na putu u neumitnu propast.

General Mladić i dr Karadžić su energično negirali da su se ti pokolji dogodili i uporno tvrde da to nije ništa drugo do žestoka muslimanska propaganda. To su čiste laži sračunate na zavaravanje srpskog naroda i sveta.

Kao što je general Mladić rekao pukovniku Karemansu, "sudbina Muslimana ležala je u njegovim rukama". Podneli smo Vam dokaze o njihovoj sudbini.

Predočili smo i izuzetan dokaz svedoka "A", čoveka koji je preživeo i svedoči o masovnom pogubljenju, oduzimanju više od 1.000 života, pri čemu je, da nije božje milosti, trebalo i on da izgubi život. Svedok "A" je svedočio da je bio u grupi zarobljenih Muslimana koji su razdvojeni od žena i porodica u Potočarima kada je na 3-4 metra prišao general Mladić i predstavio se rečima: "Dobar dan, komšija, da li znaš ko sam ja? Ja sam general Mladić". On ih je obavestio da će biti razmenjeni.

Svedok "A" je izjavio da je video generala Mladića pet puta tokom naredna dva dana, pa tako i u velikom školskom holu, gde su bili zatvoreni on i bezbroj drugih žrtava. Na tom mestu general Mladić ih je takođe uveravao da će biti razmenjeni, ali je koji minut kasnije pristigao prvi kamion da bi muškarce odvezao na gubilište. Svedok "A" je odveden na polje smrti i nakon plotuna pao je na zemlju i pravio se da je mrtav. Dok je bio tamo ponovo je video generala Mladića kako se dogovara sa svojim potčinjenima, egzekutorima... Svedok je potpuno izvesno i nedvosmisleno prepoznao generala Mladića na tom polju smrti.

Predočili smo vam i svedočenje Dražena Erdemovića, pripadnika 10. Diverzantskog odreda VRS, specijalne izviđačke jedinice koja je bila direktno vezana za Glavni štab generala Mladića u Han Pjesku.

Jedinica gospodina Erdemovića ušla je u mesto Srebrenicu 11. jula i nije naišla ni na kakav otpor. Naređenje je bilo da civile odvedu na obližnji stadion i da nikome ne učine ništa nažao. Nekolicina starijih civila na koje je jedinica naišla upućeni su na stadion. Kada su, međutim, naišli na nenaoružanog čoveka uzrasta sposobnog za borbu, Erdemovićev pretpostavljeni starešina pukovnik Pelemiš naredio je jednom od svojih ljudi da čoveka zakolje. Kada je čovek ubijen, telo je ostavljeno tako da su ga drugi civili sasvim sigurno videli. Pokolj je počeo.

Pet dana kasnije, 16. jula 1995. godine, jedan potpukovnik i dvojica vojnih policajaca Drinskog korpusa odveli su gospodina Erdemovića i pripadnika njegove jedinice na farmu Pilica na specijalan zadatak. Na farmi, on i pripadnici odreda dobili su naređenje da ubijaju nenaoružane muslimanske dečake i muškarce iz Srebrenice koji su pristizali autobusima. Oni i pripadnici brigade iz Bratunca, koji su im se kasnije pridružili, to su i učinili, ubili su približno 1.200 muškaraca i dečaka od 17 do 65 godina. Gospodin Erdemović je izjavio da je razgovarao sa jednom žrtvom koja mu je rekla da su žrtve dovedene na farmu u uverenju da ih vode na razmenu.

Ubijanje je potvrđeno dokazom broj 53, koji smo vam podneli. Dokaz potiče od dana nakon ubijanja. Na njemu se vide leševi po čitavom gubilištu.

Gospodin Erdemović je, takođe, svedočio da se isti potpukovnik Drinskog korpusa, koji ih je odveo na farmu u blizini Pilice, kasnije tog dana vratio i izdao naređenje da ubiju još 500 ljudi iz Srebrenice koji su se nalazili u jednom domu u Pilici, ali su on i još neki pripadnici njegove jedinice odbili da dalje ubijaju. Ubijanje su dobrovoljno izveli vojnici VRS iz Bratunca.

U ovom postupku podneli smo kao dokaz i film koji prikazuje razdvajanje muškaraca od žena u Potočarima i predaju muškaraca duž puta Bratunac-Milići.

Mnogi od tih ljudi, koje sve vidimo žive u vlasti VRS, identifikovao je Pasaga Mesić, šef policije iz Tuzle, koji je svedočio u petak. Osim dvojice, svi identifikovani su nestali.

Pređčili smo i svedoćenje gospodina Rueza, glavnog istražitelja u istrazi o događajima u Srebrenici koji vam je podrobno preneo rezultate razgovora sa bezbroj preživelih i svoje nalaze sa raznih mesta gde je bilo pokolja i masovnih grobnica. U preliminarnim istragama koje je na tim mestima sprovedo Tužilaštvo nađena su tela u civilnoj odeći sa rukama vezanim na leđima kao i lobanje sa rupama od metaka. Ti preliminarni nalazi potvrđuju užasna dela opisana u optužnici.

Genocidni akti opisani u optužnici koja se nalazi pred vama bili su unapred planirani, efikasno organizovani i efikasno sprovedeni od strane VRS. Od kada su otkrića tih pokolja skrenula na sebe pažnju sveta, VRS sistematski iskopava mesta gde su sahranjene hiljade bespomoćnih žrtava, da bi prikriła dokaze svojih odvratnih dela i omela sprovođenje pravde. Pređčili smo vam neke od dokaza koje posedujemo o tom sistematskom prikrivanju.

Helsinška povelja, jul 1998.

Teret zločina

Duboki muk – još uvek

Piše: Latinka Perović

Na današnji dan, pre šest godina, u Srebrenici se dogodio najveći zločin u Evropi posle Drugog svetskog rata. Ta vest struji danas celim svetom.

Sedam hiljada ljudi, muškaraca, sasvim mladih, u prvoj snazi i starih – ubijeno je. Sedam hiljada ličnih, neponovljivih, života. I još koliko onih koji žive mehanički život, pate i vape za istinom, i još uvek gaje krhku nadu. Krvava bujica odnela je njihove najdraže; sa ljudima i čitav njihov emotivan svet, plemenit i jednostavan: njihove kuće, avlije, ruže.

Nasuprot ovom bespomoćnom svetu zgromljenom kosmičkim zlom, stoji svet ubica, obmanjivača, ciničnih projektanata velike ideje i njenih okrutnih, ozverjenih, izvršilaca. Oni još veruju da se mogu skriti samo iza dovršenog zločina: treba da nestanu svi drugi, a mi ovde da, zajedno s njima, ostanemo okovani zločinom. Zato oni Srbiji ne daju da se pomeri sa mesta. Terorom i torturom, uterivanjem straha u kosti, oni hoće da dokažu da je probuđena energija bila samo privid, da ovde normalnost nije moguća.

Hodajući po zapuštenoj Srbiji, kojoj su oni isti koji su pobili hiljade srebreničkih Muslimana, ubili dušu, srećem se sa nevericom da je takav bestijalan zločin bio moguć i da su ga mogli počinili Srbi. Nailazim na nespremnost, pa i na odbijanje iz očaja da se prihvati istina, brutalno dokumentovana ali, osećam da je, još uvek, žilav duh iz koga je zločin proizišao. To je duh nepodnošljive arogancije, autizma i ksenofobije.

Mnogo ljudi u Srbiji nije znalo za zločine koji su počinjeni u Bosni, Hrvatskoj, na Kosovu. Ali, šta bi radili da su znali, šta čine danas kada znaju? Još uvek je dubok muk, jer teška mora odavno pritiska Srbiju. Ponekad se čini da ona nema snage za koncentrisan napor da se te more počne oslobađati. Ali, odlaganje samo produžava agoniju, individualnu i kolektivnu.

Realpolitičari upozoravaju da treba biti oprezan i sačuvati ravnotežu između moderne i tradicionalističke Srbije. Ali, radi se o zločinu, koji nije imanentan ni jednoj od ovih dveju Srbije. On je bio sredstvo jedne

reakcionarne, jedne mračnjačke politike. Zato je odnos prema zločinu merilo diskontinuiteta sa tom politikom i u sadašnjem trenutku ključ za dešifrovanje nervoznih, ali ne manje militantnih, pokušaja da se ta reakcionarna politika sačuva.

Kadgod pokušavam da naslutim ishod našeg suočavanja sa zločinima koji su nas upisali u crnu knjigu, padaju mi na pamet reči Ernesta Renana: „mada sam ponekad bio spreman da zavidim onim srećnim prirodama, koje se uvek i lako zadovoljavaju, priznajem, da, razmislivši, ja počinjem da se ponosim svojim pesimizmom, i kada mi se učini da on slabi, ja počinjem da tražim koja je struna oslabila u mom srcu“.

Ipak, moju nadu hrani iskustvo do koga sam došla u brojnim susretima sa ljudima u Srbiji. Kroz debeli zid ćutanja koji je sagrađen od neverice, očaja i mučnine, ali i od tvrdokornosti, inata, osionosti i besa – prodiere se samo sledeći primarni ljudski nivo. Kad ljudi zamisle sebe u položaju žrtve, oni se okreću protiv krvnika. To su znaci da ni nakon Srebrenice, Sarajeva, Vukovara, jama kojima je optočen Beograd, u nama nije zamrla čovečnost, osećaj sapatništva i krivice. Svi oni koji taj osećaj žele da uguše, bez obzira šta nose i u kakvim su odorama: skiptar, pero, mantiju, mundir ne brane ni naše ljudsko ni naše nacionalno dostojanstvo. Nisu oni predstavnici ni moderne ni tradicionalističke Srbije, već onoga što je u ljudskoj istoriji uvek nazivano reakcijom, nazadnjaštvom. Srebrenica je i naša duboka rana. Njeno isceljenje zahteva višestruki napor. To će biti posao raznih nauka i umetnosti. Ali, svako od nas, savremenika te biblijske tragedije, kažnjivost zločina mora prihvatiti kao vlastiti moralni imperativ. To neće biti nadoknada za nedužne žrtve, ali će biti važan zalog za našu vlastitu budućnost.

Molim vas da mi oprostite što, u ovakvoj prilici, pokušavam da budem racionalna. Trudim se da savladam vlastite emocije i da ne izazivam vaše. Suviše vas poštujem, da bih pred vama govorila na onom primarnom ljudskom nivou. Ljudi koji su pod ovim krovom godinama nalazili utočište za vlastiti razum uvek su razlikovali krvnike i žrtve. Zato danas i instistiraju na preispitivanju neposredne prošlosti i zaustavljanju podmaklog procesa samorazaranja koje nas, po definiciji, udaljava ne samo od suseda i od sveta, nego od svega ljudskog u nama samima.

(Reč povodom obeležavanja 6-godišnjice
srebreničkog masakra, u Paviljonu Veljković, 11. jula 2001,
Helsinška povelja, jul-avgust 2001)

Teret zločina

Zašto je ubijena Srebrenica

Piše: Rade Vukosav

Ovih dana navršilo se 7 godina od pada Srebrenice i pokolja oko 8.000 stradalnika, što je najveći zločin u Evropi učinjen na jednom mjestu nakon Drugog svjetskog rata. Ono što se Srebrenici i srebreničkim žrtvama dogodilo 11. jula 1995. godine moglo se predvideti, jer je to bilo odavno projektovano, počev od "Načertanija" srbijanskog ministra Ilije Garašanina 1844. godine, a potvrđeno u svim prohujalim ratovima na Balkanu, a posebno projektom ideologa Draže Mihailovića, Stevana Moljevića, projektom o Homogenoj Srbiji iz 1941. i četničkim zločinima nad Bošnjacima s tim u vezi. Miloševićevom "antibirokratskom revolucijom" i "događanjem naroda" iz 1988. godine, sve do dobro pripremljene i izvršene agresije na BiH, čije su "tekovine", na žalost, priznate Dejtonskim sporazumom.

Nema sumnje da je Ratko Mladić bio najefikasniji realizator velikosrpskih snova, osvajanjem i etničkim čišćenjem pola BiH. Zašto bi, po toj logici, Srebrenica bila izuzetak – "ta, nekakva zaštićena enklava" pod zaštitom UN. OSvajanje i čišćenje Srebrenice se kvalifikuje "velikom pobjedom srpskog oružja" i "podvigom" za slavljenje uz gusle i veličanje Karadžića i Mladića kao "novih srpskih obilića i vitezova".

Oni koji su to činili, i oni koji su im pomagali i navijali za njih, umjesto da osuđuju zločine, oni psuju Zapad, Ameriku, CIA, Vatikan, Haški sud, pa kažu: "Bio je rat. Oni su prvi počeli (jer su im tako naši mediji objašnjavali), a u ratu ko pobijedi i osvoji, njegovo je. Bili smo jači... Kojim pravom se Zapad miješa u naše stvari. Ko god pomaže Zapad i Hag, radi protiv srpskih nacionalnih interesa. Oni su Srbi, Boga ti j.... kako možeš protiv Srbina..." Srećom što nas ima dosta koji nismo takvi, veliki dio naroda se uvjerio o štetnosti Miloševićeve politike.

Šavle Đurišić, četnički vojvoda iz Drugog svjetskog rata, nosilac visokog Hitlerovog odlikovanja Željeznog krsta viteškog reda, je dao primjer kako se to radi. Gdje je Đurišić stao, tu je Mladić nastavio. Ne samo Srebrenica, nego i cijela BiH je u srpskim političkim projektima

odavno aktualna. U izvještaju Pavla Đurišića Draži Mihailoviću o izvršenim zločinima nad Muslimanima Bošnjacima 1943. godine, stoji: "Štab Limesko-Sandžačkih četničkih odreda, Str. Pov. Broj, 13. februara 1943. godine, Položaj. NAČELNIKU ŠTABA VRHOVNE KOMANDE. Akcija u Pljevaljskom, Čajničkom i Fočanskom srezu protiv muslimana izvršena je.

Operacije su izvršene tačno po naređenju i izdatoj zapovesti. Napad je počeo u određeno vreme. Svi komandanti jedinica izvršili su svoje dobivene zadatke na opšte zadovoljstvo.

Otropr neprijatelja bio je od početka do kraja slab. Jedini veći otpor bio je na Trebiškom brdu...

Naši odredi 7. ovog meseca u toku noći, već su izbili na r. Drinu, te su borbe zaključno sa tim danom bile u glavnom završene, a zatim je nastalo čišćenje oslobođene teritorije. Sva muslimanska sela u tri pomenuta sresa su potpuno spaljena tako, da ni jedan njihov dom nije ostao čitav.

Sva imovina je uništena osim stoke, žita i sena. Naređeno je i predviđeno prikupljanje ljudske i stočne hrane u određenim mestima, za stvaranje magacina rezervne hrane i ishranu jedinica, koje su ostale na terenu radi čišćenja i pretresanja terena...

Za vreme operacije se postupilo potpunom uništenju muslimanskog življa bez obzira na pol i godine starosti.

Žrtve. – Naše ukupne žrtve su bile 22 mrtva od kojih 2 nesretnim slučajem i 32 ranjena.

Kod muslimana oko 1.200 boraca i do 8.000 ostalih žrtava: žena, staraca i dece..." (Iz dokumenta broj 37, Zbornik XIV, 2, str. 184-185, iz knjige Branka Latasa, Saradnja četnika Draže Mihailovića sa okupatorima i ustašama 1941-1945).

Dakle, približan broj srebreničkom pokolju.

Đurišićevo etničko čišćenje u istočnoj Bosni je prethodilo Mladićevom čišćenju u BiH od Bošnjaka i Hrvata. Ovome su opet prethodila još ranija čišćenja, u ranijoj historiji BiH i negiranju BiH za ma kakvog političkog subjekta. Bosna i Hercegovina je u srbijanskoj politici stalno tretirana kao "srpska zemlja", "srpska Bosna i Hercegovina". Regent Aleksandar Karađorđević u svojoj izjavi: "Mojim junačkim dragim Srbima" u Nišu, 16. jula 1914. godine, gdje, između ostalog, kaže:

"Na našu Srbiju nasrnulo je veliko zlo. Austro-Ugarska nam je objavila rat. Sada svi imamo da budemo složni junaci... Pre 36 godina zauzela je Austrija srpsku Bosnu i Hercegovinu..." ("Politika", 4. VIII 1914. godine, stranica 1). Dakle "srpsku Bosnu i Hercegovinu".

Podsjetimo se da je Bosna, od svoga nastanka i od bosanskog srednjovjekovnog kraljevstva; za vrijeme turske vladavine; za austrougarske vladavine se Bosna zvala Bosnom i bila je Bosna i Hercegovina. I u tursko doba i u doba austrougarske vladavine je BiH bila administrativni, pa i politički subjekt, sa visokom autonomijom – sve do 1918. godine kada je Kraljevina Srba, Hrvata i Slovenaca (SHS) igorisala BiH, kad BiH gubi čak

i svoje ime, pa Bosne i Hercegovine ni po kojem pitanju u Kraljevini SHS i Jugoslaviji – nije bilo. Bile su samo opštine, srezovi i okruzi, a od 1929. i banovine, kada je BiH raskomadana na tri banovine: Vrbasku, Primorsku i Drinsku, a 1939. godine, Sporazumom u Kraljevskoj vladi Cvetković-Maček se Primorska banovina, Travnik i dobar dio bosanske Posavine priključuju novonastaloj Hrvatskoj banovini. Tako u hrvatskom i srpskom pitanju Bosne nema. Država je bila unitarna Kraljevina, a BiH, pošto je “srpska”, naravno da nije mogla biti svoja – bosanska.

Srpski nacionalisti se nikad nisu pomirili sa avnojevim granicama, posebno sa državnošću BiH i opravdanim priznavanjem Muslimanima etničke pripadnosti i samosvojnosti. Zašto? Zato što je to smetnja i prepreka da BiH postane srpska.

Vlada Kraljevine Srbije na Krfu 1917. sa Nikolom Pašićem na čelu imala je plan etničkog čišćenja i porekrštavanja u BiH i stvaranja homogene Srbije. Član Jugoslavenkog odbora za stvaranje zajedničke države Južnih Slavena, Ivan Meštrović je na Krfu naglasio: “Kako će se postupati sa Bosnom, biće ispit naše političke zrelosti”, na što je ministar Stojan Protić uzvratilo: “Pustite vi to nama. Mi imamo rešenje za Bosnu. Kad pređe naša vojska Drinu, daćemo Turcima 24 sata, pa makar i 48, vremena da se vrate na pradedovsku veru, a što ne bi htelo, to poseći, kao što smo u svoje vreme radili u Srbiji” (Mujo Demirović, Bosna i Bošnjaci u srpskoj politici, str. 232,233). Zbog protivljenja članova Jugoslavenkog odbora, od toga se odustalo. Ipak, na prećutni stav oficijelnih srpskih vlasti se u Sandžaku i BiH, nakon 1918. godine vršio genocid nad Bošnjacima od strane raznih bandi, posebno od bandita Maje Vukovića i Petra Rogana. I pored dolaska Druge armije pod komandom vojvode Stepe Stepanovića, nasilje je nastavljeno. Samo je do kraja 1920. ubijeno oko 2.000 Bošnjaka, a u pograničnim predjelima još 126, zaplijenjeno im je 500 zadruge, što je bio povod za iseljavanje. U selu Šahovići i Pavino Polje je 1924. godine ubijeno oko 600 Bošnjaka, a oko 400 ih je potom iselilo (Mujo Demirović, Bosna i Bošnjaci u srpskoj politici, str. 223, 234).

Spomenuti zločini su nastavak onoga što se dešavalo još u balkanskim ratovima 1912-1913. godine, kada su vršena nasilja u Sandžaku, a posebno u crnogorskom dijelu Sandžaka, što je rezultiralo iseljavanjem 12.500 Bošnjaka. Opširno bi bilo opisivati sve grupne i pojedinačne slučajeve nasilja. Naopmenimo da su nasilja nad Bošnjacima u Sandžaku vršena po sličnim klišeima iz prošlosti i u ovom najnovijem ratu 1991-1995. godine, kada su izvršeni brojni zločini i nasilja: ubistva, ranjavanja, kidnapovanja ljudi, žena i djece, paljenja kuća i miniranja dućana, protjerivanja, oružani napadi na sela, a najveća kidnapovanja su izvršena u Sjeverinu i Štrpcima, te stvaranje opšteg straha i nesigurnosti.

I u Prvom i Drugom srpskom ustanku, početkom, i cijelim trajanjem XIX vijeka stanovništvo islamske vjere protjerivano je iz Srbije, imovina im oduzimana, a bogomolje razarane. Za sve nabrojane zločine i čišćenja onih koji nisu kao “mi”, uzor je istraga “poturica” u Crnoj Gori 1711. godine,

koju je P. P. Njegoš u stihovima opisao u Gorskom vijencu, kao junački "podvig". Nažalost, istraga "poturica" je sve do danas motivacija i matrica, a kad se ispjeva uz gusle postaje podstrek za mržnju, oni mržnju od koje je samo jedan korak do zločina. "Vrijednosti" istrage se aktualizira u svako vrijeme, svakoga časa kada to ekstremnoj nacionalističkoj eliti zatreba za mračne ciljeve. Mitovi, deseterac, gusle i mediji to lako raspale. Ondašnje "poturice", u prenosnom smislu su za naciste sadašnji muslimani Bošnjaci. U cilju održavanja i podsticanja nove mržnje, Turci se kroz čitanke i mitove pretjerano ocrnjuju kao zulumčari, nasilnici, asimilatori... osvježava se to kroz mitove, kroz udžbenike, kroz pisane i elektronske medije, kroz religiju i svojatanja "srpskih" i "hrvatskih" zemalja van granica svojih država. Iz toga svega izranjaju fatalni projekti homogene "velike Srbije" i ratni pohodi za "oslobođenje srpskih zemalja", za "vraćanje otpadnika u vjeru pradjedovsku" ili njihovo uništenje. Još u nekim glavama "stanuju" fatalni projekti koji su srpski narod i naše susjede više puta uvalili u krv i glib. Poimanje da smo "bezgrešan narod" i da moežmoživjeti samo kao vladajuća nacija, te tamo gdje nismo to, onda smo ugroženi, jer nije prevladala građanska svest.

Otud veliki otpor i opstrukcija u promjenama i u saradnji sa Hagom i u izvršenju drugih međunarodnih obaveza od strane Beograda, a posebno od strane Banje Luke.

Da je postojala jaka politička volja svih institucija međunarodne zajednice Srebrenica ne bi pala. Nesreća je za BiH što se njezina prava historija slabo poznaje. Osim ispraznih prijetnji bombardovanjem položaja Mladićevih snaga, ništa drugo nije poduzeto. Čak nije uslijedio ni verbalni kategorički ultimatum sa nadležnog mjesta sa prijetnjom nesagledivih posljedica. Dalje, zašto Vijeće sigurnosti UN nije dalo ultimativni zahtjev Republici Srpskoj, nakon pada Srebrenice, da je napuste u roku nekoliko sati, nego je cijela zona prećutno ostavljena Mladiću da se spektakularno hvali: "Ovaj grad poklanjam srpskom narodu!" Gdje su tu UN, gdje je Evropa? Ima li u svemu tome nepoštenih planova od strane nekih faktora međunarodne zajednice da bi se zaokružila podjela BiH? Treba li sumnjati u njihovu iskrenost o trajnoj cjelovitosti BiH, ili je podjela na sadašnje "entitete", ovakvi kakvi su, namještaljka za preraspodjelu teritorija uz cjenjkanje sa nekim novim/starim kartografima ubuduće. Ima li ovdje pravde osim za Karadžića i Mladića, koji su "branili goloruki srpski narod", kako se to tvrdilo u našim medijima.

Ako je Franc Ferdinand ubijen 1914. u Sarajevu zbog "srpske Bosne", sa posljedicama od preko milion srpskih žrtava, neka niko ne misli da će se izvijensi krugovi u Srbiji i RS ikad odreći Bosne. Slikovit dokaz: U autobusu Beograd – Bosanski Novi (zovu ga Novi grad), policajac RS na granici pregleda lične karte putnika. Jedan Beograđanin je spomenuo Bosnu, na što je policajac uzvratio: "Ovo nije Bosna, ovo je Republika Srpska!" Promijenjeni su u RS nazivi svih toponima koji podsjećaju na BiH i dat im naizv "srpski, srpska, srpsko". Oni čuvaju svoje "obilice"

od predaje pravdi. Čuvaju RS od povratka Bošnjaka, a posebno Podrinje. Otežu i opstruiraju sve što mogu i gdje mogu. Kod stanovništva je usađena bosnofobija...

Pad Srebrenice nije slučajna, niti je to što se dogodilo kao presedan izolovano, van velikodržavnog projekta na ovim prostorima. Postoji jedna nit, jedan lanac kome je jedna od početnih karika istraga "poturica" 1711. u Crnoj Gori. Nastavljaju se karike: Prvi i Drugi srpski ustanak 1804. i 1815. godine i kroz XIX vijek, balkanski ratovi 1912-13. pa Prvi svjetski rat, Drugi svjetski rat i, najslikovitija nedavna agresija na BiH 1991-95. godine; jakobnija nesreća za Srebrenicu i cijelu BiH.

Valja nam se boriti žestoko i uporno za prevladavanje građanske svijesti u kojoj neće biti nacionalističke mržnje i ratova.

Helsinška povelja, jul-avgust 2002.

Teret zločina

Odgovorni ćute – nemoćni žmure (sedma godišnjica srebreničke tragedije)

Piše: Zoran B. Nikolić

Sećate li se Srebrenice? Ili, možda ne verujete da je tamo pre sedam godina ubijeno 7500 hiljada nenaoružanih i bespomoćnih ljudi za nedelju dana? Sve je to antisrpska propaganda? Do danas su u tamošnjim masovnim grobnicama otkriveni ostaci najmanje 2028 osoba. Kaže se najmanje, jer su ostaci u takvom stanju da se ne može baš uvek sa sigurnošću tvrditi kojem telu koji deo pripada. Tela su posle prvog zakopavanja premeštana, u organizaciji Vojske Republike Srpske. Šta vas se tiče, to je druga država? Možda je ljudski ne sekirati se baš zbog svakog čoveka koji je izgubio život negde daleko, ali neke od ovih ljudi ste možda poznavali. Govorili su isti jezik i živeli u istoj državi. Možda ste sa nekim od njih studirali, služili vojsku, upoznali se na moru? Sa njih 199 verovatno niste jer su u trenutku kada su nestali, a posle sedam godina to znači ubijeni, imali manje od 17 godina. Najmlađi je imao 13. Možda poznajete i nekog od onih koji su ih ubili. I Muslimani su ubijali srpsku decu? Istina je. Strašno je kad ginu deca.

Možda je ipak neka griža savesti ono što izaziva žestoke reakcije poricanja i odbijanja da se o Srebrenici ovde uopšte govori. Neki od nas misle da je istina ipak važna, ma koliko bila nepodnošljiva, da moramo znati u kakvom svetu živimo i za šta su sve neki ljudi sposobni. Da bismo, ako je ikako moguće, sprečili da se tragedije ponove.

Šta se, dakle, kako i zašto dogodilo u Srebrenici u julu 1995. godine? Još ne postoji opšte saglasje kako su se događaji tih desetak julskih dana zaista odvijali. Nesporno je da je Vojska Republike Srpske, preciznije, njen komandant Ratko Mladić, osetivši s jedne strane da međunarodni pritisak na zaraćene snage raste i da će za što brže okončanje rata u Bosni i Hercegovini biti upotrebljena oružana sila NATO, a s druge, da će za ishod pregovora biti odlučujuće koji deo teritorije koja od zaraćenih strana drži pod kontrolom, i da, a to je pokazalo iskustvo sa taocima iz UNPROFOR prilikom majske bombardovanja Pala od strane NATO, međunarodna zajednica neće odobriti

vazdušne udare ukoliko postoje njene snage na terenu koje bi mogle biti uzete za taoce, odlučila da iskoristi poslednju šansu da učini nešto sa enklavama u istočnoj Bosni, u blizini granice sa Srbijom, koje su joj tri pune godine bile trn u oku. Reč je o enklavama Srebrenica, Žepa i Gorazde, punim Bošnjaka izbeglih iz drugih delova istočne Bosne, i proglašenim preko kolena "sigurnim zonama" pod zaštitom Ujedinjenih nacija 1993. godine, zbog čega su u njima bile stacionirane i izvesne snage UNPROFOR.

Vlasti Federacije BiH su enklave koristile da vežu što više snaga VRS, u propagandne svrhe da bi kod međunarodnog faktora održale sliku o Bošnjacima kao žrtvama u bosanskom ratu, što ljudi u enklavama neosporno i jesu bili, i kao eventualni adut u budućim pregovorima. Enklave nisu ni za njih bile poželjne kao deo buduće države, ali su drugi ciljevi nalagali da se vlada u Sarajevu snažno usprotivi zahtevima izbeglica da enklave napuste. Snage Armije BiH stacionirane u Srebrenici, njena 28. divizija, stalno su upadale u srpska sela u okolini gradića, koja su još početkom rata, 1992. godine bila izložena pokoljima civilnog stanovništva od strane tih istih snaga u kojima je život izgubilo 3500 ljudi.

Ovi upadi imali su dobrim delom za cilj i kakvo-takvo popunjavanje sopstvenih zaliha, jer je Srebrenica tri godine bila pod teškom blokadom srpskih snaga. Ispočetka je humanitarna pomoć stizala u znatnim količinama, ali su restrikcije koje je nametala VRS vremenom bivale sve teže i teže, pa je nestašicu svega, i hrane i lekova počela ozbiljno da oseća i holandska jedinica stacionirana u gradu. Higijenski uslovi su postali nepodnošljivi. VRS nije dozvoljavala ni pripadnicima Holandskog bataljona UNPROFOR da se vrate u enklavu posle odsustva, pa je broj plavih šlemova sa početnih 600 pao na manje od 400.

Napad je počeo 6. jula. Po svemu sudeći, cilj operacije je bio da se enklave značajno smanje i što je još važnije, prekine njihova međusobna komunikacija, što je odgovaralo dotadašnjoj taktici VRS. Kad već, zbog prisustva međunarodnih snaga i mogućih diplomatskih komplikacija, nije bilo preporučljivo direktno napasti Srebrenicu, onda je trebalo uslove u enklavama učiniti nemogućim za život, glasila je ta taktika. S obrziorm da im je vreme isticalo, sada se ta taktika zaoštrila. Svrha napada bila je i da se proverí kako će reagovati holandski bataljon i koliko su realni vazdušni udari dok su te trupe na terenu.

Mladić nije naišao ni na kakav otpor Armije BiH. Ni njen 2. korpus nije pokazivao nameru da ma šta učini. Holandani, koji nisu imali dozvolu komande da prvi pripucaju, izašli su iz svog kompleksa u Potočarima, nedaleko od grada i zauzeli 13 takozvanih "osmatračkih tačaka", u pokušaju da se ispreče na putu srpskim trupama. Snage VRS su ih jednostavno i lako obilazile.

Pošto ni trećeg dana trajanja ofanzive nije bilo ni traga avionima NATO, što i jeste bila Mladićeva najveća briga, 9. jula je doneta odluka, koju je aminovao i predsednik Republike Srpske Radovan Karadžić, da se ide dalje i zauzme grad. To se 11. jula i dogodilo.

Mladićeva artiljerija je još od 8. jula granatirala gradsko jezgro Srebrenice, uključujući i bolnicu. To je među izgadnelim izbeglicama izazvalo potpunu paniku, pa su provalili u kancelariju UNPROFOR u samom gradu, tražeći zaštitu. Holanđani nisu imali druge nego da izbeglice povedu do svog kompleksa u industrijskom naselju Potočari, pet kilometara severno od grada. Tako se u Potočarima, u kompleksu UNPROFOR i oko njega, 11 jula uveče našlo između 15.000 i 20.000 osoba. Među njima, samo oko hiljadu odraslih muškaraca. Proveli su noć na otvorenom ili u napuštenim halama, okruženi detonacijama i zapaljenim kućama na brdima.

Ujutro 12. jula došli su prvi Mladićevi "borci", umešali se među izbeglice i počeli da tuku, maltretiraju, siluju, sve naočigled holandskih vojnika. Odvodili su muškarce na zaklonjena mesta, posle toga su se čuli pucnji, a muškarci se nisu vraćali. Posle su Holanđani pričali da su videli tela.

Ubrzo se pojavio i Mladić. Delio je deci slatkiše i najavio skorbu evakuaciju. Evakuacija izbeglica do Kladnja, koji je bio pod kontrolom Armije BiH, dogovorena je sa komandantom Holandskog bataljona još prethodne večeri. Kada su autobusi stigli, ljudi su pohrlili da uđu. Vojnici VRS muškarcima nisu dali. Odvajali su ih na stranu i kasnije odvezli u zarobljeništvo u Bratunac na Drini. Evakuacija žena i dece završena je uspešno do sledeće večeri.

Ostali srebrenički muškarci, uključujući i pripadnike 28. divizije, sklonili su se tog 11. jula u šume severno od grada. Pošto su im Holanđani rekli da očekuju da počnu vazdušni udari na Srbe (bio je jedan, gađana su dva tenka, ali nisu pogođena), komanda divizije je odlučila da pokuša prodor do 100 km udaljene Tuzle, sedišta 2. Korpusa. Kolona od 10 do 15 hiljada muškaraca, od kojih trećina vojnika Armije BiH, sa nešto malo žena i dece, krenula je u prodor te noći. Na čelu kolone je bila glavnina 28. divizije, zatim su išli civili izmešani sa vojskom, a na začelju jedan bataljon vojske. Sledećeg jutra, dok je dugačka i spora kolona pokušavala da pređe asfaltni put kod mesta Nova Kasaba, VRS je počela artiljerijski napad. Prva trećina kolone je uspela da prođe. Njihov put je trajao još pet dana, pod borbom. Mnogi su poginuli, ali je najveći broj njih stigao do teritorije pod muslimanskom kontrolom.

Ostatak kolone su snage RS zarobljavale tokom 12. i 13. jula. Neki su uleteli u zasedu, nekima je preko megafona obećavano poštovanje Ženevskih konvencija, negde su isticane oznake UN i Crvenog krsta, da se begunci osećaju bezbednije. Zarobljeno je oko 6000 ljudi. Stotine su ubijene na licu mesta.

Zarobljenici su 13. jula sakupljeni na Sandića livadi i fudbalskom igralištu u Novoj Kasabi. Zarobljenici iz Nove Kasabe natovareni su u kamione i autobuse i odvedeni u Bratunac, gde su već bili i muškarci iz Potočara. I deo zarobljenika sa Sandića livade takođe je odveden u Bratunac, a nekih 1000 do 1500 ljudi sproveden je u obližnje selo Kravicu.

Smestili su ih u jedno napušteno skladište. Kada je predveče skladište bilo puno, dželatari su počeli da unutra ubacuju ručne bombe i pucaju. To je, sa pauzama, trajalo satima.

Ostali muškarci, sakupljeni u Bratuncu, držani su bez hrane i vode, maltretirani i pojedinačno ubijani još nekoliko dana. Već 14. jula, kada su postali dostupni autobusi koji su evakuisali žene i decu iz Potočara, počeli su da ih odvoze u zabačena mesta oko Zvornika i streljaju, po nešto više od hiljadu dnevno. Prvog dana u Orahovcu, 15. jula u Petkovcima, 16. jula u Pilicama. I to je to. Još se ne zna sudbina tih 7500 ljudi, ali se računa da je bar 6000 izgubilo život u masovnim egzekucijama.

“I šta sad mi imamo sa tim, to je druga država?” Prvo, postoje indicije da su pored vojske i policije RS, u egzekucijama učestvovali i neke dobrovoljačke jedinice iz Srbije. Da li je neko pokušao da to ispita? Drugo, dokazano je da je Vojska Jugoslavije u to doba još snabdevala VRS oružjem i municijom i da su postojali i drugi intenzivni kontakti, uostalom, plate oficira VRS su doskora isplaćivane iz našeg saveznog budžeta. Da li smo za zločine davali pare i ko je to odobrio? Zašto nije traženo objašnjenje ovakvih postupaka od strane VRS? Treće, neki od učesnika masovnih pogubljenja su verovatno, a neki sigurno na teritoriji Srbije. Trebaju li nam i zašto ih čuvamo?

Naravno da nikome od odgovornih neće ni pasti na pamet da pokrenu neka od ovih pitanja. I Zoran Đinđić i Vojislav Koštunica su svojevremeno požurili da opravdaju zauzimanje Srebrenice, doduše još ne znajući za pokolje. Nova demokratija je tada bila u koaliciji sa Slobodanom Miloševićem, a Momčilo Perišić je bio načelnik Generalštaba koji je tako zdušno pomagao Mladiću.

Obični ljudi u Srbiji često raznim tumačenjima pokušavaju da umanje srebreničku tragediju. Njih grize savest iako uopšte nisu učestvovali u tim događajima. Najčešće su pokušavali da vode svoje živote i morali da brinu kako da prežive, jer proteklih deset godina obične ljude niko na Balkanu nije mazio. I da su tada imali snage, iskustva i interesovanja da shvate šta se tačno događa, nisu mogli ništa da učine da promene tok događaja.

Između odgovornih koji ćute i običnih ljudi koji iz nemoći žmure stoje oni koji urlaju, kako je Ratko Mladić najveći srpski heroj. Čovek koji je deci delio bombone, a neposredno potom naredio da im se pobiju očevi i braća.

Helsinška povelja, jul-avgust 2002.

Bosna, Srebrenica, osam godina kasnije

Bratstvo ubijenih, jedinstvo ćutljivih

Piše: Tamara Kaliterna

Ruka navijača banjalučkog "Borca" na fudbalskoj utakmici sa sarajevskim "Željkom" u "glavnom gradu" RS sredinom novembra 2002. godine, koja je nosila transparent sa porukom "Nož – žica – Srebrenica", ista je ona koja je noć uoči 11. jula 2003. oskrnavila pravoslavni krst zabivši ga u Memorijalnom centru žrtava Srebenice 11. jula 1995. To je bilo uoči konačne sahrane prepoznate 282 žrtve od naslućenih više od 10.000 ubijenih. Svi su bili Muslimani i muškarci, a njihove ubice "u rukavicama" Radovan Karadžić i Ratko Mladić već osam godina haškoj pravdi potkazuju majčicu Srbiju i Crnu Goru. Od 282 sahranjenih u malim drvenim kovčežićima dečije veličine, dva su bila za dečake od 14 godina. U sanducima iste veličine sahranjena su i dva starca od 75 godina.

Za Srebrenicu je 11. jula 2003. u organizaciji "Žena u crnom" krenuo samo jedan autobus sa dvadesetak mirovnjaka iz Srbije, zemlje od 7,5 miliona stanovnika. Od državnika i političara niko nije krenuo na put dugačak 207 kilometara, osim potpredsednika Lige socijaldemokrata Vojvodine Zorana Boškovića. Nije bilo dovoljno živih iz Srbije da otprati svako svog mrtvog Srebreničana, a samo neki nedužni saučesnici osećaju potrebu da traže oprostaj.

Sa srpske strane Drine očuvane kuće, bez ožiljaka, rugaju se onim porušenim na drugoj obali. Okreće se roštilj, u Malom Zvorniku je restoran "Mir", zadruga "Bratstvo", oznaka za autobusku stanicu "Bus" napisana ćirilicom i šablon Stranke srpskog jedinstva, ĉiji je osnivać haški deonićar Źeljko RaŹnatović Arkan.

U Bratuncu, oklopno vozilo SFOR iz prikrajka kontroliše ponašanje domaćih policajaca, koji su ulicom Svetog Save raspoređeni na svakih 30 metara do Memorijalnog centra Potoćari. Putokaz ispred bratunaćke kuće mami kupce natpisom "Prasad". Pred lokalnom, nazovi kafanom u Bratuncu, sede samo muškarci. Pod stablom na susednoj livadi mezi zabrađena porodica, bošnjaćka sirotinja. Na parkinzima u Potoćarima 145 autobusa sa bosanskim registracijama. Ostalo su privatni automobili sa

bosanskim, inostranim ili diplomatskim registracijama. Na parkingu su i žuti autobusi, donacija vlade Japana, isti onakvi kakve je Japan poklonio Beogradu kad se Srbija oslobodila najećeg haškog akcijaša. Preko table na kojoj piše USAID – program reintegracije i stabilizacije nazvrnjano “Prokleta avlija”.

Policija na putu za Memorijalni centar zaustavlja pešake kad prolaze kola sa diplomatskim tablicama. “Gdje ste bili 1995?”, više sredovečni čovek. Nije jasno da li govori policajcima, ili diplomatama, ili prolaznicima. Petoro invalida prosi pred ulazom u spomen prostor: “Pomozite, braćo mila”. Na ulazu u Memorijalni centar obaveštenje: “Danas je zajednička dženaza-namaz i ukop exhimiranih tijela žrtava genocida”. Sledi spisak 282 imena sa godinom rođenja i zajedničkom godinom smrti. Najviše je prezimena Hasanović, Halilović, Smajlović, Bošnjak – kolokvijalni naziv za stanovnike Bosne i Hercegovine, bez obzira šta su po veri i da li su uopšte vernici. Građani Bosne su, prema projektantu Miloševiću trebalo da budu građani Srbije po njegovoj meri.

Na masovnu sahranu došlo je oko 20.000 ljudi. Tu su devojke zabrađenih glava i bosih, pedikiranih nogu koje prave balone od žvake. Sa kačketom širita okrenutog naopačke, klanja 12-godišnji dečak. Nema feredža, podjednako su prisutne žene i muškarci. Reis ul ulema Mustafa Cerić, vrhovni islamski poglavar u Bosni govori gotovo sat. Naginje političkoj terminologiji. Za razliku od patrijarha Pavla, ne unjka. Nema ni reči o oprostaju, samo o trpljenju. Najveću količinu pomirljivosti Cerić iskazuje kad kaže: “Osveta treba da bude pravda”.

Dok se izmenjuju, zbog zamora, spikeri koji čitaju imena onih koji konačno nalaze mir, rodbina trčeci odlazi na onaj deo Memorijalnog centra koji je groblje. Na groblju je popunjen samo manji deo. Mnogo veća parcela čeka nove koji će doći kada istražitelji Haškog tribunala i vlade BiH završe iskopavanje masovnih grobnica. Biće više od 10.000 ubijenih. Do 11. jula 2003. je u Potočarima sahranjeno 600 prepoznatih.

Dvojica mladića na rukama na groblje donose starca od 87 godina. Ispijeno gorštačko lice, sirotinjski neobrijan. Druga dvojica podižu kovčeg. Starac se saginje i jedva uspeva da poljubi poklopac drvenog, neobojenog sanduka. Takvi starci su do 1992. na mostarskom Kujundžiluku pili kafu iz fildžana, pušili na čibuk zureći u most koji su srušili hrvatski vojnici u svojoj partiji bosanskog rata. Pored druge rake jecaju dva plavokosa dečaka. Majka ćuti i gleda kako se kovčeg spušta. Sve je, napokon, izvesno. Starija žena iza mene plače. Pita me da li i nekog mog sahranjuju. Kažem: “Ne, gospođo ja sam iz Beograda”. “Neka sine, što si došla iz daleka, da podijeliš sa nama našu muku. Hvala ti”.

Srebrenica, gradić kome su rimski kopači udelili ime, udaljena je pet minuta vožnje od Potočara. Sada, kao da je arhitekta grada bio Edgar Alan Po. Jedan pas se odmara u senci razrušene “Bijele džamije”, izgrađene ponovo na istom mestu uz pomoć malezijske vlade. U novu džamiju ugraviran je jedan kamen nekadašnje “Bijele džamije”. Ipak,

ostao je kamen na kamenu. Nema dece koja se igraju, nema ptica. U centru Srebrenice ostala je tabla sa nazivom "Trg bratstva i jedinstva". Osim na tabli sa nazivom trga, Srbi i Muslimani Srebrenice ostali su zajedno samo na uličnim stubovima na kojima su njihove osmrtnice – jedna pored druge.

Ko to kaže

Hipokratov pitomac, lekar Zoran Stanković bio je, dok je Vojislav Koštunica bio predsednik SRJ, član Koštuničine Komisije za istinu i pomirenje čiji je mandat trajao koliko i Koštuničin. Kao načelnik VMA on je u novembru 2002. glavnom tužiocu Haškog tribunala Karli del Ponte odbrusio da se Mladić ne krije na VMA. Kao sudski veštak Haškog tribunala govorio je da je u julu 1995. ubijeno samo 286 Srebreničana. Demograf Helge Brunborg svedočio je na suđenju generalu Radoslavu Krstiću u Hagu pre dve godine da je na području Srebrenice pronađeno 1.883 mrtvih, a da je ubijeno najmanje 7.500 ljudi.

Olakšavajuća okolnost

Genocid je kao krivično delo od 1948. međunarodno priznat i u slučaju postojanja same "namere da se u celini ili delimično istrebi etnička, nacionalna, rasna ili verska grupa". Povodom tužbe Bosne i Hercegovine protiv Jugoslavije pred Međunarodnim sudom pravde u Hagu za genocid, predsednik beogradske NVO – Centra za antiratnu akciju, pravnik Ivan Janković je protumačio da "čak ni u Srebrenici nije bilo genocida, jer nisu ubijani žene i deca".

Kad je u Srbiji emitovan "Krik iz groba", britanski dokumentarac o Srebrenici, opozicione stranke u Skupštini Srbije, socijalisti čiji je predsednik već bio u Hagu, radikali, čiji je predsednik zatražio azil u Hagu, uz drugare iz Koštunične DSS, zahtevali su da parlamentarna komisija ispita kakva to uređivačka politika dozvoljava da se dokumentarac emituje na državnoj tv.

Plodovi patriotizma

Prema međunarodnim postdejtonskim podacima, Srebrenica je, od grada sa 72,9 odsto predratnog muslimanskog i 25,2 odsto srpskog stanovništva, postala grad sa 67,6 odsto srpskog stanovništva.

Radoslav Krstić, general VRS je zbog streljanja 7.000 srebreničkih Muslimana osuđen na najdužih 46 haških godina. Drugi osuđen za genocid u Srebrenici, Dražen Erdemović je priznao da je lično ubio 70 i prisustvovao pogubljenju 1.200 nenaoružanih srebreničkih Muslimana. Za genocid u Srebrenici optuženo je dvadesetak. Svi su na slobodi uključivo

Karadžića i Mladića, uz Miloševića “najskupljih” srpskih glava. Na području Srebrenice pronađena je 51 masovna grobnica. Nestalo je 199 dečaka iz Srebrenice mlađih od 17 godina. Najmlađi je imao 13 godina.

Helsinška povelja, avgust 2003.

Bosanski Srbi još uvijek poriču srebrenički masakr

Republika Srpska kažnjena jer i dalje odbija sprovesti pravu istragu o zbivanjima u Srebrenici

Piše: Gordana Katana iz Banja Luke

Devet godina poslije pada Srebrenice i masakra koji je nakon toga uslijedio, bosanski Srbi i dalje se odbijaju suočiti s tim zločinom, zbog čega plaćaju i veliku političku cijenu.

Dvojica visokih dužnosnika bosanskih Srba proteklog su tjedna smijenjena zbog opstrukcije rada vladine komisije zadužene da istraži sudbinu više tisuća nestalih Srebreničana, od kojih su mnogi bili pogubljeni i potom sahranjeni u masovnim grobnicama nadomak te bosanske enklave.

Visoki predstavnik međunarodne zajednice za Bosnu i Hercegovinu, Padi Ešdaun (Paddy Ashdown), otpustio je 16. travnja/aprila načelnika generalštaba bosanskih Srba, Cvjetka Savića, kao i šefa vladinog Sekretarijata za Haški tribunal, Dejana Miletića.

Institucije koje su bile u nadležnosti spomenute dvojice otpuštenih dužnosnika "učinile su sve kako bi zataškale najveći zločin koji je u Evropi počinjen nakon Drugog svjetskog rata" – izjavio je Ešdaun na konferenciji za štampu održanoj u Sarajevu 15. travnja/aprila.

Otpuštanja su uslijedila svega nekoliko dana prije no što je Haški tribunal potvrdio da su srebrenički masakri predstavljali genocid. Zaista je dakle riječ o prvom slučaju te vrste u Evropi nakon Drugog svjetskog rata.

Ešdaun je također zahtijevao i smjenjivanje predsjedavajućeg spomenute komisije – ostarjelog suca Marka Arsovića. Pod njegovim rukovodstvom, spomenuto tijelo je zasjedalo svega jedanput tjedno, pri čemu je on opstrukcije s kojima se ono suočava prvi put spomenuo tek nekoliko dana prije 14. travnja/aprila, odnosno isteka roka za podnošenje konačnog izvještaja komisije.

Ešdaun je upozorio da će se, ukoliko se nastavi s opstrukcijama, na udaru njegovih mjera ubrzo naći i ministri obrane i pravosuđa. Visoki predstavnik je rok za okončanje rada komisije produžio do prvog tjedna lipnja/juna.

Komisija je osnovana krajem prošle godine, i od nje se očekivalo da otkrije gdje se u Srebrenici i oko nje nalaze masovne grobnice u kojima je sahranjeno 7.000-8.000 muslimanskih muškaraca i dječaka. Umjesto toga, ona je na svega 16 stranica podnijela izvještaj o teškoćama s kojima se u svom radu suočavala.

Komisija, naime, tvrdi da joj je državni Sekretarijat za suradnju s Haškim sudom predao tek jedan dio od više desetina tisuća dokumenata koji su na njegovu adresu prije toga stigli iz Ureda tužilaštva Tribunala.

Također tvrdi i da nije dobila odgovore na zahtjeve koje je uputila Ministarstvu unutrašnjih poslova i vojnim obavještajnim službama, a koji su se odnosili na nestale osobe i moguće lokacije masovnih grobnica.

“Ne mogu vjerovati da Vojska Republike Srpske nije upoznata gdje se nalaze masovne grobnice, niti da ti ljudi ne znaju nikoga tko je sudjelovao u tim događajima – iako je više stotina, a možda i tisuća njih neposredno sudjelovalo u masakru”, rekao je Ešdaun. “Šokantno je da ste još uvijek primorani da iz tih ljudi istinu ‘čupate’ onako kako im zubar vadi zube.”

Vlada bosanskih Srba je Ešdaunovu kritiku na svoj račun okarakterizirala kao “isuviše strogu”. Komisija nije bila uspješna zbog “izostanka koordinacije i efikasnosti u radu”, a ne zbog toga što joj vlada nije željela pomoći – kaže se u vladinom službenom saopćenju.

Savić je kao načelnik generalštaba tvrdio da je vojska bosanskih Srba “učinila doslovno sve kako bi omogućila članovima komisije da steknu uvid u dokumentaciju”.

Komisija je inače osnovana na zahtjev bosanskog Vijeća za ljudska prava. U pitanju je državna institucija koja istražuje pritužbe koje joj građani upućuju zbog kršenja ljudskih prava. Vijeće je na taj način ustvari odgovorilo na oko 50 zahtjeva koje su mu uputili rođaci osoba koje su nestale nakon pada Srebrenice.

Banjalučke vlasti su komisiju osnovale tek pošto je Ešdaunov ured na njih izvršio veliki pritisak. Premijer Republike Srpske, Dragan Mikerević, tvrdi da vlada u prvi mah nije bila u stanju ni pronaći prave ljude koji bi sudjelovali u radu takvog jednog tijela.

Imajući u vidu otpore koji su pratili istragu, nimalo ne iznenađuje činjenica da ni devet godina nakon zločina dvojica ljudi koji su osumnjičeni za njegovo planiranje i izvršenje – bivši politički i vojni zapovjednici bosanskih Srba, Radovan Karadžić i Ratko Mladić – još uvijek nisu privedeni.

Mnogi promatrači misle da oni ne bi bili u stanju toliko dugo uspješno se skrivati bez podrške koju im pruža makar jedan dio rukovodstva bosanskih Srba.

“Veliki broj onih koji su odgovorni za tragediju u Srebrenici još uvijek se nalazi na značajnim funkcijama u policiji u vojsci... oni zloupotrebljavaju svoj položaj i institucije Republike Srpske tako što nastoje spriječiti suradnju sa Haškim tribunalom”, izjavio je Branko Todorović, predsjednik Helsinškog odbora za ljudska prava u entitetu bosanskih Srba.

Jedini raniji pokušaj banjalučkih vlasti da istraže zločine koji su se dogodili u Srebrenici predstavljao je tek nešto više od pukog zataškavanja. Naime, organ koji je zadužen za suradnju s Haškim sudom predstavio je prošlog rujna/septembra izvještaj u kojem se negiraju otkrića istražitelja Tribunala vezana za masovne grobnice koje se nalaze unutar i oko enklave.

U tom izvještaju se, recimo, navodi da na području Srebrenice nisu sahranjivani ljudi koji su stradali u masakru, nego poginuli borci, čiji je ukop u masovne grobnice morao biti smjesta organiziran zbog velikih vrućina koje su u to vrijeme vladale.

Ovakvo poricanje srebreničkih zločina odvija se u sjenci zbivanja u Haškom tribunalu, gdje je samo za protekle tri godine već izneseno mnoštvo uvjerljivih dokaza da su se ubijanja ipak odigrala.

Tužiocima su prikupili svjedočanstva velikog broja svjedoka, kao i mnoštvo dokumenata koji potvrđuju da su se na srebreničkom području zaista dogodile masovne egzekucije, sahranjivanja i transport leševa. Jedan od najvažnijih haških optuženika – Dražen Erdemović – osobno je sudjelovao u pogubljenjima, pa je bio u prilici da na sudu detaljno dočara njihovu brutalnost i sistematičnost.

“U Republici Srpskoj nikad nije bilo dovoljno spremnosti niti političke volje za suočavanje sa zločinima počinjenim tokom posljednjeg rata”, izjavila je Tanja Topić, politička analitičarka pri banjalučkom uredu Fondacije Fridrih Ebert (njemačka nevladina organizacija za unapređenje demokracije).

“Srebrenički događaji se poriču, zataškavaju i potiskuju, a isto se dešava i s pitanjem logora, kao i ostalih ratnih zločina. Kao što ne postoji spremnost vlade da se uhapsu osobe koje su osumnjičene za ratne zločine, ne postoji ni želja da se otkrije istina o ratnim zločinima, niti da se o njima javno govori”, kaže ona.

Međutim, ovakav propust u suočavanju s prošlošću – tvrdi Ešdaun – potkopava i same temelje entiteta bosanskih Srba. “Sve dok ne upozna javnost s onim što se dogodilo u Srebrenici, Republika Srpska, usprkos Dejtonskom sporazumu, neće biti legitimna država”, upozorio je Visoki predstavnik.

Kratkoročno promatrano, srpsko poricanje bi – po njegovoj procjeni – moglo ugroziti čak i nastojanje Bosne i Hercegovine da se na srpanjskom/julskom samitu NATO, koji će biti održan u Istanbulu, priključi programu Partnerstvo za mir. Visoki predstavnik

je izjavio da će pristupanje BiH tom programu najviše zavisti upravo od novog izvještaja koji bi o Srebrenici u međuvremenu trebalo da sačini komisija bosanskih Srba.

Gordana Katana, Banje Luka

(Tribunal Update, Br 354, 23-apr-04)

Žan-Rene Ruez, glavni istražitelj za Srebrenicu

SREBRENICA JE VIŠE OD TRAGEDIJE

Nemoguće je preceniti ulogu Žan-Renea Rueza u utvrđivanju onoga što se dogodilo u Srebrenici u leto 1995. godine. Ruez je od 1995. godine do pre neki dan bio glavni istražitelj za Srebrenicu Međunarodnog tribunala za ratne zločine u Hagu. Kazati u njegovom slučaju da "zna svaki žbun" u Srebrenici nije pretrivanje već istina. Pošto je Srebrenici, sasvim bukvalno i u potpunosti, posvetio šest godina svog života, taj neumorni 40. godišnji Francuz odlazi na 1090 dana odmora. Ovo je njegov prvi intervju.

M: Srebrenica 1995. godine, je li to stvarnost ili fikcija?

R: Pre nego što sudije kažu svoje nakon suđenja generalu VRS Radislavu Krstiću za genocid u Srebrenici, svi imamo svoje mišljenje. Kad dođe presuda sa njom dolazi i stvarnost koja će biti utvrđena. Svi koji pet godina govore da je to laž, moraće da se suoče sa stvarnošću.

M: Kao čovek koji je vodio istragu, možeš, bez obzira na presudu, da kažeš da li je Srebrenica stvarnost ili izmišljotina, plod nečije bolesne mašte ili je istinski događaj?

R: Ne bih radio na tome šest godina da nije stvarnost. Činjenica je da smo saznanje o toj stvarnosti gradili vremenom. Da se poslužim primerom. Kad ste suočeni sa slikom koja je toliko ogromna, teško možete da prihvatite da je uopšte moguća dok ne dobijete apsolutnu potvrdu da je sve što imate pred očima i pod nosom istina, da je stvarnost. Deluje čak i mehanizam samoodbrane, ne želite da to prihvatite, verujete da ste pod uticajem inflacije zaključaka koji mogu biti izvedeni iz svega što ste čuli i u šta ste počeli da se uverevate svojim očima. Mi smo prihvatili punu stvarnost Srebrenice tek kad smo otkrili prve sekundarne masovne grobnice u okviru programa ekshumacija. Krajem 1996. godine magazin 'Njuzvik' objavio je članak "Genocid bez leševa" zato što je postojao pokušaj da se izbrišu sve primarne grobnice. Zaista, krajem te godine imali smo genocid bez leševa. Ili, zamislite kad vam svedok kaže da je na jednom gublistu ubijeno 800 ljudi a vi nađete 150. Čemu verovati? Da li ih je ukupno bilo 151, ili 1500. Nemate pojma. Dok nismo pronašli sekundarne grobnice nismo mogli biti sigurni u svoje zaključke. Ali, već

početkom 1997. godine znali smo da će ono što budemo otkrivali samo potvrđivati, potvrđivati, potvrđivati. Tako i danas otkrivamo stvari koje samo dopunjuju sliku. U ovoj fazi ništa više ne može biti oduzeto, samo novi elementi mogu biti dodati. Događaja je bilo jako mnogo. Mi znamo o glavnim zločinima, ali ima na desetine manjih zločina koje verovatno nikada nećemo ni otkriti, a i kada bismo otkrili nećemo moći da ispitamo i dokažemo svaki.

M: Dakle, Srebrenica je stvarnost. A šta je zapravo? Kako ti to nazivaš?

R: To je organizovani i sistematski pokolj verovatno više od 5000 ljudi. Svi su bili zarobljeni, zadržani na jednom mestu, prebačeni na drugo, i na kraju, na njih čeka streljački stroj. Perfektno organizovan proces, teške mašine, kopanje na licu mesta, čak i pre nego što je egzekucija završena, i potom zatrpavanje svega.

M: Moramo odmah preći na brojke.

R: Da, moramo. Vodi se rat brojkama od prvoga dana. Uzmimo broj nestalih. Mi se oslanjamo isključivo na spisak Međunarodnog Komiteta Crvenog Krsta. To je nešto manje od 8000. U stvarnosti, brojka je daleko veća. Bilo je nastojanja da se preciznije ustanovi broj, pogotovo zato što su čitave porodice ubijene, ali to nije završeno zbog političkog stanja u BiH 1996. godine. No, brojka do koje se tada došlo bila je nešto iznad 10000, ali se ne može dokazati. Zato mi ostajemo pri cifri MKCK, ali je svima jasno da može samo biti veća, zato što su čitave porodice izbrisane sa lica zemlje. Primer. Uzmimo porodicu Hasana Nuhanovića, koji je poznat javnosti (UN prevodilac u Srebrenici). Njegovog 16. godišnjeg brata nisu hteli da zadrže kao UN personal, morao je kroz šumu, nestao. Otac odvojen posle izlaska iz baze UN u Potočarima, nestao. Majka je bila u autobusu na putu u Tišće, odatle kreće natrag ka Vlasenici, nestala. Da je i on krenuo sa bratom kroz šumu verovatno bi, takođe, stradao i ne bi imao ko da prijavi nestanak porodice Nuhanović. To je jedan primer od ko zna koliko. Mi smo u pogledu brojki konzervativni, držimo se MKCK. Demograf koji je svedočio na suđenju generalu Krstiću sve je vrlo detaljno pregledao i zaključio da je MKCK brojka verodostojna. Ostaje broj mrtvih. Sada znamo, posle toliko godina, da su svi nestali mrtvi. To više nije sporno. Veliki broj je ubijen u borbama. Zvornička brigada (Drinskog korpusa VRS) organizovala je zasede i tada je imala najveće gubitke u čitavom ratu. Bilo je intenzivnih borbi. Mnogi su ubijeni pokušavajući da prođu kroz minska polja. Nepoznati broj je verovatno izvršio samoubistvo u strahu od mučenja pre nego što budu ubijeni. Ne može se isključiti ni da su pojedinci pucali u neke koji su hteli da se predaju. Lično u to ne verujem, ali propaganda brojke i tako objašnjava. Niko to ne može isključiti, pa neću ni ja. Mi ćemo koristiti broj ljudi koji su direktno ubijeni, koji su bili zarobljeni. Oni su, dakle, bili zarobljenici, kraj priče. Bili su držani na raznim mestima i odvedeni na gubilišta. Da bismo ustanovili taj broj moramo

da povežemo mesta egzekucija, primarne i sekundarne grobnice. Kad završimo sve ekshumacije imaćemo manje-više broj ubijenih. Postoji i jedna specifičnost. Jedan od grobova, u Glogovi, sadrži tela ljudi koji su pobijeni duž puta Konjević Polje–Kravica. Srbi će za njih reći da su ubijeni u borbi, a u stvari, oni su ubijeni čim su stali na asfaltni put. To nije nikakva borbena situacija, ali nisu bili ni zarobljenici. Jednostavno su ih pobili čim su stigli na put. Njih ćemo dodati konačnom broju. U ovom trenutku ne može se dati brojka, jer nismo završili ekshumacije. Zato je završetak ekshumacija fundamentalno važan. Potreban je snažan pritisak i na Tribunal i na Bošnjake da se ekshumacije završe. Treba održati visok moral i zato je svaki pritisak da se ekshumacije završe dobrodošao. U suprotnom, brojka će biti prepuštena večnosti. Nikada, naravno, nećemo imati sasvim tačnu cifru zbog velikog broja delova ljudskih tela. U svakom slučaju, svaka brojka koju dajemo je minimum minimuma. Kad god dajemo brojke znamo da nedostaju stotine, ali više volimo da umanjujemo nego da uveličavamo.

M: Bivši načelnik štaba Armije BiH general Enver Hadžihasanović, poslednji svedok na suđenju, naveo je da je broj stradalih od 8300-9722. Rekao je da je čitava 28. Divizija Armije BiH bila u koloni muškaraca koja je 11. jula uveče krenula kroz šumu ka Tuzli. Od 5803 pripadnika Divizije, 2628 su ubijeni, ostali su se probili. On nije rekao da su svi pripadnici divizije ubijeni u borbama.

R: Za nastradale u šumi prinuđeni smo da računamo da su poginuli u borbama. Znamo da su bile operacije čišćenja i svaka grupa koja je zarobljena, do iza 18. jula, bila je sistematski ubijena na licu mesta. Za to se možemo osloniti samo na svedoke, bez ikakvih forenzičkih nalaza. Mi uglavnom verujemo svedocima, ali ako ne možeš da dokazeš, svedočanstvo ne koristimo. Zato smatramo da je veliki deo pogibija u šumi izgubljen za nas.

M: Vraćam se broju 5000, koju si prvu spomenuo. Je li to orijentacioni broj ubijenih, kako ti kazeš, u krvi?

R: To je minimalni broj.

M: General Hadžihasanović nije mogao da kaže da su svi stradali pripadnici Divizije ubijeni u borbama, zato što je deo pripadnika bio u onom većem delu kolone koji je bio odsečen. Među njima su neki možda zarobljeni i streljani.

R: To je sasvim moguće. Jedan primer. Znaš video Zorana Petrovića (Piroćanac). Scena u Sandićima. Razgovor, uz upereni pištolj, sa čovekom u beloj košulji. Zoran Petrović ga pita 'jeste li uplašeni' i čovek odgovara 'ko ne bi bio'. Iza njega ide jedan mladić u vojničkoj majici koju mu traže da skine. Taj mladić je najverovatnije iz 28. divizije. Zarobljen je među onima koji su zaostali, i on je deo organizovanog procesa ubijanja. Ukoliko, pak, zbog vojničke majice nije među onima koji su izdvojeni na licu mesta, odvedeni u 'belu kuću', i niko ih više nikada nije video. Bilo kako bilo, taj mladić je među mrtvima.

M: Kada i kako si postao šef te istrage i kako ste u stvari istraživali taj događaj. Verujem da je to jedinstvena istraga u istoriji.

R: Kosovo se može porediti.

M: Kako se uopšte može istražiti takav ogroman događaj na mestu zločina koje je, zapravo, (bilo) nedostupno istražiteljima Tribunala.

R: U Tužilaštvo u Hagu došao sam u aprilu 1995. godine. U julu te godine Tribunal je razvijao događaje unutraške, počev od 1992. godine tražeći važne tačke koje treba istražiti. Odjednom, jula 1995. godine događa se Srebrenica. Videvši da je po sredi očigledno nešto masivno, šef istraga u to vreme odlučio je da nekoga pošalje da proveri.

M. Došao si, u stvari, dva meseca pre nego što se Srebrenica dogodila.

R: Imao sam taman vremena da se upoznam sa kompjuterskim sistemom. U julu smo kolegnica Stefani Friz i ja poslali u Tuzlu. Stigli smo 21. Jula 1995. godine. Osnovni cilj je bio da uradimo procenu, i to i danas traje. Nikada nije prestalo. Istraga je počela u julu 1995. godine i traje uglavnom non-stop od tada. U grubim crtama, prva faza je bila rekonstrukcija činjenica. Još jedna specifičnost te istrage je u tome što je reč o zločinu koji smo ispitivali nemajući jasna saznanja o zločinu (crime base). Svi ostali zločini kojima smo se bavili bili su nam prijavljeni. Ovo je bila novinska glasina. Situacija vrlo drugačija od uobičajene. Stvarno počinješ od nule. Imaš 6000 izbeglica u bazi u Tuzli, oko 20.000 raštrkanih u raznim kolektivnim centrima u okolini Tuzle. Nema načina da saznaš bilo šta o počiniocima pre nego što ustanoviš da su zločini izvršeni i kakvi. Zato razgovaraš sa izbeglicama, pokušavaš da rekonstruišeš činjenice, koristiš iskaze date drugim organizacijama, novinarima. Novinare sam 1995, 1996. pa i 1997. godine nazivao pomoćnom istražnom grupom, zbog minimalnog broj ljudi kojima raspolazemo. U Tuzli 1995. godine pitali smo se kada ćemo moći da odemo na lice mesta. Cenili smo, verovatno 2000. godine. Niko u leto 1995. godine nije imao pojma šta će se dalje događati. General Mladić je navodno trebalo da dođe 'da nas pozdravi' u Tuzli pošto je uzeo Srebrenicu. Govorilo se 'dolazi ovamo', 'sledeće mesto je ovo'. No, to je bio prvi korak koji je trajao dugo, do kraja 1997. godine, mada još traje, jer činjenica ima toliko da bi mogao na tome da radiš večno. Ima još velikih delova koje treba da privedemo kraju.

M: Faza broj dva?

R: To je, kako sam tada nazivao, traganje za izvršiocima. Tek kada si ustanovio solidnu osnovu počinjenih zločina mogao si da se okreneš utvrđivanju ko je ko i ko je šta uradio. Za to smo koristili osnovne tehnike sudske policije – pretresi, oduzimanje predmeta, dokumenata. Pretresli smo srpske brigade znajući da su mnogo ranije sve sklonili. Ali vojnici ne razmišljaju kao obični kriminalci i ne znaju za šta bi policija jednoga dana mogla biti zainteresovana. Vrlo su loše brisali dokumentaciju, kao sto su vrlo loše "brisali" masovne grobove. Pretersi su bili vrlo produktivni. Za utvrđivanje ko je ko i šta je ko radio izuzetno važni bili su presretnuti

razgovori koje je snimila Armija BiH prisluškivanjem komunikacija VRS. Uhvaćene razgovore dobili smo početkom 1998. godine.

M: U Srebrenicu ste prvi put otišli 1996. godine, zar ne?

R: U januaru 1996. godine. U aprilu smo išli na prvi pravi zadatak obilazaka mesta zločina i traganja za grobnicama.

M: Šta još treba uraditi?

R: Sve ono što je nužno s obzirom na izvršioce koji su nam poznati. To je strahovito važno. Mora se dobro promisliti kako s tim dalje. Mandat Tribunala je krivični progon najodgovornijih, ali i stvaranje uslova za trajni mir i pomirenje a Srebrenica je zaista sasvim posebna. Istrebiti toliku masu ljudi za četiri dana, organizovano i sistematski. Ukoliko i nije bilo genocidnog instinkta pre toga, postojao je tada. Da je rat nastavljen sa takvim ljudima, koji su imali moć da rade to što su radili, ne želim ni da pomišljam šta bi moglo da se desi. Zamenili bi autobuse vozovima, a male poljane smrti betonskim fabrikama, za spaljivanje tela. Sam bog zna. Problem koji ćemo imati je u sledećem. Veliki broj ljudi označen je kao odgovoran. Potrebna su suđenja da bi se došlo do više podataka, jer mi ne možemo navesti ljude da govore pozivom na kafu. Ako ih ne optužimo i ne uhapsimo nećemo moći da idemo do kraja. Možemo mnogo znati, ali moramo imati dovoljno dokaza da ljudi budu osuđeni. Zato, optužnice, suđenja istrage, sve to mora da se nastavi. Mislim, takođe, da ne možemo da se bavimo samo najodgovornijima, iako je to super važno. Najmanje što bi, po mom sudu, trebalo uraditi su – tri prsta, vojska, policija i političari. Da bi sudski postupak bio zokružen, minimalni cilj jeste suditi visokom predstavniku svake od tri grana koji su bili duboko upleteni. I potom, potreban je istinski deterent za budućnost, i to ne samo prema predsednicima, već prema svakome ko bi učestvovao u takvom zločinu, jer svaki potencijalni učesnik treba da zna da se međunarodna pravda neće baviti samo generalima. Svaki vojnik, kapetan, poručnik, svaki koji je kopao, svi ljudi neophodni u tom lancu u kojem ako jedna karika nedostaje, globalni poduhvat se teško može ostvariti. Zbog toga je važno optuziti svakog od njih, kao deterent svakome ko bi pomišljao da učestvuje u takvim poduhvatima. To je maksimalni cilj za koji je potrebno više od tribunala. U nacionalnim sudskim sistemima, takođe, treba suditi takvima. Ubicama i onima iz srednjeg ešalona treba suditi u Banjaluci. Tamo treba da odluče šta će sa ljudima koji su ukaljali nacionalnu čast.

M: Imala sam utisak da si na neki način fanatičan u tom poslu?

R: Prvo, ne slažem da sam bio fantičan, jer fanatizam potire moć nezavisnog mišljenja i uravnoteženost. Fanatik vidi svet crno-belo. Možda je samo pogrešna reč. Bio sam potpuno opsednut, strasno sam se bavio time, bio sam totalno posvećen. To je jasno. Razlog je jednostavan. Kad imaš osećaj da si pred planinom, i to pred Himalajima, a imaš kašiku da planinu premestiš sa jednog na drugo mesto ne znajući koliko će ti vremena biti potrebno, ne znaš sa koliko ljudi, niti da li će tvoja kašika

jednoga dana biti pretvorena u nešto podesnije, a znaš da nikada nećeš imati sve alatke koje bi normalno imao, jedini način da to kompenziraš je lični preterani ulog. Moraš da se potpuno posvetiš, da prihvatiš esktrime koji bi te mogli zadesiti. Ideš sam da proveriš razminiranje na mestima gde znaš da bi to trebalo da traje mesecima, i svestan si da su nesreće moguće. Treba da obiđeš, recimo, 30 mesta zločina, što bi uz potpuno slobodan pristup trajalo mesecima, a ti imaš jedan dan da uđeš i jedan dan da izađeš. Onda grabiš najviše što možeš u jednom danu, ili pola dana. Sve to utiče na način na koji pristupaš zadatku. I sve što više saznaješ, sve ti je jasnije da je planina, zaista Himalaja, i da si u vrtlogu u koji si potpuno uvučen, sve dok slika ne postane dovoljno jasna.

M: Govoriš o tome isključivo kao o profesionalnom izazovu?

R: Profesionalni i ljudski izazov je jednak, oni su srasli, nema razlike. Reaguješ kao ljudsko biće, ali tu si da uradiš posao i imaš neko znanje koje ti može pomoći. Teško je ostati samo profesionalan kad si svedok nekog krajnjeg rezultata, ne vidiš ubijanje ali vidiš izbeglice, krajnji ishod. Razgovarao sam sa gotovo svim preživelim. Ne baš sa svakim, namerno, da ne bi sve iskaze uzeo jedan čovek. To bi moglo da izazove razne sumnje. To ti u jednom trenutku daje intimno znanje o osećanjima ljudi koji su sve to doživeli. Onda upoznaš teren, svaki žbun, i ponekad ti se učini da i ono sto ne znaš, znaš. Ali si istovremeno svestan, kad recimo prelećeš mesta na kojima znaš šta se dogodilo, da je stvarno bilo daleko gore od tvog najcrnjeg zamišljanja. Reč je o sposobnosti rekonstrukcije događaja pomoću delića koje imaš.

M: Moje pitanje je, u stvari, šta je Srebrenica tebi. Sećaš li se svojih prvih misli. Kako sada u dubini duše razmišljaš o Srebrenici, kao o tragediji?

R: Ne moram da se sećam. To je prosto, zato što ono što sam mislio juče, mislim danas i sigurno ću misliti sutra. To je više od tragedije. Ono od čega mi je muka i čega se grozim jeste značenje metoda korišćenog u Srebrenici koji prevazilazi užase rata širom bivše Jugoslavije. To je nešto stvarno strašno za srpski etnicitet, ali, na nesreću Srba, ljudi koji su to uradili su Srbi. Nije reč samo o tome što se je desilo. Da su to bili besni, pijani huligani koji su nagnuli na neko mesto i iz osвете ili bilo kojih razloga pobili sve živo, to bi bio odvratni primer sposobnosti čoveka da čini zlo. Ali to je ništa, to je kao kafanska tuča u poređenju sa svim značenjima onoga što je urađeno u Srebrenici. Bilo je isuviše organizovano, čak i ako nije unapred promišljeno, na žalost to je vrhunac etničkog čišćenja započetog 1992. godine. Ako nije bilo genocida 1992. godine, sa onim što se desilo u Srebrenici, oni koji su to uradili 1995. godine, pružili su opravdanje za sve optužbe o genocidnim instinktima 1992. godine. Zato što je ono što su uradili u Srebrenici upravo to. Nekoliko konvoja autobusa i kamiona koji se kreću sa lokacija gde su koncentracije zarobljenika, sve u tri dana. Oficiri bezbednosti pre toga traže i odabiru mesta ubijanja. Zameni te konvoje autobusa vozovima,

zamena mesta zatvaranja većim takvim mestima i kakvu sliku dobijaš. 1943. godina. Nemačka. Nacistička Nemačka. To je apsolutno užasno. Rekao sam jednom političaru, koji je u svemu tome od 1992. godine, da se očevi ovih koji su to uradili sada prevrću u grobu. Verovatno pljuju na svoje sinove, jer su sinovi uradili ono čemu su očevi bili izloženi, što su propatili i nad čim su opravdano bili zgroženi. Sinovi su radili manje-više isto, čak su imali specijalne jedinice – u crnim uniformama. Na šta to podseća? Žao mi je, ali ja sam pola Francuz pola Nemač. Mogao bi neko da pomisli da sam ljudi nacistički idiot sa nemačke strane. Ne. Samo sam svesniji od drugih šta kolektivna krivica može da izrodi. Šta će se desiti sinovima ovih koji su to uradili u Srebrenici? To je potpuno nenormalno.

M: Podsetio si me na jednog beogradskog pisca koji je na početku ratova u Jugoslaviji napisao – proizveli smo kosmičko ništavilo. Upravo si opisao kosmičko ništavilo.

R: Da, ali čak je gore i od toga. Ako gledaš dublje, poruka je – prebijana deca prebijaće decu. Kao kad pojedinac, nacija ili grupa traumatizovana jezivim, neverovatnim događajem, vremenom reaguje ne tako da se takva vrsta događaja izbegne već shvatanjem – bolje biti kasapin nego ovca, umesto žrtve biću krvnik. To je vrlo zabrinjavajuće. Tu se krug završava. Tribunal upravo postoji zato da bi se taj krug izbegao, da bi ciklus bio prekinut. Našim istragama otkrivamo da je možda postojala politika, ali, onda, tu su ljudi. Pojedinci rade takve stvari, ne mase, ne nacije. Oni (u Srebrenici) su imali teškoće u nalaženju dobrovoljaca. Ne baš mnogo teškoća, na žalost, ali morali su da ih traze. Što više možemo da razotkrijemo kako se te stvari stvarno rade, i ko je to uradio, u kom duhu, u kakvom ambijentu, kako su finalizovali svoj gadni projekat, svi ti detalji čine da kolektivna krivica nestaje. To je proizvod bolesnih mozgova, i bolesni ljudi ostvaruju takve ciljeve. Ne svi.

M: U jedinom članku iz 1997. godine jedna žena govori o ljudima u crnim uniformama i sa crnim maska na Zlatiboru, u Srbiji, uoči Srebrenice. Da li te to iznenađuje?

R: Ne mogu da kažem više, ali do sada nismo utvrdili učešće Beograda u Srebrenici. To ne znači da nema nikakvog udela, niti da nije bilo znanja. Svi znaju za veze generala Mladića sa Beogradom. Ali znati nešto minut pošto se desilo i minut pre nego što se desilo, velika je razlika. U ovom trenutku možemo samo da kažemo da je Beograd sasvim sigurno znao šta se desilo. Minut posle. To je ono što u ovom času možemo da dokažemo. To što ta žena u članku govori me ne iznenađuje. Ne. Možda je istina. Ali sada se može, ono što ranije nije bilo moguće. Možda sada možemo da razgovaramo sa ljudima sa kojima ranije nismo mogli. Mnogi ljudi nisu ni svesni da imaju šta da kažu.

M: Rekli smo da nećemo o generalu Krstiću. Ali možemo o ljudima koje je on imenovao kao krivce za, kako je sam rekao, zločin u Srebrenici. To su pukovnik Ljubo Beara, major Pećanac, poručnik Miša Pelemiš, major Malinić i potpukovnik Vujadin Popović.

R: Imenovao je one protiv kojih dobro zna da imamo jake dokaze. Zaboravlja sve druge pod njegovom komandom koje želi da zaštiti.

M: *Da li je to sve što si spreman da kažeš ?*

R: Da. Istraga je u toku, suđenja, takođe, jer posle suđenja Krstiću biće drugih. Sve je to igra između ljudi iz Drinskog korpusa i Glavnog štaba VRS. Srebrenica je bila zajednička operacija Drinskog korpusa i Glavnog štaba. Ako uhvatiš jednog iz Glavnog štaba on će reći da je to bila operacija Drinskog korpusa, i obrnuto. To je bila zajednička operacija Drinskog korpusa i Glavnog štaba.

M: *Generali Milan Gvero i Zdravko Tolimir iz Glavog štaba pominjani su više puta na suđenju Krstiću, pogotovo general Tolimir.*

R: Pominjani su, da. Gvera bih u ovom trenutku ostavio po strani. To ne znači da tu nema ništa. Tolimir je druga vrsta priče. Zato ove istrage treba da budu dugoročne. Sa Tolimirom nikada nismo mogli da razgovaramo, ljudi o njemu ne govore mnogo. Glavni organizatori u Srebrenici iz obaveštajne i službe bezbednosti bili su pod njegovom komandom.

M: *Misliš da je u Beogradu?*

R: Ne znam gde je. Verovatno vrlo mali krug zna gde je bio i šta je radio u vreme Srebrenice. Možda je pecao na Drini, ali kada se događala Žepa bio je na terenu i kao običan bezbednjak razdvajao ljude. Šta je radio u vreme Srebrenice, ne znam. Bilo bi interesantno dublje ispitati ulogu Tolimira u svemu tome, jer spada u one koji su pomalo zanemareni u celom postupku.

M: *General Manojlo Milovanović nikada nije pomenut na suđenjima, barem ne na javnim pretresima. Da li on na bilo koji način figurira u vezi sa Srebrenicom?*

R: Bez komentara o Milovanoviću. On se ne pojavljuje posebno u vezi sa Srebrenicom. Drugi globalni aspekti vezani su za njega. Tužilac se bavi time.

M: *Mogu li da pitam za Bearu? Da li znaš i da li ste ikada znali gde je taj čovek?*

R: Postoji otvoreni planetarni apel svima koji znaju gde je taj čovek da nam to kažu. On treba da bude tražen čovek do kraja života, ma gde živeo i pod ma kakvim kakvim identitom, istinitim ili lažnim, bio. Većina, ako ne i svi ljudi koji su učestvovali u Srebrenici nose lažne dokumente. Uključujući Krstića.

M: *Hoćeš da kažeš da je general Krstić imao lažnu ličnu kartu? I kad je uhapšen? Zna se da je general Stanislav Galić imao lažnu ličnu kartu kad je uhapšen.*

R: Imao je lažnu ličnu kartu. Vrlo interesantan podatak za ocenu mentaliteta tih ljudi koji se ponašaju kao gangsteri u bekstvu dok sede u štabovima kao komandanti korpusa VRS.

M: *Moram da pitam o generalu Milenku Živanoviću, komandantu Drinskog korpusa, zato što je važan deo slike u Srebrenici.*

R: On je ključni element zbog promene na čelu korpusa na koje dolazi Krstić. Ako ga pominješ u prošlom vremenu znači da prihvataš tvrdnju tužioca da je Krstić itekako bio komandant korpusa.

M: *Sa suđenja znam da tužilac tvrdi da je Živanović bio komandant do 13. jula, i da se posle nekako gubi. Jeste li ikada razgovarali sa njim, znate li gde je?*

R: Ne, ali sada kada Srbija više nije zabranjena zemlja za istražitelje Tribunala možda će biti prilike da se sa njim razgovara zato što živi u Srbiji. Ima mnogo zanimljivih stvari o kojima se sa njim mora razgovarati. To što je napustio mesto komandanta korpusa ne mora da znači da je napustio i taj prostor. Postoji prilična fizička sličnost između Mladića i Živanovića. Možda su podelili uloge u obilaženju mesta ubijanja. To bi tek trebalo dokazati ali hoću da to kazem, jer ne želim da taj čovek uživa u penziji u punom zadovoljstvu. To što u ovom trenutku niko o njemu ne govori ne znači da u nekom drugom momentu ljudi neće progovoriti o turizmu kojim se bavio posle 13. jula 1995. godine. Imao je osećaj da je Drinski korpus njegova privatna prćija. Kao komandant korpusa delovao je kao da je to njegov privatni posao. Znamo sve detalje o njegovom odurnom postupanju sve te godine. Od oficira koje smo ispitali znamo sve o njegovom stilu komandovanja. Nema teorije da je taj čovek ispario u trenutku kada je dobijao ono što je godinama očekivao. Ima mutnih stvari koje treba razjasniti.

M: *Došli smo do generala Ratka Mladića. Da li je on bio na ceremoniji primopredaje dužnosti komandanta Drinskog korpusa.*

R: On je organizovao ceremoniju primopredaje 13. jula. Bio je tamo. Samo novi načelnik štaba, sada general Andrić, nije bio prisutan. General Mladić je bio ceremonijal-majstor. On je okupio ljude, čak i čistačice i tehničko osoblje da bi skup bio što veći i što zvaničniji.

M: *Kako bi sazeo ulogu generala Mladića u Srebrenici? On je optužen i sve pojedinosti biće izložene na suđenju kad dođe u Hag.*

R: Glavni čovek, koji je poslao svoje ljude, imao pouzdane saradnike da ostvare njegov projekat, a on je otišao dalje drugim poslom. Najvažnije u vezi sa njegovom ulogom, koja može biti jedino vodeća uloga, jeste da je, verovatno, cela stvar izašla iz njegove glave. Ali to još ne znamo zasigurno. Ne poznajem ga, ali mislim da je tip čoveka koji je u stanju da na licu mesta prihvati izazov. Na primer, neki bolesnik, u trenutku, na sastanku recimo u Bratuncu, ispali ideju 'hajde da ih sve ubijemo'. Mladić se zakači za to s obzirom na stanje svesti koje je uvek imao i na ono što je javno govorio 1994. godine o nameri da istrebi Muslimane iz istorijskih razloga, koji su u stvari čista budalaština. Za mene je svaka istorija koja u danasnje vreme opravdava ubijanje ljudi da ne kažem šta.

M: *Da li bi voleo da ga vidiš ovde?*

R: Svakako. Ko ne bi. On veruje da je istorija, i to je tačno, tamna strana istorije.

M: *Kada bi se desilo da možeš da ga ispituješ šta bi bilo glavno pitanje, baš za njega?*

R: Bilo bi ono na koje verovatno ne bi odgovorio: kada, ko i u kom kontekstu je doneo odluku da budu ubijeni apsolutno svi zarobljenici i kako je u roku od par sati sve spremljeno za to.

M: Proveo si vreme sa preživelim.

R: Jesam, ali ne mnogo vremena. Prosečni razgovor – osam sati. Kad ispričaju događaj, opišu, onda je trebalo naći ta mesta, jer oni nisu znali gde su bili zatvoreni, gde su bili na gubilištu. Onda bismo ukrstili zapažanja na terenu sa njihovim pričama da proverimo da nema izmišljanja.

M: Govorim o kvalitetu, intenzitetu odnosa.

R: Teško je zamisliti intenzivnije provedene sate od tih.

M: Kakvo je to iskustvo kad si na licu mesta sa čovekom koji ti priča kako su ga streljali ali je preziveo?

R: Idem na odmor duži od 1000 dana. Jedan od razloga je da promislim sve te stvari. Nisam imao pravog vremena za to. Stvari su se odigravale kao akcija. Nemaš vremena da promišljaš i to u situacijama koje su neverovatne. Mogao bih da ispričam mnoge priče.

M: Da li ti je to teško palo?

R: Njima je bilo teško. Za mene, to je bio odličan način da saznam više, da proverim čvrstinu njihovih svedočanstava, da se uverim da ne propuštamo važne stvari. Brinuo sam da li će moći da se nose sa vraćanjem na mesta zlocina.

M: Jesu li uspevali?

R: Da, uspevali su. Oni su, svaki ponaosob, neverovatni ljudi. Različiti su. Neki su vrlo mladi, neki vrlo stari... Iskustvima poput njihovih niko se ne bavi. Komunicirati sa ljudima koji imaju takvo iskustvo je, takođe, nešto posebno. Pošto ih je bilo više, počneš da uočavaš neke sličnosti, ali i razlike u ponašanju, prosto neverovatno. Krivo mi je što ih nismo snimili kad smo bili na licu mesta. To je bila tehnička odluka koju danas žalim. Trebalo je da sve zabeležimo na video traci, njihiva lica, govor, kako se izražavaju, to je veliki propust. Oni su neverovatno dostojanstveni, blagi. Nikada nisu rekli ružnu reč o ljudima koji su im to uradili. Osim iščuđavanja nad tim što su doživeli. Njihova ljudskost kao da je skrivala neljudskost onih koji su pokušali da ih ubiju tog dana. To je šok, ta mentalna različitost. Kad bi ubice znale stanje svesti ljudi koje su uništili. Toliko totalno normalnih ljudi, koji su fino živeli, radovali se životu sa svojim društvom, a koji su završili bez ikakvih šansi nadajući se jedino da će biti brzo i ne previše bolno. Ima vrlo čudnih i tužnih priča.

M: Razgovarao si i sa oficirima VRS?

R: Jedna stvar me prenerazila kad smo započeli fazu o izvršiocima. Zapanjujući je jaz između onoga što profesionalni oficiri smatraju profesionalnom čašću, dužnostima i aktivnostima i ponašanja i mentaliteta više od 90 odsto oficira VRS koje smo sreli. Oni se ponašaju kao bitange, krijući sve, čak i ono najočiglednije. Ne optužuju druge, jer većina još nije na toj tački, ali to bi većina učinila čim bi osetila miris zatvora, čak i

najmodernijeg sa najpristojnijim stražarima. Ljudi bez časti. To je najgore. Ponašaju se kao sitni lopovi, kao deca uhvaćena sa rukama u džemu, totalno uplašeni mogućih posledica. Sve su zaboravili, ništa nisu videli. Drinski korpus je, na osnovu njihovih priča, bio prazan u ono vreme. Svi su bili u poseti ženama u Beogradu ili na sahranama bliskih rođaka. Ceo korpus je bio u rukama čistačica i vozača. Skandalozno ponašanje.

M: Jeste li naišli barem na jednog koji je bio spreman da ponese neku odgovornost?

R: Neki su slabiji od drugih. Ukoliko kriti se znači snagu, neki su slabiji od drugih. Možda ćemo jedino u sudnici videti nekog od njih da ustaje i objašnjava šta je zaista osećao u to vreme i kako je mislio da postupa ispravno. Moglo bi se donekle razumeti, bez ozbira na pravne rezone i posledice, da ljudi u ratu pomisle da je bolje to što su uradili nego da se neprijatelj sutra vrati sa pištoljem u ruci. Ali oni nisu takvi. Oni se ponašaju kao pacovi. Ono što sam video je u pravom smislu grozno.

M: Nužno je dotaći se aktivnosti pripadika 28. divizije Armije BiH.

R: To je dramatično jednostavno. Govoreći samo o istrazi Srebrenice i potpuno nevezano od bilo kakvih istraga na muslimanskoj strani, treba reći da su Bošnjaci imali razloga da kriju da zona nije bila demilitarizovana i da, kako tvrde, Armija nije pomagala 28. diviziju u enklavi. Postoji i treća stvar koju žele da sakriju a to je komanda i kontrola glavnog štaba Armije BiH nad 28. divizijom ukoliko su njeni pripadnici činili zločine, a Srbi tvrde da jesu od 1992. do 1995. godine. U datom kontekstu imali su legitimne razloge da to kriju, ali vremenom to se menja. Šteta je što je Armija BiH posedovala tovar izuzetno važnih dokaza koji bi nam pomogli da identifikujemo i optužimo ljude koji su bili aktivni u operaciji istrebljenja u Srebrenici. Zbog tih unutrašnjih problema, nisu pomogli. Mi smo izgubili tri godine, žrtve su izgubile tri godine a izvršioци su dobili tri godine. Zahvaljujući tome, predstavnicima žrtava, ljudima koji su vođe žrtava, vojnici i političari. To je nesrećna okolnost da ljudi koji pripadaju grupi-žrtvi, ne samo da se međusobno optužuje, već je bila usporena i naša istraga. Zbog toga umesto grupnog suđenja imamo suđenje generalu Krstiću. Da smo imali sav taj materijal krajem leta 1995. godine, to bi imalo istorijski značaj.

M: Recimo da su u akcijama iz enklave vršili zločine. Da li bi to na bilo koji način i pod bilo kojim okolnostima bilo opravdanja za napad na enklavu i za zločin izvršen posle napada?

R: To bi moglo biti opravdanje za napad, ali to nije bilo razlog za napad. Karadžić je nekoliko nedelja ranije na TV govorio o napadima iz enklave. Napadi iz enklave bili su pre stvaranja zaštićene zone. Ni Srbi više ne tvrde suprotno. Kad je zona proglašena 1993. godine bilo je incidenata, pucnjave, ali enklava nije korišćena za napade na okolna mesta. Osim u julu 1995. godine kao pomoć u deblokadi Sarajeva. To je Srbima pokazalo da postoji aktivna životinja koja može da im skoči za

vrat. To jeste neprijatelj, nema govora. Time se vezuju snage. Naravno da to nije i ne može biti opravdanje da ih sve ubiju. Ni u kom slučaju.

Intervju: Julija Bogoeva
Monitor, br. 548, 19.04.2001. i 549, 27.04.2001.

antrfile

Ima jedan trenutak kada sam se osećao zaista dobro. Bilo je to sa Hasanom Nuhanovićem u Tuzli. Mislím 1997, ili 1998. Najradosniji trenutak, mnogo bih voleo da je istina. Pričali smo o osveti, a u Tuzli, gde je bilo nešto Srba i 25.000 izbeglica iz enklave, nije bilo osvete. Bila su dva ubistva. Osvete nije bilo zato što su izbeglice znale da smo mi tu, da uzimamo izjave. Postojala je neka vrsta senke kao da je pravda već tu. Instinkt ljudi bio je da ispričaju svoju priču da bismo mogli da je koristimo umesto da zgrabe piuk, ili sekiru da bi nekoga ubili. Oči su mi bile pune suza kad mi je Hasan to pričao. Razmišljao sam "čoveče, samo kad bi to bila istina".

Milošević znao za “usporeni genocid”

*International Criminal Tribunal for Yugoslavia (ICTY)
Suđenje-Milošević – Hag – Sudnica Jedan
10. februar 2004.*

HAG – Navodeći pogrešne informacije, prikrivanje i zadržavanje informacija u Ujedinjenim nacijama, stalni predstavnik Venecuele u UN tokom rata u Bosni i Hercegovini, Dijego Enrike Arija, rekao je pred pretresnim većem na suđenju Miloševiću da je neuspeh Ujedinjenih nacija u preduzimanju odlučnih akcija protiv etničkog čišćenja počinjenog od strane bosanskih Srba proizvelo klimu nekažnjivosti koja je omogućila usporeni genocid protiv bosanskih Muslimana u Srebrenici od 1993. pa do njegove kulminacije 1995. godine. On je svedočio da je “kultura nekažnjivosti” započela kada je potpredsednik Vlade Bosne i Hercegovine ubijen pred očima snaga UNPROFOR i kada kao odgovor na to nije učinjeno ništa. Ta kultura je ojačavana svaki put kada su UN dobijale izveštaje o etničkom čišćenju i zločinima protiv bosanskih Muslimana i kada su propuštale da reaguju.

Dr Arija je izjavio da je dvostruki standard bio prihvatljiv za neke članice UN koje su podržale intervenciju da bi se zaštitio Kuvajt, a pritom nisu činile ništa da zaštite Bosnu i Hercegovinu. One su se plašile postojanja muslimanske države u srcu Evrope, naveo je svedok. Kada je Muhamed Saćirbej, predstavnik BiH u UN, pisao pisma kojima se žalio UN, pisma su bila “gotovo potpuno zanemarivana”. Dr Arija je rekao da su UN delovale uz “klimu poricanja” onoga za šta je ceo svet znao da se događa.

U novembru 1991. svedok se pridružio drugim članovima Saveta bezbednosti UN koji su glasali za embargo na uvoz oružja za sve u Jugoslaviji. U tom trenutku, kako je naveo svedok, informacije su bile veoma limitirane i nisu uključivale činjenicu da će embargo jednu od strana ostaviti sa najvećim delom naoružanja, a drugu skoro bez ičega. “Mi smo verovali da je to bila značajna mera, ali nismo znali da određujemo ishod sukoba”, rekao je dr Arija. “Bosna i Hercegovina bila je jedina koja nije imala oružje. Savet bezbednosti to nije znao. On nije stavio sve (sukobljene strane) u isti položaj.”

Jedan dokument koji nije uspeo da stigne do članica Saveta bezbednosti bilo je pismo Sadako Ogate, Viskog komesara UN za izbeglice,

od 18. marta 1993. u kome je ona upozorila da sve ukazuje da se sprema masovna humanitarna katastrofa u Bosni. Gospođa Ogata je naglasila da bi vodeći lideri trebalo da budu upozoreni. Dr Arija je pred sudom rekao da je, iako je tada bio u Savetu bezbednosti, pismo prvi put video jedanaest godina kasnije. Ono nije bilo predato Savetu bezbednosti.

Ogata je nakon toga napisala drugo pismo generalnom sekretaru Butrosu Butrosu Galiju. Ona je situaciju u Srebrenici opisala kao zabrinjavajuću i predložila da UN odmah poveća svoje prisustvo ili pruži drugačiju pomoć u cilju spasavanja života. Ogata je ponovo zamolila generalnog sekretara da u stvar uključi vodeće lidere. Iako je ovo pismo prosleđeno Savetu bezbednosti, generalnom sekretaru je trebalo 12 dana da to uradi.

Članice Pokreta nesvrstanih, čijem je osnivanju pomogao bivši jugoslovenski predsednik Josip Broz Tito, iznele su bosansko pitanje pred Savet bezbednosti. Kada je Bosna podnela žalbu tražeći od Međunarodnog suda pravde da od Savezne Republike Jugoslavije zatraži da preduzme hitne mere shodno svojim obavezama prema Konvenciji o sprečavanju i kažnjavanju zločina genocida da spreči zločin genocida u Bosni i Hercegovini i da obezbedi da snage koje usmerava ili podržava, ili su pod njenom kontrolom ili uticajem ne počine genocid ili podsticanje na genocid, nesvrstane zemlje su se zalagale da to bude zapisano i primljeno na znanje od strane UN. One su predložile nacrt rezolucije kojom bi se osudilo etničko čišćenje i potvrdile sankcije protiv SRJ. Pošto nije usledila nikakva akcija, dr Arija je nakon nekoliko dana poslao pismo u kome je naglašeno da Pokret nesvrstanih smatra da je odlaganje razmatranja nacrta rezolucije veoma ozbiljno, posebno zbog toga što bosanski Srbi nisu bili voljni da preduzmu napore ka uspostavljanju mira. Uprkos tome što su dr Arija i nesvrstane zemlje nastavili sa svojim naporima, rezolucija nije nikada usvojena.

Tužilac Džefri Najs je pitao dr Ariju da li je informacija o odsustvu akcije UN u vezi sa prijavljenim etničkim čišćenjem i potencijalnim genocidom bila dostupna okrivljenom. Svedok je odgovorio da jeste. On je objasnio da je okrivljeni znao jer je jugoslovenski ambasador slao izveštaje Venecueli i 'ti njegovi izveštaji su sadržali više informacija od mojih'. Ovo je dokaz da je Milošević imao saznanja da bosanski Srbi koje je on podržavao čine zločine koji mogu uključiti genocid ili voditi ka genocidu. Nastavak pružanja masovne vojne pomoći, kao što dokazi pokazuju, zajedno sa ovim saznanjem bi mogao da ustanovi njegovo saučesništvo u genocidu.

Nakon pritiska, UN su poslale misiju u Srebrenicu, koju je predvodio dr Arija. Međutim, nije celokupno osoblje UNPROFOR gajilo dobro raspoloženje prema misiji. Dr Arija je rekao da brigadir Ver Hejs, komadir UNPROFOR, 'nije saradivao u bilo kom obliku kojim bi nam pomogao da obavimo misiju'. Naprotiv, on je činio sve što je mogao da je blokira. Tokom dodatnog ispitivanja, svedok je odao priznanje

većini UNPROFOR žena i muškaraca, koji su bili u nemogućoj situaciji sa nedovoljnim sredstvima, i od kojih se očekivalo da budu neutralni u odnosima između agresora i njihovih žrtava. To je neutralnost koju je Kofi Anan kasnije kritikovao, nazivajući je politikom 'moralne jednakosti', odnosno jednakim tretiranjem žrtve i agresora u nameri da se zadrži neutralnost.

Kada je konačno stigao u Srebrenicu, svedoka je šokiralo i užasnulo ono što je video na terenu. On je izjavio da su pripadnici srpskih paravojnih jedinica krstarili po enklavi zajedno sa osobljem UN. Bilo je jasno da su srpske snage, a ne UN, imale kontrolu, rekao je svedok. Vojska bosanskih Srba (VRS) okružila je enklavu teškim naoružanjem, dok su njeni pripadnici šetali naokolo kako su hteli. (Tokom dodatnog ispitivanja, Džefri Najs je pitao svedoka da li se i jedan jedini vojnik VRS njemu požalio da je bio pogođen od strane vojske bosanske Vlade (ABiH) iz enklave. Svedok je odgovorio da nije.)

Snage bosanskih Srba su sprečavale prolaz konvoja humanitarne pomoći (u enklavu), uključujući i one koji su nosili očajnički potrebnu medicinsku pomoć. Da bi pogoršali situaciju, Srbi su isključili vodu, električnu energiju i gas. Desetine hiljada ljudi – meštana i mnogo onih koji su tražili utočište – živeli su u nehumanim uslovima. U to vreme, dr Arija je dao izjavu medijima u kojoj je rekao da Srbi drže koncentracioni logor u kome red održava UNPROFOR. Odsecajući svu humanitarnu pomoć, oni su bili u otvorenom sukobu sa međunarodnom zajednicom, rekao je svedok. To je bio trenutak kada je dr Arija smislio frazu "usporeni genocid". Tada on nije znao da će genocidu trebati dve godine do završetka. Pažnja medija i rezolucija UN možda su usporili proces genocida, ali ga nisu zaustavili. Bosanski Srbi su, baš kao i Milošević, obećavali da će poštovati rezolucije UN i sporazume, ali to nikada nisu činili. Dr Arija je izjavio da se susreo sa Radovanom Karadžićem na beogradskom aerodromu, na koji je došao neposredno nakon razgovora sa Miloševićem. Karadžić je obećao da će odmah omogućiti dotok vode u enklavu. To nikada nije učinio. Neuspeh UN da srpske lidere drže odgovornim proizveo je kulturu nekažnjavanja koja je neumitno dovela do masakra u Srebrenici.

Jednoglasno usvojeni izveštaj misije UN o užasu u Srebrenici doveo je na kraju do toga da UN usvoji rezoluciju kojom je detaljno opisana situacija na terenu, uključujući činjenicu da je Srebrenica bila pod opsadom, okružena tenkovima i teškom artiljerijom, da su ljudi živeli u nehumanim uslovima, da su bosanski Srbi blokirali humanitarnu pomoć i medicinsko snabdevanje za enklavu, da je potencijal za masakr 25.000 ljudi postojao, i da se usporeni genocid odvijao. Rezolucija je podeljena u Generalnoj skupštini i prilično široko medijima. Drugim rečima, Milošević je takođe imao informaciju o tome.

Međutim, Bosna i Hercegovina i Srebrenica su dovoljno brzo ispali iz žiže interesovanja UN. Pokret nesvrstanih je nastavio da vrši pritisak za rešavanje situacije u BiH. Pokret je usvojio dokument kojim se tvrdilo

da je BiH sa 100.000 mrtvih postala simbol genocida. Njime je zlokobno upozoreno "da niko ne može tvrditi da nije znao". Nakon toga Pokret nesvrstanih je sačinio predlog rezolucije kojom bi se podigao embargo na oružje tako da bi Bosna mogla da se brani, pošto je bilo očigledno da joj je međunarodna zajednica to pravo negirala. Svaka država, naglasili su nesvrstani, ima pravo na samoodbranu prema Povelji UN. Samo su SAD od stalnih članica Saveta bezbednosti podržali predlog rezolucije.

Dr Arija je smatrao situaciju toliko ozbiljnom da je, kada se obratio Savetu bezbednosti u vezi sa nacrtom rezolucije, uporedio poziciju Bosne sa pozicijom u kojoj se 1938. godine našla Čehoslovačka. Predsednik Alija Izetbegović je nazivan nepopustivim, baš kao i predsednik Edvard Benes. Bosna je takođe bila primorana da ustupi 90 odsto svoje teritorije, kao što je bila i Čehoslovačka.

Uprkos tvrdnji da je i dalje bolestan nakon više od nedelju dana pauze, Milošević je pristupio jednom od svojih boljih ispitivanja. On je prvo suočio svedoka sa tim da je izjavio da su informacije bile skrivane od njega i ostalih privremenih članova Saveta bezbednosti, a da je sa druge strane rekao da je on znao šta se događalo u Bosni. Dr Arija je odgovorio da je bilo mnogo nezvaničnih izvora informacija, uključujući i stalne članove Saveta bezbednosti sa kojima se neformalno razgovaralo. Svedok je rekao da se nalazio u privilegovanom položaju. Problem je bio u tome što je nedostatak informacija iz zvaničnih izvora bio neophodan da bi se obezbedila osnova za akciju.

Milošević je izazvao svedoka zbog kritika da je Butros Gali prikrivao činjenice i davao pogrešne informacije. U svom odgovoru dr Arija je uzvratilo: "Vi ste jedini optuženi ovde. Ja ne optužujem druge." Svedok je naglasio da je bio veoma kritičan prema tadašnjem generalnom sekretaru zbog njegove neutralne pozicije, i što je odbijao da prisustvuje na zatvorenim debatama o Bosni. Milošević je bio uporan, sugerišući da je dr Arija optužio Butrosu Galija za krivično delo kada je napisao da je filter za informacije generalnog sekretara sprečavao da informacije stignu do Saveta bezbednosti, i time uticao na ljudske živote. Iako je negirao ovu optužbu, svedok je izjavio da je generalni sekretar znao za pad Srebrenice mesec dana pre Saveta bezbednosti i dodao: "Sumnjam da bi Savet bezbednosti učinio više i da je znao".

Optuženi se vratio na izjavu svedoka da su međunarodni posrednici Sajrus Vens i lord Dejvid Oven, zajedno sa Miloševićem, predlagali neku vrstu 'aparthejda' u onom što je postalo poznato kao Vens-Ovenov mirovni plan. To nije bio aparthejd, izjavio je Milošević, zbog toga što predložena kantonizacija Bosne nije išla u potpunosti po etničkim linijama. Dr Arija je odgovorio da je to upravo razlog zbog koga su bosanski Srbi, pomognuti od Miloševića, želeli Srebrenicu. Sa srpskom Srebrenicom to bi bila potpuna etnička podela. Milošević je suočio svedoka sa drugim delom njegove izjave u kome svedok tvrdi da je Srebrenica bila neophodna za Srbe i za UN da bi obezbedili mirovnu nagodbu. "Po Vašem mišljenju,

Oven, Vens i Savet bezbednosti su, zajedno sa mnom, stvorili osnovu za Veliku Srbiju. To je malo neozbiljno", rekao je Milošević. Dr Arija se nije složio: "Rezultat reflektuje ono što je nameravano: etničku podelu."

Milošević je upitao da li svedok zna da su mape kojima je Bosna podeljena bile rezultat završnih pregovora u Dejtonu, i da su se bazirale na predlogu Kontakt-grupe. Ono što je dr Arija međutim odgovorio bilo je to da je "trenutak Dejtona" bila situacija kreirana zverstvima počinjenim od strane Srba. Bošnjaci nisu imali izbora i niko nije želeo da učini ništa povodom toga. "Ljudi su bili pobijeni, zemlja uništena, podvrgnuta genocidu i zločinima protiv čovečnosti. Beograd je to učinio mogućim. Nije bilo drugih mogućnosti osim da Bosna i Hercegovina potpiše. Na kraju, Bosna i Hercegovina je podeljena na etničkim kriterijumima. Ostajem pri tome."

Kada je Milošević insistirao da je bilo opšte poznato da su svi njegovi naponi bili usmereni ka ostvarenju mira – "i da to niko ne može da ospori", dr Arija je rekao pred sudom da "smo mi bili načisto sa tim da je srpska strana usvojila dvostruki pristup. S jedne strane, Milošević je izvodio beskrajne pregovore, a s druge su njegovi ljudi izvršavali prljave poslove..." To je dovelo do toga da UN čekaju godinama pre nego što će zaustaviti sukob – sa preko 200.000 mrtvih. Nakon što je Milošević cirtirao jedan intervju koji je dao 1992. godine u kome je stajalo da Srbija i on lično osuđuju etničko čišćenje, dr Arija je odgovorio: "Želeo bih da je gospodin Milošević mogao da preživi deo onoga o čemu je govorio".

Prijatelj suda, Stiven Kej, izveo je svoje uobičajeno dobro usmereno ispitivanje svedoka. On je sugerisao da su problemi u zaštićenoj zoni Srebrenica prouzrokovani time što se broj stanovnika usedmostručio kada su ljudi iz okolnih sela našli tu utočište nakon što su sela uništena. Infrastruktura gradića je prosto bila nesposobna da to podnese. Dr Arija je rekao pred sudom da lokalna gradska infrastruktura (razorena od opsade, blokade dotoka humanitarne pomoći i zatvaranja vode, gasa i električne energije od strane bosanskih Srba) nije bila dovoljna da obezbedi ni 500 ljudi. Normalna populacija je bila oko 10.000 ljudi.

Srpske snage, sugerisao je gospodin Kej, su odgovarale na napade bošnjačkih snaga iz unutrašnjosti enklave. Arija je odgovorio da su, kada je on bio tamo sa misijom UN, Bošnjaci bili veoma slabo naoružani, dok su Srbi – sa teškim naoružanjem koje je okruživalo zaštićenu zonu – imali apsolutnu kontrolu.

Tokom dodatnog ispitivanja svedok je izjavio da je situacija na terenu u Srebrenici kada ju je on posetio 1993. godine bila gora od onoga što su mediji izveštavali. To je bilo "nezamislivo", toliko loše da je on svom ruskom kolegi rekao da je to podsećanje na Lenjingrad, samo što je obim bio manji. Kada je to video Arija je odlučio da neće stajati po strani.

Dr Arija je pojasnio da je njegova misija u BiH predložila suštinsku promenu u politici prema zaštićenim zonama. Prvo i najvažnije bilo je da se njihov cilj izgradi kao zaštita civila. To nije učinjeno niti su tzv. Zaštitne

snage povećane od strane UN. Dve godine kasnije, kada je Srebrenica napadnuta od strane snaga bosanskih Srba, mandat UN bio je da zaštiti svoje ljudstvo, a ne civile koji su tražili "sigurno utočište". Niti su to mogle da učine sa nedovoljno sredstava koliko je UNPROFOR imao.

Svedočenje dr Arije je bitno zbog toga što pokazuje da je Milošević bio svestan nadolazeće tragedije u Srebrenici još od 1993. godine, da je on imao poverljiva upozorenja da situacija može dovesti do genocida, kao i informacije da je situacija u tom trenutku bila nehumana. To je bila situacija koju su proizveli bosanski Srbi na koje je on navodno imao uticaj ili nad kojima je imao kontrolu.

Iako dokazi o ulozi UN u Srebrenici ne moraju biti direktno relevantni za ovo suđenje, svedočenje dr Arije o tome je značajna optužba za međunarodnu zajednicu koja je operisala kroz svoju organizaciju – UN. Dr Arija je govorio o namerno pogrešnim direktivama kao i o nezainteresovanosti najviših zvaničnika UN (i nekih zemalja članica) u odnosu na nadolazeću tragediju u Bosni i Hercegovini, koju je on nazvao "usporenim genocidom". Uprkos gordim izjavama tipa 'nikada više' i usvajanju konvencije koja obavezuje države da zaustave genocid, suočena sa masovnim zločinima protiv bosanskih Muslimana, institucija stvorena da spreči ponavljanje masovnih ubistava je namerno gledala na drugu stranu. Kao jedan od onih koji nisu gledali na drugu stranu, dr Arija zaslužuje počasti. I što je još važnije, njegove optužbe bi trebalo da se čuju svuda – ne da bi se uništila institucija stvorena iz očajničkih nada da se izbegnu užasi rata i genocida, nego da se ona unapredi da bi jednog dana mogla da ispuni vizije onih koji su je osnovali.

Coalition for International Justice
(www.cij.org)

Izjava predsjednika Međunarodnog suda za ratne zločine Theodora Merona na Memorijalnom groblju "Potočari"

Hag, 23. juni 2004.

S velikom časti i poniznošću stojim danas na memorijalnom groblju Potočari. Ovo mjesto svakodnevno podsjeća na užas koji je se dogodio u Srebrenici tijekom rata u Bosni i Hercegovini. Zločini koji su tu počinjeni dobro su dokumentirani i priznati – a u cijelosti i prikladno osuđeni – od strane Ujedinjenih Naroda, međunarodne zajednice i ljudi iz regije bivše Jugoslavije. Ovi zločini su detaljno opisani i proglašeni kažnjivim prema odlukama suda kojim predsjedavam, Međunarodnog suda za ratne zločine u bivšoj Jugoslaviji.

Imao sam posebnu želju posjetiti Memorijalno groblje Potočari jer sam ranije ove godine imao tu čast da budem predsjedavajući sudac u tužbi koja je, po prvi puta, pravno priznala zločine koji su počinjeni protiv bosanskih Muslimana u Srebrenici u genocidu koji se dogodio 1995. U tom slučaju, koji ima radni naziv Tužilaštvo protiv Radislava Krstića, Žalbeno Vijeće našeg Suda osudilo je jednog od vođa bosanskih Srba u napadu na Srebrenicu, generala Radislava Krstića, za pomaganje i podsticanje genocida. Žalbeno vijeće je utvrdilo da su neki članovi Glavnog Štaba srpske vojske imali genocidne namjere protiv bosanskih Muslimana koji su tražili zaštitu u Srebreničkoj enklavi, i da su ti vojnici djelovali s namjerom da provede nasilni i masovni masakr Muslimana u Srebrenici.

Odluka koju je donijelo Žalbeno Vijeće biti će od važnosti ne samo radi priznavanja zločina počinjenih u Srebrenici, nego u razvijanju i povećanju razumijevanja o genocidu unutar međunarodnog prava. Raspravom i preciziranjem zakonskih postavki o genocidu, kao i objašnjenje načina na koji je upotrijebljen u slučaju Srebrenice, Žalbeno Vijeće je pridonijelo priznavanju – kao i, nadam se, prevenciji – ovog strašnog zločina.

Mnoge žrtve ovog zločina su tu pokopane, na ovom groblju. U čast sjećanja na njih, želio bih pročitati kratki izvadak iz presude Krstić, odlomak koji raspravlja o stravičnoj prirodi zločina genocida i bez oklijevanja iznosi da počinitelji moraju biti privedeni pred lice pravde.

“Među teškim zločinima koje ovaj Sud mora kazniti, zločin genocida je posebno izdvojen za osudu i kaznu. Ovaj zločin je stravičan u svom dometu; njegovi počinitelji traže uništenje čitave grupe ljudi. Oni koji upravljaju i vrše genocid žele uskratiti bogatstvo nacionalnosti, rase, etniciteta i religija koje krase čovječanstvo. Ovo je zločin protiv cijelog čovječanstva, a njegova šteta se osjeti ne samo unutar grupe protiv koje je usmjeren, nego na ukupno stanovništvo zemlje.

Težina genocida odražava se u rigoroznim uvjetima koji moraju biti ispunjeni prije no što se nametne osuda. Ovi uvjeti – traženje dokaza specifične namjere i ukazivanje da je grupa bila cilj uništenja u cijelosti ili svojim velikim dijelom – štite od mogućnosti blagih osuda za ovaj zločin. Tamo gdje su ovi uvjeti zadovoljeni zakon mora prikladno okarakterizirati i imenovati zločine. Oni su ciljali na istrebljenje 40 000 bosanskih Muslimana koji su živjeli u Srebrenici, grupa koja je bila simbol bosanskih Muslimana uopće u BiH. Muškim zatvorenicima oduzeli su sve osobne stvari i dokumente, te ih s namjerom i metodološki ubili samo radi njihovog identiteta. Snage bosanskih Srba bile su svjesne, u trenucima kad su se upustile u realizaciju genocida, da će to biti trajna šteta nanescena bosanskim Muslimanima. Žalbeno Vijeće nedvosmisleno izriče da zakon osuđuje duboku i trajnu povredu koja je nanescena, te masakr u Srebrenici naziva pravim imenom: genocid. Oni koji su odgovorni će nositi ovu stigmiju, i ona će služiti kao upozorenje onima koji u budućnosti budu stremili prema ostvarenju ovog užasnog čina.”

Autori koji su nakon drugog svjetskog rata i Holokausta napisali nacrt Konvencije za prevenciju i kažnjavanje zločina genocida, bili su vođeni željom da se užas državno-organiziranog, namjernog i masovnog ubojstva ljudi samo radi njihovog identiteta nikada više ne ponovi u povijesti čovječanstva. Oni su se nadali da će Konvencija obuhvatiti zločin genocida deklarirajući nedvojbeno da takav zločin neće proći nekažnjeno, te su tražili od međunarodne zajednice da učini sve kako bi ga spriječila, i zauvijek onemogućili pokušaje uništenja bilo koje nacionalne, etničke ili religiozne zajednice u svijetu. Kao što svjedoče ove grobnice, borba za svijet bez genocida nije lagana, i ne čini je neprekinuti niz pobjeda. Doduše, volio bih misliti da smo priznavanjem ovih zločina kao genocida, i osuđivanjem istih s najjačom snagom koja nam je naraspolaganju, pomogli da se nada autora Konvencije pretvorila u očekivanje, a možda čak i stvarnost. I dok stojim ovdje danas, mogu bar ponoviti ovo svečano upozorenje Žalbenog Vijeća našeg Suda da oni koji su počinili ova nehuman zločin neće izbjeći pravdu pred sudovima i sudu povijesti.

Konačno, želim iskoristiti ovu priliku da pozovem, još jedan put, vlasti Bosne i Hercegovine da ispune svoje obaveze prema međunarodnom pravu, te da u potpunosti surađuju s Tribunalom. Jednostavno je neprihvatljivo da vlasti Republike Srpske još uvijek nisu uhapsile i prebacile niti jednu osobu sa svog teritorija koja je optužena pred Sudom. Ne smije se dopustiti da se ovakva situacija nastavi i osobno bih volio

vidjeti dramatične promjene u ispunjenju pravnih obaveza Republike Srpske. Krajnje je vrijeme da RS prekine tradicionalnu nesuradnju i opstruiranje prava.

U tom smislu shvaćam preliminarni izvještaj RS Komisije za Srebrenicu, za koji smatram da je korak u pravom smjeru. On pokazuje novu spremnost na suočavanje s bolnim događajima iz prošlosti, te obuzdavanje revizionističkih tendencija. U svakom slučaju, ovaj proces nije ni približno završen.

(<http://www.un.org/icty/bhs/latest/press/p860-t.htm>)

Janja Beč

GENOCID *Live**

CIO SVIJET ZNA, CIO SVIJET ZNA ŠTA JE BILO I KAKO JE BILO,
CIO SVIJET GLEDO

“Ujutru svanu, dodjoše autobusi, uđemo mi i uz put sve krv po putu. A kraj asfalta u Kravici tu je bilo naših ljudi, naša braća, naša djeca, vezani, da je svako svog poznavo, a mi smo bili u autobusu, mi smo ih gledali i autobus je prošo. Ko je mogao kom pomoći, niko, niko nikom pomoći ne mere.

U Kravici sam vidila sina, vidila sam da je tu osto. Moj Azmir. On mene nije vidio, ne sme pogledati, vezan, sagnut. To mi na san dolazi, taj moj sin što sam ga vidila i prošla.

U mene nije došo muž, nije mi sin, nije mi zet, nije mi otac. Ništa ne čujem o njima. Da mi je da mi neko more obećati, tu ti je, mrtav ti je, u logoru ti je, da znam. Nadam se, još sve nadam se, biće negdje živi, a kad ćemo saznati, ne zna se.

Cio svijet zna, cio svijet zna šta je bilo i kako je bilo i naš život na Potočarima, cio svijet gleda. Da je iko mogo pomoći, neka je ostala ta teritorija i kuće i sve, to meni uopšte na pameti nije samo da su došli ljudi, da su ostali živi, pa neka mi živimo kako god, nek se patimo, ali kako ću ja da živim, s kim ću da živim? I to je meni najteže s kim ću ja živiti? On se brinuo o svemu, sad mi je sve teže kad sam ostala bez njega. Išli smo jednom u Sarajevo nas dvoje, prije, onako, šetali, uzimali stvari. On je meni, eto, sve bio.”

Emira, seljanka, žena radnika iz Srebrenice, njenu ispovest sam zapisala u zimu 1995. u izbegličkom logoru u Mariboru, Slovenija. Masakr u Srebrenici, 12-14. jula 1995. je prvi genocid u istoriji koji je prenosila televizija. Dok su vojnici vojske Republike srpske, pred kamerama svetskih TV stanica, delili bonbone i čokolade deci u UNPROFOR vojnoj bazi u Potočarima/Srebrenica, čuli su se rafali već započetih masovnih egzekucija. Streljano je od 7.000-10.000 muškaraca, Bošnjaka, u dobi od 12 do 90 godina.

DA LI ĆEMO SE IKAD PONOVO ZAGRLITI?

Zazvonio je telefon. Ponoć. Leto. Plakala je i ponavljala, nije istina, nije istina, Ti lažeš, lažeš, mi to nismo uradili. Mi to nismo uradili. Ćutim. Da li me čuješ, mi to nismo uradili. Ti i ja to nismo uradile, kažem. Ćuti. Tišina. Mi Srbi to nismo uradili, plače i dalje. Bojim se da jesmo, kažem joj. Nije istina, ja više neću da pričam s Tobom. Neću više da Te slušam. Spušta slušalicu.

Ivana je tražila da pročita moju knjigu "Pucanje duše", studentkinja prava u Beogradu, odrasla uz mene, tu nekako uvek blizu, kao moje dete. Deset godina se nismo videle. Otišla sam kada je bila devoјčica, sada je prelepa, dobra i pametna mlada žena.

Nisam je zvala. Došla je sama posle dva dana, bleđa, mirna, dala mi pismo i rekla, tu Ti sve piše. I otišla. Nismo se zagrlile kao pre. Ćitala sam posle. Nisam smela odmah da otvorim. "Kada odeš tamo, kada odeš tamo kod njih u Bosnu, molim Te, pokloni im se umesto mene. Pokloni se za mene njihovoj patnji." Onda je uzela svoje stvari i otišla u beli svet iz našeg grada na Dunavu. Ja sam se spremala za Srebrenicu, u julu 2001. Da li ćemo se ikad ponovo zagrliti?

Zašto si to uradila Ana, pitam. Nismo se nikad pre videle, ne poznamo se. Ovde niko ne govori o tome, kaže mi. Zato što ovde niko ne govori o tome. Pročitala sam Vašu knjigu, "Pucanje duše", i htela sam i ja da uradim nešto. Tišina, kaže mi, nisam mogla da podnesem tu tišinu. I Ana je lepa, prelepa zapravo, studentkinja istorije umetnosti, glumica, prvi put posle masakra u Srebrenici oraganizovala je u našem gradu, ispred starog magistrata iz vremena kada je Vojvodina i naš grad bio u Austrougarskoj, sada je u Srbiji, komemoraciju, u leto 2001. Lavirint, tako se zvao performans, sto ljudi u parku, od sto hiljada stanovnika. Od nule do jedan je ogroman pomak, znam. Kako izaći iz lavirinta krivice? Kako reći znali smo, žao nam je, stidimo se? Kako doći do pomisli, a kako bi meni bilo da se meni to desilo? Kako reći sebi, nisam ja to uradio ali jesu u moje ime, a ja ćutim? Kako osetiti samilost za tuđu patnju? Tišina.

U zimskom semestru 1945/46 u Heidelbergu je Karl Jaspers govorio svojim studentima o pitanju nemačke krivice posle nemačkog iskustva rata i Holokausta. Govorio je kako politička sloboda počinje time da u većini naroda pojedinac sebe oseća suodgovornim za politiku svoje zajednice, govorio je o pojedincu i spoznaji odgovornosti koja je prvi pokazatelj buđenja političke slobode. Da je ta sloboda stvarna, a ne tek zahtev koji se spolja nameće neslobodnim ljudima, samo u onoj meri u kojoj ovo saznanje postoji i priznaje se. Govorio je da se u unutrašnjoj političkoj neslobodi čovek pokorava i ne oseća se krivim. Rekao im je da znati da si odgovoran predstavlja početak unutrašnjih potresa koji hoće da ostvare političku slobodu. Die Schuldfrage. Pitanje nemačke krivice onda. Pitanje srpske krivice sada. Genocid onda, genocid sada.

Genocidi, plural. Dvadeseti vek. Vek ekstrema. Vek ekstremnog ubijanja.

Ivana i Ana. Sto kilometara od Srebrenice.

MIRIS JABUKA

Te zime, 1995, putovala sam iz moga sela u Nemačkoj, vozom za Sloveniju. U Heidelbergu sam ušla u kupe gde je već bila jedna žena, sama, puno starija od mene, ćutale smo, onda se nasmešila i rekla, ima puno ljudi, zapravo većina ljudi ne zna uopšte šta je patnja. Vi to razumete, zar ne? Nisam razumela tada. Razumela sam posle. Izašla je na nekoj stanici a ja sam nastavila za Ljubljanu.

U Sloveniji sam tri meseca živela u izbegličkim logorima u Celju, Mariboru i Ptuju. Razgovarala sam sa oko sto žena, izbeglica iz Bosne i Hercegovine, sve su bile Bošnjakinje, seljanke, skoro sve nepismene, i sve su u ratnim zločinima i genocidu u Bosni i Hercegovini u proleće i leto 1992. i u julu 1995. u Srebrenici izgubile članove uže porodice, decu, muževe, očeve, majke, braću i sestre.

Sve žene su bile iz tri regiona. Prvi region Kotor Varoš, sela Orahova, Čejvani, Vrbanjci, Večići, Grabovci, Hanifići. Drugi region Ključ, Prijedor, Sanski Most, sela Prhovo, Gornji Biljani, Hrustovo, Jugovci, Velagići, Pudin Han, Biščani, Trnopolje, Ljubija. Treći region Srebrenica i Žepa, sela Milačevci, Krušev Dol, Potočari. Ispovesti 40 žena sam snimila u izbegličkim logorima a deset ispovesti posle zapisala bez ikakvih izmena, do kraja juna 1996.

Došla sam, bio je novembar, sedela je preko puta mene, Hida, prva žena iz moga pucanja duše, tako je počelo i moje pucanje duše, i učenje šta je patnja, rekla sam joj, ja sam Janja, dolazim iz Vojvodine, to je sada Srbija, ako hoćete da pričate sa mnom, moja mama je Srpkinja, ja sam iz toga naroda, ako hoćete da mi kažete šta se desilo. Želela sam da radim intervju, imala sam još puno pitanja za nju. Počela je da priča, bio je dan, prolazili su sati, ja se više ne sećam kada sam počela da plačem, noć je bila kada je ućutala. Tišina u sobi upravnika izbegličkog logora. Plačem. Ona ćuti. I ona ne plače. Onda kaže, "I eto, ne bih više ništa imala, tolko, ja bih mogla sada ići, da vam je sretno i bolje da vam bude, i vama i meni, i hvala vam puno, puno."

Vraćam se tu noć u Ljubljanu, hodamo pored reke moj prijatelj iz Novog Sada i ja, plačem, ja to neću, ja to ne mogu, to je toliko strašno, odustaću, on kaže oprezno, pa znala si sve to već, čitala si optužnice u Hagu, sva ta sela, sve to već znaš, nije to isto, odgovaram, nije to isto optužnice i Hida, nije isto, kako ne razumeš, ne razumem kaže on, ja nemam tvoje iskustvo, i ja sam samo čitao, ti odluči, tvoje je da pišeš, ja to ne umem, kada bih umeo ja bih pisao o tome, Ti i ja smo iz toga naroda, mora neko da piše, o tome, ja ne umem, ali to moraš sama da odlučiš. Plačem i kažem mu, neću, ne mogu, odustaću. On ćuti.

Sutra odlazim ponovo u izbeglički logor. Ostajem tamo tri meseca.

Posle sam uvek pitala samo to jedno pitanje, ako hoćete da mi kažete šta se desilo. One su sve znale šta ih pitam. Pitala sam posle Hide, da bih lakše podnela, i još, da li vam je iko od Srba, komšija pomogao, iko, jedan, jedan jedini. I sve su znale i ko sam i odakle sam. I one su govorile

i govorile, nekad satima, nekad dvadeset minuta. Nisu plakale, samo sam ja tamo tada plakala. Onda su počele da mi spremaju hranu, pite iz Bosne, od krompira, sira, zelja, kolače, baklave, tufahije, urmašice, da mi kuvaju kafu, da pričaju posle o tome kako sada žive i šta rade. Da brinu o meni. Kako ja živim i šta ja radim i gde sam i zašto sam tu sa njima, i gde je moja kuća, i da li je meni nekog ubilo, i da moram da jedem i da se obučem dobro, hladno je, zima je.

Radile su tada, odlazile su rano ujutro u grad, da rade po kućama bogatijih Slovenki, da spremaju, po ceo dan, za bednu nadnicu i vraćale su se uveče, već sam počela da ih čekam da se vrate, i još su radile na plantaži jabuka, dolazio je vlasnik u zoru kombijem i odvezio ih na te njegove plantaže, vraćale su se kada padne mrak, ne beru se jabuke noću, verovatno, ja sam ih čekala i sećam se da su često donosile sanduke sa jabukama, pošto nije imao ili nije hteo, ne znam, da im plati nadnicu. Stizale su sve veće količine jabuka i jednog dana smo bili poplavljeni jabukama. Deca su se radovala, ceo logor je mirisao samo na jabuke. Tako smo mi bili tu, u tom izbegličkom logoru u Ptuju, u jednom drugom svetu, izolovani od grada, udaljeni, zatvoreni, granicama, u svom svetu, danas kada pomislim na te dane, uvek se setim Rubije, iz sela Gornji Biljani...

“Kako Ti je tamo? Radiš?”

“Radim”, rekla sam.

“Šta?”

“Prodajem lutke”.

“Uzmi ove jabuke, da ne budeš gladna. Da ne budeš gladna kad se budeš tamo vraćala”, rekla mi je Rubija iz sela Gornji Biljani, u koje su došli ujutro u pola šest.

“Ujutro u pola šest zalupali su nam na vrata, dižite se, ja sam otključala, otvorila vrata, a vojska pocrnila naše selo. I to sve komšije oko nas, sve i jednog znadem. Hajde budi sinove, budi muža da ih vodimo kod džamije na neki ispit, oni će se brzo vratiti samo nešto da se dogovorimo. Vratit će se, kažu oni meni, a ja sam imala tudi tri sina i muža. I oni su ustali i spremili se i postrojilo ih onako na srid sela. Taj mi sin najmlađi što je, bila mu osamnajsta godina, njega su tri puta odvodili i uvodili i četvrti put su mi ga ipak vratili.

I tu mi je odvelo muža i dva sina, i od djevera dva sina, kod džamije. Dok su ih odveli čula se pucnjavina, šta se radilo ništa ne znam. Nisam vidila, samo se čulo. To je bilo 1992, u sedmom mjesecu, devetog datuma. Tako je taj dan pucalo, tuklo. Dan po dan, od tada nikakav glas od njih dobila nisam.

Išle smo mi žene tamo, ali ne daju vojska i policija, ne daju blizo preći. Da smo ošle ja bih poznala po robi djecu ako ne bih poznala po licu. I nije nam dalo i mi smo se povratile kući. Tri dana su oni tuj bili, nisu dali blizu tim mrtvima preći, i oni su preko noć pokupili to i dje su ih otjerali mi ne znamo, te mrtve. A je li ko preživio, devet je sela taj dan otjeralo ljudi od 16 do 65 godina, eto mog je malog vratilo. Četvrti smo dan uspjeli doći kod

džamije, samo smo našle lokve krvi po onim barama po njivama. I otjeralo mi je tako dva sina i čovjeka. Njih trojicu. I sve je popaljeno kad smo mi otišli na kraju ljeta, ni ovalike daske nije ostalo, sve pogorilo. Sve otišlo.”

I setim se mirisa jabuka.

KULTURA LAŽI

“Reci mi ako znaš,” stigla me je kod izlaza.

“Šta?”

“Nisu ih sve pobili?”

“Ne znam.”

“Pa nisu mogli, hiljade ljudi je bilo u Kravici.”

“Zašto da nisu mogli, hiljade, dvadeset, sto?”

“Pa svoji smo bili.”

Nisam se okrenula.

Izašla sam.

Napolju mrak i sneg.

Ni danas ne znam zašto sam je slagala. Da je zaštitim? Da zaštitim sebe? Ko sam ja da joj kažem da ih jesu sve pobili i da ja to znam i da sam čitala optužnice za Srebrenicu, da, i ja sam gledala Emira TV prenos iz Srebrenice to leto 1995. u mom selu u Nemačkoj i čitala knjige o ratnim zločinima i genocidima i spremala svoje istraživanje, a nisam tada znala da ću Tebe sresti i da si Ti tada bila u Potočarima u UNPROFOR bazi zaštićena, tako su nam rekli na toj TV, na bilo kojoj TV su tada rekli da vas tamo štite vojnici UNPROFOR, ti jesi bila tamo a ja nisam bila tamo, i Ti govoriš reči drugačije od mene, moje reči nemaju Tvoje iskustvo, moje reči su iz knjiga Emira, i zato sam Te slagala te večeri kada sam odlazila od tebe iz izbegličkog logora u Mariboru, a znala sam da ćeš me to pitati, i bojala sam se i odahnula sam kada me nisi pitala, i tek kada je već bilo kasno da me to pitaš, kada sam mislila da sam se spasila Tvog tog pitanja, kada sam već bila u sigurnosti hodnika a ne Tvoje bedne izbegličke sobe gde smo ceo dan pričale o tome šta je bilo tamo, onda si me pustila da pobegnem i da stignem do izlaza, stajala si na tim vratima, već je bila noć i mrak, i zima i sneg, onda si me pitala, i ja sam Te slagala. Trebalo je da kažem, jesu, sve su ih pobili Emira, nemoj više nikoga da čekaš, nemoj ni da pomisliš da ćeš opet s njim, koji je tebi sve bio, ići bilo kuda ili uraditi bilo šta, nećeš mu više ni glas čuti, ništa, ništa, a eto nisam. Lagala sam. Odrasla u kulturi laži. Ali i mene su lagali kada su rekli da vas tamo štiti UNPROFOR. Ono kada su Tvojoj deci u Potočarima delili čokolade i smejali se pred kamerama velikih, važnih, pametnih, modernih, civilizovanih televizija. Moja deca nisu bila tamo Emira, a Tvoja jesu. A kako bi meni bilo da su i moja deca bila tamo? Da li bih tamo negde kao urednik, političar, državnik, bankar, diplomata, proizvođač oružja, ubica, streljački stroj,

oficir, general, govorila istinu?

GRANICA IZMEĐU CIVILIZACIJE I VARVARSTVA

“I onda znam da je iz Komande došlo, iz Srebrenice dođoše ljudi, kažu vi žene da idete na Potočare, da idete UNPROFOR-u, a ljudi da idu preko šume. Tad smo iz kuće izišli, moj muž i moj sin, oni nama kažu, hajde što prije, izlazite, oni su ostali. I mi smo posle, ja i moja ćerka i moja snaha s djetetom smo došle, i prvu noć UNPROFOR javlja da niko ne ide iz kruga, ako se kome nešto desi oni neće odgovarati, da budemo u krugu tu gdje su i oni. I pošto oni ne garantuju, mi u krug siđemo, tu noć smo noćili, nije niko bio došo. Sutradan oko 12 sati, okolo ona sela, već počele goreti kuće, vidi se vatra, dim. Jedan sat, oni počеше hodati između nas, odvoditi narod. Šta ćemo, mi smo se predali. UNPROFOR ništa, UNPROFOR je razoružan, nema ništa, civili isto ko i mi, razoružali su oni UNPROFOR kad su došli tu. Mi smo se sve uzdali u UNPROFOR dok ja nisam vidla UNPROFOR razoružan, ja onda reko, mi smo gotovi. Tu je već narod pomro od straha. Oni razoružani, ovi ušli naoružani. Odvodili su muškarce, odvodili su ove mlade cure. To ti gledaš, odvedu i ne znaš, a dan je još. Kad je noć počela, druga noć, mi smo tu kraj asfalta stavili ćebad i djeca su tu plegala, oni počеше konje odozgo što je narod dovodio konje i hranu dogonio, progoniti u Bratunac. Noć, jašu na konjima između naroda, a ja gotovo je, gotovi smo noćas, nikako nismo mislili da ćemo ostati živi. Oni UNPROFOR hoda. Šta će, ko i mi civili, nema naoružanje, onaj narod zapomaže, svako malo skoči na noge, a UNPROFOR samo nako nami, ‘no, no’, a mi onda opet sjedi, nikome na um ne pada da bi zaspo, samo onako se tresesh. Čovjek pomaže, jedan sat noći, gledali smo na sat, čovjek pomaže sva ona dolina ječi. Ti ne mereš od straha, hoće da se poludi. A znaš odma da ga pate.”

Ratovi, ratovi, ratovi. Okvir za ratne zločine, genocid, Emiru. Od završetka Drugog svetskog rata bilo je samo lokalnih ratova, do sada. Kako kad, nekad manje, nekad više. Lokalni ratovi, tako se to zove. Oružje nije samo lokalno, na prvom mestu zapravo nije lokalno. Oružje je sofisticirano. High technology. Onda ima svoje puteve do svih onih koji su ubili Emirinog muža, i sina, i oca, i zeta. Ona ne mora da se zove Emira, i ne mora da bude u Srebrenici. Ekonomija ratova, i tako se to zove. Lokalnih ratova, naravno. Lokalni ratovi, to je varvarstvo, fabrike oružja, to je civilizacija. Sada je to ipak sve izmešano, nisu čiste kategorije koje koristimo, znam. Da li je Emira upravo ta prava, čista, svakome jasna granica između civilizacije i varvarstva?

I HVALA VAM PUNO, PUNO

Moja soba na tavanu, zapravo od tavana napravljena soba, stara kuća pored šume u Nemačkoj, ptice, počinje proleće na kraju zime 1996, vratila sam se iz Slovenije, na tom tavanu, skoro uvek tako sama tamo, zapisujem ispovesti žena iz Bosne.

Sve se vraća, moji dani s njima, njihovi dani sa mnom, tamo u izbegličkim logorima. Sada je to daleko.

“... kad oni na vrata, izlazite, viču. Kad ja pogledala a ono na hiljadu i hiljadu njih. Komšije, profesori, nastavnici, vojska. Pred trgovinu su nas postrojili, ispitivali gde je ko, tukli su nas od devet do pola jedanaest, red je bio nas žena, djece, mladih.

Muškarce i momke su već odvojili i oterali kamionom. Baška žene i djeca, baška momci i muškarci. Moja je kuća prva zapalita, sve je u našem selu zapalito, mi u stroju, stroj pada, kuće padaju. Izgore moje mame kuća, kaže moja najstarija, šuti, neka gori, šuti, neka gori samo da ste mi živi. Odjednom se smrači. Tukli su nas sa svakim oružjem i onda su bacili granatu i stroj je pao.

Posle su došle tri devojčice sa baterijom da traže ko je živ. Je si li živa, pitaju me, jesam, sva sam krvava od tih moji ćera što su mi u krilo pale, jesi li ranjena, ne znam. Onda sam se okrenula, a moja najstarija leži, već požutila, ćeri moja mila zar si ti mrtva a ja živa. Onda su me ove cure uzele za ruke i noge i odnele u njihovu kuću.

A ja nisam znala za ovu moju malu Azru da mi je ostala. To mi je jetrva spasla kad je videla da mi je sve pobijeno, ona je uzela, oborila na tlo i legla po njoj, tako mi je spasila. Ona mi ide ujutro, vodi malu i ovako mi veli, Hido evo ti Azra, ja sam ti je spasla, a ti ako hoćeš ubi se, ako hoćeš ajde se obesi, ako hoćeš ajde s nama, mi odosmo, sve ti je pobijeno, a ti sada radi šta hoćeš. A ja ništa, nemam ni suza, okamenila se. Vodim Azru, ne znam kud ću...

Sve mi je pobijeno. Kako me vidiš tako me piši. Sve sam pogubila. Ništa živi, umri. Kako živiti, što živiti? Imam Azru, na tome je sada sav moj život što sam proživila. Ona je ostala da me spasi. Kud ću sad? Baš ko sad da sam rođena: porod dala, imovinu dala, ostarila, kud ću sada? Ali moraš živiti dok ti smrt ne dođe... I eto, ne bih više ništa imala, tolko, ja bih mogla sad ići, da vam je sretno i bolj da vam bude, i vama i meni, i hvala vam puno, puno.”

Kraj priče. Zašto mi je rekla pre tri meseca tamo u izbegličkom logoru na kraju, i hvala vam puno, puno? Zovem telefonom, tražim je, traže je, došla je, čujem joj glas,

“Hido, ja sam, čuješ me?”

“Ti si?”

“Zašto si mi na kraju rekla i hvala vam puno, puno?”

“Da sam valjala ubili bi i mene.”

“Zašto si mi rekla?”

“Zato što si od onog naroda a plakala si sa mnom.”

Završila sam knjigu “Pucanje duše” u junu 1996, godinu dana sam čekala da se knjiga izda u Beogradu, verujući u ono što je Aleksandar Tišma (1924-2003), moj prijatelj, učitelj i drug, najviše prevođeni pisac iz tog celog regiona, napisao u predgovoru:

“... jer je patnja ljudi zbog međusobne mržnje opšta, i mi iznoseći patnju jednih, iznosimo patnju svih, a pravo mesto za iznošenje patnji Muslimana i Muslimanki upravo je sredina iz koje su njihove patnje ponikle, to jest srpska, jer upravo u njoj može da se javi onaj jedan ispovestima pogođeni koji će odlučiti da patnju ne nanosi.”

Ja i sada verujem u to, ja moram da verujem i hoću da verujem, da upravo ovde može da se javi onaj jedan ispovestima pogođeni koji će odlučiti da patnju ne nanosi. Puno razloga za to zapravo i nemam, više imam slutnju i nadu i potrebu da imam veru u tako nešto. “Pucanje duše” od prvog dana ovde prati potpuna tišina. I moja sve veća, fizički merljiva izolovanost i usamljenost. Kada je pročitala “Pucanje duše”, moja mama je ćutala ceo dan i onda je rekla, ti dobro pišeš. I ništa više, nikad više ni reč. To se u mojoj porodici ne spominje, o svemu se priča sa mnom, ali o tome ne. Ponekad u šali kažu, naša Janja je Muslimanka, i onda odmah, tišina. Ni reč više. Tišina. Dvoje troje prijatelja, priča o tome sa mnom.

To je deo zavere, ili zločina ćutanja u Srbiji. O tome nije pristojno govoriti, to se ne spominje, to se zapravo nije ni desilo. Ogromna većina u mojoj generaciji se trudi da živi po pravilu, nismo čuli, nismo videli, nismo znali. Sledeća generacija, Ivanina i Anina, nije ni imala od koga da nauči. Ana i Ivana sa početka ove priče, su izuzetak, zastrašujuće mali, koji meni ipak daje nadu, ne preveliku, ali ipak nadu. Pitala sam se da li je samo meni potrebna ta nada, i odakle ona nastaje i traje? Sada mislim da su ta nada upravo oni Srbi koji su reskirajući živote u najtežim okolnostima pokušali da pomognu i učine bilo šta što je bilo u njihovoj moći, ne sve, ali bilo šta, kako je govorio Karl Jaspers svojim studentima one davne zime u Heidelbergu kada je govorio o nemačkoj krivici.

“A kod nas samo jedan je dobar bio. Dođe nam podukrad, ako kupi kutiju cigara dođe podukrad, nije smio od tih drugih Srba k nami dolaziti to ljetu, njima je bilo zabranjeno, podukrad on će doći nami pa će podijeliti mom djeveru i mom malom da zapale, il doneti pecivo kafe da ispečemo. On je sam sa ženom bio tuj, imao je djecu po Sloveniji. On je, kada je vojska došla u nase selo, reko: ‘Nemojte tamo da bi šta radili, ta su djeca, ti su momci dobri i lijepi’, a oni njemu – “Vuci se u kuću da te ne koljemo umesto janjaca”. Stvarno on je bio od sviju naših Srba okolo, on je bio za nas. Kojo T. Ne znam gde je sada.

Sutra kada bi se vratila u našu Bosnu, ja bi ga zaštitila, tolko je za nas sviju učinijo. Jer ko je dobar, pa bio moj ili njihov, ne ima veze.

Samo nek je dobar bio. Nema ti veze nacija, nek s'ti čovjek. A on je stvarno dobar bio i što ga ne bi zastupila. I bi ga sačuvala. Ne bih ga dala nikome. Da ga progoni. Ili da ga tuče. Ili da bude gladan." Tako Rubija.

"Jes mi pomago", kaže Nefa, kojoj su zaklali sina i svekra u Večićima, spalili majku i sestru u Hanificima, "Miloš mi je pomago, kad bi se ikad vratila njemu bi se javila, Miloš nije dao nas, ni tuć, ni bit', ni bog ti dao zapaljivat kuća. Žene ne dirajte, a muškarcima šta nađete, Miloš je viko. Veljko, jest mi pomago, on dojde kad se nešto priča on nama dokaze. Slavko, Blažo, i oni dojdu i oni nam dokažu, kako da ti bježiš, da se kriješ, oni ti dokažu. Jest mi Jovanka dolazila, Slavkova žena, kafu i brašno i šećer mi donosila. I Milan, i on je dolazio, kafu i brašno i šećer mi donosio, kaže ne bojte se ništa ako budete protjerani nećete sami i tako je sve bilo. Milan kaže, Trivin zet, da su oni držali sastanak za našu kuću, nemojte kaže Milan Nefine kuće ni zarvati, ni cviliti, mi smo tako dobro živili, meni je samo zašto nam nisu rekli?"

Ja ne znam, nemam pojma kako će oni živit brez nas, e čula sam da je ona jedna sve plače za nama, ova Trivina ćerka Zagorka, ona kaže sve plače, ko kaže pobi Nefinu djecu, to sam čula, pa kažem ti kako smo mi živili, pazili se ko braća ali kako mi nisu rekli izbavi svoju djecu, neće biti dobro, nisu mi morali sve reći, samo neće biti dobro, pa ja bih svoju djecu sklonila."

To iskustvo, ma koliko malo i slabo, može da bude i sada već jeste, pored Međunarodnog suda za ratne zločine u Hagu pre svega, osnova za stvaranje i očuvanje svesti o ratnim zločinima na tim prostorima, kao uslov za očuvanje same ljudske supstance, odnosno čovečnosti.

A ŠTA TI MISLIŠ, DA LI JE NJIMA ŽAO, DA LI JE NJIMA ŽAO NAS?

"Ti si puno škola završila?", pitala me Nefa.

"Pa tako, puno."

"Zašto nam nisu rekli?"

"Ne znam, to nema u knjigama."

"A šta ti misliš, da li je njima žao, da li je njima žao nas?"

Nema to u knjigama, nema Nefo. Reči, reči, reči. Reči su izgubile značenje, svoju vrednost. Stare kategorije i nova realnost. Prazna objašnjenja. Duboka destrukcija značenja reči. Spekulacije rečima bez iskustva. Sve se promenilo, kako povezati novu realnost i stare pojmove? Kako redefinisati pojmove? Za koga? U čijoj službi? Šta je program? Šta je odgovor?

EPILOG

Hodam po polju. Pauza, snimaju dokumentarni film o "Pucanju duše".

Leto. Sunce. Tišina. Onda cvrčci. Belo. Sve. Hiljadu malih, belih cvetova.

Ljudske kosti u polju. Vide se u travi i belim cvetovima.

Šest godina posle.

Srebrenica, juli 2001.

Ovde su ih streljali, ovde.

A sada su tu samo cvrčci.

I ti beli cvetovi.

U Bosni ti cvetovi rastu na planinama i u divljini.

U Bosni se zovu janja.

I ja sam Janja.

Ime čoveka i ime cveta.

U Bosni.

18.mart 2003 / Pančevo-Vojvodina,
sto kilometara od Srebrenice

Teret zločina

Zastrašujuća srebrenička istina

Jedini učinjeni pomak za devet godina jeste ovo prekidanje institucionalne šutnje o sopstvenom zločinu, za koji se sve do sada tvrdilo da ga gotovo nije ni bilo ili što je još gore nalazilo se opravdanje za zločin u činjenici da su ga i drugi činili

Piše: Tanja Topić

Ćutanje o zločinu u Srebrenici najprije je, istina stidljivo i tiho, prekinuo aktuelni premijer Srpske Dragan Mikerević. On je bio odlučan u namjeri da se vlasti RS napokon suoče sa Srebrenicom. U prvi mah niko od zvaničnika RS nije ga glasno podržao. Pošto je objelodanjen izvještaj Komisije za Srebrenicu oglasio se i predsjednik Srpske Dragan Čavić, označivši zločin u Srebrenici "crnom stranom srpske istorije". Njegovo obraćanje javnosti povodom izvještaja Komisije za istinu o Srebrenici podijelilo je ovdašnju javnost i proizvelo dosta kontroverzne stavove. Neki od političara, među njima nezavisni socijaldemokrata Nikola Špirić, inače zamjenik predsjedavajućeg Predstavničkog doma BH parlamenta, su zatražili da "vlasti objasne zašto se istina krila 12 godina i zašto nikog dosad nisu uhapsili". Neki od njih su i dalje ostali vjerni relativiziranju zločina i davanju odgovora na pitanja o zločinima sopstvene strane upitom o zločinima nad njom. Tako Siniša Đorđević, savjetnik u Kabinetu predsjednika PDP (Partije demokratskog progresa Mladena Ivanića) kaže da niko "nema razlog da ne vjeruje u vjerodostojnost izvještaja Komisije o događajima u i oko Srebrenice, ali je upitno zašto se ćuti o zločinima u cijeloj BiH". S nekih strana Čaviću su upućene zamjerke i postavljeno pitanje otkud mu pravo Srebrenicu označiti "crnom stranom srpske istorije". Istovremeno se njego istup "opravdava" strahom od gubitka fotelje, koji je "i doveo do ovakve njegove reakcije".

Za Čavića su saznanja koja objavljuje izvještaj Komisije za Srebrenicu "šokantno suočavanje sa tragičnom istinom o ljudskom stradanju velikih razmjera". On je dalje dodao da ne zna da li će "srodnicima postradalih Bošnjaka koji su žrtve ratnih zlodjela počinjenih

od strane Srba, njegovo obraćanje značiti olakšanje”, ali on “razumije i saosjećá bol onih koji još traže svoje najbliže”.

Dio istine o Srebrenici sam Čavić ocijenio je nepotpunim, ali i kao takva ona je ipak “zastrašujuća”. “U posljednjih devet godina o srebreničkim tragičnim događajima govorio je cijeli svijet, ti događaji postali su planetarni sinonim stradanja i zločina na kraju XX vijeka, polarišući učesnike na žrtve Bošnjake – muslimane i počiniocé – Srbe”, istakao je Čavić po objavljivanju izvještaja o događajima u Srebrenici u julu 1995. Za to vrijeme se, dodao je on “u srpskoj javnosti, godinama nakon jula i avgusta 1995. godine, stradanje Bošnjaka u Srebrenici u pravilu doživljavano kao preuveličana manipulacija brojem žrtava i kao metod pritiska na RS i njen institucionalni status”. Srpsko institucionalno ćutanje svih ovih proteklih godina, podgrijavalo je stvaranje stereotipa, jer se u pravilu ćutanje razumije kao priznanje. Zadnji zvanični izvještaj Vlade Mladena Ivanića spominje sramnu brojku od 1600 stradalih Bošnjaka u Srebrenici.

Komisija je otkrila 32 masovne grobnice za koje se vjeruje da kriju tijela više hiljada ubijenih Bošnjaka, a sve informacije o tome dali su isključivo izvori iz RS, prvenstveno organi Vlade RS i svjedoci na terenu. Najprije je bilo teško naći Srbe članove Komisije koji bi radili na otkrivanju istine o Srebrenici u julu 1995. godine, jer su “bili svjesni istorijske odgovornosti pred vlastitim narodom zbog istrage koja treba da utvrdi ulogu Srba u stradanju Bošnjaka”.

Komisija je utvrdila da je “likvidirano više hiljada Bošnjaka, na način koji predstavlja teška kršenja međunarodnog humanitarnog prava, te da je izvršilac, pored ostalog, preduzeo mjere prikrivanja zločina premještanjem tijela”.

“Javnost Republike Srpske rezultate rada Komisije prezentirane u ovom Izvještaju mora posmatrati u svjetlu nedavne izjave Predsjednika Republike Srpske. Prihvatanje i suočavanje sa činjenicom da su neki pripadnici srpskog naroda počinili zločin u Srebrenici u julu 1995. godine može povoljno uticati na kreiranje uslova za istraživanje svih drugih zločina počinjenih na prostorima Bosne i Hercegovine i kažnjavanje počinilaca”, zaključuje se u ovom Izvještaju.

Mjesec dana kasnije, povodom obilježavanja dana srebreničke tragedije, premijer Mikerević ne smatra da se u Srebrenici dogodio “genocid”, kako ga obilježava druga strana BiH, već zločin. Iako je Komisija obavila veliki zadatak i doprinijela prekidanju institucionalne ćutnje u Srpskoj o Srebrenici, teško da će moći obaviti i drugi joj povjereni zadatak do isteka mandata – utvrditi spisak nestalih lica u Srebrenici, tako da će zatražiti od Vlade RS da to uradi neka druga organizacija ili institucija. U prvom izvještaju Komisije zamjereno joj je što se ne “navode imena zločinaca i tačan broj žrtava”.

I dok se većina Hrvata i Bošnjaka optuženih za ratne zločine u BiH dobrovoljno predala Haškom sudu ili im se sudi u zemlji, 18 optuženih

Srba ni deset godina kasnije nije izvedeno pred sud pravde, i unatoč “ozbiljnom operativnom radu policije RS na terenu”. Jedini učinjeni pomak za devet godina jeste ovo prekidanje institucionalne šutnje o sopstvenom zločinu, za koji se sve do sada tvrdilo da ga gotovo nije ni bilo, ili što je još gore, nalazilo se opravdanje za zločin u činjenici da su ga i drugi činili. Za 60 odsto ispitanih građana Republike Srpske u nedavnoj anketi jedne ozbiljne marketinške agencije, Radovan Karadžić je još uvijek na pijedestalu heroja. Zbog nesaradnje sa Haškim tribunalom nedavno su kažnjena 59 funkcionera u Republici Srpskoj. “Hrabar iskorak” učinio je Dragan Čavić, ali otvorenim ostaje pitanje koliko će pojedincima, građanima i društvu u cjelini trebati da se “zrelo i odgovorno” suoče sa sopstvenim zlom. Jer tad će u svakom slučaju biti lakše a i opravdano pitati za zločine i zla onih drugih.

Istorijat Komisije

Ovu komisiju osnovala je Vlada RS kao privremeno radno tijelo na sjednici, 15. decembra 2003. Komisija je trebalo da djeluje na način transparentan za širu javnost, te da sa punim ovlaštenjima preduzima “sve istražne i druge radnje u cilju utvrđivanja pune istine o događajima u i oko Srebrenice u vremenu od 10. do 19. jula 1995, a radi ostvarivanja trajnog mira i izgradnje povjerenja u Bosni i Hercegovini”. U Odluci naloženo je Ministarstvu pravde Republike Srpske, Ministarstvu unutrašnjih poslova Republike Srpske, Ministarstvu odbrane Republike Srpske, OBS, Generalštabu Vojske Republike Srpske i Republičkom sekretarijatu za odnose sa Međunarodnim krivičnim sudom u Hagu da “u potpunosti podrže rad Komisije”; u posebnoj odjeljku, Ministarstvo pravde RS zaduženo je za organizovanje i izvršavanje administrativnih poslova, a MUP RS, za obezbjeđenje sredstava logistike za potrebe rada Komisije. Mandat Komisije traje šest mjeseci od dana konstituisanja. 25.12.2003, Vlada RS imenovala je članove Komisije: Marko Arsović, predsjednik, Milan Bogdanić, Milorad Ivošević, Đorđe Stojaković, Gojko Vukotić, Gordon Bejkon, Smail Čekić. Bejkona i Čekića nominovao je visoki predstavnik za BiH (Bejkona kao predstavnika Međunarodne zajednice, a Čekića kao predstavnika zajednice preživjelih). Ured Visokog predstavnika (OHR) i Međunarodni krivični sud u Hagu (ICTY) su dobili status posmatrača. Dvadesetog aprila iz Komisije se povukao dotadašnji predsjednik Marko Arsović. Za predsjednika Komisije imenovan je Milan Bogdanić, tadašnji član Komisije.

Donošenje Odluke o formiranju Komisije bilo je motivisano obavezom RS da odgovori na Odluku Doma za ljudska prava BiH, s početka marta prošle godine. Odluka Doma odnosi se na 49 prijave koje su podnijeli najbliži rođaci lica nestalih u događajima u i oko Srebrenice od 10. do 19. jula 1995. i o čijoj sudbini do danas nemaju pouzdanih saznanja. Prijave su podnesene protiv RS i predstavljaju “dio grupe od oko 1.800

sličnih prijava koje su trenutno u postupku pred Domom – sve one se odnose na događaje u Srebrenici“. Dom je naredio RS da “po hitnom postupku“ objavi sve informacije koje posjeduje, “a koje se odnose na sudbinu i mjesta gdje se nalaze nestali...“, otkrije “sve informacije... koje se odnose na lokacije pojedinačnih, masovnih, primarnih i sekundarnih grobnica žrtava događaja u Srebrenici koje nisu ranije objelodanjene“ i, pored ostalog, “sprovede potpunu, svrsishodnu, temeljnu i detaljnu istragu o događajima koji su doveli do utvrđenih kršenja ljudskih prava, kako bi... članovi porodica i javnost saznali za ulogu RS u masakru u Srebrenici jula 1995, za njene kasnije pokušaje da prikrije ove činjenice, te za sudbinu i mjesto gdje se nalaze lica nestala u Srebrenici u julu 1995.“ Visoki predstavnik u BiH Pedy Ešdaun u pismu predsjedniku RS Draganu Čaviću i premijeru RS Draganu Mikereviću krajem prošle godine istakao je “važnost rada Komisije“, podržao stavove Doma za ljudska prava i činjenicu da se Komisija mora rukovoditi “dovoljnim fondovima, potpunim pristupom svim relevantnim dokumentima“ i svjedocima. Dom za ljudska prava za BiH i OHR ocijenili su kao nezadovoljavajuće ranije izvještaje Vlade RS u odnosu na Odluku Doma od 3. marta 2003.

Najvažnija pitanja o kojima je Komisija trebalo da prikupi odgovarajuću činjeničnu građu jesu: ispitati navedene zločine, kolikog su obima, ko ih je naredio i izvršio. Između ostalog, potrebne informacije trebalo je prikupiti o raznim pitanjima vezanim za navedene događaje: zauzimanje Srebrenice, pokušaj evakuacije stanovništva, humanitarna kriza, stanje u Potočarima, situacija u mješovitoj koloni, otkrivanje sudbine i mjesta nestalih lica, otkrivanje informacija o novim lokacijama pojedinačnih i masovnih grobnica, identifikacija žrtava. Jedan od prioriteta rada Komisije je izrada što je moguće tačnijeg spiska lica nestalih tokom događaja u Srebrenici od 10. do 19. jula 1995, sa akcentom na utvrđivanje sudbine lica navedenih u Odluci Doma za ljudska prava (početak marta 2003.) Komisija je sa aktivnostima počela u februaru 2004. Komisija je ocijenila da se primarno mora baviti prikupljanjem saznanja o događajima od involviranih organa i pojedinaca u RS. Dokumentacija na koju se Komisija mogla osloniti potiče iz institucija sistema RS (Ministarstvo odbrane, GŠ VRS, komande Prvog i Petog korpusa VRS, nadležni odsjeci MO RS, MUP RS i nadležni CJB MUP RS). U sjedište Komisije dopremljena je i izvjesna dokumentacija Ministarstva odbrane FBiH. Dokumentacija kojom je Komisija raspolagala uglavnom potiče od institucija RS, dijelom i od nekih institucija Federacije BiH. “I pored veoma značajnih rezultata, posebno u otkrivanju do sada nepoznatih grobnica i utvrđivanju broja i identiteta žrtava, redefinisani mandat Komisije kao i kratak vremenski rok odredili su obim i rezultate njenog rada. Kompleksna naučna valorizacija predmetnih događaja, posebno istorijsko-pravna, ostaje imperativ. Rad Komisije istorijski je čin i kao takav podliježe sudu istorije. Formiranje Komisije i njen rad dokaz su zrelosti srpskog naroda i RS, suočavanja sa sobom, istorijom i Drugim“, zaključuje se u Izvještaju Komisije.

Sudbina Bošnjaka u i oko Srebrenice od 10. do 19. jula 1995.

Oružane snage RS (vojska i policija) 6. jula 1995. godine započele su napad na Srebrenicu, zaštićenu zonu UN, koja je po Rezoluciji Savjeta bezbjednosti UN (br. 819), od 16. aprila 1993, a po Sporazumu od 17. aprila i 8. maja iste godine demilitarizovana, što nikada nije sprovedeno.

Do večeri 9. jula Vojska RS (VRS) je prodrla četiri kilometra u dubinu enklave, zaustavivši se samo kilometar od grada Srebrenice. Ujutro, 10. jula situacija u samoj Srebrenici je bila napeta. Stanovnici su preplavili ulice grada i počeli bježati prema Potočarima, gdje se nalazila baza Ujedinjenih nacija. Pukovnik Karemans je tražio hitnu vazдушnu podršku NATO. Avioni NATO 11. jula 1995. pokušali su bombardovati artiljerijske položaje VRS iznad Srebrenice. Vazдушna podrška NATO je obustavljena nakon što je VRS zaprijetila da će pobiti holandske vojnike koji su se nalazili u "zarobljeništvu VRS" i da će granatirati bazu Ujedinjenih nacija u Potočarima, kao i okolna područja, gdje je pobjeglo 20.000-30.000 civila.

VRS je 11. jula 1995. godine zauzela Srebrenicu. Kasno poslije podne generali Ratko Mladić, Radislav Krstić i drugi oficiri prošetali su praznim ulicama Srebrenice, a veliki broj (na hiljade) izbjeglih kretao se prema Potočarima, tražeći spas kod holandskog bataljona.

a) U Potočarima

Suočeno sa činjenicom pada Srebrenice, civilno stanovništvo je pobjeglo u mjesto Potočare, udaljeno oko 5 km. sjeverozapadno od grada, da bi tu našlo očekivanu zaštitu u bazi Ujedinjenih nacija. Do večeri 11. jula 1995. godine okupilo se od 20.000 do 25.000 izbjeglih, većinom žena, djece, staraca i vojno nesposobnih. Nekoliko hiljada ušlo je u bazu Ujedinjenih nacija kroz ulaz koji im je otvoren prosijecanjem ograde na strani manje uočljivoj za pripadnike VRS i manje izloženoj borbenim dejstvima, dok su se ostali zadržali oko baze – u halama fabrika i poljima. U masi izbjeglih u samoj bazi bilo je najmanje 300, a izvan baze između 600 i 900 "vojno sposobnih" muškaraca. Niko od njih nije imao oružje. Tako se na malom prostoru okupio veliki broj izbjeglih. Uslovi su bili užasni zbog vrućine, nedostatka vode, hrane i lijekova. Bili su tijesno zbijeni, gladni, žedni, uspaničeni i prestravljeni.

Svjesni realnosti, izbjegli u Potočarima javno su uveče 11. jula zahtijevali od pripadnika Holandskog bataljona da izađu iz "ovog pakla". Obaviješten je o tome i pukovnik Karemans, a preko njega, na sastancima u hotelu "Fontana", i komandant Glavnog štaba Vojske Republike Srpske general Ratko Mladić.

Na drugom sastanku, održanom istog dana u 23,00 časa u istom hotelu, pukovnik Karemans obavijestio je generala Mladića i ostale prisutne (oficire Glavnog štaba VRS i predstavnika izbjeglih civila Nesiba Mandžića) o okupljenoj masi i humanitarnoj krizi koja prijete izbjeglim u Potočarima. Tom prilikom general Mladić je rekao da Bošnjaci treba sami da odluče hoće li ostati u enklavi ili žele otići (i kamo), a da će provjeriti da li se među "vojno sposobnim" muškarcima u Potočarima nalaze ratni zločinci. Izričito je zahtijevao da pripadnici 28. divizije Armije BiH iz enklave Srebrenica polože oružje. Oficiri Holandskog bataljona, ne znajući u tim trenucima gdje se nalaze ove snage, o tome su obavijestili generala Mladića na trećem sastanku, održanom 12. jula u 10,00 časova u navedenom hotelu u Bratuncu, uz konstataciju da nisu uspjeli stupiti u kontakt s pripadnicima 28. divizije Armije BiH. Na ovom, trećem sastanku bila su prisutna i tri predstavnika izbjeglih (Nesib Mandžić, Čamila Osmanović i Ibrahim Nuhanović). I pored datog obavještenja i istovjetnog objašnjenja predstavnika izbjeglih (da ne znaju gdje se nalazi 28. divizija i da sa njenim pripadnicima nisu stupili u kontakt), general Mladić je ponovio svoj zahtjev za razoružanje uz obećanje da će obezbijediti prevoz svih civila iz enklave Srebrenica, s tim da će prethodno izdvojiti muškarce od 17 do 70 godina radi provjere njihovog eventualnog učešća u ranijim ratnim zločinima.

Predstavnici međunarodnih humanitarnih organizacija iz Srebrenice uputili su 12. jula 1995. godine svojim centralama izvještaj u kome navode da je humanitarna situacija u jutarnjim časovima toga dana "gora nego ikada dosada", da nedostaju hrana, lijekovi i odjeća, da se, po njihovoj procjeni, oko 30.000 lica nalazi u i oko baze Holandskog bataljona, dok se oko 8.000 ljudi pokušava probiti iz Gornjih Potočara do baze UNPROFOR. Izričito je navedeno da se među okupljenim stanovništvom ne nalazi nijedan naoružani vojnik Armije Bosne i Hercegovine.

U ranim jutarnjim časovima (od 6 do 7 časova) 12. jula u bazu Ujedinjenih nacija u Potočarima ušle su specijalne jedinice Ministarstva unutrašnjih poslova RS (četa specijalne policije za antiteroristička dejstva sa Jahorine, Prva četa posebne jedinice policije Centra javne bezbjednosti Zvornik, dijelovi Drugog specijalnog odreda iz Šekovića i jedinica sa psima iz Sarajeva), dijelovi Bratunačke brigade i jedinice vojne policije Bratunačke brigade Vojske Republike Srpske, radi "održavanja reda", pronalaženja i izdvajanja "vojno sposobnih" muškaraca u skladu sa usmenom naredbom generala Ratka Mladića sa sastanka u hotelu "Fontana" u Bratuncu 11/12. jula, kada je, uz ostalo, dogovorena i evakuacija izbjeglih civila iz Potočara na teritoriju pod kontrolom Armije BiH u pravcu Tuzle uz naredno odvajanje "vojno sposobnih" muškaraca.

Izdvajanje je unijelo dodatni strah, neizvjesnost i uznemirenost. Zapravo, dovelo je do traumatskog stanja zbog prisustva navedenih jedinica, njihovih radnji i ponašanja kao i zbog prisustva jakih snaga VRS oko kruga baze Holandskog bataljona.

Tako se prije podne 12. jula situacija u Potočarima pogoršavala. Tada se, u pratnji visokih oficira Glavnog štaba i televizijskih ekipa, pojavio general Ratko Mladić, koji je, na prvi pogled, pružio izvjesnu nadu okupljenom narodu (dijelio djeci slatkiše; taj dan je dijeljen i hljeb), obećavajući da će izbjegli biti prevezeni tamo gdje žele.

Teški uslovi u Potočarima 12. jula, postali su još gori zbog terora, vrijeđanja i zlostavljanja prilikom razdvajanja "vojno sposobnih" muškaraca i sporadičnih ubistava iza Fabrike cinka, kod potoka i iza "bijele kuće". Kako je prolazio dan, ionako teški uslovi postali su još teži i za izbjegle i pripadnike Holandskog bataljona. Teror se povećao u toku noći. Vojnici su izvlačili i odvodili ljude iz gomile. Čuli su se krici, zapomaganja, jauci i plotuni. Tokom noći i rano idućeg jutra proširile su se priče o silovanju i ubistvima, pa je masu zahvatao sve veći strah. Pojedini izbjegli vidjeli su zlostavljanja, silovanja i ubijanja, a neki su naišli na ubijene. Nekoliko civila izvršilo je samoubistvo vješanjem.

Među izbjeglim su vladali strah, panika i ogorčenje, čekali su da što prije, bilo čim i bilo kako, pobjegnu iz ovog mjesta. Isto raspoloženje vladalo je i među pripadnicima Holandskog bataljona UN. Rano ujutro 12. jula 1995. godine komanda Drinskog korpusa naredila je svim svojim jedinicama i Ministarstvu odbrane mobilizaciju svih prevoznih sredstava i okupljanje na fudbalskom stadionu u Bratuncu istog dana do 16.30 časova.

Oko podne 12. jula počeli su da pristižu u Potočare autobusi i kamioni za prevoz žena, djece i staraca u pravcu Tuzle. Izbjegli su odmah nagmuli da se ukrcaju, iako većina nije ni znala kuda ide. Dolazak velikog broja autobusa i kamiona u Potočare bio je prema utvrđenom planu Glavnog štaba VRS. Ukrcavanje u autobuse izvršeno je u prisustvu i pod kontrolom pripadnika specijalnih jedinica policije i Vojske Republike Srpske i uz pomoć pripadnika Holandskog bataljona. U toku dana evakuisano je oko 8.500 lica na teritoriju pod kontrolom ABiH. Evakuacija je obustavljena u toku noći, a nastavljena u jutarnjim časovima 13. jula 1995. godine.

Komandant Glavnog štaba VRS, izvjestan broj oficira ovog štaba, komande Drinskog korpusa i predstavnik Bratunačke brigade viđani su 12. i 13. jula u bazi Holandskog bataljona u Potočarima.

Prilikom prevoza autobusi i kamioni bili su pretrpani, a vrijeme neizdrživo vruće. Prvi konvoj vozila pratili su pripadnici Holandskog bataljona i usput, do Tišće, nije bilo razdvajanja „vojno sposobnih“ muškaraca. Kasnije su pripadnici Vojske Republike Srpske spriječili ovu pratnju, uz nasilno oduzimanje vozila, pa je u nastavku evakuacije, na različitim mjestima, a najčešće u Tišći, vršeno razdvajanje. Nakon stizanja u Tišću izbjegli su nastavili pješke prema Kladnju, nekoliko kilometara kroz „ničiju zemlju“, između srpskih i bošnjačkih linija. Potpuna evakuacija izbjeglih Bošnjaka civila iz Potočara i realizacija dogovora od 11. i 12. jula, završena je 13. jula do 20 časova.

Na aerodrom u Dubravama smjestilo se oko 22.000 ovih izbjeglih lica dok se više hiljada smjestilo na druga mjesta i kod rodbine i prijatelja.

Strah i haotično stanje u enklavi uopšte i Potočarima, posebno uz pomenute okolnosti, uvjetovali su masovno bježanje civilnog stanovništva iz „zaštićene zone“ Srebrenica, što je, inače bila, karakteristična pojava mnogih ranijih događanja i osvajanja teritorija.

Najdramatičnije je bilo 12. i 13. jula u Potočarima, gdje je došlo do sistematskog razdvajanja „vojno sposobnih“ muškaraca od porodica. Ono je otpočelo od jutra 12. jula, nakon ulaska navedenih jedinica policije i VRS. Izdvojeni su držani na zasebnim mjestima (ispred Fabrike cinka i u „bijeloj kući“). Bolna je činjenica da je među njima bilo dosta vojno nesposobnih i maloljetnika. Razdvajanje je nastavljeno i za vrijeme ukrcavanja u vozila i u toku evakuacije.

Razdvojeni su prethodno, u Potočarima, morali ostaviti sve svoje stvari ispred „bijele kuće“, a potom su držani u krajnje nepovoljnim uslovima.

U blizini „bijele kuće“, iza zgrade „Transporta“ i u blizini potoka u navedenim danima vršena su sporadična ubijanja, u šta su se uvjerali pripadnici Holandskog bataljona UN, o čemu su obavijestili pukovnika Jozefa Kingorija, vojnog posmatrača UN za područje Srebrenice. Čuo je pucnje i pokušao ispitati šta se događa, ali su ga u tome spriječili pripadnici VRS, o čemu su svjedočili u Haškom tribunalu pripadnici ovih snaga.

Razdvojeni „vojno sposobni“ Bošnjaci u Potočarima (njih najmanje 1.000) odvezeni su iz Potočara na druga mjesta zatočenja u Bratuncu, 12. i 13. jula, gdje su dovođeni i zarobljenici iz mješovite kolone u šumi, a odatle na mjesta pogubljenja. Iza njih ostala je velika gomila ličnih stvari i dokumenata koji su spaljeni kasno uveče 13. jula 1995. godine, pa priče o provjeri i traženju ratnih zločinaca gube smisao.

Međunarodni komitet Crvenog krsta iz baze u Potočarima 16. jula evakuisao je 87 ranjenika u Bratunac, gde je takođe izvršeno izdvajanje „vojno sposobnih“. Izdvojena su 23 ranjenika, koji su potom postali ratni zarobljenici. Odatle su odvedeni i njihova sudbina postala je neizvjesna.

b) U mješovitoj koloni

Jedan broj stanovnika (između 10.000 i 15.000) nakon zauzimanja Srebrenice okupio se u selima Jagličić i Šušnjari, tražeći spas prema teritoriji pod kontrolom Armije RBiH. Oko trećine muškaraca bili su vojnici iz 28. divizije Armije RBiH, iako svi nisu bili naoružani. Čelo kolone činile su jedinice 28. divizije, nakon njih kretali su se civili, među kojima je bio manji broj žena, djece i staraca pomiješanih sa vojnicima. Na začelju kolone nalazio se Samostalni bataljon 28. divizije.

Čelo kolone je 12. jula 1995. u 00.30 krenulo iz Šušnjara preko Jagličića i Buljima ka Kameničkom Brdu. U toku noći je zbog slabe vidljivosti, straha od mina i panike došlo do prekida kolone i kretanje je

bilo zaustavljeno. Prekinuta kolona je ponovo nastavila kretanje tek nakon svitanja.

VRS je iz raznih pravaca granatirala kolonu, koja je, prema propisima VRS, u čemu su bili saglasni vojni vještaci optužbe i odbrane u procesu protiv generala Krstića, „predstavljala legitimni vojni cilj“.

Glavnina kolone je u popodnevnim satima nastavila kretanje, pri čemu je kasnije prva grupa prešla saobraćajnicu Konjević Polje-Nova Kasaba. VRS je oko 18.00 časova tačno locirala poziciju izbjeglih na Kameničkom Brdu (iznad sela Pobude), gdje je veći dio kolone uspio stići.

Kolona izbjeglih, predvođena opštinskim rukovodstvom sa ranjenicima u prednjem dijelu, oko 20.00 časova je krenula i spuštala se sa Kameničkog Brda ka Krajinovičkom potoku. Nakon što je prešlo samo nekoliko desetina ljudi iz kolone preko tog potoka, pojavili su se vojnici Vojske Republike Srpske. Oni su dolazili kolskim putem iz pravca Kravice, kamionima i oklopnim transporterima (među kojima je bilo i jedno vozilo bijele boje sa oznakama UNPROFOR, Bošnjaci su pozivani preko razglasa da se predaju.)

U poslijepodnevnim i ranim večernjim časovima snage VRS i MUP zarobile su veći broj ljudi sa začelja kolone u rejonu Ravni Buljim. VRS je koristila razne načine, uključujući i opremu Ujedinjenih nacija i Crvenog krsta, kako bi obmanula učesnike kolone, uz obećanje da će im štititi živote, zatim da će biti prebačeni u Tuzlu i da im se garantuje bezbjednost, te da su UNPROFOR i Crveni krst zaduženi za njihovo prebacivanje za Tuzlu. Broj zarobljenih je 12. jula iznosio oko 1.000 osoba. Prilikom zarobljavanja VRS je od zarobljenih oduzimala ličnu imovinu, a neke od njih i na licu mjesta likvidirala. Jedinice Drinskog korpusa su 12. jula preduzimale „sve mere u cilju sprečavanja iznenađenja, angažovanjem jedinica na izvršenju zadatka KRIVAJA-95“, planski izvršavajući sve borbene zadatke. Na procijenjenim pravcima jedinice Vojske i MUP Republike Srpske organizovale su „zasedna dejstva u cilju uništenja“ pripadnika kolone koja je pokušavala „proboj iz enklave prema Tuzli“. Pripadnici kolone pokušavali su da se izvuku „sa ženama i djecom prema Ravnom Buljimu i Konjević polju“, gdje su naišli „na minsko polje“.

Na blokiranju i zarobljavanju izbjeglih iz Srebrenice, Republika Srpska je angažovala i specijalne jedinice policije. Tako je u rejonu sela Brežanci-Bokčin Potok u 15.55 časova bio blokiran veći broj izbjeglih. U tim aktivnostima su, prema naredbi koju posjeduje Komisija, trebalo da učestvuju i neke manje jedinice policije iz Republike Srpske Krajine i Republike Srbije. Međutim, analizom cjelokupne dokumentacije ne dolazi se do pouzdanih dokaza o učešću tih jedinica u događajima u i oko Srebrenice od 10. do 19. jula 1995.

Drugo mjesto zarobljavanja bilo je u rejonu presijecanja kolone u podnožju Kameničkog Brda i zaseoka Krajinovići u selu Pobude (A/8, paragrafi 60-63; B/66-77). Razbijene grupe iz kolone 13. jula 1995. u 01,00 čas su nastavile kretanje prema putnoj komunikaciji Konjević Polje-Nova

Kasaba i uspjele preći put pred samo svitanje. Prelaz preko navedene komunikacije vatrom su sprečavali pripadnici Vojske Republike Srpske. Posljednje veće grupe prešle su asfaltni put u Svilima oko 06 časova, nakon čega je dalji prelazak ceste bio nemoguć, jer je VRS na tom mjestu postavila jake snage. U jutarnjim časovima na širem prostoru sela Pobude između putne komunikacije Bratunac-Konjević Polje-Nova Kasaba blokirano je oko 8.000 ljudi.

U toku dana je do 17.30 zarobljeno najmanje 6.000 muškaraca, koji su raspoređeni na nekoliko lokacija. Najveći broj zarobljenih odvođen je na sabirna mjesta u Novoj Kasabi, gdje je zatočeno između 1.500-3.000 ljudi, i u selu Sandići na jednoj poljani, gdje je bilo zatočeno između 1.000 i 4.000 ljudi. Određeni broj zarobljenih kod Nove Kasabe i Konjević Polja ubijeni su na obali Jadra, ujutro 13. jula 1995.

Istog dana u poslijepodnevnom časovima (oko 16 časova) VRS je u tri autobusa dovezla grupu zarobljenih Bošnjaka i strijeljala ih u Cerskoj. Najmanje su strijeljana 149 lica, starosne dobi od 14 do 50 godina, od čega je 147 lica nosilo civilnu odjeću. Najmanje 48 je bilo povezano žicom, tako što su im ruke svezane s leđa. Nekoliko zarobljenih na putnoj komunikaciji Kravica-Milići (Konjević Polje, Pervani, Lolići...) ubijeno je na licu mjesta.

Kasno poslije podne 13. jula 1995. više od 1.000 zarobljenih u selu Sandići odvedeno je u Kravicu i zatvoreno u skladište Osnovne organizacije kooperanata „Kravica“ (zemljoradnička zadruga). Nakon što se desio incident u kome je jedan zarobljenik ubio jednog policajca, čiji su se pripadnici „snaga MUP razbjesnili i oko 18,00 sati počeli likvidirati zarobljenike“ (zoljama, ručnim bacačima, ručnim bombama i pušanim mecima).

VRS je oko 16 časova po planini Udrč tačno locirala okupljenu masu, gdje se nalazilo oko 5.000 ljudi, po kojima je otvarala artiljerijsku vatru. Kolona je nastavila kretanje prema selu Kamenica i dalje prema Tuzli.

U selu Glodi kolona je zaustavljena zbog toga što je VRS u rejonu Velja glava postavila zasjedu, vjerovatno očekujući da će kolona ići preko Capardi ka Tuzli, tj. najkraćim putem.

Jedinice 1. bratunačke brigade su napadale i dio ljudstva iz presječene kolone u Pobudu, koji je pokušao naći spas u Žepi, postavljajući zasjede u rejonu Bračan i Podravanje. VRS je 14. jula 1995. postavila zasjedu na objektu Velja glava i razbila kolonu. Nakon toga, kolona se vratila i krenula prema Mlađevcu. Čelo kolone se zaustavilo u Jošanica Gaju i čekalo da se kolona prikupi, gdje je ostala do 16 časova, nakon čega je nastavljeno kretanje. VRS je u rejonu sela Marčići – Snagovo postavila jaku zasjedu, kombinovanu sa tenkovima i transporterima, koju su podržavale specijalne snage MUP. U tom sukobu zarobljen je komandir jedne jedinice, koja je bila sastavljena od specijalaca. U 16 časova kolona (oko 5.000 ljudi) nastavila je dalje kretanje prema Tuzli. Na kolonu je otvorena artiljerijska vatra sa objekta Velja glava, te sa Kula grada iznad Zvornika.

Zarobljeni komandir je posredstvom motorole uspostavio kontakt sa majorom Obrenovićem iz Zvorničke brigade Vojske Republike Srpske, nakon čega je prestalo djelovanje artiljerije.

U toku noći 14. na 15. jul 1995. kolona sa nešto više od 4.000 ljudi kretala se prema putnoj komunikaciji Zvornik – Tuzla. Nakon napravljenog prolaza u rejonu sela Marčići čelu kolone su počeli pristizati i oni koji su se uspjeli probiti iz okruženja na prostoru Konjević Polja i Nove Kasabe.

Oružane snage Republike Srpske, a posebno 1. Milićka i 1. Bratunačka brigada, te Samostalni bataljon Skelani, 14. jula vršile su „pretres terena“ i zarobljavale veći broj Bošnjaka. U selu Liješanj je, pored drugih mjesta, zarobljeno šest– sedam Bošnjaka. Presječeni dio kolone na području Pobuda, Konjević Polja, Cerske, Kamenice, Džafinog Kamena, Snagova, Marčića i Han Pogleda (prevoj između Vlasenice i Han Pijeska) bio je sve vrijeme meta progona, hapšenja i likvidacije od strane pripadnika policije i vojske Republike Srpske.

U toku 14. jula 1995. iz Bratunca je u Zvornik prevezeno 2.000–2.500 muškaraca. Zarobljenici su zatočeni u salu osnovne škole u Grbavcima (kod Orahovca) i u drugim školama. U Grbavcima je, po nekim procjenama, bilo oko 1.000 zatočenih. Oni su iz Grbavaca prevoženi kamionima do stratišta u Orahovcu. Svi su prethodno povezani po očima. Za pogubljenje korištene su dvije livade. Ubijeni su odmah zatrpani u masovne grobnice, koje je kasnije VRS prekopala i prenijela tijela na druge lokacije (Lazeta 1 i Lazeta 2, a zatim ista tijela još jednom premjestila na cesti za Hodžiće).

Istoga dana VRS je prevezla između 1.500 i 2.000 zarobljenika iz Bratunca do Petkovaca i zatočila ih u sali osnovne škole. Zarobljenicima su žicom vezali ruke na leđima, natjerali ih da izuju cipele i kamionima ih prevozili do brane Petkovci. VRS je zatočenike strijeljala u grupi od 5 do 10 ljudi (dva zatočenika su preživjela strijeljanja). Jedan broj zarobljenika je 14. jula iz Bratunca prevezen autobusima u Pilicu (u salu osnovne škole), gdje su zadržani dvije noći. U toku noći između 14. i 15. jula 1995. glavnina kolone sa ranjenicima, nastavila je dalje prema Crnom vrhu i prešla put Zvornik – Tuzla. U jutarnjim časovima ona je prešla asfaltni put u rejonu Crni vrh i uputila se ka lokalitetu Križevačke njive, gdje je izvršeno prikupljanje kolone.

Kolona je u jutarnjim satima 15. jula prešla komunikaciju Zvornik – Caparde i do tada nije imala borbeni dodir sa prednjim linijama Vojske Republike Srpske, s obzirom na udaljenost 3-4 km od Baljkovice. Drugi dio kolone je u to vrijeme bio još ispod Udrča i kretao se prema Kamenici i dalje prema Tuzli.

Za „čišćenje“ i „pretres terena“ od 15. jula 1995. bio je zadužen komandant Bratunačke brigade Vidoje Blagojević. Pod njegovu komandu stavljene su sve jedinice koje su bile zadužene za „čišćenje“ terena. Te su jedinice u narednim danima vršile „pretres terena“. Dio kolone se kretao prema Kravici i Konjević Polju, radi prebacivanja u rejon planine Udrč,

a zatim prema Tuzli i Živinicama. U toku 15. jula više takvih grupa se predalo pripadnicima Vojske Republike Srpske.

Prva zbornička pješadijska brigada je „sa pojačanjima“ vršila pripreme za blokiranje i okruženje „neprijateljskih vojnika“ koji su se kretali od sela Planinci ka Križevićima. Takođe su i 1. Milićka i Samostalni pješadijski bataljon Skelani dijelom snaga vršili „pretres terena radi otkrivanja zaostalih neprijateljskih grupa“. Snage Vojske Republike Srpske su, radi sprečavanja prolaska grupa, blokirale širi rejon Crnog Vrha i Planinaca, djelimično rejon Kamenice i Glođansko brdo. U rejonu Pandurice, Planinaca, Crnog vrha, Kamenice i Glođanskog brda nalazilo se oko 3.000 ljudi.

U zoni odgovornosti 1. zborničke brigade 15. jula 1995. bilo je ogromnih problema sa ukopavanjem, strijeljanjem i čuvanjem zatvorenika „koje tek treba strijeljati“. Dragan Obrenović, koji je znao da se vodi operacija ubijanja, te drugi oficiri odvodili su ljude „gdje oni hoće“. Pri tome nisu zapisivali ništa što se odnosilo na aktivnosti „oko operacije ubijanja“, dajući smjernice da se o tome ne govori preko radija. Visoki oficir Zborničke brigade je obavijestio Komandu Drinskog korpusa da mu dodatno opterećenje predstavlja veliki broj zarobljenika razmještenih po školama u zoni brigade, kao i obaveze obezbjeđenja i asanacije terena, jer su mu sve snage bile angažovane i nije imao rezervi.

U razgovoru sa jednim generalom iz Glavnog štaba Vojske Republike Srpske, Obrenović je predložio da se kolona propusti. Međutim, taj general to nije odobrio i naredio je da kolonu zaustavi i uništi, sa čime se saglasio i savjetnik ministra unutrašnjih poslova (ime nepoznato), tražeći da svim raspoloživim snagama, uključujući i avijaciju, pobiju sve ljude u koloni.

Visoki oficir Centra javne bezbjednosti Zvornik upoznao je Obrenovića sa stanjem u Bratuncu u vezi sa velikim brojem zarobljenih Bošnjaka i ukazao na činjenicu da je time stvorena opasna situacija. Tim prije, jer zbog nedovoljnog prostora neke grupe zarobljenika nisu imali gdje smjestiti, te su noć proveli u autobusima, pri čemu su se uznemirili i počeli da ljuljaju autobuse.

Prilikom prelaska linija na putu Konjević Polje zarobljen je veliki broj Bošnjaka. Tog je dana Sekretarijat Ministarstva odbrane Zvornik, na osnovu zahtjeva Komande Drinskog korpusa, Str. pov. broj: 05/1-241, od 15. jula 1995. „i ukazane potrebe“, izdao naređenje za mobilizaciju svih vojno sposobnih obveznika sa teritorije opština Vlasenica, Milići, Skelani, Bratunac, Šekovići, sa ciljem pretresa terena i uništenja kolone. Osim vojske, i policijske snage Republike Srpske su, bile aktivno uključene u hapšenje i privođenje.

Čelo kolone se 15. jula 1995, (u 17.15 časova) sukobilo sa jedinicama Ministarstva unutrašnjih poslova Republike Srpske u selu Marčići na pravcu kretanja kolone. Tada je prvi put došlo do direktnog sukoba između čela kolone i zasjede koju su postavile snage MUP Republike

Srpske, čije su jedinice, posebno Centar javne bezbjednosti Zvornik, zajedno sa vojskom, bile raspoređene na prostoru od Srebrenice do Tuzle. Na obje strane je bilo žrtava.

Jedinice Drinskog korpusa, posebno 1. Bratunačka i 1. Milićka brigada, te Samostalni bataljon Skelani, vršile su zarobljavanje i likvidaciju izbjeglih Bošnjaka, što, između ostalog, potvrđuje visoki oficir u prijedlogu upućenom Komandi korpusa, koji je višeg oficira predložio za komandanta svih snaga koje obavljaju te poslove. Kolona je u toku noći 15. na 16. jul 1995. bezbjedno prošla dio puta Križevačke njive – Baljkovica, gdje se sakrila u jednom potoku, čekajući ishod borbi na Baljkovici, koje su u to vrijeme vodile snage 2. Korpusa Armije RBiH iz Tuzle i jedna grupa naoružanih vojnika koji su se kretali na čelu kolone.

Jedinice iz sastava Zvorničke brigade, osim što su u rejonu Baljkovice na borbenim linijama izvršile pojačanja u ljudstvu i naoružanju, organizovale su i zasjede na više mjesta.

U rejonu Marčići-Crni vrh oružane snage Republike Srpske su angažovale 500 vojnika i policajaca kako bi zaustavili prekinuti dio kolone (oko 2.500 ljudi), koji se iz pravca Glodi kretao prema Marčićima.

I jedinice Bratunačke brigade su 15. jula 1995, po naređenju Komande Drinskog korpusa, Str. pov. br. 01/4-157-5, od 13. jula 1995, vršile „pretres terena“, pri čemu je dio snaga upućen u rejon Zvorničke brigade (60 vojnih obveznika). Dana 15. jula 1995. oko 11 časova visoki oficir je obavijestio generala Krstića „da ima još 3.500 ‘paketa‘“, koje je morao razdijeliti, za što, kako navodi, nije imao rješenja.

Obrenović je u razgovoru sa dvojicom visokih oficira saznao o pogubljenim Bošnjacima na mnogim mjestima, a posebno u Kravici. On je bio siguran da su svi prisutni znali za plan egzekucije prognanika iz Srebrenice. U tom vremenu u Zvornik su stigli i vojnici iz Bratunca, koji su kasnije učestvovali u egzekucijama.

Obrenović je upoznao komandu Zvorničke brigade o zarobljenim Bošnjacima i operaciji ubijanja u kojoj su učestvovali visoki oficiri. Dijelovi iz 28. divizije Armije RBiH uz sadejstvo i artiljerijsku podršku jedinica 2. Korpusa Armije RBiH iz Tuzle, u jutarnjim časovima (oko 8) 16. jula 1995. izveli su napad, probili linije Vojske Republike Srpske i spojili se sa čelom kolone u širem rejonu Baljkovice, gdje su vođene žestoke borbe. Nakon toga, preko sredstava veze, uslijedili su pregovori između 2. Korpusa Armije Republike Bosne i Hercegovine i Zvorničke brigade Vojske Republike Srpske.

Komanda Zvorničke brigade je „ceneći situaciju“ izgubila tri rova, samovoljno otvorila koridor „civilnom stanovništvu, koga je bilo oko 5.000 hiljada sa protivničkom stranom“, i usaglasila „tehniku evakuacije“, zahtijevajući „oslobađanje zarobljenog policajca i svojih nestalih boraca“. Vjerovatno je, po njoj „među civilima izašao i određen broj vojnika, ali sve što je prošlo je nenaoružano“.

Dogovoreni koridor koji je bio otvoren (od 14 do 17 časova) za kolonu u rejonu Baljkovice potpuno je 16. jula (između 17 i 18 časova) zatvoren. Šesnaestog jula 1995, prema utvrđenom obrascu, ubijeno je između 1.000 do 1.200 ljudi, koji su 14. jula 1995. odvezeni u Pilicu. Strijeljavanja su izvršena na Vojnoj ekonomiji Branjevo. Istoga je dana (oko 15 časova) izvršena još jedna egzekucija zarobljenih. Tada je grupa pristiglih vojnika iz Bratunačke brigade Vojske Republike Srpske izvela zatočene iz Doma kulture u Pilici i likvidirala oko 500 ljudi.

Takođe je oko 16. jula 1995, VRS izvršila i likvidaciju više stotina zarobljenih (oko 500) u Kozluku.

U rejonu Pobuda je 16. jula 1995. bilo oko 2.000 izbjeglih koji su se krili po šumama.

Srpske snage su i 17. jula 1995. nastavile akciju zarobljavanja Bošnjaka. Vršeći „pretres terena“, VRS je tog dana zarobila više civila, među kojima je bilo i četvoro maloljetne djece (od osam do četrnaest godina), koji su zatvoreni u vojnički pritvor u Bratuncu.

Jedinice 1. Bratunačke lake pješadijske brigade (3. i 4. pješadijski bataljon) i mobilisano ljudstvo iz radne obaveze, te policijske snage, 18. jula 1995, vršili su „pretres terena“ u rejonu Pobude, Glogova, Hrančići, Konjević Polje, te s obje strane komunikacije Milići – Drinjača. Malobrojne grupe su pokušavale da se izvuku iz rejona Pobuda, Konjević Polja u pravcu Cerske i Kušlata prema Tuzli.

Komanda Zvorničke brigade izdala je, nakon pogibije jednog njenog vojnika, koji je „pokušao da privede neke zarobljenike u toku operacije pretresa“, 18. jula naredbu da zarobljene u njenoj zoni odgovornosti treba likvidirati, kako se ne bi rizikovalo „njihovim hvatanjem“. Tako su, u skladu sa tom naredbom, svi oni koji su prilikom „pretresa terena“ pronađeni ubijani na licu mjesta sve do 21. jula 1995, kada je komanda promijenila navedenu naredbu.

VRS je 18. jula 1995. radila na pronalaženju, hapšenju i likvidaciji Bošnjaka. U ranim jutarnjim časovima jedna grupa od 200 lica predala se na prostoru između Nove Kasabe i Konjević Polja.

Tada se u širem rejonu Pobuda krilo oko 500 ljudi, koji su pokušavali da se izvuku prema Žepi, zatim Srbiji ili preko Udrča u Tuzlu.

Jedinice 1. Zvorničke brigade su organizovale blokadu i uništenje zaostalih grupa, kao i „pretres terena“, sa pridodatim jedinicama na pravcu Baljkovica – Cetino brdo – Crni vrh – Perunika – Lisina. Pretres terena u rejonu sela Kamenica vršile su jedinice Ministarstva unutrašnjih poslova.

U rejonu Planinci – Baljkovica VRS je 18. jula 1995. u jutarnjim časovima likvidirala 20 lica. Na lokacijama Crni vrh – Potočari – Planinci – Baljkovica bilo je u okruženju oko 150 lica.

U toku dana 19. jula 1995. Vojska i snage MUP Republike Srpske nastavili su sa pretresom i blokadom terena radi blokiranja i uništenja zaostalih bošnjačkih grupa. Na području zone odgovornosti Zvorničke

brigade prilikom pretresa terena likvidirano je 13, a uhapšena su 2 Bošnjaka.

Sve raspoložive snage MUP Republike Srpske, koje su se nalazile u zoni Centra javne bezbjednosti Zvornik, izvršile su pretres terena u rejonu Kamenica, Jošanica, Liplje, Džafin kamen i Crni vrh do Snagova. Tom prilikom je ubijeno osam Bošnjaka. Tada se u rejonu ispod stare ceste kod Snagova krilo "još oko 200 muslimana naoružanih automatskim i lovačkim puškama". Tog jutra je "oko 50 muslimana napalo liniju Zvorničke brigade u rejonu Pandurice, u namjeri da se probiju na muslimansku teritoriju. Tom prilikom jedan borac VRS je poginuo, a jedan je teško ranjen". Centar javne bezbjednosti Zvornik je planirao da sljedećeg dana svim raspoloživim snagama opkoli i uništi obje navedene grupe.

Bratunačka brigada Vojske Republike Srpske vršila je pretres terena na području Gornji Potočari, Blječeve, Čizmića, Lehovića, Bacute i putne komunikacije Glogova-Konjević Polje. Manje grupe Bošnjaka su se i poslije 19. jula 1995. danima i mjesecima krile po šumama, pokušavajući da se probiju do Tuzle. Jedan broj zarobljenih ranjenika (oko 50) prevezen je u bolnicu Bratunac. Druga grupa zarobljenih odvedena je u logor Batkovići (kod Bijeljine), oni su kasnije, uglavnom, razmijenjeni.

Jedan broj Bošnjaka je uspio da pređe u Srbiju (Ljubovija i Bajina Bašta), odakle je njih 38 vraćeno u Republiku Srpsku. Neki od njih odvedeni su u logor Batkovići, gdje su razmijenjeni. Za najveći broj vraćenih do sada nije utvrđena sudbina. U Žepu je do 17. jula „stigao 201 vojnik“ („jako su iscrpljeni, ima ih dosta lakše ranjenih“). Do 28. jula u Žepu je iz Srebrenice pristiglo još 500 ljudi. Izvjestan broj učesnika mješovite kolone je stradao na razne načine, kao što su: ranjavanje, pojedinačna samoubistva, utapanja u rijeci Drini prilikom pokušaja prelaska u Srbiju, iscrpljenost i dr.

(Dokumenti iz izvještaja Komisije Republike Srpske)

Helsinška povelja, jun-jul 2004.

BOSNA I HERCEGOVINA
REPUBLIKA SRPSKA
VLADA REPUBLIKE SRPSKE
KOMISIJA ZA ISTRAŽIVANJE DOGAĐAJA U I OKO
SREBRENICE OD 10. DO 19. JULA 1995.

**DOGAĐAJI U I OKO SREBRENICE OD
10. DO 19. JULA 1995**

Banja Luka, jun 2004.

SADRŽAJ

UVOD

I. SUDBINA BOŠNJAKA U I OKO SREBRENICE
OD 10. DO 19. JULA 1995.

a) U Potočarima b) U mješovitoj koloni

II. MASOVNE GROBNICE

a) Ekshumirane b) Novootkrivene

III. UTVRĐIVANJE SUDBINE LICA ZA KOJIMA
SE JOŠ UVIJEK TRAGA

IV. SPISAK I IDENTITET ŽRTAVA ZA KOJE SU PODNESENE
APLIKACIJE

DOMU ZA LJUDSKA PRAVA BiH

- ZAKLJUČCI

- PRILOZI

UVOD

Kao privremeno radno tijelo Vlade Republike Srpske (Vlada RS) Komisija za istraživanje događaja u i oko Srebrenice od 10. do 19. jula 1995 (u daljem tekstu Komisija) obrazovana je odlukom Vlade RS na njenoj 52. sjednici, od 15.12.2003 (u daljem tekstu Odluka, dokument A/1). U paragrafu II Odluke određene su nadležnosti Komisije. Komisija, djelujući na način transparentan za širu javnost, sa punim ovlaštenjima preuzima "sve istražne i druge radnje u cilju utvrđivanja pune istine o događajima u i oko Srebrenice u vremenu od 10. do 19. jula 1995, a radi

ostvarivanja trajnog mira i izgradnje povjerenja u Bosni i Hercegovini". U Odluci (odjeljak V) naloženo je Ministarstvu pravde Republike Srpske (MP RS), Ministarstvu unutrašnjih poslova Republike Srpske (MUP RS), Ministarstvu odbrane Republike Srpske (MO RS), OBS, Generalštabu Vojske Republike Srpske (GŠ VRS) i Republičkom sekretarijatu za odnose sa Međunarodnim krivičnim sudom u Hagu da "u potpunosti podrže rad Komisije"; u posebnom odjeljku (VI) MP RS zaduženo je za organizovanje i izvršavanje administrativnih poslova, a MUP RS, za obezbjeđenje sredstava logistike za potrebe rada Komisije. Prema Odluci (odjeljak IV/1) mandat Komisije traje šest mjeseci od dana konstituisanja. Komisija je zadužena da Vladi RS podnosi mjesečne izvještaje o radu, a "najkasnije tri dana prije prestanka sa radom" da dostavi Završni izvještaj o radu i utvrđenim činjenicama.

Na 54. sjednici, od 25.12.2003, Vlada RS imenovala je članove Komisije: Marko Arsović, predsjednik, Milan Bogdanić, Milorad Ivošević, Đorđe Stojaković, Gojko Vukotić, Gordon Bekjon, Smail Čekić, članovi (A/2). Gospodu Bejkona i Čekića nominovao je visoki predstavnik za BiH (gospodina Bejkona kao predstavnika Međunarodne zajednice, a gospodina Čekića kao predstavnika zajednice preživjelih). Ured Visokog predstavnika (OHR) i Međunarodni krivični sud u Hagu (ICTY) su dobili status posmatrača. Konstitutivna sjednica Komisije održana je 12.01.2004. Ponuđen je nacrt Poslovnika (A/3) i postignuta saglasnost oko donošenja Plana rada (A/4) i drugih operativnih akata koji su ubrzo usvojeni. Za potpredsjednike Komisije imenovani su Đorđe Stojaković i prof. dr Smail Čekić. Dvadesetog aprila iz rada Komisije povukao se dotadašnji predsjednik Marko Arsović (A/5). Na mjesto predsjednika Vlada RS imenovala je Milana Bogdanića, dotadašnjeg člana Komisije. Na upražnjeno mjesto člana Komisije

Vlada RS imenovala je 17. maja Željka Vujadinovića (A/6).

Donošenje Odluke o formiranju Komisije bilo je motivisano obavezom RS da odgovori na Odluku Doma za ljudska prava BiH od 03. 03. 2003 (A/7), posebno definisanom u odjeljku IX (Zaključci), paragraf 220, tačke 1-8, posebno 7 i 8. Odluka Doma odnosi se na 49 prijavi koje su podnijeli najbliži rođaci lica nestalih u događajima u i oko Srebrenice od 10. do 19. jula 1995. i o čijoj sudbini do danas nemaju pouzdanih saznanja. Prijave su podnesene protiv RS i predstavljaju "dio grupe od oko 1.800 sličnih prijavi koje su trenutno u postupku pred Domom – sve one se odnose na događaje u Srebrenici" (paragraf 1). Dom je naredio RS da "po hitnom postupku" objavi sve informacije koje posjeduje, "a koje se odnose na sudbinu i mjesta gdje se nalaze nestali...", otkrije "sve informacije... koje se odnose na lokacije pojedinačnih, masovnih, primarnih i sekundarnih grobnica žrtava događaja u Srebrenici koje nisu ranije objelodanjene" i, pored ostalog, "sprovede potpunu, svrsishodnu, temeljnu i detaljnu istragu o događajima koji su doveli do utvrđenih kršenja ljudskih prava, kako bi... članovi porodica i javnost saznali za ulogu RS u masakru u

Srebrenici jula 1995, za njene kasnije pokušaje da prikrije ove činjenice, te za sudbinu i mjesto gdje se nalaze lica nestala u Srebrenici u julu 1995." (paragrafi 211, 212, 214, 220, tačke 1-8). Visoki predstavnik u BiH Pedi Ešdaun u pismu predsjedniku RS Draganu Čaviću i premijeru RS Draganu Mikereviću od 25.12.2003. istakao je "važnost rada Komisije", podržao stavove Doma za ljudska prava i činjenicu da se Komisija mora rukovoditi "dovoljnim fondovima, potpunim pristupom svim relevantnim dokumentima" i svjedocima. Dom za ljudska prava za BiH i OHR ocijenili su kao nezadovoljavajuće ranije izvještaje Vlade RS u odnosu na Odluku Doma od 3.03.2003.

Odluka Doma za ljudska prava od 3.03.2003. preuzela je i neke veoma važne komponente (istorijski kontekst i same činjenice koje se odnose na događaje u i oko Srebrenice) sadržane u prvostepenoj presudi Haškog tribunala "Tužilac protiv Radislava Krstića" (A/8), od 02. 08. 2001.

Najvažnija pitanja o kojima je Komisija trebalo da prikupi odgovarajuću činjeničnu građu jesu: ispitati navedene zločine, kolikog su obima, ko ih je naredio i izvršio. Između ostalog, potrebne informacije trebalo je prikupiti o raznim pitanjima vezanim za navedene događaje: zauzimanje Srebrenice, pokušaj evakuacije stanovništva, humanitarna kriza, stanje u Potočarima, situacija u mješovitoj koloni, otkrivanje sudbine i mjesta nestalih lica, otkrivanje informacija o novim lokacijama pojedinačnih i masovnih grobnica, identifikacija žrtava, kao i drugi događaji od značaja za rad Komisije.

Jedan od prioriteta rada Komisije je izrada što je moguće tačnijeg spiska lica nestalih tokom događaja u Srebrenici od 10. do 19. jula 1995, sa akcentom na utvrđivanje sudbine lica navedenih u Odluci Doma za ljudska prava 03.03.2003.

Ovakav pristup bitno je uticao na prvobitni koncept rada Komisije. Zamišljen je obuhvatan naučni postupak, detaljniji prikaz geneze događaja za navedeni period (10-19. jul 1995) pri čemu bi se primjenjivala stroža metodologija utvrđivanja činjenica i izvođenja dokaza.

Rukovodeći se Operativnim planom, Komisija je sa aktivnostima počela februara 2004. Pošto je zadužila pojedine članove da izrade potrebne akte koje će uputiti odgovarajućim institucijama i pojedincima, Komisija je grupisala događaje i utvrdila tematske cjeline: Događaji u Potočarima, Sudbina učesnika kolone, Primarne, Sekundarne i Tercijarne masovne grobnice. Za pojedine oblasti određeni su izvjestioci.

S obzirom na limitirani rok i gotovo decenijski razmak od vremena događaja, Komisija je ocijenila da se primarno mora baviti prikupljanjem saznanja o događajima od involviranih organa i pojedinaca u RS. Dokumentacija na koju se Komisija mogla osloniti potiče iz institucija sistema RS (MO RS, GŠ VRS, komande Prvog i Petog korpusa VRS, nadležni odsjeci MO RS, MUP RS i nadležni CJB MUP RS). U sjedište Komisije dopremljena je i izvjesna dokumentacija MO FBiH. Komisija je

tražila potrebne informacije, ostvarivala neposredan pristup dokumentaciji i uz potvrdu izuzimala raspoloživa dokumenta od značaja za predmet ispitivanja. O prikupljenim činjenicama Komisija se konsultovala sa ostalim faktorima koji bi o njima mogli imati neka saznanja (ICTY, ICMP, ICRC, UN, Kancelarija za traženje nestalih RS, udruženja porodica nestalih, Federalna komisija za traženje nestalih).

Komisija nema karakter sudskog organa i nema mandat da se bavi pravnim pitanjima, jer je to zadatak i pravo isključivo nadležnih sudova. Ipak, u rasvjetljavanju činjenične strane događaja Komisija je morala imati u vidu primjenjivo međunarodno i lokalno krivično pravo, što je uslov odabira činjenica bitnih za rasvjetljavanje događaja. Izvođenje dokaza i utvrđivanje bitnih činjenica Komisija je trebalo da sprovodi po ugledu na sudske procedure koje važe za ovu oblast. Zbog ograničenog vremena i racionalizacije postupka, Komisija je preuzela istorijski kontekst i činjenično stanje sadržano u presudi "Tužilac protiv Radislava Krstića", kojom je optuženo lice u drugostepenom postupku osuđeno od strane Haškog tribunala, za "pomaganje i podržavanje genocida" počinjenog u Srebrenici.

Početne teškoće u radu Komisije (uspostavljanje komunikacije sa odgovarajućim institucijama RS, obezbjeđivanje materijalno-tehničkih i smještajnih uslova i drugo) prevaziđene su nakon intervencija visokog predstavnika 11.03. i 25.04.2004. Visoki predstavnik za BiH zahtijevao je brzo okončanje istrage i koncentraciju rada Komisije na otkrivanje lokacija posmrtnih ostataka i utvrđivanje spiskova lica koja se vode kao nestala (A/9). Ovim je mandat Komisije usmjeren isključivo na ispitivanje sudbine Bošnjaka u navedenom periodu. Pokazalo se da u predviđenom roku nije moguće sprovesti "potpunu, svrsishodnu, temeljitu i detaljnu istragu" o događajima u i oko Srebrenice od 10. do 19. jula 1995.

U vezi sa navedenim, Komisija je do 01.04.2004. definisala dva projekta: – Istraživanje stratišta i grobnica žrtava "zaštićene zone" UN Srebrenica od 10. do 19. jula 1995 (A/10); – Utvrđivanje indentiteta žrtava iz "zaštićene zone" UN Srebrenica od 10. do 19. jula 1995 (A/11), za čiju realizaciju su potrebna velika sredstva i dug vremenski period, pa se od ovog projekta odustalo.

Oba projekta bila su sastavni dio ranije usvojenog Plana rada i zaključaka Komisije. U suštini, predstavljali su u nekim segmentima razrađeni Operativni plan rada Komisije.

Tokom maja postignut je vidljiv napredak po pitanju istraživanja i utvrđivanja lokacija potencijalnih masovnih grobnica žrtava, a koje do sada nisu poznate, prikupljanje novih relevantnih dokumenata i utvrđivanja broja i indentiteta žrtava. Preko Ministarstva pravde RS još ranije uspostavljen je kontakt sa pravosudnim organima Federacije BiH radi identifikacije žrtava iz do tada exhumiranih grobnica. U vezi sa utvrđivanjem broja i indentiteta žrtava, članovi Komisije posjetili su Centar za koordinaciju i identifikaciju (ICC), Identifikacioni projekt

“Podrinje” (PIP) Međunarodne komisije za nestala lica (ICMP) u Tuzli. Razgovaralo se sa kantonalnim tužiocem u Tuzli, koji je obećao i kasnije dostavio spisak identifikovanih lica. Članovi Komisije sastajali su se više puta sa predstavnicima udruženja porodica nestalih.

Na osnovu prikupljenog materijala i pribavljenih dodatnih informacija, Komisija je pristupila rekonstrukciji događaja. Prikupljene originalne dokumente i izvještaje involviranih subjekata, Komisija je analizirala i izradila Završni izvještaj o događajima u i oko Srebrenice od 10. do 19. jula 1995. godine, sa težištem na pitanje otkrivanja do sada nepoznatih grobnica i utvrđivanja spiska nestalih lica za koje su članovi porodica podnijeli aplikacije Domu za ljudska prava BiH. Uz osnovni tekst priložen je dio pregledane izvorne građe. Do sredine jula biće dostavljen i precizniji spisak lica koja se vode kao nestala u događajima od 10. do 19. jula 1995.

Dokumentacija kojom je Komisija raspolagala uglavnom potiče od institucija RS, dijelom i od nekih institucija Federacije BiH. Od velikog značaja bila bi i saznanja nekih stranih organizacija i institucija koje se bave ispitivanjem ratnih sukoba na prostoru bivše Jugoslavije od 1991. do 1995, a time i dešavanja u i oko Srebrenice u razmatranom periodu.

I pored veoma značajnih rezultata, posebno u otkrivanju do sada nepoznatih grobnica i utvrđivanju broja i identiteta žrtava, redefinisani mandat Komisije kao i kratak vremenski rok odredili su obim i rezultate njenog rada. Kompleksna naučna valorizacija predmetnih događaja, posebno istorijsko-pravna, ostaje imperativ.

Rad Komisije istorijski je čin i kao takav podliježe sudu istorije. Formiranje Komisije i njen rad dokaz su zrelosti srpskog naroda i RS, suočavanja sa sobom, istorijom i Drugim.

I. SUDBINA BOŠNJAKA U I OKO SREBRENICE OD 10. DO 19. JULA 1995.

Oružane snage RS (vojska i policija) 6. jula 1995. godine započele su napad na Srebrenicu, “zaštićenu zonu” UN, koja je po Rezoluciji Savjeta bezbjednosti UN (br. 819), od 16. aprila 1993, a po Sporazumu od 17. aprila i 8. maja iste godine demilitarizovana, što nikada nije sprovedeno.

Do večeri 9. jula Vojska RS (VRS) je prodrila četiri kilometra u dubinu enklave, zaustavivši se samo kilometar od grada Srebrenice.

Ujutro 10. jula situacija u samoj Srebrenici je bila napeta. Stanovnici su preplavili ulice grada i počeli bježati prema Potočarima, gdje se nalazila baza Ujedinjenih nacija. Pukovnik Karemans je tražio hitnu vazдушnu podršku NATO. Avioni NATO 11. jula 1995. pokušali su bombardovati artiljerijske položaje VRS iznad Srebrenice. Vazдушna podrška NATO je obustavljena nakon što je VRS zaprijetila da će pobiti holandske vojnike koji su se nalazili u “zarobljeništvu VRS” i da će granatirati bazu

Ujedinjenih nacija u Potočarima, kao i okolna područja, gdje je pobjeglo 20.000-30.000 civila.

VRS je 11. jula 1995. godine zauzela Srebrenicu. Kasno poslije podne generali Ratko Mladić, Radislav Krstić i drugi oficiri prošetali su praznim ulicama Srebrenice, a veliki broj (na hiljade) izbjeglih kretao se prema Potočarima, tražeći spas kod Holandskog bataljona (A/8, paragrafi 14-15, 18-20, 26-30, 33-36 i 268; B/1-65).

a) U Potočarima

Suočeno sa činjenicom pada Srebrenice, civilno stanovništvo je pobjeglo u mjesto Potočare, udaljeno oko 5 km sjeverozapadno od grada, da bi tu našlo očekivanu zaštitu u bazi Ujedinjenih nacija. Do večeri 11. jula 1995. godine okupilo se od 20.000 do 25.000 izbjeglih, većinom žena, djece, staraca i vojno nesposobnih. Nekoliko hiljada ušlo je u bazu Ujedinjenih nacija kroz ulaz koji im je otvoren prosijecanjem ograde na strani manje uočljivoj za pripadnike VRS i manje izloženoj borbenim dejstvima, dok su se ostali zadržali oko baze – u halama fabrika i poljima. U masi izbjeglih u samoj bazi bilo je najmanje 300, a izvan baze između 600 i 900 “vojno sposobnih” muškaraca. Niko od njih nije imao oružje. Tako se na malom prostoru okupio veliki broj izbjeglih. Uslovi su bili užasni zbog vrućine, nedostatka vode, hrane i lijekova. Bili su tijesno zbijeni, gladni, žedni, uspaničeni i prestravljeni.

Svjesni realnosti, izbjegli u Potočarima javno su uveče 11. jula zahtijevali od pripadnika Holandskog bataljona da izađu iz “ovog pakla”. Obaviješten je o tome i pukovnik Karemans, a preko njega, na sastancima u hotelu “Fontana”, i komandant Glavnog štaba Vojske Republike Srpske general Ratko Mladić.

Na drugom sastanku, održanom istog dana u 23,00 časa u istom hotelu, pukovnik Karemans obavijestio je generala Mladića i ostale prisutne (oficire Glavnog Štaba VRS i predstavnika izbjeglih civila Nesiba Mandžića) o okupljenoj masi naroda i humanitarnoj krizi koja prijete izbjeglim u Potočarima. Tom prilikom general Mladić je rekao da Bošnjaci treba sami da odluče hoće li ostati u enklavi ili žele otići (i kamo), a da će provjeriti da li se među “vojno sposobnim” muškarcima u Potočarima nalaze ratni zločinci. Izričito je zahtijevao da pripadnici 28. divizije Armije BiH iz enklave Srebrenica polože oružje. Oficiri Holandskog bataljona, ne znajući u tim momentima gdje se nalaze ove snage, o tome su obavijestili generala Mladića na trećem sastanku, održanom 12. jula u 10,00 časova u navedenom hotelu u Bratuncu, uz konstataciju da nisu uspjeli stupiti u kontakt s pripadnicima 28. divizije Armije BiH. Na ovom, trećem sastanku bila su prisutna i tri predstavnika izbjeglih (Nesib Mandžić, Čamila Osmanović i Ibrahim Nuhanović). I pored datog obavještenja i istovjetnog objašnjenja predstavnika izbjeglih (da ne znaju gdje se nalazi 28. divizija i da sa njenim pripadnicima iste nisu stupili u kontakt), general Mladić je

ponovio svoj zahtjev za razoružanje uz obećanje da će obezbijediti prevoz svih civila iz enklave Srebrenica, s tim da će prethodno izdvojiti muškarce od 17 do 70 godina radi provjere njihovog eventualnog učešća u ranijim ratnim zločinima.

Predstavnici međunarodnih humanitarnih organizacija iz Srebrenice uputili su 12. jula 1995. godine svojim centralama izvještaj u kome navode da je humanitarna situacija u jutarnjim časovima toga dana "gora nego ikada dosada", da nedostaje hrana, lijekovi i odjeća, da se, po njihovoj procjeni, oko 30.000 lica nalazi u i oko baze Holandskog bataljona, dok se oko 8.000 ljudi pokušava probiti iz Gornjih Potočara do baze UNPROFOR. Izričito je navedeno da se među okupljenim stanovništvom ne nalazi nijedan naoružani vojnik Armije Bosne i Hercegovine.

U ranim jutarnjim časovima (od 6 do 7 časova) 12. jula u bazu Ujedinjenih nacija u Potočarima ušle su specijalne jedinice Ministarstva unutrašnjih poslova RS (Četa specijalne policije za antiteroristička dejstva sa Jahorine, Prva četa posebne jedinice policije Centra javne bezbjednosti Zvornik, dijelovi Drugog specijalnog odreda iz Šekovića i jedinica sa psima iz Sarajeva), dijelovi Bratunačke brigade i jedinice vojne policije Bratunačke brigade Vojske Republike Srpske, radi "održavanja reda", pronalaženja i izdvajanja "vojno sposobnih" muškaraca u skladu sa usmenom naredbom generala Ratka Mladića sa sastanka u hotelu "Fontana" u Bratuncu 11/12. jula, kada je, uz ostalo, dogovorena i evakuacija izbjeglih civila iz Potočara na teritoriju pod kontrolom Armije BiH u pravcu Tuzle uz naredno odvajanje "vojno sposobnih" muškaraca.

Izdvajanje je unijelo dodatni strah, neizvjesnost i uznemirenost. Zapravo, dovelo je do traumatskog stanja zbog prisustva navedenih jedinica, njihovih radnji i ponašanja kao i zbog prisustva jakih snaga VRS oko kruga baze Holandskog bataljona.

Tako se prije podne 12. jula situacija u Potočarima pogoršavala. Tada se, u pratnji visokih oficira Glavnog štaba i televizijskih ekipa, pojavio general Ratko Mladić, koji je, na prvi pogled, pružio izvjesnu nadu okupljenom narodu (podjelom slatkiša djeci; taj dan je dijeljen i hljeb), obećavajući da će izbjegli biti prevezeni tamo gdje žele.

Teški uslovi u Potočarima 12. jula, postali su još gori zbog terora, vrijeđanja i zlostavljanja prilikom razdvajanja "vojno sposobnih" muškaraca i sporadičnih ubistava iza Fabrike cinka, kod potoka i iza "bijeke kuće". Kako je prolazio dan, ionako teški uslovi postali su još teži i za izbjegle i pripadnike Holandskog bataljona. Teror se povećao u toku noći. Vojnici su izvlačili i odvodili ljude iz gomile. Čuli su se krici, zapomaganja, jauci i plotuni. Tokom noći i rano idućeg jutra proširile su se priče o silovanju i ubistvima, pa je masu zahvatao sve veći strah. Pojedini izbjegli vidjeli su zlostavljanja, silovanje i ubijanja, a neki su naišli na ubijene. Nekoliko civila izvršilo je samoubistvo vješanjem.

Bili su tako nesnosni uslovi, strah, panika i ogorčenje među izbjeglim da su za sve vrijeme boravka u Potočarima jedva čekali da što

prije, bilo čim i bilo kako, pobjegnu iz ovog mjesta. Isto raspoloženje vladalo je i među pripadnicima Holandskog bataljona UN. Rano ujutro 12. jula 1995. godine komanda Drinskog korpusa je uputila naređenje svim svojim jedinicama i Ministarstvu odbrane o mobilizaciji svih prevoznih sredstava i njihovom okupljanju na fudbalskom stadionu u Bratuncu istog dana do 16.30 časova.

Oko podne 12. jula počeli su da pristižu u Potočare autobusi i kamioni za prevoz žena, djece i staraca u pravcu Tuzle. Izbjegli su odmah nagrnuli da se ukrcaju, iako većina nije ni znala kuda ide.

Dolazak velikog broja autobusa i kamiona u Potočare bio je prema utvrđenom planu Glavnog štaba VRS. Ukrcavanje u autobuse izvršeno je u prisustvu i pod kontrolom pripadnika specijalnih jedinica policije i Vojske Republike Srpske i uz pomoć pripadnika Holandskog bataljona.

U toku toga dana evakuisano je na teritoriju pod kontrolom ABiH oko 8.500 lica. Evakuacija je obustavljena u toku noći, a nastavljena u jutarnjim časovima 13. jula 1995. godine.

Komandant Glavnog štaba VRS, izvjestan broj oficira ovog štaba, komande Drinskog korpusa i predstavnik Bratunačke brigade viđani su 12. i 13. jula u bazi Holandskog bataljona u Potočarima.

Prilikom prevoza autobusi i kamioni bili su pretrpani, a vrijeme neizdrživo vruće. Prvi konvoj vozila pratili su pripadnici Holandskog bataljona i usput, do Tišće, nije bilo razdvajanja "vojno sposobnih" muškaraca. Kasnije su pripadnici Vojske Republike Srpske spriječili ovu pratnju, uz nasilno oduzimanje vozila, pa je u nastavku evakuacije, na različitim mjestima, a najčešće u Tišći, vršeno razdvajanje. Nakon stizanja u Tišću izbjegli su nastavili pješke prema Kladnju, nekoliko kilometara kroz "ničiju zemlju", između srpskih i bošnjačkih linija.

Potpuna evakuacija izbjeglih Bošnjaka civila iz Potočara i realizacija dogovora od 11. i 12. jula, završena je 13. jula do 20 časova.

Na aerodrom u Dubravama smjestilo se oko 22.000 ovih izbjeglih lica dok se više hiljada smjestilo na druga mjesta i kod rodbine i prijatelja.

Strah i haotično stanje u enklavi uopšte i Potočarima, posebno uz navedene pojave i okolnosti, doveli su do ovog masovnog bježanja civilnog stanovništva iz "zaštićene zone" Srebrenica, što je, inače bila, karakteristika pojava mnogih ranijih događaja i osvajanja teritorija.

Najdramatičnije je 12. i 13. jula u Potočarima, bilo sistematsko razdvajanje "vojno sposobnih" muškaraca od porodica. Ovo je počelo od jutra 12. jula, nakon ulaska navedenih jedinica policije i VRS. Izdvojeni su držani na zasebnim mjestima (ispred Fabrike cinka i u "bijeloj kući"). Bolna je činjenica da je među njima bilo dosta vojno nesposobnih i maloljetnika. Razdvajanje je nastavljeno i za vrijeme ukrcavanja u vozila i u toku evakuacije.

Razdvojeni su prethodno, u Potočarima, morali ostaviti sve svoje stvari ispred "bijele kuće", a potom su držani u krajnje nepovoljnim uslovima.

U blizini "bijeke kuće", iza zgrade "Transporta" i u blizini potoka u navedenim danima vršena su sporadična ubijanja, u šta su se uvjerali pripadnici Holandskog bataljona UN, o čemu su obavijestili pukovnika Jozefa Kingorija, vojnog posmatrača UN za područje Srebrenice. Čuo je pucnje i pokušao ispitati šta se događa, ali su ga u tome spriječili pripadnici VRS, o čemu su svjedočili u Haškom tribunalu pripadnici ovih snaga.

Razdvojeni "vojno sposobni" Bošnjaci u Potočarima (njih najmanje 1.000) odvezeni su iz Potočara na druga mjesta zatočenja u Bratuncu, 12. i 13. jula, gdje su dovođeni i zarobljenici iz mješovite kolone u šumi, a odatle na mjesta pogubljenja. Iza njih ostala je velika gomila ličnih stvari i dokumenata koji su spaljeni kasno uveče 13. jula 1995. godine, pa priče o provjeri i traženju ratnih zločinaca gube smisao.

Međunarodni komitet Crvenog krsta iz baze u Potočarima 16. jula evakuisao je 87 ranjenika u Bratunac, gdje je takođe izvršeno izdvajanje "vojno sposobnih". Izdvojena su 23 ranjenika, koji su potom postali ratni zarobljenici. Odatle su odvedeni i njihova sudbina postala je neizvjesna (A/8, paragrafi 31-59, 126-131, 135-136, 140-141, 145, 157, 160 i 209-295; B/16, 22, 44-45, 49-50, 53, 65a, 65b, 66-69, 72-73, 75, 80, 83, 88, 91-92, 109 i 226).

b) U mješovitoj koloni

Jedan broj stanovnika (između 10.000 i 15.000) nakon zauzimanja Srebrenice okupio se u selima Jagličić i Šušnjari, tražeći spas prema teritoriji pod kontrolom Armije RBiH. Oko jedne trećine muškaraca bili su vojnici iz 28. divizije Armije RBiH, iako svi nisu bili naoružani. Čelo kolone činile su jedinice 28. divizije, nakon njih kretali su se civili, među kojima je bio manji broj žena, djece i staraca pomiješanih sa vojnicima. Na začelju kolone nalazio se Samostalni bataljon 28. divizije.

Čelo kolone je 12. jula 1995. u 00.30 krenulo iz Šušnjara preko Jagličića i Buljima ka Kameničkom Brdu. U toku noći je zbog slabe vidljivosti, straha od mina i panike došlo do prekida kolone i kretanje je bilo zaustavljeno. Prekinuta kolona je ponovo nastavila kretanje tek nakon svitanja.

VRS je iz raznih pravaca granatirala kolonu, koja je, prema propisima VRS, u čemu su bili saglasni vojni vještaci optužbe i odbrane u procesu protiv generala Krstića, "predstavljala legitimni vojni cilj".

Glavnina kolone je u popodnevnim satima nastavila kretanje, pri čemu je kasnije prva grupa prešla saobraćajnicu Konjević Polje-Nova Kasaba. VRS je oko 18.00 časova tačno locirala poziciju izbjeglih na Kameničkom Brdu (iznad sela Pobude), gdje je veći dio kolone uspio stići.

Kolona izbjeglih, predvođena opštinskim rukovodstvom sa ranjenicima u prednjem dijelu, oko 20.00 časova je krenula i spuštala se sa Kameničkog Brda ka Krajinovičkom potoku. Nakon što je prešlo samo nekoliko desetina ljudi iz kolone preko tog potoka, pojavili su se vojnici Vojske Republike Srpske. Oni su dolazili kolskim putem iz pravca Kravice,

kamionima i oklopnim transporterima (među kojima je bilo i jedno vozilo bijele boje sa oznakama UNPROFOR, pozivajući preko razglasa Bošnjake da se predaju.

U poslijepodnevnom i ranim večernjim časovima snage VRS i MUP zarobile su veći broj ljudi sa začelja kolone u rejonu Ravni Buljim. VRS je koristila razne načine, uključujući i opremu Ujedinjenih nacija i Crvenog krsta, kako bi obmanula učesnike kolone, uz obećanje da će im štititi živote, zatim da će biti prebačeni u Tuzlu i da im se garantuje bezbjednost, te da su UNPROFOR i Crveni krst zaduženi za njihovo prebacivanje za Tuzlu. Broj zarobljenih je 12. jula iznosio oko 1.000 osoba. Prilikom zarobljavanja VRS je od zarobljenih oduzimala ličnu imovinu, a neke od njih i na licu mjesta likvidirala. Jedinice Drinskog korpusa su 12. jula preduzimale "sve mere u cilju sprečavanja iznenađenja, angažovanjem jedinica na izvršenju zadatka KRIVAJA-95", planski izvršavajući sve borbene zadatke. Na procijenjenim pravcima jedinice Vojske i MUP Republike Srpske organizovale su "zasedna dejstva u cilju uništenja" pripadnika kolone koja je pokušavala "proboj iz enklave prema Tuzli". Pripadnici kolone pokušavali su da se izvuku "sa ženama i djecom prema Ravnom Buljimu i Konjević polju", gdje su naišli "na minsko polje".

Na blokiranju i zarobljavanju izbjeglih iz Srebrenice Republika Srpska je angažovala i specijalne jedinice policije. Tako je u rejonu sela Brežanci-Bokčin Potok u 15.55 časova bio blokiran veći broj izbjeglih. U tim aktivnostima su, prema naredbi koju posjeduje Komisija, trebalo da učestvuju i neke manje jedinice policije iz Republike Srpske Krajine i Republike Srbije. Međutim, analizom cjelokupne dokumentacije ne dolazi se do pouzdanih dokaza o učešću tih jedinica u događajima u i oko Srebrenice od 10. do 19. jula 1995.

Drugo mjesto zarobljavanja bilo je u rejonu presijecanja kolone u podnožju Kameničkog Brda i zaseoka Krajinovići u selu Pobude (A/8, paragrafi 60-63; B/66-77).

Razbijene grupe iz kolone 13. jula 1995. u 01,00 čas su nastavile kretanje prema putnoj komunikaciji Konjević Polje-Nova Kasaba i uspjele preći put pred samo svitanje. Prelaz preko navedene komunikacije vatrom su sprečavali pripadnici Vojske Republike Srpske. Posljednje veće grupe prešle su asfaltni put u Svililima oko 06 časova, nakon čega je dalji prelazak ceste bio nemoguć, jer je VRS na tom mjestu postavila jake snage.

U jutarnjim časovima na širem prostoru sela Pobude između putne komunikacije Bratunac-Konjević Polje-Nova Kasaba blokirano je oko 8.000 ljudi.

U toku dana je do 17.30 zarobljeno najmanje 6.000 muškaraca, koji su raspoređeni na nekoliko lokacija. Najveći broj zarobljenih odvođen je na sabirna mjesta u Novoj Kasabi, gdje je zatočeno između 1.500-3.000 ljudi, i u selu Sandići na jednoj poljani, gdje je bilo zatočeno između 1.000-4.000 ljudi. Jedan broj zarobljenih kod Nove Kasabe i Konjević Polja ubijeni su na obali Jadra ujutro 13. jula 1995.

Istog dana u poslijepodnevnim časovima (oko 16 časova) VRS je u tri autobusa dovezla grupu zarobljenih Bošnjaka i strijeljala u Cerskoj. Najmanje je strijeljano 149 lica, starosne dobi od 14 do 50 godina, od čega je 147 lica nosilo civilnu odjeću. Najmanje 48 je bilo povezano žicom, tako što su im ruke svezane s leđa.

Nekoliko zarobljenih na putnoj komunikaciji Kravica-Milići (Konjević Polje, Pervani, Lolići...) ubijeno je na licu mjesta.

Kasno poslije podne 13. jula 1995. više od 1.000 zarobljenih u selu Sandići odvedeno je u Kravicu i zatvoreno u skladište Osnovne organizacije kooperanata "Kravica" (zemljoradnička zadruga). Nakon što se desio incident u kome je jedan zarobljenik ubio jednog policajca, čiji su se pripadnici "snaga MUP razbjesnili i oko 18,00 sati počeli likvidirati zarobljenike" (zoljama, ručnim bacačima, ručnim bombama i pušanim mecima).

VRS je oko 16 časova po planini Udrč tačno locirala okupljenu masu, gdje se nalazilo oko 5.000 ljudi, po kojima je otvarala artiljerijsku vatru. Kolona je nastavila kretanje prema selu Kamenica i dalje prema Tuzli.

U selu Glodi kolona je zaustavljena zbog toga što je VRS u rejonu Velja glava postavila zasjedu, vjerovatno očekujući da će kolona ići preko Capardi ka Tuzli, tj. najkraćim putem.

Jedinice 1. bratunačke brigade su napadale i dio ljudstva iz presječne kolone u Pobudu, koji je pokušao naći spas u Žepi, postavljajući zasjede u rejonu Braćan i Podravanje (A/8, paragrafi 66, 171, 196, 201-207; B/78 -121).

VRS je 14. jula 1995. postavila zasjedu na objektu Velja glava i razbila kolonu. Nakon toga, kolona se vratila i krenula prema Mlađevcu. Čelo kolone se zaustavilo u Jošanica Gaju i čekalo da se kolona prikupi, gdje je ostala do 16 časova, nakon čega je nastavljeno kretanje. VRS je u rejonu sela Marčići – Snagovo postavila jaku zasjedu, kombinovanu sa tenkovima i transporterima, koju su podržavale specijalne snage MUP. U tom sukobu zarobljen je Komandir jedne jedinice, koja je bila sastavljena od specijalaca. U 16 časova kolona (oko 5.000 ljudi) nastavila je dalje kretanje prema Tuzli. Na kolonu je otvorena artiljerijska vatra sa objekta Velja glava, te sa Kula grada iznad Zvornika.

Zarobljeni komandir je posredstvom motorole uspostavio kontakt sa majorom Obrenovićem iz Zvorničke brigade Vojske Republike Srpske, nakon čega je prestalo djelovanje artiljerije.

U toku noći 14. na 15. jul 1995. kolona se sa nešto više od 4.000 ljudi kretala prema putnoj komunikaciji Zvornik – Tuzla. Nakon napravljenog prolaza u rejonu sela Marčići čelu kolone su počeli pristizati i oni koji su se uspjeli probiti iz okruženja na prostoru Konjević Polja i Nove Kasabe.

Oružane snage Republike Srpske, a posebno 1. milička i 1. bratunačka brigada, te Samostalni bataljon Skelani, 14. jula vršile su "pretres terena" i zarobljavale veći broj Bošnjaka. U selu Liješanj je, pored

drugih mjesta, zarobljeno 6-7 Bošnjaka. Presječeni dio kolone na području Pobuda, Konjević Polja, Cerske, Kamenice, Džafinog Kamena, Snagova, Marčića i Han Pogleda (prevoj između Vlasenice i Han Pijeska) bio je sve vrijeme meta progona, hapšenja i likvidacije od strane pripadnika policije i vojske Republike Srpske.

U toku 14. jula 1995. iz Bratunca je u Zvornik prevezeno 2.000-2.500 muškaraca. Zarobljenici su zatočeni u salu osnovne škole u Grbavcima (kod Orahovca) i u drugim školama. U Grbavcima je, po nekim procjenama, bilo oko 1.000 zatočenih. Oni su iz Grbavaca prevoženi kamionima do stratišta u Orahovcu. Svi su prethodno povezani po očima. Za pogubljenje korištene su dvije livade. Ubijeni su odmah zatrpani u masovne grobnice, koje je kasnije VRS prekopala i prenijela tijela na druge lokacije (Lazeta 1 i Lazeta 2, a zatim ista tijela još jednom premjestila na cesti za Hodžiće).

Istoga dana VRS je 1.500-2.000 zarobljenika iz Bratunca prevezla do Petkovaca i zatočila u sali osnovne škole. Zarobljenicima su žicom vezali ruke na leđima, natjerali ih da izuju cipele i kamionima ih prevozili do brane Petkovci. VRS je zatočenike strijeljala u grupi od 5 do 10 ljudi (dva zatočenika su preživjela strijeljanja).

Jedan broj zarobljenika je 14. jula iz Bratunca prevezen autobusima u Pilicu (u salu osnovne škole), gdje su zadržani dvije noći (A/8, paragrafi 220-221, 226-228 i 233; B/121-143).

U toku noći 14. na 15. jul 1995. glavnina kolone sa ranjenicima, nastavila je dalje prema Crnom Vrh u i prešla put Zvornik – Tuzla. U jutarnjim časovima ona je prešla asfaltni put u rejonu Crni Vrh i uputila se ka lokalitetu Križevačke njive, gdje je izvršeno prikupljanje kolone.

Kolona je u jutarnjim satima 15. jula prešla komunikaciju Zvornik – Caparde i do tada nije imala borbeni dodir sa prednjim linijama Vojske Republike Srpske, s obzirom na udaljenost 3-4 km od Baljkovice. Drugi dio kolone je u to vrijeme bio još ispod Udrča i kretao se prema Kamenici i dalje prema Tuzli.

Za “čišćenje” i “pretres terena” od 15. jula 1995. bio je zadužen komandant Bratunačke brigade Vidoje Blagojević. Pod njegovu komandu stavljene su sve jedinice koje su bile zadužene za “čišćenje” terena. Te su jedinice u narednim danima vršile “pretres terena”. Dio kolone se kretao prema Kravici i Konjević Polju, radi prebacivanja u rejon planine Udrč, a zatim prema Tuzli i Živinicama. U toku 15. jula više takvih grupa se predalo pripadnicima Vojske Republike Srpske.

Prva zvornička pješadijska brigada je “sa pridodatim ojačanjima” vršila pripreme za blokiranje i okruženje “neprijateljskih vojnika” koji su se kretali od sela Planinci ka Križevićima. Takođe su i 1. milička i Samostalni pješadijski bataljon Skelani dijelom snaga vršili “pretres terena radi otkrivanja zaostalih neprijateljskih grupa”.

Snage Vojske Republike Srpske su, radi sprečavanja prolaska grupa, blokirale širi rejon Crnog Vrh i Planinaca, djelimično rejon

Kamenice i Glodansko brdo. U rejonu Pandurice, Planinaca, Crnog Vrha, Kamenice i Glodanskog brda nalazilo se oko 3.000 ljudi.

U zoni odgovornosti 1. zborničke brigade 15. jula 1995. bilo je ogromnih problema sa ukopavanjem, strijeljanjem i čuvanjem zatvorenika "koje tek treba strijeljati". Dragan Obrenović, koji je znao da se vodi operacija ubijanja, te drugi oficiri odvodili su ljude "gdje oni hoće". Pri tome nisu zapisivali ništa što se odnosilo na aktivnosti "oko operacije ubijanja", dajući smjernice da se o tome ne govori preko radija.

Visoki oficir Zborničke brigade je obavijestio Komandu Drinskog korpusa da mu dodatno opterećenje predstavlja veliki broj zarobljenika razmještenih po školama u zoni brigade, kao i obaveze obezbjeđenja i asanacije terena, jer su mu sve snage bile angažovane i nije imao rezervi.

U razgovoru sa jednim generalom iz Glavnog štaba Vojske Republike Srpske, Obrenović je predložio da se kolona propusti. Međutim, taj general to nije odobrio i naredio je da kolonu zaustavi i uništi, sa čime se usaglasio i savjetnik ministra unutrašnjih poslova (ime nepoznato), tražeći da svim raspoloživim snagama, uključujući i avijaciju, pobiju sve ljude u koloni.

Visoki oficir Centra javne bezbjednosti Zvornik upoznao je Obrenovića sa stanjem u Bratuncu u vezi sa velikim brojem zarobljenih Bošnjaka i ukazao na činjenicu da je time stvorena opasna situacija. Tim prije, jer zbog nedovoljnog prostora neke grupe zarobljenika nisu imali gdje smjestiti, te su noć proveli u autobusima, pri čemu su se uznemirili i počeli da ljuljaju autobuse.

Prilikom prelaska linija na putu Konjević Polje zarobljen je veliki broj Bošnjaka.

Tog je dana Sekretarijat Ministarstva odbrane Zvornik, na osnovu zahtjeva Komande Drinskog korpusa, Str. pov. broj: 05/1-241, od 15. jula 1995. "i ukazane potrebe", izdao naređenje za mobilizaciju svih vojno sposobnih obveznika sa teritorije opština Vlasenica, Milići, Skelani, Bratunac, Šekovići, sa ciljem pretresa terena i uništenja kolone.

Osim vojske, i policijske snage Republike Srpske su, bile aktivno uključene u hapšenje i privođenje.

Čelo kolone se 15. jula 1995 (u 17.15 časova) sukobilo sa jedinicama Ministarstva unutrašnjih poslova Republike Srpske u selu Marčići na pravcu kretanja kolone. Tada je prvi put došlo do direktnog sukoba između čela kolone i zasjede koju su postavile snage MUP Republike Srpske, čije su jedinice, posebno Centar javne bezbjednosti Zvornik, zajedno sa vojskom, bile raspoređene na prostoru od Srebrenice do Tuzle. Na obje strane je bilo žrtava.

Jedinice Drinskog korpusa, posebno 1. bratunačka i 1. milička brigada, te Samostalni bataljon Skelani, vršile su zarobljavanje i likvidaciju izbjeglih Bošnjaka, što, između ostalog, potvrđuje visoki oficir u Prijedlogu upućenom Komandi korpusa, koji je višeg oficira predložio za komandanta svih snaga koje obavljaju te poslove.

Kolona je u toku noći 15. na 16. jul 1995. bezbjedno prošla dio puta Križevačke njive – Baljkovica, gdje se sakrila u jednom potoku, čekajući ishod borbi na Baljkovici, koje su u to vrijeme vodile snage 2. korpusa Armije RBiH iz Tuzle i jedna grupa naoružanih vojnika koji su se kretali na čelu kolone.

Jedinice iz sastava Zvorničke brigade, osim što su u rejonu Baljkovice na borbenim linijama izvršile pojačanja u ljudstvu i naoružanju, organizovale su i zasjede na više mjesta.

U rejonu Marčići-Crni Vrh oružane snage Republike Srpske su angažovale 500 vojnika i policajaca kako bi zaustavili prekinuti dio kolone (oko 2.500 ljudi), koji se iz pravca Glodi kretao prema Marčićima.

I jedinice Bratunačke brigade su 15. jula 1995, po naređenju Komande Drinskog korpusa, Str. pov. br. 01/4-157-5, od 13. jula 1995, vršile "pretres terena", pri čemu je dio snaga upućen u rejon Zvorničke brigade (60 vojnih obveznika). Dana 15. jula 1995. oko 11 časova visoki oficir je obavijestio generala Krstića "da ima još 3.500 'paketa'", koje je morao razdijeliti, za što, kako navodi, nije imao rješenja.

Obrenović je u razgovoru sa dvojicom visokih oficira saznao o pogubljenim Bošnjacima na mnogim mjestima, a posebno u Kravici. On je bio siguran da su svi prisutni znali za plan egzekucije prognanika iz Srebrenice. U tom vremenu u Zvornik su stigli i vojnici iz Bratunca, koji su kasnije učestvovali u egzekucijama.

Obrenović je upoznao komandu Zvorničke brigade o zarobljenim Bošnjacima i operaciji ubijanja u kojoj su učestvovali visoki oficiri (A/8, paragrafi 165, 192 i 226-227; B/144-173).

Dijelovi iz 28. divizije Armije RBiH uz sadejstvo i artiljerijsku podršku jedinica 2. korpusa Armije RBiH iz Tuzle, u jutarnjim časovima (oko 8) 16. jula 1995. izveli su napad, probili linije Vojske Republike Srpske i spojili se sa čelom kolone u širem rejonu Baljkovice, gdje su vođene žestoke borbe. Nakon toga, preko sredstava veze, uslijedili su pregovori između 2. korpusa Armije Republike Bosne i Hercegovine i Zvorničke brigade Vojske Republike Srpske.

Komanda Zvorničke brigade je "ceneći situaciju" izgubila tri rova, samovoljno otvorio koridor "civilnom stanovništvu, koga je bilo oko 5.000 hiljada sa protivničkom stranom", i usaglasila "tehniku evakuacije", zahtijevajući "oslobađanje zarobljenog policajca i svojih nestalih boraca". Vjerovatno je, po njoj "među civilima izašao i određen broj vojnika, ali sve što je prošlo je nenaoružano".

Dogovoreni koridor koji je bio otvoren (od 14 do 17 časova) za kolonu u rejonu Baljkovice potpuno je 16. jula (između 17 i 18 časova) zatvoren. Šesnaestog jula 1995, prema utvrđenom obrascu, ubijeno je između 1.000 do 1.200 ljudi, koji su 14. jula 1995. odvezeni u Pilicu. Strijeljanja su izvršena na Vojnoj ekonomiji Branjevo.

Istoga je dana (oko 15 časova) izvršena još jedna egzekucija zarobljenih. Tada je grupa pristiglih vojnika iz Bratunačke brigade Vojske

Republike Srpske izvela zatočene iz Doma kulture u Pilici i likvidirala oko 500 ljudi.

Takođe je oko 16. jula 1995. VRS izvršila i likvidaciju više stotina zarobljenih (oko 500) u Kozluku.

U rejonu Pobuda je 16. jula 1995. bilo oko 2.000 izbjeglih koji su se krili po šumama (A/8 paragrafi 234-253; B/174-197).

Srpske snage su i 17. jula 1995. nastavile akciju zarobljavanja Bošnjaka. Vršeći "pretres terena", VRS je tog dana zarobila više civila, među kojima je bilo i četvoro maloljetne djece (od osam do četrnaest godina), koji su zatvoreni u vojnički pritvor u Bratuncu (B/198-207).

Jedinice 1. bratunačke lake pješadijske brigade (3. i 4. pješadijski bataljon) i mobilisano ljudstvo iz radne obaveze, te policijske snage, 18. jula 1995. vršili su "pretres terena" u rejonu Pobude, Glogova, Hrančici, Konjević Polje, te s obje strane komunikacije Milići – Drinjača. Malobrojne grupe su pokušavale da se izvuku iz rejona Pobuda, Konjević Polja u pravcu Cerske i Kušlata prema Tuzli.

Komanda Zvorničke brigade izdala je, nakon pogibije jednog njenog vojnika, koji je "pokušao da privede neke zarobljenike u toku operacije pretresa", 18. jula naredbu da zarobljene u njenoj zoni odgovornosti treba likvidirati, kako se ne bi rizikovalo "njihovim hvatanjem". Tako su, u skladu sa tom naredbom, svi oni koji su prilikom "pretresa terena" pronađeni ubijani na licu mjesta sve do 21. jula 1995, kada je komanda promijenila navedenu naredbu.

VRS je 18. jula 1995. radila na pronalaženju, hapšenju i likvidaciji Bošnjaka. U ranim jutarnjim časovima jedna grupa od 200 lica predala se na prostoru između Nove Kasabe i Konjević Polja.

Tada se u širem rejonu Pobuda krilo oko 500 ljudi, koji su pokušavali da se izvuku prema Žepi, zatim Srbiji ili preko Udrča u Tuzlu.

Jedinice 1. zvorničke brigade su organizovale blokadu i uništenje zaostalih grupa, kao i "pretres terena", sa pridodatim jedinicama na pravcu Baljkovica – Cetino Brdo – Crni Vrh – Perunika – Lisina. Pretres terena u rejonu sela Kamenica vršile su jedinice Ministarstva unutrašnjih poslova.

U rejonu Planinci – Baljkovica VRS je 18. jula 1995. u jutarnjim časovima likvidirala 20 lica. Na lokacijama Crni Vrh – Potočani – Planinci – Baljkovica bilo je u okruženju oko 150 lica. (B/208-226).

U toku dana 19. jula 1995. Vojska i snage MUP Republike Srpske nastavili su sa pretresom i blokadom terena radi blokiranja i uništenja zaostalih bošnjačkih grupa. Na području zone odgovornosti Zvorničke brigade prilikom pretresa terena likvidirano je 13, a uhapšena su 2 Bošnjaka.

Sve raspoložive snage MUP Republike Srpske koje su se nalazile u zoni Centra javne bezbjednosti Zvornik izvršile su pretres terena u rejonu Kamenica, Jošanica, Liplje, Džafin Kamen i Crni Vrh do Snagova. Tom prilikom je ubijeno 8 Bošnjaka. Tada se u rejonu ispod stare ceste kod

Snagova krilo "još oko 200 muslimana naoružanih automatskim i lovačkim puškama". Tog jutra je "oko 50 muslimana napalo liniju Zvorničke brigade u rejonu Pandurice, u namjeri da se probiju na muslimansku teritoriju. Tom prilikom jedan borac VRS je poginuo, a jedan je teško ranjen". Centar javne bezbjednosti Zvornik je planirao da sljedećeg dana svim raspoloživim snagama opkoli i uništi obje navedene grupe.

Bratunačka brigada Vojske Republike Srpske vršila je pretres terena na području Gornji Potočari, Blječeve, Čizmića, Lehovića, Bacute i putne komunikacije Glogova-Konjević Polje (B/227-231).

Manje grupe Bošnjaka su se i poslije 19. jula 1995. danima i mjesecima krile po šumama, pokušavajući da se probiju do Tuzle (B/232-260).

Jedan broj zarobljenih ranjenika (50) prevezen je u bolnicu Bratunac. Druga grupa zarobljenih odvedena je u logor Batkovići (kod Bijeljine), oni su kasnije, uglavnom, razmijenjeni.

Jedan broj Bošnjaka je uspio da pređe u Srbiju (Ljubovija i Bajina Bašta), odakle je njih 38 vraćeno u Republiku Srpsku. Neki od njih odvedeni su u logor Batkovići, gdje su razmijenjeni. Za najveći broj vraćenih do sada nije utvrđena sudbina.

U Žepu je do 17. jula "stigao 201 vojnik" ("jako su iscrpljeni, ima ih dosta lakše ranjenih"). Do 28. jula u Žepu je iz Srebrenice pristiglo još 500 ljudi. Izvjestan broj učesnika mješovite kolone je stradao na razne načine, kao što su: ranjavanje, pojedinačna samoubistva, utapanja u rijeci Drini prilikom pokušaja prelaska u Srbiju, iscrpljenost i dr.

II. MASOVNE GROBNICE

Jedno od najvažnijih pitanja u radu Komisije bilo je pitanje otkrivanja do sada nepoznatih lokacija masovnih grobnica srebreničkih žrtava.

Vrlo rano u radu Komisije počelo se raspravljati o metodologiji i strategiji koja će se koristiti u pribavljanju informacija o ovom vrlo osjetljivom i bolnom pitanju. Mišljenja su brzo usaglašena te je dogovorena strategija inkorporirana kako u Opšti tako i u Operativni plan rada Komisije.

Imajući u vidu političko okruženje pomenuto u Uvodu ovog izvještaja i druge prikupljene materijalne dokaze, Komisija je došla do zaključka da se većina relevantnih i provjerenih informacija o ovom pitanju može dobiti od involviranih subjekata Republike Srpske (Ministarstvo odbrane, Vojska Republike Srpske, Ministarstvo unutrašnjih poslova i druge institucije).

Prve aktivnosti na istraživanju novih lokacija masovnih grobnica otpočele su upućivanjem službenih pisanih zahtjeva za pružanje informacija i ostvarivanjem neposrednih kontakata sa nadležnim Vladinim ministarstvima i službama:

- Ministarstvu unutrašnjih poslova RS,
  - Ministarstvu odbrane RS,
  - Glavnom štabu i VRS,
  - Obavještajno bezbjednosnoj službi RS,
  - Republičkoj upravi civilne zaštite RS,
  - Kancelariji za traženje zarobljenih i nestalih lica RS i drugim.
- I van Republike Srpske upućeni su zahtjevi i ostvareni kontakti sa:
- Federalnom komisijom za traženje nestalih lica,
  - Kantonalnim tužilaštvom u Tuzli,
  - Kancelarijom Haškog tribunala (ICTY),
  - Međunarodnom komisijom za traženje nestalih osoba/lica

(ICMP).

Zahtjevi su se prvenstveno odnosili na broj eksumiranih i identifikovanih posmrtnih ostataka te na broj do sada obrađenih grobnica koje su u vezi sa događajima u Srebrenici '95.

U očekivanju odgovora na pomenute službene dopise, članovi Komisije su održali sastanke na najvišem nivou sa predstavnicima ICTY (u Hagu), SFOR i EUPM. Od ovih organizacija je traženo da pruže sve raspoložive informacije o novim lokacijama potencijalnih masovnih grobnica koristeći sve ljudske i druge kapacitete koji im stoje na raspolaganju.

Da bi se dao što je moguće detaljniji uvid u veličinu i kompleksnost ovog problema, Komisija je odlučila da prikupi podatke vezane za broj identifikovanih i sahranjenih žrtava kao i za broj i tip grobnica koje su otkrivene prije formiranja Komisije.

U tom smislu, predstavnici Haškog tribunala (ICTY) informisali su članove Komisije prilikom njihove posjete Hagu 17.02.2004, da je u periodu kada je ICTY vršio ekshumacije sa svojim timovima (od 1996. i 1998. do 2000) ukupno obrađeno 26 masovnih grobnica u kojima su nađena lica nastradala u događajima u i oko Srebrenice.

Takođe, rečeno je da su, kada je ICTY prekinuo sopstveni program ekshumacija na terenu 2000. godine, sve informacije o lokacijama masovnih grobnica prosljeđene na dalju obradu Federalnoj komisiji za traženje nestalih.

Od tog perioda do 2003. godine, Federalna komisija za traženje nestalih je obavila ekshumacije više desetina grobnica (prilog D/1).

Zbog velikog procenta sekundarnih grobnica i činjenice da se u njima nalaze uglavnom pomiješani posmrtni ostaci više lica, odnosno dijelovi tijela, nemoguće je sa sigurnošću reći koliko je lica do sada ekshumirano, bilo od strane ICTY ili Federalne komisije. Od ukupnog broja ekshumiranih tijela identifikovano je 1.332 lica (prilog D/2), od kojih je 980 sahranjeno u Memorijalnom centru u Potočarima (statistika Kantonalnog tužilaštva u Tuzli).

Komisija nije na osnovu raspoloživih podataka mogla utvrditi koliko je ekshumiranih grobnica bilo primarnog karaktera, a koliko

sekundarnih i tercijarnih. Isto tako nismo mogli utvrditi koliko je ekshumirano cijelih tijela, a koliko skeletnih ostataka (vreća).

Poređenjem ovih podataka sa podacima o broju lica koje se još uvijek vode kao nestala (statistike MKCK, ICMP, ICTY, udruženja porodica nestalih iz Srebrenice, i drugi) došlo se do zaključka da postoji veliki broj grobnica koje do sada nisu otkrivene.

Uz navedene aktivnosti, preduzete u cilju otkrivanja novih lokacija masovnih grobnica, dugo vremena nijedna nova informacija nije podnesena Komisiji ni iz jednog od navedenih izvora. U pokušaju da se dobije informacija od šire javnosti (prvenstveno iz Republike Srpske), odlučeno je da se uspostavi posebna telefonska linija za anonimno pružanje informacija, kako o lokacijama masovnih grobnica, tako i o ostalim događajima koji su se desili između 10. i 19. jula 1995. godine u Srebrenici. Komisija je radi toga u tom smislu pozvala premijera Republike Srpske, gospodina Dragana Mikerevića da da svoju ličnu podršku ovoj inicijativi, što je bilo od izuzetne važnosti s obzirom na političku atmosferu u javnosti RS, gdje se još uvijek odavanje informacija ovakve vrste smatra izdajom, a ne patriotskim činom.

Telefonska linija uspostavljena je 26. aprila 2004, nakon čega je Komisija putem medija uputila javni apel građanima za pružanje informacija. Još jedan apel javnosti, uputio je premijer Republike Srpske, koji je pozvao sve koji imaju podatke o lokacijama grobnica da ih dostave Komisiji. Kampanju je u više navrata podržao i predsjednik Republike Srpske Dragan Čavić. Uprkos pokušajima da se dopre do savjesti onih koji imaju saznanja o događajima u i oko Srebrenice između 10. i 19. jula 1995, ovaj projekat doživio je neuspjeh. Do danas, samo je nekoliko relevantnih informacija dobijeno ovim putem.

U svom Prvom preliminarnom izvještaju, od 14. aprila 2004, Komisija je naglasila činjenicu da se do tog datuma došlo u posjed tek malog broja, uglavnom već poznatih informacija o dešavanjima u Srebrenici, te da je u pitanju opstrukcija rada Komisije od strane nadležnih institucija vlasti.

Nakon podnošenja pomenutog izvještaja, visoki predstavnik za Bosnu i Hercegovinu, lord Pedi Ešdaun 16. aprila održao je konferenciju za štampu, tokom koje je najavljeno sljedeće:

- Smjena načelnika Generalštaba VRS i Šefa Vladinog Sekretarijata za odnose sa ICTY, koji su, prema mišljenju visokog predstavnika, bili odgovorni za opstrukciju rada Komisije;

- Upozoreni su ministar odbrane RS Milovan Stanković i ministar unutrašnjih poslova Zoran Đerić da moraju obezbijediti dostavljanje relevantnih informacija Komisiji (i to ne samo o lokacijama grobnica) prije podnošenja narednog mjesečnog izvještaja, 30. aprila 2004;

- Ponovo je zatraženo od Predsjednika Čavića i premijera Mikerevića da lično preuzmu odgovornost za rad i uspjeh Komisije, te da se preko svojih savjetnika (gospodina Čizmovića, savjetnika predsjednika

Republike Srpske za pravna pitanja, i gospodina Simeunovića, savjetnika premijera za pitanja bezbjednosti) redovno informišu o radu Komisije.

Nakon ove intervencije visokog predstavnika za BiH, počele su pristizati informacije u vezi sa lokacijama masovnih grobnica kao i druga važna dokumentacija, što je rezultiralo znatnim napretkom u radu Komisije.

Nakon primanja prvih informacija o potencijalnim lokacijama masovnih grobnica, kako od organa Vlade RS (prilog D/4) tako i od svjedoka na terenu (prilog – za ograničenu distribuciju “D”), članovi Komisije koji su bili zaduženi za istraživanje ovog pitanja otpočeli su aktivnosti na provjeri vjerodostojnosti primljenih informacija te na utvrđivanju da li se zaista radi o novim, do sada nepoznatim, lokacijama. U slučajevima gdje su koordinate lokacija bile dostupne, ICTY je zamoljen da provjeri svoje podatke i obavijesti Komisiju da li je navedena grobnica njima već bila poznata.

Usljedila je serija predvizita potencijalnim grobnicama uz prisustvo i pomoć stručnjaka za ekshumacije i ispitivanje grobnica. Tokom pomenutih predvizita, primjenjivane su važeće procedure i propisi koje primjenjuju entitetske komisije za traženje nestalih lica.

Faza ispitivanja je okončana posjetama, provjerama i preliminarnim verifikacijama tri primarne i 29 sekundarnih i tercijarnih grobnica, što znači da je Komisija, koristeći informacije dobijene od zvaničnih organa i tijela vlade RS i svjedoka na terenu, prikupila informacije o postojanju 32 (trideset dvije) do sada nepoznate i neobrađene masovne grobnice sa tijelima Bošnjaka žrtava događaja u i oko Srebrenice od 10. do 19. jula 1995. godine. U knjizi priloga “D” ovog dijela Izvještaja (povjerljivi dokumenti za ograničenu distribuciju) dostavljamo sljedeću relevantnu dokumentaciju:

- zapisnike sa predvizita uz informacije i zabilješke primljene od MUP i Ministarstva odbrane RS;

- tabelarni pregled grobnica sa mikrolokacijama i fotodokumentaciju sa terena.

Imajući u vidu prethodna negativna iskustva sa izmještanjem grobnica, detaljno je razmatrano pitanje osiguranja lokacija do početka ekshumacija. Odgovornost za osiguranje lokacija koje su posjećene i za koje se vjeruje da su nove masovne grobnice preuzeo je MUP Republike Srpske.

Nakon što su predvizite obavljene na 29 lokaliteta (prilog D/5) i proces verifikovanja primljenih informacija priveden kraju, članovi Komisije, davaoci izvještaja u vezi s ovim pitanjem, odlučili su da održe sastanak sa predsjedavajućim Federalne komisije za nestale osobe na kojem bi se utvrdilo postupanje sa ovim izuzetno povjerljivim informacijama.

Istovremeno, pojačan je medijski pritisak i pritisak šire javnosti u Federaciji, posebno udruženja porodica nestalih, na Federalnu komisiju

za preuzimanje informacija o novootkrivenim grobnicama i njihovo poređenje sa informacijama o 23 grobnice za koje je navodno od ranije znala Federalna komisija.

Nakon obavljenih konsultacija i po odobrenju predsjednika Vlade Republike Srpske, 26.05.2004. u Sarajevu su dva člana Komisije i gospodin Amor Mašović održali sastanak, na kojem je dogovorena posjeta svim novootkrivenim lokalitetima.

Tako su 03.06.2004. predstavnici Federalne komisije za nestale, predstavnici OHR i predstavnik policije RS u pratnji dva člana Komisije za istraživanje događaja u i oko Srebrenice od 10. do 19. jula 1995, posjetili sve lokalitete masovnih grobnica o kojima je saznanja dobila gore pomenuta Komisija sopstvenim istraživanjima.

Predstavnicima Federalne komisije, koja je jedini ovlašteni organ za obavljanje ekshumacija kad su u pitanju žrtve bošnjačke i hrvatske nacionalnosti, na samom je početku posjete predat dosije sa mapama, fotografijama, opisima mikrolokacija i koordinatama 28 grobnica. Osim ovih 28 lokacija, isti dan locirane su još tri grobnice za koje dokumentacija nije bila pripremljena jer je informacija o njima primljena neposredno pred predvizitu (prilog D/6).

Komisija je raspolagala saznanjem o još jednoj primarnoj grobnici (jama) sa oko 80 tijela lica nestalih u događajima u i oko Srebrenice u drugoj polovini jula 1995. godine. Ova grobnica se nalazi u opštini Šekovići. Obzirom da i Federalna komisija raspolaže navedenim saznanjima, lociranje iste nije obavljeno.

Na kraju posjete, predsjedavajući Federalne komisije dao je preliminarnu ocjenu da je od posjećene 31 lokacije, osam lokacija potpuno nepoznatih Federalnoj komisiji, ali da će se svi primljeni podaci uporediti sa podacima Federalne komisije i pisani odgovor dostaviti na uvid. U pismu upućenom predsjedavajućem Komisije od 04.06.2004. godine, Amor Mašović je dostavio sljedeće informacije:

- 5 grobnica od 28 sa liste, bile su potpuno nepoznate Federalnoj komisiji, od kojih su 2 primarne grobnice, što je jako bitno u smislu dokaznog materijala o zločinu;

- 3 grobnice koje nisu bile na listi, a posjećene su tog dana, takođe su bile nepoznate Federalnoj komisiji;

- za 3 lokaliteta Federalna komisija je imala saznanja o širem regionu, ali ne i tačnim mikrolokacijama.

Osim ovih zaključaka, predsjedavajući Federalne komisije u ovom pismu kaže i sljedeće: “Želim posebno naglasiti da činjenica da smo mi raspolagali saznanjima o nekim lokalitetima koji su navedeni u Vašoj listi, ni na koji način ne umanjuje napore koje Vi osobno kao i ostali članovi Komisije ulažete da biste došli do saznanja o masovnim grobnicama. Naprotiv, Vaša saznanja samo dodatno potvrđuju ono što smo mi dobili od naših izvora, te Vam na tome posebno zahvaljujemo”.

Naša komisija raspolaže saznanjima o još nekoliko masovnih grobnica na području opština Bratunac, Srebrenica, Zvornih, Šekovići i Osmaci, a u kojima se također nalaze posmrtni ostaci srebreničkih žrtava.

Model koji smo jučer primijenili po mojem dubokom uvjerenju mogao bi poslužiti kao obrazac ne samo za našu buduću uspješnu saradnju već i za saradnju entitetskih komisija za nestale" (prilog D/7).

Takođe se kaže: "U nastojanju da provjerimo i potvrdimo vjerodostojnost informacija koje ste nam dostavili, Federalna komisija će u narednom periodu od 2 nedjelje pristupiti ekshumaciji grobnice na lokalitetu Sandići te ćemo Vas o početku ekshumacije izvijestiti kako bi Vaši predstavnici mogli prisustvovati istoj."

Prema mišljenju stručnjaka, uz trenutno stanje resursa na polju ekshumacija i identifikacija, obrada pomenutih lokacija će trajati mjesecima, a na početak radova će se čekati možda i nekoliko godina. Ovakvo mišljenje zasniva se na sljedećim činjenicama:

- veliki broj grobnica je smješten na lokalitetima teškim za rad;
- većina grobnica, tokom proteklih godina, prekrivana je velikom količinom smeća i drugog otpada;
- program ekshumacija u BiH za 2004. godinu već se odvija, a prioritet imaju lokacije iz 1992. godine;
- ograničeni su ljudski i drugi resursi potrebni za rad na grobnicama.

Važno je napomenuti da se svaka masovna grobnica tretira kao mjesto zločina i zato ekshumacija ne podrazumijeva samo iskopavanje posmrtnih ostataka. Potrebno je prisustvo velikog broja stručnjaka (tužioca, krim-tehničara, patologa, antropologa/arheologa itd.), manuelnih radnika i opreme (bageri, svjetla, ljestve itd.) da bi se posao pravilno obavio i rezultati bili verifikovani od strane nadležnog kantonalnog tužioca.

Na osnovu navedenog može se zaključiti da bez obezbjeđenja dodatnih finansijskih sredstava za rad i većeg broja lokalnih stručnjaka (strane eksperte, npr. forenzičke antropologe, forenzičke arheologe i dr, trenutno obezbjeđuje ICMP) radovi na novootkrivenim lokacijama masovnih grobnica koji su u vezi sa događajima u i oko Srebrenice od 10. do 19. jula 1995, neće početi u dogledno vrijeme. Takođe, bez dodatnih sredstava za finansiranje procesa DNK analize, u dogledno vrijeme neće biti moguće utvrditi ni broj ni identitet žrtava otkopanih iz ovih masovnih grobnica.

Sa aspekta rada Komisije, a u smislu utvrđivanja broja tijela osoba koja se trenutno nalaze u pomenutim grobnicama, ubrzanje procesa ekshumacija i identifikacija jeste krucijalno pitanje. Tačna ocjena o broju tijela ili dijelova tijela koja se nalaze u svakoj od pomenutih grobnica, neće biti moguća prije nego što se obave ekshumacije na svim lokacijama, uzmu uzorci kostiju sa otkopanih posmrtnih ostataka, izdvoje DNK profili i unesu u bazu podataka ICMP u okviru DNK programa identifikacija.

III. UTVRĐIVANJE SUDBINE LICA ZA KOJIMA SE JOŠ UVIJEK TRAGA

Drugi zadatak u okviru mandata Komisije bio je sačinjavanje što je moguće tačnije liste sa imenima lica nestalih tokom događaja u Srebrenici između 10. i 19. jula 1995.

Poseban naglasak je dat na utvrđivanje sudbine 1.849 lica koja su navedena u Odluci Doma za ljudska prava BiH, od 03.03.2003, povodom koje je Vlada RS i osnovala Komisiju.

U pokušaju da se pribavi što više podataka o ovim licima, uspostavljen je kontakt sa nadležnim institucijama i organizacijama u BiH (spisak institucija u Analizi aplikacija podnesenih Domu za ljudska prava i Ustavnom sudu) (prilog F).

Komisija je bila svjesna činjenice da postoji veliki broj spiskova sa imenima nestalih iz područja Srebrenice, te da ih je, zbog različitih podataka koje sadržavaju i različitog formata u kojem su rađene (spiskovi, baze podataka...), vrlo teško konsolidovati i proizvesti jedinstvenu listu u datom vremenskom roku. Takođe se postavio problem istovjetnih ili sličnih imena članova porodica koje je, bez provjera ličnih dokumenata, teško verifikovati. Komisija je naknadno došla do saznanja da su iz gorenavedenih razloga slični projekti u prošlosti napušteni ili obustavljeni.

Zbog svega navedenog, na jednoj od sjednica Komisije razmatran je podnesak jednog člana Komisije – prijedlog projekta za sačinjavanje nove liste lica za kojima se još uvijek traga, putem sopstvenih istraživanja na terenu. Prema tom projektu, timovi popisivača koje bi oformila Komisija išli bi na teren i uzimali/provjeravali podatke o nestalim licima, uzimali podatke o okolnostima nestanka i druge detalje od važnosti, te ih upoređivali sa podacima iz posljednjeg popisa stanovništva, 1991. godine. Prijedlog projekta je usvojen i prezentovan Vladi RS uz zahtjev za finansiranje.

Nakon što je visoki predstavnik donio odluku da se Završni izvještaj Komisije mora podnijeti do sredine jula 2004, došlo se do zaključka da projekat neće biti moguće okončati na vrijeme i da se zbog toga ne krene u njegovu realizaciju.

Aktivnosti su nastavljene održavanjem sastanka u Sarajevu između dva predstavnika Komisije sa predstavnicima udruženja porodica nestalih u Srebrenici, krajem januara 2004, kad se, između ostalog, raspravljalo i o broju i identitetu nestalih.

Predstavnici udruženja su izjavili da porodice žele vidjeti napredak u radu Komisije i uvjeriti se u njene iskrene namjere da u ime RS dođe do istine o Srebrenici, prije nego udruženja dostave bilo kakve informacije u vezi s ovim pitanjem ili daju dozvolu drugim institucijama da to urade u njihovo ime.

Razmatrajući metodologiju prikupljanja podataka o nestalim licima, Komisija je došla do zaključka da najtačniju listu posjeduje Međunarodna komisija za nestale osobe (ICMP). Pomenuta lista je

sačinjena u okviru ICMP programa prikupljanja uzoraka krvi za DNK analizu od članova porodica nestalih. Svako lice od kog se uzima uzorak krvi, daje podatke kako o nestalom licu za čiju identifikaciju će se dati uzorak upotrijebiti, tako i o okolnostima i vremenu nestanka. Do dana podnošenja ovog izvještaja prikupljeni su podaci o 7.779 lica koja su nestala između 10. i 19. jula 1995. godine u Srebrenici, a koja su prijavili članovi porodice. Ovaj broj, nažalost, nije konačan budući da ICMP još uvijek prikuplja uzorke krvi i podatke, od porodica stradalih koje trenutno žive u zemljama EU. Neosporno je, dakle da će se nakon okončanja pomenutog projekta ICMP, povećati broj lica za kojima se još uvijek traga.

Zbog pravnih ograničenja u pogledu povjerljivosti podataka, ICMP nije mogao ustupiti Komisiji svoje podatke bez saglasnosti članova porodica nestalih ili njihovih predstavnika.

Na sljedećem sastanku članova Komisije i predstavnika udruženja porodica, održanom 25.05.2004, porodice su dale saglasnost da se podaci ICMP, o licima za kojima se još uvijek traga, daju na raspolaganje Komisiji u svrhu izrade Konačnog izvještaja. Međutim, do danas nismo dobili na korištenje navedene podatke (prilog F/2).

U vezi s ovim, Komisija smatra da je potrebno razjasniti i sljedeće: Prema podacima MKCK u BiH koji su dostavljeni Komisiji 17.02.2004. i 18.05.2004, broj prijavljenih lica za kojima se još uvijek traga je 6.450, (prilog F/1) dok se prema podacima ICMP još traga za 7.779 lica. Do razlike u podacima ove dvije međunarodne organizacije došlo je zato što je MKCK prihvatao zahtjeve za traženje samo od članova uže porodice, dok se u slučaju ICMP, DNK identifikacija može obaviti pomoću krvnih uzoraka uzetih i od članova šire porodice. Nažalost, zbog gorepomenutih pravila u prikupljanju podataka u obje organizacije, u slučajevima kada je cijela porodica nastradala, niko ne može prijaviti njihov nestanak!

Da bi se dobila približno tačna lista onih za kojima se još uvijek traga, zaključeno je da je potrebno dobiti tačne podatke o identitetu i broju do sada identifikovanih i sahranjenih žrtava iz Srebrenice '95, kao i o broju i identitetu identifikovanih koji čekaju na sahranu.

Nakon upućenog pismenog zahtjeva Kantonalnom tužilaštvu u Tuzli i sastanka održanog između dva člana Komisije i kantonalnog tužioca, Komisiji je stavljen na raspolaganje spisak 1.332 osobe koje su do sada identifikovane i za koje su izdate smrtovnice (prilog D/2). Većina ovih lica je već sahranjena u Memorijalnom centru u Potočarima. Prema podacima Projekta Identifikacija Podrinje (PIP) ICMP, koji su članovi Komisije posjetili u Tuzli 06.05.2004, identifikovano je još 900 lica nestalih u Srebrenici u julu '95. godine i čekaju na sahranu.

Sumirajući sve gorenavedene aktivnosti i saznanja, članovi Komisije su na jednoj od sjednica zaključili da će se postojeći podaci iz svih Komisiji dostupnih izvora iskoristiti i da će se komparativnom metodom

pokušati doći do konačne liste nestalih lica iz događaja u Srebrenici jula '95, sa posebnim osvrtom na 1.849 lica za koja su aplikacije podnesene Domu za ljudska prava i Ustavnom sudu BiH.

Posao na upoređivanju podataka pomenutih 1.849 lica je okončan i rezultati su prezentovani u dokumentu u prilogu "Analiza aplikacija podnesenih Domu za ljudska prava i Ustavnom sudu BiH" (prilog F).

Napominjemo da se nastavlja posao na pripremi konačne liste lica sa područja Srebrenice za kojima se još uvijek traga. U tom smislu se očekuje dodatni priliv detaljnih podataka iz više izvora koji će se takođe unijeti u pomenutu bazu. Konačni nalaz Komisije u ovom pogledu će u formi adenduma biti dostavljen Vladi RS do sredine jula.

IV. SPISAK I IDENTITET ŽRTAVA ZA KOJE SU PODNESENE APLIKACIJE DOMU ZA LJUDSKA PRAVA BiH

Komisija je u cilju pružanja odgovora na aplikacije podnesene Domu za ljudska prava za Bosnu i Hercegovinu i Ustavnom sudu BiH, a tiču se događaja u i oko Srebrenice od 10. do 19. jula 1995, oformila bazu podataka kako bi se došlo do što preciznijih informacija o sudbini lica koja su predmet aplikacija. Nakon uvida u prezentovanu dokumentaciju iz aplikacija i podataka iz do sada poznatih relevantnih evidencija a koje se tiču predmetnog područja i vremenskih događanja došlo se do slijedećih podataka:

ROJ PRIJAVA DOMU ZA LJUDSKA PRAVA BIH	1875
BROJ PRIJAVA USTAVNOM SUDU BIH	49
UKUPNO	1924
DOSTAVLJENO KOMISIJI S PRILOZIMA	1400

BROJ LICA KOJA SE POTRAŽUJU U APLIKACIJAMA	1193
od toga:	
BROJ LICA KOJA ULAZE U ZADANI KRITERIJ KOMISIJE (10-19. JUL 1995. G.)	1135
od toga sahranjeno:	237
od toga poznato, ali nije sahranjeno	56
vode se kao "NESTALA LICA"	842
BROJ LICA VAN ZADANOG KRITERIJA – PRIJE I NAKON <10-19. JULI 1995. GODINE>	51
od toga sahranjeno:	17
od toga poznato, ali nije sahranjeno	2
vode se kao "NESTALA LICA"	32
BROJ LICA ZA KOJE NEMA DOVOLJNO PODATAKA	3
od toga sahranjeno:	1
BROJ ŽIVIH LICA	4
UKUPNO:	1193
DO SADA SAHRANJENO:	255

Manji broj evidentiranih lica od broja prijava je iz razloga što je za jedno lice više lica podnijelo aplikacije (ima slučajeva da je pet prijava za istu osobu).

Kontrolom popisa predmeta i dostavljene dokumentacije ustanovljeno je da Komisiji nisu dostavljene sve aplikacije. Radi se o 540 prijava za koja je navedeno da su podnijete aplikacije, ali bez dovoljnih podataka (podnosilac i ime i prezime lica za koje je aplikacija podnesena) što nije dovoljno da se prepozna o kojoj se osobi radi.

Karakteristično je da su organizacijama koje vode spiskove nestalih lica prijavljeni različiti datumi nestanka za istu osobu, kao i različite lokacije nestanka, a u većini slučajeva nedostaju precizni podaci o datumu i mjestu rođenja, kao i adrese prebivališta.

Evidentirani su i slučajevi da se u aplikacijama navode okolnosti nestanka koje se odnose na juli 1995. godine, a u evidencijama su registrovani datumi nestanaka prije tih događaja ili nakon njih. Komisija se u takvim slučajevima rukovodila podacima koji su bili bliži objektivnoj istini, ali ostavlja se mogućnost ispravki u slučajevima pružanja novih dokaza.

U četiri slucaja radi se o licima koja su živa.

Nedostaju precizniji podaci o ehsumiranim, identifikovanim i sahranjenim osobama, ili su djelimični što zahtjeva da Federalna komisija za nestala lica Institut za nestale osobe Komisiji na korišćenje dostave sve relevantne podatke kako bi se kompletirala saznanja o pojedinačnim slučajevima i okolnostima.

U obradi podataka korišćeni su različiti izvori:

– MKCK – MISSING PERSONS ON THE TERRITORY OF BOSNIA AND HERZEGOVINA

– MKCK – SPISAK LICA KOJA SU BILA PRIJAVLJENA NESTALA U SREBRENIČKIM DOGAĐAJIMA JULA 1995, ČIJI SU POSMRTNI OSTACI PRONAĐENI (prilog D/3a)

– MKCK – LISTA OSOBA ZA KOJE JE MKCK PRIMIO PODATKE O SMRTI, A ČIJI POSMRTNI PODACI JOŠ UVIJEK NISU PREDANI PORODICAMA – SREBRENICA 1995

– SPISAK – NESTALA LICA U 1995. G. SA PODRUČJA OPŠTINE SREBRENICA UDRUŽENJE GRAĐANA “ŽENE SREBRENICE” – 2 spiska s dopunama (preuzeto s interneta)

– potvrde Federalne komisije za nestale osobe, Sarajevo priložene uz aplikacije Domu za ljudska prava i Ustavnom sudu BiH

– MKS U HAGU – KANCELARIJA TUŽIOCA – Srebrenica Missing, 2. May 2000,

– INSTITUT ZA ISTRAŽIVANJE ZLOČINA PROTIV ČOVJEČNOSTI I MEĐUNARODNOG PRAVA – UNIVERZITET U SARAJEVU – ŽRTVE ZLOČINA U SREBRENICI (od 10. do 19. jula 1995. godine)

– KANTONALNO TUŽILAŠTVO TUZLANSKOG KANTONA – LISTA IDENTIFIKOVANIH SREBRENICA – 1995. (prilog D/2)

- KNJIGA: Naser ORIĆ: "SREBRENICA svjedoci i optužuje"
- SPISAK NESTALIH CIVILA NA POČETKU RATA 1992. GODINE PREMA EVIDENCIJI SLUŽBE ZA VEZE I INFORMACIJE U SREBRENICI (str. 195-210), i SPISAK POGINULIH GRAĐANA U TOKU RATA PREMA EVIDENCIJI KOMISIJE ZA PRAĆENJE RATNIH STRADANJA (SPISKOM NISU OBUHVAĆENI POGINULI U EVIDENCIJI BOLNICE I CIVILNE ZAŠTITE) (str. 211-251)
- AOP GARNIZONIH POSLOVA TUZLA – SPISAK POGINULIH BORACA SA OPŠTINA SREBRENICA, VLAŠENICA, BRATUNAC I ZVORNIK
- SPISAK POGINULIH BORACA ARMIJE BIH
- JAVNO KOMUNALNO PREDUZEĆE "GRADSKA GROBLJA" VISOKO – SPISAK TIJELA PREDVIĐENIH ZA UKOP DANA 11.07.2003. GODINE U MEMORIJALNI CENTAR POTOČARI-SREBRENICA (preuzeto s Interneta)
- RATNA DOKUMENTACIJA OS SREBRENICE, 8. OG I 28. DIVIZIJE ARBIH
- DOPIS OBS RS – POTVRDE POLICIJSKIH STANICA ZA KONTROLU PRELASKA DRŽAVNE GRANICE BRATUNAC IZ 1995. GODINE.
- POPIS LICA KOJI JE SAČINIO DUTCHBAT U POTOČARIMA (239 IMENA)
- SPISAK LICA U SABIRNOM CENTRU BATKOVIĆI
- DRUGI DOPISI, TELEGRAMI I IZVJEŠTAJI

U cilju što potpunijeg pružanja odgovora podnosiocima aplikacija, Komisija je svu pažnju poklonila istraživanju podataka o licima koja su predmet aplikacija naglašavajući da će podržavati nastavak istraživanja, kao i da će pažnju posvetiti istraživanju sudbina svih drugih lica koja nisu predmet aplikacija a koja se nalaze u spiskovima nestalih osoba ili bilo kojim drugim spiskovima koji se tiču događaja od 10. do 19. jula 1995. godine (prilog – F:).

ZAKLJUČCI

Nakon poteškoća u prvom periodu svoga rada, reagovanja i mjera Visokog predstavnika za Bosnu i Hercegovinu od 11. marta i 25. aprila 2004. godine stvoreni su optimalni uslovi za realizaciju zadataka Komisije.

Komisija je na osnovu vlastitih istraživanja događaja u i oko Srebrenice od 10.-19. jula 1995. godine cjelovitije sagledala navedene događaje i, pored ostalog, došla do slijedećih rezultata:

- prikupila značajnu dokumentaciju, informacije, saznanja i druge dokaze o događajima u i oko Srebrenice od 10-19. jula 1995. godine, uključujući i one koji do sada nisu bili poznati;

- utvrdila da je u periodu od 10-19. jula 1995. godine likvidirano više hiljada Bošnjaka, na način koji predstavlja teška kršenja međunarodnog

humanitarnog prava, te da je izvršilac, pored ostalog, preduzeo mjere prikrivanja zločina premještanjem tijela;

– otkrila 32 nove – do sada nepoznate lokacije masovnih grobnica, od kojih su 4 primarne. Informacije o tim grobnicama dostavili su isključivo izvori iz Republike Srpske (organi Vlade i svjedoci na terenu) i prvi put su dobivene na takav način. Imajući to u vidu smatramo da bi trebalo razmotriti primjenu istog modela u procesu otkrivanja sudbine “nestalih lica” u cijeloj Bosni i Hercegovini, bez obzira na njihovu nacionalnu i religijsku pripadnost;

– utvrdila i rekonstruisala učesće vojnih i policijskih jedinica, uključujući i specijalne jedinice MUP Republike Srpske;

– cjelovitije sagledala događaje u Potočarima, a posebno sudbinu mješovite kolone, te ostale događaje u i oko Srebrenice od 10-19. jula 1995. godine;

– U cilju utvrđivanja broja i identiteta lica za koja su podnesene aplikacije Domu za ljudska prava, Komisija je kreirala bazu podataka u kojoj su komparirani podaci iz više izvora. Rezultati postignuti u ovom dijelu rada Komisije su značajni i novi.

Ta metodologija primjenjivaće se i u pokušaju utvrđivanja konsolidovane liste svih lica za koja se još uvijek traga u vezi sa događajima u i oko Srebrenice od 10-19. jula 1995. godine.

Komisija bi postigla i značajnije rezultate istraživanja da je imala na raspolaganju i ostalu relevantnu dokumentaciju nadležnih institucija Republike Srpske, kao i saznanja i dokumentaciju organa Federacije Bosne i Hercegovine.

Opterećena veoma kratkim zadatim rokom, Komisija je od samog konstituisanja radila pod jakim medijskim pritiskom, što je dodatno opterećivalo njene i tako složene aktivnosti. Međutim, članovi Komisije su uspjeli da odole politizaciji predmeta istraživanja, kao i medijskim pritiscima. Inkrimisane informacije su u Izvještaju namjerno izostavljene.

Javnost Republike Srpske rezultate rada Komisije prezentirane u ovom Izvještaju mora posmatrati u svjetlu nedavne izjave Predsjednika Republike Srpske. Prihvatanje i suočavanje sa činjenicom da su neki pripadnici srpskog naroda počinili zločin u Srebrenici u julu 1995. godine može povoljno uticati na kreiranje uslova za istraživanje svih drugih zločina počinjenih na prostorima Bosne i Hercegovine i kažnjavanje počilaca.

KOMISIJA:

U Banja Luci 11. jun 2004.

Milan Bogdanić, predsjednik
Đorđe Stojaković, potpredsjednik
Prof.dr Smail Ćekić, potpredsjednik
Gordon Bacon, član
Gojko Vukotić, član
Milorad Ivošević, član
Željko Vujadinović, član

Napomena priređivača

Komisija za istraživanje događaja u i oko Srebrenice od 10. do 19. jula 1995. godine je 15. oktobra 2004. godine objavila "Dodatak Izveštaju od 11. juna 2004. o događajima u i oko Srebrenice od 10. do 19. jula 1995." U ovom Dodatku Komisija je navela da, po njihovim nalazima, broj ubijenih u srebreničkom masakru iznosi 7.000 do 8.000.

Vlada RS je prihvatila Izveštaj Komisije u celosti i usvojila zaključke u kojima, između ostalog, piše da Vlada "saoseća sa bolom srodnika postradalih Srebreničana, uz iskreno žaljenje i izvinjenje zbog tragedije koja im se dogodila".